

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

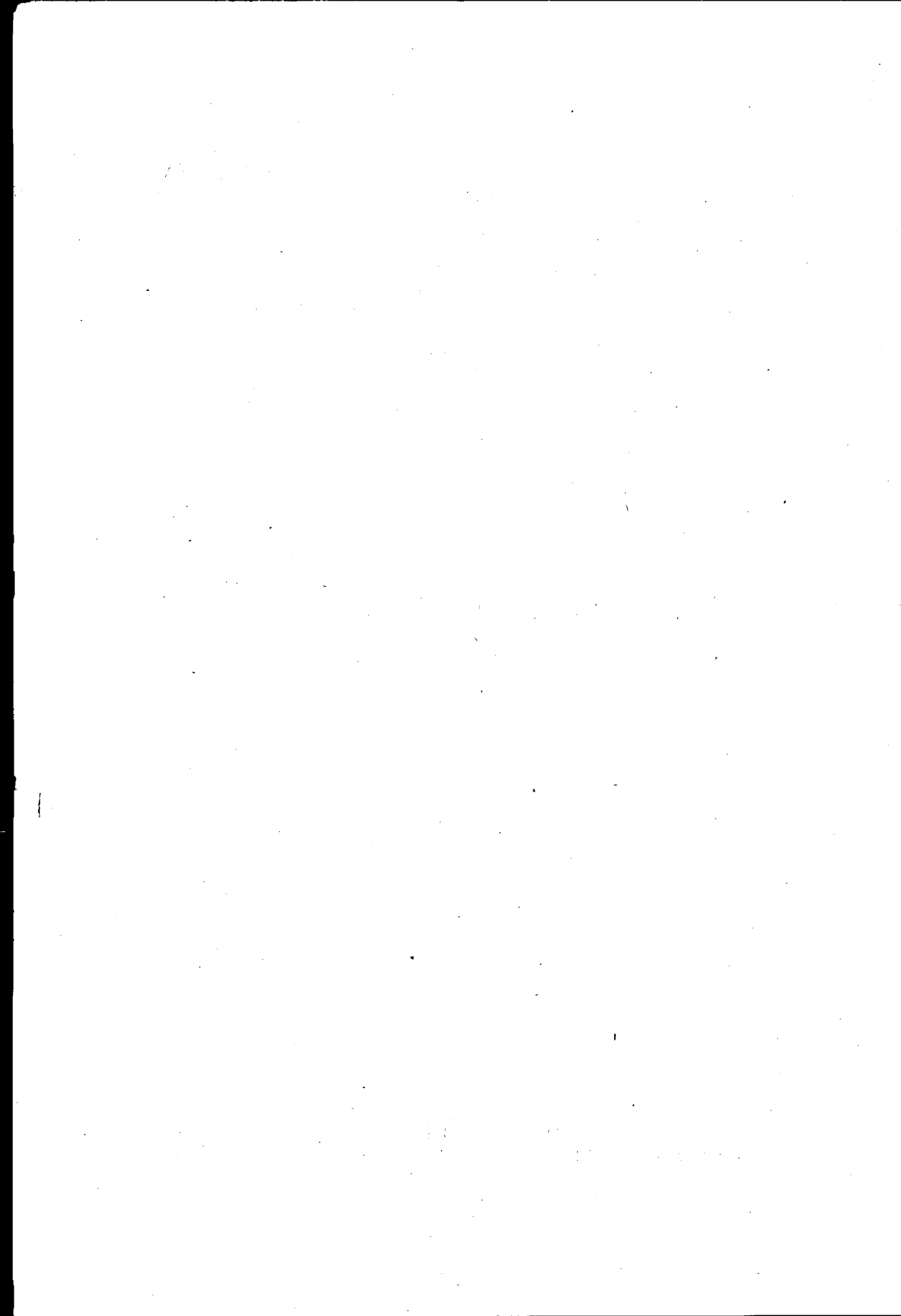
SZERKESZTI

GYÖRFFY ISTVÁN

XLIX. ÉVFOLYAM
1938

BUDAPEST, 1938
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

Cikkek.

Berze Nagy János: Farkasgégén eresztett	330—334
Berze Nagy János: „Írja fel a falevéltre“	327—330
Dömötör Tekla: Népi eredetű-e az európai vallásos színjáték	47—52
Fehér Gyula: Kutak a Körös Kis-Sárrétjén	175—185
Gabányi János: A betlehemezés Szamosújvárt	149—155
Gunda Béla: A kopenhági II. nemzetközi anthropologiai és ethnologiai kongresszus	249—256
Gyergyói Margit: Az „Amleth“-monda és változatai	334—346
Kannisto Artur: A vogul-osztyák dallamközlés kérdéséhez	412—413
Kiss Lajos: Középenhajlós szélmalom Hódmezővásárhelyen	198—203
Kiss Lajos: Hogy mostak szappan nélkül Szabolcs vármegyében	399—403
Lajos Árpád: Fonóélet Domaházán	109—124, 403—411
Marót Károly: Esztétika és folklore	19—31
Molnár József: A halott és eltakarítása Hajdúnánáson	138—148
Nagy Ödön: A mezőpaniti juhtenyésztés	185—192
Nyárády Mihály: A Rétköz régi halászata	156—174, 380—394
Ortutay Gyula: Adalék a mese és ballada összefüggésének kérdéséhez	373—380
Richter M. István: A mesteravatás és mesterasztal a céhvilágban	66—75
Szabolcsi Bence: A zenei földrajz alapvonalai	1—18
Szendrey Ákos: A népi élet társas összejövetelei	124—138
Szendrey Ákos: A népi társasmunkák és összejöveteleik	273—286
Szendrey Zsigmond: A halottak, szentelmények és eljárás módok a varázslatokban	32—46
Szendrey Zsigmond: A nép élő hitvilága	257—273
Szűcs Sándor: Veszettorvosok a Nagysárréten	394—399
Tökés Béla: Magyarpalatkai viselet	192—198
Ujváry Béla: A néprajz szerepe a rajzoktatásban	204—209
Vajkai Aurél: Az Ősi-i javas ember	346—373
Vajkai Aurél: Egy bakonyi magyar falu paraszt állatorvosai	52—66
Waisänen A. O.: Válasz Szabolcsi Bencének a vogul-osztyák dallamok ügyében	413—416
Vikár Béla: Julia szép leány népballadánk problémája	315—327
Zoltai Lajos: A debreceni viselet a XVI—XVIII. században	75—108, 287—315

Kisebb közlemények.

Bálint Sándor: Szent János áldása	214—217
Bátky Zsigmond: Dudancs, dudulló, dödölle	416—420
Bátky Zsigmond: Tárgynévmagyarázati adalékok	209—212
Csalogovits József: A bortolvaj tájtoslánya	220
Csalogovits József: A fekete tehén alakjában járó, szalmaszállá változott boszorkány	220—221
Csalogovits József: „Ördöge van“	220
Csiba Lajos: A „hajlék“-hoz	434
Dömötör Sándor: A bűvös könyv	429—430
Fehér Gyula: Tréfás mese Mátraballáról	433—434
Fél Edit: A nadrág-ellenzőbe kötött zsebkendőről	429
Gönyey Sándor: A diósjenői Gyöngyösbokréta hitelesítése	426—427
Gönyey Sándor: A hasznosi (Heves m.) Gyöngyösbokréta hitelesítése	225—229
Gönyey Sándor: Az 1938-iki Gyöngyösbokrétáról	427—429
Gunda Béla: A gyűjtőgető gazdálkodás emlékei egy gerecsehegységi tófaluban	213—214
Gunda Béla: Szent Iván napi tűzcsóválás Törökkoppányban	213
Gunda Béla: Török adalék az útüz jelentőségéhez	212—213
Györffy István: Adatok a „hamis eskü“ mondáihoz	223
Herkely Károly: A gyermeknevelés szokásai és babonái a matyóknál	223—225
Kerekgyártó Adrienne: Rövid beszámoló néhány finn vidéki múzeumról	431—433
Kovács Elemér: Mosdóvíz csinálása	229
Kovács Elemér: Teigazdálkodással kapcsolatos babonák Farkasián	229—230
Morvay Péter: Állatgyógyító eljárások	430—431

Némethy Endre: Kemenesaljai hiedelmek a földművelés és állattenyésztés köréből	230—231
Seemayer Vilmos: Ludvérc-babonák Zala és Somogy vármegyékből	217—218
Seemayer Vilmos: Mátyás király és a molnárlány	218—219
Simon Gyula: A Foki csárda mondája	222—223
Szabolcsi Bence: Néhány megjegyzés a cigányhangsor kérdéséhez	425—426
Szendrey Ákos: Jelentés	422—424
Szendrey Zsigmond: A fehér szín szerepe és jelentősége	420—422
Szendrey Zsigmond: A szürke szín szerepe és jelentősége	422
Szendrey Zsigmond: Kákós	221—222
Tálas István: Kidobolás, kiharangozás Szentgálon	222

Régi feljegyzések.

Győrffy István: A házak építése, regulája 1802-ből	238—240
Győrffy István: Erkölcstörténeti adatok a XVIII. századból	240—241
Győrffy Lajos: Vincze István uram jószágainak Inventárium	231—238
Molnár József: Néprajzi adalékok	435—437
Tálas István: A farkasin mint rontószer a nagykunoknál	241—242
Tálas István: A kenyér káromlásának büntetése	242

Irodalmi szemle.

Bartha Károly: Húsvéti rigmusok: <i>Beczkóyné Révész Ágnes</i>	443
Bartucz Lajos: A magyar ember. A magyarság anthropológiája: <i>Győrffy István</i>	439
Bálint Sándor: Népiünk ünnepei: <i>Karsai Géza</i>	440
Burdakov, A. V.: A tejtermékek jelentősége és azok elkészítési módjai a mongol népköztársaság zsargalantui és zsabalantui kerületeiben: <i>Tagán Galimdsán</i>	242—245
Csüry Bálint: Szamosháti szótár: <i>Lükő Gábor</i>	246—247
Ernyey József—Karsai Géza: Német népi színjátékok. (Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten) <i>Bálint Sándor</i>	440—442
Klaster, L., Hendrich, J. und Wollmann, M.: Siebenbürgisch-Sächsische Nadelarbeiten: <i>Kerékgyártó Adrienne</i>	443—444
Lück, K.: Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur: <i>Fél Edit</i>	442—443
Potapov, L. P.: A totemisztikus képzetek nyomai az altáji népeknél: <i>Tagán Galimdsán</i>	245
Wickmann, Yrjö: Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des heffaluer Csángódialektes: <i>Lükő Gábor</i>	245—246
Wickmann, K. Rob. V.: Die Einleitung der Ehe: <i>Fél Edit</i>	442

Társasági ügyek.

A Magyar Néprajzi Társaság 1938. évi június hó 22-én tartott L. évi rendes közgyűlése.	
I. Gróf Zichy István elnöki megnyitó beszéde	444—445
II. Dr. Bartucz Lajos ügyvezető alelnök főtitkári jelentése	445—448
III. Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaság 1938. évi június hó 22-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott L. évi rendes közgyűléséről	448—449
IV. A számvizsgáló bizottság jelentése	449
V. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1937. évi bevételeiről és kiadásairól	449—450
VI. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1937. évi december hó 31-én	450
VII. A Magyar Néprajzi Társaság költségeloirányzata az 1938-ik évre	450—451
Tagfelvétel	451

Vegyesek.

Kérdés — Felelet	437—438
------------------------	---------

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GYÖRFFY ISTVÁN

XLIX. ÉVFOLYAM

1938.

1—2. SZÁM

BUDAPEST 1938.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOMJEGYZÉK :

<i>Szabolcsi Bence</i> : A zenei földrajz alapvonalai	1—18
<i>Marót Károly</i> : Esztétika és folklóre	19—31
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A halottak, szentelmények és eljárásmodok a varázslatokban	32—46
<i>Dömötör Tekla</i> : Népi eredetű-e az európai vallásos színjáték?	47—52
<i>Vajkai-Wagenhuber Aurél</i> : Egy bakonyi magyar falu paraszt állatorvosai	52—66
<i>Richter M. István</i> : A mesteravatás és mesteresztal a céhvilágban	66—75
<i>Zoltai Lajos</i> : A debreceni viselet a XVI—XVIII. században	75—108
<i>I.ajos Árpád</i> : Fonóélet Domaházán	109—124
<i>Szendrey Akos</i> : A népi élet társasösszejövetelei	124—138
<i>Molnár József</i> : A halott és eltakarítása Hajdunánáson	138—148
<i>Gabányi János</i> : A betlehemezés Szamosujvárt	148 155
<i>Nyárády Mihály</i> : A Rétköz népi halászata	156—174
<i>Fehér Gyula</i> : Kutak a Körös Kis-Sárrétjén	175—185
<i>Nagy Ödön</i> : A mezőpaniti juhtenyésztés	185—192
<i>Tőkés Béla</i> : Magyarpalatkai viselet	192—198
<i>Kiss Lajos</i> : Középhajtós szélmalom Hódmezővásárhelyen	198—203
<i>Ujvári Béla</i> : A néprajz szerepe a rajzoktatásban	204—209
Kisebb közlemények : <i>Bátky Zs.</i> : Targynévmagyarázati adalékok. <i>Gunda B.</i> : Török adalékok az újtüz jelentőségéhez. <i>Gunda B.</i> : Szent István napi tüzcsóválás Török-Koppányban. <i>Gunda B.</i> : A gyűjtögető gazdálkodás emlékei egy gerecshegységi tót faluban. <i>Bálint S.</i> : Szent János áldása. <i>Seemayer V.</i> : Ludvérc-babonák Zala és Somogy vármegyékből. <i>Seemayer V.</i> : Mátyás király és a molnárlány. <i>Csalogovits J.</i> : A bortolvaj táltoslány. <i>Csalogovits J.</i> : „Ördöge van”. <i>Csalogovits J.</i> : A fekete tehén alakjában járó szalmaszáll változó boszorkány. <i>Szendrey Zs.</i> : Kákós <i>Tálasi I.</i> : Kidobolás, kiharangozás Szentgálon. <i>Simon Gy.</i> : A foki csárda mondái. <i>Györffy I.</i> : Adatok a „hamis eskü” mondaihoz. <i>Herkely K.</i> : A gyermeknevelés szokásai és babonái a matyoknál. <i>Göngyey S.</i> : A hasznosi (Heves m.) Gyöngyös Bokréta hitelesítése. <i>Kovács E.</i> : Mosóvíz csinálása. <i>Kovács E.</i> : Teigedzálkodással kapcsolatos babonák Farkasfán. <i>Némethy E.</i> : Kemenesaljai hiedelmek a földművelés és állattenyésztés köréből.	209—242
Régi feljegyzések : <i>Vincze István</i> uram jószágainak Inventáriuma. <i>Györffy L.</i> A házak építése regulája 1802-ből. Erkölcstörténeli adatok a XVIII. századból. <i>Györffy I.</i> A farkasin mint rontószér. A kenyér káromlásának büntetése. <i>Tálasí I.</i>	231—242
Irodalmi Szemle	242—248
Társasági ügyek	248

Kéziratok közvetlen a szerkesztő: *dr. Györffy István* egy. nyelv. r. tanár nevére küldendők (Múzeum körút 6. Egyetem). Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, folyóirat reklamálas, küldemény, csere, ismeretési példány, ajándék stb. a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatalához (X. Könyves Kálmán körút 40.) címezendő.

Minden beküldött könyvet ismertetünk!

Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaiukat a titkári hivatalnál (X. Könyves Kálmán körút 40.) azonnal jelentsék be.

ZUR BEACHTUNG. Die ETHNOGRAPHIA ist die Zeitschrift der Ung. Ethnographischen Gesellschaft, Handschriften sind unmittelbar an den Redakteur: *Univ. Prof. Dr. István Györffy* zuzusenden (Budapest, Múzeum körút 6. Universität). Alles übrige, die Ethnographische Gesellschaft betreffende Korrespondenz, Reklamationen, Tausch- und Rezensionsexemplare, Geschenke, etc. sind an das Sekretariat der Ung. Ethnographischen Gesellschaft (X. Könyves Kálmán körút 40.) zu senden.

Alle eingesandten Bücher werden besprochen.

ETHNOGRAPHIA - NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLIX. ÉVF.

1938.

1—2. SZÁM.

A ZENEI FÖLDRAJZ ALAPVONALAI

— Zenekultúrák és zenestílusok keletkezése-elmúlása
a földrajz megvilágításában —

(Természeti határok és zenestílusok élete. Műzene és parti-kultúra, népzene és belföldi-kultúra; születésük, terjedésük és pusztulásuk ellentétes törvényei. Kapcsolataik lehetősége. Zene és táj. A határvidékek élete. Népzene és határvidék. A világrészek zenei életrajza. Az elszóródás törvénye. Régi népzene, mint az emberiség őskorának emlékei.)

1.

Földrajz és zenetörténet: összefügg-e, összekapcsolható-e ez a két fogalom? A régebbi zenekutatás képviselője ilyen kapcsolat láttára alighanem kétkedőleg rázza a fejét s holmi herderi vagy humboldti romantikát enleget; de aki a zenetörténet újabb, néhányévtizedes problémáit ismeri, nem lepődik meg többé a mégoly távoli kutatóterületek egymást kiegészítő egyeztetésén sem. Az összehasonlító zene-tudomány, a hangszertörténet, a nemzetközi dallamvizsgálat mind jobban és jobban rászorul a földrajzi fogalmak-kategóriák segítségére, éppúgy, ahogyan az ethnológiáéra, az antropológiáéra vagy a történelemére; s bizonyára nem véletlen, hogy az utóbbi két-három évtizedben sokasodnak az olyan zenei munkák, melyek anyagukban és szempontjaikban egyebek között a modern földrajz eredményeire támaszkodnak.¹ Igaz, a földrajznak ilyen bevonása a zenetudományba egyelőre nem jelent sokkal többet szórványos kommentárnál, futó ötletnél, hálás, de felületes analógiánál; rendszeres feldolgozása még jó ideig eltart és sok részletmunkát igényel. Az itt következő vázlat épp ezért nem is merhet többre vállalkozni, mint hogy megrajzolja a földrajz eredményeivel gazdagodó egyetemes zenetörténet néhány általános, elvi alapvonalát.

¹ Megnyitja a sort E. v. Hornbostel három tanulmánya (Die Probleme der vergleichenden Musikwissenschaft, Zeitschr. d. Internat. Musikgesellschaft 1906; Über ein akustisches Kriterium für Kulturzusammenhänge, Zeitschr. f. Ethnologie 1911; Die Massnorm als kulturgeschichtliches Forschungsmittel, W. Schmidt-Festschrift 1927); továbbá: R. Lach: Die vergleichende Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme 1924; C. Sachs: Geist und Werden der Musikinstrumente 1929; u. a.: Vergleichende Musikwissenschaft in ihren Grundzügen 1930; u. a.: Prolégomènes à une préhistoire musicale de l'Europe, Revue de Musicologie 1936 febr.; Bartók Béla: Népzene és a szomszéd népek népzeneje 1934; Szabolcsi B.: Egyetemes művelődéstört. és ötfokú hangsorok, Ethnographia 1936; u. a.: Bevezetés a zenetörténetbe 1936. 113—25. Hasonló törekvések mutatkoznak a legújabb képzőművészeti irodalomban is, főként Strzygowski óta. Említésreméltó azonban, hogy e téren épp zenésze a kezdeményező lépés (Wagner: Kunst und Klima, 1850).

2.

A földrajztudomány, mint ismeretes, már a múlt században lépett a szoros föld-leírás szakszerű elszigeteltségéből; az emberföldrajz (anthropogeográfia) s nevezetesen a kultúrföldrajz kialakításával közvetlen hidat vert az ethnológia, a művelődéstörténet és más szorosan vett szellemtudományi kutatóágak birodalmához. Ebben a kultúrföldrajzi irodalomban, mely egyfelől a természeti jelenségeknek, főleg a tájnak az ember magatartására gyakorolt törvényszerű hatásait nyomozza, másfelől felfedezi az embert, mint földrajzi tényezőt: kialakult néhány olyan alapelv, melyet a zenetörténet kutatója is elfogadhat normákul.

A kiindulás elvét talán így fogalmazhatjuk legegyszerűbben: *A művelődési folyamatok terjedésmódját és irányát többnyire természeti tényezők szabják meg.*

Melyek ezek a természeti tényezők? Számuk, formájuk szinte beláthatatlan, hiszen két kontinens összefüggése ugyanúgy idetartozik, mint egy hegyvonulat, egy folyó iránya vagy egy mocsár fekvése; összeköttetések és akadályok, hidak és gátak egyformán. Mert mindegyik megszabhatja, kijelölheti vagy eltérítheti azt az irányvonalat, melyen az emberi szellem valamely produktuma — látható vagy láthatatlan, anyagi vagy szellemi termék egyaránt — eljut az egyik közösségtől a másikhoz, egyik telephelytől a másikra, esetleg egyik életformából a másikba. Hogy a zene (mint látni fogjuk, bizonyos megszorítással) e sűrűn kicserélt, könnyen mozgó, átvihető és eltéríthető, tehát helyváltató jelenségek közül való, arra csak az utóbbi évtizedek népzene-kutatása, az összehasonlító zenetudomány eszmélt rá; ma már tudjuk, hogy az emberi melodika alapgondolatai, a legősibb, korlátolt számú dallamképletek évezredes életet élhetnek, viszont ideiglenes, múló formáiknak, a dallamváltozatoknak száma légió, élettartama és élettere aránylag szűk. Nagyjában ugyanilyen a viszony a hangszeres zenélés alapelvei és esetleges, helyi megvalósulásai között. Ez magyarázza, hogy dallam és hangrendszer, intonációs elv és hangszerforma, sőt meghangolt hangszerek (gender, marimba, xilofón, pánsíp) abszolút hangmagassága, mint akusztikai zsinórmérték, óriási távolságokat vándorolhatnak be, eljuthatnak a világ egyik végétől a másikig s egyik faj vagy kultúra területén éppoly mélyen, éppoly múlón meggyökerezhetnek és kivirágozhatnak, mint a másikén. A „forgalom” méreteiről némi sejtelmünk támad, ha elképzeljük, hogy a földön időtlen idők óta hány százezer ember van úton minden pillanatban s hogy ez a sokszázezer ember hány dallamot vitt és visz magával egyik helyről a másikra; nem mintha egy embercsoport helyváltóztatása egyben mindenütt stílusvándorlást jelentene, de jelenti mindenképp a stílus életerének valamilyen módosulását. Amellett ez még távolról sem helyes kép a zene diffúziós energiájáról; mert az ilyen vándorlásban a dallam csak legkisebb organizmus, legegyszerűbb élőforma, de nem oszthatatlan alapegység: nem elektron, hanem sejt. Hangrendszer, dallamszerkezet és ritmus viszont olyan alapelvek, amelyek ugyanegy dallamon belül is más-más kultúrák lecsapódásai lehetnek. Életük minden másnál szívósabb és rugalmasabb, noha önmagukban pusztá absztrakciók; egymással kombinálva, de folytonos szétválásra és átcsoportosulásra ké-

szen keringenek a világkapcsolatok hálózatában. A *pszeudomorfózis* természettörvénye: régi formaelveknek új anyagra való átvitele (pld. új hangsoroknak régi szerkezetekbe és ritmusokba simulása), épp ezért talán sehol sem hivatkozhatnák annyi meggyőző példára, mint a daltörténet területén. (Magyarországon és az ázsiai törökségben a pentatonia és a sor-transzpozíció elve egymást áthatva, de egymástól függetlenül is jelentkeznek; ugyanez a két elv jóformán kizárja egymást Nyugat- és Keleteurópa jó részében; a gregoriánum formaelveit a nyugati középkor számos dúr-dallama átveszi; stb.) De mi jelöli ki ebben a vándorlásban a vándorelemek terjedésének és szerteágazásának útvonalát? Erre a kérdésre a zene-ethnológus vagy a zenetörténész nyilván sohasem kaphat választ a kultúrföldrajz eredményei nélkül.

Amire tehát elsősorban figyelniünk kell, amitől a zene életének ismeretlen, új alapelveit remélhetjük: az a *természet-kijelölte útvonalak és akadályok rendszere*.

Hogy miből áll ez a rendszer és hogyan szabályozza Föld és ember életét, azt meglehetősen egyértelműen állapítja meg a kultúrföldrajz minden művelője: az emberi művelődés legfőbb élettörvényeit a *földfelület hegy- és vízrajzi tagozásából* olvashatjuk ki. Foglaljuk ezért mindenek előtt össze Földünk hegy- és vízrendszerének jelentőségét a művelődés termékeinek sorsában.

Általában minden kultúrának terjesztője és elszórója a víz, gátja és megtartója a hegy. A víz, a maga kétféle alakjában: mint folyó, mely távoli területek közt teremt kapcsolatot, s mint tó vagy tenger, mely hol elválaszt, hol összeköt. (Mint Ratzel kifejti: előbb elválaszt, később mindjobban összeköt.) És a hegy, a maga kettős jelenés-voltában: mint bérc, mely visszaver és megállást parancsol, s mint fennsík, mely összegyűjt és megoltalmaz. A hegyvonulatnak kettős szerepe van: akadály a rajta átkelőnek, útmutató a tövében haladó számára. Sziget és félsziget elkülönítenek s kifejlesztik a magábanállás öntudatát. Síkság, sztyepp, sivatag éppúgy szabad tekepályái a felgyülemlett erőnek, amennyire elporlasztói, megfojtói és izolálói is egyben. De izolál s a faji jellegek megőrzője a hegyvidék, a völgy, a medence is. Legfőbb, igazi bölcsője, tenyészhelye, feltáplálója a kultúráknak: az oázis, a folyóvölgy, a torkolat, a lejtő, a mérsékeltövi magaslat, a vízjárta dombvidék, természetes útvonalak természetes csomópontja. Erdő és szavanna, pusztaság és hegyikatlan a „félműveltségek”, a nomád életformák dajkálója s megrekesztője. És végül: a tengerövezte sziget és kontinens a legtermészetesebb, legzártabb egység; de csak addig, amíg a tengeri átkelés nehéz vagy éppenséggel lehetetlen; mihelyt az ember a tengerjárás titkát kitanulta, kitágulhat a sziget egysége sziget-sorok egységévé s a zárt kontinens fogalmát felváltja a kontinensek tömbje. Azontúl a tenger inkább a forgalom gyorsulását hozza, mint megtorpanását; s az Óceán két szemközli partja sokszor közelebb kerül egymáshoz, mint egy sztyepp két határvidéke, vagy egy havasi láncolat két lejtője.

Végeredményben tehát minden természeti tünemény annyit jelent az emberi művelődés számára, amennyire megkönnyíti vagy megnehezíti, gyorsítja vagy lassítja az ember ösztönös mozgáshajlamát a Földön. Ha ehhez a mozgási készséghez hozzáfűzzük, hogy a lakható régió-

tipusok hosszú, összefüggő sávokban hálózják be a Földet és „szegélyszerűen veszik körül az akadályterületeket”²: az emberi művelődés valósággal terjeszkedésre született, tervszerű földrajzi organizmusnak tűnik. S ahol a természet az ember mozgáshajlamát egyenesen kiirtja, mint a sarkvidék jégmezőin, vagy a trópusi ősvadonban: ott a művelődés maga is lehetetlen, vagy halálraszánt tünemény.

3.

Mindezt, a földrajzzal foglalkozó számára közismert tények sorozatát, el kellett itt mondanunk, hogy a természeti és művelődéstörténeti törvényszerűségek ilyen rendszeréből kiindulva, a zenetörténet számára is új törvényeket nyerjünk.

Forduljunk tehát a zene történetéhez s legyünk rajta, hogy amit így nevezünk, valóban a zene egyetemes története, a teljes emberiségre, a teljes Földre, a teljes történelemre kiterjedő zene-életrajz legyen, ne pedig egy-egy fejezet, kiszakított részlet, mozgalmas epizód, melyet európai helyzetünk és szakkutatásunk szükségszerű korlátai következtében megszoktunk az *egésznek*, egyetemes kozmosznak tekinteni.

Figyeljük meg, hogyan támadnak a Föld legrégebb nagy zenekultúrái, a Hoang-ho, az Eufrát és az Indus mentén lefelé haladva, a Nilus mentén felfelé hatolva, tehát az ősi „öntöző-kultúrák” területén, majd a görög félsziget partjain. És aztán hogyan bontakoznak ki a mai Európa ezeréves zene-központjai: a Bodeni tó körül, a Szajna és a Loire mentén, az Arno völgyében, a Maas és a Schelde közt, majd az olasz tengerpartokon és a Rajna—Elbe—Duna háromszögében. Csupa „vízi központ”, csupa folyami hálózat, csupa *part*, csupa vízjárta dombvidék vagy tengerszegély.

Úgy látszik tehát, mintha a zene élete valamiképp a víz életéhez volna kötve. De csak a fejlett műzenekultúráké, a városi civilizáción keresztül. A Föld azonban telve van egyéb zenékkal is, „barbár” félművelt zenékkal, primitív népzenevel, nomád és paraszti muzsikával. És ezeknek az élete egészen más törvényeknek engedelmeskedik, mint a nagy zenekultúráké.

Legfőbb kisugárzóhelyük az erdős hegyvidék, a zárt katlan, a nehezen megközelíthető fennsík, vagy a sztyepp tanyái; rejtett falvak, pusztai zsellérházak, havasi pásztorkalyibák. A mongol, a skót, az indián, magyar, spanyol és turkomán népzene, a román, az orosz, vagy a néger parasztmuzsika, a Föld minden, ma még élő és termő népzeneje lényegében ilyen *belföldi* képződménynek látszik, *zárt* területek szülőltjének, szemben a *nyílt* vízi tájak, a nyitott partok szálló-keringő-forgó zenéjével. Erdő, fennsík és mocsár ugyanis kultúrföldrajzilag egyaránt *zárt* területek, noha más értelemben a nomád szabadság jelképei (és itt meg kell gondolnunk, hogy a szárazföld felszínét közel egyharmadában ma is erdő borítja). Talán nem véletlen, hogy a legkíméletlenebb erdőirtók épp a tengeri civilizációk; ezeknek nemcsak az erdő faanyagára van szükségük, hanem egyben mélyebbgyökerű szenvedéllyel írtják az „ősbozót”, a barbár ösztönélet elemét és hazáját, a nomád káosz sűrűjét. A nomád életmód, mint tudjuk, különösképpen job-

² Gr. Teleki Pál: A gazdasági élet földrajzi alapjai I. 1936. 175—76.

ban kedvez a nyelvi és egyéb hagyományok megőrzésének, mint a megtelepedett városi élet³; a szabad, de lényegében izolált s a rögzített, de lényegében szétfolyó, a hagyományörző s a folytonos megújulásra szomjas, az ösztönös és az öntudatos élet elvei kerülnek itt szembe egymással.

A népzene terjedésmód, útvonal szempontjából is elütnek a műzenéktől: előbbieket a hegyekről szállnak alá, vagy a puszták felől közelnek a partokhoz; utóbbiak a partok felől indulnak a belföld meghódítására. És ami legfeltűnőbb: e két ellentétes irányú útvonalon nyilván mégis közös rendje érvényesül az *elhelyezkedésnek*.

Minden stílus terjed és szóródik a hegyvonulatok, folyók és tengerpartok mentén. Minden stílus megáll és fennmarad a fennsíkokon, medencékben, félszigeteken és szigeteken. Kettős szerepe leginkább a határzónáknak van: itt a stílusok részben mereven konzerválódnak, részben feloldódnak és elvegyülnek.

Legfőbb stílus-terjesztők eszerint a népvándorlások országújtjai: a folyók, a közép-tengerek és a hegláncok, a maguk vonulatának irányában. Legfőbb stílus-megállítók a népvándorlások gátjai és megrekesztői, tehát az óceánok, a sivatagok és a magashegységek, utóbbiak a vonulatukat keresztező irányban. Legfőbb stílárius egységet jelent a tengerhatárolta kontinens, a sziget és félsziget, a katlan és a fennsík: minden természetes és egyben népi határoktól övezett terület.

Voltaképen már a stílusok *keletkezésének* jellegzetes és elhatározó földrajzi törvényei vannak. Mely ponton, milyen elterjedésfokon, milyen földrajzi kiterjedésen válik stílus az elszigetelt kezdeményből? Történeti élete minden stílusnak ott kezdődik, ahol valamely közösség elfogadja természetes nyelvének, s további fokon: mikor szembekerül egy másik stílussal, mikor erejét mérkőzésben bizonyítja be, mikor hat és hatás alá kerül. S mert hatást csak úgy indíthat meg és úgy dolgozhat fel, ha már kiforrott, szerves, a környező világgal *érintkező* s attól *különböző* egység: ezen a ponton alá van vetve az emberi kultúra ősi mozgástörvényeinek. A kezdeményből tehát történetileg akkor válik stílus, amikor *zárt egyéniségként átlépi a maga legszűkebb földrajzi határait*; amikor megszűnik dialektus-változat vagy egyéni különlegesség lenni; amikor a költő lírájából városának hangja, Landinóból Firenze, Jannequinből Páris, német mesterek műveiből német kanitátaforma, vagy egy-egy újszerű, szórványos forma ötletből valamely vidék népdaltipusa válik. Most már földrajzi egység, hiszen egy földrajzi közösség a maga közös hagyományát érzi benne és egység mindenekfelett abban, ahogyan más egységekkel szembekerül. Életerejé alapjában lemérhető abban a mozgási és mérközési energiában, mely most felszínre jut. *Ezen a ponton kezdünk beszélni firenzei vagy nápolyi operastílusról, dunántúli jellegű verbunkos-zenéről, a gregoriánus germán és román, északi és déli nyelvjárásairól (melyekről már a középkorban szó esik), vagy berlini típusú rokokó dalirodalomról. És a stílusenergiák lemérhetőkké válnak az egyes földrajzi körzetek ütközésében-súrlódásában-össz-*

³ L. Ethnogr. 1937. 4—5. (Tamás L.); A. Kirchhoff: Mensch und Erde, Leipzig 1901. 45—46. Arra nézve, hogy a nomád életmód elhagyása, a megtelepedés egyet jelenthet az ethnikai keveredéssel, v. ö. W. Barthold: 12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens, Berlin 1935. 40, 214—15.

szehajlásában; ahogyan például Bécs tanul Mannheimtól (1770 táján), ahogyan 1640 és 1740 között egymásután érkezik Párisba Róma, Firenze, Velence és Nápoly hatása, ahogyan 1590 körül átplántálják Londonba az olasz madrigálstílust; — s ahogyan népi zenék egymásra hatnak... Tudjuk, első szerkezetben nagy a különbség e kétféle stíluszületés között: hiszen a *népzeneti* alkotás életfeltétele, hogy ne legyen egyéni és különleges, hanem simúljon egy általános szókincs hanglegjtéséhez, egy kész formai tradícióhoz, melyen ő maga csak évszázadok alatt, kollektív munkával, részlegesen változtathat; csak így lehet egy élő közösség természetes és egységes kifejezőmódja. A *műzene* stíluszületései és stílusváltásai láthatóbb rázkódásokkal, személyesebben, egyénekhez-kötöttebben, „történelmibb” módon mennek végbe. Innen, hogy a népzenei alkotás *tipusként* alakul ki s mint ilyen is él a közösség tudatában, sokarcúan és lokalizálatlanul, vagy legalább is sokféleképp-lokalizáltan; a műzenei alkotás többé-kevésbé *individuum*, egyértelmű, helyhez- és előadókhozkötöttebb jelenség. Sőt, az életformák választó-szakadéka még mélyebb, még messzebbre terjed: ugyanilyen éles különbséggel jelentkeznek e kétféle formációban az *elterjedés* törvényei is. Hogy csak egy példát mondjunk: *nagy területek csekélyszámú közös dallama* a népi és népileg-kultikus zene kereteiben mindig ősi hagyományt képvisel; s primitív vonásokat őriz (magyar halottsírató és regös-ének, arab román „hora lunga”, tót „detvanská”, kínai Konfucse-himnusz), a műzenében viszont kezdettől fogva gazdagszövésű, nagy, stilizált formákat kelt életre, tehát nem a megőrző, hanem az építő-formáló ösztönre, nem az azonosságra, hanem az elkülönülésre, nem a gyökerekre, hanem a lombozatra apellál (gregoriánium, Folia, Romanesca, Bergamasca). Amellett ez még olyan példa, mely a *közös* vonások kiemelésére alkalmas; a műzene ugyanis nincs alávétve szakadatlan elváltozásnak, míg a népzene, mint minden hagyományos kultúrtermék, mellyel sokan, sokáig és sűrűn élnek, a gyakorlatban állandó módosítás tárgya; csak az említett népi szertartás-dallamok foglalnak el kivételesen rögzített sziget-helyzetet ebben az örök variáló-áradatban. Népi és műzene életrajzát ilymódon szinte lehetetlen közös elvek, azonos szempontok alá fogni. Mégis, mindkettőnek élete bizonyos fokon sugárzó-erővé, mozgási energiává alakul át, s mindkettő itt, ezen a ponton, egyforma súllyal, bár *ellentétes irányú* energiával lép a kultúrföldrajz látókörébe. A mozgás, mely határozott irányt nyert, ezzel törvényt nyert egyúttal, kontúrt és egyéniséget; helye és hatásköre csak most, az első találkozások és ütközések nyomán alakul ki a lakott földgömbön: hiszen minden, ami teret foglal s minden, ami útvolnalat vág, beleírja nyomát világunk arculatába.

Az elhelyezkedésnek és találkozásnak e tüneményeivel kapcsolatban felmerül néhány bonyolult kérdés, melyekkel most foglalkoznunk kell.

4.

Mit jelent a határzónák kettős szerepe, mit népi és műzene ellentétes energia-iránya a zene egyetemes életére nézve? s végül mit gyaníthatunk belőlük zenekultúrák megérési, delelési, és feloldódási rendszerére vonatkozólag? Vegyük sorra ezeket a problémákat.

A *periférikus fennmaradás* gondolata nem új; felveti már Herder,

Ritter, Darwin, Richthofen és mások is, ujabban Sachs egész szisztematikát épít rá. Alap gondolata, hogy valamely stílus, valamely kultúra határzónái mindig az illető stílus vagy kultúra régi fokozatait őrzik, mert ezek a fázisok itt megőrződnek, megrekednek akkor is, mikor a kisugárzó központ (mely gyorsabban vált divatot vagy gyorsabban termel tovább) már megfeledkezett róluk. „Mennél messzebbre esik valamely kultúrjelenség a maga forráskultúrájának középpontjától, annál régebbi múltból ered” — írja Sachs. Ennek az elvnek sebezhető pontja az a kirívó ellentmondás, hogy a valóságban valamely stílus életterületének peremén nemcsak az illető stílus régebbi, megrekedt fejlődésfokozatait találjuk meg, hanem — ugyanolyan mértékben — feloldódó, kései fázisait is. A kelta ötfokúság visszaszorult Wales, Skócia és a Bretagne erdős hegyvidékére, a régi magyar pentatonia és dallamékitésmód a Dunántúlra (mily jellemző: a Dunán-túl-ra!) és Erdélybe-Moldovába, — ahogyan a legrégiesebb magyar nyelvet is szlavóniai és moldvai falvakban beszélik s ahogyan például a legódonabb török nyelv is az egykori türk nyelvterület határain, a csuvasok és a jakutok közt maradt fenn; az ógörög dallamstílus nyomai ma Ruméliában, Déli Moreában és az égei szigeteken jelentkeznek; a román népzene legősibb elemeit Biharban, Máramarosban és Besszarábiában mutatja ki a kutatás. Tegyük hozzá mindehhez néhány műzene-történeti adatot: a középkor francia-burgund zenestílusát még a 16. században is őrzik az elbentúli és déli Németország zeneközpontjai, — mikor hazájában már régen elavult; a korai középkor organum-stílusával ma is találkozunk a kutató, de nem francia és angol földön, ahol ezer évvel ezelőtt virágzott, hanem Izland szigetén; a francia trouvère-ek dallamai ma Katalóniában kerülnek felszínre, Goudimel kórustechnikája harmadfél száz évvel később is él még — Sárospatakon; és a 800 év előtti Középeurópa egyik kedvelt hangszere, a tekerő, ma mint koldúszerzők bujdokol spanyol, svéd, orosz és magyar falvakban. Mindebben csakugyan a perifériák konzervatív lelke nyilatkozik meg; nem a központok, hanem a határszélek, a menedéktájak őrzik mindenütt a régiséget. Hiszen a központtól való tényleges elszakadásra és elszigetelődésre is itt, a peremvidékeken nyílik leginkább alkalom. (Hasonlóra tanít a politikai néprajz: meghódított területeken a kiszorított őslakosság mindenütt a nehezen megközelíthető peremvidékekre húzódik. És körülöttünk, a Kárpátmedencében vajjon nem a perem-népek őrzik-e a régiesebb életstádiumot?) Viszont — nézzük az érem másik oldalát is. Középsziasia pentatoniájának feloldódása elvegyülése épp a magyar szegélyen és (túlfelől) Indonéziában figyelhető meg legjobban; a román népzene nemcsak legrégebbi elemeinek megóvását köszönheti a végeknek, de a legvegyesebb és legidegenszerűbb jövevényeit is, az ukrán, székely, orosz, délszláv hatásokat; a délfrancia dallamokba spanyol elemek keverednek; s a renaissance szigorú stílusai, Németalföld és Róma polifóniája nem hazájukban, hanem a provinciákban, vidéken, külföldön oldódnak fel s folynak át újszerű vegyületekbe. A primitív stílusokról tudjuk, hogy valóban szigeteken és félszigeteken rekednek meg leginkább; de ugyancsak a szigeteken folynak szét és torzulnak el legkönnyebben (így Ausztrálázsia „sarokszigetein”). Ime a perifériák, mint végső állapotok, mint széthullások és agóniák! Számos példa

bizonyítja, hogy a végek nemcsak az ősfarmáknak, hanem a maradvány- és roncsformáknak is menedékei. Azután meg a nagy térbeli és időbeli távolság mindig és mindenekfelett a határvidékeket jelöli ki a döntő módosulások színhelyének. Idevág például a vándorló hangszerek funkcióváltozása. A korcs néger hárfá mást jelent, mint fejlett egyiptomi őse; s az orgonát, Délkelet ajándékát, alighanem Középeurópa éghajlati viszonyai alakították szabadtéri hangszerből házi és templomi hangszerré a középkor folyamán. A végvidékek tehát hívek s egyben hűtlenek a hagyományhoz; honnan, ez a kétértelműség, hogyan magyarazzuk ezt az ellentmondást? És ha tény, hogy az élőhódító stílusok a kontinensek belsejében, aránylag egyenletesen terülnek szét, ha valóban a partokon cirkulálnak legkönnyebben, miért hogy a kiháló stílusok tanulmányozásában nem belső kohójukra, nem életük voltaképpeni színhelyére, nem delelőhelyükre, hanem ugyancsak „partokra”, perifériákra vagyunk utalva?

A válasz már magában a kérdésben bennerejlik: ahol a *delet* elkéstük, már csak az *alkony* után mehetünk. S az alkonyat mindig a nap története, de a nap halála is egyben. A peremvidékek funkciókettőségét talán az olyan világhódító zenestílusok helyzete világítja s magyarazza meg legjobban, mint az arab muzikáé. Ennek a határszélein, például Északnyugat-afrikában (a „maghrib”-területen), vagy akár az algiri, tuniszi és egyiptomi oázisokon⁴ egymás mellett, egyhelyütt jelentkezik a régi-arab, az arab-előtti és az arabbal szomszédos hagyomány-anyag. A határvidék, mint talán mindenütt, itt is egyszerűen *mindennek* lerakodóhelye, az a régió, ahol a vérkeringés meglassúdik és „visszafordul”, tehát legjobban megfigyelhető; ahol az erek kezdenek elmeszesedni. Talán egyetlen élő stílusról sem mondhatjuk el, hogy nyugalmi helyzetben van, hogy minden pontján egyenletesen megállapodott és kristályos; nem, hiszen épp a szerves élet elmaradhatatlan jelensége a belső mozgás, a folytonos kiválasztás, a morzsolódás és hullámverés. A szervezet él, tehát ég és éget, elhasznál és elhasználódik; egyensúlya minden pillanatban felborul és minden pillanatban igyekszik helyreállni; ezért árad és apad, feszül és ernyed, összetörlődik vagy szertehull; örökké „útban van”, lényege a mozgás. Így *minden* élő stílus selejtez, kopik, morzsolódik és kiválaszt; *folytonosan* vonulnak hullámok a perifériák felé, folytonosan tolódik a régi anyag a határszélekre. (Ezt a lassú kisodrást elvileg talán minden élő közösség egyformán hajtja végre, — a gyakorlati valóságban erősen módosítják a földrajzi és egyéb viszonyok: nem minden terület egyformán hajlamos a befogadásra, átvezetésre vagy ellenállásra.) A perifériákra általában *minden* kisodródik, a régi anyag éppúgy, mint az új, az archaikusan tiszta éppúgy, mint a vegyes, a modernebb⁵; fontosságuk

⁴ L. Bartók B.: Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung (Zeitschr. f. Musikwiss. 1920); R. Lachmann: Die Musik in den tunesischen Städten (Archiv f. Musikwiss. 1923); B. Schiffer: Die Oase Siwa und ihre Musik (Bottrop 1936).

⁵ Ime néhány magyar példa. Magyarországi műdalok és operett-dallamok épp napjainkban alakulnak át jellegzetesen a bukovinai falvakban. (L. Balla P. közlését, Ethnogr. 1935. 139—41; az itt szereplő Huszka-féle operettkeringő északabbra is eljutott, mint lengyelzsidó „népdal”: I. Idelsohn, Hebräisch-orientalischer Melodienschatz IX. 1932. 234. sz.) Multszázadi ländler-, sanzon-, operett- és csárdásdallamok ma egyaránt székely népi táncok alapjául szolgálnak Csik-megyében. (L. Vámszer—Bándy:

épp az, hogy (elvben) mindent megtalálunk rajtuk s e minden-ben ott van az ősi hagyomány is, melynek a központban időközben nyoma-veszett; hogy feloldanak és megőriznek egyszerre, hogy Janus-arcuk egyképen mutatja az életet és a halált.

5.

Ugyanígy kivezet a földrajzi vizsgálódás köréből, ha második problémánkat, az *ellentétes mozgás-irányok* elvét fogjuk vallatóra. Úgy találtuk, hogy műzenekultúrák a tagozott partvidékeken bontakoznak ki s ott is tenyésznek; életük a Föld mérsékeltövi vizeizhez, a nyitott tájakhoz van kötve. Népzének viszont a Föld száraz tartályaiban virágnak s életük jórészt közös a katlan-kultúrák életével. Előbbiek a Föld életének sodró-keverő mozgástendenciáit személyesítik meg, utóbbiak az eltorlaszoló és felgyűjtő energiákat. A földrajz ezen a ponton olyan kontrasztra világít rá, melyről eddig alig tudunk: műzene és népzene *nem* fejlődési fokozatok, nem ifjabb-idősebb édestestvérek az emberi kultúrjelenségek világában, hanem — mint talán általában városi civilizáció és pusztai nomádság, mint egyéni öntudat és tömegöszton — *ellentétes* principiumok, alapvetőleg különböző életrendszerek megnyilatkozásai. Ami egyiknek születés, a másiknak halál, ami egyiknek pusztulás, a másik számára tenyészet. Ha tehát érett civilizációk a maguk delelőjén visszanyúlnak nomád emlékeikhez, ha érett műzenekultúrák felfrissülést keresnek a régi népzeneben: ez nem lehet több, mint álom, nosztalgia és regresszió, — a sorsot nem fordítja meg.

De talán zenekultúrák és stílusok születésére és elmulására is itt derül az első világosság. Új műzenekultúra, tehát öntudatos zenei művészet és műveltség, nyilván csak a parti-kultúra terjedésének útja mentén támadhat; mert a partvidék előbb ölt egyéni, tagozott kultúrformát, viszont a belterületek tovább „alszanak“, azaz tovább őrzik a „barbár“ lét formáit. Gondoljunk például az európai zene történetére; amint az atlanti kultúra felváltja a mediterránt, úgy veszi át a vezérszerepet Nyugateurópa zenéje az antik Déle Európától; a középkorban Németország zenéje ébred legkésőbb (Olasz-, Francia-, Angol- és Spanyolország meg Németalföld után), s ott is előbb Délnyugati Németország, a Bodeni-tó, a Rajna és a Duna mentén, csak utána a további Dunamedence és még később a tagozatlan Keleteurópa. 800-ban Róma, 1200 táján Páris, 1800 körül Bécs az európai zeneélet irányítója; magyar, lengyel és orosz városok rendszeres zeneélete jóformán csak napjainkban indul meg. A népies (helyesebben a közösségi színvonalhoz közelálló) európai műfajok életében ugyanezt a keletre-húzódó láncot mutatja a minstrelsy—trubadúrköltészet—Minnesang—Meistergesang—históriás ének—dumka-bylina, tehát a művészi énekmondás virágzása a 12—17. században, Skóciától a Krim-félszigetig. Talán földrészünk melodikai nyelvjárásainak éles különbségei is⁶ összefüggenek valami-

Székely táncok. Kolozsvár-Cluj 1937.) S viszont Kodály épp Bukovinában fedezi fel az Argirus-dallamot 1914-ben! — A képzőművészet terén érdekes példáit hozza fel a perifériákra kiszökellő új stílusnak K. Gerstenberg: Ideen zu einer Kunstgeographie Europas, Leipzig 1922. 14.

⁶ Szabolcsi B.: Über Kulturkreise der musikalischen Ornamentik in Europa, Zeitschr. f. Musikwiss. 1935. A műzene stílushullámjainak földrajzi életéről I. H. J. Moser

képpen a „műzene ébredésének“ eltérő időpontjaival; a művészi kultúra kibontakozása csak a közösségi gyakorlat bizonyos érettségi fokán válik lehetségessé, de ez a fok kultúrkörönként más és más lehet, a műzene tehát más és más dallamvilágot rögzít meg minden népi-nemzeti hagyományban. — Ahol a partikultúra fénye kihamvad, ott kihál a műzenekultúra is. Viszont népzének csak ott és csak addig tenyésznek, ahol és amíg elrekesztett kontinentális kultúrák, fennsík-, erdő-, sivatag- és sztyeppkultúrák virágznak; ahol ezek feloldódnak, ott feloldódik a népzene is. S mert a kétféle kultúra rendszerint felváltja egymást, mert *egyik a másikba oldódik*: egyiknek halála a másik születését jelenti. Ahol pedig *mindkettő* (vizmenti- és kattan-kultúra) véget ér és átalakul valami más életformává, ott véget ér a zene élete is; mert a zene számára *harmadik* életformát nem tudunk kimutatni.

Mégis, épp az elmondottakból látjuk, hogy a szigorú véges-végig-elkülönítés nem helytálló: a két ellentétes principium *egymás felé törekszik*, életével-sorsával valamiképp kiegészíti egymást. Egyik sem áll mozdulatlanul; egymás tenyészhelyei felé terjeszkednek. A műzenekultúra, mely a partok és folyóvölgyek felől indul, lassanként áthatol az erdőn és megmássza a lejtőket; legutoljára a felföldekre, a nagy belső síkságokra, a nagy medencékbe, az elrekesztett völgyekbe jut. A népzene felülről száll alá s utoljára érkezik a civilizált, forgalmas partokra. Ime a két nagy áram, amint ellenkező irányban egymással szembenyomul. A víz felől, a nyitott kultúrterületek irányából érkező műzenei kultúra s a hegy vagy erdő felől, a zárt kultúrterület irányából érkező primitív hagyaték, a lejtőkön felhágó és a lejtőkön aláereszkedő áram, valahol találkoznak: találkozóhelyük a dombvidék vagy a kontinentális alföld. És itt dől el a mérkőzés: amilyen mértékben vízjárta ez a dombvidék vagy alföld, olyan mértékben elhivatott műzene-terület; amilyen mértékben természeti gátaktól: pusztáktól, sivatagoktól vagy hegyektől berekesztett földdarab, olyan mértékben őrzi primitív vonásait. És amilyen mértékben a pusztai vagy felföldi élet átalakul vízparti, városi létté, olyan mértékben alakulhat át valamely népzene-hagyomány műzenekultúrává. (Megisméllése volna ez más síkon annak a törvénynek, mely szerint a régi magaskultúrák hegyvidékről alászálló barbárok — lovaspásztor- és katonanép — és civilizált síkságikak — kertész- vagy földművesnép — keveredéséből keletkeznek.⁷)

Az előnyomulás módja és iránya, a keveredés mértéke egyenesen döntő a kultúrák sorsára nézve. Legjobb példa erre az Óvilág és Amerika ellentéte. Előbbiben a kultúra kiinduló pontja az oázis, végső kisugárzási helye az erdős övezet. (Emlékezzünk rá, hogy Cholnoky elmélete szerint „minden műveltség mesterségesen öntözött területeken keletkezett“ s hogy az ilyen oázis-kultúráknak két fősajátsága „az au-

megfigyeléseit (Musiklexikon 1935. 546): „um 1500 herrscht in Deutschland u. England noch grösstenteils Dufaystil, während Italien, Flandern u. Frankreich bereits völlig im Josquinstil steht; oder um 1800 herrscht in Deutschland bereits die Wiener Klassik..., während Italien noch letzten Barock u. Rokoko, Frankreich aber bereits Vorahnungen der Frühromantik erlebt...“

⁷ F. Ratzel: Völkerkunde III. (1888) 6—7, 35, 52.; A. Hettner: Der Gang der Kultur über die Erde, 2. kiad. Leipzig-Berlin 1929. 76—77, 88.; M. Granet: Danses et légendes de la Chine ancienne, Paris 1926. 3—23.

tomatikus továbbfejlődés és a terjedékenység.⁸) Amerikában (erre De Candolle és Hettner figyelmeztetnek) épp fordítva történt: az északi kontinensen a kultúra kisugárzóterülete az erdős öv, végső kinyúlása a száraz vidék, melyet öntözni kell; Délamerikában pedig az Andok száraz fensikjain vagy parti völgykatlanainak mélyén bontakozott ki a legrégebb művelődés. Itt tehát erdő és hegy, fensík és katlan képviselte a magaskultúrát, a síkság és a tengerpart volt műveletlen. Innen az amerikai művelődés fordított iránya az euráziaihoz képest: mint-hogy itt a hegyi és erdei „barbárok” voltak a magasfokú művelődés hordozói, ez a művelődés természettől fogva kevésbé expanzív s kevésbé „versenyképes” jellegűnek bizonyult; a modern városkultúrát nem ez alakította ki Amerika földjén, hanem bevándorolt újabb rétegek, európaiak. Az új városkultúrának (s egyben műzenének) a régibb hegyi-kultúrával (vagyis az új világkapcsolat szemszögéből tekintve: népzeneivel) nem volt természetes kontaktusa, sem egészséges mérkőzése, nem származott abból természetes fejlődés során s nem is ütközött meg vele. És mert erőteljes, autochton parti-kultúra, az erdővidékinek méltó fia és vetélytársa nem támadt Amerikában: elkésett, csenevész jövevény, import az amerikai műzene is.

Holott talán épp ez volna a fejlődés útja: a parti-kultúrák, a műzenék az erdő-kultúrákból, a népzeneiből táplálkoznak láthatatlan gyökérszállakon. Komplikált egyensúly-viszonynak kell kialakulnia: mert hiszen a központok, a műzene-területek felszíni és uralkodni igyekeznek, a határvidékek, a népzene-területek megtartani vagy nivellálni, felaprózni vagy elporlasztani. Egymás pusztulására törnek s ki kell békülniök. Harmonikus helyzet, produktív arány tehát csak ritkán, kiválasztott percekben s aránylag rövid időre jöhet létre; de ha létrejött, egyben megszületett egy-egy nagy műzenekultúra gócpontja is. (Igy Indiában Krisztus születése táján, Görögországban háromszáz évvel előbb, Franciaországban 1200, Olaszországban 1500, Németországban 1700 körül.) Az e fajta szimbiózisban, mint mondtuk, a műzene központi helyre kerül, a népzene határzónává alakul. A részekből, a dialektusokból mindenütt az ilyen összefüggéstés teremti meg az egységet; hiszen népzeneikben is gyakori jelenség, hogy *különböző* régi dialektusok fölé bizonyos időpontban odarakódik az *egységes* és közös új stílus, — a közös és új, amely éppen a szerves összefüggéstés révén jöhetett létre. (Igy a magyar népzeneben, melynek Bartók szerinti négy dialektus-területét csak a régi stílus tekintetében választják el nyelvjárási sajátosságok.⁹) Műzenei téren pedig nyomban megvilágosodik az összegezés jelentősége, ha például feltesszük a kérdést:

⁸ Földrajzi Közlemények LV. (1927) 199. V. ö. még Cholnoky J.: Az emberföldrajz alapjai 1922. 15. A mesterséges öntözés különben már Jean Brunhes szemében is „a Föld meghódításának eszköze” (La géographie humaine, Páris 1910. 75.).

⁹ A Magyar népdal 1924. VIII. A magyar népi stílussajáttságok elterjedési és vegyülési térképét egyelőre csak az itt, Bartóknál kifejtett kritériumok alapján lehetne megszerkeszteni; Lükő G. módosító-kísérlete (A magyar parasztzene történetéhez, Debr. 1937. a moldvai és szamos-felsőtisza-i dialektusterületek összefüggéséről) egyelőre bővebb adatbéli megtámasztásra szorul. Valószínű azonban, hogy idővel zenei téren is kirajzolódik majd egy, esetleg a Prinz Gyula rendszeréhez (Magyar Földrajz I. 1936. 295) hasonló, részletesebb tájnyelvi hálózat. Településtörténet és zeneföldrajz eredményei ezen a téren kétségkívül szervesen kiegészíthetik egymást.

hány római születésű volt a „római iskola” képviselői, hány bécsi származású a bécsi klasszicizmus mesterei között? Az összekapcsolás tehát egységesít és megszervez, kiváltképpen ott, ahol műzenei gócpont gyűjti maga köré a népzenei területet, vagy fordítva: ahol népzenei határvidékek kialakítanak egy közös műzeneközpontot érintkezésük zónáján. Az *alkotó-elemek* így most a határvidékeken gyűlnek fel, összeforrasztásuk, *feldolgozásuk* a központban (folyóvölgyekben, oázisokon, városokban) történik, *elterjedésük* a vízpartok mentén s *feloldásuk* vagy *megrekedésük* újból a „barbár” perifériákon. (Több példából tudjuk — s itt a magyar példa a legszembeötlőbb, — hogy a *népzene mint periféria* őrizheti az egykor egyetemes nemzeti műzene maradványait is.) Ez a páros mozgás, centripetális majd centrifugális sugárával, mintha minden organikus zeneélet szív működése lenne; ha megszűnik vagy egyoldalúvá lesz, ha az anyag már csak kifelé sodródik, befelé többé nem, ha a víz többet visz és forgat, mint amennyit a hegy vagy az erdő terem s a dombvidék feldolgoz: a zenekultúra elaggott, élet-egyensúlya véget ért. S halála talán nem is áll egyébből, mint ez egyensúly végső eltűnéséből, az alkotó részek kiújult anarchiájából: a központ anyaga teljesen szétfolyik, a víziutak, az életerek kiapadnak s maradnak egyedül a hallgató, barbár, sokértelmű perifériák. Így támad a „szervetlenből” egyidőre „szerves”, a szervesből újra szervetlen, éppúgy, mint az élet minden más területén, élet-halál szakadatlan láncolatában.

Zenestilusok öregedésének törvényeit még nem ismerjük; de mintha az ilyen öregedés épp a végvidékek felszivódásával vagy elszakadásával, a központi funkciók aránytalan felduzzadásával állna kapcsolatban. Így alakul a német-francia dúrzene a 19. században, az az arab makám-zene a 10.—12. században világvárosi jellegűvé. Ennek a folyamatnak ellenkezője, az elfalusiasodás, barbarizálódás csak nomád előzőnlések, népvándorlások, tehát új stílus-zületések kapcsán volna megfigyelhető; „népies” hullámokat azonban minden újabb társadalmi réteg felkerülése magával hoz időnként, — mert hiszen egy-egy ilyen újonnan bevonuló réteg maga sem egyéb, mint periféria, mely most beleönti hozományát a központi műhely forgotagába.

Talán legkülönösebb jelenség, mikor az ellentétes principiumok egymással alakulnak át. Erre a Balkán és Előázsia zenéje lehetnek példák. Előbbin a régi műzenekultúrákat többféle nomád áradat öntötte el s a zene e nomád átförmálásában terjedt tovább a régi központokból (Bizánc útja az orosz síkságra); innen, hogy a Duna torkolata felöl felfelé-terjeszkedő kultúra, noha tenger felöl jött, barbár jellegű volt a Dunán lefelé terjeszkedő nyugati kultúrákhoz képest: világtengerek árama találkozott itt az elnomádosult beltengerével, Nyugat óceánja megérintette a Közelkelet „zugtenger”-ét. Viszont Előázsia zenetörténete azt példázza, hogyan alakulnak „félművelt” zenék a tengerparthoz érve — ez a mediterrán világ *mögöttes kultúráinak* szokott útiránya a nagy központok felé — „tengeri” műzenekultúrákká, világzenévé. (Igy Judea, Arábia zenéje a 2—3., illetve a 7—8. században.) Idesorolhatjuk a történeti értelemváltozásnak azokat az eseteit is, melyekben a zeneproduktum eredeti népi jellege elmosódik s egy világvallás kultikus keretei közé merevedve műzene-szerűen érkezik az

átvevő népekhez (gregoriánum, mohamedán és buddhista liturgia), vagy ahol egy régi bennszülött kultúra terméke az europeizálódás nyomán, tehát a benyomuló újabb, idegen műveltség perspektívájában „népi” dialektussá zsugorodik (indián zene). De az ellentétek ilyen alkalmi egymásbahajlása még csak kirívóbbá teszük a köztük állandóan fennálló éles különbséget.

*

A nagy műzenekultúrák székhelye ilyenmódon nem a magas-hegyvidék s nem is a puszta, hanem a vízi-hálózat, a folyamjárta dombvidék, a tó vagy tengerpart; és életiránya is mindenütt a vízrendszerét követi. Éppúgy, ahogy nagy általánosságban is elmondhatjuk: a legegényibb korszakok-kultúrák épp a *nem* legegényibb, hanem legidomíthatóbb tájakon terülnek ki; nem a Himaláját „választják” s nem az Óceánt, hanem a kínai partot vagy a Nilus völgyét, Attikát vagy Burgundiát, az olasz vagy a délnémet lejtőket. Mindezek azután az ő egyéniségükhöz formálódnak, korszak- és kultúraszerűvé lesznek a kezük alatt, s attól kezdve, hogy emberi közösségek és emberi időszakok élettervények, „holnap-gondjának látható jegyét” viselik arculatukon (Brunhes), hozzá is tartoznak e közösségekhez és időszakokhoz, elválhatatlanul. Nem véletlen, hogy minden kultúrkorszak felfedez bizonyos tájtipusokat; ezek az ő egyéni hódításai, szerzemények, melyek bizonyos fokig megszerzőjük képmását tükrözik, tehát szerves részei szellemi alkatának. (Talán innen van, hogy tájak és korszakok képzeletünkben sűrűn felölthetik egymás színét, hogy ismerünk „17. századi tájakat” és „hegyvidéki korszakokat”, főleg persze városképek jelképes vízióival kapcsolatosan. Mindezek túlnyomórészt jellegzetes gyermekkori tájlemlékeink, melyekhez — későbbi képzőművészeti és irodalmi benyomások révén — valami villanásszerű kortudat, valami történelmi színezet tapadt hozzá.) Táj és korszak, tér és idő keresztezik egymást az emberi kultúrában; a zene pedig maga sem egyéb, mint ilyen keresztezés. Mert hiszen ő is hordozója tájak, kultúrák, korszakok légkörének, — nyugati muzsikusk számára a világ tele van wagneri erdőkkel, mozarti kertekkel, Vivaldi lagunáival, Schubert országútjaival, Debussy tengereivel. S talán az sem véletlen, hogy ezt a légkört mindig inkább a műzene idézi fel számunkra, mint a népzene. Előbbiben mindig ott lüktet az alkotó erőfeszítés, egy-egy kultúra, korszak és táj kialakításának, megszerzésének emléke-íze, a fokozott helyhez- és időhözköttetés;¹⁰ utóbbi annyira rokonnak tűnik a termé-

¹⁰ Nem véletlen, hogy Európa tájait elsősorban a romantika és a későromantikus kolorizmus zenéje idézi fel, öntudatos szín- és atmoszféra-érzéssel. (Schubert, Schuman, Mendelssohn, Wagner, Liszt, Berlioz, Verdi, Muszorgszkij, Smetana, Grieg, Debussy, Delius, De Falla, Vaughan Williams, Magyarországon Erkel, az ifjú Kodály és Bartók táj-zenéi.) Zene és táj összefüggését a keleti filozófiák, nevezetesen a taoista könyvek állapítják meg először (Csvang-ce, Kr. e. 300 körül: föld zenéje, ég zenéje, erdők sípszava, növények, évszakok, égítetek dallamai). Koszmológiájuk elszórt elemei az újplatonikusok zenemisztikájában is tovább élnek. Viszont az elv ötletszerű felbukkanása egyes újabb zenetörténelmi művekben (Bücken stb.) nem erre a gondolatkörre s nem is annyira a szellemtörténelmi irányra, mint inkább a 18—19. század milieu-elméletére vezethető vissza. (Főleg Taine „Olasz utazás”-a gazdag az idevágó utalásokban.) Érdekes keleties-romantikus megfogalmazása olvasható egy 1800 körüli chaszideus forrásban (idézi Idelsohn i. m. X. 1932. X.): „Minden rét, minden erdő, minden szikla, minden fa, minden növény, a rózsától a fűszálig, sajátos dallamot áraszt... A pásztor

szzettel, a „nyers“ és autark ős-tájjal, hogy határozott koroknak és történelmeknek, határozott *korszak-tájaknak* alig lehet rá joguk, — hogy lényegében időtlen és emberfeletti.

6.

Befejezésül pillantsunk végig a földrészeken s emlékezzünk meg a zenéről, mint kontinensek szellemi hídjáról is.

Ázsia zenetörténete a *sugaras kinyílás* vonalrajzát mutatja. Közepe táján ősi fél-nomád zenecentrumot kell feltételeznünk; ez termékenyíti meg a keletet és nyugatot egyaránt. De magasfokú zenekultúrára elsőnek a Délnyugat ébred (Mezopotámia), azután a keleti partszegély (Kína), majd a Dél (India). Délkelet és Délnyugat partvidékei mindvégig a legfontosabb továbbközvetítők: előbbi Ausztrália, Óceánia és Amerika felé, utóbbi Európa és Afrika irányában. Ennek a sugaras kinyílásnak az időtartama Ázsiában körülbelül 3000—3500 évet jelent.

Európa zenefejlődése inkább *parabola*-szerű görbével ábrázolható. Délkeleten, Előázsia felől indul meg a magaskultúra vonala, folytatódik a déli félszigeteken, majd a nyugati partvidék és a belső folyami tájak világosodnak meg, legkésőbb Keleteurópa csallakozik s itt, Középeurópa magasságában hajlik vissza a történeti vonal Ázsia felé.¹¹ Mintha lényegében a kontinens központi hegyrendszerét, az Alpesi láncot — „Európa gerincét“, ahogyan Reclus nevezte — rajzolná körül, félkörös, nyitott ívben. Ez a félkör idő szempontjából 2000—2500 év fejlődését foglalja magában.

Afrika zenerajza talán leginkább *hiperbolá*-hoz hasonlítható. Ismeretlen módon, Délázsia felől nyert impulzusokra ébred valahol keleti szegélyén s talán ugyanakkor atlanti hatásokra nyugaton (Frobenius

nyájának legelőhelyétől, a rét vagy hegyoldal hangulatától lesi el dalait s amint legelőt változtat, dalainak jellege is megváltozik.“ — A romantikus szépirodalomban tudtommal Tieck és Jean Paul az ilyen „paysage musical“-ok kezdeményezője. V. ö. még R. Wustmann: Musikalische Bilder 1907; Szabolcsi B.: Zene, táj és korszak, Magyar Írók Könyve 1937.

¹¹ Mint eddigi zenetudományunk által legkidolgozottabb, következésképp itt Európának, a „par excellence zenei világrész“-nek, az öntudatos művészi zenekultúra otthonának, rövidrefogott zenei életrajza. Az európai zene legrégebbi ethnikai alapjait három, homályos körvonalakban mutatkozó kultúrkör jelzi északon, nyugaton és délen: egy skandináv, egy kelta és egy mediterrán kultúra. Az elsőt dūr-zene és többszólamúságra való hajlam, a másodikat pentaton dallamvilág, a harmadikat diatonikus szellem, hangszeres és elméleti kultúra jellemzi. Keleteurópa sokáig közvetlen része Ázsiának. Magaskultúra először a legtagozottabb, a mediterrán körben bontakozik ki; követi az atlanti zónában Franciaország 1200 táján, Németalföld a késő-középkorban, Olaszország zenehegemóniája a 16—18. században, Németorszáé a 18—19-ben. Keleteurópa országai 1850—1900 táján ébrednek fejlettebb művészi zenekultúrára. Közös alapelvek (hangrendszer) mellett is, mindezek a kultúrák meglehetősen elkülönülnek dallamvilágunkban és más-más művészi eredményre jutnak. Az antik középtengeri kultúra fejlett egy-szólamú dallamvilágot és elméleti rendszert teremt; Róma a korai-középkorban megszervezi a gregoriánusmot; a francia és angol középkor eljut az első nagyobb, többszólamú szerkezetekig s a világi műdalkultúráig; Németalföld tetőpontjára emeli a polifon technikát, Itália megteremti a modern zeneformákat, melyeken zentül közösen dolgozik a teljes nyugat; mindezeket Németország tetőzi be s oldja fel 1700—1890 között, két nagy klasszicizmusával és a romantikával. Olaszország az első operaterén, Franciaország új, hangszeres jellegű stílusforradalmakkal jut még szóhoz a 19. század folyamán; szláv, skandináv országok és Magyarország a 19. századi népies romantika keletében, majd a 20. század népi kiindulású zenereformjában jutnak szerephez.

„eurafrikai gyarmatpontjain“); a magaskultúra fénye északkeleten gyűl ki legelőször s jóval később, idegen (arab) invázió nyomán hajlik át északnyugatra; belső tömbje változatlanul őrzi a legrégebb keleti és nilusvölgyi kultúrák maradványait. Időbelileg ez a hiperbola felmérhetetlen; hozzávetőleg 3000 évre tehetjük.

Amerika inkább hosszanti tagozást mutat, ugyanazt az észak-déli irányú zezugos vonalat, melyet nagy hegylánca, a Kordillerák rajzolnak ki a térképen. A zenekultúra autochton lánca (mely ismételt megtalálja a kapcsolatot nyugatról jövő félnomád impulzusokkal) nagyjában a nyugati partszegéllyel esik egybe; első központjai a nagy, fensíkos kiszélesedések (Mexikó, Peru), kihangzásai az oldalvást eső bárbar területek. A betelepült (európai, afrikai) zenekultúrákat Észak- és Délamerikában a keleti síkfold vagy dombvidék, kettőjük között a középamerikai szigetvilág közvetíti. Eurázia észak-déli ellentétei itt kelet-nyugati ellentétekké módosulnak, szélességi egyensúlya hosszanti egyensúlyiá alakul. Idő szempontjából ez a kultúrvonal talán 2000 évet jelenthet.

Ő- és Újvilág zenekultúráinak élete így egyaránt a kultúrföldrajz egyetlen törvényeit tükrözi, — a hegyrajz és vízrendszer, a belföldi parti tagozódás elhatározó érvényességét az emberi művelődésnek ezen a területén is. Az öntudatos műzenekultúra rétege pedig mindenütt megfelel az öntudatos emberi műveltség aránylag vékony, párezeréves rétegének.

A legfőbb zenei stílussterületek, a zene világnyelvei, földrajzilag nagyjában így oszlanak meg:

A) Primitív stílusok (ingamelodika, 2—3 hangú képletek, alapritmusok): a poláris és trópusi zónákban, valamint a déli félgömb mérsékelt övében. (Törpe-népek, gyűjtögető, halász- és vadász-népek; a nomádoknak csak kis része, mely valószínűleg magasabb kultúrfokról sülyedt alá.)

B) Pentatoniák: Nyugateurópa kelta zónájában, a Duna-Sárga-tenger-vonalon (euráziai sztyepp-övezet), Melanézia-Polinéziában, Amerika teljes indián zónájában, Középfrikában. Ezek a területek nagyjában egybeesnek az ősi természetett növényfajok, a „kulturtermények“ eredethelyeivel vagy legrégebb termelési központjaival.

C) Makám- és raga-stílus (kromatika, dallam-modellek): az Óvilág szubtrópusi zónájában (Északafrika-E.óázsia-Délázsia), az Atlasz-hegységtől a Maláj-félszigetig (20—50° é. sz.). Nagyjában az ókori Oriens, a délkeleti *oikumené* (később az Izlám) földrésze, ahol elsőnek fékeztek meg oázis-központok, telepes civilizációk a nomád néphullámokat. Kisugárási területek: Dél- és Keleteurópában.

D) Dúr-moll melodika: Európa mérsékelt övezetében, a Temzétől a Volgáig, a Pireneusoktól és Sziciliától a Dunáig (40—60° é. sz.). Nagyjában az „indogermán ősműveltség“, az óeurópai „ekés-gazdalkodás“ zónája; főleg a dúr-zene s a régi germán területek kapcsolata látszik mélynek. Közvetlen gyarmatterülete: Angolszász- és Latinamerika.

Láthatjuk ebből: mennél ősbib valamely zenestílus, annál elszórtabb, annál függetlenebb (mai elhelyezkedésében) fajtól és klímától; mennél újabb fejlemény, mennél határozottabban kultúrjelenség, annál zártabb tömb, annál inkább kötve van klimatikus (és egyben faji) ha-

tárokhoz. A makámstílus életterülete nagyjában egybeesik az Izláméval, a dúrzenéé a kereszténységével vagy a fehér fajéval; de a pentaton stílusokat már csak a legrégebb ó- és újvilági magaskultúrákhoz kapcsolhatjuk, a primitív zenék pedig még nagyobb területen oszlanak meg. Nyilvánvaló: a régi zenekultúrák már szétszóródtak, az újak még egytagban vannak. A fejlődés útja tehát az, hogy a stílus eredeti kötöttsége idővel meglazul, a zenei nyelv feloldódik és elszóródik. A stílusokat, a zenetörténet e szerves fejlődésű nyelvi egységeit, a mozgó embercsoportok széthurcolják és elporlasztják; valóságos természeti folyamat ez, akár a diffúzió és az erózió. A földrajz ilyenmódon megtanít rá, hogy a zene élete éppoly expanzív, mint általában a kultúráké; történeti kibontakozásában nem ismer határokat.

*

De ugyancsak a földrajz, sőt a föld-történet legfőbb törvényeivel találkozunk, ha a legrégebb zenekultúrák interkontinentális kapcsolatait a történelmi azonosság, a törzsi fennmaradás értelmében igyekszünk sorra venni; általában ha azt vizsgáljuk, ami a zenében *nem* terjedő és szétáramló, hanem kötött és konstans elem. A zene itt sok mindent megmutathat, amit más kultúrterületek már elejtettek, épp mert csak aránylag keskeny rétege, a fejlett műzenekultúráké, nyúlik bele a történelmi öntudat szférájába, — mélye, a népzenék „barbár” világa, ha sok felülről-kapott, alásülyedt elemmel gazdagodott is, lényegében öntudatlan, történelemelőtti elemeket hordoz. Hogy élete során mi változik s mi marad állandó, egyelőre nem tudjuk elvi határokkal megállapítani. Emitt a szerkezet marad fenn, ott a hangsor, amott a melódikus-ornamentális fordulatok. Éfajta *survival-revival* elemekkel voltaképp a műzene élete is tele van; a népzenét azért kell konzervatívabb jellegűnek tartanunk, mert benne, mint láttuk, az alapelvek hagyománya kötelezőbb és egyetemesebb érvényű, tehát többféle elemet tart életben, a túlnyomó részt, az alaprajzot, a törzset rögzíti meg. S épp ez a megmaradásra-hajlamos vagy megmaradásra-kényszerített, határozott funkció keretében egyévált törzs, ez a „*reservatio organica*” az, ami majd mindenütt összeforrott egy-egy embercsoport alapvető élethagyományával. A népzenei ősréteg, mint valódi ősztörnégió, mindenütt az ethnikum legmélyebb, faji jellegzetességeihez tapad s még annyira sem cserélgethető, mint a nyelv; szívós és párálan távlatú emlékezet (Néhány példa: az eltörökösödött népek zenéje nem török s a francia népzene nem a latin, hanem a kelta hagyományt folytatja; az arab hatás alá került népek dallamvilága a perifériákon megtartotta izlám-előtti sajátosságait; és a finnugor nyelvet eltanult, európaivá és kereszténnyé lett türk magyarság régi népzeneje máig pontosan tükrözi a sámánhitű mongol-török Középpáziát.)

Az összehasonlító zenetudomány ma még csak sejti mindezt, — sejti abból a tényből, hogy ősrégi történelmi és rokonsági kapcsolatok igazolását mindjobban megtalálhatja a népi muzsikákban. De sejtelseit megerősíteni elsősorban épp a zenei földrajz hivatott; mert a kutatásnak ez az újfajta területe szinte kézzelfogható bizonyosságokkal igazolhatja, hogy a zenében itt-ott az emberiség legősibb földi emlékei derengenek.

Elég itt néhány utalás. Ha azt halljuk, hogy a törpe-népek, a pig-

meusok dallamvilágában a legújabb kutatás azonos primitív elemeket (inga-melodika) talál Középfrikától Ausztráliáig: lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy a déli félgömbnek ez a ma jórészt tengertől borított területe a geológiai ókorban még összefüggő szárazföld volt. Ha Északafrika zenéje oly szervesen csatlakozik Előázsiaiéhoz régi és újabb rétegeiben egyaránt: arra kell gondolnunk, hogy ez a terület földszerkezetiileg nem Afrikáé, hanem Ázsiáé. Melanézia és Ausztrália dallam- és hangszervilága éppoly közvetlenül kapcsolódik Délkeletázsiaiához, mint ahogyan ez az egész földdarab, az indonéziai szigetekkel együtt, valamikor Ázsia szárazföldi testéhez. Északamerika szibériai zenekapcsolatai nem lephetnek meg: ennek a földnek őslakói talán még szárazföldi úton vándoroltak be Északi Ázsiából; nyugati kapcsolataik, főként hangszer-történeti téren, azóta is nyilvánvalók. De annál többet sejtet, ha indiai és keletafrikai ősnépek kezdetleges hangszerei (a legrégebb zörgő-, xilofon- és zenélőíjj-formák) között némi kapcsolat mutatkozik, ha Indonézia és Középfrika mind több, a maláj vándorlások körén messze túlmenő zenei adattal utalnak egymásra; mert hiszen ily „elsődleges” formák, méretek és dallamösztönök egyezése nem lehet véletlen s India, talán még a mezozoikum küszöbén is, az indoafrikai kontinensnek, a „Gondwana-ősföld”-nek tagja volt; vagy ha a Baktéritótól délre eső világzóna primitív stílusai itt-ott rokonságot mutatnak, — mert ezek a földrészek és szigetcsoportok egykor jobban összefüggtek s vannak hegyvonulataik, melyek egymás megszakadt láncát folytatják a világtengerek túlsó szélén, míg maga a teljes hegyszerecszárny nyilván az óceán mélyébe szállott alá...

Mindez pedig azért megdöbbenítő, mert az itt felidézett földrajzi kapcsolatok történelemelőttiek, megelőzi az „anyajogi kultúrjavak” nagy óvilági kisugárzását is, — olyan geológiai korok emlékei, melyekben sokáig még az ember létezése is kétségesnek látszott. Így igazolják azt a feltevést, hogy az ősi emberiség még a szárazulatok eredeti összefüggésének idején terjedt el a Földön, vagy pedig a kontinensek mai válaszfalain, a tengereken keresztül áthatolt távoli földrészekre már olyan időben, mely a történelmi kultúrákat jóval megelőzte. A zenei nyelvjáráásoknak ilyen találkozására tehát nem jelent kevesebbet, mint hogy a népzene a világ számos pontján Atlantisz örökség: történelemelőtti korok hagyatéka, az ember legrégebb életjelenségei közül való, hírmondója legősibb földi kapcsolatainknak. Ezért minden kutató, akit az emberiség múltja foglalkoztat s történelmi erőfeszítései, lehetőségei, távlatai érdekelnek, fokozott s mind fokozottabb gonddal kell, hogy a zene felé forduljon; mert hiszen választ, útbaigazítást remélhet tőle számos olyan kérdésre, melyben az emberi művelődés egyéb jelenségei kielégíthetetlenül hagyják, mert emlékezetük nem olyan mélygyökerű s nem oly messziről fakad.

7.

Foglaljuk most össze zenei földrajzunk legfőbb tanulságait.

1. A zene élete a Föld-felszín természetes tagozásához kapcsolódik. És pedig:

2. A kultúrföldrajzilag zárt területek a zenestílusok izolált fennmaradásának, a nyitottak a stílusok gyorsabb keringésének, öntudato-

sabb központosulásának és alakváltásának kedveznek. Épp ezért a műzenekultúrák a nyitott partvidékek (tengerek, folyamrendszerek), a népzene a zárt belterületek (hegyek, erdők, sztyeppek, katlanok) életéhez kapcsolódnak szervesen.

3. E két alapformáció iránya, életformája ellentétes; kioltják és felváltják egymást; egymásból táplálkoznak; itt-ott egyensúlyi helyzetbe, életközösségre léphetnek.

4. Egyensúlyi helyzetükben a határszéleken felgyülemelő anyagot a (műzenei) központ dolgozza fel egységes zenei nyelvvé, a vízi-hálózat terjeszti el, s a félig-civilizált (népi) határszélek konzerválják vagy porlasztják szét.

5. Parti- és katlan-kultúrák egyensúlyának felbomlása, illetve kihalásuk egyben a zenekultúrák halálát jelenti.

6. Elszóródás a legfőbb zenetörténelmi folyamat; évezredek folyamán minden stílus szerteszóródik a Földön s mennél tovább él, annál jobban szerteoszlik.

7. Az archaikus népzene azonban az emberiség legősibb kapcsolatainak, legrégibb földi életviszonyainak hírmondói.

Ha egy elkövetkező zenei földrajz ezeket a tényeket részletesen megvilágítja számunkra, ezzel kétségbevonhatatlanul a zene élettörténetének új törvényeit fedezte fel: új törvényeket, mert hiszen kiderül belőlük, hogy a zenét sokkal mélyebb és szorosabb gyökérszálak fűzik az emberi művelődés életkérdéseire, mint szellemi tudományaink eddig gyanították.

Szabolcsi Bence.

*

Grundzüge der Musikgeographie. Das Leben der Musik ist mit der natürlichen Gliederung der Erdoberfläche verbunden. Die kulturgeographisch geschlossenen Gebiete bedingen eine isolierte Beharrung der Musikstile, die geöffneten vielmehr eine Zirkulation, eine bewusste Konzentration oder Gestaltwandlung derselben. Kulturen der Kunstmusik (musikalische Hochkulturen) schliessen sich daher dem Leben der offenen Küsten, Volksmusiken (musikalische Gemeinschaftskulturen) demjenigen des geschlossenen Binnenlandes an. Lebensform und Entfaltungsrichtung dieser beiden Grundbildungen sind einander entgegengesetzt; sie erlöschen und ersetzen einander gegenseitig, zugleich aber nährt sich die eine von der anderen, und sie können unter gewissen Bedingungen miteinander in Gleichgewichtsverhältnis und Lebensgemeinschaft treten. In einer derartigen Verbindung wird das peripherisch angehäuften Material durch das kunstmusikalische Zentrum zu einer einheitlichen Musiksprache verarbeitet, durch die Verkehrsnetze (Wassernetz) überallhin geleitet und durch die halbzivilisierten Grenzgebiete festgehalten oder aufgelöst. Aufhebung des Gleichgewichtes und Erlöschen der Litoral- und Kontinentalkulturen bedeutet zugleich das Aussterben jeglicher Kultur der Musik. Bedeutung der Peripherien; Volksmusik und Naturlandschaft; Musikbiographie der Erdteile. Das wichtigste Bewegungsgesetz der Stilgeschichte ist dasjenige der Zerstreung; im Laufe von Jahrhunderten oder Jahrtausenden zerfließt jeder Musikstil über die Erde und je länger er lebt, umso mehr wird er zersprengt und aufgelöst. Trotzdem können einige archaisch-primitiven Musikstile als Verkünder der ältesten Lebensverhältnisse und Berührungen der Menschheit auf der Erde angesehen werden.

ESZTÉTIKA ÉS FOLKLORE

A II. Nemzetközi Esztétikai és Műtörténeti Kongresszus tanulásaiból.

1.

A viláigiállítás „Service des Congrès”-jének naptárában kb. 100 oldalra terjedt a Párizsban, 1937. május közepe és október vége között megrendezett kongresszusok puszta címének, dátumának és helyének — különben nagyon hiányos — felsorolása: párhuzamos erőpróbája és irigylésreméltó tanusítványa volt ez a francia szellemi élet sokoldalúságának és gazdagságának!

A kongresszusoknak ilyen tömkelegében is előkelő helyet foglalt el az augusztus 7—11. (12.) közt, közvetlenül a IX. nemzetközi filozófiai kongresszushoz csatlakozva, sőt közös főtitkárral és a Sorbonne azonos termeiben megtartott esztétikai, amellyel nemcsak abszolút jelentősége, hanem főleg néprajzi vonatkozásai is készítettek foglalkozni. Díszelnökei az évek óta beteg H. Bergson mellett P. Claudel és P. Valéry, a francia próza és költészet ünnepelelt mesterei; elnöke, illetőleg alelnöke a Sorbonne két kitűnősége: V. Basch és Ch. Lalo; főtitkára R. Bayer volt. A beirt aktiv tagok száma meghaladta a háromszázat, a rendkívüliekkel elérte a 350-et (a magyar tudomány is szokatlanul jól, mintegy 10 taggal képviseltette magát) és feltűnően sokat: kerek 250 előadást küldtek be, körülbelül 180-at tartottak meg valóssággal.

Ez a gazdagság valóban, — ha semmi mélyebb oka sincsen, — már magában is hihetetlen nehézség elé állította volna az alig-kötött programmal induló rendezőséget: kemény munka volt az ezen a beláthatatlan területen sokféle esetlegességgel felütköző megnyilatkozásokat bármilyen felületes-nagyjában is, a plénierek négy témakörébe (Általános esztétika és műtörténet; Az esztétika módszerei; Művészet, szociológia, kultúra; Korunk nagy művészeti áramlatai) és a sectiok jöllehet már szabadabban felvett kereteibe rend- és tervszerűen beilleszteni.¹ De a kongresszus rendezésének igazi, belső nehézsége mégsem itten, hanem egy sokkal mélyebb és nehezen orvosolható ponton: a megrendezés pillanatnyi alkalmatlanságában vagy — úgyis mondhatnók — abban rejlett, hogy az esztétika létproblémái ma még olyan nyers és hangos összevisszaságban kiáltanak válaszaik után, az egész tudomány olyan „vorkopernikanisches Stadium”-ban van (ahogy F. Heinemann mondta), hogy a kísérletezésnek éppen ezért apriori csak a sürgősséggel fordított arányú sikert, tehát igen csekély esélyt ígérhet.

— E néhány napon lehetetlen az esztétika jelenlegi állásáról képet festeni; a kongresszusnak nem egy vihart arató előadása (pl. Utitz-é) illusztrálta, milyen ádáz ellentétek vulkánja forr ma egy-egy szó mö-

¹ E tanulmány készen volt, amikor december végén a kongresszus előadásainak gyűjteményét (Deuxième Congrès International d'Esthétique et de Science de l'Art, Paris 1937, 2 kötet, F. Alcan, kb. 1000 oldal) kézhez kaptuk. A hatalmas mű, melynek szerkesztéséért a főtitkár illeti a dicséret, Valéry, Claudel és Basch megnyitó beszédek előrebocsájtása után hat könyvre osztja az anyagot a következő címek alatt: I. Esthétique Générale, II. Psychologie, III. Sociologie et culture, IV. Histoire et Critique, V. Science de l'Art et Techniques, VI. L'Art Contemporain (ezeken belül az igen ügyes, de itt nem részletezhető fejezeteléseket I. a tartalomjegyzékben).

gött. Abban talán mégis az irodalomnak minden ismerője és a kongresszus előadásainak minden szorgalmas hallgatója igazat fog adni nekünk, hogy elmúltak az idők, amikor közmegnyugvásra lehetett a művészet körét a tapasztalati világ ama tárgyainak körére szorítva látni, amelyekben alkotójuk (a művész) „érzelmei” „szépen” kerültek megformálásra; amikor — egyszóval — az esztétika „tárgya”: a Szépség és az esztétika egyszerűen: a „széptan” volt. Ma mindenki kénytelen belátni, hogy az érzelme kifejezés, mint ilyen, nem lehet „a” művészet, amikor az érzelme felülkerekedése egyenesen leküzdendő akadálya minden kifejeződés művészivé („széppé”) válásának, S ugyanígy: egyfelől nem lehet kétség, hogy fenséges, tragikus, komikus, sőt rüt stb. tárgyak is szintén jelenhetnek művészi feldolgozásokban, amikor is a kifejezés esztétikai voltát a szépségnél nyilván sokkal inkább valami kísérő siker-, tökély- vagy megfelelésérzés adja, sőt mintha olykor az esztétikum (a művészi) nem is magában a tárgyban, hanem ilyen a kifejezés mögött ható szellemi megmozdulásban rejlenek.² Másfelől az a törekvés is egyre reménytelenebbnek látszik, amelynek ezt a „Schöngeforntheit”-ot az esztétikatudomány létérdekében a szellemi alkotás egyéb, magasabbrendű értékeitől élesen el kellene választania Hol van pl. sok vallási vagy matematikai alkotásban a vallásosnak és a szépségnek, a tudománynak és az elegáns megoldásnak határa? arról az igazságról nem is beszélve, amit Rodin oly mélyen látott meg és fejezett ki, hogy t. i. minden létezőben (valóságban) apriori van szépség, amit aztán persze igen nehéz az esztétikainak veendőitől elválasztani. Sőt még itt sincs tulajdonkép megállás. Mihelyt t. i. egyszer a művészetet mozgatni vélt szépségvágy inkább valami tökéletesb, megfelelőbb élet utáni vágynak bizonyult, a művészet jóleső belefeledkezésnek egy másik, külön, csinált világba, — érthetően: sokáig az esztétikatudománynak olyan megingathatatlanoknak látszó elvei sem maradhattak kikezdetlenül, mint a „l'art pour l'art”-nak vagy a művészi önzetlenségnek (másszóval: a szép érdektelenségi vonásának Kant tekintélyétől is támogatott) elvei stb. És ha ezeknek kétségbevonása — így pl. az utóbbi, többek közt Boda István részéről is — talán néha túlmerev-antagonisztikusan történt is: amilyen bizonyos, hogy az esztétikai megragadás pózára, az esztétikai szemlélet pillanatára magára nem lehet jellemző semmiféle „érdek”, a fogalmi megtudásnak semmiféle ambicionálása, olyan tagadhatatlan: szemben egy, csak a magunk megélésének bizonyos kívánatos (visszhangos) formáját tevő műalkotással, örömkünknek „érdektelensége” valójában legfeljebb annyi lehet, hogy éppen a legmélyebb biológiai érdekeltségünkéből fakadó élményeinket — okaikban nem tudatosítva — könnyen nézhetjük a mindenki tulajdonainak, abszolútaknak és így érdekteléneknek. Mindenesetre — egyszóval — ilyen szőrszálhasogató viták évadján, ma, az esztétikatudomány kérdései nem tekinthetők kielégítő módon tisztázottaknak. Annál kevésbbé, minthogy a régi válaszokban megingott bizalom ezekkel szembe újabb pozitív tételeket is állított, amelyek egymás ellen exponáltatva, teljessé teszik a bizonytalanságot. Így kétség-

² Így ért legújabbban nálunk is Bartók György (Esztétikai Füzetek 5. 5. l.) „esztétikai” alatt egy olyan, minden más élettevékenységtől különböző szemléletmódot, amely által az életérzés végtelensége tudatunkba juthat.

telennek látszik, hogy amint a műalkotás helyett a létrehozó aktivitás, ennek zárt szépsége vagy tökélye helyett inkább szuggesztív mivolta tűnt fontosabbnak s tette az esztétika kérdését a belső alkat kérdésévé, jelentkeznie kellett egy újabb, széleslátókörű és óvatosabb jelleg- és cél-elképzelésnek is, amely a rosszul látott és értelmezett („szépség”, és „érdektelenség”) vonások lényege felé a funkcionális, illetőleg biológiai oldalukról keresi az utat, és i. t. Így lett máig az esztétikai probléma érdemben inkább alakítási, illetőleg alakulási problémává és így áll az új esztétikai tudomány szükségképen az esztétikai élmény minőségének, hatásokozó mivoltának stb. megfigyelésében és leírásában (Ingarden). Csak éppen a régebbi esztétikában való bizalom helyén eddig az új törekvéseknek még nem sikerült a közelebbi, általánosan elfogadható helyet és kört ama nagy szellemi irányon belül kijelölni, amelynek kétségkívül vonzáskörében állnak.

Egyfelől tehát bizonyos, hogy ma ezek a legsürgetőbb, legnyitotabb problémák: van-e, illetőleg milyen ontológiai jelentősége lehet az esztétikai megítélésnek; lehet-e az esztétika az ember önmegismerésére vezető, egyetlen igaz Tudomány-rendszerben egy, önálló tudomány s ha igen, milyen az értéke anthropognosztikus szempontból stb. Másfelől az is bizonyos, hogy épen ma még ezekre a túlságosan új, alig hogy felvetett kérdésekre — nincsen, nem lehet elfogadható válasz.

Részünkről éppen ezért látjuk szerencsésnek, hogy az ilyen körülmények közt „rosszkor” jött esztétikai kongresszust legalább Franciaország rendezte, mert a válaszádat a jelen pillanatban — hitünk szerint — egyedül a francia tudományosságnak lehetett módja bizonyos reménységgel megkísérelni. Nemcsak azért, mert éppen Basch, Lalo, Bayer és a többiek felfogása aránylag hajlékonyabban kanyarodott el a múltak dogmáitól a jelen, a továbbmenést jelentő tisztánlátás elé. Ennél fontosabb okot látnánk a francia nép szellemének különös természetében, amely nem szívesen megy túl a szokott, kész formáinak és a könnyű átéérthetőség határain, másfelől mélyen képes a formálatlan és formálhatatlan ösztönös jogait is éreztetni és elismerni. Éppen tehát a francia, éppen ilyen liberális nyitottsága folytán egyedül lehetett alkalmas e tudományt, bizonyos önmegtagadása árán maga fölé fokoztatni; alkalmas egyfelől annak a legvilágosabb felismerésére, hogy minden az alkotó pillanat értékének, a műalkotás belső konstrukciójának megragadásán fordul, másfelől a bölcsen szerény és belátó lemondásra, amely ennek a nehéz feladatnak megoldásához a szaktudománynál kétségkívül illetékesebbeket engedte előre: az önmegfigyelésre is képes alkotókat, sőt magukat a nem tudatosított műalkotásokat. Véleményünk szerint ugyanis azt, hogy az a sokféle húzó, chaotikus gyülekezés, amelyet jelen pillanatban egy esztétikai kongresszus jelentett, végeredményben mégis tisztázóvá, iránymutatóvá és eredményessé válhatott (legalábbis annak mindenesetre, aki nem sajnálja a fáradságot, hogy az értékeset az értéktelentől megkülönböztesse), egyedül ez, a V. Basch megnyitó- és zárószavaiban olyan határozottan kifejezett, hirdetett és megokolt program tette lehetővé; egyedül a kongresszust rendező „Association pour l'Étude des Arts et les Recherches relatives à la Science de l'Art” ama bölcs belátása, amely a szokásos ülések mellett a rendszeren csak szórakoztató járu-

lékot képező művészi produkciókat is mint aktív hatókat és döntőket parancsolta kihasználni.

Az egymást követő összejöveteleken így nyújtottak programmszerűen segítséget a legkészebb, legtisztább esztétikai lényeg megeléjezésében: a Théâtre d'Essai nagyszerűen eszméltető előadása (Gozzi mesejátéka: *Le Roi Cerf*), a Société du Motet de Genève vokális polyphonia-koncertje (régie és új klasszikus darabokkal), és a részben szakemberektől vezetett képtárlátogatások is (*Retrospective de l'Art Français, Indépendants, Greco*). Kétségtelen azonban: a legszélesebb kaput az egyetlen igazi esztétikum, a titokzatos esztétikai lényeg felé a tudatos rendezés elsősorban (és jogosan!) azzal a két elméleti és gyakorlati előadóesttel remélte és óhajtotta tární, amely a választ a ballet, vagyis az akadémikus pantomim-*táncnak* nyelvén, tehát a talán legtermészetesebb („legősibb”) és legfélreérthetlenebb művészet felől kísérelte meg.³ Először a svéd Rolf de Marétól alapított „Archives Internationales de la Danse”⁴ palotájában, illetőleg ethnographiai, táncszociológiai és ballettörténeti múzeumában adott estélylyel, ahol P. Tugal igazgató fejtegetései és neves művészek kitűnően illusztráló choreographicus produkciói sejtették meg az akadémikus tánc modern törekvéseiben (főleg az ú. n. svéd balletirányban) érvényesülő esztétikum mivoltát. Azután és főleg: a Sorbonne nagy amphiatrumban — ahogy V. Basch mondta: „sans paroles” — tartott záróüléssel, amely — hogy mégis ne legyen sans paroles, mondta ugyancsak Basch — bevezetve Serge Lifarnak, a párisi Nagyopera valóban vezető balletmesterének, első táncosának és kiváló choreautorának, a tánc alkotó művészeinek értékes elméleti előadásától,⁵ a choreautor és még négy operai szólótáncos, illetőleg táncosnő demonstrációiból és produkcióiból állott.

Kétségtelen ez *nem* azért, mert különösen Lifar, az ösztönös tánczeni, talán minden szóhoz engedett művésznél tudatosabban volt képes fejtegetéseivel is az esztétikum egész mivoltához közeljutni (őt, mint theoretikust különben is, a ballet jelen krízisében, csak az önigazolás vágya vezette; azt akarta kimutatni, nem többet, hogy a

³ Harmadikul még az Opera is rendezett, a kongresszus vendégeinek tiszteletére, aug. 13-án, egy nagy ballettörténeti estét, amely egy-egy 1890. 1911. 1925. és 1935-i (Lifar „Ikaros”-a) balletnek előadásával illusztrálta, igen tanulságosan, a táncban rejlő esztétikum tökéletes kihozására irányuló törekvések fejlődését.

⁴ Ez az érdemes intézet, amely a különböző népek táncainak ismertetése céljával, már 1933 óta rendezett (többek közt) táncarchaeológiai (váza-) és fotográfiai kiállításokat és 1935-ben a francia népi táncokat állította ki, a világhiállítás alkalmát is felhasználva: fotográfiai és ügyesen készített bábu csoportok által, izléses kis pavilonban mutatta be a közönségnek a különféle európai népek sajátos nemzeti táncait. (A vállalkozásról l. most a kongresszus aktáiban I, 324 k. l. Cl. Marcel—Dubois közleményét: „L'esthétique et la technique des danses populaires” és Rolf de Maré beszámolóját is: II, 470). — Ehhez maguk közt mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a szerény magyar lényképek kissé szegényesen festettek a sokszor művészien szép és beszédes bábuk csoportjai mellett, aminőkkel pl. jugoszláv, román, bolgár stb. szomszédaink, de általában majdnem minden nép törekedett a maga folklórejének ezt a fontos fejezetét megeleveníteni és megismertetni. (Miért volt így, — nem tudjuk.) — Ami az AID gyűjteményének amerikai és ázsiai anyaggal tervezett kiegészítését illeti, ennek az örvendetes, de nehezen valószínűsíthető tervnek a kivitele valóban nagyon méltó volna ehhez az intézményhez; csak tudja megcsinálni!

⁵ A főtitkár olvasta fel.

minden zene táncolhatóságának — duncanizmus, balletpantomimus — tételével szemben az igazság az ő érzése mellett szól: a tánc esetleg a végsőig is függetleníthető zenétől, de mindenesetre öncélúan fejlesztendő ki⁶). Sokkal inkább volt magoknak éppen a modern művészi táncprodukcióknak előtérbeállítása a szerencsés és termékeny gondolat.*

2.

A tudományok mai, anthropocentrikus értékének megfelelően a modern esztétika létjogosultsága csak azon mulhat, hogy sajátos irányozottsága képes-e és mennyire képes az emberi szellem önmegismerését („heautognosisát“) szolgálni. Mihelyt azonban az új esztétikának célja (a „szép“ helyett őszintébben) csak annyi, mint egy-egy közösségen belül a legvisszhangosabban (a legkielégítőbb tökélyérzéssel) megfelelő jelenségeknek a produkálása, illetőleg élvezése, az „esztétikai“ (művészi) legbensőbb lényegére is főleg éppen olyan alkotások lesznek ráéreztetni alkalmasak, amelyek a legelemibb élet- és tökélyérzetnek, tehát — ahogy már Aristoteles mondta: ⁷ a vérhez kötött — ritmusnak a lehető legközvetlenebb és legtermészetesebb megnyilvánulásait alkotják; ilyen pedig a zene és a költészet mellett, de ezeknél fokozottabb mértékben, mint a legkétségtelenebbül biológiai és esztétikus aktivitás, a mozdulat elengedhetetlen életjelének tökélyt, örömet éreztetően történő szabályozása: a tánc-művészet. Ahogy az életjelentő mozdulatprolongációnak erre a kivételes-természetes, — az esztétikum ontológiai értékét és az esztétika jogos voltát világosan igazoló — jelentőségére, ismételtelen, különösen a nagy frankurti táncszéta, Rudolf von Laban figyelmeztetett. A „tánc“ mint mindenki kétségtelen életszükséglete (ezt a produkálva vagy reprodukálva-végzés elválaszthatatlan volta legjobban bizonyítja), kitenyészett formáiban nyilván a legkönnyebb betekintést nyújthatja a művészetek mivoltába. S ez igazolja leglényesebben a párisi esztétikai kongresszus rendezőségét, amely tudatosan annyira előtérbe engedte éppen S. Lifar tanuskodását. Lifar t. i. mint vérbeli „öszönös“ táncos csakugyan legalkalmasabb volt a maga legemberibb, legszociálisabb életörömlésével a természetes esztétikai öröm mibenlétére, tehát egy ennek megfelelő esztétika-tudomány mivoltára is ráéreztetni, viszont mint akadémikus és elméletre szerencsésen fogékony mester, ráeszmélő tudatossággal azt a pontot is képes volt aránylag a legtökéletesebben megpillantatni, amelyen a kifinomult művészet válik és az artificiálisabb esztétikai öröm magasabbrendűségre merterem.

Lifar elmélete szerint különben, amelyen gyakorlata is annál szí-

⁶ Lifar tanításait kivonatolva a kongresszus zárógyűlésének programkönyvében foglalta össze („Les grands courants de la danse académique“) Imprim. Coopér. Étoile 1937, 3 kk. V. ö. most az Aktákban is (II, 478—483 11.) és régebbi könyvében: „Le Manifeste du Chorégraphe“, Étoile 1935.

* (Korrektaajegyzet) Az Aktáknak egy közben nálunk megjelent kitűnő, bár csak a szó szorosabb értelmében vett esztétikai érdekig terjeszkedő bírálata (Mátrai László, Athenaeum 1937, 287. l.) mintha a modern esztétikai törekvések kártevőjének, vagy legalábbis fényűzésnek nézné a „ballett-táncosok“ kongresszusi szerepeltetését. Akik ott voltak, ezeket a produkciókat megélték és Lifart az Akták kis közleményén túl is ösmerik, talán mégis — velünk — a rendezésnek fognak igazat adni; v. ö. mindenesetre R. Bayer vélekedését is a művészek és különösen S. Lifar szereplésének jelentőségéről, Revue de Métaphysique et de Morale 1938, 170 kk.: „Non qu'ils sachent dire tout ce qu'ils savent, mais ce qu'ils viennent dire, ils le savent.“

⁷ L. Lényeg-és Gondolat, Széphalom Ktár 2, 1927, 20. l.

gorúbban épült, minthogy ép a gyakorlatából nőtt (helyesen) az elmélete: a tánc mint az „érzelmekek” — az egyazon ritmusból eredő beszédnél és zenénél is plasztikusabban, bár a festészeténél és irodaloménál pl. szegényesebb, kevesebb árnyalatra képes nyelven — kifejező sajátos életjelenség, a „legősibb” művészet. Viszont, minél jobban meggyünk visszafelé a táncművészet történetében (úgymond) annál világosabb ennek az az összes művészetekre általánosítható és általánosítandó vonása is, hogy — ellentétben a ballet terén újabban fellépett tendenciákkal, amelyek ezt a zene vagy allegorikus-pantomimikus törekvések igájába akarták hajtani — a táncművészet legfelsőbb fokaként s igazi, elérendő céljaként mindig a maga sajátos kifejezőségét, vagyis az emberi mozdulatjátéknak autonómiáját és autarkiaját látszott ambicionálni; még a vele rendszerint kooperáló zene, mimus stb. mellett és ellen is! Így az újfajta, a biológiai ellentétben és összeilleszkedésben rejlő esztétikumot Lifar legjobban az egyhúron játszó játék, a zene nélküli tánc és hasonlók tengelyében véli megfoghatni és ha „Manifeste”-jének egyes helyei szerint ennél a tételnél elsősorban az ókori görögök „ballet”-gyakorlatának tanuságára látszik építeni, valóban: igazat is kell neki adnunk. Épen a zene, tánc és dal lyrikus egységét legtökéletesebb drámai művészetté emelő görögség, mint artifizialisabb művészetnek, egyben az önálló-autonom testjáték művészetének is csakugyan legfőbb szószólója volt;⁸ ami ennek az irányvívésnek szükségszerű volta mellett annál súlyosabban esik latba,

⁸ Ahogy Telestes táncolta el Aischylos „Heten Thebai ellen”-ének cselekményét (I. Athen, I. p. 22 A és Eustath., ad Odyss. VIII, 264); ahogy Dryas a Longos pásztorregényében (Daphnis és Chloe II. könyv) a vincellér-táncot, vagy ahogy Daphnis és Chloe járt el egy Lamontól előzőleg mondott történetet Panról és a Syrinx nevű hajadonról, akit ez szerelmével üldözött stb., — mindennek szükségkép úgy valahogy kellett történnie, ahogy Lifar táncolja a maga „David triumphant” c. — a „Királyok Könyve” után írt — heroikus balettjét (1936), amelynek zenéjét *d'après les rhythmes de M. Serge Lifar* (!) írták (nem fordítva). Különben Lukianos (*περὶ ὀρχήσεως* 62 kk.) az óklasszikai táncművészet ilyen autonomisztikus törekvéseinek teljes tudatosságát is igazolhatja. Szerinte t. i. a *Πυθικός χρησμός* követelte, hogy *δεῖ τὸν θεώμενον ὀρχησθαι καὶ κωφοῦ συνιέναι καὶ μὴ λαλέοντος < τοῦ ὀρχηστοῦ > ἀκούειν*. Így Nero korában a „kynikos” Demetrios — hozzá például Lukianos — a maga táncellenes álláspontjáról *τὸν ὀρχηστὴν . . . μηδὲν αὐτὸν πρὸς τὸ δράμα συντελοῦντα* állítva, azt vitatta, hogy a táncnál csak az „idegen” effektusok: a hangszerek hangja, a kísérő zene, raffinált ruhák és hasonló külsőségek hatnak; de ezt csak addig tehetta, amíg egy híres, ókori Lifar *ἡσυχίαν . . . τοῖς τε κτυποῦσι καὶ τοῖς αὐλοῦσι καὶ αὐτῷ παραγγεῖλας τῷ χορῷ, αὐτὸς ἐφ’ ἑαυτοῦ*, eltáncolta előtte Aphrodite és Ares házasságtörésének egész homerosi történetét. Demetrios ekkor a legnagyobb dicséret hangján vallotta be, hogy hallja, nemcsak látja amit ez a kezeivel beszélő művész csinál. Ugyanezt a *σαφῶς ὀρχοῦμενος* táncost különben (jellemzőbben trovato!) később egy barbár király, miután művészetét megcsodálta, azért kérte el Nerótól, mert soknyelvű országa és kevés tolmácsa lévén, a táncos kifejező mozdulataival szándékozott (azzal tehát, amit a görögök *ὑπόκρισις*-nek hívnak) bizonyos közlendőit alattvalóihoz tolmácsoltatni. Különben a görög autonomisztikus törekvés, ha ugyan hihetünk az itten elméletgyártásba bonyolódó Liviusnak (VII, 2), úgylátszik az etruszk *ludiones* gyakorlatát is jellemezte, akiket a rómaiak Kr. e. 364-ben eredetileg pestis ellen, mint varázsűzőket, hoztak volna be. Ezek is t. i. (görög hatásra?) legalább Livius VII, 2, 4 szerint: „*sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu...*” ad *tibicinis modos saltantes haud indecoros motus more Tusco dabant*” vagyis csak mozdulatritmussal dolgoztak, amelyet a fuvolahang legfeljebb — aláhúzott.

minthogy (helyes Lifar észrevétele) az ilyen törekvés az ókorban szükségkép áldozatot, t. i. ennek a művészetnek pillanatra korlátozott életét jelentette (csak ma lehet ezt az „egyoldalú” produkciófaját — filmen — kb. olyan hűséggel és pontossággal „tradálni”, mint akár egy költeményt a leírás által). S ezek szerint válik aztán indokolttá Lifarnak az a további, aktuális ujjmutatása is, hogy míg a mai táncművész nyilván óvakodni tartozik az akadémikus balletnek a közelmúltban téves elméletek által alaposan eltorzított példáitól, illetőleg ezek követésétől, annál nagyobb bizonyossággal méríthet az ősi-eredeti állapotot általában helyes érzékkel igenlő „folklore dansant” standard-kincseiből; érteve ez alatt az eléggé tisztázatlan fogalom alatt úgylátszik azoknak az egyéni tánc-kreáció-javaslatoknak összeségét, amelyeket mint a maga alkatahoz képest valóban „beszélőket”, egy törzsi, népi, nemzeti közösség immár kipróbálva elfogadott és szentesített s amelyeknek állandékát tulajdonkép a valóban nagy, nemzeti művész is mindig gyarapítani fogja, csak épen nem egyszerűen reprodukálva, hanem a maga javaslatával is a jövő folklóreját, sőt — hozzátehetnök: esetleg, inkább — egy általánosabb „emberi” folklóret, a Folklóret, igyekezve előkészíteni s megteremteni.⁹

— Sajnos, persze Lifar bármily kitűnő elképzeléseit nem tehetjük minden kritika nélkül magunkévá. Így kell mindenekelőtt feleslegesnek, sőt hamisnak mondanunk azt az állítást, mintha a tánc vagyis az „eksztatikus” állapotba került ember testének tudott, ritmikus mozgása lett volna az „első” művészet. Azután azt, hogy az ilyen életjelenségek (kizárólag) „érzelmeinket” volnának levezetni hivatottak. — Hogy t. i. a táncban ugyanolyan elengedhetetlenül, mint ezek az ún. érzelmiék, gondolati és akarati vonások is kifejeződésre találnak, elég éppen magára a szövegíró Lifarra és drámai táncgyakorlatára hivatkozunk. Másfelől: a tánc már apriori olyan komplikáltan összetett jelenség, amelyet mint ilyent, kockázatos volna elvszerűen elsőnek tenni, annak pedig, hogy a táncot éppen teljesen egyoldalú-autonomisztikus (mondjuk: abszolút művészi) formájában tekintsük elsőnek, kivált ellene mond, hogy a mai primitíveknél legalábbis, a tánc elengedhetetlen járulékaik szoktak lenni a „kísérő” összes gesztus-elemek, u. m. alkalmi „mondandó” („előadás”), hanggesztusok, mimesis, a ritmus zenei prolongációi stb.; de ellene mond ugyanígy a történeti megfigyelés is, amely szerint a nagyszerű görög lírizmus, mint az ének, zene, tánc együttese, éppen a görögség legősibb korszakaiban sem hiányozhatott. Úgy kell tehát lennie, hogy Lifar valamit, ami a tánc alaplényegére jellemző, felületesen a pozitívista szemlélet atomizáló, valamit, ami fejlődésvonalára jellemző, ugyane szemlélet evoluiconisztikus tévedésével nevezett meg és így az ő „érzelekmifejezés” és „elsőség” fogalmai alatt valójában más lappang.

S nem nehéz felismerni: amit Lifar a tánc „érzelekmifejező” vonásának nézett, lényegileg csak annyi, hogy a tánc is, mint a többi művészetek, sőt az összes valódi szellemi alkotások, nem abban a tisztán-gondolati síkban születtek, amelyben egyedül léphetnek élénk s élhetnek, hanem embervoltuknak ama másik természetes állapotában,

⁹ Elméletének ezt a tételét akarta alkalmasint Lifar sorbonne-i programjának utolsó száma is: Brahms „Czardas”-ának eltáncolása illusztrálni.

amelyet szublogikusnak szoktunk nevezni s amely — bár szabálytalanul — ugyanúgy váltakozik bennünk a normálogikussal, mint pl. fiziologiai létünkben az álom az ébrenlét állapotával. Innen jövet hozta a tánc is magával a rája, logikus beöltözöttségében is bizonyos fokig jellemzőnek maradt különös mélységet, a ritmus és minden amorph erő uralmának bizonyos túltengését, a logika félig-alvását stb., mint amaz állapot velejárait; s ezért nézték sokszor s nézi hagyományos tévedéssel Lifar is a tánc, költészet, zene lényegileg komplex és teljes embert kifejező nyilvánulásait (katexochen) „érzelemkifejezésnek”: az érzelemnek t. i. (bár az akarathoz is) hasonló amorph-életes vonásai vannak. Amennyiben azonban a szellemi alkotásokat s köztük a táncot s minden művészt, nyilván csak egy a lelki életünkben embervoltunk által adott, illetve éppen ezt jelentő különös állapotváltozás (a szublogikus kikapcsolódás) bekövetkezése adhatja, az iránt sem lehet már kétség, hogy az egyes alkotásfajták valósulása nem lehet az időhöz kötve, hanem mindig csak a kikapcsolódás körülményeinek lesz az eredménye. Legfeljebb a jelenségek logikai fejlettségének foka haladhat többé-kevésbé a tradíció történeti egyenese szerint. Nem lehet kétség — másszóval —, hogy elvben a tánc semmivel sem ősbibb, mint az egyéb szellemi alkotáslehetőségek, legfeljebb hogy primitívebb (logikai) normálfejlettség mellett is relative teljes valóságai képzelhetők el és ez volt, ami Lifart (is) megtévesztette.

Ha azonban most már azt, amit Lifar a táncra vonatkozólag a „gondolkodó” művész helyes intuíciójával megsejtett, azokkal a korrekciókkal, amelyeket elengedhetetleneknek tartottunk,¹⁰ megpróbáljuk a művészetek egész területére vonatkozóan, az esztétikai esemény, illetőleg a vele foglalkozó tudomány (az esztétika) új meghatározása érdekében összefogni és ha mi is, mint Valéry, kockáztatjuk az „*ignorer tout haut*”-ot, akkor talán kimondhatjuk:

Az esztétikai produktumok is, mint az emberi szellem összes igazi alkotásai, a természetes ritmikus-ekszztatikus-szublogikus révületünkből egy előző normálállapot után és egy következő logikai irányítása alá születnek. Az „esztelen” tánc ki akar fejezni, az „irreális” költészet mondani akar valamit. Így lehetnek, mint az élet gondolati hálóba fogásának minden kísérlete, csak-technikai megoldások. Ahogy Lalo az esztétikaiakat szellemesen nevezte, természetük szerint ilyen, megoldatlan problémáknak; és ahogy a kongresszust vezető Valéry, Basch is megegyeztek Laloval abban, hogy az esztétikai lényeg (a „szépség szférája”) a kifejezésnek valami kétféleségében, belső küzdelmében, Basch szerint egy reconciliációban van „entre le monde de la sensibilité et le monde de l'entendement”. Mégis a hasonló eseményeknek (az „elintézetlen” alkotásoknak) tömegéből speciálisan „esztétikaiaknak”

¹⁰ A pozitívista gondolkodásmód atomisztikus és evolutionisztikus hibáinak ismételt tárgyalásaiból legyen elég arra az ugyanezen a kongresszuson tartott előadásomra hivatkoznom (kivonata: „Survivance”, Akták I, 276—280. 11.), amely bizonyos nép-ill. közköltészeti és nép-ill. közművészeti jelenségek magyarázatát tűzve céljául, legközvetlenebb bepillantást nyújt nevezetesen az esztétikum lényegét, célját, életmódját stb. illető szemléletünkbe is. (Teljes terjedelmében ezt az előadást, a Revue des Etudes Hongroises fogja — „Survivances dans la poésie et dans l'art” címen — közzétenni; hozzá v. ö. még főleg Hagymány és Fejlődés, Társadalomtudomány 1935, 34—42 ll. és 100. l.)

(szemben a vallásosakkal, költőikkel, tudományosokkal) nyilván azokat kell neveznünk, amelyekben a két sík erőinek találkozása elsősorban a feszültséggel járó, biológiailag jóleső siker-egység-teljesség (harmonia)-érzést engedi megélnünk (ezt mondták régen „szép“-nek) vagy másképp szólva: csakis *ennek* a lehetővé vált megélése, gyönyöre kvalifikálja az okozó eseményt esztétikaivá. Maga az esztétika (a tudomány) eszerint: e mélyen biológiai, fogalmi tisztázást rendszeren nem követelő s nehezen is engedő gyönyör minőségének, okainak, lényegének lehető leszögezése (leírása) stb. lesz. Így leli magyarázatát a művész jelentősége, a művészet általános szükségletvolta az emberi természetnek megfelelő mivoltában (jellemző: az aktív és passzív, azaz reprodukáló kifejeződések határainak elmosására irányuló tendencia!), így leli megkülönböztetett szociális jelentőségét abban, hogy a művész (a leader) a vágyott lehetetlent: a komplex-végtelennek az érthető-normális világba és véges formába való beillesztését, *úgy* tudja két külön világgal állandó kapcsolatban magának megoldani és másoknak megoldottnak mutatni, hogy ezt a lehetetlent erre képtelen közönsége (a fellowperformerek tömege) is (*hasonló* belső berendezése folytán), mint a maga más- és több-voltát hiszi el és könnyen szédül bele az ekként „nyert” külön világ birtokának boldog-büszke érzésébe. Viszont csak nagyon természetes, hogy a szerint, vajjon ezt a hatást a kifejező *milyen* gesztussal éri és éreti el, igen különféle esztétikai hatások, sőt ezeknek igen különféle fokai lehetségesek: A „törvény nélküli” művészi kifejezés pl. alacsonyabb fokot fog a törvényadó tudatosnál képviselni,¹¹ a „törvény” útja pedig szükségkép a komplex-totális ritmusmozdulatokból vezet a minél raffinált-tudatosabb, tehát egyhúrúbb, a komplexus minél egységesebb és szűkebbkörű elemeivel mozduló és mozdító, magasabbfokú művészet felé (tánc csak mozdulatokkal; ének és zene, amely minél függetlenebb a szótól, stb.). Legesztétikusabbá nyilván akkor lesz a komplex életvetület, ha a kifejezendő és a kifejezőmód minél egyensúlyozottabban, de minél jobban feszülő tenziója a legkisebb és legegységesebb körön belül tudott hatni. — Ugyanekkor azonban természetesen: az ilyen esztétikum (művészet) terjedése és ami ezzel összefügg, fejlődése is szükségkép csak a processus ilyen, általános ontológiai jelentősége szerint fog történhetni. Amennyiben t. i. az esztétikai jelenség (is) biológiai igényt jelent s elégít ki, minden adott pillanatban csak ennek az igénynek pontosan megfelelően és az embert, a társadalmat — a vallással, tudománnyal stb. együtt — alakítva teremthető: Homeroszt „teszi” egy görög helyzet, amikor Homerosz Iliasa sokban teszi a leendő görögseget. Ezért ha két ilyen jelenség összefüggni látszik, elvben apriori kevésbé fogja a mintáról (előzményről) való tudomás, tehát történeti továbbvitel, sokkal valószínűbben fogják okozni a hasonló helyzetekben hasonlóan reagáló mechanizmus, a szublogikus és logikus, a ritmus és gondolat váltakozásának bizonyos fokig fix törvényei stb., amiknek hasonló helyzetekben hasonlókat kell produkálniuk.

Részünkről ismételten kifejtettük, hogy minden valóság szellemi produktum látszólagos továbbélése, a belső mechanizmusából nézve, inkább történik revival-, mint survival-szerűen. De a *többi* jelenségek-

¹¹ V. ö. Bartók, i. h. 11. l.

nél: a (mindig) döntő belső kikívánczozást (néha) elősegítő multesetnek általában erősítő (pozitív) előjele szokott lenni s amennyiben bizonyos vonások mégis másként érvényesülnek, oka csak a pillanatnyilag más helyzetben és az „átvevő” alkat sajátlagosságában lehet. Azoknál a jelenségeknél viszont, amelyek *esztétikai értékek*ké válandók: a minta elsősorban negatív előjelével fontos, mint olyasmi, amitől eltérően (amit meghaladva) kell valamit csinálni s így az alkat nem önkénytelenül, eredendő másfélesége miatt, hanem kötelességszerűen tudatosan „tagad”, illetőleg amennyiben erre nem képes, apriori nem is joggal vállalkozik esztétikai érték termelésére. Másszóval: az esztétikai jelenségnek mindig újra, eleven-egész jelenből, független spontaneitással (bár hasonló helyzetekből hasonlóan) kell létesülnie; az egyes jelenségek sorbafűzését csak az emberi „hiba” azaz önkénytelen készségünk a logikai (történetileg fejleszthető) gondolkozásra és látásmódra csinálja és ez a hiba annál nagyobb, minél kevésbé csak-gondolati, tehát történeti vagyis minél inkább időtelen minden ilyen jelenség. Helyesen: az esztétikai (költészeti, művészeti) eseményekben sem történeti fejlődésnek, sem hanyatlásnak vonalát nem lehet erőszakolni; ez a vonal mindig kiszámíthatatlanul szeszélyes, az egyéni (faji) adottságok kínálkozása, az ismeretes minták, a pillanatnyi helyzetek stb. szerint. Csak ilyen, minden esetben eleven, ad hoc élmények lehetnek nemcsak az egyén esztétikai stb. értékének okmányai, hanem a közönségük hasonló értelemben való fejlesztésének (így vagy úgy, ekkor vagy akkor, sehogy vagy sohasem érvényesülő) elősegítői is. Van mindenesetre tudatos-gépies átvétel és fejlesztés, ugyanúgy, mint visszafejlődés is a történelmi alakulásban, csak éppen — nem az esztétikai-művészi jelgűn belül.

Szellemi téren *általában* az a helyzet, hogy csak egy mérlegelések alapján elvonható ideális maximumot lehet elképzelni, amelyhez aztán a külső szabálytalanságban felmerülő javaslatok legfeljebb hogy hozzámérhetők: *nincs* progressiv egyvonalú evolúció.

3.

Lifar is utalt — láttuk — a folklóre érdekelttségére az esztétikában, vagyis a folklorera, mint a művészetek „fond”-jára. E szerint a bevált népköltészeti és desztillált népművészeti kincsekből nem csak a „nép” él, hanem a művész is a maga legbiztosabb és legtisztább elemeit meríti.

De csalódnánk, ha azt hinnők, amit Lifar is hangsúlyozni látszik, hogy t. i. különbség van a „nép” és a „művész” közt és pedig az utóbinak egyéni-önálló felhasználás-módjában. A nép is nevezetesen önállóan él a népköltészet és népművészet alkotásaival, illetőleg ezek neki is csak akkor igazán ható „költészet” és „művészet”, ha eleven alkalomból nőttek s az egyéni átszűröttség jelei mutatják. Az igazi népi mesemondó vagy művész sem reprodukálhat egész-pontosan; ott kell hagynia lelke-keze nyomát a maga birtokaként tekintendő közkinccsen: a hagyomány neki is csak alkalom lehet egy aktuális és egyéni újjáteremtésre. Ezzel a kérdéssel a népmese-mondás területén nálunk utóbbi időben Ortutay Gyula is foglalkozott. Olyan mesemondók meg- és felismerése, mint pl. a tőle felfedezett Fedics Mihály, az ettől gyűjtött „Bá-

torligeti Mesék¹² technikája, napnál világosabban mutatják: nemcsak a táncban, a költészetben sincs éles különbség produkció és reprodukció közt, azaz a mese vers-reprodukcióhoz is, hogy esztétikai hatása legyen, épügy szükség van az élő „művészre.”¹³ De ugyanezt más oldalról tulajdonképp az egyéni, sokszor nem is közérthető változtatások, zersungen szövegek stb. is igazolandók, amik legtöbbször nem annyira egy (sohasem fix) „eredetinek” „romlott formái”, (ahogy általában nézni szokták őket), mint inkább: kevésbé szerencsés alkatpillanatok kevésbé elfogadható művészeinek javaslatai, amelyek bennök egyénileg, jöllehet ilyen (nemszerencsés) formában is, egy „segítő” „mintának” „aktív” megelevenítéseiként, esztétikailag teljes értékű, egész alkotások voltak.¹⁴

Igy azonban odajutunk, hogy amint a népköltészet Nietzsche szerint csak a. m. „ugyancsak tökéletes alkotások” és Goethe szerint is „csak egyféle költészet van: az igazi” (művészi, szép),¹⁵ ki kell mondanunk: általában a modern (ontologikus) esztétika számára semmiféle művészi megnyilatkozásban sem változhatnak az esztétikumnak mi-volta és igénye a szerint, hogy a „nép” vagy „művész” produkálja-e. Másszóval: értelmét veszti az a közönséges felfogás, amely szerint a művész „merít” a nép, a paraszt stb. mintegy különfajta, sőt exotikus kincseiből (a „folklore”-ból). Ha egyszer a művészetet tevő „szép”-nek értelmét megváltoztattuk, annak a számára is új tartalmat-értelemet kell találnunk, amit különös, ma meghaladottnak érződő mellékízzel, „folklore”-nak szoktak nevezni. Radikálisabban kifejezve: az esztétika mi-voltáról és céljairól táplált véleménynek megváltoztásával a népművészetről s azután az egész néptudományról való felfogásunk is ehhez képest megváltoztatandó.

Láttuk: a mai esztétika, mint bizonyos biológiai szükségletet jól-ésően megelégtető élményformáknak (leíró) tudománya, e formák össze-tevőinek, okainak analizálója, kutatója stb., egyik részeként tekintendő az embert önmagára ismertető, az egyetlen igazi, heautognosztikus tudomány rendszerének. Jelentős és érdekes részeként mindenesetre, mert az ilyen jelenségek titokzatosan mélyek, ami könnyen, de nem könnyű reflexiót szokott provokálni. S természetes, hogy az ilyen esztétikának azokon a réseken át, amelyeket számára a lehetetlen-vállalásnak „technikai elintézése” enged, azt kell tisztázni: tulajdonképp milyen vonására vonatkozik a reconciliációs élménynek, mennyire fontos ez az élmény ontológiai értelemben, és ha fontosnak, általános értékűnek bizonyul, milyen körülmények közt, milyen móddal lehet elő-segíteni a felidéződéseit? Ezen az úton azonban nyilván hamarosan rá kell eszmélnünk, hogy a biológiai esztétikum szükségleteit egy bizonyos esetre, pl. egy törzsre vonatkozólag, egy bizonyos időben s bizonyos kifejezésmódon (pl. tánc, ének, költészet, stb.) belül, csupán igen szűk határok közt, szinte mondhatnók elvben mindig csak egy hatá-

¹² Ortutay—Buday, Hungária könyvek 4, 1937.

¹³ V. ö. amit a közköltészeti körben lehetséges zseniről Les Origines du Poète Homère c. dolgozatomnak (Revue des Études Homériques 1934, 14—54. 11.) különösen II. részében mondtam, és hozzá: Alkat és közösség a szellemi életben, Társadalomtudomány, 1936, kül. 24 kk.

¹⁴ V. ö. A költészet lényege és formája, Budapesti Szemle, 1927, 600. sz. 252 k. l. is.

¹⁵ L. Néhány szó a népköltészet perében, Napkelet, 1920, 222—225 11.

rozott módon lehet valójában megelégtetni. Minél közelebb lesz valamely élménymegoldás éppen ehhez a módhoz, — a nehézség nő a hátskör rádiusával és a közönség milyenségi különbségeivel, — annál jobb lesz nyilván az ontológiai esztétika szempontjából (az öncélú Szép esztétikája az egyedül magát megelégtítő költő teljesítményét is értékelheti!). Homeros azért lett az eddigi idők legnagyobb esztétikai teljesítménye, mert úgy látszik közköltészeti fokon, azaz „mindenkinek” tudott abszolút értékű, biológiai esztétikuma lenni. A klasszikus munkáknak az a vonása is, hogy sem hozzátenni, se belőlük elvenni nem igen lehet, ugyanebbe az irányba mutat. Mindig arról van szó: megtalálni egy bizonyos közösségre vonatkozóan azt a módot, ahogy erre a közösségre egy bizonyos időben és egy bizonyos esztétikai „nyelven” igazán hatni lehet; ahol pedig egyszer megélték, lényegileg csak azt lehet használni. Nemcsak a táncművészetben, költészetben, de még az építészetben is tulajdonképp egy helynek, pillanatnak, alkatnak, feladatnak stb. mindig egy megoldás felel meg legjobban (v. ö. a görög templomstílust). Legfeljebb, hogy a raffináltabb művész ezt a lényegmódot minden téren gazdag és színes frazeológiával hímézheti, míg primitívebb fokon, bár nem kevesebb bájjal, az emlékezett-elfogadott megoldás nagyjában „szóról-szóra” reprodukálódik (állandó népköltési kitételek, népművészet stb.). Ezért enged az ú. n. népköltészet és népművészet bizonyos mértékben jobb és könnyebb bepillantást a lényegesbe és ezért van, hogy az ilyen „legjobb”, egyedüli megoldásokat eddig inkább ezen a területen figyelték meg s nevezték el leltárukat — „folklorenak”. Holott tagadhatatlan: ugyanez ugyanígy van az ú. n. műalkotásoknál is, sőt éppen a legnagyobb alkotások, ha értjük a nyelvet, itt is hasonló határozottsággal ugyanezt vallják. „Folklore” alatt tehát valójában azoknak a megoldásoknak összessége értendő (s ezért volna jó más nevet is találni a dologra), amelyeket egy közösség, a maga alkata és jellemző alkatpillanatai szerint, olyan vitán felül érez egy bizonyos feladatra vonatkozólag a megoldásnak, hogy a művésznek, ha a (biológiai) hatást óhajtja, csak ezt lehet alkalmaznia vagy ezt kell újra felfedeznie. Értendő a megoldásoknak összessége, amelyek mintegy az aranyvalutáknak bizonyultak olyan, avagy ilyen az óhajtott esztétikai hatásnak a biztos megvásárlására és pedig egy bizonyos fajta közösségen belül, bizonyos mértékig, nagyjában marandó valutáknak, természetesen.

Ha azonban így az ú. n. „folklore”-ban egyszerűen a bevált és elfogadott javaslatok standját kell látnunk (n. b.: ilyen állandó, legjobb megoldások nemcsak az esztétikai téren, de pl. a vallásra, kultuszra, morálra vonatkozóan is vannak minden közösségben), egy standot, amely a társadalmi fok szerint változatlanabbul, vagy variáltabban „örök”, — akkor természetesen: nemcsak a népművészetekre, de az egész néptudományra vonatkozó felfogásunk is érett lett a revízióra. Kétségtelen pl., hogy a folklore-érték egy bizonyos fokig az egyénileg átszínezett általános emberi értékkel tekintendő azonosnak és hogy ez a fok a különös faji érték (alkat) függvénye lesz; hogy a paraszt („nép”) és a társadalom átlaga közti különbséget túlélezték és i. t. Mindebbe itt nem bocsátkozunk. Célunk csak annyi volt, hogy az esztétikai felfogásváltozásnak a néptudomány felfogását illetőleg is parancsoló kö-

vetkezményére s ezzel arra is rámutassunk, hogy a „népköltészet“ és „művészet“, a „folklóre“ s hasonló fogalmak tisztázása nélkül az újabb esztétika sem hatolhat kellő mélységig: ez a két tudomány szorosan egymástól függ.

Ezért is nem szabad csodálkoznunk, ha a most lezárult kongresszus még nem juthatott a jobb belátásnak általános áttöréséig. Viszont annál kívánatosabbnak tartanók, hogy idáig mégis az 1940-ben tartandó harmadik, melynek székhelyéül nagy lelkesedéssel és reményekkel fogadták el Budapestet, kellő és alapos előkészítéssel már eljusson. De mert csak ha közben a néptudomány értékei is átértékelődnek, csak akkor remélhetjük, hogy a magyar kongresszus a hozzáfűződő várakozást¹⁶ be fogja válthatni és méltó ünnepnapja lesz az igazi „esztétikai“ (és vele együtt a „folklóre-“) tudománynak is, talán nem túlzás, ha a sikernek felelősségét elsősorban az igazi népismeret lélektanilag és szociológiailag is képzett művelőire hárítjuk. Ez a siker — hitünk szerint — rajtuk áll, de ne múljék rajtuk. Arra az új esztétikára nevezetesen, amelybe életet viendők, máma hasonlíthatatlanul jobban, mint valaha volt, érvényes Madách sokszor idézett szava „esztétikai művelődésünk gyarapodása“nak fontosságáról, amely — viszont a maga részéről — a nemzeti erőt hívatott „mindenek felett“ biztosítani.

Marót Károly.

*

Ästhetik und Folklore.

Der zweite Internationale Kongress für Ästhetik und Kunstwissenschaft hat durch Zulassung aktiver Künstler und u. a. auch akademischer Tanzproduktionen sehr viel sogar zur einer prinzipiellen Klärung des Wesens der Kunst überhaupt, beigetragen. So sind S. Lifars Bekenntnisse z. B., — trotz gewissen positivistischer Überbleibseln, — allenfalls hoch zu werten; und hat er den Folkloresschatz, als die zuverlässigste Fundgrube künstlerischer Gestaltung hingestellt, so kann man eine engste, gegenseitige Abhängigkeit dieser beiden Gebiete, ihrer Problemstellung u. s. w. kaum bezweifeln. Ist indessen dieser sogenannte „Folkloresschatz“ wesentlich doch nur mit der Gesamtheit der — von innen und aussen, für Künstler und Volk — augenblicklich entsprechendsten, resonanten, menschlichen Ausdrucksweisen gleichzusetzen, so leuchtet es ein: Ästhetik muss das Wissen um Voraussetzungen, Wesen, Natur Wirkungsstärke usw. solcher, ästhetisch einzig wirksamster Ausserungsformen, bzw. die Lehre von ihren Gesetzmässigkeiten sein. Dann aber wird es auch schwer noch einen eigentlichen Folkloresschatz und eine selbständige Volkswissenschaft geben, ja ihren wahren Sinn wird eine jede „Volkswissenschaft“ (mit ihren „Folklorewerten“) letzten Endes nur im Dienste eines Sichererkennenswollens des Menschen (der Menschheit, der Nationen der Individuen) überhaupt, haben können.

¹⁶ V. ö. többek közt a II. kongresszus főtítkárának kijelentéseit (egy levélből): „nous nous félicitons, que le prochain congrès d'esthétique se tienne en Hongrie. Notre congrès de Paris a été pour Français et hongrois l'occasion de se mieux apprécier, de connaître d'avantage leurs travaux. Dans un pays aussi riche de folklóre, de traditions artistiques et de travaux esthétiques que l'est le votre, nul doute que le Congrès de Budapest de 1940 ne soit une réunion remarquable à beaucoup de points de vue et que nous ny prenions le plus vil plaisir et le plus solide profit.“

A HALOTTAK, SZENTELMÉNYEK ÉS ELJÁRÁS- MÓDOK A VARÁZSLATOKBAN.

A halott ember, főleg a különös körülmények között elhaltak egyes testrészeinek, ruháinak s más tárgyi tulajdonainak, meg a sírnak s a sírokból került tárgyaknak varázserejét a halott adja meg. Hagyományaink ismerik ugyan a büntetésből éjszakázó, a bosszúból vagy figyelmeztetésből hazajáró és emberijesztő lelkeket, de úgy látszik, hogy a halottaktól való félelem csak idegen és keresztény hatás eredménye, mert babonáink pl. mitsem tudnak a továbbélőknek ártó halottokról, sőt az ősi őstisztelet a halott minden tartozékát a hátramaradottakra hasznos varázseszközzé tette. Gonosztávoltartó és űző, gyógyító, termés-, szerelem- és szerencsevarázsló minden testrészük, tárgyi tulajdonuk és sírjuk egész készlete.

A mai anyag ismeretével azonban csak igen hiányos képet nyerhetünk a halotti tartozékok felhasználásáról, de ez a kép is rámutat a további és alapos gyűjtés fontosságára, — arra, hogy a temetés lefolyásának tárgyi, szokásbeli és népköltési leírása mellett mennyire értékes volna a halott testrészeinek, halálakor vele levő tulajdonainak s a sír tartozékainak varázsló felhasználására vonatkozó bővebb ismerete. Példáink most is csak rámutatók, egyrészt a megfigyelni való anyagra, másrészt ennek varázsló felhasználására és hasznára.

A halottak három csoportban szerepelnek: hozzátartozók, idegének és különös körülmények közt elhunytak; a hozzátartozók közül főleg az anyának van szerepe a beteg gyerek gyógyításában, — az idegen halottak közé számítjuk a temetőben talált csontokat is, — és végül a különös körülmények között elhunytak alatt értjük a terhesszonyt, az anyja hasából kivett gyereket, a halvaszülöttet, a kereszteteletlenül elhaltat, a kivégzettet és az akasztott embert. A halotti testrészek felhasználásának elősorolásában u. a. sorrendben haladunk, mint előbb az állatoknál. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a rájuk vonatkozó anyag nem ősi, ritka és napról-napra fogyó: a középkor és az utána következő századok részben „tudományos”, részben balkáni eredetű szokásainak maradványa; kialakulásukban nagy szerepük volt a boszorkánypereknek is.

A halotti testrészek három csoportban varázslóeszközök: a még eltemetetlen halott, a lopva levágott vagy felásott s a sírból kivett vagy a temetőben talált testrészei. A beteg testrésznek megérintése után a halott arcának vagy ugyanazon testrészének megsimogatása elviszi a betegséget, de ugyanezzel az eredménnyel jár a beteg testrésznek a halott kezével való lesimítása is; ezeket a betegségelvitelő módokat főleg az anya és gyermeke között ma is sűrűn alkalmazzák. A halott *nyála*, *takadéka* borbán megítatva megszünteti az iszákosságot; a kofák a kalácsot kenik be velük, hogy jól keljen; a kivégzettek vérének megivása epilepsziát gyógyít; egy budai leány 1795-ben Martinovics társának, Ósznek kiszökellő véréből egy findzsányit lehörpintett, hogy lappangó betegségét meggyógyítsa. A kereskedők és kocsmárosok kereszteteletlenül gyerek *nyelvét* ássák küszöbük alá. A kereszteteletlenül gyerek *szívébe* dugott gyertya elalszik ott, ahol kincs van a földben. Az *ujjak* közül nagy szerepe van a nevetlenujjnak. Az anyja hasából ki-

vágotté pl. úgy világít, mint a gyertya, de senki sem ébred fel mellette, s aki pénztárcájában hordja, soha sem fogy ki a pénze. A halvaszülöttét a ház alapjába teszik villámcsapás ellen. A kereszteletlen gyerek *keze- és lábafeje* paprikásnak főzve vakságot gyógyít. A kocsmárosok akasztott ember nevetlenujját tűzik cégérük mellé, s *peniszét* teszik hordójukba. 1883-ban egy asszony a Rókus-kórház szolgáját jó pénzért arra kérte, hogy az átadott félliter veresborba mártsa bele egy halott nagylábaujját: ura iszákosságát akarja megszüntetni vele. A temetőben talált *koponya* pora részegeskedést gyógyít, a csont pedig keléskerekítő és daganatnyomogató, de fejünk fölött utánanézés nélkül hátra kell dobni, vagy oda és úgy visszatenni, ahogy a földön találtuk; ha fészekbe teszik, jól kelnek és fejlődnek a csirkék, a jászol alá ásva pedig fényesek és kövérek lesznek a lovak.

Éppily gonoszúzők, termés-, szerencse- és szerelemvarázslók a halott *ruhái* és mindaz, ami a halott testét érintette. Ruhadarabkájának hamuja borban megszünteti az ijedőséget és félnkséget. *Állakötőjének* hamva fogácsában szerelemvarázsló, a pásztor zsebében pedig farkastávoltartó. *Halottaslepedőt* húznak végig a rozsdás káposztán, terhesasszony lepedőjével dörzsölgetik az ellős állatot, hogy szép és erős fiat adjon, s egy darabkáját a vetés közé vagy gyümölcsfa alá ássák. Aki *akasztott ember kötelét* hordja magánál, annak minden dolga sikerül, vetését nem veri el a jég, nem vihetik el állathasznát; ha a megbokrosodott lovat végigsimítják vele, azonnal megszeliődül, s ha a lány olyan fa ágacskájával megy a bálba, amelyre valaki felakasztotta magát, sokat fog táncolni. *Halottmérő nádszálát* vagy halyagmogyoróvesszőt tesznek a ház alapjába az építőáldozat végső lecsökevényesedéséül; az ereszbe dugva patkányűző, az állatok gerincén végighúzva rontás ellen óv, egy darabkája a zsebben hordva szerelemvarázsló.

A sír és temető főleg mint hely szerepelnek, a *sírföld*, a síron nőtt virág és fű, a kereszt és fejfa, a koporsó és szögei, meg a benne talált tárgyak mind varázslóeszközök: betegségtávoltartók, gyógyítók, termés- és szerencsevarázslók. Sírból markolt földet tesznek pl. a szemmelvert gyerek fürdőjébe s kötnek egy-egy kis zsákocskában kétfelől a rugós tehén hátára; ha a meghalt gyerek sírföldjéből kis zacskóban anyja nyakára kötnek, megszűnik bánata és ha a leány kereszteletlen gyerek sírjából egy marék földet feje fölött hátradob, a hűtlen legény visszapártol hozzá. *Sírról szedett füvet* és virágot tesznek a koraszülött (idétlen = időtlen, idő előtt született, kifejlődni nem tudó, se körme, se haja) gyermek fürdővizébe; a víz szóltanul hozott és a patak folyása ellenére merített, vagy ha kútvíz, akkor naplemente előtt húzott, éjjel a házban „hált” víz. Temetés után a *fejfa* vagy *kereszt* szilánkjával füstölik körül a házat, hogy a halott vissza ne járjon, — nagy szárazság idején fejfát vagy keresztet áztatnak a patakba, — fejfa- vagy keresztzilánkot tesznek rontás ellen az állat hidlása alá, a megigézett gyermek fürdővizébe s hamuját itatják a megrontott emberrel. Régi *koporsószilánk* magunkkal hordása állandó szerencsét hoz. A sírből került *koporsószeg* a tyúkok ülőhelyére szegezve tojásvarázsló, a jászolba verve betegségtűző, s vele piszkálják a fájós fület is. *Szemföldő*-darabkával füstölik a szemmelvert gyereket s az ijedőst, a sírből került pénz pedig szerencsehozó és körülkerítésre használatos.

A szent tárgyak alatt a templomi eszközöket, egyházi és népi szentelményeket értjük. Kétségtelen, hogy sok köztük az ősi hagyomány elkeresztényiesedett és az egyháztól is portált anyaga, de sok az idegen hatás és az újabb fejlődés eredménye is. S ezen a téren igen érdekes a katólikus és protestáns magyarság találkozása. Nemcsak az ostyá és bor-kenyér felhasználásában például, hanem abban is, hogy a protestánsok katólikus, és a keleti kereszténység vidékein mindketten keleti elemekhez is nyulnak, sőt a székelységben még zsidó babonákat is gyakorolnak. Az ószövetségi hatásokat könnyű megállapítani, a nyugati kereszténység eredményeinek kiválasztásában is segítségünkre vannak az eddigi biblikus kutatások, de hogy mit adott a keleti kereszténység, a honfoglaláskori és a későbbi nemzetiségi hatás, arra mindeztideig semmi előtanulmányunk. Pedig az adatok azt mutatják, hogy érdemes volna utánuk kutatni. Sőt még másnak is. Babonás szokásaink vizsgálatában igen sokszor zavarba ejt egy-egy messi idegenre utaló zárt helyi szokás; a történelmi vizsgálódás ilyenkor mindig idegen eredetű szerzetesrendek megtelepedésére tereli figyelmünket, mint ahogy pl. a ditróvidéki gyerekek karácsonyéjféli „madarak miséje” a flandriai barátok megtelepedésére és hatására utal.

A templomi eszközök gyógyító, szerencse- és szerelemvarázslók. *Oltár- vagy szószék-szilánkkal* piszkálják a fájós fület vagy fogat. A hasfájós gyerek lepedőjére a *füstölőből* vett szénrel rajzolnak keresztet, s az elhagyott leány a *füstölő* szenén égeti el körömdarabkáit, hogy a hűtlen legény visszatérjen. A hasgörcsös gyerekek megtüzesített *templomkulccsal* keresztet égetnek bölcsője fenékeszkájára, a megrontott gyerekek templomkulcsot tesznek fürdővizébe, és szájába dugják, ha szopni vonakodik, végül a nehezen halódónak templomkulcsot tesznek párnája alá. Rontáskor az *oltárszekrény kulcsát* forgatják meg a gyerek szájában s a fülbajos is ezt a kulcsot csavargatja fülében. A *harang* zajával gonoszúzó: harangoznak a jégfelhő elé, nehéz szüléskor a férj megkondítja a harangot, s az éjfélimise úrfelmutatásakor a kocsis a *harangtengelyen* kenegeti négy lóra való ostorát. Igen gyakori és tág alkalmazású varázseszköz a *harangkötél*. Pünkösd hajnalán pl. harangkötéllel kenegetik meg a nyakat torokfájás ellen s torokfájáskor harangkötél-foszlányt nyeletnek a beteggel; a kocsmáros harangkötélvéget tesz hordójába s a lányok első róráté harangszavakor húzott foszlányt varrnak hajfonó pántlikájukba, hogy farsangkor sok kérőjük legyen. Az asszonyok a szüléskor *skapulárét* kötnek nyakukba.

Az egyházi szentelmények eredete nem szorul magyarázatra, s nyilvánvaló újabbkori kifejlésük is.

Az *ostya* szépség- és szerelemvarázsló, szájukban hazaviszik tehát egy darabkáját s az anya kis lányának adja, hogy szépségét biztosítsa; ezt teszi a kálvinista anya is az egyházkelőről hazavitt borral és kenyérral. A gazda a kasba teszi, hogy méhei jól mézeljenek, a vadász pedig kilövi, hogy biztosan találó puskára tegyen szert, s a katona és betyár bal tenyerébe vágott sebbe lorrasztotta, hogy sérthetetlen legyen. A karácsonyi *kántori ostya* jó a hideglelés ellen.

A *szenteltvíz* univerzális varázseszköz. Gonosztávoltartó: az anya, akinek gyermekei egymásután korán elhalnak, szenteltvízzel locsolja be ágyát; szenteltvízzel hintegetik a bölcsőt, a haldoklót, látogatáskor a

sírt, a házalap fatörzsét, első kihajtáskor a marhát s viharos időben, meg tűz esetén szenteltvízzel locsolják körül a házat, s a kútba is töltenek belőle, hogy a víz meg ne romoljék. Gonoszűző, azaz betegséggyógyító: vele locsolgatják és itatják a beteget, kenetik a fájós tagot, a torokfájós gargalizálja, a fülfájós fülébe csepegteti, a szemfájós pedig szemét keneti vele; ez az utóbbi régi és magyar szokásnak látszik: egy XIV. századbéli utazó nagy csodálkozására az oltár előtt gyakorolták a papok. A szerencsehozó köldökzsinórt szenteltvízbe mártva teszik el, s a fürdővízbe cseppentve szép növésűvé teszi a gyereket, a vele való lemosás pedig elviszi a szeplőt. Aki jó kenyeret akar sütni, szentelt sót tesz belé.

Szentelt krétával írják fel a GMB-ét, s húznak keresztet gonoszjárónapokon az istállóajtóra; vele húzzák a bűvös kört is a lucaszéke körül, meg a keresztúton, amelyből a boszorkányok gyűlését kihallgathatják.

Szentelt tömjént dugnak ellés után a tehen szarvába fűrt lyukba, kötnek rongyban nyakára, nyomnak a lyukas fogba, füstölik az epilepsziást, meg a dagadt tőgyű tehenet s égetnek a síron, hogy a halott vissza ne járjon.

Szentelt gyertyát égetnek keresztelésig s vihar idején a szobában, adnak a haldokló kezébe, tesznek a dagadt tőgyű tehen mellé, fujják a szentantaltűzére, állítják pohár alá a felpuffadt hasú beteg köldökére, gyertyatekeresztet kötnek a torokfájós nyaka köré, egy csipetkét nyomnak az ijedős hajába, nyeletnek le a torokfájóssal és gonoszjárónapokon szentelt gyertya világa mellett nézi meg a gazdasszony aprómarháit.

A *szentelt barka* csupa gonosztávoltartó és űző, termés- és szerelmi varázslatban szerepel. Barkát nyomnak a házalaptörzsbe furt lyukba, az ereszbe, tesznek gonoszjárónapokon az ablakok közé, tartanak villámcsapás ellen a mestergerendán, égetik a kémény alatt, vagy körül füstölik vele a házat, véresterj ellen megvesszőzik vele a tehenet, s keresztet szegeznek belőle az istállóajtóra, hogy a tejet el ne vihessék, rágás nélkül lenyelik a torok- és hasfájás megelőzésére, kezükben tartva megkerülik a telket a ragadozómadarak ellen, megfüstölik a butorokat s hamvát szétszórják a szobában poloska és legyek elűzése végett; kotlófészekbe teszik, hogy a tojások jól keljenek, s a kasokba, hogy a méhek jól gyűjtsenek és jól rajozzanak, hamuját pedig a vetőmag közé keverik, s az eladólányt is megveregetik vele, hogy majd kapós legyen a farsangon. A nagyszombati *szentelt tűz* parazsa és hamuja is gonoszűző és termésvarázsló: vihar alkalmával a tűzre teszik, egy-egy szemet a kútba és a libaitatóba dobnak belőle s hamuját a szántóföldre hintik jég és üszög ellen.

A *husvétii szentelték* közül a kalácsból egy darabka a tehenel megetetve megvédi azt a rontástól. A csontokat a szántóföldre viszik jég és vakondok ellen. Tojással etetik a tejevesztett tehenet, a tojó tyúkot a ház tövébe ássák villámcsapás ellen, s aki piros tojásról mosdik, szép piros lesz az arca is és a tyúkólba tett tojáshéj megóvja a tojáshasznót. Tormát nyel a torokfájós, és aki attól fél, hogy altában kigyó vagy béka mászik a gyomrába.

Márk-napi búzával füstölik a torokfájósi, imakönyvhen tartva gonosz- és a szobában villáműző. *Szentelt bort* cseppentenek a fájós fogra és fülbe, s hordóikba is, hogy boruk meg ne romoljon.

A templom, illetőleg az itt lefolyó szent cselekvések, szentelések varázserőt adnak a templomban tartott vagy talált egyéb tárgyoknak, sőt az úrnapi sátor zöldjeinek s azoknak a füveknek és virágoknak is, amelyeket körmenetek alkalmával a szentséget vivő pap lába elé szórnak, és végül varázserőt kapnak a karácsonyi asztalra tett tárgyak s az asztal morzsái is. A görcsökben szenvedőnek olyan hegedűhúrt kötnek a lábára, amellyel templomban muzsikáltak. *Templomporral* hintik be az epilepsziást, a méhkasok fenekét, a gyümölcsfák tövét és zacskóba tett templomport hord nyakában a kocsmáros, meg a kofa. *A templomseprűvel* való tisztogatás szerencsét hoz a házba. *Templomban talált* vasdarabot tartanak az ellős tehén ivóedényében, vernek az ólakba, s templomban talált tüvel szúrja meg a leány a választott legényt. Az *úrnapi sátor* zöldje és virágai termésvarázslók: előmozdítják a házinyulak szaporodását, jól eresztővé teszik a rajt, jötejlővé a tehenet, szépen fejlődővé a borjút, de elmulasztják a tehénbetegségeket, megszüntetik a véresterget és szántóföldre szórva kiszárítják a növényi élősdieket. A „szentelt madzag”, az úrnapi ágak köteleke, megóvjá a lábat a fürdéskor kapható görctől s egyetlen elszakíthatatlan eszköz a boszorkány megkötözésére. A *körmenetek füvei*, amelyekben Márknapján a pap állott, mind állati betegségtávoltartók vagy gyógyítók s termés- és fejlődésvarázslók.

Varázlóeszközzé válnak így az *ünnepi asztalok ételféléi*, főleg a *karácsonyi asztalra* tett szemesételek, az alája tett széna és gazdasági eszközök, a karácsonyi főzés fakanelai, mosogatórongya, a karácsonyi morzsa és a karácsonyi asztal szemete, sőt seprűje és a karácsonyi asztalon fogott légy is, amely a kotlófészekbe dugva biztos kelést hoz; állati termés- és egészség-, házi szerencse és szerelmi varázsló valamennyi.

A népi szentelmények alatt értjük azokat a tárgyakat, amelyeket a nép az egyháziszentelésre magával visz, zsebében vagy keblében tart, úrfelmutatáskor felemel, barka közé köt, husvéti kosárba tesz, vagy az oltárterítő alá rejt, hogy misét mondjanak felette. Gonosztávoltartók és gyógyítók, meg andrásoló és szerelmi varázsló eszközök. Az éjfélmisére vitt seprű házi szerencsehozó, a búzát a kasokba teszik, a méz torokfájást gyógyít; állati gyógyszer a kisasszony napi misére magukkal vitt lúzfaág, széna, kukoricaszár és nádszál is, míg a zsebben vagy kebelben tartott fokhagyma s az úrfelmutatáskor felemelt alma az emberi betegségekben is használ. A barka közé négy lóra való ostor nyelet kötnek, a husvéti kosárba rejtett köménymag és virág a szemmelvert gyerek vagy állat füstölőszere. Az *oltárterítő* alá rejtett tojás nyakba kötve sárgaságot gyógyít, a pünkösdkor oltárra tett *koszorú* virágait pedig gonosztávoltartó és úzó füstölőszernek használják.

A templomi szerekre és szentelményekre vonatkozó adataink azonban korántsem teljesek, éppen csak példamutatásra valók, de igen fontosak, mert rá irányítják a figyelmet a „népi” egyházi szokások csak gyéren ismert adataira.

A szentelmények közé tartoznak, mint ősi szent tárgyak, a tűz, víz és föld is. A tűz világosságot és meleget ad, élvezhetővé teszi az ételt, alakíthatóvá a fémeket, leviszi a tisztátalanságot, viszont pusztító ereje szinte fékezhetetlen. Mindez és a villám pusztító s a nap él-

tető ereje, nehéz előállítás és gondot igénylő fenntartása a természetfeletti dolgok közé kapcsolták. A szabadban rakott tűz nemcsak gonosztávoltartó, hanem tavaszkezdeten rakva analógiásan a nap erejét növeli, hogy a téllal vívott harcában megsegítse. A lobogó tűz átugrása, a marháknak a parázson való áthajtása a lábbajok ellen óvja az embert és az állatot. Különös ereje van a tűznapok „újtűz”-ének: parazsa, hamva a szántó- és veteményes földön szétszórva élősdit és féregűző, meg termésvarázsló. Gonosztávoltartó ereje mellett tisztító hatása is, ezért ott találjuk a különböző életalkalmakba való átlépések minden szertartásában; sok helyt pl. még ma is az udvar közepén rakott tűz körül vezetik az újasszonyt, s tisztító célú a menyasszonyporolás és az újszülött fürdővizébe tett parázs is. A gonosz- és féregűzésben, meg a gyógyításban a tűz füstöléssé, sőt körülpipázássá változott, majd a kereszténység hatása alatt, gyertya- és mécségetéssé csökevényesedett. A szentelt tűz varázsereje természetesen egészen újkeletű.

A víz szomjat olt, ehetővé teszi az ételnemüket, leviszi a tisztátalanságot, eloltja a tüzet, termékennyé teszi a földet, viszont pusztító ereje meg nem állítható, éppen azért az élet és az év mágikus és szimbólikus varázslócelekvéseiben igen nagy szerepet játszik. Az időről-időre előtörő forrásból meríti az elsőnek odaérő lány szenteste vagy újév éjfelén az egészséget és erőt adó életvizét vagy aranyosvizet; forrásvizet használnak legszivesebben a szenesvíz öntésére és forrásvízzel mossa ki a csövet a vadorzó, hogy puskáját találóssá tegye. A szentkutak vizének szemgyógyító és köszvénymúlasztó ereje ország-szerte ismeretes. A folyóvíz tisztító és betegségelvívó; tavasz elején megfűződnek, s megúsztatják állataikat is, lemossák vagy lehintik az otthonmaradottakat, a beteggel átúsztatják a folyót, belé dobják a sebkendő rongyot vagy a veszedelmet jelentő talált tárgyat. Az égből jövő esővíz a legjobb gyerekiürdő, fájóstaglekenő szer, szépségápoló és hajnövelő. A márciusi hó már a tavasz erejét hordja magában, ezért szeplőt mulaszt, szép és piros arcszínt ad, s üvegbe eltéve pár cseppje gyomorfájást szüntet. Ugyanilyen a tavaszi búza és fű abrosszal szedett *harmatja* is; cseppjei tehénbetegséget gyógyítanak, bő tejet varázsolnak és jól kelővé teszik a kenyeret. Külön ereje van a temetőben, sírról szedett *harmatnak*, mert ez a halottak erejét is magába szívta. Szem- és kelésmosó, fájóstaglekenő az *ablakharmat*, az ablakizzadtság is. A házhoz tartozó *kútvíz* főleg az odakötő varázslatokban szerepel: a küszöbhöz mossa a vett aprómarha s az új cseléd lábát, s a leány is itt igyekszik körülhinteni a legény lábát.

A föld valami magasabb erő székhelye. A varázslócelekvések eszközéül azonban a puszta föld sohasem szerepel, mindig valami meghatározott helyről vett földről van szó; pl. az első ekevágástól vett földdel dörzsölik be derekukat, hogy azévből meg ne fájuljon, — az ekén maradt földdel dörzsölik be otthon az állatok hátulját, hogy bíróság legyenek, míg a gyógyító varázslatokban a hármashatárdomb, mesgye és sír földje szerepel; az első kettő tudvalevőleg a gonosz tartózkodóhelye, a sírföldben pedig a földén kívül a halott ereje is benne van. A por főképp a szerencsehozó varázslatokban, pl. a bakfazékdobásban, vagy a kotlófészkekbe, méhkasba téve használatos, de — ami

a babona régiségét bizonyítja, — mindig postaútról vett porról van szó, s csak az újabb adatokban találkozunk országúti vagy csak egyszerűen porral.

*

A varázslatok sikere azonban igen sokszor megkívánja a cselekvést végző személy bizonyos meghatározott állapotban lételét s megkövetel olyan mágikus mozdulatokat is, amelyek nélkül az egész varázslat eredménytelen lenne.

Általános követelmény a cselekvő testi és lelki *tisztasága*. Némely varázslat egyenesen szűz lányhoz vagy fiúhoz, sőt kis gyerekekhez, vagy olyan egyéves házasokhoz van kötve, amelyeknél a feleségben a gyerek még nem mozdult meg. A varázsló cselekvés előestéjén tilos a koitus és tisztátalan a havibajos nő, avatásig a gyermeket szült asszony is. Sok varázslat mosott lábat, tiszta ruhát, új vagy frissen mosott eszközöket követel, némely vidéken pedig a vetőnek az előző napon gyönnia és áldoznia, vagy legalább is templomba mennie kell.

Más ilyen általános követelmény a cselekvés *titokban végzése*; néha senki sem lehet jelen, máskor az érdekelteknek vagy közvetlen hozzátartozóknak okvetlenül ott kell lenniök, s ha idegeneknek is megengedik az otlételt, ez az engedély ritkán szól mindenkire, hanem vagy csak férfiakra, vagy csak nőkre. Ezért titkolják el pl. a ráolvasók szövegeit is, mert ha erről a gonosz vagy másvalaki tudomást szerezne, visszaronthatná a varázslatot, erejét vehetné a szónak, cselekvésnek.

Általános követelmény a *szótlanság* is, éspedig a cselekvés alatt éppúgy, mint a varázslathoz és varázslóeszközhöz menet és jövet alatt is. S ha a szótlansághoz hozzávesszük a *szem behunyását*, lesütését, vagy legalább a fej lehajtását is abból a célból, hogy a gonosznak is éppúgy be legyen csukva a *szeme*, ne lássa és meg ne ronthassa a cselekvést, a szótlanságnak is analógikus kívánság, a gonosz szájának bekötése a célja, hogy sem szavával, sem szájával ne árthasson.

Sok varázsló cselekvés *meztelenséget* követel a végzőtől, A ruha u. i. megakadályozza a teljes testi erő szabad kiáradását, a gonosz bennünk marasztalására igen alkalmas, levetése tehát a testi megköttöttségtől való felszabadulás egy neme, a természetvarázslásokban az erotikus erő közvetlen átadására szolgál s a genitáliák fedetlensége pedig már antik gonosztávoltartó. A kultúra haladásával a teljes meztelenséget az ingben létel, a fej fedetlensége, a mezítláb, az öv megoldása váltotta fel.¹

Igen sok emberi mozdulat valami lelki izgalomnak önkénytelen, akarattunktól független kísérője, s ezért „*beszédes mozdulatok*”-nak nevezük őket; sokszor csak egyéniek, de az ember utánzó hajlandósága általánossá teheti valamennyit. Ilyen beszédes mozdulat pl. az irtózás, utálat, undor kifejezője, mintegy a baj magunktól való eltávolításának jelképe, a kéznek kifordított tenyérrel magunktól való eltartása, a két kéz szétterpesztett és egymásra helyezett ujjainak szemünkre helyezése, és ilyen volt eredetileg a fűgemutatás és a jobb tenyérnek a mez-

¹ Heckenbach: De nuditate sacra sacrisque vinculis. Giessen 1911.

telen alfélhez való ütése után a baj felé való terjesztése, amelyek idővel pusztá csúfolódó, gúnyolódó mozdulatokká váltak, mint pl. a nyelvkiöltés, a számarfül- vagy orrmutogatás. De ilyenek a fel sem vevés kézlegyintése, a meglepetés kézfeltartása, az öröm tapsolása és ugrándo-zása, a kérés tenyér-összetevése vagy a fej fölé emelt karok szétterjesztése és sok más egyéb is. Ezek a beszédes mozdulatok idővel bizonyos varázslócselekvések állandó kísérőivé váltak, mert a megszokás miatt szükségeseknek kezdik tartani őket, s így szertartásos mozdulatokká merevülnek.

A varázslócselekvések tartalmi és tárgyi anyagának ismerete egy kis történelmi vizsgálódással, belső és külső összehasonlítással rámutat babonáink eredetére, fajaira, osztályozására, lélektani alapjaira és megbomlásuk okaira is.

Nagy tévedés volna azt hinni, hogy csak a falusi és az intelligencia alsó fokán élő városi nép babonás. Nincs ember babona nélkül, mindössze arról lehet szó, hogy az egyes társadalmi osztályok babonái másjellegűek, többek vagy kevesebbek s állandók vagy a változó divatnak alávetettek. Gondoljunk csak a családi, vadász-, művész-, kártya-, lóverseny- és más hasonló intelligens talajú babonákra, azonnal meggyőződünk a babona mélységes erejű gyökereiről.

Viszont nem minden babona, amit laikusan annak ítélünk, hanem igen sok köztük, különösen a gazdasági életben vidékenkint, a hosszú megfigyelésen alapuló gazdasági tudás.

Az igazi babonák két csoportba oszthatók: a hiedelmek és néphit csoportjaiba; a néphit az ősvallással függ össze s minden egyéb hiedelem.

A külső forma, hogy egyszerű fogalmazású, közmondásszerű kijelentések, esetleg ritmikus vagy verses alakúak, nem lényeges; csak a drámai és párbeszédes formák bírnak lélektani jelentőséggel. Amazok a varázslócselekvéseket az élet sorrendjébe tömörítik, pl. amikor a férj házába belépő újasszonyt a tűzhely körül járatják, kéménybe nézetik, kotlófészket kavartatnak vele, fakanalat adnak a kezébe, megsepertetik, mézzel kínálják, s csak ezek után vezetik a szobába, — a párbeszédes forma pedig a kívánság analógikus előterjesztését segíti elő és a kimondott szó erejét növeli.

Fenntartó talaja a nép egocentrikus gondolkodása és konzervatív természete. A reális gondolkodás, a sacro egoismo a népben oly erős, hogy csak az érdeklő igazán, ami megélhetését, életét biztosítja, innen az agrár-jellegű s a gyógyító varázslatok nagy sokasága. Magához számítja természetesen hozzátartozóit, s akik iránt jobban érdeklődik, meg a közösséget is, és így a varázslócselekvések egyéniek, mások érdekében történők és közösségiek. Az *egyénieket* rendszeren maga az érdekelte fél, pl. a leány, a vető, a kotlóültető, — a *mások érdekében történőket* a legközelebbi hozzátartozó vagy egy „tudós” végzi, — a *közösségi szokások*, mint a határvédelem és termésvarázslás agrár szokásai, a község egész lakosságának javát szolgálván, mindenkire egyformán kötelezők. S ami véleménye és hite az érdeklődés körébe eső dolgokról kifejlődött, azoknak megtartásában annyira erős és következetes, hogy még akkor is vállalja, szokásai még akkor is élnek, ami-

kor az alapot és célt már rég elfeledte, s az újat csak nehezen fogadja be, mert egynek tekinti a rosszal.

S mindaz pedig, ami megélhetését és életét biztosítja, a természet erőitől függ, szokásaiban tehát egyrészt a félelem, másrészt az uralomvágy, azaz a természeti erők irányítása, megszerzése vezeti. De ebben is annyira reális, hogy a dolgok külsején, a láthatón és érezhetőn túltekinteni nem tud, tehát lényegükbe behatolni, az egyforma fajokat felismerni, egységesíteni és rendszerezni képtelen. Hamarabb megkülönbözteti a részeket s csak nehezen jut összetartozásuk felismeréséig; gondolkodása tehát alapján véve párciális, s csak később lesz komplexé, integritásossá, azaz csak hosszabb tapasztalat után jut el a részek együvértartozásának, az egésznek fogalmához, de ekkor meg ezt oly szigorúan veszi, hogy pl. a haját egynek tekinti az emberrel, s az apa is beveheti fia orvosságát. A szentlászlófüve betegséget gyógyít: integritásos gondolkodása tehát a dolgokat nem kauzális, hanem misztikus összefüggésbe kapcsolja. De realitása mást is magával hoz: az érzékelhetőségre, kézzelfoghatóságra való törekvést; ez a törekvés teremtette meg az isteneket, a jó és rossz szellemeket, s perszónifikálta ezek annyi különféle formáját.

A szokások gyakorlatában nagy szerepe van a *szuggesztiónak*, mégpedig nemcsak a varázsló önmagába vetett hitének, hanem a megvarázsolts hitének is, amellyel a varázsló ereje és eljárásának sikere iránt viselkedik. De így van ez minden másjellegű babonás szokásban is: a hit merészebbé, aktívabbá teszi az embert. A szuggesztión alapul pl. a szembenézés, rá gondolás, ráimádkozás, rábőjtölés, s a szuggesztió az alapja a varázslószók és felírások, ráolvasók és amulettek használatának, de ez teremtette meg a tiltott cselekvéseket, a tiltott és előírt napokat is.

A lélektani alapok használatában két hatalmas vezérfonálra akadunk, az *analógiára* és a *szimpátiára*. Amaz a dolgok külső hasonlóságán alapul, emez azonban a dolgokat egymással rokonszenvi viszonyba hozza. Ennek a viszonynak külső jele a szignatura. Az analógia és szimpátia eszközeinek és eljárásmódjainak alkalmazása tisztán lélektani alapokon nyugszik. Ezekben az alapokban azonban, a néplélek reális és konzervatív volta miatt, nem szabad tulságosan komplikált lelki működések keresnünk. Legnagyobb részüket a nép utánzó hajlandósága teremtette meg és élte ma is, s ez az oka a bennük megnyilatkozó asszociációs összekapcsolások gáttalanságának, határtalanságának is. S ennek az asszociációs-analógiás gondolkodásnak legprimitívebb fokai a „*similia similibus curantur*” elvének megfelelő eljárások: amiként a bajt okozzák, az ugyanúgy távoltartható és el is űzhető, — az ok elűzi az okozatot, — s ugyanazon kötőcselekvés elkövetése oldóerővel is bír. Ezek az alapelvek teremtették meg a szín-, név-, nem- és tulajdonság-analógiákat, amelyeknek annyi különböző fájával és példájával találkoztunk a varázslatok cselekvő személyeinek, helyének, idejének és eszközeinek ismertetésében. Az asszociációs analógia azonban igen sokszor állandósul. Ilyen szimbólikus állandósulások pl. a holddal való együttműködés és fogyás természet-szokásai, a baj fogyását célzó abrakadabrárs cédula, de sok más ilyenrel találkoztunk a varázslatok idejeinek egybeállításában is.

A lélektani alapok további fajtáinak ismertetése erősen összeolvad a varázslatok és babonás szokások cél, aztán módok és eszközök szerint való csoportosításával. Ebben a csoportosításban pedig négyféle varázslatfajta ismerünk: az óvó, termelő, rontó és jósló varázslatokat.

Az óvó varázslatok mind gonosztávoltartók. A „gonosz” azonban csak általános kifejezés, amely minden bajt és kárt (villámcsapás, tűz, jég, ragadozók, házi férgek, növényi élősdiek, tolvajok, betegségek stb.) fedez. Egy részük *elriasztó* jellegű, mint a már ismert mozdulatokon, tárgyakon, amuletteken és varázsszókon kívül, a nehezen vajúdó kezébe adott vagy a tehén szarvába fűrt 'lukáscsédula', a tűzrakás s az azt helyettesítő mécses- vagy gyertyaégetés, — a szenesvíz, — a zajcsapás sziszegéssel, lármával, lövöldözéssel, harangszóval, kongózással, ostorral, bakfazékdobással, — s végül az *ijesztgetés* káromkodással fenyegetéssel és veréssel.

Az *elkerülő* cselekvések mind tiltó jellegűek: bizonyos tárgyak érintésére, szók kimondására, cselekvések végzésére vonatkoznak; ide tartoznak tehát a tiltott napok, ételek, a házból való kiadás és a remélt szerencse elkiabálása is.

A *félrevezetés* igen tág cselekvésmód s összefügg azzal a néphittel, hogy minden olyan mozdulat vagy cselekvés, amely a rendes szokással ellentétes, varázslóerejű. A névnek és a külsőnek, különösen a ruházkodással való megváltoztatásáról majd később szólna, a félrevezetésnek legáltalánosabban előforduló cselekvésmódja a *fonákul* öltözködés és az eszközök (pl. kötény, hám, vetőzsák) fonákján való használata, aztán a tárgyak *visszakézzel* való megfogása és elejtése, a *háttaljárás* és az állatok háttaljárata, a *háttalfordulva*, meg a *visszafelé* végzett cselekvések, pl. a hátulról előre s a jobbról balra való kérés, a víznek alulról felfelé merítése, a visszafelé mondott ima, a kilenctől egyig számolás, a szobabeli tárgyak *felborogatása*, a varázslóeszközöknek a fejen át való *hátradobása* s ide tartozik a *jobb* és *balkéz* használata is, meg minden más, ami ballal és balról történik. De a gonoszt akarja félrevezetni az ünnepies alkalmak, pl. a keresztelezés és házasságkötés körülírt és virágos beszédmódja is. S idetartozik az *áthúzás* vagy *átbúvás*, éspedig nemcsak a fák törzsén képződött lyukon, földbe hajtott (homlított) tölgy-, fűz- és nyírfaágon, hanem abroncon, falnyíláson, oltáryukon, sziklanyíláson is; már szent Eligius 659-iki feljegyzéséből ismerjük a félrevezetés e módját, amely a beteg újrászületését akarja jelképezni, de ma már a nép inkább a betegségnek a lehúzással való átadását látja benne.

Az *elzárás* tényleges vagy szimbólikus, azaz nemcsak az ajtóknak és ablakoknak bezárását kell értenünk alatta, hanem a feljűk akasztott gonoszűző növények kitűzését, az ajtó- és ablakfél s a szoba négy sarkának megvarázsolását és a féltett helyre tett gonosztávoltartó eszközök elhelyezését is. Egy másik gyakori módja az *elfedés*, letakarás; ezért takarják le a keresztelezésre vitt gyermeket, fátyolozzák le a menyasszonyt, állítják a sátoros szülőágyat, ezért fedik le naplemente után az életre fontos dolgokat, pl. az udvaron át vitt szitát, tejet, tojást, gonoszjárónapokon a kutat és az este kiásott sírt is. Néha magát a bajokozót takarják le, pl. a halottat.

A gonosztól való elzárásnak azonban a legáltalánosabb szimbólikus módja a *körülzárás*; számtalan faja él és valamennyi számtalan alkalomkor használatos, de mindig jobbról balra, mint az óra mutatója, amivel a nap járását akarják utánozni abból a célból, hogy a nap erejét segítségül hívják, s hogy folyton fokozódó erejét a körülkerülőbe igézzék. Körülkötik dróttal vagy madzaggal a vetést, búzaszállal az aratók a derekukat, — körüljárják féregűzések az udvart, vetés után a földet, gonoszjárónapokon az ólat, tűz esetén a házat, az asztalhoz ült újpárt, a pásztorok első kihajtáskor a nyáját, a gazdasszony a házba belépő idegent s a temetésen résztvevők a behantolt sirt, — körülszántják kolera idején a határt, — körülássák a tyúkólat, — körülseperik gonoszjáró és villámlós időben a házat, ólat, aztán a kiválasztott legény lábát, az új cselédet és a vett állatot, — kört húz maga köré a kincskereső, boszorkánynéző, s bizonyos jelesnapokon abroncsból etetik az állatokat, — s végül kölessel vagy mákkal hintik körül a házat és az ólat, mert ezen a körön a gonosz csak akkor léphet át, ha minden szemet felszed, arra pedig nem elég az éjféltől a kakaskukorékolásig terjedő idő.

A termelő szokások sokban egyeznek az óvókkal, de természetesen sok más is van közöttük.

A *szentelményes eljárás*mód pl. az embert a természetfeletti lények hatalmának és erejének birtokába juttatja. Ósi jellegük azonban ma már nagyrészen elveszett, illetőleg szent tárgyakhoz kapcsolódott. Háromféle fajtája ismeretes. A felsőbb hatalom szimbólumának érintése az eredete pl. a kigyónyak simogatásának, az újszülött földretételének, a csóknak, kézrátételnek, varázsnövényekkel, állati testrészekkel, szentelményekkel, templomi tárgyakkal és ereklyékkal való érintésnek is: az eszköz ereje az érintettbe megy át, másrészt a gonosz számára tabuvá teszi őt. Az érintkezés lehet belső, külső, vagy csak pusztán közelbehozás. Belső érintkezés az előbbieken kívül még pl. az állati hájjal való bedörzsölés, vérrel bekenés, a fürdés, a harmatban való meghengergőzés, a tűz átugrása, a tűzön való áthajtás, az újpár búzával való beszórása, — a külső érintkezési módok közé tartozik az amulettek és gonoszűző növények magunkkal hordása, a fa termőerejét átadó suprikálás, a faveregetés és az állatok felzöldágazása, — de e kettő helyett a pusztán közelbehozás is elegendő, amilyen pl. a májusfaállítás, vagy újabban a karácsonyfa szobába vitele. A szimbólum megevése maradt fenn a napokhoz kötött lakomákban, az előírt ételtekben, bizonyos állatok húsának vagy bizonyos testrészének megevéseiben, hogy azoknak ereje és tulajdonságai belénk szálljanak, mint pl. a farkasmájat evett emberbe a farkaséi; de ennek elkeresztényesedése a husvétii szentelt, a karácsonyi kántorostya s a szentjánosáldása is. Harmadik fajtája koitális jellegű a termőerő átadására, mint a lucanapi durgálás, a tojás lábközt való átvétele, a vetőasszony földreülése, a földön való meghengergőzése.

Az *áldozati cselekvések* is jórészt a vallás hatalma alá kerültek, imává és templomi ajándékozássá lettek az Istennek és a szentek jóakarátának elnyerése érdekében, de azért még ma is sok él a régiak közül, pl. az építőáldozat, a bokrétaünnepség, a tűzünnepek, a májusfa, a visszaloccsantás, a rongy fáraakasztása stb.

A tisztító eljárások mind gonoszűzők s a gonosztávoltartók páriái. Ilyen pl. a tavaszi kura a maga belső és külső fűrésztésével, az újtűzőn átugrás és parazsán az állatok áthajtása.

A termelők jórészt analógiásak, a kívánság szimbolikus előterjesztései. A menyasszony glébe pl. gyermeket ültetnek a gyermekáldás biztosítására, aztán a gazdasági növények magasra s az indának hosszúra növése szempontjából szükséges a gazdasszony farsangi szánkázása, tánckor magasra ugrálása, a pünkösdi királyleány magasbaemelése, a szentiváni tisztelű magasra dobálása.

A befogadó eljárások vagy két egyén összekötésére szolgálnak, mint pl. a szerelmi varázslatok, az együttevés, az új cseléd és a vett állat házbavezetésének s az odaidézésnek szertartásai, mint pl. a lánknak a küszöbhez mosása vagy seprése, a lányom tűzhelybe vagy kéménybe tapasztása.

Ugyanilyen háromfélék az elválasztó szokások is, de közéjük tartoznak a baj és betegség elvitetésének szimbolikus-analógiás eljárásai is, mint pl. az elrugás, elköpés, kifelé való seprés, a halottnak lábbal előrevitele, az átléptetés, a fürdővíz állatraöntése, a sebtörő hűsszelet állattal való megetetése, aztán a tűznekadás (elégetés), földbeásás, pl. az eresz alá, temetőbe, szélnekadás, pl. a tetőre dobás, kerítésre, kéménybeakasztás és a vízbe dobás is.

A rontó eljárások vagy cselekményesek vagy szóbeliek. Az utóbbiak közé tartozik az átok: előhívja és a megrontandóra szabadítja a gonosz hatalmakat; bizonyos állapotban levő személyek átka erősebb, mint a másoké, pl. az anyáé, a terhes asszonyé, a megcsalt lányé, a haldoklóé hatékonyabb, mint a pusztá átkozás. A rontó eljárások egy külön fajtája a rontva termelő, amellyel a maguk javát a másé megrontásával akarják megteremteni; ez az eredete pl. a lopott és kölcsönkért tárgyakkal való operálásnak is.

A jósló cselekvések közül természetesen csak azok érdekelnek itt bennünket, amelyek nem a véletlen eseményekből kikövetkeztettek, hanem előidézett események megítélései.

Az eljárásmod tekintetében varázsló szokásaink közvetlenek, azaz a maguk idejében és a megvarázsolton gyakoroltak, vagy távolrólhatók, amikor a varázslat ideje jóval megelőzi a cél bekövetkezésének időpontját, mint pl. az asszonyoknak húshagyói tánckor magasra ugrálása a kender magasra növése érdekében, vagy amikor nem a beteget viszik a tudóshoz ráolvasás végett, hanem annak csak ruháját vagy más egyéb tulajdonát. S ilyen távolrahatók az összes kezdetvarázslatok is.

A varázsló szokások életben maradását azonban nemcsak a lélektani adottságok, hanem a népi életalkalmak állandósága is őrzi. A házasság, születés, temetés különböző fázisai, a gazdasági élet a maga állati és növényi kettősségével, a legény- és leányélet, a falusi élet társas szórakozásai stb. századok óta ugyanazok, szokásaik tehát szűrlőről gyermekekre maradtak.

Igy aztán kétségtelen, hogy szokásaink és hiedelmeink egy része ősi eredetű. Erre az ősi anyagra azonban idővel igen sok és sokféle eredetű réteg telepedett. Az ősi római hit tovább burjánzott Pannónia lakossai között, — a középkori kiadók, csízio és kalendáriumcsinálók

pedig a művelt osztályok közt is fentartották az antik írók műveiben levő varázslatokat és jóslásokat. S ezek, valamint a középkori s későbbi tudomány megállapításai lassan a néphez is leszállingóztak. Az egyház ugyan sokat módosított, vallásosított rajtuk, befolyása azonban a nép konzervatív természete miatt mégsem ölthette ki őket, csak új irányt adott nekik: az ősi istenekből ördögök vagy szentek lettek. De az élet s a nép összekapcsoló és analógiás gondolkodása sem nyugodott: a feltűnő jelenségeknek az őket követő eseményekkel kauzális nexusba hozása a mai napig eleven babonaképző. Hiszen a rádió és autó körül ma már egész külön babonakör kerekedett, éppen úgy, mint valamikor a táviródrótok és a vasúti sínek is azonnal megkapták a maguk babonáit. A négy általános forrás tehát, amelyben varázsló szokásaink eredete keresendő: az őshit, a kereszténység, a tudomány és analógia hatása.

Részleteikben azonban ezek a forráskeretek nagyon kitágulnak. A győztes pl. sohasem írtotta ki teljesen a legyőzöttet, s így a szellemi kölcsönhatás sem szűnt meg közöttük. A honfoglaláskori őslakoságnak tehát már ugyancsak kialakult szellemi birtokállománya volt, amelynek alaprétege az ismeretlen őslakosságé, közepe az időnkint rátelepedett győztes népeké s legfelsőbb rétege pedig az északi szláv, a nyugati germán és déli olasz keresztény keveredésé. A honfoglaló magyarság is számtalan idegen törzs hatása alá került hosszú vándorútja alatt. A végeredmény tehát a magyarság szempontjából is ugyanaz, mint az előbbi esetben, csak az átadó népek mások. Varázsló szokásaink eredetének keresésében azonban még tovább visznek bennünket a kalandozások korának érintkezései, majd a különböző török-, germán- és más törzsű népek betelepődései, a törökvilág a maga sokféle nemzetiségű zsoldosával, a vándordeákok és mesterlegények hozadékai, meg a könyvnyomtatás terjedésével megkezdődő irodalmi hatás.

De nemcsak az őshittel, hanem a kereszténységgel szemben is erősen kitágul a vizsgálódások köre. Az idegen térítőpapok sehol sem ismerték a lakosság szokásait és hitvilágát, prédikációikban és gyónási kérdéseikben tehát az általános egyházi rendelkezésekhez alkalmazkodtak s ezzel nálunk is sok idegen varázslócselekvés és egyéb babona jutott a nép tudására.

Végül meg kell emlékeznünk ugyanazon szokás különböző vidékekről való feljegyzéseinek különbözőségéről is. A jó és rossz, a világgosság és sötétség s végső fejlődésben az angyal és ördög kettéválásztása világosan rámutat e *kettősség* eredetére. Amazokat előhívni, emezeket távoltartani igyekeztek. A kongózás pl. elűzi a gonoszt, de életrekelti a vegetációs szellemet. Máskor pedig a szokás elhomályosodása teremti meg ezt a kettősséget. A bakfazékdobással régen a gonoszt akarták elűzni, ma pedig számtalan darabjával a jókívánságok özönét szimbólizálja.

Ennek az idővel természetszerűleg bekövetkező elhomályosodásnak egy másik faja a *keveredés*: a nyilra vonatkozó szokásokat átvitték a lőfegyverekre is; a honfoglaláskori sírokban még nyilhegyeket találunk, a székelységben pedig már a sírbalóvéssal akarták elűzni a gonoszt. Amaz primár babona, emez szekundár alakulás. De a másodlagos fejlődés egy másikra elsődlegessé válhatik; a székérre vonatkozó

elsődleges babonák pl. másodlagosakká váltak a kerékpárra, ezek azonban ismét elsődlegesek a gépkocsira és repülőgépre. A régi katonababonák elsődlegesek a betyár, — ezek meg a mai tolvajbabonákra, — a szerelmes leány kötővarázslatait ott találjuk az új cseléd és a vett állat házhoz kötő babonás szokásai között.

Éppígy a kultúra fejlődése és finomodása az oka szokásaink fokozatos *legyöngülésének* is; az ősi emberáldozat pl. számtalan átmenet után templomi ajándékká változott, éppúgy, mint a termés egy részének elégetését is ma az aratókorszorúnak a templomba való felakasztása pótolja. Némely szokásban azonban a legyöngült forma mellett még mindig él az ősi, sőt élnek ennek átmeneti formái is; így aztán a legyöngülésnek négyféle alakulása vehető észre. A normális forma szerint az újasszony körüljárja a tűzhelyet, — az enyhített forma szerint csak megérinti ezt, mert a tűzhely már a fal mellé került, — a helyettesítési formában a tűzhely helyébe az asztal lépett, — s az ismétlődő formában megvan mindakettő.

Gyakori tapasztalat a szokások *eltolódása* is. Vannak t. i. a maguk idejében végzett cselekvések, mint pl. az avatás szokásai, — aztán megelőző cselekvések, mint amilyen pl. az apai áldásnak a leánybúcsú utánról a menyasszony felöltöztetésének idejére tolódása, — követő cselekvések, mint amilyenek pl. a keresztbárány ajándékozása, — és végül többszöri cselekvések, mint amilyenek pl. a házasságkötés vagy születés különböző fázisaiban többször ismétlődő ugyanazon cselekvések. Nem ritka végül az sem, hogy az elhomályosulással a cselekvés egészen új jelentést nyer, mint ahogy pl. az eredetileg termésvarázsló kongózás idővel a farsangkor férjhez nem ment lányok pártacsúfolójává vagy éppen zsidógyerek-veréssé változott. Különösen sok ilyen új jelentést nyert szokással találkozunk az előirt és tiltott cselekvések között, amelyeknek jó része pusztá illemtani és pedagógiai babonává süllyedt.

Shokásaink életében nagy szerepet játszik a *feltámadás* is. Ha megszűnik az alkalom, sokszor megszűnik a szokás is, de az alkalom újraéledtével a szokás is újra felelevenül. Háborús babonáink pl. minden háború alkalmával újra támadnak s a béke beálltával ismét eltűnnek. Csodálkozva néztük ezért a világháború babonás és varázsló szokásait, amikor olyanok kerültek elénk, amelyeket a XVII. s XVIII. sz. harcos ideinek feljegyzésein kívül sehonnan sem ismertünk.

Végigtekintettünk röviden varázslócselekvéseink rituáléján s láttuk, hogy nemcsak néprajzi, hanem műveltségtörténeti szempontból is egyformán értékesek. Hiszen ha nem a pusztá varázsló szokásokat tekintjük bennük, hanem a népi multat és jelent, azt, hogy mit miért és micélből cselekednek, akkor a nép belső életéről kapunk képet, amelyről pedig a műveltségtörténet adatok hiányában szinte semmit sem tud. A XVI. századelejek pl. csupa kincskeresők és ördögűzők, s ha meg a századvégieket és a XVII. sz. babonás feljegyzéseit olvassuk, jórésztük a ragályos betegség gyógyítására és a hadakozásra vonatkozik, — a XVIII. századi és a XIX. századelejek telve vannak a katonai életre és betyárookra vonatkozó adatokkal, — a XVIII. századtól kezdődnek a lánybabonák feljegyzései, — a méhészkedésre vonatkozó babonás szokásokat már a XVI. századtól kezdve ismerjük, míg a gaz-

dálkodásra vonatkozók tömegesebben csak a XVII. századtól jelentkeznek. Eppily tanulságos a múlt századok babonás feljegyzéseinek vizsgálata az ipar és kereskedelem szempontjából is. A XVII. századbeliek közt pl. igen sok a biztosan találó fegyver készítésére vonatkozó varázsló szokás, — a kocsmároskodás hasonló szokásai csak a XVII. századtól olvashatók, s a XVIII. század második felétől kezdődnek a fonás-szövés, varrás, szabóság varázsló szokásainak feljegyzései. Olyan tétel ez babonás szokásaink történetében, amely méltán megérdemelné az alapos vizsgálatot.

S babonáink minden lehető szempontból való vizsgálata, rendszerezése éppen ezt az ősi és századokon át a kultúrával s az élet új meg új követelményeivel állandóan változó néplelket, népi gondolkodást és népéletet ismerteti meg velünk, s ez az ismeret képesít majd arra, hogy a keresztény, tudományos, germán és szláv eredetű adatok kiválogatása után a tiszta magyar anyagot megállapíthassuk.*

Szendrey Zsigmond.

*

Die Verstorbenen, die Sakramentalien und die Arten des Verfahrens in den Zaubereien.

Der alte Ahnenkult machte aus jedem Glied, Eigentum und dem Grab des Verstorbenen ein nützliches Zaubermittel. Zu ähnlichem Zweck verwendete man die Kirchengeräte, die kirchlichen und volkstümlichen Sakramentalien und die seit alters her heiligen Objekte des Feuers, Wassers und der Erde. Das Verfahren richtet sich einerseits auf einen bestimmten Zustand der handelnden Person (Reinheit, heimlicher Akt, Schweigsamkeit, geschlossenes Auge, Nacktheit), anderseits stehen mit ihr magische Bewegungen (Ausdrücke) in Verbindung. Die Fragen nach dem Ursprung der Zauberbüchlein, ihrer Gattungen, des Klassifizierens und des Verfallens dieser Bräuche sind: die äussere Form, egozentrisches, und konzervatives Denken, Einzelbräuche im Interesse von anderen, und Gemeinschaftsbräuche, partielles und integriertes Denken, Suggestion, Analogie und Sympathie, verscheuchende, ausweihende ein- und umsperrende, sakramentale, opferbringende, reinigende, erzeugende, aufnehmende, trennende, verbende, weissagende, unmittelbare und von ferne wirkende Bräuche; Gelegenheiten zu ihrem Erhalten; die Einwirkung des alten Glauben, des Christentums und der Wissenschaft; ihre Doppelform; die Formen der Mischung, der Schwächung, Verschiebung und des Wiederauflebens; die Bedeutung der Handschriften der vergangenen Jahrhunderte als Quellen für das Volksleben und die Wichtigkeit der Erforschung aller dieser Fragen um das Ursprüngliche und die fremden Einwirkungen feststellen zu können.

NÉPI EREDETŰ-E AZ EURÓPAI VALLÁSOS SZINJÁTÉK ?

Az európai keresztény vallásos színjáték eredetének sokat vitatott problémája körül az utóbbi években ismét új elmélet keletkezett. Ennek az elméletnek legfőbb képviselője Robert Stumpfl, aki állásfoglalását egy már címében is sokatmondó könyvben: „Kultspiele der Germanen als Ursprung des mittelalterlichen Dramas” — fejtette ki.¹

Az „új elmélet” alap gondolata nem új, sőt valójában visszakanyarodás a legrégebb elgondoláshoz. Mikor a múlt század elején a középkori vallásos játékokat publikálni kezdték, azonnal felmerült a gondolat, hogy a nyugateurópai — leginkább germán — népek kereszténység előtti kultikus játékaival hozzák őket összefüggésbe. Grimm, Weinhold, csakúgy mint az angolok már az első publikációknál népi játékokkal igyekeztek kapcsolatba hozni a husvéti és karácsonyi játékokat egyaránt,² különösen, minthogy az első publikációk ideje úgyszólván összeesett a népi vallás, a népszokások iránti érdeklődés megindulásával, a néprajz fellendülésével. A későbbi kutatás azután mindinkább eltért ettől a „romantikus” nézettől, teljesen egyházi eredetűnek tartotta a vallásos játékokat, motívumait pedig a keresztény-antik kultúrkörből magyarázta, azonban sohasem vonta kétségbe legalább a későbbi fejlődésnél a népi színjátszás hatását. Az új elmélet fő újítása leginkább abban áll, hogy a vallásos színjátékok népies alkotóelemeit *nem későbbi fejlődésnek*, hanem *előzménynek* tartja, melyhez utólag járult volna a keresztény keret és tártykör.

Stumpfl könyvének kiindulópontja a következő: A keresztény középkori vallásos színjáték eredete a 9—10. századra megy vissza, vagyis körülbelül egybeesik azzal az idővel, mikor a germánság a keresztény kultúrát és vallást ténylegesen magáévá tette és beolvasztotta. Stumpfl szerint a germánságnak ebben az időben fejlett kultikus játékaik voltak s minthogy az egyház ezeket a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta kiirtani, asszimilálta őket s így született meg a középkori keresztény színjáték. Ugyanez a folyamat jól megfigyelhető a legkülönbözőbb egyházi szokásoknál, ünnepeknél, a vallásos irodalomnál is.

Stumpflnak ezért elsősorban rekonstruálnia kellett az „ősgermán” pogány kultikus játékokat. Minthogy azonban ezekre vonatkozólag a lehető legkevesebb adat maradt fenn, Stumpfl a középkori egyházi iro-

¹ Berlin, 1936. — Stumpfl munkája elsősorban Otto Höfler és körének eredményein alapszik. I. pl. Otto Höfler: Kultische Geheimbünde der Germanen, Frankfurt a. Main, I, 1934. II (sajtó alatt). Richard Wolfram: Schwerttanz u. Männerbund, Kassel, 1936, Schwerttanz u. Schwerttanzspiel, Wiener ZfV. 1932, XXXVIII, H. 1—2; Lily Weiser: Altgermanische Jünglingsweißen, 1927. Stumpflal hasonló eredményre jutottak a vallásos játékokkal kapcsolatban B. S. Phillpotts: The Elder Edda and Ancient Scandinavian Drama, Cambridge, 1920; O. Almgren: Hällristningar och Kultbruk, Stockholm 1926—27, Karl Meuli: Die deutschen Masken (Handwörterbuch des d. Aberglaubens) 1935. — R. Baskervill: Dramatic Aspects of Medieval Folk Festivals in England, (Studies in Phil. Univ. of North Carolina) 1920, Oskar Cargill: Drama and Liturgy, New York 1930, Tisdell: The influence of popular customs on the mystery plays, (The Journal of English and Germanic Phil.) 1903 stb. — Bővebb irodalmat l. Stumpfl, i. m. 37 kk.

² Grimm: Deutsche Mythologie, 1835, 455 l.; Weinhold: Weihnachtspiele und Lieder aus Süddeutschland u. Schlesien, Wien, 1875. L. idevontakozólag Dömötör T. A passiójáték (Minerva könyvtár 104), Budapest, 1936, 8 l.

dalomnak a színjátszásra vonatkozó adatait volt kénytelen felhasználni, ugyanazokat a feljegyzéseket, melyekkel mások előtte az antik mimus továbbélését, a hivatásos színészek, jongleurok, a „clerici vagantes” stb. létezését igyekeztek bizonyítani. Stumpfl fejtegetéseiben főleg Otto Höfler s körének kutatásaira támaszkodik, melyek feltételezik, hogy a germánságnak fejlett „Männerbund”-jai, titkos kultikus szövetségei s ezeknek rendszeresen előadott ünnepségei — beavató szertartások, tavaszi termékenységi ünnepek, stb. — voltak.³ A rekonstrukciónál azután segítségül veszi a középkor és újkorból ismeretes népi játékokat, mint pl. az évszakok versengését, a kardtáncokat, az angol és északi népszokásokat, stb.

Stumpfl könyvének fontosabb, minthogy reálisabb és kézzelfoghatóbb része az, melyben a ténylegesen fennmaradt középkor s újkori vallásos játékokban igyekeznek kimutatni a régi kultikus játékok hatását, vagyis méginkább magukat a „pogány” játékokat, keresztény köntösbe öltöztetve. Stumpfl elsősorban az általánosan elfogadott elméletnek, a „fokozatos kialakulás” elméletének gyöngéire mutat rá. A középkori vallásos játékok történetét általában úgy szokták rekonstruálni, hogy az egyház istentiszteletéből latin liturgikus ünnepségek fejlődtek ki, melyek később népies motívumokat vettek fel, világiasak lettek s a nép nyelvén kerültek előadásra. Az utóbbi években azonban mind többen és többen cáfolták ezt a szépen kiépített kialakulási elméletet.⁴ Fennmaradtak ugyanis latin liturgikus jelenetek a 9. századtól kezdve s fennmaradtak színjátékok a 12. századtól kezdve, de köztük tényleges genetikai kapcsolatot felállítani nem lehet. A legrégibb fennmaradt játékok már a fejlődésnek igen magas fokán állnak s olyan tényezőket rejtnek magukban, melyeket a liturgikus jelenetekből levezetni s keletkezésüket csupán a „középkori ember színjátész kedvéből” magyarázni nem lehet.⁵ Ezt a jelenséget azután külső tényezőkkel, a világi komédiások működésével, a bizánci dráma hatásával magyarázták.⁶

Mielőtt Stumpfl fejtegetéseinek részletes ismertetésébe kezdenénk, rá kell mutatni annak két legsebezhetőbb pontjára. Stumpfl egyik legfontosabb s bizonyos fókig kézzelfogható érve ugyanis a következő: A germánoktól lakott területeken maguk a papok is, különösen pedig az alacsonyabb klérus, benne élt a régi hagyományok, szokások, já-

³ L. idevonatkozólag O. Höfler, Wolfram, L. Weiser, K. Meuli már idézett munkáit, azonkívül Heinrich Schurtz: Altersklassen und Männerbünde, Berlin, 1902, Otto Huth: Der Durchzug des wilden Heeres (Archiv f. Rel. Wiss. 1935, 3). A magyarországi anyagot l.: Ernyey—Karsai: Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädteu II. 1938. 91 kk, 153 kk; Hajnal I., Ernyey: Legénybíróságok a Körmöcbányát környező német falvakban. M. N. Múzeum Népr. Oszt. Ért. 1910. 67—97 l.

⁴ Stumpfl, 46 kk. Különösen gúnyos hangon nyilatkozik az elméletéről Allardyce Nicoll (Masks, Mimes and Miracles, London 1931, 209—213 l.) ámbar régebbi munkáiban még maga is a szokott séma szerint írta le a középkori dráma történetét (British Drama, London, 1925). L. idevonatkozólag: Solymossy Sándor, A betlehemi népmisztériumokban s a dráma történetében, Egyetemes Phil. Közlöny, 1889, 287 l.

⁵ L. különösen Gerloh v. Reichsberg a színházra vonatkozó megjegyzéseit a 12. századból (De investigatione Antichristi). L. Stumpfl 54—55 l.

⁶ Nicoll, Masks, Mimes and Miracles, 209 kk; E. Faral: Les jongleurs en France au Moyen Age, Paris, 1910 88 kk. G. La Piana: La Rappresentazioni Sacre della Letteratura Byzantia dalle Origini al sec. IX, Grottaferrata 1912. Émile Mâle: L'art religieux du XIIe siècle en France. Paris 1928, 362 kk; Lucien Dubech: Histoire Générale Illustrée du Théâtre. Paris 1931, II. kötet 19—20, 25—27 l.

tékok légkörében, valószínűbb tehát, hogy inkább a (Stumpfl szerint) általánosan ismert és elterjedt ősi kultikus játékok mintája szerint alakították ki a vallásos tárgyú színjáték motívumait, mint az eddig feltételezett „antik” és „keleti” hatásra. Figyelmen kívül hagyja azonban Stumpfl az egykorú kiterjedt latinnyelvű vallásos irodalmat, az apokrif evangéliumokat, meditációkat, szentek életét, stb. ahonnan az általa „népinek” nyilvánított motívumok nagyrészt a papok átvették, hiszen a legkönnyebb volt ezeket egyszerűen dialógikus formába öltöztetni. S a Stumpfl által olyan nagyon cáfolt „antik” és „keleti” hatás rendületlenül élt tovább a középkori latin vallásos irodalomban, a hagyomány szinte a renaissance-ig töretlen.⁷

Túlzott germanizáló törekvésében megfélekedezik Stumpfl arról is, hogy a különböző nyelvű — francia, olasz, spanyol — játékokat kellőképpen összehasonlítsa. Ha ugyanis a vallásos színjátékok népies motívumait Stumpflal nem későbbi fejlődés eredményének, hanem előzménynek vesszük, nehezen képzelhető el, hogy miképpen fejlődött ki egész Európában ennyire egységesen a vallásos színjáték. Ha Stumpfl valóban nagyjelentőségű elméletét kellőképpen alá akarja támasztani, akkor a bő modern néprajzi anyagon kívül át kell tanulmányoznia az egykorú vallásos irodalmat is, valamint jobban szemügyre venni az internacionális egyezéseket, illetve eltéréseket.

Stumpfl könyvének részletező tárgyalását a husvéti játékciklussal kezdi. Ő már a husvéti liturgikus játékok általánosan elfogadott kiindulópontjait, a „Depositio” és az „Elevatio”, vagyis a kereszt nagypénteki sírhatételének és husvéti feltámasztásának a katolikus liturgiában való megjelenését is germán hatásnak tekinti. Részletesen tárgyalja a husvéti játékok „orvos”-ának szerepét. Kétségtelen, hogy a Mercator-Medicus, a gyógyszerert áruló kuruzsló alakja régebbi, mint a középkori vallásos színjáték, hiszen megvan az antik komédiában, valamint csaknem minden primitív nép kultikus játékaiban. Míg azonban itt eddig legtöbbször a világi komédiások hatását igyekeztek kimutatni, Stumpfl germán népi eredetűnek tartja.⁸ A Mercator-Medicus szerinte a kultikus germán néphagyományhoz tartozik, eredeti funkciója nem a kenőcsök eladása, hanem az azokkal való feltámasztás volt. Az egész jelenet pedig — a Höfler és a többiek által rekonstruált — germán beavatási szertartásokhoz tartozott, mégpedig az orvos a beavató, a beavatandó pedig szolgálja, Rubin. Különösebb azonban, hogy Rubint, az orvos szolgáját, a név etimológiai és néprajzi kapcsolatai segítségével Wotannal, a „wildes Heer” vezetőjével, illetőleg tériomorfi szellemlovakkal azonosítja, az orvos feleségét és a neki udvarló Rubint pedig a francia, ill. angol irodalomból ismert Robin és Marion, ill. Robin Hood és Maid Marian kultikus jegyespárral, akik főleg tavaszi termékenységű kultikus szertartásokkal kapcsolatban szerepeltek. Mindezt egybevetve feltételezi, hogy volt egy kultikus tavaszi ünnepség, feltámasztási jelenettel, melyet az egyház nagy elterjedettsége miatt asszimilálni

⁷ Különösen a francia és angol játékok tartalmaznak számos antik elemet. A Towneley Shepherds' Play pásztorjai Vergiliust idézik. Greban passiójában Kajafás Aristoteles etikájára hivatkozik, stb.

⁸ Irodalmat l. Stumpfl 222 kk, Dömötör 53 l.

volt kénytelen s így keletkezett a keresztény játék orvosa, aki már nem támaszt fel, de még csodatévő balzsamot árul.

Germán kultikus eredetűnek tartja még a husvéti ciklusban Krisztus kertész szerepét és az apostolok versenyfutását is. Kevésbé meggyőzőek bizonyítékai, mikor a sírhoz menő három Máriát kelto-germán matrónakultusszal hozza összefüggésbe, különösen, minthogy bizonyítékok hiányában „indogermán” görög és indus példákat hoz fel. Ugyanígy a Mária siralmaknál is. Hogy a halott Isten siratása (Osiris, Attis, Adonis) más vallásokban is előfordul, az legfeljebb azt bizonyítja, hogy ezek a „keleti” vallások a kereszténységre hatottak, míg Stumpfl ezekből következtet állítólagos hasonló germán kultikus ünnepekre, melyek azután a keresztény színjátékokra lettek volna hatással.

Könnyebb Stumpfl helyzete a karácsonyi ciklussal kapcsolatban. A téli napforduló kísértetjáró, sötét időszakában a régi istenek és démonok könnyebben megtarthaták régi létüket, a laza keresztény rétegen át hamar felszínre jutott a régi néphit. A karácsonyi játékoknál különben már a kutatás elején Weinhold rámutatott mindazokra a valószínűleg pogány kultikus mozzanatokra, melyeket Stumpfl részletesen tárgyal.⁹ A karácsonyi játékok műfaji fejlődése is a népi elemeknek kedvezett, a reformáció alatt ezek továbbra is fennmaradtak, a tradíció egészen a mai napig szinte töretlen. A karácsonyi játékok eredetének kérdésénél viszont különösen helyénvaló az óvatosság, minthogy a fennmaradt szövegek tanúsága szerint igen sok motívum eredete Franciaországban keresendő s ez esetben Stumpfl fejtegetéseinek nagyrésze nem áll meg. A csillagének, bolond ünnep, számár ünnep,¹⁰ „Herodes király” levezetése a katolikus egyházi liturgiából, mint ahogy eddig megkísérelték, tényleg nem lehetséges, azonban eredetük a germán összefüggés helyett mégis inkább a Stumpfl által annyira tagadott keleti és antik hatásra mutat.

Azok a problémák különben, melyeket Stumpfl a karácsonyi játékciklussal kapcsolatban felvet, a középkori színház legérdekesebb, legizgatóbb kérdései közé tartoznak. Az eddigi kutatók a bolond király választásban, a bolond társaságokban, Herodes király, a dühöngő zsarnok szerepében antik szokásokat, hagyományokat véltek felfedezni.¹¹ Stumpfl mindezt népi, kultikus eredetűnek tartja. A bolond társaságok, s egyéb középkori társulatok, melyek a középkori vallásos s világi színelőadásokat, felvonulásokat, ünnepeket rendezték,¹² szerinte egyes folytatásai a kereszténység előtti titkos szövetségeknek, melyeknek tagjai a kultikus ünnepek, felvonulások rendezői voltak. A gyermekvilkos Herodes király szerepét viszont egy télfordulói király játékból

⁹ I. m.

¹⁰ Antik kapcsolatait legutóbb Waldapfel Imre mutatta ki (Christophoros. Festschrift für Eduard Mahler, Bp. 1938, sajtó alatt)

¹¹ A mai napig sincs még tisztázva, hogy a „bolond ünnep, „számár ünnep” s a „gyermek püspök választás”, a középkori karácsony három legérdekesebb szokása összefüggésben állott-e egymással. A gyermek püspököt s a számár ünnepet általában egyházi eredetűnek tartják, a bolond ünnepet pedig a római Kalendákkal és Saturnáliákkal hozzák kapcsolatba. Stumpfl szerint mindhárom összefüggött s eredetük a népi kultuszban keresendő. (383 l. 411 l.)

¹² Pl. Franciaországban a „confréries” (Confréries des foux, Confrérie de la Passion) „puys”, a „Conards”, Németalföldön a Rederijkerek, stb.

vezeti le, mely összefüggésben volt az évszakok versengése—tél legyőzetésével egyrészt, másrészt beavatási szertartásokkal is. Pogány eredetűnek tartja a számár nagy szerepét is a karácsonyi szokásokban.¹³ A kis Jézus ringatásának motívuma szintén népi s minden bizonnyal germán eredetű, minthogy az egyházi hagyomány jászlat és nem bölcsőt ismer; Stumpfl a ringatást is mágikus szokásnak értelmezi.¹⁴ Kétségbevonja a három királyt vezérlő csillag szinpadai megjelenésének keresztény eredetét is s ezt germán kultusz analógián alapuló asszimilációjának tartja.¹⁵

Az itt felsorolt, valamint a Stumpfl által egyáltalán feldolgozott motívumok természetesen az európai vallásos színjátéknak csak főbb mozzanatait foglalják magukba s inkább csak a német nyelvűeket veszik figyelembe. Könyvének igazi értéke metodikai. Mint az utószóban megjegyzi, nem végleges megoldásokra törekedett; a liturgikus eredet cáfolatával azonban teljesen új szempontokat tárt fel a vallásos színjátékok vizsgálói, különösen pedig a néprajz előtt.

Ami a magyarnyelvű vallásos játékok népi kapcsolatait illeti, nálunk a kérdés csak fordítva vethető fel. A magyarság pogány kultikus játékaikról igen keveset tudunk s a középkori magyar vallásos játékokról még ennél is kevesebbet. A nálunk ismeretes betlehemes, passió s egyéb vallásos játékok az újkorból származnak s minden bizonnyal nyugati hatásra keletkeztek, nem követhetjük tehát Stumpfl módszerét, aki a közép- s újkori vallásos német játékokból az állítólagos eredeti pogány formára következtet. A mi feladatunk éppen azt megvizsgálni, hogy milyen magyar népi elemeket, az ősi néphitre, vallásra, szokásokra vonatkozó vonásokat vettek fel magukba, asszimiláltak az idegen eredet ellenére. A magyar betlehemes játékok csaknem minden motívumának, a szálláskeresésnek, a nagyothalló öreg pásztornak, a vendégfogadó Herodesnak csakúgy, mint a bábtáncoltató kéményseprőjének, Herodesének meg van a parallellje a német játékokban,¹⁶ hanem azért a magyar figurák ruhája, tréfái, szólásmondásai nem kevésbé eredetiek és magyarosak. A magyar kutatót Stumpfl elmélete főleg abból a szempontból érdekli, hogy miképpen fog eldőlni a kérdés: a mi Betlehemes játékunk, a Háromkirályok középkori őse egyházi eredetű-e, vagy ősi népi kultusz továbbélése?¹⁷

Dr. Dömötör Tekla.

¹³ A karácsonyi ciklusban a számár a Prófeta-játékhoz tartozott, mint Balaam beszélő számara. (L. 10. jegyzet).

¹⁴ V. ö. L. Berthold: Die Kinderwiegenspiele. (Paul u. Braune, Beitr. z. Gesch. der. d. Sprache u. Lit. 1932) 208 kk.; Stumpfl, 425 l.

¹⁵ Nem egészen meggyőzőek Stumpfl bizonyítékai a germán kultusz prioritására vonatkozólag, mikor olyan, kétségbevonhatatlanul a legrégebb egyházi tradícióhoz tartozó motívumról van szó, mint a három királyt vezérlő csillag. Csillagénekre vonatkozik különben a legrégebb magyar vallásos játékra vonatkozó feljegyzés is. (Magyar Figyelő 1912, II 62), l. idevonatkozólag még Magyarság Néprajza, III, 1936, 44 ábra.

¹⁶ L. Magyarság Néprajza, III 327 kk. N. Bartha Károly: Magyar Néphagyományok. Debrecen, 1931. Solymossy: i. m. Sebestyén Gyula: Bábtáncoltató betlehemesünk szerepe a magyar mysteriumok történetében, 1906, A magyar bábtáncoltatók s a német „Herodeskasten” kapcsolataira legújabbban Leopold Schmidt mutatott rá (Zschft. f. Volkskunde 1937, Neue Folge Bd 7, H-ft 3) 301 l.

¹⁷ Stumpfl könyvének megjelenését hatalmas irodalmi vita követte, melybe azonban világnézeti és politikai szempontok szövődtek s mely még nincsen lezárva. V. ö. Karsai Géza kitűnő cikkét: A színjátszás vallásos gyökerei (Regnum, 1937, Bp.) 48 kk., melyben a liturgikus eredet mellett foglal állást.

Ist das europäische religiöse Volksschauspiel volklichen Ursprungs?

Über Ursprung des christlichen, religiösen Schauspieles entstand in den letzten Jahren eine neue Theorie, die Robert Stumpfl in seiner Arbeit „Kultspiele der Germanen als Ursprung des mittelalterlichen Dramas“ vertreten. Laut dieser Auffassung sind die volklichen Elemente des religiösen Schauspieles nicht erst spätere Ergebnisse, sondern Prämissen der Schauspielentwicklung. Das Germanentum besass noch im IX—X Jh. alte kultische Spiele. Da das Christentum diese Spiele nicht verdrängen vermochte, wurden sie von ihm assimiliert. In dieser Weise sind die Weihnachts-, — Osterspiele, etc. entstanden.

Diese Ansicht hat aber die verletzbar Seite, dass Stumpfl die zeitgenössische lateinische Literatur unbeachtet lässt, von welcher die Geistlichen einen grossen Teil, der von ihm als volklich bestimmten Motiven übernommen haben. Die Motive der Schauspiele werden in einer stark germanischen Einstellung dargestellt und mit den Motiven fremder Völker nicht verglichen. Seine Beweisgründe sind vielfach mangelhaft, — doch sind seine Probleme dankbar und werden den folgenden Forschungen einen neuen Schwung geben können.

EGY BAKONYI MAGYAR FALU PARASZT ÁLLATORVOSAI.

Népünk táplálékának megszerzésében, akár közvetlen, akár közvetett módon nagy szerepe van az állatoknak. Szóbagyonnek elsősorban az igavonó állatok, a lovak, szarvasmarhák, a táplálékot nyújtó disznók, birkák, apró baromfi. Állatainak állapota sok gondot okoz a falusi embernek; életmódjukat, táplálékukat eléggé ismeri, nemkülönben meg tudnak különböztetni egymástól betegségeket is. Igaz, a betegségek elnevezése és elkülönítése tisztán a tünetek alapján történik, határuk meglehetősen elmosódott; megfelel a régebbi orvostudománynak, amidőn még szintén csak a külső jelek, szem-mellátható durva elváltozások alapján történt az osztályozás. Természetesen körbonctani alapokra fektetett tudományt nem várhatunk; de gyakran elég helyesen eltalálják a betegség okát. Ha körbonctanról nem is lehet beszélni, mindenesetre az állat szervezetét, belső részeit alaposabban ismerik, mint az emberét, akinek belsőjéről maga a hivatalos orvostudomány is még elég sokáig semmit sem tudott. Ha hamarjában áttekintjük a népi orvoslás emberi és állati részét, úgy az állatorvoslást (eltekintve néhány ügyes csontrakótól, foghúzótól) feltétlen helyesebbnek, céltudatosabbnak találjuk az emberorvoslásnál. A pásztorok ügyeskező sebészek, hasmetszésekét, birkán koponyalékelést végeznek, az állatok sokféle belső bajai ellen gyakran egész helyes gyógyeljárásokat alkalmaznak, ugyanakkor, amikor az ember beteges állapotát még csak ráolvasásokkal és szenes vízzel kísérik megszüntetni. Igaz ugyan, hogy a népi műveltségjavak mindenkor és minden téren nagy mértékben keverték és így a koponyalékelést kitűnően elvégző ügyeskező pásztor egy más betegségben a bodza szigorú megfenyegetését fogja javallani és alkalmazni, mégis a népi állatorvoslásban, ismétlem, több helyesét, célszerűt, kevesebb természetfölöttit fogunk találni, mint az emberorvoslásban.

De nálunk a falusi állatorvoslásnak magasabb színű forrásai is vannak: hagyománya, multja, híre. Adatunk van arra, hogy vidéki földesuraink nagy szeretettel foglalkozván állataikkal, egész ügyeskező állatorvosokká képezték ki magukat, külföldet jártak, olvastak, otthon az elhullott állatokat föl is boncolták. *Daday András*nak, állatorvostörténelmünk szorgalmas kutatójának az a véleménye, hogy az utódok ép e falusi állatboncolásokat értelmezheték tévesen és láthattak bennük „fehér ló áldozat”-ot, vagy más efféle, a honfoglá-

laskorabeli magyarság állítólagos szertartásainak korunkba felejtett emlékeit.¹ Földesuraink állatorvostudományának bizonyítéka az a sok kézírásos feljegyzés, amit múzeumaink és könyvtáraink levéltáraiból ismerünk² vagy amik még csak ismeretlenül lappanganak családi levéltárak mélyén. E feljegyzések tartalma szintén a sok helyesen alkalmazott gyógyeljárásnak természetfeletti, varázslatos gyógyításokkal való tarka keverékét árulja el. A keltő nem is választható szét ily mereven, a szétválasztás csak mesterséges, újkori tudományunk terméke. A Veszprémvármegyei Múzeumban őrzött egyik XVIII. sz. végi kézíratos receptgyűjtemények lóorvosló része is a számtalan helyesen alkalmazott gyógyszeren kívül egy szép ráolvasást is tartalmaz lábtörés ellen. Az első magyar nyelven megjelent lóorvosló könyvben³ is találunk még varázslatos gyógymódot, így pld. ha a ló nem vizelhet, akkor a halott koporsójának minden szegletéből kell keveset levakarni és azt az állat vaszorájába tenni (68. old.) vagy egy másik helyen orvosságot ajánl a megbabonázott lónak (97. old.) vagy szert bűbájosság ellen (25. old.).

Minden falusi ember ért valamit az állatgyógyításhoz vagy legalább is ismeri az egyes betegségek neveit. Ha végig kérdezzük a falut, gyakran még a kis gyermekek is bámulatosan tájékozott feleletet adnak az állatorvoslás köréből. Kétségtelen azonban, hogy vannak egyesek, akik *értenek hozzá*, valahogy többet, jobban tudnak a többieknel; ezekből válnak ki a falusi állatorvosok. Itt különbséget fogunk találni számtalan emberorvosló és a falusi állatorvos között. Aki az emberrel foglalkozik, annak személyében több természetfelettit keres a népi szemlélet; fontos, hogy apja, nagypapja is ilyen gyógyító legyen; alakját úgyszólván a környék népe mintázza meg; a hit, a kívánság, ködös emléktörödékek termelik ki. Nem fontos, hogy nagy tárgyi tudása legyen, a jelenségeket helyesen megfigyelje, észrevegye, ügyes kézzel és mozdulatokkal forgolódják a betegek körül. Gyakran csak annyi is elég, hogy a nagyhírű gyógyító — alapjában véve elmebeteg. Az emberorvoslók gyógyszerere is legtöbbször egyféle, amit aztán mindenféle baj ellen egyformán alkalmaznak (pl. ima, hideg víz stb.). Az állatorvoslók eljárásai ennél sokkal bonyolultabbak, az egyes betegségek szerint változók, mesterük pedig legtöbbször kétségtelenül gyors felfogású, ügyeskezű ember. Az egyik, marhákat gyógyító (és az alábbi sorokban tudományát részletesen feltáró) állatorvos mondta nekem, hogy „attól függ minden, hozzá mer-e nyúlni. Mert ha nem mer hozzányúlni, akkor semmire sem megyünk. Gyakorlástól függ minden.” És ezen a ponton lesz általában véve az állatbetegségeket ismerő és többé-kevésbé gyógyítani is tudó átlagos parasztból a falu állatainak orvosa, specialistája: hozzá mer nyúlni. Hozzá mer nyúlni a tehénhez, amikor az még nyolc óra múlva sem ellette meg a borját; hozzá mer nyúlni a felfújódott marhához, amikor gazdája csak siránkozik mellette, de semmit sem csinál; hozzá mer nyúlni a zabált lóhoz, noha a tulajdonos is tudná, mit kell tenni zabáláskor. Értelmes, ügyes emberek ezek az állatorvosok, ellentétben gyakran az embert orvosló kollégáikkal; az utóbbiakkal beszélgetve többször fölülük kérdésünk: vajjon mikép is válhatott oly nagyhírűvé ez a tőpörödött roncs, okatlan asszony?

A falusi állatorvosok sokat tanulnak a hivatásos orvosoktól is, ahogy

¹ Egy *ipolyi* híradás szerint tavasszal az Ipoly partján fehér lovat öltek. A legöregebb embernek kellett megölni; amikor megölték, nem nyúzták meg, hanem hét darabba szabták és hét tűzőn sütötték, nem a húsáért, de a zsíráért; a kicsepegő zsírt rocskába gyűjtötték és azzal gyógyították a kehes lovakat és más állati betegségeket (*Új Élet*, 1936: 218—219).

² Pld. *Révay István* kézírata 1666-ból, *gr. Balassi Péter* XVII. századbéli Házipatikája, *gr. Illésházy József* Mindenféle Orvosságoknak rendben szedése (XVII. sz.), stb. (v. ö. *Ethn.* 1937: 247).

³ *Cseh (Tseh) Márton*: Lovak orvosságos új könyvecskéje, Lőcse, 1656. A fent közölt részletek az 1676-i kiadásból valók.

ezt *Nemesvámoson* tapasztaltam. Az idősebb veszprémi állatorvos, aki idetova negyven évig járt a falut, mondotta nekem, hogy sok dolgot szívesen ráhagy a parasztorvosra, pld. ellés után a kifordult uterus visszahelyezését. Sőt, szerinte, még a placenta levélasztásnál is kisebb a veszesség a parasztorvosnál, mint a hivatásos orvosnál; a parasztorvos keze ugyanis, ha akár milyen piszkosnak is látszik, nem fertőződött annyira a genyesztő baktériumoktól, mint a városi állatorvosé, akit különböző fertőző esetekhez hívtak már aznap. Maga az állatorvos is elismeri, hogy ügyeskező emberek a parasztyógyítók. Az orvos végeredményben a tömeg szellemének megfelelőleg gyógyít és ne csodálkozzunk, ha a hivatásos állatorvos is a naponta megújuló kivánságokra a beteg ló szápadlásereit kissé megmetszi.

Az alábbiakban a veszprém megyei (Veszprém városától 5 km-re fekvő, azzal országúttal, autóbusszközlekedéssel összekapcsolt) *Nemesvámos* falusi állatorvosait írom le tudományukkal egyetemben. Az 1500 lakosú falu állatállománya a következő: 182 ló, 722 szarvasmarha, 379 sertés, (87 juh.⁴ Sertésnek nincs doktora, noha elkélne ilyen is, vész esetén; de a sertés dühödt állat, a gyógykezelőt könnyen megharapja, aztán úgy látom, hamarabb is vágják le, nem teketóriáznak sokat a gyógykezeléssel. Nincs orvosa csirkének, lúdnak, kacsának, egyszóval az apró baromfinak, de nincs a kutyáknak sem. Kutyánál csak egy baj jön számításba, a veszettség; ezt azonban kutyánál nem orvosolják, — ahogy látom, másutt sem, — hanem csak embernél vagy marhánál. „Vesztett doktort” azonban e vidéken nem ismernek, noha a megye számtalan falujában érdeklődtem utánuk.

Fontosabb jószág a ló és a szarvasmarha; van is a faluban öt specialista: kettő a lónak, három a szarvasmarhának. Orvosainkat természetesen ismeri majd az egész falu, híruk azonban nem egyforma. Az egyik baromorvoslót (Csögör I.) pld. a falu helybeli születésű tanítója orvosi oldaláról nem ismerte, noha a lóorvoslót maga is igénybe vette. Vörös János a paptehenét is gyógyíttatta, amikor a tehénnek szarva letörött. Nem is lehet egyforma a híruk, amikor orvosaink személyes tulajdonságaikban egymástól különböznek. Hasonlítsuk csak össze a két baromorvoslót. Vörös János 71 éves, földmíves. Tudományát részben apjától (aki maga is értett a marhákhöz), részben egy fajszi, Szabó nevezetű csősztől tanulta; de néhányszor látta a városi állatorvost is munkában. A fajszi csősz „kuruzsló ember” volt, gyerekkorában együtt őriztek; volt annak a csősznek egy könyve, abból sokat merített (legalább is így adta elő). Tudománya tehát már eredeténél fogva mozaikszerű, ahol a városból hozott gyógyszerek (mint pld. a többször alkalmazott kreolin) mellett szépen megfér a gyógyszernek varázslatos erejű számolással való alkalmazása (l. lejjebb a madárkölessel való húgyhajtásnál); ügyeskező ember, akit sűrűn hívnak nehéz ellésekhez („sok tehen volt a kezem alatt”), de aki zsebében Szent-György nap előtt fogott ürgefarkat őriz, mert az szerencsét hoz. Gyógyeljárásainak felsorolásakor többször említi: „Isten után gyógyítottam meg”; gyógyításkor az Istent hívja segítségül; református ember, akinek mozdulataiban a magyar protestáns paraszt szelleme csillan meg. De legfőbb tanítómestere mégis csak a gyakorlat. „Magam is begyűttem. Gyakorlatilag belejön az ember; amikor összekerültem a feleséggel, annyit se tudtam.”

Csögör Imre 66 éves, földmíves, tótvázsonyi születésű, de ősei vámosiak. Apja nem értett a gyógyításhoz, amit tud, azt maga gyakorlata után

⁴ 1931. évi adatok. Összehasonlításul megemlítem, hogy 1895-ben a községnek 155 lova, 845 szarvasmarhája, 891 sertése és 1781 juha volt, az állatállomány tehát, kivéve a lovakat, az utóbbi 30 év alatt jelentékenyen megkisebbedett. (A *Magyar Sociographiai Intézet* adatai). E helyen is kedves kötelességemnek tartom köszönetemet kifejezni *Illésfalvi Antal* nemesvámosi tanító úrnak, aki gyűjtőmunkámban mindenkor lelkötelező szívességgel segítségemre volt.

csinálja. Szegény cseléd ember volt fiatal korában, ma is csak szegény ember. Az ő szavai szerint is „gyakorlástól függ minden ; attól függ, hozzá mer-e nyúlni ; mert ha nem mer hozzá nyúlni, akkor semmire se megyünk.” Csögört ügyeskezőbbnek látom, sebészfajta ember, aki tikjainak bögyét, mert betegek voltak, berelvéval felvágta, hideg vízzel kimosta és bevarrta, mire a kassok, jércék meggyógyultak. Vörös inkább belgyógyász, Csögör a sebész : Vörös trokárt nem használ, Csögör igen. Csögör maga így mondja : igen, különbség van kettejük között : Vöröst nem hívják krisztérozásra, inkább őt ; ellés után Vörös nem varrja be a tehén v. , ő igen. Vörös a beteg, nem kérődöz marhát keserű sóval gyógyítja, ő viszont a vöröshagymás módszert kedveli ; vérhugyás ellen is Vörös poszgombát használ, ő nem.

Ugy látom, féltékenyek is egymásra, mindegyikük kíváncsian kérdezte, mit hallottam a másiktól. Vörös ki is fakadt Csögör ellen : akármilyen nyavalya is van, Csögör vöröshagymát kommandál ; hallotta (Vörös), hogy Csögör azt mondja róla, hogy csak vizes ruhával gyógyít ; de mi az, amivel Csögör gyógyít ? Méreg. Mert a vöröshagyma nem méreg ? Sokkal helyesebb az ő (Vörös) gyógyszere : rántott levest főz a beteg marhának, abba minden füveket. Előfordul, hogy egy elléshez mindkettejüket odahívták ; akkor is mondta a Csögör sógor : ne is mosakodjék. De bizony, meg kell mosakodni, kezét olajozza, zsírozza. Vörös hallotta azt is, hogy a tehén pokláját el szokta szedni a Csögör szomszéd ; ezt ő nem teszi, megrohad az kilenc napra, darabonként jön ki ; „papucsot, csizmát kötök rá, apródonként kijön, ahogy pisál” (Vörös). Gyakran Csögör elmegy az elléstől és ő (Vörös) segít. „Mondják is a faluban, hogy csak meg ne haljak” (Vörös).

A belgyógyászokdó Vörös asztalfiókjának tartalma is elárulja gazdája mesterségét : abban van a krisztér, sz. . . hentergető bogár hőmpölygette gubók papirosba csomagolva, madárköles tüloklőportartóban, poszgomba papírzacsokban, fehér üröm, gesztenye.

Rossz véleménye van Vörösnek a harmadik marhaorvosról is, a P.-ék teheneséről. Szerinte nem nagyon hívják a gazdák, nem is érdemes elmenni hozzá. Volt a tehenessel együtt ellésnél is, de a tehenes oly erőset kommandált, hogy a tehenet le kellett vágni.

Érdekes, hogy Vörös gyakran így beszél (meglehetősen önhitlen) saját gyógyításáról : *kuruzsoltam*. A kifejezés e formában meglehetősen szokatlan a paraszti szájból. A szót a nép nem használja, én legalább is eddig nem hallottam.

A lógyógyítók közül Kéri Zsiga fiatal korától kezdve lovakkal foglalkozott („forgatom magam a lovakkal”), kereskedett, vásárookra járt, istállójában állandóan voltak eladásra lovak, így lassanként beletanult a lovak betegségeinek felismerésébe és gyógyításába. A lókereskedőnek ismernie kell a betegségeket, hisz az eladott lovakért bizonyos ideig felelősséget vállal ; ezért hangsúlyozta mindkét lóorvosló előttem a megfelelő betegségek felsorolásánál, hogy „ez szavatossági hiba”. Apja nem értett a lógyógyításhoz. Önerzetes és büszke tudományára, sok gyógyeljárásra azt mondotta : ez az én találmányom. Szerinte az állatorvos is azt mondotta : örüljenek, hogy van ilyen emberük, aki kezeli a lovakat. Ha maga nem is gyógyít természetfölötti erőkel, olyan emberről, aki imádságot mormolva gyógyított, tud és ahogy látom, maga Kéri Zsiga is hisz abban, hogy az imádságot másnak elárulni nem szabad ; „imádság nélkül pedig nincs haszna az egésznek”.

A népi lóorvoslás tudományának megfakulását láthatjuk a másik orvcsnál, a 65 éves *Biki Sándornál*. Őt is hívják a beteg állathoz, noha Biki gyakran saját lovaihoz Veszprémből hozatja a hivatásos állatorvost. Gazda ember, nagy vásároló, ő is lovakkal kereskedik. Tudása csekélyebb Kéri Zsigánál, gyógymódjai között tekintélyes szerepet játszanak a városi, hivatalos gyógyszerek. A népies betegségneveket még tudja, de gyakran már városi szerrel gyógyítja.

A fiatalabb nemzedék ha ismeri is a betegségeket, maga már nem gyógyítgat. De ép Bikiéknél láttam, hogy 19 éves értelmes fia ép úgy kiigazodott a betegségek között, mint idősebb apja. Biztos, hogy a fiú átmenti a következő korba a tudományt, ha közben gyógyszerkészlete szérumokkal is fog bővülni.

Mi a gyógyítók fizetsége? „Jogosan nem kérhetek semmit a segedelemért“ (Csögör). Vörös szerint háládatlan mesterség, a gazdák alig fizetnek; ha városba megy, fel se veszik őt kocsijukra. De a szegény ember nem marad adós: eljön pld. kapálni. Van, aki bort ad, stb.

A gyógyítással inkább szegény ember foglalkozik. Csögör Imre szegény cseléd ember volt, Kéri Zsiga is szegény. Vöröst már gazdagabbnak tartják, mert 15 hold birtoka és két háza van; Biki 20 holdas gazda ember, igaz, nem is ért túlságosan a gyógyításhoz.

Hogy vélekedik a falu gyógyítóiról? Az egyik hozzáértő szerint Csögört inkább csak elléhez hívják, Vöröst jobbnak tartja; a tanító is csak Vöröst ismeri. De általában véve bíznak bennük, gyakran hívják őket, a paraszt orvosnak majd mindennap akad valami dolga a faluban. Pedig a tudomány nagy részét jól ismeri a falu is, csak ép jobban bíznak orvosukban, mint sajátmagukban (v. ö. *Ethn.* 1937: 157). Végigkérdeztem néhány Veszprém városában lakó napszámost és azok is elsorolták az alább következő betegségek nagy részét, tüneteit, sőt elég soknak népi gyógyszerét is. Veszprém városa nagy részében még falusias jellegű, az állatokkal foglalkozók az állatbetegségeket itt is ismerik, sőt akadnak rendszeresen gyógyítók is. Egy 37 éves fuvaros a következő, főleg lóbetegségeket sorolta fel, a tünetek jó leírásával és néhány gyógyszerrel: zabálás, rozsféreg, komor ló, kehe, hámszikítás, kutya-lehes, gutacsíra, napszúrás, karórágó, egere van, havivak, hályog, csókaszemű, szájpaplása tele lesz vérrel, borított fog, nyúlzájú, disznószájú, kosorrú, mé-töly, kapta, himpók, körömrák, csöbörbe lép, medvés, megbodzásodik, barkócsás. Nem ismeri a vizes tetűt, a súlyt, tálét, holttetemet. Érdekes, hogy ugyanő, az állandóan városban élt fuvaros több csodálatos lószelidítés történetét ismeri, sőt részben el is hiszi (pld. lómegkötés a rúd-ba vert négy szög-gel, piros pántlika a ló sörényébe, stb.). Láthatjuk tehát, hogy a paraszt-orvosnak a ló- és más állatbetegségek tudománya nem kizárólagos tulajdona és öröksége.

Az alábbiakban *Nemesvámos* négy állatorvosának tudományát írom le, lehetőleg szószerint, az elbeszélők saját kifejezéseivel. Az ötödik orvoshoz, F.-ék tehenéséhez nem mentem el, mert úgy látom, hogy nincs nagy jelentősége a gyógyításban. Az alább felsorolt betegségek és gyógyításaik többé-kevésbé teljes képét adják egy bakonyi falu állatorvosló tudományának. Más vidékekkel való összehasonlítást a kutatás mai pontján még túlkorainak találok: annyit azonban máris megállapíthatunk, hogy különbség van az egyes tájegységek betegségelnevezései és orvoslása között; így pld. a Bakony vidékén nem ismerik a Kiskúnság eleven csomóját (v. ö. *Ethn.* 1936: 313), veszettség ellenes szerek és „veszett doktorok“ se ismeretesek, mint az Alföldön, más betegségnév alatt (pld. súly) mást értenek, stb.

Kéri Zsiga 64 éves földműves mondotta a következő lóbetegségeket és gyógy módokat:

Zabálás. Sok étel, kimerülés okozza. Ha gyomorra megy, a ló elpusztul benne; ha a külső részre, a forgókra, a lábakra, akkor lehet rajta segíteni. Utóbbi esetben a ló nem tud menni, meg van merevedve. A merevedést megoldja a vizes ruha. Saját találmánya a szalmás becsavarás: a ló négy lábszárát, végig egész föl, amilyen szorosan csak lehet, vizes szalmakötéllel, mint a kutakat télen, becsavarja, eltekeri. A szalmakötelet hideg vízzel kell öntözni. Az ilyen beteg ló mennyi nem tud, de csak azért ki kell tisztítani az

istállóból, eke elejibe; mentől erősebb földeket szántson. Ha jól kiizzadt, 24 óráig nem szabad ennie, de 1 liter vizet ihat.⁵

Haskólika. Hülés által kapja vagy nem egész száraz, töppedt takarmánytól, nyári esetben. Hascsikarást kap, földhöz veri magát, vergődik, eláll a ganéjlása. Ha elfordul a gyomor, akkor *vésznek indul*. Az utóbbit megelőzni lehet meleg borogatással, kliszterrel és a következő, a ló szájába töltendő orvossággal: keserű só, 2 deka kömény, vöröshagyma, 2 deka házi paprika, zsiradék. Ezzel föl lehet oldani a bajt, életet lehet menteni. Saját találmánya a bánásmód.

Rozsféreg: kukac van a lóban; piritott rozsszal ki lehet irtani: a lovat piritott rozsszal (törött tojáshejjal keverve) kell megejetni.⁶

A ló *hugya eláll*. Sóval és házi paprikával kevert vöröshagymát, petrezselymet alul és felül betenni a lóba; meleg borogatás.

Vérhugyozás. Csak jó lónál fordul elő. 1 üveg sörbe kis timsót belekever és a ló torkába önti; a ló farára hideg borogatás.

Vérelfutás⁷ csak kövér lovaknál fordul elő. Először a ló fara kezd dagadni, kiüti a víz, majd megdagad az egész ló. Ennek megoldása: a ló farka tövin belül iksett (x) vágni, a farka csikja végig pedig egyenesen bevágni, mire fekete, aludtforma vér jön ki belőle. Hasonlóképp fönn a hátán, a csipők közt a vastag húst megszúrni és vért eresztetni. Ha a vágás után 2—3 nap alatt nem múlik el a baj, akkor 2 kiló marhahúst (combot) kell megdinsztelni és a levét, amit magától ver, a ló szájába önteni. Két hétig is eltarthat a baj.

Hülések. Ez nem haskólika. Huzatot kap alulról a hasában, állásban, árnyékban. *Összegözslik*, el kezd *koporni* és földhöz veri magát a beteg ló, amikor görcsei neki mennek. Ennek megoldása: 2 deci törköly pálinkában 2 deka házi paprikát adunk be a lónak, alul-felül meleg borogatás. Tisztán saját találmánya.

Kehe. Hüléstől, itatástól kapja a ló a kehét. Bágyadt, erősen köhög, toroka, nyaka dagadni kezd, utóvégre is kifakad; ha a daganat megérett, a hozzáértő borotva sarkával felvágja, fölívágás után apró bojtortvány és mályva borogatás, a felfakadt sebre tiszta karbólium. Többféle kehe van: *járuány kehe*, *fulladozó kehe*, *száraz kehe*.⁸

Hámszikítés.⁹ Nem kehe, olyan mint a lépfenés; már messziről meghalani az ilyen lovat. Gyógyszere nincsen.

Kutyapárás.¹⁰ Marhánál lépés, lónál kutyapárás. Gyógyszere nincsen.

Idegbaj. Bénulás, rokkant ló; ugrástól kapja. Alig, hogy topogni tud. Umslag, hideg vízbe állítás az orvossága. Tökéletesen azonban sohse gyógyul meg.

⁵ A zabálás régi gyógyszere az erelés volt. („Az kovacznak az ki az ket szabalt lovat megvagdalta az eret”. 1544. *Okl. Szótár*: 1109). Veszprémben van még lókereskedő fuvaros, aki megereli a lovat zabáláskor. Kéri Zs. eret nem vág — legalább is így mondja. A szalmás becsavarás azonban nem saját találmánya, mert ehhez hasonlót (a ló csüdjénél mind a négy lábára kukoricalevelet kötnek és így vízbe állítják) Kecskemét vidékéről is olvashatunk (*Ethn.* 1937: 234).

⁶ *Rozsféreg: gastrophilus equi*. A bögöly álca tíz hónap alatt fejlődik nagygyá a ló gyomrában. Egy Berhidéről származó kéziratot receptgyűjteményben, amit a Veszprémvármegyei Múzeum levéltára őriz, szintén megtaláljuk e betegségnevet („Ha ros féreg van benne”). Legrégibb adatot a rozsféregről 1592-ből ismerünk. (*Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek*, Budapest, 1929, II. kötet 307. old.)

⁷ *Vérelfutás: anthrax*; általában véve hirtelen elhullás, pld. sertéspestis (*Pillitz Ármin* veszprémi állatorvos szíves közlése). V. ö. vérkelés = anthrax, *Magyary-Kossa*, II: 315.

⁸ *Száraz keh: asthma*, nehéz légzés (*dyspnoe*). „Valahogy kehes ne legyen a ló”, 1630—48. (*Okl. Sz.* 468). A gyógyítható kehe orron kezd kijönni (Veszprém).

⁹ Hörgösség, sipolás, hámszikítés (*Hemiplegia laryngis*).

¹⁰ L. alább a marhabetegségeknél a lépesség jegyzetét.

Szarvasbetegség.¹¹ A ló mint egy fa, úgy meg van merevedve. Rosszabb az idegbajnál, mert az idegbajnál csak a ló eleje, itt azonban az egész teste beteg. Mozgálás és borogatás az orvossága.

Szélütés. Rossz ló szélütést nem kap, csak jó ló. A vértül kapja. Első ütésben nem pusztul bele. Körösztibe megy az ilyen ló, mint ahogy a rátótiak a létrát vitték; nem bírja se a fejét, se a lábát. Orvossága nincsen.

Butacsira.¹² Tör, zúz a ló, neki megy mindennek, amit csak lát. Hüléstől kapja; nem pusztul bele, hacsak abba nem, hogy neki szalad valaminek. Nincs orvossága.

Kórságos ló. A ló elkezd remegni, földhöz vágja magát. Elmúlik a baj, ha a ló orrát megszorítják, fejét hideg vízzel, ruhával beborítják. Kórságban a ló nem pusztul el.¹³

Napszúrásban elpusztul a ló.

Karórágó. Hülés által kapja. Nem rág, hanem csak nyom, ezáltal tele szívja magát levegővel és fölfújódik. Ennek megakadályozására szíjat kell jó szorosan a nyakára kötni, amit csak etetéskor vesznek le.¹⁴

Komor ló,¹⁵ *eres ló.* Heréléstől van: rosszul herélték, nála marad valami kis ér: úgy megvadul, hogy nem lehet mellette kancalovat használni, mert neki megy. Vannak tudós emberek, akik tudnak herélni.

Egere van.¹⁶ Kétfelől az állánál megdagad, leszáll az egere. Ha megdagad, attól baj van, a ló földhöz veri magát. Gyógyítása: az egeret *megmaricskolni* és megszární, hogy vér jöjjön belőle.

Havivak. *Tótén*¹⁷ épek a szemei: fogytára elfogy, beapad a szeme és megfehéredik. Minden *úján* újul (a betegség). Utóbb, erőltetés folytán teljesen vak lesz a ló. Nincsen gyógyszere. A betegséget az ilyen ló fülével elárulja: fülével néz, nem a szemével; keresztben áll a füle.¹⁸

A ló öregsége által vagy hülés által *szájpaddása tele rakódik vérrel*; ezt kétfelől, belől, de éren kívül felvágja és ujjáival a vért *kihuzkodja*; olyan

¹¹ *Szarvasbetegség*: a lovak dermedése, tetanus (Magyary-Kossa II: 310).

¹² *Butacsira*: moria, amentia, hydrocephalus chron. int. (Magyary-Kossa II: 288). Magyary-Kossa legrégebb adata a butacsírára 1706-ból. Érdekes, hogy több veszprémi fuvaros nekem *gutacsírát* mondott.

¹³ *Kórság*: epilepsia. A meglehetősen tágfogalmú epilepsia kórképét adja Tseh Márton a kórságos ló leírásánál (Lovak orvosságos szep új könyvecskeje. Lőcse, 1676: 19, 43). A kórságos ló orrának megszorítása emlékeztet az emberi nyavalyatörés általánosan ismert gyögmódjára, a hüvelykujj megszorítására (pld. Göcsej, Ethn. 1902: 221).

¹⁴ Levegőnyelés, a ló rossz szokása. A *Magyar Tájszótárban*: jászolt rágó ló. (Nógrád m., 1841. Heves m., 1840.) *Hutyra* szerint a jászolrágás más.

¹⁵ *Komorság* = *kryptorchismus*.

¹⁶ Legtöbbször a lovak fültömírgyének genyes gyuladását (*parotitis suppurativa*) értik alatta (Magyary-Kossa II: 290). A fentebb említett berhidai orvosló könyvecske egér ellen ugyanazt az eljárást tanácsolja, amit *Mesterházi Péter* XVII. sz.-beli jegyzőkönyve. A berhidai recept: „Az melly lonak egere vagyon Az kovács vagy te magad a kelevényét egyben szorítván egy törökkel nyisd meg és a rutságot vájd ki és meggyogyul”. Más eljárások: ha a lónak egere van, fülébe tiszta vizet öntenek sörös üvegből (*Jászáköhalm*, saját gyűjt. 1936); egy falusi állatgyógyítótól hallottam, hogy hideg vizet vett a szájába és azt a ló fülébe hirtelen beköpte (*Veresegyháza*, saját gyűjt. 1936). Egy veszprémi fuvaros így magyarázta: ha a ló hasa fáj, megnézi, nem csúszott-e le az egere, nem dagadt-e meg, mert ezáltal sok baja van a lónak; olyan az egere, mint az embernek a mandulája; ha vizet önt a ló fülébe, azáltal felkapodik a helyére az egere. Általános, még a városban is elterjedt hit, hogy torokfájós embernek lecsúszott a mandulája; itt a megduzzadt állalatti mirigyeket tartják a lecsúszott manduláknak (v. ö. *Gönczi Ferencz*: Göcsej, 620 old., Ethn. 1907: 358, 1937: 142, 234, Népr. Ért. 1936: 358).

¹⁷ Holdtöltén.

¹⁸ *Havivakság*: *ophthalmia periodica*. Természetesen a holdváltozásokhoz semmi köze sincsen. *Hólnapos vakság* = *Mondblindheit* (*Pilger Fridriknek*... könyve a marha tartásról. Pest. 1809).

vér jön belőle, mint a szurok. Pucolás után ecettel és sóval dörzsöli be. Ennyi 4–5 óráig nem szabad, nehogy genyt kapjon. A leírt műtétet tudja, de nem csinálja, hanem az ilyen beteg lovat a fajszi kovácshoz küldi, aki valami horogszerű műszerrel (mások szerint kiélesített kaszkalucssal) felvágja és kihúzza a szápadlás említett kinövését. De ő nem bajlódik ezzel.¹⁹

Nyúlszájú. Az ilyen ló nem tud rendesen legelni, mert a felső foga hosszabb, mint az alsó. Ezen lehet segíteni, csak új, éles fogóval el kell szedni a hosszú fogakat és hozzá reszelni a másikhoz : nem veszi akkor senki észre, hogy a ló nyúlszájú.

Disznószájú. Alsó szájaszéle rövidebb, mint a felső, belevág a felső ényibe. Legelni egyáltalán nem tud ; ezen nincs segítség.

Kosorrú. Nem betegség, hanem fajbéli, jó ló megjelölése.

Borított fog. Csak fiatal lónál történik meg, váltás közben. Nem tudja az előbbi fogait eldobni, dufla fog fog fejlődni. Az ilyen ló nem tud úgy étkezni, ahogy kellene, hanem *bagódzik*. Ezen lehet segíteni, a felesleges fogat le lehet venni róla.

Rüh. Ennek ez a megoldása : disznóölési sós húslével, mentől erősebb lúg, szappan és kreolin keverékével bedörzsölni.

Vizestetű:²⁰ vakarózdás. Gyógykezelése lúggal és szappannal történik.

Tálás²¹ ló. Vagy az álkapca között vagy a pofacsonton genyedző seb ;

¹⁹ A száznak, nyelvnek ereit és kinövéseit — eléggé még meg nem magyarázható okokból — számtalan betegségben vágják fel, illetve távolítják el. „Az ló száját felnyitván látható, hogy belül fekete tehat kívántatik, hogy hév vassal meg-sütögesed az ajaka belső részét” (Tseh M., 71). „Ha az Ló nem hizhatik vágásd meg rajta a sarkantyú és tődő eret, és a száját megtisztítsad és ha szájában oly tsóts formán való növéseket látnál, ki-metéllyed . . .” (Tseh M., A régi falusi kovácsok műtetei között állandóan szerepelt a ló szájának megvagdálása. Az 1813. évben Veszprémben megtartott megyegyűlés megállapította az egyes mesterségek készítményeinek árszabásait ; a kovácsok rovatában a vasművességen kívül a következő állatgyógyászati árszabásokat találjuk : „Ló szájának vérezésétől, fogainak tisztogatásától, és szája padlása sütögetésétől 12 xr. Ha pedig a Lónak megsütött száját megkeni és tisztogatja

15 xr. Ha pedig nem süti tsak tisztogatja 10 xr. Egy érvágásért, főbb, és apróbb ereket ide értvén 12 xr. (Tekintetes nemes Veszprém vármegyének árszabása, mely az 1813-dik esztendei februárius kónapnak 8-dik napján Veszprém mező városában tartott közgyűlés alkalmatosságával megállapított. Veszprém, 34. old. A kovács fő állatorvosló tevékenysége tehát a ló szájának megvéreztetéséből és érvágásból állott. 70). Hasonló műtétet végeztek a marhán is ; *Pilger F.* írja fentebb idézett könyvében : „Egy második előfordult operáció a következendő : a követvalatt a szájban, két felől a nyelv köteletskéje mellett van két bimbótska . . . mellyen a nyál szivárog a szájban . . . Ezen bimbótskákát a tudákos Kovács nyavalyának magyarázza, késit előveszi, s levagdálja onnan.” (334 old.) Göcsejben a marha nyelvét, ha lépdaganata van, hegyes késsel vagy árral megszurkálják, hogy vér persenjen belőle (Gönczi : 618). Az említett veresegyházi kúruzló is a szarvasmarha zabját (tehát békáját) megvágta, majd paprikás sóval körülkente (saját gyűjt.). Ide tartoznék a már a görögöktől is gyakorolt és *Lalich* horvát iskolamestertől 1808 ban újra felfedezett vesztésgelleni műtét, amikor is a vesztett ember vagy állat nyelvallati ereit kivagdosta (Rövid oktatás *Lalich József* . . . vesztésgéget és mérges kigyók harapását csalhatatlanul gyógyító módjáról. Magyarra fordítva T. N. Veszprém v. megye t. karai és rendei meghagyásából *Cseresnyés Sándor*. Pápa, 1840) és a tyúkok pípiének eltávolítása (*Magyary-Kossa* II : 286, *Ethn.* 1937 : 142). *Pillitz* veszprémi állatorvos mondotta nekem, hogy még ma is felkeresik őt a parasztoz azzal a kérésseel, hogy vágja meg a lovaiknak szápadlásán a fogak mellett kétoldalt levő ereket. Meg is tette ezt gyakran a kedvükért. Marhánál a borostyát vagdosssák le (l. később)

²⁰ *Vizes tetű* nem valóságos tetű ; csak a vakarózdást nevezik így. *Eccema*. Előfordul az említett berhidai kézírásos orvosló könyvecskében is („Vizes tetőrül. Keressz szu lisztet főzd meg édes tejbén kösd reá jó melegen a mint el álhattya”) és Göcsejben (ló lábán *vides tetű*, Gönczi : 620). V. ö. *Magyary-Kossa* II : 315.

²¹ *Tálás* : tályog, kelevény. „Talera valo imatsag, Anno 1656” (*Magyary-Kossa* II : 311).

veszélyes; nagy, bűdös szaga van. Karbolos vízzel kell spriccelni, hogy szaga ne legyen. Ha begyógyítjuk, a ló megdöglik, mert rámegey a tálé a gyomorra. Eselleg a vállán fönt is kiadja magát.

Szemölcséket lószőrrel kell lekötni, de leviszi a választóvíz is.

Sebgyógyítás. Lovának szúrt sebet úgy gyógyította, hogy apró bojtórványt és mályvát megfőzött és a folyadékot borzavizipuskával, aminek végi-be tollat tett, a likba befecskendezte, majd olyan melegen, ahogy csak elállhatta a ló, bekötötte. „Ezzel győztem két hétig.”

Szerszám feltöri. Umslagot kap a ló; umslag után megégetett és lisztlé tört rossz ták-kal (= talpdarab) behinteni.²²

*Kapta.*²³ A lónak kaptája van a körömágyban, míg a csánkban *himpók*. Erőltetéstől, ugrástól kapja. Amikor a kapta meg van öröködve, akkor a ló már nem sántít, tehát azt, hogy előbb megöröködjék, elő kell segíteni; erre pedig a legjobb, ha kenyérsütéskor a kenyér melegével (a pompos-sal), miután kétfelé törtük, borogatjuk.

Iberbein. Csontnyöves az első lábszárakon belül. Legjobb a csontnyövésre a szénkényeg, de akkor menekülni kell, mert az állat tör-zúz mindent.

*Hóttetény.*²⁴ Daganatféle, víz van benne, a bőrszinre kiadja magát. Legjobb ér nélkül megbökni és bökés után *esences* ruhával jól beborítani.

Körömrepedést a kovács gyógyítja: pántolás srófos patkóval.

Körömrák. Csak lovagnál adja elő magát, szarvasmarhánál nincsen. *Enyekesedik a békája* (béka = talpán belül), általa nagy szaga van, kirohadt a béka. Gondozás nélkül egészen *enykesedik* és elveti a körmöt, *Lápicolni* lehet, törött *kéküvel* behinteni.²⁵

Nyilalás: a kovács a patába szúr.²⁶

Csőbörbe lép. Erőltetéstől kapja, nincs orvossága, nem gyógyul ki belőle. Mikor elindul az ilyen ló, kapkodja a lábát.²⁷

Bicaklás. Jégborogatás, hideg arra, mert a vér odaszorul.

Elpattant a ló lába csuklyóban; az orvos azt mondta, üssék fejbe. Ő azonban fekete nadárgyökeret ázott, tejben megrottyogtatta, azzal borította, ápolt; Szt. Istvántól Szt. Mihályig volt ez a dolog, nem kevés ideig; de ép ló lett, megforrott a lába; nyerített a ló, hullottak a könnyei, mint az embernek.

Megborzásodik a ló lába: megvastagszik, megcsomósodik, erőltetés ál-

²² Oláhlapádon ócska bocskor hamujával hintik be a sebet (*Ethn.* 1907: 358).

²³ *Kapta:* csüdcsonton fejlődő csontkinövés (*exostosis*). „Az mely Lovon köröm kapta vagyon . . .” (1592. v. ö. *Magyar Nyelv* 1914: 325, *Magyary-Kossa* II: 300). *Tolnay Sándor*, „a barmokat orvosló tudományak tudósa, és Pesten a királyi universitásban közönséges királyi professora” az egyik, németből fordított könyvében a *Ringbein-t* nevezi *kapta tetém*-nek (A barom-állatok seb-gyógyítása... Bétsben, 1785. 307. o.).

²⁴ *Hóttetem:* csonttúlengés a ló lábán (*exostosis*). V.ö. *Magyary-Kossa* II: 298.

²⁵ *Körömrák* alatt *chronikus*, rothadással, növedékek képződésével járó gyulladást értenek (*Pillitz* állatorvos szóbeli közlése). A ló *békája* is régi elnevezés (v. ö. *békavar*, *Magyary-Kossa* II: 286).

²⁶ *Meg van nyilazva, megnyilalja:* a kovács elevenbe veri a szöveget, ezáltal kap vérzést (veszprémi munkások). *Megnyilazás, megnyirazás:* a pata belső részeinek szöggel való megsértése (több adat a XVII. századból, *Magyary-Kossa* II: 303). Előfordul a *nyirazás* kifejezés az állatbetegségeket tárgyaló, kb. 1570–80-ból való *csiksomlyói kéziratban* is (*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1899: 219). Az előbb említett 1813. évi veszprémmegyei árszabás „kovácsok” rovatának jegyzete a kovács lóorvosló felelősségéről szólva ezeket mondja: „Ha a Kovács az érvágással, vagy nyilazással, vagy másképpen elrontaná a Lovat, s azon elrontást ahoz értő, s részben nem hajló emberek megismernek, és hitelesen bizonyítanak: azt a Lovat tartozik a Kovács a maga költségén meggyógyítani, vagy annak illendő árrát, ha az meg nem gyógyulhatna, lefizetni.” (35. old.)

²⁷ Itt megemlíthetők még néhány lótulajdonoságot: *szítál* a ló: egyik lábáról a másikra áll, hajtogatja a fejét; nem betegség (*Kéri Zs.*). *Medvés:* egész éjjel tiprolódik, mind a négy lábával *csepől*. *Fűrészöl:* feje jár egész éjjel, a láncsal fűrészsel (veszprémi munkások). „Egy lónak 99 hibája van” (u. o.).

tal. Nem himpók, nem betegség. Az ökörnél ugyanazt *barkócának* hívják.²⁸

A következő betegségeket nem ismeri: heverési baj, nyilalás, mulatás. Lónál súly nincsen.

Biki Sándor 65 éves földműves mondotta a következő lóbetegségeket és gyógy módokat:

Zabálás. Sok árpa rossz a lónak.

A ló *megcsömörlik*, ha sokat eszik, vagy trágyát, egerfészket eszik be. Ez ellen a bőrit felszedik.

*Heverési baj, vasárnapi baj.*²⁹ Fialtal állatoknál fordul elő, ha tületetik a csikót; két fej kukoricától is megkapja, ha nem dolgozik. Vizes borogatás megdagadt farára.

Gilisztás lónak valaki a faluban rozstot pörkölt és azzal etette.

Ha *nem ganéjlik* a ló, keserű sőt kell adni.

Hugya áll. Birkaistállóba viszik; herélt lónak *vaszorájába* paprikát, sőt, zöldséget, kanca ló hugyozójába vöröshagymát dugnak, jól lecsutakolják.

Kehe. Van száraz és *hörögös kehe.*

Hámsikítós valami tüdőbaj, rosszabb a kehénél. Már mesziről meg lehet hallani.

Karórágó. Nyomja a rudat, a jászolt, erőlködik; nem eszik, csak erőlködik, foga el van kopva nékie. Szavatossági hiba, akár a keheesség. Nyakára jó szorosan szíjat tesznek, hogy ne tudja a jászolt nyomni.

Havivak. Minden hónapban elfutja a szemét; vérágas, apadt a szeme, nem lát. Ha nagyon megterhelik, akkor jelentkezik. Utóbb *sötétvak* lesz. A lovat ha kihevertetik, akkor elmúlik.

Hályogba fehér cukrot, tört üveget fűjni.

Férges bőrre kreolin. Rühös lovat kreolinus vízzel mosni.

Vizestetű: a ló nyakát stb. dörzsöli a falhoz, mert viszked. Sok zsírral kenik be.

Kapta. Csülöknél kinyövés, csánkban *himpók*;³⁰ erőltetéstől kapja. Ecetes agyaggal dörzsölik be; ahol az agyag a leg hamarabb megszárad, ott legnagyobb a fájdalom. Ecetes agyag kiveszi a fájdalmat.

Csöbörbe lép: felkapja a lábát. Húzásban kapja. Ecetes agyaggal dörzsöli, umslagozza, *fluidozza.* (Fluidot a patikából hozza).

Csőgőr Imre 66 éves földműves mondotta a következő marhabetegségeket és gyógy módokat:

Fújódás. Attól kapja a marha, ha olyat eszik, ami ártalmas, lucernát, lóherét, nyers, rossz, *prontos* krumplit. Az ilyen marha a lig is tud állni, nem kérődzik, nem megy az emésztete, tele tellik széllal. Ha el tudják oltani, megmarad a jószág. Először zsúrolják, csutakolják szalmacsutakkal, öklükkel dobolják, hogy lepadjon; ha ez nem segít, fél zacskó dohány vagy ember-emésztet (ganéj) a szájába; súlyos esetben ilyenél is nehéz eloltani. Ha a fújódott jószág elesik, vége, nem lehet segíteni. Megesik, hogy útközben elkezd fújódni a tehen, akkor első dolog a tehenet úgy fordítani, hogy v... a legyen a szél felé, mert ha széllal szembefordítjuk a jószágot, akkor nehezebb eloltani a nyavalyát. „Egyszer így hajtom a tehenemet, hát el kezd fújódni a *prontos* krumplitól; szélnek szemközt kellett hajtanom, az volt a baj. Zacskóm

²⁸ Veszprémben: *megbodzásodik.* Egy 1814. évi Baromorvoskönyvben is előfordul a bodzás láb, aminek leírásában *Magyary-Kossa* a mai csüdsömört ismeri fel (*Magyary-Kossa* II: 287).

²⁹ *Pillitz* veszprémi állatorvos szerint *haemoglobinuria.* „Heverés ellen: mosd meg az keresztcsontot keresztől és sózd meg” (*Csiksomlyói kézirat*, 1570—80 kb. *Magy. Gazdaságtört. Szemle* u. o.)

³⁰ *Magyary-Kossa* szerint *himpók* az *inpók* kiejtésbeli változata, az elnevezés a pókhoz való hasonlóságból keletkezett (*Magyary-Kossa* II: 298). *Tseh Mártonnál* is előfordul, ahol a német *Spatt* nevű betegséget fordítja *impókkal* (33 old.).

tele volt dohánnyal, hamar a kapanyelet be a szájába, fölzablázom, a dohányt a szájába tolom és megfordítjuk a tehenet, hogy v... a legyen a szél irányába, miközben három ujjammal valaga likját lágitom." Ha ez se segít, akkor az állatot meg kell szűrni. A trokárral (amit a községházán tartogatnak) 4 ujjnyira a csípőtől előre, illetve háta szélétől 4 ujjnyira az állatba szúrunk. Ha útközben ér a baj és nincs kéznél trokár, úgy késsel kell a leirt helyen beszűrni és a szúrás helyébe borzacsövet, bürökszárat dugni, hogy jöhessen a szellő. A szúrás helyét egy gazdatisztól tanulta. De nem szívesen szúrunk, mert nem szedi össze magát sohase a marha, ha egyszer megszúrták. *Roskadást* kap az a seb belül, nem gyógyul meg, inkább emésztődik, a seb terjed a jószágban, elszárad a tehen. Nem is üzekedik be.

Marha nem eszik, nem kérődzik. Ettől a háromtól kaphatja ezt a bajt: a takarmánnyal egérfészket, tiktollat vagy pókháló³¹ evett meg. Még attól földhöz is veri magát. Ellene: egy jó literes pohárban egyenlő mennyiségben vizet, ecetet öntünk, abba pár fej aprított vörös hagymát és az egészet a marha szájába öntjük; két vizes zsákkal, negyed óránként változtatva, borogatjuk, amíg kérődzni nem kezd. Utána 8–12 liter víz klisztírnak. A belsőleg adott gyógyszer saját találmánya, a klisztírt orvostól látta. Ha nem kérődzik, jó a birkakéő is a szájába.

Marha f...ban van. Ha nagy hideg vizet ivott, attól kapja. Ellene: száraz korpát, jó meleg moslékot vagy a mezőn termő sóslórum lefosztott magvát adják korpába keverten.

Lépeség. Csak kánikulában kapja, augusztus 21-től szeptember 22-ig; az ilyen tehen nagyon zihál, borzas a szőre, térdig érő lucernában egy szál lucernát nem szakajszit le, fektében is erősen jár a vékonya; leromlik a jószág. Az ilyen tehen, ha bejön a kánikula, olyan lépes lesz, hogy nem is tud legelni; ennyi nem bír, csupán reggel, míg a nap fel nem búvik, és napnyugta után nyúl egy pár szálhoz. A meleg nagyon legyőzi. Amikor elmúlik a kánikula, utána a marha megint hozzákezd az evéshez, fölerősödik, egyszerre meghízik. Nincs orvossága.³²

Kehé. Hüléstől, vízezésnél kapja; megfázik vizes időjárásban és aztán nagyot iszik. Ember vizelettel orvosoljuk: sörös üvegben a szájába töltjük.

*Erdei betegség.*³³ vérhugyás. Ha mezőföldön nevelődött a marha és erdőbe kerül, ahol cserfatevelet eszik, akkor rájön. Ha nem éri hamar orvossággal, elpusztul. Ellene: cserfahéjat, fagyalfát, timsót, körisfahéjat vörös borban megfőz, leszűri és a marha szájába önti. Három ember adja be: az egyik az állat szarvát fogja, a másik a száját, a harmadik beönti. Vagy tisztán kecsketejet ad. Patikaszerre is van. A marha meg is döglök, ha nem adnak neki erős orvosságot.

Kórság. Kórságos. Egyet keringőzik. Gyógyítása: olyan ember, aki még nem látta ezt a keringést, a kalapjával a marhát fejbe veri;³⁴ ha pedig nem

³¹ A lenyelt póktól való félelem alaptalan, de a hit eléggé általános. A *Természettudományi Közlöny* egyik olvasója is megkérdezte már egyszer: igaz e, hogy a lenyelt pók megöli az ökröt (*Term. Közl.* 1885: 347). Más adat a lenyelt pók előidézte puffadásról: *Éthn.* 1907: 355 (Oláhlapád).

³² A lépeségnek semmi köze sincs a lépfenéhez. Pillitz veszprémi állatorvos szerint a nép azt hiszi, hogy a lépes állat lépe nagyobb és az nyomva a tüdőt légzészavarokat idéz elő. Lónál ugyanezt *kutyapárásznak* hívják. *Fogja a lépe*: lépbaj következtében rövid a szarvasmarha lélekzete, stb. (Székelyföld, *Magyar Tájszótár* I: 1323). A kánikulával kapcsolatban megemlítem a következő adatot: augusztus 16-án be kell zárni az állatokat a színbe, hogy ne legyenek kitéve a mérges planétáknak és ne kapjanak szemfájásokat, bögölyféreg sebesítést (*Magyar Ujság* 1796, Tizenötödik darab, 126–27 old. *Term. Közl.* 1893: 435).

³³ *Erdei betegség*; erdőkór: szarvasmarhák *piroplamosisa*.

³⁴ L. 13. jegyzetet. Kórságos disznót kifordított kalappal feibeütnek (Gönczi, 620).

találkozik olyan ember, akkor három ujjal orrlíkjába kell bemenni és jó erősen szorítani, eltávozik akkor róla a kórság.

Ellés. Leggyakrabban elléshez hívják. „Egyszer hívnak egy tehénhez, aki már 8 óra óta kinlódott; elkezdte a vesződés a tehenet, de farral volt a borjú, nem jött. Mondták ott az emberek: ha Csögör bácsi megjön, 10 perc alatt a borjú az anya előtt lesz. Ugy is lett: belenyúltam válig, de 10 perc múlva ki is jött a borjú.” Ha ellésnél lemennék a lábak a *tögygödörbe*, akkor bele kell nyúlni, lábat fölszedni, borjút előre nyomni. Rémséges nehéz dolog, az orvos nem is vesződik vele, le kell vágni, mondja; de ő megcsinálja, szépen sikerül. Legcsiklandósabb a kijött borjútartót visszahelyezni; a borjútartónak benn kell lenni, hogy megmelegedjék. Utána bevarrja a tehen v....át. Juhásznál látta, amint kalapjából előszedte a tüt, pamukos bő gatyájából pamukot húzott ki és miután a juhász a száraz báránytartót begyomlálta, a bárány v....át bevarrta. Ha nem jön el a poklája, akkor köveket raknak rá, akkorákat, mint a fejem; ha ez se segít, akkor is benyúl és kiszedi. De бүdös akkor a pokla, hogy majd meghal a szagban.³⁵

Dagadt tögy. Agyagot ecetben főz és oly melegen, ahogy az ember keze elállja, besározza a tögyét, hogy jól *megpöffödjön*, forrjon benne.

Szemén való. Olyan nyavalya, hogy egyszerre nekijön és ha nem találkozik ember, aki orvosolja, megdöglik. Hirtelen gyün, még a mezőről se lehet hazahozni, ott rögtön kinn segíteni kell a marhán. A marha szemét hályogforma futja el, amit, ha más nincs kéznél, kis hegyes fával fel kell szűrni. Lónál nincsen.³⁶

Szemhályog. *Istenátkozta tövis gubáját* (minél idősebb, annál jobb) megtörni, átszítálni és nádcsovön, borzacsévén befűjni. 2—3 hónapos hályogot is letakarít. Ez a legjobb. Az istenátkozta tövis újabb neve *bicske*.³⁷ Más gyógyszer: mézet tollra ken és azt behúzza az állat szemébe; *belepillogatja* a marha, ha elengedi a szemét. Belefűjnek még tört fehér cukrot, paprikát, úveget.

Borostya.³⁸ A szájban van, teli lesz vérrel. Az ilyen marha nem igen szeret enni, ezért le kell nyírni a borostyáját, akkor enni fog. A hozzáértő el tudja szedni a marha borostyáját. Amikor Szabadin szolgaleány volt, nem evett a gazdájának tehene, mert borostyája volt. Akkor látta egyszer, hogy nyirdelik le a borostyát ollóval; egyszer látta és akkor megtanulta. Utána félmarék sóval megdögölök.

Súly. A törődött vér megrothad, attól lesz a daganata, a sulye: pld. ott, ahol valami tárggyal, mondjuk vasvillanyéllal, megütik, mert a vér odaszáll, megrothad, gyűlést kap. Kell egy hónap is, amíg meggyűlik, akkor kivágja

³⁵ *Borjútartó* = uterus; *pokla* = placenta. Maga a városi állatorvos is szívesen végeztet az uterus visszahelyezését a falusi gyógyítókkal, mert egyrészt kétségtelenül ügyesen viszik véghez e műveletet, másrészt kevesebb fertőzés keletkezik beavatkozásaikra, mint a több genyesztő kórokozóval állandóan érintkezésben lévő hivatásos állatorvos keze után.

³⁶ *Magyary-Kossa* egy XVII. századbeli kéziratos receptgyűjteményből (M. Tud. Akadémia kézirattára) közöl recepteket, többek közt a *szeménvaló* ellen is („Szeménvalója ha lonak vagyon . . .”, *Magyary-Kossa* III: 467, más adatok: u. o. II: 290). Valószínűleg ugyanezt értik a *paszkuda*, *paszkudi* alatt is, amit Ipolygyerkől írtam le (*Ethn.* 1937: 142). *Pillitz* veszprémi állatorvos szerint a nép általában véve az állat hirtelen elkábulását érti e név alatt, aminek többféle oka lehet: sercegő üszök, anthrax, kábultság naptól, epileptikus roham, agyvérbőség, stb. Műtélénél a pislahartyát bökik fel (Veszprémben úgy hallottam, hogy kőrömmel), mire az állat — ha csak kábult volt — fájdalomában felkel, tehát a műtét látszólag megmentette az állat életét. *Pillitz* állatorvos látott ilyen műtéteket, sőt maga is megtette az állattulajdonos határozott kívánására.

³⁷ A leírás szerint a *rosa canina* beteges kinövése (tehát nem a vörös termése). A hályognak a *foramen palatino-nasaleba* vezetett szalmaszállal való gyógyítását Veszprémben is ismerik (v. ö. *Ethn.* 1937: 151, 238).

³⁸ *Borostya*: a szájpadlás elszarusodott papillái. V. ö. 19. jegyzettel.

beretvával, kalánnyal jól kikotorja; бүдös geny van benne. Maga találta ki ezt az orvoslást.³⁹

Férges sebet kreolinnal kell bekenni; régebben *szarvasolajnak* hívták a kreolint.

Rüh nem igen fordul elő, *kosz* nincsen.

Tetves marha. Pipadohányt megfőz, jó melegen, hogy elállja a keze, azal megmossa a tetves marhát; egy éjjel elmegy a tetű.

Vizestetű a marhánál oly viszketegséget idéz elő, hogy egész véresre dörgöli magát. Tetű nincs ennél a bajnál, csak a viszketegséget mondjuk vizestetűnek;⁴⁰ fázástól legjobban kapja a marha, pld. ha rossz istállóban tellel, meghül. Gyógyítása: sós vízzel mossuk, sós zsírral kenjük; rendes tisztaságot kíván.

A *métöly* a marha hátán púpforma, ami teli van féreggel; de egy púpban csak egy kukac van: akkor hízik a marha, ha olyan a háta. Utóbb elgenyесedik; nem egyszerre érnek meg, egyik előbb, másik utóbb; a férgek ki is lyukasztják a púpot. Ha ki nem nyomja, benn szárad. Nem veszélyes.⁴¹

Ha a *bogár megszúrta*, sós zsírral kenjük: elviszi a tüzeséget, meg is apad a daganata.

*Sercegő.*⁴² Olyan nyavalya, hogy egy huszonnégy óra alatt végez, tovább nem lábolja; csak fiatal marhánál fordul elő. Hirtelen jön, a marha jóízűen eszi a szecskát, amikor csak odabujdosik a szügyihez a sercegő, az elülső lapickájához, egyszerre nem eszik tovább. Vagy útközben nekimegy a hátsó lábának és egyszerre hátracurukkol a marha. Dörgölik, úgy szól a bőre, mint a papíros, de nem segít rajta. Menyеke pusztán volt egy molnár, sokat meg-orvosolt; kivágta beretvával a sercegőt, kalánnyal kikotorta, megmaradt így a jószág élete. Ő azonban csak egy tanácsot ad: mészárosot hívni.

Amelyik marha *meg van rándítva*, fehéreset ganéjlik; vizes ruhával bogorassuk, az az orvosság.

Kaszál a hátuljával. Erőltetéstől kapja a tehén, elléstől, ha nagyon erőlködik vagy ha sokat raknak rá. Az ilyen marha kihánnya a lábait. Lónál úgy mondjuk: csöbörbe lép.

Vörös János 71 éves földműves mondotta a következő marhabetegségeket és gyógy módokat:

Fújódás. Arnyékon kell maradni a marhának: ha szélre kiviszik, annál jobban fújódik. Orvoslása: borzacsó a v...ába, két oldalról ne'ki dörzsölni, a csőn kiereszteni a szélt; egy pár pakli pipadohányt zsírral, keserűsóval összekeverten beadni és kívülről hideg vizes zsákokat rárakni. Apjától tanulta ezt a gyógyítást.

Csőmör. „Ennyivalótól csömörlik, ha sokat eszik vagy ha rosszat eszik.

³⁹ *Súlyére* vonatkozólag I. Ethn. 1937: 142 és 146. Érdekes, hogy amíg abauji adataim kizárólag az arc, főleg az orr súlyos roncsolásával járó megbetegedését mondják súlynek, addig Veszprém megyében nem is tudnak az emberi súlyéről, hanem csakis az állatéről, annál is a nyak csomóját, daganatát értik e betegségnév alatt (pld. Csékút, Dudar, Gyulafíratót, Nemesvámos). Őcsőn *sűlős*-nek mondják a marhát, ha állcsontja dagadt, megfakad, genyezik. Mindezen esetekben valószínűleg sugárgomba megbetegedésről (*aktinomykosis*) van szó.

⁴⁰ L. 20. jegyzetet.

⁴¹ *Métöly* alatt tehát nem a májmételyt, hanem a marhabögöly (*Hypoderma bovis*) bőr alatti álcái okozta tályogos megbetegedést értik. Egy 1814-ben megjelent Baromorvoskönyv szerint: *imely, émely* (Magyary-Kossa II: 299).

⁴² *Gangraena emphysematosa.* Ezzel kapcsolatban megemlítek egy másik betegséglevelezést, a *rögét*. Ami a marhánál a *sercegő*, az a disznónál *röge*; elpusztítja az állatot; lónál nincsen (Kéri Zs.). *Pillitz* állatorvos szerint általában véve *sercegő* üszköt, lépfenét, hirtelen halállal járó betegségeket neveznek *rögének*. Veszprémi munkásoktól így hallottam: *rögény* csak marhánál fordul elő; bőre ropog, mint a papír (tehát *sercegő*).

Kinnt a legelőn rosszféle füvek vannak, attól is megcsömörlik; vagy a macskák belesznak a takarmányba. Az ilyen állat nem eszik, *zsémbölik*. Orvoslása: jó eceles foghagymás rántott levest adunk neki. Téglát tüzesítünk, azt lavórba tesszük, arra fél liter *esencet* öntünk és ezzel a langyos ecettel megmossuk; a téglát rongyba csavarjuk és azzal megvasaljuk az állatot úgy, hogy megszárad a szőre. Ez a helyes eljárás és nem a szomszédoké, akik *agyonmariskolták* a tehenet, túlerősen beavalkoztak; ez így nem használ. Hallott arról, hogy fölszedik a marha bőrét.

Marha nem kérődzik. Ennek a következő orvosságot adja: olyan diónagyságú marhagubókat *hömpölygetnek* a sz. *hentergető bogarak*; ezeket a nyáron összegyűjti és papírosba csomagolva, spárgával jól lekötve, (hogy szükség esetén mindjárt kéznél legyen), az asztalfiókban őrzi. Ha szükség van rá, kalapáccsal a marhagubót összetöri és óhájjal, keserű sóval, fél marok kukoricaliszttel összekeverve gombócokat csinál, amikből ötöt-hatot az állat szájába tesz; le kell jól tenni a torkába, nehogy kiköpje. Az állatban elolvad az: ettől megjön a kérője, hamarébb, mint a birkakérőtől. Ha ezekután még reggel se eszik valamit, még hatot adjanak reggel belé.

Elreked a tehénben a pacal, belesül, ha szárazon etetik a pelyvát. Felolvasztja a bajt a marhába öntött öt-hat kalán olvasztott zsír és keserű só, vagy táblalolaj, ricinusolaj; azonkívül vizes ruhával győzri kell, alul, felül. Asztalfiókban tartja a magakészítette krisztírt is: 60 cm hosszú:ágú gumicső, végére egyszerű pléhtölcsér kötözve. Ezzel krisztírozza a marhát.

Ha az állat nagyon *f. . ik* (van olyan, aki véreset is fosik), akkor fél liter rozstot pirít, abból kávét csinál és abba reszelt gesztenyét, fehér gyömbért befőz és az állatba beönti. Apjától és a fajszi embertől tanulta.

Lépes. Az ilyen marhának a szőre nem megy le az oldaláról, nem vedlik meg, *fujtat* nyáron, mint a cigány fújója; lépes; bőre hozzá van ragadva az oldalcsontjához; tökéletes nem lesz soha sem.

Tüdővész; elpusztúl benne; elvész a tüdeje. Aztat nem lehet kikerülni, nem lehet orvosolni.

A tehén lázas. Egész vizes ponyvába takarják az egész tehenet. Ha a ruha melegebb lesz, hidegre kell fordítani; minden fertályorában váltani kell, akkor elveszi a lázat. Ha sütt a ganéja, a láztól sütt meg.

Vérelfutás ellen nincs semmi, már végez is vele.

Hugya eláll. Ha lónak, marhának hugya eláll, *madárkölest* adjunk be egy falat kenyérben, mégpedig háromszor kilencet, de így számolva: se 1, se 2, . . . se 3, se 9, . . . se 1, se 2, se 3, . . . se 9. Apjától és a fajszi embertől tanulta így. A madárkölesszemeket egy régi szarupuskaportartóban tartja, szintén az asztalfiókban. A madárkölest az erdőben gyűjti össze.

Vérhugyás. Egy liter bort felfőzünk és abban három tojás sárgáját meghabarva feleresztjük, majd *poszgombát*, *bazsarózsát*, *fagyalfát* és *fehér irmet* herbeteának megfőzve, az egészet a beteg állatba öntjük.

Ellés. Ellésnél gyakran segédkezett; ha a borjú nem jön, akkor két új gatyamadzagot tesz a borjú állkapcsára, azzal húzza ki a borjút. A poklára, ha benn maradt, papucsot, rossz csizmát köt, apródonként csak kijön, ahogy pisál a tehen. Ha a borjútartó kijön, azt vissza kell tenni. (A borjútartó táplálja a borjút a tehénben, *girizdjei* vannak; ha kijön és kinnt marad, megfeketedik egészen). Orvostól látta, hogyan kell visszatenni; mindig a közepét kell nyomni, akkor megy csak vissza; tisztán kell végezni. *Isten után* ő is többet tett vissza. Nem varrja be a tehén v. . . . át, mert nem kell bevarni, ha úgy találja betenni, ahogy kifordult.

Dagadt tőgyet (ellés után) ecetólomvizzel mosogatja; ami dagadt, az tüzes, azt hideg vízzel kell umslagolni.

Sebes tőgyre karbolos víz, kámforos zsír; kámfor a daganatot eloszlatja. „Elszökik a té tüle a kámfortól.”

Ellés előtt a *tehen köldöke pompós nagyra megdagadhat*; ilyenkor szé-

napolyvát forral, azzal gőzöli a hasát, levével mosogatja, felköti, ez elosztatja a daganatot.

Szemén való. Nem tudja az okát. A marha szeme végén kis csucska van, rácsúszik a szemére, arról ismeri meg az ember; megdagad az orra, szeme, tőgye is, egy-két óra alatt megdöglik. Ha gombostűvel belebök a hártáya és alatta késsel elmetszi, (kis vér jön ki), akkor megmarad az állat.

Sömör olyan *varacskos*, olyanforma, mint a *gubó*, nincs olyan sűrűn; savanyú kovásszal szoktuk győzni. Ha lószőrrel megköljük, lassanként lepottyan.

Nyüves marha sebébe maszlag (*maszlagguba*) levét facsarták: ma inkább kreolint alkalmaz.

Sercegőnél elmarad az evés; valamelyik része elől-hátul megdagad.

Himpók. Marhánál is van himpók; „olyat is *kuruzsoltam*, hogy olyan volt, mint az oszlop a lába.“

Dr. Vajkai-Wagenhuber Aurél.

Die Tierärzte eines ungarischen Dorfes im Gebirge Bakony.

Der gesundheitliche Zustand des Viehes verursacht dem Landmann viele Sorge. So ist er auch mit der Lebensweise, der Ernährung und den Krankheiten der Haustiere wohl bekannt. Bezeichnend ist, dass der Dorftierarzt den Organismus des Viehes noch besser, als den Körper des Menschen, kennt. Die Hirten sind geschickte Wundärzte und die Bauern gebrauchen um die an inneren Krankheiten leidenden Tiere zu heilen, oft recht wirkungsvolle Heilmittel. Die ärztliche Behandlung des Menschen ist im Dorfe nicht so entwickelt. Im Gegensatz zum ersteren spielen im letzteren die Zauberbräuche und Zaubersprüche eine wichtigere Rolle. Ausserdem hat die ungarische volkstümliche Heilkunde überhaupt einen guten Ruf und eine bedeutende Vergangenheit hinter sich.

Wir besitzen Belege dafür, dass die ungarischen Gutsbesitzer sich zu geschickten Tierärzten herausgebildet und ihre Kenntnisse sogar im Auslande vervollkommen haben. Man findet in den ungarischen Museen handschriftliche Sammlungen, die von der Beliebtheit und Verbreitung der alten ungarischen Tierheilkunde zeugen. Es gibt auch heute Leute, die in dieser Wissenschaft bewandert sind und unter dem Volke mit Erfolg heilen. Verfasser macht uns aus dem Dorfe Nemesvámos, im Gebirge Bakony, mit vier berühmten Dorftierärzten bekannt. Aus diesen Mitteilungen ersehen wir, gegen wie vielerlei Krankheiten, Überanstrengungen, Brüche, Infektionen, dann gegen die verschiedenen Komplikationen der Geburt, die die Gesundheit des Viehes gefährden, der ungarische Dorftierarzt oft ausgezeichnete Heilmittel, Umschläge, vielerlei Heilpflanzen, Schwitzmittel verwendet. Die Zauberbräuche sind bei der Heilung des Tieres im Rückgange begriffen.

A MESTERAVATÁS ÉS MESTERASZTAL A CÉHVILÁGBAN.

A céhvilágban az inas (tanuló) vágyainak netovábbja az volt, hogy le gény legyen, a legény pedig a mesteravatásról ábrándozott.

A céhlevelek a mesteravatást szigorú feltételekhez kötötték, amelyeknek teljesítése nélkül a mesterlegény nem juthatott a mesterek sorába.

Az első feltétel volt, hogy a legény, felszabadulása után, két, három, sőt néemly céhnél négy évre idegen városokba menjen, azaz vándoroljon, világot lásson és próbáljon, tapasztalatot gyűjtson s magát a mesterségben tovább képezze és tökéletesítse. A második feltétel volt, hogy a vándorlásból visszatért legény az úgynevezett mesterévet vagy próbaévet (Meisterjahr) szolgálja, azaz valamely mesternél egy teljes évig díjtalanul dolgozzék s neki hűségesen engedelmeskedjék. Ez a próbaév egyik-másik céhnél két évre ter-

jed¹ Mesternek a fia, vagy aki mesternek a lányát vagy özvegyét vette feleségül, ez alól fel volt mentve.² A harmadik feltétel az volt, hogy a próbaév elteltével megnősüljön. A céhlevelek ugyanis „a jó erkölcsök s különösen a családi élet előmozdítása kedvéért” előírták, hogy aki mester akar lenni, annak legyen törvényes felesége vagy igazán tisztességes jegyese, másképp semiféle céhjegyekben ne részesüljön.³ Ha azonban valamelyik céh mégis mesterré avatott nőtlen legényt, az köteles volt egy éven belül megnősülni⁴ s addig sem mesterséget nem űzhetett, sem inast vagy legényt nem fogadhatott.⁵ A székesfehérvári és bicskei szücsöknél (7. art.) 4 frtra büntették azt a mestert, aki egy év alatt nem nősült. A negyedik feltétel volt, hogy a legény, nősülése után, remekeljen, azaz többnyire két kinevezett „vigyázó mesternek” szigorú felügyelete alatt és ellenőrzése mellett a céhlevélben megszabott remeket (mesterdarabot) készítsen, hogy ügyességéről és a mesterségben való jártasságáról bizonyosságot legyen a céh előtt. Ha a céh, azaz a mesterek a remeket elfogadták, akkor a győri és székesfehérvári csizmadiák céhl. 2. art. szerint „javallták mesterségét”, azaz javasolták a mesterek közé való felvételét, ha pedig hibát találtak a remekben, megbüntették.⁶ Ha nagy hibát követett el a remekelő legény, tehát a remek nem sikerült, akkor vagy új remek készítésére vagy a mesterség továbbtanulására utasították. Ha ezt nem akarta megtenni, a pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 10. art. megengedte, hogy pénzen, 10 frton válthassa meg a remekelést.

Ha valaki nem remekelt, az a győri és székesfehérvári fazekasoknál (12. art.) 40 tallért tartozott fizetni a céhládába, a németprónai vargáknál (4. art.) 18 frtot.

Mester fiának némelyik céh elengedte a remekelést.⁷ A németprónai posztósok céhl. 4. art. csak abban az esetben engedte el, ha az illető egy mesternek a lányát vette feleségül.

Az ötödik feltétel volt, hogy a város polgárai közé való felvételét kérje a városi hatóságtól, azaz polgárjogot szerezzen. Az egri szabók céhl. 5. art. szerint köteles volt „a város purgeri közibe magát inkorporáltatni.” Az egri szücsök céhl. 3. art. pedig azt mondja: „Mutassa meg magát a magistratusnak s írassa be nevét a protokollumba.” Néhol esküt is kellett tennie, hogy a hatóságnak engedelmeskedni fog s intézkedéseikhez alkalmazkodni.⁸ Az egri bodnások céhl. 6. art. pedig úgy intézkedik, hogy a legény a mesterebéd megadása után jelentkezzen a város bírójánál s írassa be magát a protokollumba.

Ha a mesterlegény ezt az öt feltételt teljesítette, akkor már semmi akadály nem volt annak, hogy a céhbe, azaz a mesterek közé jusson.

Hogy azonban mesterré avatása megtörténhessék, előbb a céhlevél rendelkezése szerint a mesteravatással járó kötelezettségeknek kellett eleget tennie.

A céhlevelek ugyanis előírták, hogy, ha a remekelt legény mester akar lenni, fizessen a céhládába *céhpénzt* (Zechgeld) vagy *mesterdíjat* vagy *mestertaksát* (Meistergeld), némely céhnél „beköszöntő vagy köszönő poharat”⁹ (ér-

¹ Besztercebányai szabómesterek céhlevelének 5. artikulusa. — Eгри szabók céhl. 5. art.

² Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 7. art. — Pozsonyi és székesfehérvári tákácsok céhl. 7. art. — Besztercebányai szabómesterek céhl. 5. art.

³ Németprónai posztósok céhl. 6. art. — Vargák céhl. 7. art.

⁴ Budai és bicskei csizmadiák céhl. 3. art.

⁵ Győri és székesfehérvári csizm. céhl. 5. art. — Besztercebányai szabómesterek céhl. 6. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 7. és 8. art.

⁶ A váli csizm. céhl. 5. art. szerint 2, 3, 4 frtra.

⁷ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 10 art.

⁸ Győri és székesfehérvári csizm. céhl. 1. art. — Németprónai posztósok céhl. 3. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 4. art.

⁹ Budai és bicskei csizm. céhl. 3. art. — Eгри szabók céhl. 5. art.

tendő az a bor, amellyel a céhben az új mestert üdvözölték) és adjon a mesterek részére lakomát (Meistermahl vagy Mahlzeit) azaz mesterebédet vagy mesterasztalt.

A mesterdíj.

A mesterdíj vagy mestertaksa a céhköltések fedezésére, a céhlevelek szerint a „céhnek hasznára” vagy „a céhnek közönséges hasznára” szolgált.¹⁰ A mesterdíj céhenként változott. A legtöbb céhnél meghatározott pénzüsszeg volt s 1 frttól 50 frtig terjedt. A legkisebb mesterdíj, 1 frt. a csákvári takácsoknál (6. art.) volt, a legnagyobb, 50 rhénes frt, (egy rhénes forint 60 krajcár) a kalocsai csizmadiáknál.¹¹

Voltak azonban céhek, ahol a pénzüsszegen kívül még más is kellett fizetnie a legénynek. Így a Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vm. mészárosainál (1. art.) 2 aranyat, 3 fáklyát és 1 font viaszt; az egri szabóknál (5. art.) a céhnek „öregbülésére” (hasznára) 2 rhénes frtot és 4 font viaszt, azonkívül a két céhmesternek 1–1 pár keztyűt kellett vennie; az egri csizmadiáknál (10. art.) 18 frtot és 2 font viaszgyertyát (a pénznek a fele a céhé volt, a másik fele a viaszgyertyával a Sz. Mihály templomé); a székesfehérvári kovácsoknál (8. art.) 4 frtot és 1 font viaszt; a németprónai posztósoknál (4. art.) 10 frtot és 8 pint bort; a vargáknál (4. art.) 8 frtot és 12 pint bort; a szabóknál (2. art.) 6 frtot és 8 pint bort; a bajmóci és németprónai csizmadiáknál (6. art.) 16 frtot és egy poharat a ráköszöntésre stb.

A remekelt legénynek a mesterdíjat, a céhlevelek vagy a céh rendelkezése szerint, mestéré avatása előtt vagy egyszerre kellett lefizetnie, vagy először csak a felét vagy az első részletet („das erste Geld”) azaz a harmadrészt, a többit pedig egy év alatt.¹² A bajmóci és németprónai csizm. céhl. 8. artikulusa figyelmezteti a legényt, hogy igyekezzen eme tartozását egy év alatt kifizetni, mert addig se mesterséget nem űzhet, se inast vagy legényt nem tarthat.

Ha valamelyik új mester egy év alatt le nem fizette mesterdíját, a céhtől eltiltották és mesterségét nem folytathatta.¹³

Mesternek a fia a legtöbb céhnél csak a felét fizette;¹⁴ a pécsi és banyamegyei vargáknál (10. art.) a harmadrészt; a németprónai posztósoknál (4. art.) 3 frt 50 fillért; a vargáknál (5. art.) 1 frtot és 12 pint bort; a csákvári és sármelléki takácsoknál (6. art.) csak egy font fehér viaszt tartozott az ol-tarra tenni.

A mesterebéd vagy mesterasztal.

A céhlevelek legnagyobb része a mesterlegényt, remekének elfogadása után, mesterebéd- vagy mesterasztal-adásra kötelezte. Ezzel az volt a céljuk, hogy az ifjú ezáltal a mestereket jókedvre derítse s bizalmukat és jóindulatukat megnyerje.

Mivel azonban a céhlevelek a mesterek alatt sokszor nem az összes

¹⁰ Győri és székesfehérvári csizm. céhl. 3. és 22. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 3. és 20. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 6. art. — Németprónán pedig azt mondták, hogy a mesterdíjak csak a mesterek mulatozására szolgálnak. Ezért lett szólás-mondás az, hogy „a mesterdíjak csak arra valók, hogy az öregmesterek a fogukat piszkálják ki velük”.

¹¹ Dehény József: A kalocsai céhek története. 63. l.

¹² Váli csizm. céhl. 5. art. — Egri szabók céhl. 5. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 6. art. — Zechbuch der Schuhmacher zu Deutsch-Pronen, 1644. — Zechbuch der Fleischhacker zu Deutsch-Pronen, 1762.

¹³ Egri szabók céhl. 5. art.

¹⁴ u. ott. — Besztercebányai szabómesterek céhl. 7. art. — Pozsonyi és fejrmegeyi takácsok céhl. 7. art. — Egri szűcsök céhl. 3. art. stb.

mestereket értik, hanem csak az öregmestereket, azaz a céhmester bizalmas tanácsadóit, az ifjúnak elsősorban ezeknek a kedvét kellett keresnie. Ezek a kedves, mosolygós képű, jókedvű bácsik meg, akik ugyan nem voltak mindig éhesek, de szomjasak annál inkább, el is várták, hogy a leendő mester tegye emlékezetessé nagy kitüntetését, hogy közéjük kerülhet.

A mesterebéd vagy mesterasztal adása céhek szerint változott. Sok céhlevél mindjárt a remek elfogadása után kívánta,¹⁵ mások meg a mesterré avatás után.¹⁶ Voltak aztán olyanok is, amelyek szerint a remekelt legény az ebédet, mesterré avatása után, egy év alatt tartozott megadni.¹⁷

Arra a kérdésre, hogy milyen mesterebédet kívántak a céhlevelek a remekelt legénytől, azzal a közmondással lehet felelni: „Ahány ház, annyi szokás.” Ahány céhlevél, annyiféle a kívánság. Az egyik beírta egy jó áldomással. Így pl. a németprónai szabócéhnek 1642-ből származó céhlevele (2. art.) 8 pint borról beszél. A másik ebédet emleget.¹⁸ A bajmóci és németprónai csizm. céhl. 6. art. azt kívánja, hogy a mesterré avatandó ne csak ebédet adjon, hanem beköszöntő poharat is vegyen. Az egri bodnárok céhl. 6. art. becsületes ebédet hangoztat. A besztercebányai szabómesterek céhl. 5. art. szerint az idegen (aki nem mesternek a fia) ebédet és ahhoz szükséges bort tartozott fizetni, mesterfia pedig ebédet bor nélkül. A németprónai vargák céhl. 4. art. becsületes ebédet, 12 pint bort és az öregmesterek részére még külön 1 pint bort ír elő. Az egri csizm. céhl. 5. art. még többet kíván. Azt mondja ugyanis, hogy aki mesterré akar lenni, adjon, a remek elkészítése után, tisztességes mesterasztalt, amely két asztalból álljon. Minden asztalra kerüljön 6 tál étel, aztán két pecsenye, hozzá egy tál saláta és elegendő cipó. Italul pedig 6 köből bor (1 köből 16 pint). A kalocsai csizmadiáknál (5. art.) „egy köszöntő poharat” kellett adnia és ebédet. Az egri szabóknál (5. art.) tartozott „beköszöntő pohárral”, néhány tál étellel és egy pecsenyével a céhmester által kijelölt mestereknek. A székesfehérvári és bicskei szücsök céhl. 7. art. pedig reggelit, úgynevezett „föllöstökömet” és egy becsületes ebédet kívánt.

Egyik-másik céh meghatározta, milyen értékű mesterebédet adjon a remekelt legény. Így a kalocsai szabók és szűrszabóknál (5. art.), valamint a sármelléki takácsmestereknél (6. art.) a mesterebédnek 5—7 frt értékűnek kellett lennie. Aki nem adott ebédet, köteles volt annyi pénzt a céhládába tenni. Némelyik céhlevél azonban sokkal többre értékelte a mesterebédet. Így a pozsonyi és fejérmegyei takácsoknál (6. art.) 10 frtot tartozott fizetni az ebédért a mesterré avatandó; az egri szücsöknél (3. art.) pedig, ha sokallta a becsületes ebédet meg elégséges bort, 50 frtot. A győri és székesfehérvári fazekasoknál (12. art.) 3 tallérral válthatta meg a mesterebédet, a budai és bicskei csizmadiáknál pedig 50 frttal, azonkívül a köszönő pohárért „a céhnek hasznára” 16 frtot tartozott adni.

Volt olyan céhlevél is, amely még azt is előírta, hogy hány fogásból álljon a mesterebéd. Így pl. a németprónai posztósok céhl. 4. art. becsületes ebédet kívánt, amely 8 fogásból álljon és legyen hozzá 6 akó sör. A németprónai kovácscéh jegyzékében meg, a XVIII. század közepén, nagyon is kü-

¹⁵ Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vm. mészárosai céhl. 1. art. — Ethnographia XXVIII. évf. 1917. 257—258. l. — Győri és székesfehérvári csizm. céhl. 3. art. — Egri szabók, valamint egri csizm. céhl. 5. art. — Székesfehérvári és bicskei szücsök céhl. 7. art. — Németprónai vargák céhl. 4. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 6. art. stb.

¹⁶ Egri bodnárok céhl. 6. art. — A csákvári és a sármelléki takácsok céhl. 6. art. — Győri és székesfehérvári fazekasok céhl. 12. art. — Németprónai posztósok céhl. 4. art. stb.

¹⁷ Budai és bicskei csizm. céhl. 3. art. — Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 8. art.

¹⁸ Győri és székesfehérvári csizm. céhl. 3. art.

lönös kívánságokkal találkozunk. A céhjegyző ugyanis azt írta: Becsületes céhünknel a remekelt legény mesterebédjén legyen 12 font marhahús, 12 font borjú- vagy birkahús, 12 font sertéshús, azonkívül legyen tyúkhús, pacal vagy más hús is. Külön sültnek pedig legyen 12 font marhahús vagy birkahús vagy malac vagy lúdhús. Legyen hozzá búzakenyér, kalács és sütemény. Azonkívül 18 pint bor és 2 akó sör.¹⁹

A nagyszombati és székesfehérvári kovácsoknál (8. art.) a mesterebédnél 4 frtot és egy font viaszt is kellett fizetnie. A 4 frt a köszönő pohárra vonatkozott. Hogy mily becsben állt előttük ez az ital, mutatja az, hogy a céhlevél hozzát teszi: „ha pedig ezt a pénzt nem adná meg, akkor ne szabadjon neki egy legénynél vagy egy inasnál többet tartani.”

A céhlevelek nagyrésze semmi tekintettel nem volt arra, hogy a remekelt mesterlegény jómódú-e vagy szegény, mindenkire egyformán kötelezővé tették a mesterebédet. Csak kevés céhlevélre akadunk, amelyek belátással voltak a legény anyagi viszonyaira. Ezek mindenkitől olyan mesterebédet kívántak, amely tehetségükhöz méit legyen.²⁰

Mesternek a fia, aki mesternek a lányát vette feleségül, a legtöbb céhnél fel volt mentve a mesterebéd adásától.²¹ Az egri szabók céhl. 5. art. az ilyenről azt mondja, hogy az illető a remekszabáson kívül, kedveskedésnél egyébbel nem tartozik.

Ha mesternek a fia más céhbéli mesternek a lányát vette el, mindennek csak a felét fizette, vagy, amint akkor mondták, „csak fél céhvel tartozott.”²²

A mesterebédet rendszeren csak a mesterek részére adták; vannak azonban céhlevelek, amelyek elrendelték, hogy a mesterebéd az összes mesterek és legények részére adassék.²³ Sőt a németprónai céheknél még a mesternéket és az özv. mesternéket is meg kellett hívni.²⁴

A felszolgálatot a leendő mester végezte.

A mesterebéd elköltésénél mindig határtalan jókedv uralkodott, azonban az illemtől nem volt szabad megfélemedezni. „Aki evésben, ivásban illetlenül viselkedik, büntetessék meg!” — mondják a céhlevelek.²⁵

Az illemsértőt 2 frtra büntették.²⁶

A mesterebéd *bücsúztatóval* (Abdanken) ért véget. A bücsúztatót vagy a céhmester vagy a legjózanabb és legokosabb mester mondta. Mindenkinek csendben kellett meghallgatnia. Ha azonban valamelyik mester a kelletténél többet talált felötenni a garatra s a bücsúztató alatt helytelenkedett, megbüntették. 2 font viaszt tartozott a templom részére fizetni.²⁷

*

¹⁹ Ordentliches Verzeichnis der ehrbaren Zunft und Zech der Schmiede zu Deutsch-Pronen, 1659.

²⁰ Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vm. mészárosai céhl. 1. art. — Csákvári takácsok céhl. 6. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 6. art.

²¹ A csákvári és a sármelléki takácsok céhl. 6. art. — Németprónai posztósok céhl. 4. art. — Vargák céhl. 5. art.

²² Eger szabók céhl. 5. art. — Eger szűcsök céhl. 3. art. — Pozsonyi és fejrmegeyi takácsok céhl. 7. art. — Németprónai vargák céhl. 5. art. — Így tehát a németprónai céhek céh- vagy mesterkönyvében a beirt új mester neve után található „hat das ganze Mahl vagy die Zech vagy die Zunft ausgezahlt” idegenre, azaz nem mester fiára vonatkozik. Ha pedig az van beírva: „N. N. . . . hat das halbe Mahl vagy die halbe Zech ausgezahlt”, akkor az illető egy mesternek a fia volt és más céhbéli mesternek a lányát vette feleségül.

²³ Pozsonyi és székesfehérvári kőfaragók és kőművesek céhl. 5. art. — Csákvári takácsok céhl. 6. art.

²⁴ Németprónai posztósok céhl. 4. art. — Vargák céhl. 4. art. — Ordentliches Verzeichnis der Schmiede zu Deutsch-Pronen, 1659.

²⁵ Németprónai posztósok céhl. 4. art. — Vargák céhl. 4. art.

²⁶⁻²⁷ u. ott.

Ezek voltak azok a követelmények, amelyeknek teljesítését a céhlevelék a mesteravatáshoz feltétlenül szükségesnek írták elő. Mihelyt a mesterlegény ezeknek eleget tett, a céhmester a legközelebbi céhgyűlésen (bejáráson, Eingang), a nyitott céhláda előtt, mesternek nyilvánította és nevét a céhkönyvbe, a mesterek lajstromába iktatta. Ez volt a *mesteravatás*.

A mesteravatás ünnepélyes lefolyása.

A mesteravatás, mint a mesterlegények legnagyobb előléptetése és kiüntetése s egyúttal a céh egyik legfontosabb eseménye, sok céhnél bizonyára ünnepélyes szertartások között történt. Mivel azonban senki sem jegyezte fel, talán nem lesz fölösleges, ha azt, amit kutatásaim közben erre vonatkozólag megtudtam, közléteszem és az utókor számára megörökítem.

Egykori mesterek elbeszélése szerint a *németprónai szücsöknél* a mesteravatás következőképp folyt le :

Mikor a céhgyűlésen vagy az öregmesterek összejövetele alkalmával, a sok mindenféle céhügy letárgyalása után a mesteravatásra került a sor, nem a mesterek javasolták a sikerrel remekelt mesterlegénynek mesterré avatását, hanem neki magának kellett azt kérnie. A legény ugvanis a céhmester elé állt, tisztelettudóan meghajtotta magát és megatva, remegő ajakkal, dadogva így adta elő kérelmét: „Céhmester úr! Mester urak! Kérem, legyenek oly jók, vegyenek fel engem ifjúmesternek!”

Mivel azonban sokszor előfordult, hogy a nagy megindultságtól e néhány szót se tudta elmondani, egy mester könyörögte be (einbitten) őt ilyformán: „Céhmester úr! Mester urak! Miután N. N. legény, becsületes céhünk ősi szokása és céhlevelünk rendelkezése szerint, mindazt megtette, teljes megelégedésünkre, amire kötelezve volt, a mai napon azzal a kéréssel jött a céh elé, hogy legyünk oly jók és vegyük fel társnak! Ő igéri, hogy ezzel járó minden kötelességét úgy megteszi, mint egy másik.”

Erre a céhmester így válaszolt: „Mesterek! Ez a legény, mint hallottátok, igazi céhtag akar lenni, azaz a mesterek közé való felvételét kéri. Mint-hogy ide csak tisztességes legényeket veszünk fel, azt kérdem, van-e közületek valakinek valami kifogása ellene? Ha valakinek volna, nyilatkozzék!”

Egy hang se szólalt meg.

— Mivel úgy látom, — folytatta a céhmester, — hogy senkinek sincs kifogása ellene, felteszem a kérdést: Felvegyük-e N. N. remekelt legényt a céhbe, azaz a mesterek közé, ha teljesíti kötelességét s megadja azt, amit más adott?

— Igen! — harsogták valamennyien.

Erre a céhmester néhány szóval a kötelességére figyelmeztette a legényt. Mielőtt ugyanis mesterré avatná, tartozik a céhláda befizetni az előírt céhpénzt, vagy mesterdíjat, vagy mestertaksát.

Miután a legény leróttá tartozását, a céhmester mesterré avatta ezekkel a szavakkal: „Mesterek! Én ezennel N. N. legényt, miután a céhlevelél által előírt minden követelménynek eleget tett, itt a *nyitott céhláda előtt* mesternek nyilvánítom és kézzszorítással társnak fogadom!”

Harsogó „Éljen” kiáltás tört ki e szavakra.

Ezután az új mester, mélyen megindulva, körüljárt, minden mester előtt megállt, kezét nyújtott nekik és így szólt: „Fogadjon el engem, mester úr, szintén társnak!”

— Társnak fogadlak! — válaszolá mindegyik és kezét fogott vette.

Egyik-másik öregmester még hozzátette: „Légy gazdag mesterré!”

²⁸ Csákvári takácsok céhl. 23. art. — Győri és székesfehérvári csizm. céhl. 1. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 2. art. stb.

A céhmester aztán felolvastatta a céhlevelet s figyelmeztette az új mestert a céhszabályok és céhszokások pontos megtartására. Az új mester megígérte, hogy mindenben ezekhez fogja magát tartani. S erre némely céhnél, az egész céh előtt, ünnepélyes esküt is kellett tennie.²⁸

Az asztalra, a nyitott céhláda elé, két égő gyertya közé, feszületet állítottak. Az új mester letérdelt s jobbra két ujját a feszületre tette. A céhjegyző felolvasta az eskümintát s az új mester utána mondta.

A *csákvári takácsmestereknek* az 1750-ből származó céhlevelében megörökített esküje így hangzott: „Én, N. N., esküszöm az élő Istenre, Atya, Fiú, Szentlélek teljes szent Háromságra, a Bold. Szűz Máriára, Istennek szent Anyjára és Istennek minden Szentlire, hogy az én tisztelmemben és mesterségemhez illendő mindenemű dolgokban kötelességem szerint, a céhnek bevett minden jó rendje, szokása, törvénye és artikulusa szerint, tisztán, híven, igazán és szorgalmasan eljárók, céhmesteremnek minden igazságos parancsolatiban ilendőképen engedelmeskedni fogok. A céhnek titkait senkinek ki nem jelenítem, sőt ha a céhnek kárára vagy gyalázatjára tudok vagy hallok valamit, céhmesteremnek vagy a céhnek minden kedvezés nélkül igazán megjelentem. Isten engemet úgy segítjen, a Bold. Szűz Mária, Istennek szent Anyja és Istennek minden Szentjei!”

A *székesfehérvári molnármentestereknek* 1702-ből származó céhlevelében pedig ezt az eskümintát találjuk: „Az igaz Isten, ki Atya, Fiú és Szentlélek, teljes Háromság egy bizony Istenség engem úgy segítjen! Hogy ezen mi molnári céhünknek artikusit minden részében megtartom, a céh igazságát esztendőben beszolgáltatom, az mit az céhnek kárára valót hallok, idejekorán az céhben kimondom, és az mit a céhben hallok, titokra valót, ki nem mondom, idejének előtte, ezen céhet mindenben oltalmazom, céhmesteremnek és több céhbeli társaknak engedelmeskedem. Isten engem úgy segítjen!”

Utána a céhmester a céhjegyzővel beíratta az új mesternek nevét a céh-vagy mesterkönyvbe, a mesterré avatás, azaz a céhbe való felvétel elismerésével, a lefizetett mesterdíjjal, — a mészárosoknál még a remekelés alatt elkövetett hibákért reá kirótt bírsággal is — és a dátummal. Ezért *beíratási díj* (Einschreibgeld) járt. A győri és székesfehérvári fazekas céhnél (12. art.) 1 tallér, a németprónai csizmadiáknál 50 vagy 40 dénár.²⁹ A kalocsai szabók és szűrszabóknál 1 frt.³⁰

A *németprónai szűcsöknél* az első mester a következőképp van beírva: „Tobias Sudera hat sich Recht und ehrlicher Weise eingewerbet zwischen ein ehrliches Handwerk und was er Rechts wegen schuldig gewesen, schön alles abgelegt. Im Jahr 1619.” (Sudera Tamás jogosan és tisztességes módon belépett a tisztességes céhbe és amire jog szerint kötelezve volt, mindent szépen lefizetett, az 1619. évben).

A vargáknál ilyen volt a formula: 1797, den 11. Oktober ist Paul Turzer für einen Meister angenommen worden und sein Meistergeld erlegt fl 9 kr 60.” (1797 okt. 11-én Turzer Pál felvételét mesternek és mesterdíját, 9 frt 60 kr-t lefizette).

A *mészárosoknál* az első mester így van bejegyezve: „Anno 1644 den 21. May hat sich Hans Richter in das Handwerk eingeworben, so hat er in das Handwerk erlegt, weil er eines Meysters Tochter erheyrat hat, fl 7 50. Mer vor Wein und Straf erlegt beym Meisterstück fl 7.” (1644 máj. 21-én Richter János belépett a céhbe, amikor is a céhbe. mivel mesternek a lányát vette feleségül, 7 50 frtot fizetett, hozzá még borért és büntetésképp a remekelésnél elkövetett hibákért 7 frtot fizetett).

Az új mester most végtelen boldognak érezte magát, hogy végre vala-

²⁸ Meisterbuch der Csizmenmacher, 1750.

³⁰ Dehény József: A kalocsai céhek története, 64. l.

hára elérte célját. Nem törődött már azzal a sok küzdelemmel és költséggel, amelynek árán edes ábrándjainak és szép álmainak megvalósításához eljutott, hanem csak a jelennel és a közeli jövővel foglalkozott. Most új út nyílt meg előtte, amelyen járnia kell. Eltökélt szándéka volt, hogy az életnek ezen az útján tisztességgel és becsülettel fog haladni, szorgalmasan dolgozni, jó munkát végezni, Isten és az egyház parancsai s a céhszabályok szerint élni és családjának javára munkálkodni.

Azon céheknél, melyek a mesterebédet vagy mesterasztalt a mesterárvatás után szokták megtartani, a mesterárvatást lakoma követte, amelyen az új mester szolgált fel.

Az új mester.

Az új mestert a német céhek ifjúmesternek (Jung-Meister) hívták, a magyarok pedig, mivel a céhnek, főképp a céhmesternek egy évig különféle szolgálatot kellett tennie, szolgálómesternek is. A kisebb céheknél egy szolgálómester volt,³¹ a nagyobbaknál kettő,³² t. i. a két legfiatalabb mester. A németprónai kisebb céheknél mindig négy ifjúmester volt, a nagyobbaknál rendszeren 12, sőt több is.³³

Az új mester, azaz a szolgálómester vagy legfiatalabb ifjúmester legfőbb kötelessége volt nemcsak a céhmesternek, hanem az összes mestereknek is engedelmessé válni és a céhmester parancsait és utasításait teljesíteni.³⁴ A parancs teljesítésével nem késedelmeskedhetett, mert az egri szabók céhl. 4. art. azt írta elő, ha a céhmester valami céhet illető dolgot parancsol neki, köteles, „mindennemű maga dolgait félre tévén”, azonnal a céhmester házához menni „2 font viasz büntetés alatt.” A parancs teljesítésére vonatkozólag pedig ugyanannak a céhlevélnek 1. art. azt mondja: „Az ifjú szolgálómesterek pedig, melyeket nekik parancsolandanak, szorgalmatosan és híven eljárjanak mindenekben.”

Az ifjúmesternek vagy szolgálómesternek kötelességéhez tartozott még a céh lakomákon felszolgálni és a mestereket kiszolgálni.³⁵

Ez utóbbi volt a legnehezebb teendője. Mert egyik-másik ideges, rosszindulatú, házsártos, durva mesternek kedve szerint cselekedni, különféle kivánságát teljesíteni, azonkívül egész mulatozásuk alatt, ha hajnalig tartott volna is, le nem ülni,³⁶ az italból nem részesülni, a mesterek mellett folyton strázsálni és a teljesen elázott öregmestereket hazakisérni, nem volt könnyű feladat s éppen nem kellemes és irigylendő foglalkozás.³⁷

Valahányszor a mesterek együtt voltak, az ifjúmesterek vagy szolgálómesterek soha nem ülhettek le, hanem folyton állniok kellett.³⁸

Az új mesternek a szolgálati ideje egy évig tartott, néhol addig, míg egy fiatalabb nem jött utána. Addig pedig se inast, se legényt nem fogadhatott.³⁹

³¹ Székesfehérvári és bicskei szücscehl. 1. art.

³² Egri szabók céhl. 1. art. — Csizm. céhl. 20. art. — Szücscehl. 5. art.

³³ Népélet-Ethnographia XXXIV—XXXV. évf. 1923—1924. 157. l.

³⁴ U. ott. — Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 28. art. — Egri szabók céhl. 4. art. — Németprónai posztósok céhl. 5. art. — Vargák céhl. 5. art. — Paraszt céhl. 6. p.

³⁵ Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 28. art. — Németprónai posztósok céhl. 5. art. — Vargák céhl. 6. art. — Paraszt céhl. 6. p.

³⁶ Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 28. art. — Népélet-Ethnographia, XXXIV—XXXV. évf. 1923—1924. 161. l.

³⁷ Népélet-Ethnographia, XXXIV—XXXV. évf. 1923—1924. 161—162. l.

³⁸ Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 28. art. — Egri szabók céhl. 3. art.

³⁹ Egri szabók céhl. 4. art. — Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 28. art. — Népélet-Ethnographia, XXXIV—XXXV. évf. 1923—1924. 167—168. l.

Mikor aztán kitelt a szolgálati ideje s egy új szolgálómester állt helyébe, akkor került az igazi mesterek közé. Egyenrangú lett velük, ugyanazokkal a jogokkal és persze ugyanazokkal a köteleességekkel is.

Igaz, hogy ez megint kiadásokkal járt, de ezt az áldozatot már szívesen meghozta.

Némely céhnél ugyanis az a szokás dívott, hogy mikor az új mester a mesterek közé lépett, mintegy felvételi díjkép úgynevezett „mesterforintot” (Meistergulden) tartozott fizetni.⁴⁰ A pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 6. art. pedig arra kötelezte, hogy, amint a legényavatás után társ poharat fizetett, most „az esztendő elforgása után a társ pohárért 30 frtot” fizessen, a kalocsai takácsoknál (6. art.) 20 frtot. A besztercebányai szabómesterek céhl. 5. art. meg azt kívánta, hogy 5 frtot tegyen a céhládjába.

Hogy a mesterek örömmel fogadják új társukat maguk közé s ülőhelyet adjanak neki, az egri szabóknál (4. art.) 3 pint bort fizetett. Ezt „leülő pohárnak” hívták, hogy „ez legyen leüléseknek bizonyága.” A németprónai csizmadiáknál meg kellett vennie a „mesterszéket” (Meisterstuhl), vagy 50 dénárért vagy 1 forintért.⁴¹

De az „áldomást” (Oldermasch) sem engedték el, mert ugyanezen céh mesterkönyve több helyen hangoztatja, hogy az új mester adjon „Einen guten Trunk denen Meistern” (jó italt a mestereknek), még pedig eleinte 50 dénár, később 1 frtot, 1811-től kezdve 2 frtot.⁴²

Ezzel aztán véget ért a sok mindenféle fizetés és borralaló.

Mint mesternek minden törekvése odairányult, hogy házat vegyen vagy építsen, ahol békés családi életet élhet és nyugodtan űzheti mesterségét. A csákvári takácsok céhl. 25. art. határozottan megköveteli, hogy a mesterek mindnyájan feleségesek legyenek és házuk legyen, különben nem munkálkodhatnak.

* * *

A mesterek közé jutásnak tehát drága volt az ára, de lefizette mind-egyik, mert másképp nem jutott volna célhoz.

A mesterséget tanuló ifjúnak minden előléptetése örömnép volt a céhben s ezt meg kellett ülnie. Minden ilyen örömnép érzékeny sebet ejtett az ifjú erszényén, de legérzékenyebbet a mesteravatás elérése. A remekeléstől kezdve a mesterek közé jutásig annyi mindenféle címen kellett költenie eszem-iszomra, hogy mikor mester lett, kettőnek örült igazán, az egyik az volt, hogy teljesedett legfőbb vágya, kívánsága, a másik pedig, hogy végre valahára már eleget tett a céhlevélben előírt és a céhszokás által megállapított követelményeknek.

A mai kor embere talán csodálkozik a céhek különös kívánalmain és szokásain, pedig hasonlóval találkozunk most is: Ha ma nem lehet nagyobb előléptetés meg bankett vagy lakoma nélkül, miért ne szórakozhattak volna a régi jó világban a legények és a mesterek is a közjük érkezett új tag üdvözlésére?

Richter M. István.

*

⁴⁰ Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 6. art. — Meisterbuch der Csizmenmacher zu Deutsch-Proben, 1750.

⁴¹ Meisterbuch der Csizmenmacher zu Deutsch-Proben, 1750. — Népélet-Ethnographia, XXXIV—XXXV. évf. 1923—1924. 168. l.

⁴² U. ott.

Das Meisterwerden und das Meistermahl zur Zeit der Zünfte.

Das Meisterwerden wurde durch die Zunftbriefe von der Vollziehung einiger festgesetzten Bedingungen abhängig gemacht. Nach der Freisprechung musste nämlich der Geselle 2—3 Jahre wandern, nachher bei einem Meister das sogenannte Meisterjahr abdienen, dann heiraten, hernach unter Aufsicht zweier oder mehrerer Meister das Meisterstück machen und das Bürgerrecht sich verschaffen. Hatte er diesen Anforderungen Genüge geleistet, konnte er beim nächsten *Eingang* oder bei der Zusammenkunft der Ältesten um die Aufnahme als Meister verlangen. Wurde gegen die Erfüllung dieses Verlangens keine Einrede erhoben, so erklärte der Zechmeister, nach Entrichtung des Zechgeldes oder Meistergeldes, den Gesellen *vor der offenen Lade* durch Handschlag zum *Jung-Meister* und liess seinen Namen in das Zunft- oder Meisterbuch eintragen. Worauf der Jung-Meister „ein anständiges Meistermahl“ oder „eine ehrliche Mahlzeit“ zu geben verpflichtet war.

A DEBRECENI VISELET A XVI—XVIII. SZÁZADBAN.*

I. A férfi viselet.

1. Haj. Szakál. Bajusz.

Semmi kétség, hogy a *barbély*, *borbély* szó gyöke a latin *barba* = szakál szótól származik. Olyan kézműves megjelölésére kezdték alkalmazni, aki állandóan a gyorsan növő szakál-, bajusz- és hajnak ollóval, beretvával igazításával, rendbentartásával foglalkozik a tisztaságot, kényelmet, csinoságot kedvelő embertársainak ízlése szerint. Radvánszky báró csakugyan a szakáltalanság terjedésével hozza kapcsolatba a borotváló céhek keletkezését.¹ Debrecen város legrégebbi jegyzőkönyveiben is — a XVI. század közepén — többször említetnek borbélyok és előfordulnak Borbély nevűek. E század végén már annyian vannak, hogy 1586-ban külön céhet alakítanak, mesterségök folytatásának zsinórmértékül törvényeket szabnak magok elé. Foglalkozásuk körébe a sebek gyógyítása, érvágás, foghúzás, köpülőzés tartozott ugyan: a mesterség értését igazoló remeklés pedig — ez artikulusok szerint — csupán bizonyos gyógyító irak és flastromok elkészítésére szorítkozott; de minden borbély boltja fel volt szerelve hajvágó, borotváló szerszámmal is. Egyik törvénycikkelyök a legény köteletségévé teszi, hogy kellő műszerrel ellássa magát és gazdája műhelyét négy *főtörő* és egy *elővető* ruhával megékesítse.² A XVIII. századbeli borbélyműhelyek leltárai több beretván, ollón és fésűn kívül beretváló karszékét, mosószékét, réztálat, címer medencét, beretváló önmenden-

* Ez az írásom része és folytatása „A debreceni régi polgár házatája” c. dolgozatnak. Első fejezetei a debreceni Déri Múzeum Évkönyveiben jelennek meg. Az írás tárgya a reformáció századával kezdődik. Mert attól fogva találhatók Debrecen város levéltárában reávonatókozó feljegyzések, eleinte igen gyéren és soványan, később — különösen a XVIII. században — mindegyre sűrűbben és kiadósabban. Ismertetését pedig ugyane század végétől való adatok felhasználásával fejezem be. Nemcsak azért, mert a XIX. század az előzőkhöz képest már új időnek számít, hanem azért is, mert napom lemenőben lévén, okkal tarthattam attól, hogyha tovább bajlódom a szaporodó források mindinkább bővülő anyagának kutatásával, végül az előbbi harmadfélszázad szűkebb adatainak feldolgozására se marad elég időm. És így van jól.

Még csak azt valloim be, hogy levéltárunk különböző gyűjteménytárai közül legtöbbet használt azoknak vettem, amelyek a hagyatéki leltárakat és osztályos egyességleveleket őrizték meg.

¹ Radvánszky Béla báró: Magyar családélet és háztartás I. kötet, 259 l.

² Debr. Képes Kalendárium. Zoltai: Csokonai édesanyja és a kőszívű háziúr, 103—105 l.

céi, beretvaszíjjat, fogvonó, köpülőző instrumentumokat, széket, lócát, még ágyat is elősorolnak.

Amiképen a magyar közrendű nemesség viselte a haját, szakálát, bajuszát, bizonyosan ahhoz alkalmazkodott a viszonylag jómódú debreceni polgár is. Kiváltképen az erdélyi viselet lehetett irányadó tekintetben is úgy a földrajzi közelség, mint a szoros politikai és szellemi kapcsolatoknál fogva.

Nemes Mihály és Nagy Géza társszerzők könyvében (Magyar viseletek története) olvassuk, hogy a XVI. század második harmadában a vállig érő hosszú fürtös haj helyett a lengyeles hajviselet terjedt el. A tarkót leborotválták, úgy hogy a haj a fejtetőt koszorúként vette körül. A hosszú hajviselet Méliusz Péter, Debrecen nagy reformátora előtt is ellenszenves. Mert az 1550-es években Debrecen környékén is mutatkozó anabaptizmus — új kereszténység — tévelygő híveinek külső ismertető jele a szakál és haj megeresztése volt. Tudott dolog, milyen kemény harcot folytatott ellenök Méliusz. Gúnyosan „hajas szentök”-nek nevezte őket.³

A század vége felé török hatásra homlokba lógó üstököt hagytak a magyarok fejük tetején elől; az üstök környékét kopaszra nyírták vagy leborotválták.⁴ Radvánszky báró meg azt írja e kor hajviseletéről, hogy az erdélyi magyarság általában fejedelmei példáját követte. A Báthoriak, Bocskai, Bethlen, a Rákócziak és Apaffy Debrecennek is urai voltak. A legényember különösen nem szerette hosszúra nőtetni a haját.⁵

A XVII. század utolsó harmadában egymás mellett járta a hátul rövidre nyírt, elől üstökbe csavart törökös, meg francia divat szerint a hosszú fürtökben vállra omló hajzat.

Sokáig megtartott ősi szokás volt, mind az alsó, mind a felső rendeknél, hogy ha megházasodott az ember, szakálát megnövesztette, holtáig viselte.⁶ A XVI. sz. második, a következőnek első felében némelyek övigérő szakált eresztettek. Divatos volt a rövid, nyírott szakál is.⁷ E század második felében mind sűrűbben találkozunk borotváltarcú férfiak arcképével. Az új divatnak a nemési rendben idősebbek is behódoltak. A bajuszt azonban országszerte meghagyták. Sokan szerették a takarosan, hegyesen, sőt kunkorgósan álló bajuszt. Mások lekonyultan hagyták.

A debreceni kerégyártó céh 1582. évi, meg az ötvös céh kevéssel későbbi eredetű pecsétnyomója egykorú bizonyító történeti emléknek kívánkozik a XVI. századbeli debreceni civis viselet mellett. Mégis, én nem merem ráfogni, hogy a rajtok lévő férfi alakot debreceni kerégyártóról, debreceni aranymívesről véste volna ki a pecsételő készítője, ámbár mindakettő debreceni ötvös lehetett. Inkább azt írtom, hogy a vésnök német minta után dolgozott. Több magyarországi ötvös céh régi pecsétjén észrevehető, mennyire utánzata egyik a másiknak.⁸ Említett céhpecségeinken nem magyar ruha van a csupaszarjú mivelő ötvösön: idegen rajta a tarkóvédős bőrsapka és a derékhoz szorított redős tóga. Még németesebb öltöze van a szakállas, bajuszos kerégyártónak: különösen ilyen térdig érő buggyos nadrágja és alsó láb-szárait borító harisnyája. Hasonló viseletben látjuk a habsburgi uralkodók német zsoldosait, a hírhedt landsknechteket.⁹

³ Dr. Révész Imre: Debrecen lelki válsága 1561—1571. Magyar Tudom. Akadémiai Értekezések a Tört. Tud. köréből XXV. k. 6. sz.

⁴ Nemes M. Nagy G. Magyar viseletek története. 152—154. l.

⁵ Radvánszky id. m. 261 l.

⁶ Nemes-Nagy id. m. 152 l.

⁷ Radvánszky id. m. 259 l.

⁸ L. Kőszegi Elemér: „Magyar ötvösjelek” c. könyvében közöl pecsétábrákat.

⁹ Mindkét pecsét rajza: Zoltai: „Ötvösök és ötvösművek Debrecenben” c. könyve 47. és 74. lapján. — Egy Landsknecht képe Szilágyi S.: Magyar nemzet története V k. 473 l.

A debreceni polgári viseletnek legrégebbnek ösmert hiteles ábrázolása maradt meg a szappanos céh 1676-ban megújított régibb törvényeinek színes címlapján, amelyre Diószeghi Ferenc, akkori notáriusunk két dolgozó szappanos mestert festett ki. Egyik fiatal, másik idősebb férfi. Amaz szakál nélkül, bajuszt és kurtára nyírott tüskés haját visel; emennek fejét prémes süveg fedi, hosszú szakála és sodrott bajusza van.¹⁰ (1—2. ábra.)

Hogy a város vénei, eskütt bírák, szenátorok a XVII. században általánosan szakált viseltek: azt egynéhány azonkorbeli följegyzés is bizonyítja. Szejdi basa sokáig felejthetetlen

sarcolásakor (1660.) — amiként Bartha Boldizsár emlékezetben hagyta. — a Bulyok basa emberei a megköztözött tanácsbeli polgárok fejét *szakáluknál* fogva csüfölnödő szitkok között rázogatták. Teleki Mihály is a kállai vár vásánál (1681.) elégedetlen lévén a Debrecen által odaküldött hadi- és élelmszerekkel, *szakáluk* elmetszésével és ágyukhoz kötözéssel fenyegette meg a debreceni követeket. Kuruc Vay Ábrahám is ugyanazon időtájt így ijesztgette jámbor eleinket: Füstöt vét Debrecen. Sok *nagy szakálú* embernek szél fujja még a szakálát.¹¹

Suba János azonkorból való esete mutatja, hogy a közrendű civis szintén szakált növesztett. Gulácsi nevű izgága, részeg cimborája megverte az uccán és *szakálát* is *megettépedte*.¹²

A XVIII. század országszerte megváltoztatta a hajviseletet. A homlokot árnyékoló üstök egészen eltűnt. A szakálviselettel is felhagytak. E helyett a haját engedték megnőni, sokan egészen a hátok közepéig. Az ilyen haját valamivel össze kellett tartani. Háton a nyaknál zsinórral, pántlikával csokrosan megkötötték: némelyek zacskóba tették. Szokásba jött a haj befonása, különösen a huszároknál, akiktől később a pásztorok közé csúszott le a csimbókos hajviselet. Előkelő debreceni polgárok is a tarkóig érő hosszú hajjal együtt viselik a kurtára nyírott bajuszt. Arcukat pedig símára beretválják. Az arc borotválása már a század legelején fölváltotta a szakálviseletet, még pedig hatóságai beavatkozás következtében. Szücs István írja, hogy a debreceni férfiak 1710 körül *szakálbirsággal* is szorították a borotválkozásra.¹³ Az 1712-ben tartott nyírbátori egyházi gyűlés megengedte a ref. papoknak, hogy szakállukat leberetválhassák.¹⁴ A bajuszt a férfiak szabadon hagyták nőni. Ekkor tájban kezd terjedni a paróka. Viselésétől a debreceni polgár sem idegenkedett. Imé a bizonyíték. Siteri János nevű adózó polgár trágár szavakkal böcsmérelte az

1—2. ábra. Szappanos mester és szappanos legény.
— A szappanos céh 1676. évi artikulusai címlapjáról.

¹⁰ A szappanoscéh 1676. évi törvényének eredetije a Déri múzeum céhemlékei között. Másolatban a városi múzeum 1926. évi Jelentésében.

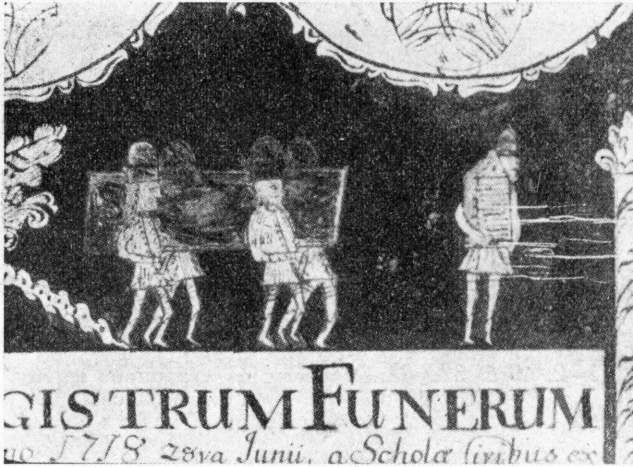
¹¹ Szücs István: Debrecen város Történelme II. k. 383—453. I. és Zoltai: Debrecen a török uralom végén. 64 l.

¹² Konc Ákos: Debrecen város régi büntető joga. 100 l.

¹³ Szücs I. id. m. III. 875.

¹⁴ U. o. III. 649.

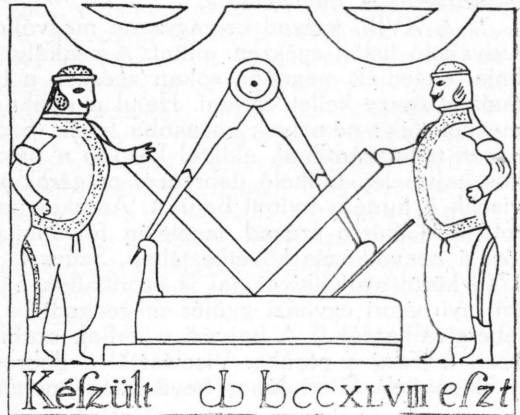
eskütt és szenátor urakat, kiváltképen Miskolczi Ferenc *kopaszfejét* és *parókáját* emlegette. Azzal is fenyegetőzött, hogy „ha valami világ lesz, a tanácsbeliek imitt-amott szedik fel a *nyusztos süveget*. El is ítélték: nyakára követ

3. ábra. Halottat vivő polgárok. — A debreceni ref. egyház 1718. évben nyitott halotti anyakönyve címlapján.

A hosszú hajba, hogy rendbe legyen, a férfiak is görbe fésűt fűztek. Minden kis kalmár tartott ilyen a boltjában két-három tücenyit. Ceglédi Szabó Pál (1736) három dénárért adott egyet. 1785 körül Baranyi Miklós nevű debreceni embert köröztek (nem volt azonos az ugyanolyan nevű gazdag paplanossal) ócska gubát, rövidszárú csizmát, inget, gatyát, hájában *görbe fésűt* viselt.

A XVIII. századból már több olyan emberábrázolás maradt meg, amely a debreceniek hajviseletét is megmutatja. A debreceni ref. egyház 1718-ban kezdett — legrégebb — halotti anyakönyve címlapján epitafiumot (feliratos sírtáblát) és koporsót vivő civisek láthatók. Vállra omló hajuk, az idősebbeknek bajuszok és szakáluk is van. Hosszú hajú, bajuszos beretvált arcú művelő mesterek képe van berakva az asztalosok 1748-ban, a mészárosok 1797-ben készült díszes céhládáján. Hasonló viseletet ábrázol Elek Mihály gubás 1785-, Takaró Mihály bod-

4. ábra. Asztalosmesterek. — Az asztaloscéh 1748-beli ládáján berakott intarzia kép.

¹⁵ Városi Levéltár. Prot. Nigr. 1726—36, 424—426. 1.

¹⁶ Zoltai: A debreceni biblia költségei. Könyv, amelyre 33 ezer frtot költött Debrecen városa. Debr. Prot. Lap. 1906. évf. ápr. 8, máj. 12, 19. számaiban.

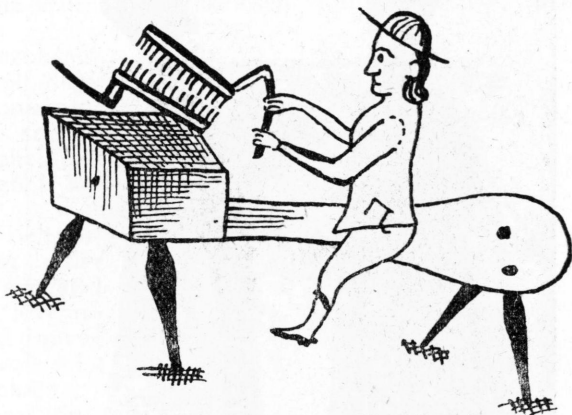
függesztve, kalodába tétessék, másnap megvesszőztessek és a városból kiűztessek.¹⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy Miskolczi Ferenc tanácsnok klasszikus műveltségű férfiú volt. Egy ideig a városi nyomda vezető mestere. A városi tanács 1716. őt küldé ki Leydába, Campegius Vitringa nyomdájába, hogy ott a szent bibliának Komáromi Csapkés György fordítása szerint való kiszedésben közreműködjék.¹⁶ Erdemes tipográfusunk Hollandiában kedvelhette meg a parókát.

nár 1797. évi felszabadító levele, valamint a szappanos céh 1794-beli behívó táblája. (3—7. ábra.)

Rákóczi haját, beretvált arcot és csorgóra álló bajuszt viselt Lévay Ist-

5. ábra. Mészáros mester.

6. ábra. Gubás mester.
— 1785-beli felszabadító levélen.

ván kuruckorbelti főnótáriusunk. Domokos Márton és Domokos Lajos híres-neves főbíránk is beretváltak és tarkóig eresztették őszülő hajokat; míg a bajuszt rövidre nyírták. Így mutatja őket arcképek. Ellenben Maróthi Györgyöt és Hatvani Istvánt kollégiumbeli olajképek egészen beretvált arccal és parókával ábrázolja.

A kollégium tógás diákjainak öltözetét az iskolai törvények határozták meg. Borbély Csokonai Józsefnek köszönhetjük, hogy a rajzolni tudó kortárstól elvárható hűséggel örököltette meg a még Bethlen Gábor által elrendelt és az ő idejében sűrűn változó diákviselőket. Szűcs István is a város történetében,¹⁷ a Déri Múzeum is a helyi művelődéstörténeti emlékek termében Csokonai József képei után másoltatta le a tógás diákokat. (8. ábra). Mindegyik képen pedrett bajuszok, beretvált arcuk a fül mellett huncutkás, a tarkónál felfelé kunkorodó hosszú hajok van. Érdekes, hogy az 1796-ban megújított iskolai törvények a tisztességre és a tisztaságra való hivatkozással eltiltották a tógás diákok a hosszú haj és a bajusz viselésétől.¹⁸ A debreceni fazekasok is a XVIII—XIX. sz. fordulóján a társaságukbeli

7. ábra. Bognár mester.
— 1797-beli felszabadító levélen.

¹⁷ Szűcs. id. m. III. 926—927 l. Csokonai József naplója a Csokonai Kör ereklejtárában, a Déri múzeumban.

¹⁸ Nagy Sándor: A depr. ref. kollegium. I. k. 358 l.

legényt 15 krral bírságolták, ha hosszúra eresztette a haját és zsírral kente be.

A paraszti foglalkozásból élt polgárok: szántóvetők, szekeresek, őrlősök, szőlő- és földmunkások, valamint a cselédek, kocsisok, majorosok, parasztok viseletéről egyetlenegy debreceni ábrázolást ösmerek.

8. ábra. Zöld tógás diákok, fejükön „sink“-nak nevezett süveg.

megfelelően: a gyapjasbőrből készült *sapkát*, *kalpagot* és a nemezből vagy szalmából csinált süveget és *kalapot*. A kalpag és süveg neve török eredetű. Nagy G. meghatározása szerint a süveg általános neve a fővegnek, akár milyen anyagból készült is, akár szőrből vagy nemezből, akár kelméből (bársony, selyem, posztó), akár pedig vadbőrből vagy báránybőrből. Kalap alatt csak a könnyebb fajta, inkább nyáron hordott szőr főveget értették már a XVI. században. Alakra is különbözött a süvegtől. Emennek a karimája úgy volt felhajtva, hogy keleti népek évezredes szokása szerint alig védte az arcot a nap sugarai ellen; míg a kalapnak elől vagy köröskörül kiálló karimája van.²⁰ A süveget télen-nyáron, öreg-fiatal, férfi-nő egyaránt viselte szörmeprémmel vagy anélkül.

A XVIII. század előltről való debreceni forrásaink egyedül a süveget említik. Ez azonban nem zárja ki, hogy mellette a kalpag és a sapka, más-ként kucsma is ne lett volna használatban. Lehet, hogy a mi eleink süvegnek hívták a főveg olyan változatát is, amelynek másutt sapka volt a neve. A *kucsma* elnevezés párszor előfordul már az 1726—1738 évi *Protocollum Nigrumban* is.²¹ A kalap viselése — mindjárt hallani fogjuk — csak a XVIII. század második felében terjedt el Debrecenben.

A süvegről legrégebb debreceni adatainkat a szücs céh 1598. évi tör-

A Debrecen-Ujváros közt folyt határperhez Ruttkay Mihály által 1748-ban rajzolt térképen látható egy pásztor, kutyáival, megterhelt szamarával, fején csákós süveg, vállán kifordított bunda. Inge nem kurta derekú; combig érő, kívül eresztett, nyaknál kivágott; ujjja bőszájú. A lábfejnél felgyűrt darócnadrágban és hegyesorrú bocskorban van. Kezében botot tart. Beretvált arca, csorgóra álló bajusza. Háttérben gémes kút. Hasonlít a karcagiakhoz.¹⁹ (9. ábra.)

2. Fejfedő vagy főveg.

Győrffy I. a Magyarság Néprajzában négyféle férfi fejfedőt különböztet meg, a viseletörténet tanúságtételének

¹⁹ Ethnographia: Vár. Ltr. Térkép gyűjt. 12 sz. a. — Győrffy: A nagykunsági viselet. 1937. évf. 119 l.

²⁰ Nemes-Nagy id. m. 165 l.

vénykönyvétől kaptuk. Ez a különböző süvegek készítésének bérít, azaz árát így állapította meg:

„Posztósüveg béleltetése rókatorokkal, a tetején való bőrt a szücs adván hozá, 50 pénz.

Mállal bélelt süveg jutalma 40 p.

Nest(nyest) posztósüveg béleltetése, az tetején való bőr a szücsé lévén, 75 p.

Polgári högyes süvegnek az ember (= megrendelő) hasi báránybőrével való béleltetése, az szücs adván szélesen vidra prémet reá, 40 p. legyen.“²²

Ezek a Debrecenben szokásos süvegek mind prémesek, holott Nagy G. úgy véli, hogy a tulajdonképeni magyar süveg alatt aligha értettek prémese süveget. Rendszeren fekete se-lyemből vagy fekete nemezéből készült.²³

A szappanos céh 1676-beli törvénykönyve címlapján az öreg mester prémezett kék kelme tetejű süveggel van ábrázolva. Ilyenféle fővegről mondja Györffy: a lengyel süveg posztótetejű, szörme prémű volt, mint a lengyel zsidók szörmes sapkája.

Szücs I. Debrecen város történetének III. kötete 874. lapja után régi civisviseletet ábrázoló színes képet közöl. A civisek rajta hegyes süveggel vannak, egyiké rókaprémese, másiké felálló, elől kihasított karimájú nemez süveg. Honnan vette Szücs a mintát? — nem tudjuk. Aláírás szerint 1870-ben rajzolta Sárvány Lőrinc. A kései rajz tehát, ha csak nem valamely régi másolatról készült, kevésbé megbízható. Lehet a rajzoló elképzelése is. (10. ábra.)

Az 1709-ben meghalt ifj. Dobozi István sírjában nyusztprémese bársony süveget leltem. A ref. egyház imént említett legrégebb halotti anyakönyvének címlapján is a koporsót vívők fejét süveg fedi, de más formájú. Hegyes és csonkakupos, magas karimás nemez süveg. A karima oldalt mintha ferdén be volna hasítva, de nem annyira, hogy a csákó lelógna. Ez a rajzból nem vehető ki biztosan. Györffy azt írja, hogy a hatóság, így a nagykun városokban is, a köznépnek tilalmazta a csákós süveg viselését. Az ilyen süveget a katonához illőnek tartotta.²⁴ A debreceni szabócéhbeli legénytársaság 1759. évi törvénye sem engedte meg, hogy a legények szűrben, gubában, „tsákós süvegben“ járjanak.²⁵ A debreceni elhagyott régi temetőkből néhány karimás magas nemez süveg, Nánásról pedig a diákföveg viselettel feléledt Bocskay-süveghez hasonló, alacsony karimás nemez süveg került Debrecen város múzeumába. A debreceniek karimája nincs kihasítva; ellenben a nánásié mindkét oldalon vertikálisan ki van vágva. (11. ábra.)

9. ábra. Hortobágyi pásztor
1748-beli térképen, Debrecen város
levéltárában.

²¹ A megnevezett jkv. 1732: 171 és 1735: 368 l.

²² Déri Múzeum: Céhiratok. Szap. 1908: 841 sz. a.

²³ Nemes-Nagy id. 166 l.

²⁴ Ethnographia. Györffy id. m. 1737: 2—3. sz. 122 l.

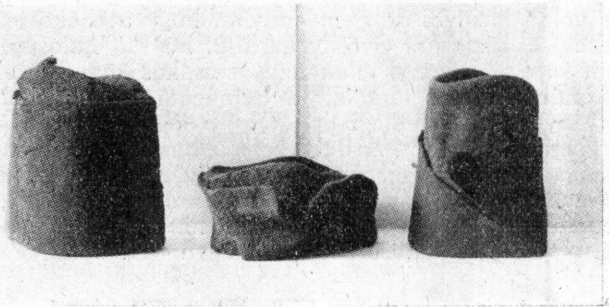
²⁵ Debr. collegium könyvtára R. 751/8. sz. a.

A XVI., XVII. és XVIII. századbeli debreceni céhszabályok az inastartó gazdákat a szükséges alsó és felső gunyán kívül egy-egy süveg adására is kötelezték. Így a csapók (1598), szijgyártók (1599), kovácsok, lakatgyártók, kardcsiszárok (1619), kötélverők (1672), vásári, váltó és szűr-szabók (1735) egyszerűen süveget, a késcsinálók (1674) és bodnárok (1715) egy-egy fekete süveget, vagy annyit, amennyi szükséges, rendeltek az inasok számára. Az inasnak való süveg ára 1745-ben 90 denár volt. Legénynek való 1721-ben 1 frt. 20 dr., téli fekete süveg báránybórból 1777-ben 3 frt. 6 kr. A meszter legény, ha telt neki, nyalka főveget viselhetett. Derecskei Szabó Andrásné borbély-ságot tanult legény fiának csináltatott is szép „nyestes kalpag“-ot 4 frt. 36 dr.-ért 1737-ben.

10. ábra. Debreceni polgárvisélet a XVII. sz. elején. — (Szücs István: Debrecen város történelme. III. k. 875. l.)

ka nyusztos-, Oláh István szenátornál (1749) is egy viseltes nyusztos-, egy görényes téli süveget és egy görényes *sapkát* írtak össze. Botos István patikárius után (1750), aki német plundrában is szeretett járni, egy téli és egy nyári pamut *háló süvegen* kívül 480 frtra becsült *kalap* is maradt. Kiss Gáspár kalmár szenátornak is volt egy hat máriásos kalapja, de télen süveget viselt (1758). A nemzeti úr boltjában változni lehetett a süvegekben. Árult apró „*vi-berányi*“ fekete süveget 68 dénárjával; közönséges apró süveget 42 dénárjával és „*öreg vi-berányit*“ 96 dénárjával. Tikos János szenátor ruhatárában volt (1765) két nyestes süveg, három *kalap* — egyik „*jobbféle*“ — és három *sipka*. Eskütt Csálthy Sámuel vásárús is (1773) korabeli mo-

11. ábra. Nemez süvegek. — Debreceni és nánási temetőkből, a Déri-múzeumban.

dern embernek látszik. Mert új nyusztos és másik félviseltes gerény *kalpagja* mellett két „*kasztor*“ *kalapja* maradt a hagyatékában. A *kasztor* valami jeles finom kalap volt. Haller János erdélyi főúr már száz évvel elébb viselte. 1685-ben 15 rh. frtért vette. Csatári István szenátor — fiatalabb korában szűr-szabómester — diák fiának, akit a hallei egyetemen is taníttatott, 1750 körül 30 frtért csináltatott egy nyusztos *kalpagot*. Volt a fiúnak görényes *kalpagja* is.

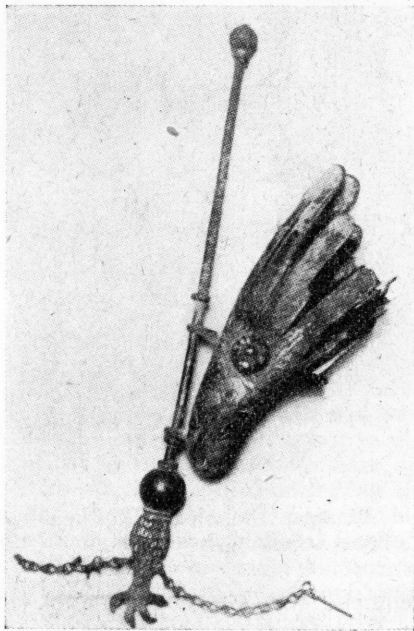
Az én írott forrásaim az ilyen elnevezéseket: árnyéksüveg, kalapossüveg, kunsüveg, turisüveg, kozáklengyelsüveg, csalma, nem ismerik.

Egy biharmegyei árszabás 1793-ból, amely a debreceni vásárookra is kötelező volt, így határozta meg a különböző süvegek árát:

Legjobb matériából készült öreg magyar süveg	1'03 rhfrt.
Hasonló matériából készült kisebb süveg	0'51 „
Alább való matériából való öreg süveg	0'51 „
„ „ „ „ kisebb „	0'42 „
Gyermeknek készült süveg	0'30 ²⁶ „

*

Általános szokás volt a süveg és a kalap mellé egy vagy több tollat tűzni. A hortobágyi pásztor kalapja mellől ma sem hiányzik a tarka tuzoktoll. Gyermek koromban, kuriális nemes szülőfalumban, a közeli Földesen a nyalka legény, még a fiatal házasság ember is, de hogy hagyta volna kalapját daru vagy gémtoll nélkül. Így volt-e hajdan a civisek városában is, az egykorú feljegyzések nem adnak rá kielégítő választ. Mindössze két helyi adatom van. Egy írott és egy tárgyi emlék. Az első az 1736-ban megölt ösmeretlen foglalkozású Váradi Török János hagyatékához tartozó *kócsagtollat* említi tokostul és süvegre való rojtos zsinórral együtt. A másik szép művű, madárszárnyat ábrázoló ezüst forgó, rúdja egyik felől gömbben, másik felől saskaromban végződik. A forgónak ezt az alakját igen kedvelték már a XVI. században is a magyarok, köztük Báthori István, a lengyel királlyá választott erdélyi fejedelem. A debreceni múzeum ezüst forgóját az egykori Dobozy-temető elhordott nagy homokdombjában magam vájtam ki teljesen ösmeretlen sírhelyről. (12. ábra.)

12. ábra. Ezüst tollforgó.
Debreceni temetőbeli lelet.
Déri-múzeum.

*

A *kalap* viselése Debrecenben a XVIII. század közepe táján kezdett elterjedni, először az urak, majd a köznépi körében is. Az első kalaposmester nálunk az idevaló származású Ráckevei József volt, aki 1766-ban nyitotta meg a műhelyét, néhai apósa, Királysági Pál házában, Piac-Miklós ucca szegeletén, a Piac-u. mai 67. sz. a. Olvastam róla, hogy szegénysége és félévig tartó

²⁶ Ethnographia 1937. Györffy id. m. 123 l.

betegsége miatt kénytelen lévén kollegiumi tanulását abbahagyni, a kalapos mesterségre adta magát, amelyet ő előtte senki sem gyakorolt Debrecenben. Pozsonyban inaskodott, még hat évig külföldön vándorolt, hogy a mesterség minden csinját-binját elsajátíthassa.

A kalapcsinálással 1786-ban már nyolcan foglalkoztak, elébb majdnem mindnyájan süvegesek. Az emberek mintha valamennyien egyszerre a „kalaposkirályt”, József császárt akarták volna utánozni, felhagytak a fekete süveg viselésével és a német kalapot kapták fel. Ráckeveiék még így is elégedetlenkedtek. A mondott évben ő és társai panaszos kérelemmel fordultak a városi tanácshoz, hogy tartsa el a kalmártársaságot a kalapárulástól. A kalmárok III. Károly király által megerősített, tehát már hetven éves kiváltságlevelökre hivatkoztak, amely megengedte nekik a süveg árulását, Miskolc és Kassa példájával is érveltek. Amott — mondották — 18, emitt 16 kalapos dolgozik, mégis szabad a kalmároknak kalapot árulniuk.

13. ábra. „Diákok az 1774-ben rendelt viseletben.

közelíthette az 1774 évi diákkalapot. (13. ábra.) Alacsony, félgömb idomú fejedője és ferdén szétálló kemény széles karimája volt ennek. A mészáros céh ládáján marhát taglózó és szelindek-kutyákat idomító mészáros kalapja is hasonlít a diákokéhoz. Csak a karima alacsonyabb és még szétállóbb. Úgy képzem, az ilyen kalapból alakult ki az a jellegzetes debreceni civis kalap, amelyet az én diákkoromban a legtöbb törzsök gazdálkodó polgár öntudatos rátartiséggel hordozott és amely a kékinggel-gatyával együtt már csak a hortobágyi gulyás-csikós jellegzetes öltözeté. A múlt század elejéről származott ábrázolások civis kalapjai aránytalanul széles és felfelé hajló nagy karimá-

A debreceni tanács is úgy okoskodott: ha már a megunt süveg helyett a kalap tetszik a közönségnek, legyen olcsó. Annál olcsóbb lesz, minél többen árúsítják. A kalaposok kérvényét tehát elutasította.²⁷ Mindazonáltal a kalap mégsem szorította ki egészen a süveget, illetőleg édes testvérét, a sapkát. A szőrmés fejedőtélén célszerűbb és kedvesebb volt sok embernek. A süveges céh még sokáig megmaradt és dolgozott. A XVIII. század végén 12 kalapos mellett 18-, 1807-ben ugyanennyi kalapost és 19 süveget írtak össze Debrecenben. 1853-ban a kalaposok száma 22; de már se süveg-, se sapkacsinálóról nem szólt a statisztika.

A polgárság körében terjedni kezdő kalap első formáját nem ismerjük. Se leírást, se rajzot róla nem találtam. Nem gondoljuk, hogy kürtök-alap volt. Nem is az a háromszögletes, oldalt félrecsapott főveg volt, amely a XVIII. sz. közepén a katonaságnál terjedt el, később pedig, az 1770-es években királyi biztosi nyomásra kötelező viselet lett a debreceni tógás diákokra nézve is.²⁸ De meg-

²⁷ A Déri Múzeum 1933. Évkönyve: Zoltai: Mikor kezdődött Debrecenben a kalapviselés? 57—59 l.

²⁸ Szűcs I. id. m. III. k. a 925—926. lapok közé iktatott diákviseleti képek.

jukkal vonják magukra a figyelmet. Ezek az esernyőt is helyettesítő kalap-óriások az ország más részén is otthonosok voltak.

Kicsi karimájú félgömbölyű kalapféléőről kívánok még megemlékezni. Az asztalosok céhládáján (készült 1748., megújított 1791.), továbbá egy 1797-beli bodnár felszabadító levélén ábrázolt mesteremberek, valamint a kollégiumi szolga tanulók Milesz József szénior idejéből (1771) naplója címlapjára rajzolt két coe-fusi tisztviselő, a vigil és az apparitor fején szemlélhető ez a kis pörge kalap, né-melyek szerint inkább kötött házi sapkához hasonló fejedő. (14. á.) Ezen lehet vitatkozni. Kétségtelen, hogy a XVIII. sz. végefelé Bihar megye területén — Debrecen is ide számították akkor — viseltek gömbölyű kalapot is. Megtetszik ez egy váradi mészároslegényt köröző levélből. Ismer-tető jele volt: füstszínű viseltes kurta ujjas, ve-res lajblí, ezüst zsinóros veres nadrág és gömbölyű kalap.²⁹

A debreceni kalap-os céh törvényei (1792) a mesterremekről szóló cikkelyben csupán a kalap készítésénél hasz-nált anyag felől, még pedig *egésznyulszörös* és *félnyulszörös* kalap megcsinálása felől intézkednek.

14. ábra A diákság (Coëtus) tisztjei. — Vigil és Apparitor 1771-beli rajzon.

*

A *nyakravaló* viseléséről keveset tudunk. Talán azért is, mert — amint Radvánszky mondja — régebben nem volt reá szükség. Ugyanis a dolmány nyakig gombolható lévén, annak felálló kis gallérja befedte a torkot is. Kutatásaimban a *nyakravaló*ról legelső adat 1721-ben bukkant elő. Nem is *nyakravalónak*, hanem *nyakbavetőnek* írták. Pikó András nevű timárlegény ruhaneműi közt volt kettő, 170 és 1702 magyar frtra becsülve. Azt hiszem, mind-akét elnevezés egyet jelent. Az 1736-ban meghalt kalmár Ceglédi Szabó Sámuel boltbeli portékái között már *nyakravalónak* írott *muszulyt* leltározna 3 ft. 60 dr. értékben. Kiss Gáspár kalmár († 1758) gyolcsból való *nyakravalókat* is árusított, darabját 24 dénaron. A század végefelé (1785—90) egy körözött debreceni kocsisnak *pamut nyakravalója* és a betyárokénál jó tenyérnyivel hosszabb derekú inge volt. A tehetős polgár is megkedvelte. Csáthi János és neje Gyárfás Sára hagyatékáról 1761-ben készült jelentés sok szép házbeli holmi és „német ing, lászli, tászli, leibl, rokolor” idegen hatásra mutató ruhaneműek társaságában említ *nyakravalót* is. A szűrszabó inas az 1798 évi rendelkezés szerint a három esztendőre előírt öltözetben egy *nyakravalót* is kapott a gazdájától.

²⁹ Népünk-Nyelvünk. 1933. évf. Banner I.: A békési levéltárban őrzött Litterae currentales-ből. 139 l.

3. Alsó- vagy fehérruha.

A férfi alsó- vagy fehérruhájához az *inget, lábravalót*, népiesen gatyát és kapcát számítjuk. Radvánszky a mosható fehér szövetből készült alsó ruhadarabokat nappali és éjjeli viselet szerint osztályozza. Szól a férfiak hálókötöséről, hivatkozik Thurzó Imre meggyeztetett háló subájára. Példát idéz skófiummal, azaz aranyfonállal kivarrott férfiingekről és magyar formájú bő lábravalókról. Különben pedig a férfiak nappali fehérruhájára nézve kevés adattal rendelkezett.³⁰ Demkó is emiatt panaszkodik „A felsőmagyarországi városok élete” c. könyvében. Több száz leltár — úgy mond — egyetlen lábravalót se és igen csekély számú férfiinget jegyzett fel. Talán vagy nem viselték, vagy oly csekély volt az értéke, hogy nem tartották megemlítésre méltónak.³¹

A debreceni leltárakban is ritkán és mindig kevés számmal fordul elő. De megvolt okiratokkal bizonyíthatólag már a XVI. sz. vége felé az alsóbbrendű társadalmi rétegnél is, legalább egy-egy pár úgy az imegből, mint a lábravalóból, hogy felváltva lehessen viselni. Még kevésbé hiányozhatott tehát az alsóruha a jobbmódú polgári családban.

A debreceni céhek törvényei kötelezték a mestert, hogy inasát az apróidőre elegendő fehérruhával is ellássa. Általánosságban esztendőnként 2 inget és 2 gatyát tartozott adni. Kapott tehát az inas 4 vagy 6 pár fehéreneműt, azaz 4 vagy 6 inget, ugyanannyi lábravalót a mesterétől tanulása idejére, aszerint, ahogy az apróidő 2 vagy 3 esztendeig tartott. Imé a szappanos céh 1598. évi törvénye a legény számára is évi fizetés fejében 12 m. frton és élelmezésen felül egy kiscicer nadrág és szürcsuha mellé két *ümögőt* és két *gatyát* is rendel.³²

Debrecenben a férfi fehérruhája igazán alsóruha-számba ment. Mert a polgárság zömét alkotó iparosok és kalmárok — a túlnyomólag paraszti mezői munkát végző jobbágysággal ellentétben — dolmányt és nadrágot öltöttek föléje. Az inas számára is csaknem mindegyik céh előírt egy aba vagy kiscicer nadrágot, dolmányt, szürcsuhát, ködment vagy gubát. A kerékgyártók tiltották is 15 kr. büntetés alatt, hogy a becsületes legény tisztességes öltözet nélkül *gatyaszárban* merészeljen járni a műhelyen kívül. A fazekas céh sem engedte meg a legénynek, hogy vasárnap, ünnepnapon, vagy a társaság gyűlésében vagy temetésen *nadrág nélkül* jelenjen meg. A többi céh sem akart e tekintetben alábbvaló maradni. Efféle illetlen viselkedés miatt ragadhatott Tamás Deák Mihály debreceni civisre a *Gatyaszár* gűnynev.³³

A szolganép sem idegenkedett a nadrág viselésétől. Debrecenben nem is tiltották tőle. A mi városunkra nem alkalmazható az a megállapítás, hogy „régebben a cseléd-pásztorféle ember télen-nyáron *gatyában* járt, nadrágot

³⁰ Radvánszky id. m. I. k. 67—69 l.

³¹ Demkó id. m. 159 l.

³² A mester tartozott inasának az asztaloscéhben (1620.) 6 pár-, a bodnároknál (1715.) 6 pár-, a csizmadiáknál (1614.) 4 pár-, fazekasoknál (1800.) 6 pár-, gombcsinálók, csutorás, fésűs céhben (1713.) két esztendő inasnak 4-, háromesztendőnek 6 pár-, gombkötőkénél (1712.) 3 pár-, késcsinálókénél (1674.) 6 pár-, kovács, lakatgyártó, legyvercsiszár céhben (1619.) 4 pár-, szijgyártóknál (1672.) 3 pár-, szűrműves szabóknál (1735.) 4-, később 5 pár-, váltóműves szabóknál (1735.) 4 pár-, vásári műves szabóknál (1725.) 5 pár fehér öltő ruhával. A tímárok és csapómesterek (1098.) meg a kötélverők (1672.) egész időre csak 2—2 inget és gatyát adtak az inasnak. A szijgyártó céh régebbi (1599.) törvénye úgy intézkedett, hogy a 3 évre szerződött inasnak érdem és szolgálata szerint jár a ruházat. A kalapos mester (1792.) csak olyan ruhával tartozott az inasnak, amellyel magát a hideg és meleg ellen befedhesse. Az ötvösök se az 1557. se az 1598. évi törvényükben az inas öltöztetéséről nem gondoskodtak.

³³ Debr. Déri Múzeum 1934. Évkönyve. Zoltai: Debrecen régi jellemző vezetéknevek. 95 l. Igen furcsa nevek voltak: Bottal nősző Bessenyei Demeter (1617.), Vízhozta Péter (1620.), Tamás Deák Mihály, másként Gatyaszár Mihály (1636.), Tomboló György és Mondom György (1637.) stb.

legfeljebb az öregebbje hordott”.³⁴ Mert id. Szőke János debreceni tőzsér naplójából tudjuk, hogy béreseinek, kocsisainak, sőréseinek az 1740-es években konvencióba egy-egy karasia vagy más posztó nadrágot is adott az ing, láb-
 ravaló, ködmen, szűr, süveg és csizma mellé.³⁵ Fodor János gazda is a ma-
 jorosainak 1760 körül egyebeken felül nadrággal fizetett.³⁶

Sem az ing, sem a lábavaló szabását, alakját pontosan nem ismerjük. Györffy I. úgy tudja, hogy a férfiing legkezdetlegesebb formája a magyarság zöménél egykor általánosan elterjedt *bornyuszájú, derekatlan* ing. Az említett hortobágyi térkép juhásza ugyan a derekát is elfedő bornyúsájú inget visel, mindazonáltal azon felfogás felé hajlok, hogy rövid derekú inget hordott a mult század közepe táján még nem csak a pásztor, de az elmaradottabb, a régi szokásokhoz ragaszkodó szántó-vető debreceni törzsök-polgár is. Múzeumunknak a világháború előtt szereztem egy ilyen szépen varrott inget. A tulajdonosa, jómódú civisasszony dicsekedő hangon mondta: ez a nagyanyám jegyajándéka volt a nagyapámnak 1850. körül.

Ellenben a mesterséget folytató polgári társadalom nem tartotta magához illőnek. A fazekas céh 19. artikulusa 15 krral rendelte megbírságotni azt a legényt, akinek inge vagy azon felül viselt ruhája olyan rövid, hogy a *hasa és dereka kilátszik*. A debreceni mesteremberek közt elterjedt férfiing ha nem is lobogós, de felgyűrhető bőujjú, derekas volt. Ilyen felgyűrűt derekas inget viselni a debreceni asztalos és mészáros céh már látott ládáin, meg a szappanos céh behívó tábláján ábrázolt mesterek. (4. és 5. ábra.)

A *lábravaló* formájáról sem maradt fenn elég följegyzés avagy képirás. A szappanos céh 1676. évi törvényeinek már szintén ismert címlapján a dolgozó mesterek lábavalóban vannak, ha ugyan jól kivehető. A lábavaló inkább szűk, mint bő, kevéssel térden alul fel van gyűrve. Egy körözött debreceni csikósbojtár öltözete (1785—1790 közt) nagy karimájú kerek kalap, hol szűr, hol bunda, kifordítva, *rövid ing és bő gatya*.

A pásztorok, parasztlak lábavalóját házi vászonból varrták; télen térden alul szíjjal vagy madzaggal körülkötötték.

Nemcsak a főiri családokban (mint Radvánszky könyvében olvassuk), a debreceni polgárok körében is szokás volt, hogy a menyasszony keszkenőt, inget, sőt lábavalót is — még pedig szépen himzettet — ajándékozott a vőlegénynek. Borsi Panda kiházásítására tett költségek közé a gyámja (1766) a jegyingerért 4 frt. 51 krt, a gyoicslábavalóért madzagjával együtt 1 frt. 4 krt számított fel. Derecskei Szabó Erzsébetnek, Nádudvari János menyasszonyának (1737) a jegyajándék: egy ing és 3 keszkenő 20 frt. 60 krba került. Érpáji Sárának a mostoha apja Zelizi István (1740) 9 frt. 18 kron vett jegyingeret vőlegénye Ceglédi Pál szentmártoni prédikátor számára. Csáti János hagyatékában (1761) egy skófiummal varrott, aranykötéssel és csipkével díszített férfi inget, egy arany és cernavirággal varrott madzagos lábavalót találtak. Amazt 6'12, emezt 4'08 magyar frtra becsülték. Tikos János szenátornak is volt arannyal varrott sleziai gyoics inge, ugyanúgy varrott gyoics lábavalója. Egyébiránt a XVIII. századbeli hagyatéki leltárainkban, ha nagy ritkán szólanak is férfi alsóruháról, csak néhány darabot neveznek meg, egészen jómódú házaknál is. A németesen öltözködő Botos István patikáriusnak († 1750) mindössze 3 pár fehérruhája, 3 pár fehér strimflije, 3 pár vorhándlije és egy fekete strimflije volt, összesen 5 m. frt. 11 dénár értékben. A már kétszer is említett Csáti Jánosnál a skófiumos egy pár magyar alsó fehérműn kívül 3 német inget és 1 lábavalót írtak össze. Ifj. Nánási Györgynél (1772) 5 ingből, 1 lábavalóból, ugyanazon évben Olvasztó Vári László dohánykereskedőnél 2 ingből, 2 lábavalóból állt a férfi alsóruhákészlet eltemetésök után. Amit fel nem írtak,

³⁴ A Magyarság Néprajza I. k. 408 l.

³⁵ Városi Ltr. Polgári perek 1767: 1 sz.

³⁶ Déri Múzeum 1936. Évkönyve. Balogh István: A debreceni tanya. 156 l.

azt vagy rájuk adták halotti öltözetnek, vagy olyan viseltes lehetett, hogy számbavételre érdemtelennek tartották.

Ez utóbbi ok miatt nem említik soha és sehol azokat a négszegletesre vágott, népiesen *kapcának* nevezett vászon és gyolcsdarabokat, amelyekkel saruba, cipellőbe, csizmába dugott lábukat csavarták be. A kapca viselése, szegénynél, gazdagnál, nőnél, férfinél egyformán megszokott volt. Böszörményben hirtelen meghalt Szabó István tímármester után maradt „három rongyos ingról” is azt jegyezték meg a leltározók, hogy „kapcának való”.³⁷ A *harisnya* viselet, *strimfli* néven a XVIII. század közepén a férfiaknál is terjedni kezdett. Az imént már említettük Botos patikárius *strimflijét*. Gesztefeld Albertné boltjában (1759) 200 pár férfinak-nőnek való mindenféle *strimflit* vettek leltárba.

Itt van helyén, hogy szóljunk a *tüszőről* is, noha épen nem nevezhető fehérneműnek. De Györffy István a rövid derekú ing tartozékát sejtí benne.³⁸ Azért lehetett rövid az ing, — vélekedik, — mert a bőrtüsző jól megvédte az ember szabadon maradt derekát. Példákat idéz, hogy a XVIII. században a Nagykunságon is otthonos. Észrevehetők némi nyomok, amelyek azt mutatják, hogy az alsóbb renden lévők közt Debrecenben sem volt a *tüsző* szokatlan. Tóth Mihály nevű nőtelen kapás embert 1779-ben holtan találták hatvanutcai bérelt lakásán. Igen szennyes gúnya volt rajta és a derekán *tüsző*. Ebben rejtegette minden vagyonát. Tizenkét aranyat, egy császári tallért és 320 vonás forintról szóló adóslevelet. Tudnunk kell erről a Tótól, hogy Erdélyből származott, de 38 évig lakott már Debrecenben.³⁹ Különbén az imént idézett Szabó István tímármester hagyatékában is említetetik egy *tüsző*; olyan hitvány, hogy 6 krajcárra becsülték. A kenyerestarisnyája háromannyit ért.

4. Felső ruha.

A felvidéki városok életét ismertető Demkó Kálmán azt írja, hogy osztálykülönbség szerint volt megállapítva mindenki részére a ruházkodás. A gazdag patriciusok és a magasabb vagyonosztályba tartozók nem tűrhették, hogy a náluknál szegényebb és alacsonyabb osztályú ember fia, leánya az ő gyermekökkel egyformán öltözködjék.⁴⁰ Demkó inkább a cselédek, szolgák és szolgálók ruházatát szabályozó helyi statutumokra hivatkozik, egy 1672. évi rendeleten kívül, amely mindenkit állásához illő öltözködésre kötelez. Debrecenre vonatkozólag semmi olyan hatósági rendelkezést nem találtam, amely az itteni lakosságnak ruházkodását társadalmi osztály szerint, rangra és vagyoni helyzetre való tekintettel szabályozta volna.

A céhek törvénykönyveiben fordulnak ugyan elő ruházkodást irányító előírások és tilalmak. Ezek azonban a helyi társadalomnak csak egy-egy kisebb tagozatát, e tagozatnak csak több-kevesebb személyét kötelezték. A maga nemében — ahogy tájékozva vagyok — majdnem egyedül való a város jegyzőkönyveiben az a tanácsi határozat, amely a XVIII. század elején megtiltja a nőknek az „illetlenkedő magas patkó viselését”, a lakatosoknak pedig azok készítését. (1708. aug. 3.)⁴¹

Mintha csak egyszersmindenkorra kiható érvényességgel állapította volna meg Debrecen város minden rendű-rangú lakosaira nézve az öltözködés zsinórmértékét az 1567. évi debreceni zsinat hitvallása, amelynek elfogadásával Debrecen egészen és a tiszántúli magyarság zöme a helvét irányú reformációhoz csatlakozott. Noha e hitvallás kifejezetten az egyházi tanítók, azaz

³⁷ Vár. Ltr. Relatio 1777 : 2 sz.

³⁸ A nagykun viselet. Ethnographia 1937. 2—3. sz. 225 l.

³⁹ Vár. Ltr. Rel. 1782 : 4. sz.

⁴⁰ Demkó id. m. 242—243 l.

⁴¹ Szűcs I. id. m. III. 872.

a papok és ezek családtagjainak öltözködését szabályozta, mégis vannak azon cikkelyekben minden emberre, az egyház minden tagjára tartozó vezető gondolatok és irányelvek. A későbbi debreceni tanács épen ezért e kánonokat elegendőnek, alkalmasnak tartotta avégre, hogy a debreceni keresztyén respublica mindegyik tagja tudja, milyen ruha illeti meg őt tisztéhez, foglalkozásához és vagyoni állapotához képest.

Megidézek belőlök néhányat.

„A tisztához illendő méltó ruhát viseljen minden. A bíró mást, a hajdú mást, egyéb mester ember az ő tisztihöz illendőt viseljen.”

„Hátha tanító vagy, katona udvari módra, deli módra cifra ruhát ne viselj. Feleségednek is hányt allj, garádicsos szoknyát ne csináltass. Gyöngyes fedélt se hagyj viselni.”⁴²

Avagy tovább a XV. nagyobb cikkelyből idézek:

„A használatos, természeti és polgári öltönyök kelméjét és alakját, a keresztyén szabadság ítéletére bizzuk, úgy hogy azoknak használata a természeti szükségekhez alkalmazott és a tisztességgel, józan középsszerrel összeillő legyen. Csak a fényűzést, gőgöt, pompát és a bálványozók babonáit távoztassuk . . . Mert az írás semmit sem mond a ruhák kelméjéről és alakjáról, hanem mindeniket a fiak szabad rendelkezése és hatalma alá bocsátja . . . Mert az úr a föld és annak teljessége. Senki se ítéljen vagy kárhóztasson el titeket az ételért, italért avagy a ruházat különbségeiért.”⁴³

Most már lássuk a férfi felsőruha viseletet közelebbről.

a. Bőrruhák. Szörmésruhák.

Ezeké az elsőség. Mert a bőr mind természetes állapotában, mind cseréssel, csaválással kikészítve legrégebb anyaga ruházódásunknak. Az ősember művelődésének legkezdetlegesebb fokán egyszerű, könnyű (!) eljárással tette alkalmassá fázó teste megvédésére az elejtett vad szörmés bőrét. Nagyon hosszú idő, sokezer év telt el, míg a zsákmányoló életmódot pásztorkodással, majd földműveléssel cserélte föl. Mint állattenyésztő és szántóvető, ősmerte meg a házi állattá szelídített juh gyapjának, bizonyos növényeknek, kendernek, lennek azt a tulajdonságát, hogy belőlök fonál, szövet, vászon készíthető. Fel kellett találnia a fonás és szövés mesteriségét, szerszámaikat is.

Debrecenben, e mindig iparúzó és kalmárkodó magyar közösségben, okiratilag kimutathatóan a gyapjumivesség mellett a legrégebbiek a bőrkikészítő és a bőrből dolgozó mesterségek. Enyingi Török János, a város földesura 1555-ben úgy nyilatkozott a Déri Múzeumban őrizett magyarnyelvű levelében, hogy a régi kiváltságaik megerősítését kérő vargamesterek olyan levelet mutatának fel ő előtte, amelyet művelésök szabad gyakorlásáról 200 esztendőnél régebben adtak nékik a királyok. Ez az időmeghatározás az Anjouk korával vág össze. Akkor alakultak meg Magyarországon a legelső céhek. A gyapjumivesek, csapók, szövégyszövők rendtartásai a XIV. század végéről Debreceni László és Monaki Sándor földesuraink megerősítésében maradtak fenn. A szűcsökét Mészár Gergely főbíró Hunyadi János parancsára adta ki 1449. A posztószabó, másként posztómető, posztónyíró mesterek artikulusai 1468. Nagy Mihály bíróságában keletkeztek. A szűcsök 1598-ban, a megváltozott körülményeknek megfelelő új törvényt kaptak a városi tanácstól. Ebből idézzük: „itt való debreceni lakos embörnek maga vagy háza népe ruháinak bélélésére három frt. érő bürt szabad megvenni. A vad bürt is a nyuszt és a nyest bürön kívül senki nyersen meg ne vehesse elvétele büntetése alatt. A csinált vad bürt nyereségre is mindennek szabad megvenni.”

Ezt a rendtartást 1646-ban következőképen bővítették: „A vadbőrökből

⁴² Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bpest 1882. II. 546—547 l.

⁴³ U. o. 573 l.

álló és nyúlból *gereznákat*⁴⁴ mások is behozhatják és mind a céhes emberek, mind egyéb itt lakos emberek a *czibókás* és pegyemes *gereznákat* megvehetik.⁴⁵ A *gereznák* csinálásának árát az 1598. évi szücs törvények szabályozzák. Többféle sőt *virágozott gereznáról* is van szó. Imé: „*Mál gereznának* gallérozása 1 frt., de úgy az mint kerekedik a mértékre; ha pedig ugyanott az *virágát kiketezi*, 25 pengőt adgyon. Ha az *mál gereznát* az rendelben valaki meg *keriteti* és az szemesse is elbomol alóla és ismét szücs mester *férceli helyére* és *meggallérozza*, az *virágát is kiketezi*, negyedfél forintot adgyon tüle. *Morva gereznának gallérozása* — egyéb munka rajta nem lévén, sok irha reá menvén, béri legyen 65 pénz, cernát adván hozá”.

A legegyszerűbb, egészen kezdetleges alakú bőrmez vagy öltő a *hátibőr*. Az állat lenyúzott, megszáritott és megpuhított egész bőre, a nyak, fej, láb és fark-részekkel együtt. A vadász és pásztor ős a vállra vetve, az első lábak bőrével a mellen összekötve viselte. Az Alföldön a XVIII. században még igen elterjedt volt. Fekete vagy fehér juhbőrből csinálták magok a pásztorok. Vadbőr, a farkasé, tigrisé, párducé is megfelelt a célnak. A lánccal, kapoccsal, horoggal felszerelt hátibőrt a XVI—XVIII. századokban az előkelő nemes urak is kedvelték, kiváltképen lovas bandériumokban. Csakhogy az urak hátibőrért *kacagánynak* hívták. Az én debreceni forrásaim ezt a bőr felsőruhát *hátibűr* néven említik. Ösmerték is a Hortobágnál.

Idegenül hangzik nálunk a *suba* elnevezés. Akár szőrmével vagy kelmével bélelt bő férfi és női felsőruhát értsünk alatta, miként Radvánszky báro és Nemes-Nagyék,⁴⁶ akár a racka hosszúszerű bőrből varrott bokáig érő palástszerű bundával azonosítsuk, mint Györffy István.⁴⁷

A *suba* szót egyetlenegyszer vettem észre. Az 1552. évi tanácsi jegyzőkönyvünk említi Ember Mihály nevű civis két subáját. Egyik nyest, másik farkasbőr suba volt.⁴⁸ A *subicával* is, amely Radvánszky szerint⁴⁹ a női kis suba kicsinyített alakja, csak egyszer találkoztam, a szücsök már többször említett 1598. évi törvénykönyvében, amely a rókabőrből készült „*szin subica*” árát, ha minden szerszámát a csináltató ember adja hozzá, 5 frtban állapította meg. Ha pedig a mester csáválja meg a rókabőrt, minden bőr csáválása 8—8 pénz az 5 frt fölött. Érdekes, a szücs céh artikulusai a *bundá*-val se foglalkoznak. Valószínűleg azért nem, mert a debreceniek ezt a szőrmés bőr felsőruhát a XVI. század végén nem ezen a néven használták. Még a XVIII. századbeli hagyatéki leltárak is nagyrítján említik. Arra is gondolhatok, hogy az irástudó régi öregeknek eszökbe se jutott, hogy a pásztorok és kocsisok zsiros, avas, bűdös bundáit ilyen magam fajtájú kései kutatók kedvéért számbavegyék és följegyezzék. Néhány bundáról mégis van tudomásom. Szücs Pap János eskütt hagyatékában találtak egyet (1733). (15. ábra.) A bundán kívül három jó *köpönyegje* is maradt. A század vége felé (1779. és 1788.) megint ráakadtam egy új, egy ócska bundára. megint egy juhász bundára és egy barnaszőrűre, szántó-vető polgárok házában.

⁴⁴ Radvánszky Béla könyvében olvassuk: Ha igen kemény téli időben útra vagy hadjáratra kellett kelniök *bunda*-féle ruhával biztosították magukat a hideg ellen. Ezek közé tartozott a *gerezna*. Az egészet kidolgozott állatbőrökből varrták. Erdélyben nagyon el volt terjedve. Inkább az asszonyok viselték. Divatja nem igen élte túl a XVII. sz. első tizedeit. Az enyedi 1560. évi országgyűlés a rókabőrből készült *gerezna* árát 5—6 frtban állapította meg. 1627. évi árszabály szerint az evettel prémezett térdigérő nyulbőr *gerezna* 5 frt. Báránybőrből csinált hosszú öreg *gereznát* 3 1/2 frt., rövidet 1 frt. 75 pénzért adhatták a szücsök. Radvánszky id. m. I. 137—138 l.

⁴⁵ Magyar Tájéztató szerint: *Cibóka* = mókus (Kalotaszeg.) *Cibabó* = pele. (Zilah és vidéke.)

⁴⁶ Radvánszky id. m. I. 132 l. Nemes-Nagy id. 160 l.

⁴⁷ A Magyarország Néprajza I. k. 419 l.

⁴⁸ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1552: 222 l.

⁴⁹ Radvánszky id. m. I. 133 l.

A ködmön báránybőrből készült téli felső ujjas ruha, szűcs munka. A díszesen kivarrottat ünneplőnek nyáron is felveszik — mondja róla Györffy István. Közvetlenül az ing felett viselik. Szabása szerint vagy egyenes derekú, vagy derékban tödött. Utóbbi megint vagy rövid fodros alljú, vagy térdig érő, hátul is hasított alljú. Ilyenkor *bekecsnek*, vagy *dakunak*. ha még hosszabb, szárközépig vagy bokáig érő, csöves *bundának* nevezik. Mindig szőrmével prémezett s felálló ú. n. magyaryakkal készül.⁵⁰

Egyik legrégebbi felső ruhaféle. De az úri rend nem igen viselte. A nemességnél a posztóból varrott mente helyettesítette. Radvánszky nem is beszélt forrásmunkának tartott könyvében a ködmönről. A jobb módú debreceni polgárság körében sem lehetett nagyon felkapott. Mert a kezünkbe került hagyatéki lettárakból teljesen hiányzik. Más írott források azonban elég sűrűn emlegetik. A XVI. század negyedik évtizedeiben már a „*tarkázott*”, vagy „*cifrázott ködment*” is divatosnak bizonyítják. Alatta vagy hímmel varrott, vagy kimetszett rátétes díszítést érthetünk. Ilyennek mintáit a Déri múzeum őrzi a debreceni szűcs céh emlékei között. (16. á.)

A szűcsök 1598. évi artikulusai többféleképen jelölik a *ködmönt* vagy *kedment*. Olvasunk *puz-ple* (így) *kedmenről*. A remeklőmester ilyen tartozik adni a városbírájának. *Subica kedmenről*. Előírás szerint az inas bérben járt. *Szín subicáról*, mely rókabőrből készült. *Férfi kedmenről*. Jutalma 1 frt., ha nyers báránybőrből a mester ű maga csáválja meg. Kész csávált bőrből ha csinálja, irhát hozá adván, 50 pénz a jutalma; ha pedig *hátfőtyát* megirházza, 75 pénz.

A ködmenviselésben új divat terjedvén el, a szűcsök törvényeit a tanács ehhez képest módosította, vagyis határozta: a „*cifrázott* és mostan szokott *tarkázott* ködmeneket se a mesterek amint magok is kívánják, sem mások még a szabadságban is (a nagy vásárban) nem szabad árulni, hanemha valaki *mondvacsinnáltat cifrázott ködment*, azt alku szerint felvállalhatják.” (1646.)

A szűcsök törvényeik alapján szőrmés állatok bőréből egyéb ruhaféléket is csinálhattak, bélelhettek megengedett áron mind férfiak, mind nők számára. Helyén való, már az ismétlések elkerülése végett is, hogy most szólnunk rólok.

Polgári felső ruha bélelése csávált rókamállal, gallérát, két eleinek fordulását rókatorokkal csinálván 3 frt. A csáválásért, ha ezt is szűcs végzi külön kell fizetni.

A *Sziksza mentének* béleltetése kész csávált rókahát bőrből, másfél frt. A csáválásért külön fizetés jár. A Sziksza mentéről Radvánszky azt írja, hogy közelebről meg nem határozható formát képvisel.⁵¹ Nagy Géza a XVI—XVII.

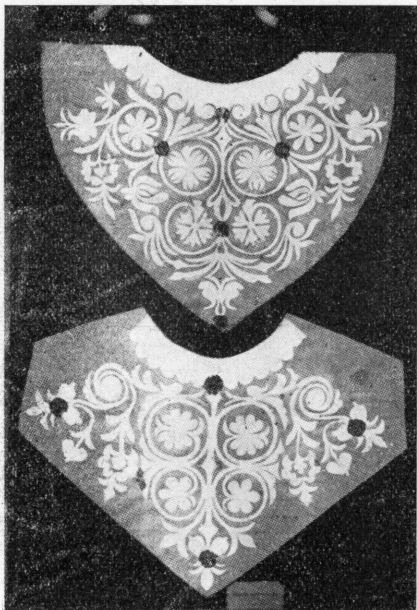
15. ábra. Polgár bundában. — A XVIII—XIX. sz. találkozásáról való vízfestmény a Déri-múzeumban.

⁵⁰ Magyarság Néprajza I. 418 l.

⁵¹ Radvánszky id. m. I. 128 l.

sz. fordulóján feltűnő, elől szívalakú mellel ellátott hosszú mentét sejtí Szikszai mentének.⁵²

Folytatjuk a debreceni szücsök műhelyében készült ruhák ösmertetését
Csonka ujuu mente béleltetése kész csávált rókamállal, elei fordulásán róka torokkal 2 frt.

16. ábra. A szücs céh remekléshez való mintája. A Déri múzeumban.

gyezték fel, hogy a szolnoki török béghez a köteles ajándékok között többször ment asszonynak vagy férfinak való néhány ködmen is.⁵⁴

Némelyik céhünk törvénye az inasnak járó ruhaneműek közé a szűr mellé a ködment is előírta. Például az asztalosoknál (1620.), bodnároknál (1715.), késcsinálóknál (1674.), kovácsok-lakatosoknál (1619.) és a vásári műves szabóknál (1735.).

A XVIII. században a ködmonnell csak a pásztorbéreket tartalmazó följegyzésekben találkoztam.⁵⁵ Mindazonáltal a szücsök száma egyre szaporodik a mult század elejéig. A céh a XVI. sz. utolsó negyedében 1610-ig 144 mestert fogadott be a kebelébe. 1671-től 1771-ig, tehát kereken 100 év alatt 306 mester nevét iktatja be a jegyzőkönyvébe. 1807-ben 104 önálló tagot számolt. Ettől fogva lassú apadás mutatkozik a tagok számában. Inast felszabadított a céh 1592-től 1600-ig 81-et, 1601-től 1700-ig 765-öt, 1701-től 1800-ig 602-t, 1801-től 1838-ig 247-et, összesen 1^o95 ifjút.⁵⁶ E számok is mutatják, milyen ke-

Síp ujuu mente béleltetése kész róka háttal, megint 2 frt. Báránybőr-ből összetoldozott gereznával 38 pénz. Egyenként való csávált báránybőrrel 65 pénz.

Öreg felső ruha béleltetése báránybőr-ből toldozott gereznával 35 pénz. Ugyanaz egyenként való csávált báránybőrrel, a cernát hozá a mester adván, 75 pénz.

Asszony embernek való muhar mentének béleltetése⁵³ hasi báránybőr-ből toldozott gereznával 65 pénz. Ha egyenként való afféle hasi báránybőr-ből béleli meg a mentét, jutalma 1 frt.

Öreg asszony állatnak való rán-cos kedmennek csinálása, ha a szücs ő maga csáválja meg a báránybőrt, cernát hozá adván, 2 frt.

Kilenc esztendő s lánynak való kedmen jutalma ugyanaképen csinálva 175 pénz.

A következő század elején (1636.) egy asszonynak való takaros ködment valamelyik cegléd-uccai ház ára toldásánál már 3 frt. 75 dénárta értékelték.

A ködment a török is viselte. Az 1611—18. évi főbírói számadások je-

⁵² Nemes M. Nagy G. id. m. Rajzát is közlik a XXII. T. 4. ábrájában.

⁵³ Magyar Tájékoztató szerint Csík m.-ben mohar-nak nevezik a meleg bolyhos szoknyát. A mi esetünkben muhar = bolyhos.

⁵⁴ Zoltai L. Ismeretlen részletek Debrecen multjából. Főbírói számadások. 52—56 l.

⁵⁵ Szőke János debreceni tőzsér 1740. körül söréseit, kocsisait egy-egy ködmonnell, gubával vagy szűrrel, vagy szűr helyett bundával látta el.

⁵⁶ Zoltai: Szücsmesterekből lett történetíró és főbíró: Bartha Boldizsár.

resett a szűcsmunka, milyen jelentős tényezője volt a szűcsmesterség Debrecen és a környék népe ruházkodásának. A ködmön olcsó gúnya. Györffy István által a Nagykunságról közölt 1780. évi árszabály szerint férfinak való ködmön varrása gazda adta bőrből 60 kr., a szűcséből 2 frt. 50 kr. Kisebb ködmön szolgaleánynek való 1 fr. 50 kr. 10–12 éves gyermeknek való 1 frt. 25 kr.⁵⁷

b. Szűrposztó ruhák és guba.

A vastag szűrposztó, amelyet ősi magyar háziállatnak, a rackajuhnak gyapjából Debrecenben is hosszú ideig szőttek, a bőr mellett általánosan használt anyaga volt a magyar nép felső ruhaneműinek, — olvassuk Györffyék kútfő könyvében. Metéltek belőle *ujjas köpönyeget, dolmányt, nadrágot és salavárdit*. Szűrnek kezdetben a racka szőréből szőtt, ványolt, kallózott posztót neveztek. Később a belőle készült köpönyeget is *szűrnek* hívták. A szűr a magyar köznép legkedvesebb, népdalokban is gyakran emlegetett ruhadarabja. De a dűsan kivirágosított, a cifra szűr használata csak a múlt század eleje óta terjedt el. A szűrről és a szűrművességről, a debreceni gyapjúműves céhek, csapók, szabók és gubások történetét is beleszöve, külön tanulmányt írt Györffy István dr.⁵⁸

A szűrposztó és a belőle varrott ruhafélék Debrecenben is, ahol pedig legteljesebb kivirágzását érte el a szűrszabóság és a szűrposztóval való kereskedést 200 évig majdnem egyedűrságszerűleg űzték magok a szűrszabók,⁵⁹ mindig a pusztázó, mezei népség körében maradtak meg. Béreseken, kocsisokon, pásztorokon kívül még a szekerező, fuvarozó, őrlős és szántóvető polgárok ragaszkodtak hozzájuk. Diák koromban körül galléros, bő kétszerszűrt viseltek a perselyező ipotályi szegények és a város vízholdó béresei, mezei csőzei. A mesteremberek, kalmárok már nem vették magokra, csak apródjaiknak, legényeiknek engedték meg a szűr viselését.

A mesterinas szűr-, másként abaposztóból való ruhaféléi voltak a céhtörvények szerint:

egy szűr és egy *daróc* az asztalos céhben (1620.)

egy-egy szűr, a gomb-, csutora és fésűcsinálóknál (1713.), késcsinálóknál (1674.), kovácsok, iakatosok, csiszároknál (1619.), kötélverőknél (1672.), szíjjártóknál (1599.) és vásári szabóknál (1735.).

Egy-egy *szűrcsuha* a csapócéhben (1598.), csizmadiáknál (1604.), szapánosoknál (1598.), szűrműves szabóknál pedig három szűrcsuha járt, kettéje alsó, egyike felső öltőnek.

A csapómesterek a szűrcsuha mellé *dolmányszűrt* is rendeltek. Egy *aba dolmány* illetve az inast a gomb-, csutora fésűcsináló meg a szíjjártó mestertől.

Aba nadrágot kapott a bodnároknál és késeseknél, *szűr nadrágot* a csizmadiáknál. A gombkötőmester pedig (1712.) kész ruha helyett egy *vég abaposztóval* tartozott az inasának.

A szabóinasok ha legénysorba léptek, társaságuk 1759. évi rendtartása értelmében kötelesek voltak öltözködésben, viselkedésben megkülönböztetni magokat a parasztleányektól, nem csak oly módon, hogy kerülniök kellett vásárnaponként és ünnepnapokon az ivóutaknál⁶⁰ szokott gyülekezéseket, helytelen játékokat és táncokat, a korcsmákban a parasztleányekkel való korhelkedést, kockázást, kártyázást, hanem az által is, hogy „*szürke gubában, csákós süvegben, higombolt és panyóka mentében vagy dolmányban ne járjanak és harang módjára csengő nagy sarkantyúkat ne viseljenek*. E tilalom ellen vétőt pénzbüntetés vagy a társaság korbácsa sújtotta.

⁵⁷ Györffy I.: Nagykunsági viselet. Ethnographia 1937: 129 l.

⁵⁸ Magyar népi himzések. I. Györffy István: A cifra szűr. Bpest 1930. III. 138 l.

⁵⁹ Györffy I. id. m. u. o.

⁶⁰ Debrecenben a jövőzű kutak a város kerítésén kívül voltak. Így a várad- és csapó-utcai kapun-, a cegléd-utcai kis ajtón kívül, meg a Nagyerdőn.

A szűr és a szűrcsuha a XVII. sz. elején a török urak által kedvelt debreceni ajándékok közt is többször előfordul. A csuha különben is ozman török eredetű szó; a köpönyeg pedig bolgár-török. A csuha miben különbözött az egyszerűen szűrnek nevezett ruhától? — nehéz meghatározni. Szamota, Zolnai és Szinnyi a Magyar Oklevéltárban és a Magyar Tájszótárban e kérdésre ingadozó választ adnak. Legvalószínűbb, hogy a dolmány alakját utánozta.

Szűrposztóból készült felöltőfele volt a *kankó* is. Ilyen értelemben nyomtatott könyv 1603-ban említi először. Ujjas felső ruha. Györffy I. a szürdalmánnyal azonosnak mondja. Ha így van, akkor a szűrcsuha sem egyéb, mint kankó. Cucorék Nagy Magyar Szótára pedig a rövid szűrrel tartja egynek. Csak alsóbb társadalmi rétegek vették fel. Debreceni kéziratok ritkán említik. Szöke János tőzsér naplójában találkoztam vele. Cselédeinek vettek.

A Nagykunságon, bizonyosan másutt is a környéken a kisembereknek kedvelt felöltője. Következtetem ezt Biharmegye 1793. évi árszabásából.⁶¹ A szürkankónak tizennyolcféle ára volt. Csak debreceni szürkankó négyféle szerepel egy és két frt. közt váltakozó áron. Az ostorosnak való a legolcsóbb. Elősorol az árszabály debreceni, matolcsi, felsővármegyebeli szűröket és szürnadragokat is. Legdrágább volt: 5 frt. az öreg debreceni szűr.

Most pedig forduljunk a *guba* felé. Legalaposabb elméleti hozzáértője Györffy István ezt így határozza meg: A legvastagabb gyapjúszövetből a csergéből vagy gubapokrócból készült. Igen durvaszövésű kelme, melybe kilógó hosszú gyapjűfűrtöket szőnek. Ezért a szövet gyapjas juhbőrnek látszik. Szövés után kallózzák, ez sűrűbbé teszi. Rendesen fekete színű, de gyakori a kevertszínű gyapjúból szőtt daruszínű *guba* is. Legegyszerűbb és legősimb szabású felső ruha. Egyetlen négyszegletes gubapokrócból vagy csergéből három bevágással alakítják kabátalakra. Férfiak, nők egyformán viselik.⁶²

A *guba* Debrecenben és környékén minden egyszerűsége mellett korántsem olyan régi viselet, mint a szűr. Körülbelül most van 200 esztendeje, hogy divatba kezdett jönni, annak pedig még 200 esztendeje sincs, hogy *gubát* szőnek Debrecenben.

Nem tudok szabadulni attól a vágytól, hogy el ne mondjam, miképen honosodott meg Debrecenben a gubásmesterség? Forrásom hozzá részint Györffy István jeles tanulmánya a Cifraszűrről, részint a debreceni szabó céh vaskos jegyzőkönyve,⁶³ amely a szűrszabók és gubások nagy pörének lefolyását tartalmazza.

„Ugy látszik — olvassuk a peres iratok gyűjteményében — hogy a szűr-csapók mind a háborusidők, mind pedig a viseletnek változása miatt már azelőtt elszegényedtek, amint ezt Bethlen Gábornak a szűrszabók részére kiadott privilégiuma is bizonyítja. Mert a váradi és debreceni szűrscsapók elszegényedését hozván fel okul, megengedi a szűrszabóknak, hogy a szűrvégeket az alatta lévő tartományokban (Erdélyben is) mindenütt szabadon megvehessék és hazahozhassák.⁶⁴ De azért megmaradtak tovább is Debrecenben a szűrscsapók és ezek maradékinak tartják magokat a gubacsapók.” Ugyanis:

„1738 táján változván a föld népének viselete. Ungvár környékén *gubákat* kezdtek szőni és azok viselését felvette ezen vidék is. A kereskedők (főként a görögök)⁶⁵ kezdtek árusítani a *gubát*. A szabók tiltakoztak. De csak a pestis

⁶¹ Györffy: A nagykunsági viselet a XVIII. században.

⁶² A Magyarország Néprajza. I. 409. l. L. még Debr. Képes Kalendárium 1924. évi. 47—51 l. Ecsedi I.: A debr. becsületes gubacsapók céhe.

⁶³ A szabócéh iratai a debr. kollégium könyvtárában B, 751 : 12. sz.

⁶⁴ Györffy kimutatja, milyen roppant mennyiségű szűrposztót hoztak be a debr. szűrszabók Erdélyből még a múlt század elején is. Egyetlen évben többet százezer végnél.

⁶⁵ A debr. tanács a helybeli kalmárok, gombkötők, szabók, szűrszabók érdekében hosszú, kemény harcot volt kénytelen vívni a kormánysszékek által pártolt élelmes

(1739) után döntött a tanács, a csinált gubákat a kereskedőknek, a csinálatlant a szűrszabóknak ítélvén. 1744-ben pedig már a szabók kérésére eltiltotta a kereskedőket a guba árusításától; kimondotta, hogy a gubakészítők magok vagy azok, akik egyedül azzal kereskednek a szegénység érdekében, akár sokadalmakon, akár heti vásárokon behozhatják és árusíthatják a gubát. Ami el nem kél, a szabók nyereségre megvehetik, csak rendkívül drágán ne adják tovább.⁶⁶

„1745 táján Szumbati András, a szűrszabó céh főmestere két gubaszövő ruszka asszonyt, Annókot és Erzsókot — hozott ide és ezekkel szövette a gubát. Tőlök tanulták el a szűrcsapók is a guba szövését. Így lett a szűrcsapókból gubacsapó.„ A kenyérharc most már a szűrcsapók és a gubaszabók közt folyt tovább. A tanács ugyan a pert már 1761-ben eldöntötte; mégis az újra meg újra kiújult: csak a század fordulóján ért teljesen véget. A tanács ítélete úgy szólt, hogy „a gapyúból való munka és a gubacsinálás is a szűrcsapó céhet illeti; azért a gubacsinálás sem szűrszabónak, sem más kontárnak meg nem engedtetik. A gubások, a céhekre felügyelő tanácsnoknak 1801. olyan gubát mutattak be, amelyben egy csepp varrás nem volt, hanem egészen szöve volt, még az uja is. Ezért nem lehetett semmi közük a szűrszabóknak a gubacsináláshoz.

A guba veszedelmes versenytársa lett a szűrnek. A jobbagyság a Tiszántúlnak különösen a felső részén nagyon felkapta. Meglepő a gyors elterjedése. Hiszen az ismeretes árszabályok nem mutatják olcsóbbnak a szűrnel. A debreceni fűrtös vásári legnagyobb guba, cselédnek való, csakúgy 5 rh frt. Az ordinaré gubák és szűrők ára is igen egyforma. Lehet, hogy a felső ruhákhoz támasztott köznépi követeléseknek a guba mégis jobban megfelelt, mint a szűr.

Szűrszabóink a XVIII. sz. végén úgy nyilatkoztak, hogy akik közülök gubát árulnak, szűrt nem tartanak, mert a szűrnek rossz keleti és becsi vagyion; ha mindnyájan azt árulnának, még gyöngébben menne. A debreceni gubások száma a szűrszabók rovására rohamosan megnőtt. A hivatalos kimutatások szerint

	1752.	1762.	1771.	1781.	1790.	1800.	1807.	1853.
a szűrszabók száma	93	53	40	66	52	60	57	16
a gubásoké	—	11	17	84	144	170	209	228

Pedig itthon a polgárság zöme, a jobbmódú osztály épen úgy idegenkedett a gubaviseleéstől, mint a szűrtől. A XVIII. századi leltárakból csaknem teljesen hiányzik. A mesterinasokon is alig volt látható. Ennek oka, hogy a többnyire régibb keletű céhszabályok készítői a gubát még nem ismerték. Egyedül a fazekas céh 1800-ban kiadott kései törvénye rendeli, hogy a gazda inasának adjon 3 esztendőre egy gubát, egy nadrágot, minden esztendőre két pár fejérruhát, egy pár csizmát és egy kalapot.

A gubacsapók gubán kívül takarónak való bolyhos *pokrócot*, *lazsnakot* is tömegesen csináltak. Utóbbi szegény háznál a paplant pótolta. Vizaknai Mihályné árva unokahugát Vas Annát „mikor Isten néki szerencsét adott szépen kiházasította és a menyasszonynak paplanra lévén vágyása, vett néki azt is 6'80 frtéért, holott lazsnakkal is beérhette volna“.⁶⁶

c. Posztóruhák: *dolmány, mente, köpeny, nadrág stb.*

A debreceni polgári viselet mindig, mindenben hűségesen követte — igaz csak módjával — a vagyonos kis- és középnemesség viseletét. A fejedelmek korában főképen az erdélyi magyarság öltözködése befolyásolta. A XVIII. században pedig lassanként a nyugat felől beáramló divat hatott reá. Ez a meg-

tokaji, görög kompániával. Zoltai: Debrecen százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Különösen 41—47. l.

⁶⁶ Vár. Ltr. Relatio 1776: 214 sz. a.

állapítás a ruhaneműek nevére, anyagára, díszítésére támaszkodik, amennyiben ezek az írott forrásokban feljegyezve maradtak. E tanúságtételekből vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a debreceni polgárság ruházata szabásban, alakban is utánozta a nemesség által felkapott divatot. Nálunk is megkedvelték tehát a zsinóros, sujtásos, paszomántos öltönyt, a lehajtott nagy prémgaléros hosszú ujjú öreg mente helyett a könyökig érő bőujjú, vágott derekú rövid mentét, a csákós szárnyú dolmányt, a vitézkötéses nadrágot. Később német-francia hatásra magokra öltötték a palást és köpönyeg után a rokolort, japónikát, decembert, zubbonyt és a leiblit is.

Elmondhatjuk, hogy Debrecenben a vizsgálat alá vett három századon keresztül az emberek télen-nyáron dolmányban és mentében jártak. Mindenki nek volt téli és nyári dolmánya-mentéje. Amazi nehezebb kelméből és bélelve készítették, emezt könnyebb szövetből, bélés nélkül

A *dolmányt* egyenesen az ingre vették fel. Mert a *mellény*, amellyel kezdetben mindig *leibli* néven találkozunk, csak Mária Terézia idejében jött divatba. A dolmány szabása teshez álló, derékba vágott. Alakja ujjainak és alsó részének hosszabb vagy rövidebb volta szerint változott.

A *mentét* pedig a dolmányra öltötték. Bő és ujjas öltöny ez. Hosszú meg rövid, rendszeren galléros. Kelmefélékből, t. i. bársonyból, selyemből, posztóból varrták ezt is, mint a dolmányt. Prémezték, zsinórozták. Másik kelmével vagy szőrmével bélelték. Arany-ezüst fonálból, selyemből kötött, ezüstből vagy rézből, gyakran aranyozva vert vagy öntött gombokkal rakták végig az elejét; az ujjait is sokszor. Alakja és ennek megfelelően a neve is többféle. Helyi forrásaink *öreg*, *hosszú*, *kurta*, *kétszer* (azaz bélelt), *félszer* (vagyis béleletlen), *téli*, *nyári*, *remek* *béllü dolmányt* és *mentét*, *csonkaujjú*, *sípuijű*, *szikszai* (1598), *német* (1750) és *fanatos*⁶⁷ nevű *mentét* említenek. Ellenben az időnként szintén elterjedt foszlány, horvát, jancsár, török dolmány, a csauz, kocsis, cserkesz, lengyel mente elnevezéssel nem találkoztam.

A férfi szövetruha leggyakoribb anyaga nálunk az *angliai posztó*. A belőle készült öltönyt Debrecenben sokszor *angliá-nak* nevezték. Ez a posztó tulajdonképpen a *karasia* posztónak egyik közepáru fajtája. Volt: velencei, angliai és sziléziai karasia. Utána a *rása* látszik legkeresettebbnek. A durva szövésű, igen olcsó *aba* posztóról már a szűrvégposztóval kapcsolatban szólottunk. Kevesebben használták a *fajlondisból* készült ruhát. A *fajlondist* *fajlongisnak*, sőt *közlongisnak* is nevezték. Elferdített neve volt a német eredetű *fein Londisch-nak* vagyis finom londoni szövetnek. Használták a bársonnyal vetélkedő *gránát*, meg a *barazlai*, *hilnicer*, másként *kisnicer*, továbbá a *lazur*, *páduai*, *pokovai* nevű posztót. Legritkább volt férfiöltönyénél a *skárlát*. Nem csoda. Ez volt a legdrágább posztóféle. A XVII. sz. elején nagy népszerűségnek örvendett a *sztamét*, magyarosítva *isztamét* nevű kelme. A török urak is nagyon szerették. A XVIII. században teljesen eltűnt a debreceni piacról.

Ami a ruha színét illeti, a debreceni polgárok különösebben a sötét-és világoskék ruhát kedvelték. Nemvirító más színek is népszerűek voltak. Egy próba számhasznalással a következő apadó sorrendet állíthattam össze: a sötét-és világoskék árnyalatait követik a vas-, fekete-, zöld-, vadgalamb-, hamu-, olaj-, test-, módi-, tenger-, seprű- és szik (talán szek) fű színek. A veres színű ruha ritka. Majdnem egyedül álló eset a fiatal Csatári Jánosé (Hatvani professzor sógoráé). Nősülésekor az apjától veres nadrágot és görényes veres kalpagot kapott rókatorkos zöld mentéjéhez. Egész öltözete 100 m. frtba került.

A dolmány-mente béleléséhez szöveten kívül szőrmét is használtak, még pedig báránybőrt, rókahátat, rókatorkot, rókanyakat, görényt, hörcsögöt, farkast, janótot, nyestet.

⁶⁷ Ezt a szót: fanatos, szótáraink nem ismerik. Cucor G. Nagyszótárában is csak az ellenkezője van meg: fanatlan (fan-atlan) — akinek fana (szőre) nincsen, vagy még nem nő. A fanatos vagy fanos tehát csakis szőröst, bolyhost jelenthet.

A dolmányt eleinte galanddal, a XVII. sz. közepétől fogva zsinórral, sujtással szegték körül. Radvánszky szerint csattal, horoggal, gombokkal kapcsolták össze. Debreceni leltárakban dolmánycsattról, horogról említést nem találtam. A mente-kötő lánc ezüsből itt sem hiányzik. Igen sűrűn, szinte tömegesen fordulnak elő a különféle kötött és fém gombok meg a fém kapcsok. Ezeket a felparcellázott temető sírjaiban is bőven találtam. A gombok némelyik csoportja egy-egy kis ötvösremek. Sima és drótmívesek, tekervényesek. Ifjabb Dobozi István sírjából szilva alakú és nagyságú virágos, aranyozott öntött ezüst gombok kerültek elő. Leltáraink az ezüst gombokat rendszeren ugyanannyi „pikkelyel” sorolják fel. Másrok a számszerint megnevezett gombhoz ezt teszik hozzá: „pikkelyestül”.⁶⁸ A szegénysorsú civis réz, ón és szalamia gombbal is megelégedett. Ezeket a kis kalmárok árulták.⁶⁹

A dolmányra, mentére való gombnak számos mestere dolgozott Debrecenben az ötvösökön kívül. Két céhben tömörültek. A gombkötők céhe 1672. szervezkedett. Rendszabályuk 11. pontja így határozta meg a mesterremeket: „egy mentére való arany skófiumból (fonalból) kötött habos gomb, tizenhat, hozzá való makkos gombházakkal együtt; továbbá egy kardra való három sing és egy fertály hosszúságú szövés, arany-ezüst virággal.”⁷⁰ Az 1712-ben megújított törvény XIV. pontja pedig a remeklő mestertől arany-ezüst fonallal elegendesleg kötött nagy gombot és középszerű huszonnégy száras gombot követelt tiszta selyem szárákkal,⁷¹ úgy mindazonáltal, hogy mind a nagyobb, mind az apróbb gomboknak teteje aranyfonalból legyen.

A gombkötő céhnek a XVIII. század végén még 39, 1853-ban már csak 8 tagja volt.

A gombcsinálók csontból dolgoztak. Ezért a fésűsökkel, csutorásokkal alkottak egy céhet. 1713-ban újonnan készült törvényök mesterremekül előírt tizenkét szép tiszta fekete gombot, hat-hat szép tiszta gyöngyházzal kirakottat, minden két szem gyöngyház közt 4—4 hegyes réz csillagnak kellett lenni. Megint 12 sima rózsastetejű csillagos apró fekete gombot.

A *dolmány* tartozékának tekinthetjük az *övet*. Férfinál egyformán viselte. A férfinak való övet a szőr és selyem közé elegyített ezüst-arany skófiummal tették díszesebbé a gombkötők. Gazdag magyar nemes urak már a XVI. században viselték. En az 1678-ban meghalt Komáromi Csipkés György prédikátor sírjában leltem selyem öv foszlányait, ugyanolyan gombokkal együtt. Irott adataim róla debreceni polgári viselettel kapcsolatban a XVIII. századból való. Iparos, kereskedő, tanácsbeli polgárok csak úgy körülkötötték vele a derekukat, mint jóval előbb Bethlen István, a fejedelem testvére, vagy Apaffy és Thököly. Míg felsőruhájokban nem szerették eleink a vörös színt, selyem övük legalább is annyiszor volt vörös és karmazsin színű, mint kék, tengerszín és zöld együttvéve. Némelyik polgártársunk hagyatékában az övek és a dolmányok száma egyforma volt. Szerették az arany-ezüst skófiummal fonottat. Néhol egy övön 20 skófiu gombot is megolvastak. Szűcs Pap János ezüstös szőr övét tiz, Csáthy Sámuel vaskereskedő arany-skófiumos karmazsin selyem övét ötven frtra becsülték.

*

⁶⁸ Radvánszky nem szól az ezüst gombok pikkelyeiről. Ellenben a skófiumból, selyemből kötött gombokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy ezekhez *pikkelyek* is tartoznak. Megmagyarázza, hogy e pikkelyeket aligha tekinthetjük a gomb szükséges kiegészítőjének. Valószínűleg a mai hurokzsinórt pótolták és így minden gomb mellett vízszintesen a dolmány mellére varratták. Igazán nem tudom, mit értsünk az ezüst gombok annyiszor emlegetett pikkelyei alatt. En a sírokban ezüst gomb társaságában nem találtam olyan tárgyat, amely a *pikkely* szó fogalmának megfelelné.

⁶⁹ Debr. Ltr. Polgári perek 1736: 5. sz. a. Ceglédi Szabó Sámuel boltjában egy levél apró szalamia gomb 12 dr. öreg szalamia gomb 21 dr. U. o. Relatio 1758: 2. sz. a. Kiss Gáspár boltjában egy levél apró óngomb 14 dr. egy levél metszett gomb 21 dr.

⁷⁰ Szűcs I. id. m. II. 645 l.

⁷¹ A száras gombokra nézve l. Radvánszky id. I. 115 l.

A már odaelőbb tárgyalt bundán, szűrön, gubán kívül kelméből készült olyan felsőruháik is voltak a régi debreceni polgároknak, amelyeket a dolmány felett viseltek. Kemény hidegben, esőben, utazásnál a bekecsnek, mentének is föléje kanyarították. Ilyen az olasz eredetű, de hozzánk vagy Pozsonyon, vagy a felföldi német városokon keresztül többé-kevésbé már magyarosítva érkezett *köpönyeg*. Németes formájában is viselték. Tikos István szenátor († 1765) és paplanos Baranyi Miklós († 1789) magyar köpönyegben járt. Nagy nehéz felsőruha a *dézbunda* is, amelynek külső szere posztóból, belső szere szőrméből volt. A téli hónapok elsejéről *December*-nek is nevezték. Olvasztó Vári László dohánykupec vasszínű posztóból és báránybőrből csináltatott ilyen felsőruhát. Halálakor árverésen 6 frt. 12 dron kelt el. Domokos Lajos országos híró főbíróknak zöld Decembere volt. Ezt a Verzár Péter örmény kereskedő ellen tiszteletlen nyelveskedése miatt indított per irataiból tudjuk. Egy boldogfalvai helyszíni tárgyaláson Verzár az őt csendre figyelmeztető főbírónak ezt kiáltotta vissza: „Ebnek parancsol itt Domokos, nem nékem. Bodóházán meg Kólyon parancsoljon! *Ha néki van zöld Decembere, nékem is van!*”⁷² Úgy tetszik: a Decembert nemes emberhez, úrhoz illő köntösnek tartották.

A *köntös* szóval gyakran találkozunk régi jegyzőkönyveinkben. Nálunk sem jelentett valami külön szabású, külön alakú felsőruhát. Hanem — mint Radvánszky írja — a dolmány felett viselt különböző felsőruhák gyűjtőneve.⁷³ A *palást* nevű felöltő sem volt ismeretlen. Már a XVI. századbeli protokollumainkban gyakran előjön ez a felül szűk, alul redősen kibővülő felsőruha féle. Csakhogy a XVII—XVIII. században már csak a női ruházkozásban szerepel, meg mint prédikátoraink hivatásának jelképe.

Ellenben néhány jómódú és előkelő polgár ruhatárában Mária Terézia németesítő kormányzásának hatásaként *rokolor* és *japonika* nevű, annakelőtte ismeretlen felsőruha jelenik meg.⁷⁴ *Ns.* Tikos János szenátornak két *rokolorja*, vagyis ujjas köpönyegje és két *japonikája* volt. Utóbbi egyike kék tarka színű. Azt hiszem, afféle pongyola házi kabátra gondolhatunk. Senátor Oláh István († 1749), patikárius Botos István († 1750) és Csáti János († 1761) után is maradt egy-egy *rokolor*.

A *zubbony* nevű felöltő egyetlenegyszer akadt elibem. Radvánszky is keveset ír róla. XVII. századbeli két példával igazolja. Prémezve, prémezellenül és töltve is viselték. Debreceni leltárak egyedül a jómódú Böszörményi István gombcsinálómester hagyatékából említenek egy tengerkék török bagazia (vékony vászon) zubbonyt. Valószínűleg munkaközben viselte.

A török hódoltság idején megismerkedek eleink a keleti *kaftánnal* is. Birák és tanácsbeli uraimék a város követségében többször megfordultak a fényes portán Konstantinápolyban, a basák és beglerbégek zsarolásai ellen oltalomért esedezván, máskor a Magyarországra jött szultán előtt kellett hódolatkukat bemutatniok. Ilyenkor a követség tagjait a kapudsi basa török udvari szokásnak megfelelően értékes selyem kaftánba öltöztetve bocsátotta a szultán felséges színe elé. A drága szép kaftánt ajándékuul kapták. Tehát haza is hozhatták. A debreceniek utoljára 1683 tavaszán udvaroltak a Bécs ostromára indult IV. Mohamednek Nándorfehérvárnál. Komáromi István főbírónk ekkor is mentéjét letévén — császári köntösbe öltöztetve járulhatott a császár számo-

⁷² Népünk-Nyelvünk 1935. évf. 31—33 l. Zoltai cikke a dézbundáról.

⁷³ Radvánszky id. m. l. k. 137 l.

⁷⁴ Borbély Csokonai József, a költő, édesapja naplójába a 1778. okt. kelettel a következő eseményt jegyezte fel: „Kömvészek, pópista szabók, lakatosok, órás, suszterek, ácsok egy céhet állítsanak.” A közös új céh tagjai nemcsak, hanem úgyszólván kivétel nélkül német nevű és német anyanyelvű mesterek voltak. Minthogy egyre szaporodtak, később szétváltak és önálló német céheket alkottak. Például már 1782-ben a suszterek kilencen és a német szabók öten különváltak és külön céhben tömörültek. Ezek német módra dolgozva is, a német divat gyorsabb terjedését siettettek.

lyához.⁷⁵ Ily módon számos török kaftán jutott el Debrecenbe is: Irásos bizonyítékomban is van rá. Tolnai Imre deák szenátor, több ízben főbíróként hagyatékán Mike Pál főbíró és esküttársai megosztotzatván 1632. az örökösöket, az özvegynek Illiési Juditnak és Tolnai János árváinak pénzen és egyéb fejér és ezüst marhán kívül jutott egy tarka szőnyeg, egy török kárpit és egy zöld török kaftán; Szatmáron lakó Tolnai Erzsébet Gyarmathi Mihályné gyermekeinek pedig egy szederjes török kaftán.⁷⁶ De a mi embereink se viselték, hanem mint az erdélyi urak, magoknak és feleségöknek vagy paplant csináltattak belőle, vagy dolmányukat, mentéjüket béleltették ki finom selyem kelméjéből.

A mellényt a XVII. században se az erdélyi, se a debreceni magyarság nem ismerte. Nálunk csak a XVIII. század közepe táján kezdett divatos lenni mind a férfiak, mind a nők között. A neve is, amellyel elterjedt, mutatja német eredetét. Sokáig nem is hívták másként. *Leibl*, *lajbli*-nak írják mindig a leltározók és az íródeákok az új jövevényt. Elvéve a *pruszlik* név is előfordul, legelőször 1744-ben inkább női ruhák felsorolásában.

A mellény ma általában ujjatlan, testhez álló, begombolható, csipőig érő könnyű mez. Ilyen volt a régi Debrecenben is; de kivételesen ujjas leibliről is esik szó. Apró ezüst, réz, ón, szalamia vagy kötött gombbal szorították a testhez.

Az ünneplő lajblit selyemből, bársonyból, plüssből varrták. A* mindennapi viselőt flanelből, kamelotból, kanavácából. Szerették az élénk színű, tarka mellényt, a kék, fehér, vörös, zöld, karmazsin, viola, szegfű színűeket. Gyors elterjedésükben részesek a kalmárok is, akik főképpen fejér flanel lajblikat kezdtek árusítani a szabó céh érhető zúgolódása mellett. A tanács által panaszra elrendelt vizsgálat 1753. tizenegy kalmár boltjában 216 flanel mellényt talált. Közte volt Szeremley Sámuel főbíró boltja is.

Csáthy Sámuel vásáros mellényei közül kettőről is ezt írták: *arany plastal*. Mi volt ez? Plastron vagy más?

A *nadrág* viselet általános. Mesterember és kereskedő mindig ebben járt. Ünnepen és télen a szántó-vető polgár is. Láttuk már, hogy az iparos nadrággal is tartozott ellátni az inasát. Szőke János tőzsér (1740 körül) kocsisának, béresének, sőréseinek is csináltatott nadrágot karasiából vagy abából. Legkedveltebb a magyar szabású nadrág, sem bő, sem szűk. Az ellenzős magyar nadrág, két hasítás által alakult lebbentyűvel, csak a XVII. sz. vége felé tűnik elő a képes ábrázolásokon. A nadrág egyszerű régi alakját a székelyek és tótok őrizték meg.⁷⁷ A nadrág zsinórozása, vitézkötéssel díszítése is csak a XVII. sz. első felében kezdődött. A téli nadrágot bélelték. Térdét, ülepét sokan, kivált a lovon járók, irhával borították. A török időkben elterjedt a bugyogós *török nadrág*. Ezt Debrecen környékén elvéve még a XVIII. sz. végén is viselték az alsóbb rendűek. Rác János nevű szoboszlai ember (1746—1774) ujjas szőr darócban, ujjanélküli abadolmányban és *török abanadrágban* volt, amikor a hatóság körözte.⁷⁸

A nadrág anyaga, színe általában olyan volt, mint a dolmányé. Csáti János vagyonos polgártársunknak „*mellirtes*”, bélelt anglia nadrágján (1761) mit értsünk, nehéz rá megfelelnem.⁷⁹

A nadrággal együtt szőlünk a *salavádiról*, vagy *salavádiról*. Mert nem a lábfejet és az alsó lábszárat védte, mint a csizma, hanem a felsőt, akár a nadrág. Mondhatjuk róla, hogy a nadrág pótléka, kiegészítője. A nadrág fölé húzták; combig ért, ott zsinórral fűzték a nadrághoz. Radvánszky zavarban

⁷⁵ Szűcs I. id. m. II. 458 l.

⁷⁶ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1632. máj. 10.

⁷⁷ Nemes-Nagy G. id. m. 163 l.

⁷⁸ Népünk-Nyelvünk 1933. évf. Banner I. cikke. 138 l. 224. sz. eset.

⁷⁹ Gesztefeld Albertné boltjában a kamelot nevű kelmék közt árultak világos és kék mellirtet, rubin mellirtet is. A németben *mellier* = vegyített, pettyes, elegyített.

volt: a ruhaneműek melyik csoportjába sorozza? A szótárszerzők mondták sarunak, szekernyének, lovagló nadrágnak, lábpáncélnak, melegtartó lábszárkötőnek, botosnak. Anyagát, amelyből csinálták, irhának, bőrnek, posztónak. Nagy Géza combig érő kamásniféle vendégcsizmaszárnnk nevezi. Debrecenben sem volt ismeretlen. Forrásaim néhányszor említik, még a XVIII. sz. első felében is. Piko András nevű timárlegénynek (1721) a nadrágja mellé salavárijja is volt.⁸⁰ A sőrések konvencióban később is (1747) kaptak salavárit Szőke Jánostól.

5. Lábbelik.

Összefoglaló gyűjtőneve azoknak a kézműveknek, amelyek a talpat, lábfejet, alsó lábszárát takarják és védik. Ósidőktől fogva e célra legmegfelelőbbnek tartották a bőrt. Lábbelit belőle a varga és a csizmadia csinált. (17. á.) A csizma elterjedését török hatásnak tulajdonítják. Debrecenben is 1604-ben alakult meg a csizmadiák céhe. A susztereké és cipészeké pedig csak a XVIII. sz. utolsó harmadában, kilenc német mesterből. Hajdan mindenféle lábbeli készítése, kivéve a legegyszerűbbét, a bocskorét, amelyhez a legkevésbé ügyesség kellett, a vargacéh kiváltsága volt. A csizmadiák is szervezett társaságban jelenvén meg a nap alatt, attól fogva hosszú ideig állandó egyenletlenség, civakodás dúlt a két céh tagjai között. Helyén való, hogy erről is beszéljünk. Mert ezen a viszálykodáson keresztül pillanthatunk be a lábbeli viselet kialakulásának sorrendjébe.

A timárságot, másként a vargamesterséget vadászó-halászó őseink az urali hazában is gyakorolták. Debrecen a vargáknak már az Árpádok korában népes szállása lehetett. A céhrendszer alighogy gyökeret vert Magyarországon, a debreceni vargák mindjárt céhben tömörültek, Nagy Lajos vagy talán még Róbert Károly idejében. Az erről szóló levelök enyingi Török János tanúsága szerint 1555-ben még megvolt.⁸¹ Azóta elveszett. De mindmáig megőrizték Szabó Bertalan bíró és esküttársai által 1486-ban jóváhagyott törvényeiket. Ezekből még nem tudjuk meg, milyen remek csinálásával kellett bizonyítani az új mesternek a kész tudását. Annál körülményesebben körülírták, mely esetekben és milyen módon tartozik megvendégelni az egész társaságot, udvarolni a bíró előtt. Valóban szerettek az öregek bőven lakomázni. Négy-hét tál étel és 12—25—50—100 icce bor került esetenként az asztalokra. A bírónak bemutatkozáskor ajándékképpen egy pár *saru* járt. Máskor egy *szekernye* vagy *cipelles* illette. Ezeket a törvényeket Szűcs László bíró és tanácsa 1519-ben, majd János Zsigmond fejedelem 1576-ban újra megerősítette. A fejedelem 1569. Váradon hozott ítéletével a debreceni vargák panaszára eltiltotta az idegen vargamestereket, hogy közönséges vásárok idején kívül az itteni piacon *cipellősöket* árulhassanak a debreceniek kárára.⁸²

Nagy Gál István bírónk 1598. új szabályzatot adott a vargacéhnek. Ez már a remekét is meghatározza eképpen:⁸³ *egy files cepelles, egy szekernye és egy asszonyi állatnak való saru.* (Ilyen sarut egy szakmányos legény naponta hatot-hetet meg tudott csinálni. Csinálásának bére a mester asztala felett darabonként fél garas.) A törvény megkövetelte a mestertől, hogy jól csinált és kicsá váljt bőrből miveljen, jól alkalmazosat szabjon, varrjon és művét úgy vigye ki a piacra.

Ez az új törvény szabályozta a *foldozó varga* munkáját is. A vargalegények társaságába ha beállott, szabad volt neki *fejelni* és *egész talpat* csinálni. Csak *szigyártó* bőrrrel ne foldozzon. *Öreg szekernye fejelése* 32 pénz,

⁸⁰ Vár. Ltr. Limbus. Számozatlan peres irat. 1721. febr. 9.

⁸¹ A timár céh iratai a Déri múzeumban. Török János levele magyarul. eredeti..

⁸² U. o. Sz. 1906: 858, 875 sz. a.

⁸³ U. o. 851, 878 sz. a.

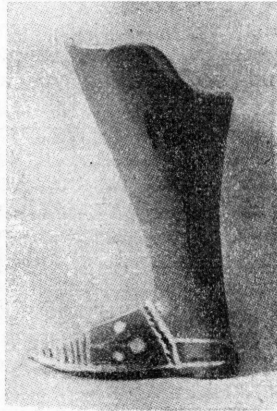
térdsarué 24 p., gyermeksarué 16 p. Öreg szekernye talpálása 20 p., kisebb 16 p. *Félször talpat* is 16 pénzen csináljon.

Néhány év mulva céhet alakítottak a csizmadiák is. Azelőtt sem róluk, sem műveikről nincs szó az akkori debreceni kéziratokban. Törvényöket 1604-ben adta ki Tóth Mihály főbíró. Új megerősítést nyert 1617. és 1647. A mesteremek három műből állott: 1. *egy száras csizma*; egy varrással, toldás nélkül, sima sarkú egyenes sarkú legyen. 2. *papucs*, kit *gyulai papucs*nak neveznek, igen magas sarkú legyen, u. m. egy tenyéryi nagy ujjal össze magasságú. 3. *egy sólya*, ki belől mind egészen *béllött* legyen és az varrása sehol ki ne lássék. A bírónak az új mester *kecskebőrből* csinált fekete száras csizmával tartozott. A törvény egyik szakasza szerint „senki, aki a csizmadia céhben nincsen, csizmadia művet a városon csak egy *kapcát* is ne merjen csinálni”.⁸⁴

Azonban a helybeli vargák nem tudtak a karmazsinból, kordovánból, szattyánból készített csizmának való jobb minőségű bőrt csinálni. A csizmadia céh kérésére tehát a városi tanács már 1607-ben így határozott: „Mivel eddig gyakrabban hitvány bőrből csináltak művet a csizmadiák, kiváltképen hitvány talpbőrből miveltek és kényyszerültek a vargáktól venni talpbőrt, ki csizmának felette rosz és alkalmatlan, annakoáért szabad legyen a csizmadiáknak igen jó és tudós timármestert hozni a városra és azzal az ő mesterségök-höz való bőrt készíttetni és abból mivelni. A céhmesterek tisztök terhe alatt vigyázzanak reá, hogy a timár jó művet mérveljen”.⁸⁵ A tanács 1621-pen arra figyelmezteti az érdekelt feleket, hogy a csizmadiák privilegiumok szerint szattyánt, karmazsint a sokadalmakon ők is, mások is szabadon vásárolhatnak. Másfelől a vargákat is megnyugtatta, hogy fizetésért akárkinek készíthessenek bőrt, effelől nem kell hírt adniok a csizmadia céhnek; de pénzökért a csizmadiákat is el kell látniok bőrrel.⁸⁶ Majd az 1607. évi határozatot is megújította. Vagyis a csizmadiák, ha akarják és értékök vagyon reá, régi kívánságuk szerint timármestert hozhatnak be a városba.⁸⁷

A tanács 1671. megint rendet csinált vargamester uraimék között. Sok volt a panasz ellenök, hogy nem jól dolgoznak. A *bocskor* árulását oly feltétel alatt engedte meg nekik, hogy a bőrt nem szabad megfeszíteniök, hanem ugy csinálják, mint azelőtt. A kéthetenként megújuló ármegállapításnak, amelyet a varga és csizmadia céhmesterek a vásárbíróval együtt végeznek, alá kell vetniök magokat. Most pedig a *jól készült, azaz gyártott bocskort* 24, a *szőrös bocskort* 21 dénáron árulják.⁸⁸

1684-ben megengedte a tanács, hogy a vargamesterek magok készíttette bőrből *hegyes csizmafára* (kaptafára) való *bélletlen talpú cipellőst* szabadon csinálhassanak és árulhassanak.⁸⁹

17. ábra. Csizmaforma.
Mázás cserépedény
a XVII. sz.-ban.
Déri múzeum

⁸⁴ Debr. Ltr. Különb. iratok 16 sz. a. a csizmadiák artikulusai. Radvánszky is említi a gyulai papucsot, mégpedig a tokaji céhnek XVII. sz. második feléből való törvényeire hivatkozva. (R. id. m. I. 89 l.) A tokaji csizmadiák az idézetből kivehetőleg Debrecenből kölcsönözték törvényeiket.

⁸⁵ Debr. Ltr. Tan. Jkv. 1607 : 553 l.

⁸⁶ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1621 : 320 l.

⁸⁷ U. o. Tan. Jkv. 1601 : 703 l.

⁸⁸ U. o. Tan. Jkv. 1671 : 66 l.

⁸⁹ U. o. Tan. Jkv. 1684 : 1016 l.

Negyedszázaddal később a vargák által csinált lábbelik némelyike kiment a divatból. Ekkor az egymással viszálykodó csizmadiák és vargák a tanács jóváhagyása mellett a további perlekedés megelőzése és az atyafiui szeretetnek megújítása végett a következő megegyezést kötötték:

„1. A *csizmacsinálás* egyedül a csizmadiákat illeti. A vargák és cselédjök csizmát sem magok szükségére, sem eladásra nem csinálhatnak, nem is árulhatnak. Tehát *mustát, bicskiát*, művelő csizmadia *tökét* magok házában nem tarthatnak.

2. Mivel a vargamesterséghez tartozó asszonyembernek való *hegyes- és férfiúnak való csonkaorrú saru* vagy *szekernye* már teljességgel *unodalomba* ment és azok készítésének, árulásának hasznával nem élhetnek, arranézve a mostani időhöz képest szabadon csinálhatnak hegyes csizmafára fekete viasszal kívül varrott két talpú, béllett fejű és nem csizmaforma szárú *sarkas lengyel sarukat* és ugyan csizmafára belül varrott *iplik* nélkül⁹⁰ sarkazott, bélletlen talpú, félig béllett fejű *cipellősöket*, ismét sarkatlan, bélletlen, de nem cikelyes, török forma, hanem *régi varga módon egésztalpú bőrkapcákat*, magok által cserrel készített bőrből.

E megegyezés nagyobb állandóságára eligazító bizonyosággal a megírtaknak megfelelő formát csináltak a *saruról, cipellőről és bőrkapcáról*. E formák felét a varga céh ládájában helyezték el.

Kelt az egyezés 1711. dec. 15-én.⁹¹

Némi magyarázattal tartozom a mai fülnek szokatlanul hangzó régi lábbelik alakjáról. A *sólya* valami nagyon könnyű, szellős topánka vagy szandálféle.⁹² A *szekernye* hosszúszerű volt, mint a csizma. Szára térden felül, néha egészen a combig ért. Inkább a szegénység viselte. A *bőrkapcát* finom bőrből, a lábhoz idomított rövid harisnya formájára varrták. Olyan is volt, amelyet a nadrághoz fűstek. Szabó István tímármerester ingóságai közt még 1776-ban is találtak „*próba bőrkapcát*“, egy „*tűszű*“-vel együtt.

A *cipellős* elnevezés is használatos a XVIII. század második felében. Ugy látszik, már német szabású lábbelire alkalmazták. Botos István patikáriusnak (1750.) volt egy pár „*csatos cipellője*“, meg „*német csizmája*“. Vasas Ferencné Csáthi Sára (1775.) „*férfi cipellő*“-re való egy pár nagy ezüst csatot tartogatott a ládájában.

A *bocskor* a legegyszerűbb, legolcsóbb lábbeli. Sok ember maga csinálta magának. Ma is fekötik a pásztorok és aratók. *Topánka, bakkancs* elnevezéssel XVIII. századbéli írásainkban nem találkoztam. Pedig Györffy szerint a Nagykun-ság népe már akkor is ösmerte.

A *csizma sarkára* férfiak, nők egyaránt patkót verettek. Ez a szokás Bethlen Gábor idejében általános. Említettem odaeőbb, hogy Debrecenben tilos volt a magas csizmapatkó csinálása, viselése. A *sarkantyú* viselése még régibb eredetű. A múzeumokban árpádkori sarkantyúkat is mutogatnak. Debrecenben a fiatal emberek nagy előszeretettel viselték. A mesterlegényeknek csak „a harang módjára csengő nagy sarkantyú“ volt tilos. A jómódú ember ezüstből csináltatta sarkantyúját.

6. Az öltözet kiegészítői.

Kesztyű. Keszkenő. Fegyver és bot. Zsebóra. Dohányzó készségek.

A felsorolt ruhaneműeken, az alsó-, felső öltözetben kívül a debreceni polgár, — hasonlóan másutti honfitársaihoz — hazulról elmenvén, két-három olyan

⁹⁰ Iplik = külső vastag varrás a parasztcsizma sarkán Cucor Szótára szerint. Vagy = cérnával való kivarrása a csizma sarkának, a Tájéztatóban.

⁹¹ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1711 : 532—534 l.

⁹² Radvánszky id. m. I. 96 l.

⁹³ Vár. Ltr. Relatio 1777 : 2 sz.

kisebb tárgyat, eszközt is magához vett, a kezébe vagy a zsebébe, amelyekre különböző okból szüksége volt. A társadalmi szokások csiszolódásával a hasznosságon kívül az illendőség is megokolta, hogy ezeket a tárgyakat, mint az öltözet kiegészítőit, magával hordozza. Közrejátszott még a feltűnési vágy, a hiúság, a dívat utánzása, a mód és tekintély mutogatásának ösztöne.

Ilyen öltözetkiegészítő a *kesztyű*. Debrecenben már a XV. században ismerték és használták. Bizonyosan nemcsak a város bírái és a céhmesterek, akiknek az ártikusok rendelete szerint kijárt az új mestertől egy-egy bokor öt ujjú kesztyű. A XVIII. századbeli debreceni kalmárok boltjában sokféle kesztyű közt válogathatott a vevő. Gesztefeldné halála után 65 pár színes, szarvasbőr, arannyal-ezüsttel varrott és mosható kesztyűt leltároztak a temérdek bársony, selyem, posztó és vászonárú között.

A *zsebbeli keszkenők* viselésére Radvánszky Béla már a XVI. sz. második feléből hoz elő példát. Azt is írja, hogy azokat kender vászonból, gyolcsból, pattyolatból szabták, színes selyemmel, arany és ezüst fonállal vagy cérnával hímézték ki otthon, vagy mint kész árút vásárolták. Debrecenre vonatkozólag a zsebbeli keszkenőről kézben hordozó keszkenő megjelöléssel már az 1567. évi jegyzőkönyvünkben szó esik Julek Ferencné Orsolya asszony hagyatéka átadásánál leánya, Katus részére. Két „hímös” kézben hordozó keszkenő volt ott. Később Szilágyi Takács Mihály péterfiai polgár hagyatékában is előfordul 1662. évi leltár szerint 3—3 aranyos, török és más viselt keszkenő; de ezekről nem bizonyos, fejre- avagy kézbevalók voltak-e?⁹⁴ Debrecenben is régi szokás lehet, hogy a menyasszony vőlegényének jegyajándéku értékes, szép zsebkendővel is kedveskedett. Szenátor Tikos Jánosnak két aranyos keszkenője volt, jegyben kapta. Ifj. Nánási Györgynél három, Csáthy Sámuelnél két sujtásos kanavác keszkenőt, kilenc felselyem új keszkenőt, egy selyem, fekete-veressel szőttés keszkenőt, Csató István kalmárnál egy pár pamut keszkenőt találtak holtuk után. Kiss Gáspár 11 és 24 dénárért kínálta a pamut keszkenőt. Tóth Istvánné Lénárfi Erzsébet is árulta. Látszik, hogy egyszerűbb emberek közül is került vevője a zsebkeszkenőknek.

Az előkelő nemesség családéletét, háztartását, viseletét és szokásait ismerető Radvánszky báró könyvében olvassuk, hogy az urak, ha szabadba mentek, kesztyűs vagy kesztyűtlen kezökbe tollas *buzogányt*, cifranyelű *baltát*, *csákányt*, *tatár korbácsot* vagy *palcát* vettek. A XVII. sz. vége felé már sokan *rövid és vastag* vagy bogos, ezüstösfejú *nádpálcával* cserélték fel az előbbi fegyvereket. Mások a botnak valót saját erdejökben termő keményfanemből válogatták.⁹⁵

A mindennapi élet tapasztalatai rászoktatták a közép- és kisnemességet, sőt a szegény jobbágyot is, hogy üres kézzel, védőeszköz, legalább bot nélkül hazulról eltávozni nem tanácsos. A szekerező, fuvarozó debreceni civis ezt a szokást úgy módosította, hogy a szekér oldalán keresett alkalmas helyet az úton sokszor nélkülözhetetlen hosszúnyelű fejszének. Ez a szokás máig megmaradt.

Az eredetileg védekezésre és támadásra szolgáló bot hordozásának módosulása a *sétabot*, a *sétapálca* is. Nem mindig arra való, hogy könnyítsen a járásra. A tulajdonosa valami lelki vagy érzelmi oknál fogva ragaszkodik hozzá. Talán az atavisztikus megszokás költi egymáshoz az embert és a botot. Mindegy, akármi. A jómódú debreceni civis házbeli ingóságai közül sem hiányzott a buzogány, a csákányfokos, az ezüstfejú bot és a nádpálca. Nemesi származással is dicsekedhető családoknál teljes gyűjteménye megvolt az insurrectióhoz szükséges felszerelésnek. Némelyütt a kard, szablya, pallos, tör, karabély, flinta, puska, pisztoly, stucc, lóding, tarsoly, patrontáska, puskaporos palack és más hozzávaló nem is egy, több példányban megvolt.

⁹⁴ Vár. Ltr. Vegyestartalmú iratok I. 63, vagy Polg. p. 2. Ex 1662.

⁹⁵ Radvánszky id. m. I. 148 l.

Már Evlja Cselebi XVII. századbéli török utazónak feltűnt, hogy a Debrecent kormányzó tizenkét bíró — t. i. a tizenkét eskütt — ezüstoffagyús botot hord. A XVIII. századbéli vagyonos polgárok közül némelyek a nádpálcát kedvelték, felső végén gyökér vagy ezüst kókusszal (gombbal). Mások hazai fából csinált, ezüst vagy réz cifrájú bottal jártak. Kölgyesi Ferenc tanácsnoknak ezüstfejú fapálcán kívül kecskeszarvban végződő botja is volt. A sétatálcát szőlőfából (igy) is csinálták. Ilyent tucatszámra árult Ceglédi Szabó Sámuel kalmár (1736.).

A zsebóra Magyarországon csak a XVIII. sz. közepe táján terjedt el. Ennél előbb a debreceni hagyatéki leltárak se említik. Eleinte ritka, mint minden újdonság. Asztali órával valamivel előbb is találkozunk több hagyatékban. Az első zseborák nálunk részint ezüsből, részint tompakkból készültek. Az általam ösmert legelső feljegyzés pedig, amely debreceni polgár birtokában lévő zseboráról tanuskodik, 1749-ből való. Oláh István szenátoré. Ezüst órát láncostul találtak Csáthy Sámuel patikárius (1754.), Gesztefeld Albert kalmár (1759.), Bihar Istvánné Kapros Mária (1780.) hagyatékában. Aranyozott tompakk zseborája volt id. Szöke János tőzsérnek († 1752.), egyszerű tompakk órája maradt idősb Fáy János polgármesternek († 1783.). Örökösei ezt az órát 30 frtra becsülték.

A dohány szívása török közvetítéssel, többször megújított tanácsi tilalom ellenére a XVII. sz. második felében, 1660—1670 körül kezdett terjedni Debrecenben. A kuruc szabadságharc éveiben pedig általánossá lett. Fazekasaink a cseréppipát, a csutorások a csont szopókát kivitelre is tömegesen csinálják. Szépapáink a tubákolással is megömerkednek. Azonban értékes ezüst kupakos tájtékpipák mintha teljesen hiányoznának a civis környezetéből. Tubákos szelencék, diszes dohányzacskók a XVIII. sz. folyásában végig nagy ritkaságok a debreceni férfiaknál. Így látjuk ezt a hagyatéki leltárakon keresztül. Bak-sij János ingóságai közt fordul elő egy ócska bőr dohányzacskó (1770) és az öreg paplanos Baranyi Miklós hagyatékában egy selyem dohányzacskó (1789.). Tubákos pikszist is két helyen találtam, Patai Kokas Istvánnál (1741.) önből csináltat; Oláh István szenátornál (1749.) kettőt is. Egyik belül aranyozott ezüst, másik ezüstbe foglalt akhát kő volt. Ns. Dömsödy Dániel szenvedélyes dohányszívó lévén, a felesége csapóutcai házoknál — a XVIII. sz. végefelé — külön „pipázó szobát“ mutatott ki a számára.

7. A ruhás ládák és fogasok előtt.

Különböző foglalkozású egyének ruhatára.

Az eddig elmondottakban inkább általános ösmertetést adtam a debreceni polgári viseletről. Most szeretném bemutatni néhány civis elődünk öltözet-készletét, ruhatárát, ahogy haláluk után hagyták. Így lehetőleg még tisztább képet kaphatunk arról, miképen öltözködtek?

Felnyitom tehát a különböző korú, rangú és foglalkozású debreceni polgároknak, ifjúnak, középkorúnak és öregnek, gazdálkodónak, kézművesnek, kalmárnak és hivatalbélinek ruhatartó ládáit és kirakom megtekintés végett minden gunyájokat. Néhoj megmondom ezeknek az árát avagy értékét is.

A hentesinas ruhái.

Nagy Bálint vagyonos árva fiú. Csupán készpénzben és adóslevelekben negyedfélezer frt. örökölt. A gyámja Forró István szenátor hentesmesterségre adta. Három évig (1744—46.) pénzes inas volt a fiú. Gyámja ez idő alatt 124 frtot költött reá. Ebből ruházatra 62 frt. 40 dr. esett. Az elszámolás szerint ez a kiadás így oszlott meg:⁹⁶

⁹⁶ Vár. Ltr. Polg. perek 1745: 15 sz. a.

Az első esztendőben posztó nadrág szíjjával és fehér ruha 6'58, egy pár csizma, patkóval, sarkantyúval 2'86, egy süveg 0'90, egy pruszlik 2'04 ft.

A második esztendőben : lábravaló gyolcsból, vászonból 3'60, mente, dolmány, nadrág, 4 $\frac{1}{2}$ réf jóféle pokovai posztóból 11'97, posonyi gomb mentére, dolmányra 1'80, három réf jóféle kilicer másik dolmányhoz 1'62, hozzávalók, kapocs, angliai posztó a dolmány hajtókájára 0'36. 36 sing selyem zsinór à 6 dr. 2'16., láncra való mentekötő 0'90, 2 $\frac{1}{2}$ nehezék varróselyem 0'45, zsebnek való vászon 0'09, dolmány alá való bőr 0'90, dolmány, mente, nadrág csinálása 2'70, ifj. Kőrösi Pálnak mentebélesért, prémezésért 8'10 ft.

A harmadik évben : 8 sing gyolcs ingnek, 8 sing lábravalónak 2'00, egy pár csizma 2'00, egy hüvelyes kés 0'90, ismét singnek, lábravalónak 22 sing gyolcs 4'56, egy nadrág 2'87, egy zsebbevaló keszkenő 0'48, egy süveg 0'90, ismét nadrágnak való posztóért 2'66 ft.

A timárlegény ruhái.

Pikó András a vargamesterség tanulását az 1710-es években befejezván, a nénje újonnan felruházta. Vett neki számadása szerint :⁹⁷

csizmát 1'20, dolmányt, övet, nadrágot, salavárit 11'00, fehér aba mentét is 11'00, szűrt szíjjával 4'08, süveget 1'20, szép cifra gyolcsinget 3'06, másik közönséges gyolcsinget 2'04, két lábravalót 1'70, egy nyakbavetőt 1'70 ftért.

A kalmárlegény ruhái.

Békési Mihály tekintélyes kalmár Sámuel fia Lőcséről 2 évi és 3 hónapi német szórul haza jöven az apja diákruhát csináltatott neki jóféle páduai posztóból, jóféle fekete rásából hosszú dolmányt is ; továbbá övet és süveget. Ezen kívül új rövid dolmányt páduai posztóból és új kék anglia mentét. Skolai kurzusa elvégzése után (1751.) Posonyba ment praktizálni. Amikor onnan is hazajött, kapott újra anglia köntöst, a dolmányára deli ezüstmeggyő, mellé selyem lajbit.⁹⁸

A diák ruhái.

Nem a szegénysorsú, jótéteményes, egyenruha viselésére szorított diákról van most szó. Hanem a jómódú debreceni család diákiáról, akinek összes taníttatási költségét itt lakó szülei viselik. Ez a diák Csatári János, Cs. István szenátor, volt szűrszabómester fia, Hatvani István professzor sógora Előbb a kollégiumba járt, aztán a hallei egyetemre küldötte ki az apja (1747—49.). A nénje följegyzéseiből tudjuk, hogy tizennégy éves korában köntöst, ezüstmeggyő mentét, dolmányt kapott az apjától. Mikor diáknak öltöztették fel, kerek 100 ftba került. Csupán nyusztos kalpagja 30 ftos volt.⁹⁹

A nagygazdák ruhái.

Molnár András szántóvető ember. Béres földje szállással a Kösélyszegeben. Halálakor (1788.) hat lovat, tizennyolc számos szarvasmarhát írtak össze nála. Azonkívül, amiben eltemették, alig maradt valami csekélyértékű alsó-felső ruhája. A hagyatéki leltárba csupán 3 fehér ruhát, paraszti süveget, fekete gubát, juhászbundát és ócska kék nadrágot vettek be.¹⁰⁰

Jóna Mihály 1780-ben meghalt söregyűjtő gazdálkodó után 14808 mfr. értékű ingatlan és ingó vagyon maradt. A Csapó u. 26 sz. ház, 16 nyilas béresföld szállással, két kerti szőlő, kaszáló a guti ligeten, 94 gulyabéli marha, 15 méneses és 7 igás ló, több tehén, 34 boglya széna Ohaton és másutt, 34 körmöczi

⁹⁷ Vár. Ltr. Limbus. Szám nélkül 1721. febr. 9.

⁹⁸ Déri Múzeum. Családi iratok. Ltr. sz. I. $\frac{34}{1921}$ 7.

⁹⁹ Vár. Ltr. Polgári perek 1762 : 2 sz.

¹⁰⁰ Vár. Ltr. Jelentés 1788 : 93 sz.

arany, 151 species tallér, adóslevelekben 8344 frt. követelés. E tekintélyes vagyamonon 2 fiú, 3 leánygyermek és egy árva unoka osztozott. A temetési és a kiskorúak kiházasítására szánt költségek levonása után mindegyik 2281 frtot kapott. A házbeli és ládabeli portékák részletesen felsoroltnak, de a meghalt gazdának csak egy fekete persia bőr prémezett mentéje és egy francia kék rókás mentéje említettik, 3 rendbeli ezüstmombbal együtt.¹⁰¹

A mesteremberek ruhái.

Varga-utcai lakos Szücs Pap János eskütt ruhásládáját lássuk először. Az 1733. felvett leltár szerint ingatlan vagyona: kőház, köpincével, 2 boltos kamara, kőszoba pitvarral, másik kis ház pitvarral, két kerti szőlő idehaza, hegyi szőlő Száldobágyon ; 3 nyilas föld Szentgyörgyön. Ingó jószág: körülbelül 150 cseber bor, hat szekeres ló, tizenegy szarvasmarha, szücsműhely és egyéb házbeli holmi. Garderobja pedig ilyen volt :

Ezüsttel kötött kék szőröv 10'20, sötétkék süveg 6'12, viseltes süveg vidrával 1'36, olajszínű viseltes süveg 0'34, kék viseltes mente báránybőrrel 6'12, viseltes dolmány 20 ezüstmombbal, pikkelyestül, az ujjain is 20 ezüstmomb pikkelyestül 12'92, bélelt nadrág 2'40, abaköpönyeg 1'70, két abaköpönyeg négy-, másik három márvás 2'72, egy bunda 1'02 frtra becsülve.

A 178 tételből álló leltár se férfi, se női alsó ruhát nem említ. Pedig 16 tétel negyven különféle és igen gazdag ágyöltözetet sorol fel. A kihagyott ingóságokra vonatkozhatik az a leltári megjegyzés, hogy „amelyek itt becsülve nincsenek, a két kisebb árva velek egyaránt osztozzanak.”¹⁰²

Ugyane sz. közepén (1753.) vették fel Jenei Péter bodnármeister leltárát Háza Ceglédben állott. Volt benne 2 szoba, 2 konyha, 3 kamara, 1 terhes ház, mind sorvadtt régi épület. Volt egy félbemaradt szoba is, közlákkal, alatta köpincével. A Csapókertben 2 nyilas, a diószegi hegyen 40 ember műve szőlő (azaz olyan terjedelmű, amelynek egy nap alatti megkapálásához 40 ember kellett). A hagyatékhoz tartozott továbbá hat ló, két szekérral, 15 juh, műhelyberendezés, gazdasági eszközök és vallásos könyvekkel megtelt téka.

A ruhásládában pedig ezeket találták : Három jegy ing, arannyal varrottak, fejér cérnával, csipkével díszítve. Egy jegy keszkenő, arannyal, karmazsin selyemmel kivarrva. Kék angliai posztó mente, selyemsujtással, óngombbal, báránybőrbéléssel, rókanyakkal és háttal prémezve, megér 22 frtot. Ugyanolyan posztó dolmány, ezüstmombokkal, becsülve 12 frtra. Ugyanilyen posztónadrág 2'68 frt., veres szőrűsínőv, félviseltes 20 gombbal, a végén ezüst fonalkarikákkal 4 frt. Másik kék teveszőr öv, 20 selyem gombbal 6 frt., két nádpálca.¹⁰³

A kalmárok ruhái.

Idevonatkozólag csak a XVIII. sz. második feléből találtam bővebb adatokat.

Először ns. Kiss Gáspár piac-utcai házába nézzünk be. (A mai Vecsey féle 7. sz. teleknek déli felén volt.). Tulajdonosa középkalmár és szenátor. Ingatlanán a leltár szerint : 2 szoba, 3 kamra, köpince, egy fellegház, alatta utcára nyíló bolt ; beljebb az udvaron két béres földház, anyi kamarával ; istálló, kocsiszín, mulatóház. Csapó-utcában három szárazmalom ; szőlő a mester- és csapóutcai kertekben, libakerti föld, Elepen 17 nyilas béresföld szállással, Bánkon kaszáló, a csatári hegyen 3 szőlő az övé. Sok lábas jószág is volt. Boltjában vegyes kalmárárúk. Öltözete pedig a gyermektelen nemzetes úrnak ilyen volt : Uj dolmány selyemgombokkal rajta egy pár ezüstkapocs, ujjain 18 pár apró ezüst

¹⁰¹ U. o. Relatio 1780 : 116 sz.

¹⁰² Vár. Ltr. Polgári perek 1733 : 19 sz. a.

¹⁰³ U. o. Relatio 1753 : 8b. sz. a.

¹⁰⁴ Szalamia a Magyar Tájékoztató szerint ; nagy füles gomb, amilyen a német parasztok ruháján van.

gomb pikkelyestül. Másik dolmány selyemgombokkal; az alján egy pár ezüstkapocs, az ujjain 14 pár szalamia¹⁰⁴ gomb pikkelyestül. Harmadik dolmány, viseltes, nincs rajta semmi. Sima tábitseprőszín nyári mente. Fekete báránybőrrel bélelt, hosszú téli zöld mente. Két köpönyeg, kékszíniék. Téli süveg. Skófiummal kötött tengerszín selyem öv. Kék teveszőröv tarka gombokkal. Hat máriásos kalap. Nádpálca, rezes. Nadrágot, alsóruhát nem írtak fel a leltározók.¹⁰⁵

Csáthy Sámuel vasárús gazdag ruhatára következik most az 1773-ban felvett leltár szerint.¹⁰⁶ Feleségével Kapros Máriával (Weszprémy István híres tudós orvos sógornejével) közös vagyon volt a piacuccai emeletes ház; három száraz malom fele; itthon tíz kapaallja kerti szőlő, Ebesen béresföld jökészültségű szállással; a jankai hegyen 60 ember műve szőlő. A cselekvő vagyon értéke a boltbeli vasportékával és kontraktusos felvetelésekkel együtt meghaladta a 31 ezer rh. forintot. De az adósság is felmet 20 ezerre. Lakásuk úri módon volt berendezve. A ruhásládák és almáriomok is gazdagon tele voltak. A leltározók a férfi alsóruhákat és lábbeliket figyelmen kívül hagyták. A felsőruhák pedig ezek: Rókatorkos mente aranykészülettel. Teveszőr kamellot nyestes mente, selyem készülettel 11 frt. Ugyanolyan mente. Teveszőr kamellot dolmány selyem készülettel 10 frt. Közönséges kamellot dolmány olyan készülettel. Fekete ordinaré posztódolmány szörkészülettel. Karmazsin selyemöv arany skófiummal 50 frtra becsülve. Veres szőröv, ezüstfonálból. Selyemleibli arany plastal (így írva). Kreditor leibli olyan plastal. Karmazsinplüs leibli. Módiszín angliai posztó nadrág, új aranyzsinórral. Ugyanolyan ócska nadrág. Módi szín anglia nadrág selyem zsinórral. Négy más módi szín nadrág. Fekete ordinaré posztó nadrág. Ócska fekete szőröv. Kék színű ujjas leibli. Új nyuszt kalpag. Gerény kalpag. Kilenc félselyem új keszkenő. Sujtásos kanavác két keszkenő. Fekete veressel szőttes selyem keszkenő. Két kasztor kalap. Ezüstös nádpálca. Selyem dohányzacskó. A leltár a szokással ellenkezően hallgat a dolmányra-mentére való ezüst gombokról. Pedig hej de sok szép arany-ezüstmobília ragyog a Csáthyék házában. Szép számmal volt ott magyar-, latin-, német könyv is.

A hivatalbéli polgárok ruhái.

Utoljára két tanácsnokunk ruházatát ismertetem. *Ns. Oláh István* az egyik, aki 1749-ben halt meg. Háza Csapóban, a mostani tűzoltó laktanya telkén állott. Hegyesi béresföldjén szállása, a város körül 11 1/2 nyilas kerti, Jankán, Hegyközkovácsiban, Diószegen, Csatáron és Püspökiben hegyi szőlője. A pincében 468 cseber bort, az istállóban 6 kocsibeli, 8 szekeres lovat, hat jármosökröt találtak. A hortobágnál 92 szarvasmarhája, 20 méneses lova legelt. Az sem megy egészen ritkasságszámba, hogy 126 latin és magyar könyve feküdt a tékában. Jól is ruházkodott, amint a hivatalos leltár mutatja.¹⁰⁷

Viseltes olajszíni rőtatorkos mente, aranyfonálból vert gombokkal, pikkelyekkel és ráncraivalóval együtt. Levendula színű janótos mente, arannyal egyvelges selyemgombokkal. Téli mente, páduai posztóból, róka háttal. Vasszíni új dolmány, selyemgombokkal, 22 pár ezüst kapocs. Hat ócska dolmány, egyiken 19 kőgomb van, ezüst berakással, kétfelől pikkelyekkel. Karmazsin színű selyemöv, arany skófiummal. Leibli tarka szőr matériából. Ismét karmazsin színű selyemöv arany skófiummal. Nyusztos süveg. Görényes téli süveg. Görényes sapka. Szürke rokolor (ujjas köpönyeg). Két kék köpönyeg. Mentéről és a ráncáról lefejtett arany paszomány. Aranyfonálból kötött nyolcvitézkötés szára nélkül. Ezüst óra. Egy ezüst és két rezes nádpálca. Egy pár jó csizma. Dolmányra való *aranyozott ezüst pikkelyek, gomb nélkül*, 28 db. Dolmányra való ezüst kapocs 40 db. Dolmányra való ezüst gombok, pikkelyestül 17 pár!

¹⁰⁵ Vár. Ltr. Relatio 1758: 2 sz. a.

¹⁰⁶ U. o. Rel. 1773. J. és 44 sz. a.

¹⁰⁷ Vár. Ltr. Polgári perek 1740: 30 sz. a.

Aranyos ezüst gomb 8 db. Mentére való ezüstgomb, pikkelyével együtt 9 pár. Rostélyos ezüstgomb, pikkelyestül 2 db. Öntött ezüstgomb, pikkelyestül 1 db. Kisebb-nagyobb ezüstgomb, pikkelyestül 17 db. Dolmányra való ezüst kapocs 12 db. Ezek egyrészét női mentére, dolmányra is használhatták.

Kölgyesy Ferenc tanácsnok a másik hivatalbéli polgár, akinek garderobeját ismertetem. Tanácsnoki tisztét a város önkormányzati jogának féltételével királyi kinevezésből nyerte. 1774-ben. Meghalt 1781-ben. A vargautcai 3 sz. (most Ceglédy) ház volt övé, amelyet 4010 rhrfra becsültek. Nyolcadfélezer frnyi adóslével is maradt utána. És ezek a felsőruhák: Kék viseltes dolmány. Hamuszín dolmány gombkötő készülettel, kettő is. Világos kék dolmány. Vadgalambszín új dolmány, rojtjal. Gyöngyszínű mente rojtjal. Világos kék mente rókatorokkal, 14 ezüst gombbal, pikkelyestül. Vadgalambszín rókatorkos mente más béléssel. Olyanszínű nadrág. Világos kék nadrág. Hamuszín nadrág. Veres selyemöv skófiummal kötve. Tengerszín selyemöv, ugyanolyan kötéssel. Zöld teveszőr öv. Vio-laszín selyem elejű leibli. Kék plüss leibli. Kanavász leibli. Nyári fehér leibli. Tarka leibli kék kövű gombokkal. Téli süveg vidraszőrből. Selyem kalap. 11 nagyobb ezüst gomb, hozzávaló 30 pikkellyel. Nyolc középszerű ezüst gomb, ugyanannyi pikkellyel. 4 kisebb ezüst gomb 9 pikkellyel. 20 aranyozott ezüst gomb 20 aranyos pikkellyel. Zsebbe való tompak óra. Fehérneműről nincs szó.¹⁰⁸

Zoltai Lajos.

(Folytatjuk.)

*

Die Tracht in Debrecen im XVI—XVIII Jahrhundert. (Die Männertracht.)

Die Kleidung des begüterten Debrecener Bürgers richtete sich nach der Tracht der siebenbürger Adeligen, da Debrecen — zu dieser Zeit — dem Imperium Siebenbürgens angehörte. Doch lassen sich auch darin fremde — polnische, türkische, später westeuropäische Einflüsse beobachten. Im allgemeinen widerspiegelt die Tracht den puritanen Geist der reformierten Konfession: die herrschenden Farben sind die dunklen.

Die Männer trugen kurz geschorene Haare und einen Bart, später, als sie wieder unter Habsburg'sche Herrschaft gelangten, liessen sie sich die Haare wachsen und rasierten das Gesicht. Einen Hut trug man nur von der Zeit Maria-Therensiens, bis dorthin bedeckte man das Haupt mit einer Mütze (*süveg*). Die Kravatte kommt erst nach 1721 auf. Entgegen den Bauern, trug der Debrecener Bürger schon im XVI. Jh. über die *gatya* aus Tuch angefertigte Hosen. Die Zünfte verpflichteten die Meister ihre Lehrlinge in Hosen herumgehen zu lassen, da die Gatyatracht als unziemend betrachtet wurde. Auf dem oberen Körper trug man über dem Hemd den *dolmány* (enger, kurzer Armelmantel) und die *mente* (weiter und länger als der *dolmány*), beide aus Samt, Seide oder Tuch angefertigt. Ein Oberkleid war auch der *köpönyeg*; man unterschied den ungarischen und den deutschen *köpönyeg*. — Das älteste Handwerk in Debrecen ist neben der Wollbearbeitung die Fell- und Ledergerberei. Gegen Ende des XVI. Jhs. machten die Kürschner schon mit Blumen geschmückte kurze und längere Oberkleider. Am beliebtesten war, der aus dem *Szür*-Tuch angefertigte *Szür*-Mantel. Die Schusterzünfte sind schon Mitte des XIV. Jhs. entstanden. Die Zunft der Stiefelmacher entstand im Jahre 1604. Die deutschen Schuhmacher kamen am Ende des XVIII. Jhs. in die Stadt und gründeten die erste Schuhmacherzunft. Zur Kleidung des Debrecener Bürgers gehörte, seit dem XV. Jh. auch die Handschuhe. Das Taschentuch seit dem XVI. Auch waren die verzierten Spazierstöcke beliebt.

Verf. endet seine Studie mit der Darstellung der Garderobe eines Metzgerlings, eines Kaufmanns, eines Studenten, Bauerns, Handwerkers und Beamten.

FONÓÉLET DOMAHÁZÁN.

A kender termelésére és feldolgozására ma is kiterjed a domaháziak figyelme és szorgalma. A lányok, asszonyok e téren ma is kitűnnek szorgalmas munkájukkal. A kenderanyagból ők maguk állítják elő a fehérneműt. Ez náluk régi hagyomány. Emberemlékezet óta családról-családra szállt a szövés-fonás mestersége, a lányok anyjuktól, nénjüktől s egymástól tanulták el a fehérneműkészítést. Bár utóbb, különösen a világháború óta nagyobb számmal kerülnek be városi, bolti cikkek (Ózd) különösen férfiing, zsebkendő, ezek a házi fehérneműt még nem tudják kiszorítani. Kendert, amennyi szükséges, minden család termel magának. A falu határa (különösen a közvetlen közeli földek) kiválóan alkalmas kendertermelésre. A falut kettészelő Hangony patak, a beletutó kis Tövölgyi-patak mocsolyás völgyecskéje, a cseh demarkációs vonalla! szinte párhuzamosan haladó vizenyős Felsővölgy területe csak erre jó.

Családonkint kis területeken (legfeljebb egy fél hold) vetik el a kendert. A vetés mértéke különben nem a terület nagysága, hanem a vetőmag mennyisége. Így az egyik családnál *félvékás*, másiknak *vékás*, harmadiknak legfeljebb *két vékás* kenderföldje van.

Jól terem a föld, dúsan nő a kender, van őszre-, télirevaló munka bőven a nőknek.

E cikk keretén kívül esik a termelés leírása, de érdemes kitérnem a feldolgozásnak a fonást megelőző néhány mozzanatára s egyúttal a munka-közösség kialakulását is röviden vázolni.

Előkészület a fonásra.

Az Orbán-napkor elvetett kender kinyűvésére háromízben kerül sor. A *paszkoncát* (virágos) július végén, a *magvast* szeptemberben *nyűvik*. Az ú. n. *bondor*-ral (rosszul fejlődött, rövid kis, silány kender) csak a két első fajta után bánnak el. A kinyűtt kendert kévékbe kötik, majd fejfel egymásnak támasztva, sátrakba állítják. Az áztatás „ravásos” fafalazatú mocsolyákban történik. A falazat a mocsolya négyszög alakú (3,5—4 m átlójú) *güdrét* olyformán béleli ki, hogy a kemény bükkfagerendák szélenként bevágásokkal kapcsolódnak össze. Áztatás, majd szárítás után következik a tulajdonképeni feldolgozás.

„Ó te áldott kender, mennyi kinra is jutottal” járja a szólásmondás, mikor a boldogtalan növény elkezd gyötrelmes útját a szorgalmas kezek, lábak és eszközök alatt. Az első állomás a *bitó*, vagy *bitoló*. Ennek teste két fatömbből áll. Az alsó, az *alj*, *bitóalj* kb. egy méter 30 cm hosszú, 35—40 cm széles tömb, mely hátrafelé kétfelé elágazik s gerincéről, mint taraj, emelkedik ki a *nyelv*. A felső, a *bitófő* úgy borul rá, hogy majdnem teljesen fedezi, csak hátul nyúlik ki a bitóalj két lába. *Fatengellyel* van hozzáerősítve az aljhoz, olyformán, hogy ha hátul a *farkára* lépnek, kétkarú emelő módjára felemelkedik, majd elől rálépve, megint csukódik. Az aljnak elől van karja, két függőlegesen felnyúló farúd, keresztben megerősített fafogóval. Kendertöréskor, vagy bitoláskor feláll a leány a *bitófőre*, megkapaszkodik a bitó karjában, ballábbal rálép a farkára, majd a jobbal kissé előrelépve, szaporán nyomkodja. A bitó, mint valami hatalmas száj, úgy működik, a

beléje keresztbetett kenderszárat roncsolni kezdi s míg egy másik lány a kévét lassan forgatja, kezd kiválni rövidebb, hosszabb csatokban a pozderva. Majd a kenderszárok *markokba* osztódnak el s a kézi csapóba (tiló) kerülnek. Ez széltében ismert közönséges fatiló. A csapásnál ugyancsak meg kell fogni a markot, sőt egyik végét csuklóra kell csavarni, hogy tilolás közben szét ne hulljon. Míg a csapó a másik kéz alatt vagdaló-formán működik, a kendermarkot erősen, szinte test-súllyal kell lenyomni s lassan kiszabadítani a csapó nyelve alól. A csapás után a kenderszálok szép vonalakban tűnnek elő, a pozderva csak apró szilánkokban búvik meg köztük.

Szokás a kendert törőmalomba is vinni. Itt összeabroncsolt, hatalmas, felfelé álló fahasábokban hosszúnyelű vashenger fut rájuk és törí szét a pozdervát.

A gerebenezés, helyesebben *fésülés*, (ismert gömbölyű, fogasgerébennel) a kenderszálokból végleg kiválasztja a pozdervaszilánkot, de egyúttal most már minőség szerint is osztályozza a szöszet.

Fésülés közben a java szösz kézben marad: ez a *fej*. Majd a fejet megsimítják, azaz gyöngén átfogva, szélei felé húzzák, mire a többi rész ú. n. tincsekben leválik s a fésű fogai közé kerül. A tincseket ugyanis összeszedik és a fésülés újra kezdődik. Az így kézbenmaradt és megint megsimított másodrendű szöszet *palántnak* hívják. Ami ebből is lemarad, az a *szálas*. Fésülés közben a hitványa elszállong. Ez az *aprószösz*, melyet össze szoktak szedni és a bondor szöszéhez szoktak csapni. Szokás az aprószöszet a szálassal együvé sorozni és együtt fonni. Ezt a gyöngeminőségű szöszet *gongyolának* nevezik. A csepű a fésű fogai közt marad.

A fejet, palántot, esetleg a gongyolát, vagy csak a szálast előbb *bábukba* adagolják (10 bábú 1 guzsaly szösz) majd a két előbbit *koszoróba*, vagy *kötelbe* kötik, hogy majd fonáskor kényelmesen elő lehessen venni őket. A koszoró úgy készül, hogy a bábukat egyik végén megcsavarják, másikon szabadon hagyják. A megcsavart rész összekunkorodik. A szabadon maradt részhez illesztik a következő bábút és összecsavarják vele. A kötel hasonló, csak a bábuk karikába csavarva, láncformán kapcsolódnak egymásba.

A koszorók, kötelek, külön-külön fej vagy palánt szerint vagy kosarakba kerülnek, vagy a falon a kamrában szögre akasztják őket.

Természetesen, a különböző finomságú szöszfajtákból más és más fehérenemű készül.

A fejből lesz az *inguáll*, a hímezni való *kendő* (esetleg pamuttal együtt szöve), a *kenyeres ruha* (vagyis asztalkendő), esetleg a *gatya*.

A palántból lesz a *pendel*, *lepedő*, *fejel ruha* (három-négy párnát fog össze a nyoszolyán), *törülköző*, *hamvas* (vagyis batyu). A gongyolából finomabb-durvább *zsák* készül. Vászontarisznyát is szőnek belőle. A gongyola madzagnak is jó.

Mire a magvast is feldolgozzák, októberre jár az idő. Október kösepétől aztán elkezdődik a fonó, mely a téli hónapokon át farsangig tart (a régi híres ió bálig). Fonni minden lánynak illik és kell. Minden lány maga készíti el a jövőendő hozományhoz való kelengyét. A fonás nemcsak otthonülő, magányos munka. Bár Domaházán e tekintetben is sokat fordult a világ, a fonó lényegében megmaradt a fiatal lányok,

legények közös összejövetelének, egyedüli téli örömének, vigságának, mely kedélyes munka mellett családias körbe vonja a gyermekkorból alig kinőtt leánykákat, fiúkat.

*

Közös fonóba természetesen csak az iskolasorból kikerült leányok, legények járhattak. Leánykák rendszerint 12—13 éves korukban kezdhették el a közös munkát. Addig is, míg otthon vannak, esetleg nénjük eljár, anyjuk mellett már 6—7 éves koruktól tanulgatják a fonást. Van kis guzsalyuk, *assójuk*, kapnak egy kis szöszt és vagy otthon, vagy az asszonyok közös fonóestéin, anyjuk mellett gyakorolják magukat. De egymástól is sokat tanulnak. Egymástól lopják el a fonás minden ügyes mozdulatát, csakúgy mint a varrást, hímzést. Mire kikerülnek az iskolából, egyik jobban érti, mint a másik.

Anyjuktól, nénjüktől hallanak egyet-mást, hogy folyik a fonóban a hancurozás, játék, nótaszó. Sőt, ha vendégségre kerül a sor, maguk is látják, hogy mulatoznak a nagyobbak. Mire odakerülnek, ők is tudják a játékot, sőt a fonószokások, táncok jórészét is.

Még járják az ismétlőiskolát, de már egymásután elhagyják a gyermekjátékokat. Elkerülik a 7—9 éves kis játszadozó lánykákat. Már meleg nyári délutánokon is, mikor van idejük a faluközin *összecsaprozni*, úgy karolnak egymásba, lánc-sorban, mint a nagyok. Az öltözetre különösen sokat adnak, szeretik az élénk piros, kék színű ruhákat, szalagokat. Ha meg *karajba* állnak táncolni, már nem kézen fogják egymást, hanem úgy tesznek, mint a nagyobbak. Karjukat egymás dereka köré kapcsolják s az egész kör megindul. Olykor egy-két kis legény odalopózik hozzájuk és kerülgetni kezdi őket. Feltűnő, hogy 12—13 éves korban elhagyják a fiúcsúfoló verseket. Inkább tetszeni akarnak. A gyermekjátékok közül azért még szívesen játszák az „Egyet termett a mogyoró” kezdetű fiúcsúfoló játékot.

A közel egykorúak közt most már rendes beszéd tárgya a fonóra való készülődés. Az egykorúak (rendszerint volt iskolatársak) a többiektől elkülönülnek és u. n. *csapatokba* vagy *bandákba* verődnek. Egy-egy csapat 10—12 tagú. Mivel külön korúak nem tartozhatnak egy bandába, testvérek nem járhatnak együtt.

Régebben, 60—70 évvel ezelőtt, a fiatal lányoknak bandák szerint külön fonóházaik voltak, míg az asszonyok vagy otthon, vagy egymás vendéglátó házában gyültek össze, mint ma is.

A lányok e házakat egész őszi és téli időre igénybevették. Közös megbeszéléssel rendszerint egy szegényebb özvegyasszonyt kerestek fel. Október első vasárnapján délután felkerekedett a csapat (vezető nem volt, ma sincs) és együttes látogatás keretében megbeszélték a gazdaasszonnyal, milyen feltételek mellett kapják meg a fonóházat. A gazdasszony se kívánt sokat, ők is megelégedtek azzal, amit kaptak. Hamar megtörtént az egyezés. Így abban maradtak, hogy a banda mindegyik tagja ad a gazdaasszonynak:

egy-egy félvéka búzát,
két-két liter babot,
egy-egy liter mákot,
12—12 pár cső kukoricát,
két-két marék jó paszkoncát,

egy-egy marék magvast,
 egy-egy guzsaly szösz, esetleg még
 egy-egy félkiló sót.

Világításról maguknak kellett gondoskodniuk. Legutóbb a világítás költségeit a legények fedezték. A fűtés nem okozott gondot, fa mindig volt elég a közeli erdőkben.

Külön kötelessége volt azonban a csapatnak, hogy egy meghatározott estén annak minden tagja annyi szösz, fonalat a gazdasszony számára, amennyit csak bír. Ez alól senki sem volt kivétel. A meg egyezés másik oldala az volt, hogy az asszony délután 5 órától átadta a fonóházat a fiataloknak és ülőhelyről, a leányoknak lócáról, a legényeknek kis téglalapalakú négy lábú faszékről gondoskodott. A kemence is rendelkezésére állt a lányoknak, benne süthették a *mounár kalácsot*, *kocikján* főzhették a lúgozott mákos kukoricát, az udvaron, a ház mellett pattogathatták a kukoricát.

A gazdasszony, ha jó kedvében volt, mesével is elszórakoztatta a társaságot, de ha nem volt jó mesélő, hoztak a fiatalok magukkal, vagy akadt köztük is mesemondó. A gazdasszonynak anyai kötelessége volt felügyelni a rendre. Aki helytelenkedett (*tesznyélkedett*), azt meg is verhette.

Ha aztán a fiatalok együtt voltak, a legények is megérkeztek, a lányok a kemence körül ültek, ki hol találta meg helyét, — és fontak, nótáztak, a legények kezdetben a szoba másik sarkában, az asztal mellett üldögéltek a kis székeken, majd lassacskán odalovagoltak ezeken a lányok térdeire. (L. alább: „Mit adsz a lovamnak?” c. játék.) A gazdasszony külön kis széken az ajtó mellett ült és szintén font.

Mostanában külön fonóház nincs. Használatát a hatóság csendbiztosítás céljából betiltotta. A banda tagjai mostanában házak szerte kölcsönösen keresik fel egymást. Vendégségről, ételkészítő helyről felváltva gondoskodnak. Az egykori fonóházakba való járás így csak kölcsönös barátnői látogatások alakjában folytatódik. Természetesen a banda tagjai és a legények nem maradnak el egymástól.

Hogyan megy a fonó munka ?

Bár a leányok az őszi, téli napokon délelőtt is felkeresik egymást, a közös munka délután kezdődik el igazán. A délutáni fonó, mint régen, 5 órakor kezdődik s a leányok kb. 7 óráig fonnak együtt. Ekkor érkeznek a fiúk. Általában hétköznapokon lehet és lehetett fogni, tilalmas napok csak a szombatok, illetőleg ünnepelőtti napok, ünnepnapok és Luca napja. Ünnepelőtti nap nem szabad fogni, nehogy Szűz Máriát megbántsák. Mert aki ilyenkor fon, Szűz Mária háját huzogatja és nem a szösz. Aki pedig Luca napkor fon, annak a libái nem fognak tudni tojni, mert a s ket befonta. Luca estéjén egyik-másik lány el-ellátogat barátnője háza felé. Beszöl az ablakon :

— „Erzsi, mit csinálsz ?”

— „Fonok !” — hangzik a felelet.

— „En mēt tojok” — hangzik rá a válasz.

Ezzel továbbmegy.

Egyéb tilalmas nap nem volt és nincs is. Vasár- és ünnepnapokon csak játék, tánc, nótaszó járja.

Fonáskor a bandák külön korcsoportok szerint gyülekeztek s együtt indultak el a fonóházakba. Ma már a külön gyülekezés szokása letűnően van. Mostanában már nem szabály egyszerre érkezni meg a banda tagjainak. Különbön fejükön, vállukon egyszerű köznapi kendőt hordanak, karjukon kis kötött kosár, benne guzsaly, assó, szösz, esetleg egy kevés aszalt körte (*susinka*) húzódik meg.

A megérkezés után röviden üdvözlik egymást, majd vidám szóbeszéd közben munkához látnak. Ma már nincsen meg az elhelyezkedésnek az a szabálya, mint régen volt. Csak az jellemző, hogy a vendéglátó barátnő a többiektől kissé kitűnik. A szoba közepén ül kis széken és assó helyett rendszerint *ropkára* vezeti a fonalat.

Fonás közben játszani, nótázni lehet, csak füttyülni nem szabad. Ha a lány fonás közben füttyörészik, ilyenkor Szűz Mária sír.

Lássuk röviden, hogy megy a fonás? Legszokásosabb két eszköz a *talpas guzsaly* a guzsalykötéllal és az assó. Előbbieknek volt egy régebbi formája: a *paripaguzsaly*. Ennek a szára egy darabban volt a talpra erősítve. Jó szilvafából, vagy bükkfából készült, gyakran házilag, ügyes, bevéselt befaragott díszítéssel. A szár hossza meghaladta jóval az 1 métert. Kezelése nehézkes volt. Kosárban is nehéz volt vinni mert nagyon kiállt. Ma már nem igen használják. Akinél van, az is eldugja, mert a *paripást* újabban kifigurázzák.

„No te is paripán lovagolsz be a házba hé!” — hangzik a csúfolódás, ha észreveszik valamelyiknél a *paripaguzsalyt*. Ma a *szétvevős guzsaly* használatos, mely talpból és fejből áll. A fej kivehető. Az eszköz anyaga, nagysága ugyanaz, mint az előbbié, a fej hossza a szárnak kb. $\frac{1}{3}$ -a. A *guzsalykötél*, mellyel a szöszöt kötik a fejhez, kb. 60–70 cm hosszú finomabb, durvább pántlika, több színben. Lehet selyemből is. A lányok gyakran a legényektől kapják. Utóbb divatba jött az, hogy a legény, ha nagyon szereti a leányt, saját nyakkendőjét ajándékozza el néki *guzsalykötélnek*. Ez egyuttal dísz is a *guzsaly*nak. Szokás a *guzsalyt bojt*tal is ékesíteni. A *bojt*ot libatollból készítik a lányok: kihúzzák a seprűnek használt szárny evezőtollait, a szárat ollóval apróra vagdalják (kb. 1 cm-es darabokra), majd az így nyert csövecskéket színes pamuttal, cérnával bevarrogatják. A *bojt*ot aztán a *guzsaly*fejre akasztják.

Az *assó* karcsú, gombaalakú. Alkatrészei: a *szár* és a *sarka*. A sarok tulajdonképpen gömbölyű, szöglete nincs. A *ropka* ismert kecskerokka.

Mielőtt a voltaképeni fonás elindul, a szösz fel kell ágyazni. A *felágyazás* úgy történik, hogy a fejeket, vagy *palántokat* bábunkint kibontják a koszoróból, vagy kötélből. A bábú egyik végét egyik kézben megszorítják, majd a másik kézzel óvatosan szaggatni kezdik. A leszaggatott részecskék egymás felé kerülnek, majd az így nyert ágyást hozzákötik a *guzsaly*fejhez. Kész. Mehet a fonás. A talpas *guzsaly* egyik talpán ülnek. Ezzel lerögzítik. A *guzsaly* balfelé esik. Balkézvel nyulnak a szöszhöz, a jobbkez hüvelyk- és mutatóujja közt van az *assó*. Kihúzva és megcsavarva a szöszöt, ha elegendő hosszúságút kaptak, rácsavarítják az *assóra*, közel a *sarkához*.

A véginél serdítik az assót, a szöszt csavarják és huzogják. A húzás nemcsak a (most már) fonalat segíti az assóra. Jelentős (bár most már játékos) szerepe van abban is, hogy jelképesen meg lehet vele vásárolni a leánynak a fiút (l. alább „Megy a kosár“ c. játék): Hogy a szálak jobban tapadjanak, egy kicsit meg kell nedvesíteni a szösz. Ez vagy úgy történik, hogy szájukkal megnyálazzák a sodródó fonalat s hogy a nyálzás bővebb legyen, *susinkát* rágnak, vagy pedig tálba, vagy *rátóba* (kis cserépfazék) vizet tesznek és azzal nedvesítik a fonalat. Ha a szösz megszakad, újból húznak az *ágyásból* és ügyesen hozzásodorják az assóra gombolyodó fonálhoz. Minél silányabb a kenderanyag (bondor), annál gyakrabban szakad meg a szösz. A szakadás oka még lehet az is, hogy a fésülés után még valamennyi kis pozderva bentmarad a szöszben. Ha az ujj a pozderva szilánkjához ér, csombó keletkezik. Ezt eldobják. A fonalt a szerint hogy kerül az assóra, háromféleképp nevezik el: a *félassó* az a fonalmennyiség, amely csak egy assóra kerül. Szokták ugyanis assóról-assóra gombolyítani a fonalat. Ehez két assó kell. A váltáskor mindkettőt egy irányban két kézben külön forgatják. Így kerül át a fonál egyikről a másikra. Az így nyert fonalmennyiség: *váltott assó*. Harmadik elnevezés *sarkadombosítás*. Az elnevezés oka igen egyszerű. Ha a fonás abba marad és az assó nem telik meg, akkor áll elő ez a fonalmennyiség, csak éppen annyi jut az assóra, hogy a sarkát egy kicsit feldombosítja. A lefont szösz kosarakba kerül, majd *lúgozás*, *vető*, *motolla* várja. (Lúgozás utáni beosztás: 1 darab, vagyis 160 szál: 10 pászma, 1 pászma: 10 rőf. Egy darabhoz 10 paszkoncabábu kell.)

Mulatózó fiatalság.

A munkának serényen kell folynia, mert otthon számonkérlik a kislánytól, hogy dolgozott-e, hány assóval font? De van alkalom bőven játékra, táncra, nótaszóra, mesemondásra is. Az együttes szórakozás, a fiatalok egymásratalálása színezi ragyogóvá, varázsolja pezsgő, hangos fonóéletté a fonóházak munkakörét. Ebben a benső kapcsolatban kezdődik el a lányok, fiúk életének egy új szakasza, mely játékaiban, figyelemreméltó szokásaiban, költészetében nyilatkozik meg. Maguk a játékok egyszerű apróságoknak látszanak, értékben is eltérnek egymástól, de a maguk egészében itt becses szerepet töltenek be. Két élesen elkülönülő csoportra oszlanak: csak lányok játékaira — és legények, lányok együttes játékaira. Előbbiek voltaképpen hancúrozások élvezetes formában, utóbbiak játékos cicázások. E társas játékok első csoportja a *testedző*, második a *kiházásító játékokat* mutatja be. Utóbbiak legények és lányok közt együttesen zajlanak le. A nóták közt is lehet különbséget tenni. Ezek egyik csoportját a táncdalok, másik csoportját a kiházásító nóták adják. Utóbbi csoport erősen dalkalmi jellegű. A táncdalok akkor érvényesülnek igazán, ha a lányok együtt táncolni kezdenek. Erre legfőbb alkalom az *íjesztőjárás*, melyet alább majd röviden ismertetek. A kiházásító nótákat szokták maguk közt is énekelni, de valójában, legalább is itt, Domaházán, a legények látogatásakor van ideje ezek eléneklésének. Természetesen sor kerül egyéb, többnyire szerelmi nótákra is, melyek már nem oly alkalmoszerűek, mint a fentebb említettek.

A fonószokások (jegyguzsaly, bojtiváltás, „keresztapa“-választás, legények megvendéglése stb.) helyenkint igen eltérnek más vidékekétől s meglehetősen eredeti képet nyújtanak a legények, lányok megkapó barátságáról.

Végül hozzátartozik a mi fonóéletünkhöz is a mesemondás, találósmesék feladása.

1. Leányok egymás közt.

Fonás közben, ha elunják a beszélgetést, előkerülnek a találós-kérdések, nóták, játékok. Mesékre majd alább térek ki.

A találósmesék többnyire a ház körüli életteli mutatnak kapcsolatot, de ha benne vannak, mindenféle előkerül. Így: „Há egy fá mép-pendül, száz mádár elindul. Há az egyik messántúl, a többi mind megáll.“ No mi az? (Szátyva.)

„Erdeőn vágják, itthon ugat“ (Csapó.)

„Komámasszony elvesztette eckit-peckit, kanasó-kanafóriáját. Komámuram megesküdt: Engem úgy segéljen, nem láttam eckedet-peckedet, kanasó-kanafóriádat.“ (Ropka.)

„Felméntem a heggy tetejibe, lenéztem a lábám közibe, éldés lábám közí, de méppenéiszédttél, a mióúta nem dörgölőúztél.“ (Köpülő.)

„Fa p . . . vas í . . .“ (Mázsár.)

„Annyi van belőüle, még â házba se fér, az udvaron is van belőüle.“ (Lámpafény.)

„Erdőün terem, réitén hízik, ásszonyok közt dombérozik.“ (Szíta.)

„Ágázik bogazik mégsem virágzik.“ (Bondor.)

„Egy istállóuban harminckéit csikó, közepiben egy karó.“ (Száj, nyelv, fogak.)

„Hegyen mégyen, nágyon mégyen, vását vizszen, de nem kovács lyukbá búvik, de nem bogár.“ (Puskagolyó.)

A találósmeséket szinte nélkül említhetném. Természetesen nem kerül sor csak egy kis részükre, mert „minek a fiátal lyánynak annyit üldögelni?“

Ha két bábut lefontak, szabad a játék, tánc, nóta. Egyik is, másik is leszáll a guzsalytalpról, néhányat nyújtózni.

„Gyere Piros, pecsenyének, méfforgatlak!“ „Játszonk hásnyútóút,“ „Ménjünk vásárbá,“ (megy a gőzös) hangzik a sok indítvány egymás után. Míg távol vannak a fiúk, jöhet egy kis mozgás, hancúrozás.

A játékokhoz nem sok eszköz kell. Itt is akad egy sikáló, ott egy kutács, amott egy lapát, vagy seprű, ha kell, előráncigálnak egy kendőt s végére csombót kötnek. A többit is csak rájuk kell bízni.

Pecsenyeforgatás.

Ehez jó erős sikáló, vagy seprűnyél és négy markos lány kell. Az egyik, ki vállalkozik a forgásra, két térde hajlásába veszi a sikálót, majd gömböccé gömörödvé meghajlik, két karját átnyújtja a nyél alatt, úgy, hogy a sikáló az alkar és térd hajlásai közé kerül. A két kéz a térdkalács alatt, a belső sípcsontra szorul. Fel lehet emelni a „pecsenyét.“ Két lány tartja a rudat két végén, a harmadik meg jókat billent a pecsenyén. Az nehézkesen forogni kezd a sikálón. A játék nem könnyű. Aránylag nagy erőt és ügyességet kíván.

Hasnyújtó. Ma már ritkán játsszák, de 20—30 évvel ezelőtt nagy

keletje volt. Tréfás büntetéssel járt. Először is egy kiáll bírónak. A tulajdonképeni szereplők hárman voltak. Kettő négykézláb, egymásnak farral, hídbaállt. A harmadik két kézzel, *madárfogással* megfogott egy sikálót, majd hosszában hanyatt feküdt társain. A két alsó most már a sikálónál, illetőleg lábánál megfogva a felette levőt, egymástól távolodni igyekezett. No, erre a hanyattfekvő mindjárt meleg helyzetbe került. Először jól kinyult és tartotta magát, ameddig tartotta. De a lentieknek ez nem volt elég. Újra, újra nekirugaszkodtak s addig rángatták, feszítették szegényt, míg előbb-utóbb el nem bocsátotta a sikálót. Erre szétesett mind a három. Jött a büntetés. A bírónak a sikálót s kedve szerint négyet-ötöt rászózott a megnyújtóztatott lány *boncára* (külső comb).

A *kalitka* még hamisabb játék volt. Kettő kellett hozzá, a kalitka és a nyitó. Mindkettőnek kezét csuklóban kendővel, esetleg kender-szősszel jól összekötözték. A kalitka így négykézlábra állva, hidat alkotott. A másik a nyitó, ugyancsak hidat alkotva, lábbal amannak lába közé furakodott és mozgásával feldönteni iparkodott. Ha sikerült feldönteni a kalitkát, volt akkora viharos nevetés, hogy majd szétvette a házat: a kalitka felborult, a szoknya felhúzódott s akkor megpillantották a „*madarat*” is, melyet a legények még szívesebben megláttak volna.

Lóra ugrosó. Ez már ismertebb játék. Ebben választanak egy „lovat”. A ló (rendszerint erősebb lány) lehajtott fejjel hozzátámaszkodik a falhoz és hátat hajt, a többiek bakkbán egymásután ráugrálnak. A lónak minden zökkenőnél ki kell találnia, melyik ugrott. Az lesz az új ló, akinek a nevét kitalálta. De ez néha nem sikerül. Ilyenkor a ló bírja magát, ameddig bírhatja. Végül összeesik és az egész társaság szétgurul a földön.

Menjünk vásárba. (Máskép: megy a gőzös.) Ebben a lányok szétvetett lábakkal leülnek a földre úgy, hogy egysorban egyik a háta mögötti másiknak az ölébe kerül. A hátsó megfogja derekánál az előtte ülőt, kormányozza, billentgeti hol jobbra, hol balra. Ez megint a maga előtt ülőt dirigálja. Így az egész sor hol jobbra, hol balra kitér. Közben ütemre mondogatják: „Megy a gőzös, trum, trum, ripeg-ropog a kereki.”

Néma. Egynek bekötik a szemét zsebkendővel. Ez a kérdező. A többiek a némák. A kérdező egy kutácsot (piszkavas) kap a kezébe és bekötött szemmel forgolódva, azzal bizonytalanul dőfődni kezd minden irányban. A többiek igyekeznek ügyesen kikerülni. Ha valakit a kérdező mégis eltalál, megkérdi, illetőleg feléhümmög. A néma, akit eltalált, szintén csak hümmönt egyet. Ebből kell kitalálnia a kérdezőnek, kit bökött meg. Ha sikerül, visszaáll társai közé s helyére kerül a felfedezett néma.

Meget a csombó. E játékban is mindegyik résztvesz. Egyedüli játékeszköz a zsebkendő, melynek végire egy jó kis csombót kötnek. Most már körben, kissé felhúzott lábbal, leülnek. Egyet maguk közül a kör közepibe küldenek. Néki kell majd (ülve) megtalálnia a csombót, illetőleg zsebkendőt, melyet a többiek egymás térde alatt kézről-kézre adnak. A ruha ráborul a csombóra, hát így nehéz is rátalálni. Ha a kereső nem találja meg, s közben valahol a háta megett bújdo-

sik a csombó, ilyenkor észrevétlenül jókat koppantanak vele a fejére. Ha mégis valakinél megtalálja, az megy be a kör közepibe. Játék közben csak ennyit mondogatnak: „Megy a csombó, trum, trum.”

Farmancs. Mindenfelé ismert, közönséges s... verő játék.

Szemkötő. Inkább fiatalabb bandában játsszák. A játék csak párbeszédben folyik le. Azt, kinek be kell kötni a szemét, kiolvassák. („Hol a szita, asszonyok? — Oda át van a szögön. Min áll az? — Levelen. Ki veszi le? — Eszter mester. Angyalé vagy te.) A bekötött szeművel a többiek közül egy szembeáll s megszólítja. A párbeszéd így hangzik:

- Min állasz?
- Sósú kövön.
- Mit árulsz?
- Gombos tüt.
- Adjál egyet a fiámnak.

Adok egyet, sz... k többet.

Közben aki a „tüt árulja”, a hangjáról igyekszik felismerni azt, akivel beszél. Ha kitalálja nevét, helyetcsereélnék.

Parázs. Ez a régi játék igen elüt az eddigi vázoltaktól. Öreg nénik emlegetik nekem, hogy leánykorukban igen szívesen játszották. Vaslapockán *eleven fát* vettek ki a kemencéből, majd a ház közepén egy szék alatt elhelyezték. Most körben mindegyik lány rendesen fenni kezdett, de úgy, hogy egymásután mindegyik csak egy szálát húzhatótt a guzsalyról. Közben figyelték a parazsat, hogy lohad az izzása? Mikor a parázs csak alig vöröslött, ugyancsak iparkodott mindenki gyorsan kihúzni a maga szálát a guzsalyról, nehogy nála aludjék ki a parázs. Ha mégis valaki elkésett, vagyis nála aludt el a parázs, büntetést kapott. Büntetésül át kellett bújni a székecske alatt, a kialudt parázs felett. Ez a játék becses adat lehet régi hitélet nyomozásához. Misztikus jellege mögött lappanghat bizonyos hitregei maradvány, mely a családi tűzhellyel lehetett kapcsolatban. Hogy a családi tűzhelyet (ha talán nem is nálunk) valamikor bizonyos alkalmakkor őrizni kellett, gyaníttatja egy adat Strauss „Bolgár néphit”-éből. (313. o.) E szerint karácsony vilia estéjén parazsat szokás kivenni. A szerint, hogy a parázs sokáig izzik vagy elalszik, a családot szerencse vagy szerencsétlenség éri. Lehet, hogy a mi játékunk egy az újtűzzel kapcsolatos mágiikus szokás-maradvány játékká lett formája.

A táncokat együtt is, fiúk jelenlétében is járhatják, A domaházi fonó tánc- és nótavilága őríz még eredetiségeket, de van újonnan városból, Ózdról bekerült tánc és dal is. Utóbbiakról csak egész röviden legyen szó. A városi divat e téren is utat talál Domaházára és elnyeléssel fenyegeti különösen az eredeti, ősi táncdalokat. A táncok közül falusi, népi termékeknek hármat említhetek: a *karajt*, a *csárdást* és a *sergőt*. A *kacsintó* és a *lépő* gyaníthatólag városi eredetű.

A táncdalok közt van még néhány értékes, régi pentaton dallamú, de van architektúrás, bővült dallamsorú és városi eredetű is, melyet úgy-ahogy átalakítottak a maguk szájíze szerint.

A *csárdás*. Most még a legkedveltebb tánc. Szokásos csárdásfó-gással megy, de élénken elüt a vegyes páros csárdástól. Meglátszik rajta, hogy lányok táncolják együtt. A lábakat tánc közben nem zár-

ják, hanem csak gyöngén közelítik egymáshoz ; közben lassacskán meg is fordulnak, mintegy helyetcsereélnék. Sürgéskor olyan erősen hajlanak ki, mint a gyermekek ; egyik legbájosabb mozdulatuk az, hogy a tánc végén gyöngén térdelhajtanak. Ez a térdhajtás csak lányok együttes táncában van meg.

A tánc fázisai tehát röviden :

1. Derékkal kissé előrehajolva, oldalt kilépnek ; kilépés előtt gyöngén meghimbálgatják derekukat és térdet *nem* hajtanak. A kilépés után büszkén felegyenesednek és fejüket büszkén felvágják, dobbantanak.

2. A másik lábat csak közelítik a kilépőhöz, ugyanazzal a derék- és fejmozdulattal.

3. Az előző lábbal ugyanúgy lépnek ki, mint az első fázisban, csak egy kissé elfordulnak.

4. A másik láb ugyanúgy közeledik a kilépőhöz, de dobbantás után a maga irányában, tehát az előbbivel ellenkező irányban, kilép. Közben gyöngéd kéznyomással az, aki a térd csípőjére teszi kezét, oldalt térítgeti, vezetgeti párját. Így a pár akár 180°-ban is elfordulhat. Utána sürgés és térdhajtás következik.

A csárdáshoz legértékesebb táncdal volt : „Az a híres domaházi menyecske” kezdetű. A dal — sajnos — letűnt, illetőleg átalakult szövegetől, dallamostól. Az öregeknek itt csak emlékezetében él. De a közeli Bekölce községben még megtaláltam. Értékes, szép, architektura nélküli pentaton dal. Eredeti, ősi népdal. Második sorának zárata, a főmetszet, felső *d*-re végződik, tehát jellemző a felsőmagyarországi zenedialektusra. Variánsa Seemayer Vilmos tudomása szerint eddig Bartóknál van meg :

ÉNEKELTE: VITÉZ JÓZSEF, 60 ÉVES, BEKÖLCE

Giusto.

Áz a hi-rés do-má-há-zi menyecs - - ke Ringyel-rongyol há si - gá - tott
 éz es - - te Nem kell néi - - ki éz ár - - - -sou
 csak á csak á csak á pá - - lin - - - kás kor - - - sou.

Igazi fonódal. A barkó-vidéken ez a dallam nagyon el volt terjedve.

A csárdást ma már más, de részben még értékes nótákra járják.

Ezek között akad régi stílusú is. Szép pentaton, de már helyenként újabban alkalmazkodó ritmusú táncdal csárdásra:

ÉNEKELTE: BANCÍK ILONA, 19 É. DOMAHÁZA

Giusto.

Oúzdí göü - - zös ve - - ri szély - - lyel á há - - - bot
 á ki en - gém vig Mis - kóucra be - ho - zott. Hozd el göü - zös
 Hozd vissza já bá - bá - - mót. Hej, né menjén el én tóulem ka - to - ná - nak.

Variánsa: Seemayer: A régi lakodalom Nemespátrón. Ethn. 1936. 87. old.

Ma még szintén jól ismert, de régi stílust mutató táncdal a csárdásra az elterjedt szövegű: „A cipőmnek se sarka, se talpa” kezdetű dal. A nótát másfelé architekturás dallammal éneklük, de a mienknél jellemző egy $A_5 B_5 \frac{A_5}{A}$ B szerkezet, mely tisztán, a negyedik sor 5, 6, 7.

tag csekély eltéréssel szépen kicsendül. Zengése dúr. A harmadik sor szignaturáját töriben fejeztem ki, mert az alsó quintelésnek csak a második fele teljes, első fele pontosan megismétli az első sor első felét.

A dalnak van variánsa Nógrádban, sőt Pest megye északi felében is. Öregek közt vannak még, akik jól ismerik. A nóta így hangzik:

ÉNEKELTE: HOLLÓ VASKÓ ERNŐNÉ 48 ÉVES

DOMAHÁZA

Giusto

A ci - pőümnek se sár - ká, se tál - - - pá, El - táncol - tam á
 do - má - há - zi bánd - - bá Lész még an - nák sár - ká is, tál -
 - pá is Lész sze - re - tőüm szőü - ke is, bär - - - ná is.

A karaj-tánc, vagy ahogy másutt nevezik, körtánc, a csárdásnál bizonyosan eredetibb. Ősi tánc. Mióta a domaháziaiak az eszüket tudják, a karaj mindig megvolt. Szokás szerint csak lányok járják, ha leányok is társulnak, ők csakhamar a karaj közepébe kerülnek.

Ugy fogóznak össze körben a lányok, hogy derékban láncformán átkarolják egymást és kezüket csuklóban megfogják. A kilépés vagy egy, vagy felváltva két irányban történik. A láb kilép, a másik vagy hozzá közelít, vagy mögéje csúszik.

A karaj észrevétlenül előállhat a csárdásból is. Az előzőleg párosan táncoló lánykákhoz csatlakozik egy harmadik, negyedik, majd ötödik s egymás vállára, majd egymás dereka köré teszik kezüket.

Játékos, tréfás nóta, melyet karajban élvezettel énekelnek, a következő szép, pentaton fordulatokban aránylag gazdag régi dal:

ÉNEKELTE: BANCIK ILONA 19.É. DOMAHÁZA.

Giusto.

El - mén - tem a pi - ác - rá, El - mén - tem a pi - ác - rá, rác - rá,
 pi - ác - - - rá, rác - - - rá, pi - ác - - - rá.

2. Mévvéttem én a búzát
 Mévvéttem én a búzát, búzát,
 A búzát, búzát, a búzát.
3. Elvittem a malomba,
 Elvittem a malomba-lomba stb.
4. Felöntöttem a garatra,
 Felöntöttem a garatra-ratra stb.
5. Hazavíttem a lisztet,
 Hazavíttem a lisztet, lisztet. stb.
6. Sütök belőle perecet,
 Sütök belőle perecet-recet, stb.
7. Az öreg ezt melláttá,
 Az öreg ezt melláttá-láttá stb.
8. Folyt is érte a nyála,
 Folyt is érte a nyála, nyála stb.
9. Az öreget botold ki,
 Az öreget botold ki, told ki,
 botold ki, told ki, botold ki.

Most van legszebb virágzásában az architekturás dalköltés, melynek megszólaltatására ilyenkor, fonás idején nyugalmas alkalom kínálkozik.

Az újstílusú nóták közül csak egyet említek meg, részint, mert ezt szeretik karajban is énekelni, részint, mert a többiek nem tartoznak szorosan a fonóélet keretébe. Az architekturás szerkezetű nóták közül egy alkalmi, az ijesztőjáraskor szokásos nóta, s az újabb kiházasító nóták majd alább kerülnek sorra.

ÉNEKELTE: KIS SUNYI PIROSKA 19 ÉVES DOMAHÁZA

Giuslo

Kocsma - ros - né hoz - zéik egy li - ter bort Hád ön - töm lé a tor - -
 - kom - roul a port Mâ - so - gyi - kat kei - - - rem,
 pé - rán - cso - lom, Slin - golt zseb - ken - dőüm zâ - - log - bá ja - - dom.

2. Há ki nem váltom szombat estére,
 Dobja fel a csârdá tetejére.
 Dobja fel a csârdá tetejére
 Annak adjá, ki többet ad érte . . .

A *sergő*-t nótája miatt újabban debrőinek mondják. Lehet táncolni négynek, hatnak, de az előbbi alakban szebb. Négyszög alakban úgy állnak fel, hogy az átlós irányban szemben levő párok egymás jobbkezt kölcsönösen megfogják. Így két pár összefogott jobbjai keresztezik egymást. Maga a tánc csak úgy pörög le, hogy összefogott kezüktől kifelé elfordulnak s a nóta ütemére egymás után ütemesen lépkednek. minden hetedik lépésnél egyszerre elengedik egymás kezét és egyszerre tapsolnak. Taps után vagy tovább a megkezdett irányban lépkednek, vagy ha megunták, visszafordulnak ugyanúgy lépéssel és tappsal.

Táncdaluk az „A debrői kertek alatt” kezdetű nóta. Dallama értéktelen nemzeti szempontból. Szövege ez:

„A debrői kertek alatt szól a trombita.
 Ugy-e, kedves kis angyalom, elmenönk oda?
 Megsergetlek kegyesen, (?)
 Más meg néz keservesen,
 Fáj a, fáj a fáj a szívem érted angyalom.”

A nóta nem itt termett. Városi eredetű.

A *kacsingató* tánc városból került ide. Tánciskolákban találkozni

lehet vele. Ketten táncolják. Egyik a másik háta mögé áll. Az előtte álló hátranyújtja kezét a válla felett, amit a mögöttes ujjfogással megfog. Ő fog vezetni. Tánc közben egyszerre lépkednek, a vezető párját hol jobbra, hol balra forgatja, sőt ha kedve van, ki is fordítja.

A tánc nótája nem eredeti, de át van alakítva. Csak három soros, ennek is két első sora pontosan megismétlődik. A dalt, mint népi alakítást, itt közlöm:

ÉNEKELTE: KIS SUNYI PIROSKA 19. ÉVES

Giusto

DOMAHÁZA

A góu - lyá - nák nagy ha - tál - má mint a ki - rály - nak,
 Mán ez - u - - tán ó pá - rán - csol minden kis - lyőny - nák,
 Góu - lyá, góu - lyá, hosz - szü - lã - bu góu - lyá má - - - dár.

A lépő is ismert. Lánc-sorban egymással szemben felállnak a lányok, majd sasszé lépéssel kölcsönösen közelednek egymáshoz. Karjukat kissé széttartják. Ha a két sor kölcsönösen átment egymáson, azaz helyetcsereáltak, megint visszaindulnak. Ilyenkor járja ez a nóta:

ÉNEKELTE: BANCÍK ILONA 19. É. DOMAHÁZA

Giusto

Nincs is a csã - - szár - - - nák 0 - lyán ka - to - - - nã - - já,
 Mint a má - gyár hu - - szár há fel - ül a lo - - - vã - - - ra.

Felül a lovára,
 Rágyújt szivarjára,
 De sok barna kislány
 Szive fáj utána.

Ezek a táncok és táncdalok, bár helyük és idejük a fonó, nem oly alkalomszerűek. Már jellemzőbb képet nyújt a táncoló párokról az ijesztőjárás, melyre im, röviden kitérek.

Az *ijesztő* átmenetet alkot a fonó és a koledálás közt. Csak lányok rendezik. Legalkalmasabb időpont az *ijesztőjárás*ra: a disznóölés hetei, ilyenkor jár a banda házról-házra, táncgal, nótával szórakoztatja a házak népét s azért a néhány kellemes, derűs percért, amit magukkal hoznak, egy-egy karika hurkát, kolbászt, szalonnát, esetleg tojást kapnak. Persze, megfelelően föl kell készülni erre. A lányokat otthon nénjük, vagy anyjuk, vagy barátnőjük felkontyolja menyecskeinek, hatalmas fafésű köré csavarja hajukat és fejkendővel kerekre lekötvé. Ők magukat *mummának*, *ijesztőnek* festik ki. Legszokásosabb festék a korom, mellyel bekenik arcukat. Ha megelégednek a festés eredményével, rá is kezdik ezt a nótát:

ÉNEKELTE: KÖLLŐ PESTUKA ERNŐ 20 É. DOMAHÁZA

Gusto

H

Ez a kis lány be-le be-le néiz a tyü - - kör - - be,
É - - des a - nyâm jóul va - gyok - é ki - fész - ve? Jóul van lyâ - nyom,
nem lâc - cik meg räj - täd a szeplöü. Még az es - te te lészél a bäldbän az i - jesztöü.

A nóta újstilusú, architekturás dal. Harmadik sora szépen meg erősíti a negyedik sor zárlatát és ügyesen kikerüli a második sossal való összecsengés egyhangúságát.

Az *ijesztők* bandák szerint verődnek össze s az útra egy kis felszerelést is visznek. Ez kosárból, fonóeszközökből, kutácsból és seprűből áll. A kosárba gyűjtögetik nagy szorgalmasan az ajándékba kapott disznóságot, a kutácsot, seprűt meg a tánc közben zörgetik, csóválják. Nemcsak a parasztházakat keresik fel. Nagy zörgéssel, nótaszóval belátogatnak a paphoz, jegyzőhöz is. Ki ne fogadná szívesen a hangoskedvű, szép kis vendégeket? Mindenütt megkínálják őket, marasztalják, de ők nem maradnak, sietnek tovább. Az *ijesztőjárás* este 7—8 óra tájt zajlik le. Ilyenkor a fentebb említett táncokat, nótákat adják elő. Aztán hazamennek, vagy fanni indulnak.

Sok időbe telne, ha mindezek egymásután sorra kerülnének. Nagyon eljárna az idő, ha azt a néhány játékot is mind egymás után eljátszanák a lányok a fonóházban.

Sokszor épen javában játszanak, mikor megjönnek a fiúk. Szét is rebben a banda. Itt is lebben egy szoknya, ott is. Egy pillanat — s a lányok már megint a guzsalytalpon ülnek, miközben örömmel üdvözlik a legényeket. „Isten hozott, Palya”, „Sokat váratnál magadra, Náci”.

Lajos Árpád.

(Folytatjuk.)

Aus dem Leben der Spinnstube in Domaháza.

In Domaháza, Komitat Borsod, findet man in der Spinnstube noch ein reges Leben. Das Spinnen beschränkt sich nicht nur auf die Verarbeitung des Hanfes, sondern ist noch heute die einzige Unterhaltung der Jugend im Winter und sie vereint die aus der Schule kaum herausgewachsenen Mädchen und Burschen in einer innigen Gemeinschaft.

Die Arbeit wird von Spiel und Tanz unterbrochen, auch kann das Lied nicht schweigen. Jene Spiele, die ausschliesslich unter den Mädchen üblich sind, bestehen meist nur aus Neckereien, gymnastischen Bewegungen und werden bei der Ankunft der Burschen sofort in eine andere Richtung gelenkt. Da kommen die Heiratsspiele an die Reihe mit der scherzhaften Absicht, die Burschen und Mädchen zu einander an zu locken. Zum selben Zweck singt man auch die Heiratslieder. Die Vertiefung der gegenseitigen Freundschaft kommt in reizenden Bräuchen zum Ausdruck. Solche sind die die Übergabe der Kunkel, als Geschenk an die Braut, die Wahl des Paten, wobei das Mädchen den Jungen Paten mit einer gestickten Taschentuch und Obst überrascht, dann die Beköstigung der Burschen, die mit Mohn überstreutem Mais und dünngebackenen Kuchen bewirtet werden. Diese Liebe der Jungen ist rein, die Probeehe kennen sie nicht. Der Bursche erfreut sich nicht nur der Schönheit, es liebt im viel in der Häuslichkeit und Geschicklichkeit des Mädchens. So wird die Spinnstube von Domaháza zur Grundlage für ein künftiges, ernstes Eheleben.

A NÉPI ÉLET TÁRSASÖSSZEJÖVETELEI.

A falusi nép élete nehéz testi munka s közben-közben nagy pihenés között folyik le. A hosszú téli pihenést csak itt-ott szakítják meg az istállótakarítás, trágyahordás, kukoricamorzsolás, gabonaszellőztetés, favágás mindennapi gondjai, tavasszal azonban megkezdődik a munka, amely aztán a nyáron át egyre fokozódik, s a nyár és ősz találkozása idején tetőpontra jut. Ez idő alatt csak a vásár- és ünnepnapok délutánjai, az el nem halasztható halotti torok s a vásárok és búcsúk adnak alkalmat egy kis pihenő szórakozásra, de sok helyt még a keresztelő lakomát is szüret utánra, a disznóölés idejére tolják: a nagy munka nem engedi meg a fárasztó szórakozásokat.

S amint a népi élet munkája mindenütt egyforma, úgy pihenő szórakozásai, társasösszejövetelei sem igen mutatnak nagyobb eltérést a különböző vidékek magyarjai között. Az egyforma munka között folyó népelet egyforma szórakozásokat szül, az egyforma munka egyforma társasösszejöveteleket teremt. A vásár- és ünnepnapok rövid délutánjai és estéi csak könnyű szórakozásra adnak lehetőséget, csak ismerkedési összejövetelekre valók, — a családi élet öröm- vagy emlékkalkalmi valamivel több szabadságot engedélyeznek, — a gazdasági élet kezdő és végző ünnepei pedig mindenkire kötelezők. Ebben a hármas keretben folynak le a falu szórakozásai, illeszkednek bele a nép társasösszejövetelei.

A napi munka végeztével szinte általános szokás, hogy idősebbek kiülnek a ház elé, megbeszélnek a falu, az ország és a maguk sorát. A gyerekek előttük, az utca porában játszadoznak, a lányok pedig csoportokba verődve trécselnek, danolásznak, sétálgatnak s néha-néha körbeállva és összefogózva táncolnak a nóta ütemére. Várják a külső munkából hazatérő s az istálló munka után tisztálkodó legényeket. Aztán továbbfolyik a séta, vidámabb a tereferé, hangosabb a nóta, s ha még egy harmónika és citera is kerül, élénkebb lesz a tánc.

A kora reggeli munka azonban csakhamar véget vet a mulatságnak: a falusi ember őszig nem ér rá éjtszakázni.

A vásár- és ünnepnapok délutánjai és estéi azonban megnyulnak egy kevéssé. Az egyheti erős munka valamivel több szórakozást követel, s ezért a következő nap reggelét kissé megrövidítik és inkább a többi napokon pótolják. Ezért nevezik a hétfőt s az ünnepek után eső napokat tréfásan Szent Heverdel-napoknak. Vasár- és ünnepnapok délutánjaira esnek tehát a legény- és leányséták, a leányfürdők, a játszók, a vendégségnek nevezett látogatások, a táncok, ivók, pincszerezések, a falusi népnek az egész heti munkát megszakító általános szórakozó-társasösszejövetelei.

Alig hangzott el az ebédharangszó, megindulnak a legények a közös találkozóhelyre. Némelyik matyó legény félre is csapja a kalapját, s danolva, kurjongatva „méri az utcát”; úgy tesz, mintha volna „valami” benne. Aztán széles sorokba fogózva járják a maguk fertályának az utcáit, danolnak, dülöngőznek és biztatják „boriskát”, hogy „ne rángassa” őket. Ártatlan tünetése ez a fiatalabb, a kezdő legényeknek, de csak addig, amíg más fertálybeli legényre nem akadnak, mert bizony akkor többnyire verekedés lesz a vége a találkozásnak.

Ezeken a legénysétákon néhol a lányok is résztvesznek, s a szülők és hatóságok még pártolják is ezt a részvételt, mert szelídebbé teszi a legénysétákat, ritkábbá a virtuskodásokat és verekedéseket. Danolás és járó-játékok között folyik le ez a közös leány- és legényséta, s közben-közben itt-ott rövidke tánc fejezi be az egyes játékokat. Kalotaszeg vidékén például igen kedvelt ilyenkor a „Bújj, bújj, zöldág, zöld levelecske” nótájú játék, az aranykapun át való átbúvással, amint azt igen kedvesen leírva olvashatjuk Ravasz László egy visszaemlékezésében.*

Másutt külön leányséták is szokásosak. Néhol minden vasárnap kora délutánján megtartják őket, másutt azonban csak bizonyos ünnepnapok délutánjainak leánymulatságai. Somló vidékén például a fehérvasárnapi litánia után szokás, Zimányban pedig húsvétvasárnapjának délutánján szokásos, hogy a lányok felszalagozva, kezükben zöldágot tartva, járják az utcákat, s közben ez alkalomra szóló nótát énekelnek.

Szeged vidékén és a Dráva mentén ezek a leányséták fürdéssel kapcsolatosak. A lányok egyenkint kilopakodnak az előre megbeszélt helyre, megfürödnek, aztán párba sorakozva, nótáznak hazafelé. Persze, a legényeknek nem volna nehéz megtudni a helyet és meglepni a leányokat, de ezt a falu erkölcsse nem engedi. Utközben találkoznak csak és együtt érkeznek haza.

Ezek helyett a legény- és leányséták helyett más vidékeken a játszók szokásosak. Rétfaluban így nevezik azt a házat, amelyet a fiatalság a vasárnapi tánc helyéül bérel, általában azonban a falu mezeje az a hely, ahol a fiatalság játszani szokott, de így nevezik egyszerűen magukat a játszó délutánokat is. A játszó rendszeren a délutáni istentisztelet után kezdődik és estig tart. A kétnembeli fiatalságon kívül ottvannak a nagyobbacska serdülők, s még az idősebbek és a szülők is

* A Pesti Hírlap Képes Vasárnapjában 1935. dec. 25.: 7.

elgyönyörködnek szórakozásukban. A lányok és legények egyenkint vagy külön-külön csoportokban érkeznek úgy, hogy az előbb induló bekiabál jóismerősehez; a választott párok, a falu nyelvén szólva: a szeretők vagy kedvesek azonban rendesen együtt indulnak. Gyülekezés alatt beszélgetnek, a lányok maguk közt játszanak, a legények pedig virtuskodnak. Egy mult század közepi debreceni közlemény így írja le ezeket a játékokat: „A fiatalság kártyával, labdával, tekével, botokkal mulatja magát. Legnevezetesebb játéknemeik: a kifutó, bábásdi, kihányósi, királyosdi, kurvásdi, iskolásdi, bennforgó, csürközés, cim-pázás, malmozás, fecskézés, bakfittyezés, disznózás, cikázás, espelágerőzsa, görcsözés, továbbá a hirintőzés és kalótyázás.”* A játszó tehát lassan párossá, legényessé és leányossá válik, aztán rendesen táncban végződik. S ezekbe a táncokba a serdülőket is beveszik; itt tanítják meg táncolni a legénykéket és leánykákat, akiknek ezt az első próbálkozását serketáncnak nevezik. A régibb időkben vándorló, falujáró táncmesterek is meg-megjelentek ezeken a játszókon; rendesen facér szabó- vagy borbélylegények voltak, akik egy kis pénz- vagy búza-ajándékért, no meg egy kis eszem-iszomért az újabb figurákat és táncokat is bemutatják a fiatalságnak. Persze, a legénymulatságok és virtuskodások, meg a féltékenység gyakran bajt is okozott, azért az ilyen hevesebbvérű helyeken a hatóságok betiltották a játszókat, vagy a fiatalság maga cirkálóknak nevezett ügyelőket választott, akiknek aztán legénykötelesség volt engedelmeskedni. Haza rendesen párosan, kézenfogva, danolászva mennek; a leány házához érve a legény „leadja” a leányt, azután a többiek után siet.

Nem ritka a vásár- és ünnepnapesti tánc sem. Lengyeltötiban a templomtérén tartják mindjárt a litánia után és bőjtidőben szelidebb szóval csak ugrálásnak nevezik, — másutt a kocsma zöldágas sátra vagy a játszó-, cécóház a helye a nyáron csak táncnak, a csángóknál fülkének, a Nagykőrös-vidéki cselédségnél rentynek, rentyölésnek és télen báldnak nevezett táncos mulatságoknak. Rendesen a legények rendezik a legénybíró vagy néhány legény útján; ők fizetik a helybért s a muzsikát, hívják meg a lányokat, amint már erről megemlékezünk, úgy, hogy belépőjegyet küldenek nekik; néhol a lányok édes-tésztával s néminemű cigánypénzzel járulnak a tánc vagy báld kiállításához. Nagyobb jelentőségük csak a viszonzótáncoknak van, amelyeket itt-ott a lányok rendeznek a legényeknek a májusfia állításáért, a húsvéti locsolásért és a farsangi figyelem előlegezéseképen karácsonykor. Nagyobb jelentőségük van, mert míg amazokon csak falubeli legények vehetnek részt, emezeken a lánynak megvan az a joga, hogy más fertálybeli, sőt más faluból való legényt is meghívhat; különösen ha a faluban kevés a legény, de meg az idegen legény viselkedésétől függ, hogy új társai maguk közé fogadják. Különösen ünnepélyesek és zajosak voltak a rukkolási táncok. Szeptember utolsó vasárnapján rendezték őket a legények katonának menő társaik búcsúztatására.

Ismerkedési alkalom tehát ez a legény-szűk és leány-bő vidékek mindkét nembeli fiatalsága részéről és beleegyezésével, mert viszont

* Vasárnapi Ujság. 1862: 18.

tudjuk, hogy ahol például legényben nincs hiány, ott már a másik negyebeli legény is kizárt mulatótárs, az idegen faluból jövő vendéget pláne csak mint érdektelen látogatót fogadják el. Ilyen ismerkedési alkalom még a vendégség és ilyen volt a leányvásár is. Némely vidéken minden leánynak és legénynek megvan a maga szomszédfalubeli vendégleánya és legénye, akiket meghív és vendégül lát, amikor a falu, azaz az összeálló gazdák vendégséget, táncos mulatságot rendeznek a szomszédfalubeliek részére. A vas megyei Hegyháton és a Pálóc-földön ezek a vendégségek állandó napokhoz vannak kötve; ősszel a Szentkereszt és Kisasszony, télen pedig Márton és Miklós azok a napok, amelyeken rendezni szokták őket. Leányvásároknak nevezték pedig néhány, szerbekkel és oláhokkal vegyes vidékünkön bizonyos jelesnapok búcsúit is, mert olyan népesekek voltak, hogy akárhány országos vásárral vetekedhettek. A baranyamegyei Bodonyban a Szentkereszt felmagasztalását követő vasárnap búcsú, Mátészalkán a Mária Magdolna-napi vásár, a kadiczfalvi Pothárd-kútnál áldozócsütörtök volt régóta leányvásárnapul kiválasztva, másutt azonban sem búcsúhoz, sem vásárhoz nem kötötték őket, hanem külön napokat állapítottak meg megtartásukra. Sétával és tánccal voltak egybekötve. A fiatalok ismerkedtek, a szülők tudakozódtak, de tulajdonképpen csak a csoszogót, a gügyüt kerülték el vele, mert a megtetszés és a választás esetén is az eljegyzésig a rendes szokásokat mindenben betartották.

A játzók végén rendszeren kocsmába mentek a legények. Általában ivóknak hívják ezeket az összejöveteleket, s nem mindig a pusztá mulatás és ivás a céljuk, hanem itt beszélnek meg a táncok és ünnepi játékok rendjét, tartják meg a legényavatást, választják a legénybíró s intézik el egymás közt támadt bajaikat. Vannak rendes vásárnapi ivók, de vannak alkalmiak is, amikor a legények valamelyik társuknak, például az újonnan avatott legénynek vendégei és végül vannak olyan jelesnap alkalmak, amikor a legények házankint szedik, koledálják össze a tojást, szalonnát és bort is, mint például a regölés, kongózás, a farsangi játékok, a májusfa stb. koledáló ivói. Az ivók megtartása igen régi legényszokás; már a XVI. század óta egész sorát ismerjük a városi statutumoknak, amelyek korlátozzák és tiltják őket, mert nemcsak pénzparazarlásra adnak alkalmat, de elveszik a másnapi munkaerőt, a verekedések melegágyai és zavarják a lakosság éjjeli nyugalmaát. Különösen zajosak voltak a farsangszombati legényivók; ezeken nyitották meg a farsangfarkát annak a pár üveg bornak a megivásával, amelyet a múlt évi legényavatáskor a kocsmá földjébe ástak.

Ezeken az ivókon néha a gazdák is megjelentek, sőt voltak olyanok, amelyeket egyenesen a gazdák részvételére számítva rendeztek meg. Az ilyeneken ismerkedtek össze a gazdák a fiatalokkal, s ilyenkor születtek az Alföldön a keresztkomaságok, amikor a komául ajánlkozó gazda keresztbárányt ajándékozott a legénynek. De vannak tisztán gazdaivók is; kanivóknak, kanmuriknak nevezik őket. Inkább megbeszélés a céljuk, mint a malom alatti, a földött hídon és a kovácsnál szokásos összejöveteleknek; poharazás közben jobban megnyílik a szív és szóra hajlamosabbá válik a még zárkózott magyar ember is. Napjaik nem állandóak, néha a véletlen teszi népessé őket, máskor meg

összebeszélés után gyülekeznek. Majdnem országszerte általános azonban a farsangvasárnapi gazdaivó és igen sok vidék ismeri a zabáló-csütörtöki asszonyok ivóját is, amelyre férfiaknak nincs bemenetele. Az asszonyok is a kocsmában tartják, s bizony néha őket is danolásra, egymásközötti táncrea bírja a konty alá való. Érdekes példái ezek az egyneműek ősemberi szokás-összejöveteleinek, a férfias és asszonyos (agynikus és anandrikus) külön mulatságoknak, mint amilyen a legények ivója s a lányok külön játéka a játszók kezdetén, a leányséta, leányfürdés, a fonóbeli leánynótázás és a játékfajták a legények odaérkezése előtt s az alföldi leányháló, az esküvő előtti nap éjjele, amelyet a lányok együtt töltenek a menyasszonnyal, meg a matyó almázásnak nevezett legénybúcsú s végül a mezőkövesdi legénytanyázás. Amint az esős és hideg idők beállanak, a gazda a tüzelősólba vonul. Itt keresik fel látogatói, az öregek és legények, s néha egész utca legényei összegyűlnek egy nagyobb istállóban. A tüzelést és a beszédet egy öregebb vezeti s a beszélgetésben a hagyományokat származtatják át az idősebbek a fiatalabbaknak.*

Az eddig leírtakhoz hasonló a pinceszerezés is. A szőlősgazda nem szereti, ha borához más is hozzányul. Rendesen egy hétrevalót hoz haza, s ha elfogy, ismét kimegy a pincébe. Ilyenkor eltesz-vesz és szívesen látja az arrajáró ismerőst. Néha összebeszélésszerű ez a pincelátogatás: több gazda is kimegy és dolguk végezte után egyjűknél találkoznak. Az eleinte csendes beszélgetés közben folyó poharazás később danolássá és tánccá erősödik. Különösen, ha úgy késő délután az asszonyok is előkerülnek, hogy a pinceszerezés a reggelbe ne nyuljék. De vannak asszonyos pinceszerezések is és ilyenkor a tánc is sűrűbbé válik, bár a magyar ember jókedvében nő nélkül is hajlamos a táncrea. Két ilyen tánccról itt is megemlékezünk, mert a Magyarország Néprajzában nem találjuk nyomukat. Az egyik a kertésztánc, mert a leírás szerint leginkább a dohánytermelő kertészek táncolják. Lassú és részben hasonlít a francianégyeshez. Hatan táncolják s az előbb lassú, majd gyorsabb ütemű nótát maguk danolják:

Áldd meg Uram Isten a mi munkáinkat,
 áldd meg a mi dohánypalántáinkat,
 elment már a felleg,
 nem ad Isten jeget,
 hadadillom.

A két első sor alatt a három-három szembenálló táncos összejön, mint a francianégyes sétájában, az utolsó kettő pedig egymás karja alatt átbújva lassú csárdást jár, aztán újra felállanak. A másik már asszonyos tánc s a neve párnatapsos. Lassú dala:

Annyi a finánc,
 mint a szoknyaránc,
 úgy csörög a lánc,
 mint a tapsostánc.

A páratlan sorok éneklése alatt a férfi a nő tenyerébe üt, a pá-

* Ethn. 47: 212—3.

ros sorok alatt a nő viszonzza a tapsot, aztán mindkét tenyerüket összeütve egyet fordulnak.* Vannak aztán külön asszonyi pinceszerezések, amikor a férfi még a szállóba sem teszi be a lábát; egyébként olyanok, mint a már említett asszonyok ivója: összebeszélnek, enni-valót batyuznak, aztán sorrajárják valamennyiök pincéjét.

Ezek a vásár- és ünnepnap társasösszejöveteleik tehát részben szórakoztatók, részben azonban ismerkedő jellegűek. A szórakoztatók tartják fenn a népi játékokat, táncokat, nótákat s a hagyományok egyéb fajtáit, a család- és helytörténeti mondákat, a szokásokat, s ezeken veszi át és szívja magába a fiatalok az öregek tudását, tapasztalatait, válik jellemileg is az őskökhöz hasonlóvá. Itt ismerik ki az idősebbek, a szülők is a fiatalokat, szemelik ki a vőnek és a menynek valót, de a fiatalok is, és ezért itt kötődnek a barátságok, a mátkálások, amelyek a későbbi jóbarátság és komaság alapjai lesznek. Itt alapozódik meg a házasság, szóval ezek a vásár- és ünnepnap szórakozások pillérei a falu egész életének, fejlődésének.

A családi élet öröm- és emlékkalkalmi már a szomszédok, barátok, komák és rokonok között folynak le. A közösség összetartása azonban itt is megnyilvánul a „hivatlanok” megjelenésében, a lakodalmakon éppúgy, mint névnapok alkalmával, meg aztán az érdeklődők kíváncsiságában és ácsorgásában is.

Az első ilyen családi örömkalkalom a legény- és leányavatás. Az első ugyan kívül esik a család keretén: a legények egyetemétől függ és idegen helyen történik, de azért a család fő engedélyének kikérése, az anyagiak hozzájárulása miatt feltétlenül szükséges. Emlékei közül itt csak azok érdekelnek bennünket, amelyek a község részvételével történnek és táncosak, mert ezeken a lányok is megjelennek és megismerkednek az új legénnyel. A leányavatás azonban csak házi ünnep, s akár a leánycégérnek nevezett sudár fa leásásával, akár a lányok meguzsonnáztatásával és csókjával történik, tulajdonképpen csak annyit jelent, hogy a legényeknek megnyílt az ajtó a látogatásra és a leány táncba kérésére.

A családi élet örömkalkalmi közt a legtöbb társasösszejövetel a lakodalomhoz fűződik. Igaz, hogy ezek is szűkebb körben, a szorosabban összetartozók között folynak le, de azért mégis túlmennek a család határán, sőt a szomszéd községekből is kerülnek vendégek, így aztán a lakodalmak is ismerkedő összejövetellekké válnak. Az eljegyzés, a legény- és leánybúcsú, a hérész, az újasszony beívása és a visszahérész a házasságkötés lakomás és táncos összejövetelei. Az eljegyzésre csak a rokonság, a komák és a szomszédok hivatalosak legény- és leánygyermekikkel együtt. A legény- és leánytorról már megemlékeztünk. Még előttük tartják a vágótort, amely aztán az állatok levágása és feldolgozása után kis lakomával és táncjal fejeződik be. Tisztán lányos összejövetel a lakodalmi leves tésztajának elkészítése, az úgynevezett csigataposás; végére az ismerős legények is odakerülnek, s így aztán ennek is kisebb trakta és tánc a végzője. Érdekes lakodalmi összejövetelre ad alkalmat az újpár házánál a csengőzésnek nevezett ágyvitel is; fiatalasszonyok, lányok, legények a résztvevői és

* Fővárosi Lapok. 1864: 813.

ekkor is kevés ivással s tánccal, az ágyvetők táncával fejezik be a lakodalomnak ezt a nevezetes aktusát. A lakodalom vendégshivással kezdődik, a vendégek pedig a család, a rokonok, komák, szomszédok s a helybeli és más faluból való jóismerősök köréből kerülnek ki. Nem lehet célunk a lakodalmi vacsora időtöltésének, szórakozásainak és mulatságainak leírása, azért tovább folytatjuk a még hátralévő lakodalmi összejövetelek felsorolását. A lakodalmat követő délelőtt van a hérész vagy kárlátó, azaz a menyasszony hozzátartozóinak és vendégeinek látogatása a vőlegényes háznál, a maradékoknak táncos elfogyasztására. Ezt követi az újasszony vasárnapi templomi beavatása s a Palócság északi vidékein délután az újasszony beívása; amint a leányavatás a lányok közé való befogadást jelképezi, úgy ezzel az asszonyok veszik be maguk közé: kocsmába viszik a menyecskét s rövid borozgatás és tánc tölti ki és fejezi be a beívást. A lakodalmat követő hetednapra van a visszahérésznek, fejkötő-áldomásnak vagy újasszonypoharának nevezett kisvendégség; a menyasszonyosház adja a lakodalom résztvevőinek. A menyecske tölti meg minden vendég poharát s ezek:

A főkötő szakadjon,
az újasszony maradjon

áldáskívánással köszöntik rája. Persze, mindez csak a nagy lakodalmaknál van így, a kisebbeknél egyik-másik elmarad, vagy az egész egy éjszakára zsugorodik össze.

Az újabb idők hírlapi közleményei szerint, az úri osztály utánzásából, szokásossá vált az aranylakodalmak megtartása is. Nemcsak a rokonság vesz részt a lakomán, hanem ott vannak a komák és szomszédok, sőt neheztelésre ad okot, ha a más falubeli jóismerősök is meg nem jelennének rajtuk.

Aztán elkövetkezik az ország különböző vidékein különböző neven ismert keresztelőlakoma. Pompáját a család vagyoni állapota szabja meg. A szegényebbek csak kispaszitát tartanak, azaz a keresztelés után azonnal feltálalják a komaasszonyok reggelijét; férfit nem hívnak, sőt ki is utasítják maguk közül, de azért a mézespálinka vagy a bor táncra bírja az asszonyokat. A nagypaszitát a munkaidőről az őszi-téli pihenés idejére szokták eltolni. A lakodalmas vendégek, az új komák és az azóta szerzett jóbarátok tagjai ennek a családavató lakomának, amelyről nem maradhat el a község hivatlanjainak részvétele sem: bakfazekat vágnak szerencsehozóul a csecsemős ház ablaka elé. Aztán megkezdődik a távolabbi ismerősök és érdeklődők bulalátója; ajándékot hozó, eszemiszomos rövid látogatások ezek a közösségi együttérés kifejezésére, egész az egyházkelőig, amikor a gyermekágy szalmáját ünnepélyes szertartások közt elégető asszonybarátnőkkel az édestésztás boldogasszony- vagy bábapoharat kiűritik.

A névnapok közül csak a gazdáé számít, az asszonyokét csak egy rövid bekukkantás jókívánatával szokás az egészen közeli rokonoknak és barátoknak elintézni. A gazda-névnapok közül is inkább csak az őszi és téli esnek meg nagyobb zajjal, a munkaidőbeliek közül csak a félünnepes Sándor, József, György, Nepomuki és Keresztelő János, Antal, Lőrinc és Mihály napokat szokták lakomásabban

megülni. Félünnepnapoknak mondottuk őket, mert mindannyian népi jelesnapok és ezek a nevek azok, amelyeket a nép jobban kedvel, s így afféle sorjázós névnapokká válhattak. Az őszi és téli névnapok bátran elnyulhatnak, nem akadályozza őket a munka, bőven van még bor, kifejlődött a liba és még friss a disznóság is. És ezek közül is főleg az ünnepekre esők zajosabbak: a pásztori Vendel és Dömötör, Márton, András, Miklós, István, János, Tamás, Pál, Bálint, Péter és Mátyás. Meghívás nincs, mert a névnapozás megtisztelés, nem erőszakolható. „Ha jösztek, lesztek”, mondja a közmondás, de azért mindennütt felkészülnek a rokonok, komák, az utca-, pince- és földbeli szomszédok, még a más falubeli jóbarátok látogatására is. Evés-ivás, dalolás, köszöntözés és tánc a lefolyásuk, meg a másnapi kárlátó, hogy a maradékot egy pohár pálinkával leöblítsék. Egész külön szertartásai fejlődtek ki a karácsonyi protestáns István és János napoknak. Az ünnep az Istvánok és Jánosok sokasága miatt olyan zajosakká lett, hogy már a XVIII. század prédikátorai is kikeltek napokra húzódó ivásai, lakmározásai, duhajkodásai és lövöldözései ellen. Mert némely vidéken, különösen a Székelységben, az ünneplésben a falu egész legénysége és fiatal férfinepe résztvesz és nem hagy ki egyetlen Istvánt és Jánost sem, ha gazdag, ha szegény. Kora reggel nekiindulnak hajnalozni; külön nótájuk van rá, amelynek éneklése közben láncos bottal verik a taktust. Talán a kiveszett regölés maradványa ez a csörömpölős nóta: egész sorok vannak benne a regősénekek jókívánásaiból. Aztán rövid pálinkázás után a gazdát is maguk közé véve tovább vonulnak a következő Istvánhoz, míg délire valamennyit fel nem járták.

A családi örömdálok közé tartoznak az új házba beköltözés áldomásai, a házszentelők is. A régi birtokba avató áldomások leszámazottjai ezek. Jelen vannak a jobb és baloldali, az alsó és felső szomszéd, meg a földszomszédok és mindenki, aki akár rokonság, akár barátság jussán a családhoz közel áll. A katolikusoknál elmaradhatatlan papi beszételés után evés-ivás, köszöntözés és tánc fejezik be az ünnepséget.

A családi emléknepok sorát a halottitor fejezi be. A tulajdonképeni torozást megelőzi a virrasztó; az asszonyok a halott körül imádkoznak s énekelnek, a férfiak és fiatalok pedig a szomszéd szobában beszélgetnek, kártyáznak és isznak éjjelig, aztán rendszeren csak az asszonyok maradnak ott a hajnal hasadtáig. A temetés után este tartják a tort. Szívesen látnak mindenkit, de a meghívottak csak a pap, kántor, harangozó, a kereszt-, zászló- és halottvivők, a fáklyások, a sírásó és a fejfacsináló. A torozók rendszeren paprikáshúst és juhhúsos kását kaptak. Eleinte csak a halotról beszélgettek, de aztán a bor lassan beljebb melegítette őket s a beszélgetés tréfázássá, a gyászos ének nótává változott, majd a kánai mennyegző verses históriájának elneklése után táncra is kerekedtek. A Bakonyalján és Kisküküllőben a temetőben ülték meg a tort, kaláccsal, pálinkával s rövidke táncsal, — másutt meg a kocsmában adták meg a tort a temetésen résztvevőknek.

A népi élet társasösszejöveteleinek harmadik csoportjában a gazdasági és törvényes élet, az évnegyedek végző és kezdő összejöveteleit csoportosítjuk.

Az utóbbiak sorát az őszi Márton napja nyitja meg. Tulajdonké-

pen a német iparosságtól szállott át a magyar mesteremberekre és tőlük vette át a nép is. A műhelyek kivilágításának kezdő napján a legényeknek adott gyertyapecsenyés vacsorából, a lichtprádliból azonban a népnél a rokonok, komák és családjuk hívásos vendégeskedésévé vált mártonlúdjá, s mint ilyen, egyike lett a fiatalok téli ismerkedési összejöveteleinek.

Disznóölő András táján pedig megkezdődnek a disznótorozások, mert amint az újbor és a liba Borkóstoló Mártonra érik meg, úgy a hízó András táján lesz a legzamatosabb. A tor nemcsak a téli hűsnemű és zsírozó betakarító munkája, hanem egyuttal és éppen ezért családi örömnép is. Olyan nagy, hogy még az iskolában is igazolás volt az elmaradásra. Alvégtől Felvéig egymást érték a télkezdeti táncos disznótorok, sokszor annyi család és fiatalság részvételével, hogy a disznóból alig maradt meg a sonkán, szalonnán és zsíron kívül egyéb. De megvolt az alkalom a hosszú munka és a munkaközi egyhangú táplálkozás után a szórakoztató összejövetelekre és a test erőtadó feltáplálására, de még a fiatalság összehozására is.

Majd a karácsonyi, óévesti s farsangi családi és bálós összejövetelek következnek. Lefolyásuk az eddigiekből ismeretes. Tulajdonképpen valamennyi a fiatalságért, a házasságkötés megkönnyítéséért és elősegítéséért van, az idősebbek mint csendesebb résztvevők, csak a figyelem felkeltéséért, dicsérgetéssel, ajánlgatással, rábeszéléssel, olykor szelidebb, néha parancsolóbb erőszakolással irányítják a fiatalokat.

A húsvét és pünkösöd inkább a családi látogatások ünnepi alkalmi. Ezekon és május elsején, meg a tavaszi napok idején rendezik a kirándulásokat, mennek búcsúra és látogatják a vásárokat, amely utóbbiaknak őszre eső alkalmi is megfelelő idei a látogatásoknak.

A kirándulások az erdőbe és a völgyekbe vezetnek; néha családiasak, néha csak a fiatalság vesz részt bennük, de még így sem kifogásolja senki őket, mert a közös ellenőrzés mellett mindenki erősen vigyáz magára. Néha csak puszta táncos szórakozás a cél, néha eprézéssel, málna- és szederszedéssel kötik össze, a sátoros ünnepek előtt pedig zöldág- és fűszedni mennek. Május elsejének előestéje csak legényes kirándulás, vagy ilyen a húsvét és a pünkösöd szombatja is ott, ahol a hajnalfát e napokon állítják fel. A sátoros ünnepek előestéin a legények zöldágot vágnak, a lányok fűvet és mezeivirágot gyűjtenek a templom, az oltár díszítésére és a baldachin alatt szentséget vivő pap elé szórására. A husvét emmauszbamenetel családi kirándulás batyumulatsággal, — a pünkösödön pedig csak a legények virtuskodnak versenylutással, lóversennyel és bikahajsszal, az idősebbek s a lányok puszta szemlélők. De mindenki kirándulást tánc fejezi be.

S meg kell itt emlékeznünk még a gyermekek társasösszejöveteleiről is, hiszen itt tanulnak bele az életbe, itt szövik nem egyszer holtigtartó barátságait, sőt sokszor a gyermekkorba nyúlnak vissza a házasságkötések gyökérszájai is. A esti utcaporában, a játszók szélein, a serketáncokon már találkoztunk velük, de a népelet más, pusztán csak gyermeki összejöveteleket is ismer. Némelyik a felnőttek szentesítése nélkül, sőt egyenes tiltására való, mint pl. a tojásivásos fészkeszedés vagy a mulatságos ürgeöntés, de vannak családi, sőt az iskola felügyelete alatt rendezett hivatalos társasösszejöveteleik is. A

családiasak közé tartoznak a gulásztaevés és a mézszüret. Az ellés után harmadnap megfőzött és a főzés közben összement túróstej elfogyasztására összehívják a rokon-, koma- és szomszédgyerekeket, — Ambrus napján pedig a méhtartó helyeken mézes ozsonával vendéglük meg őket. A pünkösdi királynéjárás is a felnőttek rendezik s azt a kis lakomát is, amelyet a résztvevő lányoknak adnak. Az iskola rendezi a balázs- és gergelyjárást, a virágvasárnapi barkaszedést és a majálisokat. Az első hármat bőven ismerteti a Magyarság Néprajza, a majálisok pedig vagy csak az iskola felügyelete alatt rendezett játékos mulatságok, vagy a szülők és felnőttek részvételével is batus- és tancos mulatságokká válnak. S ha nem is májusban rendezik ezeket az iskolavégző vagy ehhez közelálló gyermeki mulatságokat, akkor is majálisoknak nevezik őket.

Kirándulás is, vendégség is, félig családi, félig vallásos társasösszejövetel a búcsú; minél idősebb az ember, annál jobban előtérbe lép a vallás és minél fiatalabb annál nagyobb szerepet talál benne a társadalmi jelleg. A búcsú tehát délelőtt templomozás, délben lakomázás a vidékről jött rokonok és jóismerősökkel, délután pedig ismerkedés és barátságkötés a búcsús sátrak közt, látogatás a régi és új ismerősöknél. A búcsú nem hívott vendégség, de tárva a kapu, terítve az asztal minden látogató, ismerős és a magukkal hozott ismeretlen számára. A búcsú lakomás megünneplésében nincs felekezeti különbség, a protestánsok éppúgy elszekereznek és éppúgy megnyitják házukat, mint a katolikusok. Mert a búcsú csak az öregeknek áhíthatóság, a fiatalabbaknak lakomázás, a fiatalságnak azonban ismerkedő és párválasztó alkalom. A legtöbb persze nem maradhat el legényvetélkedés nélkül, s ha az alföldi búcsúk csendesebbek is, annál zajosabbak és verekedősebbek voltak a sűrűbbvérű Dunántúl búcsúi. Vas Gereben Meddig Jóskája képes példáját nyújtja a búcsús legényvetélkedéseknek. Érdekes az örségiek pünkösdi búcsúja; baryának nevezik s népünnepére mindig barnaszőrű szarvasmarhát szoktak levágni.

A protestánsok úgynevezett búcsújai történelmi emléknepok, rendszeren azon a helyen tartva, ahol az esemény történt. Batuslakomás táncosmulatságok, mint például a debreceni civisek nagyerdei kivonulása annak emlékére, hogy itt mentették ki lányukat a nagyváradi basa janicsárainak kezéből, — vagy a homorodvidéki unitárius búcsú a Zsengérc tetején a térítések idejéből.

Hasonló népünnepnek néhol a község alapításának, birtok- és szabadságnyerésének fordulói, amelyeket délelőtti istentisztelettel, délután és este pedig vendégeskedéssel és tánccal szoktak megülni. Ilyen például Ikerváron a József-áldomás a legelőadományozó gróf Batthyány emlékére, vagy Alsórákoson a pünkösdre következő vasárnapi „kispünkösöd,” amelyen egykor a népnek a jobbágyság megszűnését kidobták.

A búcsúkhöz hasonló ismerkedő és vendéglátási alkalmak a vásárok is, hiszen a legtöbb búcsú vásárral is egybe van kötve, mert a vásárok rendszeren vásár- vagy ünnepnapra estek. E napon volt a gyülekező, és pedig nemcsak a gyalogvásároké, hanem ekkor hajtották a korlátok közé az állatokat is. Az állatvásárokat rendszeren még aznap megtartották, a kirakodó vásár azonban másnapra esett. A nagyobb

vásárokbán rendszeren külön utcákat foglaltak el a különböző mesteremberek s közöttük ütötték fel sátrukat, főleg a szűrszabók között a pecsenyeárusok, az úgynevezett lacikonyhások, meg a kávéárló asszonyok is. A lacikonyhákban a férfiak ütöttek tanyát, a kávézóknál pedig az asszonyok gyülekeztek. A lányok és legények a sátrak között sétálgatnak vásárlókat cserélgetve és ismerkedve s ennek az ismerkedésnek nem egyszer leánynéző lesz a vége.

Különösen nagy állatvásárokat tartottak a puszták és havasok legelőin. Ezek között az Elek-, Illés- és Vendel napiak amolyan pásztori ünnepek voltak, évésivással és táncsal, a fiatal pásztorok és pásztorok leányainak találkozó alkalmai, — míg a Mihály- és Dömötör-napiak pásztorsegédő határnapok. A pásztorok beszámolnak a gazdának, áruba bocsájtják feles állataikat, megveszik jövőévi pásztorokézségeiket aztán bogiácsos juhhússal vendégelik meg a gazdákat. Ez a dömtörözés vagy juhbál. Tulajdonképpen férfimulatság, a pásztoroké és férfitanácsok élőhelye. Némely helyen ezt a juhbált bent a faluban rendezik; istentisztelet után beszámolnak, aztán elköltik a paprikást és utána a gazdák is a fiatalok táncos sátrába indulnak.

Ilyen táncos pásztori mulatságok voltak még borjúbélyegzés napján is; a bort és a muzsikást most azonban a gazdák fizették. Éppúgy mint a juhboszorkányozáskor, azaz a juhok farkalévágásának idején is, amikor a boron kívül tojást is kaptak s a farkokból rántottás paprikást főztek. A birkanyírásban már lányok is résztvettek; ők koledálják hát össze az enni és inni valót, s most ők rendeznek lakomást táncot a pásztorlegénységnek. Kisebb pásztorlakomák voltak még Szent Györgytől kezdve bizonyos másnapokon is, amelyekre a gazdák felváltva egy-egy disznó leverését engedélyezték a pásztoroknak; ilyenkor ők maguk is kimentek, mert a disznót egy baltacsapással kellett leölni s ha ez nem sikerült, a pásztor bírságot fizetett a gazdának. Az első kihajtás napja azonban, az állatkiverés, szinte majális-szerű ünnepe a falunak. A legelő szélén pásztorokézséget áruoló és lacikonyhás sátrak várják a felhajtott állatokban gyönyörködő gazdákat és a fiatalokat s utána rendszeren társas italozás és tánc fejezi be a napot.

A halászkor a bokorbaállítás napján tartották első lakomást és táncos összejövetelüket a gazdacsaládok számára, de tort tartottak a jól sikerült halászatok után is; ezeket azonban a bokor csak a maga számára rendezte. De ismét gazdasági mulatság volt a halászkeresztelő, a halászat befejezése után rendezett lakomást és táncos halászegény-avatás. Legnagyobb ünnepük a nyáreleji jánoska-eresztés; így nevezik, mert a felvirágozott és lámpionos csónakok élén egy, a halászkor védőszentjének, Nepumoki szent Jánosnak szobrát vivő csónak halad. Az utána való nap aztán halpaprikásos és túrócsuszás ebédet, majd reggelig tartó táncot rendeznek vevőiknek, a gazdák és családjuk számára.

Utolsónak hagytuk az efajta társasösszejövetelek között a régebben szokásos mézszüreteket, amelyeket a méhtartó gazdák rendeztek vevőiknek. Mézkestolók voltak ezek a kasok felbontásakor, dióval és lánykenyérrel s résztvevő rajtuk a vevők családjának fiatalága is.

A családi és gazdasági életen kívül a törvényes életnek is megvannak a maga lakomást összejövetelei. Ezek azonban gazdaösszejö-

vetelek és ezek közül is főképp a közvetlenül érdekeltek vannak jelen. Az adásvételi áldomáson pl. csak a vevő és eladó, meg a két tanú eszi meg a szerpecsét és issza meg a szentjánosáldást. Az új bíró csak a gazdákat hívja meg a csetének nevezett választási lakomára s a kántorválasztási torokáldást is csak a gazdák rendezik az új kántor beavatására. Törvényes szokás a békepohár-ivás is; a kibékült haragosok adják az összeveszés tanúinak és a szomszédoknak békeáldomásul. Már szélesebbkörű, sőt sokszor a fiatalság részvételével is tarkított áldomás volt az idegenavatás, azaz a faluba költöző idegennek a vízbemártás elmaradásáért adott pénzen rendezett avató áldomása.

Vidékenként ugyan a történelmi és gazdasági élet még más társasösszejöveteli alkalmakat is megteremtett, hiszen a népelet is fejlődik s ha nehezen és lassan, de mégis befogad új szokásokat, mint amilyen például az aranylakodalom. Egészen véve azonban mégis ezek az általános alkalmak, amelyeknek keretében a nép pusztán szórakozó összejöveteli lefolynak, mert külön csoportba tartoznak az egymást segítő, és ha kinek-kinek a saját érdekében, de mégis közösen végzett munka áldomásos összejöveteli.

Eredetük ugyan nagyrészen az emberi lélek társas hajlamában keresendő, de emellett sok köztük az újabb idők szülte keresztény jellegű szokás is. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy ezeknek a vallásos hatás alatt álló összejöveteleknek egészen más a célja a fiataloknál s a fiatalabb családoknál, mint az öregeknél és így mások az összejövetel szokásai is. Emitt az önmagával való törődés, mondhatni a túlvilági élet nyomakodik előre, amazoknál azonban erősebb a mai élet örömeinek s az ezek jövő előkészítésének érzete.

Ezért céljuk szerint is inkább ősemberiek: a közösség életét számontartók, megbeszélők és előkészítők, — ismerkedők, kiismerők, barátságkötők és párválasztók, — a közösségi együttérzés és a családi összetartás fenntartói, — a hagyományos tapasztalat, tudás és szokások átadói, a közösségbe avatók és belőle kiengedők, — a közösség történeti eseményeinek emlékőrzői — s az ősi évnegyedkezdő és végző, hálaadó és áldást kérő szokásainak lecsökevényesedett és átalakult maradványai. Az idősebbek a hagyományok céltudatos átadói és ápolói, a fiatalság pedig minél inkább beleilleszkedik a közösség életébe, annál erősebb támasza lesz az ősi lélek fennmaradásának. Ezért például a gyermekek és serdültek hagyományokon nevelése nemcsak a szülők gondja, de tevékeny részt vesznek benne a legények és leányok is, s főleg ők azok, akik a leendő legényeket és leányokat a község illetanára rászoktatják.

A rendezők és résztvevők szerint is sok ősiséget tartottak fenn: megőrizték az ősi, nemek és korok szerint való együttélés összejöveteles szokásait, mert — amint láttuk — ma is szokásosak még olyan összejövetelek, amelyeken csak legények, lányok, férfiak, asszonyok, vagy a két nem együttesen, vagy családiisan vesznek részt. Itt sajátítják el az ősi szokásokat, bírálják meg mások viselkedését, ismerik meg a helyest és a hibákat, tanulják el a társadalmi élet formáit, világosítják fel egymást a törvényes élet formáságairól, sőt a nemi és családi élet rejtett titkairól és szokásairól is. Itt formálódik ki tehát az új nemzedék s alakul és halad az ősi élet és fejlődés sinpárján az emberöltőnkint meg-megújuló közösség.

A résztvevők vagy az egy céhbe, a legények, leányok, gazdák és asszonyok kórusába tartozók s még ekkor is egy utcából, vagy egy fertájból valók, vagy pedig az összejövetelek tágabb jellegűek és ekkor mindig meghívásosak. A meghívásra rendszeren csak a rendezőknek van joguk; ez a jog azonban csak a családi összejöveteleknél korlátlan, a közösségeknél azonban a legénységtől függ és a vendégtől teljes semlegességet, a helyi szokások mindenben való betartását követelő. Különös jogot csak a szomszédokkal szemben tapasztalunk: a szomszédi élet sok közösséget, sok segítséget teremt s így majdnem családi viszonyt hoz létre. S e szomszédság nemcsak a portaszomszédokra vonatkozik, hanem a föld- és szőlőszomszédokra is kiterjed.

A meghívás a család vagy a rendezők részéről, közvetlenül vagy megbízottak útján s ez utóbbi esetben sokszor szertartásosan történik; gondoljunk csak a táncba kérő legény mondókájára, az eljegyzésre hívó csoszogó szerepére, a lakodalomba hívogató vőfélyre, a keresztelelésre invitáló bábára s a halottitor odasugásaira.

A társasösszejövetelek szertartásai közt hagyományszerűen fontos az ülés rendje is. Ezt azonban — sajnos — csak pár jellegzetes adat alapján állíthatjuk, mert gyűjtőink alig szólnak valamit róla. Általában az a szokás, hogy a hosszú asztal mellett a falnál az idősebbek, velük szemben a fiatalok ülnek, a gazda helye az asztal bal, a gazdaasszonyé a jobb végén van; a jegyeseket az asztal végére ültetik úgy, hogy a lány a falnál, a legény a gazda helyén foglal helyet, az újpár pedig az asztal külső oldalának közepén ül, a nyoszolyólányok a menyasszony, a násznagyok a vőlegény oldalán helyezkednek el. A házastársak csak Somogyban ülnek egymás mellett.

A lakomás összejövetelek elmaradhatatlan tartozéka a köszöntés. A felköszöntők mindig az alkalomhoz illeszkedők s annak a kívánságnak ima- és áldásszerű előterjesztései, amelynek teljesítésére az illetőnek szüksége van. Rendszeren komolyhangúak, sokszor azonban tréfásak is, de csak a szavakban, a kívánság előterjesztése tudniillik ezekben is ugyanaz, mint a komoly hangúakban.

A lakomás étkezésben általában a sokféleség volt a fontos. Csak léféle volt hétféle, — mondják a lakodalmi asztalról s a levest a főzelék, hús és édestészták olyan sora követi, amelynek szinte bámulatos tömegéről olvashatunk ma is a napilapok közléseiben. Vannak azonban olyan társasösszejövetelek, amelyeknek ételei hagyományosak s amelyekben a tálak száma is hagyományszerűleg megállapított. Az áldomások például csak egy tálételből, a szerpecsenyének nevezett disznóhúsból állanak. A halászlakomákat a hal, a pünkösdi búcsút a marhahús, a lakodalomelőtti vacsorát a pisónak nevezett marhagyomor, a farsangot a disznóhús, a halottitorokat a disznópörkölt, karácsonyt a sonka, husvétot a bárány, Márton napját a lúd jellemzi. A köles lakodalmi, a káposzta általános lakomás eledel. Egyes vidékeken csiga- másutt metélttésztát tesznek a lakodalmi levesbe. A fánk farsangi, a morvány lakodalmi, az édessütemények pedig általános lakomás tészták.

A társasösszejövetelek legény- és leányjátékainak különbözőségét már említettük. Éppígy bizonyos különbség tapasztalható nemek és korok szerint a nótaszövegekben és természetesen vannak pusztán

egy alkalomra szólók s általános lakomás nóták is, mint pl. az ivó- és itatódalok. Ilyen kor-, nem-, foglalkozás és alkalmoszerűség a táncokban is megfigyelhető. A lányoké a körtánc, a legényeké a figurás és botos; számtalan különböző fajtája él a pásztortáncoknak, külön formák jellemzik a lakodalmat, a húshagyói asszonytánc magasra ugrálás, a keresztelői asszonytánccon a bába seprút véve lába közé járja a körbenforgóst, stb.

Vannak aztán olyan társasösszejövetelek is, amelyek a szociális segítség gondolatával kapcsolódnak össze. S ez a segítség vagy pénzes vagy természetbeli s vagy a vendégek adják annak, akinek érdekében rendezik, mint pl. a lakodalomban az újpárnak, a keresztelőben az újszülöttnek, vagy a rendezők nyújtják a vendégeknek; ilyenféle pástortalakomák pásttorugráltató garasa, aztán az ellés és kasbontás után, meg a halottitörök helyett való koldusetetés.

A lakomás összejövetelek egyikében-másikában még ma is megállapítható az ősi mágiikus cél, amely miatt eredetileg rendezték őket. Különösen az évnegyed- és újéletkezdő szokások nótázása, zenéje, tánca a gonosztávoltartó zajcsapás maradványának tekinthető, — a lakodalmi asztalnál ülő újpár s beszenteléskor a ház körüljárása gonosz-elzáró ősi szokás, — gonosztávoltartó a leányséták zöldágja is, míg a koldusok etetése az engesztelőcélú a termésáldozat csökevénye lehet. Engesztelőcélú a halotti tor is, amelyen a halott szokásos ülőhelyén neki is felterítenek. A sokféle étel és a sok evésivás annak az analógiás kívánságnak az előterjesztése, hogy egész éven vagy életen át bőven legyen enni-innivalójuk, de ugyanez a célja a kölesre, káposztára és édestésztára vonatkozó előírásoknak is.

Átgondolva még egyszer a társasösszejövetelek fajtáit, célját, lefolyását: főjelentőségüknek az ősök szellemi életének fenntartását kell tekintenünk.

Szendrey Ákos.

*

Die gesellschaftlichen Zusammenkünfte des volklichen Lebens.

Die gesellschaftlichen Zusammenkünfte im Leben des Volkes sind in drei Gruppen einzuteilen. Die Nachmittage der Sonn- und Feiertage eignen sich nur zu leichten Unterhaltungen, zum Schliessen von Bekanntschaften. Hierher gehören die Spaziergänge der Burschen und Mädchen, Tänze, Besuche und Mädchenmärkte. Die Zusammenkünfte in den Trinkstuben sind uralte Gepilgenheiten der Leute gleichen Geschlechts. Bei den Freude- und Erinnerungszusammenkünften des Familienlebens erscheinen die Nachbarn und die Freunde, während die Gemeinschaft durch die nicht Eingeladenen als vertreten betrachtet werden kann. Solche Zusammenkünfte sind: die Burschen- und Mädchenweihen, die Hochzeits- und Tautschmäuse, der Namenstag, die Hausweihe und das Totenmahl. In die dritte Gruppe gehören die Zusammenkünfte des wirtschaftlichen und rechtlichen Lebens, die Zusammenkünfte am Beginn und Ende des Jahresviertels, das Schweineschlachten, die Zusammenkünfte zu Weihnachten, zur Fastnacht, Ostern, Pfingsten, dann die Kirmes, der Jahrmarkt, die Fischer- und Hirten-schmäuse, ferner die Honiglese. Diese Bräuche bewahren viele altertümliche Züge, die die Teilnahme der ganzen Gemeinschaft an einer Zusammenkunft andeuten. Sie bezwecken die Zusammenhaltung der Gemeinschaft, das Aufnehmen in die Gemeinschaft, die Übertragung der Erfahrungen, der Sitten und Bräuche, schliesslich die Erziehung der Jugend in der Überlieferung. Die Einladung ist auch an Regeln gebunden. Die Sprüche passen zu den Gelegenheiten, sie sind oft spasshaft. Die Speisen unterscheiden sich nach Gelegenheiten; ihre Reihenfolge ist überlieferungsgebunden. Auch lassen sich an die Gelegenheit gebundene Lieder und Tänze nachweisen. Die gesell-

schafflichen Zusammenkünfte sind vielfach mit dem Gedanken der sozialen Hilfeleistung verbunden, so z. Bp. anlässlich der Hochzeit und der Taufe und das Bewirten der Bettler an Stelle des Totenschmauses. Bei einigen, mit einem Schmaus verbundenen Zusammenkünften lässt sich noch der alte magische Zweck nachweisen, indem die Zusammenkünfte das Fernhalten, Ausschliessen, Versöhnen und analogische Bezau-bern des Bösen bezwecken.

A HALOTT ÉS ELTAKARÍTÁSA HAJDÚNÁNÁSON.

A Hajdúság néprajzával ezideig nem sokat foglalkozott a magyar néprajzi tudomány. A kutatónak nagyon kevés adat áll rendelkezésére, ha a hajdúkat meg akarja ismerni.¹

Nánáson is, mint mindenütt a földön, az élőknek nagy problémája a halál. Nappal és éjjel elibük kerül ez a kérdés. Jelentősége van a halottal való foglalkozásnak. Aki halotról álmodik, az azt mondja, hogy esős idő lesz. Másik ember szerint, aki álmában temetést lát, az lakadalomba megy.

A halált bizonyos dolgok előre jelzik. „Aki ógusztusba született jány, az harminc esztendő korában meghal. Ha az asztal megreped, abba a házba meghal valaki. Ha a kuvik az ablakra szál és megszólal: halált jelent. Ha a kutya a háztövit kaparja, meg befele ugat a pitarba: meghal valaki. Aki után kinyilik az ajtó, az is meghal. Ha a bútor recseg, az is halottat jelent a háznál. Ha sütiskor a kenyír kettészakad: halált jelent. A háznál nem szabad temetési-íneket énekelni, mer meghal valaki. Aki után nyikorog az ajtó, az is meghal.”

„Ha valaki Szilveszterkor dijóhajba gyertyát állít, meggyúttya oszt feldül, meghal. Ha a kutya kaparja a földet és lefele vonít, halott lesz a háznál. Újév első napján, vagy óesztendő utolsó éjjelén ífélbe, tizenkét órákor egyedül egy szobába a tükörbe kell nízni és mikor tizenkettőt üt az óra a tükörbe megjelenik koporsóba az, aki abba az esztendőbe meghal a családbul. Ha valaki disznóval álmodik: rokona vagy valamék a családbul meghal.”

„Ha hosszantartó szeles üdő van, azt mondják sok az akasztott-ember-halott. Ha Pál fordul köddel, sok ember hal döggel.”

„Ha valaki fil a halottúl, fogja meg a nagylábujját, oszt nem fil többet. Ahun halott van nem szabad az ablakon benízni. Ha halottrul beszélnek, oszt valaki köhög, meg kell ráncigálni a bal fülit. A halot-tasháznál le kell takarni a tükört, mert a halott feltámad. Ha a halot-tat náddal megmírik, oszt aszt felteszik a padlásra, akkor elmennek on-
net az egerek.”

Sokan hiszik, hogy ha az ember meghal, lelke más állatba megy át. „Ha pedig a halott valami nagy bűnt követett el, a lelke visszajön a földre kutya vagy más állat képiben, itt bojong a lelke tovább.”

Ez mind azt mutatja, hogy az élő ember számára a halál és halott nagy kérdés, melyre keresi a magyarázatot. Hiszik, „hogy a nagy-beteget csak a boszorkánytul kirt orvosság gyógyíttya meg.”

¹ A hajdúnánási temetkezési szokásokat ismertette már Kiss Eszter (Ethn. 1931) és közölt néhány sirató éneket is (Ethn. 1928).

„Míg él az ember, fúr-farag, dógozik télen és nyáron, mikor már oszt elközelget a halál, abba hagyja, várja a postát. Az a mondás járja, hogy az embernek, ha gyermeke van: míg il aggyik, ha meghal hagyják.“

Aki nagybeteg, arra azt mondják: „ha az Isten szereti, hát majd elveszi.“ Ha sokáig betegeskedik valaki, arra is van megjegyzés: „Túrni kellett az apját, de azir tisztán tartotta. Van aki undorodik a beteg-től, az kicsapja a házbúl, a ruháját sem a magáéval mosatta. A rendes azonban az, amikor a beteget gondozzák áldozatosan s elviszik három orvoshoz is.“

Mikor meghal valaki, kezdődnek az első harangszóra a megjegyzések: „Ügyvégy vót, de nagyon jó ember vót“, „Mijen derik egy jány vót a, meg szíp“, „Nagyon jó, finom asszony vót“, „Aszt igazán az ital vitte el“, „Átkoszták, oszt a fekj ette meg a gyomrát“, „Muszáj beletörödni, akinek bánattya van.“

De a hozzátartozókról is van mondanivaló: „Ellátta szípen“, „Még mikor a terítón fekütt is, ott sétált az uccán előre, hátra, hát mire való a mán“, „Mijen nagy bánattya lesz most mán“, „Az a sok temírdek koszoró, mijen haszontalan kőtis a“.

Mikor özv. V. Lászlóné R. Zsuzsánna nénitől (70 éves) kérdezősködöm a halotti szokásokról, így kezdi: „El van a níp nyúve“ aztán folytatja ékes szép magyar nyelven: „Mind ojjanok vagyunk, mint a virág: hervadunk, hervadunk, mingyán oda vagyunk.“ Azonnal vers jut eszébe, ahogy a halottakra gondol:

„Kalapom szememre vágom,
Mellette hervad virágom.
Szánom-bánom:
Igy múlik el ifjúságom.

Vedd fel pajtás a vasvesszőt,
Verd meg vélle a temetőt,
Mer nem kedvez semmi szépnek,
Semmi épnek.

Ne báncsd pajtás te azokat,
A bemohosult sírhantokat!
Inkább addig azok helyett
Kettőnknek egy nyugvóhejet,
Akit addig fel se vettünk,
Kinevettünk.“

Beszélni kezd és nem fogy belőle a szó:

„Aki érzi, hogy meghal, meg oszt nem filnek tülle, elköszön, vagy meghagyja hogy temessék, meg rendelkezik.“

¹ Irodalom, melyben a hirtelen egybeszedett cikkeket közlöm: *Hajdu János, Máté Lajos*: Lakodalmi szokások Hajdúnánáson. (Ethn. 1899.) *Igmándy József*: Hajdúnánási lakodalmi szokások. (Debreceni Szemle 1934.) *Kiss Eszter*: Sirató-versek Hajdú-Nánásról (Ethn. 1928.), Szerelmi népdalok (Ethn. 1928.), Pusztai és betyárnóták (Ethn. 1929.), Hajdúnánási temetkezési szokások (Ethn. 1931.) *Hajdúszoboszlói babonák* (Ethn. II. 254.), *Hajdúszoboszlói mese* (Ethn. II. 299.), *Hajdúszoboszlói népdal* (Ethn. II. 300.). *Szívós Béla*: Hajdúszoboszlói patkány-bűvölés (Ethn. 1911.). *Ecsedi István*: Sirató-énekek Hajdúszoboszlóról (Ethn. 1929.)

„Mikor oszt suhajt egy nagyot, nem szól többet, leesik az álla, ugyan az én uramnak, meg a fijamnak nem esett le. Meg hát türülgettem is a verítiket rullok egy keszkenővel, a nagy drága gyöngycseppek csak úgy gördültek kifele a szemekből. Ahogy oszt meghótt, még a szemit se kellett befogni, felkötöttem az állát avval a kendővel, amék éppen a fejemen vót. A jányomat mán elébb kiköttem: Ne sírj, ne ríjj, ne ígízd vissza a kinnyát, mer akit vissza ígíznek, az borzasztót kínlódik, mer mikor megyen, eresztteni kell, lehet azut' siratni.“

„Mikor oszt hül egy kicsit, felőtöszteti a család, mostanában ugyan mán a temetkezési emberek szokták, de én nem irtósztam. Mikor hült, leteszik a földre, pallóra teszik, ha van, arra még tesznek dunnát is, ott kell neki kihülni, mer az ágyon nem jó a halott. Mikor oszt kihült, ráaggya az ember a ruhát, a rendes, tiszta ünnepi ruháját. Az én uramra is drága szíp fejr vasaltinget attunk, mer vót neki három is, nem engedtem, högy szíjjel vágják a ruhát, de azír egy kicsit bele kellett vágni, hogy rá tuggyák adni, mer mán megmerett akkorra, nem lehetett hajlítani. Felőtösztetve marad oszt addig, míg a bótbul haza nem jönnek a koporsóval. Abba van gyaluforgács, tesz rá az ember egy lepedőt, aszt amék a halotton vót; a feje alá felnyomja a forgácsot, oszt csak azut teszi rá a bótikat. A lábára csak fuszeklit húzunk, van aki ad rá kesztyút is, a gyűrüt elvitte az én drága jó uram is. Emlíkszek, hogy egy asszonynak vót egy válogatós jánya, de mán éppen menyasszon lett, mikor a járvánba meghótt, ugy is temették el mint menyasszont, mer hisz a jányokat úgy szokták, de az anyja derékajjat nyugtott alá, párnát tett a feje alá, másnál nem is hallottam, hogy tallura tettik vóna.“

„Ha a lába nem áll egyenesen, összekötik. Az álla alól leveszik a keszkenőt, oszt mással, szalaggal kötik fel, azt meg beleteszik a koporsóba, még az orvságót is bele szokták tenni. A kalapját a hasára teszik, vagy a lába elibe, mer nem jó, ha a nélkül megyen el.“

„Leterítik a szemfedővel, oszt felteszik a ravatalra. A tükröt letakarják. Az ablakot nem jó addig kinyitni, amíg benn van a halott.“

„Jönnek oszt halottlátni, mikor vigasztalást kívánnak, aki ojan jólelkű, a sirattya, a család hajja, az is sirattya, oszt van nímék firfi is, amék nem ájja meg, hogy ne sirassa. A házba, ahogy bejönnek, egy, amék szípen tud, elkezdi, oszt fennhangon mongya elfele, a többi meg szípen sír, szívrehatójan mongya oszt kimegyen az szípen, kiínekelik aszt, mint a nótát. Tuttam sokat odaelőre, de mán elfelejtettem, meg akkor jön az az embernek, amikor nagy bánattya van.“

„Vót nekem egy néném, de mán rígen meghótt Kovács Sándorné Erdélyi Zsuzsánna az én anyám tesvírje, jaj be szípen tudott siratni, meg hiszen meg is szöllötták aszt, aki nem siratta. Ha szípen siratta, mindenki rítt. Nagyon szíp az a siratás, mer sokszor jobban lehet azon ríni, mint a kántorén. Én is meghagyom, hogy nekem ne azt a „Tebenned bíztunk“-ot ínekeje, hanem amék így kezdődik: „Az úr hatalmas szavára, jutottam ítem foytára“, mer lesz oszt abba ojan, amék én rá illik.“

„Még íccaka is megsiratgatom az én drága fijamat, montam is a menyemnek, hogy egy kalapját hagyjon itthun, mer az elibe leülök náha, oszt legalább kisiratgathatom magamat. Most is fél íccakákon keresztül siratgatom lelkem Sándor gyermekemet.“

„Na oszt, hogy szavam ne felejcsem, mikor oszt mán jön a teme-

tis, mikor a gyűlőt rákezdik, a család ott van, oszt akkor zárják le a koporsót, de előbb az orcáján fejebb húzzák a szemfedőt, vagy kivágják, hogy a feje ne legyen alatta, vagy lehúzzák rúlla. Őt oszt kiviszik. Niha a rokonság, de mostanába, aki a temetést rendezi. A koporsóval együtt oszt kimegy mindenki az udvarra. A nők leülnek a koporsó mellé a székekre, a férfiak meg megállanak a gangon az ajtóba, oszt hajadonfüvel gyászolják.

„Még ezelőtt meg mikor jönnek a férfiak, kinek karszalagot adnak, kinek meg fátyolt, oszt felteszik a karjokra vagy a kalapjokra. A fejfát meg az ács kiszíti el, de a sírt csak akkor nap ássák meg. Rígebben sírásók vótak, de most mán a temetőcsősz ássa meg. Ki kell vinni 300 téglát meg egy szekér homokot, oszt elkészíti rendesen. Van annak embere, nem úgy mint *odaelő*, hogy a rokonok kimentek, oszt azok ásták a sírt.”

„Mer mikor oszt este a temetés után hazajöttek, azokat el kellett látni. Vót osztán tor is. Jobb így, mer eszt tugya az ember. Szegődött bír, osztott konc. Akkor vacsorát kellett adni, vót ott leves hegyeskockával, azóta se főzök ojan levest, mer mindig a temetés jut az eszembe. Azut' gujásoshús, meg bor. Niha oszt vót olyan lármázás, hogy csuda, civóttak egymással, de jól leltik aszt ki, mer így a legjobb, most mán nem lakmároznak. Igaz hogy aszt mongyák, van még hej, ahun eszt csinájják máma is.”

„Mikor oszt a díjagyermek (elemi iskolás gyermekek, akik a kántorral járnak temetni) megírkeznak, akkor kezdődik a temetés. Míg a pap oszt mongya a magájét, hun feláll az ember, hun leül, de rígen odaborultak, oszt úgy siratta, monta fenhágon, ki hogy tutta, meg ahogy érezte. Kinek hogy fájt, úgy siratta. En is szerettem vólna ráborulni, de nem engette a jányom meg a menyem. Vót aki szípen siratta, na annak meg is vót a híre. De rítt avval mindenki, jobban esett a mint a prédikációjó.”

„Ha a maga beretvájával beretváják meg a halottat, akkor aszt is odateszik mellé, ha borbé, akkor nem.”

„A jányt fejr-ruhába temetik koszoróval, még ha nem érdemli meg, akkor is, mer ojan is van.”

„Mostanába az udvart is felhintik sárga homokkal a ház előtt, meg az uccát, de rígebben nem vót. Jó is a, mer tisztább, oszt nem horgya be az ember a sárt a házba.”

„Rígen a fíjatalabb asszonyt fejdísszel (főköttőszerű lehetett) temetik, az öregebbet bekötöttfüvel. Mostanába mán kezdik hajadonfüvel temetgetni az asszonyokat, de nekem nem teccik, mán én csak bekötöttfüvel megyek el.”

Nem igen jut eszembe siratás : ijenféle a :

„Megszólalt a harang
A magos toromba
Varga Sándor fíjam
Jönnek látásodra
Vígeltakarításodra.”

„Ezelőtt meg úgy vót, hogy begyült az ember este, oszt ínekelt, aszt a sok szíp íneket, amijenek most nincsenek a zsótárba, azokat a

halotti inekeket. Úgy-úgy kiínkeltem magam, mer ha az uram nem is vót itthun, én rábiztam a puját a vínasszonyra, oszt mentem a vír-asztóba. Ott oszt jól kisiratgathattam magam. Ott oszt lámpavilágnál, — mer világnak lenni kell a halott mellett, ha nincs is bent senki iccaka, — inekelgettünk úgy ífél feléjig.“

„Temetísre is nagyon szerettem jájni. Mikor oszt kiviszik a halotat a házbul, az ablakot azonnal ki kell nyitni.“

„Mikor meg az én uram meghótt, az ojan szíp piros, fijatalos vót, hogy még a jányom aszt monta, hajja ídesanyám, tán nem is hótt meg ídesapám. Fijatalt várt maga után, hát ihun meg is hótt a fijam az ószón, el is vitte a kedves gyermekít. Most oszt nem tudom a fijam utósó kívánságát, mer nem szóllott semmit, nem hittem én hogy meghal, mer kérdeztem vón tülle legalább valamit, vagy hogy mit akarna, azóta se nyugszok, mer nincs nyugodalmam hogy mit kívánna az én kedves fijam. Most oszt ha jó idők lesznek, elmegyek Mezőtárkányba ahhoz a Juhász Józsefnéhez, mer az beszíl a halottrul. A jányom mán vót, oszt mindent úgy mondott el, ahogy íppen vót. Odamegyek, megtudakolom, hogy jól van-i az én kedves gyermekem, akkor tán megnyuszok. Mer ez az asszony mindig tud beszílni, csak niha nem, akkor meg Dormádon van egy cigányasszony, az is íppen úgy megmogy a halott úzenetit, hiszen a tesvírem fija is vót ott, amék a multkor íreccsigizett, annak is megmonta, hogy az apja meghótt a harctéren, sokan vannak eltemetve együtt, egyiken sincs ruha, de az ű apján rajta a ruhája, meg hogy nagyon örül, hogy a felesíge megóriszte a nevít, oszt nem ment írhe. Aszt is megmonta ennek az lmrének, hogy nálla van az apja fénykípe, oszt ott is vót a zsebibe. Meg a másík tesvírem fijának is megmonta, hogy nagyon jó teszi az ídesannya, hogy a gyermekínek a gyermekít neveli, pedig ű is elíg beteges. Hát így akarom én is tudni, hogy mi van a fijammal.“

„Rígen meg úgy álmtottam, mikor a tesvírem meghótt vörhenybe, oszt én a szerencsétlen kisfijammal gyermekágyat feküdtem, oszt felköttem, sírtam, rítam, sirattam a tesvíremet, oszt kimentem a harang szavát meghallgatni a ház elibe. Ahogy ott hallgattam, hát bejön egy üdős, rövid ember hajadonfún, szúrbe, bot a kezibe, oszt lsten nevibe kírt. Én attam neki a zsákjába egy kosár búzát a kamorából, avval elment, ahogy kiment a kisajtón, utána akartam nízni, oszt nem vót sehun, úgy eltűnt a, hogy nem látta senki, csak odalett. De emlíkszek, hogy a szeme nagyon erős vót, úgy megborzattam tülle, nincs földi embernek oljan szeme. A temetísre én nem mentem, hazajönnek az uram meg a két fiam a temetísről, este oszt lefeküttünk, a két gyerek a tolóba hált, mi meg a két ágyon. A pitarajtót íccaka eccer csak kinyíttya valaki, a házajtón bejön az az öreg ember, aki dílelött kiregetett. A szeme világitott, jól lehetett látni a szobába, oszt a bottal csak a toló felé mutatott. Evvel el is ment. Szóllok én az én uramnak, hogy mennyen ki, mert egy öreg ember járt itt. Míjen alutt, de csak felkött, kimegy hát be van zárva az ajtó, oszt aszt mongya nekem, eszt csak te lerted ki, lázba. Erre egy hétre meghótt a Laci fijam. Borzasztó bánat írt engem avval. Sok dógom vót, még csak a temetőbe se mehettem eleget siratgatni. De ahogy csak tehettem, oszt elvígeztem a dógomat, kilógtam a temetőbe, oszt ott rítam sokat, siratgattam.

Eccer íccaka felszerkenek, oszt ott repkednek az angyalok mind a házba, a sok gyermekik ott repdesnek, az az öreg ember meg ott ül egy széklőmán a bottyával. Keresem én az én tesvíremet meg a fijam kösztök, de akkor láttam meg, hogy nagyon hátul vannak, nem tudnak repülni a többivel, mind a ketten. Kéresztem, hogy mijir maradnak ilyen hátul? Asz monta sejpitve az én kisfijam: Nem tudunk mi jepüjni, mej mindig lucstosok vadunk. A tesvírem meg aszt monta: Maga mindig sirat minket, minek sirat? Nem tudunk a többivel repülni. Azontul oszt nem sirattam őket, pedig sokszor úgy jött fellele benem a sirhatnék."

A látott és hallott többi adalékokat a következőkben közlöm:

A halottasháznál az udvart, tornácot, meg a ház elejét felhintik sárga homokkal. Ennek többféle magyarázata van: „Először csak akkor homokoltak, ha sár vót, később szokássá lett. Ünnepijesigir homokolnak. A homokolással különbösztetik meg a halottasházat a másiktul. Rígi szokásbúl. Ugy szokták mán tisztessigbúl. Ne mongyák, hogy annyit se tesznek meg. Hogy be ne horgyák a sárt. Hogy a halott ne fertőzzön, ha ragályos betegségbe hótt meg. Hogy ha a szellem visszajön, ne ismerje meg a házat. Csak télen szoktak, ha sár van (minden halottas háznál homokolnak). Azír, hogy tiszta színt aggyon az udvarnak.” Trencsényi Erzsébet 18 éves leány szerint „azír ha visszajön a halott, meglássik a lábnyoma, ítélt is szoktak vót kitenni rígen az ablakba”. (Hajdúdorogon azért homokolnak, hogy a halott szelleme ne jöjjön vissza, vagy hogy a halott ne tanálja meg a házat. Hajdúböszörményben, hogy a halott szelleme ne jöjjön vissza és hogy az utósó útra a legtisztább úton mehessen. Szatmár megyében Csengerben, Szamosújlakon nem homokolnak. Tiszalőkön, hogy sár ne legyen.)

A halottat leginkább ünneplőruhájában temetik el. A nőket sokszor az esküvői ruhájukban. Zsebkendőn kívül a halott egyebet nem visz a sírba. Itt is van változat. A gazdagabb helyen a kedvenc ékszereket ráteszik a halottra és avval temetik el. „Néha imakönyvet is tesznek a koporsóba vele. Nímely helyen ílelmet is tesznek a fejéhez. Asszonyt fekete vagy színes ruhába temetnek, lábára fejrharisnyát húznak, fülbevalót rajta haggyák, kesztyűt is húznak sok helyen. Zsebkendőt rendesen tesznek, pínzt is benne, hogy a mennyországba bejuthasson.”

„A jányokat fejr ruhába temetik, a fejére fátyolt is tesznek. Fírfinak a kalapját a lába elibe teszik, vagy a hasára. Evőeszközt is tesznek a koporsóba. Sokan pénzt tesznek, hogy a halott lelke átmehezen a Jordánon. A férfinak odateszik kedves pipáját. Van akit abban az alsóruhában temetnek el, amékbe meghótt.”

„Asszonnyal zsebkendőt, zsótárt, füsút, hajat tesznek el, zsótárt azír, hogy a másvilágon le tuggya imádkozni a búnejit. Menyasszonnyal virágot is temetnek el. Az asszonyok fejire a jegykendőt teszik, ha nincs meg, fekete keszkenőt kötnek rá. Fírfival kalapot, botot, jeggyűrűt temetnek el. A legínyembernek a gombjukába mirtuszgajat tesznek.”

A halottasháznál nem általánosan, de sok helyen ma is tartanak virrasztót. Régebbsen halottitort ültek. „Mire hazajöttek a temetőből, a szegények és cigányok mind ott ültek az árokparton a ház előtt, azoknak

enni kellett adni. A sírásókat, rokonokat ismerősöket este megvendégték. Gujásoshús és bor vót az eledel." A harangozónak egy kenyeret, húst, szalonnát meg pájinkát szoktak küldeni. Virrasztás előtt a macskát kikergetik a szobából, mert megtörtént, hogy a halott arcát megmarta.

Van, aki a haldoklótól fél. Sok anya a haldokló gyermekéhez be nem menne. Ugy képzeli, hogy a lélek elszáll, kirepül, eltűnik, fél tőle. Aki érzi a halálát, fel szokta venni az úrvacsorát.

A halottat feltétlenül kalappal kell eltemetni: „Csiha Miklós bácsirúl lefelejtették a kalapot. A felesége három év múlva hótt meg, oszt mikor a koporsót zární akarták lefele, csak keresnek egy kalapot. Nem tutták míjir. Ót derült ki, hogy a koporsóba tettik, hadd vigye el, mer maj ott át tuggya azt adni."

A koporsót lezárás után viszik ki, mielőtt a kántor, meg a pap megérkezne. A koporsóval együtt megy ki a rokonság. Egyesek szerint előbb a család, aztán az atyafiság, mások szerint a férfiak előbb kor szerint s utánuk az asszonyok. Van, aki azt mondja, hogy előbb a nők és aztán a férfiak. Az utcán a menetben a férfiak a kocsi után mennek gyalog, a nők, ha jobbmódúak, kocsin, ha nem, a járón, a gyász kocsi mellett. Van olyan adat is, hogy a gyászolók csak akkor mennek ki, mikor már ott van a pap, kántor és a gyermekserég. „A testtel együtt mennek ki a vírszerinti rokonok."

A halottsiratás régen általános volt, ma már ritkább, mert szégyenlik a mások szeme előtt őszintén siratni, a fiatalok meg is mosolygják ezt az ősi szokást. Egy öregasszony mondta: „Elhóttak mán azok az asszonyok, akik nagyon szípen tuttak siratni. Még sok hejt be se mennek a szobába, ahun a test van. Egy hejre is bementem halottlátni, oszt senki se vót ott, ha felbirtam vón emelni, el is vihettem vóna." Azért még mindig nagyon sok sirató-éneket össze lehet szedni a régi öregektől, akik régi hagyományaikkal elrejtőzködve, falak közt panaszojják el fájalmukat, mert a világ kineveti őket. Nánási sirató asszonyok közül az ismertek nevét közlöm: Öreg Nábrádiné 70 éves (Vasvári u.), özv. Pósa Lászlóné (Kölcsey u. 26.), Tóth Sándorné Muraközi Katalin (Szabadság u. 33.), özv. Pálóciné Csorvási Juliánna (Kassa u. 5.), özv. Dombi Lajosné (Báthori u. 46.), Máténé Éles Sára (Baross u. 80.), Fekete Lajosné Varga Katalin (Magyar u. 1.), Papné Lukács Juliánna (Andrássy-körút 33.), Szirák Miklósné Csujá Juliánna (Munkácsy u. 27.), Szaboka Sándorné Reszegi Zsuzsánna (Kasza u. 1.), Takács Lajosné (Kasza u.), özv. Kis Antalné (Nap utca), N. N.-né Sebestyén Klára (80 éves), Sebestyén Gáborné (Pozsony u.).

Harangozás: „Pompát húznak 52 pengőjir." Annak akiknek pompáznak háromszor húzzák meg a harangot: reggel, dilbe, este.

„Fírfinak kalapot emelnek: Először egyet húznak egy haranggal, azután kezdi rá kettővel, errül tuggyák meg, hogy fírfi hótt meg."

„Az urat meg úgy tuggya meg az ember, hogyha eccerre mindakettő elhaggya, akkor úr hótt meg. Parasztinak egyiket elhaggya, a másikat ráhúzza meg egy kicsi, oszt úgy haggya el."

A hajdúnánási ref. gimnázium tanulói széleskörű gyűjtést végeztek a városban és nagyon szép sirató-ének gyűjteményt sikerült összeállítani, amelyből itt közlünk néhányat:

Nábrádi néni (70 éves, Vasvári-utca)
sirató énekei:

„Jaj kedves jó ídesanyám,
de hamar itt hattál.
Ides jó Istenem
vigasztalj meg éngem,
mer az ídesanyám
halt meg nekem mostan.
Jaj te halál, halál,
de kegyetlen vótál,
hogy engem árvájul itt hattál,
hogy nyugoggyak belé
ezen vesztésigbe,
ídes jó Istenem!
Nincs mán nekem anyám,
drága jó ídesanyám.
Szóll mán a harang,
A magos toronyba,
gyűlünk néked anyám
eltakarításodra.
Nyitva vár már minket
a temető kapu,
elkísirünk anyám
a sirod szilijig.
Hogy ölejjelek meg
utójjára anyám,
ne felejcsd el anyám
a te két árvádat.
Nyugoggyál csendesen
én csak eszt kívánom
kedves ídesanyám.“

„Jaj kedves jó ídesanyám,
jaj de hamar itt hagyott bennünket,
jaj még egy jajt se tuttunk mondani,
de ídesanyám se.
Jaj de fáj a szivünk,
mert nem válhattunk meg.
Jaj halál, de kegyetlen vótál,
a mi jó ídesanyánkat hamar elragat-
[tad.

Jaj nem tuggyuk megköszönni
a sok jó hűsigit, kedves jó ídesanyám.
Jaj de mostmán nem tudunk tenni
[semmit,
csak ki kell kísírni a temetőkertbe,
a nyugvóhejyre kedves jó ídesanyám!“

„Jaj kedves jó gyermekem,
jaj de árván hattál,
a te két árváddal,
drága magzatoddal.
Jaj de mit csinájjak vélek,
jaj de merre mennek,

hogy téged szerelmes gyermekem
véled fellejjelek,
hogy lepanaszolhassam
az én sok bajomat,
hogy nevelhessem fel
a te két árvádat.
Drága szíp gyermekem!
Mer ha madár vónék,
szárnyamra kelhetnék,
hozzád repülhetnék.
Drága szíp gyermekem
a te két árvádat
hozzád szállíthatnám.“

„Jaj drága jó tesvirem,
jaj de hamar itt hattál,
jaj halál, de kegyetlen vótál,
jaj, jaj az én tesviremet
hamar elragattad.
Jaj hova legyünk a te
három árváddal,
jó hites pároddal.
Jaj gyógyítottunk vóna,
jaj futottunk, fártattunk.
jaj minden felől
orvosságot kerestünk
néked szerelmes tesvirem.
Jaj de nem tanáltunk
orvosságot a te fájdalmadra,
drága jó tesvirem.
Jaj de elhozta az Urjézus
gyógyító balsamát,
jaj meggyógyította
a te fájdalmadat.
Jaj kikísirünk sirodnak szilijig,
jaj de onnen visszatérünk
szomorodott szívvvel,
bánatos erővel,
bágyatt tagjainkkal.
Jaj de most nem jöhetünk a te há-
[zadhoz,
tíged látogatni szerelmes tesvirem,
jaj a te házadon
ajtó, ablak nincsen,
jaj hogy jöjjünk el hozzád
szerelmes szíp tesvirem.
Jaj nyugtassik meg az Ur
nagy fájdalmad után
drága jó tesvirem.“

„A temető-kapu sarkig ki van nyitva,
jaj kedves kisfijam bekísirünk rajta,
jaj a halál, de kegyetlen vótál
jaj de hamar elragattad kedves mag-
[zatomat,

jaj de megtettünk mindent,
 jaj de nem írt semmit,
 jaj nem tanáltunk orvasságot
 a te sujos fájdalmadho,
 szerelmes gyermekem.
 Jaj elmennék véled,
 jó utitárs lennék,
 jaj kedves szíp gyermekem
 átalölelnék.
 Jaj de nem mehetek
 csak a sir szilijig,
 jaj onnan vissza kell térnem
 szomorodott szívvel,
 elbágyatt erővel,
 jaj nyugoggyál bikível
 szivemből kívánom
 drága szíp gyermekem
 néked aszt ajánlom,
 jaj aggyik az Úr csendes nyugodalmat
 a te nagy fájdalmatok után
 szerelmes gyermekem."

"Jaj, jaj, jaj, jaj Istenem
 elindult a posta
 szíjjel a városba,
 jönnek néked lelkem
 látogatásodra.
 Mindenkinek
 ki van sirva szeme,
 mert a halál bimbó hejett
 rózsát szakított le.
 A temető-kapu sarkig ki van nyitva,
 odaviszünk téged galambom
 a nyugalomra.
 Szomorodott szívvel
 viszünk a nagy utra,
 kirül többet nem várhatunk vissza.
 Kedves egy jó nagyanyám
 nyisd meg sírodnak zárját,
 öleld kebledre
 felejthetetlen kedves unokád,
 aggyik a jó Isten csendes nyugodalmat,
 vásott tagjaidnak meg csendes pihenést
 szivemből kívánom."

(Gyűjtötte Aszalós Erzsébet V. gimn.)

*Nyakas Imre V. gimn. gyűjtéséből
 valók a következő sirató-énekek:*

"Elszállott a madár
 itt hagyta a párját,
 a párját, a párját
 és a három árvát,

mert még a párjának
 kerül másik párja,
 de a három árvának
 sohase lesz ídesannya.
 az én hités-társam,
 álgyon meg az Isten
 én csak aszt kívánom.
 Álgyon meg, álgyon meg
 a jó Isten íged,
 amijir énnekem
 gondomat viseltd.
 Megszólalt a harang
 a magas toronyba,
 gyűlnek néked
 lelkem eltakarításodra.
 Nyitva vár már minket
 a temetőkert kapuja,
 egy hűsígés jó ídesanyát
 visznek most be rajta.
 De elmennék lelkem
 utitársul véled,
 jaj de nem mehetek
 csak a sir szilijig.
 Aggyon a Jóisten
 csendes nyugodalmat,
 fáratt lábajidnak,
 roncsolt tagjaidnak."

"Jaj kedves jó uram,
 mijir hattál itt engemet?
 Ki keresi nékem
 most mán a kenyeret?
 Álgyon meg az Isten
 én csak aszt kívánom,
 amijir haláلودig
 vótál hűsígés, jó párom."

"Jaj, lelkem, lelkem!
 Itt hattál engemet
 a nagy szegínsígbe,
 a nagy árvaságba.
 Fejír vót a gatyád,
 fekete a fóttya,
 ojan vótál lelkem,
 mint a tarkakutya,
 mer a szegint, árvát
 még az ág is húzza,
 nincsen annak
 sehún párifogója."

"Kedves jó tesvírem
 elmécc a nagy utra,
 amerrül én íged
 nem várhatlak vissza.
 Sokat vígasztaltál

éngem nagy bajomba,
 itt hagytál árvájul
 kedves jó tesvirem
 éngemet magamra.
 Ha kimegyek a temetőkertbe,
 hármótok közül méket keressem fel?
 Tehozzád megyek
 először is lelkem,
 vigasztaló szódat
 sosem felejttem el.
 Nyugoggyál csendesen,
 álgyon meg az Isten!
 „Ojan az én szemem,
 mint a terhes felleg,
 ha kisirja magát,
 csak akkor pihen meg.
 Én kedves kisjányom,
 jaj de árván hattál,
 te lettél vóna nékem
 öreg napjaimra gondviselőm.
 Lelkem, én édes gyermekem!
 Jaj te halál, halál,
 de kegyetlen vótál,
 az én egyetlen gyermekemtől
 engem megfosztottál.
 Én kedves kisjányom,
 vigyél el magaddal,
 ne haggyál itt engem
 az én bánatommal.
 Mert az én szívemnek
 nyugalma sosem lesz,
 nincsen kibe bízni
 ki vigasztal meg?
 Ojan vagyok már én,
 mint megszedett szőlő,
 sem párom, sem gyermekem
 nincsen nekem többet.
 Édes jó Istenem
 vigasztalj meg engem,
 vigyél el hozzájok
 a mennyekbe engem.
 Itt van a menyasszony,
 fel van ékesítve,
 mennyei korona
 fejére van téve,
 mennyei vőlegénye
 eljött már érette,
 akivel a mennybe
 ül kiráji széke.
 Én anyai szívem
 Isten vigasztald meg,
 hogy nyugoggyak belé
 ezen vesztésigbe!”

özv. V. L.-né R. Zsuzsánától való
 (70 éves).

„Elindult a posta
 Szíjjel a városba,
 Jönnék kedves fíjam
 a látásodra,
 vigeltakarításodra.
 Halál, halál,
 de kegyetlen valál,
 kóró hejett
 virágot szakasztál.
 Nincsen a halálnak
 se lelke, se szive,
 se filehallása,
 nem hallgattya meg
 özvegynek, árvának,
 sok jó ídesanyának
 a rivását.”

„Ha az égen a csillag
 mind pennává válna;
 a mezőn a fűszál,
 mind papírrá válna;
 a tóba a víz,
 mind tintává válna;
 egy bús ídesanyának
 bánatát nem írná le soha.”

„Elrepült a madár,
 itt maradt a párja.
 A párja, a párja,
 de a két árvája
 turbíkol utánna.”

Toronyai László orvostanhallgató gyűjtéséből való ez, aki Parti Szabó nénitől jegyezte le.

Igy siratta a háborúban eltűnt fiát:

„Jaj kedves gyermekem!
 merre mennyek,
 hun tanájjalak fel?
 Jaj Istenem, te híttad el
 fíjamat a haza védelmére.
 Neked ajánlottam
 és mikor búcsúcsókomat
 az ajkára tettem
 és remélve hittem,
 hogy visszaadod ötöt
 még eccer nekem.
 Jaj, jaj, jaj nékem,
 ó szenvedő gyermekem,
 Jaj Istenem,
 hova tetted az én fíjamat?

Véres harcmezőn,
 holtak köszt nem lelem,
 idegen országbul
 nem jött hir felőle.
 Itt jár-i még a világon
 az élők közt,
 vagy régen nyugoszik
 széttépett tagokkal?
 Nem tudok én Atyám
 semmit, csak szenvedek
 éjjel és nappal,
 ha te meg nem vigasztalsz,
 sirba megyek fíjam után
 a koporsóba.
 Jöjj azért ide hozzám,
 vigasztajj meg engemet,
 hogy fíjamat nállad
 feltanáлом.
 Ha eccer hozzáviszel
 egymástól elválni nem engecc.
 Ó hozd el nékem
 azt a bóldog órát
 és vigy el a fíjamhoz
 engemet,
 de nem tudom elfelejteni
 soha, soha, soha,
 hogy szemejíd vigyásztak rejá,
 a hiven megfutott ut végén
 szent Fíjad tette
 fejére a hervadhatatlan
 örökség koszoruját."

Daróczy Pál V. gimn. tan. gyűjtéséből:

Egy cigány klárométos felesége így
 siratta az urát:

"Meghótt az én párom,
 a lelkem galambom.
 Megfóttam az ingít
 fekete vászonnal,
 de ojan is vótál,
 mint a tarka kutya.

Fejír vót az inged,
 fekete a fóttya.
 De mikor aszt fuvatták
 vélléd lelkem, galambom, egy párom:
 Sájdirítotté, rilítottom, saláritom, trajlom!"

özv. V. Lászlóné R. Zsuzsánna be-
 szélte, hogy „fizetisir nem igen sirat-
 tak, de egy asszony nem tudott sirat-
 ni, oszt elhíltá a komája asszonyát
 a meg így siratta el:"

„Ojan vótál komám,
 mint a tarka kutya,
 fejír vót a galya,
 fekete a fóttya.
 Vika búzáat ígirt,
 vajjon megaggya-i?"

Az asszony meg felelte sirva:

Megadom, megadom,
 tetejivel tötöm."

„Egy asszonynak meg meghótt az ura.
 Mán gyülekesztek a temetísre, csak
 akkor jutott az asszonynak eszibe,
 hogy a sok dóga mellett siratni is kéne
 a halottat. Bement hát a koporsóho,
 oszt elkeszte:"

„Sütini is kék,
 mosni is kék,
 az uram is meghótt,
 siratni is kék."

Egy másik sirató beszéd,
 amit beszélnek:

„Borujj rám Mónár Mári,
 Ugy is te vagy az atyafi."

Molnár József.

Der Tote und seine Bestattung in Hajdunánás.

Verf. beschreibt eingehend die verschiedenen Orakeln und Vorzeichen des Todes, dann das Verhalten des Kranken dem kommenden Tode gegenüber. Die Ordnung und Regeln des Aufbahrens, die der Bestattungszereemonie werden geschildert. Schliesslich werden einige, von Studenten gesammelte Klagelieder mitgeteilt.

A BETLEHEMEZÉS SZAMOSUJVÁRT.

A szamosujvári népszokások közül a betlehemes színjátékot 1936. karácsony szombatján jegyeztem fel. 1938-ban ismét kutattam, de semmi újat nem találtam. Ez utóbbi alkalommal a szereplő személyek román, magyar és cigány gyermekek voltak.

1. Király Gálovics Endre, 28 éves, román, nős, kőműves.
2. Pap Gálovics Aladár, 23 éves, román, ifj. ács.
3. Öreg Juhász. Moldován Lukács, 21 éves, román, ifj. napszámos.
4. Kengyelfutó Kanalas Lajos 20 éves, cigány, zenész.
5. Fiatal juhász Hajdu Márton, 19 éves, magyar, zenész.
6. Első angyal Moldován János, 14 éves, román, tekergő.
7. Második angyal Koser Jenő, 17 éves, magyar, zenész.
8. Huszár Ifj. Bozsodi Zoltán, 12 éves, cigánygyermek, tekergő.

(A kengyelfutó karácsony estéjén becsenget a házak kapuján a kezében levő csengővel. Jelezni akarja, hogy jön a betlehem és bebocsátást kér. Ez minden esztendőben karácsony estéjén estefelé történik, hogy bemutassák minden családnak a betlehemet.)

Kengyelfutó : (Miután becsengetett a vendéglátó családhoz, bemegy.)
Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Ma ünnep van és fényes nap keresztények között,

Ime a természet gyászba öltözött (kimutat, mert a hóra értik a gyászt.)

Régen élénkeltek a betlehemi pásztorok,

Hogy eljön az Üdvözítő és segíti a népet.

Kint a betlehem. Béengedik ?

(Miután a ház gazdája fejbőlintással jelezte, hogy igen, a papot és öreg juhászt kivéve, bejönnek a szobába. Behozzák a betlehemet is. (Mindannyian éneklik :) „Mennyből az angyal eljött hozzátok... stb. Pásztorok, pásztorok örvendeznek.“ stb.)

(Egy hangon éneklük végig a két éneket. Az ének után a pap kintről kopogtat az ajtón, hogy bejöhessen ő is a szobába...)

Király (int a huszárnak) :

„Parancsolom szógám, lesd felségednek szavát.

Ki meri ajtóm kopogtatni oly bátran ?“

Huszár (Kimegy félig az ajtón és erélyesen rászól a papra) :

„Ki vagy, mi vagy ? (gyorsan kell e szavakat mondania.)

Erre tüstént feleletre felelj !“

Pap (az ajtóban áll, a huszár félrehúzódik kissé) :

„Én vagyok egy páter

Most jöttem nem rég

Tiroli királytól

Ez éjszakára.“

Huszár (a királynak jelenti feszes vigyázz-állásban, karddal a kezében) :

„Felséges királyom, jelentem aláson,

Útas emberek járnak,

Hogy ezen éjszakára szállást kaphassanak.“

Király : „Bizony tőlem szállást nem kap :

Nem bánom, ha a piac jéghátán is megfagy.“

Huszár (a papnak mondja) :

„Hajja, hajja öreg páter !

- Bizony a felséges királytól szállást nem kap,
Nem bánja, ha a piac jéghátán is megfagy.”
- Pap (alázatosan bejön mégis és a király elé megy):
„Felséges királyom, életem-halálom,
Az egész várost össze-vissza jártam,
Szállást mégse kaptam.
Kénytelen vagyok a piac jéghátán megfagyni.”
- Huszár: (ki eddig a kardját a király és a pap között tartotta)
„Felséges királyom, életem-halálom,
A pap a várost össze-vissza járta,
Szállást még sem kapott:
Kénytelen tehát a piac jéghátán megfagyni.”
- Király: „Ereszd be hát füttölni.” (Ez a szó — füttölni — Szamosujvárt
nem használatos szó, valószínű, hogy a verssel együtt hozták.)
- Pap: (most mélyen meghajlik a király előtt)
„Szerencsés jó estét, Felséges királyom!”
- Király: „Adjon Isten öreg páter!
Látja, látja öreg páter
Nekem mennyi vendégeim vannak,
De én magának szállást adok,
Inkább arcomra szégyent vallok.
Maradjon kend füttölni.”
- Pap: „Hooó felséges királyom, enni-inni tudok-e valamit?
Valamit mondok ha...” (sugásszerű mozdulatot tesz)
- Király: „Hajjuk, hajjuk, öreg páter,
Mit akar mondani,
Kapsz azután enni-inni.”
- Pap: „Hop, hop, Dominusz voboszkusz!
Lámmégis bent vagyok,
Oda kint úgy fáztam, szinte megfagytam.
A két ajtó között olyan szél csatázik,
Megfázik az ember, ha nem pálinkázik. (mindnyájan bólingatnak)
Apámról, anyámról nem mondhatok sokat,
Nem őriztették velem a kis malacokat.
Az apám még mikor fiatal ember volt,
Házasodni akart, ám semmije se volt.
És úgy élnek-élnek sok új esztendőket.
A malomba küldött egy kötés szalmával,
Jól kicsépelni a szerint meg perzselni.
A molnár se vette tréfára a dolgot,
Hamar elévette a lisztes lapickát:
Fejemet, hátamat össze agyabugyálta,
Asztán én se vettem tréfára a dolgot.
Utamra mentem, utamba találtam
Egy katona tisztet. Ez a katona tiszt
Arra kényszerített, hogy rögvest álljak be
Budapesten dongó vitéznek.
Minden esztendőben
Egy száz, két száz, hét száz szúnyogot levágtam.
Arról is lemondtam, ezért ma pap vagyok.

A gazdának kívánok bort, búzát, békességet.

(kintről dörömbölés hallatszik be)

Mint egy erős medve, hadd birkozzak véle.“

(A pap ezt a verset gyorsan, de érthetően mondja pontosan így :)

Fiatal juhász : (Az öreg juhászt behívja kintről ; az öreg juhászon jó nagy juhász bunda van és báránybőr kucsma a fején, az állán nagy fehér szakáll — gyapjúból.)

„Jőjjön bé kend, öreg apám !“

Öreg juhász : (kintről kiáltja)

„Nem megyek, mert félek, hogy a füstös kolbászt a nyakam köré tekerik, vagy a diós kiflivel kiütik a fogam...“

Fiatal juhász : „Jőjjön bé kend, ne féljen má.“

Öreg juhász (becammog, nagy bundáját leteríti a földre, rajta van egy kisebb bunda. Ezt a kettős bundát azért veszik föl, hogy a nagyságot és öregséget jobban tudják szemléltetni.)

„Szerencsés jó estét, csákós úr. (a királynak mondjaig y)

Adjon egy tákot, akár egy petákot,

Hogy verjek a csizmám talpjára egy ostrompetákot !“

Király : „Há kicsoda maga, hogy velem ij bátran szembe áll !“

Öreg juhász : „Én voltam nagy Didereszt garabonciás diákja,“
(bajuszát pödöríti)

„Ki hét világot hétszeresen felsétáltam.

Még se hallottam nagy újságot. (a fiatal juhásznak mondja)

Nézd meg fiam, hogy sétál-e a pánkó a vajás bélessel,

Mint két lickó buzdugán veréssel...“

(a királynak)

Meglátván a harcot én is neki mentem,

— Gondoltam részesülök belőle,

De hip-hop komámasszony, lám én is itt vagyok,

Tudom, egy jó borsos kolbászt nekem tartogatott.

Pakolom kis ujjamba... (mutatja a helyet, ha kapna, hová tenné a kolbászt, hasát érti.)

Kácc el farkas, fel ne dütsd a kanna borocskát,

Mert avval keni szegény juhász a torkát.“

(Az öreg kulacsot vett elő s azt a fiatal juhász el akarta csenni, de az öreg észre vette.)

1. angyal: (énekli) „Gloria, gloria in excelzis deo.“

2. angyal: (énekelve) „Gloria, gloria Istennek szűz deo.“

Öreg juhász : „Miféle gloria, gloria.

Tán egy turós galuska ?

Még őfelsége torkán is lecsúszna, ha vóna !“

Király : „Ti kik és mik vagytok ?“ (Az angyaloktól kérdi, pedig én emlékszem, hogy gyermekkoromban többen voltak ezek a betlehemesek és — mint gyermek — láttam a fényes koronájú napkeleti királyokat. Ezeket a játszókat most már elhagyták, mert nem akarják olyan sokfelé osztani jövedelmüket. Ezért a két angyal helyettesíti a napkeleti királyokat, mint ez a szövegből is kitűnik).

1. angyal : (előbbre lép helyéről) „Első napkeleti király vagyok.“

2. angyal : (mint az első) „Második napkeleti király vagyok.“

Huszár : (kardjával tiszteleg) „Napkeleti huszár vagyok.“

Király : „Ti három napkeleti királyok

Három felé szátok,

Minden két éven aluli gyermeket

Bárhol találjátok,

Kardról kardra hányjátok.“

Kengyelfutó : „Ó! Herodes őfelsége, nem lehet, mert az imacsillag mutatkozik,“ (mutatja a betlehemi csillagot)

Király : „Szeretném tudni, ki az az újszülött király.

Mikor én vagyok herodesek királya.“

Öreg juhász : „Hiszem uram, nem is a diófaig, de csak az akasztófaig, vagy a mestergerendáig...“

Király : „Enyje te rúdról szakadt, de paraszt a kapcád, hogy mersz így beszélni velem, kardom mindjárt fejed kerekíti.“

Öreg juhász : „hiszem uram hiszem, de nem a diófaig, csak az akasztófaig, vagy a mestergerendáig...“

Király : (mérgeesen) „Enyje te pimasz, rongy, bocskoros, az apádat.

Most vetted le a tetves szür bundádat,

Kardom mindjárt fejed kerekíti...“

1. angyal : „Én kis roraté, híres prokátor vagyok,

Most jöttem nemrég Franciaországból.

Ki versimet meg akarja hallgatni, az

Pénzt, petákot ha kezembe nem ad,

Szerecsenországi bagoly temeti.“

Huszár : „Huszár vagyok az a nevem

Kardomon van a kezem,

Mikor kardom billegetem,

Mindenütt van becsületem...“

Király : „Tekintetes nemes ország-világ.

Én vagyok egy rózsaszál virág.

Nézz szemembe, hogy ki vagyok,

Én vagyok egy délceg vitéz ember,

Ki egy csapásra hetvenkét vitézt levág.

Derék bagoly madár meg nem ijeszt engem,

Mert a sötét felleg jól oltalmaz engem.“

Kengyelfutó : „Azt hallottam felséges királyom,

Hogy ma este van a szent karácsony.“

Király : „Eredj jó szolgálóm, nyisd fel kamarámat,

Hozd ki asszonyodtól a süttött kalácsot.“

Mind : (kiáltják erre) Eljen !

(A két angyal és a huszár énekeli) :

„Keljetek fel pásztorok,

Istenfélő jámborok, jámborok

Megszületett uratok,

Aki nektek Jézustok, Jézustok !“

Fiatal juhász : (Az alvást szimuláló öreg juhász fülébe köhécsel)

„Auz mai fártátyé, mit szól az angyal ?

Új királyunk született.

Szkoalétyé hirtelen

Nu durmi szüntelen,

Mert annyit aludtál, hogy szemed kidülled.“

Öreg juhász : (énekelve, Keljetek fel pásztorok dallamára éneкли)

„Nem bánom hát, keljünk fel, keljünk fel,

Betlehembe menjünk el.

Betlehem városába

Rongyos istállócskába ;

(kiált): Héé csáklyás, csukás, csatlós, minden szállásban valók !

(E kiáltás után folytatja az előbbi dallamra az éneket.)

Hol vannak a pásztorok, pásztorok,

Istenfélő jámborok, jámborok.

(Mostantól kezdve mindenki éneкли az alábbi szöveget)

„Gyertek tehát keljünk fel, keljünk fel,

Betlehembe menjünk el, menjünk el,

Imádjuk mi urunkat, tiszteljük Jézusunkat.

Szűz Mária szent fia, szent fia

Szüle világ váltója.

Jászolba helyeztetik, barmok közt melengetik.

Hogy ne fázzon szent teste, szent teste,

És aludjon kedvére, kedvére,

Hogy ne fázzon szent teste, szent teste,

És aludjon kedvére.“

Király : (egyedül éneкли ugyanazon dallamra)

„Halljátok ti pásztorok, pásztorok,

Mi dolgot leltetek?“

(A két juhász és a pap ugyanazt a dallamot igyekeznek utánozni, amely az előbb elhangzott.)

„Láttuk az Igét és Messiást, Betlehembe született.“

Király : (ugyanazon dallamon kérdi)

„És ki mondta, hogy ti oda menjeteк ?

Mi örömmel mentünk volna veleteк.“

Mind éneклиk : Angyali ének intett, hogy mi nekünk ma Jézusunk született.

Király : (mint fennebb, éneklőn)

„Na hát öregapám tud kend keresztet vetni ?“

Öreg juhász : (keresztet vet)

„Hogyne tudnék fenség ! Hogyne tudnék sós perecet enni !

(Ujra veti a keresztet, közbe mondja ezt a szöveget) :

Apám is volt,

Én vagyok a fia

Szent lélek, szenteljen meg !“

(Itt a végén csúfolja azokat, akik a keresztvetésnek csak a végét szokták csinálni, vagyis a mellüket verdesik gyorsan.)

Mindannyian (nevetnek erre a humorra)

Hahaha !

Király : (a fiatal juhásztól kérdi)

„Hát te fia, tudsz-e keresztet vetni ?“

Fiatal juhász : „Hogyne tudnék fenség ! (keresztvetés közben)

Ehetnék is, ihatnék is,

Kalácsot vagy pálinkát,

És egy kulacska is belém csusszana. Úgy legyen.“ (veri a mellét.)

(A két juhász erre táncra perdül, egymás vállára téve egyik karjukat. A többi éneкли csárdás ütemben ezt a dalt):

„Zöld pázsiton heverünk, heverünk,
 Juhász életet élünk, élünk.
 Nincs is annál szebb élet, szebb élet,
 Mint a juhász gyöngy élet, gyöngy élet,
 A lábatok ropogjon, ropogjon,
 A gatyátok lobogjon, lobogjon.
 Uccu jól megrakjátok, rakjátok,
 Ahogy csak kibirjátok, birjátok.“

(A vége felé már mindannyian összefogóznak és együtt táncolnak.)

*

A gazda pénzt, vagy bort, pálinkát, tésztát ad aszerint, hogy milyen adakozó kedvében van, vagy mit adhat ezeknek a kántálóknak. Ruházatuk mindjobban egyszerűsödik, mert a jelmezeket nem bírják előteremteni szegénységük miatt, bármennyire is primitív összetételűek azok. A király egyszerű fekete, vagy sötétszínű ruhát visel. Fején papondekliből csinált korona van, csillogó fliter-díszítéssel. Mellén széles román nemzetiszínű szalag, mely csokorba kötve végződik. A pap fekete reverendába öltözik, a fején kis sapka van, a kezében kettős kereszt. A reverendát pap adta kölcsön, mert már kopott volt... Az öreg juhász öltözete két bunda, fején báránybőr kucsma, kezében hosszú bunkósbot, amelyre 3 rézzörgő van téve és ez a tánc közben az ütemet kicsengeti... Fehér szakáll az állán és nagy csizma a lábán.

A fiataljuhász egy bundával, szakáll nélkül, nagy bunkós bottal jár és zörgő van ezen a boton is.

A kengyelfutó öltözete egyszerű sötétkék ruha. Csokornyak-kendője van, fején piros csákó. Amiért az ellenzöt nem birta felvarni, a többiek majd megverték. A huszárnak megvan a napellenzője. A kezében fakardot tart, de ez be van vonva piros lakkpapírral. A két angyal ruhája egyforma, csak a piros színű vállszalagot egyik jobb vállára, a másik a bal vállára teszi, hogy miért, azt nem tudják, de az úgy kell és nem tennék másképen. Az angyaloknak bokáig érő fehér ingük van. A fejükön piros csákó, melyre díszítések is vannak ráragasztva; van itt hold, csillag, kereszt, ezek színe váltakozó, hogy jobban előtűnjék. A csákó 20—25 cm magas. A kezükben hosszú virágkarót tartanak, melyet azért loptak, hogy céljuknak megfelelően feldíszítsék. A bot fenti végződésénél nagy sárga csillag van a drótra erősítve; ettől lefele kb. 10 cm-re piros szallag van csokorba kötve, melynek két vége jó hosszúra lecsüng. A kereszt, az angyalok botja 150 cm hosszú.

A betlehemi jászol házförmára van építve, színes papírból készült. Meszelése és a teteje, a piros és sárga színek változata. A tető pl. sárgaszínű az eresz felé zölddel beragasztva. Belül moha van téve és apró kis agyagbáránycák. A kis fabölcsőben posollán baba jelképezi a kis Jézust. *Ott, ahol padlásajtó van a házban, újabban egy villanylámpa ügyesen világítja be a jászolt, de különösen a bölcsőt.*

A karácsonyi színjátékot sikerült gyorsírással leírom.

A dallamokat én is úgy tudom énekelni, mint ők, tőlük tanultam. Sajnos nem tudom lekottázni és nem is fogom tudni soha, mert nincs ilyen irányú tehetségem. Inkább megtanulom a dallamot, mint hogy írjam.

A jelenlegi játszók egy öreg cigánytól tanulták, akit Káló Jóskának hívnak, de én csak Vak Samu néven ismertem, mert egyik szeme verekedés közben kifolyt, azóta csak Vak Samu volt a neve. A Samu név a kiverő neve volt, így lett Jóskából Samu.

Vak Samut sokan ismerték. Piszkos, torzonborz szakálás, sokgyermekes cigány volt. Gyermekait, unokáit tanította meg erre a karácsonyi játékra, — hogy azok elmenvén kántálni — sok pénzt hozzanak neki. Vak Samu 72 éves korában halt meg Szamosújvárt. Jelenleg a vejei játszották el e játékot: Gálovics és ennek rokonai, vagy tőszomszédai, akik a cigánysorban laknak Szamosújvárt.

Karácsony estéjén 1500—2000 lejt gyűjtenek össze. A pénzt aztán elosztják, de a király kap legtöbbet és az angyalok legkevesebbet.

Minden házba bemennek, ahova csak beeresztik őket és eljátsozadják a játékukat. Ezek mintájára két-három csoport működik egy-egy karácsony este és ugyanezt a szöveget játszódják el, de több kihagyással, aszerint, hogyan tudják a szöveget megtanulni? Irott szövegük nincs és nem is volt, csak ugy szájról-szájra hagyták a szöveget és így természetes, hogy a szöveg nem mindenütt összefüggő, de ők oly gyorsan pergetik le az esti hangulatban, hogy az ember észre sem veszi, milyen gyorsan ugnak egyik eseményről a másikra.

Ezt a játékot csak karácsony estéjén adják elő, amig harangoznak éjféli misére, aztán bemennek a templomba és ők is meghallgatják az éjfélimisét.

Gabányi János.

E játék Tordáról való változatát ismerteti Viski Károly (Magyarság Néprajza IV.). A tordai és csiki változatokból kiderül, hogy Szent József szereptörédékét mondja a pap, aki nevét bizonyára a ruhája miatt nyerte. A csiki hagyományok szerint Szent József fekete felöltőben jár és barátkordával köti át a derekát. Különös értéke a feljegyzésnek a „betlehemes rendtartás” több mozzanatának ügyes és eleven megfigyelése: mely szövegrészeket kell gyorsabban mondani, a testtartás a táncnál, a mai szereplőkör összetétele, milyen arányban osztoznak a jövedelmen s végül a „modern technika” bevonása: primitív lényhatásokkal igyekeznek frissíteni a játékot. A villanylámpák használata egyebütt is terjed. A dallamokat valamely helyi zeneértő lejegyzésében pótolni kell.

(Volly István).

Das Weihnachtsspiel in Szamosújvár.

Das Weihnachtsspiel wird in Szamosújvár von 8 Personen gespielt. Die sind: der König, der alte Schafhirt, der Bote, der junge Schafhirt, der erste und der zweite Engel und schliesslich der Husar. Das Spiel ist eigentlich eine Art Dreikönigsspiel. Der König Herodes will die Kinder unter 2 Jahren, so auch das Jesuskind töten lassen. Der alte Schafhirt erhebt sein Wort und bringt dadurch den König in Zorn: doch versöhnen ihn die Engeln, so dass er sich auch geneigt zeigt mit den Hirten nach Betlehem zu ziehen. — Die Kleidung der Spieler bewahrt nur noch wenig alte Spuren.

A RÉTKÖZ RÉGI HALÁSZATA.

A Rétköz Szabolcsvármegye északi negyedében, a Tisza baloldalán fekszik.

Területét már csak a vízmentesítés idejét megelőző korból származó térképeken sikerül körülvonalmaznunk.¹

Ezekről megállapíthatjuk, hogy a Rétköz nagyjában azonos a Felsőszabolcsi Tiszai Armentesítő Társulat kötelékébe tartozó ártérrel,² s hogy mélyebb helyeiből jutott a Nyírvízszabályozó Társulatnak is.³

A Rétköz területe — hozzávetőleges számítás szerint — 150.000 magyar holdra rugott.

E vidéket a földrajzírók régebben is a *Nyír*, *Nyírség*, vagy *Nyírköz* részének tekintették.⁴

Egykori lakói azonban a soknevű táj homokosabb részének engedték, sőt arra is tölték át a fentebb elsorolt neveket.⁵ A maguk lakóhelyét, községét pedig *rétközinek* vagy *rétoldalinak* mondták.⁶ Amint az e vidéknek a belső vagy a külső részén fekszik.

El kell ismernünk, hogy a Rétközt az ősök még nem minden ok nélkül tekintették különállónak. Rajta a zabolálan Tisza vize különleges helyzetet teremtett.⁷ Áradás alkalmával a folyóba torkoló *folyásokon* és *ereken* bejutott a Rétköz belsejében levő *tavakba*.⁸ Onnan ismét a folyásokon és *ereken* a *tókákba* és *rétekbe*.⁹ Esetleg — rövid időre — a mezőgazdaságilag hasz-

¹ Így a Sexti András, Szabolcsvármegye egykori hites indzsenérje által, az 1793.—1802. évek között készített topographica mappán is.

² Nem számítható ide pl. a jéketájéki magasabb ártér.

³ Pl. a kemecsei Mága és Zsadány, a kéki Csengő, a demecseri Rókakút laposa.

⁴ Így már Oláh Miklós is, a XVI. században (L. Szamotánál.). Legyen szabad itt röviden szólnunk e tájnevek eredetéről. Ujabbán különféle módon iparkodnak megmagyarázni. Származtatják a *nyír* (mocsár) és a *nyírfa* szavakból. Nézetünk szerint a *nyír* szó itt csak vizes helyet jelentett. Ez pedig mocsár, ér, vagy akár folyó is lehetett. Aki a Nyírség viszonyaival ismerős, annál e vidék nevéhez nem valami mocsárnak, vagy fának, hanem minden bizonnyal *fontes földnek* a képe kapcsolódik. Itt sohasem a víz volt a fontosabb, hanem az, amit az befoglalt: a táj nagyobb része, a Nyír Köz: a föld. De még a vizes helyek ültengése esetén is csak az lett volna. A Rétköz név is csak erre mutat. A tájnév tehát a Nyírköz-tér megcsonkulása útján állt elő.

⁵ Pl. Dombrádról, — a tagosítási iratok egyike szerint Gégény felé jártak a Nyírségbe. Ibrányban, azok másikában, árterületről és a Nyírségen fekvő fennsíkú földekről esett szó. A nyíregyházi kir. tvszék irattára.

⁶ Írásban Rétköznek mondta Havas Sándor (1882), Kiss Lajos (1922. 1929.) Utóbbi író 1929-ben érdekes leírást adott vidékünk földműveléséről. Rétoldal volt a neve Hajnal Mihálynál, Kék és Beszterce községek egykori jegyzőjénél. (1864. Az irat a Pesti Frigyes-féle m. nemz. múzeumi kéziratok közt található.) Érdekessége miatt megemlítjük, hogy az olasz Paleocapának, gr. Széchenyi István vízmentesítési tanácsadójának egyik térképén a *Nagyláp* nevet találjuk e vidék térrajza alatt.

⁷ Zabolálan = gátnélküli.

⁸ *Folyás* az érnél nagyobb folyóvíz. Az ér lehetett ázott is. Így volt Halászbán egy Ásottér nevű folyóvíz is.

⁹ *Tóka* = kisebb tó. *Rét* = vízi növényekkel benőtt terület. A nádas hely is hozzászámíthatott. Ilyenkor utóbbiról, mint *nádló rétről* beszéltek. A rétnél nem volt fontos, hogy vizes, vagy száraz volt-e? Azt sem tartották lényegesnek, hogy kaszállták-e, vagy legeltették? Sőt még azt sem, hogy egyáltalán vették-e hasznát? A nádas helyet, mint később látni fogjuk, más néven is emlegették. A mai szakirodalomban a vízinövényekkel borított tónak már *láp* a neve. Paleocapa Nagyláp vidéknevében sem lehetett más az értelme. Nagylápot ugyanis csak Ibrányban, vagy Dombrádon találhattunk volna. Ezek közül pedig egyiknek sem volt olyan nagy terjedelme, vagy jelentősége, hogy róla ezt a mi meglehetősen nagy vidékünket elnevezhették volna. A *láp* is egészen másat jelentett a Rétköz lakóinál. (Erről később még beszélünk). A Nagyláp

nálható területekre is ráment. (Ez volt a *futó árvíz!*) Ha azonban a víz a Tiszában a szokottnál is bővebben volt, úgy már nemcsak a rendes útján haladt. A part alacsonyabb részein is áthömpölygött. A vidéken végignyúló legnagyobb folyás, a *Járat* vagy *Sebesdek* felfogta, aztán torkolata és eredőhelye felől egyaránt adta, ontotta tovább a nagy tavak: az *Orozd-*, a *Borgácska-*, a *Kolbárd-*, a *Nagy- és Bersénytó* felé. Ez alkalommal a víz már olyan helyekre is kifuthatott, és ott oly soká is időzhetett, amire az öregek is csak itt-ott emlékeztek. A nagy tavak déli részén fekvő Kék község lakosai pl. az 1862. évben nehéz szívvvel beszéltek arról, hogy *túszeg-dülöb*eli egykori nyilasföldjeik szántásával és kaszálásával a Tisza vize miatt fel kellett hagyniok. Még a lábasjószágot sem legeltethették rajta. Csak a vadludak és vadkacsák használták azt.¹⁰

A víz természetesen hamarabb jött, mint ment. Azt az utat, amit jövelele alkalmával pár nap alatt futott be, elmenőben hónapok alatt tette meg.

Nagyobb szárazság esetén a *Járat*, (*Sebesdek*) előbb a nagy tavak felett, aztán az alsó szakaszán is, részekre szakadozott. Később a Nyírség magasabb fekvő völgyeiből, természetes és mesterséges csatornákon, az ú. n. *ördögárok*okon és *megyeárkok*okon lefutó víz miatt. Ha aztán ezen a részen, a halászi Nagylapos-tava fölött szakadt meg a folyás, a nagy tavak környéke zárt medencévé változott. Innen már csak több évi *aszály* tüntette el a vizet.

Ilyenkor az egész vidék kétségbeejtő sártengerré változott. Láttára a nagybirtokú kéki Tóth István is felsóhajtott: Nem bánnam, ha egy éjszaka valaki az egészet ellopná!

Ha azonban a tavak egyike-másika kiszáradt, tisztásának az ekét neki-vetették. Nem fontolgatták, hogy learatják-e vagy sem a termését.

Csodálkoznunk kell rajta, hogy a régi lakosság, különösen a szegényebbje, ezen a földön élni tudott.

A Rétköz árvízmentes helyei nagyrésztben gyöngye termőképességű homokföldek. Ezek rendes időjárás alkalmával sem termettek annyi gabonát, amennyi a lakosok élelmére szükséges volt. Sokaknak így is csak kovásznak-való jutott belőle a tengerikenyér sütéséhez.¹¹ Nagy árvíz idején még ezt is idegenből kellett hozniok. Sőt volt idő, amikor a tengerit is onnan vásárolták, vagy vásárolták volna, ha lett volna miből.

A jó emberek azonban ilyenkor sem vesztették el a fejüket. Volt haluk bőségesen. Fogták azt a jegen, a vizen, a sárban, sőt még a szárazon is. És ették az *útálatig*. Így érték el a mindent felejtető jobb jövőndőt. Mint az a nótájukból, a gombóda-nótából kicsendül ma is:

„Én Istenem, de nagy bús,
Kinek az étele hús . . .
Lám az enyém *gombóda*,
Csókolom, aki gyúrta!”

A rétköziek halismerete.

A vidék lakosai jól értettek a halászathoz. Ennek tudatában voltak. Kintük ez a szójárásukból:

— Aki halászik, tudja meg, mit fog! — mondták sokszor előttem is.

név csak idegen embertől származhatott. Rétközi lakos — ha már valami új nevet akart volna neki találni — csak Nagyrétnak mondta volna.

¹⁰ Tagosítási iratok.

¹¹ Tánctáncuk is lett: Happaré! Ha nincs kenyér, van málé. (Málé = tengeri-lisztből készített pogácsa.)

¹² Megemlíti itt, hogy a nép az üres kagylót is csak *halhénak* mondta. A nád régimódi *halhébavaló* rakása is ezzel függ össze. 100 szögletes kéve nádat együtt, téglalaalákú alapra rakva, egy nyitott kagylóhoz hasonlított.

Aki birtokában volt mindezeknek az ismereteknek, az volt itt a törzshalász. A többi a pocahalász.

A hal részeit mindenki tudta. Mi ebből csak a jellemzőbbeket említjük: a kopótyát, serényét, szárnyait, farkát, szálkáját, hólyagját, ikráját, haját és pénzét.¹³ A halak közönségesebbjeinek a felismerése sem igényelt nagyobb tudást. Ilyenek voltak: a csuka, harcsa, kárász, keszeg, pocahal, potyka, (poszár is), sigér, tat, (cigányhal is) és a csík.

A többinek az ismerete már kevesebb embernek adatott meg. Ilyen halak voltak: a baing, dévér, kecsge, lezsér, pundraharcsa és süllő.

A baing nem a tudósok által e néven ismertett hal. A Herman Ottó nagyszabású halászati könyvében közölt képekről nem ismerték fel. A kéki Borsi Dániel sugárnak és gyomornélkülének mondta, s ilyen tekintetben a csukához hasonlítgatta. Varga József szálkásnak, emberláb hosszúságúnak írta le. Mind a ketten fenn és csapatosan járó halnak mondták.

A dévér ritkább volt vidékünkön. Beszélnek, úgy ment a víz tetején, mint egy darab deszka. Gyöngé természetű volt. A melegedő vízben könnyen megbódult, elpusztult. A levegőn sem élt sokáig. Az útest sem bírta.

A lezsér zöld volt, mint a béka. Alakja olyan, mint a sigéré. Nagysága félökölnyi, négy szárnya különösen szúrós volt. A háta közepén is voltak szúrói. A kopótya közepén kis hegyes szilánkja volt. Az embernek, aki vele bajoskodott, nagyon kellett vigyáznia a kezére. Halálos is lehetett a szúrása. A hal haragos is volt. A kutya se mert hozzányulni. Húsát sülve ették. Nem volt rossz.

A menyhal a harcsához húzott. Tarka volt. A kemény talajt szerette.

A pundraharcsa kisebb volt a másik, tiszainak is mondott harcsánál. Hasalja akár a békáé, de halovány fehér. A háta halovány setétes volt.

A süllőt a sigér rokonának mondták.

A halak változatait is megkülönböztették. A keszegeket szárnyuk színe alapján fehér- vagy veresszárnyúaknak mondták. A világosabb színű csikokat is ismerték. Ezeket fehéreknek mondták. Az a hit volt róluk elterjedve, hogy a csikok fiatalabbjai. A sigér-félék különböző csikozódását is csak a korukkal magyarázták. A tatok világosabb vagy sötétebb színét azonban már a tartózkodási hellyel hozták összefüggésbe. E szerint az első csak azoknál fordult elő, amelyek a kemény vízfenéken éltek.

Különbözik nem természetrajzi, hanem kereskedelmi szempontból osztályozták a halakat. (Erről később részletesen fogunk beszélni.)

A halak szokásait a törzshalásznál jobban senki sem ismerte. Tudták jól, hogy azok nem járnak minden helyen. A kárász a kemény fenekű tájékat szereti. Itt a vízitők alá húzódik. A csuka sem szereti a sáros helyet. A gyöszönyök¹³ közt azonban szívesen tartózkodik. A tat is örömet jár az ilyen helyen, ösvényt is vág rajta. Ezen úgy megy, mint a daru. De ez a hal már a sarat is kedveli, feltúrja, összefekszik benne. A potyka is elheverész a sárban, épúgy, mint a harcsa. A csík a mély vizekben nem szeret lenni. A posványos hely a hazája. A menyhal pedig a kemény partok tájékán tartózkodik. Külön-külön valamely lyukban húzódik meg. Így azt is kitalasztalták, hogy bizonyos halak melyik nagy vízben otthonosak. A potyka pl. a nyírbogdányi (henei) Görbetóban, a harcsa a besztereci Bővében, a baing a Kék és Beszterce között fekvő Királytóban, a tat a kéki Ösvénytóban, a csuka a kéki Orozdban érzi magát legjobban. Az utolsó helyen említett tó azért mégis vegyes halú volt, de egy részén, a molnárlápin, kárászt mindig találtak.¹⁴

¹³ = hinár.

¹⁴ Itt helyénvaló, hogy már a lápról beszéljünk. Herman Ottó két fejezetben is szólt róla. (Pákásztanya. A csikász. A Magyar Halászat Könyve I. 473. és 483. l.) A láp, ez a mesés hírű hely, elhalt és élő vízinövények tőszínen libegő, kéregszerű vastag szövevénye volt. A jelentékenyebb lápok teremtésében maga az ember is részt vett.

Tudták, hogy a baing csapatosan jár. Olyannyira, hogy a fejük is együtt van. A potyka is csapatosan szeret menni. De gyakran *sört vesz*. A tat is csak így jár. A kárász nem vegyül, külön tart. A harcsa azonban egyedül van. A baing, a csuka, a keszeg fent jár, a potyka, dévér, kárász, sügér, süllő és lezsér alantabb. A tat leglentebb. Tudták, hogy mi az eleségük. Azt hogyan és hol keresik. A csuka pl. a vízzel szemben áll, a harcsa pedig a fenéken fekszik meg, a tat meg a fenéken turkál.

Szokott útkukban igyekeznek megmaradni. Egyikük-másikuk ilyenkor a kisebb akadályon át is veti magát, pl. a fiatalabb potyka, a könnyebb csuka. Reggel frisebbek. Ilyenkor úgy jönnek elő, mint a csirke szokott az ülről. Délben lusták. Pihennek is, mint a munkás emberek szoktak. Estére azonban megint csak elevebbek. Tavasszal gyorsabb járásúak, nyáron lassúbbak. Vihar előtt nyugtalanok. Ilyenkor sok kerül belőlük a törbe. Közvetlen előtte már — úgyszólván — semmi. Szeles időben a széllal szembe, az ellenkező oldalra, a cseret enyhébe vágnak.¹⁵ Idehúzódnak a nap hevében is, esetleg a

Erről az ibrányi úrbéri per során a következőket mondták: „...A' nád, gyékény s' egyéb vizinövények... gyökerei és hullái a' szelek által az árvizek színén összehajtatván, két vagy három lábnyi bozótnak fonódnak össze, s' egy hajlékony, ingoványos kéregformát képeznek, melyen keresztül a nád és a gyékény fel nő... (E) vízből felnyúl... szálak millióinak, (mint)... cölöpöknek alapján... tartja fenn a lép magát... Ezen szálak télen át... befagyáskor levágnak, hogy a kéreg hézagjai beteljenek, a kéreg vastaggá, s a gyökerek összeállása merőbbé tétessék... Legalább 5 éven keresztül bekövetkező 5 télen szükséges azt folytatni, hogy így megszilárdulván, nyáron a kaszálókat megbírja...” Amde a lapot egy helyben tartó, tőfenékről nőtt növényeket a vihar elszaggathatta. Ilyenkor a „szelek a' lapot a vizek tetején más helyre, más határba (is) áthajtották...” „...Ez (volt) a *bolygó lép*...” Az ember lápkészítő munkája csöppet sem volt felesleges. Száraz időjárás esetén a lapok a vízzel együtt leszálltak. Ilyenkor a belőlük „...lenyúló gyökerek a földhöz (is) köt(hették)...” Így el is veszhettek. Ezek voltak az *elült lapok*. Tudott dolog volt, hogy „...a fenékre szállást megakadályozni nem lehet...” Úgy megint kezdődhetett a teremtés munkája. A lapot gondozni is kellett. Hivalkozott perben arról is szó volt, hogy égették. De azt is mondták, hogy ilyenkor csupán a gyökerekből kinőtt szálak égték el. A gyökerek a víz miatt nem éghettek meg, különben tavasszal nem zöldülhettek volna ki. (A mese birodalmába kell tehát utalnunk az olyan lépégest, mint amilyenről Kuthy Lajos Hazai rejtelmek c. könyvében Beszterecről irt.) Az elhanyagolt lép pár év alatt „...haszontalan *lápukas cseretté* aljasodott...” Kéken a víz kevesbedésével egészen eltűnt lapok helyeit tovább is lapoknak nevezték. Az ilyen helyeken vizes időben található iszapos mélységeket pedig *lápukatnak* mondták. (Ezekről a csekély állóvíz halászatánál még bővebben beszélünk.) Ha így tisztában vagyunk a dologgal, már beszélhetünk a lápi csikófogsárról is, Herman Ottó lápi csikászatával kapcsolatban. Nem minden lép volt alkalmas a halfogásra. Amelyik alkalmas volt, azt a benne fogott halról nevezték el. Így volt *Halasláp* Beszterecen és *Csikosláp* Kéken. A lép a tavak tisztásai szélén, a nádas helyek mellett jött létre. A nád pedig legfeljebb öles vízből jött ki. Így legalább nálunk nem „rejtett” alatt „feneketlen mélység...” Ha valahogy mégis rejtett volna, pl. a bolygó lápnál, az nem lett volna olyan elsőrangú csikázó hely, hogy egy halász elegendőnek találhatott volna rajta, egy kerek lápkút kellős közepén, egyetlen kis csikkast „fenékel lefordítva elhelyezni. A csik tudniillik elköborol mélyebb helyekre is. De tanját csak sekélyebb vizekben keres magának. Fogása csak az ilyen helyeken kecsegtethet eredménnyel. Nálunk így a csikót csak a lép külső oldalán, a kisebb vizű helyeken keresték. Más színzete van a lápon téli időben űzött csikászatnak. Ez lényegében megegyezik a jég hátán űzött halászzal. Nagyon helyesen tették, hogy ebben az időben a léket már csikkasokkal rakták meg. Bár — szerény véleményünk szerint, — ilyenkor is eredményesebb lett volna a csikófogas, ha a víz sekélyebb részére, esetleg már csak a jég alá, kissé kijebb rakták volna a kasokat. Még csak egyet! Nálunk a csikót helyhez nem szoktatták. (V. ö. Pákásztanya. Herman O. M. H. K. I. k. 473. l.) Nálunk keresték a tanját. Így valószínű, hogy egy helyben iöbbit is fogtak belőle.

¹⁵ Cseret = nádas hely. Hogy a gyékényes hely nem tartozott ide, bizonyítják a besztereci földosztályozási jegyzőkönyv, következő szavai: „A Bőve t környéki cseret és gyékényes 4800—4800 □ öllel.” Egy kéki okiratból aztán a következőket olvashat-

gyöszönyök alá. Akkor is, mikor a *halfarkasok* és *budogányok* körvadászatot rendeznek rájuk.¹⁶ Legnagyobb ellenségük az ember, ezt mind nyilvántartotta. Fogásuk idejét és módját ehhez alkalmazta. Ha tehette, követte is őket. A cseretbe lápmetszővel irtott utánuk, s a legalkalmasabb tört itt vetette meg nekik.

Azt is számontartották, amikor a nádból a halakat a vérszopó csikbogarok kihajtották. A tisztáson, a cseret szélén ilyenkor várta a háló.

A halak ivódásának az idejét is számontartották. Természetesen még nem a kímélet vitte őket erre. Az is igaz azonban, hogy így jobban megjegyezték maguknak ezt az időt, de csak a legfontosabb halakét. A csuka ivódását Mátyás-naphoz kötötték. A halászok különben csak az időhöz igazodtak. Körülnéztek a víz tájékán. Látták, hogy bizonyos halak ivása kezdetén, esetleg a végén, a növények életüknek milyen feltűnő fordulópontjához érkeztek, virágoztak, esetleg virágukat hullatták, vagy érésükhöz közeledtek.¹⁷ Ilyen megfigyelésen alapult a velem közölt hagyomány is: A potykák ivása — az Orozd északi részén halászó Majoros Mihály szerint — a búza virágzása idején kezdődött, s a búza érésével végződött. A kárászoké árpapiruláskor ért véget. A tatok a *kolokán* virágzása idején *ivódtak*. Sajnos, csupán ennyit tudott nekem elmondani néhai kéki Hornyák János, fentebb említett Majoros fogadott fia. Említést tett még arról is, hogy egy bizonyos hal a búza elvirágzása után kezdte az ivást.

Beszterce község egykori bírása, Kántor István szerint bizonyos hal, — talán a potyka, — ivásának az idejét náluk a torma virágzási idejéhez kötötték.¹⁸

A halak az ivás alkalmával nagy csoportokba verődtek össze. S ez évek hosszú során ugyanezen helyen ment végbe. Ilyen esetekben mind-mind *buták* voltak.

A halak elesett állapotát igyekeztek kihasználni. Összeszorult víziútjukat beiszapolták, kevéske vizüket elsározták.

Beteg állapotukban sem kímélték. Túlmelegedett vizükben is felkeresték őket. Ha a *gyolcsjég* alatt, elkényszeredett állapotban, levegő után néztek, feljűk sújtottak. És ha végső erőfeszítéssel a cseret jegébe *lehot nyaltak*, hogy így levegőhöz jussanak, akkor is kinyújtották az emberek a kezüket utánuk. A *véket* csak azért vágták, mellé a tüzet csak azért rakták, hogy törbeejtsék őket.

A szárazra került halakat is összeszedték.

A fogási módokról általában.

Egy régi-régi földrajzirónk : Oláh Miklós, hazánk halbőségének érzékeltetésére a következőket írta : „Akinek hálója van (itt), annak hala is van.“ A Rétköz régi halászaí szerint volt rá idő, éspedig számtalan esetben, amikor a halhoz hozzájutott az árva gyermek is. Sokszor még a disznót is azzal etették. Ha pedig a fogás bőséges volt, s az idő *meglöttyent*, vagyis olvadóra

juk : „*Malomszeg... Cseretes* s közte sok hasznavehetetlen tér van.“ Tehát más vízinövényekkel benőtt, vagy be nem nőtt területet sem neveztek cseretnek. Természetesen lehetett gazos is.

¹⁶ *Halfarkas* : itt a *kárókatona*, a hal legfélelmetesebb madárellensége. *Budogány* = *búbos vöcsök*.

¹⁷ Hogy mennyire helyesen tették ezt a mi halászaink, az kitűnik Herman Ottó következő megállapításából : A tőponty meleg években már májusban kezd az ivást és júniusban folytatja. Hideg években júliusban is ivik. Ugyanígy a magyar ponty is.

¹⁸ Újabb értesülésünk szerint egy régi halásznak : a kéki Farkas Jánosnak a sás volt az emlékeztetője. A potyka akkor ivódott, mikor az említett vízinövény a harmadik levelét tolta. Lakatos György szerint a csuka ivódása pedig olvadás idején ment végbe.

fordult, ehetett halat a kutya is, de még az anyaföld is. Lehordták a kert alá s a káposztaföldön elterítették trágyának.

Ami pedig a halászatot illeti, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy fogtak a Rétközön halat háló nélkül. (Pl. vészfővel, szigonnyal stb., stb.) Olykor-olykor a halászat segédeszközeivel: hajóval, nádvágóval stb., aztán más foglalkozási ágak szerszámaival, pl. burgonyaszedő kaskával, ekével. Sőt fogtak minden eszköz nélkül is.¹⁹

A vidékünkön szerszámmal űzött halfogási módokat nagyjában Herman Ottó felosztása alapján fogjuk tárgyalni.

Területünkön azonban számos olyan halfogási mód akadt, amelyet nála nem találunk meg, mert ezen a vidéken ő nem járt. E fogási módok között aztán akadtak olyanok is, amelyek az ő rendszerébe beilleszthetők nem voltak. Megtettük, hogy a halászat két főcsoportjánál: a rekesztőnél és az állítóknál az ő elgondolásától eltérő ismertető jegyeket állapítottunk meg.

Rekeszteni ugyanis — szerény véleményünk szerint — annyit jelent, mint bezárni, vagy jelen esetben még inkább elzárni. Jelenti tehát az út elzárását. Éspedig azért az útét, amelyet valaki vagy valami meg akart tenni, de amelyen túl menni neki már nem lehetett. Legalább is a szokásos — nagyobb erőfeszítést igénylő — módon nem.

Az „állítani” szó ennél jóval kevesebbet jelent. Itt még nincs kizárva, hogy az ember vagy állat erőlködés nélkül, valami kerülő úton, céljához elérjen.

A rekesztés ismertető jeleinek felsorolását így is Herman Ottóval kezdetjük el: „A rekesztőhalászat a hal iránytartó tulajdonságára számít, t. i. arra, hogy bizonyos irányban elindulva, csak akkor változtatja azt, ha le nem győzhető akadályra talált s erről meg is győződött. A hal orrával végigtapogatva az akadályon, átjárót, vagy átbúvót keres.”

Ezen a ponton megállni, a következtetéseket itt levonni, nekünk még lehetetlenség. Folytatnunk kell a tudós szavaival, de már azokkal, amelyeket egy másik halászatról, az állítóról mondott el: „... Arra (is) épít (a halász), hogy a hal az engedékeny akadályt eltolni iparkodik.”

Ezután következhet már a halásznak a hal egy olyan tulajdonságára való számítása, amelyet Herman Ottó is említett, de amelyet rendszerében megemlíteni elfelejtett, hogy „a hal a hálóból kiugrik”, hogy egyike-másika, mint a *gárda* is, „átveti magát a háló fölé, egy egy derék ponty is követi, halásznymen szólva *kilép*.”

A rétközi régi rekesztő halászatához tartozó fogási módoknál tehát csak egyetlen jellemzőt vettünk közösnek. Azt, hogy a halászat helyét a szerszámok teljesen elzárják. Ezek maguk aztán anyagukra és berendezésükre nézve, nemkülönbben a velük való élésmódok tekintetében is a legkülönbözőbbek lehettek.

Az állító halászatnál, fentebbi elgondolásunk szerint, ugyancsak egy volt a közös vonás: hogy itt a hal útja nem volt egészen elvágva. Jó szerencsével, a szerszámok labirintusán át, különösebb erőfeszítés nélkül elérkezhetett feltett céljához.

A szerszámok és használatuk természetesen itt is a legkülönfélébbek voltak.

Tovább menve: akadtak a vidéken még olyan különleges fogási módok is, amelyek két új főcsoportnak a beállítását tették szükségessé.

Ezek egyikebe azokat a fogási módokat osztottuk, amelyeknél a Herman Ottó által járulékoknak, a halászat járulékaiknak nevezett segédszerszámok már haltörökként szerepeltek. Ennek az új főcsoportnak Herman Ottó és Jankó János szavai után a járulékos eszközökkel való halászat nevet adtuk.

¹⁹ Adataink a rétközi nagy tavak vidékéről valók, Kék, Beszterec, Demecser, részben Dombbrád és Nyírbogdány községekből. Dombbrádnak csak a Tiszán kívül eső részeiről, Nyírbogdánynak pedig csupán a henei területéről.

A másik új főcsoportba azokat a halfogási módokat osztottuk be, amelyeknél egy más foglalkozási ág, a mezőgazdaság állatai és szerszámai is felhasználáltak. Ezen halászati módot a mezőgazdaság állataival és szerszámaival való halászat néven említjük.

Halászat a jégmentes vizen.

A szigonyozás szerszáma a Rétközön a 3—8 ágú *vasszigony* volt. Az ágak *visszája* (horga) mind egy oldalra állott. A halászat kelléke a szigonyon kívül itt csak egy *hajó*, vagy *ladik* volt. E szerszámmal a mély vízre csupán áradások alkalmával mentek ki a halászok, amikor a tavak megteltek s *kifakadtak*. A halak ilyenkor *bolondok* voltak. Mentek, amerre a szemükkel láttak. A halász ekkor magához vette az 1—2 öl hosszúságú égerfanyéllal ellátott szigonyát. Aztán másodharmadmagával járművébe szállt s a folyás zavaros vizére evezett. Ott kezébe kapta szigonyát s a hajó (ladik) *orrába* állt. (Szűrő szerszámának a *visszája* ilyenkor mindig felfelé állott.) Ha közelében egy-egy nagyobb hal bukkant fel, a halász menten felé szűrt. Ha azonban megtehetette, mégis csak azon volt, hogy a szigony a halat a farka felől, a *tarkóján* érje s a feje csontjában akadjon meg. Egyébként a hal *pénzén* a szigony megcsúszhatott, vagy még a húsából is kiszakadhatott volna. A szigonyt aztán lassan húzta vissza. A nyelét alább és alább fogta. Így *fejte*. Ha jó szerencsével a halat közel húzhatta magához, cimborái segítségével a hajóba vette.

Embert el nem lépő mély folyóvízen rekesztve, tarajos vészfővel is halásztak. Szerszámát a rétköz legközöségeesebb építőanyagából, a nádából készítették. Válogatott, erős szálat szedtek hozzá. Mikor ezek mind együtt voltak, megállapították, hogy milyen magasságú *vesszőre* van szükség. Sárba kerülő részére kb. 2 sukot, a vízfelettire pedig kb. $\frac{1}{2}$ ölet számítottak. Természetesen a vízmélységet is számba vették. Ezeket egybeszámítva, a nádszálakra vastagabb részük felől ráérték. A haszontalannak ítélt nádvégeket levagdosták. Közben karókat is szereztek. (Hosszúságuk a nádénál kb. egy saggal volt hosszabb.) Ezekből egyet szélre helyeztek s mellé egy újjnyi távolságban nádszálat fektettek le. Majd a karót és nádat három helyen, középen és kétvégén *mogyorógyékénnyel*, esetleg madzaggal egymáshoz kötötték. A nádszál mellé, ugyancsak újjnyi távolságban, egy másik szálat erősítették. Így haladtak tovább, egy öl hosszúságig. Ott megint egy karót helyeztek el. Ezek a dolgok mindaddig ismételődtek, míg a *hosszú-lészának* nevezett szerszám nagyobb része készen nem lett. Ez rendszerint 10 öltre nyúlt. Ezután, hasonló módon, még két *kislészát* készítettek. Ezek külön-külön 5 m hosszúságúak voltak. (Egy-egy rácshoz lehetett volna hasonlítani őket.) A lészákat ezután kivitték az érhez. Itt a hosszú lészát többen megfogták, patkóalakba hajtották, aztán a vízre vitték, majd háttal a folyás irányának, beállították. Most egy laposra faragott fadarabbal, a *lapockával*, a karókat, majd nagyon óvatosan magukat a nádszálakat is, amennyire lehetséges volt, a fenékbe, ennek az iszapjába beleverték. Ezután a két rövidebbet már kiegyenesítve a hosszú lésza két végén keresztben felállították. Azután — ismert módon — ezt a fenékbe verték. Ezt pedig úgy tették, hogy a *kis-lészák* hosszúságának $\frac{2}{3}$ -a a patkó belső részébe essék, a végük pedig itt egymástól ne távolabbra, csak egy evezőszélességre álljon, így egy *verseket* alkossanak. A kisebb lészának a patkóalakú lésza végein kívül eső, egymástól távolodó részeit külön-külön *taréjnak* (tarajnak) mondták.

A halászok nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a nagy és kis lészák találkozási helyei élesszögűek legyenek, hogy itt a halak mentől tovább időzhessenek. (1 ábra.)

A vészfőbe tévedt halat a *merítővel* vagy *merítőhálóval* fogták ki. Az előbbi szerszám néha csak fából készült, félgömb formájú volt. *Kávája* és

fonóvesszője rakottyából került ki, nyele pedig valamely kétágú nehezebb fából. Az ágak mindegyike átnyúlt a káván. Így négy helyen erősítődött hozzá. A fonást madzagból is készítették. Ekkor merítőhálónak is mondták. Ugyanez volt a neve annak a hálófélésegnek is, melyet Herman Ottó bódvamenti négykávás merítőnek mondott.²⁰

A tarajos vészfőt soha nem takarták be.

Hasonló vízviszonyok között a vétert is használták. Szerszáma a Herman Ottó által bemutatott s általunk még alább tárgyalandó csikkashoz hasonlított.²¹ Ettől nagyságára, fonására és egy fontos részének a nevére különbözött. A véter háromszor-négyszer nagyobb volt a kasnál. Hogyha hallal megtelt, két embernek ugyan volt mit emelni rajta. A fonása is ritkább volt, éspedig azért, hogy csak a halak nagyobbjai maradjanak meg benne. A véter belsejébe vezető, egyre szűkülő, hegyesvégű nyársakban végződő, a szabadulni vágyó halat éppen ezért visszariasztó út neve pedig a *versek* volt. Ennek távol kellett esnie a véter hátsó részétől, a *seggétől*, hogy a halak tőle vissza ne *ütődjenek* (riadjanak).

A vétert rakottyából kötötték.

Ha az ér keskeny volt, a véterből egyet, esetleg kettőt helyeztek el benne. Ezeket az ér közepére állították. Szájuk mindig a hal járásához igazodott. Ha egészen friss volt a víz, a halak szembe igyekeztek vele. A vétert olyankor háttal állították a víz folyásának. (2. á.) Ha azonban a halaknak a fentebb eső helyekről már menekülniök kellett, a vétert szájjal állították a víznek. Ez sokkal gyakoribb eset volt. Az átmeneti időben két vétert helyeztek a vízbe, éspedig háttal egymásnak (3. á.) Ezek után a derekon egy felül kétágú karót, a *peckelő karót* szűrték át. Majd *tarajuk* két oldalán, a partokig, gazt hánytak a vízbe, ezt földdel lenyomatták, aztán megtaposták. Így készült a *gát*. Majd a véterek tetejére, hogy a beléjük szűrődő világosság a halakat vissza ne riassza, ugyancsak gazt hánytak. (2., 3. és 6. ábra.)

Ha egymás mellett több vétert is el tudtak helyezni, váltakozó állásban fektették le. Egyik farral, másik szájjal került a víz irányára. Ha számuk páratlan volt, a véterek többsége szájjal volt ráállítva. (4–5 ábra.) Ha 3–4 hónapja álltak a véterek a vízben, már peckelő karót sem szűrtak beléjük. Eláztak, megnehezdedtek.

A vétert, amikor a halakat belőle ki akarták szedni, a vízből kivitték.

Egy *versevel* is fogtak halat, ennek szerszáma a kétszárnyas verse volt.

A verse maga rendszerint egy *versekes*, fonalból és vadvenyigéből készített hálóféléseg volt.²² A vadvenyige csak a vázát alkotó abroncsok anyagát adta. Amennyiben a verse csak egy *versekes* volt, négy abroncsot készítettek hozzá. A versének a hálóanyaga fonalból készült. A háló versekje azonban már kizárólag csak utóbbi anyagból készült. Így ez már nem riasztotta vissza a halakat, csupán ütvésztojűk lett szűk bejáratával a hálózemek sokaságában. Kötéséhez egy kétújjnyi szélességű lapos fadarabot: a *hálókötődeszkát*, másként *hálókötő palát*, és az egy újjnyi hosszúságú fadarabot: a *hálótút* használták. Utóbbinak *nyelvet* sütöttek, vagy véstek. Erre szedték a fonalat. A kötőszerszámokat bodzafából készítették. Az ilyenek jobban csúsztak.

A kötést a háló hátulján kezdték, éspedig 24 szemről. Ezeket mind egy *inra* fűzték, akár a falusi gatyákat. Így összehúzhatták és *hurkot* is lökhettek rá. Ezután 8 szemet kötöttek hosszúságban. Közben a háló bőségét

²⁰ M. H. K.: I. kötet, 307. l. és 208. l. 93. á.

²¹ Dr. Melich János professzor úr szíves közlése.

²² A hálófonalat a zsáknakvaló fonalból sodorták. Ebből két szálát — együtt — felgombolyítottak. Majd vizesen, a kézzel hajtott kerek *riszálóval* összesodorták. (Ennek kivethető volt az orsója.) Ezután a fonalat kiszárították s felgombolyították.

32 szemre növelték. Ennél, mint az egyik abroncs helyénél, fonallal jegyet csináltak. A hálóbőség a munka további folyamán már nem növeledött ilyen mértékben. Mikorra a következő 24 szemmel, vagyis a 4 abroncs közével elkészültek, a verse bőségét adó szemek száma csak 40-re emelkedett. Ezeket túl már a versek kötéséhez fogtak. Itt kétszemenként fogyasztottak. Így a bőségnél 16 szemre szálltak le. A verseknek tehát 8 szem lett a hossza. Ezután az abroncsokat helyükre húzták. A versek végét 4 madzaggal négyfelé kötötték. A madzagokat a háló végéhez húzták, oda is erősítették. Így kézen volt a *négyabroncsos, egyversekes verse*.²³

Egy időben kétversekes versét is használták. Ennek öt abroncsa volt. Ennél az első, a szájnál levő versek az első abroncstól, a második versek pedig a második abroncsból indult ki. Ez is, az is egy-egy abroncsközön át húzódtott. Több halat ezzel sem tudtak fogni, mégis több fonal kellett hozzá. Több fáradtsággal is járt a megkötése, így hamarosan fel is hagytak vele.

A verse egyik-egyik szárnya 40 szem szélességű volt. Így embermagasságú lett. A hosszát kívánatra nyújtották. Leggyakrabban 1 1/2 ölnyi volt. De volt sok 2 öl hosszú is. Ezek egyik-egyik végét a verse első abroncsához kötötték. Aztán hosszúságuk egyharmad részéig, fent és lent, egymáshoz fűzték. Így kerültek felállításra.

A már kétszárnyas versét ugyancsak vízközépre állították. Éspedig szájjal a vízfolyás irányának. A hátuljához egy karót vertek le. Az inát ehhez kötötték. Majd a verse elején, a szárnyak összefűzésének végző helyén. oldalt, két *peckelőt* szúrtak le. Ezeknek az alsó végük volt kétágú. A fák egyik ágát a szárnyak egyik alsó szemén beszúrták. A szárnyakat fent hozzájuk kötötték. Aztán még azokat, egyik-egyik oldalon, ferde irányban, a partig húzták ki. A szárnyak végein még 2—2 ág nélküli karó volt. Ezekkel ugyancsak a vízfénékhez erősítették őket. Aztán melléjük a partig gázt hánytak. Ezt meg is taposták. (7. ábra.)

Egy ilyen folyóvízi kétszárnyas versébe több hal betévedt, mint az állóvizben felállított hat más versébe.

A halakat e hálóból az *inraszedett* végén öntötték ki.

A versét rendszerint délután 4 óra tájban helyezték a vízbe. Reggel 6 óra tájban vették ki belőle. Hosszabb ideig nem tartották a vízben. Megavult volna a háló.

Amikor a halakat a hálóból kiöntötték, a versét, ha tehették, egy megfordult ágú élőfára akasztották. Ha ez lehetetlen volt, szárnyaival együtt a földön állították fel, épen úgy, mintha a vízben lett volna. Száradása után átnézték, a szemszakadást kijavították rajta.²⁴

Ha *egy bokor versével* akartak halászni, három darab kétszárnyas verse és egy *ellenző* vagy pedig *lésza* volt szükséges hozzá.

A versét már ismerjük. Az ellenző sem ismeretlen előttünk. A verse szárnyától csak a hosszúságára és használatára nézve különbözött. Így lett a neve is mássá. Hosszúsága kb. 2 ölnyi volt. Ha szükségét érezték, a kívánt irányban többet is felállítottak. Ezeket egymáshoz kötötték. De helyettesítették lészával is. Sőt ez már majdnem kizárólagossá is vált. Ennek az anyaga semmibe sem került. Száritás végett sem kellett felszedni.

A verséket szabálytalan háromágú csillag formájában állították fel. Éspedig úgy, hogy a csillag vízközépre eső szárába helyezett háló szájába a víz éppen belefolyon.

A versék maguk az ágak végén voltak. (Természetesen a végükkel kifelé.) A szomszédos versék szárnyai pedig az ágak tövénél találkoztak. Azok egymást sohasem takarták. Kettő kivételével, az egymás közelébe eső karó-

²³ Egy jó munkás egy nap alatt 2 versét is megkötött.

²⁴ Egy verse, kellő gondozás, száritás, foltozás mellett 3 évig használható maradt.

jukat is összekötötték. Ez a két karó a vízfolyásra ferdén álló két verse belülre jutott szárnykarója volt. Ezeket egymástól távolabb, két evező széleségénél kissé távolabb állították fel. Ezek közé középre húzták az ellenző vagy a lésza végét. Az ellenzőt (lészát) magát a vízfolyás irányában állították fel. A két oldalverse szárnykarójával szomszédos végét 1 sukka a farverse felé húzták. Így ez bent volt a három szárnyasverse által alkotott *akolban*. (8. ábra.)

A versék kiürítése a már fentebb leirt módon ment végbe. Más munkája se ment különben.

Gáttal és ladikkal is halásztak. Ennek halászati szerszáma egy fából és nádából készített *gát*, továbbá egy közönséges *ladik* volt. Az ér partos részein vastag ágasokat ástak le. Ezekre a várt vízáradás felőli oldalon, keresztben, sorban fákat kötözték fel. A keresztfák mellé sűrűn nádat állítottak. Ezeket meg is kötöztették. A gát magasságának megállapításánál az ár rendszernek tartott színét vették figyelembe. Ennél néhány sukka magasabbra készítették. Az ily módon elkészített gát alacsonyabb vízű részére, keresztben, egy ladikot állítottak. Az áradás alkalmával ezen helyhez jutó *szökőhalak* a gáton átvetették magukat. Így a ladikba estek. Innen aztán felszedték őket.

Volt rá eset, hogy a halak oly rohamosan vetették át magukat a gáton, hogy a ladik eltűnt velük.

Amikor az erek vize erősen megcsappant, a hal, különösen a potyka, megszokott útján még akkor is igyekezett megmaradni. A halász a legcsekélyebb helyen, *iszapból*, keresztül, közel egymáshoz, két keskeny gátat húzott. (9. ábra.) A hal az első gáton eselleg még áttört. A másodiknál azonban már bizonyosan elfulladt. Így kézzel is felszedhették.

Csikgáttal és csikkással is halásztak. Ennek szerszáma a *kas* és a *gát*, járuléka a *lápmetesző* volt. A csikkas a Herman Ottó által leirt szerszámhoz hasonlított. Sűrű fonása volt.

A csikok csekélyvízű tanyázó helyeit összekötő eren keresztül, *fenérből*, gazból és földből gátat készítettek. Ezen, középtájon, szabad vízfolyást engedtek, olyan szélesen, hogy az ember át tudja lépni. Ha az ér szélesebb volt, több szabad teret is hagytak rajta. A kasokat váltakozó állásban helyezték el a vízfolyásokon. Egy-egy peckelő karóval a fenékhez is szegezték.

A csikkasokat a lápmeteszővel vették fel. Ennek egyik sarkát a csikkas tarajába akasztották, így emelték fel. Aztán a szárazra vitték. A belekerült csikkokat a végén levő ajtón, a gáttól nem messze levő *csikgödörbe* eresztették.

Embert is ellepő mély állóvízen *horgokkal* halásztak. Ennek szerszámai az *inas horgok* voltak. Segédeszközei pedig a *karók*, nemkülönben a *hajó* és a *merítő háló*.

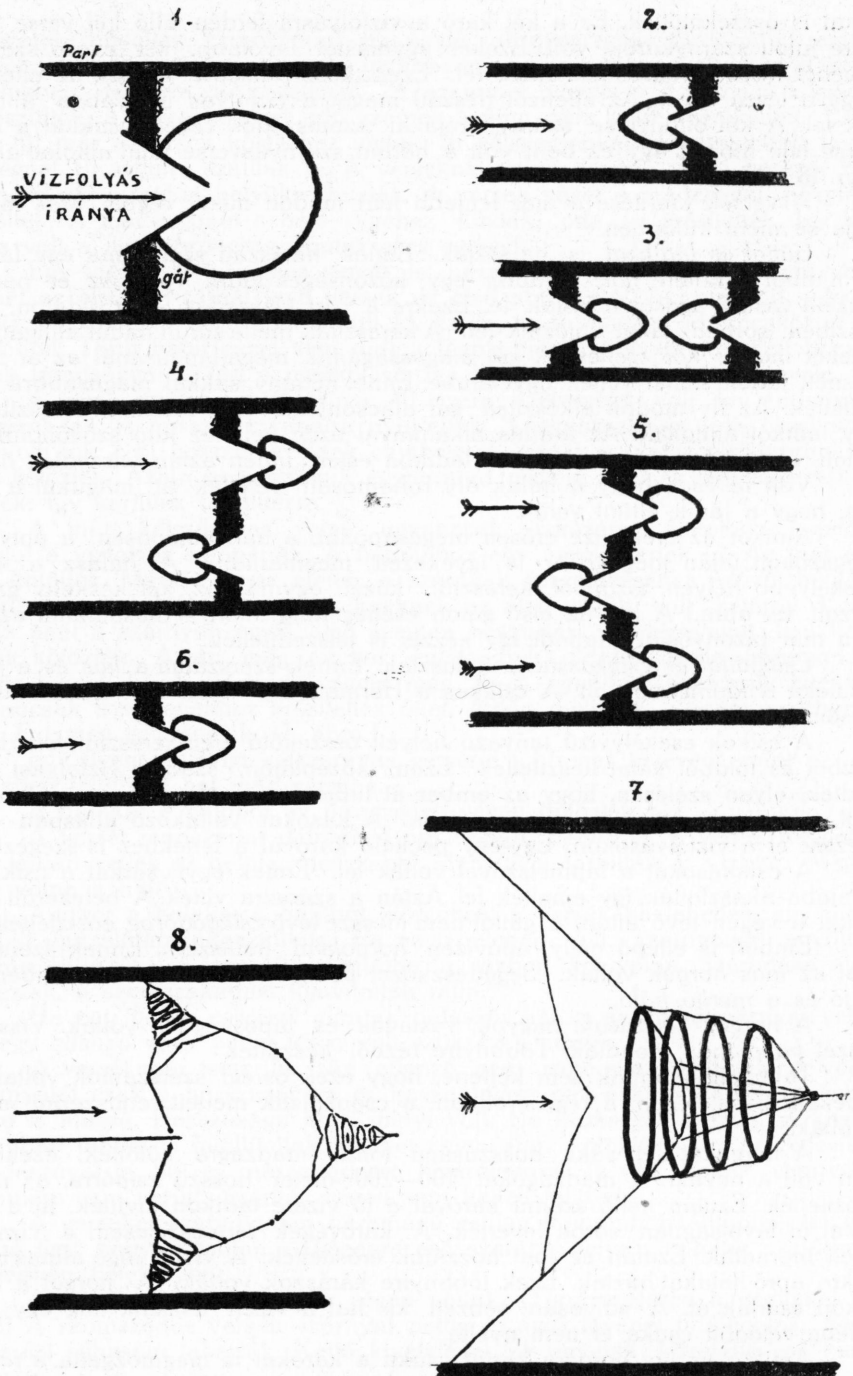
A horgok *visszásak*, nagyok, vastagok és laposvégűek voltak. Visszás részét *kapójának* mondták. Többnyire rézből készültek.

Talán mondanunk sem kellene, hogy ezek ősrégi szerszámok voltak e vidéken. Beszterecen, a régi sírokban, a csontvázak mellett rendszerint megtalálták.

A horgokat két sukka hosszúságú fonott madzagra kötötték, ezeknek *alin* volt a nevük. A madzagokat 100—200 méter hosszú zsinórra, az *inra* erősítették. Ezután kellő számú karóval a tó vizére ladikon kivitték. Itt a karókat öl távolságban sorba leverték. A karóvégek természetesen a vízszín felett maradtak. Ezután az inat hozzájuk erősítették. A vízbe lógó alinas horgokra apró halakat húzták. Ezek többnyire kárászok voltak. A horgot a hátukon szűrték át. A súlyosan sebzett kis hal a vízen úszkált, míg egy közelébe vetődött csuka el nem nyelte.

Amikor az így horogra került csuka a karókat is megmozgatta, a résen álló halászok ladikon sietve hozzáéveztek s egy merítőhálóval a vízből kifogták.

Az ezen szerszámmal való fogás olvadás után kezdődött el. Május végén be is fejeződött.

I. tábla. 1. Tarajos vészfő, 2, 3, 6. Keskeny érbe állított véték. 4, 5. Széles érbe helyezett véték. 7. Érben felállított két szárnyas versé. 8. Halászat az érben, egy bokor versével.

Embert el nem lepő mély állóvizen *lészás vészfővel* halásztak. Szerszáma egy lésza és egy tarajos-vészfő volt. (Állító halászat.)

Ezt csakis a gyékényesek szakadásain (kisebb tisztásain) állították fel. Ha szükség volt rá, a gyékényből fel is húzogattak. Előbb a lészát állították fel és pedig kereszthiben a hal ismert útjára. Ha a gyékényes a fő nagy tisztása és egy cseret közé esett, a lészát a cseret szélével párhuzamosan igyekeztek felállítani. A vészfőt a lésza tágasabb helyen levő végére kanyarították. (10. ábra.)

A vészfőbe tévedt halakat *merítővel* fogták ki.

Két vészfős *lészával* való halászat szerszáma egy lésza és két tarajos vészfő volt. Készítésére és használati módjára az előbbi szerszámmal megegyezett. (11. ábra.)

Lészás véterekkel való fogásnál szerszámok a lésza és a véterek voltak. A lésza 25 ölnyire is elnyúlt. A hozzákapcsolt véterek száma pedig 10-re is felrugott.

A lésza aljára, egyenlő távolságban, több keskeny ajtót vágtak. Ezekre szájukkal, váltakozó fekvésben, egy-egy vétert állítottak. Ezután még a lészavégekre is helyeztek egyet-egyet belőlük. Ezek szájára a lésza már merőlegesen állott.

Ezzel a fogási móddal csak tisztáson halásztak.

A *maráza*. A halászat ezen módjáról az előbbivel való kapcsolódása miatt emlékszünk meg ezen a helyen. Szerszámjai a *lésza*, a *karók*, az *inak* és az *alinas* horgok voltak. Járuléka a *hajó*. A *maráza* neve szláv eredetű. Melich János a mrezsiből származtatja. Magyar jelentése rács.²⁵

Hogy a lésza valóban használatot is a rácsához, azt már fentebb a készítési módjánál is megállapítottuk.

E fogási módot, neve után ítélve, a szlávoktól vettük át. Csak Beszterecen használták. Szerszámait már ismerjük.

A lészát alkalmas helyen a vízbe állították. Rajta körül a fenékre karókat vertek. Ezeket egymástól két öl távolságban ütötték le, mindegyikét a lészától 1 sukk távolságban.

A horgokat tartó 2 sukk hosszúságú alinákat, kisebb-nagyobb távolságban, az inra kötötték. Ezt pedig kb. 1 sukkal a vízszin magassága felett a karókhöz erősítették. Majd apró halakat húztak a horgokra. Ha aztán egy falánk nagy hal belekapott s így foglyul esett, hajón hozzásették és kiemelték. (12. ábra.)

A *maráza* véterrel való kapcsolódását csak Beszterecen találtuk meg. A lészát, a vétert, az inas és az alinas horgokat itt együtt is használták. Ilyen esetben azonban már karókat nem vertek a lésza mellé. A hosszú inat csak a véterek tarajára erősítették. Különös aztán, hogy e fogási módoknak így is csak *maráza* volt a neve.

Egy csapat-hálóval való halfogás rendszerinti szerszámjai 6 darab szárnyas verse és az 5 darab ellenző voltak. Az ellenzőket egy lészával is helyettesítették. Segédkelléke a *hajó*, esetleg még a *nádvágó* vagy a *szigony* volt.

Kisebb halaknak kisebb szemű verséket is készítettek. Pl. a csuka horgászásához szükséges keszegeknek. Az ilyen verséket aztán keszeghálóknak is nevezték.

Az *ellenzőt* a kiszemelt helyen felállították. Ez túlmély, vagy sekély helyeken nem iörténhetett. Első esetben a halak felette átúsztak vagy átugrottak volna. Az utóbbiban a vihar a hálót felborította, összeszaggatta volna. Egyik végén, aztán a másikon is, a versekből *aklot* állítottak.

A tapasztalatlan pocahalász olykor-olykor megleste, hogy a törzshalász melyik helyen fogott sok halat. Ha aztán ez, érthetetlennek látszó módon otthagya, menten a helyére állította csapat-hálóját. Legtöbbször megnyúlt orral szedhette fel. Üresen maradt valamennyi segg hálója. Az erőszakosabb

pocahalász azt is megtette, hogy egyik másik csöndes természetű törzshalász *helyfoglaló karóját* elsikkasztotta. Kiszemelt helyére maga rakta le a hálóját. De újra nem fogott egy fiahalat sem. A törzshalász megtréfálta: Csak a kapzsi ember megtévesztésére szúrta le arra a helyre a karóját.

Szépszerével mindig többre mehetett. Így megismerhette a halak szokását, a legelemibb, általunk vázlatosan már tárgyalt dolgokat. Es megtanulta ezek okosan való kihasználását is.

Megtanulta mindenekelőtt azt, hogy a halak menedékhelye a *cseret*. Ide igyekeztek a forróság, a szél és a madárellenség elől.

Igy a csapathalót a tisztás cseret melletti részen, ezzel párhuzamosan kell elhelyezni. Ilyenkor jövet is, menet is útjukba esett a csapatháló.

Ha azonban a cseret és a tisztás között véletlenül gyékényes is lett volna, a hálókat akkor is csak a tisztáson, természetesen már csak a gyékényessel párhuzamosan helyezték el.

Az ilyen módon felállított csapatverse ugyancsak útjukat állotta a cseretbe férköző csikbogarak és lónadályok elől a tisztásra menekülő halaknak. A csukákat is megközelítették ezzel a szerszámmal. Kedves tartózkodási helyük, a *gyöszöny* mellé állították.

Ha azonban a halász megunt a halakra való várakozást, *utánuk írtott* a cseretbe. Az írtás szerszáma a *lápmetező* volt. Ezzel a hosszúnyelű vágószerszámmal a nádat tőből vágják ki. Az írtás merőlegesen haladt a cseretbe. Szélessége 1 1/2 ölnyi volt, mélysége a legkülönbözőbb lehetett. Az ő és új nádak összezsúfolódásában, a *szeresnádakban*, messze nem haladhattak vele. A nagyrészt új nádakból álló cseretből azonban egy közelben levő másik tisztásba is átírtottak.

Amikor az írtásnak már a nádak közt végeszakadt, akkor bent, a cseretben, még egy kör alakú tisztást vágtak. Az egyik aklot aztán itt helyezték el. A másik aklot a tisztáson állították fel, s a kettő közt, az írtás közepén végig húzták ki a lészát. Egy akollal itt nem halásztak.

Ha azonban az írtás két tisztás között ment végbe, a csapat-verse egyik aklát az egyik tisztáson, a másikat a másikon helyezték el.

A gyöszönybe, a hal után való behatolás előttünk már nem ismeretlen dolog. Ilyen esetben úgy jártak el a halászok, mintha írtáson vetettek volna tört a halaknak.

Bármennyi verséje lett volna a halásznak, azt mindig a halak frisseben való mozgása kezdő idején, rendszerint estefelé helyezte el. Egyhamar nem is vette fel. „Adj időt nekik, hadd bújjanak,” szólt az okos halász a tapasztalatlanak. Így bár — mint mondtuk is — délután 4 óra tájban lerakták, mégis másnap reggel 6 óra körül szedték fel. A törzshalásznak rendes körülmények közt nem is volt oka a panaszra. Rendkívüli esetekben pedig, mint egy-két helyen láttuk is, mindig kereste és meg is találta a bajok orvosságát.

A csapat verséből a zsákmányt a már leírt módon a hajóba engedték ki. Ha erős hal akadt köztük, azt, nehogy a hálót szétrugja, meg is szigonyozták.

Több csapat hálóval is halászhat együtt. Ilyenkor a csapat hálókat egymás végében állították fel.

A különböző csapatokból egymáshoz került *farhálókat* ilyenkor kissé oldalt állították. Így takarták egymással. A halaknak átbúvót nem engedtek.

A *baing ellenzőnek* való hajtása, szerszáma a *füles ellenző* volt. Segéd-eszközei pedig néhány hajó s ezek evezői voltak.

A füles ellenző anyaga fonalból és a *kutyatej góréjából* (ebtejkóróból) került ki.

A fonalból *öregszemű* egyenes hálót kötögettek. A szemek férfiköl nagyságúak voltak. Nagy halakat, a baing nagyjait akarták velük foglyul ejteni. Arra számítottak, hogy a halak feje és első pár szárnya átfér rajtuk. A derekukkal azonban, ezek teljessége miatt, bennük már megakadnak. Mikor

aztán a fejüket vissza akarják húzni, az első pár szárnyuk miatt ezt nem tehetik meg.

A háló fülét, mint mondtuk, az ebej kórójából készítették. Ennek kis-ujj vastagságú szárát kissé megtörték. Így karikát formáltak belőle s a háló felső inára kötözték. A füleket egymáshoz közel erősítették fel. Nagy feladat várt rájuk. A baingok rohamát szakadás nélkül kellett kiállniok.

Ezek után a háló két végére még két hosszú karót, *anyakarót* kötözték. Mikor ezzel is készen voltak, a hálót az egyik karóra felgöngyölték. Majd még egy, a hálónál valamennyivel hosszabb zsinórt kerítettek elő. Ezután pedig néhány karót. Ezekből 10 ölenként egyet-egyet számítottak. Így készen, s kéznél is volt a baingfogás legszükségesebb szerszáma.

Az itt ismertetni kívánt fogási módnak júniusban és júliusban volt az ideje.

Tudomásunk szerint inkább csak a Királytóban űzték.

A hálót a vizen nem húzták át teljesen. Kiszemelt részén, nem tulságosan messze mentek be vele. A halak olyannyira fennjártak, hogy szemmel tudták tartani őket. E különös természetük miatt a hálót az ebejkarikába fűzött, nem nagyon kifeszített zsinórral a vízszínen legalább $\frac{1}{2}$ sukkal felül emelték. Így a háló alsó része jóval a sár felett volt. Súlyt nem raktak rá.

Délelőtt, amikor a víz gőzölni kezdett, a tó tisztás részén csapatban elindultak a halak a víz tetején. Majd mindegyiküknek kilátszott a háta, Ekkor a halászok, a hajókon, a nádszálon körülmentek. Amikor a baingcsapatot megpillantották, egymásnak intettek 15–20 méter távolságot tartva, a csapat közelébe férköztek. Közben ügyeltek arra is, hogy a halak együtt a kifeszített háló felé tartsanak. Alkalmos időben éktelen kiáltozásban, ordítózásban törtek ki. A vizet az evezőkkel tőlük telhetőleg csapdosták. A baingcsapat ekkor, mint a *habverés* nekiment a hálónak. A kisebbje csak átbújt rajta, de a nagyja rabbá lett. Sokszor majdnem minden szemében volt egy-egy hal. Ezek aztán tolták a hálót. Az engedett is a nyomásnak. De néha még a karók egyike-másika is:

Volt aztán dolguk a halászoknak. Hajóról egyenként kellett a halakat a szemekből kiszedniök. Egy-egy alkalommal 15–20 mázsa hal esett így zsákmányul!²⁶

Nagyszemű ellenzővel csukát is fogtak. Ennek szerszáma a fentebb mondott eszköz, kellékei: egy ladik és néhány rúd voltak.

E fogási módot egy-egy mélyebb vízben levő bokornád meghajtásával kapcsolták össze. Ezek mélyvíz felőli oldalán az ellenzőt kifeszítették. Aztán a ladikkal az ellenkező oldalra mentek. Itt a nádat, a rúddal megverték. A zajra a csukák a mélyvíz felé menekültek. Így az újtukat álló ellenző szemjeibe fűrődtek. Vergődés közben kopoltyujokkal azok fonalain fenn is akadtak.

A *kerítő halászat* szerszáma a gyalom volt. Legfontosabb járulékos szerszáma pedig a két hajó.

A gyalom e vidéknek régóta használt halfogó szerszáma. Már az 1772. évben készült urbáriumban is említés van róla. (Beszterec. Kék.) A XIX. század közepén Tóth János, kéki földbirtokos Sárospatakon vette az anyagát, de Kéken készítette el.

A hígvízen használt gyalom kb. $\frac{1}{3}$ -a volt a jegen használatosnak. Így szárnyai és kötelei egyformán 20 öl hosszúságúak voltak. Halatfogó hátsó része, a *seggi* azonban már egy öl hosszúságú. A hátulján két oldalról, mint két pofa, lógott a *szepeje*. Ezekbe a halakból ugyanannyi fért, mint a gyalom hátuljába.

A Herman Ottó sokszor említett könyvében apacsnak mondott gyalomrészt *hámfának* nevezték. Két ina közül azonban a felüljárónak a *felin*,

²⁶ Friss értesülesem szerint a baingot egyszerű ellenzővel is fogták.

az aluljárónak pedig az *alín* nevet adták nálunk. A felínt a víz színéig emelő gyékénydarabokat *paráknak*, vagy *paláknak* mondták.

Az alínt nem igen terhelték meg. Legfeljebb egy-két tégladarabbal. A vastag kötél, különösen vizes állapotban, eléggé leült. Nem is volt szabad túlnehéznek lennie, mert így a *fenéért* felszedte volna. Ugyis volt róla mit hányni a költésnél.

A gyalommal való halászat helyét *tanyának* mondták. Ez azonban híg-vízen csak egyetlen egy lehetett. A legtapasztaltabb halászok szerint nálunk ugyanis csak a kisebb tisztásokon volt érdemes *gyalmolni*. Ilyeneken is csak abban az esetben, ha partjuk mentén a halak megbúváására nádak, vagy gazos hely nem akadt. Ezeket néha ki is irtották.

Ha a víz nem volt tiszta, nappal is gyalomoltak. Egyébként inkább éjjel, holdvilágnál próbálkoztak a háló húzásával.

A gyalmoláshoz 6 ember kellett. Ezeket a két csolnakhoz, kétfelé osztották. Minden embernek ki volt adva a dolga. Egy-egy csolnakban 2—2 evezős és 1—1 kötél tartó volt.

A gyalom a két hajóban egyformán oszlott el. A hajókkal együtt haladtak a kezdés helyéig. Itt egyszerre tették ki a gyalmot. (Nem nagy teher volt.) Ilyenkor a gyalom hátulja volt alól. Aztán a két hajóval egyszerre indultak el. Két oldalról oly hosszúságú köteleket engedtek a gyalomszárnyakhoz, hogy a hámfákat a hajó ne sértse. A hámfák alsó végeinek a sarat kellett kotorniok. A felső végüknek ugyanakkor a vízszínen kellett járniok. Az inak így rendesen haladtak. Ilyen formán egy kört fogtak fel. A két hajónak megközelítőleg egyforma távolságban kellett haladniok az indulás helyétől. Az evezősök evezés közben lapátokkal a kör belső részén csapkodták a vizet. Így a halakat középre riasztották. Amikor a hajók összeértek, a kötél tartók hámfájukat magukhoz *fejték*. Aztán ezeket hajójukon keresztül fektették. Ekkor már 1—1 evezős is segítségükre sietett. Így saját hámfájukra együtt fejték saját gyalomszárnyukat. Amikor azonban a halat megpillantották, a két alínt összefogták. A legerősebb közülök egy *favillát* kapott kezébe. Az alinakon keresztül állott. Villája két ágával a sárhoz szorította őket. A többi pedig egyenletesen fejte az inakat a villa ágai közt. Amikor a *szepezér* érték, a halak akkorra a gyalom hátuljába csúztak. És ekkor már valamennyi halász mellettük termett. A gyalomból a halakat a hajóba borították.

Az *éjjeli szigonyozás*: Szerszáma a 7—8 ágú szigony volt. Nagy halra, különösen harcsára mentek vele. Kelléke egy hajó és néhány kéve tűzre való nád volt.

Rendes viszonyok mellett éjjel, tűzvilágnál hajóból úzték a halászat ezen módját. Különösen nagypéntek táján. Előtte azonban, még nappal kikémlelték a halászat helyét.

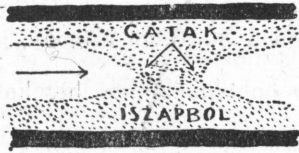
Három halász kellett hozzá: egy szigonyos, egy világító és egy evezős. A hajónak nagyinak kellett lennie. Ebben tűzrevalót is el kellett helyezni. Ezt rendszerint a hátuljában fektették le.

Amikor helyhez érkeztek, a szigonyos a hajó orrában, a világító pedig hátul, a nád mellett állott fel. Utóbbi aztán egy marokraláló nádat meggyújtott. Amíg szükség volt rá, így is égette. Ha csöndes volt az idő, a szigonyos a víz fenekére is leláthatott és szigonyával a harcsát a kiszemelt helyen így megdöfhetle. Ha szerencse követte, a szigonynelet szépen *fejhette* felfelé. A harcsát az evezős segítségével a hajóba is emelhetle. Esetleg a világító is hozzájuk sietett. Volt azonban olyan eset, amikor a szigony, vagy a nyele eltört. Ilyenkor pár nap múlva találtak a hal oszlásnak induló tetemére.

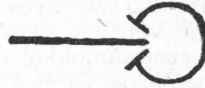
A *mezőgazdaság szerszámával* is halásztak, így menyhalat burgonyaszedő kaskával is fogtak.

A kaskát a menyhal tartózkodási helye, egy, a part vízalatti részébe fúrt lyuk elé tartották. Az innen kiűzött hal a kaskában bizonyosan megmaradt, foglyul esett.

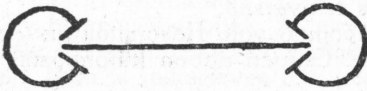
9.

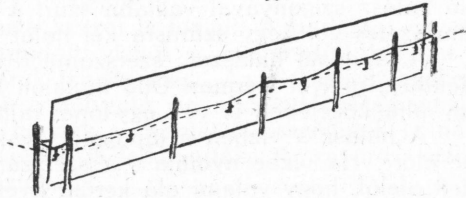
10.

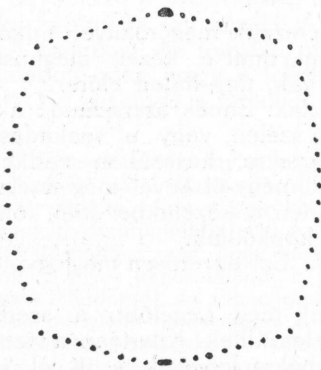
11.

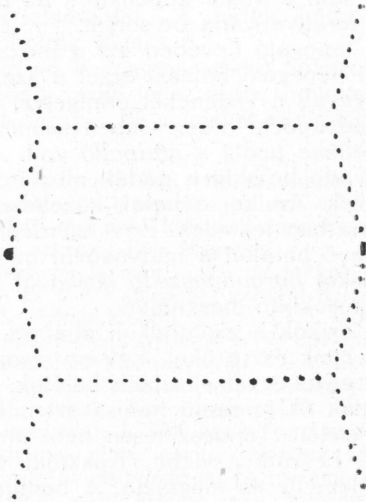
12.

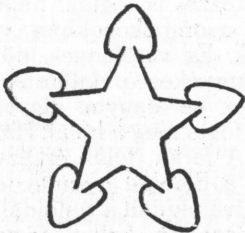
13.

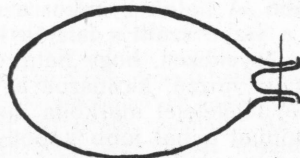
14.

15.

16.

II. tábla. 9. Gátak, iszapból. 10. Lészás vészfő. 11. Két vészfős lész. 12. Maráza. 13. Magános tanya, a jégen. 14. Több tanya kapcsolódása ugyanott. 15. Az öt csikkas által bezárt akol. 16. Siskás haltartó.

Embert el nem lepő mély állóvizben, szerszám nélkül is halásztak, így menyhalat pusztá kézzel is fogtak. Ha e halat már ismert, szűk fészkében meglephették, kopóttyanál fogva is rabbá teheték.

Az állóvíz sekély, gazos helyén szigonyoztak.

A hidegvízi szigonyos halászat szerszáma a 3—8 ágú szigony, járuléka pedig a hajó volt.

Ezen szerszámokkal a korán ivódó, így önkívületbe eső halakat pusztították a halászok.

Melegebb vízben is halásztak szigonnyal. Ennek szerszáma 3—8 ágú szigony volt. Nagy melegben, a csekély vízben bódulatba eső halakat fogták ezen szerszámmal. A halak a káka közé dugták fejüket, a hozzá belábaló halász szigonyával vaktába szúrt a mozgó vizinövény aljába. Ha a szerszám széles volt, egy szúrásra két halat is felnyársalt.

A tapogató halászat: szerszáma a tapogató volt. Hasonlított az ecsedvidékihez, melyet Herman Ottó mutatott be. Csupán abban különbözött tőle, hogy alja közelében is volt egy fonás rajta.

A halász a vízben a tapogatót óvatosan lépkedve, előre nyújtott karral vitte előre. Ha vízbe nyomta s a szerszám oldala koppant, úgy bizonyos lehetett afelől, hogy valami alá került. Ilyenkor a halász a tapogatóba vizsgaszemmel belenézett. Ha aztán a remélt halat megpillantotta, az állását már nem kémlelte. Őt magát sem tapogatta. Csak megkavarta a vizet a szerszámában. Így a halakat kétségbe ejtette, vagy megbódította. Azután nyúlt a tehetetlen hal után s dugta kopóttýába az ujját. A potyka rendszerint orrát vízfelnéknék fordítva várta be sorsát.

A tapogató nevében azt a mozzanatot érezzük megörökítve, mikor az óvatosan lépegető halász, ezzel a szerszámmal, mint a kezeit meghosszabbító tárggyal, a vízfenekeket érintgetve, akár a vak, úgy halad előre.

Nádvágóval hideg vízben szintén halásztak. Ennek szerszáma: a nádvágó, kelléke pedig a nádpalló volt. A cseret szélén, vagy a szakadásában korán ivódó halakig a nádat megtördelték. Ezekre, hosszában nádkévéket fektetgettek. Amikor a halak közelébe jutottak, négy-öt kévét még a víz szélén keresztben fektettek. Erre letérdeltek. S innen a közelükbe jutó, önkívületben levő halakat a nádvágóval magukhoz kapkodták.

Csikot burgonyaszedő kaskával is fogtak. Ezt az erősen megfogyott vízű zombékosokban használták.

A csikok a zombékok aljában húzódtak meg. Legelőbb a szemfüles gémek vették észre őket. Egy-egy zombékra leszálltak. Kitartóan a vízbe lestek. Ha egyet-egyel elcsiptek belőlük, a zombékra felvették s itt el is fogyasztották. A jószemű halász ezt mihamar észrevette. A zombékon a gém helyére sietett. Természetesen nem üres kézzel. Egy burgonyaszedő kaskát vitt a hátán. Leszállt a vízbe. Kaskáját belemérítette. Így a zombék felé tolta, aztán felemelte és megrázta. A bennmaradt csikokat a zsákba töltötte.

A sekély, felmelegedett állóvizben pusztá kézzel is fogtak halat.

Az oxigén hiánya legelőbb a csekély vízű zombékosokban vált érezhetővé. A halak kisebb-nagyobb bódulatba estek. Ez verőfényes időben volt legérezhetőbb. A halak ilyenkor a zombékok árnyékos oldalára húzódtak. Ha valaki a vízbe szállt s feljűk közeledett, arra se nagyon figyeltek. Az ember azon igyekezett, hogy hátulról közelítse s fogja meg a halat. Ha ugyanis feje felől nyúlt hozzá, kicsúszott a kezei közül. A farka felől érkeve, jobb kézzel a nál fejetetejét markolta meg. Balkézzelel a derekát nyomta le. Aztán jobb mutatóujját a hal jobb kopóttýába, jobb hüvelykujját a baloldaliba tolta. Végre balkezét a hal hasa alá fordította. Különösebben kellett vigyáznia a tat fogásánál, ugyanis rövidebb volt a nyakatája más halakénál. A haja is más, sikosabb volt, mint a többié. Ha nagy volt a hal, kézzel-lábbal birkozni kellett vele. Hogyha a hal nagyon el volt gyengülve, akkor, de csakis akkor, a kéz érintését, sőt a simogatását is állotta.

A cseret kevés, hús vízébe húzódó hal mindig *szilándor* (szilaj) volt. Nem is várta be a jobb- és balkéz szabályszerűnek tartott fogásait. A hal szerencsétlenségére azonban kicsi volt a küzdőtér. A hal a nádtorsokhoz szorult, s itt — úgy, ahogy — foglyul is esett.

A hal fogása szerszámmal a kisterjedelmű, nem gazos állóvízben különböző módon történt.

Aszályos években, amikor a vizek olyannyira megfogyatkoztak, hogy e vidék sártengernek látszott, a potykák egy-egy malomkőnagyságú helyen farkukkal kiverték a sarat. Így a talaj szilárdabb részéig lehatoltak. A halász a tapogatóval ment utánuk. Volt idő, hogy egy borításnál a szerszám halakon állt, s a száján 25—30 darabot vettek ki belőle.²⁷

Halat a csordahajtó ergén puszta kézzel is fogtak. A marhákat egy-egy csekély helyen áthajtották. A felzavarodott vízből a megszedült halakat kiszedték. Ezt akarattal csak a pásztoruk tehetta meg. Az is csak a legeltetés helyén. Neki is jajkeserves lett volna a helyzete, ha a szándékosság meglátzott volna rajta. A jószágukat féltő gazdák a csonját is összetörték volna.²⁸

A sarat egyébként a vízben lapáttal is felkavarták. A zavaros vízben megbódult halakat kaskával kihalászták.

A felzavart vízből felbukkanó nagy hálnak karóval, esetleg bottal a kopótyára ráütöttek. A megbódított halat többen megragadták, partra cipelték. Nagy halat úgy húztak ki, hogy egy hosszúnyelű vasvilla ágait előrehajtották, majd a felkavart vízből felbukkanó nagy halba vágták. Így a partra húzták.

Egyébként a vizet kézzel-lábbal is felzavarták. A halak háttal, hassal *feladták magukat*. Így kézzel is megkaphatták őket.

A csíkok a víz fogyása után a sárban is megmaradtak. Sokszor az értük beláboló róka, vagy a felettük röpködő varjú tette rájuk figyelmessé az embert. Ez kaskával s *bakóval* belábolt utánuk. Itt a kaskát addig tolta maga

²⁷ Egyesek szerint így jöttek létre a feneketlennek hitt, rettegett, iszapos lápkutak. Egyik kedves fiatal barátom: Mikecz Tibor szerint Kemecsen az volt a hit, hogy a kárász is csinálta volna e gödröket. Tapasztalt régi kéki halászok szerint azonban a kárásznak ilyen munkához sem a farka, sem az ereje nem elegendő.

²⁸ Itt említem meg, hogy hasonló esetekben, de más fogási módokkal — pl. a hal hajtásával — kapcsolatban is felesleges az ökrök (marhák) ezreiről beszélni. (Igy Sztripszky Hiadornál, az Ethnographia 1904. évfolyamában, a 234., 235. lapokon. A szabolcsi morotvák halászatából c. dolgozatában.) Fenti nyomós érvtől eltekintve, a királytőköri kis községekből: Kékről, Beszterecről és Vasme gyerről, — a halászat virágkorában — egyezer darab szarvasmarhát is alig-alig lehetett volna összehajtani. (Ebben a számban már a haszontalan *tinó-binó* marhák is bennfoglaltatnak!) Ezeket aztán az egyes községekben is több nyájban legeltették. A 3600 kat. holdnyi határral bíró, — de csak 2—300 jószággal rendelkező kékieknek pl. az egykori okiratok szerint volt *tehéncsordásuk*, *ökör csordásuk*, *borjúpásztoruk*, és *gulyásuk* is. (A jószág tartást a víz nehezítette meg.) Am ha a Rétköz más részeiből is, — esetleg még hatósági beavatkozással is, — sikerült volna a sok-sokezer marhát összetereelni... Mi történt volna?... Milyen öldöklés a sok-sok ismeretlen, megvadult állat között?... Különösen ha még riasztották volna is őket! Hogy a Király-tavát a nád szélesen övezte... A tó tisztása sem volt oly nagy, hogy ott a marhák ezreivel lehetett volna operálni... A leírt háló záró szerkezete sem halász eszejárására, hanem fűró-ízaragó emberére vall... A fogásnál használt szerszám pedig, — ha előbb nem is, — a töméntelen fogott hállal való kihúzatása alkalmával tönkre is ment volna. Hogy tovább Királytő-nevű halászhelyre Domb-rádon nem emlékeznek. Ezért is kellett az adat szolgáltatójának lakóhelye és a Domb-rád község közé eső kék-besztereci Király-tavát figyelembe vennünk. Az ezen vízen régtől fogva halászók pedig a Sztripszky Hiador által leírt fogási módról még csak nem is halottak. Hogy végül a *morotva* nálunk olyan helyet jelent, amely emberemlékezetet meghaladó időben a Tisza valóságos medre volt. Ilyen hely pedig az általa szobakerített vidéken, Kemecsen és Nyirbogdányban, de még az inkább rétközi Kéken és Beszterecen sem volt. Mindezeket már csak azért mondtam el itt, hogy a néprajzzal foglalkozók, okulva a dolgon, a különben általam régi munkássága alapján nagyra-becsült író hibájába ne essék: Mindenkienek meg ne higyiének.

előtt, míg az híg sárral meg nem telt. Ezután a kaskát vízre vitte. Ott addig merítgette, míg belőle a sár ki nem folyt. A tisztán maradt csikokat aztán a bakójába öntötte.

Amikor a csik az öregező sárban már *le is vackolt*, a szerencsés ember, aki ráakadt, pusztá kézzel is felszedhette.

Halfogás a szárazföldön.

Amikor a tavak az aszályos időjárás következtében *kiapadtak*, akkor vált lehetségessé az *éke utáni fogás*, éspedig a tisztásokon. Fönt már szikkadt volt a föld, olyannyira, hogy a lovak már nem dültek bele. Ilyenkor ekét akasztottak utánuk. Ez a szerszám bőségesen forgatta fel a halakat: tatokat, kárászokat. Néha még csukák is vetődtek így fel. Amik a víz pusztulását, szárnyasok, négylábúak és az ezeknél sokkal nagyobb ellenség, az ember figyelmét eltemetkezve, mindedig elkerülték.

Amikor a *romlásnak indult* víz a halaknak már *tűrhetetlen* volt, hűvös időben, szárazon sok útnak eredt belőlük valamelyik közelben ösztönösen megérezett jobbvizű helyre. Legkülönösebben a potykák. Ezek hosszabb úton és nagyobb akadályon is átlökdösték magukat. Utjuk közben az ember pusztá kézzel szedte össze őket.

Dr. Nyárády Mihály.

(Folytatjuk.)

*

Die alte Fischerei des Rétköz.

Auf dem weiten Gebiet des Rétköz, (Komitat Szabolcs) gab es ein reges Fischerleben. Dieses Gebiet wurde oft von der Theiss überschwemmt und die Flut riss allenthalben Fische mit sich. Bezeichnend dafür, wie vielerlei Fische hier bekannt werden und die vielen Fischnamen, (dévér, kecsége, lezsér, pocahal, sigér). Man kannte die Sperr-, die Stechfischerei, auch fischte man mit der Angel, der Harpune und mit Netzen. Die Fallstriche, das Verwirren, Harpunieren und Einsperren der Fische, all dieses, verlangte grosse Geschicklichkeit und erfinderischen Sinn. Bei trockener Witterung blieb der Fisch im Kot stecken und man holte ihn von dort mit der Hilfe eines Stockes heraus. Oder wurden Viehe durch das niedere Wasser getrieben. Danach konnte man die verwirrten Fische leicht totschiagen und an das Ufer befördern.

KUTAK A KÖRÖS KIS-SÁRRÉTIJÉN.

Az embernek az élelem megkeresésén kívül mindig nagy gondot okozott a víz megszerzése. A nomád, pásztorkodó nép főleg ott szeret tanyát, sátrat ütni, ahol a víz közel van.

Csak amikor a természetnyújtotta lehetőségek: folyóvizek, tavak a lecsapolással, szabályozással megszűntek, vagy távol kerültek, akkor kényszerült rá az ember, hogy gödröket, kutakat ásson.

Most a Kis-Sárréten vesszük sorra az ősi vízszerzési módokat.

Ma már a régi özönvíznek nyoma sincs. még Gallacz János: *Monográfia*-ban az 1715. évről szóló kimutatásával szinte elenyészően csekély szántó-földet, rétet, szőlőt említ a Sárréten, a határ legnagyobb része nádasmocsaras, tele nagy kanyarulatú erekkel, fokokkal. A sárréti *halász-pákász, rétész* ember szomjúsága idején csak nekidült a víznek, nekihasalt; a „tenyerivel a giz-gazit ellegyezte, vagy elfűtta és olyat húzhatott, amilyent akart.” Az öreg Vig János beszélt el Szeghalmon, hogy nádtutajjal, *lappal* csikászva, sűrűn neki-nekidült a tutajra hasalva; kivált, ha csik- vagy halpaprikással lakott jól, mert „a hal odabent is kívánja a vizet.”

Volt, aki *nekikucorgott* a víz szélén, vagy csónakján, két tenyerét *marokra tette*, s a vízben teleméritette, ajkához emelte és úgy ivott belőle. Nem kellett neki kancsó és más efféle szerszám. Ezt mindig magával hordta, el nem hagyta és utána még a kezét is megmosta. Ma is él ez, nemcsak itt, máshol is. Így oltja ki szomját a *kérezs-játszó*¹ liba pásztora, juhásza, kondása. Vagy pedig levezi zsíros kalapját a fejről, betűri és úgy meríti bele a vizet. Utána a fején a vizes kalap jó hűvöset tart a nyári nap hevében.

A házak népe is a *kérezsből* nyerte a vizet, mert a Körös és a Berettyó kanyarulatái és mély fokok vették körül az árvizes területekből kiemelkedő, vízholdra és vízmosta *prongokat*, amelyeken a régi települések voltak. A víz szélére, vagy 1—2 méterrel beljebb *állást* raktak terméskövekből és rőzséből, vagy *izikből*. Aki módosabb volt, nádból vagy fából való *láp*ot (= tutajt) *karózt* ki 3—4—5 cövekkel. Ha a víz áradt vagy apadt, aszerint változtatták a láp helyét, hogy az mindig a víz szélén álljon. Így tisztább vizet lehetett méríteni. Ha nyár volt, begázoltak és úgy töltötték meg az edényt. „A közepiből hoztad-e?” — szokta kérdezni a gazda, mert akkor hideg és kristály-tiszta volt a víz. Csak a lusta cseléd merített a szélből, hogy könnyebb legyen az edények megtöltése. A korsóval egy kis merő gödröt *riszált* szét az iszapban és így jobban a víz alá tudta nyomni a korsót.

A vizet *kaponya, szapoly* segítségével merték.

A kaponya (11—12. ábra.) lopótökből készült. A tők oldalán jó ökölnyi vagy még nagyobb nyílást *nyesszintettek* le, hogy a szája kerek alakúvá váljék. Szögletes lékalakúvá is szokták kivágni s azután kivájják, a belit kirázzák, kifűjják. Egy párszor még ki is öblögetik, hogy a tökpihétől, *pillétől* megtisztuljon. Volt rövidebb-hosszabb nyelvű. A hosszabb, 2 m-es nyelet inkább akkor használták, amikor tavasszal a nagy vizek miatt nem lehetett a szélénél beljebb gázolni s ilyenkor még *fanyelet* is dugtak a kaponya szárába.

A szapoly — hallottam *cserpák* (Szeghalom, Köröstarcsa) néven is említeni, — nyárfából kivésett füles merőszerszám. Inkább a körösi halászok használták. Ugyancsak náluk volt a hosszún nyelvű szapoly is, melyet vízhiányásra készítettek.

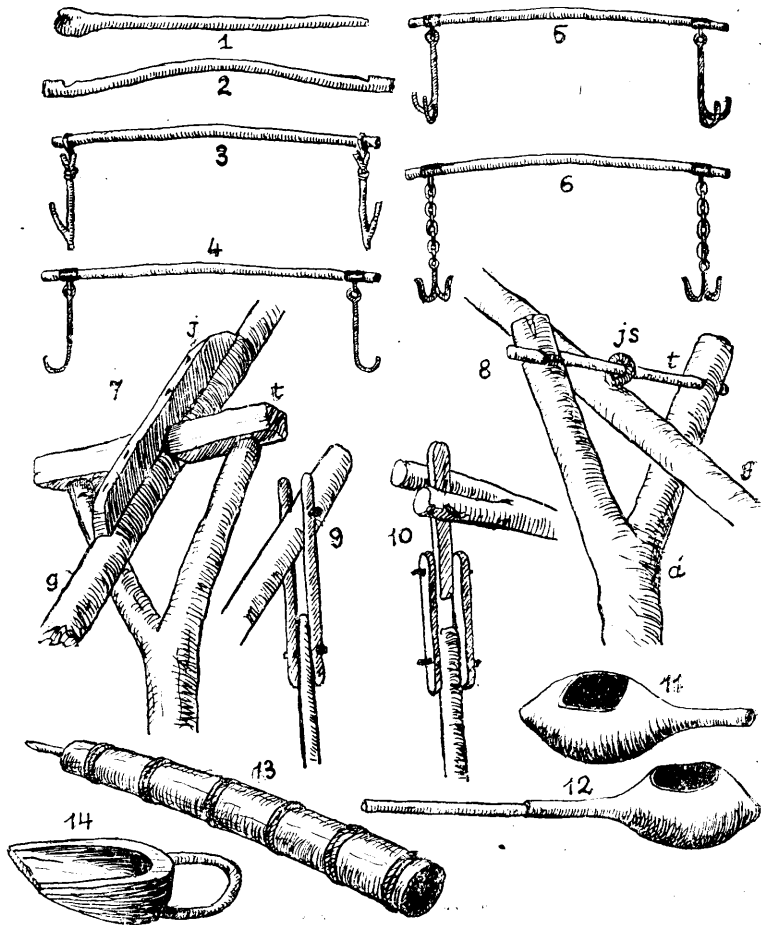
A vizet zománcozatlan *vászonkorsókba, cserépvadrekbe, cserépkantákba, fakantákba* (20. ábra.) töltötték. Ha a folyón *gyalogjáróhíd* volt, akkor nem kel-

¹ Kérezsnek hívnak a Kis-Sárréten akármilyen folyót, legyen az a Berettyó, Körös, Ölyvös. A folyóhoz tartozó két partja közti árterületét pedig *kérezsjátszónak* nevezik.

lett külön meritőedény, egy korsót felkötötték a korsómadzagra és leeresztve a hídról, egymásután *megbuggyantották*.

Említenek olyan esetet, hogy *csíktőkben*² is hordtak vizet, mely az ú. n. *seggenülő* tökből készült.

Ezeket a vízzel teli edényeket vagy kezükben lógatva, vagy karjukra felöltve vitték és vizsik ma is. Vagy pedig a vállukra vetették *vállfájukra*.

1—14. ábra. 1. á. bot, Szeghalom, Békés m.; 2. á. vízholdó görbe rúd, Szeghalom, Békés m.; 3. á. vállfa, Szeghalom, Békés m.; 4. á. pitlifa, BucsaTelep, Békés m.; 5. á. kétágú vasgamó, Vésztő, Békés m.; 6. á. láncos vasgamó, Komádi, Bihar m.; 7. á. járgányos gém, részei: á ágas, j járom, t tengely, g gém, Szeghalom, Békés m.; 8. á. járgányos gém, részei: á ágas, j járom, t tengely, g gém, js. járgányszeg, Körösladány, Békés m.; 9—10. á. csikoltó, Szeghalom, Békés m.; 11—12. á. kaponya, Komádi, Bihar m.; 13. á. víziduda, Szeghalom, Békés m.; 14. á. szapoly, Köröstarcsa, Békés m.

Az 1—6. ábrán többféle vállfát látunk, amelyet számos névvel illetnek, *gamófa*, *gangócs* (Szeghalom, Vésztő), *vasgamó* (Komádi), *pitlifa* (BucsaTelep), *vízholdó* (általános), *vállfa* (általános).

² L. Herman O.: *Magyar halászat*, Bp. 1887, 208 old.

Legprimitívebb, legősibb vállfa egy egyszerű *bot* (1. ábra.). Felkap az ember egy *bütykös* végű husángot s a *bakójába*, korszójába beledugja és vállra fektetve hátra csapja. Ugy indul neki az útnak. Elöl a husáng bunkóttan végét pedig jobbjával a vállához szorítja, hogy egyensúlyozza. Ha a munkába induló ember ásót, kapát, villát visz magával, akkor arra akasztja batyuját, korszóját.

Másik alkalommal meg gondosan kifaragott görbe rudakon (2. ábra.) cipelik az edényt. Hogy a korszó, veder le ne csússzon olyan könnyen, egy kis vackot vágnak a két vége táján. Ma már csak a kondás, béres kap fel egy ilyen görbe rudat, ha párosával kell a teli vedreket hordania, mert mégis könnyebb, ha a vállát nyomja meg egy kicsit, mintha a karját húzza a teher. Annál jobban használják főleg az uradalmakban dolgozó munkások a *Kérezs* mellett lakók, a gamós vállfákat. Tóth Sándor mondta, hogy mikor még csikászni jártak, a csiktököket ilyeneken hozták haza. A fagamót kanóc-madzaggal, vagy vesszővel kötötték, erősítették a vállfához (3. ábra.).

Ma már a vasmósat használják (4—5. ábra.). Van olyan is, hogy lánc-horog van a vállfa két végén (6. ábra.). Néha több kampója is lehet a gamónak, hogy több edényt lehessen rárakni. Pitlifával hordják a bádogból készült *gatyaszárat* (kantát). (21. ábra.)

Voltak, akik az edényüket korszomadzaggal kötötték össze, és úgy vették az egyik vállukra. Ma már mindkét vállukra átvetik s korszomadzag helyett kötélдарobot vagy nadrágszíjat használnak.

Az így vállra vetett, be nem fődött edényekből elkerülhetetlen, hogy valami kis víz ki ne lötyögjön és a ruhára rá ne csapódjon. Ezért rojtos *vizes abroszt*, *vízholdó*-, *vállabroszt* terítenek a vállukra, mely egész a horgas innáig ért az embernek. *Forgatásos* szövésű volt, 30—40 cm széles és jó két m. hosszú, amelynek a két végén piros csikok díszlettek és szépen összefont rojt fityegett róla.

Látjuk, igen változatos formái vannak a vízholdó szerszámoknak. Ott találjuk meg ma is, ahol nincsen kút a közelben, az embernek távolról kell hordania a vizet. Amint a kutak mindjobban készülnek, ezek feleslegessé válnak, kiszorulnak, legfeljebb moslékos vedreket cipelnek vele..

A vizes edények a már említett vászonkorszók, cserépkanták, cserépvedrek, csiktökök voltak. Otthon a konyhaajtó mögött a *vizes-ászkon* (15. ábra.) állott a nagy *vizes vászonfazék*. Ezt sohasem „vitték kútra”, vagy *kérezsre*. Mindig ott állt a helyén s ha kiürült vagy ürülő félben volt, telehordták. Benne állandóan állott a víz; esetleg még egy *vizes-dézsát*³ is tartottak kívülre, de annak a kamrában készítettek helyet. Inni nem igen ittak egyikből sem, csak a konyha szükségletére: főzésre mosásra használták.

Inni vagy a csecses korszóból isznak, mely az asztal alatt áll a *vizes deszkán*, vagy az 5—6. cm magas korszó-lócán, vagy pedig előbb *kancsóba*, *órosba* töltik a vizet. A gyerekek számára külön *bögre*, *csupor* van az asztalon, vagy a *kucikban*. Az *asszonyok is ebből isznak*. Csak a *felőtt férfi ihat közvetlenül a víztartó edényből, a gyerek legfeljebb a fedeléből*. De akkor is rámondulnak: „Csak emberesen igyál aztán, bele ne szürcsölj!” „Bele ne igyál!”

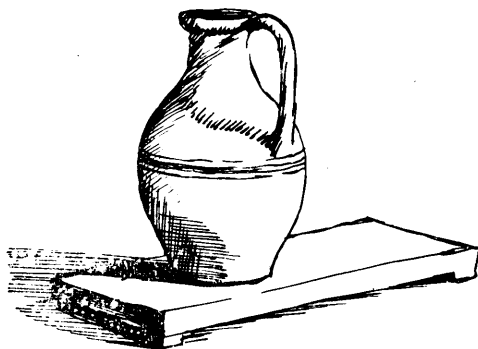
Télen a nyílt víz *beállása* után előbb léket ütöttek be fejszével és így merítették tele az edényeket. A nád-vágó ember meg *nádkútból*⁴ nyerte a vizet (16. ábra.). Ez egy 1—15 m hosszú nádcső volt, amelynek a *belit* kiszedték, a *bütykit* egy vékonyabb szállal kibökték. E célra mindig szép címeres nád-

³ Ezekben a vizes-dézsákban gyűjtik még ma is az eső alkalmával az ereszről lecsepegő esővizet, amelyet kizárólag csak mosásra használnak.

⁴ A bodrogközi lápról említi Ecsedi I. nád vagy lápikút néven Föld és Ember 1922, 169. old. Herman O.: *A magyarság ősfoglalkozása köréből* 84—85 old. pedig lápikút néven.

szálat választottak. Azonban az alsó bütykit nem szűrték át, hanem fölötté apró lyukacsokkákat fúrtak ki szűrőnek „penicellus“ bicskájukkal, és szép sugárosra, rézsutosan csapták le a végét. Majd a belit kifűtták, a nádvágóval a jégben egy kis léket vágtak és próbául egy vastagabb szálat dugtak le, hogy ezzel helyet csináljanak a nádcsőnek. Ha a próba-nádszál el is tört, nem okozott olyan nagy bajt, volt helyette másik. Csak utána engedték bele a szívónádat úgy, hogy a szűrője legyen alul. Mikor a vizig lenyomták, addig szívogatta egy erősebb tüdejű ember, míg a pocsolás vizet ki nem szűtta és ki nem köpködté. Majd a lyukacsokkákat lent a szűrőnél iszapszerű képződmény vette körül és a csőbe lassanként tiszta víz szívárgott. Bent a konyhában minden „fűhajnál“ (= főalj) volt egy-egy nád-kút s mindenki szíhatott, ihatott belőle, amennyit akart.

Az embernek nemcsak a maga szomjúsága kielégítéséről kell gondoskodnia, hanem jószágjáról is. Már pedig a pásztor a nyílt vizet szereti, mert az itatás nem kerül fáradságba, egyébként a hatalmas méneseket, gulyákat, csordákat nehéz volt meggyőzni elegendő vízzel. Ma is a pásztor, ha csak lehet, visszatér a régi szokásához. Beleveri a jószágokat a vízbe, *belekutytalja* s ő is csak azután iszik, amikor a jószágok teleszíjják magukat. A kondás meg egyúttal fürösztet is. Igen finnyásak a lovak, nem isznak ott, ahol disznó már megfordult előttük, inkább horpadt hassal mennek el onnan. Ahol nagy jószág iszik, oda a disznók, juhok nem tehetik a lábukat, mert akkor jaj a kondásnak, meg a juhásznak.

15. ábra. Vizes ászok, rajta vászonfazék, Szeghalom, Békés m.

Még a mult század végén a lecsapolások után egy pár évig a fokok, erek (Cigányér, Sertésér, Farkasfoka stb.), sokáig szolgálták itatásra, míg aztán néhány évtizeddel ezelőtt végleg ki nem száradtak.

A nyílt vizek lecsapolása, rendszabályozása a folyóvíztől távolabb eső embereket arrakényszeríti, hogy *kutakat* készítsenek. Lásuk, hogyan jutnak vízhez, hogyan ássák ki a vízgyűjtőaknát, gödröt és azután pedig, hogy emeli ki a vizet: milyen a vízkiemelő szerkezet?

Legegyszerűbb vízgyűjtő kút: az ú. n. *kotúkút*; vagy *riti kút*. Még manapság is rászorulnak a réti emberek. Kapával, lapáttal, ásóval, vagy ha egyik sincsen kéznél, akkor *eszükével* 3—4—5 arasz mélységű, egy kicsit szélesebb két jó lépés hosszú gödröt vájnak ki a kotúban. A földárja fent lévén, még ma is különösen árvíz alkalmával a folyóhoz közeli gödörben előszivárog a felső talajvíz, ami a különböző növényi és állati mocsármaradványok rothadása miatt igen kesernyés és fanyarizú. Csak szükségeseten iható s itatják a lovakkal is, főleg szántás alkalmával, mert a gazdának nem érdemes módosabb kutat csináltatni, a *kotú-lé* miatt úgys rosszízű marad a vize.

Amint a víz előszüremlik a gödörben, egy kicsit ülepedni hagyják és csak azután vezetik vagy hajtják oda a jószágot. Itatás után nem mindig temetik be; ha nemsoká térülnek-fordulnak, akkor úgy hagyják és akkor még találhatnak benne vizet. De idővel kiszárad és a gödör veszélyessége miatt be kell temetni. Ilyen időleges szükségszerű volt a *lapi-kút* is, amelyet az *ingoványon* úszó lápon lápmetszővel metszették ki lékalakra és már is kész volt.⁵

Emelőszerkezet nélküli a *gerádicsos kút* (keresztmetszete a 17. ábrán),

⁵ Györffy I.: *Nagykúnsági krónika*, Karcag, 1922., 38. old.

másnéven a *sír-kút* is.⁶ Szája téglányalakú, vagy esetleg négyzetformájú, oldala másfél öl is szokott lenni. Mélysége a talajvízhez igazodik és 3-öl körül mozog úgy, hogy legalább kötésig érő víz legyen benne. Az akna egyik oldalán *föld-garádicsok* vezetnek, de nem egész a víz színéig, hanem fölötte 1—2 méterig, addig a határig, míg a föld nedvessége miatt nem válik olyan lazává, hogy a le-föjljáráskor beomoljon. Ugyancsak ebben a magasságban, szemben a garádicsal az akna másik oldalán egy másfél arasznyi széles padka fut. Erre azért van szükség, hogy rajta és az alsó garádicson pallókat fektessenek keresztbe *állónak*. Ha már most valaki vizet akar meríteni, lelépked a garádicsokon, az álló közepére és korszómadzagjával *megbugyogtatja* az edényeket. Ismét vállra veti, vagy karón lógatva viszi fel. Ha a víz nagyon közel van az állóhoz, a korszót kézben fogva meríti meg. Am a garádicsokon vigyázni kell a lépkedésre, hogy a földet le ne rugdossa az ember, mert akkor nem sokára járhatatlan lesz a garádics. Ezért néhol a gyerekekkel pévás sárral tapasztatták be a garádics fokait, vagy deszkákat raktak rá s így az pár éven át is kintartott.

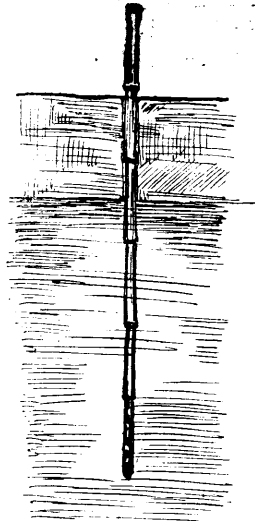
A nagyon *dongványos* és magas vízállású földben nem is csináltak garádicsokat, mert egy jó öltre már ott volt a víz. Ilyenkor csak pallókat helyeztek el keresztben és erről mérítettek. Ma ilyen garádicsos, sírkutat csak a vályogvető cigányoknál, meg szegényebb építkező családnál lehet találni, ahol csak addig van rá szükség, míg a vályogot ki nem vetik, vagy a házfalát föl nem húzzák, be nem tapasztják. A száját korláttal, vagy nádkerítéssel veszik körül, amely arra szolgál, hogy az állatot, embert megóvja a kútbaeséstől. Ha összeomlik, melléje gémeskutat készítenek; a régi jó lesz a rucáknak, disznóknak, *fürüstőnek*.

Sokkal nagyobb szerepet játszanak azok a kutak, ahol az ember nem pusztá kézzel kénytelen kiemelni a vizet, hanem külön szerkezetet készít. Vidékünkön leggyakrabban és Alföldünkön legjellegzetesebb a *gemeskút*.

A sárréti ember a gémeskutakat a vízgyűjtőjük és azok bélelése szerint különbözteti meg: egyszerű *földkutat*, *zsombék-*, *nád-*, *vesző-*, *deszka-kutat*.

A *földkút*, másnéven *orsó-*, *veremszájú-kút* (18. ábra) belső oldalát semmivel sem bélelik ki. Legalkalmasabb a keménykötésű föld, mert a föld tömörsége miatt nem omlik oly könnyen be, mint a *dongványos* fehér földekben. A kút szélessége mindig a talaj szilárdságától függ s 15—25 méter között mozog az aknanyílás átmérője. Először a helyét jelölik ki az udvar közepén az ólhoz se nem közel, se nem távol. Majd a kút szájának a kör alakját húzzák meg ásóval, és hogy „kerekebb” legyen. Egy szőszmadzagot vesznek elő. Az egyik végét egy kis cövekkel leszúrják a középre és a madzag másik végét kifeszítve, megrajzolják a kört.

Az ásás eleinte könnyen megy. A földet kihányják a kút szája mellé. Egy ember pedig még messzebbre lapátolja, hogy később is legyen hely. Amikor már egy ölnél is mélyebbre jutottak le, akkor a *kútásó* másfél arasznyi padkát hagy az egyik oldalon, hogy erre rakja föl előbb a földet s innen a

16. ábra. Nádkút, Szeghalom, Békés m.

⁶ U. o. írja Győrffy: „aszály idején sírkutakat ástak a folyások medrében. Így a Berettyó fenekén is sírkút volt. Ezen gödrök olyanok voltak, hogy a jöszágot le lehetett belé hajtani s a másik oldalán feljött.”

másik társa már ki tudja hányni a felszínre. Ha még mélyebbre mennek, újabb második padkát hagynak állónak és úgy halad fölfelé a föld.

Ha már közel jutnak a föld árjához, akkor a padkát is lebontják és a földet vedrekben húzzák fel kézzel, úgy, hogy az akna szájára egy jó erős fosznideszkát⁷ fektetnek és azon állva emelik ki a vedret. Ma már csigával húzzák fel a földet, vagy esetleg már előre felállítják, felszerelik a kútágasra a gémet és azzal segítenek magukon. Voltak apáink között kik kötélcsúsztatón (19. ábra) húzták ki a vedret. Két villaalakban végződő ágast ástak le a kút szájától jó méternyire és a villaalakban egy gerendát kötöztek, rögzítettek. A gerenda közepe táját simábbra faragták, a kérégt lehántották és meg is kenték húzás közben szalonnával, hogy a kötélt jobban csússzon. Egy ember folyton a kötélt végét fogta és egy helyben állva „szedte karikába” a húzás alkalmával, vagy pedig vállhoz szorítva a kötélt végét, addig ment, míg a kötélt fel nem jött s az állón levő ember meg kiürítette és azután újból visszaengedték.

Amikor elég vizet találtak a kútásót is kiemelik és kávét szerelnek az akna szájához, utána pedig a vízkiemelő szerkezetet állítják fel. De sok szegényebb helyen ma sincs ez, még kávája sem, hanem kötéllal, korsómadzaggal buggyantja meg az edényeket. Az ilyen bélelés nélküli kútban merítés alkalmával bizony elkerülhetetlen, hogy a veder hozzá ne verődjön az akna oldalához. Ezért aztán a föld állandóan morzsolódik, omlik lefele, különösen a víz színe táján. Így az akna mind öblösebbé, nagyobbá válik odalent s egész *haskásnak* látszik, mint egy teli orsó.

Az állandó kopás miatt aztán 4—5 év múlva odáig megy a dolog, hogy a kút szájánál lévő felső réteget nem támasztja alá semmi sem és egy nagy esőzés után berogyik. Ezt azzal próbálják megszüntetni, hogy különböző anyagokkal bélelik.

Igen sokáig birta régente a zombék-kút. Vizenyős legelőkön vágott *zsombék*-, *zsombok-téglákkal* rakták ki az oldalát, amelyben a frissen kiásott gyökér a vederből kilöttyenő, kicsurgó vízből bőven kapva öntözést sokáig élt és mint valami drótszövés nem hagyta a földet beomlani.

Mások meg nádfalat, vagy vesszőnyalábót szorítottak a négyszögletű akna oldalához, horgas husángokkal. Szép, hosszú, jól megtermett nádat, vesszőt használtak, amelyet *pamaccsal*, fejlel össze állogattak a falhoz és a tövén, közepén meg felül egy-egy *riglifa*⁸ nyomta két-három horgasfával az akna falához. A bélelés ebben az esetben nem nyult fel a szájáig, csak addig ameddig az így odaszorított nád hossza felért. Így is sokat tartott, mert ahol a veder legtöbbször lökdöste a falat, ott volt védőanyaga. De a nád és a vessző is egy-két év alatt nagyon *megrökönyödött*. Kimerték a vizet és a régit kiszedve újabbat tettek bele, ha a kút gödre is jól birta még.

Voltak vesszőfonású, kerekcsájú kutak is, amelyet ép úgy fontak meg, mint egy feneketlen szalmahordó kast s 1—2 méteres ízenként eresztették bele, mely fent egészen e káváig ért.

Az erdős vidékre jellemző, kivájt, kiégetett fatörzsből készült *bodon*, *könpüs*⁹ kutakra vonatkozólag nem hallottam adatokat, lehet, hogy élt itt is, csak hogy az emlékezetből is eltűnt már régen. De már említés van olyan kútról, amely két-három egymás alá tett feneketlen hordóval van kirakva.

Az akna bélelése történetelt faanyaggal is. Még ma is vannak használatban ilyen kutak, amelyeket általában *deszka*-kutaknak neveznek. S aszerint, hogy hogyan rakják ki, megkülönböztetnek *rovás* és *rámás* kutat. A *deszka*-kút, lehet mélyebb is, mint a *veremcsájú* földkút. Tartani is továbbtart, mert nem rogyik be egykönnyen. Bélelése lehet *tölgyfa*, *akácfa*, szegényebb szelléreknel a *fadepóból* vásárolt *fenyőfa* volt. A *pallódeszkanak* csak az egyik oldalát munkálták, *barkácsolták* ki, amelyik a víz felől esett.

⁷ Foszni-, padlódeszka durván kiácsolt 8—10 cm vastag deszka.

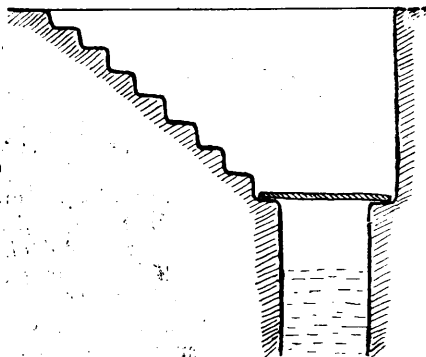
⁸ Riglifa: szögletes rúd, *általfa*.

⁹ Magyarság néprajza I. 104. old.

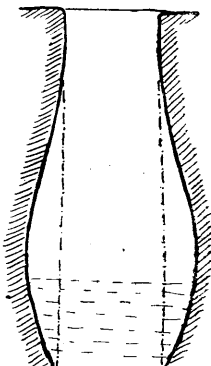
A *rovás-kútban* egy rovás olyan hosszú, mint amilyen széles belül a vízgyűjtő akna. Összetételük becsapolással is történt, hogy a már kút szélességében kiszabott deszka mindkét végén 15—20 cm.-nyivel beljebb egy *csapot, rovátkát*, véstek ki s azután a csapoknál *összeeresztették, összerótták*. Mikor a rovasok készen voltak, kötélen engedték le a fenékre s a kútmester odalent csak egymásra igazgatta, hogy *kodrátosan* álljon. A rovás fölötti részt pedig földdel, agyaggal teletölték, meg „magátul is odaszivalkodott” az. A tölgyfa és az akácfa nehezen rothad el a vízben, mert ott még jobban *acélosabb* lesz. A fa a víz színén rothad el leghamarabb, mert a föld árja hol éri, hol nem; meg a vízmerítés alkalmával is *lelőtykölődik*. Az így elnyűtt rovasok könnyen pótolhatók és kicserélhetők. A rovás alá karókat vernek és kötéllel felkötik az egész faalkotmányt, míg alatta a rosszakat kicserélik. A káva is készülhet rovasokból.

A *rámás-kút* hosszú *foszni-deszkából* készül, amelyet belül egy-egy méterenkint faszögekkel odaszegezett *rigli-fák, perémek* tartanak össze. Egy íz 4—5 méter is volt s igen meg kellett fogni, amikor leeresztették, nehogy *ferdén, kaszont* csusszon bele. Két-három íz volt egymás felett a szerint ahogy a kút mélysége kívánta.

Belül a *riglifák, perémek, perémek* ráják arra is jök, hogy a kúttisz-

17. ábra. Garádicsos kút keresztmetszete, Szeghalom, Békés m.

18. ábra. Veremszájú földkút keresztmetszete, Szeghalom, Békés m.

tisztító könnyen le tudjon ezeken járni; a legalsó rájára egy állót tesz és úgy meri ki az iszapot, a *sívó homokot* a kút fenekéről.

Ma már ezeket a kutakat *kútkutak* szorítják ki. Ha még meg is vannak a régiak, de helyettük már téglával kirakott kutakat készítenek. Csak a régmódi gazdáknál találjuk meg, pedig 100 évvel ezelőtt alig volt a faluban *tégla-kút*, hisz Gyomára, Csabára kellett volna elmenni érte, míg a nád, vessző, fa helyben volt.

A *kőkút* mindig kerekalakú s ma már külön kútba való *görbe téglákat* is készítenek. Amikor az akna kiásása után a víz felbukkan, egy *árkust* tesznek alul, amely ép oly kerületű, mint a kút belvilága; 4—5 drb. tölgy-, akác-, vagy fenyődeszkából formálják ki *körgyűrű* alakban és azután leteszik a fenékre vízszintesen. Erre rakják rá a téglát.

Ha a víz nagyon rohamosan jön, akkor bizony nem érnek rá így lerakogatni a téglákat s ezért a kútmester már előre elkészíti a *bodonyt* (*bödöny*) úgy, hogy két *árkust* csinál. Egyet alul és egy másikat felül, amelyeket lécek tartanak a külső oldalán. Majd a két *árkus* közét fent a kút szája mellett *telerakják* téglával, éekkel, jól megszorogatják és azután a kész *bodonyt* jól megszorogatják és azután a kész *bodonyt* köteleken lecsusztatják.

Igy egy két méter magas kőhengert leengednek és azután már a kútmaster nyugodtan tud dolgozni a víztől.

A kút száján a legfelső téglasorra jön *fedőárkus* és erre a kút-káva. A káván belül az egyik oldalán kis *póckot* csinálnak, a vízhordó edények számára. Ezen töltik meg a kantákat, korsókat, így a melljük csorgó víz a kútba hull vissza és nem csinál *csatakot*. Vagy pedig a káván kívül nem messze terméskőből, deszkából egy kis állványt tartanak, hogy az edények ne legyenek sárosak.

A *gulya*-, *csorda*-, és általában a *kőzkutaknál* belül a káván van az ember számára még egy külön *álló* a kútágassal szemben lévő oldalon. Hogy a *húzó* bele ne csússzon, egy *kollát* védi.

Mint említettük a kútnak a vízgyűjtő medencén kívül, másik része a vizkiemelés, amely vagy minden szerkezet nélkül, vagy egy kétkarú emelőkezzel történik.

Nem akarjuk ennek a leírását részletezni, mert Cs. *Sebestyén Károly* alaposan összefoglalta.¹⁰ Legfeljebb azokat adjuk hozzá, amelyek a mi vidékünkön eltérést mutatnak.

A villa-alakú tartó oszlopon: a *kútágason* forog a *gém*. A következőképen: a *gém* egyensúly-középpontjában egy vízszintesen átfúrt lyukon vasrúdtengely van keresztüldugva, amelynek két vége, az ágas villaalakú végében van rögzítve és a forgó gerenda: a *gém* így kétkarú emelőként mozog.¹¹

Gyakoribb a 7. ábrán mutatott szerkezet. A tengely alatt van a *gém* és így az összes erő a felső járomra tevődik át. Van olyan eset is, amikor a *gém* van felül a tengelyen s a járom meg alól. De azt mondják sokkal jobb az előbbi, mert nem imbolyog a *gém* annyira.

Sok helyen a járom helyett a *gém* egy *járgányszegben* keresztül dugott vastengelyen forog (8. ábra).

Kútágasnak néha élőfát is használnak; s mivel az oszlop igen nagy erőt visel, jó mélyre ássák, a gödörben téglákkal szorítják meg; a tövét pedig jól feltöltik földdel. Itt szokták tartani a tapasztani vaio *sárga-földet*, amely egyúttal erősíti az oszlopot. Ha pedig az ágastövét az idő kezdi megenni, a kidőléstől pótlábakkal védik.

A *gém* legtöbbször egy fiatalabb faszál, melyet nagyon ritkán szoktak szögletesre megfaragni. Az első vékonyabb részén van a *kútoszor*: odaerősítve vagy kötéllal vagy lánccal, vagy némely embernél még ma is *csikótóval* (9—10. ábra). Az első olyan egyes csuklószerkezet, amely csak egyirányba engedni mozogni a kútoszort, míg a másik (10. ábra) már kettős csuklójával két irányban.

Az ostor végén *kankarikban* van a *veder*. A *gulyakutakon* *vaskankarik* helyett *keresztfa* tartja a félakós a broncszott *favedret*.

A *gém* hátsó *boldogabbik* végére vagy a *farkára* *koloncot*, ócska ekevasat, fatuskót, ekefejet, rossz edényeket aggatnak fel. A *nagy kutakon* földig csüngő kötelet is kötnek, mert a pásztorebernek legnagyobb munkája a vízmerítés és a bojtárgyerek a kötélnél fogva segíti felhúzni a vizet.¹² Egy nagy nyájnak egy kútgém meg sem győzi a sok száz *veder* vizet. Ezért egy kútba két-három *gém* is jár.

A jószágok nyérfatörzsből készült vályúból isznak, amelybe a káván

¹⁰ Cs. Sebestyén K., *A magyar gémeskút*, Szegedi Füzetek, 1934. 57—68. old.

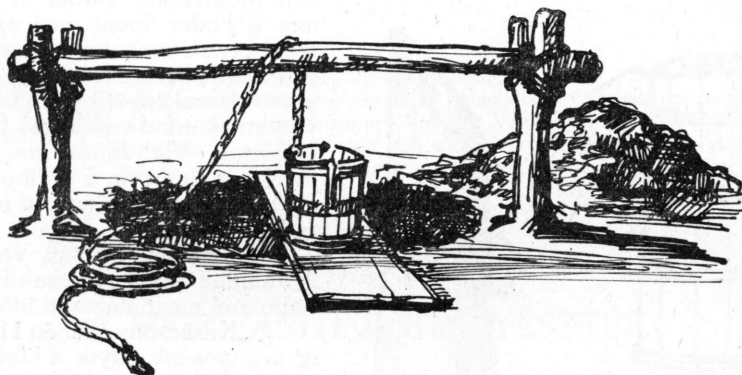
¹¹ L. u. o. a rajzát 60. old.

¹² Szabó István uradalmi segédtsízt úr közli egyik levelében Bucsatelepről: „A kút kolonca alatt van egy félméternyi magas, négy földre vert cövekre erősített lóca, amelyet ugrónak neveznek. Arra használják, hogy amikor a vizet húzzák, a bojtárgyerek erre felhág, majd a kútfarkáról lecsüngő kötelet megfogja és a *veder* húzásával egyidejűleg ő is megrántja a kútgém hátsó felét aként, hogy az ugróról leugorva lendületet vesz és úgy szalad a kötéllal.”

lévő felső vályúból folyik bele a kimert víz. A kút környékén annyiféle vályúval találkozunk, amennyit a gazdaság megkíván. A nagyvályú folytatása a *disznó, rucafürösztó*, mely sok helyen deszkával van kibélelve.¹³ Elmaradhatatlan a kút mellől a *kapitány vizeskád*,¹⁴ amelyben a kapitány víz áll. Ez onnan vette a nevét, hogy a rendőrhatalóság megparancsolta, hogy nyár idején minden udvaron tűzbiztonság szempontjából egy vízzel telt dézsza legyen.

A nagy jószágoknak a vályúját sűrűn ki kell mosni szalmacsutakkal kidörzsölve, mert máskülönben *pokla* lesz a víznek.

A csordások, gulyások itatáskor tülköléssel adnak jelt s így jelzik a *dílelist* is. A kocsisok, csikósok pedig a már divatból kiment *vízidudával* jelezték este és éjjel az itatás idejét. A vízidudát jó karvastagságú bodzafából készítették. Először kettéhasították, kivájták és vesszővel összekötözték. A vékonyabbik vége pedig 8–10 cm hosszúságú nádszálat szorítottak *mustéknak*. Egész nap a vízben állott a vályúban, vagy a kapitány vizes dézsában. Legény kellett hozzá, hogy a „marsot ki tudja fúni.” (13. ábra).

19. ábra. Kötélcsúsztató, Szeghalom, Békés m.

Néhol a *tanyasi* kutak kávján, vagy a vályúban egy-két nádcsovet látnak, hogy ezzel szívják a vederből a vizet, mert aki a vederből iszik egyenest, igen *megsüti* a hideg víz a fogát. Némelyek meg *bütyök* nélküli szalmaszállal szívják a vizet. A pásztorember, vagy az uradalmi munkások, a friss hideg vizet fából való *csobányokban*¹⁵ viszik, melyből nádsípval, vagy szalmaszállal szívják a vizet. A csoportos aratóknál a napi víz megszerzése a *csobányos* tiszte, aki egyebet sem csinál, mint a munkásokat szolgálja ki vízzel.

Meg kell említeni a *kerekes*,¹⁶ *tekerő kutakat*, melyek mindjobban kezdenek elterjedni, bent a faluban főleg az „*úri házaknál*”. Ezekből egy fatörzsből készült hengerre csavaródó kótél, vagy lánc emeli ki a vödöröt, amelyet kallantyúval, vagy kerékkel hajtának, tekernek.

Ha a kútba beleszik, vagy beleszakad a veder, *horoggal* húzzák ki, ami arra az ősi módra emlékeztet, amikor a vedret horoggal meritették meg a vízben. Ha nagyon mély a kút akkor kótélre kötött 3-ágú vasmacskával veszik ki a vedret a vízből.

A kútnak a rendbentartását a multban is, ma is szorgalmazza az előjáróság. Régen a *kút-esküdt* járta sorra a házakat, vigyázott a közkutakra, kit

¹³ Banner J., Népr. Ért., 1911. 134 old.

¹⁴ L. u. o.

¹⁵ L. A magyarság néprajza 65 old. I. köt.

¹⁶ U. o. I. 67. old.

a többi esküdttel választott meg a község, s azután egyik esküdtnek lett a kötelessége a kutakra felügyelni.

Ha valami vándor szomszjasan téved be, szívesen kínálják meg egy kis friss vízzel, de vásár alkalmával a vásártér körüli kútgazdák már külön *kütpénzt* szednek a jószágok itatásáért, míg máskor ők is ingyen adják a vizet. Ilyenkor a közkutakra külön embert állít az előjáróság, aki felügyel a kútra és az idegeneknek pár fillér ellenében ad egy veder vizet. A vásáros *gyerekek*, meg a szomszjas közönséget kínálják friss vizükkel, hogy *cúkorra* valót keressenek.

Igen érdekes szokás az, hogy a tanyán kint dolgozó embereknek, libapásztoroknak úgy adnak jelt, hogy a kútostort felengedik, s úgy hagyják, míg be nem mennek a tanyába. Ha a régi világban zsandárok jelentek meg a tanyák között, úgy adták a gazdák tudtul, hogy a kútgémet feleresztették. Amikor a szomszéd meglátta, ő is úgy cselekedett és lassan az egész határban magasan álltak a kútgémeik.

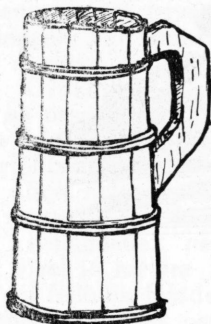
Voltak, akik a kút vizének megrontásához is értettek. Szeghalmon egy Fodor nevű ember, aki csak hátra csapott fehér keszkenőjével és a többi kocsis

nem tudott itatni abból a kútból, míg a Fodor lovai meg szemlátomást *vették* magukat. Nagy Ferenc gyarmati pásztoember meg *pévát* szórt visszakézből a kútba és a pévaszemek mind varangyos békákká változtak. Vig János mesélte: ha *kényesőt* öntöttek a kútba, addig forrott benne a víz, míg ki nem száradt.

A víznek, kútnak, varázserőt is tulajdonítanak, de csak bizonyos napokon, meghatározott időben.

„Karácsony éjfeljén 11—1 óráig aranyos-víz folyik a kérészen és aki ebből itatja meg jószágjait, azokba, nem áll be a nyavalya”.

Vagy onnan kell Karácsony éjfeljén hozni a vizet, ahova sokan járnak vizért, mert akkor azok szerencséjét is megisszák jószágjaink.

20. ábra. Fakanta, Fűzesgyarmat, Békés m.

21. ábra. Gatyaszár bádogból, Bucsatelap, Békés m.

Ha a rühes ember nagypéntek éjjelén fürdik meg napfeljőtte előtt a kérészen és utána ruháit a víznek ereszt, elmúlik a betegsége.

Nagypénteken mossák, úsztatják meg és fürösztik a lovat, disznót, juhot, hogy egészségesek legyenek.

Akit ellepett a tyúktetű, az kilencszer kerülje körül a kutat éjfelkor és minden kerülésnél bele kell néznie a kútba; elpusztulnak róla a tyúktetvek.

Aki ivás közben *víziborjút*¹⁷ nyelt el, azzal tejet kell itatni, lábbal felkötni, hogy a feje csüngjön lefelé és a szája alá tett forró tejszagra kijön a betegből a víziborjú.

Vízmezabáláskor, (mely nyáron fordul elő a nagy hőségben különböző rossz vizektől), *sóslóriumot*⁸ főznek és annak a levét isszák. Általában nyáron savanyú ételfélét, kovászos ugorka levét, *pezsgőt* isznak a szomszjaság csökkenésére.

Hát jó vizet hol találnak, milyen földben, mikor? Erre a kérdésre egyik kútmester sem tudott határozottan válaszolni. „Csak sejtí az ember, ha a véri-

¹⁷ Foltos szalamandra, salamandra maculosa.

¹⁸ Lósóska, rumex crispá.

ben van." De legtöbbnek az a véleménye, ahol sok *kutyatáj* van, ott jó vizet találunk. Szívós Imre, egyszer olyan helyet választott, ahol egy bokor kutyatáj volt. És mindig a gyökerek mellett ásott s mikor a gyökerek megszakadtak, elvégződtek, előbuggyant a jó víz. Ma sincs környéken olyan jó kút.

Víznek is az a jó, amelyekben *megédesedik a málé*, puhára fő a paszuly és nem kérés, hanem habzik benne a háziszappan, ha sok béka van benne.

Meg kell végül még emlékeznünk, hogy kinek a kötelessége a víz beszerzése, a vízről való gondoskodás: a férfiaké-e, vagy a nőké? E téren kétfős megosztást láttunk, ami a régi életformák maradványa. A ház, a család, általában az emberek víz kielégítése a nők feladata. Ők hordják még ma is főleg, legfeljebb a fiatal *süldő* 16 éves *legények* járnak ma is a kútra; dolgozó munkás bandánál is *lyány* a *csobányos*, vagy *lyányszámba* menő fiatal gyerekek.

A jószág megittatása meg teljesen a férfiak dolga. „Kötni való gazda az, aki még a lovat is az asszonnyal itatja” — mondják. Az előbbi szokás az ősi gyűjtögető gazdálkodási életmód élő emlékének mondhatjuk, míg az utóbbi pedig az állattartás velejárója, ami mindig férfiak feladata volt.

Fehér Gyula

Brunnen auf der Klein-Sárrét des Körös-Flusses.

Verf. schildert die verschiedenen Arten der Wasserversorgung im obigen Gebiete. Er bespricht die Formen der Brunnen, die der Wasserbehälter, dann die Geräte der Wasserbeförderung. Er befasst sich mit den verschiedenen Arten des Volksglaubens, wie und wo in der Erde gutes Trinkwasser zu finden sei.

A MEZŐPANITI JUHTENYÉSZTÉS.

Mezőpanit a Mezőség délkeleti részén Marostorda-vármegyében fekvő kb. 1900 lakosú székely falu, amelyben mintegy 100 főnyi régebbi, jobbágyszármazású és újonnan beköltözött románság is lakik. A falunak saját területén 3323 hold földje van, amiből 200 hold a legelő. Ez az egyik, amit tudnunk kell az itteni juhtenyésztéshez s a másik az, hogy már 30 éve megtörtént a tagosítás. A falu nagy lélekszáma s ehhez képest kis határa miatt külterjes állattenyésztés nem lehetséges. A szarvasmarhákat vetett takarmánnyal etetik s legelőn április 15.-től dec. 6.-ig csak juhokat legeltetnek, mert van ugyan kisszámú disznócsorda is, melyet naponként kihajt a pásztor a falumelletti disznólegelőre, de enni otthon kapnak a sertések reggel és este s így ez sem tekinthető külterjes állattartásnak. Juhlegelőink a falu fölötti dombvonulaton, vagy a határ távolabbi részein elterülő kopár, árvalányhajat, tippant, kőkenybokrot, galagonyát és vackort termő vízmosásos helyek, amelyeken jó, dús fű csak tavasszal és ősszel van. Juhlegelőink elnevezései: *Ponk—Szőlőfűtető*, *Juk*, *Borsfűtető* és *Borsfűalja*, *Nagyverem-ódala* Ezek a legelők részint a székely közbirtokosság, részint a község tulajdonában vannak. Nemrégén augusztustól kezdve a tarlón is legelhettek juhaink, de a néhány év óta rohamosan terjedő tarlóbuktatás (a tarlónak aratás után rögtöni felszántása) miatt mind kevésbé lehetséges és ez szükségképpen a juhállomány számának csökkenésére vezet, valamint az is, hogy a közbirtokosság *szőlőfűtetői* legelőjén pár év

óta, a tetőn, évi haszonbérbe adnak néhány holdat, amelyen búzát és török-búzát termesztnek.

E szükségesnek vélt adatok előrebocsátása után rátérek a juhokra.

Vidékünkön csak az ú. n. *erdélyi racka* nevű tájfajtaát tenyésztik, mert legelőink rosszak, soványak s ez a fajta igénytelenségénél fogva a legjobban megfelel a helyi legelői viszonyoknak, valamint — szívós természeténél fogva — az éghajlati adottságoknak is. Egyik főhaszna, a gyapja nem olyan selymes ugyan, mint a Háromszék egyes vidékein is honos *merinóinak*, melyet népünk *birkajuh* néven ismer, de a nagyon fejlett háziipar, ruházkodás szükségleteinek kielégítésére ez is kiválóan alkalmas.

A következő juhfélék ismereteseek:

Berbécs: kos, az apaállat neve. Így nevezik a himnemű bárányt is. (V. ö. rumén: *berbec* (egyes-), *-ci* (többesszámú alak); mi a szó többesszámú alakját vettük át.)

Zugánberbécs: herélt kos, ürü. Inkább csak régen te herélték ki a kosokat, hogy nem űzekedhessen, kövérebbek legyenek az eladásra, ill. levágásra szánt állatok. Ma ritkán herélik ki a kosokat, mivel legelő kevés lévén, nem tenyésztnek juhokat eladásra s másfelől a juh-hús-fogyasztás is nagyobbára a tavaszi bárányokra szorítkozik; a *berbécs-tokányhoz* szükséges húst a marosvásárhelyi piacon veszik román juh-húsmészárszékekből, amelyeket a havasi juhászok a hetivásárok alkalmával állítanak fel. (V. ö. rumén: a *jugáni* = kiherélni) *Fejő jú-nak* nevezik a lebárányzott, ill. tejelő juhokat.

Pleketorjú: az a tejelőjuh, amelynek bárányát eladják vagy megölik. Az ilyen, bárányaiktól a közös legelőre kihajtás előtt megosztott anyajuhok tejéből készítik az egyes juhtartó gazdák, koratavasszal — kb. febr. 15.—ápr. 15. között — a *pleketorsajtot*, mely kitűnő tavaszi eledel. Megreszelik és forró puliszkaszeletekre hintve élvezik. (V. ö. rumén: a *plecà*, *plecator* = elindulni, menni.)

Kirlán: másodéves bárány. Olyan fiatal anyajuh neve, amelynek még nem volt báránya. (V. ö. rumén: *cârlan*.)

Meddű: többéves báránytalan nőstényjuh.

A juhok *elnevezését*, jobbanmondva *megjelölését* az állatok gyapjának színe szabja meg. Eszerint van *fehér*, *fekete*, *szürke* juh. A *mucsa* a. m. kékesszürke színű juh. Ha ilyen színű bárányt akarunk kapni, akkor — juhászaink szerint — a *berbécs nyelve is mucsa kell hogy legyen*. A mucsa tulajdonképpen csak bárány korában kékesszürke, mert később se nem fekete, se nem fehér-színű lesz. Az ilyen bárány bőre nagyon szép, a legdrágább báránybőr s előszeretettel használják prémnek a szürke, háziszőtt gyapjúposztó-ujjas gallérrjára varrva.

A *hódas* olyan fekete v. szürke juh, amelynek a fejében, a fejetetején fehér folt van. Ha ilyen bárányt akarunk, a *berbécs nyelve is tarka kell hogy legyen* s a gyapjú színe hódas. — A *karakoj* olyan juh, amelynek egész teste fehérgyapjas, de a pofája tiszta fekete. *Kormos* az olyan fehér juh, amelynek az orrán jókora fekete folt van. *Brázda* az olyan szürke juh, amelynek az orra fehér. Nevezik *bréznek* is. Ha ilyen bárányt akarunk kapni, akkor az anyajuhot *tarkanyelvű berbéccsel* párosítjuk. (V. ö. rumén: *breaz*, plur. *brezi* = tarka.)

Vatyis az olyan fehér juh, melynek szeme körül fekete csík van.

Ha ilyen bárányt akarunk, akkor a berbécs nyelve fekete vagy tarkapettyes kell hogy legyen. (V. ö. rumén: oaches = fekete karikával szegélyezett szemű [juh].)

Teljesség kedvéért megemlítjük, hogy ha *fehérszörű* bárányt akarunk, akkor a berbécsnek úgy a szőre, mint a nyelve tiszta fehér kell hogy legyen; ha pedig *szürkét*, akkor a berbécs nyelvének tiszta feketének kell lennie. (A báránykorában *koromfekete* színű állat idősebb korában tudvalevőleg *szürke* gyapjassá válik.)

Közös juhtartás.

A juhokat minden év *dec. 6-án*, Miklós napján hányják szét a juhászok a pajtabeli teletetésre, amelyik a *szentgyőrnapi* összehányásig tart. Régente „magyar Szengyőr napkor”, azaz ápr. 24.-én gyűjtötték össze az egyes gazdák juhaikat a juhászok keze alá, legelőrebocsátásra; manapság ápr. 15. ez az időpont. Ezt az összehányást megelőzi a napokkal azelőtt történő jelentkezés, juhösszeírás, mivel falunkban 2 számadó juhász s így két nyáj van. Mindenki arra a legelőre adja juhait, amelynek juhászában jobban bízik. A legelőre adott juhokat a juhosgazda veszi számba. Az összehányt, egy nyájba tartozó juhok *serget* alkotnak. A *sereg* másik neve *turma*. (V. ö. rumén: turma, lat. turba (= tömeg) = nyáj, csorda.) A nyáj szót falunkban nem ismerik. A juhász — román oláh lévén — a szentgyőrnapi nyájkihajtáskor *csipkebokor* (seggvakaró) ágakkal rakja körül a *juhkosarat* v. *isztrungát* s ugyanígy az *isztinát* is, — és 1 napig hagyja így — ami a roszzsellemegek, szerencsétlenségek távoltartásának hagyományából ered. (A gazdák ezt a védekező eljárást ma már nem ismerik, nem gyakorolják.) Ápr. 15.-től május 1.-ig a juhosgazda feji az állatokat s árverésen előre eladják a mindennapi tejet, amit egy-egy gazda vesz meg és otthon házilig dolgoz fel. Egy juhnyájban 240–250 juh lévén, reggel átlag 5, délben 5 és este 8 veder (1 veder = 10 liter), összesen kb. 180 liter tejet fejnek naponta, ami az árverésen 350–400 lejért (12–13 P.) kél el. Az így, 15 nap alatt begyűlt pénzt a juhosgazda a közös költségek fedezésére (só, fa a juhásznak, reparálás, juhász költöztetése stb.) fordítja, ill. fáradságai fejében egy teljes napi tejet kap. Május 1.-től kezdve aztán beáll a legelői élet. Ennek 3 fontos tényezője van a legelőn kívül, ú. m. a juhász, a juhakol („karám”) és a juhász nyári szállása, amelyben a tej feldolgozása történik.

A juhászt nálunk *pakulárnak* hívják, de némelyek *majornak* és *bácsnak* is. A juhász szót nem használják, csak alföldi magyar eredetű népdalokban, népszínműben, de a tényleges életben *pakulárnak* nevezik, amit könnyen megértünk, ha tudjuk, hogy századok óta románok vagy megmagyarosodott románok voltak a székelység juhászhajói. Falunk juhászhajói is ilyen, román nevű, gör. kath. vallású, csak magyarul tudó emberek. Érthető, hogy nemcsak a foglalkozásnév, hanem az erdélyi juhászhajó szókincsének nagyobb része is román eredetű. (A szó román alakja *păcurar*, lat. *pecurarius*.) A *pakulárt* évről-évre fogadják s többnyire 1 évre. Ha jól érti a mesterségét s nem csapja be a gazdákat rossz sajtjal, hamis mérleggel, nagy híre van s a tizedik faluba is elmennek érte, hogy megfogadják s tavasszal elköltöztessék családjával, bútoraival, állataival együtt. A faluban aztán többnyire megállapodnak néhány évig, de néha egészen le is telepednek. Csak a legeltetés ide-

jében (ápr. 15.—dec. 6.) laknak künn a mezőn családostul. Többgyermekes emberek, hogy számadótól bojtárig minden kiteljék a családból. A *pakulárné* nélkülözhetetlen személye a közös juhtartásnak, mert míg ura és fiai vagy a fogadott legény legelteti és megfeji az állatokat, addig a tejet főként ő dolgozza fel. A bojtárokat egyszerűen *legénynek*, ha pedig gyerekkorban levők, akkor *fiúnak* hívják. Fizetése a következő: minden egyes *fejősjuhért* kap a gazdától 4 kupa (6 deciliter) gabonát, melynek fele búza s fele törökbúza; ezenkívül minden 10 juh után 3 kenyeret, ill. törtrészeit. A *bárányokért*, amelyeket csak szept. 1.-től őriz, darabonként 5 lejt (kb. 15 fillér) és 2 kupa (3 dl.) törökbúzát kap. A *kirlánért* és *meddüért* ugyanennyit. Végül a juhsgazdától bizonyos kialakított mennyiségű sót és ágfát. Juhait — 5—15 drb. — a gazdák juhlegelőjén tartja s a tej felhasználása után visszamaradó savóval legelői háza közelében malacokat tarthat, nevelhet. A legények és fiúk — ill. legény és fiú — mellett legfőbb segítsége a nyájörzésben a bunkós botja, aminek *matyuka*, *macsuka* a neve és haragos kutyái. A matyuka vastag bunkóban végződő, simára faragott 140—150 cm magas, egyenes juhászbót, melynek bunkójába ólmot is öntenek, hogy esetleges verekedés alkalmával hasznát lehessen venni, amire valóban fel is használják, különösen, ha a községi fogadóban, pálinkás poharak közt őrzik a nyáját. Farkas ellen is jó volna, de ez nyáron, meg ősszel nem tanyázik a mi mezőségi dombjainkon. *Kutyája* keverék kuvasz, amelynek nyakában *cöllenk* van. Ez szíjon lógó 20—25 cm hosszú fadarab, mely megakadályozza a juhászkutyát a sebes futásban, ami azért szükséges, hogy ne tudhasson nyúlászni. Futás közben ugyanis a cöllenk ütögeti a kutya lábaszárát. Őt viszont a farkas vagy más kutyák (veszettkutya) esetleges támadása ellen a nyakára illesztett cigánycsinálta hegyes vaskoszorú védi, aminek *gárda* a neve. Az egyik, a Székelyföld belsőbb részeiről idekerült pakulárunk szerint ezt a székelyek *ölv*-nek hívják (örv). Szamarat, mivel foglalkozása nem tulajdonképpen értelemben vett nomadizálás, hanem helyhez kötött és aránylag kis területen mozog, nem használ a mi pakulárunk. Öltözete olyan, mint a *jelenlegi* székely közvisélet, tehát tüszőt, hosszú hajat, kieresztett inget nem visel, csak a bocskort őrzi a *régebbi* székely viseletből. De csizmája is van. Ezeken kívül subája is, aminek *kozsók* a neve. A mostani pakulárok az írott kultúra iránt fogékony, írástudó emberek — ezt alább még látni fogjuk — s ezért azt mondhatjuk, hogy a polgárisodás útján járnak.

A juhász nyári lakóhelyét *isztinának* nevezik (v. ö. rumén: stăna). Ez fából készült, cseréppel, szalmával (régente), vagy deszkával fedett pakulárház; alaprajza négyzetalakú és egyik oldalon $2\frac{1}{2}$ —3 m. hosszú. Az illető legelő tulajdonosa (közbirtokosság, ill. község építeti meg minden év ápr. 15. előtt s helyét a juhakol hordozása szerint változtatják. Berendezése a lehető legkezdetelesebb, mert csak a bennelakáshoz s tejfeldolgozáshoz legnélkülözhetlenebb eszközökkel rendelkezik. Van tehát egy meleg *csergékkel* letakart egyszerű ágy; lisztesláda, ruhásláda; földből rakott *tüszely* (tűzhely), mely az ajtó mellett, attól jobbra fekszik s amely fölött láncon lóg az *üst*; a *savós-kád* többnyire az istina előtt áll; 2 drb. fából készült fejőveder; *krinta*, *véska*, sajtó; 2 drb. rézüst, melyeknek egyike kisebb, másika nagyobb,

és végül a *kompona* v. pedig a mérleg (ma már többnyire az utóbbi). A krinta keményfából véséssel készült kerek, egyik oldalán kifolyó csővel ellátott faedény és a sajtkészítéshez használják Som-, juhar- v. bükkfából a székeleyek készítik. Az isztina tehát a juhtej feldolgozásának helye.

Isztrunga (v. ö. rumén: *strunga*) juhakol, nyári akol, amelyben a juhok delelnek és éjjel pihennek. Benne történik a fejés is. Helyét 2–3 naponként változtatják, hogy a legeltetés ideje alatt minél nagyobb területet megtrágyázzanak. Ezt a műveletet *ganézásnak* nevezik. Az isztrungát 2–3 m. hosszú, gyér deszkázatú, kapukból vagy sövénykerítésből a pakulár állítja össze. A kerítéseket egyenként az egyes gazdák készítik el a saját anyagukból s hátukon viszik ki a legelőre a juhok összehányása előtt, vagy pedig az állatok legelőreadásakor. Ma már nem a gazdák hordják össze részenként, hanem az egyiket a közbirtokosság, a másikat a község csináltatja s így a gazdáknak nincs vele gondjuk.

Az isztrungát a Marostól délre fekvő székeley falvakban *juhkosár*-nak nevezik. Fejés naponta háromszor van; reggel 5–6 ó. között, délben 11–12 közt és este 8 órától. A fejés favedrekbe történik, ahonnan cseberbe öntik s azonnal megoltják.

Az *ötöszér*, *bárányótó* úgy készül, hogy a *bárány ótóját* kiveszik, a ganétól kimossák, megtisztítják s ami *sajt* van benne, visszateszik. 1 kávéskanányi sót tesznek belé s megtöltik *juhtejjel*, akkor bekötik, felakasztják az isztina egyik szögére s érni hagyják. Érett állapotában darabokra vagdossák s *juhtejjel* összemorzsolják egy fazekacskában. Ez a kész *bárányótó*. 10 vedernyi tejbe kb. $\frac{3}{4}$ deci szükséges belőle. A *fehérsavó* vastagjával pótolják az oltót, amely ilyenformán — napi 20–25 veder tejet számítva — 2 hétig is elég.

A *juhtejet* megalvasztás előtt langyosra melegítik s az ótótól hamar megalvadtt tejet kézzel összetörik s gyér kendőben a krintába teszik. A visszamaradó savót felforraltják s a belőle kicsapódó zsíros tejterméket, az *ordát* nyerik, amelyet azután kendőbe csavarnak, de a savót nem préselik ki belőle tulságosan. Az orda kellemes ízű, tápláló sajtféleség, amelyből minden gazdának megállapított mennyiség jár. Belőle készítik az *ordáslepényt* és *ordáspalacsintát*, de puliszkával és kenyérral is eszik. Ha a felforralt savóban a belőle kicsapódó *ordát* benne hagyják, a *zsendicét* (v. ö. rumén: *jintija*) nyerik. Ez kellemes, noha juhszagú étel, melyet kenyér v. puliszka nélkül esznek. Nincs beleszámítva a gazdák előre megállapított hasznába, de ha sajtért, ordáért v. nyíráskor az isztinához kerülnek, szívesen esznek belőle. Egyébként magát az ordanélküli savót a pakulár malacai, disznói eszik meg. Eközben a krintába tett még puha és savóval teli sajtot addig nyomkodják, amíg megszilárdul, a kendőbe tett sajtot összefacsarják vele s reá súlyos követ helyeznek, hogy a savó kifolyjon. Ekkor meggyúrják s kinyomják belőle az ú. n. *fehérsavót*, amit savanyodni cserépedénybe tesznek. Ezt a — 2–3 nap alatt — meg-savanyodott *fehérsavót*, — mely a tehéntej *irójának* felel meg: nálunk *zára* — *bálmosnak* v. *bálmosnak* nevezik s akkor törökbúzalisztet eresztve a felforralt bálmosba, a *bálmospujszkát* nyerjük. Ezt a jóízű és csemegeszámba menő savanykás puliszka-ételt salátával, sőt magában is nagy étvágyal eszik.

De kísérjük tovább a sajtkészítést. A krintából kivett és már ke-rek sajtalakot nyert sajtot a *véskába* — ma cínpléhből készült henger-alakú, oldalán átluggatott edény — illetőleg a *sajtóba* teszik, ame-lyet minden negyedórában megszorítanak kissé, hogy a savó a le-hető legteljesebb módon elhagyja a sajtot. A sajtóból kivett, felületén már keményebb kérgű, de még fehérszínű sajtot kb. egy hétig tartják szellős helyt, az isztina koszorúgerendájára helyezett polcon, hogy jól kiszáradjon s felülete jól megkeményedjék.

Van egy közismert fogásuk a csaló pakulároknak s ez abból áll, hogy a sajtból nem nyomják ki jól a savót. — hogy annál súlyosabb legyen — hanem *forró savóba* teszik, amitől a sajt erős bőrt, kérget kap s a savó sem szivároghat ki belőle. Így a ténylegesnél sú-lyosabb lévén, a pakulár hamarabb leröjja a juhosgazdák járandósá-gait, viszont az ilyen sajtból természetesen rossz túró lesz.

Egy anyajuh után 7 kg. sajtot (*félkompona* súly) és 1 kg. orda jár a gazdáknak. Régente *kompanával* mérték a járandóságokat. A *kompana* v. *pakulármérleg* fából készült kétkarú mérleg, melynek fa-tálai, jobbanmondva fatányérai madzagon függöttek. Súlynak megmért köveket használtak. később az egykarú, *római mérleget*, majd a *slá-got*, jelenleg pedig a hitelesített két tállal ellátott 5—10 kilós bolti mér-leget használják, rendes vas, illetőleg rézsúlyegységekkel.

A kiadott járandóságokat nem rovásra, hanem papírra jegyzik fel a gazdák neve után. Ezt a lajstromot a juhok összehányása napján készítik s ugyanebbe írják be, hogy minden egyes gazdának hány juha (fejő, meddő, kirlán és bárány) van az illető legelőn. Régente mindezt természetesen nálunk is fapálcikákra rótták fel, de a szám- v. jelrovást az írástudás kiszorította.

Pénteken semmit sem adnak ki a pakulárok az isztinából, mert különben nem lesz jószerencsájük. Ezen a napon se nem költöznek, az isztrunga helyét sem változtatják, se a juhokat nem hányják ösz-sze, hanem ha ápr. 14. péntekre esnék. akkor az előtte való v. utána következő napon történik a turma kihajtása.

A juhokat évente egyszer nyírják a pakulárok a gazdák segédle-tével, július végén—augusztus elején s ezért darabonként 2 lejt kap-nak. Nyíráshoz rúgós, egy darabból készült ollót használnak, de hasz-nálják az x alakú, kétdarabból álló vasollót is. Nyírás előtt sem nem mossák, sem nem úszatják meg az állatokat, mint ahogy ez az Al-földön szokásos, mert ez attól eltekintve, hogy vidékünkön a gyapjú előzetes megtisztítása nem szokás, azért sem volna lehetséges, mert nyaranta vízszükiben élünk.

A berbécek aug. 15-ig együtt vannak a fejős juhokkal, de ak-kor elkülönítik őket s csak szept. 15-től eresztik őket újra közéjük. Ez a leghelyesebb időpont az üzekedésre, mert akkor a *bárányozás* febr. 15-től kezdődik, a nagy fagyok után. Az üzekedést *beregésnek* nevezik (pl. a bərbécs megberekte a juakat [juvakat]; az anyajuh el-lését pedig *bárányozásnak* [pl. „megbáránzik a jú“]. A bárányt már 1 hónapos korában lehet enni s ha tavasz idején báránytokányt v. sültet akar enni a paniti ember, akkor *megöli a báránt*. Jellemző, hogy ezeket a szelid, kedvelt állatocskákat nem „levágják,” hanem megölik. A nyúzáshoz szinte mindegyik ember ért s ez éppen olyan

ünnepeles cselekmény a tavaszi verőfényes vasárnapok délelőttjén, mint a téli disznóölés. (Felnőtt juhot nem vágnak, mivel a juhállomány is kevés és ma már a juhhús sem főhúsétel. A kiöregedett v. meddő állatokat vásárban adják el.) A báránybőrt vagy az etajt gyakran megjelenő és öblöshangon kiáltozó *báránbőrszedő* cigányoknak adják el, vagy pedig házi szükségletre timárnál, szücsnél prémnek kikészítetik.

A vezérberbécsnek a nyakán *duba* lóg. Ez szíjjal felerősített öblös juh-harang, melynek hosszúsága 10—15 cm, szélessége 8—10 cm. Nem acélból v. rézből, hanem vashól, ill. pléhből készül, mert így könnyebb a súlya és mély, kongó hangja van. A nagyobb, rézből öntött csengettyüt *kopagónak*, a kisebbet *zörgőnek* nevezik. Ma mindkettőt városban, a *vasasbótban* vásárolják, tehát gyári készítmény, de régente a cigányok készítették.

Juhjegyek.

A juhotak különféle jegyekkel különböztetik meg egymástól. Egyegy gazda összes juhait ugyanazt a jegyet viselik. E jegyeknek végtelen változatai lehetségesek. Pl. a *füljegyek* ilyen sokfélék:

Balfülön *hátral kerékfal*. Jobbfülön *elől kerékfal*. *Patróval* (katona-fegyverbe való réz töltényhüvely) a jobbfülbe vágott kerek *lyuk*. Ugyanaz a balfülön. Balfülön *fecskefarok* alakú jegy. Ugyanaz a jobbfülön. A fül közepén bevágás. A két fül hegye lemetszve, stb., stb.

A füljegyek mellett még más módokat is használnak a megkülönböztetésre. Így pl. tüzes vassal sütik meg a juh bal-, ill. jobb pofáját, vagy pedig az orrát. Ezeket a jegyeket aztán — ha sok gazdának van juha ugyanazon turmában — a szükség szerint lehet kombinálni.

Juhbetegségek és népi gyógyításmódok.

1. A juh a téli takarmányból valami egérfészket berág, amitől *felűvődik*. Ezt a betegséget fokhagymás tejjel orvosolják. 2 deci tehéntejet, 7—8 cikkely összemorzolt fokhagymát sörösüvegbe téve, megitatnak a beteg állattal.

2. Fejfájás ellen a *vérzés* jó orvosság, ezért a pakulár megvágja a juh vakszemét.

3. Metyely ellen *disztollal* védekeznek, amely — a pakulár szerint — biztos hatású.

4. *Káptyás* (kerge) juh betegségére nincs orvosság, csak a kislányoknál fordul elő és úgy keletkezik, hogy *víz száll* az állat agyára.

5. A szájfájást kékköves máléliszttel gyógyítják.

6. Lábfájás ellen vízben oldott *kékkő* a legbiztosabb orvosság.

7. Himlő ellen *oltással* védekeznek.

8. *Rüh* ellen 1 deci *kreolint* 2 deci disznózsirral összekevernek s ezt a bőrbe bedörzsölik.

Nagy Ödön.

*

Die Schafzucht in Mezőpanit.

Mezőpanit ist ein Székler-Dorf im Kom. Maros-Torda (Transylvanien) dessen Schafzucht nicht extensiv ist. Es wird die sog. *siebenbürger racka* gezüchtet. Der Wortschatz bezüglich Schafzucht, im allgemeinen wie auch bezüglich der Bearbeitung von Schafmilch, etc. ist grössten Teils rumänischen Ursprungs, da die Hirten seit Jahrhunderten Rumänen oder magyarisch gevordene Rumänen waren. Die Schafe werden von 15. Apr. bis 6. Dez. auf der Weide gehalten. Den Winter hindurch halten die Wirte das Vieh zu Hause. — Die Schafhirte und z. T. auch die Schafzucht selbst befinden

sich im Gang der Zivilisation: man benützt eine gewöhnliche Waage, die man sich aus dem Geschäft verschafft; die Aufzeichnungen werden nicht mehr mit Kerbschrift, sondern mit Tinte auf Papier gemacht. Die Milchbearbeitung bewahrt hingegen noch uralte Züge. Die Bezeichnung der Schafe geschieht durch Zeichen, die auch anderswo üblich sind. Die Schafkrankheiten und ihre Heilverfahren weisen bezeichnende volkliche Namen auf.

MAGYARPALATKAI VISELET.

(Mezőség, Erdély).

Magyarpalatka egyik azon pár falu közül, ahol a Mezőségen még számosabban élnek magyarok. Kolozs vm. mocsí járásához tartozik. A szomszédos Keszü és Vajdakamarás szinte tiszta magyar lakosságú. A közeli Magyarszovát, Kályán és Kolozson pedig szintén nagyobb számban élnek magyarok. Hogy ősrégi település lehet, bizonyosága, hogy Keszüben és Palatkán is Árpád-korabeli a magyar templom. Hogy a fent leírt egyszerű viselete pedig nem a kultúra hiánya, hanem az élet szűksége, bizonyosága az, hogy a kis 450 lelkes ref. gyülekezet 1710. óta felekezeti iskolát tart fenn a maga erejéből.

A mezősegi magyarság szinte minden ruhadarabját ma is maga készíti. A máshol olyan rohamosan jelentkező európai divat nem nagyon hatott még rájuk. Körülményeik, életmódjuk ugyanaz mint századok előtt volt, így nem csodálkozhatunk rajta, hogy viseletük is ódonszabású. A falu összlakossága kerek számban 1000 lélek. Ennek fele román, akikkel békességben élnek. Egyformán földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik mind a kettő. A román és magyar alig különbözik egymástól. A kolozsvári vásáron, vagy nyiltabb helyeken ha megjelennek a palatkai magyarok, viseletüket mindenki román viseletnek tartja. Szerintem ennek nincs is nemzeti jellege. Ez a földművelő és pásztor-kodással foglalkozó ember ősi viselete. Hogy aztán hol van az igazság, döntsék el a szaktudósok, én leírom egyszerűen ruházatukat, darabonként, ahogy következnek. Előbb a férfiakét.

Május elején miután kicsapják a csordát, „nem irtóznak többet a marhától“ s őszig mezítláb járnak. Munkában és télen bakkancsot és bocskort viselnek. A bocskort mindenki maga készíti el, ezért olcsóbb és elterjedtebb, mint a bakkancs. A vásárbán (Mocs, Kolozs, Kolozsvár) megveszi a *talpbőrt*, összehajtja, kivágja s az orrán szíjjal összefűzi. Kapcát, szalmát tesz bele melegítőül, s szíjjal kötözi fel. Egy pár bocskor eltart egy esztendeig. Körülbelül 4 hónapig viseli, ekkor megtalpalja s így is eltart még 6 hónapig. Ára 140 lej (450 P.). A bocskor mellett bakkancsot is visel. Csizmát ritkán. (1—2. ábra.)

Gatyájuk, amiben nyáron járnak szárközépig érő korcos *gagya*. Az ünneplő gatyá alján vágottas díszítést látunk. A románokén csipkét is. Ők azonban ritkábban viselik a gatyát, inkább szűk fehér vászonnadrágban járnak, amit *solovár*-nak hívnak. A *gagya* két szára négy szélből készül, lába közt négyzetalakú darab, a *gagyafenek*. Derekán korcra van szedve. Körülbelül a 45 éves kortól felfelé vágottas dísz nélkül viselik. (4. ábra.)

1. ábra. Férfiak bocskorban bakkancsban, csizmában.

2. ábra. Férfiak harisnyában, ill. gatyában, nyakkendővel. Nyári ünnepi viselet.

Az *ing* szintén négy szélből készül. Nyaka sűrű ráncba van szedve, rajta visszahajtos gallér. F fiatalok gombbal, öregek *madzaggal* gomblyuk helyett *gombfűl*-lel hordják.

Az öregek a kézelőt is így viselik. Hogy el ne vesszen a madzag, odakötik s ott van, míg le nem nyövik róla.

Az ingujj rendes bőségű. A hónaljnál egy kis négyszögletű darab a *pálha* adja meg a kényelmes bőséget. A vállon meg egy Δ hosszúságú háromszög alakú darab a *pitykej* a kerekiséget. Minden asszony varr. Nem géppel, csak egyszerűen kézzel. Feltűnő a széles *bőröv*, amit különösen öregek és pásztorok viselnek. *Sziju*-nak hívják. Rekezeiben pénzt, dohányt, tűzszerszámot, bicskát tartanak.

Nyakkendőt is viselnek. Ez egy kb. 1 méter hosszú, 15 cm széles fekete klottdarab, amit a fiatalok (legény és házas) csak átalvetve, az öregek megkötve viselnek. Méretük fiatalnál, öregnél egyforma. (2. ábra.)

Fejükön *kalapot* és *sapkát* hordanak. Nyáron posztó vagy szalmakalap járja. Ünnepnapiokon csüngő szalaggal meg virágdíszekkel látják el. A díszet jobbfelől viselik. (Kamaráson balfelől.) Itt a románsággal való békességért magyar világban is jobb oldalt viselték. Hajadonfővel nem járnak. Télen magastetejű fekete báránybőrsapkát viselnek. F fiatal legények és fiatal házasok félrekapott tetővel, öregek kereken legyűrrik a tetejét.

Hajviseletük egészen ősi. Az öregek araszos, sőt hosszabb hajat viselnek. Ápolása a következő: hamulúggal minden vasárnap megmossa, *ruca zsírral* vékonyan bekeni, egy ritka, ú. n. *bontó fésűvel* kibontja, sűrű *simítóval* lesimítja, szélét kifelé kunkorítja s úgy van egész héten. Be nem fonják. Nem is emlékeznek rá, hogy valaha befonták volna. A szomszédos Szavában, hol a románság közt 8—10 magyar család él, fésűt is hordanak az ilyen nagyhajú öregek. Dacára, hogy ma már ezt a hajviseletet kezdik elhagyni, még mindig általános.

Télen a gatyára ú. n. szűrposztóból készült egyszerű nadrágot húznak. Eddig a fehér szín volt általános, újabban a szürke jön szokásba.

A harisnyát és kabátot az *ember* (férfi) varrja, a fehéreneműt az asszony. A harisnya formája egyforma felnőttél, gyermeknél. Egyedüli különbség, hogy a gyermekharisnyának csak két fótja van hátul, nagy embernél, „hogy a fara bele férjen“, a két „nagy fót“ mellett két „kis fót“ is van. (5. ábra, 1—3. kép.)

Érdekes a készítési módja. A házilag készült posztóból kiszabja a szabó a maradékért. A szabó egy ügyesebb kezű falusi ember. Aki harisnyát szab, visz egy *vég posztót* s az összes családtagokat, kiknek harisnyára lesz szükségük, megméri s a harisnyát leszabja.

A szabás tehát egymásután megy végbe. A posztóból letekernek annyit, amennyi ráfér az asztalra. Egyik ereszti, a másik visszahajtja, hogy duplán legyen. Utána leméri a deréktól a cipőig levő hosszát az illetőnek s rámeri az asztalon levő posztóra, kormos üszökkel megjegyzi, ollóval levágja. Megméri a posztó szélességét, utána ugyanazal a szalaggal a lábszárat. Ha szűk, a hátsó *kis fót* lejön a térdig, így adja meg a bőséget. Karácsony előtt kb. 2 héttel éjjel-nappal szab s minden férfi varrja az ünnepi harisnyát. A legény is megvarrja a magáét. Sok elrontja a varrást, ezért szívesebben kaszál egy napig helyette. Úgyes ember egy este megvarr 4 harisnyát.

A felső ruhák között ezután a „mejjrevaló” következik. A mejjrevaló szőrrel befelé fordított ujjatlan, elől vagy oldalt gombolós ruhadarab. Fiatalok, öregek, nők és férfiak egyaránt viselik. Különbség csak a rátétdíszek, vagy hímzések színei között van. A fiatalok festett rátétdíszítésű, az öregek és asszonyok inkább himzettet viselnek. A mejjre-

3. ábra. Vénember lajbiban és bocskorban.

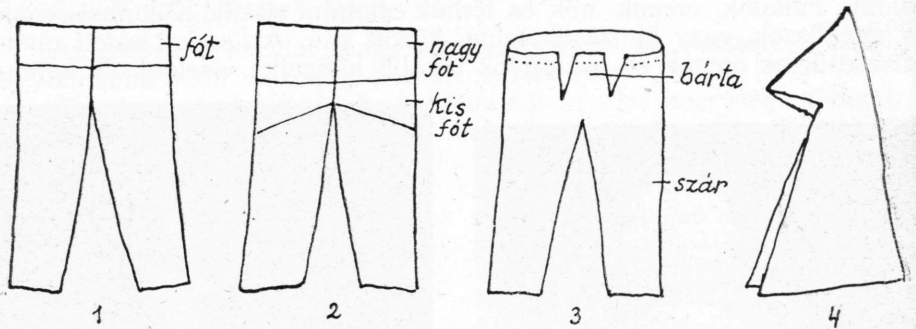

4. ábra. Magyar férfi gatyában, mejjrevalóban.

valókat többnyire a szomszédos Keszűben készítik, hímézik. A fiataloknál a mejjrevaló használatát a *lájbi* szorítja ki. (3. 4. ábra.)

Kabátot is mindnyájan viselnek, csak a színben van eltérés. Fiatalok szürkét, öregek fehéret is viselnek. A kabátra báránybőrből készül a gallér. A gallérelnkülit *ujjasnak* nevezik. A kabátot és ujjast a mejjrevaló fölött viselik. A kabát és ujjas is otthon készül.

Utban vagy nyáron hálni a szűrt (*gluga*) használják. Teljesen elűtő az alföldi szűrtől, amennyiben nem más, mint egy térden alulig érő

5. ábra.

nagy csuklya gallér (5. ábra, 4. kép). Télen bunda felett is viselik. Kivált mikor havon hálnak. Erre pedig csak sor kerül minden télen a szabadban telelő juhok bárányozásakor. A gazdalegénynek kiinn kell a juhok közt hálni, különben megfagy az újszülött kis bárány. Szolgalegényre nem bízzák ezt, mert nem érdeke és nem vigyáz eléggé. (6. ábra.)

6. ábra. Szűr (*gluga*), alatta a bunda.

Rajta kívül viselik a „korszok”-ot. Ez térdig érő ujjas, galléros rátét díszítésű bőrkabát, amit a szűcs készít. (7. ábra.)

Utoljára említjük a legtekintélyesebb felső ruhát, a *bundát*. A bundát téli időben útra, vagy hálásra használják. Ujjatlan. Rendesen 6 berbécs (kos) bőrből készül. Inkább szőrivel befelé viselik. A háton lelógó gallérja nemcsak dísz, hanem hó és vihar ellen kitűnő védelem. Mikor a havon hálnak benne, feléje veszik a szűrt (*glugát*), hogy a nedvesség ne ártson a bőrnek. Sokszor arra ébred a pásztor, hogy belepte a hó. Bundája rendesen a családfőnek van. Jobbmódú helyen a legényfiúnak is.

Női viselet.

Lábbelit úgyszólván csak télen és ünnepen viselnek. Szentgyörgy naptól őszig mezítláb járnak. Télen csizmát hordanak, amibe háziszóttos gyapjúkapcát húznak. A fiatalok a magasszárú fűzős cipőt is viselik. Rendesen a vásárban veszik.

Ingük kendervászonból készül és derékig ér. Nyaka sűrű ráncba van szedve, hátul kivágva és madzaggal, cérnával összekötve. Az öregek inge nyaknál csak egyszerűen ráncolt. A fiatalokén 2—3 cm keskeny gallér is van. 30—35 éves korukig gyöngyöt is viselnek. Ezen túl azonban már nem. Az ing ujjja lobogós, vagy ráncolt. A lobogós ujj

7. ábra. Kozsok.

8. ábra. Asszony ujjas bundában.

teljes szélességű egész végig, kézelő nélkül. A ráncolt ujj sűrű ráncokban végződik. A vállon hiányzik a férfiak ingén található *pikkely*, mert amint egyik asszony mondta: „mi nem hordunk zsákot”. Alsó testük legelső ruhadarabja a szintén vászonból készült „pendely.” Derekat madzaggal erősíti meg. Erre jön a *fersing*, ami bolti anyagból is ké-

szül. Maguk elé szintén bolti anyagból készült kötényt kötnek. Gyerekek, leányok, sőt asszonyok is kb. 40 évig viselik a mellénnyel egybevarrott szoknyát, a *köntöst*. Idősebb korban a *lajbi* külön darab. Nyáron lajbiban, télen *mejjrevalóban* járnak. Mejjrevalót, mellényt fiatalon is viselnek. A mejjrevaló, akárcsak a férfiaknál, szőrivel befelé fordított, elől vagy oldalt gombolós ujjatlan bőrruha. Helybeli, vagy a szomszédos keszűi szűcsök készítik és hímezik ki igen szépen. A lájbi felett nyáron *lékri-t*, a mejjrevaló felett télen *újas-t* viselnek. Keszűben az újast *pundri-nak* nevezik. A lékri bolti anyagból készült blúz. Az újas szintén boltból vett flanel posztóból készül, de mindkettő házilag.

Kizárólag téli ruha a szőrivel kifelé viselt újas *kurta bunda* (8. ábra.) és a szőrivel befelé viselt újas, a kozsok. Mindkettőt a szűcs készíti s látja el kevés rátétdíszítéssel. Ez a két ruhadarab, ami nem otthon készül. Ha útra mennek, esős időben a férfiak *glugáját* (szűr) is felveszik. Szívesebben viselik azonban a gyapjúból kötött nagykendőket.

Hajukat életkor és családi állapotuk szerint fonatban, vagy kontyban hordják. A leányok egy hátul lelógó nagy 3-as fonatban, melynek a végén szallag van, a fejükön fésűdíszet hordanak. Mikor a lány férjhez megy, a násznagyasszony felkontyolja. Régen a kontyoláskor *fűketőt* is kapott, amit a kendő alatt viselt. Ma már elhagyták, csak kendőt viselnek. Nyáron vékonyabbat, télen melegebbet.

Tökés Béla.

*

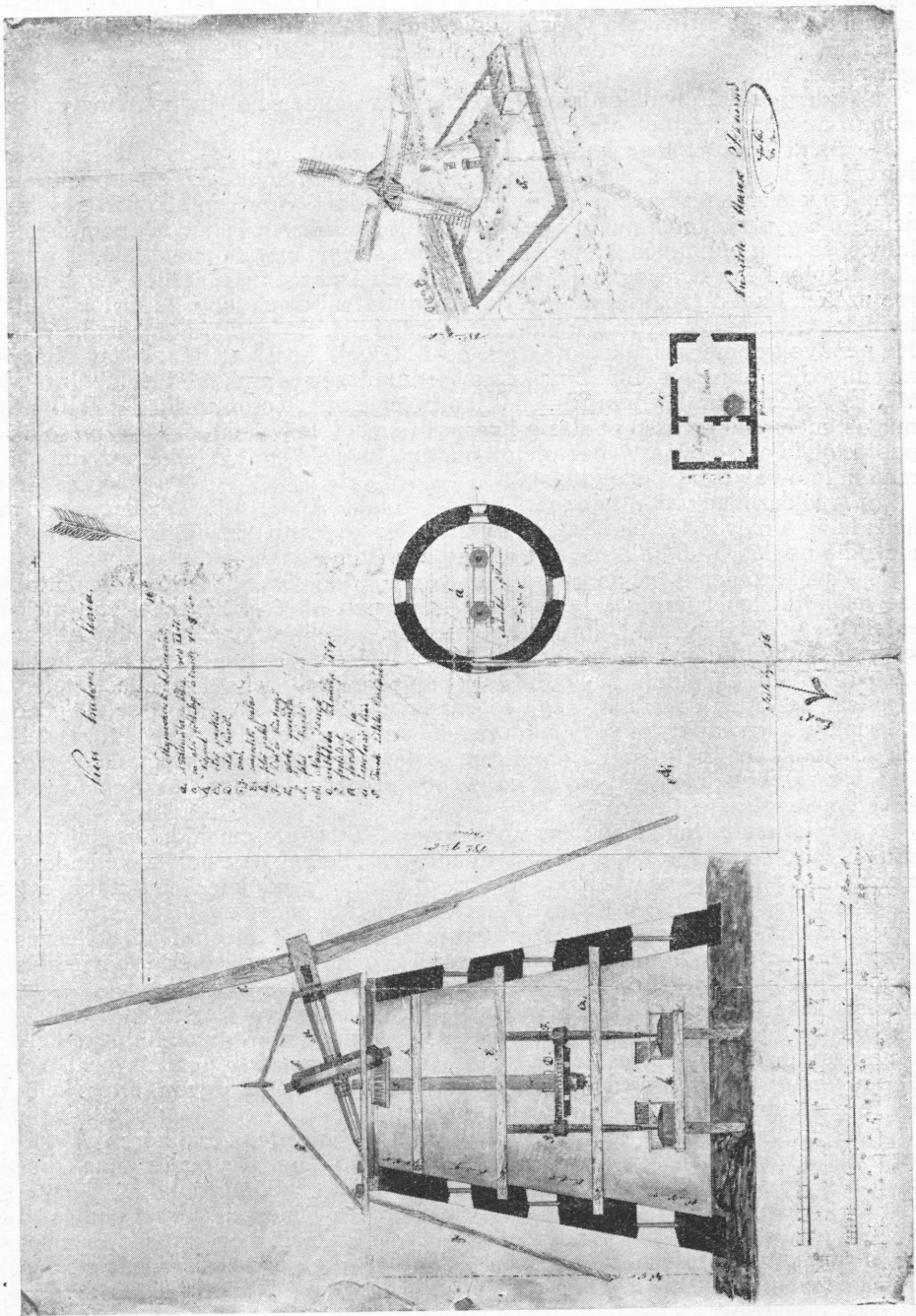
Die Tracht in Magyarpalatka.

Im siebenbürgischen Dorfe, Magyarpalatka (Kom. Kolozs) ist die Tracht der Rumänen mit der der Ungaren übereinstimmend, da die Rumänen die Kleidungsstücke der ungarischen Bevölkerung übernommen haben. Die Kleider werden aus Hanfgewebe, aus Tuch und aus Schaffell hergestellt. Ein Teil der weiblichen Kleiderstoffe ist schon städtisches Fabrikat. Verf. gibt die Beschreibung der verschiedenen Kleidungsstücke. (Siehe Abbildungen).

KÖZÉPENHAJTÓS SZÉLMALOM HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN.

A magyar szélmalom monographiáját Lambrecht Kálmán írta meg az Ethnographia XXII. évfolyama 1—6 füzetében részletesen és behatóan, utána a szélmalomról csak kellő vigyázattal lehet szólni, anélkül, hogy ismétlésbe ne esünk. Hogy ez alkalommal mégis a szélmalommal foglalkozom, azért van, mert olyan kezdetleges szerkezetű malom rajzát ismertetem, amilyen Lambrecht munkájában nincs közölve, azonkívül a mestersző anyagát szaporítom, végül a szélmalmok számának feltüntetésével elterjedt voltát bizonyítom.

Hódmezővásárhely város levéltára őrzi azt a szélmalomrajzot, melyet most bemutatok és melyet Marcsó készített 1874. jun. 18-án. E rajzhoz tartozó iratokból megtudjuk, hogy 1874 év február 7-én Kelemen József és Kelemen Gábor helybeli lakosok megvették Bellák Ferentől a pusztai ú. n. Kishalom dülőben levő 300 □ öl legelőrészt, mely a hódmezővásárhelyi 20483 sz. telekkönyvben 10210 b. 4. 6. szám alatt van bejegyezve. Ezen fekvőséget szélmalom helyül szándékoznak használni. Az építvények rajzát és körülírását csatolva, engedélyt kérnek a felépítésre. Egy másik irat a helyszínen megjelent küldöttség jelentését tartalmazza 1874. aug. 12-ről, mely szerint a szélmalom fala a közlekedési

Középen hajtós szélmalom. Hódmezővásárhely. Marcso István építész eredeti terve után, 1874. Alaprajz. Meiszel. Távlati kép.

dülő úttól 7 öl 2 láb, a vitorla járása pedig 6 öl 1 láb távolságra van; Czeglédi István mesgyéjétől a malom fala 5 öl 4 láb; Bellák Ferenc mesgyéjétől a malomfal 5 öl 3 láb; a vitorla járása pedig 4 öl 3 lábra esik. A malomtelep úgy a dülőút, mint a szomszédok felől körülkerített. Felállítására semmi kifogás nincs.

Eddig szól a hivatalos irás. Öregek szájavallomásából tudjuk, hogy még abban az évben felépült. Ma is működik.

Az itt bemutatott szélmalom a felülhajtós szélmalomhoz hasonlít, ennek is három padlása van, de míg a felülhajtós malomban a kőpad az első padláson van, a gyorsítókerék és az orsók a másodikon, addig ábránkon a kőpad a földszinten, a gyorsítókerék pedig az első vagy alsó padláson. Tehát se nem felülhajtós, se nem alulhajtós, hanem középhajtós szélmalomnak mondható.

Sipter Péter 80 éves szélmolnár felvilágosításai szerint a szélmalmot a város szélén, ahol a szél szabadon járta, vagy mint a bemutatott példányt is, külterületen a tanyák közt, meg a pusztán állították fel. És pedig dombos helyen. Ha nem volt domb, csináltak 1 m. magasat. Lóval, kocsival gázoltatták, hogy ne süllyedjen a malom fala. Emlékezés szerint a szélmalmok falát téglából rakták. Egy szélmalom falában 75—85.000 drb. téglá van. Toronyszerű fala 10 m. magas, mely alul az alsó padlásig 1 m. széles, ettől fogva 60 cm., a második padlástól 45 cm. vastag. A bemutatott malom kivétel, mert a leírás szerint „a malom fala vályogból építendő.”

A földszinten van a falban 2 ajtó és 2 ablak. A két ajtó közül az egyik kelet felől, a másik dél felől esik, mert erről legkevesebb szél jön. Az első és második padlás 3—3 ablakú; a felső padláson nincsen ablak.

A földszinten 1 m. magasságban van az őrlőköveket tartó kőpad (b), melyet körül lehet járni. A kőpad négy oszlopon áll és kötésekkel van megerősítve. Az őrlőköveket külön-külön gerendák emelik vagy süllyesztik. Ahány kő van, annyi külön emelőgerendának kell lennie. Az emelőgerenda egyik vége a kőpad egyoldali átellenes oszlopába bevéselt helyre van becsapolva, a másik oszlopon keresztül megy és ennek a külső végén van a szabályozó sróf, mely a gerendát le- vagy felhúzza. Régen ékkel emelték vagy süllyesztették az őrlőkövet liszt- vagy daraörlésre. Az emelő gerenda közepén áll az olajozó persely, ebbe megy a korongvas. A kőpad mellett egy-egy lisztesláda van az őrlemény részére.

Amint említettem, alsó vagy emelőgerendánál fogva emelkedik és süllyesztődik a felső kő; t. i. a kőpad oszlopában keresztül megy az emelő kő gerendája, melynek végéből egy sróf felmegy a kőpad felső gerendáján keresztül s egy szarvascsavar által szabályozható. A felső kő lyukába megy a villás vas, mely a követ hajtja. Ehhez még meg kell jegyezni, hogy az orsón felőli villásvas a természetben nem ér fel a második padlásig, hanem az alsó és felső padlás közti két oszlop egyikébe bele van vésvé és csapolva egy kalodafa vége, a másik vége a másik oszlophoz csavarral bekötődik, vagy kieresztődik a hajtáshoz, hogyha kell, a gyorsítókerékhez be lehessen fogni az orsót, ha nem kell, kihúzhassák. A villásvas csapja a kaloda közepén forog. Ezt a villásvasat egy 20 cm. vastag, sugáran vastagodó fa = orsószer fogja körül. Ugyan erre ékelődik rá a hajtandó orsó (F, G) az alsó padláson.

A kő átmérője 24—60 hüvelyk. Ezt kerek deszkakéreg veszi körül. A kéregre jön a rámafa, mely a nagy garagyot tartja, a kis garagy pedig ennek hátsó részére van felakasztva és egy madzag által szabályozódik. A villásvasat kövágáskor a felső padláson lévő fa-gránikkal felemelik egy padlással feljebb, a felső követ pedig daruval, a karvasak közt megfordítják és megvágják (a kövágást lásd Népr. Ért. 1935. évf. 81. l. 6. ábra). Vágás után a követ visszaeresztik, rá a villásvasat és a gyorsítókerék fogai hajtják tovább az orsó csövezését.

Az alsó padláson a gerenda közepétől egész a tetőzet alatti milligerenda közepéig ér fel a tombác (I), melynek alsó részén van a gyorsítókerék

(D), legfelül pedig a *dob* (I). Itt kapcsolódik be a nagy, vagy szelestengőn levő nagy kerék (N).

A gyorsítókerék négy, egymásba kapcsolt gerendára épül, melyen szilfa palincok vannak, azokból kerekítődik ki a kerék. A gerendákra épített palincs két sorból áll, egymástól két hüvelyk távolságra, közte 2 hüvelyk vastagságú akác *fogakkal*. A fogak száma 125—135 közt váltakozik. A fogak száma szerint a kerék átmérőjének is ugyanannyi hüvelyk nagyságúnak kell lennie.

Az orsók csövei is 2 hüvelyk szélességben állítódnak. A 24 csöves orsó tehát 24 hüvelyk átmérőjű. Az orsók csövének száma 23—30.

A tombácot a gyorsítókerékbe mind a négy sarkon 3 3 ékkel szorítják fel. Felső részén van a *dob*, melynek 28 *dobcsöve* somfából való. A csövek a két szilfából előállított *dobtányér* kivésett lyukaiban vannak. Itt is 2 hüvelyk vastagságúak a csövek és 2 hüvelyk szélességűek a közeik. A felső tányér kisebb, mint az alsó, még pedig azért, mert a szelestengőn levő nagy kerék is ferdén van a tengő állásánál fogva és így illenek az orsó csövei közé a nagy kerék fogai, hogy azt forgathassák.

Legfelül van a tetőszerkezet, mely így állítódik össze: A malom falába 15 drb. sukkos vastag (4—5-ös hosszú) *gerenda* van befalazva, egyik a másiktól 70 cm távolságra. Ezeket a gerendákon egy sor *palincs* van keréktalp módjára vasszegekkel erősítve és a malom kerekiségéhez kikerekítve. A palincs szélén szilfából karima, perem van odaerősítve, hogy fordításkor le ne jöjjön a tetőzet. A palincs fecskefarokra van kivágva, e kivágásokba toldják bele a felső részen a gömbölyű *kisgerendákat* és ezen csúszik a forduló *majorpang*. A majorpangra tevődik a két *nagy görbegerenda* (K) olyan távolságra, hogy a négy gerendára két sor szilpalincsból épített *nagykerék* (N) s az ezt körülvevő és puha fából (nyár, szil) készült *forgó-kerékkel* együtt elférjen közte. A forgókerék nem veszi körül egészen a nagy fogaskereket, alul féloldalról 36 hüvelyk elmarad, ahol két félhüvelyk vastag és két hüvelyk széles vas egymásba menve, egyiknek a vége a görbe gerendába, a másiknak a vége nyolc hüvelyk kvadrátos bunkós fába: a *héblibe* kötődik bele. A bunkós kolonc súly gyanánt szolgál. Ennek a súlyfának az oldalára egy hüvelyk átméretű *kapocsvasat* vernek. A görbegerendának az oldalán egy 36 hüvelyk hosszú és 4 hüvelyk átmérőjű lecsüngő *függő oszlop* van, melyből a görbegerenda irányában egy ághoz hasonló vas áll ki, így a 15 sukkszerű *héblifa*, mely *gém* által húzatik fel, beleakad a függőoszlop ágas vásába. A *gém* a görbegerenda vége irányában úgy bújik ki a tetej alól, hogy az a belső végtől a külsőig 2 és fél öles legyen; erre a célra a tetejen *macskaháznak* nevezett lyuk van. A *gém* a macskaház szemöldökfájának közepén egy sas és *horog* által felköteve működik. A gémből a farpánthoz lánc vagy kötél szolgál, ami által a molnár megfogja vagy elereszti a malmot. A két görbegerenda külső részeihez mennek körül a csúszó majorpang tetején a különböző nagyságú *kisgerendák*, a végeit kivésik, belecsapolják a *fedélfa* alsó végét, a felsőt pedig a fedél tetején lévő kis kerék *árbochoz* szegeznek. Az *árbot* csak a fedélfák tartják, alsó vége azonban egyik *kis gerendába* van belekapcsolva.

A két görbegerenda közepére jön a *mitligerenda*, melynek mind a két vége a tetején kívül ér legalább 2—2 méterre. Közepébe a bálványcsap. A két görbegerendán felül a szelestengő vékony végénél keresztül tevődik egy *kis gerenda*, erre akasztják a *fordító* vagy *fagerendát* és ehhez kötik a *mitligerenda* kiálló végétől a két *karpántot*, melynél fogva fordítódik a tetőzet. A két görbegerendának a fafelől belső oldalán olyan hosszú vésés van, amiben a *kis görbegerenda* benne van és előbb, vagy hátrább lehet tolatni ékek által, azért, hogy a nagy kerék fogai a dobtól távolabb vagy közelebb essenek.

A *kis görbegerenda* közepén a belevésve a *négyszegletes vaspörső*, ebben forog a szeles tengely csapja: egy közepén kivölgyelt acélszem. A pör-

sőben a szeles tengő csapján van egy *gomb*, mely mindig az olajban forog, szállítván a csaphoz az olajat. A pörső egyik oldalából félhold alak van kivéve, ezen belül van a *gomb*, azért, hogy a szeles tengely csapja a szem közepébe essék.

A görbegerendának a vitorla felőli végére teszik a *nagy medvegerendát*, mely legalább 16—18 zoll (45 cm) magas. Ennek tetejére jön a *kis medvegerenda*, ennek ismét a tetejébe egy akácfából való *vánkos*. A vánkos közepé kivölgyelt, hogy abban forogjon a *szeles tengő* (M). A nagy és kis medvegerendába két ajtófelet állítanak 30—32 zoll távolságra. Az ajtó felső küszöbe: az *árker*, a szeles tengő felett van, hogy a szél az ajtófelet ki ne csavarja, e végből két oldalt *srégpánttal* van kitámasztva, úgy hogy a pánt alsó vége a nagy medvegerendába, felső vége az ajtófélhez van belecsapolva. Az árker bedeszakázódik, de a 18 zoll széles ajtó levehető. Ezen bűvik ki a molnár ékelni, vagy srófot megszorítani. Ugyanitt megy ki a szeles tengő végére, ha csigát kell felkötni, hogy a *keresztágot* és *vitorlát* (O) felhúzzák.

A szelestengő egy darab tölgyfából való, mely 2 láb vastag és 24 láb hosszú. Ha nincs ilyen, az eselben négy akácfát állítanak össze és abból faragják ki 24 hüvelyk vastagságúra. A szelestengő tetőn túlérő része négyszögletes, át van vésve keresztben 8 hüvelyk vastagságban, 17—17 hüvelyk szélességben. Ebbe a tengely lyukba megy a keresztág és a vitorla. Ha a keresztág kettős, úgy a kis keresztág kemény-, a nagy keresztág fenyőfából készül.

A vitorla legalább 35 láb hosszú fenyőfából van faragva. Alsó végétől számítva 9 hüvelykre kivésik 3 hüvelyk széles, 1 hüvelyk vastagra. Ilyen vésést húzat csinálnak, a többi része a vitorlának kopaszon marad. A vésésekbe helyezett 20 szál fenyőlécet függőlegesen lefele 3 szál léccel köti össze, melyek egymástól 14 hüvelyknyire vannak. A két első léccel hátról szegeződik fel a léccel végére, a harmadik léccel már elülről. A vitorlaszárban levő részeket úgy kell beosztani, hogy hátulról egyenesen egy sorban legyenek, elülről pedig a hatodik léccel másfél hüvelyk megtérés legyen benne hátrafele. A kezdő léccel végénél egyik saroktól a másik keresztárokig vésődik ki. Így van meg benne a szélfogó hajtóképesség. A *keresztlécek* közül minden másodiknak a vége kimarad legalább 18 hüvelykre, melyre háromszögalakú fát szegeznek, ennek végére 6 hüvelyk széles deszkát, akkor a vitorla és deszka közötti 12 hüvelyk széles deszka a *lejáródeszka*, amit erősebb szeletekben levesznek. A lejáró deszkára hátul több kis léccel szegeznek, melyek végei 2 hüvelyknyire kiérnek. Ez alábűvik a 6 hüvelykes deszkának. A vitorlára szegeződik egy kis léccel alól, a másik felől egy szeggel fordító gyanánt. A vitorla részei: *vitorlaszár*, *vitorlalécek*, *vitorlavászon*, *nagy keresztág*, *kis keresztág*. Régen nem volt keresztág, a vitorlaszárak oly hosszúak voltak, hogy a szeles tengelyen átdugva 2—2,5 öl volt és összevasalva tartották egymást. A vitorlák *ollóban állanak*, a molnárok szerint villámcsapás ellen.

A vitorlákra 30 láb hosszú, 5 láb széles vásznat feszítenek ki, mely körül van korcolva és ebbe a korchá 1 cm vastag kötelet húznak. Ezeknek alsó vége 3 lábnyira kint lóg, megcsavaráskor ennél fogva köti meg a molnár.

A malomparton a malom falától kifele 9 lábnyi távolságra *karókat* ásnak le, hogy a *tekerőkocsit* beleakasszák. Ennek a kocsinak a közepén hengeralakú tengelye van, felső végén egy nagy karikával van átkötve. Ebbe a karikába a molnár egy rudat dug és azzal forgatja a tengelyt. Így tekerődik a fagerendához kötött kötél a kocsi hengeroszlopához, amikor a tetejét a szélhez alkalmazva fordítja.

Sipter Péter szélmolnár szerint ilyen, mint az itt bemutatott szerkezetű szélmalom, kevés volt. Hódmezővásárhelyen a felülhajtós volt elterjedve. Alulhajtós is volt, mely kezdetlegesebb a bemutatottnál. Papucsos malmot nem ismert se ő, se a többi szélmolnár. Bakos szélmalomra ötre emlékezik. Hatvitorlás hollandi szélmalom az 1843-ban született Megyelka Lajos szerint kettős volt, egyik a Kiserdősor végén, a mostani „Tóth malom” helyén, melyet le-

bontottak és négyvitorlást állítottak helyére, ami 1873. nyarán leégett. Ennek helyére építették a jelenlegi *hívő gőzmalom*.^{*} A hatvitorlás malom fel van tüntetve az 1804-ből származó céhlevél jobb sarkában a Hódtó mellett. A másik hatvitorlás szélmalom a Rárósi úton volt. Szeremlei Sámuel azt írja a város történetében, hogy az 1700-as évek vége felé, sőt 1808-ban is 3 szélmalom volt a határban. A molnárcéh iratai szerint 1836-ban 7 szélmolnár lépett be a céhbe. Kovács Ferenc: „Hódmezővásárhely és vidékének statisztikája az alföldi vasút érdekében” című munkája szerint 1863-ban 50 szélmalom volt. 1893-ban 30 taksás szélmalom van. A statisztikai közlemények 1906. évben 23 szélmalomot tüntetnek fel.

Egy szélmalom 1862-ben három hold földdel 1000 forintért kelt el.

A város szélén az öregek emlékezése szerint a következő szélmalomok voltak: a mostani hívő-malom helyén 1, Ujvároson a vályogvető gödröknél 1, a Makai útfélen 3, a Kútasi útfélen 4, a Szentesi útfélen 5 (1 megvan), a Rárósi útfélen 3 (1 megvan), a Rác útfélen 3, Tarján végen 1. A külterületen: Csomorkányon 4, Ráróson, Csókáson, a pusztán, a Kishalom dülőben, Mártályon, Téglás szélén, Erzsébeten, Görbeúton, Kopáncson 1—1.

A városi levéltár iratai szerint a világháború után, 1924-ben 21 szélmalom van. Ebben az évben a szélmalomok tulajdonosai azért kérték a taksa leszállítását 2 koronára, mert a szaporodó gőzmalomok miatt nincs olyan keresztük, mint korábban volt.

Ma már legtöbb szélmalom motorral van felszerelve. Ha nem fú szél, megereszlik a motort.

Az első gőzmalom, a Bauer féle 1872-ben épült, a második, a Tóth-testvéreké 1874 évben.

*

Hódmezővásárhelyen a szél iránya és erőssége szerint a következő megkülönböztetéseket használják a szélmolnárok: *gyenge szél*: a legarányosabb szél, minden irányból jön, de bár gyenge, mindazonáltal egy pár követ elhajt; *sima szél*: a legjobb szél, napfeljöttétől napnyugtáig fú és egyenlően, két pár követ elhajt; *alszel*: onnan jön, ahol újév táján lemegy a nap. Nem állandó: néha percekig, máskor órákig fú, van eset rá, hogy egész nap is. Addig fú, ameddig az eső esik, mert esővel jár; *felszel*: a legerősebb és legarányosabb szél; *kapkodó szél*: nyári szél, változékony, forgószeles; *erős szél*: északról és naplementről jön, elviszi a ház kéményét is. Vitorlavászon nélkül is lehet vele örölni. Soká tart, néha hónapokig; *forgószél*: rossz szél, mert nem lehet használni. A forgószelek szárazságban jönnek, majd összetörik a malmot, vitorlákat, fogakat; *napos szél*: reggel kezd fúni, mint a forgószél, keletről és mindig a nap irányában fú, naplementre már nyugaton áll; *viharos szél*: nyári naplementről jön. Félnék tőle a molnárok, mert kárt tesz, még a vitorlát is leszerelik, hogy szelet ne fogjon.

Kiss Lajos.

*

Windmühle mit mittlerem Triebbalken in Hódmezővásárhely.

Verfasser stellt uns eine Windmühle mit zentralem Triebbalken dar. Die Konstruktion dieser Windmühle können wir auf der beigelegten Abbildung sehen.

* A malomalapító Tóth testvérek reformátusok voltak, de fiatal korukban nazaránusok, helyi néven *hívők* lettek, ezért mondják a malmot *hívő-malom*nak.

A NÉPRAJZ SZEREPE A RAJZOKTATÁSBAN.

Felvetvén azt a kérdést, hogy milyen szerepet tölt be, illetőleg milyen szerepet kellene betöltenie a néprajznak a fiúiskolák rajztanításában, természetesen a rajzoktatásnak kizárólag művészeti ágával¹ foglalkozhatunk. A közép- és középfokú iskolák művészeti irányú rajzoktatásának célját általánosságban az illető iskola-fajta színvonalának és a tanulók általános szellemi fejlettségének megfelelő mértékű műízlés-fejlesztésben, illetőleg a műalkotások művészeti értéke iránti fogékonyság felkeltésében és fokozásában jelölhetjük meg. A közép- és középfokú iskolák rajztanításának célja tehát az, hogy a rajztanítással és a műalkotások szemléltetésével bizonyos fokú képzőművészeti kultúrát nyújtson.

Az így nyújtott képzőművészeti kultúra azonban akkor válik a nemzet számára valóban értékké, ha a tanulókat elsősorban a magyarság szín- és formakultúrája iránt tesszük fogékonnyá. A nemzeti szín- és formakultúra iránti fogékonyságra irányuló nevelés a művészeti nevelés szempontjából is nagy jelentőségű, mert az egyes műalkotások forma- és színjelenségeiben objektívalódott nemzeti szellem megragadása az igaz műélvezetnek is elengedhetetlen előfeltétele.

Az egyes nemzetek művészeti kultúrájának mélysége és gazdagsága nagyrészt attól függ, hogy mennyire hatotta át azt a nemzeti szellem. Képzőművészeti, zenei, irodalmi kultúráról, mint nemzeti kultúráról azoknál a nemzeteknél beszélhetünk a szó igaz értelmében, amelyeknél a forma-, a színszeretet, a mesélő- és költőkedv önként tör elő, amelyeknél már a nép lelkében benne él a vágy, hogy ezekkel az eszközökkel fejezze ki magát.

Sajnos, a magyar népművészet szín- és formavilága nincsen még esztétikai szempontból annyira feldolgozva, hogy az abban rejlő jellegzetesen magyar művészeti elemeket a magyar képzőművészet jellegzetesen magyar művészeti tartalmával egybevehetnénk, lehet tehát, hogy már a népművészetnek a képzőművészettel való együttemtöltése is tulságosan merésznek és mesterkéltnek látszik. Azonban, ha az egyes magyar festőművészek munkáiban az idegen áramlatok hatásai, továbbá az egyéni forma- és színek mellett, illetőleg mindezek mélyén bizonyos jellegzetesen magyar szín-, vonal-, formaritmus felfedezhető, akkor ennek kétségkívül ugyanabból a forrásból kell táplálkoznia, mint amelyből a nép művészeti és általában formaalkotó munkássága táplálkozott. A népművészeti és képzőművészeti alkotásokban egyaránt megnyilvánuló nemzeti szellem, mint közös forrás hozza kapcsolatba ezt a más tekintetben egymástól távolos két művészeti ágat. Ennek a mély, fogalmi úton nehezen kifejezhető, inkább csak megérezés útján megragadható kapcsolatnak a felismerése világítja meg azt a szerepet, amely a népművészetet a rajzoktatásban megilleti.

Abban az esetben, ha a népművészet alkotásait nemcsak mint néprajzi ritkaságokat tekintjük, hanem mint a nemzeti szellemnek színekben és formákban megfogalmazott kifejeződéseit, akkor kézenfekvő az a gondolat, hogy a műízlésre irányuló nevelés egyik, mintegy be-

¹ A „művészeti rajz“ az eddig használatos „szabadkézi rajz“ elnevezés helyett áll.

vezető eszközét lássuk a népművészeti alkotásoknak a rajzoktatásban való szerepeltetésében. A népművészet alkotásai, tekintettel arra, hogy mind tartalmuk, mind kifejezőeszközeik szempontjából kezdetlegesebbek, kevésbé differenciáltak, mint a képzőművészeti alkotások, közvetlenebbül válhatnak ki esztétikai hatást az esztétikai műveltség alacsonyabb fokán álló tanulókból, mint a képzőművészet alkotásai.² A népművészeti alkotások ezenkívül a nemzeti tartalmat is sokkal közvetlenebbül, sokkal kevésbé differenciáltan adják elő, mint a képzőművészeti alkotások, továbbá sokkal kevésbé voltak kitéve a külföldi szellemi áramlatok hatásának művészi tartalmukat illetőleg, mint amazok.

A rajzoktatás szempontjából pontosabban meghatározva azt a módot, ahogyan a népművészeti alkotásokat a műzlés fejlesztésére felhasználhatjuk, a teendőket a következőkben foglalhatjuk össze: a műzlésre való nevelés első foka a színek és formák iránti fogékonyság felkeltése, egyrészt a szemléltetés, másrészt a rajzolás, illetve a festésben való cselekvő részvétel útján. Arra kell tehát törekednünk, hogy az első esztétikai benyomásokat a magyar szellemű népi alkotások váltsák ki. Esztétikai hatást azonban csupán a teljes alkotások és elsősorban az *eredeti műalkotások* válhatnak ki. Egyes díszítőelemek, vagy elemcsoportok, tekintve azt, hogy művészi jelentéstartalmuk nem önmagukban, hanem csupán az egész díszített felülettel való összefüggésükben van, a műélvezetre való nevelés eszközeként nem használhatók fel. Ugyancsak kevés az értéke a műélvezetre való nevelés szempontjából a reprodukciónak is, de különösen az olyan iparművészeti alkotások reprodukcióinak, amelyen felismerhetők a magyaros motívumok ugyan, azonban a kompozíció szín-, forma-, folitritmusa, tehát azok a jegyek, amelyek a nemzeti szellemet kifejezésre juttatják, távol állnak az igazi népművészeti alkotások szellemétől.

Reátérve a műzlésre való nevelés másik eszközére, a rajzolásra és a festésre, a népművészet alkotásainak szerepét a következőkben állapíthatjuk meg: a népművészet alkotásai a műzlésre nevelésnek ebben a formájában is csupán eredeti példányokkal szerepelhetnek. Abban az esetben, ha az a célunk, hogy a magyar nép művészete iránti fogékonyságot kibontakoztassuk és fejlesszük, a díszítőelemek, vagy elemcsoportok másolása nem szolgálhat első feladatul.

A díszítőelemek, vagy motívumok, különösen, ha azokat felnagyított, bizonyos irányú festői kultúrájú, vagy legalább stílusú falitáblák ábrái, vagy táblarajz után készítik a tanulók, veszítenek sajátos népi karakterükből. Az egyes, legtöbbször módszertani szempontból összeválogatott, néprajzi szempontból teljesen különemű díszítőelem, vagy elemcsoport, művészi és néprajzi szempontból is jelentésnélküli, a tanulóra épügy nem hat, mint a jelentésnélküli szótag, vagy szótagcsoport. Az ilyen díszítőelem vagy elemcsoport rajzoltatásának már azért sincs a magyar szín és forma-kultúra fejlesztése szempontjából sok értéke, mert az egyes elemek önmagukban legtöbbször nemzetközi, a gránátalma, a tulipán, a levelek, a madarak, csillagok nem sajátosan magyar díszítőelemek. Csupán kompozíciójukban, arányukban, az

² Ezzel nem állítjuk azt, hogy a parasztság kultúrájától és életformáitól távol álló városi gyermek a nép művészi alkotásainak jelentéstartalmát *teljes egészében* meg tudja ragadni.

egész díszített felülethez való viszonyukban válnak azokká, mint azt már említettük. A nép művészi alkotóereje egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az ősi, majdnem minden nép ornamentikájában fellelhető díszítőelemeknek a saját kompozíciójában új művészi jelentéstartalmat tud adni, másrészt, hogy díszítései anyagszerűek, kompozíciójuk az illettő használati tárgy formájához idomult. Az elemcsoportok, de különösen az egyes elemek rajzolásánál a tanuló előtt ezek az értékes jegyek általában mindvégig ismeretlenek maradnak. A teljes alkotást kell tehát bemutatnunk még abban az esetben is, ha a tanulókkal különböző vidékek népművészeti alkotásain szereplő elemeket, vagy elemcsoportokat másoltatunk, mert különben a másolt elemek, vagy elemcsoportok összefüggését, egymáshoz való vonatkozását a tanulók nem értik meg.

A népművészeti alkotások, különösen, ha ezek nem grafikai jellegűek (pl. ruhadíszek, faragások), tulajdonképpen csakis a szemléltető-eszköz szerepét játszhatják a fiúiskolák rajzoktatásában, egyrészt, mert a szőttesek, himzések, varrottasok esztétikai hatása a tágabb értelemben vett grafika eszközeivel nem fejezhető ki. Nagyobb egyszínű himzett felület egyhangúságát finoman bontja meg a fonalsorok okozta fény- és árnyék-játék, míg ugyanannak a felületnek a folthatása, ha a tágabb értelemben vett grafika eszközeivel oldjuk meg, megfelelő áttétel nélkül, unalmassá válik. Az egyes díszítőelemek formáját többek között rendkívül befolyásolja az az eszköz, amellyel létrehozták és az az anyag, amelyen kifejezésre jutottak. Tehát ezek a népművészeti alkotások nem alkalmasak arra, hogy a tanulók, akikből nagy általánosságban hiányzik az alkotóképesség, ezeket a formákat a grafika nyelvére átírják. Azokban az esetekben, ha a tanulókkal a későbbi terveztetés céljából elemeket, vagy elemcsoportokat másoltatunk, be kell mutatnunk, lehetőleg szintén eredetiben, ugyanazon stílusú elem- vagy elemcsoportból tervezett, de művészi felfogás és technikai megoldás szempontjából egyaránt kiváló iparművészeti alkotásokat is, hogy a tanuló előtt szemléletesen váljanak a grafikus megoldás követelményei. Az eredeti népi alkotások szemléltetése azt a célt szolgálhatja csupán, hogy a kompozíció, folt elosztás, színritmus sajátosságai iránt tegye fogékonnyá a tanulókat. Az előbbi gondolat, nevezetesen az, hogy a tanulók tervezésénél szerephez kell jutniuk az iparművészeti alkotásoknak is, nem áll ellentmondásban azzal a felfogásunkkal, hogy különböző díszítőelemek, vagy elemcsoportok falitábla útján készült rajza nem áll mindig a nemzeti jellegű képzőművészeti izlésfejlesztés szolgálatában. A két eset ugyanis lényegében különbözik egymástól. A falitáblákon a legtöbb esetben az egyes díszítőelemeket rendkívül felnagyítva jelentésszerű, eredeti alakjukhoz viszonyítva, sok esetben arányában torzultan ábrázolják. Rendeltetésük általában a forma-érzék fejlesztésében jelölhető meg, de készülhetnek ezek a falitáblák a díszítőelemek szemléltetésének céljaira is. Mindkét esetben a falitáblák ábrái csupán a népművészeti munkák díszítőelemeinek esztétikai értelemben kevésbé értékes másolatai, mert először is művészi hatást, mint már többször hangoztattuk, csupán egész műalkotások válhatnak ki, vagy legalább is összefüggő egységet alkotó részletek, másodsor mert esztétikai hatást még a méreteikben erősen megváltoztatott teljes mun-

kák is ritkán váltanak ki, egyes elemek pedig soha. Ezzel szemben az iparművészeti alkotások művészi alkotások, tehát van jelentéstartalmuk, esztétikai hatást váltanak ki, az elemeket és az elemcsoportokat egymással való összefüggésükben szemléltetik.

Levonva a következményeket, felfogásunk szerint az elem-gyűjtés céljaira az iparművészeti alkotások akkor értékesek, ha hasonló stílusú népművészeti munka is áll rendelkezésünkre. A felnagyított díszítőelemek rajzkészségfejlesztő célra való felhasználását elvetendőnek tartjuk. A rajztanítás materiális oldalának, tehát a készségek elsajátításának, sohasem szabad ellentétbe kerülnie az esztétikai követelményekkel, már pedig ha jelentésnélküli, méreteiben erősen torzított formát rajzoltatunk, akkor ez esztétikaellenes.

Annak az oka, hogy a népművészet alkotásaival csupán a külső forma és nem a művészi tartalom szempontjából foglalkoznak azok, akik művészi szempontból fordulnak a népművészet felé, abban keresendő, hogy általánosságban nincs mélyebb kapcsolatuk a néppel. A műalkotások művészi tartalmának megragadásához, ha hivatásszerűen akarunk foglalkozni velük, nem elégséges csak a megérezés, a színek és formák szeretete, a művészetek iránti fogékonyság, hanem behatóan kell foglalkoznunk azokkal a tényezőkkel is, amelyek az alkotásokat létrehozták. Ugyanez áll a népművészeti alkotásokra is, a népművészet alkotásainak formáit és kompozíciójuk igazi jelentését csupán akkor ragadhatjuk meg, ha egyrészt tisztában vagyunk, azaz legalább nagy vonásokban ismerjük azokat a külső és belső tényezőket, amelyek azt létrehozták, illetve létrejöttében behatóan közreműködtek. Foglalkoznunk kell tehát a magyar néplelek sajátos vonásaival, a népi szokásokkal, mindazon forrásokkal, amelyekből a nép művészei forma-és színekülájukat merítették, vagy arra hatással voltak. A díszítőelemek gazdagsága, vidékenkénti stílusbeli eltérése csak akkor érthető meg, ha ismerjük az anyag követelményeit, amelyen és az eszközök követelményeit, amellyel azt létrehozták. A népművészeti alkotások jelentéstartalmának megértéséhez ismerni kell az egyes díszítőelemek jelképes, rontó, vagy áldásthozó jelentését, igaz, hogy ezek a jelentések már többnyire kiszorultak a parasztság tudatvilágából, de tudatalatti hatásuk többé-kevésbé még mindig megfigyelhető.

A népművészeti alkotások megértéséhez tehát nem elégséges csak az esztétikai fogékonyság, hanem néprajzi ismeretek is szükségesek. Mindazoknak, akik hivatásszerűen foglalkoznak a népművészetrel, akár mint alkotó iparművészek, akár mint rajztanárok, meg kell ismerniök legalább nagy vonásokban a paraszti kultúra minden ágát, hogy alkotásaik igazi jelentését megérthessék.

A magyar népművészet művészi értékei iránti fogékonyság nem csupán esztétikai kérdés, hanem egzisztenciális kérdés is. A tanulókat nemcsak azért kell fogékonnyá tenni a népművészet alkotásainak szépségei iránt, hogy izlésüket finomítsuk, hanem, hogy a nemzeti szellemnek az alkotásokban megnyilvánuló értékei iránt fogékonyságukat fokozzuk. A nemzet létkérdése függ attól, hogy a korszerű művészi problémákkal szembenállva, ezek olyan eszközökkel és olyan formában oldassanak meg, amelyek a nemzet legősibb forrásaiból táplálkoznak. Azaz a nemzet létkérdése, hogy a kultúra minden egyes ágában lét-

rehozott alkotásokat a nemzeti szellem hassa át. Ezt a célt csupán akkor érjük el, ha a magas kultúra értékei mellett rámutatunk azokra az értékekre is, amelyeket az idegen hatásoktól messzebb álló népréteg, a parasztság alkotásai őriztek meg.

Azokkal a néprajz keretébe tartozó kérdésekkel, amelyek megoldását részint a rajztanárság, részint a tanítóság sajátos feladatának kell tekintenünk, a következőkben foglalkozunk. Az egyik, a rajztanárságot érintő feladatot abban jelölhetjük meg, hogy a rajztanárság hivatásával együttjáró műizlését és a magyar népművészet esztétikai értékei iránti fogékonyságát néprajzi tanulmányokkal kiegészítve, a rajztanár váljék a magyar népművészet alkotásainak, azok művészi jelentőségének hivatott kutatójává. A másik: a tanítósággal közös feladatuk, különösen azoknak, akik vidéken tanítanak, hogy elmélyedve a népi alkotások igazi értékében és jelentőségében, arra törekedjenek, hogy megőrizték és fokozzák a parasztság alkotókedvét. Nem a népművészet konzerválása a feladat, nem az exotikumot kedvelő idegenek érdeklődését kell kielégíteniök, hanem arra kell törekedniök, hogy a parasztság *mai életformájában* is megtalálja a *formát* és az *eszközt* arra, hogy a benne szunnyadó szín- és forma-vágyat alkotásokban kifejezésre juttassa.

* * *

Befejezésül rövid összefoglalás keretében megjelöljük azokat az eszközöket, amelyek felfogásunk szerint alkalmasak arra, hogy a rajztanítás megfelelően azoknak a feladatoknak, amelyeket dolgozatunkban körvonalaztunk.

Ahhoz, hogy a népművészet esztétikai és nemzetnevelő feladatát betöltse, mindenekelőtt szükséges, hogy mindazon iskolák tanárai, akik művészeti rajzot tanítanak, néprajzi tanulmányokat végezzenek. Foglalkozzanak a tárgyi és a szellemi néprajz kérdéseivel legalább általánosságban és fokozottabban merüljenek el azokban a problémákban, amelyek a nép művészi alkotásával kapcsolatosak.

A közép- és középfokú-iskolák rajzóráit illetőleg a feladatot a következőkben foglalhatjuk össze. A szín- és formaérzék-fejlesztő gyakorlatoknak azt a célt kell szolgálniuk, hogy a tanuló elsősorban a jellegzetesen *magyar színhatások és a magyar díszítő formák* iránt váljék fogékonnyá. Különösen fontos ez a nagyobb városok iskoláiban, ahol a tanulók szín-izlése a bazári holmik állandó hatása következtében erősen leromlott, s a magyar nép színszeretétét állandóan a tarkasággal azonosítják.

A művészeti-nevelést célzó rajzórakon nemcsak műalkotásokat kell ismertetni, hanem a népművészeti alkotásokat is, mégpedig eredetiben, vidékenként rövid esztétikai és néprajzi magyarázat keretében. Ezeknek a magyarázatoknak ki kell térniök röviden, a sajátos jegyek megjelölésével, a vidék egész kultúrájára. Különösen kiemelve az alkotásokban rejlő, a magyar nép adottságából fakadó művészi értékeket.

Rendkívül érdekes volna, ha filmre vennék fel a gölöncsér vagy a faragó-pásztor munkálkodásának egyes mozzanatait, lehetőleg úgy, hogy a régi, maguk a mesterek készítette, vagy a falusi műhelyekből kikerülő eszközök is bemutatásra kerüljenek munka közben. Mindazon iskolák,

ahol művészi, vagy iparművészeti rajzoktatás szerepel, a múzeumban, vagy akár tanulmányi kirándulások alkalmával gyűjtő munkát végezzenek, saját használatukra, illetőleg a múzeumok részére, szaktanárok vezetése mellett. Azok a tanárjelöltek, vagy tanítójelöltek, akik olyan vidékre valók, ahol a népművészet emlékei feltalálhatók, rajztanmenetükben azt a kérdést dolgozzák fel, hogyan lehet azon vidék népének forma- és szín-érzékét akként újra életre kelteni, illetve fokozni, hogy eredeti sajátosságait megtartva, az új létformával egybehangzó alkotásokat hozzon létre.

Dr. Ujvári Béla.

Die Rolle der Volkskunde in der Zeichnungunterricht.

Es ist existenzielles Interesse einer jeden Nation ihrer Kultur ein volklich-nationales Gepräge zu geben. Dies ist aber nur dann zu erreichen, wenn die Aufmerksamkeit der Jugend schon in der Mittelschule auf die Werke des Volkes gelenkt wird. In dieser Arbeit fällt der Zeichnungunterricht die Pflicht zu: die esthetischen Werte der Volkskunst mit den Schülern bekannt zu machen. Sie hat den Formen- und Farbengefühl der Schüler auf Grund der Volkskunst weiter zu entwickeln.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tárgynévmagyarázati adalékok.

Kondéros-völgy és Négelyvölgy.

A tárgyi néprajzosnak a régi helyrajzi neveket is nézegetnie kell, mert közöttük is található egy-egy tanulságot. Ilyen a fentírt kettő is. Az első, „ultra ad vallem Konderosweugh“ 1334-ben említettik, alkalmasint az erdélyi Mezőségből (*MNy XIII, 255*). A *kondér* délszláv eredetű szó s íme már a XIV. sz. első harmadában annyira közszóvá vált Erdély közepén, hogy még dülő-név is lett belőle. Az *Oklsz* legrégebb *kondér* adata (egy öreg vasfazek, *konder* és *vaskonder*) csak 1594-ből, tehát 250 évvel későbből származik Szilágyosmyórol; egy 50 évvel későbbi adata meg Zemplénből.

A *Negelwelgh* (*MNy X, 235*) 1454-ből való, alkalmasint az esztergomi káptalan egyik dunáninneri birtokáról (Hont?). A *négely* a német *Legel*-ből lett s ma, *légely* alakban, talán szász hatás alatt — úgy látszik — csak Erdélyre szigetelődött tájszó (máshol általában *csobán*, *csobolyó* a neve), de régebben a Dunántúl és a Felföldön is járatos volt. Az *Oklsz* legkorábbi

adata 1494-ből való. Légelycsinálókat már az 1138.-i dömösi alapítólevélben is emlitenek. (A légely neve akkor még *lagna*).

A *Kondérosvölgy* és *Négelyvölgy* névadás indítéka nem egészen világos. *Szökrönvölgy* (*Székényesvölgy*), *Szűszékvölgy*, *Koponyavölgy* (kapinya) sokféle van. *Csutoravölgyet* Csákbereányból közölnek (*Nyr XLI, 390*).

Ravatal. *Rovatal*, *rovatal*, *rovatal* régi szó nyelvünkben; valamikor adóösszeírást jelentett, a keleti országrészben ma is azt jelenti (*NytSz, MTsz*). Világos, hogy a ró → *rovat* származéka. (V. ö. a régiségben: *hivatal*, *menetel* stb., *Nyr XLII, 197. Beke Ö.*).

A szó a nyelvújítás korában megváltozott, v. talán megújult jelentésben támadt fel. *Szily K. M. Nyelvújítás Szótárában* ezt olvassuk róla: „Ez egy ember magasságú s mintegy másfél öl hosszúságú, fekete deszkából készült, ormos fedelű bolt, melyet a Nemesek sírjokra és kriptájokra szoktak állítani. Láttam kettőseket és hármasokat is. Homlokfalára zászlókat szoktak szegezni s különféle sírverse-

ket írni. Gyermekkoromban Soprony és Vas megyékben kevés nemes faluk temetői voltak e nélkül.“ *Berzsenyi D. 1816.* Ezt kiegészíti ugyancsak Berzsenyiből *Bárdos R. a Nyr XXIX, 318.* lapján: „Vannak négyesek is. Valahány halottat az ily ravatal alá tesznek, annyi fekete lobogókat függesztenek homlokfalára és mindenféle sírverseket róvnak reá, úgy vélem innen jött a neve *rovat-all*“.

Az 1838-ban kiadott *Tájszótár* így magyarázza a *rovatalt*: „familiai sírbolt felett álló faalkotmány, kemene-sali szó“, *Lévai L. A ravatal* címszó alatt meg ezt mondja: „hajdan a sír felett csinált ormoszsekrény a tehetőseknél. Mai időben már nincs szokásban“. Balaton melléke, *Horváth Zs. A Tsz* adatai kerültek át *CzF*-ba és a *MTsz*-ba. Ennél többet erről a szokásról nem olvastunk, nem hallottunk; hogy tehát pontosabban milyen volt ez a ravatal, sajnos nem tudjuk. Az *ormos sekrény* említése alapján csak annyi valószínű, hogy nem kútkáva mintájára összerovott, hanem zsilipelt házfal módjára készült (*Ért. 1931, 91, Somogy*) „rovásos falból” rakott (*Ért. 1934, 3, F.-Borsod*) építmény volt s a köznép részben ezért, részben alakjáról, az általa jólismert *sekrény* nevével is illethette. Azért gondoljuk pedig ezt, mert ilyenformán jókora valószínűséggel meg tudnánk magyarázni két, eddig megfejthetlen dülőnevünket. Az egyik *Márkusszökrénye* (Jásd, Veszprém m.), a másik *Bartaszökrénye* (Kibéd, Marosszék, l.: *Vasi Szemle 1933, 234, Bátky: Szökrény-patak*). Föltesszük ugyanis, hogy ezek olyan birtokdarabokat jelölnek, ahol a tulajdonosoknak ilyen, egykori koporsóhoz hasonló, ravatalalkotmányú, magános sírjuk feküdt. (Efféle magános sírokat régi oklevelek is emlegetnek. Pl. *Buensére; Salamonsére, OklSz; Tathsére, MNy XVI, 39; Sáránsére, Föld és Ember, 1924, 120.* A nép ezt a *Márkus szökrényét* Mátyás király egy ilyen nevű bolondjával hozza kapcsolatba). Ez a nyugati székelyföldi adat (a *sekrény* szó itt feltűnő!) aztán — e szerint — a mellett szólana, hogy ravatalokat nemcsak Túlادunán, hanem Keleten is állíthattak. Igaz ez? Azután miké-

pen van az, hogy így nyomuk veszett, különösen Túlادunán? Vagy nem veszett, csak mink vagyunk tájékozatlanok? Vagy maradt talán valami emlékü a népi temetőkben? Szeretnénk feleletet kapni olvasóinktól ezekre az elénk meredő kérdésekre.

Hajladék. *Hajlék* (korábban *hajlok, hajlak, MNy, XXIII, 30*) alatt a régiségben egyszerűbb épületet értettek. Legalsóbb hajlékok; juhász-, pásztori-, nád- és kutyahajlák; istálló vagy hajlák; házat magának, hajlékot barmainak; sátorokban, ágas-bogas hajlékokban laknak vala, olvassuk a *NytSz*-ben.

Máshol idéztük (*Ért. 1930, 67*) a *Jóki Codex* következő helyét Szent Ferencről: „Semegy lakas nemvala holot feyet lehajtana Nemyemew sewer zewvevenben: holot tewisben czynaltvala olyatant ment egy *hajloc* s bele mene“. A remetéhez illendő ezen lakásnak bemutatása nyilván elárulja, hogyan gondolkozott a codex írója a hajlékról. Ennek s a fentebbi *ágas-bogas hajléknak* alapján bizony lehetett annak akár az oldala, nemcsak a födele, 'hajlot'. Mert az nem vitás, hogy a *hajlék* az ugor eredetű hajlik (vogul *kdilal* = 'hajladozik', *Szinnyei Nyh 6*) igéből -ék képzővel alkotott névszó. Világosan mutatja ezt a következő, 1562-ből való adat is: „mostan esmég ír azon ember és kér hogy te kegyelmed venné hajladéka alá“ (*MNy XVIII, 48*). Ezt a *hajladék* szót se most nem használjuk, se a régiségből — mi — máshonnan nem ismerjük, pedig szabályosan képzett szó a *hajol* igéből, mint pl. *tapodék* (lábnyom); *fogyadék* (fogyás); *szopodék* (emlő); *szökedék* (pörsenés); *támadék* (támasz) stb.; vagy névszóból: *göbedék, inadék, szárnyadék, üredék* stb.

A *hajladék* alá itt alkalmasint a *födél* alá helyett használtatott, mert egy régi adat: *hajlok*om alá, sub tectum meum-mal van visszaadva (u. o.). Mindenesetre jó volna tudni, miféle épületeket hívnak ma hajléknak. A *MTsz* szerint Túlادunán és Csallóköz táján a szállóbeli présház neve hajlák.

A csótár-hoz. A *MNy 1936, 120.* lapján azt mondtuk, hogy a Dunántúl ny.-i és d.-i szélén ma is, a régi-

ségben is használatos, 'csoroszlya' jelentésű *csótár* szó és tárgy, alkalmasint a német *kolter* = 'u. az' (a szó esetleg a középlatin *culter*?) átvétele. Az átvétel helyére azonban nem tudunk rámutatni, mert a *kolter* — tudomásunk szerint — ma a Dunántúllal szomszédos német területeken ismeretlen s ma csak az Alsó-Rajna vidékén használatos. Ehhez meglepően találna a *Handwörterbuch der deutschen Aberglaube VIII. k. 34.* lapján olvasható beszercevidéki szász szántással kapcsolatos mondanban szereplő *Kulter* adat, mely minden bizonnyal a csoroszlyára vonatkozik. Az erdélyi szászok tehát a szerszámot és nevet rajnai hazájukból hozhatták magukkal. (L. ehhez *E. Dorner*: Az erdélyi szászok mezőgazdasága). Az erdélyi magyarok azonban a *csótárt* — tudomásunk szerint — nem ismerik, náluk annak általában *lapisus* a neve, vagyis innen Keletről aligha kerülhetett nyugatra. A rejtély így továbbra is fennáll. Sőt ha igaz az, hogy Göcsejben a kést *kujter*-nek mondják (egyetlen adat a *MTsz*-ban), akkor az még bonyolódik is.

Csiszló. Lakodalmat követő tréfás mulatság, Tolna-Sárköz. (*Nyr XXXII, 461*). Eredete az *EtSz* szerint ismeretlen.

Ha ezeket a szavainkat nézzük: *nyárló, őszlő, téllő, déllő*, azt látjuk, hogy igékből — nyaral, őszöl, teled, deled — vannak képezve s olyan helyeket jelölnek, ahol állatok, pásztori felügyelet mellett (v. magukban, pl. *Darudéllő*, Somogy-Kiliti, *Jankó*, Balatonmell. lak. népr. 60) nyaralnak, őszölnek, telednek, delednek. Ha *kovácsló* az a hely, ahol kovácsolnak, kovácslanak (*OkI Sz*; vö.: *juhászlan* és *szünyöglás* = 'bogárazás', *Zoltai L.*: Ismeretlen részl. Debrecen multjából, 182, 185 és *naplást tartani*, 1773-ból, *MNy IX, 371*); *méhlő*, ahol a méhekkel, méhkasokkal valamit csinálnak (*OkI Sz*); *hízló* = hízóól (*Nyr XXXIV, 105*); *nádló* (*MTsz*, Ecsedi lép), *láppló* (Föld és Ember 1925, 67, Bodrogköz), *a-hold nád és lép terem*; *csöröglő* (*Debr. Sz. 1935, 368*, Tolna-Sárköz) meg az a táncsal egybekötött keresztelői lakoma, ahol csörögél esznek és osztanak szét,

akkor *csiszló* is lehet olyan mulatság, ahol *csiszol*-nak (csiszlanak), *csiszeg-csoszognak*, azaz a 'kárjátók' v. 'morsára menők' (*Viski K.*, Nagyszalonta nyelvjárása) az igazi lagzi után csak csoszogva táncolnak, amint Nagykuságban a lakodalmass vendégséget tréfásan *hötyögő*-nek mondják (a *höcög-tet*) = 'táncol' igéből, *Debr. Sz. i. h.*), tehát bátran mondhatnók *hötyöglő*-nek is. Alighanem ide kapcsolandó az ismeretlen eredetű *csoszla* = 'papucs' is (*EtSz*).

A *csiszló*-t tudtunkkal csak a Sárközből említik. Lehet, hogy újabb adatok és esetleges alakváltozatok még jobban valószínűsíténék itteni magyarázatunkat.

Bédó és tidó. *Bédó* a. m. a nyírfa héja, külső kérge (Somogy m., *MTsz*). Ugyanaz a *tidó* is (Székelyföld, *NyF IX, 31*). Úgy látszik elsődlegesen mindkettőn magát a nyírfát jelölik. Jelentésük alapján a két szót egynek, azaz a *tidót* csak a *bédó* alapváltozatának tartjuk. (A *b > t* változás ritka, pl. *bincesel > tincsel*, *bandi > tandi*, *MTsz*).

Jelent aztán a *tidó* (s alkalmasint a *bédó* is) nyírfahéjból készült holmit, pl. sőtartó dobozt (Székelyföld, *Nyr XXXII, 406*), nyírfakéregből sodort, éjjeli halászathoz használt rövid fáklyát (v. gyertyát) is (Udvarhely, *MTsz*). *Rütimeyer* szerint ilyen, nyírhéjből sodort világlók északi országok eldugott helyein ma is felbukkannak, Svájcban pedig a fiatalabb kőkortól kezdve napjainkig élnek, lappanganak (*Urethnographie d. Schweiz és Weitere Beiträge etc.*). Nem kétséges, hogy valamikor általánosabban használatban lehettek háztartásokban is, úgy mint a forgácsviláglók s megelőzheték a fáklyákat s a szurok-, viasz- és faggyúgyertyákat. (Visszhangjuk pl. a szentivánéji tűzgyújtáskor drótra fűzött és lobogtatott cseresznyefahéj-csovák, Somogy megye, Magyarország. *vm.* és *városai*).

A *bédó*-ról azt mondja, az *EtSz*, hogy eredete ismeretlen. Én, tárgyi alapon, a *tidó-fáklya* lebegvén előltem, már régóta azt gondolom, hogy a *bédó* a nyírfa latin v. olasz nevével (*betula*, *bedola*) lehet valamiképpen kapcsolatban, tekintettel arra, hogy a magyar

fáklya is a középlatin *facula* > *facula* származéka (*EtSz*), s az még ma is nemcsak világló fenyőszilánkot, hanem vesszőre fűzött s Szent István napján meggyújtott és csóvált nyírhéjdarabot, tehát fáklyát jelent (*Veszprém m. MTsz*). E gondolatomnak mintha új táplálékot adnának *Rüttimeyer* könyvei, ahol azt olvasom, hogy Olasz-Svájcban ennek a csavart nyírfáklyának egyik, ma már végleg letűnőben lévő neve *candela di bedola*, azaz *nyirgyertya*. Ezt már most a magyarban esetleg *betula* v. *bedolagyertyának* (fáklyának), v. pusztán *betula-*, *bedola-*, *bedó-nak* (*bedola* > *bedol* > *bedó* > *bedó* ?) hívhatták, kezdetben persze papi körökben. Ez azonban csupán föltevés; valósággal bizonyítani semmiképen nem tudom. A *bedó* rövidülés megmagyarázására — melynek több oka lehet — sem tudok teljesen megnyugtató példát felhozni, de ezen talán nem fordulna meg a dolog. (Pl. olasz *fazzolo* > *fátyol*, *fátyó*; latin *cinadonia* > *cinadó* (*EtSz*); lat. *parafernum* → *perne* (*MTsz*); *petroselinum* > *petrizs*; *lucerna* > *lucér*; *cirok* → *cír*; *kacabajka* > *kacó*; *Katarina* > *Kata*; *Cyriacus* > *Csira* stb.)

Újabb közlések talán valamennyire tisztáznák ezt a sok föltevésre alapított ötletet.*

Bátky Zsigmond.

* Van egy másik *bedó* ~ *dédó* = „ostoba, hülye” stb. jelentésű szavunk is. Ezt a *dédó*-t *Simonyi Zs.* a horvát *dedák* = töklejű, ostoba’ szóval kapcsolta, amit az *EtSz* nem fogad el. Azt azonban elismeri, hogy a bajai *didák* = „farsangi (szerz.) maszkás” (képét l.: *Ért.* 1903, 136) a szerb *dedák* átvétele. Pedig a két szó úgy látszik ugyanaz s belőlük a magyar *dédó* (Csallóköz, *MTSz*) levezethető. Már most a *bedó* (Vas m.; *béda*, Rábaköz *EtSz*) jelentése szerint a *dédó*-nak alakváltozata. Érdekes, hogy Ormánságban ennek *bedák* alakja is járja (*Kiss G.*: Ormánság), sőt jelentése alapján idetartozónak látszik a *budak* = „bamba” (*MTSz*); *budakos* = „u. az” (u. o.) és *budrók* = „u. az” (Orm.-ság, *Szeg. F.* I, 102) is. A szó talán már a horvátból *bedák* alakban került át hozzánk s itt lett belőle *bedó*. A *d* > *b* változás nálunk különben ritka (pl. *térdepel* és *térbetel*).

Török adalék az újtűz jelentőségéhez. Az indogermán néphitben a tűz tisztító, betegségelhárító szerepének igen nagy jelentősége van. Elterjedt szokás az, hogy két fadarab különböző összedörzsölésével gyújtott tűz között hajtják keresztül az állatot, így gondoskodva a vész elhárításáról (l. pl. *Schneeweis*: *Grundriss des Volksglaubens u. Volksbrauchs der Serbokroaten*, 178. l., *Zelenin*: *Russ. Volkskunde*, 101. l., *Hwb. d. dt. Abg. VI. Notfeuer*. — A magyarországi adatok összefoglalását l. *Szendergy A.*: *Az újtűz*, *Eth.* XLII. 153—154.) *Hofschlaeger* szerint a kultikus újtűz minden fajtája csak utánképzése a szándékosan okozott steppetűzeknek, amelyekkel az indogermán őshaza állattenyésztői a nagy rovarrajok támadásától védték állataikat. (*Hofschlaeger R.*: *Der Ursprung der indogermanischen Notfeuer*, *Arch. f. die Geschichte der Naturwissenschaften u. der Technik*, 1913. VI. 184., *Hwb. d. dt. Abg. VI.* 115.). Pásztorokodó népek ma is tűzzel, füstöléssel védekeznek a szünyograjok ellen, amint arra pl. a rénszarvasnomádoktól bőven vannak adataink. A fenti indogermán szokáshoz egészen hasonló eljárás ismeretes a török népeknél is. Az Üzbekisztánban lakó türkök, amikor a tavaszi legelőre hajtják állataikat először két tűz között úzik keresztül, ezzel segítve elő az állatok gyógyulását es megtisztulását (*M. F. Gavrilov*: *Materiali k etnografii tjurok, Ura-Tjubitskogo rajona, Taskent*, 1929. 23. l.). Hasonló szokásról tudósít bennünket *Plano Carpini* a mongoloktól (*Eth.* XLII. 153—154.). A török szokások részletes ismeretével talán az állatvész elhárítására szolgáló újtűzet is azok közé a bizonyítékok közé sorolhatjuk, amelyek az indogermánok és altájaiak ősi állattenyésztésének kultúrtörténeti kapcsolatáról tanuskodnak. *Hofschlaeger* és *Freudenthal* — akik úgylátszik az ázsiai indogermán őshaza elméletét fogadják el — az indogermánságra célozva, a török adatok ismerete nélkül azt írják, hogy „ein gemeinsamer asiatischer Ursprung dieser Notfeuer sei ebenso wahrscheinlich, wie ihre Übertragung mit der

Wirtschaftsform der Viehzucht nach Europa." (H. Freudenthal: Das Feuer im deutschen Glauben u. Brauch, 1931. 216. l.)

Gunda Béla.

Szent Iván napi tűzcsóválás Tö-rökkoppányban. Szent Iván nap este-lyén a gyerekek és lányok kimen-nek a falu végén emelkedő Dádé dombra és ott tüzet raknak. A tűznél drótra fűzött cseresznyefakéreg cso-mót: *huszigyárgyát* gyujtanak meg. Elkezdik a fejük felett forgatni, mi-közben ütemesen a következő szöve-get mondják:

Huszi-huszi gyár-gyár,
Szenti-szenti vár-vár.

Ha elégett a *huszigyárgya*, fel-dobják a magasba és rohannak haza. A falu végén már várják őket a ki-sebb fiúk és lányok. A nagyobbak megfogják a kisebbeket, lenyomják, leguggoltatják a földre, — amint mond-ják *f.satnak*, *h.ggyoztatnak* velük — s azt kérdezik tőlük, hogy *f.sol-e?* Az egész szokást *huszigyárgyázásnak* ne-vezik s Szent Iván napjától kezdve még hét estén megismételik (Vö. Ethn. XII. 78., XIII. 73., Somogy vm. mo-nogr. 208.)

Feljegyeztem többektől, 1938.
IV. 19.

Gunda Béla.

A gyűjtögető gazdálkodás em-lekei egy gerecsehegységi tót falu-ban. 1936. őszén a Vértes és Gerecse hegységben gyűjtöttem. Megfordultam Tardos tót faluban is, ahol a gyűjtö-gető gazdálkodásról a következő ada-tokat jegyeztem fel:

A környező erdőkben nagyban szedik a gombát (*hriibi*). A következő fajokat ismerik: *dubak*, *sinak*, *hrabak*, *majoki*, *baronje*, *hlavački*, *kurátka*, *honuid*, *parapleti*, *plavki* (*plauki*), *vac-lavka*, *pesterec*. Az utóbbit főleg le-vesnek főzik. A többi fajtákat vörös-hagymás zsirba teszik, megpárolják, s tojást ütve rá, megsütik. Ha van, töpörtyűt is tesznek rá. Ugyanígy ké-szítik el a fiatal tapló gombát (*For-mes-faj*) is, de ezt előbb vízben kifő-zik, mert nagyon kemény. A gombát

deszkára rakva napon megszáritják s télire el is teszik.

A somot (*drenki*, *Cornus mas*) nyersen eszik vagy kenyérsütés után kemencében aszalják. Mint befőttet cukorral *dunbca* is rakják. A friss so-mot az asszonyok Komáromba hord-ják eladni. A megaszalt somot zacskóba rakják el s nyersen vagy főzve eszik. Hasfájás ellen mint gyógyszer alkalmazzák. A kökényt (*trunki*, *Prunus spinosa*) nyersen eszik, ha a dér megcsipte. Nyersen fogyasztják a gye-rekek a galagonyát (*hlohinki*, *Cratae-gus oxyacantha*). A vadrózsa termé-sét (*sípkí*, magyarul *csipke*, *Rosa ca-nina*) lekvárnak főzik. Először meg-főzik jó puhára, majd összetörik, át-nyomkodják szitán s vizet ötve rá, jó sűrűre megfőzik. Cukrot is raknak bele, így hosszabb ideig eltartható. A fáról lehulló vadkörtét (*plane hruški*) összeszedik s a padláson leterített szalmára vagy zsákra rakják, míg meg nem puhul. A puhulás után ke-mencében megaszalják, télire elteszik s főzve eszik. A földi eper (*jahodi*) gyűjtésével is foglalkoznak. Ezt néh-nyan Budapestre is hordják eladni. A bükk makkját (*bukva*) napon vagy a padláson száritják s nyersen vagy tésztára hintve eszik. A tölgy makkot (*žalud*) csak disznónak adják. Ezzel hizlálnak. A vadsóskából (*Rumex-faj*, tót neve is *sóska*) főzeléket készítenek.

A gyertyánfába és cserfába ta-vasszal lukat fúrnak, a lukba csövet illesztenek s így szívják ki a fa édes levét, amelynek *csemege* a neve. A vért vizelő embernek cserfalevet ad-nak inni. Az erdő járó emberek ma-rokkal vagy nekihalsalva isszák a fa töve körül, a korhadásokban össze-gyűlő vizet. (A faluban ma is hasz-nálnak közönséges fa kampót, amely-lyel a kutakból emelik ki a vizes-edényt.)

Egyéb ételek: tojást, kolbászt papirosba burkolva forró hamuban sütnék. *Gerhenj* vagy *prósa*: forró vízbe kukorica lisztet kevernek s tep-sibe öntve megsütik. *Gombóce*: ku-koricalisztet főtt burgonyával, vízzel összegyúrnak, gömbölyűre kiszaggat-ják s rántott levesben megfőzik. *Žgance*

vagy dödöllő : a kukorica- vagy árpalisztet vízben megfőzik, kiszaggatják lálba, zsirral megpermetezik, mákot tesznek rá s úgy eszik. (A közölt tót népnyelvi adatok egyes és többes szám nom.-ban vannak.)

Gunda Béla.

Szent János áldása. Szent János áldásáról etnográfusaink, nyelvészeink már többször értekeztek.¹ Kutatásaik nyomán a Szent János-napi (december 27.) borszentelés eredete már tisztán áll előttünk. Megállapították, hogy a kora középkorban a szentek ünnepe a templomban ittak a hívek a tiszteletükre. Ez a pogány *libatio* maradványa, keresztény mása. Az Egyház ugyanis bölcs tapintattal arra buzdította híveit, hogy — miután a szokást nem tudta kiirtani — most már ne a pogány istenekre, hanem „in nomine sanctorum et angelorum” emeljék poharukat. Ezért magát a bort is megáldotta. A bort a pap a misében Krisztus vérévé változtatja át, illő dolog tehát, hogy ne fogyasszák mértéktelenül.

Ez az áldás hamarosan Szent János evangélista napjához rögződött, hogy az Egyház ezzel is ellensúlyozza a germánoknak a téli napfordulat idején tartott kultikus mulatságait, amelyeket lappangva tovább is megültek. A szokás igazolásául hivatkoztak egyik evangéliumi helyre, ahol Jézus többek között ezt mondja Jánoséknak : „Meg tudjátok-e inni a poharat, melyet én inni fogok?” (Mt. 20. 22.) Ezért szerepel János attributumaként sokszor a kehely. A szeretett tanítvány legendájában pedig azt olvashatjuk, hogy Aristodemos pogány főpap azt mondotta Jánosnak, hogy hajlandó hinni Krisztusban, ha János kiürít egy mérgezett borral telt kehelyt és az nem árt neki. A mérget először két gonosztevőn ki is próbálták, akik rögtön szörnyethal-

tak. A Szent imádkozott és miután a kehelyt megáldotta, tartalmát fenékiig kiitta és semmi baja nem történt. A főpap azonban még most sem akart hinni. Az apostol erre felszólította, hogy köpenyét Jézus Krisztus nevében terítse a két halottra. A főpap megtette, mire a két gonosztevő föltámadt. A csoda hatása alatt a főpappal együtt az embereknek nagy sokasága tért meg. Mint látjuk, ez a magyarázat teljesen aitiologikus célzatú.

Ernyey és Schwartz előadását és felsorolt adatait a következőkkel egészítjük ki : A Szent János-napi borszentelés szertartása már egyik XV. századi esztergomi *Obsequiale*-ban is előfordul : *benedictio vini seu amoris Sancti Johannis tertio die post Domini nativitatem.*² *Pannonhalmán* már régi időktől fogva megáldották e napon az új bort és ettől fogva kezdték rendszeresen inni.³ *Bácskában* Szent János napján bort szentelnek és elteszik egész évre, ha valakinek füle vagy foga fáj, néhány cseppet csöppentenek rá, meggyógyul tőle.⁴ *Göcsejben* a szentelt bort hordóba öntik. Itatják azonkívül „tévelyedett” emberrel és gyerekekkel is. Ha a marhát valaki megrontotta, akkor a szentelt bort vízzel vegyítik és a beteg jószág hátát keresztalokban locsolják vele.⁵ *Csanádapácán* ezt szokták mondani : „Szent János vére fussa körül a mi házunkat!”⁶ E mondas épebb gyakorlatnak csökevénye. A szentelt borral valószínűleg körülhíntették a házat, hogy a bennelakókat megoltalmazza a gonosz lélektől.

Kálmány Lajos Délmagyarországról följegyzett⁷ egy mondaszerű történetet, amelynek magva szintén Szent János áldása : „Volt két büszke vőfély, odajártak hívogatni, hát monét közben a temetőn köllött nekik körösz-tülmönni, ott tanálták egy halottnak a fejekoponyáját az árokba, az egyik kényösségbű mögrugta, azt mondta neki : Gyere el hozzánk hónap a lakodalomba ! A fejkoponya visszaszólt :

¹ Ernyey József : Szent János áldása. MNy. 1913. Tolnai Vilmos : Szent István áldása. MNy. 1914. Schwartz Elemér : A szentjánosnapi borszentelés Nyugatmagyarországon. Ethn. 1912. Szendrey Zsigmond : Apróbb szokások, népszokás-törédek. MNy. 1929. V. ö. még Franz, Adolf : Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter. I. Freiburg, 1999

² Magyar Könyvszemle 1888 : 267.

³ Pannonhalmi Rendtörténet V : 635.

⁴ Ethn. 1896 : 178.

⁵ Gönczi : Göcsej 279.

⁶ Kálmány : Szeged Népe II : 220.

⁷ Kálmány : Hagyományok II : 152.

No — aszongya — majd elmögyök hónap tizenkét órákor, várhattok, majd ott löszök! Itt a két vőfély nagyon mögijedt, elig tudtak hazamönni. Azután pedig mikor hazaértek, röttön émesélték, hogy jártak. Azt mondták az üdösebb embörök: itt nincs mit tönni, el köll hínni a papot, hogy mondja rájuk az áldást! Mikor a pap ráadta a két legényre, azt hatta a két legénnek: Ha talán elgyün az a bizonyos, úgy fogadjátok, mint a legelső vendéget, tányért, kanált készíjjetek neki, bort és egy borospoharat és egy külöms asztalhon ültessétök. És valahányszor isztok, mindég azt mondjátok: Igyuk mög Szent János poharát! És csakugyan is másnap, mikor állt a lakodalom, délbe tizenkét órákor mögjelönt a bizonyos fejkoponya és csakugyan úgy is fogadták, mint az első vendéget; mihánt inni akartak, a Szent János poharát köszöntötték rá. Itt oszt a többi vendégök nem látták azt a bizonyost, csak azt látták, hogy a pohárbul a bor fogy és a tányérbul a leves. Mikor a lakodalom elmúlt, elköszönt túllük az a bizonyos fejkoponya, azt mondtá nekik: Én mögjelöntem a tē hívástokra, hanem tik is ott lögyetök énnálam vendégségbe!

A két legény ezön mögén nagyon mögijedt, mögén elmöntek a paphon. Aszonta a pap: Hónap mönjetök a vendégségbe, mer űs elgyütt egy hívásra! Azt mondták a legényök: félnek a vendégségbe mönni. Azt hatta nekik a pap: Nincs mit tönni, maj én is kimék prosekcióval veletök! Itt oszt másnap kimöntek éccaka a két legény és a pap prosekcióval. Mikor kimöntek a temetőbe, itt is mingyá a Szent János poharát itták mög. Mikor bemöntek a temetőbe, akkor látik, hogy ott van két sir mögásva készen. Akkor így szóllott ki egy valaki, de csak a két legény látta, a pap nem látta, csak a hangot hallotta: Szöröncsékek vattok, hogy prosekcióva gyüttetök ki, mög a Szent János áldását köszöntötték rám a lakodalomba is legelsőbb, mög temetőbe is. Mos már elmöhetök haza, csakhogy másrok ne bolygassátok a halottat fekvöhelyibe!

Az egyik legény möghalt harmannapra, a másik egy htre.“

* * *

Szent János áldásának, azaz a borral való eláldásnak, mellékhajtásai is keletkeztek. Már a középkorban megtürt szokás volt a német templomokban esketés előtt bort áldani, amelyből az új pár az oltárnál ivott, miközben a pap imádkozott: „Bibe amorem Sancti Johannis.“ Az osztrákok, főképpen a stájerok lakodalmi szertartásaiban fennmaradt az a szokás, hogy az új pár Szent János poharával (Weinhansel) kezdi a lakomát, mégpedig rendszeren Szent János evangélista napján megáldott borral. A csehek és lengyelek Szent János ünnepén a bor mellett kalácsot is szoktak szenteltetni. Ennek nyomai a kalocsai rituáléban is föllelhetők.⁸

E két áldás keveredéséből, egyelőre ismeretlen úton-módon keletkezett az a sajátos népies eláldás, amelynek gazdagabb, szegényebb változataival magyar lakodalmakon, halotti torokban találkozunk. E szokásnak hazai egyházi gyökereiről, középkori nyomairól, pontosabb európai összefüggéseiről adatok hijján még nem sokat tudunk.

A *gyimesi csángók* (katolikusok) a „tésztanemű virágokkal, tojásokkal, aranyozott ékítményekkel felcírázott“ nagy lakodalmi kalácsot Szent Jánosnak hívják. Az új pár elfogadja a vendégek ajándékait, utána a Szent János áldása következik, amelyet a *vőfély* szokott végezni: „Mindeneknek szemei Tereád néznek Uram és Te adsz eledelt nekik alkalmas időben, megnyitod kezeidet és betöltesz minden állatot áldásoddal. Dicsőség, Miatyánk, Üdvözlég. Könyörögjünk! Áldj meg Uram minket és ezeket a Te ajándékaidat, melyeket a Te jóvoltodból veendök vagyunk. A mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen. Áldja meg az Isten a két egybekelt ifiakat, valamint megáldotta ezen Szent Jánost az égnek harmatjából, a földnek zsirjából. Deus Uram Isten. Aki ezt nem mondja, ne egyék belőle!“ Ezután esznek, isznak, vígadnak.⁹

Ez az áldás a katolikus székeleknél ilyen változatot mutat: „Mindeneknek szemei Tebenned bíznak

⁸ Ernyey: id. m. Franz: id. m.

⁹ Orbán Balázs: Székelyföld II: 81.

Uram“ stb. és ezzel fejeződik be : „teljes Szentháromság, ki a mennyet és a földet teremtetted, áldj meg minket minden jóra való mozdulatinkban, valamint ezen szentjánosokat (bogas fonnott kalácsokat) megáldottat teremtesnek idején égnek harmatjából, földnek zsírjából. Deus Uram Isten adj, de ne hagyj!”¹⁰

A *szolnoki* vőfély a kalács feladásánál szintén Szent János áldásáról mond rigmusokat :

„Szent János áldása terjedjen fejünkre,
Bú és bánatunkat fordítsa örömré :

Bor, búza, terméssel, arany, ezüst pénz,

Mindezekért szükségét ne lássunk

Barátság és jókedv ne muljon szívünk

Jók legyünk magunknak, jót tegyünk

Mert ez fundamentoma földi boldogságnak,

Örömré, jókedvré, minden vigasztásnak,

Igy ha megöregszünk, halni készek

Holtunk után mennyben együtt örvezzünk.”¹¹

Az ország több vidékén szokásos, az Alföldön egész biztosan, hogy esküvőre menet a vőfély „tele palackot“ visz a templomba, a palack nyakán díszes *fonatos kaláccsal*. Esküvő után a bort is, kalácsot is elkinálgatják s arra törekszenek, hogy minél többen kapjanak belőle. Bizonyos, hogy ez a régi szertartásnak, éppen a Szent János áldásnak maradványa : a szokás még él, de vallásos tartalma már elhomályosodott, a bornak és kalácsnak a templomban való megáldása már kiment a gyakorlatból.

Bizonyára idetartozik az a lakodalmi szokás is, amely Szeged környékén él, hogy a vőlegény és menyasszony borral és kaláccsal sorba kínálja az egész násznépet. A moldvai csángóknál a keresztapa az *örömkaláccsal* (kettőbefont, perecre hajtott ka-

lács) háromszor megkerüli azt a szerket, amelyen az új pár ül és minden alkalommal megcsókoltatja velük. Erre az örömkalácsra úgy ügyelnek, mint valami drága, szerencsés dologra.¹² A *hontmegyei* református magyaroknál is szokásos a lakodalmakon az öröm-, vagy másképpen morványkalácsot a lakoma végén földadni. Ilyenkor a násznagy ékes beszédet mond Jézusnak csodálatos kenyérszaporításáról. Beszédét e szavakkal fejezi be : „Ezenképpen a mi kedves atyánkfia (itt következik a vőlegény neve) és az ő kedves élete párja is látván vendégeinek sokaságát, szintén felajánlottak részükre vagy két örömmorványt, hogy ő kigyelmük is kielégíthessék az ő népeket, miként Urunk Jézus az ő népeit, az ő sokezer emberét kielégítette a pusztában. Kívánom az fölséges Uristentől, hogy aki ezen örömmorványokból részesült, legyen annak teste táplálására és lelke üdvösségére. Vegyük ezen örömmorványokat tiszta szívvel és éljünk egészségvel. Amen.”¹³ A példákat talán még szaporítani is lehetne, elég azonban annyi, hogy a lakodalmakban szereplő bor és kalács eredetileg föltétlenül szentelmény volt. Kultikus gyökerei bizonyára még pogány képzetekbe nyulnak vissza, amelyeket az Egyház mintegy elismert és megszentelt. A templomi áldás gyakorlata azonban megszűnt, hivatalosan feledésbe ment ugyan, de nyomait a nép a maga jellegzetes tradícióiszteletével napjainkig megőrizte.

* * *

A középkorban szentelt borral kínálták meg azokat, akik útrakelnek, búcsúzkodnak, hogy Szent János áldása az út veszélyeitől és kísértéseitől oltalmazza meg őket. Ezért itattak szentelt bort a haldoklóval is, aki olyan tartományba készült, ahonnan nem tért még meg utazó. A megmaradt szentelt bort azután a halotti torban itták meg, a halott emlékezetére és lelke üdvösségére. *Szegedvidéki* halotti torokban az énekes asszony még ma

¹⁰ *Réső Ensel* Sándor: Magyarország népszokások 256.

¹¹ Nyr. 1882: 431.

¹² *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság 144.

¹³ *Hont vármegye monographiája* : 132.

is maga mellé vesz egy üveg bort és egy kosár fölszelt kenyeret, elénekelve fölülte a Szent János áldását:

„Szent János áldása
Szálljon ezön házra,
A bennelakókat
Fordítsa vigságra.“

„Hogy a kised Jézus
Tüllünk szállást kérjön,
Istennek áldása
Mindég rajtunk légyön.“

„Szent János áldása
Szálljon a fejünkre,
Bűnkát, bánatunkat
Fordítsa örömré.“

„Bor, búza és gyümölcs
Hogy bűven teremjön,
Istennek áldása
Mindég rajtunk légyön.“¹⁴

Utána *eláldja* a kenyeret és a bort, azaz megkínálja a torozókat, esetleg az odasereglett koldusokat.

Végül bizonyos, hogy a sok verses Szent János-napi *köszöntő*,¹⁵ amelylyel minden magyar vidéken találkozunk, a Szent János áldásának hajtása, távolabbi alkalmazása.

(Szeged-Alsóváros.)

Bálint Sándor.

Ludvérc-babonák Zala és Somogy vármegyékből.

A) Elmondta *Bíró István* 63 éves kanász a murakeresztúri legelön 1932. nyarán.

„A ludvércrul először gyerekkoromban hallottam egy öreg erdőstül. Ez éccér nyáron az eső elől elhúzódott a fa mellé, aztán fönék nézett, hogy változik-e jaz idő és akkó meglátta a ludvércot fent a fa tetején. Amikó dörögött, a ludvérc a s... it mutogatta, hogy odaüssön a villám. Az erdős hét-éves *sörgyefa*-pipaszárral töltötte még a puskáját és rálütt. Az léeséit és ak-

¹⁴ Ahol forrásmunkát nem nevezünk meg, ott saját gyűjtésünkből, megfigyelésünkből merítettünk.

¹⁵ Ilyenek: Gönczi: *Göcsej* 277; Ór (Szabolcs) Nyr. 1877: 479; *Hegyhát* (Vas) Ethn. 1903: 440; *Nagykamarás* (Arad) sajtó kéziratos gyűjtés.

kó látta, hogy a lába olyan, mint a csikónak. A félhőkbul még szózat hallatszott: „En már hét év óta lüdözöm, de nem tudtam eltalálni. Tē derék émbervagy, mer egy lövésre agyonlütted.“* Később másoktul hallottam, hogy egy legényembérhez járogatott és már egészen elsanyargatta (elfonnyadt, elsárgult, mer evvel a ronda féreggel élt). A ludvérc lány képibe mént hozzá, mer az tud lenni férfi vagy asszony tetszése szerint, dejazán egy öreg embér észrevette a legényen, hogy mija baja és megbeszélék, hogy mit csináljon a ludvércal, ha hozzámegy. Fogjon egy gatyamadzagot és tēgye hirtelén a nyakába és annálfogva megtarthatja. Akkó többen lesték és nekiméntek nyírfabotokkal, mer másféle fábúl való bot nem árt neki és ütöték. A ludvérc változott, mindéféle alakot vett fél, még tégladarabét is, mialatt ütötték. Ez használt, mer azóta nem jött többet a legényhez.

B) Elmondta *Mester Mihály* 55 éves öregbérés Murakeresztúron 1932. nyarán:

A Váliczka pusztán 1891 körül a nagybátyám kihajtotta az ökreit és azok éjjel kint legeltek. Léterítette ja subáját és ráfekütt. Amint ott hevert, a ludvérc az ő ángya képibe oda-mént hozzá és melléfekütt. De ű jészrevette, hogy ez nem az, mer az ott-hon beteg vót és aszonta, hogy elmegy az ökröket megnézni. Közbe lévőágott egy jó nyírfahajtást és mikó visszatért hozzá, nyakába dobta ja gatyamadzagot és azzal mēfogta és a nyírfahajtással jól eldöngette. Akkó könyörgött neki, hogy eressze jel, mer sohatöbbet nem jön ide.

C) Elmondta *Kósa János* 70 éves juhászszamadó Ságpusztán (Somogy m.) 1932. nyarán:

„Már nős vótam, amikó egy öste Kerettye mellett Zalába jaz erdő szélén egy hosszú testöt láttam mönni, aki ja lábas pajta jalá beröpült. En mög a bárányos gyerök émontünk oda, hogy mögnézzük, mi jaz? Mör a falubelijek má katozták: ludvérc, ludvérc! Láttuk, hogy rajtaült a nagy kötögérendán. Ollan vót ott, mint va-

* Ezt a villám mondta.

lami nagy bagó'. Rádoptunk egy *me-reklefát*, de nem tuttuk étanálnyi, nem mönt az abba jaz iránbo, ahova dop-tuk. Erre kiröpült, de nem láttuk a a szárnyát, inkább csak úgy lebegött. A högy ódalán vót egy összedült pin-ce, abba belemönt. Ezt nemcsak mi láituk, *halom sokan!* Máskó mög kék, zöd sárge lánggal sziporkázó embör-forma közeledött éjjel. Mikó szidni kezttük, eménékült. Aszonták a régi jöregök, hogy ha jakarja, lány, ha ja-karja férfi. Ha nőhó' jár, akkó férfi és ha férjihó' jár, akkó nő. De jazt a szöméllt tönkre tözsi és az eszibül is kivözsi. Az öreg kanász emlögette sokszó, hogy a *Lakatos Ferkóhó'* jár egy nagy, borzasztó nagyszömü alak, egyik lába röndös, a másik szörös, patás, mint a lúé. Ezt a lábát mindég hátul tartja és a másikkal lép előre."

D) Elmondta *Biró Györgyné* 48 éves özvegyasszony az István-majorban (Izarosberény, Somogy m.) 1932 öszén:

„Ha bejön a szobába a ludvérc, aztat nem löhet látni, csak az ajtó nyilásán. Akkó azt a helet mög köll vernyi hétévös pipaszárral, erre a ludvérc mögszóllal. Vékony, sipító lányhangon beszél. A szobából csak akkó löhet kikergetnyi, ha jazt újra ki-meszeli és a mészbe *Benedek-haj-mát* kevernek. Ez ollan korai hajma, jakit *Benedek* napján ültettek. Ennek a szagát a ludvérc nem állja és mēnten eltávozik. A ludvércet gatyamad-zgall szokás mögkölni és egy évös nyírfahajtással jól el szokták verni. Öszt többet nem jön."

Seemayer Vilmos.

Mátyás király és a molnárlány.

Gyermekkorában tanulta és el-mondta a 70 éves *Kardos Gyura* szö-löpásztor a somogy megyei *Berzencén*:

„Mátyás királ éccēr sēta közbe el-vetödött egy régi *boronás* malomhoz, aki nem dógozott. Az öreg mónár a gáthó' támaszkodott és állt. Mátyás kérdezte tüle, hogy mér nem dógozik? „Nincs munkám” monta a mónár kur-tán. „No maj' adok én nekéd mun-kát”, monta Mátyás; „lē fogod húzni ennek a malomkönek a bőrit és be-

hozod hozzám. Ha nyóc nap alatt ezt el nem végzēd, felakasztatlak.” A mō-nár nagyon elbúsulta magát; azt hitte ütölt az utolsó órája. Mēgkereste ja lányát, aki ott szokott halászni ja pa-takba és elpanaszolta neki, mi történt. „Sose' búsujjon, apám uram”, monta ja lány, „mēglēs, amit a királ kēván.” Amikor a nyócadik nap elérkezett, ki-húzatott a malombul egy régi ková-csolt szēget, amijet akkó hasznátak és aszonta a zapjának, hogy vigye be ja királnak és elmonta neki, hogy mit kēll mondani ja királnak. A mōnár el is mēnt Mátyás királhó' és amikor azt kérdezte tüle; „No mōnár hozod-ē a malomkö bőrit?” odatta neki ja szēget. „Mit akarsz evvel a szōggel?” kérdezte ja királ. „Lētunnád-ē húzni ennek a szēgnek a bőrit? felelte ja mōnár. „Nincs ennek a szēgnek bőre, te mōnár, nincs mit lehúzni arrul,” „Ippeg így van a malomkö is, annak sincsen bőre”, monta ja mōnár. Tet-szētt ez a szó a királnak és mēgkér-dēzte ja mōnárt, ki jadtta neki ja ta-nácsot, hogy így cselekedjēn. A lá-nyom” monta ja mōnár. „No ez okos lány löhet, mēg akarom ösmerni. Mondd mēg neki, hogy nyóc nap mul-va gyűjjön el ide a királi udvaromba, de sē nem lovon, sē nem gyalog, sē ruhába, sē mesztelenül, sē jaz úton, sē jaz út mellett, hozzon ajándēkot és mēgsē hozzon! Ha vét valamibe ja parancsom ellen, felakasztatom!” Hazamēnt a mōnár nagy búsan és elmonta ja lányának, mit parancsolt a királ. A lány nagyot nevetētt és azt felelte, hogy mēglēs a királ kēván-sága. Kőcsön kért a zuradalomtól egy szamarat, egy halásztul pedig hálókat. Amikor eljött a nyócadik nap lē-velközött mesztelenre és felötölte ma-gára ja hálókat, ráült a samárra, ke-zēbe vētt egy fehér galambot és elin-dult a városba, de nem az úton, ha-lom az út mellett a gyalogösvényen. Amikor mēgérkezett, Mátyás felhivat-ta ja palotába, de nem mēnt fel, ha-lom azt kēvánta, hogy a királ győj-jön lē. Mer ha felmēgy, akkor gyalog-jött a királhó' és az megbünteti. Má-tyás lē is gyött és el akarta vēnni ja fehér galambot. A lány oda jis nyúj-totta neki, de jaztán férekapta jēs el-

engédte, a galamb még elrepült. A királ látta, hogy a lány túljárt az eszin, megajándékozta és elengédte. Nemsokára elhivatta ja mónárt és megkérte ja lánya kezit, mer aszonta, ez a legokosabb lány a zországba, méltó, hogy a zó felesége legyen. A mónár örömmel hazamént és elmonta ezt a lányának. De az nagyon elbúsult ezen: „Nem vagyok én a királhoz való, mer én szegény emberhez való vagyok, de ha muszáj is hozzámenni, nemsoká lészék én a zó felesége úgysé.” Mit vót mit tenni, mégis el kellött menni a királho' feleségül. Amikor ez megtörtént má, hogy kinéztek a zablakon (egyik a zegyik ablakon, másik a másikon), azt látja ja királné, a legközelebbi falu felé ja kérészlúton két asszony áll és veszekszik. Egy darabig nézte őket, de aztán kíváncsi vót rá, hogy mér veszekednek és kérte a királt, hogy járjon a dolog végire. A királ léküdté jéggy katonáját, hogy hozzon hírt neki a veszekedés okáru. A katona mégtudta, hogy a két asszony közösen vött egy gatyát azzal, hogy égyikük a másiknak megaggya ja félgatya járá, ha hazajérnek és akkó a másik mégtarthatja. De mikor a kérészlútra értek, a másik aszonta, neki nem a péz kell, hanem a gatya jés majd ő jaggya még a másik felinek a zárát. A zegyik a zegyik úton akart hazamenni, a másik a másik úton. Nem tudtak megégyezni és mindégyik húzta ja gatya jéggyik szárát. A királ lémént hozzájuk és aszonta nekik: „Aki közületek, jobb szívű, engédje jel a gatyaszárát és hagyja ja másiknak.” A zeggyik elengélte. Ennek Mátyás annyi pénzt adott, hogy abbul akár tíz gatyát is véhetélt. Amikor visszamént a palotába, a királné nagyon megdicsérte és megköszönte neki, hogy a két szegény asszonyt segítélt. Erre ja királ aszonta: „Igen, de hát ezt csak Mátyás királ téheti, senki más.” A zasszony megint kinézélt a zablakon és azt látja, hogy két asszony egy kendőn veszekszik. Lémént hozzájuk és mégtudta, hogy közösen vették és most a zeggyik ketté akarja vágni, a másik még a zegészet akarja. Ugy tétt, mint a királ; a zeggyiknek odatta ja

kendőt, a másiknak még annyi pézt adott, hogy azon akár tíz kendőt véhetélt vóna. Erre visszamént a palotába és eldicsekédélt a királnak avval, hogy ő is megcsinálta jajt, amit Mátyás királ. A királ nagyon megharagudott: „Nem mégmontam nekéd, hogy ezt csak Mátyás királ téheti? Ellenére cselekédteél, nem lészél tovább a feleségém, nyóc nap mulva elméhetsz!” Az asszony erre aszonta: Látod, mégmontam előre, hogy nem soká lészék a feleségéd; tudtam előre, én csak szegény emberhez való vagyok.” A királ aszonta neki: Válaszszál ki három pusztát és a városban jegy házat, azt megvészém nekéd, de nem lészél tovább a feleségém.” „Nem kell nekém se ja pusztád, se ja házad. Add vissza ja gyűrűmet és a poharamat, akit elcseréltem a tizeddel. Ezén kívül nem viszék el magammal mást, mint olasvalamit, amiről nem fogod tunni, hogy elvittem.” Utolsó este aszontaja királnak: „Igyunk még egy utolsót!” A királ kiürítélt ja poharát és azonmód elalutt, mer a zasszony álomport tétt a poharába. Ezután azt parancsolta ja kocsisnak, hogy fogjon be. Mikor az befogott, beletették a királt is és elkocsiztak a malomig. A zasszony a lisztészszakok közé léterítélt egy pokrócot, arra ráfektették Mátyás királt és léborították egy másik pokróccal. Erre mégmondta ja mónárnak, hogy a királt hagyják alunni, amig magától fél nem ébred. Ezután a zasszony régi szokása szerint elmént halászni. Amikor a királ felébredt, el nem tudta gondolni, hogy hol van és csudálkozott, amikor a mónár mondta neki, hogy a malomba van. Elhívták a zasszonyt, aki még most is halászott. Mátyás kérdezte túle, hogy mit jelentsén ez? „Azt, hogy mindén úgy létt, ahogy előre mégmontam: nem viszék el sémmit, csak olyat, akiről nem tudod magad se, hogy elvittem. Hát elvittelek téged!”, A királnak nagyon mégtetszélt a zasszony cselekédete, látta, hogy szereti és ezér visszavitte magával a városba, ahol a királ palotájában boldogan éltek, míg még nem haltak.

Lejegyezte: Seemayer Vilmos.

A bortolvaj táltoslány. Lengyel Zoltán öreg szekszárdi szőlősgazda mondotta el, hogy fiatal legény korában csatári tanyájukról valaki titokzatos módon hetek óta hordta a bort. A tanyaajtón nyoma sem látszott annak, hogy erőszakkal nyitották volna ki, a présházban is rendbe találták a holmit, az egyik hordóban napról napra mégis kevesebb lett a bor. Egyik éjjel aztán apjával elhatározták, hogy végére járnak a dolognak.

Kiérve a tanyaához, az ajtót nyitva találták. A pincéből gyertyafény szűrődött ki. Amint lábujjhegyen beljebb kerülnek a tanyaába s leosonnak a pince lépcsőn, látják ám, hogy a hordó előtt egy gyönyörű szép leány áll, teljesen meztelenül, mellette pedig egy nagy dézsa, amibe a lopott bort éppen elvinni készült. Csodálkozásukban egyikük elcsúszott a lépcsőn, zajt ütött, mire a lány ijedtében elkiáltotta magát: Jézus, Mária segítetek! Ez volt a veszte, mert amint később sírva elmondotta, azt kellett volna mondania, hogy „Hip-hop, ott vagyok, ahol akarok.” Akkor eltűnhetett volna.

A lányt felöltöztették és hazavittek. Pár hétig ott volt a háznál és elvégzett minden varromunkát. Kiderült az is, hogy bogyzslói táltoslány. Egyik napon nyomtalanul eltűnt.

Dr. Csalogovits József.

„Ördöge van.” Az alábbi történetet Szarka György 28 éves kápolnapusztai születésű múzeumi szolga mondotta el 1937 szeptemberében.

„Gyermekkoromban, Kápolnapusztán hallottam, hogy Hetési József ottani uradalmi kocsisnak ördögei voltak. Azt beszélték róla, hogy reggel, amikor a többi kocsis az istállóban javában dolgozott, ő csak sétált, lovai alól mégis eltűnt a trágya, a lovak rugdalóztak, nyihogtak, a körösztfára akasztott zablálok csörögtek, — hogy mitől azt senki sem látta — a lovak mégis fényes, tiszták lettek. A sorpor is mind ott volt a helyén, mint ha a kocsis tényleg megtisztította volna a lovakat.

Az ördögökkel azonban baj is volt elég. Állandóan foglalkoztatni kellett őket, mert különben a gazdájukat

bántották. Ha nem adott munkát nekik, rágalmazni, csipkedni kezdték. Ha más munka nem akadt, a Dunáról rostában hordatott vizet velük egy hordóba. Étkезéskor az első falatot mindig az asztal alá kellett dobni, mert különben belepiszkitottak volna a tányérjába. Ha elment valahová és meg akart szabadulni az ördögöktől, egy öreg szilfába fúróval lyukat fűrt, beleparancsolta őket s hogy ki ne jöhessenek, a nyilást egy keményfa dugóval elzárta. A lyukba zárt ördögök egyesek szerint piros bogarakhoz hasonlítottak. Máig is élnek emberek, akik ezt bizonyítani tudják.

Az ördögök egy fekete tiknak a tojásából lettek, úgy hogy a tojást a kocsis a bal hóna alatt költötte ki. A kápolnaiak még ma is ördögnek tartják az ilyen tojást. Nehogy a benne lakó ördög a háznál maradjon, az ilyen tojást bal kézzel átdobják a háztetőn a szomszédba.”

Dr. Csalogovits József.

A fekete tehen alakjában járó, szalmaszállá változott boszorkány. A szekszárdi park öreg csősze, Sánta bácsi mesélte az alábbiakat:

„Legénykoromban történt, alig, hogy kiszabadultam a katonaságtól. Egyik este meglátogattam az ángyomat. Vacsoránál ültünk, kiakarok nézni az ablakon, hogy besötétedett-e már, hát látom, hogy egy nagy, fekete tehen néz be az udvarról. Ángyomnak nem volt tehene, így hát — fejszével a kezemben — meg akartam nézni a tehenet. Mire kiértem az eresz alá, a tehen eltűnt. Aznap este még kétszer nézett be a tehen az ablakon. Mire elzavarhattam volna, azonban megint csak eltűnt.

Vacsora után hazakészülöttem. Amint az oszáguton a szomszéd falu felé megyek, egyszerre csak lépteket hallok magam mögött. Hátrafordulok, — hát látom a tehen jön utánam. Mire elindulok, hogy elzavarjam, — mintha csak a föld nyelte volna el, — nincsen sehol. Hazáig háromszor is el akartam zavarni a fekete tehenet, de mindig eltűnt.

Másnap reggel hallok az ángyomtól, hogy éjjel valami nagy, ne-

héz test megnyomta. A rákövetkező éjjelen megint eljött a fekete tehén, akkor azonban már otthon volt az ángyom ura. Mielőtt lefeküdtek volna, tisztára kisépérték a szoba padlóját, mire pedig az asszony elsőt nyögött, az ura hirtelen kiugrott az ágyból, bal kezével kirántotta a gatyamadzagját és bekötötte vele az ajtót. Ugyanakkor a kulcslyukba egy gerezd fokhagymát dugott. Mire világot gyújtottak, a fekete tehén már nem volt sehol, a padló közepén azonban egy szalmaszál feküdt. A szalmaszálat aztán ballával dirib-darabra vágták. Másnap reggel hallották csak, hogy a falu boszorkányát, egy hetven éves asszonyt, felapritva találta meg az éjjeliőr az utcán.

Dr. Csalogovits József.

Kákós. „Az apro gyermekeket ijegetic, monduan, veszteg, mert ihol iú az Cacos“ olvassuk Székely krónikájának 28. lapján. A NySz. (2:80.) jelentését egynek veszi a „kákó: homo plumbeus, tölpel, dumm; nugator, schwätzer“ szóval és ezzel együtt a „kák: crocito, krächzen“ jelentésű igétől származtatja. A szó eredete azonban egészen másol keresendő, mert ezeknek „fecsegő“ alapjelentésével a kákós „ijesztő“ jelentése semmi összefüggésbe sem hozható. A néprajzi irodalomban a kákós és a hozzá hasonló hangzású szók a következő alakban és jelentésben fordulnak elő:

1. ijesztő jelentésben: Apud nos in usu vocabulum kokó, quod semper horrendum quid et formidabile, ac per hoc fugiendum nobis significat. Solent hoc adhibere matres in terrorem suis infantibus, dum eos a cultro, vel simili noxis abarcere volunt, ne quid periculi eis eveniat. Aliquando etiam de homine detestandi vel formidandi aspectus ac gestus dicitur: kokó ember, h. e. homo, qui titulo kokó dignus est. (Otrokocsi: Orig. Hung. 1:200.) Kákó: vízikigyó. (Mátyusföld. Nyr. 3:300.) — Kokós: kivel a gyermeket ijesztik, hogy megeszi; manducus. (PP. 271.) Empusa; ein schreckbild, kindleinfresser. (PPB.) Gondolnám lenni kokosnac, mivel nemzetünk között még ma-is ennac nevezetivel a kisdedekek

gyakran ijegetic. (Kereszturi Pál: Felsördült keresztény. 164. Előbesz. 8.) Az halál minden lágyemeleg beszedre elebb nem áll s minden emez-amaz körpiczevel, kokossal Istennek mintegy követe lévén, üressen el nem megyen. (K. Csapkés: Pestis Pestise. 62.) Quot scurrae et Gelasini intendunt nobis Bulubachos hungarice kókós. (Apáti Mihály: Vita triumphans civilis. 83.) Gyün, elvisz, mögösz a kókós. (Szeged-Madarászto. Ethn. 4:321.) Halgas, mer gyün a kókus, elvisz. (Csanádpalota. u. o.) Vigyáz, a kútban van a kókós. (Nyr. 28:141. 34:35.) Ha senki se lesz a kúton, föl ne kapaszkodj a kávéra, hozzá ne nyulj az ostorfához, úgyse bírnál a vödörrel; de meg a kútban van a kókós, aki megrántana. (Móra István: Magyarország. 2:128.) Kankus: terriculamentum puerorum. (Kreszn.) Nem kell minden kankostul megijednetek. (Bíró: Micae. 196.) Kankis, kankos, kankuc: mumus, krampusz, ijesztő. (Tsz. 1:1036.) Csicsiskáj, mer elvisz a konkus. Gyün a konkós. (Félegyháza. Ethn. 4:321.) Kankus: a kutak szelleme, mely a gyermekeket, ha belenéznak a kútba, lerántja magához. (Bakonyalja. NyF. 34:80.) — Kokona: tehénrontó boszorkány. (Borsod m. Nyr. 28:175.)

2. tojás jelentésben: Koko, kuku a gyermeknyelvb. (CzF. Nyr. 28:326. 32:264. 578.) Kokó, kukó, kukas. (Őrség. Tsz. Nyr. 3:930. 5:78. 28:175. Palócság. Tsz. Nyr. 4:373. 12:428. 21:507. 22:76. 24:431. 26:333. 28:326. 32:417.) Lókukó: lótojás, ennek nézte t. i. az egyszeri palóc a dinnyét. (Nógrád m. Nyr. 4:473.) Kukós: tojós. (Mátra vid. Nyr. 24:431.) Kokó, kukó, kukon: két végén lyukas tojás-héj, melyből a tartalmát kifújták. (Beő-sárhely. Nyr. 18:92. Nagykuság. Nyr. 16:333. Békés m. Tsz. 1:1240. Debrecen. Nyr. 3:563. 26:333. Hódmezővásárhely. Ethn. 35:151.) Rizksásával megtöltött tojás-héj levesnek főzve. (Debrecen. Nyr. 3:563. Tsz. 1:1240. Szatmárban: peterák.) Kokó: megfőzött tojás, pirostojás. (Udvarhely m. Nyr. 32:578. V. ö. még a kókonya, kokányol, kókál szókat is. Tsz.)

A szó elvi alakjának fejtegetése

nem tartozik a néprajzhoz, az azonban, hogy az eredeti tojás jelentés miként vált gyermekijesztővé, csak népszokásainkból derül ki. „Marostorda megyében húsvét előtt, nagyhéten, a legények fenyőgallyakat hoznak az erdőből és ismerőseiknek kapuit, főképen ahol lányok is vannak, feldíszítik velük. Húsvét másodnapján azok a legények, kik a fenyőgallyakat hozták, mintegy tíz-tizenketten elmennek a nevezett házakhoz öntözni. A legények közül az egyik, kit kokósnak neveznek, s aki a ruhájára fehér gatyát és inget vesz fel, fakarddal körüljár és a családtagoktól, főképen pedig a gyermekektől kokót gyűjt össze, hogy fáradságuk némileg jutalmazva legyen.” (Nyr. 32:578.) E régi népszokás koledálása bizonyára nem ment gyermekijesztés nélkül, s amint ez a szokás halványodott, erősebbé vált a gyermekijesztő jelentés. Sőt helyenként még ennél is tovább csökevényesedett, mert kókós, kókus, konkós, konkós: kendőből csinált nyúlforma állatalak, amelyet a gyermekkel játszó felnőttek a tenyerükre fektetve simogatnak, aztán hirtelen a gyermek arcába ugratnak. (Szeged-Madarásztó. Ethn. 4:321.) Csinálnak ilyen torzalakot köttes- vagy kenyértésztaból is, széndarabkákkal jelölve a szemet, orrot s a száját és Szatmárban is kokó-, kókós-, kókuca-, kukucának nevezik.

A székelly cacos-a tehát nemcsak egy mai tájszó régies hangalakját mutatja, hanem egy mai népszokásunk majdnem ötszázados emlékét is őrzi.

Szendrey Zsigmond.

Kidobolás, kiharangozás Szentgálon. Az öregek még emlékeznek rá, részint azonban már csak atyáiktól hallották, hogyha valaki a faluban rosszat tett, a hatóság az illető nevét és cselekedetét *kidoboltatta* („dobra kerül”), a bűnöst pedig a nyilvános helyen álló *szégyenszékbe* ültette.

Ilyen és hasonló nyilvánossághozatal mellett a nép a maga szűkebb közösségében is gondoskodott emberi gyengeségek, bűnök, paráznságok büntetés- és botrányleltésként való közhírré tételéről. Elsősorban a haragosok éltek a *kiharangozás* szo-

kásával. Az öregek szerint a csúfolkodó haragos legtöbbször pl. valami vasedényt kongatott *csipérvassal* stb., s mikor az utcán vagy közös udvaron többen összegyűlekeztek — sőt ezalatt is, — kikiabálta ellensége bűneit. A szentgáli (Veszprém m.) archívum 1798-i írásai közül egy olyan rágalmazási pör is került elő, melyben ez utóbbi hirkeltési módról van szó.

„Szent Gáli helységben Pintér Jánosné panaszkodott az eránt, hogy Fülep Jánosné ötlet rúttul mocskolta, vas lapickát vévén a kezébe, harangozott reá, mondván: Kis Bíró Vejének k...ja.”

„Kis Fercsi leánya vallja, hogy látta, mikor Fülöp Jankóné a lapickát a falhoz verte és azt mondotta: No te Vicza, azt harangozom ám, hogy a kis Bíró Veji kit b...meg.” (1798, márc. 8-án.)

Tálas István.

A Foki csárda mondája. Nem messze Rábahídvég község határától van egy vadvizes nádas, amely régebben a Rába folyó medre volt. Foki csárdának nevezi a nép ezt a helyet, hogy miért, ezt a következő monda magyarázza.

Réges-régen egy csárda állt ezen a helyen, mely a környékbeli betyárok találkozóhelye volt. A csárda tulajdonosát Foki-nak hívták. Sok és nagy mulatságot tartottak itt a betyárok. Egyik ilyen nagyobb mulatság éppen húshagyó kedden volt. Szólt a zene, ropták a táncot, vigadtak veszedten. A vidám zeneszó behallatszott a faluba. Meghallották a falubeli lányok is. Kapták magukra himzett víganóikat, színes kendőiket és elmentek megnézni a mulatókat. Persze, ha már ott voltak, táncolniok is kellett.

Tehát táncoltak, vigadtak. Közben pedig mult az idő. Már éjfél felé járt. A lányok, legények abbahagyták a mulatást, nehogy a hamvazó szerda szent ideje zajos mulatságban találja őket. Csak egy táncoló pár nem akart sehogysem véget vetni a táncnak, mulatságnak. Hiába kérték őket, hiába hívta haza az édesanya a lányát. Mintha az ördög szállta volna meg

őket, nem hallgattak senkire sem. Már hamvazószerda reggele volt, mikor Isten keze elérte őket. Mindenki eltávoztával, a mértéket nem ismerő, az intő szóra nem hajló mulatókkal lesúlyedt az egész csárda. Reggel, mikor a falubeliek arra mentek, már egy vizenyős, mély területet láttak a csárda helyén.

Följegyezte: *Simon Gyula* tanító
Rábahídvég. Vas m.

Adatok a „hamis eskü” mondáihoz.

1.) *Pesty Frigyes* 1864-ben készült helynévgyűjteményében a hunyadmegyei Livádia község helynevei közt olvassuk:

„Livadze nevű düllő, mely jelenbe a szomszéd Borbátvíz község tulajdona állítólagosan azon regényes jogalapnál fogva, hogy miután a régi villongós időkben ellenség beütése s azon akkori vad kor szelleme szerint egészbe felégettett, elpusztított, a tér pusztán, parlagon maradt s idők teltével a tulajdonjog fölött perre került a dolog, melynek következtében egy borbátvízi hatalmas úrnak, — ki midőn a kérdéses hely színére törvényhatósági bizottmány szállt ki, láb-beliinek a talpát belőlről megrakta földdel és midőn az eskü részire ítéltetett, megesküdött, hogy azon föld, a melyre ő lépik, az ő udvari aloldiális földje s így ezen időtől fogva a megnevezett dűlő a borbátvíziek birtokában van mai napig.”

Pesty Frigyes: Helynevek. (Kézirat). Hunyad megyei kötet. (Nemzeti Múzeum könyvtára. Kézirattár).

2.) *Enesei Dörner Béla*: Az erdélyi szászok mezőgazdasága (Budapest 1910. 189. l.) c. munkájában fedezte fel ezt az erdélyi szász hagyományt:

„Rozsnyó, a még ma is szép és hatalmas hegytetőn épült vár védelme alatt nagyobb teleppé nőtte ki magát és kirajzolta Keresztényfalvát. Ezek aztán elszakadván, földjeiket is követelték a rozsnyaiaktól. Természetesen perre került 1563-ban, il. János király alatt a dolog, melyet a rozsnyaiak nyertek meg, de jellemző és érdekes módon: A határon a rozsnyói küldöttség jól bement a keresztényfalvi-

ak földjeire és megesküdött, hogy még ott is rozsnyói földön állanak. A keresztényfalviak elképpedtek, de a régi időben a hamis eskünek még a vádja is rettenetes volt, tehát nem mertek szólani. Később aztán kiderült, hogy a rozsnyóiak sem esküdtek hamisan, mert csizmájukba rozsnyai földet tettek és tényleg azon állottak az eskü alatt, tehát nem hazudtak.”

3.) A Nagyku ságon a török világ alatt elpusztult *Marjalaka és Ecseg* egykori községek, 1730 táján már pusztákról ez évi határjárásakor *Ágoston Gergely* 57 éves tanu azt valija, hogy mikor még *Marjalaka és Ecseg* faluk voltak s egymással villongásban álltak, két öreg tanú a csizmájába földet tett s úgy esküdött meg. (Karcag város levéltára. Metales. Ecseg- és *Marjalaka*.)

Györffy I.

A gyermeknevelés szokásai és babonái a matyóknál.

A születés a házassággal és a halállal együtt a legfontosabb esemény a nép életében, természetes tehát, hogy ezekhez fűződik a szokások és a babonák legnagyobb része. Az áldott állapotban lévő anyának nagyon kell vigyáznia magára, mert a vele történő bármi dolog azonnal visszaüt a gyerekre. Ha félidőig (a terhesség fele idejéig) bárhol megütik az anyát, a jel rajta lesz a gyermekben. Az anyajegy így keletkezik, nem jó tehát a terhes asszonynak megcsudálni valamit. A kötél alatt bujkáló terhes asszony gyermekének nyakán meg annyiszor lesz körülhurkolva a köldökzsinór, ahányszor átbújt a kötél alatt.

Az Isten áldását, a gyereket, türellemmel hurcolja az anya, mert azt, aki elteszi, nemcsak megszólják, hanem a *Szent Level* tanulsága szerint az olyan anya megeszi gyermekét a másvilágon.

Ha a gyermek megszületett, nagy gondal ápolják. Hamar megkeresztelik, mert amelyik gyerek keresztiség nélkül hal meg, visszajár a másvilágról. Ilyenkor egy másik gyereket kétszer keresztelnek meg, hogy a kisdéd lelke nyugalmat találjon. Kereszteléskor az első gyereket mindég az apja

vagy az anyja nevére keresztelik, ha más névre akarják keresztelni, úgy mondják: *ne hajtsd nevedet a kutyának. A hetedik gyerekek* olyan hasznos a keze, hogy ha húzogat, elmúlik a fájás. *A foggal született* gyerekből pedig *barboncás* lesz — mondják. *A burokba született* gyerekből úgy tartják, jó vitéz lesz, nem éri a golyó, de csak akkor, ha szüzességben él. A burkot elteszik és háromszor megszenteltetik. *Gari Takács István* bácsi beszéli el, hogy „*Nagy Máté* is burokban született, de ő *nem közlekedett* nővel. Verekedős természetű volt és egy alkalommal a tüzelőben a pandurok elfogták. Nagyon szégyelte s beállt katonának. A francia háborúban volt, mint tisztli legény és nem fogta őt a kard. Sütetett meleg cipőt, abban húzogatta a kardját s avval vágta a franciát. Egy alkalommal elment harmadmagával az erdőbe, ott tanátak egy házat s abban egy fészemű óriás ember fekütt. Felérezte a sarkantyú szólásra, ott volt egy nagy kő s az ajtóhoz rugta. Nem tudtak elmenni. Az óriás ember egyelt megfogott közülük és megette, másnap a másikat Mikor Nagy Mátéra került vóna a sor, az bekötötte a sarkantyúját, hogy ne peregen és baltával kivágta az óriás szemit. Az körül-körül járt a házban, de nem tudta elfogni. Az óriás elvette az ajtótól a követ és ő kiment, erre amaz olyat ordított, hogy a táborban is meghallották. Elmondta a táborban, mi történt vele, elmentek és összevagdalták az óriást.

Más alkalommal meg a franciák a víz partján vezetgették lovaikat. Nagy Máté is ott vezette, átment lóháton a vizen és a franciákat mind levágta, nyolc lovat hozott magával a táborba.

Mikor vége lett a háborúnak, bement egy kocsmába, ott egy rossz személy ráült a köpönyegére; Máté kardjával elvágta köpönyegét. Kérdezték tőle, hogy miért vágta le, azt felelte, hogy ha abban a köpönyegben lett volna, a kard fogta volna.

A gyereket a keresztanya viszi a templomba s mikor visszajön, így köszön be:

„Pogányt vittem, keresztényt hoztam,

Vájják apjának anyjának örömére,
Isten dicsőségére.“

A keresztanya tisztiehez tartozik a korozsma adása is. Ezt ma 4—5 éves korában veszi meg a keresztanya. *Istvánffy* régibb időre vonatkozólag írja, hogy a keresztanya a korozsmát *Mezőkövesden* és *Tardon* 2—3 hétre, *Szentivánon* pedig egy félév, vagy egy év múlva szokta elküldeni valamelyik menyecske vagy lányrokonával. Fiúgyerek számára a korozsma egy díszesen kivarrott ing egybeszabva a gatyával, himzése főleg piros színű.

Korozsmát adni kötelező, mert amelyik gyermek korozsma nélkül hal meg, az *sír a másvilágon*. Ilyenkor csináltatnak egy kis korozsmát és elküldik más halottal. Megtörtént ugyanis, — úgy beszélnek — hogy jöttek *Egerből* fuvarosok és egy akácfát láttak, amely ketté volt hasadva s onnan halottak sírni valakit. „*Minden lélek dicsérei az Urat!*” — köszöntöttek rá. Egy gyerekhang visszazólt: „*Én is dicsérném, de nem vagyok megkeresztelve és nincs korozsmám. Kereszteljenek meg egy gyereket kétszer és küldjenek korozsmát.*” Miután ezt megtették, nem volt a fánál sírás.

A csecsemőre nagyon vigyáznak. Ha valahová viszik és féltik a *rontástól, fordítva adják rá az inget*. Amikor úgy gondolják, hogy a gyerekek valami baja van, hét szeten tesznek egy pohár vízbe, ha feljön mind a hét szén, nincs semmi baj, ha egy is lennmarad a fenekén, akkor *meg van babonázva* a gyerek s ilyenkor hét kortyot itatnak vele a vízből. Ha megvan babonázva a gyerek, vizelettel mossák és az anyai ingi visszájával törlik meg. (A szemmelverés gyógyítására lásd még *Népélet* 48. évf. 183. l.)

Amelyik gyerekeknek az első két szemfoga hasad ki először, az nem lesz élő, *a földbe vágják*. Ha a házhoz hoznak gyereket és ott is van egy hasonló kicsi és nincs még foguk, nem szabad őket összeérinteni. Tükörbe se mutatják a gyereket, *jód nem tud beszélni*, ugyanezért a talpukat se szabad *bezsergetni*. Ha sír a gyerek s azt hiszik, hogy *meg van rándulva, öszszemérik*, könyököt a térdel ellenkezőleg érintik össze keresztibe. Ha ösz-

szeér, nincs semmi baj, ha sir közben, javasasszonyhoz viszik. Amikor a gyereket más házához viszik, más gyerek holmijába nem fektetik bele, mert elvinné annak álmát, a magáét meg ott-hagyná; ezért nem adnak kölcsön pe-lenkát, meg inget sem és szopni se szívesen adnak más gyerekének.

Ha valaki házához először hoznak kis gyereket, az tojással megsimogatja az arcát: „*Ilyen kerek, ilyen ép, ilyen gömbölyű legyek.*” Cukorport pedig azért szórnak a szájába, hogy olyan édes legyek.

Az anya, ha azt akarja, hogy a gyereke *tudós legyék*, a ház utcára néző baloldali ablakát belülről kifelé jobbkézszel háromszor keresztalokban megjelöli: *Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében Ammen.* Állítólag *Gulyás Pestával* is így tett yóna az édesanyja, olyan okos is lett, hogy még a hótakkal is tudna beszélni, ha akarna, de nem akar, de a világon mindenhez ért az

Az anya gyermekeit dédelgeti, *édes kis cselédeimnek* nevezi. A fiú gyereket többre tartják, azt tartják ugyanis vagy fenntartónak, az a *gyerek*, a lány csak *lány*. A kis gyerekek, akik még nem járnak az iskolába, a *konyhamalacok*, fát hordanak, dajkálnak, mindég az anyuk körül *settenkednek*.

Herkely Károly.

A hasznosi (Heves m.) Gyöngyös Bokréta hitelesítése. 1937. április 3—5-ig, három napig a Néprajzi társaság megbízásából, a Bokréta Szövetség kérésére, tanulmányuton voltam a hasznosi bokréta programjának felülvizsgálására és néprajzilag helyes kiegészítése céljából.

Megállapítottam mindenekelőtt, hogy a hasznosi bokréta tagjai a meg nem értés miatt és a szerepeltetés mellőzése folytán ellankadtak s így első-sorban ebből az elkedvetlenedett állapotból kellett őket a váci szereplés reményével felráznom, amit ezek után feltétlenül végrehajtandónak tartanék. Ez annyival is kívánatos, mert a magyar pünkösdi ünnepét nem lehet megrendezni olyan község nélkül, amelyben mai napig fennmaradt a pünkös-

dölés szokása. Míg ugyanis Maconkán a mult emlékeiből kellett rekonstruálnunk a pünkösdi köszöntés emlékét, Hasznoson a kisgyermek csoportok házról-házra járva mentek „Ma magyont” járni, még az elmúlt években slingelt ingvállas és „apricskára” szedett szoknyás, eredeti díszes koszorús viseletükben, ami magában is feltűnően hatásos, benne semmi műmagyarosság nincs. Mindössze, ha lehetne a cipők helyett kellene kis csizmát húzniok, bár ez a miatt, hogy a leánykák nem viselik, nehézségekbe ütköznek.

Ezek hijján a kisfiúk csinosabb csizmája is megfelelné, mindenestre inkább mint a cipő.

Jelentésemmel kapcsolatban kíváncsnak tartottam, hogy a Bokréta Szövetség tek. Elnöksége mielőbb tudassa a hasznosi bokréta vezetőségét, hogy hány tagból álljon a váci csoport, külön megjelölve a gyermekcsoport és a felnőttek csoportjának létszámát.

Tessék külön is felhívni a Bokréta tek. vezetőségét, hogy a leányoknak régi szokás szerint kákóba fonasák a haját, a menyecskéket pedig ingvállba és aranycipkébe öltöztessék.

A verbungnak úgy koreográfiáját, mint dallamát megtaláltam. A község bírása hajlandó a táncot a legényeknek betanítani. Ez mint az ismert verbungok eredeti példája elmaradhatatlan a férfiak bemutatójából. Az utasításba ez is beveendő. A régi táncot evvel nyitották meg a férfiak, kimerülésig járva körbe s a leányok nagy karélyt formálva övezték a férfi csoportot. Végül is a férfiak elkapdostak egyet-egyét a leányseregből s csak akkor indult meg a páros tánc.

A verbung dallama közös a Hont megyében talált egyszerű verbung dallammal, „Érik a meggyfa, hajlik az ága” stb.

Ezt a többi dallal egyetemben Kanyó Mátyás citerával játszhatná s a cigány csak kísérelné. Erre is külön utasítandó a hasznosi bokréta vezetősége. Kanyó Mátyással a régi hasznosi énekeket gyakoroltassa, mert ezáltal a hagyományokhoz hűségesebb

lesz a bemutatás.

A gyermekcsoport hagyományos keletű játéka a programot bőségesen kiegészíthetik és nagyon elevné teszik.

Legmegfelelőbbnek mutatkoznak erre a következő táncos játékok, a hozzájuk tartozó dallal és szöveggel:

1. Hol jársz, hol nem jársz Szt. Erzsébet asszony. (Különösen érdekes, mert ez mint régi házasságszerző ének maradványa ment át a gyermekek játékába.) 2. Tütülülök, pánkolok. 3. Bujj, bujj zöldág . . . 4. Kenyér szakajtás. 5. Máktörés. 6. Darázs. 7. Csizmafejelés stb. 8. Semegy, semkettő . . . 9. Újévi köszöntő. 10. Szt. András köszöntés, névnap-i köszöntések. 11. Disznótóri köszöntés. 12. Májfa vivés.

Végül újból felhívom a tek. Elnökség figyelmét a hasznosi bokréta váci szerepeltetésére, mert amennyiben ez nem történik meg, a hasznosi bokréta teljesen elkedvetlenedik, amellyel a bokréta mozgalom céljának sem felel meg, hogy az élő népi játékok, szokások letűnését az elkedvetlenedéssel elősegítsük. Másrészről, ha nem juttatjuk a bokrétaokat szerepléshez, a falu megszólásának és gúnyolódásának is kitesszük a bokréta szereplőit, magunkat pedig előttük anynyira kompromittáljuk, hogy a faluban ez további néprajzi gyűjtőmunkánkat is lehetetlenné teszi.

Mint hogy a táncok, vele járó dalamok, gyermekjátékok a hozzájuk tartozó énekekkel és a viselet kifogástalan jónak bizonyult a hagyomány szempontjából s emellett a hasznosi bokréta a Zagyva völgy alsó népi szigetének jellemző képviselője, legmelegebben ajánlom nemcsak a vidéki, de a Szentistván ünnepi bemutatásokra is.

Általában arra kell törekednünk, hogy véleményadásunk nem megokolatlan leszólás, hanem tudományos tárgyilagossággal megokolt bírálat legyen.

A hasznosi bokrétaoknak mindenekelőtt a viseletét vizsgáltam meg és ebben, mint az alábbiakból látszik, régi elemeket találtam. Ezt azért is szükségesnek tartottam részletesen megvizsgálni és erről itt beszámolni,

mert állítólag olyan vélemény hangzott el, hogy a hasznosi viselet nem felel meg a bokréta követelményeinek és a budapesti nivónak. A női viselet összes darabjai kezdve a pendeltől a felső szedett szoknyáig, jellegzetesen népi sajátosságuk. A pendel ősi szabás szerinti négyszél vászonzól eresztéssel készül, Az erre kerülő 3 alsószoknya és 5—6 gyoicszoknya sűrű ráncokkal, pártázattal ugyancsak hagyományos jellegű. Erre kerülnek a kázmirból, olajosból, posztból, vagy kartonból készült, szedett színes szoknyák, melyeket deszkán összeráncolva, meleg kenyérral nyomtatnak le, hogy a ráncokat állandósítsák.

A felső testre kerül a hétköznapi kivágott elejű, ú. n. pamukos hétköznapló ingváll, nyakába varrott ingujjal, melynek felső részét a nyakkal együtt ráncba szedették és az ujjak végei görcsöléssel voltak leszegve. Az ing elején a két vászonzél egyszerű öltésekkel, ú. n. kötéssel van összevarrva. A díszesebb ünneplő ing szabása még a hétköznapiénál is ősibb. Az egész ingváll kiterítve 220 cm hosszú és 50 cm széles, úgy hogy a nyak körül 440 cm bőségű nyílást egy korbca húzott madzaggal összeszűkítik s ezáltal a vállakon és a nyakon az ing ráncokba szedődik a gallér alatt. Az ingvállra kerül a kék atlaszból, piros rózsákkal készült pruszlik, és efelett az ú. n. slingelt vállkendő, melyet Pásztón rajzoltak és Hasznoson maguk az asszonyok hímiztek. Ebben is eredeti sajátosság a hasznosi viselet, mert nem gyári kázmír kendőkbe járnak, hanem maguk hímizte vállkendőbe. A vállkendő mintái lúdtojásos, rózsás, harminclyukas, hegyescanglis, pávatolyus és kis csillagos mintáival. Ugyanilyenek a kis kendők is, melyeket templomozáskor magukkal visznek, vagy mulatságban a kezükben lobogtatnak. A kötény apróra szedett kecele, apricskára, ráncra szedett fehér kötény. A lábbeli magyaros vágású csizma. Leginkább a hasznosi menyecskék a hajviseletben különböznek, amely Tar és Alsóhutával, valamint a régi pásztói hajviselettel azonos és sokban hasonlít a régi jársági fejviselethez. A lányok a fej középvonalán el-

választott hajukat kétoldalt *kákóba* vagyis befont varkocaba viselték, a hátsó részt szallagba csavarva hátrafelé lógatták. A menyecskék és aszszonyok ellenben ú. n. *gyupétra* csavarták, a kétfelé választott haját. Ez a *gyupét* a halánték fölött a fülek mögött húzódó csepüből készült *hurka* volt, melyet fekete klottal bevontak. Ez a vége fele elvékonyodott és a vékonyodó végeket hátul a tarkón összekötözték. A *gyupét* felett illeszkedett a fejre, a frigiai süvegre emlékeztető sisakszerű konty, melyet csepüből kovásszal és liszttel átitatva kikeményítettek, majd tarka kockás kartondarabokkal bevonták. Ez a tokos konty hegyével hátrafele állva helyezkedett a fejre. A kontyra került az aranycsipkés főkötő. A főkötős kontyra húzták rá egy piros szallaggal az ugyan-csak szalagból félgömbölyűre formált bokrot, amely csészeszerűleg ült a konty tetején. A konty homlokfelőli részét betakarta az *aranycsipkés sutás*. Ennek alsó végéről lóg mindkét oldalon 3—4 ujjnyi széles piros szallag, melyet a tokos konty alatt pillangósan felkötnek. A fejdísznek ez a különálló tagoltsága is ősi, mint más vidékek, pl. Kisternye, Kazár, egybeállított fejkötői. A *gyupét* körül csavart haj pedig ősi hagyomány, melynek nyomait még csak Hont megyében találtuk. A menyasszonyi fejdísz, a gyöngyös pártá, régente nagyon szép volt a hozzákötött rozmaring ággal, melyet a fejtetőre helyeztek a homloktól a tarkóig. A rozmaring sokágú volt, zöld, piros, rózsaszín és kék szallagokat kötöttek rá bokorba. A vállkendő fölött hidegebb idő beálltával vagy ujjatlan himzett melyrevalót, az ú. n. *cucajt*, vagy ujjas ködmönt viseltek élénk piros rózsákkal, zöld levelekkel, itt-ott kék, lila virágokkal kivarvva. Ezek Pásztón és Gyöngyösön készültek.

A férfiak ősi viselete még télen is bőgatya volt, nyolc szélből, *derékembereknek* 12 szélből varrva s a lobogós ing is olyan rövid volt, hogy a „derekuk ki volt belőle.” A téli időben kecskebőrből készült nadrágot viseltek, de a ma élő 70—80 éves öregek gyermekkorában, csak négy nad-

rág volt az egész faluban, Tóth Imre, Csépe Pál, Maksó Andris és Tiri voltak a nadrágosok. Ezek voltak a templomban a gyertyások. Esküvőre kölcsönbe adták a nadrágot. Esküvőre a menyasszony rókás mentét öltött és ezt csak úgy lógatta a vállán. Ilyen is csak néhány volt a faluban. A vőlegény földig érő bundában esküdött. Hasznos annyiban is érdekes, hogy az egész falu mindössze három ősi családból áll. Az ősi három család, Maksa, Csépe és Panyó, a többi családok beköltöztek.

A viselet mellett a szokások és gyermekjátékok kinyomozása volt főgondom: gyermekjátékok közül a pünkösdlést jegyeztém fel elsősorban. Az ú. n. „*mavagyon*” így hangzik: „Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösöd napja, Holnap lesz, holnap lesz a második napja, Katonám jól megtartsd a lovad kantárját, Ne tiporja, ne taporja a pünkösdi rózsát.” „Csicseri borsó, vadlencse, Feketeszemű menyecske. Lányok ülnek a toronyban, aranykoszorúban, Arra mennek a legények sári sarkantyúban. Ha jó lányok volnátok, nekem köszönnétek, Kis kertemben mennétek, rózsát szakajtanátok. Tótok, tótok, hosszú a ti szonyátok, nagy port inditanátok.” Dicsértésék a Jézus Krisztus.

Táncrea perdülve köszöntik a Pünkösdet, egyet jobbra, egyet balra lépve, minden harmadik ütemre egy kis topantással „lippentenek”. Végül megkapják az ajándékot. Csak inkább a szegényebbek járnak általában, úgy, hogy ma már különösen a módosabbak szégyenlik.

Disznótör köszöntés is szokásban volt. Erre a kis fiúk vállalkoztak. Jöttök-e disznótört köszönteni felhívással biztatták egymást, s többen összevevődve csoportokba, a disznótörös ház ablaka előtt állottak énekelve: „Megdöglött-e az a disznó, akit megölték, Maradt-e a hurkájából adjanak egyet. Mer már holnap péntek lesz, a maradék nem jó lesz. Fülét farkát a papoknak, hurkáját, a diákoknak, agyának egyet.” Hasonló énekre köszöntik ugyancsak nagy csoportokban a különböző névnapokat, de főként Szent Andrást.

„Örvend az ég vígassággal dicséretekkel, Ragyog a nap sugarával, tiszta fényével, Csillagok felderülnek, Hova messzi kerülnek, Minden állatok örülnek, Ma zengedeznek. Ez a híres Szent András is viszi hárfáját. Azt kívánjuk szívesen, hogy az Isten éltesse, Testi-lelki áldásával szerencséltesse. Dicsértessék a J. K. Szent András éjjen, sok időket éljen friss egészségben. Mi rólunk se feledkezzen. Nyuljon zsebébe.“

Az Ujév köszöntést is gyerekek végzik, még pedig a fiúk vetélkednek a lányokkal, hogy megelőzzék őket, mert azt tartják, hogyha a lány köszönt előbb, az szerencsétlenséget hoz. A fiú csoport így köszönti az Ujévet. „Adjon Isten ami nincs az Ujesztendőben, Bor, pecsenye, fonatos legyen mindig bőven, Ki ne fogyjon a zsákból borsó, bab és búza, Füstös cigány a nótáját ablak alatt húzza. Bokázzon rá házigazda mindig friss erővel, Adjon Isten ami nincs, az Ujesztendőben.“

Nagycsütörtökön 9 órakor harangnémuláskor a ház körül futnak, rázzák a kolompot. A gazdaasszony nyakába is akasztanak kolompot és így futnak a ház körül kiabálva, „Kigyóbéka, Kigyóbéka, távozz el házunktól.“ Mikor megszólal a harang, akkor is kolompolnak és az asszonyok leszaladnak a patakra mosakodni és imádkozni. Ősi hitbe visszanyúló szokás ez.

Szent Iván napján a ház végébe hátul a kertben raktak tüzet szalmából és azon ugrottak át a lányok és legények.

Szokásban van a lakodalomkor a menyasszony porkolás is, különösen ha idegen faluból hoznak menyasszonyt, nagy szalmatüzet raknak az utcán és azon átugratják a menyasszonyt, hogy elmenjen róla más falu szaga.

Gyermekjátékok között legbecsebb Szent Erzsébet asszony játéka, ami régi házasságszerző ének maradványa s a felnőttekről szállt a kisebbekhez:

„Hol jársz, hol nem jársz, Szent Erzsébet asszony,

Innen-onnan, alulról, Fehérváron felül-
[ről,
A kapitány üzente, a kend jányát ké-
[rette,
Egyiket, melyiket, kendermagosabb-
[kat.

A legmagosabbikat.“

Két lány kezét fog, felemelik összefogott kezüket, kaput formálva azon átbúvik a következő kettő, akik újra felemelt összefogott kézzel kaput csinálnak és jönnek át a következők. Így haladtak végig hajdanában az utcán a gyerekek. De játszáskörbe is, amikor egy-egy kiválik és a kaput formálók mögé állva követik azokat a kör szélén. Ugyanígy haladnak a „Buj-buj zöld ág“ énekére is. „Buj-buj zöldág, zöld levelecske, Nyitva van az aranykapu, csak bujjatok rajta. Lehajtom a fejem, sátorba képem, a szolgának nagy bánattya, buját láttam, pirongattam. A kend lánya ilyen hegyes, ilyen begyes, Kis kapuján ki nem férne magasító nélkül. Abba bizony hat ló legyen, Mind a hat ló szürke legyen, Coki édes lovam.“

A menyasszony párna vivésének szokásáról a helyi bokréta vezetősége részletes leírást küldött be. Ehhez csupán azt a megjegyzést fűzöm, hogy lényegesen megrövidítendőnek tartom szerepeltetésben a hosszúra nyúló szokást és azt a legeredetibbnek véleményezett énekek megtartásával röviden összevontuk.

Legjobbnek találtam a következő énekeket:

„Ki van boré, de soká jár, Jaj Istenem ménem gyün mán, Még ma egy cseppet se ittam, Bizony maj meghalok szomjan.“

„Piros kancsó, piros bor, Ritkán kerül rám a sor, Mindég iszok olyankor, Mikor rám kerül a sor.“ Összes énekek között legrégebbi: „Érik a szilva, hajlik az ága, Babám udvarába, Gyere édesem, Tégedet leslek, Feküdj le az ágyamba. Amott meg egy legény, szántani megy szegény, De nincsen kenyere, Van neki retke, Fekete földjébe, Keserű a neve.“ Ezt akkor énekelték, mikor a fonóba vitték a bolondot. Vagyis két maskarába öltöztetett legényt, egyiket lánynak maszkirozva. Ezenkívül ki kell még emelnünk régi-

ségénél fogva: „Lement a nap, nincsen meleg, Forog a szerelem kerek. Áka Bözsi benne forog, Szabó Pityu rámosolyog. Szabó Pityu, mér vagy cigány, MÉR jársz Áka Bözsi után. Azért járok én azután, Mert nincs olyan szép barna jány.”

„Sárga csikó, csengő rajta, menyasszonyért megyünk rajta, Majd elmegyünk valahova. X. Y. udvarába. Benézzünk majd az ablakon, ki kártyázik olyan nagyon. Áka Bözsi a csücsökben, Szabó . . .”

Minthogy Hasznos, az Alföld felőli hatások által a palócság és Jászság között néprajzilag úgy a gazdálkodás, mint az ezzel kapcsolatos település által s részben antropológiai nyomok alapján igen érdekes átmeneti községnek mutatkozik, ezek alapján ki kell emelnünk a bokkréták között való szereplésének jelentőségét. Ezenkívül kívánatos volna a szereplés előtt a tekintetes Elnökségnek is kiszállni, a végleges helyszín próba bemutató megtekintésére, hogy ezzel is dokumentáljuk érdeklődésünket, ami a lelkesedést fokozottan fogja emelni.

Dr. Gönyey Sándor
I. o. múzeumőr.

Mosdóvíz csinálása. (Adatközlő: özv. Takács J.-né, 82 éves.) Viszszáról kell elmondani a „Mi atyánkat” háromszor, ezen idő alatt a mosdónak el kell készülni. Vesz 9 darab forgácsot — ezt a patakról hozott vízben megforgatja, (a patakról a vizet a következő módon hozza: az edényvel a folyás irányába — ellenkezőleg — és felfelé merít) a forgácsot ezután visszaviszi a helyére. A vízbe tesz 3 darab égő parazsat. Ezt a vizet seprűn átszűri — háromszor — vaskannállal és ezzel kész is a mosdó víz. Ha a parázs nagyon sűrű, úgy a szemmel vertet nagyon megígézték. A mosdó vizet a használat után zöld gyepre kell kiönteni — félkör ívben, mint mikor a gabonát szórják.

Kovács Elemér.

Tejgazdálkodással kapcsolatos babonák Farkasfán.

1. A tej. Ha a tűzhelyen elfut a tej, le kell sózni, mert a tehén tőgye

kisebesedik. Ha tejjel dolgoznak nem beszélnek. Nem illő a fejőre ráköszönni. Régen az asszonyok a felső szoknyájukat a fejükre borították és úgy fejték. A tejet nem az asztalról, hanem a padról viszik el. Az eladott tejtbe vizet öntenek és a gazdaasszony ujjával belenyúl, hogy a kemence falára keresztet rajzoljon. A kannát nem viszik üresen haza, hanem kenyeret, vagy sőt tesznek bele a tehénnek. A tejet nem szabad megköszönni, hanem azt kell mondani, hogy köszönöm a szivességét. Tejet régebben nem adtak a gyerekágyas asszónynak, mert azt tartották, hogy fehérfolyást kap.

2. A vaj. Köpülés közben, hogy a vaj előbb összeálljon, a következő verset szokták mondani:

„Kelj vajam, kelj,
Kertek alatt hasas asszony
Írós vaját kíván.”

A köpübe, hogy hamar összeálljon a vaj, ecetet és kis nyirfaágat tesznek.

3. A tehén. Vásáron, hogy az új tehén hamarabb szokjon meg, a gazda köténnyel beborított kézzel veszi át a kötelet. A megrontás ellen a takácsból hozott, víz nem látta vászonnak rojtját levágják és az istálló ajtaja fölé teszik. Szt. György napján — az első kihajtásnál — a tehenet a patakról hozott vízzel meglocsolják — villámcsapás ellen; vakondtúrással megdörzsölik, hogy olyan kövér legyen. Szokás még vánkossal megsimogatni ugyanazért. Ezen a napon tojást tetek az állat elibe; ha rálép, úgy szerencsétlenséget, ha nem, akkor szerencsét hoz a gazdaságra. Seprűvel is megsimogatják, hogy úgy vasson el, mint a seprű; fejszén keresztül léptetik, hogy olyan éles foga legyen. Igézés ellen mosdó vizet csinálnak.

Ismerik a csont elásással való rontást. Ezt meg kell keresni és elégetni. A megkeresés füsttel történik. Igézés ellen használják még azt a módot is, hogy a gazda szeme szőrével füstöli meg az állatot. Ezenkívül sok más gyógyítási módot, pl.: férfi gatyával, menstruációs ruhával, kifordított férfi sapkával. A rontás ellen úgy védekeznek, hogy két asszony nap között

fogott kigyó nyelvét az igába teszik. Többször megtörtént, hogy a borju fekete kutya alakjában elment a háztól. Az erdőben nagy szél támadt; mire a teheneket összefogták, mind meg volt fejeve. Boszorkányok megfejték. Karácsony bőjtjében a tűzhelyen összekotort hamu tehénpatát mutat, úgy abban az évben elpusztul a jószág. Ilyenkor nem szabad foltozni, hólyag lesz a tehén szemén; répát, kását főzni nem szabad: tetves lesz. 2 karácsony között az asztalra — tarisznyában — korpát, vöröshagymát, fokhagymát, sót tesznek, rontáskor ezekkel etetnek. Az asztalra kenyeret is tesznek. Újévkor felszentelik az embereknek és a lábasjószágoknak elosztják. Hágatni pénteken, kedden nem jó. Hajtáskor nem szabad ráköszönni a hajtóra és a fehérszínű korszóval megy, el is kerüli. Hogy üzedjen, pók tojását adják kenyérben a tehénnek. Ha a tehén első borjúja üsző: a gazdaság emelkedik; a bika szerencsétlenséget hoz. Borjúzáskor semmit nem adnak ki a házból. A tehénnek, hogy jobban felejtse az eladott borjúját, a borjú szeme szőréből vágnak le és azt a tehénnek adják kenyérben.

Kovács Elemér.

Kemenesaljai hiedelmek a földművelés és állattenyésztés köréből. A közölt hiedelmek legnagyobb részben már nem élnek; nem hisznek bennük, de még emlékeznek rájuk. Legkevesebb a földműveléssel kapcsolatos „babonaságokban” hisznek, látszatra meg is vetik az ilyesmit, de azért ha az állat beteg, végső segítségképpen még megpróbálkoznak a füstöléssel, vagy más csodatevő orvossággal is.

Adataimat Kemeneskápolnán és Vásárosmiskén gyűjtöttem.

„Kisasszon és Nagyasszon” közt vett „ótot” meszet keverték a „gabnába”, hogy üszögös ne legyen.

„Kisasszon és Nagyasszon” közt „eresztették le rostán” a magot, hogy „belé né essik az üszög”.

A vetőmagba utcaporát keverték, hogy üszkös ne legyen.

Búzavetés előtt vagy után való éj-jel nem feküdtek az asszony mellé, mert üszögös lett a búza.

Kukoricavetés után „tojás sziklyit”

kell enni, hogy szép sárga legyen a kukorica.

A mákot este kell vetni, hogy a „tikok ki ne kotorgyák”.

Ujjakkor (újholdkor) nem szabad magot szedni, mert az ilyen nem magzik csak virágzik.

Tökmagot csak férfiak vethettek; futva vetették, hogy a tök is jó futó legyen. Vetés végén a földhöz ütögették feneküket, hogy a tök olyan nagyra nőjön. Ugyanezt tették különben répa-vetéskor is.

„Máro napyán (ápr. 25) buborka magot” vittek zsebükben a körmenetre (búzaszentelő) és hazaérve rögtön elvetették, „mer az illen mag jobban díszlik.”

Feketehéten „palántot”, virághéten virágot vetettek.

Az Urnap hetében kiültetett „kábosztapalánt” nem rothad el.

Péter-Pál hetében nem szabad a szőlőhegyre menni, mert akkor „lefollik” a szőlő.

„Ha Nappinteken esik az esső, rövidlesz az árpo.”

Ha korán van búzavirág, korán lesz aratás.

Ha sok az „agácivirág”, sok lesz a bab és az árpa.

Karácsony napján nem szabad kivinni a szemetet, hanem csak „másnapján” és fa tövébe kell önteni, hogy sok „gyümöccs” teremjen.

Luca napján nem szabad varrni, mert bevarrják a „tikok tojóóját.”

Luca napi szalmát (amin a gyerekek lucázás alatt térdelnek) tyúkok alá kell rakni, hogy jó tojók legyenek.

Ha folyóvízen viszik át a libát, nem válik be anyának; annyi évig nem költ, mint ahány folyón távítotték.

„Guzsahéten” nem szabad „zsi-bát” ültetni, de vigyázni kell, hogy ne is akkor keljenek, mert akkor „guzsodott” lesz a lábuk. (Húsvétől visszafelé számítva, első a nagyhét, második a virághét, harmadik a feketehét, negyedik a guzsahét.)

Ha férfialapban viszik a tojást a tyúk alá, mind „kokas” lesz.

Ha a tojást szekéren szállítják, „bukfencen” kelnek ki a baromfiak, vagyis a tojás belseje megfordul és nem a „tonkább” fele fakad meg, hanem a

hegyesebb, ilyenkor pedig könnyen belefulladás a kis csibe, vagy liba, mert a tojás hegyesebb vége keményebb.

A csibék ne keljenek „rózsára“, (rózsanyilásra) mert amint lehull a rózsza levele (szirma), elhullanak a kis csibék is.

A két „asszonnap“ (aug. 15, szept. 8.) között kelt kiscsibék jó tojók lesznek.

„Márok naptyán“ a megszentelt búzatábla „sássábú“ pár szálát hazavisznek a zsibáknak, mert akkor „szebb lesz a díszek.“

Ha valaki új helyre megy lakni, a majorságot a konyhaablakon át eresztik ki, akkor nem megy el a háztól.

Karácsonykor nem szabad a szemetet kivinni, mert a kiscsibék „szét-szélednek“; ha „ganyéra“ öntik az aznapi szemetet, a csibék mindig oda fognak járni.

Ha világos a „Karácsonijée“ nem lesz „zsiba“.

Ha a tyúkok sokáig nem ülnek el, eső lesz.

Ha a borjút eladták és az anyja „igen rin“ utána, a borjú farkaszőréből kenyérbe raknak pár szálát, megetetik anyjával, mire az abbahagyja a sírást.

Ha az eladott borjút „valoggóo“ viszik ki az „istállóobú“, az anyja nem sír utána.

Ha a tehén nem tud kérődzni, a

kérődző birka szájából kiveszik a „kérőöt“, a tehén szájába teszik, lenyeleltik vele, mire aztán megindul a kérődzése.

Mikor a malacot először hajtják ki a csordára, pemeten, jirsóprűn, vagy konyhakötőn hajtják keresztül, hogy hazataláljon.

Ha Andrásra (nov. 30.) malacozik a disznó, a malacok elhullanak.

Ha a disznó vagy borjú beteg, nő „ümöggée“ kell „lehúzni“ és a szemeit háromszor ki kell törölni, segíteni fog rajta.

Ha a disznót megigézték („nem birgya a fejit“, tökmag és rozsliszt keveréssel kell megfüstölni. Ha nem segítene rögtön, karácsonyi abrosz alatt kell megismételni.

Ha a téhénnek igézés miatt megdagadt a tőgye, szentelt barkával, vagy sátorvirággal (urnapi sátorból szedett virággal) füstölték.

Ha az állatot vagy embert megigézte valaki, egy darab parazsat ki-szedtek a tűzből, összetörték és a darabjaiból hármat vízbe szórtak, ha a parázs elült, a betegség oka csakugyan igézés volt. A vízzel, melybe a parazsat rakták, a beteg arcát és szemeit lemosták, az „ünggyök állávóo lehuzták“ a vizet pedig az ajtó sarkára öntötték.

Dr. Némethy Endre.

RÉGI FELJEGYZÉSEK.

Vincze István uram jószágainak Inventáriuma. 1788. Túrkeve levlétára. Caps. A. Fasc. 5.

Alább irtak Néhai Nemzetes és Vitézli Hadnagy Vincze István megboldogult Urnak Ingó és Ingatlan Jószágainak Inventálása végett kiküldetve lévén, köteletségünknek megfelelni kívánván, fentirt megboldogult Urnak Jószágait ekként találtuk, úgymint:

Egy Ház, négy Szobák, egy konyhával edgyütt. Az első Szobában, mely lepetséltelve volt a legális felszakasztásig, találtattak im e következők:

Egy négy Szegetlű Diófa szín asztal pléhes fiókkal, melyben találtattak 3 ezüst Kalanak. (Aztán felsorolja az Inventárium fiókjában talált szerződéseket, nyugtákat, leltárakat, számadásokat, feljegyzéseket, missilis leveleket, stb. Ezeket itt mellőzzük.) Egy *czifra pipaszár, kettős csutorával*. Egy borotva és egy kis oculár és egy zsebbe való óra. Egy *bőrös Láda* le Petséltelve és le zárva ezen házból vitetett a N. Comunitás Házához.

Ugyan az első Szobába lévő fiókos Schubládába, úgy mint a felső fiókjába ta-

láltattak, melynek a fenekén a Ruhák alatt egy Lapedőben: Zöld kender bársony darab, mente béllésnek való. Hat darab ezüst csipkék. Két viseltes árnyék Tartó. Két viseltes Karton Kantus. Egy pár fekete bársony kesztyű és egy pár fekete szőrű harisnya. Egy zöld selyem Laibli váll formára. Egy félviseltes piros csikos kanavász Laibli. Egy zöld bársony férjfi Lajbli, melynek hátulya Sárga Gyolts. Négy vékony fejtér Vánkos hajak. Egy ótska Sajt ruha, melyet sajt nyomni kivittek. Egy viseltes éretlen alma vagy crispány Szín Rekli. Viseltes veres Laibli béllés. Egy fejtér selyem veres stráfos Lászli. Egy sárga selyem Kantus Czitromszín Szoknyával edgyütt. Egy Rózsa szín Selyem Szoknya, Kantus s Laibli. Egy hamu szín ezüst csipkés magyar selyem váll. Egy fekete bársony magyar váll. Egy kis ótska arany csipkés váll. Egy hamu szín virágos Lászli hal tsontokkal. Két arannyal varrott Lászli, és egy sárga selyem Lászli. Eperjesi Házi vászon Rőfell gros, mely 12 rőf. Egy Katyuja, melyben vagynak két pár kar kötők, egyik fekete ezüst virágos, a másik sárga ezüst virágos, egy maschli ezüst virágos.

Ugyanezen Katulyában négy rőf fekete tarkájú ezüstös fűző. Három Rőf pázsit szín arany közepű kar kötőnek való pántlika. Két rőf széles, fejtér selyem pántlika. Egy ocular. Két selyem Laiblik Lajos Urfié, edgyik arany, másik ezüst csipkére. Egy hamu szín virágos Kamuka, asszony mente, arany készülettel, nyestre, hörcsök bélással és egy mellette lévő egész nyesttel, mely heverőben van. Egy viseltes zöld virágos Lengyel mente Bélléssel, prém nélkül. Egy balha szín viseltes Selyem szoknya. Egy veres dupla bársony férjfi nagy Laibli egy darabbal. Hat és fél rőf fekete drái drót gyászruhának való.

A második fiókjába találtattak az irt Schubládának:

Egy darab sárga creditor, melyet Susanna ifjú asszony magáénak tartván, magához vette. Négy darab ótska Karton Firhang. Egy rőf 4 grosos gyolts. Négy rőf, egy fertály vékonyabb fejtér gyolts. Tizenegy és fél rőf hasonló gyolts. Tizenegy rőf szélessebb gyolts

és ugyan más darabba három rőf. Kávé keszkenők kettő. Ismét tiz és fél fejtérített vászon, melyből egy rőf sajt ruhának elvágódott. Tizenöt rőf fainabb gyolts. Egy hosszú és két kisebb fejtér Vánkos haj és egy Karton Vánkos haj. Egy kötéses fejtér Lapedő és egy kis fejtér gyolts rokokya. Két ing Asszonynak való. Három törülköző keszkenő, másfél pár fejelni való Strimfli. Egy csomóba dirib darab fejtér gyoltsok. Egy fejtér Rékli gyoltsbul való, viseltes. Két rőf vékony gyolts, és egy vánkos toknak való. Egy gyolts melyre való és két fásli. Egy tarka Szalma skatyuja, melyben egy darab ezüst csipkés paszománt és egy kis ótska fa skatulya sárga firhangokra való karikákkal.

Egy arany virágos 8 szegletű kerek katulyátska, melyben egy nyakravalóra való ezüst csatt, egy ótska cipő csatt rézből, huszonnyolc fekete gömbölyű gombok, ezüst boglárrel és szárral és 11 veres gombok hasonló munkára ezüst tetővel.

Békés Vármegyének Testimoniálisa Sajti István Desertor Katonának megfogattatásáról, másnál találtatott pénzről.

Tizenkét asztalkeszkenőnek és egy abrosznak való Kamuka 25 rőf két darabba.

Egy Karton Laibli Asszonynak való és Rékli és egy kék Férjfi Laibli posztóból kiseded.

Egy csikos Rékli gyermeknek való. Huszonkilencz rőf concent mák színű, olyan szín hozzá való bélással s 4 rőf sinorral.

Az Harmadik Fiókba.

Egy kötésberégi pozsonyi ujságok. Három gombolyag kék czérna és egy gombolyag veres. Három rossz vállak. Tizenegy darab csipke kötőfák. Diribdarab Hernacz és fekete darab posztó. Tizenöt új és két ótska szakasztó ruhák. Két viseltes kis Kantus Gyermeknek való, edgyik fél selyem, a másik csikos. Két zöld selyemmel és arannyal varrott vánkoshaj és ugyan két kisebb arannyal varrott Vánkos haj. Három Asszony ing és hat lepedő. Egy fejre való hosszú vékony fejtér gyolts. Három új abrosz és egy asztal keszkenő. Négy vánkos hajnak való gyoltsok, ismét vé-

konyabb három. Két törülköző keszkenő. Egy pár csizma egy pár bakkantás, egy pár fekete Asszony pantofl.

A Schubláda Tetején az első Szobában.

Egy fejr kultsos katulya, melyben egy fejr patyolat kötő csipkévei, egy recze keszkenő, egy fejr patyolat felhúzó ing Tászlától edgyütt. Ismét Fejr bibor ingváll ujj, egy kisebb virágos ingváll ujj Tászlival. Egy haltz stráf, egy Téli szúnyog keszkenő. Egy fejr és egy sárga arannyal és ezüsttel varrott fél keszkenő. Egy bibor ezüst virággal varrott elő kötő. Két pár kesztyű, sárga és egy zöld selyem. Egy selyemmel varrott Vánkos csup. Egy fekete virágos Atlaczbontott Szalup.

Azon Schubládán.

Egy Katulya három fejr Tintuch főköttövel. Ismét egy fejr skatulya, egy pár ezüsttel varrott czipővel. Ismét egy rongyos skatulya holmi rossz foltokkal s posztó darabokkal. Ismét más fejr katulya, melyben 8 nagyobb és kisebb főköttők aranyos, ezüstös és pusztán varrottak. Egy kis varró ládácska, melyet Susánna Ifjú Asszonyka magához vett. Két Tészta metsző Réz és egy vas hamvevő. Laibli darabok, ezüst csipkéekkel és egy ótska mente kötő. Ismét egy hosszú katulya, melyen egy ujj selyem kalap Qvaszlival aranyos, ugyan ebben egy tiszta veres kantár szügyelőlövel, farmantringgal, mely meg van aranyozva.

Könyvek: Egy nagy Cassai Biblia. Kassandra Historiája két darabban. Tiszfotor orvos könyve. (Egy cim kitörőve) Bonyhai Uramének mondatott és kihúzatott. Belizarius. Egy ótska kefe. Két asztalra való szalma tányér. Egy ótska Atlas. Egy Ruha Kefe. Németi Prédikáció. Egy fél Sz. Dávid Zsolttára. Egy Lelki fegyver és egy Vestibulum. Orbis Sensualium. Bektán Bertalan Prédikációja.

Egy fekete Fogas, mellyen találtak 14 szalmás üress butelliák. Ismét egy Kirce, egy téli zöld bunda Sofié, egy két köpönyeg, egy fekete nyári mente, egy viseltes hamuszín Kaputrok, egy vegyes pálcá.

A falon egy Portre és 15 papiros képek és üveg alá foglalt kép, Pruszsiai Czimer rézbe foglalva.

Egy tükör, alatta réz napóra. Két rezes kardok, egy Tarsollyal és kardszíjjal, egy rezes fokos, két dohányzatskó, két atzellakkal, két pisztoly, négy flinta és egy Stultz, a Flinták között egy hosszalt Assessor Vincze Pál Uram elvitt, egy kis rövid kardolska. Két korbács, ismét egy más fejr szíjj ostor, egy vadászáshoz való Loding, egy vadász tarisnya, srét és puskapor tartóval, benne lévő puska porral sréttel és egy elszakadt puska cső, egy hevejellen két élű kard. Ismét egy réz téglázó vas, két atzelával, melyet Zsuzsika Ifju asszony elvitt.

Ismét egy Ló hajtó ostor, egy hosszú suhogóval edgyütt.

Huszonkét egészséges cintányér és két hasatt, hat Czin nagyobb Tál, egy bádög Tál és két rossz czin Tál.

Egy ótska kéz kalamáris, tenta tartója, feneketlen, és egy rossz linea. Egy üres ülés Láda.

Két Nyoszolyák, edgyik fedeles, másik Rámás. Az edgyikben vagynak: rajta levő Firhang, egy ótska férjfi ing, egy szüts sipka, egy igen kopott asszony karkeztyű, ótska két arany csipkés vállak, egy szolgálonak való setét két Posztó Rékli, egy abrakos tarisnya, egy szalmazsák, két Süveg, egy fekete és viseltes, másik hamu szín, kisebb; egy ótska zöld selyem paplan, három veres fejtős Derékally, 10 fő allyak hajastul, és egy veres selyem közepű paplan reá hajtott Lepedővel edgyütt; ugyanitt 13 fejr készített hasi bárány bőrök, két viseltes kalap.

A második ágyban találtak egy fekete Laibli és nadrág, mellyből Antalnak ruhát csináltatnak. 8 fekete báránybőr, egy perzsia báránybőr, ismét 9 fehér báránybőrök, egy ótska veres mente férfinek való, egy darab mente bélés, ismét egy fejr kis bőr, mind csáváltak, egy szalma és egy ló háti zsák. Három veres fejtős derékallyak, egy Kartony Dunya tokkal edgyütt, egy két közepű selyem paplan, takaró lepedővel és egy ujj Karton paplan, ismét egy zöld selyem közepű paplan, négy fő allyak.

Ezen Nyoszolya tetején egy fedeles vessző kaska, és egy fedetlen ótska, ismét egy hosszú kaska, pálya tarisznya és főtnak való rongyok és egy reszelő, egy vas szín ujj Nadrág, egy kötés rovás, egy golyóbis öntő vas kalán, egy kötés papiros régi Lajstrommal, egy csomó készített fekete bőr.

A fiókjában ezen nyoszolyának egy réz csap rossz, két keresztvas nyárs tartó, egy hajfordorító vas, ismét egy más hasonló vas, három Lécszeg fúró, egy Fábiánnál van, egy spékő vas.

Tizenhat Asztal keszkenők és ugyan két viseltesek. 8 Asztal Abrosz, egy rossz Láda, melyben találtatt két bor nyomó zsák.

Egy fogas a sutba, mellyen egy kaputrok, egy bekets, egy farkasbőr bunda, viseltesek, találtattak. Két réz poharak, egy vas fazék, egy réz fedével.

Ismét egy kis fogas mellyel egy kőkorsó, egy tentás üveg, egy fedeles kantsó és egy üveg kantsó, két kávéfőző edény, egy bádóg töltsér.

Ismét egy pohárszék, amelyben Porcellán Tál és 10 cserép Tányérok, két fehér csésze, egyik fedeles, egy Tálca. Apróbb üvegek, melyben orvosságok tartattak, két üveg sótartó, öt karafinák, egy nagyobb, négy kisebb, két etzet tartó üveg, 3 Rosolisos pohár, ismét 20 apróbb üveg, két etzetes lapos üveg Sophiáé, három pár kávés fincsa, két csokoládénak való fincsa, négy szalmás üveg, két réz gyertyatartó, két kávés ibrik, hat üveg-pohár, egy kávédaráló, 4 Czin kanálak, ahol egy pár csizma, egy savanyú víztartó butykos, egy kulacs, egy Karafina, egy pincze tok, benne 7 palack és két meszelyes üveg.

Négy bőrös karosszékek, négy esztergályos karú karszek, három pár kések és öt villák.

A konyhába találtattott holmi, vas, cserép és más eszközöknek feljegyzések, úgy mint:

Egy Réz mozsár ütöstül.

Egy Vas Rostély, 4 vas kalán, két nyárs, két abálló villa, egy kis kerek vas Láb, egy bádóg kalán tartó, egy

nagy üst, egy nagyobb serpenyő, egy középszerű és egy kisebb ismét egy kisebb vas serpenyők, 3 tepsi, egy mosogató teknő, egy sajtnyomó teknő, egy moslékos sajtár, egy Tölgyfa dézsa és egy kisebb fenyő dézsa, egy Sajt Szék, egy Juhfejő Veder, egy hajtott fülű veder, egy Tehén fejő rotska, két Tányéros deszkából, egy kis fenyőfa Lóca, egy vas görbe Tészta sütő, két föld lábas, kétrossz Szűrő Szita, 9 Csutor, egy kis kerti kapa, 9 kisebb és 3 nagyobb fakalanak.

A második szobában találtattak im ezek, úgymint:

Egy fogas, melyen van egy kenyér Szita, egy kis kerek fenyő asztal, egy kis fenyő Lóca, egy kenyér tartó kosár, egy zöld nagy üres kantsó, egy Liszt tartó bödön, két nyoszolya, benne egy pokrócz, 3 matska fiú, egy derékally, egy fő ally tokostól, 3 tok nélkül, egy nyújtó fa, egy rossz szalma takaró, egy viseltes zöld Bunda, egy szőr tarka ponyva, egy rossz derékally, egy pokrócz.

Öt viseltes lisztes zsákok, 11 szakasztó kosár, egy lapos kosár, egy kopolykával, egy vas gyertya tartó; olajos butykos.

Az harmadik Szobában találtattak:

Egy almárjum, melyben egy vászon pamutos abrosz, apróbb s nagyobb zsatskók, Nr. 19. 3 vastag vászony törülköző, 3 vastag vászony Abrosz, hét szakasztó ruha, veres pamutal, 20 rőf vastag vászony egy végbe, egy tarisznyának való új vászon, három rőf vászony, ismét egy tarisznyának való vászon, ismét két tarisznyának való vászony, két gyolts csipkés Lepedő, 26 rőf széles fejezített vastag vászony, ismét 5 rőf fehérített vászony egy darabba, négy vászony ujj zsákok, 18 darab vastag fonal zsáknak való, 52 darab fonál vékonyabb, ismét 15 darab vékony fonál, egy rongyos nadrág.

Két nyoszolyák, edgyik fa, másik szalma, melyben két rossz Derékally, egy vászony fekete párnaszák, egy rossz paplan, két Lepedők.

A fa nyoszolyába: Egy Derék ally veres fejteses, jó féle; egy rossz bun-

da, zöld, egy gyoltos Lepedő, egy vázsony nyomtatásos Lepedő.

A Negyedik Házban találtattak :

13 papiros képek a falon, egy fehér fogas, egy rossz élés Láda, egy kerek sárga festékes Asztal, egy Tányéros. egy bádoggal forma reszelő, tizenkét gomolyag vastag fonal, hat vázsony korszók, két rossz sziták.

Egy almárjom, melyben találtattak 74 darab nagyobb és apróbb bekötött könyvek. Hübner János Németh Historiája, Parizspapai Dictionariuma, Alphonsi Turrentini Theologia, Magyar Amszterdami Biblia ; Frisch János Dictionariuma, ismét egy magyar Biblia Komáromi Györgyé, Disertatio Inauguralis Medico Botanica. Bihar megyének jeles öröme, De Cristiana Tolerantia.

Egy puskapor tartó kis hordó, ismét srét s portartó, egy szép Szaru puskapor tartó, egy borított pléh, egy óra kötő és egy óra Lántz atzél. Huszonhárom darab ezüst gombok, on féle kadrá való eszközök egy katulyába és ezüst Lántz és ezüst avit Paszomántok.

Ugyan ezen Almárjomba két szál viasz gyertya, két ezüstös veres selyem övek, egy hernyószedő vas, zöld selyem mente prém nélkül és egy pár dolmány ujjai dolmánnyal edgyütt. Kalpag Kótsag tollastul, két nadrág, egy veres és egy pázsit szín, egy veres Gárda mente, egy zöld ezüstös vitézi kötés.

Egy Kotsi elejibe való takaró bőr fekete, ugyanennek tetején egy nagy szarvas sütő tekenő, egy csontvágó balta, egy rossz rengő.

Az Házak padlásán találtattak ily rendel :

Hét egész Szalonnák, hat hájak, egy teli méhkas, vasak, 4 kantárra való zabola, két viseltes kengyel vasak, 8 ujj Sing vasak Nb. az említett méhkasban találtattak : 11 kerékre való vas karikák, rudra való két kisebb karikák, 4 jóféle pengők és két viseltesek, egy ferhétz tartó vas, Kotsi oldalba való két keresztvasak, 4 vak szeg, és 3 fehértz Szeg, egy bodnározó vas kapots, négy kötő pánt, egy rózsás heve-

der sark, egy vékony hosszú vasatska, mintegy két font.

Egy vas nyakló, két karikával, egy ekébe való srófos cimervas.

Két viseltes szíjj istrángok, 4 srágjás far hámok viseltesek, istrángok nélkül ; egy oldal szíjj srágjás szerszámhoz való.

Három cserzett fekete bőr Lóból, egy csomó dirib-darab cserzett szíjj, egy fél gyártott marha bőr, ismét két darab gyártott bőr, egy cserzett Terhelőnek való szíjj.

Egy viseltes Hárfa Tokostul.

Két csomóba kötve egy Tábori sátor fáival edgyütt.

Két tölgyfa Désa edgyik ujj, másikkal avitt, 3 fenyőfa Dézsa, egy hajtott fülű veder, egy lapos Szántó vas, egy hosszú fogas, egy Böltső. egy gerebenező vas.

Öt jóféle fenyőszál deszka, 3 viseltes kerek rokka, 4 szőlőhordó kaska, egy rossz egyes fakarszék, egy rossz fél véka, egy viseltes tölgyfa veder tőrónak való. Három bak tartó vasak, ismét két rövidebb bak tartó vasak, egy vastag szíjj ostor, kilentz Juh nyíró olók, egy ujj szántó vas, egy vasas Lóts, Kilentz Klug fák két glóbuszal, két szakasztó kosarak, 4 vesszőből kötött kosarak, két vas abroncsos kis hordó, két-két vas abrontossal, egy Tortáta sütő, 5 Tojás Tartó Tökök, egy igen rossz üst, egy ruha szárasztó kötél, 4 fekete készíttellen báránybőr, egy Tarka galélnak való báránybőr, ismét 5 fehér báránybőr, egy nyoszolyára való ráma, egy korong karika malomhoz való, két zsákok, egy pelyhes vastag vánkös, két kíta törött kender, egy szatyor, egy 4 karikájú ablak, két viseltes egy-egy akós hordó, egy ülő szék kis gyerekeknek, bőrső ; egy madár fa kaliitka, egy Téglavető forma, egy két fülű fa véka, egy zsákba mész, mint egy-egy véka ; holmi dirib-darab fák, romlott karszékek, töredezett nyoszolya, öszve dült hordók, mellyek nem érdemesek a specificatióra.

Egy Lóvakaró és egy kefe.

Az udvaron a Berettyó partján vagyon két sertés hizlaló öszve foglalt nagy fa ol. Mellette egy Élés Kamra, 3 baromfiaknak való ólakkal : az említett kamrában találtattak :

Egy nagy *fejér Láda*, melyben 6 hájak vagynak, egy fogas, melyen egy új *kötőfék*, 8 új *Istrángok*, egy viseltes *kötőfék*, ismét 3 *kötőfék* agyal., 4 üres hordók, 3–3 akós, egy két akós, öt *etetes hordotskák*, egy új *nyeregfa*, egy pár *kengyelvas* két *zabolával*, egy *szór sujtár*, azaz *nyereg terítő*, két *harang Juhra való*, egy viseltes *hám*, egy *viseltes heveder*, egy *nádtoló vas*, egy viseltes *sziijgyeplő*, egy rossz *vasas hámfá*, ismét Lajos urfi *nyeregje*, minden készületestül; egy *hatló*, tartó *sziijkarikával*, két kis *juhpergő* egy *száralan csikós kantár*, 5 darab *csattos sziij*, egy nagy *fenyőfa ujj Dézsa*, egy *hosszútska kar szék*, két *fazék vaj*, két 2 *fülű*; egy *bor hűtő réz edény*, négy *abrakos szór tarisznya*, egy rossz *vasabrontsos csobán*, két *vas ásó*, ismét két kis *Tonna*, ismét egy rossz *nyereg*, amely öszve tört szerszámostul edgyütt, 3 *pányvás köté*, melyek közül edgyik *kenderből szekérvető*, egy *hárs rosta*, egy *bőr rosta*, két nagy *Bélyeg vasak*, egy rossz *vasvilla*, 9 *Juh bélyegző vasak*, 13 *Ló patkók*, két pár *jég patkók*, három *viseltes fa csap*, három *vas kalapács*, két *ülő vasak*, egy nagy rossz *vas kés*, két *tört kaszák*, egy rossz *marok vas*, egy *rúdra való karika*, egy *fa edényre való billyeg vas*.

Egy *réz fazék*, öszve kötözött *Juh Gyapju százharminzhárom*, negyven *juh bárány bőrök*, egy *nyújtó Deszka*, egy *Derék Szeg*, egy *vak Szeg*, egy új *zabola*, egy *balta*, egy *kötő pánt*, egy *eszteke*, ismét egy *vak szeg*, egy *felhértz Szeg*, egy *lógó köpü*, egy *csatlós vas*, hat *kisebb vaskarikák*, egy *darabotska rudvas*, egy *téglázó vas szabónak való*, két *tengely vég Szeg*, két *kasza örv*, egy *két ágú kis kapa*, apróbb *dirib-darab szegek*, *vasak* és egy *forgó karika*.

A *kamara végiben lévő edgyik ólban* találtattak:

Két *kender török* és egy *Tiloló*; úgy egy-egy *Ló után való Szánkó*, a padlásán egy-egy *nád ló*.

Ló Istálló, különös *kamara* és *pléh alatt való Kotsi Szin* egy *fedél alatt jó állapotba*, melyben találtattak *ugyanis*:

Három *hámos lovak*, melyek közül *ketteje herélt*, edgyik pedig *kantáza*, három *hám*, egy *sziij gyepplő*, három *Szekeres fék*, egy *csikós kantár*, egy *vas nyakló sziijával edgyütt*, egy *sziij ostor*, három *hordó*, melyek közül *kettő három akós*, egy pedig *két akós* és ezek a *kotsi szinbe által vitettek*, egy *ganély hordó talítska*, egy *fél szekér oldal*, egy *rövid ujj vályu* a *jászolba*.

A *különös kamrába* vagynak négy *hombárok*, melyek közül az edgyikben találtattott *Tavaszi Búza*, a második *hombárba Ősz Búza*, *ketteje pedig üres*. Találtattak négy *hordók*, 10 *akósok*, melyek közül edgyikben régi *Ősz Búza* *vagyon*. A *másik üres*, a *harmadik üres*, a *negyedikben is Búza* *van*.

Egy nagy *bornyomó kád*, négy *vas rosta*, melyek közül egy *ujj*, három *viseltes bőrrosta*, két *keresztes*, egy *vas békő*, két *kisa fa*, ismét egy *kisa fa*, *hámfá nélkül*, *vasasan*; egy nagy *vasas hámfá*, egy *vasfazék*, két *kasza nyelestül*, két *hám*, egy *viselt lekötő sziij*, egy *viseltes Kantár*, három *hat Ló lántz sodrott szemű*, ismét két *darabból álló hat Ló lántz*, három *perretzes kötő Lántz*, két *Lántz*, *hosszú*, melyeknek mind a két végén *horgok* *vagynak*, két *mezőre való szunyog hálók*, két *tarkán szövött nagy jöféle ponyvák*, egy nagy *véka*, egy *fél vékás forma véka*, egy *negyed rész véka*, három *kétágú vasvilla* és egy *háromágú villa*, két *kapa*, egy rossz *német lapát*, egy *lókefe*, 11 *viseltes zsákok*, két *ujj zsákok czifrák*, három *Ló bőr* és egy *fehér ló bőr*, mely a *szolgára betsülödvén*, fog *vélle szállítani*, minthogy a *Ló reá betsültetett*. Két *fótos nyakú Kasza*, három *kasza*, *nád vágó*, egy *köpü nélkül való két ágú vas villa*, két *Németh villák fából*, *háromágúak*; egy *széna metsző vas*, mely *édes atyjokru*l *maradt*, *Assessor Vincze Pál Ur közönsnek vallotta* és *ugyan magával el is vitte*.

A *kotsi Szinben* találtattak:

Egy *nyoltz öles Lántz*, melyet *Assesor Vincze Pál Uram* *magának* *tart* és *ugyan magához is vette*. Egy *félfedelű bőrös Kotsi*, *minden hiba*

nélkül, két Ládákkal és két zöld posztó vánkosokkal és egy elc bőrrrel, mely hátra csatoltatik és már a nyári Szobába conscribáltott.

Ismét egy Lógós Kotsi korbával viseltes, két Tézsla Csikóstotul, egyiknek perettze nincs. Három Tengelyfa, egy rossz Tengelyfa, mellyen két ütökös vas van, egy ganély hordó talitska, egy régi Kotsi első kerék, melyen két darab sing vas van. Négy karika az agyán; négy vassgereblye nyelestül, egy háromágú vasvilla, egy két ágú fa villa, egy fenyőfa kut ostornak való, négy Logónak való rúd, egy szekérre való gyikény, két kád, az edgyik kisebb, ismét egy fenyőrud; egy eke vas nélkül, 18 háromakós hordók, két 2 akós hordók, 3 egy akós hordó, ismét egy fenyőfa kád, mintegy 3 akós, két 2 akós hordó, 2 tíz akós hordó, ismét 2 egy akós hordók, egy régi hátulsó cséza kerék, egy tölgyfa kád, melyben búza van.

A fentírt 10 akós hordók közül edgyikben régi köles találtatik, mely ket említett 10 akós hordókhoz Assessor Vincze Pál Uram és Kun János Uram jussukat tartják, mint harmadosok az árendába, melyet viseltek, a Turkevi Beneficiumot árendába tartván, Assessor Uram akként declarállyá, egy hátulsó ferhécz a két végin vasak vagynak, egy eltört felhértz két vasas hámfával, egy kut ostor kut kankalékkal, három hámfával és nélkül, egy szerű nyeső, egy rossz tört szekér rud, két vas karikával, egy nyújtó két vaskarikával, egy viseltes járom.

Ismét három száz szál tekert vesző, holmi dirib-darab fák, széjjel esett rossz kerékkal, egy ujj Lóts párjával edgyütt, mindösze kettő; egy vasas ferhécz hámfával és csatlás vassal edgyütt, egy eltört Lu Szekér rud, két karikával, rud végére való karikás vasak, alól-fellyül valóval, ismét egy más eltört szekérrud nyila, rud végére való vaskarikával, négy hánt-velett Lóts, egy vas kánvával, egy kétágú rossz favilla vas karikával, egy levágott tulok bőr, három vasas hámfá, Loggós, öt egész Szál Deszka, két fél szál deszka, egy vasas hordó, négy vas abrontsal.

Az udvaron hat kup nád.

Megboldogult Nagy Asszony Vincze Mártonné Asszonynak Istállójának Kotsi Szinnyébe találtattak:

Egy ujj kotsi rúd vas nélkül, egy ótska ugyan Szekér rúd, négy vaskarikával, egy vendégoldal, egy fakó kotsi, kassal, első saroglyával, edgyütt. Két hordók, 6 három akós, 1 két akós és egy kis tölgyfa kád, melynek a Kotsi Szinbe által vitettek, egy vasas szekér lovak után való, minden hiba nélkül, első és hátulsó saroglyával, ismét két borjas tehén, ithon az udvaron, melyek legelni járnak.

Egy kiásott kutba való bődön, 8 pár fedélfa, egy jóféle szántó Tézsla, két viseltes Szán, eplényestől, három darab oszlop.

Az esztrengába találtattak:

11 Czulák ágasok, 20 pár fedélfák.

Kinn az udvaron: 4 darab hasított fél fenyő szál, 2 darab gömbölyű fél fenyő szál, 2 fa, egy viseltes szellemeny ágas, egy rossz vályu.

Az égett kamarában találtattak:

Egy ujj hombár üres, 4 ótska hordók, négy fenéknélkül való, egy zsák és két nagy darab fák.

Továbbá egy szín, amely romladozásban vagyon, ismét egy kesely fekete hizott disznó és ugyan egy más veres magló.

A Szállásnál találtattak:

Kilentz és fél rovásos föld, minden osztályaiban.

Egy rongyos, avult istálló, abban jászol, egy ótska szekrény, egy eke kopott eszközeivel edgyütt, esztekével, talyigája cságattyú nélkül, Vincze Pál Uram tanyáján, azon Talyigának felhértze Vincze Pál Uram Talyigáján vagyon, két villanyél, villa nélkül, jászolban egy vályú, két villa 1 ajtó, egy patting szijból, egy három ágú favilla, egy tört tetéző villanyél, egy rossz talitska, egy rossz sütő lapát.

Szénáskertben vagyon:

Három kazal Szalma, első 12 öl, második 1 öl, harmadik 11 öl. Bera-kott nagy boglya szénák No. 6, kisebb boglya széna, No. 4, ezek a négy baglyák Vincze Pál Urammal.

közösek. Kinn a földön három kis boglyák magáé a boldogult Ur Secessorié.

Szinben egy rossz ágos.

Egy *puszta akol rongyos garadjával*, melynek garadgyáján egy hosszszú, hasított fél szál fenyőfa. Az említett Rongyos Istállónak *ajtaja pléhestől* edgyütt Vincze Pál Uram tanyjára viletődött, minthogy az ajtót felakarván valami ember törni, a pléheket elrontották.

Kalmár János Csikós előtt találtattak Lovak :

Barna pej Kantza, Tavalyi Fiával, mely is pej Kantza. *Pej Kantza*, Tavalyi pej fiával, mely Csödör. *Sárga Kantza*, Tavalyi fekete Kantza fiával. *Fekete Kantza Tavalyi*, fekete fiával, ennek kis fia Csödör. *Pej Kantza*, fekete Kantza tavalyi fiával. *Piros pej 4fü Kantza*. *Fekete Kantza ötödfü*, meddő. *Pej 4fü meddő Kantza*. *Fecské, Szamár orrú 4gyedfü Kantza*. *Pej Kantza*, fekete, Tavalyi, Kantza fiával edgyütt. *Fekete öreg Kantza*, Tavalyi Kantza fekete fiával, ennek kis fia Csödör, pej. *Fekete Csödör harmadfü*.

Tur Kevi Szöllös Kertben vagyon :

173/4 Rovás után való szöllője, abban egy *kunyhó*, melybe ismét egy kapa.

Csorbai válogatott Kantza ménesen: *Barna öreg Kantza*, szopos fia Csödör, világos pej, egy *pej Kantza Hamvas* és még egy *barna Kantza*.

Azon ménesről *Katona Tiszt Ur* kivert egy *Tavai Csikót*, mely a *Szent Mártoni Ménesen* vagyon.

Gulyabéli Marhák :

Két *Tehén*, két *harmadfü Üsző*, két *Ökör* és egy *Üsző*, Tavalyi *Borjuk*, *Fejős Juhok* No. 73.

Az Helység Házához hozatott s Le Petseteltett Ládában találtattak :

Egy *kis kerek kaskába* : Két *gyémántos arany gyűrűk*, edgyik öt *kövü*, másik 3 *kövü*, egy *arany petsét nyomó veres kövel* és két *kis gyémánttal*, egy *arany karika gyűrű lántszem formával*, egy *sima arany gyűrű*, mely

öt *gyűrűnek* egy *kis tokja* vagyon. *Ugyanezen tokba*, két *gyöngyös ezüst Tü*.

Két *réz petsét nyomó*, egy *atzél köröm vassal* és *petsét nyomónak valóval* és egy *más kis atzél réz karikával*, egy *puskához való körömvas*, két *kis olló*, egy *kis kereszt fejer üvegekkel*, egy *ezüstös bitska*, egy *pár rózsa apró gyöngyökkel csinálva*.

Egy *igaz gyöngyös párta ezüst s aranyozott boglárokkal*, *5 nagy rubintokkal* és *két ezüst csattal*, *5 darab arany láncok*, egy *pár kézre való fekete bársony*, *ezüst csatokkal* együtt, egy *gyönggyel kirakva* és *rubintos nyakbavaló függő*. *10 ezüst pityke*, egy *zsinórba füzve*, egy *fél fülönfüggő ezüst megaranyozva*, két *rubintkő benne*, ugyan ennek megszakadozott *párja egy fél fülönfüggő Tompák aranyozva*, két *ezüst Asszony nyakra valóra való karikák*, *ezüst petsét nyomó tetejes*: egy *gombkötő munkabeli arany gomb*, melyek egy *ruhába bekötve* vagynak, egy *papirosba aprós gránátok* és egy *gyűrűbe való sárga kő*, melyek mind egy *fehér kerek katulyába* találatván ismét *vissza rakattak*.

Egy *kisded rosszacska katulyába*, egy *mentére való ezüst gomb*, *ezüst pitykék*, *mentére valók* No. 34., egy *ezüst hajtó*, *nyoltz ezüst Rojtok* két *darab gombháznak való ezüst Sinor*, egy *darab ezüst borításra való kötő*, egy *aranyozott viseltes Kalapra való Quászli*. *Kis Compendiumban maga Portréja*, egy *pár kis Bécsi Szappan*. (A leltár további része felsorolja a hagyatékban talált missilis leveleket, nyugtákat, szerződéseket, követeléseket, készpénzvagyon, stb.)

Közli: *dr. Györffy Lajos* (Turkeve).

A házak építése regulája 1802-ből.

Az 1802. év böjtmás havának 29-én a nemes jász és két kún districtusok részéről tartatott közönséges gyűlés a következőket rendeli currentáltatni :*

A házak építése regulája.

„Bizonys az, hogy a házi fundusoknak megszaporulásával, valamint a

* Turkeve város levéltára. Kőrözési jegyzőkönyvek X. k. 188. j.

levegő ég össze szorítottatik, úgy a bátortalanságnak, a tűznek az egész helység kitételik és így mind az egészséggel, mind a közbátorsággal ellenkezik; ne engedessen tehát a lakosoknak a portákat darabonként kivált az előjárók híre s előre való megtekintése nélkül eladni."

"A királyi parancsolatoknak az a kívánsága, hogy a házak oly karban építtessenek, hogy a katonaság azokban kvártélyozhasson, de az egészség és a politia is kívánja, hogy azok rendszeren és csinosan építtessenek, ugyanazért a lakosok semmi épületet ne tegyenek az előjárók híre s tudta nélkül, mert naponként tapasztaltatik, hogy a lakosok házak aljait trágyával — melynek gőzölgése veszedelmes — töltik meg; vigyázók legyenek az előjárók, hogy az épületek aljai jó és egészséges száraz földdel töltsenek meg oly móddal, hogy az épületnek belső földje a külsőnél magosabb legyen."

"Az új fundusok, valamint a districtualis determinatio tartja magistratualis tiszt urak vagy földmérők híre nélkül ne osztassanak, az építendő házak egymástól legkevesebbet az épületeken kívül 7 ölnyire helyeztessenek, ahol pedig a sűrűség már megvolna, ugyan a magistratualis tiszt uraknak és geometrának közbenjöttével új sor foglaltasson utczának."

"Az ujonnan építendő házaknak belső világossága 2 és fél ölnél kevesebb ne legyen, magassága pedig legkevesebb 7 sukk, A háznak 2 oldalán ablakok, még pedig kinyithatók, vagy fiókosak legyenek, hogy alkalmas időben a szobát ki lehessen szellőztetni, a magasságokra 2, szélességekre 1 és fél sukkosak, az utcára hagyattassanak. Ellenkezzel e szerént az egészséggel a betapasztott és fíjókitalan ablakok és ha publicatio után fél esztendőre fiókos ablakokra nem fognak változtatni, azok minden tekintet nélkül betörettessenek."

"Az ujonnan épült házaknak teje belülről (a nád farkait lesarlózáván) tüzet nem fogható földdel tapasztasson bé, a régieknek pedig vérték** legyen és eszterhájai nádoltassanak bé; úgy

hasonlóan a pitvar és a konyhának az a része is, melyek a kémény boltozattyan kivülesnek, bémázoltassanak."

"A kémények a parancsolatok szerént, de a közbátorságra nézve is kőből, vagyis égetett téglából építtessenek, azoknak magassága a szegésen felül 3 sukk legyen; ugyanezért a communitások a lakosoknak ezen szükségére téglát mindenkor készen tartssanak és azt amennyire lehet lakosaiknak olcsóbban mint szokták, adják."

"Az ujonnan építendő házakban 7 vagy 8 sukknyi kamara csináltasson, a kamarából legyen a padlásra való feljárás. A régi házakban pedig ahol a padlásra való feljárás a pitvarban vagon, azon feljárásra nyíló ajtó készíttessen és az is bémázoltasson."

Minthogy pedig a házakban való mázolás kivált télben mikor az ablakok ki nem nyitattak rossz gőzölgése miatt ártalmas és veszedelmes volna elrendelni, hogy a mázolás csak egyszer essen meg egy héten, akkor is az ajtó és az ablakok nyitassanak fel; hogy pedig a máz tovább tartson és így ártalmas ne legyen, a szücsök vagy vargák szeméjtjében kihányott dirib darab bőröknek vagy vereshagymáknak főzött vizével kevertessen össze a mázolni való föld és azzal mázoljanak, ez a máz nem fog ragadozni és tovább tart, mellyel a gyakoribb mázolás is el fog kerülni."

"Sok szerencsétlen példák tanítják, hogy az őszi időkben épített házak a hirtelen való belészállással huzamos nyavalyákat, sőt halált is okoznak, ugyanezért szükséges legyen elrendelni, hogy a házak tavasszal építtessenek, hogy azok nyáron által kellete szerént kiszáradjanak."

"A kerítések is okai lehetnek a szerencsétlen tűz terjedésének, ugyanezek a házak közt lévő kerítések földből, sárból, vályogból s más tüzet nem fogható matériákból készíttessenek. A föld hordása az ország úttya körül tilalmas lészen."

"Valamint a levegő égnek tisztítására és azáltal az egészségnek feltartása úgy a csinosásra nézve is szükséges és megkívántató az élőfáknak ültetése és nevelése, köteleztetik

** = vérték.

minden lakos szomszédsága háza megett ha nem több, legkevesebb 6, kivált eperjákat oly helyre ültetni, hol azokat sem a rossz emberek, sem pedig a marhák el ne rongthassák, a temető árkok partjai is élő fákkal ültetessenek bé. Az élőfa elrontóknak 1 forint vagy 25 pálcza büntetés, az elrontót feladónak pedig ajándék projiciáltatik.“

„A víz az ember életének egy megkívántató requisituma: ha tehát valaki rossz vizet iszik, következtetik abból nyavalya, annak elhárítására tehát a folyó vizek tisztán tartassanak és meg ne engedtesen, hogy azokban kenderek áztattassanak és meg ne engedtesen, hogy belé trágyák hordattassanak, vagy döglött állatok. Hasonlóan az ivókutak is melyek a föld felett 2 suknyira felrovattassanak, azok esztendőben állandó emberek által négyszer tisztítottassanak meg, más kutak pedig ha 2 suknyira fel nem rovattnak, huzattassanak bé.“

„Nemcsak az egészség, de a jórend és a tisztaság is megkívánja, hogy az utcák csinosan tartassanak, szükséges létszen tehát még pedig büntetés alatt elrendelni, hogy az utcára döglött állatok ki ne vettesenek, szemetek, trágyák, akárminemű gazok ki ne hordattassanak, hanem azok az udvaroknak hátulsó részében ásatandó gödrökbe hordattassanak, a dögök pedig minden kifogás nélkül eltemetessenek, az utcákon álló poshadt vizek lecsapoltassanak és azoknak folyások nyitassanak, melyeknek könnyebbülésére minden utcán vízvezető árkok ásattassanak, a vízállásokból se legyen szabad sarat a házak mellé hordani. A sertésólak se tétessenek ki az utcára, a szomszéd háza alá, hanem azokat minden gazda azonnal és minden hátráltatás nélkül vigye udvarának hátulsó részébe.“

„A vermeknek a közönséges utcákon s utakon való ásattatása valamint veszedelmes és dísztelen, úgy azoknak begyűjtésai s pergelései az egészségre és a közbátorságra nézve ártalmasak, óhajtani lehetne valóban, hogy a vermek kívül a helységen egy csomóban (mint némely helyen gy-

korollatik) ásattassanak. Amennyiben tehát a lehetőség engedi azt elrendelni, mind a politia, mind az egészségnek fenntartása és a közbátorság is javallja a fennálló vermekre s különösen azokra nézve melyek a közönséges utcákon és utakon vagynak elrendelni épen szükségesnek találattik, hogy azok, amelyek még alkalmazhatóságnak találtnak meghagyattassanak ugyan, de úgy, hogy azok szeles időben és estvére egyáltalán bé ne gyujtassanak és elegendő bátorsággal megcsinálva tartassanak, a roskadozó félben levők behúztassanak, egyáltalán pedig senkinek ezután a közönséges utcákon vermeket ásatni büntetés alatt szabad ne legyen, hanem ásattasson kiki a maga udvarán s portáján.“

„A salétromfőzők által a házakból kihordott föld helyett száraz föld hordasson be vissza a házba. Már feljebb előadatott, hogy a házaknak trágyával való meghordása vagy töltése veszedelmes gőzölgése miatt ártalmas legyen, ugyanakkor a salétromfőzők mindenkor egy arra kirendelendő tanácsbeli személy jelenlétében hordják ki a házakból a földet és a gödrök ne trágyával, hanem jó száraz földdel töltessenek bé.“

Közli: Györffy István.

Erkölcstörténeti adatok a XVIII. századból.

1. **Káromkodók büntetése.** Almásy János jászkun főkapitány 1745. okt. 22-én az alábbi ítéletet közli a karcagi tanáccsal: „Mivel a káromkodók mind lstenünk, mind világi törvényekkel ellenkeznek, azért is bírák és esküdt uraknak committálok, hogy a káromkodókat kinyomozván és megtudván, azonnal a tömlöczbe küldjék. Addig is minden felebarátink általam intetnek, hogy a káromkodástól magokat óvják és azokat távoztassák annyival is inkább, hogy ollyatén büntetés rájuk ne történnyen, melyet nem régiben Halasson bizonyos káromkodó szenvedni kényszerítettett, kinek nyelve először ameddig lehetett szájából hóhér keze által kivonattatott és tövéből elmetszetvén azonnal feje vé-

telt, annakutánna másoknak példájára megh irtt mód szerént elmetszett nyelve gyalázatos akasztófára felszegeztetett." (Karcag város levéltára. Tanácsjvk. II. k. 1521.)

2. Pogányi csapszék. Karczag város tanácsa 1747 jan. 19-én az alábbi itélelet hozza egy, a város népe előtt ugy látszik nem ismeretlen, de az előljároság nagy része által helytelenek tartott lakodalmi szokás ellen:

„Mint hogy a tanúknak fassiojuktól világos, hogy Tóth István Aggod Péterrel együtt Butsi István lakodalma alkalmatosságánál *pogányi csapszék*et kezdetenek, nevezetesen egymásnak (s. v.) alfeléből bort hörpögettek, azonkívül Tóth István Isten ellen száját feltávtán, teremtette mondásával káromkodott. Azért tetszett törvényünknek nagyobb rész találásával, hogy nevezett Tóth István mivel az alfelét adta ki afféle pogányokat is irtóztató dologra, azért ugyan a fara is fizessen azon cselekedetiért és teremtette mondásáért 100 pálcá ütéseket, azután poenitenciát tartson.“ Karcag város levéltára. Tanácsjvk. III. k. 11. l.

3. Egymást szájából etetés, itatás. A szerelmesek szokása volt egymást a szájuktól etetni, olyanformán, mint a galambok teszik. Ma már ez nem szokás, de az anya ma is gyakran így eteti apró gyermekét.

1754-ben a karcagi tanács Tóth Miska és Kátainé tilalmas társalkodásáról tart tanuvallatást.

Egyik tanú szerint Kátainé „Megkapván Tóth Miskát, a Szájából a bort az ő szája fele köppentette vagy lottsantotta.“

Másik fatens „öt ízben látta, hogy Kátainé a Tóth Miska szájából, Tóth Miska pedig a Kátainé szájából itták a bort.“

„Kátainé Tóth Miska sarkantyúját békötölte ruhával, hogy ne *peregjen*.“ Karcag város lt. Inq. jk. VI. k. 121—126. l.

1763-ben a tanács Kun Miska és Bottyánné tilalmas társalkodásáról tart tanuvallatást.

Egyik tanú azt vallja, hogy a lagziban „a népnek vitt be megpirított siros kenyeret és osztotta, Bottyánné-

nak is adván, ki is szemébe nevetett Kunnak. Kun pedig felugordván a fatens kezéből a kenyeret kikapta Bottyánné intésére.“

Másik tanú úgy vall, hogy a menyecske „ha meg látja Kunt, nem tudja mitől van, egészen a testiben a vér fel indul benne.“ Hallotta Szücs Józsefnétől, hogy (Kun Miska és Bottyánné) egymás szájából esznek. Azt pedig maga látta, hogy Kunnak az ajkát *pittyegette* Bottyánné a maga házában, és azt felelte Kun: „Ne bánts, azért nem hisznek nekünk.“ Azt is vallja, hogy „az edelt megrágva edjia a másik szájában rakja, össze értetvén szájaikat.“ Karcag város lt. Ing. jk. VIII—IX. k. 198—201. l.

4. Virágénekek. 1790-ben Nagy Kati helytelen magaviseletéről a karcagi tanácsjegyzőkönyv az alábbiakat jegyzi fel:

„Hallotta a tanú Csombordi Jánosnétől, hogy keresztelőbe lévén Nagy Kati, a hegedüssel is vonatott Nagy Kati sok értelmes parazona nótákat, nevezetesen hogy „A kardszagi bíró jánya, ripát kíván a p . . . ja.“ Melyről ugyan intették Nagy Kati, de nem hogy az efféle trágárságokkal felhagyott volna, sőt inkább mint Varga Mihálnétől hallotta a tanú, a több pajkossági közt Nagy Kati Oláh Istvánéknál tivornyáztván sok maga formákkal, a „*Zsuka-zsuka*“ nótát felfogóztván táncolta és hogy mondotta volna azt is, hogy néki azt fúnák nótául: „A kardszagi Bíró . . . etc.“ Karcag város Ing. jvk. II. 249. l.

1760-ban „Sánta Györgyné mikor Debreczenben vala az ura, az idő alatt a felesége három hegedüst vitetett a házához; ott hegedültek, táncoltak s olyan nótákat fúttak ismét szóval: „Tót leány oda hagyja dugni, Magyar leány ki nem hagyja húzni!“ Karcag város lt. Inq. jvk. VIII—IX. k. 56. l.

Közli Györffy I.

A farkasin mint rontószere a nagykunoknál.

Györffy István egy karcagi per során (Ethn. 1937, 472. l.) felveti, hogy az ott előforduló „farkasinat vetettek reá“ fenyegetés (1758-ból) bizonyára azzal a baskír rontó-eljárással egyezik,

amikor a tolvajt a farkasin elégetésével igyekeznek megrontani (bővebben Tagán G., Eth. 1936, 309. l.). Ezt a fellevést megerősíti egy kunhegyesi tolvaj és boszorkány: Gorzsás Susa kijelentése, 1768-ból. Miután a tanuk sorban ellene vallottak, a bíróság azon kérdésére, hogy igazuk van-e a tanuknak, Zsuzsa szomorúan így felelt: „Farkasinal, gyöngyöt, s' kölest eleget hánytak már rám”. (Jász-kun kerületi levéltár 1768, A capsa VI.).

Tálas István.

A kenyér káromlásának büntetése. A kenyeret népünk nagy tiszteletben tartja. Aki nem becsüli meg, azt megszólják s azt mondják róla, hogy majd megveri az Isten. Ugy látzik, hogy a nép megvetésén kívül a hatóságok a muliban súlyos büntetést is mértek arra, aki a kenyeret nem becsülte meg eléggé, vagy káromolta. Ennek igazolására közöljük Herpay Mihály kiskun kapitány egyik idevágó végzését.

„Tóbiás Ferenc és Zitner János Téglavetők ezen Nemes Törvény Szék

előtt olly tanubizonytságot tévén Hartyáni István mészkeverő káromkodásairól, hogy kimenvén, elsőben is egy nála lévő kenyeret nem egyszer a földhöz vevén és a menykövel üttelvé, úgy káromkodott volna: b adta, teremtette, gazdája kapája, k a Lelkét az ásójának, melyért megérdemlőven nevezett Hartyáni István mészkeverő, hogy vasra vereltetnék, és Tömlöztre vitetnék, ottan pedig ezen emberi nemzetség élelmének meg káromlásáért a kegyelmes rendelések, szerént cum exasperatione poenarum bünteltetnék, hogy kenyérrel ily érdemellen teremtés soha ne élhetne, mindazonáltal, minthogy ajánlja jobbulását, cselekedetét pedig egy általjában tagadná, de Magistratualiter is soha meg nem bünteltetelt, annak okáért most mindjárt szenvedendő 50 páltzákra, annak utánna a Városból végképpen való kitakarodásra íteltetik és ha harmad nap mulva ezen Városban találtatik, újra megragadtatik, és a Tömlöztre küldetik.”

(Halas, Tj. 1772, 118. l.)

Tálas István.

IRODALMI SZEMLE.

Burdokov A. V.: A tejtermékek jelentősége és azok elkészítési módjai a mongol népköztársaság zszargalantui és zszahalantui kerületeiben. (A volt Kobdó és Ulesz-Utaj kerületek É. Ny.-i Mongoliában.) Szovj. Ethnogr. 1936. I. 121—128 old.

Szerző bevezetesként ismerteti a nomád mongol törzsek életét, vándorlásait s az állattenyésztés jelentőségét a mongolok életében. Megemlíti az állati termékek nagy megbecsülését, amely szerint azokból — a mongolok szerint — bármi keveset is eldobni véték. Ismerteti a mongolok téli és nyári étkezését.

Télen tulnyomórészt állataik húsából, télire eltett állati termékekből és kevés lisztből élnek. Itt ismerteti röviden a mongol földművelést s áttér az állattenyésztésre. Őt fajta állatot tenyésztenek: tevé, lovat, szarvasmarhát (tehén és yak) juhot és kecskét. A lovat és juhot forró lélekzetű állatnak tartják s jobban megbecsülik, mint a hideglelekzetűnek tartott tevé, szarvasmarhát és kecskét. Utóbbiaknak még a húsát

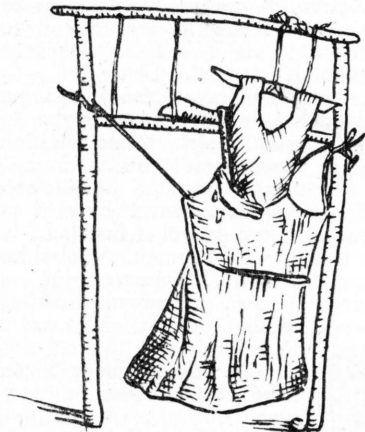
is kevesebbre becsülik. Legbecsesebb előtük a juh húsa. Ismerteti az állatok testrészeinek értékét és a vendégnek járó részeket. A lovat annyira becsülik, hogy az egészséges mén vagy herélt levágását szinte szentségtörésnek tartják. A kancát azonban nem sajnálják.

Nyáron jóformán tejből és tejtermékből élnek. Ilyenkor ritkán esznek húst, csak vendégségben, vagy valamely nagyobb esemény megünneplésekor. Minden állatuk tejét használják Naponkint reggel és este fejnek. Legtöbbször értékelik a yak tejét, azután a juhét, végül a szarvasmarháét. A kancát és a tevé nem fejik rendszeresen. A fejsi módok ismertetése után megjegyzi, hogy a kancatejet kumiszkészítésre használják. A tevé tejéből is készítenek kumiszt és sajtot, de a sajt rossz minőségű.

Ezek előrebocsátása után rátér a tejtermékek készítési módjaira. Itt két fő feldolgozási módot mutat be. Első a chacha-mód, amelynél a feldolgozás pálinka-

nyerés nélkül történik, másik az ojrát-derbet mód, amelynél pálinkát is nyernek a feldolgozásnál. Az elsőt a szegény emberek alkalmazzák, mert nem kell olyan sok tej hozzá, mint a másikhoz.

A pálinkanyerés nélküli termékek: 1. Örmö (*urum*) = tejföl. A tejet nagy edényben felforralják s szétosztva állni hagyják.

1. ábra. Arkad.

Másnap reggel fölét leszedik s birka vagy kecskegyomorba öntve raktározzák.

2. *Tarag*: A lefőzött tejet visszaöntik a forraló edénybe és felmelegítik. Ekkor 1–2 merítőkanál *tarag*-ot (erjesztő) adnak hozzá. Mikor a tej megsűrűsödik, vödörbe öntik, jól lefedik és két óra múlva kész a *tarag*. Ez sűrű, túrószerű anyag, savanykás-kesernyés ízzel. Fogyasztásnál a kesernyés íz enyhítésére friss tejjel keverik, de anélkül is fogyasztják. Három-négy napig tartható el. Nyáron az északi és északnyugati mongolok főtápláléka.

3. *Biszlág* ojratul *bašlag*. Ehhez a friss vagy lefőzött tejet felforralják. Forrás közben 1–2 bögre *taragot* vagy *ajrát* adnak hozzá. (Ha egyik sem volna *booza*-t. L. alább.) Ettől a tej összemegy, s túró lesz, amit kendőbe téve két deszka közé szorítanak, hogy a savót kinyomják belőle. Ilyen eljárási móddal 4–5 cm. vastag tábla keletkezik. Ez a *biszlág*. Ize nem savanyú, gyomorfogó hatása van. Darabokra vágják és teához adják. Néhány napig eláll.

4. *Ezege*. Ugy készül, mint a *biszlág*, de a túrot nem öntik kendőbe, hanem a savóval együtt — kavarással — tovább forralják amíg a savó egészen elpárolog és sárgásbarna, szemcsés anyag ma-

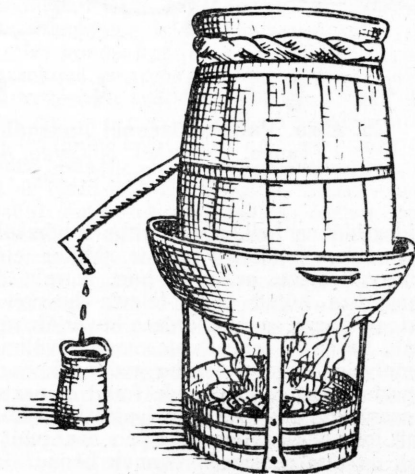
rad vissza. Zsákokba rakva téliresz teszik el. Teához adják.

5. *Örmö*. (hab) A tejet felforralják, forralás közben a tüzet állandóan csökkentik, amíg el nem hamvad. A tejes edényt reggelig a háromlábbon hagyják. Ekkor a vastag fölet (hab, bőr) kis lapátkával leszedik s deszkára rakják két rétegben úgy, hogy a kemény oldalak kívül maradnak, a puhákat összefordítják. Mikor egy kicsit megszikkad, fogyasztásra kész. Csemegeként adják teához, jóízű, de sokat enni belőle nem tanácsos, mert megterheli a gyomrot.

6. *Cörmö*. A tarag forralásánál a túró külön válik. Ezt megszáritják, színe kékesfehér. Téliresz rakják el.

7. *Kurut*. A tarag főzésnél a savó és túró elválnak. A savót leszűrjük, a visszamaradt túróból gombócot formálnak, amelyet a napon kiszáritva télieledelnek tesznek el. Neve *Sürmeg*. Ha a túrot erősen préselik, azután cérnával darabokra vágják, cérnára fűzve napon kiszáritják, kapják a *kurutot*.

8. *Sar-tosz* (vaj). A nyár folyamán birkagyomorba gyűjtött tejfelt összel kiolvasztják. A vaj felülmarad az edényben,

2. ábra. Pálinkafőzés.

amit gondosan leszedve újra birkagyomorba raknak. Sárga színű, kellemes ízű, olyan mint az orosz falusi vaj.

9. *Kolimag*. Mikor az előbbihez a tejfelt kiolvasztják, kapják a *šag* nevű mellékterméket. Ebbe apró *ezege*-t kevernek, azután feletej-felevíz keverékét forralnak s összekeverik az egészet. Birkagyomorba rakják el.

Igen gyakran *ezege* helyett *mjachere*

vagy *bürgüne* (derbetül *ürgüne*) lisztet használnak. A *mjachere* liszt következőképen készül: a *mjachere*-t egy edényben megpörkölik, mozsárban megtörik, vagy két kő között megörlik. Az *ürgüne* liszt a *mjachere* magvából készül, melyet egy edényben megpörkölnék, mozsárban meghántolják piroskás héjától s ezután megörlik. *Mjachere* sok van, a *Chankoko* hegylánctól északra. Az egerek ezt összegyűjtik fészükben, de ősszel a mongolok kiszedik. Nyáron, július végén és augusztusban szedik a mongolok a megérett, pirosas köleshez hasonló *mjachere* magvát. A *mjachere*-t fűszerképen használják egyéb ételhez is.

Az ezután következők ojrát módon, vagyis pálinkanyeréssel készülnek.

10. *Arig*. A kifejt tejet nagy bőrsákba (arkat) öntik. (A tejet melegíteni csak

kezését köröskörül nemezzel csavarják be, hogy a gőz ne távozhasson el. A főző edény alá tüzet raknak. Mikor az *arig* forró gőze a felső hideg vízzel teli edény fenekét elérve lecsapódik s a lapátra csepegtetve lefolyik a levezető cső alá tett edénybe. A hideg vizet háromszor szokták váltani, amíg az alkohol-részek teljes egészükben elpárolognak.

12. *Bozö*. A pálinkafőzésnél visszamaradt savó és túró keverékének neve. Eledelnek is jó, de a birkabőr kikészítésénél nélkülözhetetlen.

13. *Arca*. A pálinkafőzésnél visszamaradt folyadékot (bozo) nagy edénybe öntik, állni hagyják, majd zsákon átszűrlik. A zsákban visszamaradt túró az *arca*.

14. *Sar-uszu*. A zsákon átszűrt *arca* sárgás-fehér savójának neve. Ezzel a savóval mossák le a bőrről a bozót. L. 12.

15. *Sürmek*. Arcából készül a 7. eljárás szerint.

16. *Khursza*. Készítésmódja ugyanaz, mint az előbbie.

17. *Edmeg*: hideg bozóra forró tejet öntenek és összekeverik.

18. *Khörmök-körmög*. Bozóra hideg tejet öntenek és összekeverik. Gyermekeledel.

19. *Erimeg*. A *burkel* falán a pálinka főzésekor túrószerű anyag rakódik le. Savanykás ízű. A gyermekek kedvenc eledele, de a felnőttek is eszik.

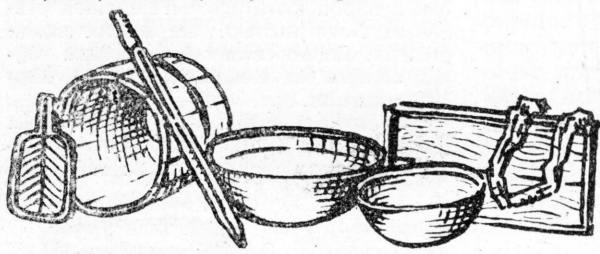
20. *Szubszag*. A főzés végén a szesz helyett fehéres

folyadék csurog, ami a főzés befejezését jelenti. Kiöntik, nem eledel.

21. *Ezege*. A bairak másképp készítik, mint a chalchák. Az elhullott kisbárány oltógyomrából kivesszik a benne alvadott tejet és megszáritják. A frissen fejt tejből egy kis darabot tesznek belőle, amittől a tej megalvad (oltódik). A keletkezett lágy, sűrű anyag igen jó ízű.

22. *Khöröngö-köröngö* = erjesztő. Teatörmeléket kötnek kis zacskóba s ezt a meleg tejből dugják. Az edényt lefedik, a tej megsavanyodik s erjesztő lesz. Ugy a *tarag*, mint az *arig* készítésénél használják. Rendszeren a régi *taragot* száraz helyen zacskóban megőrzik s a következő évben ezt is használják erjesztőül.

23. *Güne-airig* vagy *csige* (Kumis). A kifejt kancatejet bőrsákba öntve *arig*-gal erjesztik, kavariják. Megerjedt állapotban isszák, vagy pálinkát főznek belőle úgy, mint az *arig*-ból. Az ojrát törzsek nyár elejétől őszig készítenek kumiszt; a chalchák csak nyár végéig, azután a

2b. ábra. Pálinkafőzésnél használatos tárgyak.

1. Tanga. 2. Burkel. 3. Corgo. 4. Kaisan.
5. Zilabci. 6. Tag.

hideg időben kell.) Ugyanabba a bőrsákba öntik a lefőleözött tejet is. Mikor elég tej gyűlt össze az *arkat*-ban, forralt, de langyosra hűtött feletej-felevíz keveréket adnak hozzá, azután erősen kavariják, rázzák. Ezzel a fehér vajcsomók kiválnak, amelyeket birkagyomorba gyűjtenek és olvasztatlanul fogyasztanak. (mert olvasztva keserű ízű lesz) Az *arig* (vajától megfőstött folyadék) majdnem olyan híg, mint a tej, de túró szemcsék vannak benne. Íze csipős savanyú. Erjedés után ha rázzák, vagy kavariják, habzik. Ez a vajtól megfőstött folyadék pálinka készítésre alkalmas. A *arigot* magába is fogyasztják, vagy tejjel isszák. Az utóbbi keverék neve *khörmök* és *jedmek*.

11. *Arkhi, ariki* (pálinka) Készítés módja: A főzőedényt teleöntik *arig*-gal, az edény szélére szorosan záródó hordószzerű záródó hordószzerű edényt (*burkel*) helyeznek, amelybe rovátkákkal ellátott lapátot helyeznek el. A *burkel* tetejére egy üres edényt helyeznek. A két edény érint-

kancatejet pálínka főzésre használják fel. A kifejt tejből, mielőtt azt a jurtába viszik, minden égtáj felé széjjel fröcskölnek. Ez az ősi áldozás babonás maradványa.

dr. Tagán Galimdsán.

Potapov L. P. : A totemisztikus képzetek nyomai az altajji népeknél. (Szovjesztka-ja Etnografia. 1935. 4—5 sz. 134—152 oldl.)

Bevezetésében elmondja, hogy az altajji népeknél a multban létezett is totemizmus. Az altajji-szajáni félföld törzseinél a legelterjedtebb totemek a vad-szarvas állatok voltak. Az állatok ábrázolásai leginkább a jéniszeei és altajji sziklarajzokon láthatók. Megtaláljuk ezeket a minuszinszki kurgánokból kikerült bronz- és rézleletekben is.

Szerző szerint a vad-szarvasállatokat az Altaj őslakói *pur*→*bur*, *pul*-*bul* terminussal jelölték, amit a sámán dobokon levő rajzok (figurák) paleontológiai elemzésével sikerült megállapítani. Ez kezdetben vad-szarvasállatokat jelentett, később átment a megszelídített szarvasra, még később az ökör, teve, ló szelidítésével ezekre is átviszik a szarvast jelentő terminust. Az altajjak sámándobjain az olyan ábrázolások egész sorával találkozunk, melyeket *pur*→*bur*-nak neveznek. Egyes sámánok és sámándobok leírásai ezen figurákat mennyei lovaknak nevezik, amelyeken a sámánok Erlik és egyéb szellemek birodalmába járnak. A dobokon *kočkor* (vad kos) alakjában három hosszú szarvval ábrázolják. Ezek az alakok csak szarvasok lehetnek, melyek kezdetben mint egyes törzsek ősei szerepelnek és istenként tiszteltetnek. Később a sámánok ősenek tekintették, még később a sámán főszelleme lett. A sámán segítő szellemei közül a *tag bura* (hegyi szarvas) a legkiválóbb, ez szolgál a sámán háttas állataként révülete alatt. Ugyanezt találjuk a teleutoknál is, akiknél a sámán tinburának nevezik, ami a sámánt imádkozása idején megszállja s az imádkozás után elhagyja őt. A *teng-bura* a sámán természetes halála után a törzson belül másik sámánra száll örökségképpen. Az altajjainál a sámánok törzsi származása totemisztikus vonás s arra vall, hogy valaha az egész törzs állati ősenek tartotta és mint törzsistenséget imádta a szarvast vagy más állatot. A sámándob totem-öst ábrázol, a rajta előforduló dudorodásokat, állati szarvnak, csecsnak vagy fülnek tekintik. Az új dob felélesztése régen törzsi jelleggel bírt s annak a szarvasnak fölélesztését célozza, amelynek bőrével be van huzva a dob. Az altajjainál kétség-telenül totemisztikusnak kell tekinteni a dóbrol, mint a sámánok őseről alkotott

elképzeléseket. Itt a totem szarvast a sámán helyettesíti s így a sámán saját magára viszi át a szarvas-ös külső jeleit s ezzel a totemet jelképezi. Ennek és a sámándobnak a totem össel való azonossága olyan jelenség, amely a totem szarvasról alkotott képzet bomlási állapotát tükrözi, mert az állattal való genealogiai kapcsolat csak a sámánoknál maradt meg, nem a törzs összes tagjainál. A totem nem lép fel természetes alakjában, hanem helyettesítőjében, ami néha a sámán, néha a dobja. A totem helyettesei megőrizték a totemállat jellegeit. A sámán köpenyét vad szarvas bőréből, sapkáját fiatal szarvas bőréből varrják. A šor sámánok egymással a sámán dob szarvaival verekednek him szarvas módjára. A tunguzoknál a „nagy” erős sámánok viselete özet ábrázol, sapkájukon vasszarvak vannak, a függők az őz csontvázat szimbolizálják. Viseletük is őzbőrből készül, a szarvakat is régebben őzszarvakból csinálták. A gold sámán sapkaszarvai is szarvasagancshoz hasonlítanak. A sapka a sámán-viselet legfőbb része és a sámán erősségének jelképe. Ez alapon oszlanak a sámánok sapkásokra (nagyok) és sapkátlanokra (gyengék). A sámán amig sapkában van, erős és ez az erő a szarvakban összpontosul. A totemizmus leglényesebb vonásait mutatja az Altajban egyes törzseknek szarvas (bur-ut) névvel való elnevezése, a szarvasnak ősként való elismerése és az a hit, hogy a nöstény *maral* (szibériai szarvaslaj) nem hal meg a földön, hanem előregedve elevenen megy fel az égbe az istenekhez. A szarvasokat később már csak a sámánok ősenek tekintették, majd a sámánok fő szellemei lesznek, mely azután átvivődik magára a sámánra végül a sámán dobjára.

Szerző szerint a totemszarvással való genealogiai kapcsolat elveszett és a totem átváltozott a sámán őse szellemévé, végül magának a sámánnak a szellemévé. Az ilyen totem szellemek az altajjainál idők folyamán emberi alakot öltöttek, megnagyobbodtak s közös törzsi istenséggé változtak a teleut *burul* típus mintájára. Ez az istenség néha az állati ábrázat egyes vonásaival bír, néha pedig nevében rejti az állati származását. Végül aztán a sámánok segítő társává, háttas állatává zsu-gorodik.

dr. Tagán Galimdsán.

Két magyar nyelvjárás szótára.

1. Wichmann, Yrjö: *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó — und des hétfaluer Csángodialektes, nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und*

Texten aus dem nordcsángó Dialekt, herausgegeben von B. Csúry und A. Kannisto. Helsinki 1936. — Suomalis-Ugrilaisen Seura. — Lexica Societatis Fenno-Ugrica IV. nagy 8°, XV+219 l., ára 160 finn márka.

2. Csúry Bálint: Szamosháti szótár. Bp. 1935, 1936. I—II. k. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. 8°, 572+480 l., ára 25 pengő.

A népnyelv a magyar néprajz leghoszabb idő óta és legalaposabban művelt ága. A kutatók és gyűjtők érdeklődése kezdetben ezen a területen is igen egyoldalú volt, s csaknem kizárólag a hangtani jelenségekre korlátozódott. A magyar nyelvjárások hangtanának legutóbb két összefoglaló ismertetése jelent meg. Horger Antal történeti, Laziczus Gyula pedig fonológiai szempontból csoportosította a népnyelvi jelenségeket.

A korábbi népnyelvi gyűjtések a nyelvjárástan elméletének újabb fejlődése folyamán nem bizonyultak teljesen megbízhatónak. Legkiválóbb gyűjtőink is rendszerint megelégedtek azzal, hogy a fontosabb hangtani jelenségeket a nyelvi anyagoktól függetlenül megállapítsák és néhány példával illusztrálják. A hangváltozások azonban nem egyszerre mennek végbe az egész szókészletben, hanem egyes szavakban korábban, másokban meg csak később érvényesülnek. Az egyes hangváltozások tehát megindulásuk helyén több szóban megfigyelhetők, mint az ettől távolabb eső területeken. A változás azokban a szavakban indulhatott meg, melyekben ma a legnagyobb területen előfordul (pl. az í-zés az *ígér, íté, kímél, kísér* szavakban, melyeket ma már helyenként a székelységben is *ígír, ítil, kímíl, kísír* alakban ejtenek). Az egyes nyelvjárásoknak egész szókincsét ismernünk kell tehát ahhoz, hogy az egyes hangváltozások mértékét, illetve terjedésük irányát megállapíthassuk.

A nyelvjárások szótározásának azonban elsősorban az a célja, hogy a nép szókészletét mutassa be. Gyűjtőink eddig csak az úgynevezett tájszavakat jegyezték fel, melyekben valami furcsaságot véltek felfedezni akár hangalakjuk, akár jelentésük szempontjából (pl. *cibar*: szivar, vagy *szütyök*: a regősök dobja). Kultúrtörténeti folyamatok irányának megállapítása szempontjából viszont minden szó egyformán fontos lehet. Hogy valóban mely szavak története tanulságos, azt csak szélesebb körű gyűjtés után állapíthatjuk meg.

Csúry a Szamosháti szótár előszavában rámutat a szamosháti nyelvjárás és a köznyelv szókészletének né-

mely különbségeire. Igen érdekes például, hogy a köznyelvben is járatos *akkora, ekkora, mekkora* szavak a Szamosháton nem használatosak. Helyettük *olyan nagy, ilyen nagy, milyen nagy* kifejezések élnek — mint utóbb megtudtam — nem csak a Szamosháton, hanem a Felsőtiszra melléken is (Cigánd, Tiszadob, Debrecen), sőt valószínűleg a Szamos felső folyása mentén is, mert tovább, a Románvásár vidéki magyaroknál is ezt az állapotot találjuk Moldvában. A székelységben viszont úgy látszik általánosságban használják az *akkora*, stb. határozószókat, mert a hétfalusi csángóktól Wichmann, a Bákó vidékeitől meg Csúry közli (Szamosháti Szótár, 5. l.). Korábbi nyelvjárási tanulmányok ilyen hétköznapi szavakkal még nem foglalkoztak.

Wichmann és Csúry a szótári anyag gyűjtésének két különböző módszerét alkalmazták. Wichmann kb. fél évet töltött Moldvában. Ez alatt szövegeket is gyűjtött (179 közmondást, 5 találós kérdést, egy újesztendei regőséneket, 35 táncszót), sőt nagyszámú ragozott névszói és igei alakot is feljegyeztet. — Szótára végéhez csatolva ez az anyag is megjelent.

A rendelkezésére álló idő rövidsége arra kényszerítette Wichmann, hogy szótári anyagát egy személytől gyűjtse. Ballagi (A magy. nyelv teljes szótára), Szinnyei (Magyar Tájszótár) és Ghetie (Dictionar maghiar—román) szótárainak anyagát kérdezte végig házigazdájától, Rab Antal szabófalvi földmivestől (Sábáoani, Roman megye, Moldva)

Wichmann szótára kisebb számú hétfalusi (Brassó megyei) csángó anyagot is tartalmaz. Kár, hogy a kiadók, bár minden hétfalusi adatot külön megjelöltek (H), beosztották ezt is a szabófalvi anyag közé, s így kissé megnehezítették a szótár kezelését. Másutt részletesen bizonyítottam (A moldvai csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal), hogy a szabófalvi és hétfalusi csángók között sem történeti, sem kultúrtörténeti kapcsolat nem volt soha.

A szavaknak szótár alapján való kérdezgetése nem a legmegbízhatóbb gyűjtőmódszer. A kérdezett hamar megunja a kérdésektől, mert azok nem lélektani, sőt még csak nem is logikai sorrendben következnek egymásra. — A népi kultúra gyűjtése közben természetesen a logikai rendszerű vagyis a fogalmi köröket tiszteletben tartó kérdezősködés is kísérleti módszernek tekinthető. A kísérleti módszerek azonban már a lélektani megfigyelések közben is csak igen szűk területen alkalmazhatók, társaslélektani megfigyelésekre pedig mégkevésbé alkalmasak. A kulturális folyamatok történeti jellegét

éppen előre kiszámíthatatlan, s ezért megismerhetetlen természetük határozza meg.

A kérdő módszer még így is elérhet bizonyos eredményeket, mert a kultúra formális elemeinek nagyrésze igen lassan változik, s első tekintetre állandónak látszik. Ezeket az állandó elemeket állandó kérdésekkel fel lehet idézni ugyan, a kérdészet azonban tudományos szempontok híján a nyelvi formákat ekkor is csak eredeti funkcionális szerepükben értékeli és mindig a tartalmi elemeket fogja előtérbe tolni. Minél erősebben érdeklődünk a nyelvi tények iránt, annál inkább hangsúlyozza azok másodlagos szerepét. Ha például egy érdekes nyelvi formát hallottunk, s az iránt érdeklődünk: hogy is mondta? — informátorunk úgy véli: nem értettük, s azért mindenféle képen megpróbálja megértetni magát, csak a keresett választ nem ejti ki többé, mert az szerinte nem töltötte be szerepét. Ilyenkor hallunk szájából városi vagy köznyelvi szavakat vagy kifejezéseket, melyeket a maga szűkebb falusi közösségében nem használ. Mégis most váltig erősíti, hogy ők mindig úgy mondták, s másként nem is lehet. Valóban igaza is van emberünknek, mert az egyén egy időben több kultúrközösségnek a tagja: a legszűkebb családtól az egész emberiségig. Hogy pillanatnyilag melyik aktuális ezek közül, mindig az a másik határozza meg, akivel éppen összekerült. A kérdést intéző népnyelvi gyűjtővel ő csak a nemzet keretén belül találkozhatik. Nemzeti kultúrája lehet hiányos, de úgy is ez az aktuális akkor, és ő ehhez folyamodik. A nép családí, vagy falusi életét a gyűjtő csak tisztes távolságból figyelheti meg. Csűry ezt a módszert választotta.

Csűry szótára nem csak jóval nagyobb terjedelmével, hanem gyűjtője személyes kapcsolataival minőségben is többet ígér a Wichmannénál. A kiváló finn tudós egy idegen nyelv nyelvjárását tanulmányozta, Csűry viszont a szülőfaluja nyelvét tette vizsgálat tárgyává, azt a nyelvjárást, melyet maga is beszél. Ideje is bőven volt a gyűjtésre, közel harminc évig foglalkozott a Szamosháti nyelvvel. Persze nem egyfolytában, hanem csak az iskolai szünidőkben. Ezek a nagy megszakítások azonban csak javára váltak a gyűjtésnek. Az összegyűjtött anyagot koronként rendezve tervszerűbben folytathatta a gyűjtést.

A szamosháti nyelvjárás hangtani szempontból egyike az irodalmi nyelvhez legközelebb álló nyelvjárásainknak. A szótár helyesírása is alig különbözik az akadémiai helyesírástól, s így olvasása nem nehézkes. Néprajzi szempontból különösen értékessé teszik illusztrációi és néprajzi fejezetei az egyes címszavak alatt (babonák,

szokások). Példamondatai nem csak jelentéstanai szempontból értékesek, hanem mondattani szempontból is. A magyar népnyelv mondattana sajnos egyike a legelhanyagoltabb területeknek. Pedig köznyelvünknek elsősorban mondattani megújításra van szüksége. Nagyon üdvös volna e célból, ha összefüggő és élvezhető népi szövegek nagyobb számban állnának a közönség rendelkezésére. Reméljük, hogy Csűry Bálint tollából hamarosan megkapjuk a szamosháti nyelvjárás mondattanával együtt ezt a magyar olvasókönyvet. Ennek megjelenése mondathanglejtésünk megmagyarosodása szempontjából is sokat jelentene. Köznyelvünk állandóan küzd az úgynevezett zsidós hangsúlyozás ellen, helyette azonban csak a teljesen színtelen és erőtlen logikai hangsúlyt alkalmazza. A magyar mondat hanglejtést, illetve hangsúlyozást először Csűry Bálint tette vizsgálat tárgyává, és máig is csak az ő leírásából ismerjük a szamos-tiszavidéki és a székely mondathanglejtést. A Szamosháti Szótár példamondatain is mindenütt megjelölte a fő és mellékhangsúlyok helyét s így műve ebből a szempontból is megbecsülhetetlen értéket képvisel irodalmunkban. Reméljük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia részéről a szótár kiadása csak első jele a népnyelv iránti érdeklődés újabb megindulásának.

A szabófalvi szótár egy kb. 8—10 000 főnyi moldvai magyar csoport nyelvét ismerteti meg közelebbről. Ez a csoport a XVI. század folyamán csaknem teljesen elszakadt a magyarságtól, Nyelve számunkra ma már nehezen érthető. Mégis ennek a nyelvnek a segítségével közelíthetjük meg őket a legkönnyebben. A moldvai magyar nyelv leghitelesebb forrása Wichmann szótára és szövegei, kiadásukért tehát nagy hálával tartozunk a Finn-Ugor Társaságnak. Emlékezzünk meg azért ebből az alkalomból arról a szép munkáról, melyet e Társaság kizárólag a finn társadalom erejére támaszkodva a finnugor nyelvek és népek megismertetése körül végzett. A kis finnugor népek kultúráját évtizedek óta ez a Társaság ismerteti nagy kötetekben. Kiadja az egyes nyelvek nyelvtanait, szótárait, az egyes népek költészetét, dallamait és művészetét, ismerteti szokásaikat és pogány hitvilágukat, s miközben tudományos működésével egész Európában elismerésre talál, valóságos kultúrmissziót teljesít keleten, a finnugor népek között. Ime, legutóbb nekünk tett jó szolgálatot olyan területen, ahol nincs már idő a késlekedésre. Mert a moldvai csángók már a román kultúrának is részesei s lehet, hogy a magyar kultúráról nonszókára le is mondanak.

Lükő Gábor.

Helmi, Kurrik ; Eesti rahvarõivad. Tartu, 1938. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne. (Redakteur: F. Linnus) 221 l. 250 szövegközi ábrával, 32 színes és 36 egyszínnyomós táblával; külön fedőborítékban 5 ív minta-melléklet.

Helmi Kurrik-nak a most megjelent észtl népviselettel foglalkozó könyve nemcsak az észtl ethnographiai munkák közül emelkedik ki, hanem egyike az összehasonlító néprajztudomány legmegbízhatóbb forrásmunkáinak is. Míg I. Manninen Észtlország tárgyi kultúrájával és a finn-ugor népek néprajzával foglalkozva a viseletről általános összefoglaló képet nyújtott, addig ez a munka Észtlország minden néprajzi csoportjának részben még ma is élő viseletét apró részleteiben ismerteti. A szigetektől indul ki, és vizsgálódásait a szárazföldön északról délre haladva folytatja. Kurrik e munkájában nemcsak a tartui, tallini múzeumok-, továbbá a magángyűjtemények tárgyi emlékeit, a levéltárban és az irodalomban fellelhető rajzokat és adatokat használta fel, hanem ezt az anyagot kiegészítette egyéni megfigyeléseivel is. Munkájában kiindulásul rövid összefoglalást ad az általános viselet kialakulásáról, legrégibb textilemlékekről, majd rátér az észtl viselet történeti fejlődésének rövid ismertetésére. Kiemeli a svéd-lengyel hatást, majd a XIX. és XX. századnak a népviselet megőrzéséért és továbbfejlesztéséért folytatott küzdelmeket vázolja. A technikai megoldásokat tárgyaló részben néhány igen érdekes kezdetleges eszközt és munkamenetet mutat be a szerző, pl.: A keskeny mértani disztl övek készítlési módjait, pántok, madzagok fonását, csipkevarrást, az összeállítól és disztló öltések egész sorozatát. A viseletek leírásánál asszony, ember, fiú, leány nyári-téli ruhadarabjait oly részle-

tesen tárgyalja, hogy pl. a vidékenként jellegzetesen különböző csikozott szövetszoknyák színes csikjainak szélességét is pontosan közli; külön ábrán mutatja be a szerző minden viseletdarab összeállítási módját, jellegzetes alakváltozatait. A különböző bedolgozási módokat (gallérok, korc, kézelő) és a széldíszeket (mesterkét, áttöréseket, stb.) részletfelvételeken nagyított méretben közli. A viselet kiegészítől darabjai, nevezetesen a cipő, melltl, a kés és késtok, kesztyűk, harisnyák mind helyet kapnak a leírásban. A szövegrész szerves kiegészítőlje a minden ruhadarabról pontosan elkészítelt szabásrajz sorozat. Ennél a résznl azonban az kifogásolható, hogy a szabásrajzokat nem mind azonos arányban kicsinyítelték. Színes táblákon mutatja be a vidékenkénti népviseleteket; gyönyörű színskáláját és variációját a gyapjú szövött szoknya csikozásainak, a díszes öveknek, továbbá egész sorozatát közli az egyes vidékeken fellelhető ingek és lőkötők himzés díszinek. Ezek között találunk a mi gömöri és sajóvölgyi, hódmezővásárhelyi gyapjúhímzéseinkhez és egyes selymes úri hímzéseinkhez hasonló irizáló, tónusozó színezést és találunk a mienkhez hasonlóan átalakított renaissance-os disztlményeket is. A szabad, köttelen mintáknak, valamint az alapanyaghoz szigorúan alkalmazkodó mintáknak a sorozatát, valódi méretben közölt rajzait külön borítékban, öt íves terjedelemben adták ki. Külön ki kell emelnünk a könyv szép kiállítását, rajzainak érthetőségét, a több színnyomós ábrák finom színskáláját. Kár, hogy a viseleteket ábrázóló fényképlévtelkek közül kevés készült valódi paraszti környezetben és sok a múzeumi babákról.

Dr. Ujváriné

Dr. Kerékgyártó Adrienne.

MEGHÍVÓ

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

1938. évi június hó 22-én, szerdán délután 6 órakor

a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HETI ÜLÉSTERMÉBEN tartandó

L. ÉVI RENDES KÖZGYŰLÉSÉRE.

T Á R G Y S O R O Z A T :

1. Elnöki megnyítól.	5. Számvizsgálók jelentése.
2. Dr. Szabó Kálmán: Az Alföld régi mai (velítéssel).	6. Számvizsgálók választása.
3. Fölülkári jelentés.	7. Választmányi tagok választása.
4. Pénztári jelentések.	8. Elnökség és tisztikar választása.
	9. Esetleges indítványok.
- A választmány a közgyűlést megelőzőleg délután fél 6 órakor ugyanott, a tancssteremben zárt ülést tart.

Budapest, a postabélyeg kelte.

BARTUCZ LAJOS

ügyvezetöl alelnök.

gróf ZICHY ISTVÁN
elnök

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Györfly István.

A Néprajzi Múzeumban megrendelhető kiadványok:

A) A Néprajzi Múzeum kiadványai:

„Magyar Népművészet” füzelei:

- I. Dr. *Bátky Zsigmond*: Rábaközi himzések, ára 6 P.
- II. Dr. *Györfly István*: Szilágysági himzések, ára 6 P.
- III. Dr. *Madarassy László*: Véselt pásztortülkök, ára 6 P.
- IV. Dr. *Kemény György*: Mézeskalácsok, ára 6 P.
- VI. Dr. *Viski Károly*: Dunántúli bútorok, ára 6 P.
- VII. Dr. *Viski Károly*: Székely himzések. 1. Csikmegyeiek, ára 6 P.
- VIII. Dr. *Györfly István*: Himes tojások, ára 6 P.
- IX. Dr. *Bátky Zsigmond*: Kalotaszegi varrottások, ára 6 P.
- X. Dr. *Györfly István*: Jászsági szücs-himzések, ára 6 P.
- XII. Dr. *Viski Károly*: A Bakony—Balatonfelvidék kőépítkezése, ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei:

I. *Biró Lajos* német-uj-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Ára 1 P.

II. *Jankó János*: Magyar typosok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. (Magyarische Typen. Erste Serie. Die Umgebung des Balaton). Ára 5 P.

III. *Biró Lajos* német-uj-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea. Astrolabe-Bai). Ára 1 P.

IV. *Osztják himzések*. (Ostjakische Stickereien). Ára 8 P.

V. Dr. *Bartucz Lajos*: Honfoglaláskori koponyák. (Altungarische Schädel). Ára 6 P.

VI. Dr. *Bátky Zsigmond*: Pásztor ivóporarak. (Hirten Schöpfkellen). Ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum kiadványait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, valamint könyvkereskedők 25 % kedvezménnyel kapják.

A Néprajzi Múzeum Értesítője:

VII. (1906.) — XVII. (1916.) . . . á 6 P.
XXVII. (1935.) . . . á 6 P.

Anzeiger des Ethnogr. Museums:

II/III. (1903—04) — VIII. (1909.) . . . á 6 P.

Az Értesítő és Anzeiger itt felsorolt évfolyamait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, kereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

B) A Magyar Néprajzi Társaság kiadványai:

Ethnographia: I. (1890.) — II. (1891.) . . . á 12 P.
XIII. (1902.) — XVII. (1906.) . . . á 12 „
XVIII. (1907.) — XXXIII. (1922) . . . á 6 „
XXXIV/XXXV. (1923/24.) — XLV. (1934) . . . á 12 „

Néprajzi Könyvtár:

1. *Strausz Adolf*: Bolgár néphit . . . á 4 P.
2. *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás . . . á 4 „
3. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről . . . á 2 „

A felsorolt Ethnographia évfolyamokat és utóbbi könyveket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, könyvkereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük: Ethnographia III. (1892.) — XII. (1901.) évfolyamait.

ETHNOGRAPHIA—NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. *István Györffy*.

BUDAPEST. Múzeum körút 6. (Universität.)

INHALT VON HEFT 1—2. JAHRGANG XLIX. (1938.)

	Seite
<i>Szabolcsi, B.</i> : Grundzüge der Musikgeographie.....	1—18
<i>Marót, K.</i> : Ästhetik und Folklore.....	18—31
<i>Szendrey, Zs.</i> : Die Verstorbenen, die Sakramentalien und die Arten des Ver- fahrens in den Zaubereien.....	32—46
<i>Dömötör, T.</i> : Ist das europäische religiöse Volksschauspiel volklichen Ur- sprungs?.....	47—52
<i>Vajkai-Wagenhuber, A.</i> : Die Tierärzte eines ungarischen Dorfes im Gebirge Bakony.....	52—66
<i>Richter, M. I.</i> : Das Meisterwerden und das Meistermahl zur Zeit der Zünfte.....	66—75
<i>Zoltai, L.</i> : Die Tracht in Debrecen im XVI—XVIII. Jahrhundert.....	75—108
<i>Lajos, A.</i> : Aus dem Leben der Spinnstube in Domaháza.....	109—124
<i>Szendrey, Á.</i> : Die gesellschaftlichen Zusammenkünfte des volklichen Lebens.....	124—138
<i>Molnár, J.</i> : Der Tote und seine Bestattung in Hajdunánás.....	138—148
<i>Gabányi, J.</i> : Das Weihnachtsspiel in Szamosujvár.....	148—155
<i>Nyárády, M.</i> : Die alte Fischerei des Rétköz.....	156—174
<i>Fehér, Gy.</i> : Brunnen auf der Klein-Sárrét des Körös-Flusses.....	175—185
<i>Nagy, Ó.</i> : Die Schafzucht in Mezöpanit.....	185—192
<i>Tökés, B.</i> : Die Tracht in Magyarpalatka.....	192—198
<i>Kiss, L.</i> : Windmühle mit mittlerem Triebbalken in Hódmezövásárhely.....	198—203
<i>Ujvári, B.</i> : Die Rolle der Volkskunde in der Zeichnungsunterricht.....	204—209
Kleinere Mitteilungen : <i>Bátky, Zs.</i> Sprachlich-sachliche Erörterungen. <i>Gunda, B.</i> Türkische Beiträge zur Bedeutung des neuen Feuers; <i>Gunda, B.</i> Feuer- schwingen am Stephanstag in Törökkoppány; <i>Gunda, B.</i> Reste der Sam- melwirtschaft in einem slovakischen Dorfe des Gebirges Gerecse. <i>Bálint, S.</i> Johannisseggen; <i>Seemayer, V.</i> Aberglauben vom Gespenst, Kom. Zala und Somogy. <i>Seemayer, V.</i> König Matthias und die Müllerstochter. <i>Csa- logovits, J.</i> Das Wein stehlendes Zaubermädchen. <i>Csalogovits, J.</i> Er hat den Teufel. <i>Csalogovits, J.</i> Die Hexe, die in Kühgestalt herumgeht und sich in eine Strohalm umwandelt. <i>Szendrey, Zs.</i> „Kákós“. (Schreckge- stalt.) <i>Tálas, I.</i> Austromeln und Ausläuten in Szentgál. <i>Simon, Gy.</i> Die Sage der Foker Schenke. <i>Györffy, I.</i> Beiträge zur Sage des Meineides. <i>Herkely, K.</i> Gebräuche und Aberglauben der Kindererziehung bei den Matyós. <i>Gönyey, S.</i> Die Beglaubigung des Perlenstrausens von Hasznos, Kom. Heves. <i>Kovács, E.</i> Wie man sich Waschwasser bereitet. <i>Kovács, E.</i> Aberglauben bezüglich der Milchwirtschaft in Farkasfa. <i>Némethy, E.</i> Aber- glauben von Kemenesalja aus dem Bereich der Ackerbaues und Tierzucht.	209—231
Alte Aufzeichnungen . Inventar des Herrn <i>István Vincze</i> von seinen Gütern, <i>Györffy, L.</i> Bauregel vom J. 1802. Zur Geschichte der Sittlichkeit aus dem XVIII. Jh. <i>Györffy, I.</i> Wolfssehne als Zaubermittel. Strafen des Fluches auf das Brot. <i>Tálas, I.</i>	231—242
Literarische Rundschau	242—248
Gesellschaftliche Angelegenheiten	248

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GYÖRFFY ISTVÁN

XLIX. ÉVFOLYAM

1938.

3—4. SZÁM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOMJEGYZÉK:

Gunda Béla: A kopenhágai II. nemzetközi anthropologiai és ethnologiai kongresszus	249—256
Szendrey Zsigmond: A nép élő hitvilága	257—273
Szendrey Akos: A népi társasmunkák és összejöveteleik	273—286
Zoltai Lajos: Debreceni viselet a XVI—XVIII. században (Második közlemény)	287—315
Vikár Béla: Júlia szép leány népballadánk problémája	315—327
Berze Nagy János: „Irja fel a falevéltre”	327—330
Berze Nagy János: Farkasgégén eresztett... ..	330—334
Gyergyói Margit: Az „Amleth”-monda és változatai	334—346
Vajkai Aurél: Az Ósi-i javas ember	346—373
Ortutay Gyula: Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez	373—380
Nyárády Mihály: A Rétköz régi halászata	380—394
Szücs Sándor: Veszettorvosok a Nagysárréten	394—399
Kiss Lajos: Hogy mostak szappan nélkül Szabolcsvármegyében?	399—403
Lajos Árpád: Fonóélet Domaházán	403—411
Kannisto, Artúr: A vogul-osztják dallamközlés kérdéséhez	412—413
Väisänen, A. O.: Válasz Szabolcsi Bencének a vogul-osztják dallamok ügyében	413—416
Kisebb közlemények: Bátky Zs.: Dudancs, dudulló, dödölle. Szendrey Zs.: A fehér szín szerepe és jelentősége; A szürke szín szerepe és jelentősége. Szendrey Á.: Jelentés. Szabolcsi B.: Néhány megjegyzés a cigányhangsor kérdéséhez. Gönyey S.: A diósjenői Gyöngyösbokréta hitelesítése; Az 1938-iki Gyöngyösbokrétáról. Fél E.: A nadrág-ellenzőbe kötött zsebkendőről. Dömötör S.: A bűvös könyv. Morvay P.: Állatgyógyító eljárások. Kerékgyártó A.: Rövid beszámoló néhány finn vidéki múzeumról. Fehér Gy.: Tréfás mese Mátraballáról. Csiba L.: A „hajlék”-hoz	416—434
Régi feljegyzések: Molnár J.: Néprajzi adalékok	435—437
Kérdés—Felelet: Szendrey Á.: Van-e a medvének szerepe a magyar néphitben	437—438
Irodalmi szemle	439—444
Társasági ügyek	444—452

Kéziratok közvetlen a szerkesztő: *dr. Györffy István* egy. nyelv. r. tanár nevére küldendők (Múzeum körút 6. Egyetem). Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, folyóirat reklamálás, küldemény, csere, ismeretési példány, ajándék stb. a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatalához (X. Könyves Kálmán körút 40.) címezendő.

Minden beküldött könyvet ismertetünk!

Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásukat a titkári hivatalnál (X. Könyves Kálmán körút 40.) azonnal jelentsék be

ZUR BEACHTUNG. Die ETHNOGRAPHIA ist die Zeitschrift der Ung. Ethnographischen Gesellschaft. Handschriften sind unmittelbar an den Redakteur: *Univ. Prof. Dr. István Györffy* zuzusenden (Budapest, Múzeum körút 6. Universität). Alles übrige, die Ethnographische Gesellschaft betreffende Korrespondenz, Reklamationen, Tausch- und Rezensionsexemplare, Geschenke, etc. sind an das Sekretariat der Ung. Ethnographischen Gesellschaft (X. Könyves Kálmán körút 40.) zu senden.

Alle eingesandten Bücher werden besprochen.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA:
előfizetést hirdet a következő műre:

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

a Nyelvtudományi Közlemények I—L. kötetéhez. Szerkesztette

DR. JUHÁSZ JENŐ

egyetemi m. tanár, székesfővárosi polgári iskolai igazgató.
A mű 30 nyomtatott ívnyi terjedelemben fog megjelenni,

előfizetési ára 20.— P. Bolti ára 25.— P. lesz.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA.

ETHNOGRAPHIA - NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLIX. ÉVF.

1938.

3-4. SZÁM.

A KOPENHÁGAI II. NEMZETKÖZI ANTHROPOLOGIAI ÉS ETHNOLOGIAI KONGRESSZUS.

Talán csak A. Bastion idejében volt annyi izzó, iránymutató és problémakeltő gondolattal tele a néprajzi tudomány területe, mint a mai időben. A gyűjtött anyag néprajzi szemléletébe társadalomtudományi, lélektani, kultúrföldrajzi és kultúrtörténeti szempontok vegyülnek, amelyek új lendületet, formát és lehetőséget adnak az anyaggyűjtés nehéz munkájának is. Új tudományos szempontokat fakaszt a népi kultúra alakulása, vagy épen a politika hatóerői váltanak ki új tudomány-szemléleti magatartást, elsősorban az európai néprajz területén. Az egyik oldalon a néprajz „politikai tudomány” jellegét hangsúlyozva, a népélet formavilágának konzerválására törekednek s a multhoz való ragaszkodás tudatának felébresztésén keresztül a politikai öntudat fejlesztésének útját egyengetik s a tudatosított népi életformát a hódító törekvések alapjául tekintik. Míg a másikon a multat megtagadó változás jogos voltát és elkerülhetetlenségét hirdetve a népi hagyományok és a néprajz történeti jellege mellett törnek pálcát. Nem egyszer nyomtatékkal hangsúlyozva a nagy etnológus és emberbarát: E. Norden-skiöld szavait, hogy fontosabb az indiánok szociális helyzetének javítására törekedni, mint kultúrjavaikat tudós értekezések és múzeumok számára összegyűjteni; — amivel elsősorban a mesterséges konzerválás helytelenségére kívánnak rámutatni. De az utóbbi felfogás hirdetői is épen olyan eleven erővel vesznek részt a népi kultúra távlatainak és jelentőségének körvonalozásában, mint az előbbi irány képviselői. Másrésztől azt látjuk, hogy a természeti népek és az európai kultúratalaj néprajzi kutatása közötti határvonalak mindjobban kezdenek elmosódni. Nemcsak módszertani problémák tekintetében, hanem az anyag összehasonlítása, egymás mellé állítása szempontjából is. Így a végső kérdések és legmélyebb rétegek megbolygatása alapján a kultúra formájának egyetemes szemléletét tűzve ki célul, nem sejtett lelki mélységek és térbeli távlatok derengenek fel tudományunk mesgyein, amelyek értelmezésével a néprajz már akaratlanul is az általános kultúrtörténet és a kultúrfilozófia mélységeibe hanyatlik.

Mindezek fokozottabb mértékben keltették fel érdeklődésünket a II. NAEK. iránt, amelynek megrendezését — 1938. augusztus 1-6 között — azon államok egyike vállalta magára, ahol a nemes humánus, az emberszeretet, a szellem szabadságának; a gondolat tisztaságának ápolása még jórészt romlatlan formákban árad s ahol az alázatos és megbecsült néprajzi munkálkodás nem egy területen világviszonylatban is első helyen áll. Mindjárt beszámolónk elején le kell szögezni azt,

hogy a II. NAEK-on a forrongó hangulatból (talán csak a német E. Fischer előadását kivéve) alig tükröződött vissza valami. Még az elméleti jellegű előadásoknál és hozzászólásoknál is az anyag uralkodása s nem tudomány szemléleti szempontok domborodtak ki. Ennek talán oka volt az is, hogy a kultúrtörténeti iskola, a német „politikai néprajz” képviselői és általában a németek aránylag kevés számmal, illetve előadással vettek részt a kongresszuson. A bécsi Anthropos-intézettől pl. senki sem jelent meg; — annál többen jöttek Anglia, az Egyesült-Államok és a skandináv államok képviselői, akiknek jórészt azonos tudomány szemléleti magatartásuk az elméleti jellegű vitatkozásoknak már előre gátat vetett.

A kongresszus a következő szakosztályokban bonyolította le programját:

I. *Anthropologia*. 1. Anatómiai és biotipológiai anthropologia. Fő-téma: A fosszilis ember kölcsönös érintkezése és rokonsága. A rassz fogalma az anthropológiában. 2. *Physiologiai anthropologia*. Fő-téma: Az emberi vértípusok földrajzi elterjedése és előfordulásuk az állatvilágban.

II. *Psychologia*. Fő-téma: A civilizáció behatása a jellemre.

III. *Demographia*. Fő-téma: Népeségmozgalmak a születés és a halandóság szempontjából.

IV. *Ethnologia*. Fő-téma: A földművelés és állattenyésztés keletkezése, fejlődése. A természetett növények és háziállatok eredete.

V. *Ethnographia*. 1—2. Ázsia, ill. Afrika néprajza. Fő-téma: A nomád pásztornépek Ázsiában ill. Afrikában. 3. Amerika néprajza. Fő-téma: Érintkezések a középamerikai, a dél- és északamerikai kultúrák között. 4. Óceánia néprajza. Fő-téma: Kultúrérintkezés Óceánia és Délkeletázsia között. 5. Arktikus néprajz. Fő-téma: Történelőtti és történeti kultúráramlatok a sarkkörüli területeken. 6. Európa néprajza. Fő-téma: Babonák és szokások a földműveléssel kapcsolatban.

VI. *Szociológia és vallástörténet*. Fő-téma: Mennyiben szolgálhat alapul az archeologia és a prehistoria a szellemi kultúra tanulmányozásánál?

VII. *Nyelvészet és írástudomány*. Fő-téma: A kreol- és kultúrnyelvek használata a bennszülötteknél, a benszülött nyelvek osztályozása, stb.

Amint a szakosztályok beosztásából és a témákból látjuk a dán rendezőség a legidősebb tudományos kérdéseket tartva szemelőtt, rendezte meg a kongresszust. Nyomatékosan láttuk ezt az anthropológiai szakosztályban, ahol a két legnagyobb szabású előadást E. Fischer és a jelenleg Pekingben dolgozó F. Weidenreich tartotta. Az előbbi a rassz és az átöröklés szellemi tulajdonságairól, F. Weidenreich pedig a fosszilis emberi leletek osztályozásának kérdéséről, különös tekintettel a Sinanthropus Pekingensisre. Sokat bolygatott és már évtizedek óta napirenden lévő témával látták el az óceániai szakosztályt is. Sajnos, az óceániai kultúrák délázsiai kapcsolatának egyik legkiválóbb ismerője: R. Heine-Geldern nem volt jelen a kongresszuson. A dánok nemzeti tudományuk: a Grönlandkutatás kedvéért állítottak fel az arktikus néprajzi kérdések megvitatására külön szakosztályt, de ők itt — bizonyára csak szerénységből — csak egyetlen előadást tartottak. Feltűnő nagy számban és sok előadással vett részt a kongressz-

szuson a fiatal kutató gárda; — sőt pl. az arktikus szakosztályban fiatalság vett részt legélénkebben a vitakozásban is.

A magyar néprajzi tudományt tárgya miatt elsősorban az európai szakosztály és az arktikus szakosztály néhány előadása érdekelheti.

Magyar szakkörökben is jólismert W. Steinitz, aki hosszabb ideig élt Leningradban s résztvett egy osztyájköldi expedicióban, igen érdekes előadást tartott az osztyákok totemizmusáról s ezzel kapcsolatban az osztyákok és vogulok

eredetéről. Rámutatott arra, hogy az eddigi kutatók (Koppers. Karjalainen) tagadták az osztyákoknál a totemizmus meglétét, ennek azonban az volt az oka, hogy kevésbé ismerték az osztyákok társadalmi szervezetét. Az osztyákok totemizmusában Steinitz szerint két lényeges tulajdonság vehető észre: az őst 1. zoomorph és antropomorph formában fogják fel és 2. kultikus módon tisztelik. Ezek az ismertető jelek a néprajzi analógiák alapján lehetővé teszik annak a valószínűségét, hogy az osztyákok ethnikai összetételében két elemet különböztessünk meg. Az egyik a „déli“ finnugor elem, a másik pedig „összibériai“ elem, amely összefüggésben van a szamojédek előtt az Északi Jeges tenger partján meghúzódó sarki lakossággal s ezen keresztül a csukcs-kamcsadál népcsoporttal. Steinitz kutatásaival összhangban vannak Černecov kutatásai a vogulokra vonatkozólag. Steinitz

előadásával párhuzamosan M. A. Levitsky (Páris) tartott előadást az északszibériai totemizmus kérdéseiről. F. B. Steiner (Prága) a kutyááldozat szerepét fejtegette az északeuráziai népek újjászületési hitével kapcsolatban, amely összefüggésbe hozható az alvilág képzetével, ahol a kutya, mint vezető állat jelenik meg. Ezek az előadások az arktikus szakosztályban hangzottak el, ahol érdekes új anyagot mutatott be a mandzsuriai tunguzok rénszarvastenyésztésével kapcsolatban E. Lindgren (Cambridge). Masao Oka (Tokio) arra hívta fel a fi-

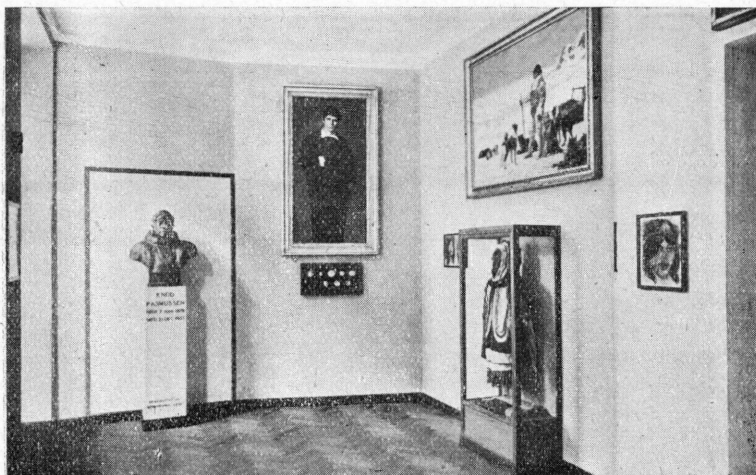
1. ábra. Bronzkori női öltözet.
Egtved. Kopenhága. Nemzeti Múzeum.

gyelmet, hogy a Kurili szigetek — különösen északi Chishima — prehisztorikus kultúrája (lakóvermek, különböző csont- és kőeszközök) Kamcsatka, Alaszka és az Aleuták kultúrájával mutat fel hasonlóságot. Az antropológiai leletek igen különböznek a Hokkaidő-ainuk antropológiai felépítésétől s eszkimoid lakosságra utalnak. Nagyon valószínű, hogy a Kurili szigeteket — *Oka* szerint — Északázsia és Északamerika közötti népvándorlás egyik állomásának kell tartani. Az arktikus szakosztály többi előadói az eszkimó archeologia és ethnologia kérdéseivel foglalkoztak, erősen előtérbe helyezve a nyugat-keleti népvándorlás problémáját. Igen távoli következtetésekre jutott előadásában *D. Jeness* (Ottawa), aki a protoeszkimók kultúráját ethnologiai párhuzamba állította az epipaleolithicus európai és az amurmenti microlith kultúrával. *H. Köinig* (Köln) az ergológiai anyag tanulságos statisztikai csoportosításával az északlabradori eszkimók kultúrájának néprajzi rétegeire mutatott rá; — erősen kidomborítva a rénszarvas-eszkimókkal való rokonságot. A vallástörténeti szakosztályban érdekes északázsiai vonatkozású előadást tartott *A. Ohlmarks* (Lund) az arktikus samанизmusról. Előadása nyomán élénk vita alakult ki a samанизmus fogalmának ethnologiai, pszichologiai és vallástörténeti meghatározásáról.

Az arktikus előadások nyomatékos figyelemmel kísérését magyar részről két okból is fontosnak tartottuk. Egyrészt a magyar finn-ugor kutatások szempontjából, másrészt pedig azért, mert Néprajzi Műzeumunk sok tekintetben egészen egyedülálló északázsiai anyaggal (vogl, osztják, gold) rendelkezik, amely még megszólaltatásra vár. (Egyéni érdeklődésem is, az európai szakosztály előadásai mellett, az arktikus szakosztály előadásai felé vonzott.) Sajnos, az ázsiai szakosztályban közelebbi magyar vonatkozású előadást nem tartottak. *J. L. Myres* (Oxford) hosszabb összefoglaló referátumban beszélt ugyan az ázsiai nomádizmus lényegéről, de mondanivalója nagyon általános sikon mozgott. Főleg a földrajzi viszonyoknak a nomád életforma különböző kialakításában való szerepét fejtegette. Az állandóan világjáró *H. A. Bernatzik* itt számolt be legújabb északázsiai felfedezéséről: a yurumbi néptörzsről, amelyet az ősmongolokkal hozott kapcsolatba. Ez a nép még bambusz- és fakultúrában él, de helyenként minden átmenet nélkül bele tud illeszkedni a vaskultúrába is.

Az európai szakosztályban Észak- és Középeurópa kutatói tartották a legnívósabb előadásokat. Szláv részről öt igen érdekes előadást hallhattunk. *I. T. Franic* (Zágráb) arra mutatott rá, hogy a délszláv karácsonyi, husvéti, Szentgyörgy- és Szentiván-napi szokásokban a napkultusszal összefüggő ősszláv szokások maradtak meg. Különösen gazdag anyagra hívta fel a figyelmet a Szentgyörgy-napi szokásokkal kapcsolatban. Vázolta azt, hogy a délszláv néphitben az ősszláv maradványok mellett germán, antik, keresztény hatással és a környező népek befolyásával kell számolnunk. *E. Schneeweiss* (Prága) a szláv néphit és népszokás szótárának fontosságát, tervét ismertette. Főleg magánbeszélgetései során erősen hangsúlyozva a magyar együttműködés jelentőségét. Másik előadásában a balkánszlávok gazdag analógiás és közvetítő varázsló eljárásával foglalkozott a vetéssel kapcsolatban. Módszertani szempontból is nagy érdeklődést váltott ki *V. Pražák* (Pozsony) előadása: „A szociális állapot, mint alapja a formaváltozásnak az anyagi

kultúra területén." *Pražák* arra mutatott rá, hogy a családi, társadalmi közösség tudata, a családapa irányító szerepe és a gyermekek kevés önállósági lehetősége a századfordulóig megszabta, hogy pl. keleti tót területeken a család egy házban, egy szobában lakjék. A változás abban mutatkozik, hogy először az egyes helyiségek eredeti rendeltetésüket elvesztik, később pedig az alaprajz, a beosztás is átalakul. Ezek a folyamatok együttjárnak a szociális állapot változásával. A tótoknál a változásnak azt a formáját láthatjuk, hogy egyes területeken a család még egész nap a szobában tartózkodik és csak a fiatal házaspár vonul éjszakára a kamrába. Míg másutt a kamrából állandó lakószoba lesz, sőt később az eredeti házhoz hozzáépítve új hajlék, ill. hajlékok sora keletkezik. Több helyen csak a világháború után következik be, hogy a fiatal házaspár a szülői háztól teljesen különálló házat épít magának. *Pražák* előadásának az a jelentősége, hogy részleteiben mutatott rá arra, hogy a szociális viszonyok önmagukban is képesek kul-

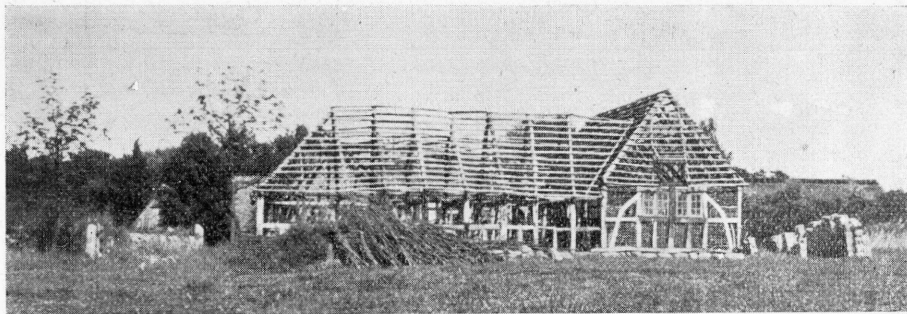

2. ábra. Knut Rasmussen emléktérme. Kopenhága. Nemzeti Múzeum.

túrformák létrehozására s a szociális állapot nagyban befolyásolhatja a kultúrbebefolyások erejét. Különböző az északi előadók folklóre előadásai-
saiban is nagy szerepet játszott a szociológiai és pszichológiai tényezők előtérbe nyomulása. *R. Vuia* (Kolozsvar) a délerdélyi hegyi régiók román lakosságának terrasszos földművelésére hívta fel a figyelmet. Az előadások közül kiemeljük még *G. Berg* (Stockholm) és *F. Linnus* (Tartu) előadását. *G. Berg* Skandinávia arktikus kultúrelemeiről beszélt. Ezek a kultúrelemek elsősorban a primitív gazdálkodás és a háztartás tárgyai között fordulnak elő (szorítódeszkák, mókusbőrből készült ruhadarabok, savanyított hal, nyírvíz, ivócsövek, stb.). Egyes archeologiailag kimutatható elemek az egész kérdésnek kronológiai perspektívát is adnak, sőt a kérdést tovább bonyolítja az, hogy bizonyos elemek Európa más kultúrterületein is el vannak terjedve. A kultúrelemek Skandináviában egy hipotetikus — *K. B. Wiklund* által csúdnak nevezett — finnugor nép kölcsönjvai lehetnek. De számolni kell azzal a lehető-

séggel is, — ami valószínűbb — hogy Északkeurópa és Északázsia paleolitikus kultúrájában gyökereznek. *F. Linnus* az erdei méhészet eredetéről tartott előadást, amelyből a következőket rögzítjük meg: az erdei méhészet elsősorban a középkorban virágzott, amikor is jelentős nyomai mutathatók ki az Ural hegységtől a Rajnáig, a Finn-öböltől Ukrajnáig. Amíg azonban az erdei méhészet germán kultúrta talajon csak a középkor elején terjedt el, Keleteurópában igen ősi. Nagyon valószínű, hogy itt közvetlenül a primitív méh vadászattól, a neolithikum végén alakult ki. Nyugat és kelet erdei méhészeténél nemcsak az odvak felállítására és formájára vannak különbségek, hanem a mézelvevés módjában is. Keleten a mézelvevés a méhek megölése nélkül történik. Keleten az erdei méhészkedés finn népeknél, nyugaton balti népeknél fejlődött tovább az ősi állapotból. A szlávok az erdei méhészkedést valószínűleg a balti népektől vették át és terjesztették tovább nyugat felé.

Az általános szakosztály ülésein főleg amerikai és angol etnológusok (*M. Herskovits, R. Firth, M. Miles, H. Peake*) — alig érintve az

3. ábra. Épülő paraszt ház a szabadtéri múzeumban. Koppenhága—Lyngby.

előírt keretet — a természeti népek gazdálkodásának néprajzi ismeretjelével, főleg a közösségi életben való visszatükröződéssel foglalkoztak. Érdekes volt *M. Miles* (London) előadása, amelyben többek között Kína és Peru terraszos földművelésének, mint kultúrföldrajzi jelenségnek a jelentőségét fejtegette. A németek két előadásban (*O. F. Gandert* és *W. Giere*) az európai lódomesztikáció és a földművelés keletkezési helyét helyezték északi kultúrta talajra. Emlékezzünk itt még meg *B. Malinowski* (London) előadásáról, aki Afrika kutatásával kapcsolatban a néprajzi munka szociológiai és pszichológiai távlataira mutatott rá, hangsúlyozva a politikai, gazdasági és szellemi magatartásnak az egész kultúrforma kialakításában való szerepét.

A kongresszus öt magyar tényleges résztvevője három előadást tartott. *Kerényi Károly* az antik vallás és az ethnologiai valláskutatás viszonyáról, *Gáldi László* (aki a nyelvészeti szakosztályban többször elnökölt is) a francia-kreol nyelvek struktúrájáról, e beszámoló írója pedig a magyar pásztorok kultúra keleti néprajzi rétegeiről.

Az előadások mellett a II. NAEK résztvevőinek sok kellemes és értékes élményben volt részük. (A kongresszusokkal kapcsolatos fogar-

dások, bankettek Kopenhágában sem maradtak el.) Mindenekelőtt itt arról a nagy élményről kell megemlékeznünk, amelyet a Nationalmuseet figyelmes megszervezése jelentett. A múzeum már külső méreteiben is megragadó. Kb. 17 kilométert kell annak gyalogolni, aki mindegyik kiállítási szekrény anyagát végig akarja tekinteni. A néprajzi rész kiállítási anyagából messzire kiemelkedik az arktikus anyag. Különkülön teremben mutatják be a dánok az egyes eszkimó törzsek anyagát, sulyt helyezve arra, hogy az arktikus kultúrák egymással összehasonlítva is a néző elé kerüljenek. Végig szemlélve az anyagot meghatódva lépünk az arktikus gyűjtemény utolsó termébe, amely nagy kutatójuk: *Knud Rasmussen* emlékének van szentelve. Az arktikus gyűjtemény után földrajzi területek szerint, de ezeken belül tekintettel a művelődési kapcsolatokra 104 termen keresztül bontakozik ki előttünk nagyszerű néprajzi gyűjteményük, amelynek értékét nyomatékosan emeli az, hogy mindegyik művelődési csoport anyaga kiváló szakember, sőt szakemberek vezetése alatt áll. Néprajzi gyűjteményükkel vetekszik az archeológiai gyűjtemény, amelynek alapját még 1807-ben rakták le. Nem lehet itt tudományos áhítat nélkül elmenni a brabrandi hajtófák, a döstrupi ekelelet, a különböző bronzkori ruhadarabok, bronzkori kúrtók, — amelyeket egyik este meg is szörlaltatott a kongresszus rendezősege — s a mintaszerűen rendezett középkori anyag mellett. A néprajz bűvárait még ennél is nagyobb érdeklődés köthette le a dán nép anyagi és szellemi kultúrájának bemutatása mellé, amelyet méltóan és nagyméretűen egészített ki a lyngby-i szabadtéri múzeum megtekintése. Ennek bemutatására külön délutánt szánt a kongresszus rendezősege. A múzeum szabadtéri színpadán feroë-i parasztok népi táncokat és dalokat mutattak be. A kongresszussal kapcsolatban különböző kiállításokat is rendeztek. Az antropologiai kiállításon eszkimó, grönlandi, középkori skandináv telepes és prehisztorikus dán anyagot, a Lagoa Santa-i koponyaleletet láthattuk. Kiállították a szelídített kutya legrégebbi maradványait (7000—5000 Kr. e.). Rendeztek külön afrikai és indiai művészeti kiállítást, bemutattak középkori izlandi kéziratokat, iráni Avesta maradványokat, stb. Külön kirándulás keretében vitték el a kongresszus résztvevőit nyugati Seeland történeti nevezetességű helyeire: Helsingörbe, Frederiksborgba, Kronborgba. A kirándulást a nagy dán fizikus: *Niels Bohr* előadásával (Természetfilozófia és emberi művelődés) és grönlandi eszkimók kajakügyességeinek bemutatásával tették élményszerűbbé. — Az egyes szakosztályok előadásai mellett közös előadásokról is gondoskodtak. Így *S. G. Morley* a Carnegie Intézet maya kutatásairól számolt be vetített képek és film kíséretében, a dánok filmen, hanglemezen mutatták be grönlandi tudományos munkájukat és ottani „gyarmatosító” törekvéseiket, eredményeiket. A kisebb filmbemutatók közül nagyon tanulságos volt *E. Lindgren* khangani tunguz filmje.

A csak nagyon vázlatosan ismertetett előadások és programm áttekintése után nézzük, melyek voltak azok az általános mozzanatok, amelyeket a magyar néprajzi kutatás is haszonnal könyvelhet el? Uj munkára való serkentést kaphatunk az anyag kezelésének gondolatokkal telt nagyvonalúságából, a ki- és befelé tekintés távlataiból s a tudományos bátorság eredményességéből. A felvetődő problémák leg-

nagyobb részéből nemcsak földrajzi és történeti távlatok felé való tekintés áradt, hanem lélektani és szociológiai mozzanatok előtérbe nyomulása is, amelyek mellett azonban iránymutatóan mindig fel-felcsillant a kulturtörténeti iskola elveinek és eredményeinek termékenyítő hatása. Láthattuk, hogy a környező népek etnográfusai tudományos anyagukkal már bátran ki mernek és ki tudnak állni nemzetközi fórumok elé s szomorúan kell tudomásul venni, hogy a magyaroknak meggyorsított léptekkel kell haladni, hogy ebben a tekintetben beérjék őket. Ezt azonban nem szemrehányásként mondjuk önmagunknak, hanem a lendületesebb munka érdekében. Finn és észt rokonaink munkájának tanulságát nem kell itt külön hangsúlyozni. Magasfokú megbecsülés árad felénk a nemzetközi tudományos világból, amelynek közös munkájában jelentékenyen működnek közre: nemzeti feladatokkal. A közreműködés a magyar néprajz részéről is elsősorban önmaga számára jelentene elmélyülést, megtermékenyítést. Örvendetesen tapasztalhattuk, hogy a kongresszuson nem elméleteken, módszertani problémákon keresztül keresték a távlatokat, hanem a konkrét anyag megszólaltatásával, értékelésével. Számos olyan probléma merült fel a kongresszuson, amely a nemzetközi együttműködést teszi szükségessé: így a kartográfikus ábrázolás kérdése, népszokás-, babonaszótárak készítése, nemzetközi folyóirat terve, európai ethnológiai kongresszusok rendszeresítése, — mind olyan mozzanatok ezek, amelyek közelről érdeklík a magyar néprajzi tudományt is. Különösen örvendhettünk annak, hogy a kongresszus programjában az állattenyésztő és földmívelő kultúrák tárgyalása jelentős helyet foglalt el; de sajnos, *Vuia*-n és *Franić*-on kívül alig akadt ismerője a magyar viszonyoknak. Reméljük, hogy a következő kongresszuson ezt a hiányt minél több magyar etnográfus előadó fogja pótolni.

Kopenhága, 1938. augusztus.

Gunda Béla.

•

Der II. Internationale Anthropologische und Ethnologische Kongress in Kopenhagen. Verf. bespricht den Verlauf des Kongresses, ferner die vom ung. Gesichtspunkte aus bedeutenden Vorträge und die wissenschaftlichen Grundprinzipien, die am Kongress vorherrschten. Er weist darauf hin, dass auf dem Kongress ein starkes Vordringen der Wissenschaftler und der wissenschaftlichen Auffassung der nördlichen Staaten (Dänemark, Norwegen, Schweden, Finnland, Estland) zu beobachten war. Schliesslich hebt die musterhafte dänische Organisation des Kongresses hervor.

A NÉP ÉLŐ HITVILÁGA.

Ott kezdjük el a vizsgálatot, ahol azt a *Magyarság Néprajza* az ősi hitvilágról szóló fejezetében abbahagyta. Nem szólnak tehát a táltosról, sárkányról, garaboncásról és boszorkányról, mert csak azokra az ember- és természetfeletti lényekre vonatkozó adatokat akarjuk összefoglalni, amelyeket a *Magyarság Néprajza* még kivizsgálándóknak jelölt meg. Szóval csak a részletekutatás alakjait akarjuk megjelölni, s egyúttal összefoglaló ismertetését adni az élő népi hitvilágnak, az u. n. alsóbbfokú mitológiának. Anyagunk tehát a ma is élő néphit, s alakjaink a mondák, szokások és babonák, azaz a népi hitvilág ma is élő, vagy a régi emlékezet alapján nemrégiben még élő alakjai; de éppen ezért mellőzzük a meséket, mert ezekben a nép már régen nem hisz és így alakjai nem élők, teljesen az egyéni fantázia és elragadtatás hatalmába jutottak. Ugyanez okból mellőzzük a már meszeszerűekké vált mondákat s egyes gyűjtők olyan mondattörténeteit is, amelyeknek tárcaszerű elbeszélés módja elnyomja a népi elképzelést: nem tudjuk kivenni belőlük, mi az eredeti népi, s hogy milyen valóságot fed a könnyedén, de nem tudományosan csevegő egyéni stílus. Anyagismertető és részletkutatásra irányító dolgozatról lévén szó, az adatok lelőhelyeit nem közlöm; valamennyi könnyen megkereshető a *Néprajzi Tár* Szendrey-gyűjteményében.

A néphitben ma is élő ember- és természetfeletti lények vagy közülünk való, de különös képességű emberek, vagy élőknek hitt emberalakok, de vannak közöttük csodás állatok és túlvilági, szellemi lények is. Előbb ezeket az alakokat csoportosítjuk, majd a hatalmuk megtörésére és újraélesztésére, aztán befoiyásolásukra, és végül az akaratuk kitűdésére irányuló varázsló eljárásokat ismertetjük.

E néphitbeli alakok kifejlődésében kétségtelenül az *álom* játsza a főszerepet. Már maga az alvó szemlélése is azt a hitet kelti a primitív emberben, hogy valami, ami a testet élteti, kiszállt belőle. Ez a valami a *lélek*, amely az álom alatt, — éppen úgy, mint ájuláskor és eksztázisban is, — csak időlegesen hagyja el a testet, a halottból azonban végképen elszáll. A *halott* azonban az álomban a halál után is megjelenik, de természetesen csak lélekmásában, hiszen a test elpusztulásáról már a primitív embernek is tudomása volt. A lélek tehát tovább él s ez a hit lesz alapja a szellemvilág és a túlvilági élet kialakulásának, meg a későbbi halottkultusznak is.

Az álomalakok további kialakulását bizonyos élettani jelenségek is elősegítik. A fáradtság után beálló könnyű és szabadlégzéses álomkor a talp érzéktelen bizsergése u. n. *repülőálmot* idézhet elő: az ember azt hiszi, hogy a boszorkányok a levegőbe magukkal ragadták. Szintén álomjelenség a *lidércnyomás*. Hanyatfekvéskor vagy ha a fej alacsonyan esik, különösen ha az ember sokat evett, tulságosan meleg és zárt, tehát rossz levegőjű szobában alszik, sokszor úgy érzi, hogy valami súlyos nyomná a mellét, mintha megbénult volna és fulladásos rohamai vannak. Az ilyen hanyatfekvéses álom, különösen fiatalokban, főleg a menstruációt követően vagy nagyobb szeszfogyasztás után, kéjes érzést, sőt pollúciót okoz, amely után másnap természetes testi elenyedés és levertség érezhető. Ez a *lidércálom*, s élettani jelenségét a

meghalt szerető alakjában megjelenő lidércnek tulajdonítják. És ha ez az álom bizonyos szervezeti hibák folytán gyakoribbá válik, s az ember egyre sáppad, sorvad, szóval „vére vész“, a lidércálmom *vámpíralommá* minősül.

Az *alvalátás* és *alvahallás* telepátikus esetei itt csak annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben a közelmúltban meghalt szellemének megjelentetésére vonatkoznak. Bármi legyen is ennek a különös jelenségnek tudományos magyarázata, tény, hogy a halott szellemének beálltakor álomban való megjelenése vagy bejelentése számtalan esetben valónak bizonyult, sőt a nép sok olyan esetről is tud, amikor a lélek ébrenlevőnek adta tudtul elszállásának pillanatát. Ez az alvalátás, alvahallás és telepátikus megérzés természetesen esetről-esetre újra megerősíti a szellemvilágban való ősi hitet.

Természetes, hogy e jelenségeknek a néphitben egyéb szerepük is jut. Az időleges vagy csak helyi, azaz jövőben történő vagy egyidejű eseményekre vonatkozó alvalátás vagy alvahallás a haláleseten kívül egyéb bajra, kárra és szerencsétlenségre is kiterjed, — bőjttel, imával és átkozódással kapcsolatos, a telepátikus hatású erős rá gondolás pedig — főleg ha az érdekelt tudomást szerez róla, — az igézőt, rontót és tolvajt odaidéző varázslatok gyakori eljárás módja. Ez a hit azonban már nem az animizusból és az ezt követő praeanimizusból fakadt, hanem még későbbi értelmezéséből, amely szerint a lélek az egyénből kiáradó erőanyag (orenda).

Az emberfeletti világ kialakulásában fontos szerepe jut aztán a *szuggesztiónak* is. Ez lehet személyi és tárgyi, lehet idegen és önszuggesztió, s ha a kétféle összekapcsolódik, annál erősebbé és hatékonyabbá válik. A tűznek és víznek pl. már magában véve is nagy szuggesztív ereje van, s amikor ehhez az önszuggesztióból eredő látás és hallás is hozzájárul, az érzéki csalódásokból származó önszuggesztió *tömegszuggesztióvá* válik. Így teremtődött meg és alakult ki a népi hitvilág tűzi és vízi lényeinek nagy serege, de a táltosokra, sárkányokra, garaboncásokra, boszorkányokra s más ember- és természetfeletti lényekre vonatkozó néphitünk is telve csupa ilyen szuggesztív eredetű alakokkal.

Szuggesztív eredetű a *hipnózis* is szintén tárgytól vagy személytől eredő, s lehet idegentől másra ható vagy önhipnózis is. Hatásával és erejével kapcsolatban itt nem szólnunk a prófétákról, szentekről és vallásterjesztőkről, csak boszorkánypereink olyan adataira utalunk, amelyekben a vádlott az ördög szövetségésének, boszorkánynak hitte és vallotta magát.

Ezek közé az alkotóelemek közé tartoznak az *érzéki csalódások* is. Egyszerű, de tipikus példájuk az a nemcsak országosan, de világszerte ismeretes történet, hogy valaki este hazafelétart, s egyszer csak valami alakot lát a háta mögött; megáll, az is megáll — szaladni kezd, az is futásnak ered, de azonnal eltűnik, mihelyt a kapun belép. A féltékenysége miatt amúgy is felizgatott képzelet az emberi vagy állati alakot öltött gonoszt látja a saját árnyékában. Ilyen illúzió az is, amikor valaki olyan helyen alszik, ahol a köztudat szerint szellemek járnak; ha az illető különben is hisz a szellemekben, elalvása előtt nem tud másra gondolni, s ha álmában valami neszre felriadva a holdfénytől

megvilágított függönyre esik tekintete, kész az érzéki csalódás. Ez az illúzió sokszor tárgyhoz kötetlenül a pusztá képzeletben is felléphet: a felizgatott fantáziától káprázó szem alakot lát ott, ahol semmi sincsen; ez a *vizió*. S ha az érzéki csalódás nem képpel, hanem hanggal, sőt érthető mondattal jár, az a *hallucináció*. A kettő sokszor együttesen lép fel, s így megerősödve még tarkábbra népesíti a népi szellemvilágot.

Amint az alvalátáshoz, alvahalláshoz és telepátiához bizonyos fokú tránusz, kábultság vagy idegizgalom szükséges, a szuggesztióra, hipnózisra, illúzióra, vizióra és hallucinációra is hajlamosabbak a valami miatt aggódó, ekzaltált, beteges szervezetű, pl. *hiszteriás* és *epilepsziás* egyének. E két pszichopátiás jelenséget rendszeren rövidebb-hosszabb ideig tartó önkivüliség, öntudatzavar követi, s a beteg magához térése után semmit sem tud arról, ami vele időközben történt, csak féktelen álmokképek zürzavaros nyoma maradt meg agyában. S ez a féktelen zürzavar csak erősödik azzal, hogy rendszeren nem ott tér magához, ahol utolsó tiszta pillanatában volt. Álmokképei benne is, hallgatóságában is a gonosz szellemnek támadását és elragadását ébresztik fel s újabb alapot adnak a népi szellemvilág kifejlődéséhez. S még erősebb lesz ez a fantasztikus tömeghatás, ha ez a két pszichopátiás jelenség *üldözési mániává* súlyosbodik.

Hasonló képzeteket teremt a *holdkórosság* is. A szemlélők titokzatos hatalmakra, a hold erejére gondolnak, a rendszeren hiszteriás holdkóros pedig az álmában átélt események alapján csodás alakokról fantáziál.

Éppúgy, mint a felébredő *tetszhalott* is csodás dolgokat mesél el, csodás alakokról ad hirt hallgatóságának; s amit a nép a túlvilágról tud, — bármily ritka is ez az eset, — jobbára a *tetszhalottak* álmainak s későbbi fantáziájának tulajdonítható.

Szó sincs róla, hogy a népi hitvilágot pusztán csak ezek a lelki jelenségek népesítették volna be; igen sok alak idegen eredetű, és sok más pedig az analógiás fantáziának s bizonyos természeti tárgyakkal, jelenségekkel köszöni eredetét.

S ezek, a néphitben ma is élő, ember- és természetfeletti lények vagy közülünk való, de különös képességű emberek, vagy élőknek hitt emberalakok, de vannak köztük csodás állatok és túlvilági, szellemi lények is.

A *különös emberek* vagy prófétai tehetségükkel vagy mágnetikus erejükkel tűnnek fel. A *prófétázók* az alvalatóknak és alvahallóknak felelnek meg, a *mágnetikus erejükbe* pedig nagyfokú szuggesztiós képességet oltott a természet. Mindnyájan az ősi sámánok utódai, de szereplésüket, varázscselekvéseiket nagyban befolyásolta az idegen hatás, főleg a fejlődő természet- és orvostudomány.

A *prófétázók* rendszeren idősebb asszonyok s nevük *néző, nézős, nézőke*. Bornemisza Péter kétféle *nézőt* ismer, akik „holt tüzet vízbe hánynak, rosta és szita által cselekszenek”, s ma is ismerjük a szemverést holtszénnel kitudó *öntőt*, és a rosta- szitaforgatást is. A csángó *néző idő- és haláljós*, a *boboló* babszemekből jósol, Moldvában *tenyér-nézőket* is ismernek, Oláhnádasdiban egy *kártyavetőasszony* székének háta mögött egy női szív van befalazva, s ha fejét a falhoz támasztja, a szív megsúgja neki a kérdező sorsát. A villaalakú mogyorófavessző-

vel *kincs-* vagy *vizkeresők* már egészen az újabb idők teremtményei. A nézők tehát jószok, és pedig vagy a hagyományos tudás alapján jóslók, mint az *álmofejtő* öregasszonyok is, vagy mesterkedésükhöz bizonyos eszközöknek bizonyos szertartások között való felhasználása is szükséges. Ezek közül azonban csak a varázsdobon babszemeket táncoltató boboló tekinthető ősinek, a samánok utódjának.

A mágnetikus erejű emberek jórészt gyógyítók, s csak kismértékben rontók. A csömört, rándulást, ficamodást, marjulást, izommerevedést, derék- és hátfájást, farzsábát, köszvényt rendszeren marickolással, nyomkodással és dögönyözéssel gyógyították és gyógyítják ma is. A gyógyítási módot kenésnek vagy dauzsolásnak nevezik, s a hozzáértő idősebb asszonyoknak *kenő*, *kentefitélő*, *gyúrogató*, *dauzsoló* asszony a nevük. Van száraz és nedves kenés; az utóbbi pedig lehet zsíros, forraltfűves és nyálas, s hogy mikor milyen szükséges, azt a kenőasszony tudománya határozza meg. Vajjon a kenés a bővöserejű kézrátételből származik-e, vagy pedig abból az egyszerű élettani tapasztalatból, hogy bizonyos esetekben a fájó testrész simogatása, nyomkodása, húzogatósa és ütögetése enyhülést szerez, vitatható; nem feltétlenül szükséges azonban az egyszerű ember elgondolásaiban és tetteiben mindenáron fejlett kultúrájú misztikus eredeztető okot keresni. A massage nélküli bekenő és borogató szerek készítői a *kantairesek*. A név maga már csak a Székelyföldön él, és mindkét tagjában finnugor eredetű: kanta-ír a. m. kuruzsló-kenőcs. Ismerünk lágyító, sebnyitó, szemgyógyító irt, s régi szótárainkban apáca-, rózsa-, vasír, bába- vagy csabaire nevekkal találkozunk, boszorkánypereinkben pedig a kantaires a sebeknek gyógyítófűvel való bekötözője. A *csonttrákok* a ficamodás és csonttörés hozzáértői. Már Pázmány is említi a *hagymázmérőket* s Besenyőtelkén ma is cérnával méri meg az istenesasszony a hideglelés beteget, s a cérnára annyi göböt köt, ahány napos hideg leli; majd a cérna felett imádkozik, s aztán a cérnát az eresz alá ássa. Az ember mérete u. i., mint a fényképe és árnyéka, az ember szimpatetikus része és helyettesítője. A *kötők* csomózással vagy bogozással lekötik a betegséget úgy, hogy a betegnek meg kell gyógyulnia; de az emberhez hozzá is köthetik a bajt, s ekkor a bűbajos rontók közé tartoznak. A *fűvesek* is az ősi élet hagyományosai. Vannak közöttük *gőzlők*, akik gőzölésre való fűveket szednek és ajánlanak, -- *füstölők*, akik a különböző betegségek füstöléssel való gyógyításának tudói, -- s *fürösztők*, akik a fürdővízbe való fűveket válogatják össze. Boszorkánypereink telve vannak a tudományukra vonatkozó adatokkal, de az ősi tudáson sokat változtattak a múlt századok kastélyos asszonyainak a csíziókból, orvosi és fűveskönyvekből merített tapasztalatai, meg a régi orvosok útásításai, akik a nép idősebb embereit és asszonyait különféle fűvek és gyökerek szedésére felfogadták. Az ősi szokások azonban még mindig megmaradtak a szótalanvíz használatában s azokban a ráolvasásokban, amelyek mormogása közben a fűveket szedik, a gőzlőt, füstölőt és fürdővizet készítik, meg aztán azokban a varázsló mozdulatokban és cselekvésekben, amelyeket a fürdőző körül végeznek: kezüket fejére teszik, el-elköpködnek a gonosznak elűzésére stb. A *fűvesek* értettek a májusi kúra italainak elkészítéséhez is. A *javasok* rendszeren tapasztaltabb idősebb asszonyok; a családi és gazdasági élet

dolgaiban adnak hasznos tanácsot. Nem gyógyítanak, nem rontanak, csak a bajok távoltartásának eljárásait ismerik, vagy ha a baj már bekövetkezett, tanácsot adnak pl. arra, hogy a károsult hol és hogyan, miféle mozdulatokkal és szertartásos cselekvések között mondja el átkát a tolvajra, haragosára, aminek következményeképpen ez a kárt vagy a bajt jóvátegye; tehát inkább a visszacsinálás a feladatuk. A *kuruzsló*, régiesen *urusoló* vagy *istenes* asszonyok a legtöbb adat szerint csak ráolvasásos és egyéb mágikus gyógyítással foglalkoznak; eljárásukban sok az ősi: napfeljötté előtt s arccal keletnek fordulva stb. végzik varázsló cselekvéseiket. A *tudósok* lehetnek férfiak is, olyan idősebb emberek, akik a javasoknak és kuruzslóknak tudományával is bírnak, a *bűbájosok* pedig jók vagy rosszak, de vannak olyanok is, akikben mindkét tehetség egyesül. A bűbáj uralaltáji eredetű szó s jelentése: kötés, megkötés, szóval elbűvölés. Többnyire nők, de vannak közöttük férfiak is. Az ördögök cimborái; külső alakjuk olyan, mint a rendes emberé, de a templomban úrfelmutatáskor a pap két hatalmas szarvat lát a fejükön; elárulni azonban nem meri őket, mert megrontaná. Tudományukat valamelyik ősük kapta, s ők szüléjüktől örökölték; egy családban azonban csak egy bűbájos lehet, s ha ez gyermektelenül hal el, a család bűbájos tudománya megszűnt. Vannak, akik tudásukat csak jóra használják: gyógyítók, rontók és *visszacsinálók*; mesterkedésük azonban erősen külsőségekhez kötött: előbb erősen szembenézik a beteget, aztán kezüket a fejére vagy a beteg tagra teszik, majd eltávolító mozdulatokat végeznek, végül rája lehelnek vagy ráköpnek. A *megcsinálók* vagy *rontók* beteggé teszik az embert és állatot, véreessé a tehén tejét, láthatatlan kötelet feszítenek a szekér elé, szelet csinálnak és eltérítik útjából azt, aki nem oda megy, ahová ők akarják, a szerelmi varázslatok és szétválasztás mesterei, angyalcsinálók; tyukjaikat jótojóvá, tejüket vajassá teszik, ráolvasással vagy harmatszédéssel; öntéssel vagy téteménnyel gyógyíthatatlan beteggé teszik a belépőt, megkötik a férfierőt vagy magtalaná teszik a nőt, elveszik az ember és állat minden testi erejét, úgy hogy pl. a ló megáll és nem tud indítani. Szóval majdnem mindazt megcsinálhatják, amit a tényleges boszorkánynak tulajdonítanak. Vannak közöttük *igézők* vagy *szemmelverők*; rendszeren szúrós fekete- vagy vöröszemű, kancsal vénasszonyok, — hiányzó szempillájú, sűrű, bozontos, összenőtt szemöldökű emberek: átnéznek a gyermekeken, sőt az emberen és állaton is, és ezzel felforgatják a belét. Még a fonalat is szakadóvá, foszlóvá tehetik. Ártalmuk oka az irigység: minden szépnek és ügyesnek ellenségei. A rossz szem a természet verése, de családokban és népfajokban örökölhető is; ez a hit az oka a cigány- és oláhasszonyoktól való félelemnek.

A bűbájosság azonban nem mindig örökölt; vannak, akik rászűletnek vagy rákészsülnek, olykor pedig foglalkozással jár. Az ilyen bűbájosság azonban nem teljes, hanem részleges, csak bizonyos fajta varázslatokra ad erőt. A *vasár- és úrnapi*, meg a *karácsonyi fiúszülött* rágása után pl. leszárad a szemölcs, — a *foggal született* gyerek a varázsló jóslások s a *burokban született*, minden munkájában szerencsés gyermek pedig a puskavarázslások legsikeresebb eszközlője; a *hetedik gyerek* acéltükkörrel vagy hüvelykújjának gyikolajjal bekent kör-

mén át meglátja a földbe rejtett kincset, de csak amíg szűz; kinyomkodja a csömört és derékfájást, szétsimitja a holttetemet, kivált ha vakkörme van balkeze kisújján. A *rákészültséggel szerzett varázserejű emberek* között országszerte ismeretesek azok, akik szent György napja előtt hajnalban és mesgyén fogott kígyó hájával vagy vakondok vérével kenték be kezüket. Gonoszűzők és állatgyógyítók, mert megértik a fűvek és állatok nyelvét; amazok erejüket árulják el nekik, emezek pedig betegségük gyógyításának módját közlik velük. A farkasmájat evő messze földön híres és hívtott ember a ló füle mögött levő „egér” megrágására, s aki hét ártatlan gyermek nyers szívét megeszi, pusztá akaratával bármikor láthatatlanná tudja magát tenni, pillanat alatt ott lehet, ahol akar, s minden sikerül neki, amibe belefog. A *rákészültséges emberek* közé tartoznak végül azok a csecsemők, akiket apjuk születésük után bizonyos ráolvasással azonnal lóra ültet: amely lóra ráülnek, abból kimegy minden féreg, — s azok is, akik három nagy-pénteket átszoptak: szemverők lesznek, akik beteggé igéznek embert, állatot.

Bizonyos foglalkozásokkal járó tapasztalati tudás is olyan varázserőt ad az embernek, amely miatt bűbájosoknak tekintik őket. Ilyenek voltak régebben a *hóhér*, *kovács* és *sintér*, s ma a *veszett doktorok*; amazokhoz főleg ficamodáskor vagy csonttöréskor fordultak, emezek pedig a marás és harapás folytán előálló sebekkel foglalkoznak. Igen sok bűbájos ember akad a kocsisok, csordások, kanászok és vizimolnárok között is. A *kocsisok* főleg a lóbetegségek gyógyításához értenek, de erőssé, gyorsjárásúvá, fényesszőrűvé tudják tenni lovaikat, haragosukét pedig megkötik, azaz erejüket veszik úgy, hogy nem indítanak, megállanak; vannak olyan kocsisok is, akik szekeret és rudat rajzolnak a földre, ráülnek, s a másik pillanatban már eltűnnek a szem elől. A *csordások* és *kanászok* varázsló cselekvései is elsősorban az állati haszon és szaporodás előmozdítására vonatkoznak, de a lány férjhezmenésére, a gyermekáldás biztosítására, az általános gonoszűzésre, a családi egészség biztosítására irányuló cselekvésekben is gyakori szerepük van, sőt némely betegségek gyógyítására is tehetséget tulajdonítanak nekik; egyik-másik azt is megtudja tenni, hogy bikája arra haladó ellenségét nyomorékká tiporja. A *vizimolnárok* a keresztúton tanulják el ördögös és boszorkányos mesterkedéseiket; főleg a füstöléssel, kenéssel és lehúzással járó ráolvasásos állatgyógyítás tudósai. A *bábák* is az ördög cimborái, boszorkányos asszonyok; főleg a gyermek és az anya körül tevékenykednek gyógyító és rontó tudományukkal. A különös emberek közé tartoznak végül az *útonjárók* is; a tetszhalottakat nevezik így, akik még az ágyban vagy már a koporsóban újraéledtek. Útonjáró, mert az ilyenek soha sincs nyugta, folyton jön-megy, de viszont senki sem mer helyet adni neki, mert a házból rövidesen kihalna valaki. Akire ránéz, sárgaságba esik, — akit megérint, elszárad, — akit megcsókol, menten meghal. Sokszor útonjárónak tartják a vézna, sáppadt, beteges külsejű vándorlókat, kéregetőket is, és azt hiszik, hogy az ilyenek hazulról elbújdosva éjente kriptában laknak.

A különös emberek fajai tehát még megkülönböztethetők ugyan, de már nem válnak el oly élesen egymástól. Egymásba olvadtak, elho-

mályosodtak, összekeveredtek, s bizonyos tulajdonságaikban boszorkány-, táltos- és garaboncásszerűvé lettek, sőt egyik másikban a szellemi lények határán mozognak, de a néphitbeli és az őspapi, a keresztény, az idegen és az úri hatás még így is megkülönböztethető bennük.

Az élőknek hitt emberalakok már nem pusztán ember-, hanem természetfeletti lények.

A nagyerejű és túlságosan magas termetű emberek már a legősibb idők óta mondaképző alakok. Az áthagyományozás lassan még nagyobbakká teszi őket, s tulajdonságaik is egyre emberfelettibbekké válnak. Egy göcseji mondában pl. Toldi vasdarabokkal telerakott zsákkal az ellenség fölé emelkedik, s akiket a kirázott vasdarabok agyon nem ütöttek, azokat széttapossa. Az újabb idők már csak „ilyen“ óriásokat ismernek, mint amilyen Toldin kívül pl. Kinizsi, Toronyi Balázs, s más tatár- és törökverő hősök; az ősieket csak „voltak“, csak „laktak“, főleg Erdélyben, a bakonyi és a palóc hegyek között, ahol még most is mutogatják sarkuk, talpuk, öklük, útjuk, kútjuk, váruk, sírjuk nyomát. Az óriások tehát emberi életet éltek, családot alapítottak, dinasztiákat alkottak, hadat viseltek egymás ellen. Királyaikon kívül valami fensőbb lény is uralkodott felettük, akiknek büntetni is hatalmában állott őket; a szárszói óriásokat pl. a Balaton fenekére igézte, s a Balaton akkor háborog, amikor ezek szabadulni akarnak bilincseikből. Harcaikban is erősen pusztították egymást, özvegyeik pedig telestírták a Balatont, amelynek gödrét gyermekeik kaparták ki, amikor játékból „csibéket“, hegyeket pacskoltak. Így éltek addig, amíg az emberek meg nem jelentek közöttük. Eleinte mulattak rajtuk és állataikon; az óriás gyerekek kötényükbe szedegették őket, de az egyik óriásapa megérezte a bajt és megjósolta, hogy ezek miatt a kis bogarak miatt kell nekik elveszniök. Megpróbáltak védekezni ellenük; az Ompolyvölgyi óriások pl. gátat emeltek s vízzel akarták elárasztani az emberektől sűrűsödő völgyeket, de a felsőbb hatalom az emberek mellé szegődött s az óriásokat pusztulásra, elköltözésre ítélte. Így is lett: elpusztultak, elköltöztek, s ma már csak büntetésből él egy-egy, ezüstharangot vagy kincset őrző óriásleány, könnyeivel tavat tápláló óriásözvegy a föld mélyében. És a magyarszögyéni *gólétokban*. A magasabb helyeken járókelők árnyéka estefelé hihetetlenül hosszúra nyúlik; a mezőn dolgozók megfelelő magasságú alakot képzelnek hozzá, s azt hiszik, hogy ezek a gólétok (góliátok) húzzák le az égről a napot.

A mesék óriásai egészen mások, színes világukban azonban nem hisz a nép. A vogul, finn és észti hitvilág hegyemelő és tavatsíró óriásai pedig az antik, germán és szláv mitológiában is megtalálhatók.

Az óriásokhoz hasonló eredetűek a *törpék* is. A feltűnően kis termet u. i. éppoly alkalmas a mondaképzésre, mint a szokatlan magasság. A növésben elmaradt emberek rendszeren egészségtelen kinézésűek, bőrük barnásfeketés, magukra keveset adnak, hajuk és szakáluk gondozatlan, ingerlékenyek és szeszélyesek, erőszakosak és makacsok, erejük termetükhöz képest módfelett feltűnő. Az óriások mellé tehát odakerült a törpe is, de amíg amazok csak „voltak“, emezek ma is élnek barlangokban, föld alatt és fák odvaiban. A férfiak sötétbarnák, az asszonyok fehérek. Hajuk s a férfiak szakála hosszú. Kicsinységü-

ket jellemzi, hogy kalapjuk egy nagyobb gyűszűnek felel meg, s a lábuk akkora, mint egy kis gyermek lábúja; királyuk azonban még a legkisebb törpénél is alacsonyabb. Családi életet élnek, jókedvűek, pajzánok, esznek-isznak, mulatoznak, táncolnak. Az emberrel szemben való viselkedésük azonban már homályosabb. A hereci, boldogfalvi és szigetvári törpék aranyásók és kincsörzők; szívesen adnak az embernek is, de nem szabad káromkodni előttük, mert nyomban eltűnnek a kincssel. A szindiek és a tordaihasadékbéliek éjente gyermekeket és szép lányokat lopnak maguk közé táncosokúl, a désiek azonban nem eresztik el maguk közül az embert, aki közéjük került, s a felső-dunántúliak pedig éjjel az alvó mellére ülnek. Eidélyben *pulyáknak*, *feketepulyáknak* hívják őket, az Alföldön *földi-*, a Palócságban *apró-embernek*, kíváncsiak és nyalakodók, éjjel feljárnak a házakba, s olyan kupacokat fúrnak a szoba földjén, mint a patkány vagy vakondok. A homoródalmási *majomemberek* barlanglakók, bőrük vastag kéreg, nagyfülűek, mint egy szőrtelen majom; egyet egyszer a faluba loptak az emberek, rövidesen megszokott s házról-házra járt kosztolni, de övéi egy éjjel visszalopták.

Túlkevés az anyag, hogy a magyar törpéről egységes képet vázolhassunk, s amint látható, ez az anyag is erősen keveredett; a bányapásztor, a kincsörző szellemek, s még a lidérc tulajdonságai is zavarják alakját.

Törpe emberkéek az alföldi *kópék* s a szigetvári *kopánok* is. A szó eredete még nincs eldöntve, a magyar kópe azonban tulajdonságait tekintve teljesen egy a német kobolddal. Országuk a föld alatt van, ahová visszatértükben csizmájuk orrával fúrnak lyukat. Egy vezérük van, s mindnyájan ennek katonái. Bottal vagy késsel járnak, vörösnadrágú, hosszú szakállú és bajuszú törpék, mint a bányapásztorok; sánták, félreálló orrúak, nagy kézfejjel és körmökkel. Ha a földre feljönnek, sőt és kenyeret kérnek az embertől; ha nem kapnak, vagy bármikép megbántják, megbosszantják őket, még verekedni is kezdenek az emberrel. Különben jóindulatúak; hívó szavakkal felidézhetők a földből, s aki ilyenkor követni meri őket, annak kincset adnak jutalmul. A kopánokról csak annyit tudunk, hogy hosszúhajú szakálltalan emberkéek, akik zöldlapú könyvükből ki tudják olvasni az ember jövőjét.

A növésben visszamaradt, angolkóros, vízfejű és más testi hibájú gyermekek teremtették meg a *váltottgyermek* alakját. Az egészséges szülők nem tudták elhinni, hogy az a hitványság az ő gyermekük lehessen, s mivel az anyáknak gyakran van olyan aggodalmas álmuk, hogy gyermeküket valaki ellopni akarja, az ilyen gyermekekről azt hitték, hogy a törpék, a boszorkány, ördög cserélte ki őket. Régi és mélyen meggyökerezett hit ez minden népnél. A váltottgyerek vagy *váltotta* nagyfejű, nagyhasú, rövidlábú, öregesarcú, folyton sír, sivitó szótagokat hangoztat, mintha beszélne. Jól kell vele bántani, mert amíg vissza nem cseréltetik, saját gyermekük bánná meg. Annak azonban, hogy hétéves korukig, amikor meghalnak, valami ártalmas vagy bűbajos tulajdonságuk volna, semmi nyoma gyűjtéseinkben.

E csodás lények világában az analógiás fantázia mellett tevékenyen közrejátszik az illúzió is. Ennek teremtménye pl. a *bányaszellem*, *bányarémm*, *bányapásztor*, *bányatörpe* vagy *birgej*. Ismerik Erdélytől

kezdve Szatmáron, Mármaroson, a Felföldön át minden bányavidéken. Általában kistermetű emberke, Börzsönyben fejetlen törpe, de Veszprémben és Verespatakon óriás, a bucsumi pedig különböző állatalakban szokott megjelenni. Rendesen hosszú ősz szakállá van, vörös vagy zöld bányászspikát és nadrágot hord, de mindig ellenkező színnel; egyik kezében bányászmeccs, a másikban csákány. Aki fütyül, éretlenül tréfálkodik, káromkodik a bányában, azt meghajigálja, megkergeti, megveri, elhúrcolja, megfojtja, vedrét kiönti, lámpáját eloltja, szerszámaikat hasznavehetetlenné teszi, ércellérét elsülyeszti, sőt ha nagyobb sértést, bántalmat követtek el ellene, a bányát vízzel elárasztja, a tárnákat beomlasztja. A szorgalmas, józan és a szokásokat tisztelő bányászokkal szemben azonban jóindulatú: olajat tölt kiégett méccsesükbe, dolgozni segít nekik, éjjel részükön tovább dolgozik, belülről rákopogtat a tellérré, az igazságtalan felügyelőket megbünteti, sivitó sóhajjal omlásra vagy vízömlésre figyelmeztet, hopp-hopp-kiáltásokkal utat mutat a menekülőknél, az eltemetetteknek segítségükre siet. Egy-egy bányában többen is vannak, családi életet élnek, van feleségük és van gyermekük; folyton a vágatokat s a bánya belsejét járják s éjjel processziókbán vizsgálják végig a járatokat.

Bármily színes képet kaptunk is a bányapásztorokról, nincs benne semmi magyar vonás. A magyarok csak nagyon az újabb időkben keveredtek a bányászok közé s ekkor már mindent készen kapott a német eredetű bányászoktól.

A *gyermekijesztők* ma már eltűntek a néphitből. Pucz Antal ugyan a múlt század elején úgy emlegeti a különféle „koboldokat”, mint a néphit élő alakjait, azóta azonban a gyermekvilágba csúsztak le, s az anyák ijesztéssel nevelő eszközei lettek. Itt éppen csak felsorakoztatjuk őket, de ismételtelen kiemeljük, hogy ha már ma nem is alakjai az élő néphitnek, valamikor azok voltak; erre mutatnak a Nyelvtörténeti Szótár megfelelő idézetei, meg egyiknek-másiknak ma is országserete ismeretes neve. Pusztán csak a nyugósködő és makrancos gyermekek ijesztői, hogy jön és elviszi őket: az *árkusbárkus*, *bagus*, *bákász*, *bakós*, *bakus*, *bakkus*, *bambus*, *bubus*, *bumbus*, *kokó*, *kokós*, *kokus*, *kákós*, *kankus*, *kankos*, *kankis*, *kankuc*, *konkós*, *konkus*, *kramputter*, *kramfutter*, *lele*, *mirmió*, *mocodáj*, *mokán*, *mókás*, *mumák*, *pippony*, — s már csak esküformában szerepel a „*barkó* engem úgy segítjen”.

Az erdő titokzatos zaja és árnyképei is igen sok élőnek gondolt emberi alakot teremtettek meg a népi hitvilágban; meg aztán mindig voltak beteglelkű s különc emberek, a remetékről nem is szólván, akik az erdőbe húzódtak az emberek elől, s a fák rejtelmes susogásától hallucináló ősember pánánimizmusa szellemet képzelt a fáknak is. Az erdők emberalakjai mind ijesztő rémek. A palóc *ápékonyú* sötét gödrökben és völgyekben „koncsorog, állítólag azért, mert elűzetett”. Az *erdeicsodát*, aki fűvet rág, s aki elől az emberek elfutnak, már Zrínyi említi. A kalotaszegiek *vadöreg* néven ismerik; hosszú szőrrel fedett, zömök testű, vadtekintetű ember, fent a havasokon ide-oda barangol, s miként a finn Retimo, az erdő és vadak felett őröködik. Ha a favágó szerencsétlenül jár, „a vadöreg rázta meg”. Ha bosszantják, tiszteletlenül beszélnek róla, hazamenet meghajigálja őket, s odvássá teszi a levágásra kijelölt fákat. Ezért hát esténként egy tönköt hagynak neki

áldozatul, reggel pedig húst és bort tesznek egy fatő alá, s a vadöreg, amíg ők heverésznek, minden munkájukat elvégzi. A *vadleányt* csak Kapnikbánya vidékén ismerik: ijesztő külsejű női alak, „aki kísértő erejével leigéz és elfog bármily erős embert”; az *erdőkanyjáról* pedig csak a hosdái nép tud annyit, hogy elveszi a gyermek álmát. A fákból lakó szellemekről a mai néphit csak két adatot ismer. Az egyik a *múlt szelleme*, amely a Rima forrásánál levő ezeréves fából mesélgeti lágy, suttogó hangon a múlt eseményeit. A másik pedig a görgény-üvegcsúri *tápio*, azaz szakállas zúzma, amelyben ember lakik. Kenyeret tesznek tövéhez, s bele nem vágnának, mert vér folynék belőle és minden szerencsájüket elvesztenék. A rimai monda aligha magyar eredetű, viszont a finnek décbundás, zöldszakállas erdőistenének is Tápió volt a neve. Ez a sokféle ijesztő alak az útszéleken és mesgyéken lesi a naplemente után kintjárókat, ezért tartják a *mesgyét* veszedelmes helynek, mert a munkában elfáradt déli alvó is érezhet lidércnyomást; a *daemon meridianus*, *mittagsgeister* azonban nálunk már gonosszá, boszorkánnyá lett.

A források, tavak, folyók ligeteinek lakói, a *tündérek*, ma már éppen úgy csak „voltak”, mint egykori társaik, az óriások. Bármily sok helyről ismeri őket a hagyomány, bármily sok adatunk is van rájuk, egészükben véve mégis igen összefolyó, homályos képet adnak róluk. Ipolyi és Kandra megpróbálták őket egységesíteni, csak hogy az erdélyi, felföldi, csallóközi és balatoni tündérek egészen mások, s életük összekeverésével pl. az erdélyi hitet a balatonvidéki tündérekre is átvinnék. S még nagyobb baj, hogy ezzel a módszerrel alig lehet az ősi tündér ma is élő s vidékenként különböző elváltozásainak, elfejlődéseinek magyarázatát, genealógiáját adni. Az Otrókocstól Tündérországnak nevezett Erdély egykori tündéreiből csak igen kevés deríthető ki. Lányok és királynő uralkodik felettük. Bűbajosak voltak, mindent megtehettek, amit akartak. A hunyadi, dévai és dédácsi s Gyulafehérváron a kecskekői várat, meg a révbrátkai Tündérvárat, a tordai két Balika-barlangot, aztán a magyarkakucsi kis templomot ők építették. Egyik-másik szerelmissé is lett, de mert fogadalmuk tiltotta a szerelmet, inkább kővé váltak, mint a Balika emberalakú sziklája. A tatai vár azon a kőhalmazon épült, amelyet a haragos tündérszűz dobált a lányába szerelmes óriásra; angolkertje valamikor tündérliget volt és csermelyének forrását a szerelmes tündérlány könnyei fakasztották. Tündérvárak voltak a tihanyi sziklaüregek is. A csallóközi élő néphit már valamicskével többet tud a múlt tündéreiből, bár nem bizonyos, hogy ennek a „többnek” az előzőktől eltérő része nem a mesék keveredése-e. Országuk kiterjed a tengerekig, de székhelye az egykor Aranykertnek nevezett Csallóköz, ahol örök tavasz, virágzás és gyümölcsök között éltek, Fényes palotáikat a Duna vize alatt rakták, csupa gyémántból és aranyból. Éjjeli mulató helyeik, a Duna szigetei, másnap tele voltak a hajukból kihulló arannyal. Néha embereket is maguk közé fogadtak, de ezek rendszeren nem állották ki a tündérpróbát és visszaopták őket a földre. Az emberek bántalmait elől az égre húzódtak az Országútván át a Göncölszekerekével, s most onnan néznek le egykori birodalmukra. A mesék persze többet tudnak a múlt elköltözött tündéreiből, az élő néphit azonban csak ennyire terjed. Szép

lányok voltak bűbajos tehetséggel. Királynőjük uralkodása alatt várakban, vízipalotákban éltek. Férit nem ismertek, de ha a földi szerelem iránt nem is voltak fogékonytanok, inkább elpusztultak. Az örök tavasz aranykorában gondtalanul mulatozva éltek. Az embereknek nem voltak ellenségei, de erkölcsaik és szokásaik miatt mégis elköltöztek a földről. A velük egyidőben élő óriásoktól nőiességük különbözteti meg őket: békében éltek önmaguk közt és a felettük uralkodó felsőbb hatalommal is, ezért ma is tovább folytathatják életüket a napban.

De amint óriások is maradtak a földön, úgy tündérek is; amazok azonban csak a földre zárva, míg emezek romok közé, kutakba, folyók és tavak mélyére húzódtak, de éjente a földön, az emberek között is megjelenhetnek. A késmárki Thököly-vár tündére pl. csak pünkösd hajnalán száll ki a várkútból, — a gömöri forrástündérek holdas éjeken a parton szárítgatják hajukat és szívesen megmondják a másik parton álló lány jövődjét, — a dömösieknek aranyhajuk van, — a fertőiek a tó mélyén levő aranypalotájukból csak hétévenként szállanak partra; mindezek a víztündérek jóindulatauk, a tihanyi Balaton haragos tündére azonban minden évben egy halászembert szemel ki áldozatul. Egészen mások az erdélyi *szép- vagy cifraasszonyok*. Nem boszorkányok, mint az egyebütt levők, hanem ártalmatlan női lények. Éjente a pázsitokon danolnak, táncolnak; az embert nem bántják, de nem is fogadják maguk közé, ha azonban kellemetlenkedik velük, halálra táncoltatják. Szintén csak erdélyi specialitás a *kincsörző tündér* is; a firtosi, kovásznai, kolozsi és deési tündérek hétévente nyitják meg kapuikat, hogy vízért menjenek, s aki ezt az időt felhasználja, annyi kincset hozhat ki, amennyit elbir, de ha nem siet, hét évig bennmarad. A nyárádmonti hamvazószerda éjjelén fehérbe öltözve járja az utcákat, minden embertől fehér kendőt kér, s ha kap, megindul, és ahol a kendőt leejti, ott kincs van a földben.

A tündérek irodalmi utódai a *vizi-, hab-, szép- vagy élányok*, kibontott hosszú hajjal, derékiig szép leány, azonnalul hal-alakkal; az erdélyiek és dömösiek csoportosan lármáznak az erdőkben, a vetések között, a fákra is felmásznak s ijesztgetik az éjjel kintjáró embereket, — a szigetvári habléányok kiénekliek a jövődjöt s tőlük ered minden dal, — a balatoni széplányok s a cserhádi élányok pedig csoportosan lubickolnak és énekelnek. Az éneklő vizilányok férfitárja a szamosmenti *viziember*: énekel és ruháit mosogatja.

A többi viziember ijesztő feketearcú, halfogú, hosszú görbekörmű és szőröstestű alak; a víz alatt élnek palotájukban, odahúzzák a fürdőzőket is, mint pl. Tápén a kis malacéhoz hasonló sírású *süvöltő*, főleg ha felesleges csapkodásukkal, ködöbálással nyugalmukat zavarják. Vidékenként azonban még másfajtajú viziembereket is emlegetnek; a nagycétényi *hordófejű torzember*, a tápéi *szőrösbüfögő* megkergetik a vízenjárókat, az algyői *veressipkás* és *feketegyermekek* hirtelen a csónakban terem, rávigyorog a megrémült halászokra s ismét a vízbe ugrik, — sokfelé ismert *zöldruhásemberke* a vízbe húzza azt, akit megragadhat, a nemespanni *vizivó* elissza a malom elől a vizet, a tápéi *viziördög* megköti a csónakot, felszaggatja a hálót, éppigy a tiszamenti *vizörző* vagy *vizisárkány* is, az ácsi és zentai *holtember*, a tápéi *merdtestű* hirtelen bentterem a ladikban, lefekszik és holtak teteti ma-

gát; ha nem bántják, lassan megelevenedik, és éppoly hirtelen kiugrik a csónakból, de ha bántják, elsülyeszi. Csanádapátfalván valami *hableány-féle férfiról* is beszélnek; nevét nem jó kiejteni, mert megjelenik s kioldja a hálót s valami rejtelmes tünemény a recski *vizivillám* is. A vízi lények közt való élés tette különös emberekké a vízimolnárokat, s tette veszedelmessé gyülekező helyüket, a *hidat* is.

Ipolyi *vasbábanak*, Szeged környékén *kokósnak*, *konkósnak*. Bakonyalján *kankusnak* nevezik a kutakban lakó emberalakot. Ma már inkább csak gyermekijesztők, hogy a kut közelébe ne menjenek, mert behúzza őket. Ahol azonban még hisznek benne, ott tiltják a kútba való füttyölést és kődobálást; a vederből mindig visszaloccsantanak s karácsonykor „megetetik”: morzsát és ostyát dobnak beléje, s ezért az éjféلكor gyertyával belenéző lánynak megmutatja jövendőbelijét.

A víz tehát egyedül holdvilágos éjjeli pompájával és borzalmat s rémületet keltő erejével hatott az egyszerű ember misztikus érzékére; csillogó színeváltozása, titokzatos csobogása az optikai és akusztikai érzéki csalódáson át s hirtelen viharainak mindent elsodró, elnyelő ellenállhatatlan ereje, a gyakori vízbefulladások csak olyan lényeket tartottak meg az élő hitvilágban, amelyek ezeket az illuziókat és csapásokat előidézhetik.

Az őslények kiásott csontjai, az állatok közt is előforduló torzformák, az emberi arcot mutató halálfejes pók és lepke, a csak éjjel járó, emberi hangú, külön világító szervvel bíró állatok korán megteremtették az *állatvilág csodalényeit*. Az éjjel suhogó árnyékok, a világos ablaknak repülő kuvik, éjente az emberhez csatlakozó állatok boszorkányok, ördögök, kísértetek s egyébfajta gonoszok állattá vált alakjai lettek. Ijesztgetik, megkergetik az embert, megkötik a lovat, kiszopják a tehenet, mint a denevér, dongó, holló, kecske, bivaly, kutya, kuvik, liba, macska, pulyka, varasbéka alakjába bujt gonoszok, és segédállataik a fehér ló, a fekete bika és tyúk, a sárga csikó, a veres kecske, harkály és róka; sokszor az éjjel járó ember félnék fantáziája ijesztő torzalakban látja őket, pl. fejetlen vagy állatlan lónak, sőt magától guruló hordónak, szekérnek és biciklinek, vagy magától haladó csengőnek. De a gonosz emberi szövetségeseinek, a rosszindulatú, rontó bűbajosok bizonyos fajtájának is megvan az a tudománya, hogy állat-alakot ölthet. Ezeknek állandósult fajtája a *csordás-*, *szakállas-*, *küldött farkas*, *farkaskoldus* vagy *farkasember*; a germán „werwolf, mannwolf” XVI. században virágzó hitének hozzánk is átcsúszott alakja. Első említésük 1793-ból az öreg és különösen vad farkasokról mondja, hogy gonosz emberek állattá vált alakjai, akik egy 1803-ból való feljegyzés szerint bejárnak a faluba, az embereket megtámadják, megsebesítik, sőt meg is ölik; 1812-ben hét csallóközi leányt egy bűbajos a bájló abroncson való átugratással farkasokká változtatott, s mert hirtelen meghalt, nem tudnak visszaváltozni „s most egymás társaságában bizonytalanul szédelegnek”. Ipolyi szerint az uraságuktól megsértett juhászok szokták bosszúból ily alakban pusztítani a nyáját. 1866-ban az ugocsamegyei Rákócson hajtóvadászatot tartottak egy szakállasfarkasra, amely berontott a falvakba s gyermekeket rabolt el. Göcsejben, Biharban, Szatmárban, a Fel- és Alföldön is így ismerik őket; s Göcsejben pl. a bábaasszony karácsony előtt készíti a nyírfaabroncsot, amelyen:

az elszületett vagy keresztelésre vitt gyereket háromszor átbujtatja, hogy rossz szándékból csordásfarkassá tegye őket. Itt éppen csak utalunk arra, hogy a germán csordásfarkast ugyanaz az őseberi lélekhit teremtetten meg, mint az indiai tigris-, az afrikai oroszlán-, leopárd- és hiéna-, meg az erdélyi havasok között nemrégiben még emlegetett medveembert is.

Mondáink és néphitünk azonban az állatemberek mellett csodás állatokat is ismernek. Ősi és természetes maradvány ezek közül a sámán vallások közös kigyókultuszának mondai és hitvilági nyoma a gyémántot fűvő koronás *kigyókirályról*, amely juhokat rabol, kigyóhadserget toboroz, s felgyújtja a házát annak, aki a kigyótojásokat bántja, — meg a *házikigyóról*, amely a ház alatti falban lakik, tejet kíván, a ház szerencséjének és a gyermekeknek öre, de mindkettő elpusztul, ha elzavarják vagy tejet nem adnak neki. A néphit fantáziája azonban egyéb csodás állatokat is őriz. A legáltalánosabban ismert közülök a *lidérc*. Tüzes és szerelmes fajtájával majd később foglalkozunk, itt csak a pénzhordó lidércre vonatkozó adatokat csoportosítjuk. Neve *ludvérc*, *lucvér*, *mitmitke*, *iglic*, *földiördög*, *földipici*, *bózsik*. Vidékenként alakja és munkája szerint két fajtája különböztethető meg. Az egyik csenevész kis csirke, amelyet fekete jérce első tojását 3—7—9—11 napig balhóna alatt tartva költ ki az ember. Nappal pihen, éjjel pénzt hord gazdájának. Ez az *állandóslidérc*, a másik pedig a *találtlidérc*, amely az úton csak úgy véletlenül csatlakozik gazdájához, ha az előre eladja lelkét az ördögnek. Ujjnyi nagyságú majomfejű emberke vagy lúdtalpú ocsmány szörnyalak. Gazdájához folyton mit-mit kérdéssel fordul és minden kívánságát teljesíti. A kocsisok, béresek és vadászok kis skatulyában tartják őket; bírósá teszik az állatokat, találóssá a puskát. Természetesen a sátán segítségével, amelynek szövetségesei. Épp ezért nem lehet tőle megszabadulni, mert gazdáját haláláig őrzi a sátán számára. Minden ételből övé az első falat, s amellet még a gazdája vérét is szíja; sok vonásában tehát az *alraun* tulajdonságaival bír. Az adatok együttes vizsgálata alapján, elhagyván az itt-ott máshonnan odacsapódó vonásokat, ennyi az, amit a szelidebb fajtájú állandós- és gonosszal paktáló találtlidércről tudunk. Lehet, hogy az első a másodiknak enyhített mása, — lehet, hogy az első a másodiknak elfajzása, de a mai néphitben külön élnek, és sem első, sem második alakjukban valami különösebb magyar vonás nemigen található. Valami ilyen lidércféle a *piritus* is: Besenyőtelkén pl. akinek cselekedeteit nem tudják utánozni, azt mondják: *piritusa* van.

Éppily kevés adatunk van a többi csodás állatra is. A *viziborjú* a folyóból ivott vízzel becsúszik az ember hasába, ott nagyra nő; feje akkora, mint a bornyúé és szőrös, mint a vadmacskáé, roppant zemei mozdulatlanok, hangja, mint a kis gyermek sírása vagy a malac visítása. Ha idejében ki nem csalják, a has kipukkan és a beteg meghal. A tápéi viziborjú éjjel belopózik az eladó lány ágyába, sír és reggelre kékszemu csecsemővé változik. A bábolnai *lappantyú* erdei madár; este kirepül fészkeből, nagyokat füttyentve berepül az istállóba és megszopja a teheneket. A beősrákányi *boldizsár* kis csikóalakú lény, a nagy szárazságtól megrepedt földből szokott előbujni. A *seresszamár* ma már csak a múlt német eredetű emléke; a serfőzőházak és ser-

mérő kocsmák pincéiben lakott s éjjel mind kiitta és kifolyatta a sert, ha nem hagytak kint neki. A megszálló útasokat is felverte álmukból és rettegésbe hozta. 1692-ből való első megemlézése, de Pucz óta (1813.) nincs feljegyzés róla. Itt kell megemlékeznünk a földtartó *cethal*król is; az erdélyi, bácsmegyei és balatonmenti mondák szerint a föld ke-rek tábla, amely vízen megnyugszik és víz veszi körül. 3—5—7 cethal tartja a hátán, s ha közülök egy is megmozdul, földrengés támad. A tavak a tengerrel vannak összekötve; minden ilyen tókaput két ilyen vízszőrnyeteg őriz. mert ha több víz jönne be, mint amennyi kell, ár-víz önti el a környéket.

A titokzatos fényjelenségek (üstökös, hullócsillag, meteor), az ide-oda cikázó és szétpattanva eltűnő gömbvillám, a korhadó anyagok és mocsarak magától gyuladó gáza is megteremtette a maga fantasztikus alakjait. Ezek közül az országosan ismert *kincsláng* vagy *pirlang*, a székely *gyertyástündér* s a micskei *kékláng* a föld alá rejtett pénz tisztuló lángja, tehát voltaképen nem hitvilági jelenség, a többi tüzes-alak pedig a kísértetvilágban érvényesül.

A gonosz szó nemcsak a rontó bűbájosokra és boszorkányokra, hanem az ördögre és a feljáró halottak egy bizonyos fajtáira vonatkozik. Ezeket értjük *tűlvilági lények* alatt.

Az ördög mondai és babonás tulajdonságainak egy része nem fér össze a másik csoporttal: a néphitbeli ördög egészen más, mint a kereszténység ördöge. A népi ördög fekete férfialak, még segédállatai is feketék, a sötétség gonosz szelleme tehát, a világosság ellensége, s ezért őket kell tartanunk azoknak a már 1584-ből ismert *éjuraknak* és *éjasszonyoknak* is, akikhez néhány ráolvasónk még ma is folyamodik. Családosak: ha esik az eső és süt a nap, az ördög veri a feleségét, — gyermekeik olyanok, mint a cigánypurdék, éjente a temető mellett játszanak. Lakásuk romok között, ősi kastélyok pincéiben, sírokban s bodzafák alatt van. Éjjel a keresztútakon játszanak, télen a hófuvatagban táncolnak. Ősi varázsszavakkal, főleg újhoid pénteken és keresztúton megidézhetők s ilyenkor pénzt adnak az embernek. Máskor is tesznek jót; egy ördög pl. megette egy szegény részesarató utolsó darab kenyérét, helyébe állott tehát és zsákját oly nagyra növelte, hogy az egész termés belefért. Ártalmaik inkább csak ingerkedések, bosszantások s a jelenben történő testi és anyagi kártételek, a tűlvilági élethez semmi közük: az országúton ijesztgetik az embereket, útat tévesztetnek, rokkát kötnek, kibontják a lovak sörényét, megbokrosítják a lovakat, elveszik a baromfi hasznát, a gyermekáldást, beteggé táncolatják a kedden és pénteken fonót, megszállják az embert és lázat, nyavalyatörést, őrültséget okoznak, viszont azonban van ráolvasónk, amely Lucigerhez folyamodik a menyülés meggyógyítása végett. Néhol kincset őriz, s az ő engesztelő része az új ház alapjába tett építőáldozat is; az őshit varázsló eljárásaival tehát megnyerhető, ártalmatlanná tehető és elűzhető. A néphit ördöge tehát nem a keresztény ördög; a *keremet*-nek felel meg, aki a földön él és mindenütt lakhatik, s tőle származik minden rossz, ami csak az embert rémiti és nyomorgatja.

Az ördög igazgatja az *éji rémeket* és *kóbor lelkeket* is. Ezek közül már Bornemisza említi a házban mindent össze-vissza *dobáló szel-*

lemet, amilyenről egy orosz közlésben is olvashatunk; Ecseden pedig 1607-ben egy ilyen szellem kövekkel hajigálta az embereket, mint Harkányban is egy a mezőn járókat, Besenyőtelekről meg egy zörgő szel-*lemet* említenek, amely lánc alakjában rémíti az embereket. Ellenben látható ördögi alakok a szatmármegyei *pucérember*, aki a rest fonót és az este tükörbe nézőt rémitgeti, — aztán a szajáni *benga*, egy fejetlen és néma ember, szamar vagy ló; az előbbi a mesgyn furulyázik, a ház körül járkál és pipázik, — s a szintén szajáni *pistyom* is. A lucanapi dolgozókat fenyegető *Luca*, a Borbála napján fonó fehérnép fonalát kóccá változtató *Borbála*, s a disznódögvészt támasztó *Vendel* is ilyen ördögi alakok elkeresztelt utódai lehetnek.

Az ördög igazgatta éji rémek közé tartoznak a különféle *tüzes rémek* is. Mai jelenségükben már semmi közük sincs az ősi tűzkultuszhoz, amelynek a mai néphitben amúgy is csak igen halvány nyomai találhatók. Hetés vidékén ugyan még ma is emlegetik a tűz szellemét s a tilolás megkezdése előtt kendert dobnak a tűzbe áldozatul, — a palóc a tűz pattogásában „manókat” vél, — a többi adatból azonban csak a tűz perszonalifikálása vehető ki. A lidércnek a már említett mitmitke és pirlang fajtáin kívül még más alakjai is vannak. A *lidércnyomást* nem mindenütt a lidércnek tulajdonítják, sok helyt az ördög, boszorkány, vagy a szépasszony ül az ember mellére. A *szelmes lidércet* már Molnár Albert említi. Éjjel tüzes törölközőkendő, nyomórúd vagy csillag alakjában repül a ház fölé, s a kéményen át a szobába ereszkedik. Nőkhöz férfi, férfiakhoz nő alakjában jár, az elhalt szerető vagy hitves képét öltve magára és tönkre szereti áldozatát; de könnyű felismerni, mert lólába van. A *tüzesemberek* rostaformájú kalapban, kezükben bottal jelennek meg és egész testükben sziporkáznak. Olyanokból lesznek, akik életükben égreszólag igazságtalanságot követnek el, pl. rosszul bánnak feleségükkel, a más földjét elszántják, a határkövet odább viszik; a tavaszi határjáráskor pl. a palóc bíró ilyen átkot mond a határkövet elmozdítóra: „Tüzesember váljék belőle!” Az országútak mentén a mezőn ugrándoznak, tüzesrudakkal dobálózva mulatoznak, s lesik az éjjeli járókelőket, szekereket. Megkergetik, mocsárba űzik, dudaszóra beteggé táncoltatják az embert, megkötik a lovat, ökröt, szekeret, s néhány adat szerint megsopják a tehenet is. A *vérzivó lidérc* nem magyar alak, s alig is van rá adatunk.

A tüzes rémek egy másik fajtája állatalakú. A lévai várromok között *tüzes bika*, *pulyka* és *disznó*, Besenyőtelkén *tüzes ló* ijesztgeti az embereket; ugyancsak a lévai várrom tüzes lovában az utolsó várkapitány lelke bünhődik, aki katonáit eladta a törököknek. A székelységben és Balaton vidékén valami *lámpáskisértetet* és *vizimérvnököt* is ismernek; nyomon követi az embert, de az égő lámpát vivő alak láthatatlan. Felugrik a kocsira, beugrik a csónakba, de az ijedelmen kívül semmi egyéb bajt nem okoz. Több vidéken ismeretes tüzes rém a tüzes kocsi és tüzes kerék is; aki hajtja, szintén láthatatlan. Honthon azonban Verbőczit vélik benne, a székelységben pedig a *picigangos* hajtja.

A halál megszemélyesítése keresztény alakulás, a betegségek közül a mai időkben már csak a pestisnek és kolerának, meg gutaütésnek van szelleme, az erdélyi *csuma*. Baranyában valami jó *halált* is

ismernek, aki a csumának útját állja s elűzi a határtól. A csoma fekete asszonyalak, faluról-falura járva „beviszi a betegséget“, de bizonyos ősi varázsló eljárásokkal távoltartható; ma már a ragályos betegségeket értik alatta, de régen csak a pestist és a kolerát nevezték így. Ilyen vándorló betegségdémonoknak hitték a régi feljegyzések szerint a leprát, a hagymázt, a himlőt, a lázas nyavalyákat is; züllött arcú és ruhájú férfi-, asszony- vagy gyermekalakban, szekérre kérezkedve próbálja magát bevitetni a faluba, mert másképp nem tudna bejutni. A régebbi századok a vándorló betegségdémonoknak egy *fekete lovas* alakját is ismerték, aki a községekben össze-vissza vágatva nyilával lövöldözte be az emberekbe a betegséget. A régi megszálló démonok: a fene, süly, iz, tályog, mirigy, akik az ember testébe férkőzve ennek egyes részeit megbűjják, ma már mind ördögökké váltak, s a mai keresztényies felfogás szerint az ő testbe bűvésük okozza a fejfájást, nyavalyatörést és örültséget.

A *hazajáró* vagy másképp *jótéltélek* semmi bajt nem csinál, igaz, hogy jót sem tud. Az ok, ami a hazajárásra bírja, ma már a legnagyobb részben keresztény eredetű, általában azonban vele szemben valami szokáskötelesség elmulasztására vagy valami meghagyott kívánságának teljesítésére figyelmezteti hozzátartozóit, s így feljárása előre megakadályozható és könnyen megszüntethető. Praeanimisztikus fejlődés: a „lebender leichnam“, a testi körvonalait megtartott lélek: beszél, éhes, szomjas, s más emberi szükségletei is vannak. Ártatlan feljárók a *fehérosszony* alakjában jelentkező ósanyák is, akik valami családi bajra vagy halálesetre akarják figyelmeztetni a családot, — aztán a szerelmi bánatukban elhaltak, a meggyilkoltak s a vízbefultak lelkei is.

Másképp áll a dolog az életükben gonosz emberekkel; ezeknek szelleme az, amelyet *kisértetnek*, *ijesztetnek*, *érsztetnek*, *balákának* szokás nevezni. Remeszen ott kóvályognak és résmítetik az embereket, ahol gonosztettüket elkövették. Ezek tehát büntetésből kísértetnek, napal odúkbán, kriptákban, romok közt meghúzódva, mert nemcsak a tulvilág nem fogadja be őket, de némelyiket még a föld, a víz is kidobja magából. Ilyen *kirekesztettek* az erkölcstelen életet folytató lányok és papok, a táncdűhben elhaltak, a gonosz és fősvény urak, a templomrablók és lótolvajok, a hamisan esküvők, a hamisan mérő mérnökök, a hűtlen tisztartók s a gonosz törökök szellemei, amelyek néha állatalakban bűnhődnek. Az öngyilkosok csak a kereszténység hatása alatt lettek kirekesztettek; hiszen azelőtt a szabadság- és becsületvesztés miatt elkövetett öngyilkosság dicsért és nem elítélt dolog volt. A férfialakok igen gyakran *fejetlenek*, emlékeül a régi és még régiebb időknek, amikor még a fejlevágás rendes büntetésforma volt, s amikor az ember- és állatáldozatoknál a fejet az isteneknek áldozták.

Végül a teljesség kedvéért meg kell még emlékeznünk a *kincsőrző szellemekről* is. Emberi alakok vagy állatokká vált szellemek, s valamennyien büntetésből vannak örökös kincsőrzésre kárhoztatva. Ilyen az országszerte ismeretes *fehérember* és *fehérosszony*, a nagy szakállú *őszember*, a simontornyai *várúr* szelleme, a kapolyi *fehérlovas*, a kölesdi csendőr; az állatok közül rendszeren óriási török kutyák, oroslánok s más állati szörnyek szerepelnek kincsőrzőkkül.

A népi hitvilág ember- és természetfeletti lényeinek teremtő alap-

ja tehát az idegen és keresztény hatáson kívül ősi, sőt ősemberi. Ez utóbbiak bizonyos élettani és sokszor beteges lelki jelenségekből fakadnak, vagy pedig a természetes képesség, a foglalkozással járó tapasztalat s misztikus rákészttség teremti meg őket. Egyik-másik természeti feltűnőségeknek, különösségeknek, furcsaságoknak és az érzéki csalódásokkal együttjáró fantáziának köszöni eredetét. Nappaliak csak az emberfeletti lények, a különös emberek; a természetfeletti többnyire mind éjszakai alakok, s az erdő és vizek lakói, a tűz- és fényjelenségek fantasztikus megszemélyesítői. Isten-féle alakokat azonban hiába keresünk közöttük. A különös emberek az ősi sámánok késő utódai, — az egykor élő hit ősi istenei pedig már csak mint ijesztő démonok, sőt mint gyermekijesztők élnek utóéletüket, amíg többi társaikhoz hasonlóan ők is feledésbe nem merülnek.

Szendrey Zsigmond.

*

Die lebende Glaubenswelt des Volkes. Eine Gruppierung derjenigen übermenschlichen und übernatürlichen Wesen, welche das Volk in seinen Sagen, Bräuchen und Aberglauben auch noch heute für lebendig hält. Die einzelnen Kapiteln behandeln die unter uns lebenden sonderbaren Menschen, die für lebend geglaubten menschlichen Gestalten, wunderliche Tiere und Wesen des Jenseits. Einleitend wird die gestaltende Rolle des Traumes, des Todes, der Suggestion, Hypnose, der Sinnestäuschungen, der Hysterie, Epilepsie, der Monnsucht und schliesslich des Scheintodes behandelt.

A NÉPI TÁRSASMUNKÁK ÉS ÖSSZEJÖVETELEIK.

A társasösszejövetelek csak a fiatalság külső megismerésére adnak lehetőséget; munkaszeretetük, munkabírásuk, serénységük és ügyességük a társasmunkákon tapasztalható ki. Pedig ezek a tulajdonságok azok, amelyeket a párválasztáskor a fiatalság is számbavesz, s amelyek az öregek szemében elsősorban döntők.

A társasmunka neve általában s már a XVII. századi feljegyzések szerint is *kaláka*, *kláka*, a Kunságban *koceta* s a Bácskában *móva*. Maga az intézmény ősi, sőt ősemberi, s minden népnél megtalálható. Nem kell olyan messzire mennünk, hogy a mai primitív népek közös törzsi vadászataira stb. utaljunk, a régi házközösségi szervezet is a közös munkán alapult. S ez az ősi szokás az élet további változával is érezte hatását; a hosszú ideig tartó és nehezebb munkákban a családok ma is felváltva segítik egymást. A munkának ezt a viszonzásos kölcsönadását nevezi a nép kalákának, kocetának, móvának.

A résztvevők szerint megkülönböztetünk tisztán férfi-, asszonyi- vagy lányos- és vegyes társasmunkákat.

A közösségi férfi-társasmunkák ma már jórészt a multéi: az irtásban, útcsinálásban, gátemelésben, tűzoltásban stb. a hivatalos hatóság intézkedik, s a multé már a *féregűzés* vagy farkashajtás is. Amikor t. i. a farkas annyira elszaporodott, hogy már a közlekedést is veszélyeztette, s még a faluba is belopakodott, a férfiak összeállottak és fegy-

verrel, fejszével, doronggal, kutyával farkasvadászatra indultak. A Székelyföldön a féregüzés még a mult század első felében rendszeren megszervezett férfi-társasmunka volt; a vezetők előtte való nap a kiáltódombról vagy a falu tornyából „hó uh” kiáltással értesítették a résztvevőket. Utána az áldomást vagy kiki maga, vagy a község fizette. Mindezekből a közösségi férfimunkákból, a régen u. n. faludoligából, ma már csak az egyházi előjárók földjének bedolgozása maradt meg itt-ott a régi idők emlékéül. Ezek után azonban nincs áldomás, sőt sokszor az érdekelt csak véletlenül arrajártában tudja meg, hogy földje már be van dolgozva.

Ha valaki házat akar építeni, itt-ott a zártabb helyeken még ma is *házépítő* kalákát rendez. A házépítésben segítőkét házkomáknak nevezik, s a segítség szerint vannak alapásó, föld-, kő- és fahordó, sárkeverő, falverő, gerenda- és szarufafaragó, deszkahasító és gyaluló, cifravéső, oszlopverő, tetőállító, tapasztó, meszelő, padlás- és tetőnadázó, sövényfonó és kútásó komák, persze nem mindenik más-más ember, mert hiszen mindenik többféle munkát is vállal. A házépítés szigorú regulákhoz volt kötve úgy, amint azt *A Magyarország Néprajza* (IV. 211.) elbeszéli. Közben-közben a részletmunkák befejezése után áldomásokat tartottak. Az első volt az anyagbehordás, első kapavágás, építőáldozat és megmustrálás után a *házalaptevő áldomás*. Részt vett benne minden segítők, hetési nyelven szólva „átulás.” Kinátorium nem volt, csak a csutora járt kézről-kézre: megöntözték az alapot, hogy jó erős legyen, és áldást kívántak a megkezdett munkára. Aztán jött a szintén csak csutorás *szelemen áldomás*, majd a belécelést követő *bokrétáünnepele*, s végül beköltözés után a *házszentelő* lakoma, amelyek mind nem mulhattak el áldástkérő jókívánságok nélkül. Az utóbbinak ország-szerte jellemző étele volt a disznóhús, főként a tokány.

Sajátos székely szokás a *báránylopó kaláka*. Csíkmadarason ha valaki „kifogyott a juhmagból”, báránylopó kalákára hívja meg gazdasmerőseit, azaz húsos-boros lakomát rendez, amelyre ősi szokás szerint minden meghívott gazda egy-egy báránykával jelenik meg; ez ugyan nem munka, hanem anyagi megsegítés, de a kaláka fogalmába ez a cél is beletartozik.

A többi férfi-társasmunka mind gazdasági kaláka. Amint a szántóföld leürült, megkezdődik a *tarlóégetés* kalákája. A szomszédos földesgazdák vasvillával vezetik és kísérik a tarlótüzet, hogy a még lábon álló más növényekben kárt ne okozzon. A pernyét nem takarítják össze, hogy a hólé a földbe mossa. Kiki önmagának dolgozott, ezért nem is követte áldomás, étel-italáról kiki maga gondoskodott.

December-január havában tartották a *nádoló* vagy *nádvágó* kalákát; a jég felett méteres hosszú kaszakéssel vágták a nádat, aztán kévékbe kötötték, szétosztották és hazahordták. Utána volt a *nádegető* kaláka; a nádtörzseket a kévébe nem kötött vékony szálakkal s a lábbon maradt náddal felgyújtották, s mint a tarlóégetésnél, vasvillával őrizték a tüzet.

Mikor a fehérség a kendert felfonta, úgy január közepe felé, a háziasszony és ura megállapították a fonalmosó és *fahordó* kaláka napját, s mindjárt értesítették is rendes kalákatársaikat, hogy aznapra szabaddá tegyék magukat. Amíg az asszonynép a fonalat mosta-ráz-

ta, a férfinép az erdőre szekerezett s a már előbb levágott hasábokat hazafuvarozta, négyszögbe rakta. Az asztal egész nap fel volt terítve, mert az erdő és víz hidegét valamiképp ellensúlyozni kellett. Este aztán a kalákás ház táncos vacsorát adott a segítőknek, mert hiszen a munkában a fiatalság is részt vett.

Téli kaláka volt a *trágyázó* is, hogy a hólé az erőt a földbe moshassa. Ma már inkább csak Erdélyben szokásos és néhol az asszonyok is részt vesznek a széthányásban. A trágyázásról hazaérkezőket éppen úgy nyakon öntik, mint az aratókoszorút hozókat, de csak pálinkával várják őket, ennivaló nincs.

A tavaszkezdeti határjáráskor volt a *mesgyeigazító- és forrástisztogató* kaláka is. A földszomszédok vettek benne részt, hogy a szétgázolt mesgyét kimérvék és az eldugult forrásokat megtisztítsák. Kiki a saját érdekében dolgozott, az áldomást tehát a korcsmában ülték meg a saját költségükön. Főleg a hegyvidékeken voltak szokásosak, ahol a téli és tavaszi víz könnyen kárt tehetett a földszélekben és forrásszájakban.

A *rétisztogató* kaláka idejét a hó olvadása és a föld szikkadása szabta meg. A vakondtúrásokat elgereblyézték, a gázt kirángatták és kupacba rakván elégették.

A *szántó* kaláka csak nagyon ritka helyen ismeretes szokás. Ahol még él, előtte való délután a gazda zászlót vagy zöldgallyat állít háza elé, vagy bementja rendes kalákatársainak a napot. A napközi enni- és innivalót a gazda adja, este pedig vacsorával vendégeli meg segítőtársait.

A *búzaagyomláló* kalákát kora tavasszal tartották, amikor a búza még kicsiny, s ezért nem félték, hogy kárt tesznek benne. A szomszédos földesgazdák elbeszélgetve végigtisztogatták egymás búza földjét s a kigyomlált gázt a tehéneknek hazavitték.

A *búza behordás* is férfikaláka, és pedig nemcsak a munka kedvéért, mert nem mindenki tud jó asztagot rakni, s akkor az asztag oldalas lesz, meg kell támasztani, sőt el is dül. A hordás alatt állandóan terítve van az asztal, s rajta sonka, rétes, kalács meg bor.

A *nyomtatás* vagy *cséplés*, aztán a *tisztítás* vagy *szórás*, végül a *szalmaasztagolás* csak amolyan kiskaláka-munkák, egy-két szomszéd vesz részt bennük. A végig nyomtatott, azaz lóval kitapostatott, vagy kicséplelt szalma lehúzása után visszamaradt szemetes magot nagy kézi rostán át egy helyre „tisztálták”, aztán egy ember a rakás gabonát lapátonkint jó messzi garmadába szórta úgy, hogy a szemek közül a könnyű polyva és szemét a szóró elé hullott, — eközben pedig a másik a legyezőalakú kemény fölözővel vagy vesszőseprűvel az átszórt gabonára mégis lehullott polyvát, port „lefölözte”; végül a szalma asztagbarakása fejezte be a közös munkát. — Itt-ott, ahol többet vetettek belőlük, még a babot és borsót is csépeltek a gazdák, kitisztításuk azonban már az asszonyok dolga volt.

A *szénakaszáló* kaláka különösen a hegyvidéken volt szokásos és igen fontos segítség, mert a nagy távolság miatt sokszor három-négy napig is el kellett maradniok, s mert az asztagot a négy lábú aborára felrakni okvetlenül segítséget igényelt. Szokásos étele a sódar, jobbra kaszálóknak elkészítve és az aglegénynek nevezett sült gombóc.

A kukoricát ugyan rendszeren a gazda és legényfia *morzsolják* le, nem egyszerre, hanem esős-havas délutánonként a szükség szerint, — de sok helyt még ma is kalákában morzsolnak. Késő délután látogatóba mennek egymáshoz s beszélgetés közben a kisszék végébe szúrt erős cigánykésen lehúzzák a kukoricaszemeket.

Az *asszonyi-társasmunkák* vagy kamaratöltők vagy kenderfeldolgozók. Még ma is szokásosak a *tarhonya-* és *lebbencscsináló* kalákák, meg a *szappanfőző*. Az összeállítást az idősebbek és tapasztaltabbak végzik, a gyúrás, dagasztás, kavarás a fiatalabbak feladata.

Luby Margit szerint Tunyog és Cseke községekben a dörzsölés utáni *szöszcsinálás*, áztatás után a szösz összehasonlítása, *összenézése*, a *kitimadzag készítése* is asszonyi társasmunka. A Dráva mellékén pedig *fogdosás* annak az asszonyi kalákának a neve, amelyen a fonalat a szövőszék bordájába behúzzkodják.

A báránylopó kalákához hasonlít a szintén csikmadarasi *szöszlopó* kaláka. Ha a gazdaasszonynak nem termett kendere, szöszlopóba hívja össze atyafiait, komáit, szomszédait és jóismerőit. Ezek aztán a vacsorára annyi szöszet hoznak össze, amennyivel a gazdasszony ki van segítve. Ezek az asszonyi kalákák is traktamentummal végződnek, de amíg a férfi kalákákon húsféle és bor a kinárium, az asszonyiakon inkább tészta és mézespálinka, bár ez utóbbit a ki- és bejáró társasmunkákon a férfiak sem vetik meg.

A fahordó kalákaival egyidőben tartották a *fonalmosó* kalákát s este vidékenként *fonalbáznak*, *fonalpotyának*, *fonalcucnak*, *krécsennek* nevezett végzőt. Lefolyásáról már megemlékeztünk, érdekes tunyogi és csekei szokás azonban, hogy a fonalmosó asszonyoknak a férfiak időnkint forró vizet visznek ki, hogy abban meggémberedett kezüket felmelegíthessék. Szokásos étele a tejbekása, hogy fehér legyen a fonál is.

Tisztán *lányos társasmunka* csak egy van, a dunántul alsó felében szokásos *szöllőőrzés*. Amint a szöllőérés megkezdődik, a sárközi lányok hajnalonként ünneplőbe öltözve, karjukon kis kosárkában vivén aznapi ételmüket, a szöllőbe párjázhatnak s napszálltaig hujázva, kerepelve riasztgatták a verebeket. A kórógyi lányok ilyenkor „párosítanak”: kis rigmusokban kiáltozzák ki annak a legénynek és leánynak a nevét, akiről tudják, hogy nem idegenkednek egymástól, vagy ha az egyik vonzódását a másikhoz észrevették. S a leány ilyenkor való viselkedéséről tudomást szerez a legény, és vagy visszavonul, vagy nekibátorodik. A régi házasiótónóták töredékei ezek a kis rigmusok, s a szokás a fonóból lett szöllőőrző játékká. Legünnepélyesebb az öcsényi lányok kivonulása. A vasárnap délelőtti istentisztelet után négyessorokba állanak a falu díszes ünneplőbe öltözött leányai. Utánuk hasonló ünnepi menetben a legények, majd a szülők követik őket a szöllőskert kapujáig. A lányok bevonulnak, s ettől az időtől kezdve egy hétig még a szülők sem mehetnek ki a szöllőjükbe. A lányok élmezéséről a legények gondoskodnak, persze kiki a maga választottjáéről: amint este felé befejezték a házimunkát, kosarat pakkolnak, pirostarka kendővel leterítik, feléje virágokat raknak s a szöllőhöz indulnak, átadják a másnapi kosztot, s rövid árkon innen-árkon túl való beszélgetés után hazatávoznak.

A többi női társasmunka mind közös. A *termelő munkák* közül a

gyomláló és *kapáló* kalákák multság-számba mennek; könnyebb munkák lévén, beszélgetés, tréfálkozás, danolás között folynak reggeltől estig.

Leány- és asszonymunka a *szőlőkapálás* és *kötözés* is, külön multság a kiéneklő nőtákkal való párosítás, és külön nótája a „szőlőpanasza”, amelyben a szőlő elpanaszolja, hogy mennyi szenvedésen megy keresztül: megmetszik, tövét kapával sértegetik, megkötözik, öszszepréselik, belét kinyomják stb.

A *behordó kalákák* közül közben tréfával, játékkal s a végén tánccal végzik az *eprészést*. Amikor az erdőjárók hírül hozták, hogy érik az eper, a fiatalasszonyok, lányok és gyermekek az erdőre indulnak. Késő délután megérkeznek a férjek és a legények is az enni-innivalóval, s batyuzás után tánccal fejezik be az *eprésző kalákát*.

A *dinnyeszedő* is asszonyi munka; övék a levágás, a legényeké az összehordás s a gazdáké a szekérrakás. Régente a szürethez hasonló vídám, s a végén táncos multság volt, mára azonban már csak a munka maradt meg.

Kisebb kaláka már a *gyümölcsszedő* s a *dióverő* is: a legények szedik-verik, az asszonyok válogatja, kosarakba és zsákba rakja, a gazdák pedig hazaszállítják őket. Ma már inkább csak a szomszédok egyszerre dolgozása, semmint közös munka, hiszen a nép nem új nagyobb gyümölcstermelést.

Ugyanilyen csak egy időben végzett külön munkák az eladásra szánt gomba, csipkebogyó, som, kökény, mogyoró, tölgyfagubacs, vadgesztenye szedése is. Valamennyin ott tevékenykednek a nagyobb gyermekek is, sőt sok helyt a Székelyföldön egyik-másik egyenesen a gyerekek feladata.

Ilyen pl. a *fenyőmagszedés*; amint ez megérett s a dér megcsipte, az asszonyok rostával, a gyermekek bottal ellepik az erdőt, a gyermekek bottal ütögetik a bokrokat, az asszonyok pedig rostába szedik a lehulló fenyőmagot.

S aztán ilyen asszonyos, gyermekes kaláka a *makkászás* is. Némelyek a földre kuporodva szedegetik a száraz levelek alá került makkot, mások meg nyírágseprűvel összeseprik a hulladékot s bolyukú rostában átrázogatják úgy, hogy az apró szemét kihulljon s a levelek a makk fölé kerüljenek.

A többi megszedő és betakarító munka azonban már közös férfi- és női kaláka. A *szénagyűjtőben* csak az összegereblyezés a fehérszékelyek feladata, az asztagba, kalangyára vagy szekérrakás a férfiaké.

A *krumpliszedőben* a föld közepén a férfiak „tisztást csinálnak”, azaz elsimítják a talajt, a lányok és asszonyok előkapálják a krumplit, a legények a tisztásra hordják, s este hazaszekerezik.

Ugyanígy folyik le a *paszuly- és borsószedés* is: az asszonyok napközben leszedi, a férfinep estefelé hazaszállítja a hüvelyeket.

Asszonyi munka a *kender- és kukoricatörő* is, már t. i. a felszedés, feltakarítás; de résztvesznek bennük a legények is, részben mint mulattatók, de főképp mint a nehezebb munka, a csomóba rakás és hazaszállítás részesei.

Az *aratás* fizetett, részes vagy kalákás. Ez utóbbi csak a kisebb földű gazdák közt szokásos, itt is inkább csak a társasmunka kedvéért.

És ma már igen ritka helyen, mert vagy maga arat a család, vagy részeseket hív a falu nincstelenei közül. Az arató kalákában résztvevők a gazda házától indulnak gyalog vagy szekeren; az Ormányságban a kora reggeli isteni tiszteleten gyülekeznek, amely után Rábahídvégen a pap meg is áldja a templom falához támasztott szerszámokat. A kevés búzájú székelyek közt még ma is szokásos a holdvilágon aratás: naplementkor a gazda és háza népe szekérre ül és énekelve zeneszóval végig hajt a falun: az ismerős lányok és legények a szekérre kérekednek és éjjelre rendszeren végeznek is a munkával. Az élen a gazda vagy legényfia teszi az első kaszavágást, a lányok markot szednek, az asszonyok kévét kötnek, a kötelet a legények fonják. Az aratók csendben végzik a derékfájító munkát, a többiek azonban tréfálkozva, danolva folytatják könnyebb munkájukat. A kosztolás egész nap a gazdaház dolga: reggel szalonna, délben kiadós főzelék dagadóval és sonkával, s a könnyű, savanykás, „aratási bor” ott áll a hűvösben szomjoltónak. Az aratás befejeztével kis búzacsokrot vagy koszorút kötnek, s ezt otthon a vacsora-asztalra teszik, aztán a szentkép mögött vagy a mestergerendán tartva a vetőmag közé szemelik. Ahogy jöttek, éppúgy visszaindulva a gazda házához mennek; itt vacsora várja őket, amelyről elmaradhatatlan a birkapaprikás és a túrósrétes, vagy másutt a „fűjóká”-nak nevezett költtestészta. Vacsora végeztével az idősebbek áldomásoznak, a fiatalság pedig rövid táncra kerekedik.

Hasonló egyszerű lefolyású a *szüret* is. Ezt is csak a társas szórakozás kedvéért tartják kalákában, hiszen a legtöbb gazda kis szőlőjét házilag is leszüretelhetné. A kalákázók szedőkosarat visznek magukkal, s az utolsó kosár a szedőé „szőlőmorzsául”. Közben-közben megjelennek a cigányok, s az addig csak tréfálkozó és nótázó lányok, meg a puttonyos legények a présház elé rövid táncra gyülekeznek. Az étkezésről itt is a gazdaház gondoskodik, s az ebéd rendszeren juhhúsos kása. Este azonban nincs semmi összejeövetel, a kalákások hazamennek, s csak az egész kert leszüretelése után, valamelyik vasárnap délutánján tartanak a gazdák közös batyumulatságot a kocsmában.

A *feldolgozó kalákák* közül egyik-másik mindjárt a behordás napjára vagy másnapra esik, különösen a romlandó gyümölcsféléknél, a legtöbb azonban a késő őszi és téli csendes napok nyugalmas idejére marad.

Korai kaláka a *babfejtés* vagy *paszulybontás*; kicséplése gazdamunka volt, kifejtése azonban asszonyi. Rendszeren aznap este megtartották, de minden esetre egy pár nap múlva késő délután és este. A gazdák bor mellett beszélgettek, az idősebb asszonyok meséltek, majd nótáztak, közben tréfálkozva fogyasztgatták a feltálatlított tengerit.

Hasonló lefolyású kaláka a *répa-* és a *krumplicsirázó* is. A behordás napján este az ismerős lányok és legények beszélgetve, tréfálkozva, danolászva kivágták a répa leveleit, megtisztították a krumplit. Bor mellett rétes volt szokásos áldomásuk. Tavasz felé is tartottak ilyen csirázót: az elvermelt répát és krumplit átvizsgálták, és a csirákat lecsípdesték róluk.

Az *almahámozó* is házimulatság-féle kaláka. A lányok és legények meghámozzák az aszalni való almát, aztán társasjátékokkal szórakoznak, majd táncsal fejezik be a munkát.

Igy folyik le a *szilvapattogtató* is. Közös munkával ketté pattantva kiszedik a szilvamagot, a nagyobb szilvákat különrakják, hogy majd egy cikk diót téve beléjük megaszalják, a többit pedig hordóba gyűjtik, hogy lekvárt főzzenek belőlük.

A *lekvárfőző* félig éjjeli kaláka. Amikor a lányok és legények ellátták az esti házi dolgot s kiskapuzás vagy utcázás közben valamelyik udvaron lángos-kormos tüzet vesznek észre, odagyűlnek szilvakavaróba és lekvármerőbe. A kevesebb szilvával bírónál ilyenkor végzik a szilvapattogatást is.

A tengeritörést is nonsokára követi a *tengerihántó*, *kukoricafosztó*, a keleti részek *málefejtője* a székely *bontó* és *palóc csáva*. Egyike a leglátogatottabb kalákáknak. Mert szükség van a csűrre, s ezért mindenki sok résztvevőt hív és a hívatlanokat is szívesen látja, mert nap mint nap más-más helyt hántanak. A hántóba tehát hívják a résztvevőket, s főképp az olyanokat, akikhez maguk is szívesen mennek kalákába. S a hívás a gazda vagy a gazdasszony dolga. Bácskában azonban csak jelképes: a gazda zászlót vagy zöld gallyat tűz kapujára. Egyike a legvidámabb kalákáknak: csupa tréfálkozás, danolás és mese között borozgatnak s fogyasztják az eléjük táltalt főtt tengerit és bélest. A kalotaszegi lányok a panusában, a tengeri csuhájában hengergetik egymást, az úszkös csöveket egymáshoz dobálják, a piros csöveket elkapdossák a legények s a lány csókkal köteles kiváltani, mert ezeket a ház elején rúdra húzzák, mint a férjhezmenés előjelét. Az öreg asszonyok kísérteties históriái alatt a legények „bakos“-nak öltöznek: fehér lepedőt borítanak magukra s néhányan a tengeri bajuszával ijesztő alakká maskurázzák egymást, mások pedig összeszedik az udvaron talált gazdasági szerszámokat, s a köztéren kupacokat raknak belőlük. Miskolc vidékén a maskarás legények hántóról-hántóra járnak az amugyis megrémült leánynépet ijesztgetni. Majd megkezdődik a tánc: a legények felváltva furulyáznak, citeráznak vagy ha a gazda cigányt hív, hegedűszó mellett váltogatják a hántást a táncsal.

A kendermunka kezdettől kalákában vagy legalább is a szomszédok között egyidejű társasmunkával történt. A *nyővés*, *áztatás*, *kimosás*, *kivető*, *szárító*, *tiloló*, *dörzsölő*, *léhelő* csupa asszonyos-lányos kaláka vagy társasmunka. Néhol a legények is megjelennek, vagy legényeket is hívnak, de csak a szórakoztatás, mulattatás szempontjából, a lányok külön játékaiba azonban avatkozniok nem szabad. Ezek nyővéskor a fennálló kenderbe vetik magukat, mert ha az feláll utánuk, még azévben férjhez mennek. Áztatáskor és kivetéskor a vízbe buktatgatják egymást, hogy a kender minél szálasabb, minél kevesebb pozdorjájú legyen. A tiloláskor meg nagy mulatságot okozott, ha az összefogott kendercsomót észrevétlenül egymáshoz verhették.

A társas *fonó* az őszi behordás után, úgy mindenszentekkel kezdődik s farsang végéig tart. Egy-egy céhnek, kórusnak, kalasszisznak vagy seregnek tíz-tizenkét tagja van az egyvégben lakó egykorú s hasonló gazdagságú leányok közül, de külön kórusuk volt a süldő-lányoknak és a fiatalasszonyoknak is. A legények szigorúan ellenőrizték a lányokat, s ezeket csak a betegség mentesítette a fonás alól; az elmaradt lányokat kigúnyolják; egész évben nem számíhattak táncosra, sőt fonalvizsgákat is tartottak, néhol többet, néhol csak egyet Miklós

napján, amikor az olyan lányt, aki minden napra egy-egy „darab” fonalat felmutatni nem tud, homokkal telt zacskóval háton ütogették. Ha a lányok felváltva egymásnál fonták le, kiki a maga szövését, az ételitalról, világitásról a vendéglátó ház gondoskodott; ha pedig szobát béreltek, a bért a lányok fizették, ők hordták össze a petróleumot, fát és az ennivalót is. S ez az enni-innivaló rendszeren főtt szemestengeri, amelyet a csepűsodrához szükséges hatása miatt vidékenként nyálázónak vagy nyálítónak neveztek. A társas fonás rendszeren a tehénfejés után kezdődött, s két orsó lefonásáig tartott, amely után rövid társasjáték vagy tánc következett. Kiki magával vitte szövését, s ha a fonás nem bérelt helyiségben történt, kedvesétől kapott szépen faragott guzsalyát is. A legények csak az istállótakarítás, mosdás és átöltözés után érkeznek; addig a lányok dolgoznak és maguk közt szórakoznak. Megbeszélik az ismerős legényeket, — vannak külön szórakozásaik és játékaik, — hojedáznak, azaz párosító, házassító nótákat énekelnek. A legények egyenkint érkeznek, s jelentkezésük rendszeren tréfás ablakopogtató, hogy guzsalyosuk kijöjjön eléjük. Most már az ő feladatuk a lányok szórakoztatása. A virtuskodások, találóskérdések, nótaversenyek egymást követik; s mindezek jobbára a munkához illők, amelyeket más alkalommal nemigen játszanak, nemigen danolnak, éppenúgy, mint ahogy a tengerihántásnak is megvannak a maga kísérteties balladáit. Néha ügyesen mesélő öregasszonyt is hívnak, s némelyik nem gazdalogény éppen mesetudása miatt jut be a kórusokba. A legények az orsót lesik, mert a leejtett és elkapott orsót csókkal kell kiváltani, a lányok pedig a fonalba iparkodnak sodorni a legények haját. Gyakoriak az idegen fonóházak maskarás látogatásai is. Végül aztán rövid táncsal fejezik be a rendszer estét. A fonás befejezését is táncos multság — Kemenesalján „sudri” — követi; muzsikáról a legények, helyről és enni-innivalóról a lányok gondoskodnak. A fonó nemcsak gazdasági intézmény, hanem az egymás kiismerésének, a jövődöbeli megválasztásának is kedvező alkalma. A hosszabb ideig tartó gyakori együttléten a fiatalság minden lelki tulajdonsága, háziassága, munkakedve s idején és helyén nyilvánuló kedélyessége jól megfigyelhető. S ezért olykor-olykor a szülők is megjelennek a kórusokban, hogy a fiatalok párválasztását ellenőrizhessék. De maguk a fiatalok is erősen ellenőrzik egymást; a szokásoknak meg nem felelően viselkedő legény hamar észreveszi, hogy hiába teszi bármelyik leány mellé is kisszékét, érkezésekor egy lány sem fogadja, hazamenetelkor nem akad párja, — a lány pedig a fonóba érkezésekor az udvaron találja fonószerszámaikat: „kitették a rokkáját”. A süldőlányok fonóján nincs legény, korán kezdődik s korán végződik a felnőttek felügyelete alatt. A fiatalasszonyok fonója táncatlan; az időt beszélgetéssel, szabadabb tréfázással, nótázással és a lányok közt nem szokásos, sajátos asszonyi játékokkal töltik.

A fahordó napján tartották a *fonalmosó kalákát*, s este a vidékenként *fonalbálnak*, *fonalpotyának*, *fonalcucnak*, *krécsennek* nevezett végzőt. Lefolyásáról már megemlékeztünk, érdekes tunyogi és csekei szokás azonban, hogy a fonalmosó asszonyoknak a férfiak időnkint forró vizet visznek ki, hogy abban meggémberegett kezüket felmelegíthessék. Szokásos étele a tejbekása, hogy fehér legyen a fonál is.

A fonástiltó napokon *tollfosztót* tartottak, a lányok és asszonyok sorjában más-más háznál felosztották a gazdasszony tollát. A traktálás, mulatság ugyanaz, mint a tengerihántón, de itt-ott külön játékaik és nótáik vannak. Táncsal végződő fosztóról, az u. n. „móbál”-ról csak a Délvidéken tudnak, másutt a fosztó tánc nélkül fejeződik be. Tiszaföldvár vidékén az a szokás, hogy a legények összeszedik a kocsányokat, s ezeket hazakísérés után más más lány háza elé szórják, kora reggel pedig vizsgát tartanak: így teszik próbára a lány serénységét és munkaszeretétét.

A *csürdöngölő* is vegyes, táncos, alkalmi mulatság. Amikor az új csűr elkészült, a székely gazda táncmulatságra hívja meg az ismerős fiatalságot és a fiatalházasokat, hogy sajátos helyben tappogó táncukkal a csűr földjét letapossák.

A *disznóölés* is többnyire kalákás segítséggel történik. A leölés, perzselés — mert a nép nem szereti a forrázást, — a bontás, sózás és kolbásztöltés férfimunka, — a bélmosás, abárlókészítés, kásafőzés, hurkatöltés és zsírolvasztás pedig asszonyi feladat. A *Magyarság Néprajza* szerint a feldolgozás és a disznótor is csupa tréfa, még pedig sokszor vaskos tréfa közt folyik le. Délben rendszeren reszeltésztás orjalevest és paprikáshúst kapnak a segítők, a torra, azaz az esti vacsorára azonban már vendégeket is hívnak. A torról elmaradhatatlan a metélt- vagy csigaleves, a toroskáposzta és a rétes vagy fánk. A Dunántúl némely vidékén a család az u. n. aratótáliból eszik, külön terítéket csak a vendégek kapnak. Sok a felköszöntő, erősen isznak tehát, de ügyis kell, mert különben jövőre gyengén eresztene a disznó. A köszöntők közt sok a tréfás, aminthogy a disznótor egész mulatságát is a féktelen tréfa jellemzi. Tréfás mókákat követnek el az ablak alatt koledáló gyerekekkel, a muzsikus cigányokkal, a tót asszonyoknak öltözött fehérlepedős hivatlan legényekkel, a különböző maskurás látogatókkal, de azért egyik sem távozik megkínálatlanul. Végül tánc és háromszoros szentjánosáldás fejezi be a tort. Az újabb feljegyzések szerint vidékenként másféle torokat is tartanak; a pestkörnyéki vidékek munkásai lőtort, a jázsági nép számártort és Szentés környékén béka-ásással egybekötött békatort rendeznek disznótor helyett. Lefolyásukról azonban nincs leírásunk.

Társas segítség a célja a lakodalmi kalákáknak is. S ha a mai ujsághíreknek a közléseire gondolunk, a meghívott vendégek sokszor százaz számára, a napokig-hetekig tartó evés-ivásra, nem csodálkozhatunk, hogy az állatok levágására és feldolgozására, a levesbe való és sült tészták elkészítésére külön *vágó*-, *metélt*- vagy *csigacsináló* és *tésztasütő* kalákát rendeznek, de még a szegényebbek is nagyobb lagzit csapnak, hogysen maga a család elég lenne kiállításához.

Társas segítség a betegágyas asszonynak küldött *komatál*, de ugyanilyen szolgáltatással vannak segítségére a gyászbaborult családnak is. A szomszédok, ismerősök, komák és rokonok mennek a harangozóhoz, a paphoz, kántorhoz, segítenek vásárolni, a halottat kikészíteni, faragják a fejfát, adják hírül szomszédról-szomszédra a temetés idejét, virrasztanak a siratóban, ássák meg a sirt, viszik s eresztik le a koporsót. A család a haláleset estéjén vacsorát ad viszonzásul.

a virrasztóban bort szolgál fel és valamennyi segítőt meghívja a *halot titorba*.

*

A társasmunkák egyrésze *közösségi* kaláka, a régen u. n. faludolga. Nem a robotnak, mert ez jobbágykötelesség volt, hanem az olyan közösségi munkáknak maradványa, amelyeket a szabad községek lakói a közös határ védelmében kényszer nélkül, együttes érdekből végeztek. Csupa férfi-társasmunkák, mint a féregűzés, megye- és forrástisztítás. Más részük *alkalmi*, bizonyos csa'ádi vagy véletlen eseményekhez kapcsolódó, mint pl. a házépítő, csürdöngölő, lakodalmi, születési, temetési és a különböző kártalanítási kalákák. A legtöbb társasmunka azonban a *gazdasági élet* köréből való. *Előkészítő, termelő, betakarító és feldolgozó* jellegűek, tehát az évszakokhoz, jobban mondva a különböző gazdasági növények fejlődési idejéhez kötöttek, s mert ez a különböző gazdasági növényeknél más-más évnegyedre esik, a különböző jellegű gazdasági kalákák sem eshetnek mind egy évnegyedre, egyik-másik a következőre húzódik át, mintahogy pl. az őszi feldolgozó munkák nagy része télen fejeződik be.

A *résztevők* általában a szomszédok, komák, rokonok és jóismerősök közül kerülnek ki. A szomszédok közül a házsomszédok inkább a háznál végzett társasmunkáknál szerepelnek, míg a földszomszédok a külső földmunka társas segítői. A közösségi munkákban azonban az egész falu résztvesz, s a lányos feldolgozó munkák résztvevői és mulattató legényei pedig rendszeren egy utca-, vagy legalább is egy végbeliek szoktak lenni. A nem és kor szerint való részvétel a munka jellegétől függ. A férfi-foglalkozáskörbe vágó kalákákon természetesen csak a gazdák, az asszonyiakon pedig csak az asszonyok vesznek részt. A gazdák azonban rendszeren maguk mellé veszik siheder- és legényfiaikat, az asszonyok pedig leányaikat, egyrészt tanulás céljából, másrészt a kevesebb hozzáértést kívánó munkák elvégzésére. Vannak aztán tisztán lányos kalákák is, amelyeken legény egyáltalán nincs jelen, vagy csak a munka végére érkeznek meg, hogy a munkában elfáradt lányokat szórakoztassák, felüdítsék. A munka végzése közben csak a szülők látogatnak el hozzájuk, egyrészt megbírálás, tanítás céljából, másrészt hogy a lányok természetét megfigyeljék, amint azt az apák a férfikalákákon a legényekkel teszik. Itt is, ott is megmustrálják őket, s ez a mustra aztán a közös gazda- és asszonyi társasmunka egyik legfontosabb beszéd tárgya lesz. A vegyes kalákákon a gazdák rendszeren szórakozás és mustrálás végett vannak jelen. A legények ottlétének célja is ilyenféle; a lányok szórakoztatása, de a nagyobb munkák nehezebb részének elvégzése is az ő kötelességük. A krumpliszedéskor pl. ők simítják el a talajt s hordják rá a kupacba szedett krumplit, — rakják csomóba a letört tengerit, — szállítják haza mindezeket, s a megszedett paszulyt és borsót, s végül örködnek a kalákás szokások betartása felett; aratáskor az ő kötelességük a kötélcsavarás, s ha ez gyenge, azonnal rájuk rigmusolnak a kéveközők:

Az én szoknyám sárgapikét,
jobb kötelet egy picikét!

és szüretkor ők a puttonyosok. A lányoké a nehezebb, több munka-

bírást kívánó, fárasztóbb munka, mint a gyomlálás, kapálás, marokszedés, míg az asszonyok a több tapasztalatot és nagyobb türelmet kívánó munkák szokásos végzői.

Többször utaltunk már a társasmunka céljaira: a szülők kiakarják ismerni a fiatalokat, viszont ezek is megmustrálják a szülőket, s a szülők is egymást, mert a párválasztásnál mindeniknek természete mérlegre kerül. A munka megfizetésére nincsen pénzük, de meg legtöbbször annyiba kerülne, hogy a munkabér felérne a haszonnal, a társasmunka pedig nem jár pénzzel, s megmarad a haszon. Más célok: a munka megkönnyebbitése, megrövidítése és szinte szórakozássá tétele. Ez az utóbbi cél különösen az olyan társasmunkáknál nyilvánvaló, amikor nem közösen egymásnak dolgoznak, hanem kiki a magáét munkálja meg.

A társasmunkának még ma is megvannak a hagyományos szokásai, előírásai, regulái. A *Magyarság Néprajzának* IV. kötete egész sorát állapítja meg azoknak a napoknak, amelyeken a különböző alkalmi és gazdasági munkák megkezdhetők vagy végezhetők Némelyikre még a napszak is elő van írva. De ettől eltekintve a munka jellege szerint vannak egésznapos, délutáni és estéhez kötött kalákák, sőt némelyiknek a befejezése is határozott időhöz kötött. Hajnali társasmunkák pl. trágyázó, mesgyeigazító és forrástisztogató kalákák, — délutániak a tarló- és nádégető, a répa- és krumlicsírázó, — és estiek a tengerihántó, paszulybontó, almahámozó, szilvapattogtató, lekvárfőző, tengerimorzsoló, fonó és tollfosztó, — s rendszeren délelőtt fejezik be az aratást, hogy idő legyen az aratókoszorú megkötésére.

A társasmunkákon tehát vagy mindnyájan egynek dolgoznak, vagy kiki a sajátmagáival foglalkozik. Tulajdonképpen amaz az igazi kaláká, emez meg az igazi társasmunka. Emerre megbeszélés alapján gyűlnek össze a rendes társak, amannak pedig vagy személyesen mondják meg napját, vagy sorra üzentetik a résztvevőkkel; kiáltásos módját a féregüzésből ismerjük, jeladásos módja pedig a zöldgally- vagy zászlókitűzés és a székelységben szokásos holdvilágon való aratáskor a falu zenés felszekerezése. Vannak hivatlan kalákák is, mint pl. a lekvárfőző, de a hivatlanokat nem mindig fogadják szívesen. Ha csak maskarás látogatók, beengedik és ellátják őket, — ha önkénytes segítők, befogadják ugyan, de az áldomáskor az ültetésben és kínálásban csak másodsorban jönnek tekintetben, — s végül vannak olyan társas munkák is, mint pl. a fonó, ahonnan a hivatlant akár erőszak utján is eltávolítják.

A társasmunka lefolyása, a munka és a szünetek közben, meg a végzőn való szórakozás, a munka jellege szerint más és más. A beszélgetés, pletyka, tréfa, találókérdések, mese, dalolás rendesek, s némely társasmunkának tartalmilag külön alkalmi találásai, meséi, nótái és balladái vannak. A találókérdések mind a munkára vonatkoznak; a fonásnál pl. a kenderre, kendermunkára s a fonóeszközökre, — a tallufosztásnál a szárnyasállatokra, a tollra, s a belőle készült holmikra. A fonó és fosztóka a tündérmesék, a királyfiak és leányok, meg a pásztorlegények és lányok szerelmi történeteinek élő alkalmi, s az esti tüzeléses tengerihántók, paszuly- és borsóbontók pedig a kisérteties mesék és a szücsmarcsás történetek fenntartó

helyei. Éppigy vagyunk a nótákkal is: minden munkának megvannak a maga sajátos jellegző nótái. Sok munkánál csak a taktus számít, mint a fát lűrészelő székelyek felváltva mondott ritmikus mesesoraiban, vagy a kapáslányoknál, akik egy dallamot megkezdenek és órákig erre sorjazzák a hasonló szótagu nótákat. Máskor meg a tartalom igazodik a munkához; a szállópanasza pl. csak a szállómunkák végzése közben szokásos, az összehozó nóták a legényes-lányos társasmunkák sajátjai, a házasionóták pedig a tisztán lányos kalákák külön mulatóságai.

Nem minden kaláka *játékos*, és rendszeren csak a munka végeztével szoktak egy kis ideig játszani, aztán táncba kezdenek. Némely munkánál közben-közben is szünetet, pihenőt tartanak, vagy pedig maga a munka olyan, hogy bizonyos játékot megenged. A legényes-lányos társasjátékokon kívül vannak pusztán lányos játékok, amelyeket a legények otllétekor játszanak ugyan, de mégis a legények nélkül, — vagy pedig, mint a fonóban, csak maguk között, a legények megérkezete előtt. A legények játékaik virtuskodások, ügyeskedések a lányok szórakoztatására és mulattatására, de természetesen némi magakelletésből is. Több kalákának olyan külön játékaik is vannak, amelyeket másokon nem szoktak elővenni; ilyenek a kendermunkák, fonók, fosztók, hántók és a disznóölők némely társas-, lányos és maszkaras játékaik, s külön játékaik vannak — éppogy mint külön nótáik és tréfáik is — a tisztán asszonyi kalákáknak.

*Tánc*cal többnyire csak a behordó és a feldolgozó kalákák végződnek, szóval a lányok kalákaik, vagy amelyeken a fiatalságé a munka nagyja. Különös csak táncos kaláka a székely csürdöngölő, amelyen maga a tánc a munka is.

A nagyobb és nehezebb, meg a hosszabb ideig tartó társasmunkák *áldomással* is járnak. Az áldomás néha csak italos, máskor azonban ételes is. A közösségi kalákák áldomását a község fizette a kocsmában, — az igazi társasmunkákon kiki magával vitte enni- és innivalóját, — a kalákás munkákét azonban az érdekelt gazda vagy gazdaasszony szolgáltatta. A külső munkáknál kivitték az ételt és italt, — a hazajáró munkáknál, pl. a fahordó kalákán, egész nap terítve volt az asztal. Az igazi kalákavégzők azonban esti-lakomások, felköszöntőkkel, játékkal, táncsal és előirt ételekkel, amelyek más kalákákon nem szokásosak. A sonka a buzahordó, a kaszálásé a cséplő és szóró, a disznótokány a házszentelő, a birkapaprikás az arató, a juhúsoskása a szüret hagyományos husféléi, — agglegénynek nevezett gombócot adnak a cséplőknek, turósrétest, köttes fujókát az aratóknak, és kürtöskalácsot a szöszlopóknak. A fonalmosók tejbekását kapnak, hogy olyan fehér legyen a fonaluk, — a fonók pedig nyálazót, azaz főtt krumplit vagy cukros főtt szemestengerit. A bor az üllő és nyári kalákák itala, az ősztéli külső és hazajáró kalákákon mézespálinkával kínálkoznak.

*

A népi társadalom tagozódása, A társadalmi érintkezés formái. A népi élet társasösszejövetelei című dolgozataim célja egyrészt az volt, hogy összefoglaljam azt a kevés anyagot, amit a magyar nép társaséletéről ismerünk, másrészt pedig, hogy ennek a fontos kérdésnek mintegy tájékoztató gyűjtőívét

adjam. Összetartozásuk szerint csoportosítottam tehát a *Magyarság Néprajza*-nak idetartozó fejezeteit, s az anyagot az ott megadott repertórium alapján még egyszer átvizsgáltam, kibővítettem, mert az erősen megszabott terjedelem akkor nem engedte meg az egyes kérdések bővebb tárgyalását. A négy dolgozat tehát nemcsak összefoglalás, hanem egyúttal példákkal ellátott gyűjtőív is arra, hogy ezen a területen mire van adatunk és mire nincs, mit kell megfigyelni, mit és milyen irányban kell pótolni és bővíteni. Szükségesnek látszott ennek a gyűjtőívnek összeállítására azért is, mert eddig gyűjtőívünk úgy szólván semmit sem vettek fel ebből az anyagból, a kisebb és nagyobb monografiák pedig egymásról tudomást sem véve csak ötletszerűen foglalkoztak egyik-másik részletkérdéssel. Különösen megfigyelendők volnának ezek szerint:

1. A kor és családi állapot (gyerek, serdült, legény, eladó, jegyes, menyecske, házasember, gazda, gazdasszony), a vagyon (törpe- kisbirtokos, zsiros-paraszt, nincstelen, cseléd, agrármunkás), a foglalkozás (kereskedő, iparos, pásztor, állami vagy magánalkalmazott), a rang (nemes- és jobbágyivadékok, vitézek, frontharcosok, bíróviseltség, presbiterség) elismerése: megkülönböztető ruházódásuk, foglalkoztatásuk és részvételük, kötelességeik és jogaik a családi, társadalmi és közéletben. Viselkedés az urakkal, a nemzetiségekkel és fajokkal, a cigánnyal és zsidóval, a más falubeliekkel, idegenekkel és beköltözöttekkel szemben. A vallás szerint való tagolódás külső jelei (ruha, együvételepülés.)

2. Kiválási és befogadási szokások a születés és keresztelezés alkalmával. Iskolai szokások. A legényavatás még élő szokásai; a lányok avatása (kifőzés, lánykorbácsolás). A házasságkötés kiváló és befogadó szokásai, különös tekintettel az idegenbe vitt menyasszonyra, meg a beházasodásra. A birtokavató, cselédfogadás, pászortétel elbocsátó és beavató szokásai. A halázkeresztelő. Legénybíró-választás; ennek jogai és kötelességei. Bíró- és kántoravatás. Szokások az idegenek átutazása és letelepedése alkalmával.

3. A társas érintkezés formái. A megismerkedés módjai, a bemutatkozás. A köszöntés formái a köszöntő és köszöntött szerint. A megszólítás, címzés. A barátságkötés formái. Az utcán való viselkedés szabályai kor és nem szerint. A látogatás és vendégfogadás regulái. A beszéd- és társalgási mód a családi életben s az egymásközötti érintkezésben. Szórakozásaik, játékaik, táncok. A népi büntetés módok, elégtételvévés, a vétség, az elkövető és a sértett szerint.

4. Társasösszejövetelek kor és nem szerint. A fiatalság esti és vasárnap délutáni sétái. Játshók, táncok, kirándulások. A vendégségek, búcsúk, vásárok, leányvásárok szórakozásai. Az ivó és pincszerezés. A lakodalommal, születéssel, temetéssel, a házépítéssel, gazdasági és törvényes étellel kapcsolatos lakomások összejövetelek. Névnepozások s a családi élet emléklakomái. A résztvevők, a meghívás módja, az ülés rendje, az étkezés és a lakomások szórakozások fajtái.

5. A kölcsönbe és társaságban való dolgozás, azaz a kaláka és együttes munka fajtái. Az előkészítő, termelő, behordó és feldolgozó társasmunkák. A tavaszi, nyári, őszi és téli kalákák. Közösségi, alkalmi, gazdasági és kártalanítási kalákák, s fajaik a munka, az anyagi segítség és a segítség egyéb módjai szerint. Hajnali, egésznap, esti és éjjeli kalákák. Férfi-, asszonyi, lányos és vegyes társasmunkák. A legények, lányok és felnőttek szerepe. A résztvevők összeállítására, a meghívás módja, a hívatlanok. Szórakozás, sajátos nótáik, játékaik, meséik. Étkeztetés a munka végzése közben s az áldomás-lakoma szokásos és előírt étellei.

6. A magakelletés lányos és legényes formái, pl. a leányséták, a szagos szappan, alkalmi színek és ruhadíszek, a szépségápolás, kedélyesség, serényesség a legények jelenlétében, — legényséták, virtuskodások, fenegyerekeskedés. A magakelletés elfogadásának szimbólikus jelei: a mátkatál, a kül-

dött ajándékok (alma, rezesbokréta, himzett kötény vagy zsebkendő elfogadása).*

Szendrey Ákos.

*

Die gesellschaftlichen Arbeiten und Zusammenkünfte des Volkes. Der Zweck der gemeinschaftlichen Arbeit ist die Beschleunigung und die Erleichterung der Arbeit fast bis zur Unterhaltung; gleichzeitig aber ist sie die Erforschung der Arbeitsliebe, des Arbeitsvermögens, der Gewandtheit und anderen Eigenschaften der Jugend. Die gesellschaftliche Arbeit ist eine gegenseitige (ihr Name: kaláka, koceta, móva) oder gemeinsame: entweder arbeitet man einander der Reihe nach, oder jeder für sich selbst. Es gibt gemeinschaftliche, familiäre, wirtschaftliche, — sodann vorbereitende, erzeugende, einspeichernde und aufarbeitende gesellschaftliche Arbeiten. Es folgt die Beschreibung der Teilnehmer, die der herkömmlichen Bräuchen. Die Arten der Einladung werden geschildert, es wird auch von den nicht Eingeladenen berichtet. Die verschiedenen Unterhaltungen: die eingenartigen Rätsel, Märchen, Lieder, Spiele und Tänze werden aufgereiht, so auch die brauchtumsmässigen und vorgeschriebenen Speisen und Getränke. Zum Schluss folgt ein Fragebogen zu den Kapiteln: Gliederung der volklichen Gesellschaft, Formen der gesellschaftlichen Berührung und die gesellschaftlichen Arbeiten und Zusammenkünfte des Volkes.

* Pótlólag megjegyzem, hogy forrásaimat előző cikkemben (Ethnographia, 1937. 4. szám s az előző két számban) elmulasztottam pontosan megnevezni, különösen: Luby Margit: A paraszti élet rendje 1935 c. munkáját, ezenkívül M. Nyv. 24: 217, — Gőnczi Ferenc: Gőcsej, — Jankó János: A Balatonmelléki magyarság néprajza, — Jankó János: Torda, Aranyosszék stb., — Jankó János: Kalotaszeg magyar népe, — a vármegyék nevének említésénél l. az illető megye monografiáját, — Lajtha Lászlónak a kispaládi legényavatásról írt tudósítása: Ethn. 46: 144, Herkely Károlynak a matyó férfinép tüzelősólbán való látogatásának ismertetése: Ethn. 47: 210, — s Bálint Sándornak mezőkovácsházi közlései, Ethn. 44: 318.

DEBRECENI VISELET A XVI—XVII. SZÁZADBAN.

II. A női viselet.

I. A fej és díszei.

Párta. Főkötő. Homlokelő. Fedél. Fejkendő. Fátyol.

A női viselet ösmertetéséhez nagyjában ugyanazt a beosztást alkalmazom, amelyet a férfi viseletéhez választottam. Kezdjük tehát most is a fejen.

A női hajviseletről keveset tudunk. Debrecenre hivatkozással — tudtommal — se leírás, se ábrázolás régebbi időbeli nem maradt fenn róla. Ilyen bizonyíték hiányában nem állíthatjuk, hogy a debreceni leányokat, asszonyokat valami különleges hajviselet különböztette meg más vidékébeliektől. Azt elhíhetjük, hogy ők is hódoltak a művelődéstörténet kutatói által már régen megfigyelt amaz általánosan elterjedt szokásnak, hogy nyíratlanul hagyott hajokat engedték hosszúra nőni és azt fiatalok, idősök, leányok, férjezetek egy-két vagy több ágra befonták. A serdülők, eladó sorban levők középen kétfelé fésülték; szalagot, pántlikát fontak bele, leeresztve hordották. Fejük szabadon, azaz fedetlenül maradt, kendővel való bekötés nélkül. A közfelfogás azt tartotta, így illik a tiszta leányrchoz. A fonott hajágat, épen Erdélyben, amelyhez hosszú ideig Debrecen is tartozott, — Radvánszky szerint — nem kellett a leányoknak lebecsátva viselniök. Visszafordíthaták „azt a fejre fészek vagy konty alakjában kisasszony módra.”¹ Ugyanő írja, hogy némelyek — csakis előkelő, nemes nőkről beszél — ágbafonás helyett fűrtökbe szedték a hajokat és a fűrtök közét gyöngyfüzérékkel vagy drágaköves boglárokkal ékesítették.² Nem merem állítani, hogy a debreceni polgárleányok is utánozták ezt a hajviseletet, még ha hallották is híret az erdélyi országgyűlésekre menő követeiktől és vásárookra járó ösmereiseiktől. A nálunk uralkodott puritán felfogás miatt sem terjedhetett el. Az 1567. évi debreceni zsinat egyházi atyáinak intelmé: ne bujálkodjatok gyöngyökkel és hajatoknak fodorgatásával, tulajdonképen a papok feleségeinek és leányainak szólott, de érthettek arról a más foglalkozású polgárcsaládok nőtagjai csakúgy. Ez az intelem tartózkodóvá tette ezeket is.

A leány, mikor férjhez ment, életének új korszakba lépését külsőleg az által mutatta meg, hogy a befont vagy összezsavart hajat a tarkóján kontyba rakta és ott tűk, fésű segítségével megerősítvén, kendővel, főkötővel befedte.³ A mult század első feléből díszes alakú kontyfésűk maradtak reánk debreceni fésűcsinálók műhelyeiből. Valószínű, hogy már ezt a korszakot megelőzőleg is készítettek és használtak ilyen cifra fésűket. Néha kis ezüst lánc is tartozott a fésűkhöz. Ugyanis némelyik hagyatéki leltár említi a *fésűkhöz való ezüst láncot*. De a fésű maga sohasem fordul elő az összeírásokban. Sokfelé mindmáig szokás a lakodalom éjszakáján a menyasszony felkontyolása. Hagyományos formaságok között megy végbe.

A régi debreceni tanács bizonyosan az egész keresztyén respublica helyeslése mellett éberén vigyázott arra is, hogy a nő jogosan és az illendőség, tisztesség követeléseinek megfelelően viseli-e még a leányság általánosan elösmert külső jegyét, a *pártát*? Épen úgy vigyázott arra is, megilleti-e már a *fejére kötött keszkenő*, amelyet nyilvánosan bevallott vőlegény szokott ajándékozni a mátkájának. Történt, hogy egy gazda megrontotta saját szolgálóját. A jó erkölcsök felett örködő debreceni tanács ezért fővételre ítélte, a leányt

¹ Radvánszky Béla báró: „Magyar családi élet és háztartás.” I. k. 263. I.

² Radvánszky id. m. I. 263.

³ Györfly István szerint eredetileg a hajat borító fejdíszet nevezték kontynak. Ez a szó olasz eredetű. Most pedig len csomóba kötött hajra alkalmazzák. Magyarság Néprajza. I. k. 390. I.

pedig felmentette, mert nem találta bűnösnek; de megtiltotta, hogy tovább is viselje a pártát, mint leánysága jegyét. Helyette *gyolcsot kössön a fejére*. Másik esetet idézek: Egy leányt, mert keszkenővel kötötte be a fejét és a Bikaháznál arcátlanul viselkedett, 36 pálzával büntetett meg a tanács, azután csengős szarvat tétetvén a fejére, hóherral hajlatta végig az utcákon és úgy űzte ki a városból.⁴

A magyar nők fejdíszei sorában első a *párta*. Ékesség a szó szoros értelmében. Semmiféle fedő vagy takaró feladata nincsen. A XVI—XVII. században — Radvánszky szerint — leányok, asszonyok egyaránt viselték. Azal bizonyítja ezt, hogy alig talált női hozomány-jegyzéket, vagy asszonyi ruha leltárt, amelyben több-kevesebb pártáról ne lenne szó. Az asszonyok pártaviselete — mondja ugyancsak ő — a XVII. sz. utolsó harmadában kezdett eltűnni.⁵ A debreceni leltárak kevés kivétellel a XVIII. sz.-ból valók. Férfiak halálakor felvett leltárainkban is fordulnak elő párták, néha egy helyen több is. Mégsem állítjuk, hogy ez a párta férfi fejdísz volt. Inkább arra gondolunk, hogy a feleség leányságának kedves emlékeként őrizte meg, vagy leány gyermeke számára tartogatta. Gesztefeld Albertné Váradi Sára haláláig gondját viselte édes anyja két gyöngyös pártájának és azokat második férjére meg a fiaira hagyta.⁶

Radvánszky kétféle pártát különböztet meg. Abroncs formájú az egyik. Ezt a fejtetőn viselték. Legtalálhatóbban karika pártának nevezhető. Ez a leányság jelképe. A másik párta tenyérnyi széles, egy kör harmadának felel meg. Ezt az asszonyok hordták, a fej hátulján levő kontyra erősítve. Nyitott fél főkötőhöz hasonlított. Semmi bizonyítékunk reá, hogy Debrecenben is használták. Annál több följegyzés maradt fenn az abroncs vagy karika, a leányoknak való pártáról. A házakkal beépített Dobozy-temetőből harmadfél százéves leánypárták is kerültek napfényre. Ezek utánzatai az egyszerűbb, olcsóbb kivitelben a múlt század hatvanas éveiben, vagy talán már előbb is divatra kaptak, arannyal, ezüsttel himzett gyöngybogláros karika párták. A talált párták között legszebb a Dobozy Sára kisasszonyé, Dobozy II. István főbírónak leányaé, akit a XVII. XVIII. sz. fordulóján temettek el. Igaz gyöngyök borítják, öt remekművű zománcos boglár csillog rajta. Mikor a sirt kibontottam, a hatodik boglár a leány homlokáról csúszott le. Ilyen drága párták XVIII. századbeli több leltárban is említettek. Néhány példát idézek. Kun Istvánné Békési Mária jóféle gyöngyökkel kirakott pártájában tizenegy virágos boglár volt.⁷ Ifju Váradi Szabó Mihály kalmár gyöngyös pártáját háromszáz frtra becsülték.⁸ Szűcs Pap Jánosnál is egy jóféle gyöngyös pártát aranyos boglárokkal meg egy másik arannyal varrottat találtak.⁹ Répási Mihály harmincados és szenátor özvegye gyöngyös pártája különösen szép volt: hét rubintos boglár a jóféle gyöngyűsorok között, gyöngyös a hozzávaló masli, ezen meg öt boglár ragyogott 18 rubinttal.¹⁰ A volt könyvnyomtató Miskolczi Ferenc szenátor özvegyének Leleszi Erzsébetnek a hagyatékában két párta volt. Egvik igaz gyöngyeivel, aranyos zománcos bogláraival 36 frtot, a másik kisebb párta pántlikástul, ezüst és vas hajtűvel 14 frt 28 krajcárt ért. Külön feljegyeztek még onnan pártára való pántlikákat és boglárokat is.¹¹ Oláh István tanácsnok csapóutcai házában, a tűzoltó laktanya helyén leltárba vettek egy gyöngyös pártát, boglárrost, egy másikat boglár nélkül és egy kis leánynak való fekete gyöngyös pártát.¹² Bihari Imréné

⁴ Konc Ákos: Debreceni bűnesetek. 86. és 49. l.

⁵ Radvánszky id. m. l. 229., 235. l.

⁶ Városi Levéltár. Polgári perek 1759: 2 sz.

⁷ Vár. Ltr. 1721. Limbus. Szám nélkül.

⁸ U. o. Folg. perek 1716: 6 sz.

⁹ U. o. Polg. p. 1733: 13 sz.

¹⁰ U. o. Polg. p. 1747: 5 sz.

¹¹ Vár. Ltr. Polg. p. 1749: 11 sz.

¹² U. o. Polg. p. 1749: 30 sz.

Kapros Mária után maradt egy jóféle gyöngyös pánta, öt ezüst boglárval; ezenkívül ugyancsak pántára való rubintos három ezüst boglár.¹³ Ifj. Diószegi Sámuel postamester és Lányai Kata vagyonának leltározói két pántáról számolniuk be, egyik széles, öreg gyöngyökkel elegyes arany boglárokkal, öt és $\frac{6}{16}$ latot nyomott; másik pánta keskeny, apró gyöngyök közt ezüst boglárval, súlya $4\frac{13}{16}$ lat. Ugyanott találtak gyöngyös kontyavalót is, „kinek közepében egy aranyos, rubintos és smaragdos medaillon, $2\frac{4}{16}$ latot nyomó vagyon”.¹⁴ Olyanféle fejdísz volt ez, amilyenről Radvánszky báró is beszél sokszor idézett könyvében,¹⁵ ámbár medaillonos kontyékötőt nem említ. Még csak Baranyi József szenátor felesége Diószegi Klára pántájára fordítom a figyelmet. Hüvelyekkel tenyéryni szélességű pánta ez, gazdagon megrakva jóféle gyöngyökkel; a gyöngyszemek közt öt arany boglár és a boglárok közepében gyémántok csillogtak.¹⁶

Egyszerű olcsó holmik a gyermekeleányok, a szegénysorsú polgárleányok pántái. Némelyiknek ára nem érte el az egy magyar forintot se. A XVIII. sz. közepén 4—5 forintért arannyal varrott pántát is lehetett venni.¹⁷

Mondottam az imént, hogy a *főkötő* a férjezett nő viselete. A XVI. századbeli gazdag nemesség asszonyainál hozzátartozott a patyolatból készült gyöngyös *homlokelső*, hátul pedig az aranyos szélű, kötött világos végű, gyönggyel, himmel vagy másként díszített *fedél*, amellyel a kontyot leszorították.¹⁸ A homlokelső és a fedél viselése legtovább Erdélyben maradt meg. A XVII. sz. közepén ott is kiment a divatból.

Feltehető, hogy a homlokelső és a fedél a jómódú debreceni nők előtt sem maradt ösmeretlen. A fedél viselésére van is biztos adatom. Sűlek Ferencnéől Orsolya asszonytól, az ő Katus leánya különféle fehéreneműkkel egyült egy fedelet is örökölt 1567-ben.¹⁹

A *főkötő* régebben a fejet egészen befedte. A XVII. sz. közepétől fogva már csak a kontyot takarta el. Magyaros *főkötő* volt ez. Mondták és írták *fejökötőnek*, *fűkötőnek* és *fiketőnek* is. Alakja, anyaga és díszítése szerint sokféle. Legnépszerűbb a gyöngyös *főkötő*. Idegen formájú *főkötők* is elterjedtek. A német *főkötőt*, a *kaskétlőt*, még Debrecenben is felkapták Mária Terézia korában. Hogy a *kaskétlőt*, amelyből a harmincados Répásyné hagyatékában kettőt is találtak, egyforma volt-e a velük együtt fölírott *kaskétlivel*, nem tudom.²⁰ *Kaskétfőkötők* a vasáros Csáthy Sámuel piacutcai házában voltak.²¹

A *főkötőket* bársonyból, selyemből, atlacból, sőt olcsóbb materiából is csinálták. Pl. gyoicsból és barchetből. Legszokottabb színök a fekete. De találkoztam viola és teccinű (testszinű) *főkötővel* is. Díszítésöktől nem sajnálták az arany és ezüst fonálkötést, az arany és ezüst csipkét és a különféle színű selyem pántlikát. Répásynének aranyos ezüstös kaskétjain kívül fekete kamuka *fiketője* is volta aranykötéssel. Oláh István szenátornál öt *főkötő* hevert a ládájában. Három fekete bársonyból aranyfonállal készült, arany paszmánt és csipkeborította, ezüst kötés is volt rajtuk. Ketteje ezüstösfekete pántlikából volt, egyveleges ezüst kötéssel.²² Baksy Jánosné Tatay Fruzsánnának, (aki püspök leánya volt és a Deák Ferenc utcai zsidótemplom telkén lakott) szín-

¹³ U. o. Relatiók 1780: 43 sz.

¹⁴ U. o. Limbus sz. nélkül.

¹⁵ Radvánszky id. m. I. 264. l.

¹⁶ Vár. Ltr. Rel. 1785: 9 sz.

¹⁷ Borsi Paula iskolás leányra tett költségek. Vár. Ltr. Polg. p. 1715: 2 sz. és Békési Mária gyámjának kiadásai. U. o. Polg. p. 1760: 11 sz.

¹⁸ Nemes M. Nagy Géza: M gyar viseletek története. 177 l.

¹⁹ Vár. Ltr. Tanács Jkv. 1567. különálló $\frac{1}{4}$ ív nagys. lap.

²⁰ U. o. Polg. p. 1747: 5 sz.

²¹ U. o. Rel. 1773: 44 sz.

²² Vár. Ltr. Polg. p. 1749: 30 sz.

tén öt főköötje maradt. Kettőről azt jegyezték meg, hogy *hálófőkötő*.²³ Más leltárak ilyen főköötöt ritkán említenek. Csáthy Sámuel vasáros javainak összeírásában négy *kaskétfőkötő* szerepel. Értékeket is feljegyezték. A kék aranypántlikás, arany francia csipkés főkööt 10 frt. 30 dr., a zöld ezüst pántlikás, ezüst francia csipkés 9 frt., a veres aranypántlikás, aranycsipkés 6 frt. 22 dénár, végül a feketebársony francia aranycsipkés 5 frt. 15 dr.²⁴ Még csak a Diószegi Sámuel árváinak örökségében talált hat főköötövel dicsekszem el. Négye ilyen módon ékeskedett: violaszínű bársony, arany kötéssel; fekete ezüstös pántlikából ezüst kötéssel csinált másik, arannyal, ezüsttel egyvelegesen varrott feketebársony a harmadik; fekete csipkés fekete bársony a negyedik. Ketteje itt is *hálófőkötő*.

Minthogy a férjes nő hajdan hajadonfővel semmerre ki nem ment hazulról,²⁵ de meg a Pál apostol intelmére támaszkodó hagyományos szokásnak engedelmessé, otthon is befőtte a fejét: a fejkötőnél egyszerűbb, a köznapinak megfelelőbb fejtakaró nélkül megsem lehetett. Erre való a *fejkendő* másként a *keszkenő* és a *fátyol*. Bizonyos használatuk régibb mint a főkööté. Radvánszky úgy tudja, hogy a fejrevaló kendőt a nemes családokban többnyire patyolatból szabták és arany, selyem fonállal, vagy láncos varrással és csipkével szegték körül. Csinálták selyemből is *magyar varrással*.²⁶

A debreceni leltárakban sűrűn fordul elő a rokon értelmű *kendő* és *keszkenő*, legtöbbször rendeltetések megjelölése nélkül mind patyolatból, mind gyolcsból, mind selyemből való, legtöbbször valami módon díszítve is van, kivarrva cénával, selyemmel, arany-ezüst skofiummal, csimbókozással, körül szegve csipkével. Bátran hihetjük, hogy e kendők, keszkenők, kiváltképpen az utóbbiak egy részét a fejbekötésére használták, ámbár nyakba, vállba, kézbe valóik is lehettek. Ezekről majd később beszélünk.

Keczelyné Fekete Annának a XVII. sz. elején jutott himmel varrott kendőt is fejkeszkenőnek sejttem.²⁷ Még inkább ilyen rendeltetése lehetett annak a három aranyos keszkenőnek, más három török keszkenőnek és más három viselt keszkenőnek, amelyeken egy-egy darab *indiai gyólcscsal*, paraszti fűrevaló és csipkés patyolattal együtt Takács Szilágyi György árvái osztottak meg 1662-ben.²⁸

Későbbi leltárakban még gyakoribbak ezek a többnyire fehér patyolatból, recefátyolból, veres vagy zöld selyemből szabott, skofiummal kivarrott keszkenők. Miskolci Ferencné aranyfonállal varrott, aranycsipkés szélű patyolat keszkenőjét 9.18 magyar frt-ra, Csáthy Jánosné Gyárfás Sára nyolc féle himmel cifrázott, köröskörül aranycsipkével szegett aranyos keszkenőjét 8.16 frtra becsülték.²⁹

Veres Mihály boltjában — a Törökcsászárrol elnevezett piacutcai Rickl bolt helyén — olcsóbban is lehetett vásárolni színes aranyos keszkenőket. Volt is ott miben válogatni. Mert 28 féle keszkenőt leltároztak Veresné halála után, u. m. aranyos, zöld ezüstös, fekete, meilander fekete közönséges, fekete fejérszélű, kék kreditor kockás, narancsszínű, zöld karmazsin-szélű, sárga veres szélű, zöld kockás, recefátyol, veres kockás, sárga selyem, violaszínű, teccin zöld, kék, fekete, jóféle kanavác, közönséges pamut és más ilyesféle jelzőkkel fejezték ki a keszkenők milyenségét. A pamut keszkenők ára darabonként 10—40 dénár, a selyem keszkenőké 1—1.70 fr.³⁰ Ugyanazon időtájban Tóth Istvánné Lénártffy Erzsébet a kék tarka *dikta keszkenőt* rőf

²³ U. o. Rel. 1770 : 28 sz.

²⁴ U. o. Rel. 1773 : 44 sz.

²⁵ Nemes-Nagy G. id. m. 193 l.

²⁶ Radv. id. m. l. 268 l.

²⁷ Vár. Ltr. Tan Jkv 1630 : 377 l.

²⁸ U. o. Vegyes tart. iratok I. 63 sz.

²⁹ U. o. Polg. p. 1748 : 11, és Rel. 1761 : 9 sz.

számra 10—20 dénárért kínálta, a lengyel selyem keszkenő darabját 40 drért.³¹ Másik kalmár Kiss Gáspár pedig a pamut keszkenőt 11—24, a nyomtatásos fejtű keszkenőt 24, a selyem keszkenőt legfeljebb 1 fr. 20 drért adta.³²

A fátyol viseletről, amely Debrecenben otthonossá lett, Radvánszky ezeket írja: A fátyollal az arcot takarták le és bogláros kapocccsal vagy köves hajtűvel a hajhoz tűzve hátul lebecsátották és lebegni hagyták. De az arc körül is viselték úgy, hogy a kontytól kétfelől előre hozták és a mell fölött boglárrel vagy gyűrűvel összetűzték. A tiszta fekete fátyolt valószínűleg csak gyászban viselték.³³ Nemes és Nagy G. a fátyol viseléséről azt állapították meg, hogy az asszonyok a fátyollal fejüket úgy fedték be, hogy azt lengeni is engedték; a leányok pedig a nyakukon hordták a fátyolt, mellükön ékköves gyűrűvel összefogták, kétfelől lebecsátották és a csipőn tűvel megerősítették. A fátyolnak ily módon való viselése éppen Erdélyben volt divatos.³⁴

A debreceni leltárak tanúsága szerint a főre való fátyol mindig fekete, a végén vagy a szélén arany vagy ezüst, csipkével szegték be. Az arannyal-ezüsttel elegendő csipkét némelyik leltár fátyol nélkül is említi, bizonyosan mint még használható, újra felvarrható értékes portékát. Főrevaló fátylak és csipkék találtak a következő hagyatékokban: özv. Miskolczy Ferené (1748.), Oláh István (1749.), özv. Tóth Istvánné (1750.), Csóka Istvánné (1752.), Veresmarthy Lászlóné (1768.), Bakoy Jánosné (1770), Földesi Józsefné (1785.), stb. Elvéve vesszős fátyolról is szó esik. Mit értsünk alatta, — olyan rece fátyolt-e, amelyről Radvánszky azt írja, hogy ezüst vesszőkre vonva viselték.³⁵

Kardcsiszár Zámbo István felesége ingóságai között találtak főrevaló széles fekete csipkét is.

Radvánszky írja, hogy a nemes magyar nő házából való kimenetelekor süveget vagy kalapot tett a fejére. A téli süveget többnyire bársonyból csinálták és szőrmevel bélelték. A nyári süveg anyaga tafota, allac és más színes selyem. Mindkét felét gyönggyel, boglárrel, tollal díszítették. Valószínű, hogy régebben a debreceni polgárnők is viselték a süveget, noha írott bizonyíték erről nem maradt ránk. A XVIII. századbeli leltárak is hallgatnak asszonyi süvegekről. Asszonyaink éppen így nem hódoltak meg a kalap divatjának, még a XVIII. sz. nyolcvanas éveiben se, amikor másutt a főkötőnél is jobban elterjedtek az olasz virággal, zöld ciprusággal megrakott, kosár alakú nagy kalapok.³⁶ A női kalapok viselése Demkó szerint a felsőmagyarországi városok túlnyomólag németajkú lakossága körében már a XVII. században kezdett lábra kapni.³⁷ Debrecenben a legelőkelőbb polgárasszonyok hagyatékából közvetlenül a francia forradalom előtt még teljesen hiányzik a kalap. Gesztfeldék boltjában (1759.) kapható volt ugyan mindenféle numerusú kalap 30 dénártól 3 frtig, circiter 100 db; én mégis úgy sejtlem, hogy ezek férfiak való kalapok.

2. Az alsó ruha.

Ing. Ingváll. Kézelő. Gallér. Fodor. Nyakszorító. Lászli. Kukli.

E cím alatt tulajdonképen csak *igről* és *igvállról* beszélhetünk. A többi inkább kiegészítő és dísz az alsó ruhához. Az *inget*, hajdan *imegnek*, *ümög-*

³⁰ Vár. Leltr. Polg. p 1759 : 2. sz.

³¹ U. o. Limbus 1750. sz. nélkül.

³² U. o. Rel. 1758 : 2. sz.

³³ Radv. id. m. I. 247. l.

³⁴ Nemes—Nagy G. id. m 184. l.

³⁵ Radv. id. m. I. 248. l.

³⁶ Nemes—Nagy G. id. m. 199. l.

³⁷ Demkó K. Felsőmagyarországi városok élete. 272 l.

nek is mondták nálunk is. A debreceni leltárakban még 1775-ben is előfordul az *imeg* szó. A viselettörténet kutatói, Radvánszky, Szendrey és Nagy G. egyezően állítják, hogy a magyar nők a XVI—XVII. században két inget hordtak egymás felett. Az alsót vászonból, a felsőt finom gyolcsból, cinadoff vászonból, fátlyoból, patyolatból, selyemszövetből varrták. Arany és ezüst szálakból szőtt ingról is tudnak. Az alsó ing diszítetlen, a felsőt hímeztek vagy pártával szegélyezték. Egymásután kapott divatra a *gyöngyös, ráncos, kötéses, fodros, recés és islágos ing*.³⁸ A debreceni leltárak ilyen elnevezésű ingeket említenek: *alsóimeg* (1567.), *alsóing* (1630., 1737., 1750.), *ing* (1737., 1739.) *ingallja* (1739., 1740., 1747., 1752., 1750.) *hosszúing, hosszúimeg* (1740., 1770., 1771.) Különösnek találtam, hogy a női ing. az alsó ing a legelőbb leltárból éppen úgy hiányzik, mint a lábravaló vagy a gatya. A *pendely* szó meg sohasem fordul elő, holott a Nagy-Kunságon felváltva emlegették az ingalljal.³⁹ Ahol pedig a leltározók ingalljat is találtak, legfeljebb egy, két, három darabról szólnak. Egyedül Diószegi Sámuel és Lónyai Anna árvái örökségében vettek számba tizenkét hosszúinget és egy ingalljat. Ez a megkülönböztetés ellene mond annak a vetélkedésnek, hogy a hosszúing egy volt az ingalljal.

A leltárak gyakrabban vetik elibünk az *ingvállat*. Ezt a derék- és az ujjnélküli szoknyához viselték, mondja róla Nagy Géza. Radvánszky pedig úgy határozta meg, hogy rendeltetése majdnem egyezett a felső ingével; de csak a válhoz meg a fűzős derékhoz lehetett viselni. Szendrei János is a felimeggel azonosítja. Skófiummal, hímezéssel, kivarrással, boglárral, csipkével. islággal szokták díszesebbé tenni. A házhelyekül kiosztott Dobozy temető egyik-másik sírjában én is leltem islágos ingváll foszlányokat. A ráncos ingvállat *parasztnak* tartották. A XVI—XVII. században sipujjú, hólyagos, dolmányujjú, szűkujjú ingvállat ismertek A XVII. sz. elején fodros gallérral, azután felálló, később lehajtott csipkegallérral látták el. Török-, lengyelpatyolatot, olaszvásznat, cinadoffot, sziléziai galléros, török és szepesi gyolcsot és házi vásznat használtak hozzá.

Néhány debreceni példa következik most. Julek Katus (1567) három gyolcs ingvállat örökölt. Kettejének himös uja volt. Győri Györgyné Körtvély Zsuzsána a leányának Kecelynének egyebekkel együtt két alsó inget és négy ingvállat adott (1630). Márton Kata 11 éves árvaleány ingóságairól gyámja számot adván, ilyen tételeket olvasunk: vereses ingváll 48 dr., kötéses ingváll 34 dr., másik ilyen 90 dr. *fűs ingváll* 1 frt. 2 dr. (1715.) Borbély Ethey István házában 67 ingvállnak való selyem bujavásznat írtak fel (1719). Beksi Anna három ingvállta közül egy arannyal-selyemmel varrott, egy buja vászonból készült, egy pedig karmazsin színű volt. Darabját 1'02—1'20 frtra becsülték.⁴⁰ Szó volt egy fél ingvállról is. Szabó Istvánné Szilágyi Anna ingóságai közül került elő, csak 18 pénzt ért. Szántóvető Gönci Szabó Páltól a gyermekei egy viseltes ingvállon kívül kicsiny patyolat ingvállat, három gyolcs ingvállat és ugyanannyi női gyolcsinget örökölték (1739.) Miskolczi Ferencné Leleszi Erzsébet ládájában meglepően sok szép fehérenemű volt összehalmozva, — alsóruha is. Kilenc ingvállat találtak nála, gyolcsból, bujavászonból, sleierből, virágos patyolatból, fátlyoból csináltakat (1748) Özv. ns. Tóth Istvánné fehérenemű készlete vetélkedett a Leleszi Erzsébetével. Öt sleier ingvállat 6 frtra, három patyolat ingvállat 3'06 frtra, két másikat 2'04 frtra, egy ócska bécsi házi vászon ingvállat 34 dénárra, két alsó inget 68 dénárra becsülték a hagyatékot felvevő szenátorok (1750). Könyvárús özv. Csóka Istvánnénál egy-egy fejtérített vászon ingalljat, lengyel gyolcs ingvállat, tarkaujjú buja vászon ingvállat és három viseltes simaujjú ingvállat írtak össze (1752). Özv. Földváry Györgyné három ingalljat,

³⁸ Nemes—Nagy G. id. m. 177. l. és Radv. id. m. l. 72—75. l.

³⁹ Népélet 1937. évf. 4. f. Györffy: A Nagykun viselet. 366. l.

⁴⁰ Vár. Ltr. Polg. p. 1737: 24. sz.

hét ingvállat hagyott hátra. Csáthy Jánosné Gyárfás Sárának kilenc ingvállá volt (1761). De feleslegesnek tartották feljegyezni, milyen a kelméjük. Veresmarthi Lászlóné Barcza Zsuzsánna bécsi házi vászonból és patyolatból varrott szintén kilenc ingvállat mondhatott a magáénak (1768). Baksi Jánosné Tatai Zsuzsánna minden szükségessel jól felszerelt házában három hosszú inget, kilenc ingvállat találtak. Két ingvállá recefátyolból készült, *tászlival*, egy pedig sima sleierből (1770). Bihari Istvánné Kapros Mária hat ingvállá közül három fátyol, kettőtótos baliszt, egy meg patyolat volt (1780). Szabómester Keresztesi Istvánné Balogh Sára árvái egyebeken kívül hét *fodros* és négy *kézelés* ingvállat örökölték (1779).

Az ingvállhoz tartozott a *kézelő*, a *gallér* és a *fodor*. A magyar nemes asszonyok már a XVI. században ösmerték mind a hármat. Radvánszky ezt példákkal igazolja.⁴¹ Kiegészítői a debreceni női viseletnek is. Az 1567. évi tanácsí jegyzőkönyvünk Julek Katus örökségében említi egy aranyozott *gallért*. Az egyszeri házat vásárló kalmár is „drága vékony *gyölcscsal* vulgó *gallérral*” toldotta meg a háznak pénzben kialakított vételárát (1630).⁴² Szenci János borbély javai között is maradt *fodornak* való patyolat, arannyal varrott, karmazsin színű selymes *fodor*, megint arannyal, fekete selyemmel varrott két másik *fodor*. Együtt a négy fodrot 4 frtra becsülték.⁴³ A *fodorral* utóljára Kun Istvánné Békési Mária 1721. évi hagyatéki lellárában találkoztam. Skofiummal volt ez is kivarva.

A *kézelőt* pedig legelőször Szűcs Pap János eskütt 1733-ban felvett leltára említi. Skofiummal círázott egy pár *kézelő* volt. Későbbi feljegyzésekben is többször előtűnik, csakhogy németesen *táczlinak*, *tászlinak* írják. A *kézelőt* vagy az ingváll ujjához varrták, vagy különálló darabként a kéz fejére téve inghez, vagy enélkül viselték. Radvánszky a *gallérról* és *fodorról* azt írja, hogy két féle volt. Vagy az inghez és ingvállhoz varrott, vagy tetszés szerint változtatható különálló holmi. Mindkét félet círázták kötéssel, himzéssel, gyönggyel, csipkével; csinálták pedig többféle kelméből. A *fodor* tulajdonképen *nyakdisz*, miként a *gallér* is, amely az összeírásokban néha *krágli* néven szerepel.

Baksy Jánosnének patyolatból varrott három pár *tászlíja* volt (1770). Csáthy Sámuelnének egy csipkés selyem *kráglíja*, két pár sleier *táczlíja* (1773). Bihari Istvánnének egy pár ingvállhoz való *kráglíja*, öt pár *tászlíja* sleierből, bécsi vászonból *fodrosan*, bécsi házi vászonból, ismét sleierből csipkésen, *fodrosan* (1780).

Leltáraink az alsó ruhák rendjében öltözethez tartozó két olyan valamit neveznek meg, amilyent ezen a néven a magyar viselet történetének írói nem említene. Ilyen Csáthy Jánosné ládabeli holmijai között a *laszli*, hamuszínű kreditorból (1761). A Magyar Nyelvtörténeti szótár a *nyakszorító* szóval ezt a magyarázatot teszi hozzá: „*Melytartót* vagy amint most híjják *laszli* vagy *mászli* „vagy miördök” nyakszorítót senki sem viselt, hanem 1733 táján kezdének csak igen keskeny nyakszorítókat vagy pántlikácskákat az ifjú leányok viselni. A nyakszorítóra, melyet Radvánszky szerint már a XVII. sz. elején viseltek és a debreceni nők is felvettek, majd visszatérek az ékszerek fejezetében.

Másik ilyen viseleti tárgy a *kukli*. Valószínűleg azonos a Nemes-Nagyék könyvében említett és a francia coquelicot-ból magyarosított *kuklikó*-val. Szerintem nem egyéb ez, mint a fejtetlen virító vörös pántlikákból bokrosan kötött masli. A Magyar Tájszótár Háromszék megyéből idézi a kuklikót. Mit értenek alatta? — kérdőjellel válaszol reá. Nálunk a forrásul használt följegyzések egyedül Bihari Istvánné Kapros Mária két viseltes, ócska kuklijáról tudnak. Ezek nem vörösek voltak; az egyik fekete bársony, a másik fekete tafota.⁴⁴ Ugyanez időtájból (1772) Zámbo Istvánné mesterasszony holmijai között találtak egy fekete bár-

⁴¹ Radv. id. m. 80—84. l.

⁴² Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1630: 416 l.

⁴³ U. o. Polg. p. 1710: 3 sz.

⁴⁴ Vár. Ltr. Rel 1780: 43. sz.

sonyból készült *pinslit*.⁴⁵ A Magyar Tájszótár szerint a homlokkötő vagy a fejkötő fölé tett fejdíszí hívták így a Balaton környékén.

3. Felső ruhák.

Váll. Lajbli. Füző. Szoknya. Előkötő. Öv.

A *váll* nem egy az odaeőbb már leirt igvállal. A váll eredetileg a szoknya felső része és a vállat, mellet, derekat fedte. A szoknya a XVI. században még össze volt varrva és ugyanazon kelméből készült. Az ilyen derekas szoknyának rendesen ujjja is volt. Az ujj pedig hosszú és karhoz simuló. A XVII. sz. elején egy ideig a spanyol divat parancsolt, az abroncsos feszes, nyakig begombolt ruházatban, de azután elmaradt a dudoros váll, a szűk ruhaujj, az elől megnyujtott, mesterkélth ruhaderék. Helyette a hólyagos ujjú, elől füzős, nyitott *váll*, amelyet elvéve *pruszliknak*, *puszliknak* is neveztek⁴⁶ és olasz hatásra lelógó vendégujjas *ruhaderék* lett divatos. A bővesen szabott szoknyától elválik a *derék* s önálló ruhává alakul.⁴⁷ Szilágyi Takács György árvái — háza a nagytemplommal átalellenben a Telegdi-féle ódon ház helyén — egy vállá nélkül való *rokolyát* is örökölték (1662.).⁴⁸ A rokolya szóval még csak egyetlen egyszer találkoztam, kalmár Eötvös Miklós özvegyének, Nagy Erzsébetnek 1689-ben kelt és az orsz. levéltárban őrzött végrendeletében.

Használták az ujjatlan vállakat is. Így alakult ki a *magyar ingváll*, mint a szoknyától elvált külön ruhadarab. Radvánszky ennek idejét az 1630-as évekre teszi. Ez a váll elől-hátul rövid, elől nyitott s egymást keresztező zsinórral fűzték össze. Csak a hónaljig ér. Vagy négyszögre, vagy kerekre van kivágva. Ujjja nincs, alatta a mellet, nyakat, karokat a dúsan himzett hólyagos bőjujj *ingváll* takarja. Ennek ujjai elébb a kézlőnél csipkés, szűk kézelőben végződtek, a század második felében pedig francia divatnak engedelmeskedve csokros szalaggal kötötték össze a felső karon és a könyök táján, alatta bő csipkés szájjal végződtek.⁴⁹

A füzés által összeszorítható *bordás derék* viseletét Radvánszky már a XVII. sz. első éveiben felismerte. Az első füzőt *korcánynak* nevezték a francia „Corsage“ vagy „Corsel“ után. Ebből fejlődött ki a század vége felé a váll alatt lévő külön *mellfüző*. Ezidőben jött szokásba a vállnak, ruhaderéknek, *hallcsonttal* bordázása.⁵⁰

A XVIII. századbeli női viseletet Nagy Géza úgy ítéli meg, hogy az jóformán megállapodott fejlődésében. A század végére a külföldi divat a maga teljességében honosodott meg, nem pedig módosító befolyást gyakorolt. A debreceni női viseletre a rendelkezésünkre álló források tanúságával ez a megállapítás nem alkalmazható általánosságban, hanem csak szórványosan. Így pl. az u. n. verdigályos, kákadúfen szoknyának, az anglés öltözetnek, a puffos bufánnak, a karakónak és a víganónak nyoma sincs még nálunk az 1780 - 1790. közé eső évtizedben. A kötő sem ment ki a divatból. A hagyatéki leltárak által többször ismételt laibli, leiblin, táclli, lászli, kukli, puszli, strimfli csakugyan elárulnak annyit, hogy az idegen módi több helyen rést tört a debreceni női magyar viseleten is.

A férfi és női *laibli* elterjedésének idejét és közvetítőit pontosan ismerjük

⁴⁵ U. o. Rel. 1772 : 3. sz.

⁴⁶ U. o. Polg. p. 1753 : 1. sz. Özv. Földvári Józsefné hagyatékában letek [egy ócska pruszlikot. Csak 19 pénzre becsülték.

⁴⁷ Nemes—Nagy G. id. m. 179. l.

⁴⁸ Vár. Ltr. Vegyes tart. ir. I. 63. 1662.

⁴⁹ Nemes—Nagy G. id. m. 181. l.

⁵⁰ Radv. id. m. I. 186 187. l.

a debreceni szabók és paplanosok pörének irataiból. Innen idézzük a következőket: „A szabók 18 tanuval bizonyítják, hogy ezelőtt csak 20–22 esztendővel vagyis 1750 körül) csúszott be az a divat, hogy az asszonynepek *tőzetlen* vagy *tőtetlen* leiblikat kezdtek viselni több újmódival együtt. (Erre az időre esik a férfiviseletben is a süveg felcserélése a kalappal.) Azelőtt vagy pamuttal töltött *puszlikokat* vagy *vállakat* viseltek még a szolgálók is. Sókuti István és Tordai József nevű szabók kezdtek készíteni ilyen béllel és tőzellen leiblikat. Majtsi István kalmár vallotta, hogy elsőben Sókúti készített Debrecenben posztóból, flanelből leiblit asszonyembereknek. Hasonlóképpen vallott Csáti György szabólegény, Hús-huszonkét évvel ezelőtt — mondotta — *vállakat* és *töltött pruszlikokat* viseltek az asszonyok és a leányok. A vállat a vásári szabók, a töltött pruszlikot a paplanosok csinálták, valamint a töltött *zubonyt* is.⁵¹ A zubonyt egyetlenegy hagyatéki összeírás sem említi.

Györfly Istvántól veszem át azt a leiblira vonatkozó adatot, hogy a debreceni szabócéh 1786-ban eltiltotta a leiblin lyukak kötését különb-különféle színű szőrel és a zsebek fedelének cifrázását.⁵²

Visszamegyünk a vállhoz. Mert van még egy és más mondanivalóm róla. A mellett összefűző zsinór kapcsokba vagy karikákba járt, vagy félig horgokba akasztották. A Dobozy-temető jeltelen sírjaiból sok ilyen vállkapcsot, karikát, horgot szedtem össze. Többnyire rézből, bronzból, ezüsből készültek. Ritkábban vasból. Belényesi István árváinak ingóságai között (1737.) olyan két ócska vállat említenek, amelyeknek mindegyike arany *gallantos* (galandos) volt, vaskapcsokkal, ezüst láncocskával és tűjével.

A fűző zsinór is rendszeren értékes, mesteri matéria. Leltáraink ezt sürűbben a XVIII. sz. közepétől fogva emlegetik. Legelőször Diószegi Sámuel árváinak leltára nevez meg vállra való, ezüsttel kockásan kötött, francia kék fűzőzsinórt, hossza kilenc és $\frac{3}{4}$ sing volt. Veresmarthi Lászlónénak két fűzőjét említi (1768.). Egyik kék, másik fekete. Baksy Jánosnénak (1770.) zöld kockás. Csáihy Sámuelnénak (1773.) két fűző zsinórja közül egyik $9\frac{3}{4}$ rőfnyi, szöttes-ezüstös, másik 8 rőfnyi aranyos paszományból való. A kettőt 8:30 frtra becsülték. Bihari Istvánné ezüstös fűzőjét veres és kék aranyos kereszt pántlikájával együtt írták be a leltárba (1780.). A selyem- és szőr-fűzőket kalmárok eléggé olcsón árúsították. Kiss Gáspár (1758.) rőfjét 2–4 dénárért mérte. Az arany skofiumos természetesen jóval drágább volt.

A XVI–XVIII. századbeli debreceni szabómesterek a vállat és a derekat többnyire a szoknyához is használt szövetből csinálták. A debreceni civisnők mind a vállat, mind a szoknyát, csakúgy mint a gazdag és előkelő nemes uridámák, dúsan díszítették, hol széles, hol keskeny arany-ezüst csipkével, paszománnyal, a XVIII. században már zsinórral is, amely mint sujtás és vitézkötés az előző század második felében jött divatba.⁵³ Szoknyához korábban nálunk főképen a rása, korona rása, kisenicer vagy hilenicer, angliai, közlongis vagy közlondis nevű posztóféléket használták. A vállak pedig ezeken kívül kamuka és damaszкуси selyemből készültek. Mária Terézia korabeli debreceni nők ruhás almáriumi és ládái még nagyobb változatosságot mutatnak. A vállak kelméi: atlat, angliai posztó, bársony, kamelot, kamuka, kreditor, peruvian, tafota, trador és a selyem egyéb fajtái a most megnevezettek felül. A vállakhoz legkedveltebb színek a citrom, fehér, gyöngy, haj, hamu, karmazsin, kék, mák, rózsza, sárga, teccin (testszín) és veres. A szoknyához is a különféle selymek, meg a fél- és egész rása posztó voltak a legfelkapottabbak. A leltározók a flanel, vászon és karton szoknyát igen ritkán emlegetik, holott a kalmárok, amiként az ő boltjaikról felvett összeírások mutatják, nagy választékot tartottak közönséges és olcsó szövött árúkból is, ami-

⁵¹ Vár. Ltr. Polg. p. 1772 : 9 sz.

⁵² Népelet. 1937. évf. 4 f. Györfly I.: Nagykun viselet. 370. l.

⁵³ Radv. id m. l. 111. l.

lyen a flanell, a kalamajka és a karton.⁵⁴ A szoknyához használt kelmék kelendőségére nézve a hagyatékok leltáraiban előfordult esetek számából a következő sorrendet állapítottuk meg: selyemfélék közül első helyre került a *kamuka*, vont arany és ezüst fonallal virágosan átszőtt nehéz selyem. Második a *kreditor* (creditour). Gesztiefeldék ezt is a selymek rendjében árulták. Magának Gesztiefeldné asszonynak is volt lángszínű kreditor szoknyája, rosélyos ezüst kapcsos vállal, zöld aranyos kockás fűzővel és kék ezüstös rece fátyol keszkenővel. Utánna a *tabit*, könnyű, habos, virágos selyem, a *csemejet*, teveszőrrel kevert habos selyem következik. Kapós volt a szintén szoknyának való *muhar* vagy *mohár*, *moharé* meg a *tarcella*, másként *tarcolán* vagy *tarcella* há massodrású nehéz selyem. Továbbá a *trador*, három szálás matéria. A *drouget* is, mely szintén selyem. Gesztiefeldék ezt székfűszinben árulták. Találkoztam *peruviánból* készült szoknyával is. Ez a kelme azonos lehetett vagy a *purpián* vagy a *perpetuán* nevű kelmével. Radvánszky mindakeltőre idéz példát.⁵⁵ Szendrei I. a könnyű habos *kanavácot* vagy *kanavászt* is a XVII. századbeli selymek közt említi. Viselték a debreceni nők is. Leltáraink sokszor egyszerűen a „selyem” szóval jelölik meg a szoknyák és vállak anyagát. Ezért nem tudhatjuk milyen selyemből készültek. A posztó szövetek közül különösebben — már mondtam is az imént — a rását, korona rását, kamelót (angora vagy teveszőr szövet) angliai és hilmicer, kispicer nevű posztót használták a szoknyához. Néha *flanell*, *vászon* és *barchet* szoknyáról is szó van. Találkoztam még *pállya* vagy *bállya* és *kapicsor* (Radvánszky nál kapicol) nevű kelméből varrott szoknyákkal.

A szoknyák színe — a sokféle posztó és selyem anyag miatt — különböző, különféle volt. Ugy vettem észre mégis, hogy debreceni szépányaink legjobban kedvelték a kékszínű szoknyát. Utánna pedig a zöldet. E két színhez képest jóval kevesebben viselték a fekete szoknyát. A legtöbb nő ruhakészletében előfordult más színű öltöny is, legalább egy-egy példányban. Mivelhogy ilyen színű szoknyák is kerültek elibem: barackvirág, égbék, fehér, gyöngy, hamu, haj, karmazsin, láng, levendula, meggy, narancs, olaj, rózsza, sárga, szekfű, tenger, teccin, tüdő, vas, veres és violaszínűek. Milyen színes tarka képet mutathattak a régi debreceni sokadalmak és lakodalmak! Eszenyi Istvánné Zempléni Zsuzsánna kalmár asszony *vidraszínű* mindennapi szoknyáját és *hajszínű* mentéjét testálta hűséges szolgálójának, Ilonának.⁵⁶

A leltározók a szoknyák alakja, szabása felől nem tájékozottak. Bizonyos, hogy Debrecenben is a szoknyák alakja, szabása mindig a kor ízléséhez, az általánosan elterjedt divathoz alkalmazkodott és aszerint változott. Persze, nem olyan sűrűn, nem olyan rövid időközökben, mint manapság. Asszonynépünk is századokon keresztül ragaszkodott az olyan hosszú szoknyához, amely majdnem a földig ért és a lábfejet csaknem teljesen eltakarta. Századokig általánosan használták a lábikráig vagy valamivel feljebb érő kerekaljú *kurta szoknyát*, télen pedig a *töltött szoknyát*, talán azért is, mert közfelfogás szerint a nadrág még láthatatlanul viselve sem illett a nőhöz.

A szoknyát csakúgy mint a vállat különféleképpen díszítették, vagy más színű kelmével, bársony és selyem prémmel, vagy arany-ezüst csipkével, paszománnyal. Leltáraink és sírleleteink egyformán tanuskodnak erről.

⁵⁴ Viselettörténeli szempontból figyelmet érdemel Váradai Sára, idb. Gesztiefeld Albertné, azután Veres Mihályné kalmár asszony boltjáról 1759-ben felvett leltár. (Vár. Ltr. Polg. p. 1759) 5643 frtra becsült sokféle szövöttáru volt ott felhalmozva. Páduai posztó 130, Karasia 170, flane'l — négyféle — 65, gyoics huszonhatféle 470 rőf és 9 vég, harmincféle kamalajka vagy kalamajka 320, Kamelot 170, huszonhatféle muhar 500 rőf, cs-mejet 42 vég, többféle színű rása 200 rőf, félrása 120 rőf és egy vég. hatféle bársony 80 rőf.

⁵⁵ Radv. id. m. II. 5. és 223. l.

⁵⁶ Vár. Ltr. Végrend. gyűjt. 127. sz. a 1737. febr. 12.

Ethey István borbélynál angliából, kamukából és tabitból készült négy szoknyát találtak, mindegyiken aranycsipkét.⁵⁷ Kun Istvánné Békési Mária hagyatékában három szoknya volt és pedig kék kapicsorból, kék kamukából és zöld tabitból, mindegyikre öt-öt sor veres bársony prémet varrtak.⁵⁸ Répási Mihályné három szoknyája közül egy-egy gyöngy színű tarcella, eleje kék kamuka; másik hajszínű selyem és mindakettő széles arany kötéssel cifrázott; a harmadik rózsaszínű posztó, meghányva keskeny ezüst galanddal.⁵⁹ Baranyi József szenátor feleségének, Diószegi Klárának többen kívül volt két velencei kamuka szoknyája is arasznyi széles ezüst kötéssel díszítve, aljukon ezüst paszománnyal.⁶⁰ A szoknyák ára felől is hadd tájékoztassam kedves olvasóimat. A már említett Kun Istvánné kapicsor szoknyáját 25 frtra becsülték. Belényesi Istvánné Kovács Erzsébetről három viseltes szoknya maradt; selyemből, pályából és csemelyetből való; értékek 10, 4.08 és 1.02 mfrt. Miskolczi Ferencné (jól ösmert név már az övé is) kamuka, kamelot, kreditor és táblit szoknyáit egyenként 6.12, 4.12, 8.16 és 7.14 frtra becsülték. Volt még másik táblit szoknyája is, hozzávaló széles arany csipkés kötővel. Ezt jegy ajándéknak kapta. Értéke 50 frt.⁶¹ Csatári Mária Hatvani professzor felesége hat szoknyát vitt magával kelengyében. Arany csipkés kék kamukát 51 frt., sárgaselyem kreditorát 22 frt., arany paszomántos tengerszínűt 20 frt., gyöngyszínű kamelotot 15 frt., kék kamelotot 12.30 frt. és egy alsó szoknyát 5 frt. értékben.⁶² Még csak Csáthy Sámuelné hozományából mutatjuk meg a legszebb három szoknyát, mindahárom új. Egyik peruvianselyem, világos kék kreditor, a másik és a harmadik lustrin. Értékek pedig 38, 24 és 30 mfrt.⁶³

Valamennyinél drágább szoknyáról találtam följegyzést a XVII. sz. közepe tájáról. Sugó Péter szenátor leánya, Ugrai Györgyné 1668 ban egy szoknyáját nyolcvan forintért vetette zálogba. Minthogy sem ő, sem az apja nem váltotta ki, perre került az ügy. Nótáriusainknak nem volt fontos a szoknyának sem matériája, sem cifrája. Nem is hagyták emlékezetül.⁶⁴

A szoknyával együtt viselték az *előkötőt*, *kötőt*, *kötényt*. Aligha azonos véle az u. n. *előruha*, amelyről mind Radvánszky, mind Nemes—Nagy könyvében nem egyszer van említés. De a debreceni följegyzések következetesen hallgatnak az előruháról. Hacsak a Fekete Jánosné és leánya Keczelyné osztályos egyezségeken megnevezett két *környül kötöt* nem azonosíthatjuk a kötőnél szélesebbnek és hosszabbnak magyarázott *előruhával*. A nemesi kuriák és kastélyok előkötői vagy kötői eleinte (XVI—XVII. sz.) fátyolból, patyolatból, Debrecenben pedig gyoicsból és vászonból készültek.⁶⁵ Diszítésök gyöngy és aranyszövés. Később a rece előkötők is divatosak. A XVII. sz. elejétől fogva terjedtek el a színes selyem kötők, hímezve, arany-ezüst csipkével beszegve. Debrecenben a leltárak szerint már a XVII. században egyaránt viselték a fátyol, gyoics, vászon, patyolat, rása és a különféle selyem kötöket. Találkoztam ugyanis *tafota*, *csemelyet*, *muhar*, *czinadoff*, *kamelot*, *batiz*, *anglia*, *rece*, *sáhostábit*, *bagazia* és *karton* kötőkkel is.

Érdeklődtem a kötők színe iránt is. A kiírott kék, fekete, fehér, zöld, veres, sárga, haj, hamu, karmazsin, tubák és testszínű kötőkön kívül bizonyosan viseltek más színűeket is, csakhogy a leltározók számos esetben elmulasztották feljegyezni a kötő kelméjének színét.

⁵⁷ V. r. Ltr. Relatio 1719 : 8. sz.

⁵⁸ U. o. Limbus. Számozatlan. 1721.

⁵⁹ U. o. 1747. Polg. p.

⁶⁰ U. o. Rel. 1785 : 9. sz.

⁶¹ Vár. Ltr. Polg. p. 1748 : 11. sz.

⁶² U. o. Po g. g. 1762 : 1. sz.

⁶³ U. o. Rel. 1773 : 44. sz.

⁶⁴ U. o. Tan. Jkv. 1668 : 252. l.

⁶⁵ U. o. Tan. Jkv. 1567.

A debreceni szabó céh 1776-ban tiltakozott az ellen, hogy a kalmárok az ő János király korabeli, már akkor is harmadfélszáz éves kiváltsága sérelmére kész előkötőket árulnak. Ezeket nem is szabómestereknek rendelték meg, hanem kalmárné asszonyék magok varrogatják. A városi tanács hirtelen rajtaütéssel Szabó Miklós, Kerek Jánosné, Lőrinci János és Spáh Sámuel boltjában negyvenkilenc kész előkötőt talált és foglalt le. Értékek meghaladta a 277 rhfrtot. A legdrágább 11.59, a legolcsóbb 1.46 $\frac{4}{3}$ rhfrt. Amaz búzavirág színű kreditorból készült, körül aranycsipkével, emez sötét zöld concentből sárga pátlikával. A boltosok három frtért aranycsipkés előkötőt kínáltak. A lefoglalt kötők kelméje habos muhar, rása, kalamajka, anglia posztó, atlas, kamelot, kreditor, kamuka és tafota. Színök többnyire zöld és kék; de került közéjük viola és veres is.⁶⁶

A legtöbb hagyatékban egy, két, három előkötő maradt. Néhol többet is találtak. Miskolczi Ferencnének három *parasztí* gyolcs kötőjén kívül volt két fátyol, egy bagazia, patyolat és lengyel gyolcs kötője, utóbbin széles csipkeszegély. Veresmarthy Lászlóné után hat kötőt leltároztak: egy teccin tafota, egy fekete virágos recefátyol, arany csipkével, egy sárga selyem tafota, egy kárton és két bécsi házi vászonkötő. Bihari Istvánné nyolc kötőt hagyott hátra, egy kivételével mind fehér, a kivétel fekete fodros tafota volt; a többi részint házi és fodros bécsi vászon, részint gyolcs és patyolat csipkézve. Szenátor Sárói István özvegyének Veresmarthi Sárának († 1756.) volt egy aranycsipkés kék- és másik karmazsin színű tábit kötője, amazt 8.16, emezt 12.24 frtra becsülték. Értékes díszes kötők sűrűn jelentkeznek a jegyajándékok között is.

Radvánszky és Nagy Géza egyezően írják, hogy a szoknyát derékban övvel fogták össze.⁶⁷ A férfiak a dolmányt is övvel szorították magukhoz.⁶⁸ Nagy Géza hozzáteszi, hogy a nők csak a magyar vállhoz kötötték övet a derékra. Háromféle övet használtak. Egyik az aranyból, ezüsből készült *heveder*; másik a *pártaöv*. Gyöngyből, kalárisból fűzték a harmadik felét. De csinálták *zsinórból* is. Pártaövnék eleinte a kemény szövetből, pl. a majcból csináltat nevezték. Később ezt az elnevezést az ércövekre is alkalmazták. Ilyen ércövet a debreceni nők is viseltek. Sírleletek, tanácsai jegyzőkönyvek igazolják ezt. Majd az ékszerek fejezetében tanuskodnak mellettem. Legelterjedtebb mégis a zsinórov, kivált a félliaknál még a XVIII. században is. A gyöngy vagy klárisöv teljesen hiányzik. E korbéli asszonyaink hagyatékában övvel csak e század első felében találkozunk néhányszor. Egy kivételével mind karmazsin színű selyemből font öv volt. Ethey István hagyatékában (1719) viselt kis *hálóövet*, Kun Istvánnénál portai selyemből arannyal kötött övet találtak. (1621.) Utóbbit 45 frtra becsülték. Belényesi Istvánné mesterasszony (1737.) aranygombos *hálóövet*, Miskolczi Ferencné (1748.) jegyajándékul kapott selyemövet viselt. Eszenyi Istvánné kalmárasszony végrendeletében olvastam (1737. júl. 12.) hogy *háló avagy portai övet* férjétől kapott egyéb jegyajándékokkal együtt (szoknya, kötő, váll) tiszteletes Vecsey ur leánykájára, Zsuzsánnára hagyta. Veresmarthi Sára, Sárói István szenátor felesége az utolsó, akinek ruhaféléi között *hálóövet* is találtak (1756.).⁶⁹ Hogy mi különböztette meg egymástól tulajdonképpen az övet és a hálóövet, például a Gönczi Szabó Pálné veres selyemmel, ezüsttel kötött kék *zsinórovét* és a Belényesi Istvánné már bemutatott aranygombos *hálóövet*, — azt nem tudom megmagyarázni. Radvánszky báró is egyedül az Eszterházy Ilona kék selyem *hálóövet* említi; Ő sem tudja, hogy derekára szorítva aludt-e vele, vagy csak reggeli pongyolához

⁶⁶ Vár. Ltr. Rel. 1776 : 59. sz.

⁶⁷ Nemes--Nagy G. id. m. 176 l.

⁶⁸ Radv. id. m. 195. l.

⁶⁹ Vár. Ltr. Relatiók 1719 : 8. — 1756 : 35. Polg. p. 1737 : 25. — 1739 : 10. — 1748 : 11. sz. és Limbus 1721. sz. nélkül. — Végrend. gyűjt. 127. sz. (1737.).

használta? Az utóbbit tartja valószínűbbnek. Mert a magyar főúri családokban nők és férfiak a fölkelésnél egyaránt viseltek hálósűtőt, hálóköntöst már a XVII. században.⁷⁰ A debreceni leltárakban a *hálóköntössel* egyetlenegyszer találkoztam, a sokszor említett Oláh István városi tanácsnok hagyatéka felsorolásánál. Ezt is német nevén írták: *Schlafrock*-nak.

4. Legfelső női ruhák.

Ködmön. Mente. Palást. Köpönyeg.

Az alsóruha fölött viselt váll, laibli, szoknya és előkötő felibe az asszonyok most könnyű, majd nehéz más ruhafélét is öltöttek, izlésöknek, vagyoni állapotuknak, rangjuknak és az időjárásnak megfelelően. Ezekre értem én a „legfelső ruhák” elnevezést. Szokaitlan megkülönböztetés. Ilyen volt a *hacuka*, a XVI. sz. rövid és többnyire bélelten felső ruhája. Különböző kelmékből szabták. De még a század végén kiment a divatból. Helyét a spanyolos felső köntös és a még népszerűbb *suba* foglalta el. Utóbbit télen-nyáron viselték. Aranyos bársonyból, kamukából, tafotából, atlacból, gránát posztóból, szta-metből és más szövetekből készítették a gazdag nemes asszonyok. Vadbőrrel béleltették. Ujja nem volt. Megkülönböztettek öreg és hosszú, kis és kurta subákat.⁷¹

Az én XVI—XVII. századbeli forrásaim, amelyek cseppenként csurgatják a női viseletre vonatkozó följegyzéseket, subáról sohasem szólnak. Helyette a köntöst és a palástot emlegetik (*tunica* és *pallium*). Utóbbi bő, hosszú, ujjatlan női felöltő. Az asszonyok kijáróban, vagy ha útra keltek, főképen pedig ünnepen vették magokra. Előkelő, nemes asszonyok többnyire fekete bársonyból, vagy selyemből varratták. A télit nyesttel, nyusztal, hiúzzal, petymeggel, a nyárit tafotával vagy gubás bársonnyal béleltették. Némelyek több soros csipkével díszítették.⁷²

Viselete a debreceni nőknél is elterjedt. Náluk közönséges, olcsóbb posztót választottak a palásthoz. Rását, fajlondist, közlongist, hlnicest és kiscnicert. Ehez képest értékök is alacsony. Egy asszónynak való hosszú palásthoz tizennégyrőf kiscnicer posztót számítottak, rőlje 75 denárba került. A XVIII. sz. első harmadában a még jobb állapotban lévő palástokat 10—16—18 frtra becsülték. Az ócskát, igen viseltet csak 2 frtra, néha ennyire sem. Színe nálunk majd mindig fekete. Ilyen az, amellyel legelőször 1567-ben, és az is, amellyel legutóljára 1785-ben találkoztam.

Még ritkább Debrecenben a *köpönyeg* nevű női felső ruha. Radvánszky szerint is kevés úrnő viselte.⁷³ Nálunk csak Bihari Istvánné és Földesi Józsefné hagyatékában fordul elő egy-egy asszónynak való köpönyeg. Amazé francia kék angliai posztóból, emezé is valami kékszínű kelméből készült. Utóbbiról a leltározók azt is megjegyezték, hogy „magyar”. Ebből az következtethető, hogy ösmeretes volt a német köpönyeg is.⁷⁴

A XVIII. századbeli debreceni női viseletben „*kantus*” nevű felső ruha is előfordul, csupán egyszer, harmincados Répósy Mihály özvegye ládabeli portékái között lelték ezt az olajszínű tafota kantust.⁷⁵

Annál megszokottabb, elterjedtebb volt a *mente* viselése. A női mente anyagra, alakra, díszítésre nézve alig különbözött a férfi mentétől. Viselése — Radvánszky szerint — a XVI. sz. közepétől fogva mutatható ki. Debrecen

⁷⁰ Radv. id. m. 67—68. l.

⁷¹ Nemes-Nagy G. id. m. 174 l.

⁷² Nemes-Nagy G. id. m. 180 l.

⁷³ Radv. id. m. l. 221 l.

⁷⁴ Vár. Ltr. Rel. 1780: 40 és Polg. p. 1785: 18 sz.

⁷⁵ U. o. Polg. p. 1747: 3 sz.

legrégibb tanácsi jegyzőkönyvéből is 1552. évi keletű a legelső adatunk a mentére nézve. Nyest mállal bélelt mentével kapcsolatban nyest és farkasbőr subák említetnek e följegyzésben. Ember Mihály javai e szőrmés ruhafélék, amelyeket Ember Tamás özvegye Anna asszony bíróilag letilt.⁷⁶ Bizonytalan, férfinak avagy nőknek való öltözet volt-e a per tárgya?

Megkülönböztettek nyári és téli mentét. Amazt könnyű beléssel látták el; emezt szőrmével, nyuszt, nyest, róka, hiúz, hörcsög bőrével bélelték; mindkét felét pedig galanddal, paszománnyal, csipkével, szőrmével prémezték. A debreceni női menték kék, zöld, fekete, karmazsinveres, seprő, olaj, szegfű, hamu, barackvirág stb. színű angolai, rázsa, kamuka, kreditor, kamelot, bársony és más selyem avagy posztó kelméből készültek, hosszúra és bőre, rövide és testihez állóra. Sűrűn megrakták kötött és ötvös mivű gombokkal.

Lássunk néhány női mentét a XVIII. sz. ruhás ládáiból és szekrényeiből. A harmincadosból lett szenátor Répási Mihály özvegyének négy mentéjét vesszük elő. Az első kék posztóból, hosszú és ezüsttel borított mente, gombjai ezüst fonalból kötöttek. Kék posztó a másik is, csak rövid, arany paszománnyal és ezüst gombokkal. Veres bárcsny mente a harmadik, széles ezüst csipkével, bélletlen. A negyedik pedig zöld kamuka, hiúzzal bélelve, petyeggel prémezve, aranycsipkével borítva.

A könyvnyomdász szenátor Miskolczi Ferenc özvegye két mentét hagyott hátra. Egyik olajsín angolai posztóból, keskeny arany paszománnyal, ráncra való zsinórral, de gombok nélkül. A másik ócska kamuka mente, aranycsipkével és 21 aranyozott ezüst gombbal. Ezt húsz frtra becsülték.

Hatvani István professzor felesége Csatári Mária kelengyében három ilyen mentét kapott szüleitől: karmazsin színű velencei kamukát ezüst gombokkal, arany készülettel, ára 68 frt. Világos kék mentét rókatatorokkal, ezüst gombokkal, arany készülettel, ami alatt csipkét és paszományt érthetünk; ára ennek 60 frt. Végül zöld angolaiából csinált mentét, selyem munkával, janót-prémmel. Ára 25³⁰ frt. Veresmarthi Lászlóné Barcza Zsuzsánna két mentéje közül az egyik angolai posztó rókatatorok prémmel, fekete janót és báránybőr-beléssel, keskeny arany paszománnyal, kötött arany gombokkal, egyik felől krepinges (azaz hullámos vagy fodros) arany rojtokkal. A másik seprő színű angolai posztó, kurta mint az előbbi, meghányva arany paszománnyal, rojtokkal, ráncra valóval; prémje nyest, bélése rókamál. Magyarázatra szorul a ráncra való. Radvánszky ezt sehohsem említi.

A legdrágább mentét Csáthy Sámuelné ingóságai között találtam. Anyaga kék kreditor selyem, arany a készülete, nyest a prémje. Kurta, de új lévén, 70 frtra becsülték.

Se Radvánszky, se Nagy Géza nem állítja, hogy a nők a mentén kívül dolmányt is viseltek. A XVIII. századbeli debreceni leltárakban tisztán asszonyi ruhafélék és készületek közé belevegyül többször vagy egy dolmány vagy valami hozzávaló ezüst felszerelés, anélkül, hogy az összeíró mondaná: ez is az asszonyé.⁷⁷

Radvánszky és Nagy Géza a rendszeren juhbőrből készített *ködmönt* és *bundát* se nevezik meg a női felső ruhák ösmertetésénél. Valószínűleg azért, mert az úri nemes rend hölgyei megvetették ezt a nem kellemes szagú paraszti öltözetet. Igaz, csaknem teljesen hiányoznak a debreceni leltárakból is; még a férfi gúnyák között is nagy ritkán fordulnak elő. Mindazonáltal részint

⁷⁶ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1552 : 222 l.

⁷⁷ Ilyen esetek : Dolmányra való ezüst kapocs 36 db. ujra való apró ezüst kapcsok. (Vár. Ltr. Polg. p. 1749 : 30 sz.) Két dolmány, egyik ezüst paszományos, Csáthyné György Sáránál. (U. o. Rel. 1761 : 9 sz.) Dolmányra való 20 ezüst gomb, hozzávaló 40 ezüst p. kkely és egy pár ezüst kapocs 11³/₄ latot nyomó, Baranyi Józsefné hagyatékában. (U. o. Rel. 1785 : 9 sz.)

a debreceni szűcsök nagy számára és céhszabályaik bizonyos intézkedéseire, részint egyéb feljegyzésekre támaszkodva már a férfi viseletről szóló dolgozatomban megállapítottam, hogy a *bunda* és a *ködmön* viselete mindkét nembeliéknél el volt terjedve. Az alsóbb renden különösen általános volt a viselése. Emlékezzünk vissza a szűcsök 1598. évi artikulusaiból idézett *szin subicára*, asszonyállatnak való *öreg ráncos ködmenre*, az irhás *kurta ködmenre*, a kilencesztendős *leánynak* való *ködmenre* és a *tarkázott, cifrázott ködmenre*. A debreceni főbírók 1612—1618. évi számadásai mutatják, hogy a debreceni ködmönök a budai és szolnoki háremek török asszonyai számára is kedvezően fogadott ajándékok.⁷⁸ Egy ceglédutcai ház árát 1636-ban a vevő palástnak való kisnicer posztóval, meg 3 fr. 75 dr. értékű asszonyi ködmönrel toldotta meg.⁷⁹ A XVIII. századbeli leltárakban a női *bunda* csak egyszer fordul elő könyvkötő özvegye Csókáné holmijai között így: „egy semmirevaló rongyos bunda.”⁸⁰

Az én diákkoromban a debreceni utcákon, kiváltképen a kofák sorain sűrűn látható zöldrojtos, zöldvirágos kurta női bundának bizonyosan hosszú százados mult van mögötte. A vásárookra járó, nyílt piacokon árusító, kofálkodó, kapdosó debreceni asszonyok hajdan nem állhatták volna a kemény hideget épen e meleget tartó szőrmés gúnya nélkül.

5. Keszkenők vagy kendők.

Zsebbe-, nyakba-, vállhoz való. Jegykeszkenők.

A keszkenő és a kendő rokonértelmű szavakkal többféle használati szöveget jelölünk meg. Az asztalkendőről, törülköző kendőről a lakóház belsejét ismertető dolgozatomban szóltam már.⁸¹ A fejkendővel pedig a most kézben lévő írásom eleje foglalkozik. Leltáraink azonban más rendeltetésű keszkenőket, kendőket is emlegetnek. Így *kézben hordozó*, másként *kézbeli keszkenőket*, vagy (Radvánszky báró szerint is) *kendőkeszkenőket*, továbbá *nyakbavaló keszkenőket*, *vállhoz való keszkenőket*, *jegykeszkenőket*, még *munka és háló keszkenőt* is. Többször pedig egyszerűen *keszkenőkről* olvasunk, rendeltetésök megjelölése nélkül. Ezek is ugyanolyan anyagból vannak, ugyanúgy díszesek, himesek, csipkésék. A meleg posztó nagykendőknek, amelyeket a szegényebb sorsú városi és falusi asszonyok, leányok téli kabát helyett viselnek, a régi összeírásokban semmi nyoma. Legalább nem ismerem reájok.

A *kézbeli kendőket* Radvánszky szerint *kendőkeszkenőknek* nevezték. Így említik Debrecenben is Szenci János borbély hagyatékának összeírói 1710.⁸² Őt kendő keszkenőt olvastak meg: egy új sáhost, egy zöld selymest, a végén csipkével, egy elegyes fejtőst-szűttest és két kisebb szűttest. A három elsőt külön-külön 68 dénárba becsülték, a két kisebbet, mert ócska is 24-re. Ugyanott találtak cérnával varrott két patyolat keszkenőt. Ezek 1 fr. 36 dénárt értek. *Kézben hordozó keszkenőről* a már többször megnevezett Julek Katus örökségét előszámláló írás őrizte meg 1567-ben. Ezek is himösök. Valamely különleges himzés díszíthette Zámbo Istvánné fején patyolat keszkenőjét, ez „*apáca munkával*” vált ki a többi közül (1772). Később

⁷⁸ Zoltai: Ismeretlen részletek Debrecen multjából. I. Főbírói számadások 52—57. l.

⁷⁹ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1636: 1053 l.

⁸⁰ U. o. Rel. 1752: 770.

⁸¹ A Déri Múzeum 1936. Évkönyvében Zoltai: Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. I. A lakóház belseje. Külön is megjelent a Déri Múzeum néprajzi osztályának 8. sz. ismeretterjesztő közleményeként.

⁸² Vár. Ltr. Polg. p. 1710: 370. sz.

csak 1737-ben és még egyszer utóljára 1785-ben esik szó egy viseltes *kézkendőről*, illetőleg *zsebbe való nyolc keszkenőről*.

A XVIII. sz. második felében — elebb nem — többször jegyezték föl *nyakbavaló keszkenőket*. Halvani Istvánnénak három ilyen aranyos keszkenőjét 16 frtra, özvegy Tóth Istvánnénak megint három nyakbavaló keszkenőjét már csak 68 dénárba becsülték. Veresmarthi Lászlónénak tíz nyakra való keszkenője volt, nagyobb része bécsi házi vászonból, kettő virágos fekete fagyót, egy aranyos vesszős fekete fagyót, megint egy virágos kamukából. Utóbbit jegyajándéknak kapta. Baksy Jánosné hét nyakbavaló keszkenője között volt vesszős patyolat, selyemmel varrott patyolat, bécsi házi vászon, cérnával varrott zöld selyem és selyemmel, arannyal varrott gyolcs. Kardcsináló Zámbo Istvánné négy keszkenőjéből kettő nyakbavaló és körül prémezett. Földesiné tiszteletes asszonyról három nyakbavaló keszkenő maradt. Kettő bécsi vászon, egy fekete selyem.

A XVII. sz. második feléből való leltárak különösen sok szép *készkenőt* jegyezték fel a rendeltetés megjelölése nélkül. A század közepét megelőzően pedig a *kendő* szó használata gyakoribb. A kendőhöz a következő jelzőket tartották illőnek: hímös, hímekkel varrott, rakásos, táblás, vereses, fehér vesszős, sáhos, képes, szőttes, fejtős, selymes. Sajnos nem vagyok annyira szakértő, hogy e jelzők értelmét külön-külön megmagyarázzam. A keszkenők anyaga legtöbbször patyolat és vesszős patyolat; utána fél- és egész selyem, meg a recefátyol következik. Ritkább a kamuka, mely szintén selyemkelme, úgy a gyolcs, kanavász és a fagyót is. Díszítésök sokszor aranyos, vagy arannyal varrott; ritkábban említik a selyemmel varrottat, az arannyal csipkést, ezüsttel csipkést, a galanddal szegettet, vagy egyszerűen a csipkést, a sujtásost, meg a szőttest.

A jegykeszkenők népes csoportjában ugyanilyen kelmék és díszítésmódok jelentkeznek, de csak a papíroson. Mennyire sajnálhatjuk, hogy ezekből a szép patyolat, gyolcs és selyem kendőkből, keszkenőkből a debreceni törzsök családok nem őriztek meg néhányat. Legalább is nekem nincs róluk tudomásom; egy sincs muzeumunkban a múlt század első felénél régiebb időből. Nemzeti kultúránk fájó vesztesége volna, ha ezekről a cérnával, pamuttal, szőrrel, selyemmel, arany-ezüst fonállal varrott, hímzett, ezekről a sokféle varrással, kráta, török, olasz, spanyol, lengyel módokkal, mégis magyarosan cifrázott női kézimunkákról csak annyit tudnánk, amennyit a kiküldött hivatalbéli leltározók róluk feljegyezni elégnék és szükségesnek gondoltak. Szerencse, hogy itt-ott, még pedig a templomokban maradt belőlök mutató; tehát láthatjuk és gyönyörködhetünk is bennök.⁸³

Ugyanis a régi asztali terítők, keszkenők díszítése hasonló, rokon, sőt ugyanaz a fentebb elsorolt, világi célokat szolgáló különféle kendők, keszkenők, valamint az ágy öltözetek, asztali fehérneműek díszítéseivel. Palotay Gertrudot kérem tanúnak. Ő írta meg, hogy a debreceni ref. egyház templomi régi terítői egymagokban is hű keresztmetszetét adják az elmúlt századok magyar hímző művészetének, átalakulásának. E kendők hímzésdíszei alapján olyan sajátos magyar hímzés mód kialakulásáról beszélhetünk, amely a török hímzésekben gyökerezik ugyan, de fejlődésmenetében egészen önálló úton járt és amelyet nyugati szomszédaink hasonló alakú és anyagu kendőinek hímzés díszében hiába keresnénk.⁸⁴

⁸³ A debreceni ref. nagy- és kis'emplomnak, meg az ispotályinak harmincnál több régi úrasztali terítője és kendője van. Hasonló régi úrasztali kendőket, vidéki ref. egyházak letételeként a Déri Múzeum is őriz.

⁸⁴ Debreceni Szemle 1936 évf. márc.—májusi számában Palotay Gertrudtól: „A debr. egyház régi terítői”.

6. Egyéb öltözeti tárgyak, viseleti apróságok.

Lábbelik. Botos és strimfti. Kesztyű. Karkötő. Álladzó. Legyező. Naprattartó. Erszény.

Kellene beszélnem a *lábbelikről*. Azonban alig tudok róluk többet annál, amit a férfiviseletnél már elmondottam. Leltáraink ugyanis a férfi és női lábbeliket, csizmát, cipellest, sarut, csaknem teljesen figyelmen kívül hagyták. Annyit mégis észrevehettem, hogy a nők Debrecenben is legörömostebb vörös (piros) és sárgacsizmát viseltek. Gyermekleánynak való egy pár kordován csizma ára 1715-ben 1 frt 70 pénz. Békesi Sámuel 1753-ban két pár kermazsin csizmát 5 frt. 10 dénárért vásárolt a menyasszonyának. Csáthy Sámuel vasáros özvegye cipőben járt. A leltározók egy pár új kermazsin és egy pár violaszínű fordított bőr cipőt találtak nála. A cipőviselet elterjedésének biztos mérője az, hogy Mária Terézia uralkodása vége felé már annyi suszter — csaknem mind német és katolikus — telepedett meg Debrecenben, hogy külön céhet alkíthattak.

Br. Radvánszky szerint a XVI.—XVII. században a finom bőrből, selyemből, bujavászomból csinált kapcát a legelőkelőbb úri asszonyok is viselték. Bizonyos, hogy a debreceni polgárasszonyok is csizmafelhúzás előtt kapcát tekertek a lábukra. De már a XVIII. században elvéve találkoztam ruhafélék közt *botossal* és *strimflivel* is. Például Beksi Annának (1736.), Szoboszlainé Dekány Sárának (1760.), Lévainé Csáthy Sárának (1775.) és Bihariné Kapros Máriának (1780) volt néhány pár strimflije. Dekány Sára két pár selyem botosát 5 frt. 10 dénára becsülték. De olcsóbban is lehetett venni. Ceglédi Szabó Sámuel (1736) az apró botos párját 34 dénárért árulta. Gesztesfeldék boltjában (1759.) férfinak, nőnek és gyermeknek való strimfliből 200 párnál több feküdt raktáron. Ára pedig 14 dénártól 1 frt. 77 dénárig emelkedett. Látszik, hogy használata már meglehetősen elterjedt.

Az öltözetet kiegészítő néhány apróság vár felemlítésre még. Ilyen a *kesztyű*, amelyről már a férfiviselet körében is beszéltem. A nők is hordták, talán sűrűbben mint a férfiak. Miskolczi Ferencné (1748.), Csáthy Jánosné (1761.), Bihariné Istvánné (1780.), Földesi Józsefné (1785.) *karkesztyűt*, Veresmarthi Lászlóné (1768.) *téli nyuzt kesztyűt* hagyott örökösire. A szántóvető Gönci Szabó Pál házában *karkesztyű* mellett egy pár *rókaláb kesztyűt* is találtak. Gesztesfeldné szarvasbőrből csinált és arannyal-ezüsttel varrott, különféle színű kesztyűket is árúsított, párját 44 dénártól 1 frt. 40 dénárig változó áron. Az imént említett *karkesztyű* valószínűleg azonos a Radvánszky által *karzsáknak* nevezett karmantyúval, amelyet főúriságok már a XVII. században ösmertek.

A nők nálunk a XVIII. sz. közepe táján kezdték viselni a *karkötőt*, még pedig mindkét karjukon, tehát párosával. A *karkötő pántlika* legelőször Diószegi Sámuel postamester árvainak ingóságaival tűnik elő az 1740-es években. Egyszerre három pár arannyal-ezüsttel átszőtt, hamu- és fekete színű *karkötőt* említ a leltár. Répásyné ugyanazon időtájtban öt pár *karkötő* közt válogathatott. Mind aranyos- ezüstös, fehér, kék, viola, zöld és citromsárga színű pántlikákból készült. Csupa aranyos-ezüstös *karkötő pántlikái* voltak Baksy Jánosnének és Bihariné Istvánnénak.

Nem tudom, miféle piperecikk, vagy mimás az *álladzó*? Csak nők viselték. Először Belényesi Istvánné Kovács Erzsébet holmijei közt fordul elő egy viseltes patyolat *álladzó*, csekély 30 dénára becsülve.⁸⁵ A magtalanul elhalt Földvári Györgyné hagyatékában is találtak egy fekete színűt. Ez még

⁸⁵ Radv. id. m. l. 256. l.

annyit sem ér, csak 10 denárt. Többször nincs is szó róla. A viselettörténet kutatói sem ösmerik.⁸⁷

A *legyező* és a *napernyő* Debrecenben a XVIII. sz. első felében kezd ösmertté lenni. A főrangú hölgyek már száz évvel ezelőtt is használták. A legelső feljegyzést legyezőről nálunk szántóvető Gönczi Szabó Pál javainak összeírói tették.⁸⁸ Nem is merem állítani, hogy ebben az esetben az úri dámák kezébe illő szép legyezőt kell értenünk. Másként vélekedhetem Baksy Jánosné Tatai Zsuzsánna, a püspök leánya két legyezőjéről, pedig ezek anyagát és egyéb ösmertető tulajdonságát sem hagyták emlékezetbe.⁸⁹ A Diószegi árvák egy *pávatoll* legyezőt is örököltek.

Ritkaság Debrecenben, még a XVIII. században is, a *napernyő*. E néven nem is említik, hanem *napratartónak* írják Kapros Mária házabeli ingóságainak leltározói. Hat *napratartója* volt ennek a jómódú asszonyságnak. Kettő csontból és fekete (tán ében) fából készült. Négyre meg azt jegyezték meg, hogy „hányt-vetett, töredezett.” Mézáruló Fényi Mihályné Szabadszállási Erzsébetről is maradt egy olcsó *napratartó*.⁹⁰ *Esernyőnek* épen semmi nyoma még. A megázás ellen a férfiak szűrrel, gubával, köpönyeggel védekeztek. A nő pedig ns. özv. Tóth Istvánné példáját követve, sűrű szövésű abroszt terített magára esőben. Tóthné hagyatékában (1750.) csakugyan meghúzódtott egy „eső ellen való kék tarka abrosz.”

A retikül mai alakjától különböző formában, eltérő rendeltetéssel és más néven hajdan is megvolt. Mutatja ezt a XVI. században is már többször előforduló *Erszéngyártó* vezeték név és az *erszéngyártók* céhe, amely közösen alakult meg a szijgyártókkal és a szücsökkel. A leltárakban mégis ritkán találok egy-egy *erszénnyel*. A Dobozy temető egyik sírja lepett meg minket kicsiny bársony *erszénnyel*.

Öltözeti ékszerek.

Fülbe-fülrevaló. Reszkető. Gyöngyöstű. Kontyavaló. Nyakszorító. Karkötő. Karperec. Pártaöv. Gyűrű. Láncos keshüvely.

A fajunkat jellemző fényűzés, pompaszeretet erőt vett a debreceni polgáron is puritánsága ellenére is. Szerette öltözetén a csillogó ékszert; örvendezett otthonában a fényes ezüst edényeknek. De gyakorlati értéke is vonzolta ezek felé, nem csupán a hivalkodás. Tudta, hogy az aranynak, ezüstnek, drágakőnek mindig van értéke. A mesterségével, kereskedésével szerzett nyereséget tehát szívesen és bizalommal cserélt fel ötvös művekkel. Márcsak azért is, mert saját városában az ingatlan szerzése intézményesen korlátozva volt, Az ékszert, arany, ezüst drágaságot pedig a harácsolásra, zsákmányolásra jelentkező német, török, tatár elől könnyen elrejthette.

Bőbeszédű példa erre Eötvös Miklós debreceni kereskedő, a vásárosnaményi báró Eötvös család első ösmeretes őse feleségének özv. Nagy Erzsébetnek 1689. okt. 29-én Debrecenben kelt végrendeletéhez csatolt „Memoriale”. Ez az összeállítás a ruhára való ezüst gombokon, kapcsokon és négy ezüstös kardon, valamint 790 aranypenzen és 320 ezüst talléron kívül egy-százötvenhat különféle ezüst és aranyozott ezüst *evő-ivó* eszközt sorol elő. Jól jegyezzük meg, csak harmadfélévvel azután, hogy Karaffa császári generális két millió forintig sarcolta meg a debreceni polgárokat, kimélet nélkül temérdek ötvösműtől is megfosztván a vagyonos polgárokat és a céheket.

⁸⁶ Vár. Ltr. Polg. p. 1737 : 25. sz.

⁸⁷ U. o. Polg. p. 1753 : 11. sz.

⁸⁸ Vár. Ltr. Rel. 1770 : 28. sz.

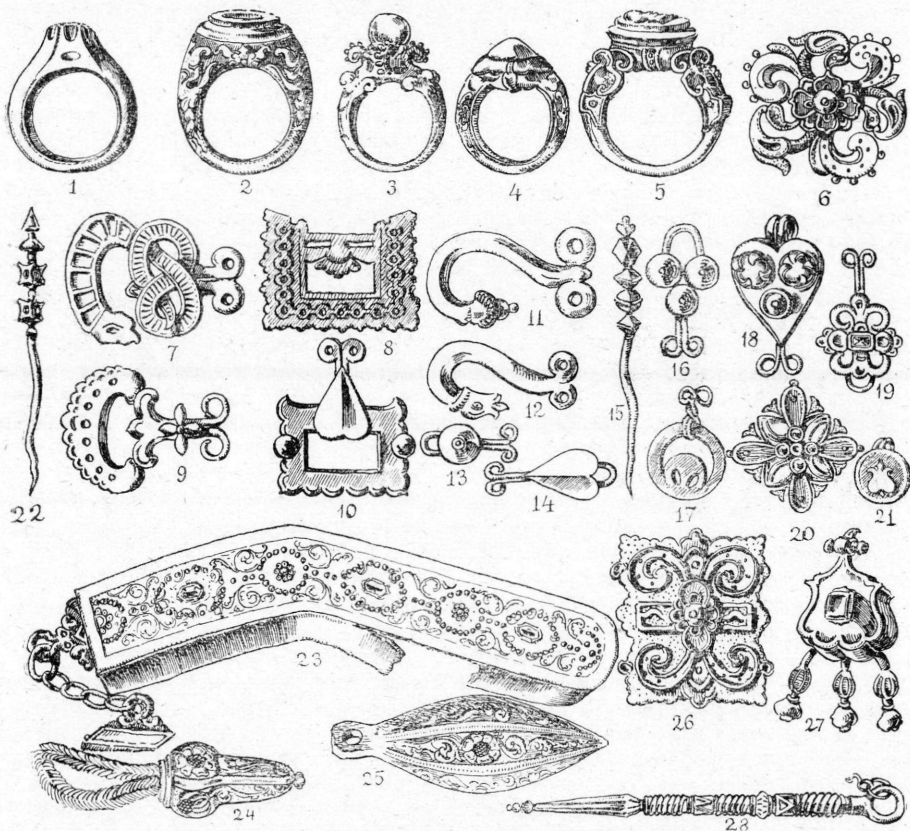
⁸⁹ Vár. Ltr. Rel. 1770 : 28. sz.

⁹⁰ U. o. Rel. 1792 : 330 sz.

Nagy Erzsébet a testamentumához csatolt lajstrom szerint egyetlen fiára, a később uradalmakat szerző ifjabb Eötvös Miklósrá és leányára Kellesi Istvánnéra 3 : 1 arányban a következő ezüstműveket hagyta : 18 tálat és tányért, 48 poharat, kupát és csészét, 40 kalánt, 5 keshűvelyt, 12 lánc- és pártáövet, 7 kannát és korsót, 26 gyűrűt és két egyéb ezüst tárgyat.⁹¹

A gyöngyös pártákról, boglárokról, dolmányok és menték ezüst gombjairól és kapcsairól odaeőbb már beszámoltunk. Am a nők hajokban, fülökben, nyakukon, mellükön, karjukon, ujjakon is csillogtattak ékszereket. Most ezeken a sor.

A fülbevaló a tárgyalt korban aligha kedvelt ékszer a mi nőinknél. A

1 ábra. Debreceni ékszerek a XVII—XVIII. századból.

házhelyeknek kiosztott Dobozy temető megfigyelt két nagy dombjából csak egy pár ezüst fülbevaló került elő. Az 1700-as évek elején meghalt Dobozi Sára kisasszony, a főbíró leánya sírjából. Annyi látott lellár közül is csupán három említ fülbevalót vagy fülön függőt. A sokszor idézett Répásyné Roga Katalinnak négy bokr — azaz pár — is volt belőle. Szépek és értékesek. Az első párban tizennégy rubint és két jóféle öreg (nagy) gyöngy, a másodikban két nagy gyöngy és két cseh gyémánt, a harmadikban tizenhét gy-

⁹¹ „Debrecen” c. lap 1937. dec. 25. számában : Dr. Lendvay Gedeon cikke : Mi volt a vásárosnaményi Eötvös család őse Debrecenben ? és Debr. Képes Kalend : 1938. évf. Zoltai : Báró Eötvös József családjának debreceni származása.

mánt és két rubint, a negyedik függőpárban egy-egy rubint ragyogott. A század vége felől Baranyi Józsefné Diószegi Klára és Földesi Józsefné Ecsedi Erzsébet arany fülbebevalóit említhetjük.

Radvánszky Béla tud a fülbevalótól megkülönböztetett *fülbevaló*-ról is. Ez atlacból, tehát szövethől készült és sok gyöngyszemmel, rubintos aranyboglárokkal, zománcos aranyvirágokkal tele rakott fülűdíszítő. Thököly Mária drágaságai között fordult elő.⁹² Mi Diószegi Sámuel és Lányai Kata árváinak ékszerei közt találtunk hozzá hasonlót, jóval szerényebb kivitelben. „Három nagyobb és három kisebb gyöngyös *reszkető* és egy pár *fülmellé való gyöngyös virág*, 5 latot, és 13/16 részt nyomó“ mondják róla a leltárfelnevők. A Diószegi árvák *reszketője* és *fülmellé való virága* egyedüli e nemben az ösmertté vált régi debreceni ékszerek társaságában.

A Dobozy-temetőben a koponya körül és a mellen fejes *ezüst tüköt*, egyszer gyönggyel, máskor e nélkül találtam. A leltárak is emlegetik ezeket. Kun Istvánné hagyatékához (1721) hét gyöngyös *tő* tartozott, egyike a pártával együtt említették. Szücs Pap János eskütt tizenhét kisebb-nagyobb jőféle gyöngyös *tű-t* hagyott hátra. (1733.) Oláh Istvánnál (1749.) két „*alföldi ezüst gyöngyös tű*“, Zámbo Istvánnénál (1772.) „egy ezüst *hajtő*“. Vasas Györgynél (1773.) „egy gyöngyös tű“ az ékszerek kiegészítője. A főkötő megtűzésére használhatták. Círázott apró ötvösművek.

A pártá pántlikáit a mult században, úgy gondolom, azelőtt is, hosszú, keskeny, lapos, cifra lemezzel — *pártatűvel* — szoritották a hajhoz. E díszes lemezek aranyozott rézből és ezüsből készültek. Ilyent letem az 1711-ben meghalt Patai Kokas István lelkész homokba sülyedt kőkoporsója közelében, a Dobozy temetőben.⁹³ Különös, hogy leltáraik pártatűről következetesen hallgatnak. Talán az Oláh István ezüstműi közt szereplő „ezüst *hajtűző*“-t gondolhatjuk ilyennek. A Diószegi árvák örökölték egy gyöngyös „*kontyavalót*“, kinek közepiben aranyos, rubintos és maragdos medállon vagyon“, — súlya 2 lat és $\frac{2}{16}$ rész. Más neve volt, mert „*hajnyomtató*“-nak írták, de ugyanolyan rendeltetése lehetett Répásy Mihályné fejdíszítőjének. Tizenkét boglár és tizenegy rubint csillogott benne. A debreceni leltározók sűrűbben említik a *nyakszorítót* és a *nyakba* vagy *nyakravalót*. Radvánszky ilyesféle ékszerekről sokat cseveg „*nyakbavető*, *nyakravaló*, *nyak- és torokszorító*“ név alatt.⁹⁴ Ezeket gyöngyszemekből, drágakövekből, boglárokból és pántlikákból csináltaknak mondja. A debreceni nők is kedvelték a nyakszorítókat, amiként ezt néhány példa bizonyítja. Répásyné nyakszorítója gyöngyös volt, becsért 9 boglár és 8 rubint is emelte. Oláh István almáriumában három nyakszorítót rejtegetett: egy gyöngyös aranyast, másikat, fekete pántlikából valót, egynéhány jőféle gyönggyel, a harmadikat 21 rubintból boglárrost. Csáthy Jánosné Gyárfás Sárának egy 14 bogláros és egy rubintos hajszorítója volt, utóbbihoz előfüggő is (talán násfa?) tartozott. Veresmarthi Lászlóné hajszorítóját gyöngyök, rubintok és nyolc boglár díszítette. Baksy Jánosné házában tizenegy kar- és nyakszorító pántlikát találtak; de drágakövek, gyöngyök és boglárak nélkül. Bihari Istvánné nyakszorítóra való két ezüst karikát, Zámboné fekete virágos bársonyt, két sor ezüst láncot hagyott hátra. Bogláros nyakszorítót viselt prédikátor Földesi József felesége is.

Más volt a *nyakba-* és a *nyakravaló*. Ezekből is nézzünk meg néhányat. Ilyen volt a rendeltetése Oláh István hét sor jőféle orientális gyöngynek, tíz sor másik középszerű gyöngynek és kétrőnyi aranyozott ezüst láncának. Csáthy Sámuelné öt aranyat és 36 grammot nyomó aranyláncának is, amelyet 29 frtra becsültek, valamint *nyakbavaló* tizenegy boglárának. Baranyi Józsefné körülbelül 413 szemből álló öt sornyi nagy gyöngye is *nyakbavaló*;

⁹² Radv. id. m. I. 298 l.

⁹³ Jelentés Debr. sz. kir város Múzeuma 1916. évi működéséről. 7 l.

⁹⁴ Radv. id. m. I. K. 274—292 l.

nem különben Földesi Józsefné három sor nagyszemű, tizennégy sor aprószemű gránátja, hat sor fehér gyöngye és ugyancsak hat sor ezüst lánc. A leltározók nem mondják meg, de igen valószínű, hogy nyakéknek használták a következő gyöngysorokat és aranyláncokat is: Répásyné hat sor jóféle gyöngyét a hozzátartozó 5—5 aranyoglárral és rubintkövel, Miskolcziné hét sor jóféle gyöngyét, melyet 20'40 frtra értékelték, Geszlefeldné kilenc sor igazgyöngyét és ötsoros aranyláncát, Csáthy Sámuelné nyolc sor gyöngyét; ezt arany kapocs fogta össze, megért 150 frtot. A Diószegi árvák sok szép ékszere közt is van öt sor öregszemű gyöngy és egy sor gránát. Baranyi Józsefné Diószegi Klára a már említett öt sor gyöngyön kívül tizenkét aranyat nyomó filigrán mivű aranyláncot és másik, csaknem ugyanilyen súlyú „szalma fonású” aranyláncot akaszthatott a nyakába vagy a derekára. Mindkettőt jegyajándéku kapta.

Arannyal-ezüsttel kivarrott selyem és bársony *karkötőkön* kívül az úri-nőknél elvétele észrevehetjük a gyöngyből fűzött és aranyból készült *karperec* viselését is. A leltárak erre nézve kevés példát őriztek meg, ezt a keveset is a XVIII. sz. második felében leljük meg. A Dobozy temetőben egyet sem találtam. Répásynénak volt gránátból, jóféle gyöngyből elegeesen fűzött egy pár *kézrevalója*. A Diószegi árvák is örökölték egy pár kézrevaló lapos arany-*karperecet*. Igen súlyos és értékes volt, harminc aranyat nyomott. Másik kettő is szállott reájok, egy 17¹/₄ arany súlyú zománcos és egy 8¹/₂ aranyat nyomó u. n. borsó aranyperec. Baranyi Józsefné két *karperecét* idézzük még. Ez is borsóformára készült jóféle aranyból, a másik kézrevaló pedig orientális gyöngyből és négy arany karikából állott.

Minden eddig emlegetett ékszernél, nyakszorítónál, fülöngyűgnél, karperecnél, gyöngyfűzernél kedveltebb, elterjedtebb Debrecenben is a kéz ujjain viselt gyűrű, ez a régebben sokkal díszesebb, változatosabb módon alakított kis ötvösmű. Nemcsak különféle ékköveket foglaltak bele, hanem fehér, fekete, zöld, kék, veres, sárga zománcokkal is tarkították. Nálunk leggyakoribb a gyémántos, rubintos, zafiros gyűrű: ritkább benne a gyöngy, smaragd, cseh-gyémánt, krisolit és más kő, meg a kristály üveg. A leltározók néha csak színét nevezik meg a kőnek. Többször így: zöld- vagy vereskő; kevesebbszer: fejtérkő, rózsáskő, kékkő, sárgakő. A Dobozy-temető sírjaiban én csaknem annyi aranyozott ezüst gyűrűt leltem, mint színaranyból valót. Radvánszky pedig azt írja, hogy a gyűrűt rendszeren aranyból csinálták; ezüsből valót igen keveset talál. ⁹⁵ Elhihetjük, hogy a főurak, gazdag nemesek tárházairól felvett leltárak ezt bizonyítják. Azt is olvassuk az ő jeles könyvében, hogy a mátkapárok jegygyűrűként drágaköves gyűrűt cseréltek. Aligha cselekedtek másként a jómódú debreceni polgárok gyermekei is. Több mint harminc gyűrű közül, amelyet a debreceni temetőben magam találtam, csupán egy a karikagyűrű. Ez is ezüst, valami zománcos jelmonddal. Leltem olyant is, amely egymásba fogódzó kézfejeket ábrázol. Kapros Máriának tompak gyűrűje is volt, benne vereskő bele vésett madárral.

Férfiak hagyatékában pecsétlő gyűrű is fordul elő. Némelyik civissel pecsét gyűrűjét is eltemették. Véletlenül reabukkantam a Dobozy-temető Méliusz dombjában Bornemisza János főbírónak sírjára (+ 1644.) és ebben megeltem az ő zománcos nehéz pecsétlő gyűrűjét. Közepén antik jellegű domborúan vésett karneolkő van benne, a kamea körül olvasható főbírónk teljes neve.

Még a hagyatéki leltárakból mutatok néhány szép gyűrűt. Borbély Ethei Istvánnak öt gyűrűje volt, mind arany. Négy-öt zafir, rubint és gyémánt csillogott egyben-egyben. ⁹⁶ Ifju váradi Szabó Mihály kalmár gyémántos két arany gyűrűjét 180 frtra becsülték, pecsétgyűrűjét ennek tizedrészére. ⁹⁷ Kun Istvánné:

⁹⁵ Radv. id. m. I. 303 l.

⁹⁶ Vár. Ltr. Rel. 1719 : 8 sz.

Békési Máriának öt arany gyűrűje csak 39 frtot ért, pedig háromezred zománcos volt zöld és fehér kövel, ketteje rubintos.⁹⁸ Répásy Mihályné három arany gyűrűje közül egyben kilenc, másikon öt gyémánt és kilenc smaragd, a harmadikon egy rubint volt.⁹⁹ Oláh István hagyatékában egyik gyűrű kilenc gyémánttal, másik ugyanannyi rubinttal volt kirakva.¹⁰⁰ Gesztefeld Albertné kilenc gyűrűt hagyott hátra, gyémántost, rubintost. Közte volt édes atyjának Szatmár város főbírójának pecsétlő gyűrűje.¹⁰¹ Legtöbb gyűrű — tudtommal — Tikos János szenátor után maradt: tizenhét. A leltározók nem jegyezték meg, melyik milyen.¹⁰² A Diószegi árvák négy szép gyűrűt örökölték. Egyiken nyolc gyémántból alakított rózsaszínű tündökölt, másikon szív alakra rakott három gyémánt. Más kettőben krisolith és zafirkő.¹⁰³

A magyar előkelőségek, férfiak, nők egyaránt viselték derekukon a *hevedert* vagy *abroncsövet*. Aranyból, ezüstből csináltatták. Viselték továbbá, inkább csak a nők, a szintén nemes fémből készített *pártaövet* is.¹⁰⁴ A Dobozy-temető elhordott nagy dombja *pártaövekkel* is gyarapította múzeumunkat. Az egyik aranyozott, zománcozott remek ezüst mű; a másik egyszerűbb, aranyozott bronzból. Amaz műbecsre vetelkedik az orsz. iparművészeti múzeum pártaövével.¹⁰⁵

Leltáraink is tanuskodnak arról, hogy a pártaöv viselése a debreceni polgárnőknél sem volt szokatlan. Ötvös Bertalanné Orsolya asszony hagyatékából egy 160 frtra és másik 60 frtra becsült pártaövről osztozkodtak az örökösök. (1630.) Tolnai Imre deák főbíróknak után egy girát és 18 nehezéket nyomó pártaövről maradt (1632). Kovács Kata Csanádi Jánosnének két pártaöve volt (1637). Bika Jánosné Gáspár Zsuzsánna pártaöve is értékes lehetett, mert negyedfél girát nyomott (1648).¹⁰⁶ Kádas András gyermekei kilenc tallér súlyú kis pártaövet örökölték. (1659).¹⁰⁷ Horthy András és neje Pataki Dorkó harmadfél gíra súlyú „testhez álló aranyos pártaöv” felől rendelkeztek. (1666.)¹⁰⁸ Odaelőbb azt már megírtam, hogy Ötvös Miklós kalmár özvegye Nagy Erzsébet 1689-ben kelt végrendeletében tizenegy párta- és egy láncövet hagyott két gyermekére. A párta övről utóljára Gesztefeld Albertné hagyatékai leltárában van szó. A Váradi Sára pártaöve negyvennyolc lat súlyú ezüstből készült.

Mind a férfiak, mind a nők ruhái ösmertetésénél felemlítettem a dolmányra, mentére, vállra, laiblira, puszlikra felvarrott ezüst gombokat és kapcsokat. Kevés olyan civis hagyaték volt, amelyben ruhafélékre való, de leszedett, vagy még föl nem rakott egész, vagy csonka ezüst gomb és kapocs készület is elő nem került volna. Néha nem is egy, hanem több készület is. Tíz, húsz pár kapocs és gomb pikkelyestül, továbbá boglárok, mentekötő lánc, karikák, cipellőre, pantofelre (azaz papucsra) való csatok, és fűzőláncok is szerepelnek a vagyonösszeírásokban. Olykor egy-egy *fésűre* való ezüst *lánc*, *fűzőlánc*, *pézsma*szagoló és *tobákos szelence* is előkerül.

A gazdag magyar nemességnek már a XVI. században is észrevett azt a szokását, hogy ha akár útrakelt, akár vendégségbe ment, a kést, kanalat, villát majdnem mindenki magával vitte,¹⁰⁹ megtaláljuk a debreceni jómódú

⁹⁷ U. o. Polg. p. 1717 : 6 sz.

⁹⁸ U. o. 1721. Limbus, sz. nélkül.

⁹⁹ U. o. Polg. p. 1747 : 3 sz.

¹⁰⁰ U. o. Polg. p. 1749 : 30 sz.

¹⁰¹ U. o. Polg. p. 1759 : 2 sz.

¹⁰² U. o. Rel. 1765 : 23 sz.

¹⁰³ U. o. Limbus, sz. nélkül.

¹⁰⁴ Radv. id. m. I. 309—314 l.

¹⁰⁵ Szalay J.: Magyarország történeti emlékei. II. kötet. 354. ábra. 7. sz. képe.

¹⁰⁶ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1630 : 428 l.

¹⁰⁷ U. o. Polg. p. 1659 : 1 sz.

¹⁰⁸ U. o. Polg. p. 1666 : 1 sz.

¹⁰⁹ Radv. id. m. I. 344 l.

férfiaknál és asszonyoknál is az egész tárgyalt hosszú időn keresztül. Az asszonyok övükhöz kötött zsinóron, még inkább ezüst láncon lógatták le a kötőjük mellett a kést-villát rejtő bőr- vagy ezüst hüvelyt. Ez a szokás, úgy tetszik, Debrecenben még akkor is élt, amikor az erdélyi úritársaságok már elhagyták. Több osztzkodásnál, hagyatéki leltárban előfordulnak ezek a néha cápás, néha aranyozott ezüsből készült, ritkábban bársonnyal bevont, kivételesen ékkövel vagy gyönggyel is díszített hüvelyek, egy-egy bokor, másként páros késsel-villával, elvéve kalánnal is felszerelten. Magától érthető, hogy a hüvelyekben hordozott evőeszköz nyele is ezüst vagy gyöngyházzal kirakott. A bőrből készült késhüvelyek a pásztorságnál mind máig megtartották népszerűségüket. Ezüst késhüvelyeket többnyire tartozékaikkal együtt a következő hagyatékokban láttam: Káka Szabó Józsefné Duskás Sára (1567.), Debrecni Balogh Péter (1638.), Bika Jánosné Gáspár Zsuzsánna (1648.), Eötvös Miklósné Nagy Erzsébet (1689.), Borbély Ethei István (1719.), Kun Istvánné Békési Mária (1721.), Váczy János szenátor (1744.), Tikos István fűmender (1760.), Csáthy Jánosné Gyárfás Sára (1761.), Zámbo Istvánné (1772.), Vasas György (1773.) és Vasas Mihályné (1773.) ingóságai között.¹¹⁰

8. A nők ruhaszekrényei előtt.

Eddig arról beszéltem, micsoda ruhát viseltek hajdan a nők, miből készült, milyen volt egy-egy női ruha? Most pedig bemutatom az átlátszó hagyatéki leltárakon keresztül néhány debreceni nőnek teljes ruhatári készletét ahogy gyermekkorában és férjhez menetelekor szüleitől kapta, majd abban az állapotban, ahogy halálakor hagyta hátra.

a) A leánygyermek öltözete. A menyasszony kelengyéje. A vőlegény nászajándéka.

A leánygyermek ruhája Debrecenben is csak olyan mint a felnőtt nőé. Amiként az anya öltözködött, azon mód szerint varratta leányának is a válacsát, a kötőcskét, a szoknyácskát és a mentécskét. A leány még el sem hagyta az iskolát, pártát kapott máris a fejére, piros csizmát a lábára. A leányok ruházatkódására nézve beszédes példa Borsi István szücsmester árván maradt leányának Pandának esete a XVIII. sz. elejéről. Gondnokai, hogy mit költöltek ruházatára, iskoláztatására hét esztendő s korától fogva (1715. febr. 28.) férjhezmeneteléig (1726. febr. 28.) pontosan elszámoltak. Panda készpénzben s egyéb mozduló javakban 134 frtot örökölt a reá tett költség pedig 138 frtra rugott. Vettek neki tíz év alatt két ingaljat, nyolc ingvállat, öt vállat, öt szoknyát, három kötényt, három övet, öt pártát, három mentét, hét pár kordován csizmát, négy pántlikát, egy fodort és takarónak egy sebesi pokrócot. Közben a mentét feldolgoztatták, a csizmát fejeltették. A szoknyához kétszer pályna nevű kelmét vettek 4,88 frtéért, máskor fél rászát 3,06 frtéért. Egyik szoknyája vállastul 9,18 frtba került, a mentéje 12-be. Hét éves korában gondnokai Veresmarthi János és Maróthi György uraimék 9 frt költöltek a ruházatára. Ezért a pénzért vettek neki két pár csizmát, egy szoknyát, egy vállat, kapsostul, fűzőstül, pártát, pántlikát, övet, hernác-kötőt és egy sebesi pokrócot. Ekkor már iskolába is járt. Ugy látszik három évig tanult, mert három évig fizettek érte a tanító embernek összesen 10 frt. 65 dr. tandíjat.

¹¹⁰ Vár. Ltr. Jkv. 1567 : 192 l. — 1638 : 256 l, — 1648 : 503. — „Debrecen” c. lap 1937. karácsonyi száma. — Vár. Ltr. Rel. 1719 : 8 sz. — Limbus 1721. sz. nélkül. — Polg. p. 1744 : 23 sz. — Rel. 1760 : 20 sz. — Rel. 1761 : 9 sz. — Rel. 1772 : 3 sz. — Rel. 1773 : 47 sz. — Rel. 1773 : 50 sz.

1726-ban férjhez ment. Gyámja ez alkalomból a következő kiadásokat jegyezte fel: egy szoknya vállastul 23 frt., ingvállnak való és két ingváll késsen 3.87 frt., két ingallj 0.96, négy ezüst tő 0.36, jegy ing 4.51, lábravaló gyolcs, madzagával együtt 1.04, három jegykeszkenő 3.06. apró selyem kendők 0.39, ágyfűtől való 2.04, toll 0.34, két fűallj 1.56, két párnahaj csúcs 1.36, egy derékalj 276, egy paplan 6.52, egy láda 16.3, kézfogas költsége 2.38, lakodalomra 4.14 frt.¹¹¹

A század közepéről választottuk ki a másik példát. Török István Sára nevű árva leányának kilenc esztendei (1743–1751.) ruhaköltségeiről adott számot gyámnak rendelt nagyapja. Ez idő alatt vett neki hat ingalljat, hat inget, két ingvállat, hat szoknyát, négy vállat, két kötőt, három mentét, egy-egy fűzöt, pántlikát és puzslikot, három pártát és kilenc pár csizmát, hármat pedig megfejeletett. A szoknyák anyaga fekete mazolán, két ízben fél és egész rázsa, meg kamelot; a váll és ingváll virágos kalamajka, patyolat és jóféle *efler patyolat*; a mentéké fekete és tengerszín rázsa, rókaháttal prémezve, bársonnyal bélelve; a kötőké eperjesi gyolcs, kék gyolcs, csalán patyolat, bagazia és lengyel gyolcs. A tanító embernek két évre 10 máriást fizetett a gyámkodó nagyapa. Unokáját azután varró asszonyhoz járatta. Ennek költsége 6 frt., 2 véka búza és egy szekér tűz-lőfa. 1751-ben férjhez adta Fodor Istvánhoz. Vett néki ekkor jóféle kamelot (selyem) szoknyát arany paszománytost 23 vonás frtért, egy vállat 6 frtért, egy párnahéjjat 5 frtért, záros ládát 14 máriásért, paplant 10 frtért, sahos abroszt 1 rh. frtért. Az egész idő alatt 177 rhrtot költött Török Sárára.¹¹²

Nézzünk még egy pár menyasszonyi kelengyét is meg.

Derecskei Szabó Erzsébetet Szabó András mester és Fazekas Kata leányát nőül vevén Nádudvari János, adtak véle a szülék¹¹³ veres angliai posztó mentét, arany csipkését, ezüst gombosat, rókatorkost 61.62 frt., testszínű ezüst csipkés kalamajka szoknyát 18 frt., hozzávaló vállat arany galanddal 8 frt., kék rázsamentét 23 frt., zöld rázsaszoknyát arany csipkével 15 frt., hozzávaló veresbárony aranycsipkés vállat 13 frt., jegyinet és három keszkenőt 13.60 frt., selyem paplant 15.30 frt., pártát, derékaljat, lepedőt 18 frt., ládabéli gunyát (alsó fehérműt) 50 frt., 6 gyöngyös tőt, fátyolt 6.11 frt., nagy ládát, patyolatartót, varró ládát, nyoszolyát 8.50 frt. értékben. Kézfogásra, lakodalomra elment kb. 30 frt.

Tudós ns. *Hatvani István* professzor ns. Csatári István szűrszabó és szenátor Mária leányát vette feleségül. A hozomány a két Csatári testvér közt támadt örökösödési perben özv. édesanyjok, ns. Fodor Mária így adta elő és így értékelte:¹¹⁴ Nyoszolya 12 rhfrt. 36 kor., hozzávaló zöld hernác fűrhag 12 frt., ruhatartó almáriom 30 frt., nagy lábas láda 5 frt., négy derékalj 24 frt., közönséges láda 51 kor., kilenc főalj 16 frt. 30 kr., dunyha 8 frt. 20 kr., két selyem paplan 39 frt. A nagyobbik ágyra ötrendbeli öltő, egyike aranyos 75 frt., négynek ára 8 frtjával 32 frt., a kisebb ágyra három öltő 6 frtjával 18 frt., lepedők, abroszok, asztalkendők, kendők stb. 25 frt., 80 kor. Hatvani ur jegykeszkenője 30 frt., arannyal varrott hálósüvege 4 frt. A menyasszonyi kelengyéből a csupa finom és drága kelmékből, szörmékből, arany, ezüst csipkéből, paszományból készült három mentét, öt szoknyát már a felsőruhák fejezetében bemutatam. Erre hivatkozva, lássuk a hozomány többi részét, amint Csatáriné nagyasszony elsorolta: kötők, ingvállak, keszkenők értéke 40 frt. három aranyos nyakbavaló keszkenő 16 frt., nyakbavaló gyöngyök 42 frt. 30 kor., ezüst hajtó 2 frt., ezüst láncocska (valószínűleg fésűhöz való) 2 frt., két varrott szék, 5 frt., mindenféle háziesszék, üst, mozsár, nyárs,

¹¹¹ Vár. Ltr. Polg. p. 1715: 1. és 2. sz.

¹¹² U. o. Polg. p. 1754: 1.

¹¹³ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1567. szabadon lévő külön lapon.

¹¹⁴ U. o. Polg. p. 1762: 1 sz.

fateknők, dézsa, veder, fejsze stb. 12 frt. 30 kr. Eszerint Csatári Mária kiházásítására összesen 786 rhft. 13 kr. ment el.

Utoljára Vértesi Mihályné Székely Erzsébet közrendű polgárasszony allaturáját (hozományát) mutatom be a század vége felé szerkesztett jelentésből.¹¹⁵

Hat elegyes selymes párnahéjj, paplanra hajtó, csipkés lepedő, virágos patyolatkötő, hat recés párnahéjj, két recepaplánra hajtó, lepedő nélkül; hat zöld szőrös párnahéjj, két zöld selymes paplanra hajtó, veres festős vászon-abrosz; négy veresfejtős kendő; sáhos kendő, három kötéses lepedő, két vesszős patyolat ingváll, hét gyöngyös tő; csatos zöld selyem erszény, 8 rhft. ezüstben. Mindezt néhai Vértes Mihály ur adta néhai feleségének. Hozzá tartozott: négy erős pinteszpán, amely a felesége jegykötőjén volt; hat szakasztó ruha; veres selyemmel varrott zöld kamuka volt, széles arany csipkével. Ezt is V. M. ur adta. Kék kamuka váll ezüst csipkével, réz kapcsokkal; kék kamukaszoknya; rakott elejű kékre festett láda; mente 12 ezüst gombbal; verestafota paplan, közepe a jegykendőből készült; nyolc főallj; két derékallj; egy fedeles nyoszolya; három sáhos abrosz; veres fejtős sütő abrosz és két zsolttár.

Hézagos maradna írásom, ha meg nem toldanám a menyasszonyi hozományok ösmertetését azoknak az ajándékoknak felsorolásával, amelyekkel a vőlegény kedveskedett a menyasszonynak. XVIII. századbeli három példával szolgálok:

Hunyadi Sámuel gombkötőlegény mostoha apja szívességéből ilyen nászajándékokkal kedveskedett arájának:¹¹⁶ aranyos csipkés kamuka jegyruha selyem kötővel 20.14 mft., dupla kamuka selyem keszkenő 2.72 frt. két rendbeli aranyos pántlika 4.08 frt. mellre való fűző 7 singnyi, aranyos 4.76 frt. zöld selyem keszkenő 2.18 frt. karmazsin csizma 3.96 frt. fűrevaló fehér fátyol 3.60 frt. két matring és egy fertály arany fonál 8.58 frt. aranyozott ezüst kárka gyűrű 0.68 frt.

Szoboszlai István, özvegyesre jutván, második feleségének ns. Dékány Sárának a következő jegyajándékokat adta¹¹⁷: gyémántos és zafiros arany gyűrű 36 frt. két aranyos selyem keszkenő 10.20, aranyos recefátyol kötő 18.36, egy pár selyem strimfli 4.80, aranyos főkötő 6.12, két legyező 2.04, egy biblia 5.10, jászpisnyelű ezüstös kés, kalán, tokostul 15.30, összesen 97 mft. 42 dr. értékű.

A már jól ismert Csatári István szenátor fia János, aki a hallei egyetemen is tanult, húga Hatvani Istvánné előadása szerint 1750-ben a következő jegyajándékokkal erősítette meg a frigykötést: Marjai Mihály ötvössel csináltatott egy gyűrűt 5.30 frtért, másikat veit 12.24 frtért. jegypénz egy pár körmöci arany 10.18, meg két négyszögletes ezüst tallér 4.08, aranyos recefátyol kötő aranycsipkével 18.30, selyem strimfli, bársony cipő, arany varrással, egy pár karmazsin csizma 8.50, két aranyos nyakbavaló keszkenő 12.24, aranyos fűző pántlikával 7.14, ezüst nyelű kés, kalán 7.14, fűrevaló fátyol, arany csipkével 11.56, fekete bársony főkötő arany csipkével 7.14, egy nyoszolya 2.04, egy derékallj 5 10 frtért.

b) A polgárasszony ruhakészlete.

A XVI. és a XVII. századból nem maradt reánk olyan összeírás, amely akár szegény, akár gazdag debreceni polgárnő ruhakészletéről teljes, vagy legalább is megközelítő kimutatást adna. Nem kapunk hű képet ebből az 1567-ben kelt nyilatkozatból se:

¹¹⁵ Vár. Ltr. Rel. 1777 : 224 sz.

¹¹⁶ U. o. Rel. 1755 : 15 sz

¹¹⁷ Vár. Ltr. Rel. 1760 : 16 sz.

„Én Vas Bálint adom Julek Ferenc kezéhez az ő felesége marháját, Orsolya asszonyét, az ki az asszony gyermekére Katusra néz (több megnevezett személy előtt) ezeket a marhákat: egy fekete ő palástot, egy fely (?) ködmönt, egy fedelet, három gyolcs imeg vállakat, az ketteinek himös az uja, egy férfiúnak való gyolcs inget, három abroszt, öt kendő keszkenő, kék fonalast, három lepedőt, egyik új, két párnahajat, egy főre való gyolcsot, egy gyolcs előkötőt, egy vászon előkötőt, két kézben hordozó keszkenőt, himöst, egy alsó imeget, két derékallj párnát, három fűalljt, ezüst marhát, tizenöt nehezéket, egy aranyos gallért, törvény szerint adam ezöket“.¹¹⁸

Nem látjuk a férjes nő egész ruhatárát Szilágyi Takáts György házközbeli portékáiról felvett 1662 évi leltárban se.¹¹⁹ Minthogy nincs ennél teljesebb följegyzés, ezt idézem: Különféle ágybelin és asztalneműn kívül az emberséges emberek előtt felvett inventáriumban asszonymnak való ilyen ruhafélék sorakoznak elő: kendőkből két rakásos, egy táblás, négy veres, egy fehér veszsős sáhos; négy viselt imegváll, két előkötő, egyik sáhos, másik recés, négy darab „temérdek rece“, nyolc darab külön-külömbféle rece, csipkével, ki kisebb, ki nagyobb, egy db. karáta varrás, hat db. tót szűttes csipke, ki egy féle, ki másféle, egy db. indiai gyolcs, főre való két patyolat, egyik csipkés, másik paraszt, hét dirib-darab patyolat, három-három aranyos, török és másféle keszkenő, egy db. keskeny arany perem egy tekerítés aranyfonállal, egy db. fehéritett vászon és egy vállá nélkül való rokolya.

Átme gyünk a XVIII. századba. A már néhányszor említett ns. Ethei István borbélymester házánál a következő női ruhákat vették leltárba, amelyeken Erzsók és Kató leányai osztoztak meg:¹²⁰

Szoknyák: aranycsipkés, zöld angliai posztóból, hasonló kötővel együtt; másik aranycsipkés veres szőr kamukából; harmadik kékvirágos kamuka, csinálatlan, hozzávaló arany kötéssel, új aranycsipkével; negyedik meggyszín tábit aranycsipkés új szoknya, *köntöstül*. *Vállak*: aranycsipkés zöld bársonyból, 16 pár ezüst kapoccsal, benne nyolc öreg gyöngyös tő; másik váll karmazsin színű viseltes bársony, rézkapcsokkal; ismét másik tarka selyem matériából csinált új váll; két vállnak való zöld kamuka; megint vállnak való teccin skárlát; ismét vállnak való gyöngyszínű selyem kamelot; végül csipkés aranyos ócska bársony váll. *Öt ingvállnak* való selyem buja vászon. Karmazsin színű selyem *hálóöv*. Két gyöngyös párta. *Keszkenő* három: u. m. arannyal varrott, körül galanggal szegve; másik arannyal varrott patyolat, harmadik zöldszínű, arannyal-selyemmel varrott. Hozzá tartozik egy db. fehér patyolat keszkenőnek való. Két *kötő*: egyik fátyol, másik arany galandos zöld kapicsor. Leltárba vettek még mentére való aranycsipkét, két db. recét, egy db. tengerszín tafotát és *főre* való két fekete *csipkét*.

Most egy hat lóval szántó-vető civis Szabó István özvegyének Szilágyi Annának ruhakészletét nézzük meg:¹²¹ Egy viselt vászon keszkenő 24 dénár, egy singnyi szürke vászon 9 dr. viseltes zöld rázsa mente 4.08 frt. viseltes kék rázsa szoknya 5.10 frt. rozsz kék palást 34 dr. vászon alsó ing 14 dr. három sing gyolcs 54 dr. egy ezüst tű 9 dr. *fél ingváll* 18 dr. Ő kigyelme valóban kevéssel megelégedő asszonyember volt!

Milyen másként festett a könyvnyomtató Miskolczi Ferenc szenátor özvegyének Leleszi Erzsébetnek ruhatára. Erre már sokszor hivatkoztam. Ezért most csak számszerint sorolom fel, miből mennyi volt nála: Őt szoknya, két mente, egy karkesztyű, egy nyusztos kesztyű, három dísz keszkenő, kilenc ingváll, hat kötő, két váll, két párta, három fűző, három főrevaló csipke, főrevaló fekete fátyol, egy főkötő. Több sor jóféle és edruhai gyöngy; több rendbeli ezüst gomb és

¹¹⁸ Vár. Ltr. Tan. Jkv. 1567.

¹¹⁹ U. o. Vegyest. t. ir. I. 63 sz.

¹²⁰ U. o. Rel. 1719: 8 sz.

¹²¹ Vár. Ltr. Polg. p. 1748: 11 sz.

kapocs készlet, csizma és használható selyem, vászon, gyolcs és posztó darabok.

A XVIII. század második feléből mutatom be a gazdálkodó Veresmarthi László felesége Barcza Zsuzsánna ládabeli portékáiból a következő ruhaféléket:¹²² Négy szoknya, zöld csíkos szőrből, másik csíkos tarka szőr matériából, a harmadik és negyedik lángszínű selyemből és karmazsin színű aranycsipkével, rézkapcsokkal, másik fehér atlasz, virágos arany csipkével, 18 pár ezüst kapocscsal. Hat *ingváll* bécsi vászonból, három másik *ingváll* patyolatból. Alsó inget nem említenek. Hat *kötő*; hárome bécsi házi vászon és karton; más hárome fekete virágos rece fagyót, arany csipkével, sárga selyem tafota és teccin tafota. Tizen-négy *nyakba-nyakraváló keszkenő*; ezek patyolatból, bécsi házi vászonból, virágos kamukából, fekete és virágos fagyotból valók. Volt nyolc *nyakszorító is*, gyöngyös, rubintos, bogláros. Három sor *gránát*. Kék és fekete aranyos *fűzők*. Főre való virágos *fátyol*. Téli nyuszt *kesztyű*. Két *főkötő*, egyik kék aranyos trador pántlikából, csipkés; másik aranycsipkés fekete selyemből készült. Ocska fejér kanavász *lajbli*. Két kurta *mente*, egyike angliai posztó, rökatorok prémmel. fekete janót és báránybőr béléssel, keskeny arany paszománnyal, kötött aranyos gombokkal, egyik felől krepinges arany rojtokkal; másik *mente* seprő színű angliai posztó, arany paszománnyal, kötött gombokkal, rojtokkal, ráncra valóval, nyest prémmel, rókamál béléssel.

c) Halotti ruha és temetés.

Közös emberi kívánság, hogy tisztességes eltemetésben legyen részünk. A tisztességes eltemetést népek és vallások, vidékek és társadalmi rétegek, sőt egyének is különféleképpen értelmezik. Méliusz Péter debreceni lelkipásztor, a tiszántúli református magyarság megszervezője, aki a halottkultuszt keményen ellenezte, a Ferdinánd és Miksa királyok elé terjesztett egervölgyi hitvallásban a temetésről így nyilatkozott: „a megholtakat tisztességesen eltemetjük a községen kívül, a közgyülekezet bekerített nyugvó helyén. Kerüljük a föltöbb való jajveszékelést és babonás pompákat. A holtakért semmi lakomát, könyörgést, alamizsnát nem csinálunk, hanem kegyes énekkel, a nép rövid oktatása mellett elrejtjük az ő sírjokba, a port a porhoz. A halálról és a feltámadásról énekelünk, a temetést tanítjuk. A holtakról jelt adunk, kevéssel a temetés ideje előtt, melyik lesz annak meghatározott órája, t. i. egy fekete lobogónak a közhelyen való felemelésével, avagy egy harangnak igen rövid meghuzatásával, avagy az óra meghatározásával, amint az egyház szabad tetszése hozza magával.”¹²²

Nem látjuk, vagy nem is vesszük észre se a kibontott régi sírokban, se a temetési költségekről szóló jegyzékekben, hogy túlzásba vitt fényűzéssel temetkeztek volna debreceni elődeink. A városi tanács, amely a papokkal együtt az egyházi fegyelmet is gyakorolta, éberén és szigorúan vigyázott az emberi gyöngeségből és gyalogságból eredő minden kisiklásra és eltévelyedésre. Imé 1743-ban a szegényebb néposztálynál is a temetések körül tapasztalt piperéskedésnek, felesleges költekezésnek elejét akarván venni, magacsináltatott néhány fekete posztó takarót, hogy a gyászoló felek csekély díjért azzal borítsák be a koporsót, míg a háztól sírjába viszik a halottat, ne pedig selyemmel és egyéb cifra matériával vonják be és ne sárga szeggel verjék ki reá a halott nevét.¹²³

Az ősemernek pogány hite sugalmazta, hogy legszükségesebb házi eszközeit, fegyvereit, ételes-italos edényeit magával vigye a sírjába is. A debreceni halottat pedig a keresztyén szellemtől megnemesült áldozatos szülei

¹²² Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 238—239 l.

¹²³ Szűcs J.: Debrecen város történelme. III. 871. l.

szeretet, testvéri ragaszkodás, házastársi hűség és gyermeki hála díszítette fel gyöngyös pártával, öltöztette ezüst gombos dolmányba, adta reá aranypaszomántos selyem ruháját. A jobblétre szenderült családtag talán meg is hagyta övéinek : így tegyék koporsóba romlandó porhüvelyét.

Csáti Zsuzsánna hajadon leányt 1782-ben a halál jegyezte el magának. Temetéséről gondoskodó sógora összeírta, mit vitt magával a halál menyasszonya. Az összeírást megismétlem. Egy arannyal varrott pártát, pántlikával ; gyöngyszínű csipkés nyakbavaló keszkenőt, csipkés batiz ingvállat, zöld kamelot szoknyát, világos vasszínű kreditor vállat és csipkés fátyol kötőt. Mindez 41 frt. 82 dénárba került. Az összes temetési költség 79 frtra rugott.¹²⁴

A halottra rendszeren új alsó, felső ruhát adtak. Alája lepedőt tettek és szemfedővel takarták le. A gazdag civis épen úgy eleve gondoskodott fekete selyemmel kivarrott halotti lepedőről, mint a főurak, akiknek ezt a szokását báró Radvánszky Béla figyelte meg. A férti halottat meg is beretválták.

A gazdag polgárok örökösei a temetésre meg szokták volt hívni a szolgáló papon és kántoron kívül a többi papot és kántort is, a kollégium egész professzori karát. Némelyek a városi magisztrátus jelenlételét is óhajtották a végtiszességételen. Erről már a testamentumban gondoskodtak. A szolgáló pap tiszteletdíja — a stóla — egy pár tallér vagy egy-két arany. A koporsót és az epitafiumot — a fejfára szegezendő sírfeliratos táblát, öt vagy nyolc tógás diák vitte. Ezek személyenként rendszeren 1 frt. 20 dénárt kaptak. Jóval kevesebb járt az éneklő diákoknak és a kántorgyermekeknek. Százados szokás volt, hogy a szegénysorsú halott kikíséréséhez is meghívtak egy-két céhet. A testületi megjelenés díját mindegyik céh törvénye külön állapította meg. Nem sok volt. Egy-két forint. Az egervölgyi hitvallásnak megfelelően a temetéskor való harangozás szokatlan Debrecenben egészen 1855-ig. Régebben a halottas ház és udvar elejét homokkal hintették be, a kapuhoz pedig kitétték a koporsó fedelét.

Legfeleltesebb, talán még pogány eredetű temetési szokás volt a halotti tor, amelyet a reformáció sem tudott kiirtani. Oláh István szenátor halotti torán harmadfélmásza hús fogyott el. A megivott bor mennyisége megfelelő lehetett. Hiszen a szenátor ur pincéiben 468 cseber és 4 kanta bor feküdt. Ns. Tóth Istvánné Lénárffi Erzsébet kalmár asszony temetése a prédikátoroknak, professzoroknak rendelt 21 aranyon kívül 86 frtba került. Ebből 18 frt. 86 dénárt a halotti torra költöttek. Hajdu Mihály fazekasmester halotti torára is ugyanennyi ment el. A torozók megettek nyolc kövér ludat, négy forint ára egyéb húst, amely egy mázsát nyomhatott és nyolc kenveret. A derék mester mindenképen jó emlékezetet hagyott maga után. Vagyonából 1700 vonás frtot rendelt a kollégiumnak, ispotálynak és tanuló árváknak.

Minden gyászoló család felebaráti kötelességének tartotta, hogy a temetés után tehetségéhez képest alamizsnát osszon szét az utcabeli koldusok között.

Zoltai Lajos.

*

Die Tracht in Debrecen im XVI—XVIII Jh. (Zweite Mitteilung). Die Frauentracht. Über Haartracht der Debrecener Frauen sind wir wenig unterrichtet. Die Urkunden erwähnen des öfteren die schmucken Haarkämme. Die Unverheirateten trugen die *párta* = einen reifenartigen Kopfschmuck, die Verheirateten dagegen eine Haube, beim Hause vielfach ein Kopftuch, Schleier oder Spitze. Einen Hut kannten die Frauen dieses Zeitalters nicht.

Es wurden lange Hemden, Unterhemden und *ingváll* genannte obere gestickte Hemden getragen, die man mit Manchetten, Kragen, Krausen ergänzte.

Von den Oberkleidern stellt Verfasser fest, dass sie bis Ende des XVIII. Jhs. von der westlichen Mode wenig beeinflusst waren. Sowohl die Leibchen, wie auch die Röcke schmückte man mit reichen Spitzen, Passmenterie.

¹²⁴ Vár. Ltr. Rel. 1782 : 19 sz.

Allgemein verbreitet waren die Schürzen.

Ein meistens aus Schnüren hergestellter Gürtel ergänzte die Tracht. Auch die Frauen trugen den *mente*, den *ködmön* und den *köpönyeg*, ausserdem noch den *palást* (pelerinartigen Mantel).

Verbreitet waren die Hand- und Halstücher.

Angaben über Fusstracht stehen leider sehr spärlich zur Verfügung. Doch kann man soviel feststellen, dass die gelben und roten Tschismen durchaus beliebt waren. — Das Tragen von Handschuhen war allgemein. Einen Regenschirm kannten die Debrecener Frauen nicht: im Regen bedeckten sie sich mit einem dicht gewobenen Tisch-tuch. Der Schmuck war sehr beliebt. Armbänder, Fingerringe, Ohrringe, verschiedene Nadeln werden häufig erwähnt. Auch wird die Garberode eines jungen Mädchens, einer verheirateten Frau dargestellt.

Zum Schluss folgt die Beschreibung des Sterbekleides.

A JULIA SZÉP LEÁNY NÉPBALLADÁNK PROBLÉMÁJA.

A Magyar Tud. Akadémiában előadott folklorisztikai tanulmány.

Először is beszéljünk ennek a nevezetes költeménynek műfajáról. Nálunk a Julia szép leány teljesen egyedülálló jelenség. Pontosan megfelelő változata népköltésünkben nincs. Ellenben a finneknél olyan magas fokra fejlődött népköltés-tudomány, de méginkább a finn folk-lór tudományon nevelkedett észti kutatás több idetartozó példával szolgál. A legkiválóbb észti kutatók egyike: dr. Kallas Oszkár egész tanulmányt szentel ennek a műfajnak.¹

Ezekben a költeményekben mindig valamely gyermeknek — leánynak vagy fiúnak — szüleikhez való viszonya forog szóban. A leány vagy a fiú elmondja anyjának, vagy apjának, soha más személynek, hogy micsoda baj érte őt. Az eset hőse, akivel ez a valami történt s aki egyúttal az esetnek énekmondója, mindig a családhoz tartozó leány- vagy fiúgyermek. A költemény serdületlennek vagy már nagy legénynek (leánynak) nevezi a történet hőjét, aki ott él a családi házban, de az eset kezdetekor kinn jár valahol a házon kívül, attól nem messze, például pásztorkodik, mezei munkán van, a faluban jár stb. Mindenik dal három részből áll: 1. az elbeszélés, 2. annak ismétlése és 3. a vigasztalás.

Ugyanis az esemény, mellyel a dal kezdődik, mindenkor szomorú: szerencsétlenség, mellőzés, sértődés, mely a hőst érte. Elvesztek például a rábizott állatok: vagy ellopták, vagy a vadállatok ették meg; máskor kigúnyolják a dal hőjét rongyos ruhája miatt; vagy a hősnő csinos ünneplőjét rossz gyerekek tönkretették, stb.

A folytatást stereotip átmeneti formulák vezetik be. A dal elmondja, hogy a hős sírva hazasiet, jönnek a szülők és tudakolják a sírás okát.

Ezután következik az esetnek szóról-szóra való ismétlése. Innen az a név, amelyet dr. Kallas adott ezeknek a daloknak: ismétlődalok. A hős tudniillik az említett kérdésre megadja itt a kívánt felvilágosí-

¹ Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie. I. Folkloristische Untersuchung. Helsingfors, 1901.

tást. Ez abban áll, hogy előlről kezdve és semmit hozzá nem adva, újra elbeszéli az egész eseményt.

Egy átmeneti sor: „Ne sírj gyermekem“, vezeti be a harmadik részt: a vigaszt. Ebben a szülők igyekeznek megnyugtatni a síró gyermeket, megállítani könnyeit. A vigasz rendszeren rövid: magában a házban minden megvan, amiért a gyermek síránkozik, minden mód megvan tehát arra, hogy a szenvedett kárt jóvá tegyék. Ellopták a lovakat? — van elég az istállóban; farkas tépte szét az igavonó állatokat? — majd újakat szerzünk be; csuffá van téve a ruha? — különbek vannak ott a kiskamrában. Az egyik ilyen elbeszélés szerint, amely az elveszett libákról (Haned Kadunud) szól, a szülők nem tudnak segíteni, hát a leány maga kerekedik fel, hogy megkeresse libáit.

A dalok szerkezete dr. Kallas véleménye szerint olyannyira határozott és különálló, az átmeneti formulák pedig mind tartalmukat, mind pedig alakjukat tekintve többnyire olyan hasonlóak, hogy ezeknek az újraismétlődő daloknak tipologiai összetartozásához nem fér semmi kétség. Az ily dal csak egyszer születhetett meg. Az elbeszélés tetszésre talált valahol, utánozták, t. i. az eredeti tárggyal rokon új meg új témákat ugyanazon alakban dolgozták fel. Itt tehát nem variánsok alakulásáról, hanem más meg más témának önálló feldolgozásáról van szó. A változatoknál az az eset forog fenn, hogy az egész költemény szőröstül-bőröstül átmegy más dalterületre s annak sajátos nyelvéhez, költői hagyományaihoz, lokális színéhez és egyéb viszonyaihoz alkalmazkodik; lokális szint kap, pl. használt családi- és keresztnemek beiktatásával stb. Az ily önálló feldolgozások azonban nem mennek vissza mindig az eredeti első példára. Különböző helyeken jöttek létre; utánoztak ugyan valamely előbb már ismeretes költeményt, amely maga is már utánezat lehetett, de minden ilyen dal egy-egy költő eredeti leleménye. Az elbeszélés formáját és az átmeneti sorokat a költő valamely kezeügyében levő példából kölcsönözte s ezáltal környezetének izléséhez igyekezett közelebb hozni az új dalt.

Ez nem jelenti azt, hogy a dalok, mindegyik a maga eredeti szerkezetében, ne mentek volna át maguk is a variáns-keletkezés folyamatán. Mindenik megtette ezt az utat, amint erről bőven tanuszkodnak az ezerszámra menő észti népköltési adalékok. Kallas tüzetes boncolókés alá veszi, a roppant tömegeből kiemelve, az ismétlődő alakokat valamennyit. Fejtegetései rendkívül tanulságosak és valóságos mintául szolgálhatnak arra, hogy ahol kellő anyag áll a folklórkutató rendelkezésére, hogyan kell a meglevő anyagból az illető dal eredeti, ősalakját helyreállítani.

A folklórtudós feladata ugyanis az, hogy amennyiben lehetséges, helyre állítsa minden dalnál azt a szerkezetet, mellyel a dalköltő útnak eresztette új költeményét. Észt és finn rokonainknál a változatok, mint már említettem, többnyire kellő bőségben állnak a kutató rendelkezésére. Ott tehát sikerrel dolgozhatnak a folklórtudomány. Nálunk, sajnos, egyesegyedül a Regös Ének név alá foglalt dalok vannak némi teljességgel összezyűjtve. Ezekre nézve tehát a rekonstrukció lehetséges. Egyéb daloknál azonban csaknem mindig áthághatatlan akadályok gördülnek elénk. Két-három, vagy négy-öt változat korántsem nyújt biztos alapot a következtetésekre. Így vagyunk a mesékkel is.

Dr. Kallas úgy jár el az észti újraismétlő dalok változatai körül, hogy Krohnék, a finn folklórkutatás nagy mestereinek földrajztörténeti módszerét követve, mindenekelőtt azt igyekszik megállapítani: hová való, mely vidéken termett az illető dal. Ahol a dalnak szülőhelye van, ott keletkeztek az átmeneti formulák is, amire már rámutattunk fentebb. Ezeket ott a leelőhelyen vagy valamely már meglevő ilyenféle költeményből vették át, vagy némileg változtattak is rajtuk. Minél messzebbre vándorolt a dal, annál nagyobb változásnak voltak kitéve éppen ezek az átmeneti formulák. Más dalokból iktatták be őket, vagy elcserélték az eredeti szöveget helyi vagy máshol talált szöveggel. Az átmeneti formulák összevetése arról győz meg, hogy a különbözőség kevésbé függ attól, hogy melyik dalterületen adják elő a költeményt. Minden dalterületnek megvan a maga szokásos ilyen formulája, amelyet valamennyi otténekelt újraismétlő dalnál alkalmaznak. A helyreállítás céljából minden ilyen beiktatott sort helyesen csak annak a helyi körzetnek dalváltozataiból szabad felvenni, amelyet a vizsgált költemény szülőhelyének tekint a kutató.

Az észti újraismétlő dalok ezen átmeneti formulái között igen kevés az eltérés. Az egyik csoportban például ez a gondolatmenet tűnik elő: 1. A hős sírva megy haza. Pórus járt, ez facsart szemébe könnyet. A dal egy-két sorban intézi el ezt a közbevetett részt.

2. A hős mindig: *én*. A kérdés az: „ki találkozik velem?” Ilyen kérdéssel folytatódik azután a dal, de többször csupán annyit mond: „szembe jó velem atyám”, illetőleg „anyám”, vagy mindakettő. Olykor egy-egy helyi meghatározás csatlakozik a szöveghez, kapcsolatban a szülők nevével; pl. „anyám a kapuban fogad, apám a falusi utcán”.

3. „*Mit sírsz gyermekem?*” A szülő ugyanis meglátja síró gyermekét, érdeklődik a könnyek oka iránt. Néhol meg is mondja a költemény: „anyám (atyám) azt kérdezte”. Legtöbbször azonban csak a 2. alatt említett kérdést mondják el, minden további bevezetés nélkül. A „leányom” vagy „fiam” megszólításhoz rendszeren hozzájárul ez a jelző: „fiatal”.

4. „*Azért sírok, kesergek*”. A gondolat sokszor egy ellenkérdés formáját ölti: „Miért kesergek, anyám, — miért gyászolok, atyám?” Olykor hozzáteszi a dal: „Hallom ezt és így felelek”. A felelet abból áll, hogy *ismétlődik az elbeszélés egész első része szóról-szóra*. A gyermek elmondja a balesetét, a szülők vigasztalják. Ez a rész: a vigasztalás, vagy átmenet nélkül kapcsolódik az előzőhöz, vagy pedig olyanféle bevezetés előzi meg a vigaszt, amint ilyen esetekben a szülő és gyermek között rendszeren a mindennapi élet során is történni szokott: „Ne sírj fiam (leányom)”. Arra is van eset, hogy ez elé a bevezetés elé odateszik átmenetül: „anyja (atyja) érti és így szólal”.

Íme az észti újraismétlő dal szerkezetének váza. Lássunk egy példát, a *lopott ló* (Hobune Varastatud) esetét dr. Kallas helyreállítása szerinti fordításunkban:

Elindultam az erdőbe,
jókor reggel ünneplőbe,
hétköznap meg esti órán.
Mit találtam ott az erdőn?
Márccal volt az erdő teli,

minden bokor pálinkával,
a borókás borocskával,
fagyökerek gyöngye sörrel.
Ittam kortyot egyet kettőt,
még egy harmadikhoz fogtam:

Álomhegyen elszunnyadtam,
 álomhalmok oldalában.
 Jött egy tolvaj a cserjésből,
 egy más meg a tölgyerdőből,
 elnyargalt a jó lovammal,
 szép tízmárkás kalapommal,
 százmárkás nyeregkapámmal.

Sírva mentem hazafelé,
 anyám megfog a kapuba,
 apám a falusi utcán:
 „Mit sirdogálsz, ifjú legény?”
 Minek sírok, én atyuskám,
 minek sírok, én anyuskám?
 Elindultam az erdőbe stb.

Innen kezdve azután ismétlődik az egész történet elejétől egészen idáig. Követi ezt a vigasz:

Ne sirdogálj, ifjú legény,
 van három lovunk is itthon,
 egyike cérnába takarva,
 másika selyembe kötve,
 harmadik arannyal írva,
 ezüst fonállal bevonva.
 Az a cérnával takart ló,

az a te lovad, az igás;
 az a selyemmel bekötött
 a te lovad, a kocsizó;
 az az arannyal írott ló,
 az ezüstfonállal bévont,
 a te kérői lovacskad.

Vessük össze a tipikus észti újraismétlő dal szerkezetét a Julia szép leányéval.

Az egyezés feltűnő. Mindakettőben elmegy a leány hazulról és olyasmi történik vele, amiért Juliánk is méltán sírhatna. De ő, pedig leány (igaz, hogy székely leány) — nem sír, hanem ehelyett előadja szintúgy szóról szóra, mint az észti költemény, a vele történeteket. És itt már nem ő az énekmondó, hanem első személyben beszél ő is, mint az észti leány. A különbség az, hogy a vigasztalás helyett Julia kéri meg anyját: sirassa el őt, mert hiszen — mint tudjuk — az égbe kell mennie. Juliánk anyja szót fogad és elsiratja leányát.

A dal azzal fejeződik be, hogy a hallott elbeszélést az anya, most már maga is mint énekmondó, kibővíti: a maga látomását, a mennyei jelenetet hozzáfűzi leánya elbeszéléséhez.

A vigasz tehát hiányzik nálunk. De a költemény szintúgy három részből áll, mint az észti. Amott a leány az énekmondó, emitt a költő adja elő az eseményeket. Julia pedig ismétli ugyanazt első személyben. Az észti szerkezet szerint mind a bevezető szöveg, mind az ismétlés a leány szájába van adva. Ott a szülők és a dal hősnője között átmeneti formula közbevetésével párbeszéd fejlődik ki.

Az eltérő tárgynak hasonló szerkezetű feldolgozására egy másik ismétlő dalt mutatunk be; itt nem fiú, hanem — mint a Julia szép leányban — egy hajadon a dal hősnője. Haned Kadunud: Az elveszett ludak c. költemény — szintén *Kallas* helyreállítása szerint — fordításunkban így szól:

Édes anyám, én ajnározóm.
 mással más munkát mivelhetsz,
 A legénnyel a legfőbb munkát,
 én rám kötsz ily könnyűmunkát:
 legeltetnem libakondát,
 libakondát, tyúkot, csirkét,
 laposlábúakhoz lássak,
 bütyöklábúakkal bánjak.

Vezetem libáim vízre,
 ugarra üzöm a csirkét.
 laposlábuim nyiresbe.
 Jön egy rossz madár a héja.
 [— — — — — — — ?].
 Hajtom a libát a vizrül,
 üzöm tyúkjaim ugarról,
 laposlábuim a nyírbül,

- bütyöklábúim a rétről.
Haza térek nagyszomorún,
komor kedvvel tűzhelyünkhöz.
Ki kérdezi a kesergőt?
Anyja kérdi a keservest:
- B „Mit sírdogálsz, ifjú lánykám?”
Mit siratozok, én anyácskám.
- C 25—41 = 2—18.
- D „Légy csak nyugodt ifjú lánykám!
Rabot rendelek keresni,
legényt a libákra lelni.”
- „Édes anyám, én ajnározóm
Rab dehogy lel a libákra,
legény nem lel a madárra.”
Én kicsiny hát magam mentem,
véges-végig a lapályon,
- E le a birtok belsejéig.
Találok szántóvetőt tízet,
kilenc boronáló bérest.
Faggatom a szántóvetőt,
hadd hallom boronálók hangját.
Nem szól ám a szántóvető,
boronálónak nincsen hangja.
Fogom a szántónak süvegjét,
boronálónak jó csikáját;
szól akkor a szántóvető,
boronáló bezzeg beszél:
„Eredj el a tagra innen,
a libáid ott levágták.”
Hát elmentem a tagjukra.
Mit adtak, hogy üljek arra?
Széket adtak, üljek arra:
libáimnak volt a csontja;
tettek is a székre vánkost:
libáimnak tolla volt a.
Ennem ottan mit kínáltak?
Húsát én saját libáimnak.
Mit kínáltak innom végre?
Libáimnak volt a vére.

Látjuk, hogy az átmeneti formula egyetlen sor: Mit sírdogálsz ifjú lánykám? A vigasz három sort tesz ki, de a lány nem éri be vele, maga indul elveszett állatait keresni. Nálunk a székely dalban szintén csak egyetlen sor az átmenet magához az ismétlődő elbeszéléshez: „Az anyjához fordul Julia szép leány.” De vigasz nincs; ellenben Julia felhívásával, hogy sirassa el szülője s az anya sirásával folytatódik a vers.

Igen nevezetes része a költeménynek ez a sirató. Tartalma feljogosít egy föltevésre. Itt egy teljesen újszerű képsorozat van, s ebben az anya igazán költői szókkal leánya születésének, serdülő korának és halálának képét festi. Az egész folyamatot saját anyaméhe rajzásával és a méz rendes érési folyamatának vonásaival írja le. Ily leírás csakis anyai érzésből fakadhatott; a költeménynek szerzője csakis nő, mégpedig olyan nő lehetett, aki már több gyermeket hozott a világra.

Mert az anya szavaiból az is kitűnik, hogy több leánya van. Julia a legkisebb és nyilván leggyengébb, afféle vakarcs. Virágos kertnek nevezi együttvéve az anya a gyermekeit. Egy gyermekről nem mondhatná, hogy kert. Az legfeljebb *virág* vagy *ág* lehetne. Az ismert népdal szerint:

Édesanyám rózsafája —
én voltam a legszebb *ága*.

T. i. rózsafa a szülő, ág a leány.

Továbbá „első raj méhemről” beszél az édesanya. Más szóval ez annyi, mint „méhemnek első gyümölcse”. Rajméh a. m. méhraj. A gyöngye lépecskét úgy kell érteni, hogy Julia még kisleány. A lépecske azonban sárgulni kezd, vagyis a kisleányból serdülő hajadon lesz. A sárga viasznak „földön futó füstje” pedig azt fejezi ki, hogy Julia meghalt, csak a füstje, vagyis az emléke marad a földön, lelke: a „mennybe ható láng” az égbe száll.

Erről a mozzanatról, a megtörtént mennybe menetelről számot ad az anya, midőn elmondja saját látomását, nyilván már leányának holtteste mellett:

A mennyei harang húzatlan szólalék,
a mennyei ajtó nyitatlan megnyilék,
jaj, az én leányom oda bévezetek!

Az előbbi két sor viszhang a Regős Ének csodaszarvasának leírásából: a szarvast fényborító százezer szövétnek vagy misegyertya gyujtatlan gyullada, oltatlan aluda.

Úgy foghatjuk fel az egész elbeszélést, mint egy haldokló leánynak lázálmából eredő szavait. Júlia nem élte át, amit elmond anyjának. Álomot látott és ez álom mint igazi élmény áll lelki szeme előtt. Igazságnak tartja minden szavát s azért fordul — mint az iménti észtdalban a leány — másodszor is anyjához, hogy sirassa el őt, ami meg is történik, valóban ihletett szavakkal. Az anya szintén látni és hallani véli mindazt, amit a költemény ezen utolsó részében elmond. Leánya ekkor már halott, s így valóban illenek rá az anya befejező szavai: „Aj, az én leányom oda bévezetek.”

Utalunk itt még egy másik, szintén naturalisztikus felfogásra, mely a messze Ázsiába utal. Középpázsiai karavánutasoktól való az a tudósítás, hogy útjuk közben nagy hirtelenséggel olyan tölcésrszerű ciklon támadt, mely elől a meglepett utasok csak úgy menekülhettek, ha nagy-sietve leszálltak tevéjük hátáról, a teve hasa alá bujtak és teljes erővel megkapaszkodtak a teve lábában, máskülönben az orkán elkapja és hír szerint egészen a jeges tengerig viszi a felragadott embert, úgy, hogy soha többé viszont nem látja senki. Ezt a magyarázatot csak a teljesség kedvéért idézzük: hogy alapos-e vagy sem, ellenőrizni nem bírjuk.

Ehhez hasonló naturalisztikus magyarázattal a finneknél nem ugyan a folklórtudomány, hanem inkább a képzőművészet él. Valamely sajátságos, fizikailag még meg nem magyarázott légköri tűneményekre vezetnek vissza a levegőbe ragadott fiú vagy leány költői képét. *Keinänen* finn festőművész, több ily kísérlete közt, a Kalevala egyik énekében a szivárványon ülő s arany vásznat szövögető leányt ábrázolja így, akivel a rege szerint Väinämöinen találkozik és hívja csónakába a leányt, ez azonban nem fogad szót neki. Az ide vonatkozó kalevalai sorok szerint szól az öreg Väinämöinen, maga mondja, így en ejti:

Nem utolsó ember ám az,
Nem is éppen álmos fajta,
Ki a ködben el nem süpped,
Nem bukik el burhanyóban.

(A XL. runo egyik variánsából.)

Setälä a csodamalomról írt hatalmas művében* ezt a jelenetet hitregei hagyománynak tartja. Ugyanő a népi képzelet ilyenféle alkotásai

* Sammon arvoitus. (A szampo rejtélye) Isien runous ja usko. (Az ősök költézete és hite). Helsinki, 1931.

sorában a felhőbe ragadott leánynak regéjét szintén mitologiai magyarázattal idézi.

II.

És itt visszatérünk a Júlia szép leányhoz. E költeménynek számos tárgyi megfelelője él az észti és a finn nép ajkán. Aarne Antti finn professor alapos tanulmányban foglalkozik a felhőbe ragadottnak énekével.** Ilyen dalok, amelyekben egy leányt vagy fiút felhők közé ragadnak, szép számmal népesítik be a finn dalmezőket. Ezek nem követik ugyan az észti ismétlődő dalt vagy ennek a mi Szép Júliánknál is meglevő szerkezetét, de tárgyuknál fogva épp oly közel állnak a Júlia szép leányhoz, mint az észti ismétlődő dalok műfajilag. Júlia szép leány mind a kettővel tartja a rokonságot. Műfaját tekintve, mint látjuk, teljesen egyezik az észti ismétlődő dalokkal; tárgyánál fogva pedig ez a finn dal szakasztott mása a mi székely népballadánknak A levegőbe ragadott finn leány vagy fiú — mert ott mind a kettővel megesik a dolog — édes-egy-testvér a mi szép Júliánkkal. Aarne professzor, tüzetes tanulmánya során, a tárgynak különböző feldolgozásait egytől egyig szemügyre veszi és belőlük — mint Kallas az észti ismétlődő dalok változataiból — helyreállítja az eredetinek föltételezhető szöveget minden egyes esetben. A temérdek változat alapján helyreállított egyik költemény első két sora elején az anyának két neve rímet képez, a második nem élő, csak a rím kedvéért beiktatott név. A dal fordításomban így hangzik:

Májukkajnen, én anyuskám,
Kájukkajnen, drága dajkám
hát leánynak lett szülője,
ötöt férjhez ad belőle,
hatodikat otthon hagyja.
Kit hagy otthon, minek hagyja?
Hagyja biz' ő Máje lányát,
hadd fogyassza kincsaranyját,
őrízze az ezüst halmát.
Fogyasztja is apja kincsét,
őrzi bátyjának ezüstjét.
(Fűz aranyat homlokára,
kékszínzalagot szemére),
vét vállára nyírfarudat,
vét fejére tövisfa-vedret,
megy a vízre vizet venni,
faluvégi kútból merni.
Onnan ötöt felragadták,
vízre mentiben elvitték.
Ki megy érte, ki kutassa?
Hát ki más, mint édesanyja?
Lábára cipőt hűz íme,
fél lábára ház küszöbén,
másra Máje ládikóján.

Megy keresni Máje lányát.
Rengetegben fut mint farkas,
megy mint mackó zord erdőkön,
mint nyulacska tőszegélyen,
mint evetke ágról-ágra,
mint menyét muhargyökéren.
Fölhág egy magas halomra,
egy hatalmas dombra dőndül,
hajkurássza itten egyszer:
„Máje lányom, jer haza!”
Máje lánya szóra szót ad:
„Nem mehetek, én anyuskám,
felhő fog fejemnél fogva,
felhő fia térdem' fogja,
burhanyó a lábam' bírja.”
Eredj haza én szülcéském,
főzzél árpából söröcskét,
malátából édes márcot,
hozz felhőnek egy üveggel,
felhőfiúnak egy mással,
harmadikkal burhanyónak:
Igy lesz onnan szabadultom.”
El- is elment anyja, otthon
főzött árpából söröcskét,

** „Pilviin ryöstetyn“ runo. („A felhőkbe felragadottnak“ éneke. Vähäisiä kirjelmä. (Kisebb íráások.) LXI. Helsinki, 1930.

malátából édes márcot,
 ad felhőnek egy üveggel,
 felhőfiúnak egy mással,

burhanyónak harmadikkal.
 Hazajutott Máje lányka.

A dal első és második sorában az anyának két neve van. De a második puszta rímjáték; olyan nincs, hogy az életben ily kettős névvel említsék a szülőt.

Tehát a testvérek itt is többen vannak, mint Júlia szép leánynál. *Aarne* professzor kétféle helyreállításokat mutat be a dal hőseinek neve (leány vagy fiú) szerint. Az utóbbiban t. i. a fiúcsoportban szintén több gyermekről van szó, de csak az egyikkel történik az előadott esemény. A gyermek mind a két csoportban visszatér szüleihez, miután az ajánlott eljárás (tűz vagy sör) megmenti a hőst szorongatott helyzetéből.

A történet tehát egészen más, mint nálunk; de az alap gondolat, hogy a földről a levegőbe, vagyis az égbe emelkedik a dal szenvedő hőse, mind a kettőben azonos.

Nem lehet szó arról, hogy ezek az észti és finn dalok ugyanolyan szoros kapcsolatban állnának a mi népballadánkkal, mint egymás között. Nem mennek vissza semmiféle a mienkkel közös forrásra. Hiszen már a versalak is kemény válaszfalat emel közéjük. A szorosabb kapcsolat mindig föltételezi a versalak azonos, vagy legalább hasonló voltát. Az észteknél és a finneknél az ősi nyolcas sornak egy szabad mozgású formája dívik, amely hol bővíülhet, hol szűkülhet. Nálunk a magyar alexandrinusi vers (jeléül annak, hogy ez sem valami újabbkori képződmény, semmi köze a más népeknél meglévő, ugyanígy nevezett versalakhhoz) az ősi nyolcas sor mellett közkeletű, a lírában és epikában egyaránt. Mind a nyolcas sor, mind az alexandrinus csekély különbséggel világszerte ugyanoly általános, mint a magyar költészetben. A betűrím is, mely a finn és észti népköltés egész területén uralkodik, szintén nemzetközi hagyomány. Hiszen például annak a gyönyörű nyelvi dalnak: *Dies irae* két kezdő sora is él vele a végrím mellett: *irae-illa (i—i)* magánhangzós betűrím, amelyeket ezrével ismerünk a Kalevalából; *solvet* és *saeclum* pedig mássalhangzós alliteráció. Az utóbbira művészi példákat nyújt nálunk a Mária-siralom, de Júlia szép leány is. Például az elején: *koszorúba kötni, magát ott mulatni*. Vagy Júlia szavaiban anyjához: *hadd halljam éltemben, hogy siratsz holtomban* — egész kalevalai betűrímeik. Kiválóan szép ugyanily szempontból az anya siratójában a lépecske földön futó füstje. De a végrím sem idegen e költeménytől. Szépen megállnak egymás mellett. Kétségkívül keletről került hozzánk is, északi rokonainkhoz is. Nyilvánvaló rím akar lenni Júlia szép leányban, még pedig középrím (ez sem újdonság népünkénél) a 3-ik sor: *búzavirág szödni, koszorúba kötni*. A továbbiakban is a végrím mellett a betűrímmel lépten-nyomon találkozunk. Ilyen például az égből lejövő fodor fejér *bárány*, a napot s a holdat szarva között *hozván*. Ugyanezt látjuk az ősrégi Virágok Vetélkedésében, amelyet egyedül a nyitramegyei Zóborhegyen és a Székelyföldön található változatai s némileg keresztényellenes színezete miatt legalább is Szent István korából valónak kell tartanunk. Feltűnő szép betűrímeik vannak benne. Mindjárt az elején: *Vetekedik vala háromféle virág: szóval fölfeleli szegfű szép virágszál (négyes betűrím!)*

De ugyanezzel a sorral végrimet képez a következő sor: szebb vagyok jobb vagyok annyiból *náladnál*.

Ezek a magyar betűrímek nem érik el azt a művészi fokot, amelyre gyakori példákat szolgáltat különösen a Kalevala és az észt népköltés. Itt ugyanis három alliteráló szó közül kettőben szabályszerint nemcsak *egy* mássalhangzóra vagy magánhangzóra, hanem az *egész szókezdetre* kiterjed a betűrím. Erdélyi János méltán adta ezeknek az „előrim” nevet. A finnen még arra is van egy példa, hogy a betűrím teljes két szótagra terjed, vagyis a két alliteráló szónak csupán a vége különbözik.

Feltűnő a Júlia szép leányban, hogy a dal utórésze, melyben az anya elsiratja leányát, végrim nélkül van. Mindamellett sokkal szebb ez a képsorozat, mint a kezdetlegesen rímelő (közzi-rendi stb.) sorok mind. Ez a tapasztalat feljogosít arra a feltevésre, hogy ilyen lehetett az *egész vers*, mielőtt mai alakját, természetesen lassanként, felöltötte. A mai szerkezet mind a nyelvet, mind pedig a vers külső diszeit — rím, betűrím — tekintve, kétségkívül igen hosszú utat tett meg keletkezése óta mostanáig. A nyelv mindenkor az élőbeszéd nyelvhasználatához igazodik. Így van ez, valahányszor régi költemény egy nemzedék ajkáról a másikéra megy át. Mi vagyon ma, mi vagyon ma, — énekelték a pünkösdőlő dalt régente. A mai nyelvhasználat szerint lett belőle: Mi van ma, mi van ma; látni való, hogy nemcsak a nyelv, hanem avval együtt a versalak is más lett. Sőt néhol teljesen értelmetlenné is vált a szöveg: Mimi mama, mimi mama.* De az ily tünemények — ismétlem — korántsem zárják ki, hogy a napjainkban énekelt dalok egyike-másika, eredeti alakjában, évszázadokkal ezelőtt már megvolt. Nem egy esetben az értelmetlenné vált atak vezet nyomra. Ezt látni fogjuk alább.

Van eset arra is, hogy a régi dalnak egy-egy része az ősi nyelvhasználatot fenntartotta. Júlia szép leánynak nem egy sora, különösen az anya sirató szavai régibb időben vajmi kevésbé különbözhettek mai hangalakjuktól. Még a Halotti Beszédet (XII. szd.) és a Mária siralmat megelőzőleg is éppen úgy szólhattak ezek a sorok, mint ma:

Leányom, leányom, virágos kertemben
Első raj méhemnek gyöngö lépecskéje,
Gyöngö lépecskének sárguló viasza,
Sárgo viaszának földön futó füstje.

A különbség főképen abban állhatott, hogy a ragok még nem illeszkedtek. Tehát viaszá-*nek* volt az eredeti szövegben.

Ezek a szép sorok mintegy rámutatnak a dal eredeti alakjára. Ezekből a régies színezetű sorokból ítélve, az eredeti szövegben nem volt végrím; volt alliteráció, de nem volt benne a *bárány*. Rajta volt egy kivételes költői tehetségű asszonyi lélek ihlete, s talán az egykor pogány ősök vallásos áhítatának olyan nyilvánulása, mely a nemzeti-

* Ezt és a hasonló jelenségeket bővebben megmagyarázza id. m. 9. l. A finn hagyományban még isten is támadt ilyen, a versközi helyzet szülte változás miatt. Egy kalevalai sor szerint: *aika | on maan | alle | mennä* = ideje a föld alá menni. A második versszak thesisébe hangsúlyos hosszú szótag került; ez megrövidülvén. *manalle* olvasat támadt, ahol *mana* töre (= Mana, alvilág) következett.

ség ősi szent állatát: a csodaszarvast tekintette az égi követség tisztére legméltóbbnak. Utóda a bárány lesz: a szarvas épúgy kiszorult, mint az ősvallás, amely teremtette.

III.

A fentiekben foglalkoztunk a Júlia szép leány *műfaji* állásával. Kimutattuk, hogy fenn a magas északon a költeménynek mind a tipológiai hovátartozóság, mind pedig a tárgy tekintetében megvannak a rokon kapcsolatai. Most még néhány megjegyzést kell fűznünk a költeményhez, újabban fölmerült adatok alapján.

Már említettük, hogy ez a különleges jellegű, költői szépségekben gazdag néphagyományunk a Regős Ének körébe tartozik. Odaátalja éppen az a rész, mely az égből leszálló bárányt írja le. A Regős Énekben, mint tudjuk, nem bárány, hanem szarvas jön le égi követül. Talán a leányért jön mint kérő. Semmiesetre sem a székely balladában hangoztatott célból, hogy a mennyei szent szűzek seregében esett hiányt kitöltse. Mennyei szent szűzek — mennyei harang — misegyertyák stb. közt csakugyan nincs helye a szarvasnak, bármily tisztelet övezte is különben; annál inkább utódjának, a báránynak. De a szarvasnak ilyen cél nélkül is megvan a kiváló jelentősége a Regős Énekben. A dal egyszerűen azért idézi a szent állatot, a magyar ősrége csodaszarvasát, hogy már pusztá megjelenésével áhítatot keltve, az üldözött regősök számára védelmet eszközölgjön ki s céljukat: a szerelmi varázslást, a kiválasztott párok összerögölését mintegy jóváhagyja.

Ez a szarvasének a dunántúli változatokban általános. Említett tanulmányom, mely a Regős Énekkel nyelvi és tárgyi szempontból tüzetesen foglalkozik, a szarvasnak *csodafejű* jelzőjét mutatta ki, mint eredetit. A többi, cifránál cifrább jelző részint az etimologizáló hajlam szülötteképen jött világra, részint valamely az ének előadása helyén ismeretes személynévhez kötötték a jelzőt, s a változást ez idézte elő, részint pedig két különböző olvasat egyesítéséből — *contaminatio* — keletkezett az új olvasat. Azonban megengedem, hogy más magyarázat is lehetséges. *Kallós* Zsigmond dr., aki egész mitológiánkat új szempontokból nézi át és vizsgálja felül, a *Csaba-fiú-szarvas* olvasathoz ragaszkodik. Felszínes vagy folklorisztikailag kevéssé isko ázott felfogással ez a konjektúra helyesnek látszhatik: *Csaba-fiú-szarvasból* épúgy keletkezhetett *csodafiú* és ebből *csodafejű* átírás, mint megfordítva: *csodafejűből* — különösen a székelyeknél — *csabafiú*, mert hiszen ott a Csaba királyliról szóló monda sokkal ismeretesebb volt, mint másféle magyar tájakon. sőt ott még ma is él. Ha én mindamellett a *csodafejű* szarvasban látom az eredeti elnevezést, annak nyomós oka van. 'Csodafejű' régi magyar kiejtés szerint: *csoda-féű*, vagy *csoda-féő* lehetett. Ehhez pedig a székely ballada szövegében *csoda fejár* nagyon kis lépés. Viszont ebből a *csoda fejár*-ból könnyen származhatott olyan újabb olvasat, melyben a betűrimalkotás kedvéért a *csoda fejár*: *fodor fejár*-ré lett. A betűrimnek ilyen hatására igen sok példát mutat fel a néphagyomány. A betűrim kedvéért új szók támadnak; *fodor* mint jelző szintén ilyen; ugyanis nem tulajdonságnév s itt mégis mint olyan szerepel. A tulajdonságnév: *fodros*. Mégsem ezt mondja szövegünk, mert az előzmény: *csoda fejár*, ily átírást kívánt.

Föltehetjük továbbá, hogy a *fodor fehér* és a *csoda fejr* olvasatok hatása alatt keletkezhetett a jelzőnek ez az egyik, dunántúli alakja: *Csudorfíu*. Már többször említett tanulmányomban kívánatosnak fejeztem ki azt, hogy megtudjuk, él-e *Csudor* családnév azon a helyen, ahonnan a *Csudorfíu* változatát följegyezték. Sajnos, erre az indítékra nem kaptam választ, világos jeléül annak, mily fogyatékos az érdeklődés nálunk ily kérdések iránt. Pedig ha előtűnne, hogy ott, vagy valahol dunántúli vidéken *Csudor* nevű család él, akkor — számos ily példa tanúsága szerint — bizonyosan kitűnnék, hogy lokális színezet alakította így a *csodafejr* jelzőt. Székelységi befolyásról, mégpedig éppen a Julia szép leányéről lehet szó a jelen esetben. Tudjuk, hogy a székely regősök karácsonytájt el szoktak látogatni a Dunántúlra, honnan üldöztetésük miatt vándoroltak volt ki a Székelyföldre. A *fodor fejr* olvasat ismeretes kellett, hogy legyen Dunántúl is, már akár bárányról, akár szarvasról volt szó az énekben. Így ez a vegyülékalkal: *Csudorfíu* szarvas, amelyet csak a Dunántúlról ismerünk, s a székelyeknél híre-hamva sincs, megtalálja természetes magyarázatát Valószínű, hogy a bárány nem járt Dunántúl, de a csodaszarvas, mint *fodor fejr* ott mégis megfordult, mert a *Csudorfíu* erre vall: *csodafejr* > *fodor fejr* > *Csudorfíu*.

Két igen érdekes véletlen egy újabb adattal szolgál a szarvasének olvasatának ama szavához, amelyet annak idején megkérdőjeleztem: * éppen a nemrég mult napokból egy Ugocsa megyében lejátszódó bűnpörnek törvényszéki tárgyalása, ezenkívül Móricz Zsigmondnak egy erdélyi tárgyú regénye fontos adatot szolgáltat tárgyunkhoz. Az említetem dunántúli változatok helyreállított szövege szerint azt mondja a csodaszarvas: homlokomon vagyon fölkelő fényes nap, oldalamon vagyon *árdeli* szép hold. Olvastuk az ujságokból az érintett bűnper kapcsán, hogy Nagyszöllősnél van egy *Fekete Ardó*. Mint családnév ez utóbbi szó országsherte elég gyakori. Budapesten is többszörösen találkozunk az *Ardó* névvel. Móricz Zsigmond pedig említett regényében, amely Ugocsa megye tájékán játszik, ugyanezt a *Fekete Ardót* említi. Már most ezen új adatok birtokában bátran elhagyhatjuk a kérdőjelet és föltehetjük, hogy Erdély régi neve *Ardel* volt. Fogolytábori gyűjtéseim során Fsztergom-Kenyérmezőn besszarábiai román hadifoglyoktól jegyeztem föl, hogy ott ma is *Ardel* a mi Erdélyünk neve. Van egy *ardeleana* nevű román tánc és van egy igen elterjedt román családnév: *Ardeleanu*. Szükségtelen tehát abból kiindulnunk, mint eddig tettük, hogy a román *Ardel* a mi Erdély szavunk román hangtörvényszerű mása. Ez csak addig volt fenntartható, míg nem találkoztunk az *ardó* = *erdő* névvel; *erdő* szavunknak olyan, más hangszínű mellékalakjával, ilyent ott számosával ismerünk. Főképp a Dunántúl elég gyakori eset, hogy valamely szó más-más hangszínből fordul elő népünk ajkán, pl. bolond: bölönd, hóbertos: hóbörtös, gombos: gömbös, sat. Nevezetes, hogy *ardó*, *erdő* szavunknak a rokonyelvokban is mély hangzós szók felelnek meg. Ennélfogva az idézett *árdeli* szép hold igenis helyt állt és ennek alapján *Erdély* ősi alakjául *Árdelt* kell föltételeznünk. Ebből az *Árdel*-ből éppen a székelyeknél és a dunántúli regölő terü-

* Id. m. 50. l.

leten szokásos visszaható hasonlással* támadt *Erdél* < *Erdély*. Naturalisztikus háttérül szolgál e magyarázathoz, már mint az *árdeli szép holdhoz* a természeti valóság, t. i. a holdvilág ott az erdélyi havasok közt valóban oly csodás szépségű, hogy aki nem látta, el sem is hiheti, hogy ez a bűvös látvány anyira megragadhatta székely regőseink képzeletét.

Uj dolog már most a fentiek szerint, hogy a regősök vándorlását a Székelyföldről a Dunántúlra nemcsak a Regős Ének neve alá foglalt dalkör egyéb kapcsolatai bizonyítják. Erdély régi nevének Dunántúl a holdvilággal kapcsolatban való említése: az *árdeli* < *árdeli* = szép hold, továbbá a *nayy hideg havasra* való hivatkozás, végre mint legcsattanósabb: a *csiki csákánybot* erre a vándorlásra meggyőzőleg utalnak. Mindezek a bizonyítékok a dunántúli változatokban fordulnak elő, éppenúgy, mint a szarvasének is egyes-egyedül ott van elterjedve.

Megállapíthatjuk ezek után: az, hogy a szarvas helyét a bárány foglalja el, mint követ Julia szép leánynál, valamint az, hogy a mennyei szüzek seregéről történik említés az idézett igen költől sorokkal: a már kereszténnyé letti erdélyi magyarságtól származó örökség. A csodaszarvas szájába nem illettek volna bele ilyen magas fogalmak. Az ő égi lakása olyasféle szerény uradalom lehetett, mint ahonnan a vogul énekekben a kiscgazda megjelenésű Numi Tárem atyaisten a szarvasnál is hatalmasabb medvét kötélén a földre lebocsátja. Mi ez az égi lakás a kereszténység tündöklő menyországához képest!

Hogy a bárány lett volna az égi követ a kereszténységet megelőző pogány korban, merő képtelenség. Ez a tiszttség csakis a csodaszarvast illette meg azokban az előidőkben.

E hitregei nagy állatnak a szarvasének változataiban oly tündöklő fellépése az ő gyujtatlan gyulladó, oltatlan aluvó százezer szövétnekével és misegyertyáival szintén új aláfestés, már keresztény költői képzelet műve. A Julia szép leány égi követének ugyanily felcicomázása akkor történhetett a Székelyföldön, mikor dunántúli regőseink már ott voltak ugyan, de még a csodaszarvast szólaltatták meg a Regős Énekben. Az ismeretlen, de már keresztény asszonyköltő alakította ki a nyers pogány szerkezetből a ma előttünk levő és iratlan irodalmunk legszebb kincsei közé tartozó remeket, amelyről túlzás nélkül elmondhatjuk a székely virágénekekkel:

Gyöngy vagy, szívem, gyöngy vagy,
Gyöngynél is gyönygebb vagy,
Ezüstnél, aranynál
nálam kedvesebb vagy.

Vikár Béla.

*

Die Volksballade „Julia szép leány.“

Die ungarische Volksballade vom „schönen Mädchen Julia“ steht in Anbetracht ihres Inhaltes und ihrer Kunstgattung ganz allein unter den ungarischen Volksdichtungen. Béla Vikár befasste sich mit dem Gegenstande dieses ergreifenden Gedichtes. Der Vortrag wurde in einer Sitzung der Akademie der Wissenschaften unterbreitet. Ver-

* L. a székelyeknél pld. borstörő > böstörő, armén > ermén (Udvarhely m.), hanem > henem; haneha > heneha, peregács > parapács (Krizsa).

fasser wies nach, dass die Ballade, was die Konstruktion anbelangt, enge Verwandtschaft mit den von Dr. O. Kallas behandelten estnischen „Wiederholungsliedern“, in Betreff des Inhaltes aber mit den finnischen Bearbeitungen des in die Wolken aufgehobenen Mädchens oder Jünglings (Pilviin ryöstetyn runo) innehat. Diesen Gegenstand hat der finnische Forscher Dr. A. Aarne bearbeitet; die ungarische Volksballade stimmt inhaltlich vollkommen mit den von A. Aarne behandelten finnischen Bearbeitungen überein; sie ist uralt in Siebenbürgen, bei den Székeln und wurde ursprünglich von einer alten Frau erdichtet.

„IRJA FEL A FALEVÉLRE...”

A magyar fiatalság szerelmi bánatában rendszerint beéri azzal, hogy fájdalmas lelkiállapotáról őszinte vallomást tesz s kiéneklí országvilág előtt, hogy „nincsen olyan árva, mint én“, vagy „aki volt szeretőm, elhagyott.“ Van azonban néhány népdalunk, amely arról tanúskodik, hogy nem volt mindig elegendő balzsam a fájószívnek a fájdalom pusztá kiéneklése. E népdalok maguk a boldogtalan szerelmeseknek bizonyos, régiüzű hagyományos szokás alapján olyan eljárást ajánlanak, amely alkalmas a nemkívánatos lelkiállapot megszüntetésére.

Igy:

Kinek nincsen szeretője,
Menjen ki a zöld erdőbe;
Irja fel a falevélre,
Hogy nincs neki szeretője.¹

Vagy eképen:

Kinek nincsen szeretője, babája,
Menjen el a zöld erdőbe, magába;
Irja fel a falevélre magára,
Hogy nincs neki szeretője, babája.²

Továbbá: (a két első sor, mint előbb)
Irja fel a falevélre bújába,
Hogy nincs neki tiszta inge, gatyája.³

Körösfői változat szerint:⁴

Kinek nincsen szeretője, babája,
Menjen el a zöld erdőbe, magába;
Irja fel a falevélre sorjába,
Hogy neki nincs szeretője, babája.

¹ Erdélyi: Népd. és mondák, I. 83. I. Ugyanígy: Színi K.: A magyar nép dalai. 63. l.; Magy. Népk. Gyűjt. I. 254. l.; u. o. XI. (Kriszta) 326. l.; Limbay: Magyar Daltár. I. 250. l.

² Erdélyi: id. m. II. 199. l.

³ Erdélyi: id. m. III. 42. l. A „tiszta ing s gatva“ hiánya is gyakran a szeretőnélküli állapot következménye. Erdélyi magyaroknál pl. a vadházasságban élő nő a férfival való viszonyát így szokta kifejezni: „Én mosok rá.“ Ha a nő a férfit elhagyja, a férfi ruhája szennyes marad.

⁴ Bartók—Kodály: Folkssongs. Budapest. 120. sz. Pop. Lit. Society.

Itt a „sorjába“ bizonyára annyit jelent, hogy nem elég a panaszt csak „a falevéltre“ írni, hanem a falevelek egész tömegére.

Egy 1800-ban lejegyzett változat⁵ tanácsa ez :

Kinek nintsen szeretője,
Menjen a Völgyi erdőre,
Írja nevét levelére,
Hogy nincs néki szeretője.

Eszerint a falevélen a panaszosnak a panasz tárgyán kívül még nevét is kell közölnie.

A cseszneki változat⁶ az előzők nyomán jár.

Ennek a kislánynak nincsen szeretőjje,
Ha nincs szeretőjje, mēnjēn az erdőre,
Írja föl a cserfa, írja föl a cserfa
Csipkés levelére !

Egy székelyföldi változat⁷ már félig romlást mutat, félig új helyzet-
hez alkalmazkodva újabb eljárást ajánl.

Kinek nincsen szeretője,
Menjen ki a zöld erdőre,
Szakasszon egy falevelet,
Adja annak, akit szeret. (?)
Kinek meghalt szeretője,
Menjen ki a temetőre,
Írja fel a vaskapura,
Hogy szívének mi a bűja.

Itt a falevél szerepe elhomályosodott. Ezt a szerepet azonban át-
veszi a temető vaskapuja, amely épen olyan alkalmas arra, hogy rajta
az árván maradt szerelmes búját-baját közölje.

A csongrád-megyei változat⁸ a fentiekől már bizonyos tekintetben
eltér.

Kinek nincsen szeretője, babája,
Menjen ki a zöld erdőbe bújába,
Írja fel a fának ágára,
Hogy nincs szeretője, babája.

Hasonlóan a következő:⁹

Kinek nincsen szeretője, babája,
Menjen ki a zöld erdőbe bújába,
Írja fel a legszebbik fára,
Hogy nincs szeretője, babája.

A faágra, a „legszebbik“, azaz : legnagyobb fára való írás már
nyilvánvalóan az írás és a metszés, vágás képzeteinek összezavarása

⁵ Közölve: Ethnographia. 1929. 117. l.

⁶ U. o. 47. l.

⁷ Magy. Népk. Gyűjt. III. 158. l.

⁸ Magy. Népk. Gyűjt. II. 132. l.

⁹ Limbay: Magyar Daltár. I. 155. l.

folytán került a szövegbe, amint a szegedi alsótanyai változat világosan mutatja.¹⁰

Kimögyök a zöld erdőbe,
Fejszét vöszök a kezembe,
Belevágom a száraz fába,
Én vagyok az igaz árva.

Az előbb felsorolt változatok azt tanácsolják, hogy a boldogtalan szerelmes menjen egyedül a zöld erdőbe s a falevelekre nevével együtt írja fel, hogy nincs szeretője. Az utóbbi változatok tanácsa az, hogy bújat a fa ágára vagy a legszebb fára rójja rá. Ezt az utóbbi tanácsot naiv szerelmesek még ma is Európaszerte követik, amiről erdőkben, ligetekben a törrel átszúrt szívnek egy-egy hatalmas fa kérgén gyakran látható, éles szerszámmal bevágott rajza s emellett a bemetsző nevének kezdőbetői közismerten tanúskodnak.

A boldogtalan szerelmesek állapota és sorsa a népi gondolkodásban mindig meleg részvét tárgya volt, ezért a nép dalaiban ezek számára olyan tanácsot akart adni, amelynek hasznosságáról saját szerű hite szerint maga is meg volt győződve. Ennélfogva a kétféle tanács lényege egy és ugyanaz: a szerelmes a falevél és a fakéreg útján forduljon panaszával a mindenséghez, mert annál meghallgatásra, megértésre s vigasztalásra talál. Az írás a fa levelén s a bemetszés a fa kérgén mindenkihez és mindenhez, élőhöz és élettelenhez szóló, segítséget kérő panasz, amely számít a mindenség vigasztalást nyújtó részvételére.

A gondolat tehát, amely e daloknak tartalmat adott, minden ízében a kezdetleges animisztikus felfogásban gyökerezik.

Népdalaink felfogásához hasonlót találunk két litván varázsló mondókában.¹¹ Ezek szerint aki azt akarja, hogy szeretője ne hagyja el, vegyen elő három falevelet. Az egyikre írja rá: „Jézus, Mária,” a másodikra: az érdekelt férfi, a harmadikra: a nő nevét. A faleveleket égesse el s háromszor egymásután mondja el: „Ugy szeress engem, mint József Máriát.” Vagy pedig: elő kell venni a mezei zsálya (salvia pratensis, Ness.) három levelét s egyikre rá kell írni: „Adám, Eva,” a másikra: „Jézus, Mária,” a harmadikra a férfi és a nő nevét. A felírás után a leveleket szintén el kell égetni.

A litván hagyományok a magyar népi felfogással abban egyeznek, hogy a szerelmesek nevüket fa vagy zsálya levelére írták, — a magyar részen azért, hogy a hiányzó szerelmi boldogságban részesedhessenek, a litván részen azért, hogy a meglévő boldogságot el ne veszítsék.

Két népdalunk a hasonló helyzetben való panaszkodásnak újabb formáját is megőrizte.

¹⁰ Ethnographia: 1926. 194. l. — Igen közel áll ezekhez a következő forma:

„Erdő, mező, halljátok meg panaszom,
Haragszik rám az én édes galambom.”

(Limbay: Magyar Daltár. II. 205. l.)

¹¹ V. I. Mansikka: Litauische Zaubersprüche. Helsinki. 1929. (FFC. 87.) 105 l. 188. és 189. számok alatt.

A székelly így énekel:¹²
 Elpanaszolom búmat egy madárnak,
 Kiénekli az egész világnak.

Szõregeen így dalolták:
 Majd elbújdosok én messzi földre,
 Messzi, messzi, a Duna szélire.
 Búm épanaszolom ott egy madárnak,
 Fütüűjje el az egész világnak!

Ezekbõl az is kiderül, hogy az elõbb tárgyalt dalok tanácsai szerint a szerelmesnek a fa levelén, kérgén csakugyan a mindenséghez kellett szólnia.

A hasonló felfogáson alapuló panaszkodásnak a hazai s az idegen folklore-ban van még más és más változata is. Ezek azonban az elõbbiektõl részint a fenntartó hagyomány, részint a közvetítõ alakját illetõleg különböznek.

Berze Nagy János.

„Schreib es auf das Blatt der Bäume.“

In mehreren ungarischen Volksliedern ist für hoffnungslos verliebte der Rat erhalten, dass sie in den grünen Wald gehen und ihre Klage entweder auf ein Blatt eines Baumes schreiben oder in die Rinde desselben einkerben sollen, um ihr Leid der Natur mitzuteilen und sich von ihr Trost zu erholen.

Ein ähnlicher Brauch ist auch bei den Litauern bekannt, die durch das Aufschreiben auf ein grünes Blatt vom Namen des Geliebten, ferner von dem des Heilandes und der Jungfrau, das Fortbehalten ihrer schon vorhandenen Glückseligkeit bezwecken.

Ferner ist der erst genannte Brauch in ganz Europa bekannt, indem in Wäldern und öffentlichen Gärten in der Rinde der Bäume von einem Dolch durchbohrtes Herz mit den Namen der betreffenden Personen eingekerbt häufig zu sehen ist.

Beide Verfahren beruhen auf einer uralten animistischen Auffassung.

FARKASGÉGÉN ERESZTETT . . .

Györffy István az Ethnographia-Népelet 1932. évfolyamában¹ egy közkeletû tiszántúli szólással kapcsolatban igen érdekes varázsló eljárásról ad hírt, amely a tiszántúli, erdélyi és csángó-magyaroknál még ma is él. Ez az eljárás abban áll, hogy a méhészkedõ magyarok a méheket tavasszal elõször a röpitõlyukba helyezett farkasgégén bocsátják ki, azzal a céllal, hogy a méhek „gonoszabbak” legyenek, el tudják úzni a kasba tolakodó tolvaj méheket, erõteljesebbek legyenek, gazdagon gyűjtsenek s az elhagyott kashoz biztosabban visszatáljanak. Ezenkívül használják a farkasgégét még azért is, hogy a lovakat arról itassák s a csirkét azon át etessék. A cél itt is hasonló. Az eljárás tehát azon a hiedelmen alapul, hogy a farkas gégéjében, amely az egész farkast helyettesíti, varázserõ van, s ha a méheket azon át

¹² Magy. Népk. Gyűjt. III. 195. I.

¹³ Kálmány: Szeged népe. III. 33. I.

¹ 82—85. I. L. még A Magyarországi Néprajza II. k. 23. I.

bocsátják ki e'öször, a lovakat, csirkéket azon át itatják vagy etetik, ezek az állatok olyan erősek, egészségesek lesznek, mint maga a farkas.

Ez a szimpatikus mágia körébe tartozó varázsló szokás Észak-európában a finneknél, észteknél és a svédeknél, Középeurópában a németeknél sokféle változatban szintén él még ma is, amint arról A. V. Rantasalo nagyfentosságú s a földműves egész évi foglalkozásaihoz fűződő babonás hiedelmeket rendszeresen tárgyaló művéből értesülünk.²

Rantasalo e művében részletesen és alaposan foglalkozik azokkal az eljárásokkal és hiedelmekkel, amelyek arra vonatkoznak: mit csinál a vetést végző férfi, ritkábban: asszony — a vetőmaggal, mielőtt elvetné s miért csinálja azt?

Adatai ekként tájékoztatnak:

A finneknél a répamagot vetés előtt a medve gégéjén eresztik át, hogy a tolvaj a mezőről a répát el ne vihesse. Ha valaki csak egy répát is lop, nyaklájást kap. Ugyancsak medve gégéjén önti át a vetőember a gabonát, de csak azt, ami elvetésre kerül.³ Szintén a finneknél a vetőember a medve gégéjéből készített gyűrűt tart vetőkosarában, a vetésnél a magvakat ezen a gyűrűn át veszi kezébe s ismét a gyűrűn át szórja a földbe.⁴ Hasonló célt szolgál a nyúl koponyája is. A gabona- és répamagot ezen eresztik át, hogy a vetés jól teremjen s a nyúl ne tegyen kárt a répa földön.⁵ Ugyanígy a répamagot a nyúl gégéjén s az árpát a nyúl bőrén öntik át háromszor egymásután, hogy az egerek kárt ne tegyenek.⁶ A répamagot átöntik még a mókus medencecsontján is, hogy a férgek a répát meg ne egyék.⁷ A vetőmagvat a holló fejcsontján kétszer a napjársának irányában, egyszer azzal ellenkezőleg eresztik át, hogy a vetés jó termést hozzon.⁸ Más helyen a répa-, karalábé- és káposztamagot az első kakukszó előtt megölt kígyó⁹ fején és bőrén bocsátják át. A répamagot háromszor egymásután így a rozsdá nem fog jelentkezni, mert azt a kígyó a földből kieszi, a férgek, nyúlak és madarak a földet békében hagyják, s ha tolvaj megy a földre és lop, mellfájást és „fogférget” kap.¹⁰ Ha árpát vetnek, a hangyabolyon lyukat fúrnak s a vetőmagot azon a lyukon kétszer a napjárása irányában, egyszer azzal szemben átöntik, hogy a gyökérférgesek a vetést meg ne egyék.¹¹ Használják erre a célra a csuka fejét is. A megfogott csuka fejét levágják s a vetőmagvakat a száján öntik át kétszer a napjárása irányában, egyszer azzal ellen-

² *Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen.* I. Sortavala. 1919. (FFC. 30.) — II. Sortavala. 1919. (FFC. 31.) — III. Sortavala. 1920. (FFC. 32.) — IV. Helsinki. 1924. (FFC. 55.) — V. Helsinki. 1925. (FFC. 62.) — A rokon párhuzamokat ennek a műnek II. kötete alapján fogom idézni.

³ Rantasalo: id. m. II. 98. l.

⁴ U. o.

⁵ Id. m. II. 99. l.

⁶ U. o.

⁷ Id. m. II. 99—100. l.

⁸ U. o.

⁹ A Szent György napja előtt megölt kígyónak a mi babonáink is varázserőt tulajdonítanak.

¹⁰ Id. m. II. 99—100. l.

¹¹ U. o.

kezőleg.¹² A répamagot még a ló koponyáján is átöntik, hogy az irigy szemét, aki nézéssel akarja a földet megrontani, fogja el a feketehályog, az üszög pedig menjen a boszorkánynak, aki szintén meg akarja rontani, az orralyukába. Így az irigység a vetésnek nem árthat.¹³ Hogy a földről a rontó varázslatot levegyék, a vetőmagot *kutya*, vagy disznó koponyáján öntik át.¹⁴ Az észteknél a vetőmagot az elvetés előtt farkas gégéjén eresztik át, hogy a gabona jól nőjön.¹⁵ A svédeknél az elvetnivalót vetés előtt medve gégéjén vagy három medvegégéből készített gyűrűn öntik át, hogy a vetésben a féreg kárt ne tegyen. A megvarázslott földet pedig a varázslattól úgy szabadítják meg, hogy a vetés előtt két-három marék magot csuka fején öntenek át s ezt a vetnivaló gabona közé keverik.¹⁶ A németeknél épen úgy, mint az észteknél a kölesmagot vetés előtt farkas gégéjén eresztik át, hogy a madarak a vetést el ne pusztítsák.¹⁷

A vetőmag varázslásánál az egyes állatok varázserővel bíró testrészein kívül bizonyos szent fák is szerepelnek. A finnek a vörös berkenyét szent fának tartják. Ha azt hiszik, hogy a földön az előbbi rossz termést rontó varázslat okozta, ebből a vörös berkenyéből *gyűrűt* készítenek s vetés előtt a magvakat *ezen öntik át*.¹⁸ Ha pedig a vadász azt akarja, hogy a rontó varázslat ne fogjon rajta, vadászszerecséje ne hagyja el s kutyájának jó szimata legyen, egytörzsű vörös berkenyének a koronáját lehajtják a gyökeréhez, ott piros fonallal megkötik s a vadászkutyát ezen a „gyűrűn” *hojtják át*.¹⁹ Szintén a finnek a magvakat vetés előtt háromszor az *erdei fenyő* kétágú galyja között is átteresztik s hangosan mondják hozzá a kívánságot, hogy egy mag tízet adjon.²⁰ Finn szokás az is, hogy az elvetendő zab egy részét nyírfa kérgeén bocsátják át s azt a vetőmaggal keverik össze, hogy a megrontott földet a rontó varázslattól megszabadítsák. A nyírfa kérget olyan tönkről veszik le, amely már belül elkorhadt. A kéreg így teljesen ép henger alakú csövet alkot. A magvak ilyen megvarázslása mellett a vetésnek sem a nyúl, sem a féreg, sem a rozsdá nem árt, sem más kár nem éri, de jól fog nőni és teremni. Ezt a nyírfa kérgeből használt csövet használja a halász, aki hálóját, s a vadász, aki puskáját s hurkait eresztik át rajta. Ezzel az „erdei népecske” segítségét biztosítják maguknak.²¹ Német-sziléziában a magot abroncson vagy égerfa galyjából font gyűrűn át vetik el, hogy a vetést a kártól megóvják. Tübingiában a vetőember vetéskor a búzát s az árpát égerfából font koszorún át veszi kezébe, hogy a magvakat a madarak a földből ki ne szedjék.²²

Ezen varázsló szokásoknál szerep jut a fémeknek is. A finnek-

¹² Id. m. II. 101. l.

¹³ Id. m. II. 102. l.

¹⁴ U. o.

¹⁵ Id. m. II. 103. l.

¹⁶ U. o.

¹⁷ U. o.

¹⁸ Id. m. II. 106. l.

¹⁹ Id. m. II. 106–107. l.

²⁰ Id. m. II. 107. l.

²¹ Id. m. II. 108–109. l.

²² Id. m. II. 110. l.

nél a három első vetőmagot a háziasszony jegygyűrűjén át ejtik a vetőkösárba.²³ Az észteknél általános szokás, hogy a magot olyan ezüstgyűrűn eresztik át, amelyet egy eljegyzésnél már háromszor használtak. Így vetik a lent is, amelynél kérik a Szentháromságot, hogy a len olyan tiszta legyen, mint az arany vagy az ezüst. Ezt az eljárást alkalmazzák akkor is, ha azt hiszik, hogy a földet valamely gonosz ember megboszorkányozta, mert így a mag jól terem s a növényt a földről senki sem tudja levenni.²⁴ A finnek, hogy a rontás a vetésnek ne ártsen, a vetőmagot kovácsolt vason vagy baltafokon eresztik át, a répa-magot háromszor szintén a balta fokán öntik át, hogy a termést a féreg ne bántsa, a lenmagot pedig tűzcsiholó vason bocsátják át, hogy a villám kárt ne tegyen a vetésben.²⁵ Holsteini németeknél a vetőmagot a kocsikerék küllői között, a svédekéknél a puska csövén is áteresztik. A varázserőt itt a tűz jelenti, mellyel a puska szoros kapcsolatban van.²⁶

Itt csak mellékesen jegyzem meg, hogy Hegyszentmártonban (Baranya-vm.) a tehén hasznának elvétele ellen úgy védekeznek, hogy a tejet aranygyűrűn át fejjik a sajtárba.

Varázseszközül szolgálnak még a finneknél egyes ruhadarabok s az emberi test egyes részei. A vetőember a magot vetés előtt feleségének kabátja és inge között vagy felesége keblén át engedi a földre, vagy pedig, amikor asszony a vető, az első kosár vetőmagot sajtát keblén át ereszti a földre s utána háromszor a lába között hátradobja minden irányban. Így a földet varázslással senki sem tudja megrontani s a termés szépen fejlődik.²⁷

Amint a felsorolt párhuzamokból látjuk, a vetőmagot, amely egyes állatok testrészeivel, szent fának gallyaival, nemes vagy nem nemes fémekkel, ruhadarabokkal vagy emberi testrészekkel körülvett területen megy át, az ezeknek tulajdonított varázserő védi meg attól, hogy a belőle keletkező vetést kár érje, vagyis ez az eljárás biztosítja a jó termést, mint a magyaroknál a méheknek a farkas gégéjén át való eresztése a méhek egész évi egészséges állapotát, vele együtt a gazdag mézgyűjtést és a tejnek az aranygyűrűn át való fejése a tej tisztaságát, értékes részeinek boldog birtoklását. A varázsló szokás itt már a néplélektanban szélesebb területen érvényesülő *mágikus kör* képzetével kapcsolódik.

A magyar méhészszerzés az észak- és középeurópai népeknél található, hasonló célú varázsló eljárás változata s hozzánk bizonyára német közvetítéssel jutott el.

Berze Nagy János.

Durch die Wolfskehle getrieben.

Bei dem ungarischen Volk jenseits der Theiss, in Siebenbürgen und in den sogenannten Csángó-Siedlungen lebt noch heute der alte Brauch fort, dass die erste Loslassung der Bienen im Frühjahr durch eine, in der Öffnung des Bienenstockes un-

²³ Id. m. II. 110—111. l.

²⁴ Id. m. II. 111. l.

²⁵ Id. m. II. 111. l.

²⁶ Id. m. II. 112. l.

²⁷ Id. m. II. 120—121. l.

tergebrachte Wolfskehle, — aus der später die Pferde getränkt und die Hühner gefüttert werden, vorgenommen wird, woran der Volksglaube haftet, dass infolge dieser Handlungen die Bienen, Pferde und Hühner vor allen Übel bewahrt, gesund und kräftig bleiben.

Der genannte, dem Kreise der sympathischen Magie angehörige Zauberbrauch ist auch bei den Finnen, Esten, Schweden und Deutschen, betreffs des Aussäens des Saatkornes bekannt.

So wird das Saatkorn bei den Finnen durch eine Bärenkehle, einen Hasenschädel, durch den Beckenknochen des Eichhorns, das Kopfbein des Raben, einen Schlangenkopf, beziehungsweise eine Schlangenhaut, durch den Kopf eines Hechtes oder durch einen Pferdeschädel; bei den Esten und Deutschen durch eine Wolfskehle, bei den Schweden durch eine Bärenkehle getrieben. Auch dienen die aus den Ästen und aus der Rinde der Eberesche und der Föhre bereiteten Ringe, ferner die Luken des Fangnetzes, die aus Eschenholz geflochtenen Reife, goldene und silberne Ringe, der Rücken der Hacke, das Feuereisen, die Öffnungen zwischen den Speichen des Rades, der Kolben des Gewähres, oder ein von Kleidungsstücken oder menschlichen Körperteilen umgrenzter Raum zum selben Zwecke. Im Komitate Baranya verhütet man die Bezauberung der Kühe so, dass ihre Milch durch einen Goldring gemolken wird. Dieses Verfahren ist mit der Vorstellung des magischen Kreises verknüpft und dürfte durch deutsche Vermittlung in den Kreis des ungarischen Volkes eingedrungen sein.

AZ „AMLETH“-MONDA ÉS VÁLTOZATAI.

Shakespeare tragédiájának hőse, Hamlet (Amleth), a dán királyfi régebben él a nép képzeletében, mint az irodalomban. Ma már — hála a mondakutatásnak — nemcsak Saxo Grammaticus a XIII. század elejéből származó feljegyzésére kell támaszkodnunk az Amleth-monda kérdéseinek megvizsgálásánál. Néhány „Amleth“-változat és még több rokonmonda is segítségünkre van.

„Amleth“ annyi mese- és mondamotivum vegyülete, hogy ma már nehéz ezekből az alapmondát kielemeznünk.

Vitás ama leglényegesebb kérdés, hogy volt-e régibb „Amleth“-monda Saxoénál? Ebből merített-e, vagy idegen minta volt Saxo kútforrása? Zinzow az „Edda“ régi istenmondáiban keres párhuzamokat. Mithologiai alapot sejt az Amleth-monda mögött. Szerinte Amleth nem más, mint a nap, a föld, a víz istene: az örökké újra életre ébredő természet, változásában téltől-tavaszig. Az „Orendel“-monda és „Amleth“-monda közt szoros összefüggést lát² Zenker feltételezi, hogy görög mimus volt a monda forrása. E mimus Euripides: „Bellerephontes“ drámájából és Accius: „Brutus“ drámájának összevegyüléséből származott volna. (Maga e Brutus dráma s az, hogy Accius szerzője csak hipotézis.)³ Deller a „Brutus“ és „Tullia“-monda összeolvadásának tartja. A. Olrik nézete szerint a mondának alapja „Brjam“ típusú népmese lehetett. Idővel kiegészült számos hozzáköltött motívummal.

Saxo nem jelzi, hogy honnan merítette a monda anyagát. Tény azonban, hogy történetírói működése közben Livius és Valerius Maximus könyveit forgatta. Livius és Valerius M. részletesen tárgyalták a „Brutus“ és „Tullia“ mondákat. Ez megmagyarázná a „Brutus“ és „Amleth“-monda közt fennálló feltűnő hasonlatosságot. Másrészt pedig a mondában tett megjegy-

¹ A monda „történeti háttérrel“ külön tanulmányomban foglalkoztam.

² Zinzow: Die Hamletsage.

³ Zenker: Boeue-Amlethus.

zéséből („Alii ideo potionem notatem referunt . . .) arra következtetünk, hogy főleg szóhagyományokat használt fel.⁴

A kutatás eddig még a következő mondákat (mesét) hozta a Saxo-féle „Amleth“-mondával viszonylatba (változat, alap- vagy rokonmonda):

a. Az északi mondakörből:

1. „Hrolfsaga Kraka“ („Helgi és Roar“ története. Fornaldar sögur Nordlanda 13—16 eltérő formában hozza. Saxonál a VII. könyvében. Edda: Helga kvida Hundingsbana II.)

2. „Harald és Haldan“. (Saxo VII. könyv.)

3. „Ambales“-monda. (Ward közli „Catal. of Romance. 1883.“ A „kopenhágai arnomaquái könyvtárban található.)

4. „Kullervo“-monda. (A finn „Kalevala“-ból. Sätälä: „Hamlet in der Kalevala“, S. 282.)

5. „Brjam“-mese.

b. Az angol mondakörből:

1. „Havelok“-monda. (Két francianyelvű: Geffrei Gaimar: „Estoires des Engles“ és „Lai de Havelok le Danois“ és egy angolnyelvű változat: „Havelok the Dan“ London 1901. Skeat Oxford 1902.)

2. „Boeue de Hamtone“.⁵ (Több idegennyelvű átdolgozása is van.)

c. A római mondakörből:

„Brutus“-monda. (Liviusnál 156 Dyonis Halik. Antiqu. rom. IV, 6)

d. A perzsa mondakörből:

„Chosros“-monda (Firdusi „Sahname“).

Az egyes mondák megbírálásánál és forrásainak kutatásánál is különböző vélemények alakultak ki. Így Zenker a „Harald és Haldan“ mondat csak a „Hrolfsaga Kraka“ monda más formájának tartja. Detter azt hiszi, hogy az „Ambales“-monda és a „Brjam“-mese egy közös, ismeretlen forrásra megy vissza, esetleg a „Brjam“-mese az „Ambales“-mondából származik. Zenker az „Ambales“-mondában a „Herakles“ monda egyes mozzanatait találja meg, Ward a „Havelok“ és „Servius Tullius“-monda hasonlóságára mutat rá.

A „Brutus“-monda sok vonásban egyezik az „Amleth“-mondával, de nem minden jellegzetes motívumában. Azért inkább erős hatásra gondolhatunk. E hatás mutatkozik a vérbosszú előzményeiben és az örültség színlelésében. De maga a vérbosszú és több érdekes mellékepeződ nem szerepel. Maradéktalanul nem magyarázható az „Amleth“-monda keletkezése a „Brutus“-mondából, azonban rokonsága tagadhatatlan.

Hogya felvetett kérdésekben tisztán lássunk, szükséges, hogy a felsorolt mondákat (mesét) — legalább kivonatossan, lényegesebb mozzanataikban — ismerjük. Csak így alakulhat ki vélemény az egyes mondák jellegzetes motívumairól, az egyezésekről, eltérésekről és végül arról, lehet-e az „Amleth“-monda változata és közös-e az alap?

„Amleth“-monda. (Kivonat.)⁶

Amleth apját, Horwendillt, a hős dán királyt orvul megöli bátyja, Fengo (irígységből). Elfoglalja trónját és nőül veszi özvegyét. Amleth, hogy életé megmenthesse és a vérbosszút előkészíthesse, féleszűséget színlel. Elhanyagolja külsejét, gyakran a tűzhely előtt ül és fából rudacskákat és szegeket⁷

⁴ Tény, hogy Saxo kapcsolatban állt az angol származású Lukas-sal, Nag Waldemár fiának, Christoforusnak irnokával, akit Saxo úgy jellemez: . . . kevésbé jártas könyvtudományban, de kitűnő mesélő.

⁵ Zenker szerint anglonormán származású.

⁶ E mondat részletesebben „Az Amleth-monda és motívumai“ című cikkemben hoztam.

⁷ Szó szerint kampós kapcsokat „mit Hacken und Widerhacken versehene Klammern.“

farag. Mikor megkérdezik, azt feleli „apja mogbosszúlására készít fegyvereket“.

A király gyanakodik. Próbára teszi Amlethet, de Amleth megállja a próbát. Anyjával való beszélgetését kihallgattatja, de Amleth sejtí a dolgot és észreveszi az elrejtett hallgatózót. Hóbortosan viselkedik, — a kakast játsza — végre megöli. A hullát feldarabolja, megfőzi és a disznók elé veti... A király később Amlethet két kísérelővel az angol királyhoz küldi. A kísérelőkkel botokba vésett runákkal üzenetet küld: ölesse meg Amlethet az angol király. De Amleth titokban elolvassa az úton a levelet, lefaragja nevét s új runákkal társaira hárítja a halált... Az angol király barátságosan fogadja őket. Aztán — a levél értelmében — megöleti Amleth kísérőit. Amleth e miatt felháborodást színlel és bánatpénzt kér. Azt meg is kapja és az aranyakat beolvasztja két kivájt pálcikába. Az angol király úgy megkedveli, hogy lányát hozzáadja feleségül. Egy év múlva visszatér hazájába. Megint a félkegyelmű álarcát veszi fel. A királyi csarnokban éppen halotti torát ülnek. Anyja — Amleth meghagyása szerint — függönyökkel díszítette a termet. Amleth a bolondot játsza. Megengedi, hogy kardját hüvelyébe szegezzék. Mikor a lakomázók teljesen lerészegedtek és elaludtak, rájuk borítja a függönyöket, az előkészített faszegekkel odaerősíti s aztán felgyújtja a termet. Apja gyilkosát alvóhelyiségében keresi fel, kicseréli kardját s miután elősorolhatta gaztetteit, megöli.

Másnap a nép előtt megmagyarázza eddigi viselkedését és tettét. Örömmel királyukká ismerik el.

Majd Amleth visszatér az angol királyhoz. Azt szava kötelezi, hogy Fengo halál-ért bosszút álljon. De nincs szíve, hogy Amlethet megölje. Így halállal járó megbízatást ad neki: kérje meg a király számára a skót királylány kezét. Ez pedig minden kérését megölette.

Amleth elindul apósa házasságajánlatával. Pihenés közben elveszik tőle a levelet. A skót királyleány, aki ismerte Amleth cselekedeteit, a levélben az angol király neve helyébe Amlethét teszi s neki felajánlja a kezét. Amleth feleségül veszi.

Új feleségével Anglián át visszatér hazájába. Első neje megbocsátja Amlethnek, hogy más feleséget vett, de az angol király először személyesen, majd hadseregével Amlethre támad. Amlethet csak hadicsele menti meg. Hogy az előző ütközetben ért nagy veszteségeit leleplezze, a halottakat is a csatasorba állította.

Hazatérte után Amlethet azzal vádolják, hogy jogtalanul bitorolja Jütlandot. Haddal törnek rá. Először győztesen harcol, de végre elnyomja a túlerő: csalát vesz és ebben életét is.

Az Ambales (Amlodi)-monda.⁸ (Izlandi Hamlet-monda.) Kivonat.

Ambales anyja nem hívta meg első fia keresztelőjére a varázslatban jártas normát és azért ez születendő második fiának balszerencsét jósol. Miután az anya kibékíti őt, megváltoztatja jóslatát: „boldogságot nem ígérhet, de a családnak büszkeségére válik majd e fiú.“

Ambales, Salman, Cimbria királyának másodszülött fia volt. Ellenséges király hadsereggel megtámadja Salmant, legyőzik és felakasztják. Két fiának végig kell nézni apjuk kivégzését. Az idősebb kifejezi fájdalmát és azért megölik. Ambales nevet. Félkegyelműnek tartják s azért megkegyelmeznek életének. Ambales tovább színleli az örültséget. Elhanyagolja külsejét, piszkos, főleg a konyhában tartózkodik, fából rudacskákat farag és tűzben keményíti. Mikor kérdezik, hol érzett fájdalmat, amikor apját kivégezték, hátuljára mutat. A király meg akarja öletni, de visszatartják, hisz szegény egy örültön bosszút állni! A király most a pásztorok közé küldi. Egyik udvaronca — Addomolus — elhiteti a királlyal, hogy Ambales, aki mindig anyja szobájában aludt, anyját a király ellen hangolja. (A király ugyan eddig hiába

esengett a királyné kezéért.) A király erre megbízta: hallgassa ki *Ambales* anyjával való beszélgetését. *Addomolus* az ágy alatt rejtőzik el. *Ambales* ezt sejtí, dárdájával bolondozva, a levegőbe szurkál. Majd észreveszi az elrejtett udvaroncot és megöli. Halálkiáltásait túlharsogja bolondos ordításával. Kacagva előhúzza a holttestet, majd a konyhába viszi, szétdarabolja s a disznók elé veti. Dárdáját elrejtí, a földről lemossa a vért. Egy hónapra elrejtőzik. Kalandok után jár. Óriást győz le, lekötelezi a törpéket, akikről ruhát kap. Ez hordozójának csodálatos szépséget kölcsönöz. Így — fel nem ismerve — visszatér a király udvarába. A királynak balsejtelmű álmai vannak. *Ambalest* két kísérvél és „Uriáslevéllel” idegen királyhoz küldi. De *Ambales* kísérvőire hárítja a bosszút. Az idegen udvarban nagy tisztelettel fogadják és lakomára hívják. A lakomáról kikérdezik és rejtelmes feleletet ad. A király kihallgatja a beszélgetést s kiderül, hogy *Ambales* igazat mondott. Így elnyeri a király leányát feleségül. Három év múlva visszatér hazájába. Megint a féleszűt játsza. A királyt társaival lakmározásnál találja. A lakmározók termébe zsákot cipel. Ebben az annak idején faragott rudacskákat és faszegeket rejtette el. Bolondozva észrevétlenül a dorbézolók ruháit a faszegekkel a padokhoz erősíti. Azután titkon felszólítja anyját és a „keresztényeket” távozásra. Majd a zsákból előtör a tűz. A gyilkos király és udvara a tűzvész áldozata lesz.

Másnap népgyűlést hív össze *Ambales*. Tisztázza magát. A monda elmeséli továbbá még hősi kalandjait: legyőzi a kalózokat stb. stb., majd utolsó éveit: visszamegy *Cimbriába*.

Hrolf Krakasaga: Roar és Helgi története. (Kivonat.) (A Sköldjungasaga egy része.)

Halfdan és *Frodi*, a Sköldjung testvérek, együtt uralják Dániát. *Frodi* írgyili bátyját, sereget gyűjt és megtámadja. *Halfdan* és embereinek egy része rövid küzdelem után elesik. Kevesen menekülnek. Köztük a királyi gyermekek nevelője, *Regin*. Ő menti meg *Roar* és *Helgit* és leánytestvérüket, *Sygnyt*. *Sygnny* később férjhez megy *Sävil* jarl-hoz. Mivel a király a fiúk életére tör, *Regin* elhagyott szigetre viszi őket, *Vilfil* nevű bizalmasához. De a király rúnatudó varázsló által megtudja tartózkodási helyüket. *Vilfil*hez küldi embereit, de *Vilfil* álom figyelmezteli a veszélyre. Elrejtí a gyermekeket. Most a király, aki időközben bátyja özvegyét — *Sigridet* — nőül vette, maga keresi fel a szigetet. *Vilfil* megbeszélte a gyermek~~ekkel~~, hogyha kutyanéven („Hop” és „Ho”) hívja őket, rejtőzzenek el az erdőben.

Ahogy a királyt közeledni látja, elkiáltja magát *Vilfil*: „Hop”. „Ho”. A király kérdésére, kinek szól a hívás, azt feleli, kutyáit szólította. Mivel azonban látja, hogy sokáig már nem tudja védeni a fiúkat, elküldi őket álnéven és csuhában sógorukhoz, *Sävil* jarlhoz.

A király egyszer *Sygnyt* és férjét lakomára hívja. Nagy kísérettel indulnak el. A menethez csatlakoznak *Roar* és *Helgi* is. Egészen háttamaradnak. Nyeregtelen lovakon, bolondozva követik a menetet. *Roar* lova vad ugrások közt leveli lovasát. Lecsuszik csuhája és *Sygnny* ráismer testvérére. De tartja a titkot.

Megérkeznek a király udvarába. *Frodi* a fiúkat nem ismerte fel és a cselédség közé ültette. Nagy jutalmat ígér annak, aki a két királyi gyermeket kezére juttatja. Akkor látnoknő mondja, hogy a csarnokban tartózkodnak.

⁸ A XVII. századból három kéziratban maradt fenn. Feljegyzője és forrása ismeretlen. *Detter* az Amleth-mondától teljesen független, önálló változatnak tartja, de lehetségesnek azt is, hogy ezzel közös ismeretlen forrásból származik. *Axel Olrik* az Amleth-mondának a *Brjam*-mesével való kiegészítését látja benne. (A két változat összevonásából készült a kivonat.)

Megint nevelőatyjuk, *Regin*, siet segítségükre. Sikerül egérutat venniök. Erdőbe érnek. *Regin* az alkalmat kedvezőnek látja a vérbosszú végrehajtására. „Ha vérbosszú fűzne a királyhoz, úgy ennek a száraz fának égnie kellene”, — mondja. E szavak az árvákat tervre inspirálják. Az erdőből sok száraz fát hordanak össze. Visszatérnek s a fát a királyi csarnok köré rakják. Miután *Sävilt* és embereit távozásra szólították fel s két kovács beszegezi a csarnok ajtóit, az ifjak meggyújtják a fát.

A lakmározók már javarészből részegek. A király észreveszi a veszélyt, földalatti folyosón akar menekülni, de *Regin* visszakergeti és így elég és vele együtt *Siegrid* is, a fiúk anyja. Férjét nem akarta elhagyni.

A „Chosros” (Kej-Kozru) monda.⁹

Kej-Kozru atya *Szjivavus*, a hős Irán királyfi. *Szjivavus* kénytelen volt apja — *Kaj-Kavusz* — haragja előtt Irán ellenségéhez, *Afraziáb* Turán fejedeleméhez menekülni. Ez örömmel fogadja. Később elveszi *Pirán*, a turáni fővezér leányát, majd *Afraziáb* gyermekét, *Ferengiszt* is. *Afraziáb* tartományt is ad neki. Am a hadd öccse, a gonoszlelkű *Gerzivez* pártütéssel vádolja *Szjivavust*. *Afraziáb* haddal támad rá s megöleti. Aldott állapotban levő feleségét, *Ferengiszt* is ki akarta végeztetni. Az ősz *Pirán* közbenjárására megkegyelmez neki és megengedi, hogy *Pirán* magához vegye. *Pirán* kastélyában szüli *Ferengisz* *Kej-Kozrut*. *Pirán* arról értesíti *Afraziábot*. A király megengedi, hogy a gyermeket pásztorok neveljék, de leszármazását és apja megöletését titkolják el előtte. *Kej-Kozru* így pásztoroknál nő fel. Óriási erejű, daliás ifjúvá serdül, de nem törődik a nyájjal, hanem saját készítette fegyverekkel vadászik és szembeszáll a legfélelmetesebb vadakkal. Pásztor nevelőapja fél a felelőségtől és kéri *Piránt*, vegye vissza a fiút. *Pirán* a királyhoz siet. Annak aggodalmait a fiatal *Kejkozru* bosszújától azzal hárítja el, hogy *Kejkozrut* a király előtt hülyének tünteti fel. Biztatja, hogy győződjön meg erről. *Afraziáb* unokáját színe elé engedi. *Pirán* kioktatja *Kejkozrut*, hogy a király kérdéseire balga feleleteket adjon és hogy mindenben játssza a hülye szerepét. *Kejkozru* mindezt megfogadja. *Afraziáb* most teljesen megnyugodott. Megbizzza *Piránt*, hogy vigye vissza anyjához *Kejkozrut* és lakják vele ott, „hol *Szjivavus* tanyázott”.¹⁰

De később újabb kételyei támadnak és *Kejkozrunak* menekülnie kell. Ujonnan kitör a háború Turán és Irán között. Iráné a győzelem. *Rusztém*, az iránok vezére, elűzi *Afraziábot*, de haza kell sietnie, mert hirül hozzák, hogy sah *Kavusz* haldoklik.

Időközben *Gudersz*, Irán egyik fővezére, elküldi fiát, *Giv-et*, hogy keresse meg *Kejkozrut*, amire *Szerus* angyal álomba intette. Hosszú bujdosás, sok kaland után fölleli *Giv* *Kejkozrut*. A mellén levő jelről ráismer és visszaviszi Iránba. Nagyapja, az ismét felgyógyult *Kavusz* elébe siet és trónjára ülteti.

Mindenki hódol neki, csak *Tusz* csinál pártot ellene *Feribursz* — *Kaj-Kavus* egyik fia — részére. *Kavusz* versenyfeladatot tűz elébük: A bűvös *Ardebil-vár* bevételét. *Kejkozru* beveszi a várat, mire mindenki urának ismeri el.

Kej-Kozru most bosszújára gondol. Nagy hadat indít *Afraziáb* ellen. Hőstettek egész sora következik. („A tizenegy datia harca” stb.) *Pirán* elesik. *Kejkozru* szívből sajnálja és nagy pompával temeteti el. Elfoglalja egész Turánt.

⁹ Egyes vonásai hasonlítanak a „*Cyru*s”-mondához.

¹⁰ Eddig a mondát *Firduszí* „*Sahnámé*: „*Szjivavus*” című énekéből vettem. A folytatást a *Sahnámé* tartalmának vázlatából merítettem. (Szász Károly: „A világ-irodalom nagy époszai” 279—283. oldal.)

Afraziáb menekül, de Kejkozru nyomon követi. Végre eléri és — miután előbb minden gaztettét felsorolta — sajátkezüleg megöli.

A vérbosszú végrehajtása s Turán és Irán egyesítése után Kejkozru befejezve látja életművét. Elfordul a világtól és Istennek szenteli magát. Hiába az ország nagyjainak kérése, Kejkozru lemond a trónról, elbúcsúzik barátaitól, „titokteljes útra indul és eltűnik örökre“.¹¹

Harald és Haldan. (Kivonat.)

Frotho király megöli testvérét, *Haraldot*. A viszály oka egyrészt feleségük riválitása, másrészt, hogy *Frotho* irigyli bátyja dicsőségét. *Harald* fiainak, *Harald* és *Haldan*, életére tör. De pártfogójuk, *Regno* csellel megmenti a gyermekeket. Azt a látszatot kelti, mintha a fiúkat farkasok tépték volna széjjel. A gyermekeket pedig odvas fa belsejébe rejti s kutya nevetek ad nekik. Táplálékot is visz nekik és azzal magyarázza, hogy „kutyáiról“ gondoskodik. A király varázslónőtől megtudja, hogy a gyermekek életben vannak. *Regno* feltli életüket és Fünen szigetére viszi őket. Mint felnőttek megfogadják, hogy apjukért bosszút állnak. *Frothonak* ezt elárulják. Rögtön hadat gyűjt és fogságba ejti a testvéreket. Hogy életüket megmentse úgy viselkednek, mintha megőrültek volna. Így megkíméli őket. A következő éjszakában azonban a királyi csarnokot lángba borítják. A menekülő király — *Frotho* — a sötét folyosón megfullad. Feleségét megkövezik.

A „Havelok“-monda. (Kivonat.)

Havelok atyját, a dánok királyát csatában legyőzik és az áruló *Hodulf* megöli. A fiatal *Havelok* menekül. Sok kaland után — királyi származását nem is sejtve — *Alsi* király udvarába jön, ahol mint kukta szolgál. Az udvarban él *Alsi* unokahuga is. *Alsi* megesküdtött haldokló nővérenek, hogy az ország legerősebb férfiának adja majd csak lányát feleségül. *Havelok* bizonyul annak. Hogy magának megtarthassa rokonának gazdag hozományát, a király *Havelokhoz* adja a királyi vérből származó leányt. Ez megfigyeli, hogy minden éjjel láng tör ki alvó férje szájából.¹² Egy remete az asszonynak megmagyarázza, hogy ez a királyi származás jele. Megtudják hamarosan származásának titkát is. Majd azt a hirt kapja *Havelok*, hogy dánjai várják. *Sigor*, az ország nagyja már harcban is áll *Hodulffal*, tehát hazatér Dániába. *Hodulffot* párbajban megöli és visszanyeri a trónt. Feleségének örökét is négy év múlva visszaszerzi. Hősi életet él. Egy alkalommal ő is — mint hadicsel — beállítja halott harcosait a csatásorba.

„Boeue de Hamtone“. (Kivonat.)

Gui de Hamtone elveszi a skót király leányát, akit házasságába kényszerítették. Gyermekek *Boeue*. *Boeue* anyja nem felejtheti el első szerelmét, az elutasított *Doon* császárt. Vadászatra hívja meg és felszólítja, vadászat alkalmával ölje meg férjét, akkor az övé lesz. *Doon* eszerint cselekszik. Levágja *Gui* fejét és elküldi az özvegynek. *Boeue* atyja halálának hírére hangosan sír és szemrehányásokkal illeti anyját; fenyegetőzik, ha felnő, megbosszulja apja halálát. Anyja (időközben a gyilkos felesége lett) gyermekét egy ütéssel leteríti. *Sabot*, a fiatal *Boeue* nevelője el akar vele menekülni, de a császárné ígéretét veszi, hogy megöli a gyermeket. *Sabot* leölt disznó vérébe mártja a fiú ruháját és avval bizonyítja, hogy végrehajtotta a

¹¹ „Hegyre vonul s elragadja az istenség“. „Er wird entrückt“. (Zenker kivonata szerint).

¹² A „*Servius Tullius*“-mondában is *Tullius* fejéből láng csap fel.

parancsot. A gyermeket pedig áruhában pásztorokhoz adja. Ott őrzi a juhokat. Egy napon azonban *Boeue* behatol a császár palotájába, a kastély kulcsárját megöli és a császár elé lép. Gyilkossággal vádolja és örökségét követeli. A császár hallgatásra inti, mire *Boeue* buzogányával háromszor fejbeszűjtja. Aztán menekül. *Sabot* elrejt, de ezáltal életveszélybe kerül. *Boeue* erre elhagyja rejtekét és jelentkezik anyjánál. Ez két lovagot megbíz azzal, hogy adják el *Boeue*t kereskedőknek vagy dobják a tengerbe. Eladják szaracén kereskedőknek. Így kerül *Hermin* király udvarához. Pohárnokká teszi. Ereje feltűnő. *Hermin* lánya, *Josiana* beleszeret, miatta elutasítja egyik kérőjét. Ez hadsereggel tör be az országba, de *Boeue* visszaveri. Ezért lovaggá avatják. De ellenségei bevádolják a királynál, hogy szerelmi viszonyt folytat a leányával és halálát követelik. De *Hermin* annyira megkedvelte, hogy nem tudja maga megölni. Így levéllel elküldi *Bradmond*hoz, az elutasított kérőhöz, aki legyőzete után hűbérurának ismerte el *Hermint*. *Bradmond* fogságba veti. Csoda menti meg *Boeue*t a tömlőcből! Ugyanis Istenhez fordul kéréseivel, mire láncai letörnek. Sok kaland után ismét összekerül *Josianával*. Megesküdnek és a kölni püspök megkereszteli. *Sabot* közben *Doonnal* harcba kezdett. *Boeue* visszatér. A nagy csatában megöli a skót királyt, elfogja a gyilkos *Doont* és forró olommal telt verembe dobja. Anyja e hír hallattára a torony tetejéről leveti magát. *Boeue* félév után Londonba megy, ahol akarata ellenére a királyfi gyilkosa lesz. Ezért a király száműzi. Saracénok ellopják nejét *Josianát*. *Boeue* Sevillában lovagi tornában vesz részt. A győztes jutalma: a király leányának keze. *Boeue* a torna nyertese, de nem akarja elvenni a lányt. Végre miután élettörténetét elmesélte és *Josiana* iránti szerelmét hangsúlyozza, a királylány beleegyezik, hogy csak lát-szatházasságot kötnek s hét évet várnak a valódi esküvővel. Csak akkor kelnek egybe, ha *Josiana* időközben nem ad életjelt. *Josiana* sok kaland után végre férjére talál. *Boeue* apósával is kibékül.

A „Brjam“-mese. (Kivonat.)

Egy szegény parasztnak igen szép tehene volt. Ez táplálta egész családját. A királynak megtetszett a tehén és mással akarta elcserélni. De a paraszt kijelentette, hogy nem válik meg tőle. Ezért megöleti. Három fiának végig kellett nézniök atyjuk kivégzését. Mikor a gyerekeket kérdezik, kinek hol fájt apja halála, a két idősebb fiú szívére, *Brjam* pedig „hátuljára“ mutat. A két fiút megölik, *Brjam*ot életben hagyják, mert hülyének tartják. *Brjam* továbbra is színleli a félkegyelműséget, de bosszút forral. Egy napon a királyi csarnokban megjelenik, sarkába telepszik és késével fából szegeket farag. Mikor kérdezik, mit csinál, azt feleli: „Apámat megbosszulni és meg nem bosszulni“. Nevetnek a bolondos szavakon. Am egy napon, amikor a király társaival dorbézol, végrehajtja bosszútervét. Bolondozás közben odaszegezi a mulatozók ruháit a padokhoz. Mikor a részegek távozni akarnak, egymást okolják a csinyért, harcba keverednek s így egymást ölik meg a király vitézei. *Brjam* pedig később elveszi a király lányát és elnyeri a trónt.

A „Brutus“-monda. (Kivonat.)

Tarquinius Superbus¹³ kivégezteti sógorát, Brutus atyját, mert kincseit

¹³ Felesége, a hírhedt *Tullia*, férjét megölette, hogy gyilkos sógorához, *Tarquinius*hoz nőül mehessen. Ő biztatta férjét, hogy apját, *Servius Tullius*t, fossa meg a tróntól és ölesse meg. Ez végre hajtja a gaztettet. Mikor *Tullia* a senátusba hajt, hogy férjének szerencsét kívánjon az elért uralomhoz, kocsija előtt heverni látja apja holttestét. Megparancsolta kocsisának, hajtson át a hullán.

Tarquinius Superbus történelmi személy. Mint római király uralkodott 510-ig Kr. e.

birtokába akarta venni. Idősebb fiát is megöleti. Lucius Junius (Brutus) csak azzal menthette életét, hogy a hülye szerepét játszotta. Ott él a király házában és ártalmatlannak hiszik. Ő pedig bosszút forral. Gonosz előjelek Tarquinius királynak közelgő szerencsétlenséget jósolnak. Ezért elküldi két fiát a delphii jóshelyre, hogy ott felvilágosítást és tanácsot kérjenek. Velük indul Brutus is. A királyfiak gazdag ajándékokat visznek áldozati adományként, Brutus pedig, aki gyűjtött aranyait egy kivájt fapálcikába töltötte, ezt áldozta az istennek rejtett értelmé jelképeként.

Később a király fia, Tarquinius Sextus, Collatinus patricius feleségét — *Cornéliát* — erőszakkal meggyalázza. Cornélia öngyilkos lesz. Brutus kirántja a tört Lucretia melléből és a véres gyilokkal kezében tüzes beszédben felhívja a népet bosszúra a zsarnok királyi család ellen. A királyt trónjától megfosztják és száműzik. Brutus a római köztársaság első konzula lesz. Később Tarquinius hívei ellen vívott csatában életét veszti.

A finn „Kullervo“-monda. („Kalevala“ XXXI—XXXIV. énekének tartalma.)
(Vikár Béla fordítása. Budapest, 1935.)

Két testvér, Kallervo és Untamo, egymás szomszédságában örökös viszályban él. Végül Untamo megtámadja öccsét, kiirtja népét és felégeti lakait. Csak egy fiatal, terhes asszonyt kimél meg, rabságba viszi. Ez Kallervo felesége volt. Rabságában fiúgyermeknek ad életet. Fiát Kullervonak hívja. A gyermek már bölcsőjében természetfeletti erejének adja tanújelét. Alig néhány hónapos s már bosszút forral nemzetségének kiirtója ellen. Untamo tart a fiútól és életére tör. Hordóba zárátja és az örvénylő tengerbe dobátja. Pár nap múlva azonban a gyermeket a hullámokon ülve és halászva találják. Most Untamo hatalmas máglyát rakat és a fiút a lángba vetteti. Azonban Kullervo nem ég el, sőt maga éleszti még a tüzet. Erre felakasztják, de ez sem tesz kárt életében. Untamo most már elhatározza, hogy a gyermeket udvaránál rabszolgaként tartja. Különböző munkákkal bízza meg, de Kullervo mindent elront és elpusztít. Ezért eladja Ilmasinen kovácsnak. Ennek szolgálatában csordát kellett őriznie. Mikor egyizben meg akarja szegni eledelül kapott kenyerét, kése beletörik a kőbe, amelyet a fukar gazdaasszony a cipóba tett. Erre Kullervo féktelen haragra lobbant: megátkozta az asszonyt és bosszút esküszik. Csordájával medvét és farkast hajt az udvarba. A dúvad széttépi a kovács feleségét. Azután Kullervo a vadonba menekül. Kóborlása közben vén asszonnal találkozik. Megszólítja és megkérdezi Kullervót: honnan jött és merre megy? Kullervo azt válaszolja, hogy felkeresi Untamot, nemzetsége gyilkosát. Erre kijelenti az asszony, hogy szülei és testvérei élnek és elmagyarázza a hozzájuk vezető utat. Kullervo így találja meg hozzátartozóit. Anyja elpanaszolja, hogy legidősebb fia csatában lelte halálát, legidősebb lánya pedig epergyűjtés közben eltűnt, azóta hiába keresik.

A szülői házban Kullervo testileg őrüssá, de szellemileg csak gyöngén fejlődik. Apja különböző munkára fogja, de bárdolatlan erejével mindent tönkretesz. Egy napon apja az adópénz befizetésével bízza meg. Ennek elintézése után hazafelé jön. Útközben egy leánnyal találkozik. Kocsijába emeli. A pénz és a beszerzések láttára a lány nem vonakodik sokáig és az övé lesz. Csak azután jönnek rá, hogy testvérek: a lány — az annak idején eltűnt — nővére. Kétségbeesésében a leány a közeli folyóba veti magát. Kullervo hazatér és szülőinek elmondja élményét. Anyja azt tanácsolja, hogy 9 évi bűjdósásban vezeklje le bűnét. Ő azonban mindenáron Untamon akar bosszút állni, mert azt teszi felelőssé családjának minden nyomorúságáért. Felkeresi Untamot, hadát egymaga megsemmisíti, mindent porrá éget. Visszatér, de családját már nem találja életben. Kullervo erre kardjába dől azon a helyen, ahol — tudtán kívül — saját nővérét becstelenítette meg.

Már e rövidített tartalmakból is láthatjuk, hogy a felsorolt mondák két különböző csoportba tartoznak. Az első csoport, az északi (dán, izlandi stb.) mondakör és a „Brutus“-monda; a második csoport a Havelok és Chosros monda. A „Boeuve de Hamtone“ a két csoport között áll: összeolvadt benne az „Amleth“ monda egy másik hős mondával. Ez a — valószínűleg keresztény monda — teljesen elhomályosította Boeuve „Hamlet“-jellemét. A „Kullervo“ és „Amleth“-monda közt kevés hasonlóságot találtam. Igaz, hogy a Kullervo-ban is testvére dúlja fel öccse otthonát, fiának életére tör és az üldözött fiú végrehajtja a bosszút, de hiányoznak az Amleth monda legjellegzetesebb motívumai: a hős tervszerű, ravasz eljárása, a színlelés és az ebből származó érdekes jelenetek. E mondát azért nem kivonatossan, hanem — néhány mellékes epizód kihagyásával — teljes egészében hoztam.

*

Fontos egyezések az első csoport főmotívumai közt:

1. A főhős még fiatalkorú, mikor apját megölik.
2. Apja uralkodó (kivétel a Brjam-mese).
3. A gyilkos — az Ambales monda kivételével — a hős nagybátyja s orvul ö. Az Amleth és Harald Haldan, Roar és Helgi mondákban a hős anyját feleségül veszi.
4. A hős örültséget színlel, hogy megmentse életét és hogy előkészíthesse a bosszút. A Roar és Helgi mondában nem említik külön az örültséget. Elrejtőzés és álruha lépett helyébe. De amint az idegen király udvarába mennek boldondozva, nyereg nélküli lovakon, a „kép hahotája közt...“ e jelenetben mintha utalást látnánk arra, hogy a félszű szerepét játsszák.
5. A vérbosszú végrehajtása. A hős személyesen, ravaszul és titokban hajtja végre a bosszút, már évekkel előbb kiesztelt terv alapján. A részeket ruháit odaerősíti faszeggekkel (Ambales) vagy beszegezik a kivezető ajtót (Roar és Helgi) vagy függönyöket borítanak a lakomázókra és odaerősítik kampókkal és fapálcikákkal (Amleth). Kivárják a legalkalmasabb pillanatot és eszközeiket előbb készítik már el. A Harald és Haldan, Roar és Helgi mondákban, a gyilkos menekülni akar, de nem sikerül. Az „Amleth“-ben hálókamrájában támad rá és öli meg Hamlet a bűnöst, miután védekezését lehetetlenné tette. A „Brjam“ mesében is szerepel az odaszegezés (padokhoz), de befejezése népies: elmarad a borzalmas háttér, a tűzhalál.

Evvel szemben „Kullervo“-ban:

1. A főhős posthumus gyermek. Apját meggyilkoltnak hisszük. A gyermek árván nő fel.
2. Apja nem király.
3. Nagybátyja kiirtja öccse házanépét, de öccse menekül.
4. A hős életét a vérbosszúnak szenteli. Egyideig ellenséges nagybátyja házában él.

Az 5. motívum nem szerepel: a vérbosszú itt elmarad, hisz a hős apja él. Igaz, hogy vagyona és népe elvesztése miatt bosszút áll, de megtorlása nem tervszerű, ravasz, alattomos. Egymaga fegyverrel száll szembe ellenségével és harcosaival s mindent porrá éget Kullervo.

Mellékepezodokban nagy az eltérés e csoporton belül is. Érthető, hisz a mesélő hozzá is tehetett, el is vehetett a kerek mondából s évszázadok érvényesíthették hatásukat.

A második csoportban a következő egyező motívumokat találjuk:

1. A hős apját vesztett csata után ölik meg.
2. Az özvegy fiával menekül (Chosros posthumus gyermek).
3. A hős nem ismeri származását.
4. A bosszút nem személyesen (alattomban), hanem győztes hadsereg élén hajtja végre (Boeuve is!).
5. Örültség színlelés csak a Chosros mondában szerepel, de csak mint alkalmi s nem évekig tartó szerepjátszás (L. Cyrus monda).

6. Visszanyeri örökét (országát).

Ha e két csoport egymással való egyezéseit akarjuk megvizsgálni, nagyon általános s nem jellegzetes eredményeket nyerünk.¹⁴

Ilyen egyezések:

1. A hős apját megölik.
2. A hős még fiatalkorú, mikor apját elveszti (Chosros még meg sem született).
3. A gyilkos megfosztja a hőst örökségétől és üldözi.
4. A gyerek rejtőzéssel, meneküléssel vagy színleléssel elkerüli a naált.
5. Felnő, bosszút áll és visszanyeri apja örökét.

Az anyjával való beszélgetés, a tanácsadó megölése csak az „Amleth“ és „Ambales“ mondában szerepel, az „Uriaslevél motívumot“ csak az „Amleth“, „Ambales“ és „Boeuve“-mondákban találjuk; kísérők fordulnak elő az „Amleth“, „Brutus“, „Ambales“ és „Boeuve“ mondában, arannyal töltött pálcákat csak az „Amleth“ és „Brutus“-monda említ. A király (gyilkos) próbái helyett üldöztetés szerepel a „Kullervo“, a „Roar és Helgi“, a „Herald és Haldan“ mondákban.

Kej Chosros történetében az üldöztetés módja a Cyrus mondáéhoz hasonló. (Álomfejtők jóslata megijeszti Cyrus nagyatyját. A jóslat szerint unokája majd letaszítja trónjáról. Azért unokáját átadja emberének: ölje meg. — De ez megsajnálja a gyermeket és pásztorokhoz adja. Azok sem ölik meg, hanem szeretik, mintha édes gyermekük volna. Ott nő fel, juhok és pásztorok közt és nem tudja származását, akárcsak Chosros, akinek életét szintén Pirán menti meg és pásztorok közt nő fel.)

De — nézetem szerint — tévúton járnánk, ha a mondák rokonsági fokát csupán motívumaiknak egyezéseiből vagy eltéréseiből akarnók megállapítani. Ehhez szükséges, hogy kihámozzuk a monda magvát. A monda lényegét pedig úgy látjuk meg, ha levetjük róla a díszítő ruhát, a felvett idegen elemeket. A lényeg összehasonlításából aztán könnyebben állapíthatjuk meg, hogy milyen viszonyban állnak egymással az egyes mondák.

Az „Amleth“-monda boncolásánál kitűnik, hogy a monda gyújtópontja Amleth jellemzése. Ezen épül fel az egész monda. Minden epizódja, motívuma csak arra szolgál, hogy Amleth jellemét kellő megvilágításba hozza. Amleth jelleme emeli ki a mondat a vérbosszú-mondák sorozatából. Amleth nem az erő, hanem az ész embere. Álhatalos, ravasz, gúnyos, kegyetlen is. Tervszerűen, fáradhatatlanul dolgozik kitűzött életcéljának elérése érdekében. Előítéletet, erkölcsi gátlásokat nem ismer és így végre eléri a kitűzött célt. Hogy mindez kitűnjék, a monda hőst a legkedvezőtlenebb viszonyok közé állítja. Amleth folytonos életveszélyben forog, hisz apja gyilkosának házában él, aki tart Amleth jogos bosszújától. Hogy életét megmentse, a feleszű szerepét játsza. Kijelentései bolondosak, de mély értelmet rejtenek. Cselekvései hiábavalónak, balgának tűnnek fel, de a valóságban terveinek előkészítését szolgálják. Állandóan szem előtt tartja a bosszú gondolatát. Csak magára utalt (anya a gyilkos felesége, ő a gyilkos rokona) minden hatalom és segítség nélkül. Így lehetetlennek látszik, hogy valaha is megtorolhassa apja halálát. De esze és kimeríthetetlen türelme diadalmaskodik az akadályokon és végre győz a leigázott. Amleth jelleméhez legközelebb áll Ambalesé, Brutusé és Brjamé. A Brutus-mondában oly sok fontos motívum hiányzik, hogy inkább hatására gondolhatunk, de közeli rokonsága kétségtelen. Igaz, hogy a Brutus-mondában a mesélő nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy Lucius Junius Brutus történelmi személy.

Az Ambales mondában a mesélő fantáziája néhány jelenetet erőteljesebben kiszínezett (a tanácsadó megöletésének jelenetét, a hős „hamupipóke“ életének, színlelt örökségének egyes mozzanatait). Vannak utalások, hogy mai for-

¹⁴ Megjegyzem, hogy a következő összehasonlításnál — tekintettel arra, hogy a Kullervo monda igen távol áll az „Amleth“ mondától — ezt nem ellőztem.

májára a kereszténység is hatással volt. Meglepő bevezetésében a „Csipkerózsika” (gonosz norma) meséjéből ismert gonosz tündér jelenik meg jóslatával. A „Brjam”-mese az Ambales-monda népies alakjának látszik. Ilyenformán hézagossabb, mint az Ambales-monda és annak fenséges elemeit néhol egyszerűbb, népiesebb, parlagibb, sőt vaskos humoru elemekkel cserélte fel.

Amleth jellemrajzától teljesen eltérő a „Havelok”, „Boeuve” és „Kul eivo” jellemzése. Ők az erő emberei, hősök hazájuk és koruk értelmében. Nem színelnek, nem ravaszkodnak, hanem erőszakoskodnak.

Hogy a „Boeuve de Hamtone”-ban a régi „Amleth”-jellem új, keresztény hős jellemével egybeolvadt, mutatja elrejtőzése után bátor helytállása, mikor Sabot élete veszélyben forog. Mutatja feleségéhez való hűsége is.

Chosros, a hasonló nevű monda főhőse, némi hasonlatosságot mutat „Amleth”-tel. Bölcs ember, de a „keleti” ember higgadt bölcsességével. Bosszújában nem találjuk Amleth megfontolt, ravasz, kegyetlen, alattomban dolgozó jellemét, melyben az ész pótolja az erőt és vitézséget. Bölcsességében nem találjuk Amleth burkolt mélyértelműségét és csellel operáló fölényét, mellyel a lenézett embereket kijátsza. Chosros (Kej Kozru) hős és szent egy személyben.

Hogy Havelok, Boeuve és Chosros vérbosszút, Kullervo bosszút állnak, abban nem látok elegendő okot, hogy e mondákat „Amleth”-monda változatoknak tartjuk. Nem minden monda, amelyben a fiúra vérbosszú, vagy egyszerűen bosszúköteleesség hárul, „Amleth”-monda. Királyok legyőzete, megöletése és ebből származó vérbosszú-kötelezettség számos mondának motívuma és számos hős élettörténete,

*

Ha az eddig mondottakat összefoglalom, tanulmányom alapján a következő eredményeket állapíthatom meg:

Véleményem szerint az „Amleth”-monda döntő motívuma a „Hamlet-jellem”. Ezt találjuk az „Ambales” és „Brutus”-mondában és a „Brjam”-mesében. Azért ezeket az „Amleth”-mondával a legszorosabb összefüggésben látom. Hogy „rokonmondák”-e, vagy az „Amleth”-monda változatai, további kutatás feladata, úgyszintén, hogy melyik az alapmonda.

A „Chosros” és az „Amleth”-monda közt fennáll bizonyos hasonlóság, épúgy a „Roar és Helgi” történetével. Teljesen hiányzik az „Amleth-jellem” kriteriuma a „Boeuve de Hamtone”, valamint a „Kullervo”-ban és csak elmosódottan villan fel néha a „Havelok”-mondában. Ezeket azért nem tartom az „Amleth”-monda változatának.

*

Az eddig tárgyalt mondákat a tudományos világ az „Amleth”-mondához közelállónak ismeri el. Saját magam a „Wölsungsaga” *Sigmund* történetében is találok sok az „Amleth”-mondára emlékeztető vonást. Sigmundra is a vérbosszú kötelezettsége hárul. Éveken át kell rejtőznie, bújdosnia és nélkülöznie, hogy a bosszút végrehajthassa. Hisz hatalmas királlyal áll szemben egyedül és végre mégis eléri célját. A vérbosszú kivitele (tűzhalál) is emlékeztet az „Amleth”-mondára, úgyszintén kettős házassága, a „kegyetlen” nő szerepe, és végre halála is. Hasonlóságot mutat szerelmi epizódja Amlethéjével.

A monda főbb vonásaiban a következő:

Wölsung király gyermekei *Sigmund* és *Signy*. *Signy*t *Siggeier* gaudlandi királyhoz adják feleségül akarata ellenére. Esküvője alkalmával megjelenik — áruhában — *Wotan*. A fába dőft kardjáért versenyeznek a hősök. De csak *Sigmund* erejének engedett a kard. *Siggeier* ezért féltékeny rá.

Később *Siggeier* meghívja *Wölsung*ot és családját országába. Hiába inti óva őket az elébük siető *Signy*.

Siggeier a kis csapatot seregével megtámadja. Mind elvesznek, csak *Wölsung* tíz fiát — köztük van *Sigmund* is — nem ölik meg. Erdőbe kötik ki őket s ott vadállat („*Elchkuh*”) — állítólag *Siggeier* boszorkány anyja —

zsákmányává lesznek. Csak Sigmundot mentheti meg nővére — Signy — csellel.

Sigmund elrejtözve él az erdőben. Itt látogatja meg — álalakban — nővére, vele tölti az éjét s tanácsokkal látja el a vérbosszú kivitelét illetőleg. Ezek után még tíz évet tölt Sigmund — álrühában — az erdőben. Signy el látja eledellel, majd hozzá küldi közös gyermeküket — *Sinfiötli* — akit a bosszú gondolatában nevelt fel. Most együtt barangolnak az erdőben. Egy alkalommal erdei kunyhóban két alvó emberre bukkannak, mellettük farkasbundájuk. Sigmund és fia felveszik a bundákat és farkasokká változnak. Csak a tizedik napon vehetik le és elégetik, így visszanyerik emberi alakjukat.

Egy napon belopóznak a királyi kastélyba. De Siggeier két fia aranykarikákat gurítva meglátják a sörös hordók mögé elbúvókat. A király sziklafalhoz kötteti őket Signy szalmakötegbe elrejtli Sigmund kardját és oda dobja fiának. A kard vasat, követ vág. Széjjelfűrészelik a sziklát és elmenekülnek. Éjjel — a király vitézeivel ünnepel — fát hordanak a királyi csarnok köré. Mikor a dorbézolók részegen álomba merülnek, meggyújtják. Sigmund és fia pedig örködnek, hogy a teremből senki ne menekülhessen. Signy, miután a bosszúművét kiélvezte, a lángokba veti magát,¹⁵ mert „gyalázatnak tekintette, hogy mint Siggeier felesége élt.”

Sigmund országába visszatér és átveszi olt az uralmat; megnősül. Egy lány miatt Sinfiötli párbajban megöli mostohaanyja öccsét, ezért ez a halotti tor alkalmával mérget kever Sinfiötli italába. Sigmund eltaszítja nejét és másodszor is megnősül. Később csatában veszti életét.

Bibliografia.

forrásaim :

„Nagy képes világtörténet”. (Marczali szerkesztésében, Budapest.)

„Encyklopédia Britannica”.

„Lehrbuch der allgemeinen Geschichte I. (Wien, 1889.)

Grube: „Geschichtsbilder”.

Jantzen: „Saxo Grammaticus”.

Zenker: „Boeueve Amlethus”.

Zinzow: „Die Hamletsage”.

Hermann Paul: „Die Heldensagen des Saxo Grammaticus II.”.

v. Leyen: „Heldensagen II.”

Edda I., II.

A mondák tartalmát a következő munkákból vettem:

Zenker-től: „Harald és Haldan”, „Havelok”, „Boeueve de Hamtone”-monda.

Zenker és v. der Leyen összevetéséből: „Roar és Helgi”-monda.

Edda, v. der Leyen és Ritter: „Wölsungasaga” (Sigmund története).

Kalevala: „Kullervo”-monda (XXXI—XXXIV. ének).

Firdusi: „Sahnámé” („Szijavus”-ének) és Szász Károly: „A világirodalom nagy époszai”.

Livius: „Brutus”-monda.

Említett művek:

Setälä: „Hamlet in der Kalevala”.

Jiriczek: „Die Hamletsage auf Island” (Germ. Abhandlg. H. XII.)

Ward: „Hist. Rewiew X, 1895”.

Detter: „Die Hamletsage”. (Zeitschrift für Altertumskunde 36. k.)

Ötrik: „Nordisches Geistesleben”

Suchier: „Geschichte der französischen Literatur”.

Gollancz: „Hamlet in Iceland”.

Gyergyói Margit.

¹⁵ Signyben az Amleth-mondaváltozatok anya-, barátnő- és testvér-szerepe egybeolvad.

Die „Amleth-Sage“ und ihre Varianten.

Die Sage vom Dänen-Prinzen Amleth (Hamlet) ist älter, als Shakespeares weltbekannte Tragödie. Ihre schriftliche Aufzeichnung finden wir zuerst im Saxo Grammaticus' anfangs des XIII. Jahrhunderts erschienenen Werke „Historica Danica.“ Woher sie Saxo nahm, ist unbekannt. Über ihren Ursprung gehen die Meinungen auseinander. Die Forschung betrachtete bisher folgende Sagen als Varianten der Amleth-Sage: „Helgi und Roar“, Harald und Haldan“, die „Ambales-Sage“, „Kullervo“, das „Brjam-Märchen“, die „Havelok-Sage“, „Boeue de Hamtone“, die „Brutus“ und die „Chosros (Kej Kezru)-Sage“.

Der Inhalt dieser, sowie der „Amleth-Sage“ wird auszugsweise, die der „Kullervo-Sage“ fast vollständig-mitgeteilt. Dann wird auf die Hauptmotive dieser Sagen, auf ihre Gleichheiten und wesentliche Unterschiede hingewiesen. Doch versucht Verfasserin hiebei nicht nur die verschiedenen Verwandtschaftsstufen der Sagen nachzuweisen, sondern auch den Charakter des Haupthelden auszuschälen. Denn der „Amleth (Hamlet) Charakter“, erscheint ihr als etwas ganz spezifisches! Er ist aus Verstand, Verstellungskunst, List, Beharrlichkeit, Grausamkeit zusammengesetzt. Er stellt sich eine schier unlösliche Aufgabe und erfüllt sie dank seinen besonderen Eigenschaften. Von diesem Gesichtspunkte aus steht die „Ambales“ und „Brutus-Sage“, dann das „Brjam-Märchen“ der „Amleth-Sage“ zunächst. Die „Chosros“, dann die Sagen von „Helgi und Roar“, Harald und Haldan“ zeigen in der Charakterschilderung einige Ähnlichkeiten mit ihr. Das Kriterium des „Amleth-Charakter“ fehlt ganz in der „Kullervo“ und „Boeue de Hamtone-Sage“. Es tritt nur hin und wieder — verwischt — in der Sage vom „Havelok“ auf. Diese drei Sagen können — nach Meinung der Verfasserin — nicht als Varianten der „Amleth-Sage“ gelten. Dagegen gibt sie in der Geschichte des „Sigmund“ („Wölsungesaga“), die sie im Auszuge bringt, eine Art der „Amleth-Sage“ zu finden.

AZ ŐSI-I JAVAS EMBER.

I. A kezdet.

A *Veszprémi Hírlap* 1898. évi május 1. számában a következő hír jelent meg: „Új próféta támadt Veszprémmegye Ősi községében Megyesi József jómódú paraszt gazda személyében. Ez az új próféta azt állítja magáról, hogy Krisztus urunk felfeszítésekor ő már ott állott a keresztnél alatt, mint az igaz Isten szolgája, bár még ma csak 58 éves testi születése szerint. Lelke már akkor élt, azóta többféle alakban és viszonyok között jelent meg majd itt, majd ott. Ez a furcsa ember mindenkinek megmondja viselt dolgait, múlt életének titkait — ha egy éjjel az ő házában meghált a kíváncsi tudakozó. Harmadfél éves korától fogva már gyógyít is olyan betegeket, kiket semmiféle orvosi tudomány nem tudott már segíteni. Patikája is igen olcsó: — néhány sorból álló csodálatos imádság, melyet ő maga szerzett össze. Seregestül tódul hozzá a nép mindenünnen s mint szentet tisztelik. Csak a saját községbeliek nevetik ki őt is, meg az odazarándokló félrevezetett népet. De hát igaz itt is a régi közmondás: senki sem lehet próféta saját hazájában! Pedig ő erősíti, esküszik rá, hogy ő az Isten küldötte. Mindennap reggel 9 órakor az Istennel beszélget, éjjeli fél 12 órakor pedig a menyországban van és Krisztus mellett ül. Igen üdvös dolgot cselekednének az illető hatóságok, ha a prófétát kiabrándítanák rögeszméjéből és az idegen megyékből is oda tóduló népet felokosítanák, hogy ne menjen lépre az ilyen kifacsarodott elméjű próféta kuruzslásaira.“

Az odatóduló népet természetesen meddő dolog lett volna „felokosítani”; a néplelek egyik megnyilvánulási alakja, kinövése sem nyirbálható le a többi súlyos sérelme nélkül. Ha már erről van szó, az egységes paraszti szemléletet kellene gyökereiben átalakítani, ami azonban a fennálló társadalmi, gazdasági és más ezernyi korlátozások közepette rövid idő alatt teljesen lehetetlen. Nem is okosodott meg a nép, noha egynéhányszor az ősi javas működésébe beavatkozott a hatóság, csendőrség is; híre idővel csak növekedett, naponta 20–50 ember kereste fel fájdalmával, ügyes-bajos dolgával a nagy embert, egészen annak 1927-ben bekövetkezett haláláig.

A paraszti életet kutató meghökkenve áll meg e jelenség nagy-szerűsége előtt; megdöbbenő egyrészt egy egyetlen embernek annyi sok ezer lélekre gyakorolt korlátlan hatása, másrészt ijesztő és félelmetes a minden gátlás, akadály ellenére is egységesen megnyilatkozó tömeg szemlélete. A kutató, amikor e rejtélyes erők gyökereit igyekszik kitapintani, csak bátortalanul mer hozzányúlni az emberi lélek annyi szövevényes útjain keresztül vezető kérdéshez. De már mindjárt itt előljáróban megmondhatja: végleges megoldást ezidőszerint nem adhat. A kérdés, ahogy sok minden más is, eredetében megoldatlan marad; a szorosabban vett feladatunk csupán az események lehetőleg hű leírásáig terjedhet. Az alábbiakban ennek a feladatnak akarunk eleget tenni.

A javasoknál legnehezebben bogozható ki a kezdet története. Amikor húszan-harmincan ácsorognak rendelőjében, akkor már magától megy az üzem és érthető; a titok a kezdetben lappang. Hogy kezdte az ősi javas ember? Végleges választ erre se adhatok, noha két év alatt, amióta Megyesivel foglalkozom, erre vonatkozólag számtalan öreget faggattam ki.

Unokaöccse, aki Ósiben lakó uradalmi kovácsmester, a következőket mondotta: Megyesi József szegény takácsember fia volt, maga is apja mesterségét folytatta. Nyomorúságban éltek, egyszer még a kútágast is eltűzelték. Volt a családban egy öreg-öreg apa, kovácsmester, aki szentes ember hírében állott; egyszer meg is jósolta, hogy nagypénteken kilenc óraker hal meg; meg is halt akkor. Magának az ősi embernek apja azonban nem volt javas. Megyesi József öreg szentkönyvet kezdett olvasni, onnan vette a szent dolgokat; lassanként egyiknek-másiknak eltalálta a szót, utóbb vidékről is kezdtek hozzá ellátogatni, híre mindinkább növekedett, végül is előttünk áll a maga teljességében a nagyhírű gyógyító.

Az elmondottakban az az érdekes, hogy híre van a családban egy szentes embernek, viszont Megyesi József apjáról már ehhez hasonlót nem mondanak. A szent könyvről szóló részt azonban valószínűtlennek kell tartanunk, hisz a nagy javas alig tudott írni és olvasni. Azt, hogy a családban volt már egy szentes ember, szívesen mondja a nép és idővel el is hiszi, mert ezzel csak növelik bizodalmukat a javas emberben. A kezdet kérdése mindenesetre azokban az esetekben, ahol nem hagyományozott, nem a családtagok láncolatán átfolytatódott tudományról van szó, nehéz vagy egyenesen megoldhatatlan. Valószínű, hogy nem egyik napról a másikra válik valaki javassá, hanem inkább lassan, észrevétlenül, legkevésbé tudatosan saját maga

előtt, ahogy sok más szunnyadó képességeink is bizonyos kedvezőbb körülmények közt észrevétlenül bontakoznak ki.

1895-ben már nagy híre van, úgy, hogy összeütközésbe is kerül a hatóságokkal, aminek azonban semminemű különösebb következménye nincsen. Ami legelsősorban szembeszökő, emberünk egész fellépését, ténykedését, működésének legapróbb porcikájáig valami egészen különös, ködös, magateremtette, az elmebetegkére emlékeztető valóságosság itatja át. Egy 1897-ben megtartott kihallgatása alkalmával „rengeteg szószátyársággal” díszesen és igen részletesen ki is fejtette

1. ábra. Megyesi József, az ősi-
javas ember.

ezt a benne lobogó isteni buzgalmat. Mindenekelőtt azzal kezdte, hogy neki „isteni dolga van” (vagyis isteni munkát végez). Tudományát még fogantatása előtt Istentől nyerte. Harmadféltéves korától fogva jönnek hozzá az emberek, mert négyezerféle részre tud gyógyítani mindenféle bajban, de csak Isten segítségével által, mert Jézus Krisztus négy-ezer részre tette le az emberi nemzetért a tudományt. „Amit a földi papok a szent misével az oltárnál jelképeznek és Jézus Krisztus szentségével leraknak, azzal tudok gyógyítani, mert tudományomat nem tanultam, ez az Isten adománya, még fogantatásom előtt, szemlátás és kézfogás nélkül (tehát az illető beteg távollétében), ha igaz emberrel van dolgom.” Betegnek gyógyszert nem ad, egyedüli gyógyszere az imádság, gyónás és áldozás, amit az Isten a hét minden napjára, a nap minden órájára elrendelt, mégpedig valálaskülönbség nélkül: a zsidóknak az ótestamentumi törvény szerint, a pápistáknak a hét szentség szerint, a lutheránusoknak a négy, a kálvinistáknak a három szakramentum szerint. Búcsúra nem küld senkit, mert ez ünneprontással jár. Látja a túlvilágot mindig. Van menny, ég, föld és pokol. A purgatórium 1880-tól megszűnt. Látja a lelket a mennyben, égben és pokolban. Ez utóbbi helyen igen kinlódnak a lelkek, de innen megszabadíthatók gyónás, áldozás, ima által. A papok bírják a hatalmat Isten igéjének hirdetésére, de szükségesek ezek azért is, mert ők gyóntatnak. Prédikálni, tanítani nem szokott, ő csak kihallgatja a beteget. azután megmondja: mit imádkozzék, hányszor gyónjon és áldozzon. Isten megjelenik neki, ahányszor csak akarja, de ezenkívül akkor is,

mielőtt hozzá érkezik a beteg, mégpedig ha finemű jön, úgy férfi alakjában s ezt előre érzi a jobb oldalán, ha pedig nőbeteg jön, úgy nő alakjában (sz. Mária) jelenik meg neki Isten s előre érzi a bal oldalán. Ő maga csodát nem tud művelni, mégis nem természetes úton gyógyít, hanem Isten rendelése szerint. Jövendőlni tud, de csak lelki dolgokban, kizárva minden nyereszkedést, mert „világi porszemét közé nem szabad Isten igéjét keverni, ami Krisztus kinszenvedése“. Akinek imádság által jobb élete van (vagyis jámbor életű), annak megjövendöli meddig él.

Ezreket gyógyított meg, Ősiben is van, akit ő meggyógyított, de nem nevezi meg. Gyógyításainak sikerét, ha szükséges, írásbeli elismerő nyilatkozatokkal is képes igazolni. E hálanyilatkozatok legnagyobb része ugyan elpusztult, midőn pár év előtt háza leégett, de azért még van néhány a birtokában, mégpedig olyan is, aminek hitelességét községi pecsét is igazolja.

Gyógyít olyanokat is, akiket sohasem látott, vagyis akik nála személyesen meg nem jelenhettek. „szemlátás és kézfogás“ nélkül, csak jelenések be nála. Ámbár bejelentés nélkül is tudja, kinek mi a baja, de a be nem jelentetteket nem gyógyíthatja, mert tudományát senkire sem akarja erőszakolni. „A lélekkel nem lehet játszani.“ A súlyos betegekért vagy a beteg kisgyermekéért ő maga is imádkozhatik, de rendesen imádkoztat és gyónásokat végeztet a hozzátartozókkal.

A gyónás szükséges, ő is gyónik évente többször, csakhogy más községben, „ahol ép megakad.“ Ő is vétkezik, gyakran kihozzák elenségei a türelemből. A vétek minden testi betegségnek az oka.

Hányan látogatják egy évben, határozottan nem tudja megmondani. Erről könyvet nem vezet, de sokan látogatják. Pénzt elfogad a gyógyításért, de csak attól, aki önkényt ad „csekélységet“, kérni nem kér senkitől sem; leginkább olyanoktól fogad el, akik meggyógyulva hálából újra meglátogatják.

A világi hatóságoknál már többször fel volt jelentve, de tudományáért büntetve nem volt soha. 1881-ben boldogult Kovács püspök úr papi gyűlés elé is állította Veszprémben, ahol a főszolgabírón kívül egy zsidó-, egy kálvinista-, egy lutheránus- és több katolikus pap különféle kérdésekkel faggatták, de reá semmi rossz ki nem derülvén, szó nélkül elbocsátották.

„Bizalom, hit van nálam a legközelebb; csizmám itt van, de én fenn ülök az atyáúristen jobbja felől.“

II. Az ősi ember gyógyításai.

A segítségre szoruló, messze földről gőzössel érkező idegen Várpalota állomásán szállt le, ahol már várta a nagy ember kocsija vagy diszesebb hintaja (amit egy bárónőtől kapott valami sikeres gyógyításért). Minden vonathoz kiküldte kocsiját, mert érkező beteg, ügyesbajos ember mindig akadt. (Sajnálta is a helybeli jegyző, amikor meghalt az ősi ember: elmaradtak az eddig kényelmesen omnibusznak használható fogatok). A kocsi az elfogódott idegent a lecsapolt Sárvíz kátyus utain, szép zöldelő liget mellett bevitte a 7 kilométerre fekvő Jaluba, abba az uccába, ahol a nagy ember lakott. Háza kezdetben

egyszerű parasztház volt, csak később, amikor már jól ment a rendelője, kapott a ház díszesebb külsőt. Mindenesetre az uccában a sok zsúpfedeles ház között még ma is feltűnik a nagy, jól tartott bádogfedeles ház, annyi nagy esemény színtere.

Emberünk vendégeit úgy fogadta, ahogy minden hasonló nagy orvosló fogadja betegeit: „Már tudtam, hogy jönnek“. Aki tiszta szívvel jött hozzá (mert ezt is tudta), azzal kezét fogott: „Isten hozta!“, ha nem jó szándékkal keresték fel: „Tessék azon az úton visszamenni, amin jött“, utasította el a rossz embert.¹ Azt is mondják, hogy a ruhájáról ismerte meg, melyik vidékről jött a beteg.² Aztán bementek a házba, ahol már az egyik szobában várakoztak a segítségre szoruló, hogy sorra kerüljenek, mert a szent emberhez csak egyenként járulhattak. A várakozók természetesen hosszasan megtárgyalták egymással bajaikat. Az ősi ember hírének tetőfokán az egész ház tele volt vendégekkel. Akik messziről jöttek, rendszerint ott is aludtak szalmán. A józan gondolkodók szerint az ott órák-napok hosszát lebzselő betegektől, kérelmezőktől valami úton-módon megtudta életkörülményeiket az ősi ember, hogyha majd szembeállanak vele, látszólag kitalálhassa életüket és titkukat. Azonban azt hiszem, erre nem volt szüksége; nem volt szüksége a padlásról állítólag levezetett hallgató csőre sem, mert valószínű, hogy a szent ember csak olyant mondott, amit az elébe járuló egyéniségéből kiolvashatott. Azt, hogy a javas mindent tud és kitalál, elsősorban maga a segítségre szoruló kívánja és szeretné; természetes tehát, hogy ámulattal és mély megilletődéssel fogja hallgatni az általánosságokat is a nagy ember szájából.

Kik jártak a szent emberhez? Mindenki. Falusiak, városiak, szegény ember, grófnő; sok póstás, vasutas, mert ők olcsóbban utazhatnak. Több nő, a látogatóknak legalább kétharmada. Sok sváb kereste fel Tolnából, szerelmi ügyben; az öreg állítólag össze is házasított embereket. Természetesen legtöbb híve a katolikus parasztokból került ki; akadt azonban református, sőt elvétve zsidó is.

Hivei arcát, kezét, ujjá hegyét, kabátját csókolgatták, *kedves apának, édes apának* szólították. Általában véve úgy beszéltek róla, hogy *a próféta, a szentes Megyesi, a szent ember, jós ember, javasló ember, javas ember, Megyesi bácsi, Jóska bácsi*; leggyakrabban csak egész egyszerűen, de annál többetmondóan: *az ősi ember*. De még ennyi megjelölés se kellett; *„ép akkor jöttem meg Ősiből“*, mondotta valahol egy asszony és legott tudta mindenki, miről van szó. Sok levele jött emberünknek ilyen címmel: *„Az ősi Istennek“*. Volt is annyi forgalma a postának, hogy a IV. osztályú postamesterségből III. osztályú lett. Pedig az ősi ember egy levélre se válaszolt.

Sikeres gyógyításainak se szeri, se száma. Egy asszony beteg volt, fájt mindene. Elment tehát az ősi emberhez, hogy megkérdezze: meghal-e vagy meggyógyul. Elmondott Megyesi mindent róla, el azt is, hogy mindene fáj; végül ezzel fejezte be: *édes anyja méhében örökölte a bajt, de nem fog meghalni, orvosság sem kell, csak bízson a jó Istenben és imádkozzon gýónáskor az Úr Jézus fájdalmas testé-*

¹ Zircen kofáktól hallottam.

² Balatonfőkajár.

ért háromszor, éjfélkor, akkor meggyógyúl. Ha nem teszi ezt, gyermekei is előröklík a nyavalyát. Pénzt nem kért, de amit adtak, elfogadta. Meg is gyógyult, hogy a Krisztus Jézus áldja meg még a porát is. „Az igazán egy tudós ember volt.”³

Egy betegről már lemondtak az orvosok; ekkor azt tanácsolták neki, hogy menjen el az ősi emberhez, még ezt próbálja meg. Ott is volt, megkapta a tanácsokat; mikor pedig kimentek a kapun, már jobban is volt, mire pedig hazaértek, úgy érezte, hogy már semmi baja se volt.

Nagy betegnek nem kellett személyesen megjelenni javasunknál. Egy ökrösné a lányát küldte el Ősibe. Kérdezi a lány: meggyógyúl az édesanyám? Nem, — felelte az ősi ember, — még kilencvenkilenc pap se imádkozza le a bűnét. Meg is halt.⁴ Egy öreg asszonymak pedig a feje fájt, helyette szomszédja⁵ ment el Megyesihez, aki a következőket mondotta neki: azért fáj a feje, mert azokat az ártatlan magzatokat, akiket elrakott, vékával viszi a feje tetején.

Bódén egy 67 éves öregasszony mondotta a következőket: „Édes anyám vallásos volt, többször elment búcsúkra. Ősibe háromizben ment. Édes apánk fulladós, mellbajos ember volt, akkor ment el először Ősibe, hogy megtudakolja, él-e még vagy meghal, hogy ahhoz készüljön. Az ősi ember azt felelte édes anyámnak: „A halálkocsi már útban van; de hagyok 11 gyónást, mert a maga ura olyan, mint a mezőn a kukoricaszár összeállítva: ki-befúj a szél rajta, olyan hitetlen.” Igaza volt, édes apánk nem igen járt templomba. Imákat is írt az ősi ember, este, meg éjfélkor imádkoztuk, édes anyám felköltötte a családot, letérdepeltette, hogy imádkozzunk. Meg is gyógyult apánk, mi ezt a imádságnak tulajdonítottuk. Másodszor akkor ment Ősibe édes anyám, amikor apánk kezét fahordáskor a fa lecsapta, vállpercét eltörte. Otthon fekete nadárgyökeret adtak rá, de azért elment. Az ősi akkor imákat adott, hogy azt imádkozzunk az Ur Jézus jobb kezének mélységes szent sebe begyógyulásáért. Akkor is elment édes anyám, mikor egyik gyermeke hibás lábbal született; a malomban örölt és ahogy önti a garatba a fél mérő sajtárt, valahogy a testiben el lett nyomódva a gyerek lába. Az ősi ekkor ezt mondotta: „Az őrző angyal félrehúzta a gyerek lábát, mert megsokalta, hogy sok gyereke született, azért sánta; az Ur Jézus előtt 14 rózsabimbó van kitűzve a számára.” (Ezt nem találta el, mert 15 gyermeke lett anyának, a gyerekek is sánta maradt máig is.) Anyánk az imádságban hitt, mert Isten az igazi orvos.”⁶ Az elbeszélő asszony nem hitt az ősiben, nem is kíváncszott odamenni. ura se, pedig az híres búcsújáró ember.

A segítségre szoruló jó messziről is eljöttek emberünkhöz, állítólag Fiuméből, Erdélyből is. Én az első híradást az ősi emberről Jászberény környékén hallottam, hírneve kétségtelenül elég messzire kiszárgzott. Mindenféle betegségekkel felkeresték, tehát nem volt specia-

³ Gyulaírástól. Egy öreg asszony mondotta.

⁴ Gyulaírástól. Egy öreg asszony mondotta. Jellemző, hogy itt és a következő történetben a betegség a bűn büntetéseként szerepel.

⁵ A történetet elbeszélő 68 éves szentgáli asszony.

⁶ Ahogy láthatjuk, itt se a beteg keresi fel az ősi embert, hanem csak a beteg hozzátartozója, aki valószínűleg a leginkább hitt a családtagok közül.

lista, mint sok más társa. A paciensek néha ottmaradtak nála szálláson, a földön aludtak szalmán; ilyenkor éjjel felköltötte őket és közösen imádkoztak.⁷ Egyszer hivatalos vizsgálat jött ki hozzá, akkor hamarosan fenni kezdtek a látogatók a házban, mintha az volna ott a dolguk.

Beteghez, házhoz, vagy más faluba nem ment, legalább is erről nem hallottam. Természetesen előfordult, hogy valahová, vásárra vagy más ügyben elkocsizott, akkor a látogatók nem találták otthon. Ezzel kapcsolatban az alábbiakban egy levelet közlök, amiben a tolnamegyei Kónyiból való Pajor István 1890 táján megköszöni egy balatonfőkajári embernek, hogy tőle szállást kapott, amikor Ősibe zarándokolt beteg kis gyermeke érdekében. A levelet érdemesnek tartom közzéadni már csak azért is, mert irodalmunkban mindaddig nem foglalkoztak parasztlevelekkel, noha ezekből tudományunk több fejezete meríthetne bőségesen.

Dicsértessék a Jézus Krisztus.

Szeretett Kedves uram Bátyám. Most egy éve, hogy Kajári falun végig utaztam és Köségükben négy utasnak szállást adott. Kedves uram Bátyám sajnálattal és gyávasággal fejezem ezen írásomat Hogy Mégcsak megsem Köszöntük a Jóságukat, még csak Levéláltal sem! Mert hát másképp nemis tutuk volna meg köszöni mint levél által, Mert Csak ott mentünk Fehér vára Mint Tudositottam is Kedves uram Bátyámat, Hanem fölkérem Kedves uram Bátyámat Családjával együtt hogy ne nehezteljenek azért, Mert a Jó szívűségük Elfelejtetheten én előtem Mert bevesődött a Szivembe a jóságuk és Bánásmódjuk Halálomig! Tisztelem Takács János uram Bátyámat Nejével és Kis Lejányával együtt a Menyji Atya Tartcsameg ezen jó szívűségükben mind az egész családot a Boldogságos Szűzmária és Szentlifa Jézus Krisztus Oltalmában Ajánlom Önöket! és továbbá Tisztelem aszt az öreglegényt aki akkor sokat beszélt az Ősi emberü Tisztelem családjáva együtt! Az Ősiember felü nem irhatok semit Mert Fehérvára is Hijába mentünk utána mert ott sem beszélhetünk vele mert a hol monták ősi-ben hogy hányadik numerus alat keresük Fehérváron aszt a házt meg is találuk akkor Vasárnap este De bizony nem jött meg sem Vasárnap sem Hétfőn. Mert odahaza a családjai sem tudták meg mondani mikor ér haza. Hanem anyit tudok mondanyi hogy az ősi ember házánál van egy vén aszony tükére való nem egyébre Mert mikor odaértünk vasárnap az volt odahaza és Mindjárt aszt mondja hogy szerencsék van hogy a sogora nice ithon mert majd prédikálna egyet! én meg aszt mondom neki mindjárt emberhusal csak nemél! és aszt mondja a vén aszony hogy aki vasárnap indul valahová az kutya képiben megy! én Bizony ezért nagyon megharagutam a vén aszonyra és azt kérdem a vén aszonytul hát mikor lehet hozá jöni és aszt mondja Hogy hét elején és hét utóján szombatra érjenek ide! én meg ere aszt mondom némén aszony mondok hogy ha ugy veszük dolgót mondok akkor Szombat nap mind vasárnap mert azt Szűzmária napja ere aszt mondja a vén az igaz öcsémuram mert mink Szombaton indultunkel Kónyiból nem Vasárnap: és én mérges voltam aszt kérdem tőle Hát-urambátyám mikor ment el inehazul aszt mondja hogy máma az éjeli vonatal. énálam megkészenált a szó asztmondomrá Hát uram Bátyám is Kutyaképibe ment Fehérvára a vására! egyebet nem irhatok az ősi ut jártomrol mert az emberel nem beszélhetünk. Kedves urambátyám Hála a jó Istenek mink is Megvagyunk a legjobb egészségben Amellet önöknek is kívánok Tisztaszivemből és amivéget mentem ősi-be hogyha emlékszik uramBátyám kis fiam véget jártam ere Hála a jó Istenek meghalt aratáskor Két évig mindig fekűt szegény Mert a Szerencsétlen ember a habhol is Kap és én azért mentem, Ha Isten után valaki tuna rajt segíteni de bizony nem tudot egyéb a jó Istenél! Önöket anak a párt fogásában ajánlom. Ezel Bézárom Levelem és maradok Holtig szivbéli ismerőse Pajor István Ifju.

(Az ősi ember gyógymódja.) Prófétánk kizárólag imával, az emberi szóval, gyónással gyógyított. Egy 1913-ból származó feljegyzés

⁷ Szentgálon hallottam.

szerint rendszeren 9 vagy 11 gyónást rendelt áldozással, amellet, hogy imákat is írt betegeknek. Az imákban ilyen kitételek fordultak elő: „Gyónásomat egyesítem az Ur Jézus gyónásával; imádkozom a menyország 14 edességéhez; az Atyaisten rózsája legyen bennem; ima Krisztus urunk lépesmézéséhez; ima Krisztus urunk hanyatborulásához; ima az Ur Jézus menybéli lajtorjájának tizennegyedik fokára. stb.” A feladott imákban, illetve az ősi ember kíséző szavaiban mindig volt valami egyéni művészi mozdulat. „Olyan imádságokat adott, amiket nem lehetett könyvből kiolvasni.⁸

Rendszeren azonban közismert imákat adott fel, pld. „3 vagy 7 miatyánkot imádkozzon éjféلكor a fiáért, aki a harctéren van.”⁹ „Nappnyugta után, éjféلكor és napkelte előtt a hiszekegyet imádkozza.”¹⁰ „Éjféلكor 12 miatyánkot, 12 üdvözlégyet, 3 úrangyalát imádkozzon, 1 évig mindennap”¹¹. „3 hiszekegyet, 1 úrangyalát, 1 miatyánkot, 1 üdvözlégyet imádkozzon minden este kilenckor; este kilenckor, mert akkor nyílik meg a mennyek zárja és az ima így behatolhat.”¹²

Az imákat, illetve az imarendelést cédulára iratta le és azt a betegnek adta, tehát a beteg imádkozott vagy kis gyermeknél a hozzátartozója. Katolikusoknak legtöbbször az üdvözlégyet, reformátusoknak a miatyánkot, hiszekegyet rendelte.¹³ Maga az ősi ember úgy mondta, hogy a zsidókat 1 szentséggel, a reformátusokat 2 szentséggel, az evangélikusokat 3, végül a katolikusokat 7 szentséggel és a bárány vérével gyógyítja.¹⁴ Zsidók helyett állítólag maga az ősi végezte el az imákat.¹⁵ Másik gyógymódja a gyónás rendelése volt; pld. egy anyának azt mondta, hogy gyónási időben gyónjon meg, akkor megjön a teje.¹⁶

Az ősi ember fentebb vázolt gyógymódjában a paraszti közösségi szellemnek, a hagyományos mozdulatoknak egyéni tulajdonságokkal, tehát már a magasabb városi műveltségkörhöz tartozó szemlélettel való érdekes keveredését vehetjük észre. Amikor az adott esetnek megfelelő szép bevezetéssel rendeli el az imádságot, ugyanakkor azt éjféلكor kell elmondani, a rendelt imák száma 3, 7, 9, 12, tehát meghatározott számú, sőt azt is hallottam, hogy az imát visszajáról kellett elmondani. („Valahogy visszajáról hagyta fel az imádságot: úgy írta le, hogy a vége volt elől.”)¹⁷ A paraszti gyógyításban általában használatos módokat, a formát (pld. hogy éjféلكor kell imádkozni, az imát visszajáról kell elmondani) ő is használta, a tartalmat azonban egyénileg alkalmazta, nem egy kaptafára.

Fontos volt az előírt ima egészen pontos betartása; valaki éjszaka, mert nem imádkozott, rosszul lett.¹⁸

⁸ Zircen hallottam kofáktól.

⁹ Balatonfőkajár.

¹⁰ Csetény.

¹¹ Inota.

¹² Inota.

¹³ Ősi.

¹⁴ Ősi.

¹⁵ Az ősi jegyző mondta.

¹⁶ Csetény.

¹⁷ Felsőörs.

¹⁸ Zircen kofáktól hallottam.

(Az ősi ember gyógyításainak fizettsége.) A segedelemért általában véve nem kért pénzt; ha megkérdezték, hogy mennyit fizessenek, azt felelte: „Amennyit szántak.”¹⁹ Egy embernek fájós volt a lába, elment az ősi emberhez. Mikor fizettségre került a sor, azt mondja a beteg: „Nincs pénz nálam, de majd póstán elküldöm.” Azonban nem küldte el, nem is lett jól a lába; de úgy kell neki, miért is tette bolonddá.²⁰ Ugy látom, az emberek háládatosak voltak, sokan fizettek az ősinek szerencsés meggyógyulásuk után is, pénzt, terményt, más egyebet. Háza kicsinosodott, a pénz nagy részét állítólag aranyba váltotta át, amit azonban a forradalmi idők vihara, nem véve figyelembe a nagy ember kiváló jósló tulajdonságait — elsepert.

(Az ősi ember gyógyításainak eredménye.) Ne feledjük, idővel a betegségek maguktól is megszűnnek, hacsak időközben el nem hal a megroncsolt test. A beteg ember meggyógyul és ezt az ősi javára fogja írni; hogyne írná a nagy ember javára, amikor az odavaló zarándoklás és a vele való találkozás kétségtelenül nagy lelki megnyugvással járt és így fájdalma egész biztosan csillapodott. A rákot nem gyógyította meg, de a fájdalmat elvehetette. Veszprém és a szomszédos Zala vármegye területén olyan emberrel nem találkoztam, aki ne hallott volna valamit az ősi emberről. Természetes, hogy a naponként megújuló híradásokban, a falut körülhőpölygő és annak vallásába határ nélkül felolvadó hitben élő ember nem vonhatja ki magát a közösség szemléletéből. Még én is kissé elfogódva léptem be először e nevezetes házba, ahová évtizedeken keresztül annyi sok ezer beteg és szerencsétlen zarándokolt és ahol vizsgálatot talált. „Megvizsgáltam az embert ez segített”, mondotta nekem egy lepsényi református ember, aki különben nem hitt az ősi emberben. Gyógyított, mert „gyógyítani az tud, aki be van gyakorolva a jó tanácsra.”²¹ Az ősi pedig kétségtelenül derekasan begyakorolta magát.

Mindenesetre több volt az egyszerű gyógyítónál; ellenőrizhetetlen adatok szerint egy színésznő 1—2 napot töltött nála nagy fellépései előtt, egy bárónő pedig évente 1—2 hetet, mert betegségéből kigyógyította.²² Ilyeneket is mondtak: „Nem gyógyított meg a Józsi bácsi, de van idő, amikor valami belső erő hajt Ősibe s ha meghallgattam szép szavát, megnyugszom egy időre.”

III. A mindentudó.

A nagy orvosló elsősorban is mindentudó, jós; sikerült gyógyításain kívül erről kapjuk a legtöbb híradást. Egy nemesvámosi református asszony mesélte el nekem körülményesen, mikép ment el az apja az ősihez kipuhatolni, hogy ki lopta el a pénzét; megmondta akkor pontosan ez ősi ember, hogy gyerekkorában mi volt az apjuk, hogy Istentől elpártoltak, nem imádják már, hogy a kutya háromízben megharapta, hogy hány ablak van a házukon, hogy konyhájuk sötét

¹⁹ Általános, minden parasztgyógyító így mondja.

²⁰ Zirci kofák.

²¹ Balatonfőkajár.

²² Az ősi jegyző adata.

(és ebben is igaza volt, mert füstös konyhájuk volt), stb. ; megmondta, hogy a tolvaj nem messzire vitte el, csak keresse, akkor megtalálja.

Az emberek mindenfajta ügyes-bajos dologban felkeresték a mindentudó Megyesit. Egy somogyi ember pert indított testvére ellen valami gyöpü ügyben ; ő is eljött Megyesihez, hogy kipuhatojja a pör kimenetelét. Emberünk részben erkölcsstanító ; egy kétkedő párnak mondja : „Nem baj, ha polgári házasságban is éltek, csak szeressétek egymást, mert Isten a szeretetet nézi.” A pap se tudta meggyőzni a párt ennek ellenkezőjéről ; a hívek állandóan arra hivatkoztak, hogy „az ősi szent atya mondta.”²³ Mint a nép papja beszélt híveihez; pld. „kedves néni, maga soha nem imádkozik, megverte a jó isten.”²⁴ „Menjen nyugodtan haza, az első imádság után úgy fog történni, ahogy akarja.” A vallást, a hitet, ha egészen különleges alakban is, állandóan hangsúlyozta, előtérbe helyezte.

Meg tudta csinálni, hogy ha valakit szeretett az ember, azt el kellett vennie ; az ilyen házasság azonban nem lett szerencsés.²⁵ Az ősi a nép szemében tünemény volt, rendkívüli tulajdonságok birtokosa, mindentudó, mindentlátó, mindenre képes csodálatos ember. Azt mondják, megjósolta még a szelet is,²⁶ megmondta, mikor esik az eső.²⁷ Több hitlen, józan ember mondotta : „Valamit azért csak tudott, akárhol is szerzte.”²⁸ Kétkedők persze mindenütt akadnak és sok történetet hallottam (főleg Ósiben), amikben nem találta el az igazat, vagy „egyszer eltalálta, másor nem”.

Többször hallottam, hogy eltalálta a hozzávándorló emberek házának formáját, ami, azt hiszem, végeredményben egészen egyszerű dolog, hisz valószínűleg a házról csak általánosságokat mondott, amit a jámbor hívő utóbb szépen kiszínezett. De a hívők mégis ámulatba estek, hogy „lám, az ősi kitalálta : két ablak van a házunkon.” Természetesen más magyarázatát nehéz is lett volna ellenőrizni ; pld. egy asszonymnak megmondta, hogy az ura azért lett megzavarodva, mert az első fürdővíze forró volt.²⁹

Érdekes, hogy az ősi ember mindentudó, jósló képességére tanult, a művelt középosztályhoz tartozó egyének is adtak példát nekem ; emberek, akik különben elég tisztán látták az ősi működését és nem hittek benne. Nem hittek benne, életét magyarázták tisztán és józanul, a végén azonban nagy szerénykedve előszedtek egy esetet, amikor a nagy ember kétségtelenül megjósolta a holnapot.³⁰

Az ősi ember jósló képessége — a hívők szemléletében — a nagy világháborúban bontakozott ki a legteljesebb formában. Se szeri, se száma azoknak a szerencsétlen asszonyoknak, anyáknak, akik kétségbeesetten keresték a háború zűrzavarában eltűnt embereiket. „Elmenünk apja az ősi emberhez, megkérdezzük, hol a fiunk,” — szolt egy kádártai asszony 1915-ben az urához. Elmennek, belépnek a ja-

²³ Kaposvár.

²⁴ Zirci kofák.

²⁵ Zirci kofák.

²⁶ Ósi.

²⁷ Jásd.

²⁸ Peremarton.

²⁹ Városlőd.

³⁰ Ilyen esetet mondott a helybeli jegyző is.

vasló (javas) emberhez, aki így fogadja őket: „Mit mondjak én maguknak, otthon szitkozódtak, átkozódtak.“ Ebben igaza volt, de abban is, hogy meghal a fiuk; még abban az évben elesett.³¹ — „Na öregem,“ mondja a háború alatt egy apa az ősinek, „hol van az én fiam, haza kerül-e?“ „Nézd fiam, amíg így beszélsz velem, nem mondom meg“, válaszolt önérzetesen a híres ember. Azonban sok embernek megmondta, ellalálta az igazat.

Egy 50 éves csopaki asszony mondta: „Én nem hittem neki, el nem mentem volna hozzá semennyiért sem. Mondják, hogy ilyen ördögös, olyan ördögös volt. Anya vagy húsz évvel ezelőtt elment hozzá, amikor nagyapjukat meggyilkolták; azt mondta akkor az ősi ember az anyának, hogy komaasszonyok voltak a gyilkosok. Ezt mondta a médium is a szellemezésnél.³² Háború alatt is elment hozzá az anya, hogy hol a fia; azt mondta megjön, de még ma se jött meg.“

„Ilyen ördögös, olyan ördögös volt“: e szavak fejezik ki legteljesebben a népnek Megyesiről alkotott véleményét. Később már csodálatos dolgokat mondtak el a nagy javasról; így, hogy üldözték őt, bezárták, de a lakat leesett;³³ pajtájában éjjel nagy varacskos béka volt, azzal varázsolta.³⁴ Az ősiről szép, a mesékhez hasonló, lekerekített, messzi vidékeken bámulatosan egyező csodálatos történeteket tudnak az emberek. Valószínű, hogy más javasok tudományáról ugyanezek a történetek vannak forgalomban, mindössze nem törődünk eddig összegyűjtésükkel és így nem ismerjük eléggé a javasokról szóló meseirodalmat.

A történetek közös alapmagva az, hogy a hitetlenek rá akarták szedni a szent embert, de csúful megjárták.³⁵ Legelterjedtebb a következő: „Három asszony ment az úton lefelé az ősi emberhez, az egyikre ráért a szükségletés, a másik kettő leült vizelni; amikor felkeltek, az egyik azt mondja: no, te sz...ál is, azt mondja, ez öleg lesz a kedves embernek; azt mondja a másik, mit beszélsz ilyen bolondokat. Hát ez abban maradt, közben leértek; a két asszony, aki csak vizelt, azok mentek be először, a harmadik odakint maradt. Az ősi ember a két asszonynak megmondta, milyen imádságokat mondjanak el, aztán elbocsátotta őket. Bejön a harmadik asszony, elmondja panaszát, az ősi ember útbaigazítja; mikor pedig az asszony fizetni akar, azt mondja neki az ősi ember: maga már megfizette. Ekkor megijedt az asszony és azt mondja: dehogy fizettem meg, kedves apám, nem fizettem meg egy fillért se. — Ne mondja fiam, amikor jöttek az úton, maga akkor megfizette. — Észre jött az asszony, amikor kiment, megtámadta a másik két asszonyt, miért mondták el az ősinek az úton történeteket, de a két asszony váltig esküdözött, hogy nem szóltak semmit sem. Az öreg maga kitalálta, mit beszéltek.“³⁶

Egy másik történet: „Elment egy paraszt az ősi emberhez, hogy

³¹ Kádártai öregasszony mondotta Veszprémben.

³² Szellemezésről alább írok.

³³ Zirci kofák.

³⁴ Szentgál. 68 éves asszony mondotta.

³⁵ Még a hitellen is elismeri ezt: „Az ősi ember nagy huncut volt, de aki svindliből ment hozzá, annak megmondta és azt kiküldte.“ (Somlóvásárhely).

³⁶ Inota. 36 éves férfi mondotta. Ugyanezt hallottam Veszprémben flatus díjazással kapcsolatban.

megtudja, vajjon ténylegesen megmondja-e, mi van a zsebében, amibe ezért előzetesen 3 szem babot tett. Amikor bemegy az ősi emberhez, azzal fogadja: ugyan menjen, ne akarjon a 3 szem babjával becsapni." Változata: „Két pestvidéki asszony indult el Megyesihez; az egyik már többször ott volt, a másik még nem, mondta is az: én nem hiszek a maga ősi emberének. Ezért vörös hagymát tett a zsebébe, hogy majd kitalálja e az ősi ember. Elmentek, fölvette az ősi ember a panaszát, majd a másíknak így mondta: maga meg higgyen a vörös-hagymának.”³⁷

A kételkedőnek az ősi mondott ennél sokkal kellemetlenebbet is, így megjósolta közeli halálát. „Egy embernek a felesége mindig mondta, menjen el a Megyesihez. Hát az ember egyszer egyet káromkodott, nahát, elmenek, majd meglátom, tud-e az öreg valamit. Mikor aztán odaért, akkor azt mondta az öregnek: kedves apa, azt mondja meg énnekem, hány kenyere van otthon a polcos deszkámom; erre azt feleli a kedves apa: magának van hét kenyere a kenyeres pócon, egy fél pedig az asztaliában (Való igaz volt). Mire a felet megeszi, a többihez már nem nyúlhat. Haza ment, vége is volt nekie. Ez valószínűleg igaz.”³⁸

IV. Az ősi ember halála. Az ősi ember utódai.

A nagy javas, miután annyi ezer embert gyógyított meg, végül szélütést kapott és néhány napi kínlődás után 1927. július 5-én, 87 éves korában meghalt. Állítólag utolsó betegségében hozzátartozói hívatásos városi orvost hozattak hozzá. Halálának híre csodálatos módon szétszaladt, úgy, hogy temetése napján messzi vidékekről számtalan híve jelent meg a faluban. Elég kellemetlen hullaszagát rózsailatnak érezték;³⁹ aki csak tehette, vitte a szentmihálylovát vagy legalább is ahhoz érintette vállát; sírjánál egyik híve beszélt, utána körmeikkel hantolták be a híres ember földi maradványait. Temetése után dús halotti tort tartottak, evett-ivott ott mindenki, aki csak bejárt hozzá.

Halála után mindkét fia folytatta apja mesterségét, egyik Ósiben, a másik még ma is Budapesten. József nevű fia, aki Ósiben működött, csak néhány évvel ezelőtt halt meg. Hatalmas, nagy, elhízott ember volt, vontatott kimért beszéddel. Nem tartották már olyan nagy tudományúnak, mint apját, azonkívül állítólag mértéktelenül ivott is. Ahogy a leírásokból kiveszem, többé-kevésbé utánozni igyekezett apját, másrészt haladt a korrall és például hangsúlyozta, hogy isteni ereje, adottsága, elektromos ereje van, amit átvisz a betegekre. Ez a korrall való együttlépés jellemző a városokban élő kuruzslókra, az úgynevezett természetorvosokra is, akik szintén lehetőleg újszerű találmányo-

³⁷ Felsőörs. 50 éves asszony mondta.

³⁸ Inota. 36 éves férfi mondta.

³⁹ Szép illatúnak mondják a középkori legendák is a szentek holttestét. Pld. „Mikoron az koporsóról az márvánkövet felemelték volna, oly nagy mondhatatlan szép illat származék ki az koporsóból... mintha Paradicsomba volnának...” (Szent István király legendája. Toldy Ferenc: Magyar szentek legendái, Pest. 1859. 29. old.) „Ime azonnal nagy szép mennyei illat ité meg az házat, ez az szent test mint az balsamom ollyanná lén.” (Szent Erzsébet legendája, Toldy 148. old.)

kat illesztenek be gyógymódjaikba. (Pl. a mikro- vagy rádióhullámokkal való gyógyítás). Egy budapesti úriasszony, aki gépkocsival ment le valami tanácsért a fiatalabb Megyesihez, a következőképp adta elő a találkozást: Szintén a hagyományos „tudtam, hogy érkeztek”-el fogadja a belépőket (általában véve mindenkit tegez) és a két kezét nagy mozdulattal kézcsókra nyújtja. Egész búcsújárás van a házban, néha 5–6 gépkocsi is áll a háza előtt, várótermében huszonöten is szoronganak. A betegeket megsimogatja, megkenegeti, delejes vattát ad nekik, géppel sokszorosított imákkal látja el őket, amiket szabad ég alatt kell elimádkozni. Tanácsokat ad, mit tegyenek, mit ne tegyenek. Aki amit adni akart, azt adja. A látogatók egyszersmint meglátogatják az

ősi ember sírját is, ami egész virágoskert, úgy tele van virággal.

Az utódnál már kevésbé érdekel a gyógyító személye; ifjabb Megyesi József egyszerűen utánozta apját és szabadon engedte tovább folyni a néphit, noha állítólag azt mondta volna, hogy „énnekem még nem jelent meg az égi világosság, nem gyógyíthatok.”⁴⁰ (Az öreg Megyesi ugyanis egyszer aratás idején éjjel valami fényt látott, attól kezdve gyógyított.)⁴¹ Sokkal érdekesebb azonban itt is az, hogy a közösség szívósan hisz a tudomány átadásának lehetőségében.

Utóbb az Ősiben működő fiú meghalt, a tudomány ezután az elhaltak feleségére szállt át, aki már az öreg életében is sokat segített és aki ma is folytatja a gyógyítás, javas mesterségét,

2. ábra. ifj. Megyesi József.

mindenesetre távolról sem annyi beteggel és ügyféllel, mint nagyhirű apósa. Kenesén azt is hallottam, hogy az ősi ember halála után fia és menyje összevesztek, mert mindegyikük kizárólag sajátmagának tulajdonította a tudomány elsajátítását. Az utódoknál már nem személyhez kötött tulajdonságokról van szó, mert például, ahogy értesültem, ennek az asszonynak férfi helyettesítője is van, aki annak távollétében látja el jótanácsokkal a segélyre szorulókat. Itt tehát már csak a múlt, a nagyhirű javas árnyéka, ugyanazon ház és talán az a hit, hogy az utód is elsajátította a gyógyító képességeket, a ható erő, nem pedig egy bizonyos személy. Még az ugyanazon ház is sokat jelent; a Pestre költözött fiú bánkódva panaszkolta, hogy mennyivel jobb sora van a Józsinak a

⁴⁰ Az ősi jegyző mondta.

⁴¹ Ősi.

mesterségben, mert apjuk házában maradt és nem kellett idegenbe költöznie. A Megyesi név kisugárzása elég nagy: az egyik szintén Megyesi nevű, Sárszentmihályon működő hivatásos, egyetemet végzett orvos rokonát állítólag csodadoktornak tartják.

A család különben zárkózott életet él, másokkal egyáltalában nem közlekednek. Az ősi ember unokája jelenleg orvosnak tanul és ahogy értesültem, Ósiben szándékszik letelepedni. Külön érdekes fejezettel bővül majdan jelen tanulmányunk, ha évek múlva valaki leírja a nagyhírű javas tudományosan képzett unokájának orvosi működését Ósiben, illetve azt a fogadtatást, amiben az egykori hívek részesíteni fogják.

V. Az ősi ember és a vallás.

Az ősi ember fellépése és ténykedése, ahogy vallásos dolgokat barokkos gúnyába öltöztet, ahogy szertelen és diszes szavakban beszél a néphez, megfelel — legalább is részben — a népi vallásos szemléletnek. Mi ezt a vallást furcsának érezzük, terjengősnek és mesterkéltnak, a paraszti vallás azonban legtöbbször ilyen, ha nincs is abban annyi túlzás és elmebetegségbe elhajló vonás, mint Megyesiben. Azonban ép e két vallásos kifejező mód, az ősi ember és a nép vallásának hasonlósága könnyítette meg Megyesi működését: a nép megértette a nagy javast, mert szavaiban, ténykedéseiben saját mozdulatait vélte felfedezni. Megyesinek szinte prófétai fellépését, vallásos cselekedetekkel való gyógyítását kezdettől fogva nem jó szemmel nézték az egyházi hatóságok, így több ízben megidéztek, a helybeli plébános szószéken és az életben küzdött ellene, eltiltotta a bérmaszülői tisztól, aminek azonban csak annyi eredménye volt, hogy javasunk családjával együtt elmaradt a templomból. Különös hite megmaradt továbbra is, csakúgy, mint a parasztság belévetett bizodalma. Igaz, a helybeliek nem hittek benne, ez azonban csak kis mértékben írható az ottani plébános javára; természetes dolog, hogy az ugyanazon faluban élő hasonszórú embernek soha sem lehet az a meghökkentően nagy hatása az ottaniakra, mint a távolélőkre. Végeredményben az olyan gyógy mód, mint pld. hogy éjfélkor kell imádkozni bizonyos számú miatyánkot, teljesen megfelel a népi szemléletnek; az elimádkozás módja a népi vallásosság kifejezése, amiben a tételes vallás állandóan keveredik régi hagyományok töredékeivel. Már a felvilágosultabb városiak vallásosságához közelálló és egy bizonyos szempontból fejlettebbnek nevezhető szemlélethez tartoznak az ilyen kijelentések: „Aki az Ósiben hisz, az vétkez; én ilyeneket nem hiszek.”⁴²

Nehéz volna arra feleletet adni, mennyiben hitte mindezt maga Megyesi is. Ha hitte, akkor elmebeteg volt, de — ahogy helyesen mondotta egy odaválói plébános — csak nagyon csekély mértékben. Orvosilag ez nem szabatos megállapítás, de ennél többet mi, akik már nem ismertük személyesen Megyesit, nem mondhatunk. Az, hogy kezdetben hitte, vagy nem hitte, ma mindenesetre meg nem állapítható. De annyi évtized után, hogy nap-nap után ugyanazt ismételte, va-

⁴² A csatukai búcsú alkalmával hallottam egy vallásos asszonytól. Egy szentgáli, szintén vallásos búcsúvezetőnő nem ment az ősihez, pedig a férje nagyon küldte, mert nem volt gyerekek.

lőszínűleg már maga is hitte mindazt, amit mondott. Hogyne hitte volna, amikor gondolatai annyira összefonódtak a közösség szellemével, ami még mindig hisz jókora képtelenségeket.

E terjengős, de amellettségtelenül művészi barokkos vallásosság éles ellentétben áll a józan, hideg, fehérre meszelt templomaiban zsoldtározó, mindent lehetőleg értelmével megtapogató kálvinista szellemmel. Jellemző, hogy református községek egységesen nem hittek az ősi emberben; általában véve reformátust alig találtam, aki ne nevette volna ki az ősiiben hívő jámborakat. A református ember hidegen és tárgyilagosan ítélte meg az esetet, gyakran túljózanul, ahogy azonban a dolgok mindenesetre megfejthetetlenek maradnak. „Pénzért mondott, aki keveset adott, annak nem jósolt. Az is csak olyan ember volt, mint más”.⁴³ „Annyit ért, mint a katolikus embernek a szentelt viz, se árt, se használ”.⁴⁴ „Zsivány, csaló, ravasz gazember volt; felesége felment a padlásra és onnan hallgatta ki a betegeket, azért tudott mindent”.⁴⁵

Azonban találtam kivételesen református asszonyt, aki szerint „mindenkinek igazat mondott, aki hozzáment”.⁴⁶ Néhány református tehát ellátogatott hozzá, ha nagy baj érte, sőt felkereste néhanapján zsidó is, — valószínűleg „asszimilált” zsidó. Ha beteg az ember, sok mindennel megpróbálkozik és a híres csatkai búcsún is megjelennek reformátusok, szórványosan zsidók, ahogy már láttam is egy zsidótól kiállított, a csatkai szent kútnál történt szerencsés meggyógyulását bizonyító iratot.

VI. Az ősi ember jellemzése. Az ősi ember és az ősieliek.

Lássuk sorra, mit tartottak Megyesi József személyes tulajdonságairól, jelleméről, tehetségéről a közelében élő emberek. Volt református vallású kocsisa, aki négy évig szolgált nála, jó, de okosnak ép nem mondható embernek tartotta. Szerinte semmi különös vagy meglepő nagy tulajdonság, erő a szent emberben nem volt; állatait szerette, naponta hússzor is megkérdezte, vajjon adott-e abrakot a lovaknak. Azt, hogy hittek benne, emberi gyöngöseségnek tartja. Ő nem hitt benne, de azt se tudná megmondani, hogy Megyesi hitte-e mindazt a sok furcsaságot, amit másoknak elmondott.

A helybeli jegyző szerint volt benne valami „szuggesztív erő”; mélyen ülő, szürös tekintetű szeméibe nem is volt jó belenézni. Jószívú, gavallér embernek tartotta, aki mihelyst megjelent egy vásáron, csak úgy sereglettek köréje az emberek; ahol föltűnt, örültek neki az emberek, mert jól fizetett, nem alkudott, szegény embernek pénzt adott.

Szuggesztív erőt látott benne a megyei főszolgabíró is, aki különben többször kiment hozzá hivatalos vizsgálatban, rangrejtve, de sajnos, az ősi felismerte. Mindenesetre feltűnő, hogy a városi, tanult ember szuggesztív erőt vesz észre benne, amiről ugyanakkor a hívő parasztok egyáltalában semmit sem tudnak.

Ősibeli parasztok a következőket mondták róla: egyszerű em-

⁴³ Szentkirályszabadja (70 % ref.). Papkeszi (50 % ref.)

⁴⁴ Balatonkenese.

⁴⁵ Vörösberény. 86 éves református ember mondta.

⁴⁶ Nemesvámos. 35 éves nő.

ber volt, aki nem barátkozott senkivel se. Jótékony célra pénzt adott, sőt a szegény beteg útiköltséget is kapott. A faluban nem volt semmi különösebb tekintélye, ahol inkább buta embernek tartották ezt a jól meglett, kövér, írni-olvasni csak alig tudó parasztembert. „Csuda kövér volt, az orra mellett nagy szemölcsékkal”. „Óriási kövér ember volt, okos a maga zsebére”.⁴⁷ Kevés bort ivott, nem dohányzott. Temp-lomba, mióta ezt a gyógyítást elkezdte, nem járt, mert az esperes úr megtámadta. Szombat déltől hétfőig nem dolgozott és mással sem dolgoztatott.

A falu papja az ősi embert hivatalból 1897-ben kihallgatta; véleményét röviden a következőkben adjuk: „a kihallgatás alatt a prófétának a szája folyton járt, akár csak egy gép; beszédjében alig van összefüggés és még kevesebb értelem. Irni-olvasni nagyon keveset tud, tehát könyvekből nem szerezhette tudományát. Megjelenése, beszédje után azt kellene hinni, hogy esze meghibbant. Ez lehet is, de nagyon csekély mértékben. Végeredményben is közönséges falusi javasnak, vagy kuruzslónak mondható, aki tudományát szélhámoskodásba burkolva gyakorolja, hogy a naiv hívek a csekélységek kifizetése végett minnél szívesebben nyúljanak zsebükhöz”.

Jellemző, hogy az ősibeliek egyáltalában nem hittek benne és aki ritkán mégis elment az öreghez, az csak éjjel, lopva látogatta meg, mert félt, hogy a falubeliek kicsúfolják. Egy öreg 82 éves ősibeli ember nagy cigányembernek tartotta, nem okosnak; „bolond beszédei voltak”; furcsa alakja volt, nagy széles orrú, erős ember.^{47a} „Vak tyúk is talál szemel”: sikereit ilyen egyszerűen magyarázza. Szerinte a falu népe kigúnyolta.

Helyben lakó, ma uradalmi kovács unokaöccse szerint egyszerűen eredményesen gyógyított, máskor nem. Okosságot nem nagyon lehetett kivenni belőle; fiatal korában arató is volt, szegény ember. Visszavágni azonban tudott, mert egyszer, amikor már híres lett és a csendőr vizsgálatra ment hozzá, így felelt annak: „Nincs magának tisztelyetes úr a tökféjében, hogy azt megértse, ahogy én gyógyítok”. És ebben igaza is lehetett, mert azt más se nagyon érthette. Egy másik unokaöccse se hitt benne; adakozónak, jószívűnek mondta, de semmi különöset sem talált benne. Sikereit úgy magyarázza, hogy „a megszorult ember még a habhoz is kap”.

Megyesi magát szent embernek tartotta, a faluban viszont bolondnak hitték; állítólag amikor kezdte, híre ment, hogy Megyesi megboldult.⁴⁸ Elégge zárkózott életet folytatott, mondják, hogy csak a fod-

⁴⁷ Állítólag nagy daganat volt a fején (Tolna m.), amivel kapcsolatban megerlítem. — anélkül, hogy bárminemű következtetést is vonnék le. — hogy a fején levő zsírdaganatot (lipoma) már nagyon régen a különös képességek, a kiváltságos egyéniség egyik ismertető jelének tartották; így ábrázolták, fejbüdján daganattal, a Buddha szobrokat is.

^{47a} Id. Megyesi József közölt fényképén kétségtelenül egy erős, tekintélyes külsejű polgárembert látunk, akinek már külső megjelenése is megadhatta a nagy hírének megfelelő nyomatékot. A fényképet különben csak nagy nehézségek árán sikerült megszereznem; boldog hívei számtalan fényképét őrzik, ezeket azonban még kölcsönbe se adják. A közölt képet az ősi emberben nem hívó egyik unokaöccsétől kaptam — kölcsönbe, de azt is csak a helybeli tiszteletes közbenjárására.

⁴⁸ Odaválási református pap mondta.

rással volt jóban. Azt is mondják, hogy ha komolyabb baj történt a házban (pl. sebesülés), akkor hivatásos orvosért szalasztottak. „En üzletnek vettem, jó üzletnek”, mondta egy odavalósi.

Híre mindenesetre megvan a most élő kicsinyekben is; egy ősi-beli 11 éves kislány ennyit tudott róla: tudós ember volt, szentes ember, akihez betegek jártak, azonkívül ha valakinek meghalt a hozzátartozója, érdeklődni jött a megholt után. Némely helyen igaza volt, más helyütt nem. Ősiek nem hisznek benne, nem mennek el hozzá.

Az odavalósi katolikus pap szerint megfoghatatlan, hogy 30 év óta üzelmel csak fokozódtak és az eredetileg szegény ember meggazdagodott; „majnem azt hihetné az ember, hogy a sátánnal áll szövetségben. Híveimet azonban nem mételyezte meg az ősi ember”.

VII. Az ősi ember és a város.

A falu orvosa olyan, amilyent a falusi szemlélet megkíván. Parasztemberünk gyógyítómódja mindenesetre megfelel a világháború előtti évek küzködő, már nem tisztán a régi néphagyományokból táplálkozó, de még vallásos nép szemléletének. De az ősi fellépésében valami polgárosodás, valami városi íz bukkan fel, legalább is egy nagyváros külvárosának íze. Az ősi javas nem egyenes és változatlan folytatása régi hagyományoknak, nem egy kaptafára dolgozik, hanem alkalmazkodó, az emberhez, az egyénhez, esethez, körülményekhez egyaránt. A közösség szelleméből fakadnak gyógymódjainak alkatrészei, a maga egészében azonban egyéni, Megyesi József sajátos lényének kifejezése. A mód mellett pedig, hogy nem gépiesen kezeli eseteit, már magában Megyesi József lényében is van valami a falu közösségi életében megzavart, elpolgárosodó parasztnak szelleméből. Így például minden jószándék mellett üzletileg is kitűnően ki tudja használni a nagy keresletet, tőkét gyűjt, vagyona tesz szert. Ezzel ellentétben a tudományt hagyományosan öröklő és az utódoknak változatlan alakban továbbadó javasoknak a szerzett javakat el kell költeni, Szalkaszentmártonban legalább is így hallottam.⁴⁹ Emberünk tőkét gyűjt, ami természetesen még nem szélhámosság, inkább a maga szűk keretei közül kikivánczó paraszt erélyesebb mozdulata a polgárosodás felé.

Arra, hogy az ősi ember részben már a városi műveltség körébe tartozott, legjobb bizonyíték az, hogy számtalan keresték fel a fővárosból is. Pesten a déli pályaudvaron hallotta egyik ismerősöm, amikor három jól öltözött hölgy jegyet akart váltani Ósibe és a pénztáros így válaszolt: „Talán az istenhez méltóztatnak menni?” Egy másik pesti úriasszonytól értesültem, hogy gépkocsin ment Budapestről barát-néjával Ósibe, természetesen szerelmi ügyben. Mondják, hogy emberünk hintót és két fekete lovat kapott egy bárónótól, akinek lányát gyógyította meg.

Az ősi működése hasonlít kissé a különösen a múlt század közepe óta fel-felbukkanó és azóta mindinkább elszaporodó városi kuruzslók, az ú. n. természetorvosok ténykedéseéhez. A természetorvos a multszázad jellemző alkotása; a naggyádagadt mechanikai élet, a gé-

⁴⁹ *Ethn.* 1936 : 156.

peknek — lényegükben véve egyáltalán nem új, mindössze látszólagosan hatalmas méretű — elszaporodása, a városi életnek kissé túlgyors, még szokatlan elburjánzása felriasztották az emberi szellem nyugalmasabb rétegeit és rousseau-i tetszetős gondolatokat támasztottak Orvostudományokban teljesen járatlan egyének lépnek fel és különböző nyakatekert elméletek alátámasztásával furcsa, a „természetes életet“ hangsúlyozó gyógymódokat szabadítanak jámbor híveikre. Híveik természetesen sokezrivel akadnak, hisz gyógymódjuk könnyen érthető és teljesen megfelel a gépi műveltségtől megcsömörlött kispolgár szemléletének.

Híres csodadoktor volt nálunk — ha nem is természetorvos a fentebbi értelemben — a múlt század közepén *Madva Ferenc*, a nyitrai megyei Rudnó község papja, akihez még Irkutsk városából is jött beteg ember,⁵⁰ amellet, hogy hazai hírességeink is felkeresték, mint pld. Madách Imre ; Kossuth Lajos pedig 1844 elején melegen ajánlotta Wesselényinek.⁵¹ *Madva* gyógymódja meglehetősen vegyes összetételű volt, gyakran emlékeztetett a parasztkóra, így pld. a diuresis nocturna ellen kakaszúza hárttyáját és szénné égetett sündisznó porát adta.⁵² A rudnói papot egyformán nagy számban kereste fel a városi és a falusi beteg ember, nyaranta hatvanan, százan is ; 1814-ben *Arányi Lajos*, a kiváló magyar kórboncnok ellátogatott hozzá, hogy közelebbről szemügyre vegye a nagy csodadoktort. *Arányi* azt mindenesetre megállapíthatta, hogy a jeles papnak jó szeme van, mert néhány betegséget, noha orvostudományt soha sem tanult, bámulatos gyorsan felismert, sőt úgy ahogy gyógyítani is tud, másoknál azonban szégyent vall a tudománya. „Tiszteljük . . . a rudnói lelkészben a jeles értelmű férfiút, anélkül, hogy benne valaha az alapos orvost keresnők“ foglalja össze röviden *Arányi* megfigyeléseit a nagyhírű emberről írt munkájában.⁵³

A rudnói pap részben már a városi szellem kifejezése, nagy sikerein ne csodálkozzunk: egyénisége, fellépése, gyógymódjai híveinek gondolatvilágához közelebb állottak, mint az orvosi egyetem tudományosan képzett doktorainak esetleg hasznosabb, de a nagyközönség előtt mindenkép érthetetlen gyógymódjai. A róla szóló elbeszélések gyakran hasonlítanak az ősi ember mesevilágához. Így pld. *Madvát* is felkeresték egészségesek, hogy rászédjék, de ezt mindig észrevette ; ilyenkor a gyógyszerész számára írt receptbe bort, kenyert és sültet írt fel. Őt is jósnak tartották, mert — így mesélik — halálát három hétre előre megjósolta.⁵⁴ A rudnói pap azonban, ismétlem, latin nyelven írt különös receptjeivel már nagyrésztben a városi műveltség kifejezése. A falu szellemét csak töredékeiben mentette át orvoslásaiba.

A városi műveltségkörnek számtalan furcsasága elég hamar sikerlik le a faluba, idomul a vidéki élethez és válik annak — legalább is egy időre — érdekes alkatrészévé. Ilyen volt pld. a háború előtt az asztaltáncoltatás, ügyes balatonmelléki szóval : a szellemezés. A szel-

⁵⁰ *Kubinyi—Vahot* : Magyar- és Erdélyország képekben. Pest. 1854. III : 22—25.

⁵¹ *Magyary—Kossa Gyula* : Magyar orvosi emlékek. II : 130.

⁵² *Arányi Lajos* : Rudnó és lelkésze 1844 és 1845-ben. Pest. 1846. 37. old.

⁵³ *Arányi* id. műv. 244 old.

⁵⁴ *Kubinyi—Vahot* id. műv. III : 22—25.

lemezést csak azért hozom fel itt, mert példát nyújt arra, mennyire fogékony, mennyire jó termőtalaj a közösség egy nagy segítő, jósló, gyógyító tényező (— legyen az ember, forrás vagy akár csak egy sőtét szobában megmozduló asztal —) kibontakozására. A szellemezés meglehetősen divatos volt a háború előtt a Balaton-melléki falvakban. Felsőörsre egy vörösberényi bognár hozta be, aki maga készítette fenyőből a szellemasztalokat; úgy is hívták a faluban, hogy *szellembognor*, így is csúfolták: (— állítólag a médium szellemidéző szavaival —) „édes szellem, kedves szellem koppancs egyet, hurka lesz-e vagy kolbász.“ A bognárhoz téli estéken jártak a falubeliek szellemezni („szellemeltünk“; „istenesfélének, szentes dolognak vettük“), sokszor anynyian, hogy be se fértek a szobába. Legtöbbször elhalt kedveseiket hozzártartozóik sorsa után érdeklődtek, akár az ősi embernél. A mindezeket elbeszélő felsőörsi asszony anyja is egyazon időben ment az ősihez és a szellembognárhoz meggyilkolt férjének ügyében. És érdekes, az ősi is, a médium is ugyanazt mondta, ami valószínű, mert ugyanazt várták mindkettőjüktől. A szellemezés azóta letűnt a falvak társas életéből, a szellemasztalt eltűzelték, a közösség kívánsága újabb, korszerűbb segedelmek után nyúlt.

VIII. Az ősi ember hatásának magyarázata környezetéből.

Ha az ősi ember megdöbbentően erős hatásának okát keressük, kettőre kell gondolnunk: egyrészt a környezet fogékonyságára, ingerlékenységére, ami úgyszólván kitermel saját óhajának megfelelő egyéniséget, másrészt egyetlen ember, Megyesi József személyében rejlő, esetleg ma már alig magyarázható, megfoghatatlan tulajdonságokra.

Kérdés, megfajtható-e az ősi szent ember fellépése és elképesztő hatása egyedül a környezet képéből, a falu, vagy még szűkebb értelemben véve: falujának közösségéből? Aligha. Az ősi ember gyógy módja, kezelése, egész tevékenysége vallásos színezetű. Ennek a vallásnak a tételes hithez ugyan kevés köze van, de híveiben mindenesetre azt a különleges, nehezen szétboncolható vallásos hitet hívta életre, ami annyira jellemző a paraszti kereszténységre. Ezt a vallást a hivatalos kereszténység, az egyház kissé gyanakvóan fogadja, gyakran egyenesen elutasítja. De nem kívánhatjuk a paraszttól, hogy ősi életmódja, kezdetleges földművelő és állattenyésztő foglalkozása mellett, magakészítette ruháiban és házaiban szemléletének ép vallásos zugai-ban mássá, a városi jólét közepében élő polgár szemléletéhez hasonlóvá legyen. Azt, hogy hittek benne, a paraszti szemlélet sajátos-sága tette lehetővé, azt azonban, hogy ép Ősiben lépett fel egy imákkal gyógyító ember, magából a falunak arculatából meg nem fejthetjük.

A török hódoltság alatt kipusztult Ősi lakóit a XVIII. sz. elején telepítették be, az evangélikusok egy részét Kőszeg városából és vidékéről, a katolikusokat a gr. Zichy család hozta Trencsénből, Nyitrából, Bakonyságból.⁵⁵ A falu lakosságának száma 1930-ban 1841, ezek közül 1273 róm. kat., 522 ref., 30 ág. ev. hitvallású; a katolikusok száma az utóbbi 60 év alatt mindenesetre növekedett, a reformátusoké

⁵⁵ V. ö. *Pesty Frigyes*: Magyarország helynévgyűjteménye (1864. Kézirat) és *Faller Jenő*: Ősi község története, 1935. (Kézirat).

fogyott (1870-ben 934 róm. kat., 791 ref. és 17 ág. ev.). Jelenleg a falu 80%-a ír-olvas. A falu összes birtoka 6226 kat. hold, ebből 2653 hold a fehérvári püspöké, a többi 1—50 holdig terjedő kisbirtokok között oszlik meg. A falu lakosainak legtöbbje őstermelő. Legközelebbi nagyobb helység és egyszersmint vasútállomás Várpalota (7 km. távolságban). Orvos a faluban nincsen. Parasztorvosok voltak, ahogy minden faluban akad egynéhány. Az egyik asszony ijedtséget gyógyított, ráolvasott, a Szigetben volt kis cseléd. Működött a faluban egy ügyeskező csontra-kó asszony is, még a helybeli református pap is hozzájárt, ha erősebben megütötte valamelyik végtagját; (golyaorrú fűnek a főzetével borogatta a beteg részt). Működik még ma is egy csontra-kó ember. Voltak a faluban jóhírű állatgyógyítók is, azonban itt se különbözik Ősi akármelyik más dunántúli falutól.

A fentebb közölt népszámlálási adatok szerint a falu lakosságának hite kb. 2 : 1 arányban a róm. kat. és ref. vallás közt oszlik meg; a kétféle vallású nép lelkülete meglehetősen különbözik egymástól, ahogy láttuk, a távolabbi vidékek különböző hitű népei is egymástól eltérően vélekednek szent emberünkről, a faluban tehát nem lehetett meg az az egységes arculatú vallásos réteg, amiből egy imádsággal gyógyító ember kibontakozhatott volna. A falu határának javarészét kitevő püspöki birtok ebből a szempontból keveset jelent. A falu vallásos képéről csak nehezen sikerül fogalmat alkotnunk; az elsősorban erre illetékes jelenlegi róm. kat. pap nem volt hajlandó nyilatkozni, a református lelkész szerint a katolikusok vallásosak, a reformátusok kevésbé.

Ha a falu arculatából nem is vezethető le egy imákkal gyógyító javas, a szomszédban, a távolabbi környéken mindenesetre történnek már titokzatos dolgok, csodák, amik esetleg előkészíthették a talajt egy „szent ember“ váratlan felbukkanására. *Bodajk, Jásd*⁵⁶ régi búcsújáróhelyek, *Csatkán* 1862-ben Mária képét pillantják meg a fák lombjai közt, azóta híres búcsúhely. Az említett búcsúhelyeken számtalan csodálatos gyógyulás történik. Ősítől egyikük sem esik messzebbre 25—30 kilométernél. A környezetben tehát a paraszti vallásosság megnyilatkozására elég példát találhatunk. Nem hinném, hogy e búcsúhelyek keletkezésében az itteni nagy egyházi birtokok jelentős szerepet játszottak volna. *Csatkának* még ma sincs egyházi jóváhagyása, sőt gyakran csendőrökkel zavarták szét a népet, mégis megdöbbenően nagy tömegek látogatják évente e búcsúhelyet. A paraszti vallásos élet egyes kifejezésformáinak kibontakozásában nálunk a németiségnek jelentős szerepe van, a fentebb felsorolt esetekre azonban ez alig vonatkozik; Ősi, *Csatka* magyar, *Jásd* tót község. De különben alig valószínű, hogy a búcsújáróhelyek keletkezésében csak az illető község népének volna szerepe, sőt meglehet, hogy egyáltalán semmi köze sincsen. Igaz, néha a falu népe maga megszomjazza a csodát: a cseh-bányai németek egy szép napon azzal a kéréssel fordultak a városi espereshez, furasson kutat nekik a templom mellett, hátha megjelenik abban Szűz Mária.⁵⁷ Fontosabb történelmi tény a búcsújáróhelyek (— és

⁵⁶ V. ö. *Faller Jenő*: *Jásd község története*, Veszprém. 1934.

⁵⁷ A városi esperes közlése.

talán ép az említettek —) keletkezésében, hogy az illető helyen már régesrég állott valami kolostor (Csatkán pálos, Jásdon bencés kolostor), ami utóbb elpusztult, a búcsúhely később mintegy a romokból kelt életre. Ősiből sokan járhattak Csatkára, Jásdra, Bodajkra, betegek is és így a vallásos eszközökkel való gyógyulásra elég példát találhattak.

Mindez azonban az ősi ember fellépésére kevés ok. Távlabbi fonalak messzebbre vezethetnek, így nem utolsó sorban a múlt század végi felvilágosodás és a szükségszerűleg ezzel járó ellenhatás, a válásosságának gyakran túlhajtott, sőt fonák megnyilatkozása 1858-ban kelt életre a XX. sz. leghíresebb búcsújáráshelye, Lourdes is és ebben a korban lépnek fel, főleg Németországban a hivatalos orvostudományal szembehelyezkedő u. n. természetorvosok, mint Kneipp, Platen, Bilz stb. Nem tudjuk, hogy minderről és mindezekről mennyiben volt tudomása Megyesi Józsefnek, azonban kétségtelen, hogy az idők folyásának e szakaszában megvolt európaszerte a fogékonyság a javasunk eljárásához hasonló módszerekkel gyógyító embernek a befogadására.

Megyesi fellépése azonban — tágabb értelemben véve — korántsem kortünet, hisz az imával való gyógyítás ósrégi keletű és különböző alakban még ma is igen elterjedt népünknel. Bácsbodrogban szemfájás ellen szabad ég alatt kilenc este imádkoznak,⁵⁸ hasonlóképpen este, szabad ég alatt imádkoznak a borsodi matyók hideglelés esetén.⁵⁹ A Feketekőrös vidékén hét templomban könyörögtetnek a betegért,⁶⁰ másutt a hidegrázás ellen öt feszület előtt imádkoznak.⁶¹ A felsorolt esetekben az ősi ember gyógymódjához hasonló külsőségek közt kell elmondani az imát, pld. este, másrészt legtöbbször meghatározott számú imádságot. Az ősi ember tehát orvoslásában sokat kölcsönzött az élő néphitből, de az is kétségtelen, hogy gyógymódját nem gépiesen ismételve alkalmazta, hanem egyénileg. Az imával való parasztgyógyítás formái közé tartozik az imának a rendestől eltérő módon való elmondása, pld. az Amen elhagyása vagy az imának visszafelé való mondása. Hajdú megyében ijedés ellen a beteg szíve felett 3 6—9 miatyánkot imádkoznak Amen nélkül vagy a miatyánkot visszafelé mondják el.⁶² Emberünkről is hallottuk, hogy állítólag az imát visszafelé adta fel.

Imádsággal gyógyító „szakorvosok“ már régen is voltak, így a boszorkánysággal vádlottak között igen sok imával orvosló kuruzslót, parasztorvost találhatunk. Kiss Mihályné az 1715. évi perének jegyzőkönyve szerint a beteget különböző növényekből készített fürdőkben fürdösztötte, miközben felette a miatyánkot, hiszekegyet mondotta el, a fürdőben ülő és szomjazó, inni kérő beteghez pedig így szólt: „Adj a Krisztus szent lelkét neked innod, majd igyál.“ Gyógyításai használhattak, mert az egyik tanu vallomása szerint „a fatens leányát is, négy esztendeig kórságtörésben való nyavalyátul, fürdőt főzvéen üstben, megferesztvéen fürdőjében kilencszer és a miatyánkot, hiszekegyet elmond-

⁵⁸ *Ethn.* 1896 : 180.

⁵⁹ *Ethn.* 1896 : 368.

⁶⁰ *Ethn.* 1916 : 85.

⁶¹ *Ethn.* 1892 : 117.

⁶² *Gyógyásza'*, 1903 : 204.

ván, megszabadította ; melytől sok orvosok sem orvosolhatták.⁶³ Amit Kiss Mihályné a fürdőben ülő betegnek mondott, ékes szavaival emlékeztet az ősi ember barokkos, díszes kijelentéseire. A hasonlókép boszorkánysággal vádolt *Tóth Mihályné* az 1723-ban elhangzott tanuvallomások szerint az egyik fatenst arra tanította, „hogya a gyermeke rosszul leszen, csak mondja el a miatyánkot mellette kilencszer és meggyógyul.”⁶⁴ Egy harmadik vádlott „istenes imádságaival sok nyavalyás Embereket . . . de kiváltképen az nehezen szülő Asszonyokat orvosolta légyen.”⁶⁵ Könnyű szülésért pedig *Koldus Ilona* vádlott háromrendbeli imádságot mondatott el: egyiket szent Ferenczről, másikat közgyónást, harmadikat pedig szent Erzsébetről.⁶⁶ Az utóbbi gyógyítók már „szülésszakorvosok” voltak ; az ősi ember viszont általános orvos volt, aki egyformán gyógyított mindenféle bajt.

Korunk kuruzslói is gyakran imádkoznak vagy imádságokat rendelnek a beteg meggyógyulásáért. *Engi Tüdő Vince* tanyai kuruzsló imákat, búcsújárásokat, önsanyargatást rendelt, tanyájában oltárt, kápolnát is állított,⁶⁷ egy baranyai kuruzsló pedig a kezét a beteg szívére teszi, kilencszer imádkozik felette, miatyánkot és egy imádságot, amit azonban nem árul el.⁶⁸

Imák kíséretében végeznek el számtalan gyógyító cselekedetet is, ezeknél azonban gyakran a cselekedet áll az előtérben, nem az ima. Már fentebb is említettünk gyógyítást, ahol a beteg imák kíséretében fürdőt kapott. *Thurzó György* tanácsolja 1608-ban, hogy hideglelés kis lányának nyakára írott cédulát kössenek, három miatyánkot mondván közben.⁶⁹ *Nagy Ferenc* törökszentmiklósi róm. kat. plébános 1767-ben megjelent vallásos iratában több érdekes parasztyógyítást találhatunk. Pld. a beteg ember betegségének eltávolítására három miatyánk és három üdvözlégy elimádkozása közben élő fába rongyot, hajszalet fúrjon, amit azonban természetesen a derék plébános mint babonáságot élesen elítél.⁷⁰ A beteg testet a kórisme, illetve a gyógyítás céljából a hozzáértők meg szokták mérni, rendszerint szintén imák kíséretében ; a nyitramegyei Kólonban a gyógyító asszony a száraz betegségben sínylődot madzaggal megméri, majd kilenc napig a betegért imádkozik.⁷¹ Unyon az aszoványos beteget cérnával méri meg a mérő asszony, utána kilenc napig napkelte előtt és napnyugta után naponta 9, 8, 7, 6, . . . 1 miatyánkot imádkozik.⁷² A vácdukai mérő asszony, akihez Pestről is kijárnak a betegek és aki „kizárólag a Szentháromság erejével segít”, mérés közben ráolvas, utána kilenc napon át éjjel, szabad ég alatt a Szentháromság olvasóját imádkozza.⁷³ Valószínűleg

⁶³ *Komáromy Andor* : Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910. 266. old.

⁶⁴ *Komáromy* id. műv. 319.

⁶⁵ *Alapi Gyula* : Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében. Komárom. 1914. 38. old. Az adat 1727-ből.

⁶⁶ 1728. *Komáromy* id. műv. 418.

⁶⁷ *Néprajzi Értesítő*. 1907 : 238.

⁶⁸ Harkány. *Ethn.* 1925 : 176.

⁶⁹ *Magyar-Kossa Gyula* : Magyar orvosi emlékek, III : 313.

⁷⁰ *Nagy Ferenc* : Az egy, igaz és boldogító hitnek elei . . . Eger. 1767.

⁷¹ *Ethn.* 1909 : 315.

⁷² Saját gyűjtés. 1936.

⁷³ Részletesen szóltam erről : *Ethn.* 1936 : 297.

megmérte a beteget a besenyőtelki „istenes asszony” is, mert a leírás szerint a hideglelésnél cérnára csombékot kötött, hazament és imádkozott.⁷⁴ A mérőknél mindig maga a gyógyító imádkozik, az ősi viszont a beteggel vagy hozzátartozójával mondatta el az imát, az imán kívül másfajta gyógymódot nem alkalmazott.

Az imával való gyógyítással kapcsolatban nem szóltunk még a ráolvasásokról,⁷⁵ noha tulajdonképpen ezek is ide tartoznak. Feltűnő, hogy az ősi ember a beteg betegségét mindig valami szép mondattal fűzte az elmondandó imához ; pld. akinek a keze megsérült, annak a feladott imát a következő szavak kíséretében küldte el : imádkozzon az Ur Jézus jobb kezének mélységes szent sebe begyógyulásáért ; az asszonynak, akinek 14 gyereket jósolt, így mondotta : az Ur Jézus előtt 14 rózsabimbó van kitűzve a számára. Kifejezése, mozdulata, a szavaknak szép csokorba való kötözése emlékeztet, ha csak egész töredékesen is, az elbeszélő tartalnú ráolvasások bevezető szavaira. Az utóbbiakban a betegséggel párhuzamba állítható szép és díszes égi történet van elmesélve, terjedelmesen és részletesen ; az ősi megelégette néhány szóval, mondókája azonban sohse gépies, sohse ugyanaz, hanem mindig az adott esethez alkalmazkodó, rögtönzött, egyéni. Voltakép ráolvas, csak ép nem hagyományos, átvett, régi szöveget, de a sajátját.

A fentebbiekből láthattuk, hogy az imával való gyógyítás eléggé általános, az effajta orvoslásra a lelki előfeltételek mindenkor megvoltak, talán Ősi környékén — a búcsújárárhelyek közelsége következtében — a XIX. sz. végéfelé fokozottabb mértékben. A mult, a jelen, a közösség hite, a Bakony mélyén, sűrű erdők közepette megbúvó búcsújárárhelyek a talajt egy vallásos gyógyító megfogantatására és kifejlődésére derekasan előkészítették.

IX. Az ősi ember hatásának magyarázata egyéniségéből.

Az ősi ember kizárólag imával gyógyított, de nem ő imádkozott, hanem a beteggel vagy hozzátartozóival mondatta el az imát. Imádkozni mindenki tud és az ősi ember rendelte imák legnagyobb része közismert imák voltak, mint a miatyánk, üdvözlégy és a rendelés legfeljebb csak az ima elmondásának módján változtatott valami keveset. Ezt a gyógymódot bárki alkalmazhatta volna a nagy javas nélkül, akár maga a beteg is. Ezek szerint — föltehetőleg — kellett valami tulajdonságnak, erőnek az ősi emberben lappangani, hogy annyi sok ezer beteg és segítségre szoruló kereste fel, amikor pedig az emberek maguk is jól ismerték gyógymódját és tudták, hogy nem orvosszert kapnak, hanem csak egy cédulácskára leírt néhány sor imát. Ez az egyéniségéből kisugárzó erő annyira erős, hogy a javas halálával utódaira is kihat, legyenek azok akár milyen ügyefogyott emberek ; sőt még az utód is megbízhat másvalakit a tanácsadással, ha hirtelenében el kell utaznia valahova. Az erő kisugárzik a helyre, a házra is, pld. az ősi em-

⁷⁴ *Ethn.* 1910 : 25.

⁷⁵ A ráolvasásokat l. részletesebben *A magyar népi orvoslás vallásos és egyházi vonatkozásai* című összefoglalásomban (sajtó alatt).

ber két fia közül jobban bíztak az Ősiben maradt utódban, mint a Pestre költözöttben.

Mindez azonban még nem bizonyítja azt, hogy a valóságban is rejtett valami különös képesség az ősi emberben.⁷⁶ Egyik korábbi cikkemben már megemlítettem a pestmegyei Sáriban élő Bozsikokat.⁷⁷ A nagyhírű Bozsik javas halálával a gyógyítás abbamaradt, pedig még évek múlva is jöttek messzi falvakból betegek és könyörögtek a fiatal Bozsiknak, hogy gyógyítson és folytassa apja mesterségét; a fiatal Bozsik tehát szintén híres orvos lehetett volna, ha kérésüknek eleget tesz és gyógyít minden különösebb képesség nélkül. Családi, örökségképpen továbbadott tudomány esetén tehát nem szükséges az egyéni erő vagy valami személyes tulajdonság, a közösség szelleme egymagában elég arra, hogy egyetlen személybe vetítsen ki megfelelő képességeket. Megyesi József azonban maga kezdte a gyógyítást, nála örökletes, átadott tudományról nincs szó.

Az egyénben rejlő képesség kérdése azonban még a váratlanul felbukkant gyógyító személyénél se érthető egyhamar. Ahogy váratlanul hinni kezdtek az Ősiben és utóbb ezrivel jártak hozzá a gyógyulásért, ép így bukkant fel váratlanul egy szép napon a csatka-i búcsújáráhely. Pedig ott még kegykép se volt, se régi szobor, amiben, akár egy élő személyben, bizakodhattak volna, hanem csak egy, a völgykatlan alján kibuggyanó forrás. Csatkán kétségtelen, hogy a közösség szelleme nyilvánult meg és vetítette, sugározta ki az erőt a forrásba. Beszéljünk tehát az ősi emberrel kapcsolatban is a kisugárzás helyett visszaverődésről: a tömeg, a közösség, a beteg ember belső ereje, kívánsága verődik vissza egyetlen személyről, a nagyhírű javasról. Nem a gyógyító emberben rejlik a ható erő, hanem magában a közösségben, az egyazon gondolkozású emberekből álló csoport összegezt, hatványozott akaratában. Az erők felfokozása, nagyobb munkateljesítménye csak úgy lehetséges, ha egész kis területre sűrűsödik össze, egyetlen helyről (szentkút), tárgyról (kegykép) vagy személyről (javas) verődik vissza. A hatás voltaképp tükrözés, a népi közösség szellemének visszatükröződése. Az ősi ember kifejezte a nép, a beteg, a jövőjét kifürkészni óhajtó ember vágyát, akarását. Az a jó orvos, aki derekasan azzá változik, amivé a segítségre szoruló környezete megkívánja. Ezért hasonlóak annyira egymáshoz minden ténykedésükben, mozdulatukban egyetlen művelődési körbe, közösségbe tartozó javasok. Ennek a követelménynek pedig — úgy látszik — id. Megyesi József mindenképp teljesen megfelelt.

Derekasan megfelelt és ép ebben rejlik hatásának titka, egyéniségének alkalmazkodó, kifejező képességében. Ha örökletesen átadott, családok titkát képező tudományról van szó, a visszaverődés zajtalanabb, természetesebb, a közösség életébe könnyebben beilleszthető és érthető; nem is szükséges, hogy a sok száz éven át apáról fiúra vagy lányra átsikló tudomány hordozóiban különleges képességeket keressünk; itt maga a hosszú életű család egyöntetűleg a gyógyító, a visz-

⁷⁶ Képesség alatt nem valami különleges gyógyító erőt vagy látnoki tehetséget értek, hanem inkább egyéniséget, ami a közösség szellemére gyakorolt hatásban nyilvánul meg.

⁷⁷ *Ethn.* 1936 : 155.

szaverő felület, annak egy-egy tagja kevésbé jelentős. De az ősi ember váratlanul bukkant fel, elődök nélkül és ha fellépése be is illeszthető korába, egyénisége kezdeményezést jelent, indulást, valami teremtő mozdulatot. A kérdés teljes magyarázata itt, az *egyén és a közösség* bonyolult és mindeddig egyáltalában nem tisztázott kölcsönhatásában rejlik. A megoldást az *egyén aktív alakító és egyszersmint a közösséget passzívul kifejező szerepének kettősége* adja; e folyamat finomabb részleteit azonban mindeddig nem ismerjük. Ehhez mindenesetre szükséges volna a népi közösségekben felbukkanó egyéniségeket egész pontosan megfigyelni és működésük, hatásuk, környezetük lehetőleg részletes arculatát megállapítani. Áll ez elsősorban a nagy javasokra, gyógyítókra, de másokra is; pld. hasonlóan szövevényes és eddig eléggé nem tisztázott a túlságosan személytelennek kezelt népművészet és az egyes faragó, művészkedő pásztorok, mint egyéniségek kölcsönhatása.⁷⁸

Mi az ősi embert személyesen nem ismertük, képességeit csak egymástól meglehetősen eltérő vallomások alapján kíséreltük megállapítani; arra a kérdésre tehát, hogy egyéniségének melyik tulajdonságában rejlett az ősi ember meghökkentő hatásának forrása, ami alkalmassá tette a közösség szemléletének kifejezésére, úgy, hogy a hozzájáruló szegény jámbor ember önmagára ismert, arra választ csak nehezen és feltételesen adhatunk.

Végeredményben ki volt az ősi ember: vallásos révületben elmerült buzgó istenhívő, elmebeteg, népbolondító, magahitt parasztorvos vagy más valaki? Erre egy meglehetősen nehezen körülhatárolható, de rövid szóval felelhetek: művész volt, költő volt. Parasztművész, akár egy kampót vagy tükröst faragó pásztor, aki szintén a közösséget fejezi ki, de végtelen sok változatban, igazodva mindig a megmunkálendő anyaghoz. Természetesen megjelölésünk még nem magyarázat, inkább utalás a paraszti élet több más, művészkedő egyéniségéhez való hasonlóságra.

Hívei úgy adják elő, hogy kitalálta az igazságot, mert . . . , és itt rendszerint egy szép szövirágokba öltöztetett választ mondanak el, ami kibugyborékol a nagy ember ajkai közül. Kissé figyelmesen megtekintve az eseményeket, észrevehetjük, hogy nem is a kitalált igazság a lényeges, hanem az a szépen hangzó, színes képekbe bujtatott felelet, amit kivétel nélkül jól megjegyeztek az áhítatos hívek és valószínűleg életük során néhány százszor el is ismételték. Meglehet, hogy a látogatók az ősivel folytatott beszélgetésük során egyet-mást elárultak életükből, maguk talán észre se vették ezt; de ép az a szép, hogy az ősi tudta, értette a módját annak, miképp kell a hallottakat kellemesen hangzó feleletekben visszatálatni az álmélkodó idegennek. Nem azt

⁷⁸ Noha a néprajz feladata elsősorban a közösség alkotásainak, életének kinyomozása, a népi közösségek kereteibe beilleszthető egyéniségek felkutatása és leírása mai felfogásunk szerint szintén tudománykörünkbe tartozik. A paraszti élet egyéniségeivel foglalkozó irodalmat érinti *Krisz Rudolf Die schwäbische Türkei* című munkájának (Düsseldorf, 1937) bevezető soraiban, ahol a fentebbiekhez hasonlóképp felveti a közösség-egyéniség kérdését. Megoldása azonban csak elméleti és művenek további fejezeteiben kizárólag a paraszti élet termékeivel (főleg ráolvasásokkal) és nem azoknak alkotóival, illetve alkalmazóival foglalkozik. Meghatározása különben inkább csak a paraszti közösségben felbukkanó egyéniség jogosultságának elismerése, mint annak kielégítő magyarázata.

mondta egyszerűen az asszonynak, hogy 14 gyermeke lesz (— amit végeredményben nyugodtan jósolhatott, hisz az illetőnek akkor már volt vagy tizenkét gyermeke —) hanem hogy az *Úr Jézus előtt 14 rózsabimbó van kítűzve a számára*. Ez pedig már költészet, ha nem is ép tiszta népművészet, amennyiben egyéni és még nem formálódott, nem csiszolódott át a közösség tökéletes kifejezésévé. Az ősi ember művészete nem tiszta népművészet, mert, ahogy már említettük, fellépésében, mozdulatában, egész tevékenységében van valami elpolgárosodó vonás, valami távoli városi íz, egy magasabb műveltségkör töredéke.⁷⁹

Szent emberünk költő volt, aki a maga elképzeléseit előbb-utóbb valóságnak vette. Költő volt, ami azt jelenti, hogy egyéniség volt. Nem tartozott a tudományukat egy családban továbbadó tudósokhoz; apja nem volt javas, fiáról pedig mindenki azt állította, hogy nyomába se lép a híres apának. Az ősi egyéni tulajdonságaihoz tartozott az élet sokezernyi változatában és kiszámíthatatlan eseteiben való gyors és ügyes eligazodás képessége; találmányosság, ami gépiesen meg nem tanulható, nem ismételtető, be nem gyakorolható. Tizenegy miatyánkot tudott a fia is rendelni; de bizonyára nem tudott a hitetlenről olyan szépet mondani, hogy „olyan, mint a mezőn a kukoricaszár összeállítva: ki-befuj a szél rajta”. Feleleteiben volt valami erkölcsi-oktató tartalom, valami próféta-szerű, valami, amit mi esetleg savanykásan lapos igazságnak, közhelynek mondunk, — a hívő paraszt, az iskolázatlan ember azonban mély bölcsességnek érez és ért. Ebben pedig igaza van, mert az élet gyökereit mostani életmódja mellett csak effajta könnyen áttekinthető és megérthető igazságokkal tapogathatja ki. Szemlélete még eléri ezt, ennél többre ügyse képes, nem is törekszik; aki azonban ezt megadta, nagy emberré lesz előtte. Az pedig kétségtelen, hogy az ősi meglehetősen ügyes érzékkel tapintott rá az elébejáruló emberek kényes, nehezen kibogozható eseteire és ha lapos igazságot is mondott, adott esetben találó igazságot, a gyakorlati életben felhasználható oktató-erkölcsi tartalmút. Az embert egyénileg kezelte és itt előnyben volt a hivatalos orvostudománnyal szemben, ami hajlandóbb, különösen mostani egészségügyi berendezkedései közepette, gépiesen, egy kaptafára elintézni a sorbaácsorgó betegeket.

„Az öreg azért valamit mégis csak tudott, akárhol is szerezte”, mondják még a hitetlenek is. Azt hiszem, e tudás ép az egyéni kezelésben rejlett, abban, hogy a sokezerféle egyéniséghez alkalmazkodni tudott és meglepő jól észrevette az egyéni sajátosságokat. A meggyötört látogató érezte, hogy az ősi ember valamit benne megfogott, kitalált. Természetesen az emberek mindig csak kézzel jól megmarkolható dolgokat keresnek és értenek meg; azt, hogy valaki egyéniségüket meg-

⁷⁹ Megint külön megvitatás tárgyát képezhetné, mennyiben jogos a népművészetnek és általában a népi műveltségnek a magas (városi) műveltségtől való merev szétválasztása kizárólag azon az alapon, hogy a népi műveltség személytelen, a magas műveltség egyéni. Már R. Kriss is utal a merev kettéosztás helytelenségére (R. Kriss: Die schwäbische Türkei, 13. old.). Itt természetesen a kérdés tisztázására ismét számtalan új adatot kellene egybehordani. Ha e merev kettéosztást magunk se fogadjuk el, teljesen még sem vethetjük vissza és a fentebbi fejtegetéseink során a parasztműveltségben jelentkező egyéni megnyilatkozásokat, ha azok *nagymértékben* léptek föl, a magasabb műveltségkör, a város hatásának töredékeiként kezeltük.

érezte, a maga teljességében nem értik át, hanem legfeljebb annyit, hogy valami külsőségre tapintott rá, pld. „kitalálja“, hogy öreg anyyuknak otthon tüdőgyuladása volt. Nem valószínű, hogy kitalálta; de annyira megragadta az egyéniséget, hogy valami efféle kézzelfogható bizonyítékkal kísérelték magyarázni a nagy ember képességeit és közzelétét.

Az utóbbi sorok azonban mind csak föltevéssek; számtalan javas életkörülményeit és életét⁸⁰ kellene egészen részletesen és pontosan ismernünk ahhoz, hogy az egyén szerepét a közösségi életben világosan láthassuk és az ősi emberhez hasonló lélektani rejtélyeket, tömegek, odaseregglő tízezrek vak hitét lényegében megérthessük. Mert meg lehet, hogy az egész a véletlen műve; az idő fojtott levegője, a környezet betegeskedése és kívánsága a gyógyulásra valami egészen egyszerű és véletlen módon találkozik az átlagnál valamivel jobb szemű emberrel, egy kissé schizoid egyéniséggel és a találkozásból egyszerűen kiterébélyesedik a nagy csoda, az ősi ember. Meglehet, hogy más időben, más körülmények közt egyszerű szegény takácsember marad Megyesi József is, aki nyomorúságában a kútágast is eltűzeli és ha a lába megfájdul, átmegy a szomszéd uccába a kenő asszonyhoz.

Dr. Vajkai Aurél.

*

Ein durch Gebete Heilender in Transdanubien.

Verf. beschreibt einen der berühmtesten Heiler von Transdanubien, Josef Megyesi (1840–1927). Dieser Mann war nicht Fortführer von ererbtem Wissen, sondern trat unerwartet mit seiner Heilkunst auf, — dessen Beginn von ihm selbst mit einer Vision angegeben wurde. Er heilte ausschliesslich durch Gebete u. durch das Anordnen der Beichte. Das Gebet musste vom Kranken selbst, od. einem seiner Angehörigen gesagt werden; zumeist eine bestimmte Anzahl von Vaterunser od. Ave Maria zum genau vorgeschriebenen Zeitpunkt (z. B. Mitternacht). Josef Megyesi heilte die verschiedenartigsten Krankheiten, ausserdem gab er Nachrichten von Verstorbenen, wahrsagte, gab, — besonders während dem Weltkrieg — Bescheid über Verschollene. Obwohl ihm mehrmals die Ausübung seiner Tätigkeit verboten wurde, wuchs die Zahl seiner Anhänger ständig, er wurde täglich von 20–50 Menschen aufgesucht. Aus ganz Transdanubien, doch auch von entlegeneren Gebieten Ungarns kam man zu ihm. Die Leute aus der Umgegend erzählen viele schöne Geschichten von seiner Allwissenheit. Nach seinem Tode setzte sein Sohn seine Tätigkeit fort u. nach dessen Ableben die Schwiegertochter, doch mit weit geringerem Erfolg, als der berühmte Alte. Dieser Heiler wurde von Vielen als Prophet verehrt; seine eigenartige, barocke Frömmigkeit ist teilweise der Ausdruck der bäuerlichen Christlichkeit von ähnlicher Richtung. Bezeichnenderweise glaubten die protestanten nur ausnahmsweise an ihn, ebenso glaubte sein Heimatdorf — welches in Bezug auf Religion gemischt ist — nicht an ihn. Ja, er wurde sogar von den Dortigen eher verhöhnt. Im allgemeinen massen ihm die ihn gut kennenden Bewohner seines Heimatdorfes keine besonderen geistigen Fähigkeiten zu, sie hielten ihn für einen gutherzigen, aber einfachen Menschen. Um seine beispielloso grosse Wirkung erklären zu können, muss man zwei Faktoren in Betracht ziehen: 1. die Empfänglichkeit, die Einstellung seiner Umgebung u. seiner Zeit, 2. die individuellen Eigenschaften des Heilers Josef Megyesi selbst. Das eigene Dorf von gemischter Konfession (2:1 das Verhältnis der Zahl der röm. kath. u. der kalvi-

⁸⁰ Rövid, de kitünő képet ad a pusztai javasokról *Illyés Gyula a Puszták népében*. Hatásuknak titkát elsősorban abban látja, hogy a javas (pld. az igali ember), aki egyszemélyben orvos, pap, bíró, olyan öszinteségre tudja kényszeríteni az élébe járulókat, aminőre azok még önmagukhoz se voltak képesek (225. old.). Ehhez hasonló feleletet kíséreltek adni a fentiekben, amikor az ősi ember hatásának titkát abban látom, hogy erős kézzel tapintott a segedelemre szoruló egyéniségére.

nischen Bewohner) hatte nicht jenen einheitlichen Glauben, der einen religiösen Heiler hätte hervorbringen können. In der näheren Umgegend aber, 25—30 Km entfernt, befinden sich sehr besuchte, von altersher berühmte Wallfahrtsorte (Csatka, Jásd, Bodajk), welche dieses Gebiet zum Empfang eines religiösen Heilers wohl günstig gestalten konnten. Das Heilen durch Gebete ist bei unserem Volk seit langem bekannt, von Heiler-Spezialisten, welche mit Gebeten heilen, kann man oft in alten ungarischen Hexenprozessen lesen. Unser Heiler sagte vor dem Anordnen der Gebete schöne einleitende Worte, diese erinnern entfernt an die einleitenden Worte der Beschwörungen. Das Hersagen einer gewissen Anzahl von Gebeten zu festgesetzten Zeitpunkten erinnert wieder an das beim Volke allgemein übliche Heilen durch Gebete. Die Elemente des Heilverfahrens unseres Heilers sind also volkhaften Ursprunges, wurden aber von ihm nicht nach einer Schablone, sondern immer ganz individuell angewendet, indem er sich stets nach dem gegebenen Fall u. der Persönlichkeit der Kranken richtete. Josef Megyesi selbst war eine Persönlichkeit, seinen Erfolg verdankte er dem Einklang seiner aktiv-formenden, gleichzeitig aber auch passiv-ausdrückenden Eigenart.

ADALÉK A MESE ÉS A BALLADA ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ.

1938. szeptemberében jegyeztem le Bátorligeten az itt közölt rövid mesét Bátori Gáborról és Bátori Kláráról. Az öreg Fedics Mihály meséit jegyezgettem már napok óta, mikor az egyik asszonyrokona felkeresett: ő is tud meséket, írja le a „tanár úr” azokat is, ha éppen érdemes. Az itt következő mesét jegyeztem le s a szöveg elárulja az első pillantásra is, hogy elegendő problémát kínál a szövegfolklóreistának. A mesemondó: Sivadó Lászlóné, szül. Toronyi Veronika, Vasvári-ban (Szatmár m.) született s ott él most is, férjének 3—4 holdas parasztkisbirtoka van. Irni-olvasni tud. Pesten még nem volt s alig utazott valami keveset egész életében. Csak a saját családjában mesél, amúgy munkaalkalmakkor, vagy idegeneknek már nem. Kissé szégyeli is mesetudását, mikor a falujában a jegyzőnek vagy kinek a fia le akarta jegyezni még régebben — vallja be nekem, — meséit, nem volt hajlandó mesélni. Én, úgy látszik, a Fedics-rokonságtól vitt hírek alapján s az öreg Fedics rádiószereplésének környékbeli dicsősége miatt is megnyertem a hajlandóságát s a megismerkedés után mindig is hajlandónak mutatkozik mesélésre. Meséit, a most közöltet is, édesanyjától tanulta. Sokszor elmesélt egy-egy mesét édesanyja neki s a testvéreinek, így tanulta meg, amint mondja, szórul-szóra. Egyéb megjegyzéseit, melyek felvetődhető kérdéseinkre bizonyosfokú eligazítást adhatnak, a szöveg közlése után ismertetem majd. Maga a mese így hangzik:

Vót két testvér, Bátori Gábor és Klára. Férhe menni nem akart a jány, a bátya férhez atta Törökországba három véka ezüstér, három véka aranyér. És mikor kiindult a török kiráj az országbul, jelül küldött két fehér galambot és két arany gyűrűt. A jány az ablakon ült, fehér hímet varrt, két fehér galamb a vállára repült, két arany gyűrű a kötőjébe csendült.

S lement a jány, a bátyának monta: „Bátyám, kedves bátyám, ugyan mi dolog az? Ablakomon ülék, fehér hímet varék, két szép galamb vállamra repülé, két szép arany gyűrű kötömbe csendülé.” „Hú-

gom, kedves húgom, menny fel az kúpadra, nézzél balódalra, mit lácc ott?”

Felment a jány a kúpadra, balódalra nézett és látta, hogy a Törökországból nagy örömmel, nagy vígsággal jönnek három fehér hintó, három vörös ászló. Lement a kúpadról s monta a bátyának: „Bátyám, kedves bátyám! Látom a Törökországból nagy örömmel, nagy vígsággal jönnek. Három fehér hintó, három vörös ászló.”

A bátya azt monta: „Húgom, kedves húgom, csak ki kell valanom, elattalak téged a Törökországba, ké sisok ezüstér, ké sisok aranyér.” És a jány azt monta: „Bátyám, kedves bátyám, minek attál engem a Törökországba, a pogány kezébe? Inkább attál legkissebb szógámhoz, vagy felajtáromhoz.” Az pedig a kondás vót, s inkább ahhoz atta vón.

Bément a kiskertbe, ott mingyárt elájult. „Virágim, virágim, túbül hervaggyatok, földre burujjatok, lássa az én bátyám, hogy engem gyászoltok.” Bément palotába, ott mingyárt meg is halt. Szeme bé van humva, szája bé van fogva, gyönyörű két karja mejjére van rakva. Sok szép jánymátkáji végig siratgassa.

S eljött a török kiráj, szóllott a bátyának: „Sógorom, sógorom, véletlen sógorom! nyisd ki vaskapudat, add ki szép mátkámat, jegyesem-gyűrűsöm, Bátori Kallárát! Jány bátya is azt felelte: „Nincs már a te mátkád, meghalt a te mátkád! Szeme bé van humva, szája bé van fogva, gyönyörű két karja mejjére van rakva, sok szép jánymátkáji végig siratgassa.”

S a török kiráj azt felelte: „Nem hiszem, nem hiszem, míg magam nem látom.” Bérugta várkaput, pozdornyára szakatt. Bément palotába, ott mingyárt elájult. „Kocsisom, inasom, kedves felajtárim! meny nyetek, szabjatok mindnek gyászos ruhát. A kocsi az úté, a lovak a tűzé, a bennevalója magamé az úré!”

Feltették meghalva [ti. a menyasszonyt] és elvitték. S mikor közelettek a török kiraj palotájához s latta a kiráj anyja: „Veresbe mentek és feketébe jönnek. Fijam, kedves fijam, ugyan mi dolog ez: veresbe mentetek, feketébe jöttök?” S a fia azt felelte: „Anyám, kedves anyám, menyet hoztunk kendnek, de nem kell ennek többé se inni, se enni.” Az anyja azt gondolta, hogy talán csak bágyatt s azt felelte: „Hozzad fijam, hozzad kedvet lelek neki.”

S mikor látta, hogy meg van halva, azt felelte: „Vigyed fijam, vigyed ebédlőszobádba. Valahányat fordulsz, mindég megcsókolod, valahányat kerülsz mindég megsiratod. Csináltatunk néki aranyból koporsót, gyémántból keresztyét, ezüsből tetejét. Harangozunk néki hatvanhat haranggal, eltemettyük ötöt hatvanhat magunkkal.”

Eddig a mese, ha ugyan mesének nevezhetjük csak ilyen egyszerűen. Ha csak felületesen ismeri is valaki a magyar népbaladalköltészetet, e szöveg után nyomban eszébe kell jutnia egyik legszebb s terjedelmes európai rokonságra tekintő balladánknak, az ugynevezett Fogarasi István balladájának.¹ Nemcsak a téma, maga az előadás is felidézheti balladalköltészetünk régibb rétegének stílusát, formuláit, tör-

¹ Fogarasi István szövegét l.: MNGY. III. 3. Kriza gyűjtése. Legújabb publikálása: Ortutay Gyula: Székely népbaladák, Buday György fámetszeteivel, Bpest, 1935: 75–76. A ballada variánsait l. ugyanott: 283. l. Motívumtörténetével részletesen foglalkozott Moór Elemér: Deutsche Spielmannstoffe in Ungarn, Ung. Jb. 5: 252.

vényszerű fordulatait. Kérdéseimre a mesemondó asszony a leghatározottabban erősítette, hogy ezt a mesét sohasem hallotta más formában, csak így, ahogy elmondotta. Édesanyja nem énekelt egyszer sem ezt a történetet, mindig szóval mesélte, mástól sem hallotta Bátori Klára történetét énekelt formában. Így emlékszik rá. Nékünk azonban nem nehéz a szövegről leválasztani a laza összekötő mondatokat s elénk áll a szöveg tiszta ritmikája (sokhelyütt teljesen zavartalan hullámai az ősi hatosnak), sőt a rímek is árulkodóan összecsendülnek nem egyszer. Ha a dallam már teljesen le is szakadt a hagyományozás során, már emléke sem él az énekelt előadásmódnak, legalább az ellenállóbb ritmus lüktetése, a lappangó rímek árulkodnak a régi formára. Itt valóban joggal beszélhetünk a Zersingung, a széténeklés jelenségéről.

Teljes egészében felderítetlen kérdése még ma is a szövegfolklore-nak az azonos témájú mese és ballada történeti és formai összefüggése. Rövid analízisünk, mely egyetlen balladából átvedlett mesének közlésén alapszik távolról sem tart igényét arra, hogy az egész kérdést megvilágítsa, vagy akár közelebb vigye a végső megoldáshoz. Tisztán csak az egyik fejlődési, helyesebben alakulási módnak: a balladából mesére változó motívumnak útját figyelni s egyben figyelmeztet a belőle adódható törvényszerűségekre. Annyi bizonyos, hogy tetszetős lenne egyszerű és summás tételeket kimondani, mint például hirdetni a mese mindenekfeletti történeti elsőbbségét, hiszen a mese bizonytalanságosabb műfaj a balladánál s tudunk motívumokról, melyek a mesék, hiedelmek világából kerültek a balladák szövegébe, motívumai közé. Elég csak a Kádár Kata balladájának híres bajtjelző változásmotívumára gondolnunk², melyről tudjuk, hogy az ó-egyiptomi gyermekmúmiák mellett talált egyik mesében is fellelhető. Amellett Kádár Kata balladája azért is jó példa, mert az általánosabb felfogás szerint³ eredetét a széphistóriák (Telamon) és az olasz novellairódalom gazdag anyagából veszi s éppen a bajtjelzés motívuma engedi meg, hogy ez irodalmi forrásokon túlra, az ősi hiedelmek világára mutathassunk. De fordítva úgy is lehetne egyszerűsíteni a kérdést, hogy a Zersingung kissé lazán megfogalmazott tételeire hivatkozva⁴ a szétmállott balladából keletkezhetnek mesei formák s a kapcsolat mese és ballada közt innen ered. Hogy egyik vagy másik tételt végérvényesnek nem fogadhatjuk el, az már csak azért is érthető, mert ismerünk nem is egy motívumot, melynek mind mesei, mind énekelt balladai feldolgozásáról, sőt egyéb műfaji feldolgozásáról is tudunk. Hiszen elég csak a Fehér László országszerte elterjedt balladájára utalnunk, melynek alapmotívumát neves irodalmi feldolgozásoktól (Shakespeare, Sardou-Puccini) kezdve olasz, francia, angol novellagyűjteményeken át az Európán sokfelé elterjedt balladai feldolgozásban is ismerhetjük⁵. Ugyanígy tudjuk,

² A színét változtató kendő motívumának ősiségére l.: Bolte-Polvka: Anmerkungen I. 545. Köhler: Kleinere Schriften II. 445. Goldzicherné-Heller: Ó-egyiptomi mesék 64.

³ Reichard P.: Telamon históriája, EPhK, 1910: 29, 199 és Király György: Kádár Kata balladája, Nyugat. 17: 48.

⁴ vö.: O. Böckel: Psychologie der Volksdichtung, Leipzig, 1908, R. Dessauer: Das Zersingen, Germ. Studien, LXI. 1928, A. Ferenczi Sára: A székely népballadáról, EPhK, 1912: 193.

⁵ vö.: Ortutay i. m. 305.

hogy a Kőmíves Kelemenné balladájának megkezdődött nyugateurópai mondai feldolgozása, mint ez az angol dominikánusnak, Robert Holkotnak († 1349) *Super sapientiam Salamonis* c. művéből kiderül⁶. A nagy hegyi tolvaj balladájának (Ortutay: i. m. 26 sz.) is ismerjük az énekelt balladás változatok mellett egy román mesei variánsát is⁷. Ugyanígy tudjuk, hogy a jávorfává változott királyleány története ismeretes mesei és balladai feldolgozásban is, azonban, mint Solymossy Sándor megállapítja⁸, ahol a balladaforma terjedt el, ott a mese ismeretlen és fordítva is áll ez a tétel. Mégis, mintha Solymossy Sándor véleménye azt mutatná, hogy előbb volt a mesei forma.⁹

A fentiek mellett az is megerősíti az egyoldalú tételek kimondásától való húzódásunkat éppen a mese és ballada formai, történeti összefüggésének a kérdésénél, hogy nem is egy kevert formát ismerünk magában a magyar népköltészetben is. Így ismeretes Lajtha Lászlónak egyik igen érdekes szövegközlése, a Kőmíves Kelemenné balladájának egyik változata: a zárt balladaforma második felében a kötetlen mesemondás formai alakját veszi fel s eltérően a többi változattól a befejezése is derűs, békésen feloldódó.¹⁰ Mikor a székely népballadák változatait állítottam össze, megtekinthettem Balla Péter szivességéből néhány bukovinai szövegének kéziratát is. Az Aradon Szép Anna címet viselő ballada, mely egyébként a Bíró Szép Anna, Nagy hegyi tolvaj és Molnár Anna balladák motívumaiból alakult konglomerátum, befejezésében szintén prózában oldódik fel. Majd látni fogjuk, hogy a Fogarasi István cím alatt összefoglalt balladák csoportjában találhatunk olyanokat is melyek szintén már eféle jelenségeket mutatnak.

Ezzel a rövid áttekintéssel csak óvatosságunkat akartuk igazolni s hangsúlyozni azt, hogy bár közölt szövegünk világosan mutatja majd az összevetések során, de önmagában is keletkezésének vonalát s hálás alkalmakat ad a Zersingung jelenségeinek felelőlegességére, mégis csak egyik szélső esetét mutatja a keresett összefüggésnek. Már jó előre le kell szögeznünk, hogy ebből az esetből nem kívánunk, mint-hogy nem is lehet általánosítani: a balladából alakuló mesei forma csak egyik esete lehet az összefüggésnek s a helyes csak az, ha minden ilyen genetikai összefüggésnek a történetét külön vizsgáljuk meg. Csak egy sereg ilyen részletező vizsgálat engedi meg a két alaptípus (ballada → mese és mese → ballada) törvényszerűségeinek pontos meghatározását. Jelen elemzésünkkel ezt a célt kívánjuk szolgálni.

De térjünk vissza magához a közölt meseszöveghez és a vele rokon balladacsoporthoz. Bár a Fogarasi István balladájával való rokonsága világos, egy ponton lényeges eltérés van a két szöveg között. Amíg Bátori Kálárát a török király hazaviteti s ott adja meg a végső tisztességet a balladáinkból egyebütt is ismeretes formulák emlegetésével, addig Fogarasi István balladája így végződik:

⁶ A kérdéshez l. Timár Kálmán: Az építő áldozat babonája Ethn. 22: 177. és Ortutay i. m. 280.

⁷ Paula Schullerus: Rumän. Märchen, 1907. 112. sz.

⁸ Solymossy S.: Mese a jávorláról, Ethn. 31: 9.

⁹ U. o.: „E formai eltérés magyarázata a tartalom azonos volta mellett nem okozhat nagyobb nehézséget. Világosan arra vall, hogy az egykori énekmondó hegedősök rendes krónikás énekeik mellett nem egyszer dalba öntöttek hallott mesetárgyakat is.”

¹⁰ Lajtha L.: Népzenei formaproblémák, Muzsika, 1: 15.

„Nem adom, nem adom, te nagy török császár,
Csináltatok én is márványkő koporsót,
Be is behuzatom földig bakacsinnal,
Meg is gyászoltatom hatvan katonával,
Hadd nyugodjék itten, apjával, anyjával,
Apjával, anyjával szülötte földiben.“¹¹

Ez az eltérés tán nem is látszik lényegesnek, pedig egy eléggé fontos mozzanatra mutat: a mesei forma a többi balladás változatokkal együtt a paraszti (s itt bizvást mondhatjuk azt is, hogy primitív) epikai gondolkodásnak megfelelőbb gondolathoz ragaszkodik: a török király magával viszi menyasszonyát, ha halott is, hiszen már az övé. A Fogarasi István befejezése kissé szépirodalmias, a magasabb kultúra magatartását és pátozát fejezi ki, szemben a könyörtelenebb primitív epikai szemlélettel. Ennek a kérdésnek és a vele rokon problémák fejtegetésére tán máskor adódik alkalom.

De a balladacsoportnak névadó balladájánál motívumaiban és földrajzilag is közelebbi rokonára találhatunk mesénknek. Szendrey nagyszalontai gyűjésében olvashatjuk a *Bátori Kalára* címet viselő balladát; érdemes egészében újra közölni fejtegetéseink interpretálásához:

— Bátori Kalára, kedves idős jányom,
Állj fél a kúpadra, nizz ki az ablakon.
Nizz ki az ablakon, nem látsz-i valakit?
„Nem látok sēnkit sē, nem hallok sēmmit sē.“
— Másodszor is mondom, Bátori Kalára,
Állj fél a kúpadra, nizz ki az ablakon.
Nizz ki az ablakon, nem látsz-i valakit?
„Nem látok sēnkit sē, nem hallok sēmmit sē.“
— Harmadszor is mondom, Bátori Kalára,
Nizz ki az ablakon, nem látsz-i valakit?
„Látom, amoda jön három aranyhintó,
Három vērēs zászló; ki érētte jön a?“
— Mit csūrōm-csavarom, csak bē kell vallanom,
Kedves idős jányom, tē érēttēd jön a!
„Bátori Ferencné, kedves idős anyám,
Hát eladtál éngēm, eladtad jányodat?
Akkor vár hát vissza, mikor háztetődön
Kaszállóú terēm, pedig sosē terēm.
Ruháim, ruháim, szēgrül lehúlljatok,
Hagy lássa az anyám, hogy tik is gyászoltok.
Virágim, virágim, földre hervadjatok,
Hagy lássa az anyám, hogy tik is gyászoltok.“
— Amikor kivisznek, kedves idős jányom,
Szivēd hasadjon még, és azonnal halj meg!¹²

¹¹ Tán egyellen érdekes és egyedülálló mozzanat a „Harangozunk néki hatvanhat haranggal, eltemettyük őtet hatvanhat magunkkal.“ formula, amely valószínűleg csak véletlenül utal az uralatláji nomád kultúrkörben általános király-temetkezési szokásra.

¹² MNGY XIV:22. Az egy-két jelentéktelen sajtóhibát itt kijavítottam.

Ugyanott közli Szendrey *Bátori Ferencné* cím alatt e balladának egy rokon töredékét, mely a kérő jelentkezésével s a lány halálát huzavonával titkoló anya feleleteivel mintegy kiegészítője az előbbi szövegnek s csak így adja a kettő együtt az egész motívumsort. Ha éppen kedvünket lelnénk az archetipusok keresgetésében, a Fogarasi István, Bátori Kalára és az általunk közölt mese három változata között tetsetősen meghúzhatnánk az eredő vonalát és közbeiktathatnánk néhány csillaggal jelzett feltételezett alakot. Azonban felfogásunk szerint a népi alkotás természetének ismeretében elútasíthatjuk az ilyen archetipusok létezését, mert a természetes sor megalkotására annyi közbüleső feltételezett alakra lenne szükségünk (vagy egyre se!), hogy ez az elmemunka egészen mechanikusnak s feltételes értékűnek tetszik előttünk. Hisz tudunk kolozsmegyei, ungmegyei, alföldi s dunántúli változatokról,¹³ melyek többé-kevésbé azonos formulákat tartalmaznak. A *Bátori Kalára*hoz fűzött magyarázat szerint is¹⁴ a váradi török basának adta el az anya leányát. Azonban most nem a különben világos motívum-összefüggés érdekel bennünket. Inkább az, hogy a közölt változatok alföldi csoportja már arra enged következtetni, hogy ennek a balladának a szövegében egyebüttl is, nemcsak Szatmárban, megkezdődött az átalakulás. Ha ezek a szövegek még csak a bevezetés és befejezés mozzanatában vesznek fel kiegészítő prózai elemeket, de jól mutatják a ballada és mese átmeneti lehetőségeit, alkalmait. Kálmány Lajos gyűjtésében találhatjuk ezt a szöveget:

Bátori Bátori Erzsébet özvegy a szony vót, egyetlenegy lánya vót, úgy hí'ták, hogy Ilonka. — Az a'nya Ilonkát elatta egy zsák aranyé' török császár fíjának. — Törökország és Magyarország köszt laktak. — A lány nem tudta, hogy az a'nya elatta; mikor tudta mán, hogy mönnek a lányájé', asz'onygya néki:

„Erigy, Ilonkám ki,
 Á'j a szemét dombra!
 Nézzé' szét a dombrú
 Magyarország felé!” stb. a befejezés pedig:
 Mönnek, möndögélnek,
 Á'j meg kocsis, á'j meg!
 Möghalt a menyá'szony!
 „Talán csak alszik a'!”

Mikor hazaértek, csináltatott Török János arany koporsót és aszt üveg koporsóba tötte, és föltötte egy fa tetejire, oda járt a török császár fíja siratni.¹⁵

Egy Kálmány által közölt másik változat befejezése is¹⁶ rövid, prózában feloldott mondat.

Mindez csak egyet igazol, egyet valószínűsít: amit maga a mese

¹³ I. például: MNGY I: 149, 180, MNGY VII: 9, 10, MNGY VIII: 177, 178, 555 — ennek a változata megvan a Rádió és a Néprajzi Múzeum hanglezérfelvételei között is szintén Dunántúlról, Törökkoppányról: F 21 és F 22 —, 556, Kálmány: Koszorúk, I: 18, II: 53, Szeged Népe II: 5, III: 213, 215, stb., stb.

¹⁴ MNGY XIV: 307.

¹⁵ Kálmány: Koszorúk II: 53 és 54 ll.

¹⁶ Uő.: Szeged népe III: 214.

szöveg is igazol első hallásra: ez a mese még alig vált el szülőjétől a balladától s önálló életének, esetleges mesei továbbélésének mintegy első lépéseit tette meg csak. Az a közvetítő fokozat, amit Kálmány publikálta balladáink mutatnak, arra jó példa, hogy a Zersingung folyamata hogyan is kezdhet ki egy formát, hogyan indíthat támadást egy zárt műfaj ellen, amelyet pedig a dallam, ritmus, rim nem megvetendő kötőerői oltalmaznak az elmúlás, alakulás ellen. Viszont a szatmári mesei változatban egyszerre világos az elszakadás ténye immár a hagyományozás időrendjében meghatározható második generációban is, egyben azonban világosan mutatkoznak még a verses forma jegyei is. A prózai, ritmustalan mondatok még alig bontották meg a ballada versalakjának kemény, tiszta szerkezetét. (Ezért is közöltük mintegy stófákra tördelten a szöveget.) Ha a dallam minden emlékezés nélkül el is tűnt, a vers még erősen él a prózai elmondás mögött is. Erdemes tán megemlíteni, hogy a mesemondó Sivadóné egyáltalán nem érzékelte a szöveg mögött lüktető verset, sőt mikor a mesélés után felhívtam rá a figyelmét, nem engedett: „Mese az!” mondta. Analízisünk tehát rámutatott, ha röviden is a szájhagyományozás műfajainak egyik átmeneti lehetőségére, az alakváltásnak egyik útjára. Szövegünk arra is példa, hogy ugyanegy etnikai területen belül élhet egymás mellett mesei és balladai formája is ugyanegy motívumnak, a formai különbség nem jelenthet esetenkénti etnikai különbözőséget. Ebben az esetben legalább is a tények erre mutatnak. Kívánatos lenne a népi műfajok belső formáinak, alakváltási törvényeinek jobb megismerésére e terület részletező átkutatása; felhozott példánk, reméljük, hasznos adatokat tartalmaz az egyik forma-alakulás mozzanatainak megértéséhez. Egyébre nem is törekedtünk e pár oldalra.¹⁷

Befejezésül egész röviden csak arra akarunk rámutatni, hogy mesénk némiképp figyelmeztethet a Zersingung jelenségeinek óvatosabb megítélésére is. Sokan szeretnek a Zersingung, a széténeklés eseteiből (már a megnevezés is egy peioratív értékelést rejt magában) kizárólagosan bomlasztó és ártó tendenciáira utalni. (Igy például T. F. Henderson a népi változtatás tényében csak az eredeti szövegen való rontás eredményeit hajlandó látni: *The Ballad in Literature*, Cambridge, 1912.) Ez a szemlélet az úgynevezett balladai homályosság, szaggatottság tényeiben is hajlandó volt kizárólag a Zersingung hatásait észlelni. De ha a szájhagyományozó stílusnak ezt az egyik legjelentősebb alakítóelvét higgadtan szemléljük, észre kell vennünk építő hatásait is. Ez a széténeklés nemcsak rombol, de új formákat is teremt, új alakokat épít s mint közölt mesénk is bizonyíthatja az új forma, ha versből lassan prózává vedlett is, szép és tiszta maradhat. Sőt bizonyos az is, hogy éppen a széténeklés volt mindig is az egyik lehetősége a kötött tradíciórenden, a hagyományozás közös stílusán belül az egyéni szabadságnak, egyéni alkotóhetségnek: enélkül nem alakult, nem gazdagodott volna egyetlen népi kultúra sem, hanem mihamar unalmassá váló formulák gyűjteménye lenne csupán. Pedig tudjuk, nem az: Bátor Klára meséje is bizonyíthatja.

Ortutay Gyula.

¹⁷ Reméljük, hogy a kérdés részletesebb tisztázására egy más alkalommal nagyobb tanulmány keretében visszatérhetünk.

Beitrag zur Frage des Zusammenhanges zwischen dem Märchen und der Ballade.
 Zu der Frage des aus der Ballade entstandenen Märchens oder umgekehrt über die aus diesem entwickelte Ballade als Dichtungsart, sind uns verschiedene Theorien bekannt. Neben geschichtlichen dichtungsartigen *Schwierigkeiten* unterliegt diese Frage selbstredend auch noch durch geographische und ethnische Rücksichten einer Verwicklung. So wie es unrichtig ist das entwicklungsgeschichtliche, oder eher Umwandlungsproblem dieser Dichtungsarten mit einem wohl lautenden allgemeinen Gesetze, oder einer Gesetzmässigkeit lösen zu wollen, bleibt es ebenso notwendig die einzelnen derartigen Umwandlungsarten einer fallweisen, subjektiven Prüfung zu unterziehen.

Das Märchen in unserem Beitrag will auch diesem Zwecke dienen. Das Märchen ist durch Umwandlung aus einer unserer ungarischen Balladen, namentlich aus jener von *Fogarasi István* entstanden und es bezeichnen den Werdegang dieser Umwandlung bereits einige niederländische (Alföld-er) Varianten, ja es lässt der Märchentext selbst noch stellenweise leicht merkbare Spuren der ursprünglichen Versform erkennen. Dieser Fall dürfte sich als Fingerzeig dafür eignen, besonders in Hinsicht darauf dass die Märchenvariante sehr anmutig ist, dass wir in Beurteilung der Erscheinungen einer sogenannten Zersingung viel vorsichtiger sein müssen: diese muss nicht immer zerstörend, sie kann ebenso auch von gestaltender, schöpferischer Wirkung sein.

A RÉTKÖZ RÉGI HALÁSZATA.

(Második közlemény.)

Halászat mély, jeges folyóvízen.

Rekesztő halászat. Ugyanazt a *tarajos vészfőt* használták, mint a hígvízen. A léket, — itt *szűrvéknek* nevezték, — baltával vágják. A halat merítő szákkal emelték ki. Ennek egyik itt használt formáját *karikavesszős hálónak* is nevezték.

A *véter* is használták téli halászatnál. Ezt a víz mindig ellepte. Gyöngye fagy idején a jeget baltával naponként letörték róla. A jegen vágott lyukat, a szűrvéket, sással, vagy szalmával befedték, így tették fagymentessé. De ha tolvajoktól tartottak, nem tettek rá takarót, a víz befagyott fölötte s a lopás nehezebbé vált.

A vétért két ember, két lápmetszővel vette ki a vízből. Ezeket a szerzők a véter fülebe akasztották. A véterből a halat a tetején lévő ajtón keresztül szedték ki.

Szigonyozás jégtábláról.

Napfényes időben 3—4 halász a nem tulságosan mély tó jegéhez belábot. Ezt maguk előtt addig törték, míg olyan részhez nem értek, amely már megbírta őket. Erre felkapaszkodtak, s a jégből egy jó nagy darabot baltával levágtak. Ezt a lehasított jégdarabot egy keskeny folyóvízig, érig vagy folyásig rúddal letolták. Itt, — a jegen már előálló szigonyos szerszámával a fekvő halakat megdöfködték és felszedegette. A Királytő kéki vidékéről már egyágú és tízágú köpüs szigonyok is kerültek elő.

Halászat mély, jeges állóvízen.

Állító halászat. A lézás vétereket előszeretettel télen álligatták fel. A lészát ilyenkor könnyebb volt helyére szállítani, a jégbevágott hosszú keskeny nyíláson a vízbe eresztani és felállítani.

A véterek felett vágott szűrvékeket, — akár az egyes véternél — itt is sással, vagy szalmával fedték be.

Kerítő halászat. Szerszáma a *gyalom*. Járulékai rudak, kampók, kap-

csok, hámfák, őrvesszők, a villa, több balta és a szánka voltak. A gyalom fonala kétszerre vastagabb a verséénél. Felső szepjén két darab két sukk hosszúságú és fél sukk szélességű gyékénypala volt. A gyalom s . . . i és szepje másfél-két öl hosszú volt. Egy-egy szárnya 60 ölnyi, egy-egy kötele ugyanennyi. A kötelek a szárnyak végére erősített hámfák közepére voltak kötözve. A szárnyakon volt egy *felin* és egy *alín*. Utóbbi hosszabb volt. A felinakra gyékénypalákat erősítettek. Az alinakon azonban ritkán voltak súlyok. A jó szabás ezt feleslegessé tette. Különben is a vizes vastag kötél elég nehéz volt húzás közben. Néhol téglából készített súlyokat tettek az alinakra. Ezeket *pócoknak* nevezték. Az alinakra közepük táján gyékényből készült jegyeket tettek, ezeknek a neve *kátor* volt. A kőrisfából készült *hámfák* (apacsok) hosszúsága csak fele volt a szárnyak magasságának. A rudak fenyőfából készültek, hosszúságuk 14 lépés volt. Vastagabb végüket befűrták és bevágták, s a köteleket ezekbe húzták és kötözték. A kampók *rakottya*ból készültek. Hosszúk voltak, s mint a nevükből is látható, kampójuk is volt. Ezekre pléheket szegeztek, s *fogaknak* nevezték őket.

A *mankók* erős fából, tölgyből, akácból, stb. készültek, hosszúságuk 1 1/2 ölnyi volt. A *kapcsok* 1 1/2 méter hosszú, jó villanyél vastagságú, végükön horgas *rakottya*fák voltak. Az *őrvesszőket* ágas-bogas *rakottya* vagy fűzfából készítették. A *villa* mogyorófafából készült. Agai 1 sukk távolságban voltak egymástól, nyele 1 ölnél is hosszabb volt. Ökörszarvú villának is mondták.

A gyalommal jegen halászó legénység száma legtöbbször 12 volt. A vezetőjüket első halásznak mondták, rajta kívül volt még két rúdhajtó, 2 *kapcsos*, 4 *hámfás* és 3 *kisegítő*. Az említett nevekből nagyjából tájékozódhatunk a legények munkája felől. Magyarázatra szorul az első halász és a *kisegítő*k dolga. Az első halász tárgyalt a tó tulajdonosával, ő volt felelős mindenért, ő szedte össze a legényeket s rendelkezett velük. Kímérte a fogás helyét, a gyalmot a vízbe ő engedte bele, s ő vetett *zubbot* a villával. A gyalom alinát ugyancsak ő fogta össze a költésnél. A *kisegítő*k vitték előre egyik lyuktól a másikig az *őrvesszőket*.

A gyalom és holmi tanyáról tanyára való vitele, a fogott halaknak a gyalomból való kiborítása, biztonságba helyezése, valamint a jégvágás között munka volt.

A halfogás kiszemelt helyén mindenekelőlt a tanyát mérték ki. Területét rendszerint 2 kisholdnyira tervezték. A tanyát, ha többet számítottak készíteni, mindig hatszögűre lépték ki. A szomszédos tanyáknak egy oldaluk, a leghosszabb, közös volt. Ha csak egy tanyát terveztek, a hatszöget eltorzították, szembeeső két hosszabb oldalát kigömbölyítették. (13. 14 ábrák.)*

A tanya rövidebbik két oldalának a közepén egy-egy, összesen tehát két nagyobb lyuknak lépték ki a helyét. A tó beljebb való részén levőt, az *eresztő*-t, a széle felé esőt pedig a *költő helyének* mondták. E kettő között, 12 lépés távolságban kisebb lyukaknak, az u. n. szűrvékeknek jelölték ki a helyét.

Egy szabályos, hatszögű tanyánál a két szembefekvő hosszú oldalt egymástól rendszerint 50 lépés távolságban, párhuzamosan húzták. Ezen hosszú oldalaknak a rövidebb oldalakkal való találkozásuk helyeit *vállaknak* nevezték. A szűrvékeket itt a vállaknál sem vágták ki nagyobbra, mint más helyeken.

Az *eresztő* félkör alakú volt. Egy öl hosszúságú egyenes oldala a tanya belső része felé esett. Külső részét kigömbölyítették, sőt baltafokkal külön meg is súrolták, hogy a gyalmot vízbeeresztés közben a szilánkos jég meg ne szaggassa.

A *költő* helyét téglalakúra, a szűrvékeket kerekre vágták.

A gyalommal megrakott szánkát az *eresztő*n kívül állították meg. Ekkor az első halász az *eresztő* belső oldalára állott, mellette volt a két rúdhajtó.

* Lásd 171 oldalon!

A kisegítők közül egy-egy, — őrvesszővel felszerelve, — jobb, illetve bal irányba ment, s az őrvesszőket az eresztővel szomszédos jobb és baloldalon lévő szűrvékbe állították. A rúdhajtók aztán a maguk rúdját az eresztőbe dugták s kampójukat a rúd alá véve, azokat az őrvesszős vékek felé hajtották. Az első halász ezalatt a gyalom köteleit rendben utánuk bocsátotta. Ha az előrefejt, előretolt rudak az őrvesszőket nem érték el, a kampóval és mankóval, ezek egymásnak való feszítésével, a rúdhajtók azt a helyes irányba fordították. Amikor az őrvesszőt a rúd így megmozdította, a rúdhajtók, — mindegyik a maga oldalrészén, a vesszős vékekig mentek. Most a kisegítők az őrvesszőket a szomszédos lyukakba vitték, a rúdhajtók pedig a rudakat a következő vesszős vékek felé hajtották. Amikor azokkal a vesszőket megmozgatták, mielőtt tovább mentek volna, a köteleket a kampókkal a lyukakból kiemelték. A kapcsosok ekkor melljük álltak. A köteleket megfogták, s húzták, amíg azok könnyen mentek, majd a kezükben levő kampókkal egy-egy bakot löktek rajtuk s a mellettük álló 2—2 hámfás, a nála lévő hámfát a kapcson keresztül fektette, s így a következő vék felé húzta tovább a köteleket. A jégre leengedett kötelek aztán a rúd a következő szűrvékbe szépen behúzta. Az első halász által az eresztőbe lassan bebocsátott gyalmot ilyen úton s módon hajtották, fejték és húzták tovább a költő felé.

Amikor a gyalom már a vízben volt az első halász a költőhöz ment s ott villáit a vízbe merítette, majd a jégnek feszítette, így nagy zajt csinált, zubbol lököt, hogy a halak vissza, a háló torkába meneküljenek.

Amikor a rudak a költőhöz értek, az első halász felhagyott a zubbolással; mikor pedig a hámfákat meglátta, „felel” szóval jelezte, hogy a háló felele jön.

Miután a hámfákat kivették, az alinakat és a felinakat is megfogták. Az alinakat most egy ember kapta kezébe, összeriszálta őket, így tudták meg, hogy az inak nincsenek-e elakadva? Ezután az első halász az alinakat a villa két ágával a sárig lenyomta. Így húzták tovább egyenletesen az inakat és szárnyakat az emberek, a kisegítők pedig átvették és a szánkára rakták azt.

Amikor a gyalom két szárnya kint volt, a halászok mind a költő sarkához ugrottak és együtt húzták a gyalom szejpjét és s t a jégre. Itt kifordították belőle a halakat. Ezután a gyalom szejpjét és s t összehajtották s a szánkára tették. Ha ölmos, fagyos idő volt, a gyalom láncszemmé fagyott, a tóban azonban csak megolvadt. Havas időben a sásra terítették ki a gyalmot.

Ha az első tanyában kevés halat fogtak, akkor a cseret szélén a jeget rudakkal, baltákkal ütögették. Így próbálták őket a tisztásra riasztani.

A gyalommal való halászatot rendszerint már délben bevégezték, egy délelőtti többnyire csak három, legfeljebb öt tanyát húztak meg. A délutánt a hal kiszállításával szoktak eltölteni. Egy-egy tanyából rendes körülmények között 30 mázsa halat fogtak ki.

A nevezetesebb helyeken készített tanyáknak nevük is volt, pl. *Kárászos tanya*, *Tökös tanya*, *Mélyszeg tanya*.

A rétközi tavak vízállása szerfölött ingadozott, ennek következtében a tanyák száma sem volt állandó. Az Orozdban magában pl. 12 és 50 között váltakozott a tanyák száma. Így előfordult az is, hogy egy-egy tó jegén több csapat legénység is halászott.

Hogy mikor kezdődött és meddig tartott a gyalommal való halászat, az mindig az időjárástól függött. Rendszerint február végéig gyalmolgattak. Közmondásos volt, hogy Mátyás napján már a róka is tapogatva megy a jégen.

Emelő halászat. Szerszáma a *merítőháló*. E fogásmód legfőbb ideje akkor következett be, amikor a jég tartós volt a tó felett. A halak ilyenkor keresték a friss levegőt, a jégbevágot szűrvéknél mihamar megjelentek. Éjjel a szűrvék mellé tüzet is raktak a halászok. Az ilyen helyre még inkább tódultak a halak. Így néhány kellő helyen és kellő időben vágott szűrvékből hitetlennek látszó mennyiségű halat is tudtak fogni.

Szigonyozás. Szigonnyal az állóvizen úszó jégtábláról csak olvadás alkalmával halásztak. Amikor a tó partja mentén a jég már elpusztult, néhány halász a kásás anyajégre belébolt, abból egy darabot levágott s aztán baltával elveszegette. A szigonyos halász az anyajég felőli oldalon állott fel. A többiek, nehogy a jég a túlterhelés következtében leszakadjon, a széleken tőle távolabb helyezkedtek el, s aztán a jégtáblát rúddal megfeszítették. A szigonyos az anyajég és táblajég között felbukkanó halakat megdöfte és magához vette.

Mint járulékos szerszámmal való halfogás szokásban volt a *baltázás*. *Gyolcsjég*, vagyis vékony jég volt a halászat ilyen módjának a helye. Ha ez az áradás után az első jég fele került, lassan, tapogatva rámentek a halászok. Ha recsegett alattuk, akkor sem iger: törődtek vele, mert pár suknyi mélységben ott volt a szilárd első jég. Rámentek a halászok már a gyolcsjégre is, de ilyenkor előbb a baltával rácsaptak s ha nem tört le, csak úgy indultak el rajta. A félsukkos jégen azonban már minden próba nélkül útnak indultak.

Ilyen helyeken a friss levegő hiányát előbb megérző csuka *feladta magát* a jég alá. Az ember megközelítette, s baltával a feje tájékán a jégre ütött. A hal megbódult s felfordult.

Állító halászat. Csíkfogás kasokkal, egy szűrvékkel. A csík ismert tanyája felett kerek véket vágtak. Ebbe 5—8 kast farral a jég alá betoltak. A kasok tarajai így egy kört alkottak. Ezt a kört *akolnak* nevezték. (15. ábra*). A kasokat nem kötötték össze. Az akolban levegőre felszálló csíkok visszafordulva a kasokba tévedtek, s itt foglyul estek. A halakat a kas végén lévő lyukon öntötték ki. Ez, fogás alkalmával gyékénnyel, vagy szalmával volt bedugva.

Az akol vizét sás, vagy szalmakötegekkel védelmezték a fagytól. *Göngyölsással*, vagy szalmával is fogtak csíkot. Egy jó öl sást, vagy szalmát, lazán összegöngyöltek, összekötötték, s a szűrvék vizébe dugták, úgy azonban, hogy bele ne fagyjon. A levegőre törekvő csíkok ezekbe a göngyölegekbe belebujtak s fogva maradtak.

Csekély, gazos állóvizen szerszámmal történő halfogás: Emelő halászatnál léhóból, merítővel halásztak. Ha a jég túlvastag volt, s hosszú ideig zárta el a levegőtől a vizet, a hal a cseretben a jeget kinyalta. E levegőző helyeket *léhóknak* mondták. Ezekre a varjak hívták fel a figyelmet. Ha a cseret fölött csomóban, károgva keringtek, az emberek bizonyosra vehették, hogy léhó van a közelben.

Ha a léhóhoz valami oknál fogva közel menni nem lehetett, a merítőt vették kézbe, s ezzel merték ki a léhózó bódult halakat.

Amennyiben a réten járó embernek más szerszáma nem volt, a könnyen megközelíthető léhóból a megszédült halakat a nádvágó hegyével rántotta ki. De szekér oldalkassal is fogtak halakat oly módon, hogy a kast hengeralakúra hajtván összekötötték s ezt mint tapogatót használták. Ilyenkor beleálltak s pusztá kézzel fogták ki a halakat.

Rákászás. A rákot hideg vízben, vagy jeges vízben merítővel, bundafürttel vagy tapogatóval fogták. A merítővel való fogásmódot elő kellett készíteni. A rákok tanyája közelében egy döglött kutyát vízbe löktek, s a rákokat merítővel kimerítették.

A bundafürtös módnál 10—15 fürtöt madzagra kötöttek, melljük még egy vasat is erősítettek. A madzag másik végét egy hosszú vékony botra kötötték. A bundafürtös részt aztán a rák tanyázó helyein a vízbe eresztették. Az állat a szőrbe kapaszkodott és így a vízből kihúzták.

A tapogatóval a csekély vízben olyan formában keresték, mint szokás

a halat. Amikor a szerszám oldala koppant, vigyázva megnézték. Ha aztán a rák a lapogatót *marcongta*, farka felől az olloja alá nyultak s megfogták.

A halak fogás utáni sorsa.

A napi halászat eredményét, — ha az kevés volt, — gyékénymadzag-ra felfűzve vagy pedig halszatyorban vitték haza. Hogyha bőséges volt a zsákmány, azt hígvízen a csolnak *balkonjába*, ha ide nem fért volna el, a csolnak derekába fordították. A deszkából készített, u. n. *nyargalóbárkát* nem ismerték. A szerencsésen partravitt halat rendszerint a *siskás* haltartóban helyezték el. (16. ábra*)

A haltartó tojásalakú volt. Rakottyából, vagy *cinegebesszöböl* készítették. Versekje nem volt, csak hosszú, kissé táguló szája. Ebbe egy sapkára emlékeztető, zárt részével befelé forduló dugót dugtak, mely a tartóhoz volt hozzákötözve. Ezt *siskának* nevezték. Ha a siskát a tartó szájába bedugták, oldalról átszurták egy *karónak* mondott hegyes fával. Ez volt a tartó zárja. Egy-egy jó halásznak 5—10 tartója volt. Ezekbe a halakat lehetőleg fajták szerint elkülönítve tették be. A tartókat a halász a cseret náddal beárnyékolta vízében tartotta. Bármilyen hűs volt is a víz, arra ügyet, hogy a tartókat zsúfolásig meg ne töltsék, hogy így a halak elegendő levegőhöz jussanak. Három napnál tovább így sem tartotta ott őket. A csikbogarak beférkőztek hozzájuk s a halak kopolyájába furakodva meggyöngítették, esetleg el is pusztították azokat. A *halnadályok* is meglephették a haltartókat, ezért igyekeztek minél előbb túladni a halakon. Egy-egy haltartóban 2—3 mázsa halat is elhelyeztek. Ha a víz már romlott volt, a halakat kora reggel harmatos lágyfüre öntötték. Ezen szemmel láthatólag magukhoz is tértek. Ha a napnak már észrevehető ereje volt, náddal fedték be őket.

A csikokat a kasokból a fogás helyéhez közel eső, alantas helyre ásott sírverembe, a csikgödörbe borítgálták. A gödörbe szivárgó vízben ezek hosszab időt is kihúztak. Tél közeledtével a sírvermen fákat fektettek át s ezekre nádat, gyékényt, sást raktak és földdel meghányták.

Középen egy kerek lyukat hagytak nyitva rajta, melyhez sásból dugót is készítettek. Kemény időben ezzel a dugóval a csikgödört befojtották. Egy-egy sírverembe 12 hordó csikot is beöntöttek.

A halászat legfőbb idején, télen a halak biztosítása történelmet olyan formában is, hogy azokat a jégen szórólappáttal csomóba hányták. Ilyenkor — akár a cséplés, vagy nyomtatás alkalmával összetolt csomószemnél — garmadáról beszéltek. Ha azonban a fagyás még gyöngye volt, a halakat, hogy alattuk a jég le ne szakadjon, elterítették. (Ennek a szerszáma megint csak a szórólappát volt.)

A halak őrzésére gyermekeket, — éjszakára férfiembert hagytak hátra.

A községben a halas kamrát és halas hodályt is építettek. Az elsőt sárból, a másodikat deszkából készítették. A halas kamara alapterülete 4x4 méter, a halas pajtáé 20x6 méter, falmagasságuk 2 1/2 méter volt. Az elsőt padlással építették, az utóbbit padlás nélkül, csüngő szarúfával.

A halakat fagyosan öntögették beléjük. A kamara és hodály földjére s a fal mellé nádat fektettek. A hodályban kemény idő esetén a halak természetesen még inkább kifagytak. Ha sok volt a hal, akár a burgonyát, halomba rakták le. Alá pedig, mint a kamarában, vagy színben, nádat fektettek. Rá is csak azt borították.

A Rétköz tömérdek fogott halát a lakosok nem fogyasztották el, hanem áruba vetették azokat. A szegény halász halai, esetleg rákjai közül egy-két sütetrevalót elvitt a szomszédos községben lakó tehetősebb emberek házához, s ezért lisztet és zsírozót kapott. Az értékesítésnek ezt az ajándékcseré

* Lásd a 171. oldalon!

módozatát a nagyobb halászoknál a pénzért való árusítás, a halaknak a nagybani adása-vétele váltotta fel. Utóbbinak első írásos emléke a besztekeri 1772. évi úrbéri összeírás. E szerint a halakat a jobbágyok már jó pénzért adták el.

A rétközi halak kelendők voltak. A Nyírség községein kívül Debrecenbe, Nánásra, Dorogra, Böszörménybe, Egerbe, Munkácsra, Nagykárolyba és Nagyváradra szállították. Utóbbi város a legjelentékenyebb piaca volt a rétközi halaknak. Hanem ide a fuvardíj is nagy volt. Demecsertől—Váradig 16 forintot és egy köből zabot kellett egy kéllovás szekérért, vagy szánkáért fizetni.

A halak piacra való szállítását a tulajdonosok, illetve ezek megbízottai és a törzshalászok intézték. Utóbbiaknak azonban a legrikkább esetben volt meg ehhez az alkalmatosságuk. Pénzüik sem igen akadt a fuvarra s ha tethették, a halat a tótulajdonosoknak, vagy a falu zsidójának adták el. Hogy ez nem lehetett rossz üzlet, mutatja az, hogy a kis Kék községben a község iratai szerint 1852-ben 550 lakos közül 60 zsidó volt.

A pénzes zsidó halárúsok azonban inkább a kóserhalakra vetették rá magukat. Annak is inkább csak a nagyjára. A kelleetlen — így értéktelenebb — trefnyi (tréfti) halak közül azután a tatnak és a csiknak akadt keresztény árusítójuk is. Ennek a maradványa a Csikos családnév Kéken.

Persze ezek a keresztény halárúsok is válogattak a halakban, úgy, hogy az apróbb halakat, a tiszai harcsákat és pundraharcákat a lakosoknak maguknak kellett elhasználniuk. Ez lett a sorsuk a sigéreknek is, mert szúrós sörényükkel és szárnyaikkal a többi halat megsebezheték volna. Legtöbbször a legjobb ízűnek tartott dévérek is csak lemaradtak. Ezek főleg azért, mert a szállítás nem bírták.

A kereskedelem szempontjából fontos halakat keresetségük alapján három csoportba osztották. Legelső osztályba a csukát sorozták. Fontjáért a XIX. század 80-as éveinek az elején, tavasszal 24 krajcárt is megadtak. Utána következett a potyka. Ennek ugyankor 20 kr. volt az ára. Csak ezután következett a kárász, a baing stb. 12 kr. árban. A lemerés mázsával, vagy *fontossal* történt.

A halakat hónélküli utakon hordókba, kádakba, kasokba, ládákba rakva, szekereken, vagy talyigákon szállították el. A kasokban, ládákban hűvös időkbén harmatos fű, vagy vizes nád közé, sorba fektetgették. A hordókban víz állott s a halakat ebbe öntötték. Ha az idő melegedett, már csak a csikokat szállították vizes hordóban, vagy kádban. Egy szekérre legfeljebb három hordót állítottak fel. Egy hordóba kb. 2 mázsa csikot öntöttek. A kádban 3 mázsa is elfért.

Enyhe időben jég közé helyezték és úgy szállították el a halakat.

Mint nevezetességet emlegetik, hogy a már előbb is szóba hozott kéki Tóth János hatalmas méretű jégvermeket készíttetett, s ezekből a halasoknak mázsaszámra adta el a jeget. Ezt, ha kelletténél nagyobb darab volt, rüdvassal szaggatták szét.

A halkereskedés legfőbb ideje mégis csak a tél volt. Amikor a jég felvette magára az embert, talyigával, szekérrel vagy szánkával, a nyíri, utánuk az alföldi kereskedők is megérkeztek. Kékre, — emlékezet szerint, — Böszörményből, Nánásról, Dorogról jöttek legtöbben. A lakosok kupeczeknek, vagy jellemzően csak nagy bundásoknak nevezték őket. Ezek mázsaszámra vették a halat. Olvadás idején azonban már szabadrakodásra is adtak nekik. Emlékeznek arra, hogy egy országos szekér halért 3 fit.-ot, egy talyiga rakományért pedig mindössze 1 fit.-ot fizettek.

A hal számottevő jövedelmi forrás volt e vidéken.

Egy barátom : pazonyi Elek Endre közölte velem, hogy édesatyja : Dezső, — egy keltezés nélküli levelében, — a következőket írta : „Gabonám nem sikerült . . . A repcét hol a víz, hol a hó ölte . . . Még az egy dohány, meg a

hal fogja talán kihozni a nyereséget." (A levél írójának 1000 magyar hold földje volt Demecserben.)

A kéki idősebb emberektől pedig magam hallottam: A fentebb említett Tóth Jánosnak hírt vittek arról, hogy udvarára egy közeli községben élő, — főleg marhatenyézzel foglalkozó, — nagybirtokos tilosban talált gulyáját behajtották. Tóth János mindössze ennyit mondott rá: „Engedjétek ki a szegény ember marháját!”

Ujabbán hallottam, hogy a cigányhal nevét nem a színe után kapta. Öreg törzshalászok szerint ugyanis, „ha jó a földje ennek a hálnak, akkor színe is sárga.” Sárga itt világosat jelent. „Ha nagyon sáros a legelője, csak akkor fekete a színe”. Fekete alatt sötétet értettek. A cigányhal névnek csak cigánynak való, ingyen is odaadható volt az értelme. Értéktelensége, mint később látni fogjuk, a hal nehéz tisztításával volt összefüggésben.

A Rétköz lakosai a halakat maguk élelmezésére, állataik táplálására, esetleg földjük trágyázására is felhasználják.

A főzésükhöz, vagy sütésükhöz megkívánt munkákat rendszerint a még élő halakon kezdték. Kivétel volt a csik és a sigér. Ez utóbbi is csupán akkor, ha főzésre szánták. A csikot inkább írtózatból végezték ki. A szívós hal ugyanis sokáig mozgott. Akadt azonban olyan ember is, aki azért ölte meg a csikot, mert a maga életét féltette tőle. A csikfejet u. i. mérgesnek tartották. Az élő sigérnek viszont a lüskéitől félték.

A csikot késsel, vagy sóval ölték meg. Ha kést használtak, ezzel a feje hátulját vágták meg, aztán kézzel megtörték s levált fejével a belét is kihúzták. Ha csak sóval akarták kivégezni, $\frac{1}{2}$ liter vízhez félmaroknyi sót számítottak. Ezt az oldatot egy fatálban készítették el. Ebbe a csikot beletették. Ez addig forgott benne, amíg el nem pusztult. Ekkorra meg is fehéredett.

A sigért minden szerszám nélkül ölték meg. Farkát meghúzták s így hátgerincét elszakították.

A halat nem mindig tisztálták meg. Így a tűzben, vagy kemencében süttött sigért sem. Táplálkozásra alkalmatlannak tartott külső és belső részeit evésközben hányták el.

A legtöbb halat főzése vagy sütése előtt mégis megtisztították, esetleg szét is vagdalták, belső részüket kivették, volt olyan hal, amelyet olykor-olykor meg is nyúztak. Pl. a csukát.

A halak legtöbbjét, tisztálás közben a farkuknál fogták meg. Így az asztalra, vagy a hűvágó deszkára fektették. Erre a célra külön halpucoló deszkát is készítettek. Ez egy 2 sukk hosszú és 1 sukk szélességű deszkadarab volt. Egyik végén fejnélküli szeget vertek bele, s a tisztításra került hal kopótyját ebbe a szegbe beleakasztották, s a deszkán végignyujtott halat farkánál megfogták, így a tisztításhoz láttak. E munkához rendszerint csak kést használtak. Ennek élével előbb a hal pénze alá vágta, s a kést a hal feje felé húzták. (Vakart hal.) Kivételek azonban ezen munkánál is akadtak. (A csikot pl. csupán megmosták. A sigért a földhöz, vagy fakéreghez dörzsölték s így a pénzét meggyengítették. A kis halat ilyenkor jobbkézbe vették. A nagyujj a kopótyában találta a helyét, a következő két ujj a felső oldalán a nevetlen és kisujj pedig az alsó részen, a farkánál.) A cigányhalat is csak megsúrozták. Ezt már sokszor kétkézre is kellett fogni. Ha ez a nyálkás hal a pucolódeszkára került, melegvízzel is öntözgették, így a haja nem ragadt annyira a kés éléhez. Különben éppen e tulajdonsága miatt sokszor vízzel telt edényben pucolták. A víz lehetett hideg is. Ilyenkor a hal fejét fogták s egy késsel a farka felé csapkodtak mindig úgy, hogy a kés a halat csak a vízben érje. A pundraharcstát néha háromélű sásból, esetleg tengerisusokból készített csutakkal dörzsölték meg, aztán mint a cigányhalat, a vízbe dugták s ott megtisztították.

A csukáról, — amit megtöltésre szántak, — vakarás után, a nyálkát, vízben, késsel is lekapták. Aztán a hal fejének a hátsó részét körülvágták,

s bőrét, kézzel, a serényéig lehúzták. Innen már késsel is segítettek a lefejtésben.

A szabadban természetesen módosultak ezek a munkák is. A halat itt legtöbbször nyáron vakarták meg. Ezt az eszközt a nagy hálnak a száján szúrták be s a farka tövének irányították. A kisebb hálnak már csak a szemébe szúrták. Amelyik hálnak víz kellett a tisztításához, azzal a csolnak fenekére öntött vízben végeztek.

A halakat a hasukon vágják fel. Kivéve a sózott csikot. Ennek a végbél tájékát vágják körül, s a belét így távolították el.

A hal belső részéből csak a májat és ikrát tekintették megehetőnek. Nyersen egyetlen hal sem került elfogyasztásra.

Sót főzött, vagy sütött állapotukban egyaránt használtak hozzájuk. Ezt oly annyira szükségesnek is látták, hogy némelyek a legdrasztikusabb módon is csak előteremtették. Ma is emlegetik, hogy egy 5 napos vihar alkalmával a kéki *Kormoly*-szigeten fentrekedt halászok mindegyike levizelte a maga halát, s csak azután sütötte meg.

Potyka, kárász, csik, stb. zsirban vagy olajban sütve: A halakat magára a lepsi fenekére rakták rá. Aztán zsirral, vagy olajjal megöntözték s úgy dugták a kemencébe.

Kárász és dévér nyáron sült: A halakat bevagdalták, majd ismert módon nyársra húzták. (A nyársat rendszerint fűzfából, kivételesen zöldnád-ból készítették.) Aztán hosszú keskeny tüzet raktak s mellé befelé dűlve a nyársakat földbe szúrták. A halakat, ha már kívántatódott, a másik oldalukra is átfordították. Akinek módja volt benne, félsülésükben szalonnaszirját is csepegtetett rájuk. Így szebben megsültek. A jég hátán a nyársat természetesen nem szúrhatták le. Így a halat csak szalonna módjára, kézben tartott nyáron sütötték.

Töltött csuka főve: Elkészítésének egyszerűbb módja a következő volt. A csuka megvagdalt húsához kenyeret és só tettek. Ezek keverékét a hal bőrébe tömték. Ha azonban kedvükre készíthették el, úgy a csukahúshoz még sódarhúst (sertés sonkáját), szalonnát, búzalisztet, tojást, fokhagymát, borsot és só tettek. A csuka fejét nyüzatlanul töltötték meg. Lábasa be tettek, vizet töltöttek rá s megfőzték.

Halleves *gombózával*: Amikor az előbb leírt főzetből a töltött halat kivették, a lébe gombódat, (vagdalt tészta) vetettek s tovább főzték.

Töltött csuka sütve: Az előbb leírt módon töltött csukát a lábából fél-fővésben kivették, tepsibe helyezték, olajat, vagy zsirt tettek alá s pirosra megsütötték. Az olajban sült hal keményebbre sült. Ezt jobbnak tartották.

Cigányhal gyenge savanyúlével: E halat kissé bevagdalták és ecetes lében megfőzték. Előbb a levét ették, aztán a halat.

Halászlé: A feldarabolt halat karikára vagdalt krumplival, sóval, paprikával, hagymával bográcsban megfőzték. Legjobbnak az ikrát tartották benne. Többféle halból főzték. A *baing* különösen zsíros volt. Úgy ragyogott a leve, akár a tyúké.

Csik káposztával: Hordóskáposztával és a levével a csikot megfőzték és jó zsíros rántással berántották.

Főtt hal törve: Inséges idők eledele volt. A kis halakat megfőzték, főtt krumpli módjára fakanállal összetörték és szálkájával együtt megették.

Ugyancsak a szűk esztendőkből került sítésre vagy főzésre a döglött hal. Ettől bizony megbetegedtek az emberek.

Állatok takarmányozására rendszerint a halak legkisebbjeit használták fel. Többnyire megfőzve, de nyersen is etették ezeket sertésekkel és tyúkokkal. Az ily módon tartott sertésnek halszagú lett a húsa. Ha a hal az enyhe időjárás miatt a kamarában, vagy színben befűlt, a kertbe lehordták s itt a disznónyáját neki bocsátották. Ilyenkor a kutyák is összegyűltek lakmározásra a kertben.

A halak maradványát leszántották s a föld bő termést adott utána.

Járulékos szerszámok. Ilyenek voltak: a balta, a nádvágó, az irtó, a lápmetsző, a hajó, a ladik és a szánka.

A balta foknélküli, vagy fokos volt, utóbbit fejszének is mondták. Ilyen régebben nagyon kevés volt. A csupán jégvágásra használt balta éle egyenes volt. A kihajlott élű a jégbe könnyen beleszakadt. Az egész balta azonban már hátrafelé görbült. Így a jég kivágott darbjait könnyebben húzhatták vele, hosszúságuk rendszerint csak 1 suk volt. Amikor a baltát a hal ütésére használták, hosszú nyelet húztak bele.

A nádvágó *kantáros*, *kisegítő*, vagy pedig *karikás* volt. Valamennyit 1 1/2 suk hosszú kaszahegyből készítettek. Nyelük 1 méter hosszú, villanyél vastagságú fűzfából került ki.

A *kantáros* volt köztük a legrégebb. Nyelét a vastagabb részén két iznyire a végétől, átvésték. Ez volt a kasza vágott végének a helye. Fölötte ugyancsak pár ujjnyira át is fűrték. Ez a kantár megerősítési helye volt. Ezután két suk hosszú, kisujj széles, lapos vasból kantárt készítettek: Két végét átfűrték, közepén pedig összehajtották. Majd a kasza vágott végét éllel felfelé a nyélbe dugták. A kantár meghajtott részét a kasza hátára ráillesztették s átlukasztott részét a nyél átfűrt két oldala mellé nyomták. Itt összenyitották, szegecselték.

A *kisegítő* nádvágó nyelét ugyancsak átvésték és átfűrték. *Kisegítője* egy két végén átfűrt, lapos vas volt. A kaszát a nyél vésésén átdugták, kissé hosszabban, mint a kantárosnál, kb. 3 ujjnyira. Ezen a részen egy lyuk is volt rajta. A *kisegítő* egyik végét hozzászegecselték, a másik végét pedig a nádvágó nyeléhez erősítették.

A *karikás* nádvágó volt a legújabb. Ennek a nyelét már csak bevésték s egy vaskarikát húztak rá. Ezen és a vésésen a kaszavéget átdugták s fakkal beszegezték.

Az *irtó* kétféle volt. Az egyik sarlóból, a másik kaszából készült. Mind a kettőnek hosszú volt a nyele. A tőfenékről nőtt nádat, gyékényt, kákát vagdosták ki velük.

A sarló formájú irtónak hegyes volt a szára. Ezt a nyélvassal karikázott vastagabb végébe belesütötték.

A kaszaalakú irtó félkaszából készült. Lehetett bármelyik végéből való. Ha a kasza hegyéből csinálták, akkor erre is csak nyakát készítették. Ezeket az irtókat, mint a rendes kaszákat, vasörvvel és vasékkal verték fel a nyélre. A nyelek simák voltak, akár a sarlóké. A kasza-irtóknak nem volt szabad nagyon előredülniök, mert akkor a gaz a nyakukhoz gyült volna.

A lápmetsző hasonlított a Herman Ottó által a magyar halászat könyvében (I. 207. l.) ismertetett szerszámhoz.

A lápmetsző, anyaga után ítélve, a legősibb szerszám volt. Nevének onnan kellett származnia, hogy ezeken az ingó helyeken a lápokon első időben nőtt, keményebbszárú gazokat ezzel a szerszámmal metszelték, vágták le. Ezért a szerszám sarkai élesek is voltak.

A *hajók* mind vésettek voltak. Kemény, vagy puhafából készültek. A régi nagy erdők pusztulása után a lizamenti fás részekből kerültek ki. A keményfák közül a tölgy és szilfákat használták hajókészítésre, a puhafák közül csak a nyárfát. Legbecsesebb hajóanyag a tölgyfa volt. Ebből készítették a nagyhajót. Ennek hosszúsága kb. 10 méter, szélessége kb. 1 1/2 méter volt. Feneke pedig éles. Vésés közben három átkötést hagytak benne, ezeket *balkonoknak* nevezték. Az első balkon a hajó orra közelébe esett. A közliük levő ládaszerű részt haltartónak nevezték. A kettő között volt egy másik haltartó is. Ebbe, mint amabba, a halászok holmiját hányták bele. A balkonokat még pléhvél is beborították, mert így nem repedtek. A hajó két oldalán, az első balkon mellett, egy-egy fűrt lyuk volt. Ezekbe egy-egy rekettýéből csavart gúzsveszőkarikákat kötöttek s az evezőlápátokat beléjük dugták, s evezés közben hozzá-

juk feszítették. Akik a gúzslapáttal dolgoztak, azokat gúzslapátosoknak nevezték. Ezek a hajó menetirányára háttal ültek. Aki a kormányhoz került, az természetesen hátra, az utolsó balkonra ült és előre nézett. Ennek szabad volt az evezője. Ha ezt a szerszámot többnyire jobboldalon tartotta, úgy *setének*, balkezesnek mondták.

A keményfahajók 4–5 méter hosszúságúak és 70–80 cm. szélességűek voltak. *Futárhajónak* is mondták őket. Ezeknek csak két balkonjuk volt s valamennyi evezőjük szabad volt, s ezek *talla*, (tolla) n. indig egyenes és széles.

A nyárfahajó rövid és széles, három balkonos, gúzslapátos volt. Mivel hamarosan színét veszítette, *fakóhajónak* is mondták. Könnyen borult.

A ladik 4 szál 3 colos fenyődeszkából készült, 4–6 m. hosszú volt. Feneke lapos, kötéseit keményfából csinálták. Balkonja már csak egy-egy, rajta keresztülsegezett deszkadarab volt. Haltartója ugyancsak deszkából készült.

A hajóból és a ladikból a vizet a közismert *szapolykával* hányták ki. Valamennyit láncsal, lakattal kötötték ki. A szánkának az általánosan ismert alakja volt. Kicsivel kisebb volt egy lószánkánál. A fagyos gyalommal olyan forma volt a magassága, mint egy-egy papszékér (kisszékér) szénáé.

A halászok ruházódása.

Nyáron valamennyien vászonból készült holmit viseltek. Testi alsó ruhájuk az ing és gatyá volt, felső ruhájuk mindössze az ujjas. Ezt *kitlinek* is mondták. Fejükre kalapot tettek, lábukra bocskort húztak.

Az ing legtöbbször bő ujjú volt. Ezt a bő ujjat ha felgyürték, — vagy leengedték — madzaggal kötötték össze. Ugyancsak madzaggal kötötték meg az ing nyakát is. A gatyát *tölgyfagatyának* mondták. Ezt a nevet érdessége miatt adták neki, mert olyan volt, mint a tölgyfa kérge. Ha megázott, a hasonlóság még növekedett, ugyanis megmerevedett, halat lehetett volna vele borítani. A gatyá madzaggal, korbca húzódott, fellábszárig ért. Sokszor a szárát is felhúzták, s összetekerték és a korchoz dugták. Az ujjas, más néven killi, vászonból készített kis kabát volt.

A kalap szalmából, a bocskor bőrből volt. Kapcát csak télen használták csizmához. Mivel majdnem mindig vízben jártak, a lábuk ujjá sokszor kirothadt. Ilyenkor kenyérbelet rágtak rá, vagy bodza levével mosogatták.

Hűvös évszakokban nadrágot is húztak. Az ing felé átalvetőt akasztottak. Ez két jó arasznyi hosszú és egy arasz széles szőrös bőrdarab volt, egyik végén madzagakasztóval. Ilyenkor a killi, elhagyták, helyébe ködmönt kerítették, fejükre sipkát, (sapkát) nyomtak, a bocskor helyett pedig csizmát húztak. Fagyos időben erre még jégpatkót is kötöltek. Így a jégen nem siklottak. A vasból készült jégpatkónak három csecse, szöge volt. Amikor a patkót a csizma sarok és talp közli mélyedésébe illesztették, az egy csecses rész került hátra. A patkó kötőleke rendszerint madzag, ritkábban szíj volt. Ezeket a csizma feje fölött kötötték össze. Zimankós időben a halászok még gubát is vettek magukra. Szegényebb időkben ez fehér volt. Ezt valamelyik környező faluban készítették. Jobb időben már daruszőrű, vagy fekete. Derekat egy szél gyékénnyel kötötték össze. A daruszőrű guba Nagykarolyból, a fekete Debrecenből került.

Halászenyhelyek.

A halászok enyhelyei kisebb-nagyobb kerek kunyhók voltak. A kisze-melt vízmentes helyeken, egy kisebb-nagyobb sugarú körben árkot ástak. — Természetesen az ajtó helyét ásatlanul hagyták. — Az árokba, befelé dülő mó-

don, kévésnádakat állítottak. Köztük, fent, egy kéménylyukat hagytak. Az árokból kihányt földet a nád tövére hányták s megtaposták. A nádon, kívül-belül két *ficfasurjángot*, (fiatal, egyenes fűzfát) körülhajtogattak. Ezeket korc vesszővel, megcsavart rakottlyával átkötötték. Aztán fűzfával, két helyen megkorcolt nádból ajtót is készítettek rá. Egy-egy kunyhóban 10—12 halász is elfért. Télen nem háltak ott.

A halászat joga.

Egy-két évtizeddel ezelőtt, Kék községben, — de a többi szomszédos községben is — úton-útfélen hallhatók voltak ezek a szavak : szabad-halászat.

Ha azonban a régi írásokat ebből a szempontból vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy a bejegyzések csak a régi földesurak igaza mellett szólnak. A tagosítás ideje előtt a rétközi halászhelyek az egyes helységek földesuraságának az osztatlan közös tulajdonai voltak. A urbéri iratokban egyellen olyan részre sem akadunk, melyben a jobbágyok még csak vitatták volna is ezt a jogot.

További kutatásunk anyagából azonban az is valószínűvé válik, hogy a földesurak a halászat jogát nem mindig gyakorolták közösen. Az idegenbe lakó földesurak pedig halászati jogukat átruházták a velük szerződő emberekre.

Az uraságoknak a külön-külön való halászati helye nem volt pontosan megállapítva, hanem ha valaki valahol a karóját leszúrta, azon a helyen csak neki volt joga halászni.

Kék községnek — a XIX. század első feléből származó — adólajstromából azt is olvashatjuk, hogy bizonyos jobbágyok és zsidók gyalruk után is adóztak. Minden bizonnyal azért, mert kerestek vele. Hogy hányadrészt a fogott halnak, erről már csak szóbeli értesülésünk van. Eszerint a fogásból a nagy hálók tulajdonosainak $\frac{1}{3}$ rész jutott. Ugyanennyi járt a földesuraságnak és a legénységnek. Nem számítottott ebbe az utóbbiak vacsorahala. Ez a kisebbértékű halak közül került ki. Természetesen a halászatnál előforduló kiadások is ilyen arányban oszlottak meg. Egy tétel volt ebben a legénység pálinkája, fejenként és naponta 3 deci.

A tagosítás utáni időkben már nem volt közösség. Mindenki halászta, vagy halásziatta a tulajdonába került helyeket.

A szóbanforgó vidéken a földesurak száma meglehetősen nagy volt, de kevesen laktak a birtokukon. Kéken pl. az 1720. évben csupán egyetlen birtokos nemes tartózkodott. Ennek következtében a jobbágyok olyanformán kezdtek viselkedni, mintha uruk sem lett volna.

A nagy szegénységben élő rétköziek ezt a helyzetet szerették volna állandósítani s erre való igyekezetükben sikerült is egy szabályfélélt, a még soha elismerésig el nem jutó szabadhalászat szabályait megalkotniok.

Amikor aztán a rétközi községekben lakó földesurak száma elszaporodott, vége lett a szabadságnak. Akit halászaton értek, annak a halát megfelezték, esetleg el is vették. A keskeny határu községek elégedetlenebb lakosai ekkor úgy próbálkoztak segíteni magukon, hogy áttörtek a másik helység határába.

Ez a fogási módok gyűjtése alkalmával tünt ki. Az iszappal való fogást egy kéki ember, a *Tice* besztereci szakaszán, a szekérkassal valót annak az atyja a megyeri határban, egy másik a nádpallórol nádvagóval történőt a dombrádi *Borgackában* gyakorolta. A meritővel való halászatot egy besztereci az *Orozd* tó kéki részén próbálta ki. A kékiek mindig óvatosan mentek be a tulajdonukat képező *Tomsó* vizébe, nehogy a demecseriek megsejtsék, hogy halat lehet benne fogni. Másképen halukat kifogták volna, sőt még a szép mogyorógyékényüket is legázolták volna és így tovább.

Aztán még nehezebb idők következtek. Ekkor már a saját községük-beli uralási halfogó eszközökhöz is hozzányúltak, miket dolguk végeztével széthánytak, vagy összetörtek. Lábrakapolt a mások haszonnélküli megkárosítására való törekvés is. A csíkgödörökbe kenyeret, vagy éppen lótrágyát csempésztek be, amittől ezek megbetegedtek, vagy el is pusztultak.

A jobb érzésűek között az volt a felfogás, hogy a halak eltulajdonítóját — ha ez nem rombolt és csak a maga szükségletére vitte el a halakat — kárhóztatni nem lehet. Itt említjük meg azt, hogy a halászok, egy-egy félliter pálinkáért annyi halat adtak a falujukbeli embernek, amennyit csak elbírtak.

A halaknak a tavakról való leszállítása alkalmával a kocsis, vagy béres a kapukban álló szegény asszonyoknak, vagy gyermekeknek egy-egy kezeügyébe eső halat le-leadott.

Végezetre még két hallapást is elmondunk, az elsőt különös járulékos szerszáma, a másodikat egy járulék különös használati módja miatt.

Az első három sihederrel esett meg. Vesszőt kerestek a Réten, a Ticeéhez felértek s benne lézsás vétereket láttak. A víz nem volt széles, de a mélysége aggasztónak látszott. A halról mégse tudtak lemondani. Nádat vágtak s ebből a fűz vesszővel nagy nádkolbászt, gömbölyű nádkévévé kötöttek. A legvállalkozóbb szellemű, miután a másik kettővel erős esküvéssel megfogadtatta, hogy ellene semmi rosszat nem követnek el, a kolbászra fejjel a nádtövének, ráhasalt s társaival vesszővel rákötöztette magát. Így a kolbászt a nádfarkak felől fogva, a vízbe, egy véterig betolták. A fiú ujjait a véterbe beleakasztotta s magával együtt kihúzatta. A parton a vétert kibontották s a benne levő halakat kiválogatták, a nagyobbakon megosztották, az aprójukat a vízbe visszahányták.

Egy másik alkalommal egy növendék fiúgyerek vastag jég alatt látott vétert. A nála levő nádvágó hegyével addig kopácsolta, míg hozzá le nem ért.

Halbőségre emlékeztető dolgok.

A halat szólás-mondásban sokat emlegették. Beszterecet egykori kis harangja szaván át kezdték ki a gonoszok. Szerintük a falu egyetlen csengője mindig ezt csengte volna: Csikbul, halbul!... T. i. ezekből éltek a kis községben lakók. Sokszor hallottuk azt is, hogy Beszterecet csak *kárászsütőnek*, *kárászevőnek*, vagy éppen *kárászlábúnak* mondták.

Kék jobbágy község XVIII. század végén használt pecsétjén egyetlen hal látható. Az 1838-ból való pecséten a hal már vízínövényekkel körül kerített tóban úszik.

A rétközi községek nevéből Halász és Tuzsér emlékeztetnek a halászatra. A tuzsér Herman Ottó szerint hálósúly volt. Gyermekkorunkban hallottuk, hogy egy Dombrádba olvadt régi helység, Ontelek egy haltól nyerte a nevét. Ezt a hal nevet már nem ismerik. Czuczor és Fogarassi valószínűnek tartották hogy az ónhal neve az ónhalból származott. És itt eszünkbe ötlük az, hogy a kékiek baingja nem ez az ónhal volt-e?

E vidék községeiben található helynevek között szinte számtalan ilyet találunk: *Pozsáros*, *Dévéres*, *Csikosláp*, *Vésztő*, *Hajópávája*, *Halasláp*, *Bersénytő*, utóbbi szó a verséből származott. Ennek a tónak egy részét *Nagylészásnak* neveztek.

Régebben a halászok a vétert d. u. 2 órakor tették le, este 8-kor vették fel s akkor megint visszatették s azután már csak napfeljöttkor nézték meg azt. A halászok augusztusban a véter esteli nézésére a halászc sillag után indultak. Ez mindig a kaszások előtt jár. Utóbbi csillag mondott hónap 20-a táján adja fel magát, a halászc sillag pedig 8 órára olyan magasra jön, mint früstök (reggeli) táján a nap. Ezek szerint a halászc sillag a *Sánta Kati* volt. Nem egy csillagcsoport, hanem annak csupán a legnagyobb csillaga.

Vidékünk lakossága a halételt nagyon unta s amikor módját ejtette, más élelem után nézett. Lett volna szólás-szapulás, ha például lakodalmon halat tettek volna az asztalra. El is kerültek ezt a legszegényebb helyeken is.

A potykázás lakodalmi bohóság volt. A *dongónak* nevezett mulattató földre f.küdt s száját kicsucsorította, csámcsogott, vergődött, hengergőzött. Az ivódó halakat utánozta. Végezetre két kezét maga alá húzta s ezzel és a lába ujjhegyével magát a levegőbe lökte. Itt kezét és lábát széltártta s a földre visszaesve nagyot puffant.

Babona, orvosság, gyógyítás.

Halászbabona is kerül még egy pár. Egy más faluból Kékre vetődött ember egy csapat versét meg akart dézsmálni. A halászok már a háló kibontásánál rajtakapták. Az idegen azzal védekezett, hogy még nem látott hálót s megakarta azt nézni. A halászok rögtön közrevették az embert, megagyalták, nehogy az idegen a hálót a szemével megverje, s így a fogást sikertelenné tegye. Azt is mondják, hogy a *halpénzt* nem jó a marhajárásra önteni. Hogy a halfogásra tartották ezt ártalmasnak, vagy a marhára nézve rosszak, arra már nem emlékeznek.

Egyes helyeken a halászok, mikor az első szálkátlan halat megkapták, karikába ültek, három kört húztak s a halat középre téve csöndben várták a történendőket. A hal hetvenhétyszer megfordult s aztán elfult. Akire utoljára nézett, közhit szerint, annak kellett legelőbb meghalnia.

Orvosságot csak egyet sikerült feljegyeznünk. Ez a gyermek *zsebrés*, (hólyagos) szájára és nyelvére használták. A csukafogat megszáritották, összetörték s szita fonákán átejtvé, ágasszegfővel, kevés borssal, mézbe tették. Ezzel a gyermek fájós részét bekenték. Az ember torkából a halszálkát meghajlított hajtível vették ki.

A hal a szóbeszédben.

Halszemű náluk, aki mereven néz, *harcsaszájú*, akinek a szája a rendesnél nagyobb, *harcsabajuszúnak* mondják a hosszú, vékon, lelogó bajusszal ékeskedő embert. Az apa évődve kiált futkározó gyermekének: *Te keszeg!* Te! Magyarázata ennek a keszeg ügyetlennek tetsző úszásmódja. Az anya szánakozva teszi hozzá: *Szegényke!* *Sovány* is az, *akár a keszeg!* De már boldogan mondja a kövér gyermekének: *Egyem meg a potyka szívedet!* Életerős gyermekéről dicsekedve beszél: *Eleven az, mint a csík!* Az ilyen aztán öltözködése közben mozog is, *mint a csík*. A még járni nem tudó csúszik, *akár a csík*. A tátott szájjal bámuló gyermek hallgat, vagy pedig *néz, mint a csuka*. Magyarázata ennek a mondásnak az, hogy a csuka a víz ellenében tátott szájjal, meredt szemmel fekszik.

Ha a gyermek beteg, mellette a jó anya csak *úgy alszik, mint a hal a vízben*, t. i. nagyon ébren. A játszó gyermekek kezüket egymás tarkóján huzogatva azt mondogatják: *megnyakallak, mint a csíkot!*

A fonókában, dörzsölőben csukának font kendővel sújtanak a játékba elegyedő legény markába. Ilyen áron jut leánycsókhoz. A kendő a szoroson való fonás által merevvé válik. Ezt aztán a csuka merevségével vetik össze. A család legény tagját, ha a szülőknek nem tetsző leány után fut, *hálóba kerítették*.

Akinek jól megy sora, az *él, mint hal a vízben*.

A jól gondozott kövér jószágról azt mondják, hogy *olyan mint a potyka*, vagy *mint a vakart hal*. A jó gazda csikójáról, jó lováról azt mondja, hogy *fürge, mint a csík, játszik, mint a csík*. Ha a csikó a lovakat néha-néha félretolja,

azt mondják a lovakról, hogy *oldalt haladnak, mint a keszeg*. Az igyekvő gazda malaca *jól lakik, mint a pochal*, aztán kifekszik a napra és ott *pocol*. Ha aztán az ölésig eljut, tisztálás után olyan lesz, mint a *vakart hal*. A csipeje mellől kivágott két részt *kis csukának*, a gerince mellől kihalásított két részt *nagy csukának* nevezik. A disznónak a mája *olyan, mint az ikra*.

Bezzeg a rossz gazda *halászhajnalban* kél fel, vagyis akkor, amikor a nap már magasan jár. Meg is látszik a jószágán, *olyan sovány az, mint a keszeg*. Természetesen a jövedelme is kevés az ilyen gazdának. A vásárról rendszerint *keszegs...* ú, vékonyhátuljú marhát hoz haza. A *sigérfarú*, *szűkfarú* marha és *sigérhátú*, durvasörényű disznó is rendszerint az ilyenhez kerül. A gondatlan gazda levágott és felkötözött tengeri csutkája, vagy nádja gyakran már összerakatlanul megázik és a fagy miatt össze is áll, „*csukának áll*”. Ha pedig már a szükség is elérkezik a gazdához, a rossznyelvűek azt mondják róla, *él, mint hal a fán*, t. i. olyanformán megy a sora, *mint a nyársra húzott halnak*. Ha a baj valamely vállalkozása folytán következett be, így beszélgetnek róla: a halász szerette volna, ha minden s... *hálója* tele lett volna.

A gazdaasszony aprós, omlós étele *olyan, mint az ikra*. Ha ételébe valami beleszapódik, *hal került bele*. Ha gyermek a levesből a tésztát, vagy a húst kanalazgatja, anyja menten rámondul: *ne halássz!* Ha az asszony kezéből mosogatás közben a tányér kicsúszik és eltörik, azt mondja: *sík volt, mint a csík*. A gazdaasszony kezébe került nyálkás tárgyat is csak a csíkhöz hasonlítja. Téli időben mosott fonala, vagy a padon kiterített vizes ruhaneműje *csukának fagy*. Ha valami kártevőre hiába lesnek, arra azt mondják, hogy *kiugrik a hálóból*. De ha rajtaveszt és elfogják, ilyenkor azt is mondják, hogy *horogra került*. Az ilyen ember aztán rendszerint *néz, vagy hallgat, mint a sült hal*. Ha a kárvallott ember a gaznak a nyakát is megszorítja, az *tátog, mint a szárazra került hal*. Ha később ezt a koma orra alá dörzsölik, — kész rá a felelet: *A nagy hal megeszi a kicsit*.

A gonosz ember *zavarosban halászik*.

Ha valaki a vezető hivatalos emberekben csalódik, szomorúan állapítja meg: *fejétől bűdös a hal*.

A cigányokról azt mondják, hogy *úgy járnak, mint a kárászok*, t. i. csapatosan. Ha egy elindul, a többi megy utána.

Vidékünkön a rákot nem igen szerették, bogárnak tekintették. Így, — amint már említettük is, — értékesítették. Ez többnyire ajándék, csere útján történt, az úricsaládok szívesen fogadták.

Amennyiben a rák valami oknál fogva a halász, vagy rákász nyakán maradtak, a befűtött kemencébe öntötték s megsütötték. Más készítési módot nálunk a nép nem ismert. A rák szemét orvosszernek tartották. Ha valakinek vadászor, (kihullott szempilla) vagy valami más tárgy esett a szemébe, egy élő rák kivett szemét bocsátották utána. Ez mihamar ki is hajtotta.

Ha valaki feleslegesen végez el valamit, — s egy másik ember még meg is kérdezi, hogy miért tette, — azt mondják rá, hogy „*a rák a vetésre ne menjen*”.

Ha egy hosszabb időn át szőtt terv nem sikerül, a kárvallott ember erőltetett mosollyal szól: „*a rák is hét esztandeig ment a ficfára (fűzfa) amikor leestt s azt mondta rá: hamari dolog sose volt jó.*”

Káros vizek, a tiszaberceli szivattyútelep létesítési ideje, 1883 óta igen ritkán fordulnak elő. A régi vizes helyek a legkitűnőbb kapásnövény termeszítő talajokká változtak.

A halászat a csatornák vizére korlátozódott. Itt már csak húzóhálóval, tapogatóval, vagy *pedzövel* fogják a halat.

Amelyik halász igaz úton akar halat fogni, az húzóhálókkal szereli fel magát. Szerszáma a két-négy ember által a csatorna két partjáról zsinórral húzott háló. Ennek néha zsákja is van. A hatóság által előírt lyukbősséggel bizony már alig lehet vele halat fogni.

Akik lopva szeretnének halhoz jutni, azok éjnek idején, — lapogatóval kísérleteznek.

Dr. Nyárády Mihály.

Die alte Fischerei des Rétköz.

Die Studie stellt eine ausführliche Beschreibung der Fischerei, wie sie einst in der Rétköz betrieben wurde, dar. Es werden die verschiedenen Arten des Fischfanges im Fluss und im Stehwasser bei verschiedenem Eisstand erörtert. Auch beschreibt der Verfasser die Fischergeräte, die Heimbeförderung der Fische und die Arten der Aufbewahrung derselben. Fische wurden für den eigenen Gebrauch, für Verkauf und für Fütterung des Viehs verwendet. Im Notfall wurde auch der Boden mit Fischen gedüngt. Die Fischer besaßen runde Fischerhütten. An ein grosses Reichthum an Fischen lassen: die symbolischen Gemeindesiegeln, die Flur- und Spottnamen, die alle an Fische erinnern, schliessen. Eine Fischspeise wurde bei festlichen Mahlzeiten nicht aufgetragen. Selbst seit den vollzogenen Entwässerungsarbeiten werden im täglichen Gebrauch noch häufig Sprichwörter oder Beispiele benützt, die über Fische oder Fischerei lauten.

VESZETTORVOSOK A NAGYSÁRRÉTEN.

Beteg embert, beteg állatot kuruzsoló *javasok* és *orvosok* közül hírnév és megbecsülés szempontjából mindenkor magasan kiemelkedtek a veszettséget gyógyító specialisták, az ú. n. *veszettorvosok*. Ennek oka elsöben az, hogy nagytudományú *javas*, hasznoskezü *kenőasszony*, ügyes *csontra*kó, *foghúzó* meg *gyógykovács* némelyik nagyobb faluban több is található, *veszettorvos* azonban az egész vidéken alig akad egy-kettő, egy emberöltőnyi idő alatt. Ennek viszont a sárréti öregek azt adják okául, hogy a gyógyítás mesteriségét rátermett ember vagy *fehércseléd* el is sajátíthatja, ha olyan személy körül forogódik, a *veszettség ellen való tudományt* azonban csakis örökölni lehet. A *veszettorvos* úgy őrzi, mint a szeme világát. Ha elbeszelné valakinek, már első szavánál menten kitorne rajta a veszettség és nyomorultul elpusztulna. A saját fiai közül választott, tehát *vérint való* utódjának is csak a halálos ágyon adja át a tudományát, akkor sem szóval, hanem *kézfogás* által. De még a leszármazók közül sem akármelyik alkalmas az örökére. Egyik *veszettorvosunk*nak a kisebbik fiát emlegetik utódjául, mert az idősebbik *italszerető* és *hirtelenmégű*. A *vereshajú*, *veresszőrű* ember szintén alkalmatlan eme tudás átvételére. Nem családbeli, idegen ember pedig másként nem, csak egyetlen módon: csalafintasággal juthat hozzá. De ennek nagy ára van! Keservesen fizetett érte bizonyos *Szabó nevezetű* juhász is, aki a 70-es évek végén élt a püspökladányi határon. Fiatal korában egy *veszettorvosnál* szolgált, szintén juhászképpen s annak idején, amikor az elhomályosult szemű haldokló öreg gazda a fiát hivatva, ő állott mellé helyette s ő fogott vele kezét. Így aztán gyógyítani ugyan tudott, de attól fogva szembehunyás nélkül, álmatlanul töltött minden éjszakát, a karám oldalánál, vagy valamelyik kis szikpadkán üldögélve. — A *veszettorvos* személyét tehát homály és titokzatosság veszi körül s az ebből kerekedő mendemonda szintén növeli a tekintélyét. Bizonyos azonban, hogy gyógyítani is sok esetben sikeresen gyógyítanak, bajt megelőznek.

A régi világban egyik-másik helységünknek esztendőszámra fo-

gadott veszettervosa volt. Bakonszeg az 1800-as évek elején Bóldog Ferencet szerződtette, aki aztán hosszú ideig szolgált itt. Évente 6 forint, 1 köből búza, 1 ölö bárány és 2 font faggyú volt a szegődött bére. Hivatalában Lakatos János váltotta fel. A helység protocollumába bejegyzett érdekes konventionális levele így szól: „Mai alább írt napon megfogadódott földesi lakos Lakatos János a bakonszegi jószágokban történhető veszettertség orvoslására az 1833-dik esztendő 1-ső napjától az 1834-dik esztendő 1-ső napjáig és így egy egész esztendőre 's le-szen fizetése 1. v. cédulában számított tíz, nró 10 forint, 2. kenyérnek való búza hat, nró 6 véka, 3. egyszáz kéve nád. Mely fizetésért tartozik említett Lakatos János a híradásunkra helységünkben a maga orvosi szereivel együtt megjelenni és jószágainkat megorvosolni. Egyéb-aránt pedig minden két hónapban tartozik minden híradásnélkül maga alkalmatosságán megjelenni, a híradáskor pedig magunk fogunk érette szekereket küldeni. Sig. Bakonszeg d. 29. Dec. 1832.” Eredményesen működhetett mert többfelé hívták. A bárándi bíró 1834. évi számadásában is fel van jegyezve: „Orvos Lakatos Jánosnak a megharapott marhák gyógyításáért adtam és az útra bort tölttettem neki 2 frt.” Ugyan-ebben az évben Rábén is szerepelt. „Varga uram előkegyelme orvos Lakatost áhozatván, a juhait véle láttatta, úgy melyiken egy kis sebet talált elhajtata”, — írja a protocollum. Arról azonban, hogy miké-ppen gyógyított a népszerű Lakatos, egy áruló szót sem tartalmaznak az avas feljegyzések. Ugy látszik, ő is féltékenyen őrizhette a tudományát.

Bajom város egyik jegyzőkönyvtöredékéből némileg már többet megtudunk a veszettervos mivoltáról. 1806-ban egy tanúvallatás során Bagoly Sándor gulyásbojtár ezeket mondta: „Szerepről kihíván Őr Gali András uramat, hogy a marhákat nézné meg. Mindjárt közé mene a marháknak, de mit tett vélek nem tudhatom, mivel mink szelén áll-tunk. Váradi uram tehene nem ment a Gazosnak. Baja volt, azért üt-tette le. Azt is hallottam, mikor azt mondta Gali András uram Váradi uramnak, hogy egyet se vágjék felém, mert megveszejtem, úgy sza-lasztom el.” — Ezen vallomásból kivehető, hogy bár nem látta a tanú, de sejtette (talán régebbi tapasztalata alapján), hogy Gali uram a gulya közt a gyanus teheneket a maga módja szerint orvosi elbánásban ré-szesítette. A Gazos felé pedig, valószínűleg mint általa kijelölt irány-ban próbaként tereltette a gulyát, hogy a beteg állat a többi közül vala-miképp kiválgék. Így választódott ki Váradi uramé, amelyiket aztán agyon is üttetett. A kárvallott gazda fenyegetőzésére mondott szavai azon a néphiedelmen alapulnak, hogy a veszettervos nemcsak gyógyí-tani tud, hanem veszteni is.*

Az öreg Zagyva juhász valamikor gyerkőc-bojtár korában kevés időt szeghalmi földön töltött. Gazdája, egy vén számadó szintén ve-szettervos hírében állott és értette is jól ezt a mesterséget. Görbehátú,

* Ezt ugyan karcagi Orvos Nagy Péter a XVIII. sz. derekán élt hírneves veszetter- orvos saját szájavallásával cáfolta meg. Elekesné arra kérte, hogy vesztiöt adjon az urának, mire ő így válaszolt: „Gyógyítani tudok, de veszteni nem.” (Gyöffy István egyik tanulmányának adata. Ethn. 1937. 133 l.) -- Bajomi öreg Éles László azonban így szólt, amikor ezt említet em neki: „Igen ám, csak hogy az ilyenek némelykor el-tagadják, amit tudnak.” És rögtön mondott is nem egy-két példát. A néphit elől nem lehet megmenekülni.

vastagszemöldökű, vékonybajuszú kis ember volt. Lassan mozgott, mégis többre ért a legfürgébb bojtár fickónál is. A szüre ujjában mindig ott hurcolt egy fából faragott *katuját*, annyicska volt, mint egy zsol-tár. Ebben őrizte a tudományát. Tolós fekete fedele olyan fortélyos zárta járt, hogy senki sem tudta kinyitni, csak ő maga. — Jól emlékezett rá az öreg Zagyva, hogy a tudományos számadóhoz egyszer egy fiút hoztak, akinek a bal lábszárán a *vastaghúst* kapta meg valami veszett kutya. Az öreg csak jól végig nézett rajta és azután ennyit mondott: „Menjenek nyugodtan haza, nem lesz ennek a gyerekek kutyabaja se!” Mert vannak olyan emberek, — magyarázta az öreg Zagyva — akiknek nem árt a veszettkutyaharapás. Az ilyeneket azonban csak az orvos ismeri fel. — Másszor meg az történt velük, hogy amint csendesen heverészgetnek a nyáj mellett a gyepen, az öreg számadó hirtelen felugrik. „Te, Ferke — azt mondja a nagyobbik bojtárnak — amoda nyargal egy veszett kutya, éppen erre tart. Kitélt mán ennek az ideje. Én majd megállítom, te meg kerülj megé és üsd le.” Csakugyan, egyenest nekik rontott a nagy fehér eb, de mikor az öreg elébe állott és felemelte a karját, rögtön megtorpant, Ferke pedig egy rá mért csapással széjjel ütötte a fejét. Szalmára lökték a dögöt és elégették. Az öreg Zagyva nem rég még őrzött egy használatból kikopott ócska szaru sótartót, annak az oldalán szépen meg van örökítve ez a jelenet. (I. á.) Annak a gazdának, akinek a juhait őrizték volt egy helyke kocsisa. Tréfából Veresszeges Miskának hívták, mert ugyancsak kikapós, nagyvérű fattyú volt. Minduntalan figurázott a panukás öreg számadóval, aki magas süvegével is elsétálhatott a hóna alatt. Egy alkalommal aztán azt mondta ez neki: „Na Miska, ha veszhetnél, hát vesszél meg!” Ez pénteki napon történt. Vasárnap a Szeles csárdában (most malom áll a helyén) dühöngeni kezdett Miska. Másként nem bírtak vele a legények, hanem ajtót hajítottak rá, úgy nyomták le. Hétfőn meg már koporsóba tették.

Veszettorvos volt az öreg Bagosi is, Sápon. A 60-as, 70-es években szerepelgetett s már csak éltes emberek emlegetik egynémely viselt dolgait. Azt mondják, hogy mint unoka örökölte a tudományt, a nagyapjától. Ő azonban már nem hagyományozhatta tovább, mert a halálos ágyon seprűnyelet adtak a kezébe. Neki is volt egy fából faragott kis *katujája*, amit mindig magával vitt, ha hívták valahová. Még a házbeliek sem nézhették meg soha, hogy mit tartalmaz ez a zsebbe való kis *katuja*, olyan ügyesen rejtegette. Talán valahol az udvaron, színben, ölben vagy a házban lehetett elföldelve. Minthogy a családban megszakadt a tudomány, halála után se akadtak rá. De nem is igen keresték, gondolván: ki tudja, mi követné azt, aki megtalálná!

Talán még a 70-es évek elején történt, hogy az emlékezetes nevű bajomi főbíró, Darabos, hívatta udvarába az öreg Bagosit. Borjú nagyságú, harapós ebjei voltak a főbírónak, de az öreget idegen léttére is úgy állották körül, mint a bárányok. Pedig a szolga fattyúk tréfából még úszították is őket: nézzük megfognak-e! Akármerre járt, nem ugatta meg a leghamisabb kutya sem. A legvadabb is elment véle, ha hívta. Az akasztói kasznár (mert gyógyítás végett ott is járt nem egyszer) egy alkalommal ezt találta mondani: „Kelmednek adom ezt az ebet, ha elcsalja.” Gyönyörű nagy fehér komondor volt. „Na, gyere, Hattyú!” —

szólt oda neki elmenőben az öreg Bagosi s az hozzádörzsölözve szépen kullogott utána. Elvitte. — Ez a kasznár sokat firtatta az öreg tudományát. Pedig rá-ráfizetett. „Hallja kelmed — azt mondja egy másik alkalommal — sokért nem adnám ezt a hátaslovamat, de kelmed a gazdája rögtön, ha rám tudja uszítani a kutyámat.” „Kapt meg, te!” — kiáltott az öreg legott s bizony a hűséges kutya végighasított a gazdája nadrágját, még a bőrét is cseszte a foga. Erre már kifakadt a kasznár: „Ördög kend, nem ember!” — Szeghalmon a vén Petri kevélykedett. „Az én udvaromba jönné be, az én két kutyámtól!” Bemegy az, — bizonygatták. „Ha meg nem szabnák, azt mondanám: van valami a begyében!” Majd esett, hogy lóvétel ürügye alatt csakugyan elment. Rontott is a kapura a két hatalmas rideg eb. De amikor betette a lábát a kapun, majd nyakuk tört, úgy hányták magukat kifelé a kerítés tetején. Színüket se látták azon nap. „Miféle ember volt ez?” — káromkodott a vén Petri. A fejét csóválta csak, amikor megmondták neki.

Az öreget hiába próbálták megleckéztetni, nem vallott. Hogyan

1 á. A számadó juhász utasítására a bojtár a veszettkutyaát fokossal agyonüti. Szaru sótartó díszítménye.

és mivel gyógyít, nem árulta el. Némelyek azt mondták, hogy fűvekből csinálta az orvosságot. Porrá törte és úgy hintette az állat eledeleire. Mások szerint vérből készítette a gyógyszert és nem por volt az, hanem kenőcs, amit a beteg állat szájába kent. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy oltóanyaggal dolgozott, mert kis üveget és tűt láttak nála. Sohasem gyógyított emberi szem előtt. Mikor egyszer a földesi

kondához hívták, elküldte a pásztorokat jó messzire, egy érhajlásba. Mert nem használ a gyógyítás, ha nézik vagy meglesik!

Embereket gyógyított-e veszettség ellen? — nem emlékeznek rá. Egy asszony ijedtségről kért tőle valami szert. Az utcasarkon egy nagy kutya ugrott neki, nem harapta meg, csak majdnem elbukttatta. Az öreg Bagosi kis fekete gyalogszéket rántott ki az ágy alól. „Ülj le, lányom” — mondta. A tékából meg pár decis zöld üveget vett elő, valami ízellen folyadék volt benne. „Idd ki ezt egy hajtókára. Dühödött volt az a kutya, bajod lenne miatta.” — Kutjától ijedt meg egy gyerek is. Ennek meg port adott. Zsarátra szórva, a füstjéből hármat-négyet kellett szippantani.

Most D. S. a Sárrét vesztetorvosa. Egyik békésmegyei nagyközségünkben lakik. Gazda ember. Már a dédapja is orvos volt. Tudományáról sok mende-monda kering közszájon, de ő maga nem beszél róla. Úgy gyógyít ő is, mint elődei: szemtanú nélkül. Beszéltem olyan juhásszal, akinek a nyája közé tört a veszett kutya és több birkát öszszemart. Kivitték a karámhoz az öreg állatorvost, de az csak ennyit mondott, szép csendesén: „Hívják át D.-t.” Avval faképnél hagyta őket. Tanácsát azonban megfogadták és így a birkák meggyógyultak. — Uradalmakba is mindenüvé D.-t hívják. Egyik helyen az ökröket marta meg a veszett kutya. A sebzett jószágokat behajtatta a hodályba, ő

is bement és behúzta maga után az ajtót. Mikor kevés idő multán kijött, így szólt: „Na, most már nem lesz ezeknek bajuk” — Valamelyik uradalomban egy szépszavú kolompot ígértek neki. Telt, mult az idő, de az ígéret csak ígéret maradt, pedig többször szóba hozta. Végre aztán ilyen üzenettel küldte ki kocsisát a tanyára: Ha szombaton, naplemente előtt, kezembe nem adják a kolompot, vasárnap délelőtt az intézővel hozatom be, de úgy, hogy a nyakába lesz akasztva és gyalog jön, nyargalva. De erre már nem került sor, mert a kocsistól rögtön küldték az ígért kolompot.

A veszettség elhárítására bizonyos szereket és módokat orvosi tanács nélkül is alkalmaznak a sárrétek. Így pl veszettkutyajárás idején kormos piritózt adnak a házőrző ebnek. Fűtéskor tenyérszerű kenyeret piritanak és oda dörzsölik a kemence üstökéhez. A rossz kutya így is bekapja ezen ősi orvosságot, a finnyásabbnak imitt-amott megkopkodjak avas hájjal, vagy szalonnafelsővel, hogy jobban csüsszék. A régi öregek azt ajánlották, hogy akit megharapott a veszett kutya, az igyék hideg vizet, vagy szagoljon meszes vizet. Ez utóbbi esetben ezt kell mondanias: Rossz víz, büdös víz! És utána el kell hajtani a bögrét, amiben van. A hideg víz külsőleg is hasznos. Régen az öreg Nemes Ambrus is (Bajomból) nyakig ült bele a Berettyó vizébe, mert birkaúsztatáskor Bakonszeg alatt megharapta valami veszett kutya. — Még hatásosabbnak tartották a kőrisbogár- és a fátyolbogár-port. A szárított bogarat azonban csak famozsárban lehetett lisztté törni, ha vas vagy rézmozsárban törték, akkor erejét veszítette. Tejbe kavarva itták meg. — Kistrábén az öreg Megyeri juhász, amikor a nyáját megpocsékolta a veszett kutya, a füstöléshez folyamodott. Társai segítségével sikerült elűtni a veszett ebet, szalmatűzőn elégette, a nyáját pedig háromszor megfordította a füstjében, negyedszerre a hamvadó tűzőn terelte át. Pásztorviselt bajomi öregektől hallottam, hogy valamikor a mult század errülső harmadában Orbán gulyás próbásként két tüzet rakott és ezek között terelte el a gulyát, s amelyik tehén vadult, kiszakadt, ostornak ment inkább, az már hibás volt. Az ilyet orvoskézre adta. Emlékeznek rá, hogy Szőke Sámuel volt sárrétudvari bíró is tétetett ilyen próbát a gulyával. A Nagyszíken, a Ravaszfertő szélén gyujtották meg a két nagy tüzet.

Látjuk tehát, hogy a veszettorvos személyéhez lüződő babonának meg az ősi szerek erejébe vetett hitnek az ideje a Nagysárréten még nem járt le. A mult század utolsó évtizedeiben megszűnt nomád módú állattartás (a réti pásztorkodás) egyik szellemei maradványa ez.

Szücs Sándor.

*

Tollärzte auf der Nagysárrét. (Grosse Morastwiese in den Kom. Bihar und Békés.) In der volklichen Heilkunde (zwischen den Wahrsägern und Feltschern) heben sich, durch Berühmtheit und Ansehnlichkeit die Tollwut heilenden Spezialisten, die sogenannten Tollärzte hervor. Diese heilende Wissenschaft konnte man nur erben. Der Tollarzt übergab sie auf seinem Sterbebette durch Händedruck seinen Blutsverwandten. Aber rothaarige, trunkliebende, oder jähzornige Menschen waren ungeeignet zur Übernahme dieser Wissenschaft. Ein fremder, nicht blutsverwandter Abkomme, kam nur durch Betrug dazu, aber musste dafür Strafe leiden, meistens durch fortwährende Schlaflosigkeit. Der Tollarzt konnte nicht nur heilen, sondern auch mit Tollheit bezwingen. Er verfügte auch über andere überirdische Eigenschaften. Besonders verstand er sich zur Hundezauberei. Auf den ersten Blick erkannte er diesen Menschen, welchem der

Biss des tollen Hundes nichts antat. — In den vorigen Jahrhunderte, hatten die Sárreter Dörfer auf Jahre hindurch bedungene Tollärzte, zum heilen des Tierbestandes. Mehrere solche Verpflichtungen sind in den Protocollen aufgezeichnet. — Zum Heilen der Tollwut nahm selbst das Volk uralte Mittel und Gebräuche in Anspruch. Besonders alte Hirten verstanden sich zu diesen Gebräuchen. — Dieser mit der Tollwut sich beschäftigende Aberglaube ist die Überlieferung des geistigen Restes der im vorigen Jahrhundert eingestellten nomaden Tierzucht.

HOGY MOSTAK SZAPPAN NÉLKÜL SZABOLCSVÁRMEGYÉBEN ?

Szabolcsvármegye területén a vizek levezetéséig, 1882, illetve 1901-ig, sőt több községben azután is, nagyon sok kisebb-nagyobb tó, ér volt a vármegyét északi és keleti oldalon körítő Tisza folyón kívül, úgy hogy a megye méltán megérdemelte az „ezertó országa” nevet. Ez a sok víz nemcsak élelmet adott az itteni népnek és nemcsak italul szolgált, de a ruhanemű tisztántartásának módjára is befolyással volt. A Debreceni Szemle 1934 októberi füzetében megjelent „A szappanfőzés Szabolcsvármegyében” című dolgozatomban kimutattam, hogy vármegyénkben szappant kevesen főztek, Debrecenből szállították ide, csak a világháború szűksége szorította rá az asszonyokat a szappanfőzésre. Hányszor hallottam az öregektől, hogy két kiló szappan egy esztendeig elég volt, mert csak kéz- és arcmosásra használták. Ezeket tudva, önként vetődik fel a kérdés, hogy mostak hát szappan nélkül a vizek levezetése előtt ?

A szegények hamvasvízben mosták ki a szennyest. A folyó vagy tó vizét katlanon üstben felforralták és nyár- vagy lúzfából való mosóteknőbe öntötték vesszőkosárba terített ritka vászonponyvába az úgynevezett *hamvasba* tett fahamun keresztül, amikor *hamvasvíz* lett belőle. Négyszer-ötször is ráöntötték a hamura az újra felforralt vizet, mire csipős lúg lett. Ebbe a lúgba áztatták be este a szennyest és másnap *felgyúrták*, azaz olyan formán forgatták, mint a kenyértésztát szokás kimosták három léből is.

A vizek levezetése előtt szikes tavak partján, ősi megfigyelés szerint az északi részén, vagy ha kiszáradtak a tavak, a tófenekében söpörték a sziksót, több helyen még ma is söprik. Napfeljött előtt, megéjjel söpörték, mert a napfényen elveszti a sziksó kristályvizét, barna színű lesz. Úgy tartják, hogy a májusi sziksó a „legzsírosabb”, de szedték őszi harmatos időben is. Az összegyűjtött és mosásra használt sziksót zárt helyen, hol a nap nem éri, hordóban, ládában tartották. Hűvös helyen néha úgy összeállott, hogy fejszével vágták, a hordót is szét kellett törni, úgy összeérett a sziksó. Ahol nem volt sziksóseprésre alkalmas hely, elmentek más faluba, ahol lehetett seperni. De hordták faluról-falura is szekéren és árulták pénzért, cserélték gabonáért, búzalisztért, korpáért, tojásért. Fatállal mérték Boltban is árulta a zsidó.

A sziksóból állították elő a lúgot. Folyó-, tó- vagy esővizet forraltak fel üstben, ahol csak kútvíz állott rendelkezésre, hamut tettek bele és attól alkalmas lett. A forró vízbe beletették a sziksót, melyhez

sokszor még oltott, öreg meszet is tettek, hogy erősítse. Némelyek úgy főzték a lúgot, hogy a sziksót vászonzacskóba kötötték és az üst fülén keresztül dugott pálcára, rúdra akasztották. Aki nem zacskóba tette a sziksót, főzés közben kavarta és addig főzte, míg nem tisztult, nem szállt lefele.

Mint már említettem, ahol nem volt sziksó, ott fahamuból csináltak lúgot. A hamut hordóba tették és forró vizet öntöttek rá. Legjobb hamuja van az akác- és lúzfának, mert fehérit, de ahol nem volt ilyen fahamu, paszulyhaj, venyige, napraforgógóró, dohánygóróhamut használtak, ezek hiányában a szalma hamuja is megtette, mely gyenge lúgot adott. Az eper-, tölgy- és bükkfa hamuja veresít.

Az így elkészített lúgban két-három léből kimosott ruhát bognár-csinálta szapulókádba rakták, mely 60—250 literes nagyságú volt. A kádba a következő rendben rakták a szapulnivalókat: Legalul a vastag vászonféléket; annak is a használt darabjait: szalmazsákot, szalmazsákra való lepedőt, pendelyt, törülközőt, kenyéruhát. Erre jött a vékony vászonnál készült lepedő, gatyá, ing. Legfelül a pamutos vászon ruhadarabok. Ha a kád kicsi volt, a szapulnivaló meg sok, úgy hogy a belerakott ruha feljebb ért a kád szélénél, rostakéreggel toldották ki a kádat. A szapulókád dongából összeállított és háromlábú edény, melynek lábai hosszabbra hagyott dongák (1. ábra 1.). Legtöbb háznál a szapulókádnak külön lába volt. Ez a *szapulóláb* egy darab görbe ú. n. keresetlen fából készült, három lábbal (1. ábra 2.). Ha nem állott rendelkezésre megfelelő nagyságú görbefe, két kisebbet oltottak össze (1. ábra 3.). Csinálták hegyesszög formájúra és ugyancsak egy fából (1. ábra 4.). A bognár csinálta szapulóláb formásabb és ügyesebb volt a házilag készülnél, mint a Jósa Múzeumban levő balsai példány mutatja (1. ábra 5.). Négyszögletű és négylábú szapulóláb is volt, amit sok esetben gyermekállószék helyettesített (1. ábra 6.). A szapulólábra tehát feltették a szapulókádat azért, hogy az alatta levő edénybe kicsuroghasson a lúg (1. ábra 7.). Szegény helyen nem volt szapulóláb, számolyszékre és kis dézsára helyezték el akként, hogy a kád lyukából a lúg a dézsába csepegjen. Némelyik községben csak a módosabb gazdáknak volt szapulókádjuk, tőlük kérték kölcsön a szegények. A kádban levő ruha tetejére tiszta fehér vászonabroszba vagy lepedőbe kiszírt fahamut tettek s erre a hamura ráöntötték az előbbi, most újra forralt hamvas vizet, mely a kád fenekén, az oldal közelében levő lyukon kicsurgott. Hogy a lyuk be ne rekedjen, pálcikát tettek rajta keresztül, a pálcikára ruhadarabot, rongyfélét vetettek, mely a lyukban csüngött. Az ellen pedig, hogy a kádba rakott ruha rá ne lapuljon a

1. ábra. 1. Szapulókád. Lábai hosszabbra hagyott dongák. 2. Szapulólábak egy darab fából. 3. Szapulóláb két darab fából összeolva. 4. Szapulóláb, hegyesszögű. 5. Szapulóláb egy darab fából (Balsa). Bognár munka. 6. A négylábú szapulókádat helyettesítő gyermekállószék. 7. Szapulólábra helyezett szapulókád az alatta lévő teknővel. 8. A szapulókád keresztmetszete a fenéken lévő lyukra helyezett pálcikával, a rátett ruhadarabbal és az ezt borító tányérral. 9. Kis dézsák szapulókád alá. 10. Mosószék. 11. Mosósúlyok. — 1. Laugbottich, 2—6. Gestelle für den Laugbottich, 7. Laugbottich mit Gestell, 8. Querschnitt vom Laugbottich, 9. Kleines Schaff, 10. Waschstuhl, 11. Waschbleuel.

lyukra, úgy védekeztek, hogy a pálcikára törött tányér- vagy cserépdarabot borítottak (1. ábra 8.). Szokták bedugni szalmacsutakkal, nyírfa-vessző- és rongydugóval is, mely nem zárta el teljesen, hanem lassanként engedte ki a vizet a szapulókád alatti dézsába (1. ábra 9.), vagy kis teknőbe. A mosóteknő régen olyan volt, mint a sütőteknő, de a két vége síma, szarvnélküli. Ebből könnyen lehet a vizet merni. A szapulókádból kicsurgó vizet visszaöntötték az üstbe hatszor, nyolcszor, tizenkétszer, míg olyan sík nem lett, mint a lüg. Ha kevés volt, csináltak hozzá. Tíz-tizenkét üst víz is kellett rá, míg a ruha felül olyan forró lett, hogy a kéz nem állta a ruha melegét és a kád oldala is jó meleg lett kívül. Ekkor azt mondták rá: *megkelt a ruha*. Most a hamus lepedő lecsüngő sarkát visszahajtották és rátakartak egy pokrócot. Így *pállott* a ruha a szapulókádban egy éjjel. Mennél tovább hagyták kelni, annál szebb lett a ruha. Másnap vagy a kütnál dézsában, vagy pedig folyón, tón, éren, később a vízvezető csatornákon *mosószéken* (1. ábra 10.) *kisulykolták* és dézsában kiöblítették. A szabadvízre télen szánon, máskor szekéren vitték ki. A szegénye pedig a fejen vitte. Még pedig úgy, hogy a mosószéket fejére tette, kézzel fogván annak lábait, a szék tetején volt a ruha, azon a *sulyok* (1. ábra 11.). A sulykolás úgy történt, hogy a mosószéket a vízbe tették a lányok, menyecskék s felaggatva ruhájukat, maguk is beleállottak és a ruhát egyenként vízbe mártva, a mosószéken elnyújtva, a jobb kézbe vett sulyokkal addig verték, míg tiszta víz nem jött belőle. A járókelők között mindig akadt olyan, aki nem hagyta szó nélkül az ilyen térdig, vagy térden felül vízben álló sulykoló asszonyokat, amire a vízben dolgozók is megféleltek úgy, hogy egy időre elment a kedve a csipkelődőnek.

A szapulókádban megpállott ruhát télen jégre vitték sulykolni, hol négyzetméter nagyságú szegletes léket vágtak fejszével és abból sulykoltak. Öblíteni másik lékre vitték. Az asszonyok lábán rövid szárú, varrott talpú, kordován csizma volt, ruhájukat felkötötték, hurkaszerűen dudorodott ki a derekukon. Hogy a jégen fel ne fázzanak, talpuk alá csutkagórót, szalmát tettek. Víttek, vagy vitettek fazékban forró vizet s ha már nagyon fázott a kezük, belemártották a forró vízbe. Akinek telt, belső melegítőről is gondoskodott, amitől még jobban feloldódtak a nyelvek kerekerei. Szabadvízen sulykoláskor az asszonyok megvárták egymást, együtt mentek haza.

A kisulykolt ruhát nyáron a fűre terítették száradni, a nap fehéritette.

A piszkos pokrócot, malmos-zsákot, olajos ruhát, szalmazsákot külön szokták szapulni, előbb teknőbe áztatják be.

Ma is szapulnak Szabolcsvármegye legtöbb községében, de a világháború óta nem annyira általános, mint azelőtt.

Nemcsak kádban szoktak szapulni, mert az — mint már említettem — nincs mindenkinek, hanem nagy vesszőkasban is. Igaz, hogy ehhez több víz kell, mivel itt nem egy lyúkon folyik ki a lügos víz, hanem mindenütt a kas vesszői között, éppen ezért többbrelű vastag vásznat tesznek bele. Ezt is éppen úgy szapulólábra teszik, mint a kádat. Azt is megemlítem, hogy manapság nemcsak dézsát, teknőt tesznek a szapulókád alá, hanem ami van: fazekat, üstöt, vedret stb.

Úgy is szoktak szapulni főleg a zsiros, olajos ruhákat, hogy a fel-fűtött kemencébe beöntenek fél veder vizet s az így támadt gőzbe ke-

nyérsütőlapáton *bekísérik* a beáztatott, felgyúrt ruhát vastag vászonba, zsákba kötve. Az előtét igyekeznek feltenni és feltapasztani, hogy a gőz ki ne jöjjön. Másnap reggelig (24 óráig) ott tartják a ruhát. A kenderfonál szapulását szokták így végezni. Aztán mossák, súlykolják ki.
Kiss Lajos.

*

Wie wurde im Kom. Szabolcs ohne Seife gewaschen? Bis zum Jahre 1900 wurde im Kom. Szabolcs zum Waschen keine Seife gebraucht. An ihrer Stelle benutzte man eine Lauge, die man durch Abbrühen von Holzasche gewann. Die Asche wurde vielfach durch Sodæerde, ev. mit etwas Kalk ersetzt. Die 2—3mal gewaschene Wäsche legte man in den Laugbottich (Abb. 1), oben hinauf legte man gesiebte Asche in ein Tuch gebunden. Darauf wurde mehrmals heisses Wasser gegossen. Nach diesem Verfahren spülte man die Wäsche aus und bleute sie, womöglich in dem Flusse. Im Winter schnitt man ein Loch ins Eis, um die Wäsche im Flusswasser bleueln zu können.

FONÓÉLET DOMAHÁZÁN.

2. Legények, lányok.

Este 7 óra felé van ideje a legények látogatásának. Hét óráig elvégzik a fiúk azt a kevés gazdaság körüli munkát, ami ilyenkor, tél-időben még megakad: jószágok etetése, eszközjavítás.

Télen, mikor csend borul a kis falura s csak a fonóházak zenének a nótaszótól és szűrődik ki a kacagás, hancurozás vidám zaja, felszabadulnak a fiúk. A pásztorfiúk is elhagyják a közeli hegyeket, apró tanyákat és be-beszállingóznak a fonóházakba a lányok közé.

Az első fonólátogatás nagy esemény. Eddig a fiúk nem sokat törődtek a lányokkal. Az iskolasorból kikerülve azonban már becsülni kezdik őket. A gyermekkorral való szakítás jele a kis rövidszárú pipa volt régebben. Erre rágyujtva, kerülgették a lányokat. A pipahasználat ma már nem szokás. De mielőtt látogatóba mennek, felhajtának a jó cimborák egy két pohár bort, kalapjukhoz szalagot tesznek, aki be van sorozva katonának, nemzetiszín szalaggal ékesíti kalapját, szépen kiöltözködnek. Akad egy kis szagosító is. Így indulnak el kettessével, hármassával. Megérkezve, megkocogtatják az ablakot. Régebben pipázva indultak el s az ablak alatt verték ki a pipából a dohányt, mert füstölve nem tartották illőnek belépni.

Valamikor, ha valamelyik legény nem jött el s a lány várta, szokásban volt az elmaradt legény odafozása, kapcájának leve-se-be, vagy főzelékbe főzése, hogy a legény ezt megérezze és megtérjen. Ezt a régi szokást legutóbb gyakran kifigurázták. Nem egyszer megtörtént, hogy a gazdasszony bablőzelékébe viccből kapcát, sőt bakkancsot is belecsempésztek. Volt is harsány nevetés a fiúk, mérgeződés a gazdasszony részéről, ha utóbbi rájött a darabos tréfára. Természetesen az okozott kárt megtérítették.

A fiatalabb fiúk kezdetben igen csendesen viselkednek. A lányok szorgosan dolgoznak, énekelgetnek. A legények az asztal körül tár-

gyalnak, újabban kártyáznak is s lopva áttekintenek a lányokra. Majd egymásután elpártolnak egymástól s kiki amellé ül, aki legjobban tesszik neki. Régebben kis széken, a leányok lábai előtt ültek, mostanában ők is a lócára kerülnek. Beszélgetnek. De a beszéd nem sokáig megy komoly dolgokról. A munka se megy zavartalanul. Ha a legény elunja a munkát, megkapja a kihúzott fonalat. A lány sem adós. Ha nem ügyel a fiú, néhányat ráhúz a guzsalyfejjel. Régente még a haját is könnyen odafonta a fonalhoz. Ha ügyes a fiú, kihúzza a guzsalynevet és zsákmányul ejti. Kész a bonyodalom. A guzsalyfőt csókkal kell visszaváltani. Ugyanúgy az assót is, ha a fonal elszakad s a leány leejti. Szokás itt is a szösz meggyújtása. Ha nem sikerül a kislánynak eloltania, leszalad a guzsalyról az egész ágyás.

Ilyenkor gyakran elpityergi magát a lány, mi lesz otthon, ha anyja számonkéri a szöszt, meg a fonalat? A legény vigasztalja, kérleli, hiszen csak szeretetből tette ezt. Ha megszereti a kislányt, ajándékba farag neki szép guzsalyt, szép csipkés befaragásokkal kidesíti, olommal is kiönti. Ez az ajándékguzsaly régebben *jegyguzsaly*-nak számított. Ugyanannyi volt az értéke, mint a jegykendőnek. Ha a kislány megkapta a fiútól, akkor már csak vele barátkozhatott. A lány is viszonzozza a kedvességét. A fiúnak helyes bojtot himez, melyet az a kabát hajtókáján tűz ki. Régebben a pipaszáron volt a bojt helye. Legkedvesebb szokás a keresztapai ajándékozás, melyre külön fogok kitérni.

Előfordul, hogy a lánynak nem tetszik a legény, aki melléje ül. Ekkor egész idő alatt hiába hízeleg neki a fiú, egy szót sem szól hozzá. Meg is van a harag hamar. A legény elviszi a guzsalyt és titokban mindenfélet rávés, úgy, hogy jobb, ha a lány inkább elő sem veszi. Ez még a kisebb. De előfordul, hogy a haragos legény összefőri a guzsalyt. Meg is van a baj. A többiek persze aszerint ítélik el a dolgot, kinek van igaza.

Valóban kedvesség, élvezetesség az együttlételet játékok, nóták, mesemondás teszik. A játékok, mint ahogy sejtjük, lányok, legények játékos közeledései egymáshoz. Értelmük kiházasítás. Ilyen *kiházasító játék* ma már kevés van, de tekintve azt, hogy ezek időről-időre változtak és egyre fogytak, régente több lehetett.

Mit adsz a lovamnak?

Ma már letűnőben van.

A legény lovaglólásban kis székre ült és az asztaltól odabak-
tatott rajta a kemence felé valamelyik lányhoz. Meg is kérdezte tőle:

— Mit adsz a lovamnak?

— Szénát, zabot a lovadnak,

(Csepcse Rózát) meg magadnak — volt a felelet. Ugy is szoktak felelni, hogy:

— Szénát, zabot nem adhatok, (de)

Neked adom X Y-t.

A legény erre odalovagolt az említett kislányhoz és megölelte, megcsókolta. E játékot úgy is játszhatták, hogy a székre leány ült s vagy egy legénytől, vagy barátnőjétől kérdezte meg mit ad a lovának. Ez esetben fiúnevet kapott.

Megy a kosár. E játékot, mint régi, megflakult szokást, Szendrey

Zsigmond is említi. (L. Magyar népszokások a fonóban. Ethn. 1928. 161. l.), de az ő közlésében az hiányzik épen, ami a játék lényegét adja: a legénynek fonálhúzással való jelképes megvásárlása. A domaházi változatot ez teszi értékessé. A játék fonással ebben a párbeszédben pereg le:

Az egyik elkezd:

— Mégy a kosár, angyalom,

Mi kéik bele, gálambom?

A felelet így megy:

— Arány alma, arány pohár,

Néiked adom (Vaskou Pályát)

Húzzal érte néigy (öt, hat) szálát.

Erre a lány, ki megkapja a fiút, annyi szálát húz, amennyit a házassító kér. Ezzel övé lett a legény.

Tetszik. Régtől fogva játszák. Ez úgy megy, hogy választanak egy bírót. A bíró többnyire egy lány. Hogy tekintélye is meglegyen, mindjárt kap egy törölt, melyen jókora csombó díszlik. Sorra járja a legényeket, lányokat s megkérdi őket: „ki tetszik?” Világos, hogy mindenkinek van egy választottja. A felelet rendszerint az, hogy „ezt kedvelem”, „ezt szeretem”, vagy „ez tetszik”. A legény rámutat a választottjára, ölbefeszi, megcsókolja. Aki nem hagyja magát megcsókolni, az kikap. A bíró a csombóval megcsapja. Ugy sejtem, hogy ez a leányválasztás töredékben megvan a gyermekjátékokban is. Erre utal engem a Domaházán ma is lejátszódó „*Háj színalja*” kezdetű játék egyik része, mely így hangzik: „ezt szeretem, ezt kedvelem” s ugyanakkor a leányka rámutat arra, akivel táncra akar menni.

Igen kellemes játék az

Óra is, melyet legények, lányok szintén csak együtt játszhatnak. Sorba ülnek, kiküldenek egy lányt maguk közül, kinek majd meg kell mondania, hány az óra? Majd, míg amaz kint van, megbeszéli az óraszámot. Jöhet a kitaláló. A kérdésre, hogy hány az óra? — igyekszik néhány számmal megfelelni. Ha elvétí, a többiek „megvendégelik”. A szerint, hogy a találgató lány-e, vagy legény, a legények, vagy a lányok közt szétosztják az ételneveket. Már hangzik is a kérdés:

— Mi kéik nekéd?

Kompér, aránygáluská, libamáj, vagy libatepertő?

Amelyik „ételt” válassza a találgató, azzal a legénnyel, illetőleg lánnyal kerül össze egy kis ölelésre, meggyászra.

A *hútbaestem, ki vesz ki?* játék sokfelé ismert. Szendrey Zsigmond közlése szerint a kútbaeső számolyra ül és onnan hívja segítségül azt, akit kedvel. Nálunk a lány, vagy a legény csak az ajtóhoz áll és onnan szólítja magához azt, aki a kútból kihúzza, azaz megcsókolja.

Most van igazán ideje a kiházasító nóták éneklésének is. Ebben természetesen a lányok a mesterek. Régebben egymással szembeülve, felváltva énekelgették a kiházasítókat, ügyelve, hogy mindegyik lányt összehozzanak egy-egy legénnyel. Mostanában ez nem szabály. Azt

éneklik meg, aki hirtelen az eszükbe jut. Tudják jól, kit kivel kell összeboronálni, a legény is elégedetlen hallgatja szeretője nevével említett nevét. E nóták szövegük és dallamuk szerint nem régiek, legalább is gyermekdalok szövegében nem találtam nyomukat, dallamuk többsége architekturás. Mégis figyelemreméltók, mert tartalmuk szerint valódi kiházasító nóták. Van köztük olyan is, melyet mostanában kis leánygyermek is kezdenek énekelni, tehát most száll le a gyermek-ajkára.

Dallamában hasonlít a „Cipőmnek se sarka, se talpa” kezdetüjéhez :

Giusto. ÉNEKELTE: ELEK CSEPCSE ANDRÁS NÉ 42. ÉVES.
DOMAHÁZA.

Avas szilva fehér-et vi - rág - zik, (Vaskó Palya)

ősszel háza - sogyik, Én is elme - nek a lakzi-

ja - ra, (Süngő Rózát) viszik el hoz - zá - ja.

Dallamfelépítése régi stílust mutat. De a többiek mind újak, az öregebbek régibb melódiára nem emlékeznek. Így bár nem olyan értékesek, mint a régi stílusúak, található bennük pentaton fordulatú is. Szövege (különösen az első versszakban) eléggé ismert, de jó változatot ad az itt következő ABBA formájú, negyedik sora végén pentaton zárlatú dór dallamú kiházasító nóta :

Giusto. ÉNEKELTE: ELEK CSÁKATA BÁLINT NÉ 40. ÉVES.
DOMAHÁZA.

Bözsi né-ni kâ posztát főz, A fe - je - be ütött a gőz,

Hányja-vetyi a kánálját kinek adja Poli lányát.

2. Ne búsuljon a vén feje
(Ortó Gyurka) lesz a veje,
Főzőn néiki jó káposztát,
Őü veszi el Póli lányát.

Felépítésében, dallamában hasonlít ehez, de hangsorai már bő-
vültebbek az alábbiak :

Grusto. ÉNEKELTE: ELEK CSEPCSE ANDRÁS NÉ 42 ÉVES.
DOMAHÁZA.

kitették a Gácsi kendőüt szellőzni, Ugymentekel Vaskó Marist
Ne félj Kis lyany jobblész ne-
ked

kéret nyi,
mint néi kem, Téged vész el Sunyi Náci nem engem

Az alábbiak csak szövegét közlöm, dallamában megegyezik a
2. házassító nótával:

Fázik a kis kacska lába,
Ortó Gyuri a kocsmába,
Nem is iszik örömebe,
Szakó Róza az ölebe.

Ugyancsak legényt-leányt kapcsol össze az „Átment patakon”
kezdetű.

Grusto. ÉNEKETE: ELEK KUKÓ MÁRIA 24 ÉVES.
DOMAHÁZA.

Át ment pata-kon a harcsa, Át ment (Lóloú Vince) rajta,
Át-vitte ja bugyellárist, Bözsikének gyöngykalárist.

Utóbbi gyermekek is kezdik énekelgetni. Kiházassító értelmében azon-
ban csak elmosódott. Szövege játékos, nótás enyelgés. Dallama a nemrég
divatban volt „Állj be Berci katonának” nóta domaházi változata.

Mint legénycsúfoló nótát, szokás énekelni ilyenkor az alábbi is:

Giusto.

ÉNEKELTE: ÉLEK KUKÓ MÁRIA 24 ÉVES.
ДОМАХА́ZI.

Domahâzi híres legény Majdmég hal a lányért szegény,

Még sem meri azt mondani Még kellene háza - sonyi.

Mindjárt felismerhető, hogy a nótá dallama régi pásztordal eredetileg parlandóról giusto-ra ütemezett alakja.

A kiházásító énekeken kívül természetesen egyéb, többnyire szerelmi tárgyú nóták is járnak. Ezek már nem annyira alkalómszerűek, de a fonó a legkiválóbb alkalom arra, hogy ezek is sorra kerüljenek. Csak egyet közlök közülök szép, régi stílusú dallama kedvéért.

Giusto.

ÉNEKELTE: KIS SUNYI PÉTERKA. DHÁZA.

Este van es - te van , De nem minden lánynak ,

Csak annak az egybarnának , kihez hárman járnak.

2. Én hozzám is járnak,
De nem minden este.
A szép holdvilágos este
Homályra van festve.

Ezt a nótát azért ritkán van oka énekelni a lánynak.

A fiúk mindennapos látogatása nem marad el. Hűségesen eljárnak a legények a kedvesükhöz. A lány, ha fonóközben el kell mennie a fiúnak, kikíséri egy darabig, de leggyakoribb, hogy 9 óratájt együtt mennek hazafelé. Kézfogással búcsúznak el. Ha komoly érzéssel vannak egymáshoz, a kislány behívja a legényt magukhoz. Ilyenkor a szülőkkel együtt töltik el az időt. Egy-két hét múlva meglátszik, melyik fiú kihez húz. Vonzalmukat csak megerősítik azzal, hogy kölcsönösen megajándékozzák egymást. E téren hagyományossá vált a játékos keresztapaválasztás is, a fiú és lány szövételkezésének egyik legbájosabb szokása.

November végén, december elején valamelyik nap a lány négy-szemközt megkérdi a fiút: „Te Pályá, eljössz-e keresztapámnak? A legény örömmel vállalja a keresztapaságot. Nem szükség, hogy min-

denki tudja ezt. Elég, ha sejtik. Mindegy. A keresztapaságot komolyan kell venni. Először is a leány készül megajándékozni a fiút. Az ajándékozás ideje Karácsony viliája. De már ez előtt szereznek a lányok diót, mogyorót, susinkát, cukrot; mikor aztán a fonóházban a legények jelen vannak, játék, nótaszó közben előlép egy-egy kislány és megkínálja őket. A fiúk összetett kezüket kitartják, a lány pedig ezekben csempészi a csemegét, ügyelve, hogy keresztapjának jusson a legtöbb. Legszebb azután a karácsonyi megajándékozás. Ez alkalomra a kislány először is szép zsebkendő-t hímez a legénynek. A himzésben már 7—8 éves koruktól gyakorolják magukat. Nem gyakorolja őket tanítónő. Egymástól tanulják el a himzés apró fortélyait. Míg fiatalabbak, addig apró kis kereszt-csillagalakokat, mértani formákat hímeznek, a szövés szemeit ügyesen meg tudják számolni. Próbálkoznak aztán virágalakokkal is. A himzőselyem színeit nem halmozzák. Gyakran csak egy színnel dolgoznak. Mikor már nagyobbak, a virág-koszorú alakokat egyre biztosabb kézzel hímezik ki, a színpompa összetettebb és izlées. Megkapó a fakadó virágbimbók mesteri kihimzése.

A keresztapjának készülő kendő közepén, szélén virágokkal ékes, mint ahogy a gyermekek nótája is mondja:

Szélyű, szélyű kendőű,
Csipkés szélű kendőű,
Tulipánt a szélibe,
Róúzsá já közepibe.

A keresztapai zsebkendő közepében gyakran ágas-bogas, lombos koszorú zöldel s körülöleli a kedves fiú nevét.

Szokás apró kis verset is rádolgozni a kendőre, piros selyemmel, ilyeneket, mint:

„Akitől ezt veszed,
Szívből nyújtja neked.“

Avagy:

„Arra nézek, nevetek,
Én egy kis lányt szeretek.“

Ha a legény ráveti a szemét a zsebkendőre, mindjárt eszibejut ez a kis vers. A kendőbe mogyoró, dió, alma, narancs kerül. Az ajándékot személyesen nyújtja át otthon a kislány a legénynek. Igaz, a keresztapa sem marad adós. Vesz keresztlányának cukrot, gyümölcsöt, fejkendőt, színes rántlikát, szallagot, fésűt. Ez így illik. A keresztapaság akármilyen játékos is, lényegében komoly, elvállalása becsületkérdés. A „keresztapákat“, „keresztlányokat“ becsülik is. A legénynek meg joga lesz ahhoz, hogy a lányékhoz komoly szándékkal ellátogasson.

A barátkozás családiasságát csak elmélyíti a legények megvendégelése móúnárkaláccsal, lúgozott mákos kukoricával, pattogatott kukoricával, diós, mákos kaláccsal, Luca naptól kezdve izelítőt adnak a lányok főztjükből, sütetjükből is.

Az ételkészítéskor szünetel a fonás, mert a sütés-főzés ünnepi alkalommal folyik. A mákos kukoricát Luca napkor, a molnárkalácsot, pattogatott kukoricát karácsony böjtjén készítik.

Kukoricafőzés. Luca napján délután fognak hozzá a lányok a főzéshez. Valamikor külön-külön fonóházakban főztek, mostanában minden banda megbeszélés szerint valamelyik tag házánál. Kiszis fazékban, újabban lábasban vizet melegítenek, majd jó nagyszemű kukoricát szórnak bele. Nem szabad egészen megpuhulnia, csak úgy, hogy haja jól felázzon. Közben lúgról is gondoskodnak. Fakádba vizet gyűjtenek, feléje vásznat erősítenek, mely egy kicsit a vízbe ér. A „hamvasba” (vászon) fahamut szórnak; ebből kivonja a víz a lúgot. Ezt pedig hozzáöntik a kukoricához, mire annak könnyen lejön a haja. Többszöri gondos öblítés után megfőhet a kukorica. Mázsárban törött mák és cukor kerül a megpuhult, élvezhető csemegére s most már találni lehet. A kukoricafőzést régebben ezzel a nótával is kísérték:

GIUSTO. ÉNEKELTE: PALKOVICS JUHÁKINÉ 40 ÉVES.
DOMAHÁZA.

Elindult a mákoscsik a vásárra, Aszamarom beléveszett a sárba,
jaj, szamarom, csak méiregyszer viéy haza, Nem hajtalak többé el a vásár-ba.

A molnárkalácsot, mint bőjti eledelt, karácsony bőjtjén készítik tejből, lisztből, cukorból, ritkán vajat is adnak hozzá. A tésztának aránylag keménynek kell lennie. Tálban kavarják fakanállal, hogy jobban fonódjék. Majd kézzel kinyújtják, darabokra vágják és a molnárkalács-sütő csiptető vaslapjai közt összeszorítják. Régebben a kemencében tüzet gyűjtöttek, majd a kocikra helyezték a vasmacsát. Erre a három ágú vaslábra támasztották a molnárkalács-sütő nyelét s a vaslapokat a parázs felé tartották. Ma már csak a spórherd belsejébe tartják a sült kalács-tésztát. A tészta ostyaformán összelapul és sivitó, sustorgó hangot ad. Hamarosan gyöngén megbarnul és kissé ropogós lesz. A kalácsot díszíteni is szokták különféle préselt mintával, pipáló emberalakokkal, virággal, a gazda nevének kezdőbetűivel.

A pattogatott kukorica az udvaron, a házhoz aránylag közel, *restán* készül. A resta tulajdonképp egy nagyobb formájú szita, dróthálóval. Forgácsot visznek ki, meggyújtják, majd felette egérfogú, apró kukoricát ráznak a réstában. Hogy hamarabb kipattogjon, ütemre ezt mondják.

„Csittegi, csattogj kukorica, fehér lovat látok : csittegi, csattogj kukorica, mint a bába s...i. Phi, phú, phá.”

Úgy tesznek, mintha félre köpnének. Ez arra megy, hogy a jövő évben sok fehér libájuk legyen. Minél több kukorica pattog így ki, annál több lesz a fehér liba.

A legények aztán sorba leülnek és kényelmesen elköltik, amit a

lányok eléjük adnak. De ők sem maradnak adósok. Sóra-cukorralót, pénzt tesznek le nekik az asztalra, hadd használják fel.

* * *

A domaházi fonó egyik legvonzóbb szépsége az a családiasság, mely a fiatalságot egy elkövetkező, komoly életre készíti elő. A játék, a nóta kellemessé teszi az együttlétet, közelhozza egymáshoz a fiúkat, lányokat, a családiasság, kölcsönös megajándékozás elmélyíti kapcsolatukat. A legény nemcsak a lány szépségében gyönyörködik, hanem megismeri dolgosságát, háziasságát is. Látnivaló, hogy egész ügyes kis gazdaasszony mindegyik. Van is becsülete mindegyiknek. A legény, ha komolyan akar foglalkozni a lánnyal, most már felkeresi annak szüleit is és lassan eltervezgetik a jövőt. Szerelmük tiszta, próbaházasságnak még hírit sem ismerik.

Fonóidő végén kiki párjával együtt készül egy kis farsangi bálra.

Mikor még az *ijó bál* szokásban volt, hetekkel azelőtt készültek már rá a legények, mint főrendezők. Illőnek tartotta a fonó végén mindenki muzikaszóval felkeresni „keresztlányát” s úgy elkérni szüleitől. Szórakozásban, táncban nem is volt hiány. Az *ijó bállal* aztán le is zárult egyelőre az ifjúság gondtalan élete. Elközelegtek a bőjt hetei és rájukköszöntött a kemény paraszti munka. Most is így van. Tavasztól kezdve csak a vasárnap délutánok nyújtanak pihenést, szórakozást a *faluközín*.

Ilyenkor a munka után rövid néhány órára jöhetnek csak össze.

De a fonó kedves emlékei nem mulnak el. Húsvétkor felkeresi a fiú keresztlányát, hogy magának öntözze meg a virágszálat. Május elején pedig fiatal nyárnyófából, vagy bikkból *májfát* állít neki, melyet szép pántlikával, szalaggal díszít fel.

Lajos Árpád.

*

Das Leben der Spinnstuben in Domaháza. Verf. beschreibt die Bearbeitung des Hanfes, die Vorbereitungen zum Spinnen, schliesslich das Spinnen selbst, sowie die Spinnerinnen. Das Spinnen beginnt man Ende Oktober. Verbotene Tage sind: Sonnabend, Sonntag, Luzientag und die Fastenzeit um Weihnachten. Die Mädchen gleichen Alters bilden eine „Bande“ und suchen einander zu Hause in grosser Gesellschaft auf. Früher trafen sie sich im ein und dasselbe Haus, das sie sich, gewöhnlich von einer alten Frau als Spinnstube mieteten. Die Arbeit wird vom Spiel, Tanz und Gesang unterbrochen. Bezeichnend sind die „ausheiratenden“ Lieder, die nach Ankunft der Burschen gesungen werden. Interessant ist das Spiel, bei welchem sich das Mädchen unter den Burschen einen „Paten“ wählt. Die beiden bescheren einander bei gewissen Gelegenheiten.

A VOGUL-OSZTJÁK DALLAMKÖZLÉS KÉRDÉSÉHEZ.

A múlt évben a Finn-ugor Társaság kiadásában megjelent „Wogulische und ostjakische Melodien” című munka meglehetősen figyelmet ébresztett. Ezt bizonyítja egyebek közt az, hogy Szabolcsi Bence úr két bírálatban is foglalkozik vele, egyik a Magyar Nyelvőrben (1937, 106—108. l.), a másik az Ethnographia-Népéletben (1937, 340—345. l.) jelent meg. A bíráló elismeréssel ír a kiadványról s egyúttal észrevételeit is kifejti. Ezeket azonban nem lehet teljes egészükben helyeselni. Talán nem látszik helytelennek, ha bátorkodom megkérni az Ethnographia-Népélet mélyen tisztelt szerkesztőjét, adjon alkalmat megjegyzéseim kifejtésére. Hiszen nekem is részem van e munka megszületésében, mert a benne közölt dallamanyagnak kb. $\frac{3}{4}$ része az általam gyűjtött fonográflevételekből került ki és a kiadás irányításában mindvégig érintkezésben álltam a dallamok fonográfhengerről való lejegyzőjével, Väisänen úrral.

Szabolcsi úrnak első megjegyzése a kiadványra vonatkozólag a következő: „Pótolhatatlanul súlyos hiánya a kiadványnak, hogy szövegek nélkül jelent meg. (Karjalainen nem jegyezte le a maga szövegeit annakidején, Kannisto szöveggyűjteményét pedig külön készülnék kiadni.) Így a ritmikai problémák az olvasó számára jórészt megoldatlanok vagy kétségesek maradnak... Nem menti a hiányt, hogy — mint a bevezető tanulmány kifejti — énekekben a szövegek mindig másképp alakulnak, mint pusztán a tollbamondáskor; hiszen bennünket éppen az énekes élőforma érdekelné legjobban.” — A Magyar Nyelvőrben Szabolcsi úr a következőképpen fejtette ki nézetét: „Dallamnélküli szövegkiadás épügy csak félérték, mint a szövegnélküli dallamkiadás. Hiszen ez a két elem csak együtt, egymást kölcsönösen áthatva adja a népi költészet, az élő hagyomány valódi lényegét.”

Azt a kérdést, hogy a szövegnélküli dallamkiadványban „a ritmikai problémák az olvasó számára megoldatlanok” maradnak-e, felelet nélkül hagyhatom, mert tudomásom szerint Väisänen úr ki akarja erre nézve véleményét fejteni. Ami pedig Szabolcsi úrnak azt a követelményét illeti, hogy a dalok szövegét és dallamát együtt kell közölni, az első tekintetre egészen helyesnek látszik. De mindjárt feltámad bennünk az a kérdés is: minő alapelvek szerint kell ez esetben a dalokat rendezni? Ha ugyanis a szövegek tartalmát tartjuk szem előtt, akkor a dallamok teljesen összezavarodnak, rendszer nélkül követik egymást: annak a szép „szótári” rendszernek alkalmazásáról, melyet Väisänen úr követ, nem lehet szó. Viszont ha a dalokat dallamaik szerint rendezzük, a szövegek közlése válik rendszertelenné. Nem juthatunk tehát más eredményre, mint arra, hogy — ha bővebb dalgűjteményről van szó — tudományos szempontból is megfelelő, a könyv használója szempontjából is célszerű az az eljárás, hogy a szövegeket közöljük külön, a dallamokat is külön. Ez esetben az anyag elrendezése nem ütközik semmi nehézségbe. A szöveg- és dallamgyűjtemény használható egymás mellett és a kettő egymást kiegészíti.

Ezek a körülmények, meg egyéb nyomós okok, melyeket bővebben kifejtettem a Magyar Nyelvőr legutóbbi füzetében, játszottak közre abban is, hogy a „Wogulische und ostjakische Melodien” mostani alakját és szerkezetét nyerte. Ami pedig vogul szöveggyűjteményeimet illeti, azok közlése éppen folyamatban van, Erről munkánkban a következő előzetes tudósítás van: „Die Textsammlungen von Prof. Kannisto, die auch die Worte zu fast allen hier mitgeteilten Melodien bieten, werden alsbald im Druck erscheinen. Unter anderem sollen von dem Text gewisser Lieder parallele Fassungen, hergesagt und gesungen, vorgeführt werden. Im Zusammenhang mit den Liedertexten wird natürlich auf die Nummern der vorliegenden Sammlung verwiesen werden.” Az a „pótolhatatlanul súlyos hiány”, melyet Szabolcsi úr sajnálattal említ, azonnal megszűnik, mihelyt a szövegek megjelennek; úgyszintén megvilágítást nyer „az énekes élőforma” is, mely őt legjobban érdekelné.

Legyen szabad még egy helyét idéznem Szabolcsi úr bírálatának:

„Mindenekelőtt feltűnik, hogy az osztják dallamvilágát, alig néhány kivételtől eltekintve, jóval fejlettebb, „modernebb” jellegű példák képviselik a kötetben, mint a vogult. Elvi következtetést ebből nehéz levonni: sem Karjalainen nem volt zenész, sem Kannisto nem az s nem tudjuk, milyen elv vezette őket a fonográfra vett anyag kiválasztásában; mindent felvettek-e, ami elénk került? vagy „jellemző”, „szép” példákat válogattak ki, esetleg a szöveg vagy az előadásmód alapján?... mindezt nem tudjuk s általában válaszolatlan marad minden olyan kérdés, melyre a géppel járó, de gépi felvételt ellenőrző és kiegészítő zenész-gyűjtő tudna csak felelni.“

Én is elmondhatnám magam részéről: Nem tudom, milyen elv vezette Szabolcsi urat, mikor ezeket a sorokat leírta. De megelégszem annak a megállapításával, hogy ő, aki két bírálatot is írt a könyvről, nem vette észre a könyv egészen rövid előszavának a következő helyét, mely részemről nyomatékos feleletet tartalmaz az ő kérdésére:

„Da die reichhaltige wogulische Sammlung verhältnismässig wenig einander ganz nahestehende Varianten aufweist, sei schon in diesem Zusammenhang auch hervorgehoben, dass der Phonographierende d. h. Kannisto laut eigener Angabe keine Auswahl der Melodien vorgenommen hat; wie er mir mittheilt, hat er aufgenommen, was er jeweils bekam. Nur in einigen Fällen liess er zwei verschiedene Sänger nach einander die gleiche Melodie in den Phonographen vortragen, und dadurch ist es für den Forscher von Interesse zu vergleichen, in welchem Grade die von zwei verschiedenen Sängern als identisch aufgefassten Melodien voneinander abweichen.“

Gyűjtőmunkám tehát nem volt olyan véletlen és ötletszerű, mint Szabolcsi úr gyanítja.

Abban azonban pontosan igaza van Szabolcsi úrnak, hogy „sem Karjalainen nem volt zenész, sem Kannisto nem az.” És hozzátehetem: dallamokat is csak mellékesen gyűjtöttünk. Mi, szegény nyelvtudósok, szívesen átengedtük volna ezt a gyűjtőmunkát, ha a zenészek magukra vállalták volna. — A mi munkánk tehát „csak úttörő” volt, ha szabad tréfásan élnem egy híres tudósnak saját munkájáról mondott szellemes bírálatával.

Most már „a géppel járó zenész-gyűjtőkön” van a sor!

Helsinki.

Kannisto Artúr.

VÁLASZ SZABOLCSI BENCÉNEK A VOGUL-OSZTJÁK DALLAMOK ÜGYÉBEN.

Az Ethnographia LXVIII. (1937.) évfolyamának 4. számában Szabolcsi Bence tanulmányszerű ismertetésnek beillő terjedelmes bírálatot közölt az alulírottól szerkesztett és kiadott „Wogulische und ostjakische Melodien” című gyűjteményről. Midőn helyet kérek feleletem számára, nem azért teszem, mintha védelmezni óhajtánám munkám hiányait. Hiszen kifogásra bőven kínálkozik alkalom, különösen olyan meg nem állapodott módszerű tudomány terén, mint a zenefolklor, — s azonkívül a kiadvány a bírálótól, Szabolcsitól elismerésben is bőven részesült. Céлом csupán az, hogy néhány olyan elvi kérdést érintsek, melyek felől a kutatók közt eltérők lehetnek a vélemények.

A Magyar Nyelvőrben is nyomatékosan kiemeli Sz. e kiadványnak azt a hiányát, hogy a dallamok szöveg nélkül vannak. Természetesen el kell ismerni, hogy a dallamok csak e szöveggel együtt adnak teljes fogalmat az élő dalról. Ám az olyan kutató szempontjából, aki figyelmét csupán a zenei je-

lenségekre irányítja, a szövegnek másodlagos jelentősége van. Vannak olyan esetek is, amelyekben a kutatók a vers és dallam viszonyát vették a dallamok rendszerezésének egyik alapjául. Így Finnországban Launis Armasnál a Kalevala-dallamokra nézve kitűnő osztályozási alap a vers- és dallamsorok hosszúsága. Am e módszer mellett azonos dallamípusok más-más kapcsolatba, osztályozási csoport-egységbe kerülnek, azonkívül a kutató nagy mértékben elméleti térre tévedt, mikor módszeréhez *feltétlenül szükséges elő- vagy utóének jelenséget vett föl számos olyan esetben, melyekben sohasem volt, mint pl. a solo-ban énekelt bölcső- és fejő-dalokban. Valamint a kelettengeri finn runodallamok szövegükre való tekintet nélkül rokonok lehetnek egymással, ép úgy van ez másutt is, így a szöveg ismerete nem mérvadó feltétel a dallamok összehasonlító vizsgálatához.* Bartók Béla a magyar dallamok és a román colindák rendszerezésében többek közt a verssorok *szótagszámát*, nem pedig a dallamsorok hangsúlyos részeinek számát tartotta szem előtt. Az olyan anyaggyűjteménynél, melyben a vers és dallam sorai ritkán vágnak egybe, s amelyekben ugyanazon dalszöveg sorainak szótagszáma változik, nem lehet alkalmazni ezt a szótagszám szerinti módszert, melyet egyébként már S. Ludkevič is használt az ukrán dallamok 1906-ban és 1908-ban megjelent kiadásában.

Abból, hogy pl. a kelettengeri finn népeknek más-másnemű ritmustípusai egészen egyezően, a Kalevalához hasonló nyolcszótagú versmérték keretében alakultak ki, és abból, hogy hasonlóképen áll a dolog pl. az obi-ugor népeknél, akiknél ugyanazon dal versmértéke többé-kevésbé rögtönzött, jöllehet vannak egyforma hosszúságú párverssek is, felfogásom szerint természetesen következik, hogy a tisztán zenei, ritmikai problémák nem maradnak megoldatlanok, vagy kétségesek — mint bírálóm állítja, — a szövegek hiányossága miatt, már t. i. abban az esetben, ha a dallamok lejegyzője a dallamok ritmus-szerkezetét pontosan meg tudja állapítani. Természetesen a szöveg ismerete feltétlenül szükséges a dallam és szöveg viszonyának kutatásához. A bevezetésben (XVIII. l.) már említettem, hogy nemsokára megjelenek Kannisto professzor úr szöveggyűjteményei, amelyekben a dalszöveggel kapcsolatosan utalás lesz ezen dallamkiadvány számaira. Többek között bizonyos dalok szövege két változatban is előfordul: a tollbamondott és az énekelt szöveg. Nézetem szerint dallamkiadványomban elegendő volt a szöveget csak annyiban figyelembe vennem, amennyiben a melizmákat minden esetben a hangjegyek összekötése által különböztettem meg. A dallamsorok szótagszáma ilyen módon könnyen felismerhető. A teljesség kedvéért legyen szabad megjegyznem, hogy már ezen kiadványom megjelenése előtt írtam egy fejezetet a szöveg és dallam viszonyáról, az obi-ugor népek zenéjével foglalkozó, nemsokára megjelenő könyvem számára

Bírálómnak igaza lehet abban, hogy „elemzéseim” nem eléggé megalapozottak. Alkalmasint számos olyan dallamra céloz, melyeknek ritmusa parlando-rubato („Freiwechseltakt”). Ilyen esetekben a legkényelmesebb lett volna számomra — mint többek között a magyarok teszik — az ütemfajra csak tempo giusto-nál mutatni rá. Mégis bátor vagyok azon a véleményen lenni, hogy a kutatás érdekében talán jobb néha akár tévedni a ritmuselemzésben, mint egyáltalában nem elemezni.

Ami a dallamok rendszerezését általában illeti, bírálóm arra figyelmeztet, hogy eltértem honfitársaim módszereitől. Ez igaz. De ez nem eredetiség-hajzásból történt, hanem olyan módszer alkotására való törekvésből, mely tisztán zenei szempontokra támaszkodik, és amely bármely dallamanyagra alkalmazható. Hiszen egyelőre nincs nemzetközileg elismert és használt módszer, habár Koller Oswald egy erre vonatkozó pályázaton egyszer díjat nyert. E pályázatból u. i. kimaradt az a kutatás szempontjából kitűnő segédeszköz, hogy a dallamok ambitusát Koller módján számokkal jelzik.

Krohn Ilmari e pályázat után alakította ki melodikus szempontokon ala-

puló kadencia-módszerét, az általa közreadott újabb finn műdalok: az ú. n. „lyrai dalok” anyagának feldolgozása közben. E dallamok, az ú. n. kolomejka-típus képviselői, mind forma, mind ritmus szerkezetében nagyon meg-egyeznek: bennük a négysorúság az uralkodó, és mind a három részből álló, (dreiteilig), mind pedig a háromváltozatú (dreivechslig) ritmus aránylag ritka a két részből álló (zweiteilig) mellett. Így tehát a melodikára támaszkodó alap-elv azokra nézve természetes, különösen mert a melodika széles területű, és mert a sorzáratok általában világosak. De miként Krohn maga kifejezte: amely módszer beválik egy dallamgyűjteményben, talán nem válik be más-ban. Az ő első tanítványa, Launis meg is állapította, hogy a ritmikailag és melodikailag primitív Kalevala-dallamok számára más módszert kell találni, és el is jutott a ritmikára támaszkodó módszerhez. Launis példájára figyelembe vettem a dallamsorok hangsúlyszámát és mint Krohn és Launis, a dur és moll dallamokat külön csoportosítottam.

Bartók Béla a magyar dallamok csoportosításában a mi Krohnunk mód-szerét követte. Ez érthető is, mert a magyar zenében is a kolomejka-típus az általános. Azonban Bartók módosította a módszert az összes dallamoknak az azonos záróhang szerinti csoportosításával. Szabolcsi közlésem hiányának rója fel azt, hogy a dallamok rendezésénél nem vettem figyelembe a záróhangot. Erre bátor vagyok röviden megjegyezni, hogy általában a primitív dallamok-nál, melyekben a melos szűk területen is nagymértékben variálódik, ez az elv nem követhető főtényező gyanánt, mert sokszor nehéz eldönteni, mi a tulaj-donképeni záróhang. Azonkívül ugyanazon záróhang használata, mikor ez nem alaphang (tonika), a szövegek hangnemi viszonyairól könnyen téves fogal-mat ad. A magam részéről tehát jobbnak tartom Krohn eredeti módszerét, melyen később szintén történt oly értelmű fontos változtatás, hogy a forma-szerkezet elsődrendű jelentőséget nyert. Hogy a magam részéről új, eredeti for-makategóriákhoz jutottam, az az anyag természetéből következett, és Krohn professzor úrnak köszönhetem e kategóriák egyes német elnevezéseit is (fest-geformt, freigeformt, regelrhythmisch), ami azt mutatja, hogy azokat ő is he-lyesli.

Egyáltalában nem kívánom azt vitatni, hogy rendszerezési módszerem lexikális tekintetben eszményi volna, de azt hiszem, hogy nem is alakulhat ki ilyen, az élő anyaghoz teljesen hozzáillő rendszer. Szabolcsi példája arról, hogy közlésemben a rokon dallamok egymástól külön kerülhetnek, nézetem szerint nem találó, mert a 4. számú kétsoros, két részből álló ütemfajt képvisel, viszont a 121. számú világosan négysoros, ú. n. polonéz-ritmust képvisel. Hogy a ritmusnak és melodikának régi hasonlatával éljek, én legelsőbbben a csontrendszert vettem figyelembe, azután az izomrendszert, bírálóm egyedül csak az izomrendszert.

Hogy rendszerem „bonyolult”? Azt nem akarnám elismerni, mert a ze-neértőtől nem követel több emlékezetben tartást, mint amennyit neki, mint a népi dallamokban jártasnak tudnia és emlékezetben tartania kell; t. i. a for-mát, a sorok számát, a frázisok hangsúlyszámát, ütemnemet, hangnemet, a dallam ambitusát, — tehát az általános, tárgyilagos tényeket, melyeket a közlő-elemző a további kutatás számára szolgáltat. Készséggel elismerem azonban, hogy ez a módszer is, — mint a kadencia-módszer is, — tartalmazhatja a közre-bocsátó subjektív szempontjait, de a dallamok önmagukban is lehetnek többé-kevésbé subjektívek. E körülményeknek betűvel és számmal való jel-zéseit épen most készülöben levő munkámban szemléletesebbé változtattam. Így pl. a négysorú dúr dallamot, melynek sorai négyhangsúlyúak s mely két-ütemű s az oktáv területén mozog, így jelölik: IV 4 T2 Dur 1—8 (a gyűjte-ményben: IVa 1 Dur 1—8). Ezen analízis keretébe illő dallamokat, melyek közé többek közt számos magyar és finn tartozik, a további csoportosításban lehet még pl. a záróhang elve szerint is csoportosítani (mint Krohn és Bartók), s a kezdőhangok (Anfangston) szerint is (mint Launis).

Hogy végül magáról a dallamanyagról is szóljak egy pár szót, ebben bizony megvan az a hiányosság, hogy az osztyják rész kisebb és egyoldalúbb, mint a vogul. De szerencsére Patkanovnak „Die Irtysch-Ostjaken” című művében is vannak osztyják dallamok, és azonkívül vannak még ilyenek, mint saját fülemmel hallottam fonogramokról, Szentpéterváron, a Tudományos Akadémián elhelyezett fonogramgyűjteményben, úgyhogy a tudományos búvárlatnak a jövőben bővebb dallamanyag is rendelkezésére állhat. Mi nagy hálával tartozunk a finn nyelvbúvároknak: Kannistonak és Karjalainennek, akik fáradságos útjukra fonográfot vivén magukkal, megmentettek a zene-folklor számára egy olyan dallamanyagot, melynek értéke tagadhatatlan. Minden gyűjteménynek van valami korlátozottsága, és semmiféle kiadvány vagy búvárlat nem tökéletes.

A. O. Väisänen.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Dudancs, dudulló, dödölle. Kiss Géza Ormányság című könyvében (259. l.) azt olvassuk, hogy a mohácsi csöcsös, vizes cserépkorsót, a *budsit*, Szaporcán *dudancs*-nak hívják. Ennek a korszófajtának általában *bugyiga*, azaz bugyogókorsó (vö: *kotyogó* és *pötyögő* kulacs) a neve. (Képét l.: U. o., 35. l. 4. á.)

Első pillanatra látjuk, hogy a *dudancs* képzett szó, olyan, mint pl. *bokancs* = 'lábbeli'; *tökincs* = 'vízitök'; *vakancs* = 'vakondok'; a *boka*, *tök*, *vak* névszókból, az *n+cs* képzővel. Az előtagban tehát *dud* v. *dudu* névszót kell keresnünk. Ilyet nyomban találunk magában Kiss G. könyvében hármat is: 1) *dudú* = 'általában üres, sípszerű valami', pl. *dudús hajma* = 'bördösszárú hagyma' (*Ecsedi I.* szerint is, A tiszántúli ember táplálkozása 338. l.: *dudú* = 'üres napraforgó kóró'); 2) *dudú* = 'üreges fatörzs, bodony', pl. *dudús hajó* = 'bodonyhajó'; 3) *dudú* = 'tejesfazék'. Ehhez a *dudú* (*dudu*) alakhoz járult a képző *s* a *dudancs* = 'vizeskorsó, és *dudú* (*dudu*) = 'tejesfazék', tárgyilag is közel áll egymáshoz. Az *ÉtSz* ezt a három *dudut* külön szónak veszi s mindannyiát ismeretlen eredetűnek mondja. Mi azt hiszünk először is, hogy jelentésük alap-

ján nem kell őket szétválasztanunk s másodszer, hogy a *dudu* (*dud*)-ban elsődlegesen az üresség, aztán pedig a megteltség, puffadtság fogalma van, amint arra névmagyarázataink során, edényekkel kapcsolatban több ízben rámutatni próbáltunk. (*Ért. 1935 és 1936*). Máshol említettük, (*MNy XXXI, 54*), hogy 'gaz, kóró' jelentésű *dudva* (*dodva*) szavunknak *dudu*, *dodó* (*dod*) alakjai is vannak s hogy a *dudva* korábban bördösszárú, bürököféle növényt jelentett, amint a tőlünk kölcsönvett kisorosz *dudva* és oláh *dudau* most is vízibürököt jelent. Itt tehát az üreges mivolt van a hangsúly, amint a *kóró* is valamikor ilyen üregesszárú növényt jelentett. De már a következő szavak: *dodva* (*doggya*) = 'kövér, egyetlen személy' (Győr m.); *dudva* = 'nagyfarú személy' (Vas m.); *duddó* = 'otrombatestű' (Győr m.); *dudla* = 'mód nélkül kövér személy' (Kassa vid.); *dudujka* = 'kövér gyermek' (Zilah vid. *MTsz*), melyekben jó okkal föltételezhetjük a *dud* alapszót, a megtölt, puffadt jelentést tartalmazzák s ezek alapján megértjük azt, hogy nemcsak az üreges kórót és kivájt fatörzset, hanem a hasas fazekat is hívhatják az Ormányságban *dudú*-nak.

A *dud* alapszóból van képezve a

duddó (< *dudó*) = ,otrombatestű' (Győr m.). Ennek felhangú párja a *düddő* (*düddő*, *döddő*, *tüttő*, *gyü* *gyü*, Dunántúl) = ,ostoba, hülye', elsődlegesen bizonyára ,nagyfejű', ,tökfejű' **tütő*fejű → *tüdő*fejű. A *tüttő*-ből származik a *tüttüs* = ,disznógyomor, gömböc', de a kedveskedő nyelvben ez a kövér (*dödlí*, *döndí*, *döndics*, *döncsi*, *döndő*, *döndős*, *duncsi*, *dundi*) kislány neve, épúgy, mint a *tüttő*.

A *dudó*, *duddó*-tól már csak egy lépés a *dudulló*-hoz, mely az Ormányságban ismét cserépfélét, szájas vizeskorsót jelent. (Képzés módját l. *Ert.* 1937, 77. számos példával). Lehel, hogy létrejöttebe a *bugyolló* és *csobolló* is belejátszott, annál inkább, mert itt e két utóbbi is azt a korsóajtát jelenti, amit a *dudulló*. Más neve még ennek ugyanitt *bendős*, azaz gyomros (*Ert.* 1935, 12), vagy *bödöny*. (Hogy a *dudulló* alakváltozata-e a háromszéki *dandalló* = ,nagytestű nőszemély', MTsz, nem tudjuk eldönteni, de nagyon valószínű).

Mint a *duddó*-nak, ennek is van magashangú alakpárja, a *düdüllő*, de ez újra kövér gyermeket (Debrecen), alakváltozata a *tütyüllő* (Csallóköz, MTsz) azonban már ismét ostobát jelent, miként a *tütyő*, *tütytyő*, (*gyügygyő*) is. (U. ott, MTsz).

De a *düdüllő*-tól a *dödölle*, *dödöllő*-ig (főképen Dunántúl; vö. *pörge* és *pörgő* = ,rokka' stb.) is csak egy lépés. Ez szintén amannak az alakváltozata. Fiatalkori szónak látszik, jelentéstartalmában újra a puffadság lép előtérbe. Az Ormányságban *dödölle* és *dödöllő* alak együtt fordul elő, amaz a szokásos fölt haluska-gombóc-félét, emez a toronybádogtető gömbjét jelenti. Am a két szót ott is egynek tartják. Jelent aztán a *dödölle* gúnyosan együgyű, tehát *tüttő*fejű, hülye embert is (*EtSz*), amivel szervesen beilleszkedik előbbi társai közé. (Vö. mégis: MNy XIII, 237, ,kőficember').

Azt látjuk tehát, hogy a *dödölle* gombócféle tárgyat, a vele egy lőről származó *dudu*, *dudancs*, *dudulló* pedig fabodont, vizeskorsót, tejcsfazekat jelent. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a *bödön* és *csobolyó* jelentésű *kodó*, *budó*, *budu*, *buduc*, *budulék* szó-

kat is a *dudu* és *dodó* alakváltozatainak gondolhatjuk. L.: *Ert.* 1935, 14.). Ugyanazt a jelentésátvitelt, gombóc → tejcsfazék, konstatálhatjuk a *degad* jelentésű *pomhad* ige származékszavában, a *bumó*-ban is, ami bizonyára érdekes párhuzam. *Bumó* Pest-Baranyában a. m. ,égetett sárgombóc', kemencedugó (*Ert.* 1937, 81, alakváltozata *puma* a. m. hógolyó, Mezőkövesd, MNy XXXIII, 181), de ugyancsak Baranyában tejcsfazék is. (Saj. följ.)*

Gangócs. Egy derék középiskolai Diákalbumban (Szeghalom, 1925, 121. l.) olvassuk a marokszedő jelentésű *gangócs* szót. Ezt eddig nem ismertük, Györffy I. a *gamó*-t, *kamó*-t (*kampót*), *kákó*-t, *kuká*-t és *gagucs*-ot közli a Nagy- és Kiskunyságból, mint marokszedő szerszámokat. (*Ethn.* 1928, 7.). A *gamó*, *kamó*, görbe botot, pásztorkampót is jelent, (Átvitt értelemben magas, görbe legényt, aztán *ostobát* is, ugyanazt, mint a *gángó* — l. lentebb — MNy XXVII, 144). A *kuka* is jelent a Kiskunyságban pásztorkampót (*Tálas* I., népi állattartás stb. 53), de általánosabban csak *kampó*, dohányakasztó horog. (Innen a dohánykertészek *kukás* gúnyneve. Vö.: *Ethn.* 1937, 299, ,koloncás'). A *kuka* délszláv eredetű s jelentése ott is horog. (*Nyr* XLVI, 273, *Simonyi* Zs.). A hajdúböszörményi *gagucs* nem fakampó, mint amazok, hanem tulajdonképpen nád- v. szárvágó; csak szükségből fogják be marokverőnek s bizonyára ezért kapta a *gagucs* nevet.

Pais D. mutatta ki, hogy a *kajmó*, *kamó*, *gamó* = ,horog', aztán a *kajkó*, *kákó*, *gagó* = ,u. az', valamint a *kankó*, *gangó* és *kampó* = ,u. az' szavaink egy atyafiság. MNy XI, 406; XXVII, 144; l.: *Ethn.* 1937, 301). S amint a régiségben a *kajmó*-ból *kajmócs* és *kajmács* = ,horgos' lett, ugyanúgy lett a *gagó*-ból *gagucs* s a

* A *dudancs*-hoz hasonló képzésű szó a *dobancs* v. *dibbancs*, több nagyfejű hallajta neve. Jelentése tehát ugyanaz, mint a *dudancs*-nak. Tanúsítja ezt az is, hogy másik neve *dobár* (*dubór*, *dubér*), mely a *dob* = ,tympanum, felduzzadt valami' származéka s jelentése a. m. ,puffadt, teletömött, dagadt'. (L.: *EtSz* ,dobancs' c. a.).

gangó-ból gangócs. Ez a cs kicsinyítő a régiségben — tudjuk — igen gyakori, de ma is élő képző. (Ez van az eddig nem szótározott s Szabó K. közölte kecskeméti vidéki berecs = ,apacs' szavunkban, *Ért.* 1937, 149. l 23., 24. á., mely a MTSz-ban Szatmárból említett bere = ,hasítatlan szőlőkaró' származéka. A bere eredetét — sajnos — nem ismerjük. *EtSz*). Utólag látom, hogy a nádvagó gagucs-ot Hatvan vidékén gágó-nak is mondják. (*Nyr* XXVII. 44). Helyette néha c van, pl. gangóc (Ormányság, MNy XXIV, 104, *Juhász I.*) = ,kampó', v. más néven hargóc = fonalsodró horgocska. (Kiss G. Ormányság. Ugyanitt említettek még: berdóc, buduc, gabanc, gebenc, gédóc, gegerc, guduc, habajdóc, hidóc, vadóc, vaklic. Ugyancsak Ormányságból közlik a gandzsó-t is = ,kampós rúd'. (Kiss G. i. m.) Ez már ritkább képző (pl. kan + csó = ,kannácska' és kan + csó = ,süldő kandiszó'). A kamóca-ról külön cikkekében szólnak. (A még ritkább cska + épzőre [vö. MNy X, 193, Melich I.: Jákócska] ugyancsak Kiss és Tálasi munkájában 273. és 53. lap. találunk egy példát. Ez: fagyócska = ,fagyalfácska'. Menete talán ez: fagyal → fagyó (vö: kerfal → kerfó) → fagyócska).

A **bot** (*baculus, stab*) néhány származéka. Horger A. a *Szegedi Füzetekben* (II. évf. 52—5.) *Bot* és *buta* című szép cikkében abból indul ki, hogy *bot* (korábban **but*) szavunk legrégibb jelentése ,fatuskó' volt s nagyon meggyőzően mutatja ki, hogy *buta* szavunk (eredetileg a. m. ,tompá', aztán átvitt értelemben: ,ostoba') a bunkó jelentésű, föltételezett *but* a képzős származéka.

A 1) fatuskó, 2) bunkó, 3) bunkós ütőszerszám, 4) döngölőeszköz jelentésű *bot* származékaiból főlemlit Horger egy sereget. Nevezetesen ezeket: *botfülű*, *botfejű*, *bot-hal*, *botikó*, *buti*, *butikó*, *butyikó*. *butkó*, *butyókó*, *butyóka*; **but*: *bütü*; **büt*: **bütök*, *bütök*, *bütők*; **but*: *butok*, *butkos*, *botkos*, *butykos*; *buta*, *buti*, *butó*, *butú*, *butu*, *butkó*, *botor*. (Az utolsó 7 jelentése ,ostoba'). Közöttük tárgyjelentésű szavak is vannak Horgernek ez a teljességre nem törekvő összeállítását

legyen szabad néhány származékkal kiegészítenem. Ezek: *Botló* (bütölő) = ,hálzurbóló rúd, végén bunkóval, v. rászegezett bőrdarabokkal, Moldvában bunkósvégű kendertörő kópis. (*Ért.* 1934, 98). Az *EtSz* szerint is alkalmasint a *bot* származéka. *Botló* = ,tuskó a kapunyílás közepén, a kapuszárny sarkainak ráfeketésére'. *Botolni* = ,csonkolni', pl. fát. Innen a gyakori *Botló-Füzes* dülönév. *Botoska* = ,kézi balta', más néven *buti*. *Boti* és *butikó* a *bot-hal* v. *botos kölönte* (*Cottus gobio*) másik neve Székelyföldön. **Bucó* = ,pufók', *bocó* = ,ostoba'. *Bucó*, *bucok* a nagyfejű aspro vulg. halfaj neve; *bucok* = ,tuskó'; *bucsok* = 1) u. az, 2) zömöktestű szarvasmarha, 3) buta ember (Székelyföld); *böcek*, *böcök*, *böcsök* = csomó a fában, domborulat a földön (vö: *hupólag* = ,u. az'), *dagana*, *tuskóska*, *hüvelykújj*, *bunkós ütőfa* v. *kópis*. *Böckös* = 1) görcsös fa, 2) csimbókos hajú ember (Kiss G. Ormányság). A *böcsök* hangátvetéses alakja: *Csöbök* = ,tuskó', *dücskő* (*Ért.* 1931, 7, Zemplén). *Bögyeg*, *bötyök* = ,az ivókobak gömbje', pl. *bögyekős kobak* (Kiss G. i. m.), *bögyekős*, *begyekes*, *bötykös*, = ,hasas korsó'. *Butyka* = ,pálinkás üveg'; *butykos üveg* v. *kabak-üveg* = ,szűknyakú pálinkás üveg' (Kiss G. i. m.).

Hogy a *butykos-korsó* nem a *bugyog* származéka (vö: *bugya*, *bugyoli*, *bugyoga*, *bögyöke* és *bugyolló-korsó*), helyesen állapította meg Horger. Bizonyosága ennek a *bötykös-korsó*.

Bucka, *buckó* = ,csomó, rakás'. *Butykás kató* = bubor v. búbos pacirta. Az *EtSz* szerint a *butykos* ismeretlen. Vajjon nem ez a szó van-e a búbos *banka*, *bugybóka* nevében is? (vö: *sájbók*, *cserebók*, *kalabók*). Ugyancsak a kendertörő *bitó* nevében is (mely kezdetben csupán egyszerű husáng, kótis volt), kereshetjük a **botó*, **butó*-t (vö: *butyókó* és *bitykó*, *butyikos* és *bityikos bot*, Herman O., A MPNy.), bár e két utóbbi nincs szótározva, de

* *Botos-kölönte* a. m. ,nagyfejű kolonc', tehát tulajdonképpen pleonázmus. Alkalmasint mindkét szó külön-külön is használatos. Erre mutat a székely *Kölönte* családnev és a *botosászó* szigonynév.

a vele rokonnak gondolf böcök — mint láttuk — az Ormányságban jelent kópis-l, bunkós ütőt, lentörő botot, súlykot stb., sőt az se lehetetlen, hogy a máramarosi bukháló = ‚kendertörő’ is (az EtSz szerint ismeretlen), értelmessített alakja, az értelmellenné vált butoló, *butáló-nak.

Végül ha a bocó, botor, bucsak és buti — a bot származékai — botfejt, ostobát jelentenek, akkor az ugyancsak buta jelentésű bugyori is lehet a but származéka. (L.: EtSz: bugyuta = ‚u az’).

A külön meg nem mondott alakok a MTsz-ből valók.

Bellő. Erről a szóról az EtSz ezt mondja: Bellő (alakv. balló? MTsz) = ‚bölcső’. Származék: bellőke = ‚fel-függeszhető vászonhinta, lógó bölcső’, Palócság. Eredete ismeretlen, talán gyermeknyelvi szó. A billeg-ből való származatlásnak az *i* miatt nehézsége mutatkozik.

Mi az alábbi magyarázattal próbálunk előállani:

Palóc földön a hinta neve a belő-n, bellőké-n kívül galló, gallóka és balló, ballóka. A galló-t így fejtenénk meg: Hintál szavunknak hinnál, hincál és hingál alakváltozatai is vannak s ezekből származnak elvonással a hinta (hintó, hintu) mintájára a hinna és hinga igenevek. A főnévnek vett hingá-ból, v. a hingál-ból már most könnyen alakulhat eselleg egy hingároz (*hingáloz) igén keresztül hingáló, hingalló (vö: padalló, bugyolló, tilalló) igenév. (Amint másfelől a hintál → hidókál-ból is alakult hindóka). A hingalló alakváltozata a gingalló; ebből lesz gingallózik. A galló — szerintünk — ezek valamelyikéből való az előtag elhagyásával. Példák: kacs-karingó → karingó; kacabajka → bajka; patics’al → ticsfal; hektikás → tikás; untercig → tercig; Erzsóka → zsóka.

A galló-ból származik a gallóz, gallókáz, gallóka.

A balló aztán az előbbieket szerint könnyen levezethető a himbál-ból (ez talán a hintál + himbál keverék-), amint a lebegés, hintázás mozzanatát magában rejtő bimbálgó = ‚bojt, csatfrang’ (MTsz, Zala) és bemballó = ‚kenderkülyű’ (Nyr XLV, 349, Sopron)

a szintén himbálódzik jelentésű imbolyog → himbolyog → bimbolyog-ból.

A balló-ból származik a ballókáz és ballóka, a himbál-ból a himbókáz és himbóka.

Végül a bellő-t, bellőké-t a balló, ballóka magashangú párjának gondolhatjuk, épügy, mint a delleng, dellengő-t = ‚marhakolomp’, a dallang, dallangóé-nak = ‚u. az’.

A ballóka Nyitrában kaszamankót is jelent (NyF XLIII, 285). Lehetséges, hogy ez nem ugyanaz a szó, hanem egy föltételezett *kallóka alakváltozata s ez meg a kaj ‚görbe, kajcsos’ gyökérből való *kajló → *kaló származéka, ahova a kacs (kocs, korecs) és kamó = ‚kaszamankó, kaszakacs’ is tartozik.

A billeg-ből származhat, talán éppen a ballókáz hatására a billókáz = ‚reng, billeg’.

Gsatkó, csatrang, ladang. A csatkozó kisebbfajta, a csatrang, (csatrangkolomp) nagyobb, a ladang a legnagyobb kolomp. (EtSz. Csűry: B., Szamosháti Szótár, a pergő (csatkozó), csatrang és ladang rajzával). Az EtSz szerint (megjelent utolsó címszava: foglár) a csatkozó is, csatrang is, ismeretlen eredetű, de a csatrangnál utal a csatorá-ra = ‚láрма’ (l. lentebb) s ezzel szerintünk — ha nem is kifejezetten — rámutatott a helyes nyomra. Mi ugyanis azt gondoljuk, hogy előtagjukban a hangutánzó csatál, csatáz, csatít = ‚csatarász, lármáz’ (EtSz) igénkben lévő csat alapszó van. Az elsőt tehát így tagolnánk: csat + kó, ahol a kó kicsinyítő képző, mely azonban nem az igetőhöz, hanem az igenévi ó képző helyére járult. (pl. csusz + kó = ‚ekecsúztató’ és tréiásan csusza, a csúszó-ból, Pais D.: MNy XI. 406, vagy szorítókó = ‚öv’, Tolna-Sárköz, Nyr XXXII, 463, a régen általánosan használt szorító-ból.)

A csatrang-ról az a véleményünk, hogy ez a csatkozó és harang = ‚nagy kolomp’ szók keveredésének eredménye. (Vö. talán: csapáng = ‚nagy bot’, a csap = ‚üt’ és husáng szóból. EtSz.) De az is lehet, hogy a csattang (csattogó; vö: csattangi = ‚csattogó’ v. csattli, t. i. eper, EtSz.) puszta igenévszó csatrang alakja. (Vö: csatangol és csatrangol; csafinka és csafrinka).

A *ladang* szintén hangutánzó szó-nak látszik s nem lehetetlen, hogy a *dallani* = 'dalolni' szóból feltételezett *dallang* hangátvetéssel alakja. (Vö. ehhez: *lant* = 'dal' és 'kolomp' MTsz) Ezt pedig arra alapítjuk, hogy e nagy kolompot vagy *kotogó*-t (Szlavónia) a Kiskunságban *delleng*, *dellengő*-nek mondják (Szabó K.: *Ért.* 1932., 70; *Tálasi*: A Kiskunság népi állattartása) s az e szerint csakis az eddig nem szótározott *dallang*-nak magashangú párja lehet. (Vö: *csatangol* és *cset-rengel*; *csatora* és *csetere*). Szabó K. (i. h.) a kecskeméti *dellenög*-t, az EtSz szerint ismeretlen eredetű *delleng* = 'ögyeleg' szóhoz kapcsolja, de nézetünk szerint ez a *cshelleng* (*cel-leng*, *cshelleng*) = 'ögyeleg' alakváltozata. Lehetséges azonban s ez talán még valószínűbb, hogy a *ladang*, a *ladáz* = 'larmáz, kiabál' (MTsz., NyF XXXIV. 40) ige szá:mazéka s olyan alakulás mint a *csatrang*. Ebből lett volna aztán *dallang* és *delleng*.

A címül tett szókra eddig sajnos alig néhány adatunk van.

Gyakorta. Nőgrádi Jenőnek a *sümegi* nyelvjárásról írt füzetében olvassuk, hogy a szőrtarisznya neve ott *gyakorta*. Ha arra gondolunk, hogy a *gyérszita* mellett a *gyakorszita*, azaz *sűrűszita* vagyis *sűrűszövésű szőr-szita* is, úgy a régiségben, mint manapság használatos, joggal tételezhetjük fel, hogy a fenti szó előtagja szintén a sűrű jelentésű — ma már, úgy látszik, csak ebben a kapcsolatban továbbélő — *gyakor*. Vele, ebben a kapcsolatban, alkalmasint szembenáll a *hara*, pl. *haratarisznya*, vagyis a *csalán* v. *haraszák* mintájára, goromba szövésű tarisznya. (MTsz., Nagyszalonta). Ezzel azt is megmondottuk, hogy a második tagot, a *ta*-t, nem kicsinyítő képzőnek (pl. *bakonta* = 'bak-szekér'; *nyakonta* = 'nyakleves'), hanem a *tarisznya* önkényes, játszi rövidítésének tartjuk. Ilyenek pl. ezek is: *szövet*, *szövetkezet* helyett: *gyük*, *gyükér* h.; *pomagrán*, *pomagránát* h.; *petrizs*, *petrezselyem* h.; *göcs*, *köcsög* h.; *kaca*, *kacabajba* h.; *hastuk*, *húsvágó tuskó* h. (Beke Ö. Pápa vidéki nyelv. 27), nem szölvá s személynevekről pl. *Kata*, *Katarina* stb. Uj ada-

tokkal kellene föltevésünket eldönteni.
Bátly Zsigmond.

A fehér szín szerepe és jelentősége. A régen általánosan viselt vászonruha fehér színe még azután is megmaradt istentiszteleti és ünnepi (kultiku-) színnek, amikor az emberiség a színezéssel megismerkedett. Ma is fehér pl. az oltárterítő, a papi és minisztránsing s bizonyos napokon fehér a miseruha is; vannak fehérfejfedős apácák és fehér reverendájú szerzetesek is. A kultikus fehér szín így aztán lassan a tisztaság, ártatlanság és szüzesség jelképes színevé állandósult, az ünnepek és ünnepi alkalmak ruhaszínevé lett.

Általában fehér az asszonyok ünnepi kendője, a lányok ünnepi ruhája, a legények ünnepi kézikendője s fehérbe öltözik a pünkösdi királyné, a betlehemező és gergelyező suhancok, aztán az elsőáldozó leánya, — fehér ruhások a Mária-lányok, a körmenetek virágszóró eladói s úgy látszik, régen kötelezőleg fehér volt a búcsúruha is. S még az olyan vidékeken, ahol ünnepi ruhául színes is szokásos, bizonyos ünnepeken csak a fehér ruha hordható: fehér ruhában jár pl. fehérvasárnap a bányogi leány és fiatalasszony, husvéthélfőn a kalocsai leány és az azévi kalocsai menyecskék nagypénteken fehér gyöngypántlikát viselnek fehér ruhájukhoz.

Aztán általában fehér a menyasszony és nyoszolyólányok ruhája, a keresztelőkendő s fehérbe öltözködik az egyházkelőre menő asszony. Vidékenként csak bizonyos alkalmakra és állapotban levőkre kötelező jellegzetességekre is akadunk; fehér pl. a békési jegybenjáró legény ködmöne, a feketében esküdő kalocsai menyasszony gyöngypántlikája, a hosdátiak fehér ruhába öltöztetik a feikonnyolt újasszonyt, a palócok fehér kendővel borítják le a fektetőre vitt menyecskét s fehér az azévi kalocsai menyecskék fátyoltekerője.

Végül régen általában fehér ruhába öltöztették a halottat s most is a legtöbb helyt fehérbe temetik a gyermeket, a fiatal lányt és legényt, de ma is fehér minden halott állkötő

kendője, lábujjközlő szalagja és harisnyája. Fehér a fiatalok koporsója, fehér minden halott szemfödele s a koporsóra tett rózsakoszorú is. Fehér a ruhájuk a halottvivő lányoknak s fehér kendőt kötnek a koporsóvivő legények szélső karjára. Fehérben gyászolnak az ormányságiak és fehér a torockói asszonyok gyászruhája is.

A színezéssel való megismerkedés után a ruházkodás és az egyes ruhadarabok színe erősen megváltozott. A fehér továbbra is megmaradt ugyan általános női színnek, de mégis a fiataloknál az élénkebb, az idősebeknél és az amugy is sötétre való munkaruhában a sötétebb színek váltották fel. Vidékenként azonban mégis megmaradt bizonyos jellegzetesség, amelyet a színek dialektusának nevezhetünk. Ilyen pl. a palóc, esztergomgyepei, örségi, cserhádi és moldvai nők mindig fehér kendője, a dunántúli kecele és pacsa, a palóc hamvas; néhol a ház földjét fehérre meszelik (A Magyarország Néprajza I: 169), sőt a fehér szín még felekezeti különbséget is jelez: a református legény fehér gyolcsnyakravalót visel. (Fényes: Geogr. I: 140.)

A halottak fehér ruhája után természetesen legelőször a fehér ruháknak képzelik a hazajárólelket is, és pedig annál fehérebbnek, minél közelebb áll a purgatóriumból való kiszabaduláshoz. Ez a tisztuló lélek azonban már nem bánt, mert hiszen a fehér az ártatlanság jelképe. Eppígy nem bántanak a fehér ruhás tündérek és törpék, a kincsrőz fehér ember (Szökéfalva, Torda, Debrecen) s a kalolászegi fehérasszony, a szoboszlói fehérlovás, a haláljósító fehérasszony, a fehér kutya vagy macska alakjában megjelenő boszorkány sem; a fehér bikává változott táltos az ember érdekében áll küzdelemben fekete társával s a fehér házikigyó is az emberek barátja.

A fehér szín jelképiessége szabja meg a fehér állatok és növények gonosz-távolláró és gyógyító erejét is. A fehér kutyára vagy macskára öntött fürdővíz elviszi a betegséget, a fehérhasú gyíkkal vagy kigyófejjel való dörzsölés távollátja a torokfá-

jást, a fehér kutyagané (album graecum) régen patikában tartott orvosság volt a fájós fog bedörzsölésére, a fájó nyakra kötve, egy csövön a torokra fűjva, a nyelv alatt levő béka beporozására s mézzel flastrom a kelésre. Fehér üröm levét cseppentik a fájós fülbe, isszák borban a hideg-lelősök és sárgaságosok s az egész növény felmelegítve a hasra téve kitűnő hajtószere a gilisztának. A fehér mályvató mézben megfőzve tályogborogató, a fehértövis gyökere a gennyes daganatok kenőszere, fehérliliomot, rózsát tesznek a mellfájósok, köhögősök és fehérfolyásosak pálinkájába. Az orvosság bevételéhez csak a fehérbort tartják hasznosnak. Fehér hunyorról, fehér borsórol vagy babról itatják a hideglelőt, borban főtt fehérlövés levével a csömöröst, farzsábást; fehér borsóból vagy babból készílik a betegségelvitelő öntést és moslékba téve velük hajatják ki a nyűvet a disznóból. Fehér nyírfából készílik a gonosz-távollátó seprűt s fehér nyírfagallyacsakát morzsolnak a konyhában rakott tűzre villámlos időben. Mindig fehérnek kell a genny-törő rongynak lennie, amelyet aztán bokorra akasztanak s fehér rongybút használ törésre és dob a palakba a fehérfolyásos asszony. Fehér a cérna, amelyből a szemölcsök, tyűk-szemek, pörsenések fölött egy-egy göböt kötnek s aztán az ereszt alá teszik, hogy a víz a földbe vigye a bajt.

Fehér tehát igen sokszor a varázslatok eszköze is. Erdélyben pl. fehér kakast áldoznak a kincsrőz öregnek, az utas csak fehér kakasból sültött enivalót visz magával, a hetedik gyerek fehér mákolajjal bekent hüvelykkörmén át meglátja a földbe rejtett kincset s a szerelmes leány fehér liliom levével főzött levessel és fehér gyötényvirágos borral köti magához választottját.

Eppígy szerencsehozó a jósjelekben is: a köröm fehér folta új ruhára, a tavasszal elsőnek látott fehér pillangó egész éven át egészségre mutat.

A fehér galamb ártatlanságot, békét jelentése bibliai eredetű s irodalmi hatás a népnél a ritkaságnak fehér hollóhoz hasonlítása is.

Gyakori s régi családnév és sok községnevünkben (Fehéregyháza, -gyarmat, -halom, -lak, -patak, -szék, -templom, -tó, -vár, -víz, -völgy) megkülönböztető jelző s mint ilyen vagy azt jelenti, hogy az illető helység egy Fehér nevű uraság birtoka volt, vagy pedig a mellette levő sziklás hegy, a folyóvizében levő kavics fehér színére vonatkozik. Szendrey Zsigmond.

A szürke szín szerepe és jelentősége. A szürke színnek igen csekély szerepe van a nép életében, pedig árnyalatban igen sok fajtáját ismerik. Beszélnek u. i. hamvas-, egér-, számrá- stb. szürkéről, de enyhe szóval szürkének mondják a munkában elszenyvesedett vászonruhát is. A vászonruha kímélése az oka, hogy egyes helyeken a munkában használt vászonruhát szürkére festik, mint pl. a felnémeti palócok aratáskor szürke gatyát öltenek. A felsőruhában talán csak a sötétebb színek változata, dialektikus jelentése azonban a kevésszámú adatból meg nem állapítható; mint kabát-szín pl. előfordul a palócoknál, akiknél gyakori színe a férfibekecs újjprémjének is, — néhol szürke a székelye zeke, — szürke az erdélyi magyarság szűrűruhája is, s a Hegyháton pedig az idősödni kezdő nők kedvelt ruhaszíne. Ezekon kívül csak a székelye házak párkányain, oszlopain és csipkészetén találkozunk vele, s a cserépedényeken, amelyeknek ősi színe volt. Némely vidékeken pedig, ahol a gyászolás szokása erősebben él, a félgyász színe, mert szürke lepelben képzelik a feljárt halottat is. Ezért a menyasszonynak nem szabad szürke ruhában menni az esküvőre, mert gyászos lenne az élete. Emberre vonatkoztatva az átlagon alul való egyszerűség, közönségesség jelzője, de ez talán csak irodalmi leszíválás. Mint család és helynév nem használatos.

Szendrey Zsigmond.

Jelentés 1937 április 4—6-ig Kiskomárom és Galambok zalamegyei községekben végzett tanulmányutáról, melyet a helyi Bokkréták programjának megvizsgálása és kiegészítése céljából végeztem.

Mindkét Bokréta erős alapokon nyugszik s fejlődésben van. Kétségtelenül jó hatással van a viselet és szokások fennmaradására; a bokkrétákkal folytatott beszélgetés meggyőzött arról, hogy maguk is igyekeznek az öregektől a régi szokásokat és táncokat kikutatni és eltanulni. Általános benyomás az, hogy a fiatalabbak, esetleg gyerekek bevonásával, akik játékokat, játékkal kapcsolatos táncokat mutatnak be, a Bokréta utánpótlását biztosítani lehet. Ez a Bokréta programjának kiegészítésére is szolgálhat, de jó hatással lehet a fiatalságra is, mert bennük a régi szép szokások, táncok iránti érdeklődést fenntartja és megerősíti.

Mindezek alapján első sorban a játékokat és játékos táncokat figyeltem meg. Ezek jó részben egy általános játéktörzsből erednek, mint mindenütt az országban, de a helyi izlés és elgondolás a maga tetszése szerint egészítette ki azokat. Ezek a játékok részben régi jelesnapokhoz, alkalmakhoz kötött szokások maradványai, részben a lányok vasárnap délutáni szórakozásai. A táncos és énekes szokások mozgalmas jelenetei a Bokréta programjának igen színes és érdekes kiegészítéséül szolgálhatnak.

Kiskomáromban megtaláltam a Kazárról jelentett játék egy változatát. A gyerekek körben állanak, egy a közepben leguggol, szemét betakarja, a többiek kezdik az éneket:

Nyuszi ül az ágon,
ülve szundikálón,
nyuszi talán beteg vagy,
hogy már nem is ugorhatsz.
Nyuszi hopp, nyuszi hopp,
nyuszi egyet megfogott.

Erre a közepben guggoló megfog egy leányt, s az lesz a következőben a nyuszi.

Vasárnap délutáni szórakozás a *lilázás*. Kezdeté egy fogócskaszerű játék. Egyik kijelöl egy fát, „ez a lilafa! te vagy Juliska a fogó.” Erre szétszaladnak, egy leány igyekszik visszatartani a lilafához menekülőket. Tart ez a játék addig, míg a fogó mindenkit megfogott. Akit utoljára fog meg, az vezeli a következő füzéres játékot.

Sorban állanak fel párosan, kezüket feltartva kaput csinálnak s ezen a hátulsó párok sorban átfutnak s elől megállva újra kaput nyitnak. Az első kapu nyitásakor a vezető énekelni kezd s a többi folytatja:

Bujj, bujj zöld ág, zöld levelecske
nyitva van az arany kapu,
hadd bujjak át rajta.
Nyisd ki rózsám kapudat, kapudat,
hadd kerüljem váradat, váradat.
Szita szita péntek, szerelem csütör-
dob szerda. [tök,
Uj a csizmám, most vettem,
most fényes a sarka.
Azért vettem azt nekem,
hogy táncoljak rajta.
Bujj, bujj stb.
Elvágattam kasmir kendőm kerékbe,
úgy megyek el vasárnap a misére.
Bujj, bujj stb.
Mit ér annak a legénynek élete,
kinek mindig zsebében van a keze.
Bujj, bujj stb.

A dal általánosan ismert szövegében érdekes helyi változatok találhatók.

A következőkben körben állanak összefogózva, egy a középre áll s mikáival kíséri a többiek énekét:

Fehér liliomszál, ugorj a Dunába,
támaszd meg magadat két arany
[pálcával,
meg is mosakodjál, meg is törül-
[közzél
az arany kendővel.

A dal szövege szerint ugrik, mosakodik kezével, az egyik leány kötényébe megtörölközik. Végén három lány bemegy a körbe, 2—2 összefogózik s erre a nótára táncolnak:

Kiskomárom, Nagykomárom,
Jaj de szép lány ez a három,
De szeretném az egyiket,
Három közül a legszebbiket.
Három csillag van az égen,
Három szerelóm van nekem,
Egyik szőke, másik barna,
A harmadik piros tarka.

A *virágos táncnál* 3 gyermek leül a földre, a vezető elindul, utána a többi láncban összefogózva s mindenféle alakban kerülgetik az ülőket s közben énekelik:

Kivirágzott a diófa, nagyot tartott
az árnyéka.

János bácsi ül alatta. János diák
édes szívem.

A kezében réz melence, réz melence
apró virág,

Apró virág levendula, levendula
széles ménta.

Lányok ülnek torony alatt arany
koszorúsan.

Arra mennek a legények sárga sarkantyúsan.

Eb köszön, jó legény, rongyos a
csizmája,

Ha megöregesztek, az ördögé lesztek.

Vagy:

Egy kis várat keritettem túróval,
Kívül-belül bemeszeltem citrommal.

Jobb te neked édes rózsám, mint
nekem,

Téged szeret az én rózsám, nem
éngem.

(Itt megállnak, verik a tenyerüket)

Erezselem, petrezselem
happ, happ, happ.

Az *egre cicánál* két sor áll egymással szembe, kezükkel keresztbe fogják át a másik csuklóját, összekapcsolt kezükön egy kis gyerek sétál végig. Megkezdik az éneket:

Egre cica fodormenta álálálál,
hányat termelt a mogyoró álálálál,
tízet, húszat, harminckettőt álálálál.

Végén a hátulsó pár a nóta ütemére körben forogva táncol előre s beáll a sor elejére.

Lucanapi szokás a *kotyolás*. Őszszeállott több legény, ma inkább gyerekek s elindulnak kotyolni. Beköszöntenek a házba s engedélyt kérnek, fatörzsre ülve mondják el jókívánságaikat, végül kukoricát hintenek a kotyolókra, hogy a csirke kikeljen.

Jókívánságok pl.:

Kietek asszonyának annyi zsírja
legyen,

mint a tengerben a víz.

Luca, luca kity koty, kity koty

Gelegonya kettő-három,

Pálinkás üveget várom.

Ádventkor jártak a *regölők*. Itt a

felszerelésükből csak a „bögő” (köcsögduda) és a láncos bot maradt meg, régen bekormozták az arcukat is. Megtalálható benne a jókívánságok mellett a szerelmeseik összerezgélése is; ami a Sebestyén-féle gyűjtésben nincsen meg.

Pünkösdkor a *pünkösdjárók csoportja*, 7 leány, indul el házról-házra. Két kisebb lány, az „előljárók” bemennek és engedélyt kérnek: „szabad a maguk böcsületes hajlékában emondanyi a pünköszdőt?” Kiviszik a feleletet, erre bemennek, elől a két „karemelő”, akik a díszesen felöltöztetett „pünköszi kiránét” vezetik kézen fogva. Hátról van a két „kosárhordozó”, ők szedik össze a kapott ajándékot. Általában fehér ruhában vannak öltözve. Az ajtó előtt megállnak és elkezdik az éneket. Közben mikor odaérnek, hogy: „főmagasztó-ván szen nevek, minderekén ámmen”, a két karemelő felemeli a pünköszi királynét, mondván: „ekkorá legyen a keetek kendere!”

Galambok.

Igen sok körbenforgós énekes játék található. A játékok körben állanak egymást kézen fogva, a nóta dalamára ütemesen hajlanak jobbra-balra. Énekelnek: Haj szénárom, szénárom, széna szakadékom . . ., amikor odaérnek, hogy „ölelem a szomszédasszony lányát”, mindenki megfogja a párját, két kezükkel keresztbe fogva a másik csuklóját, körben táncolva éneklük:

Ezt a barnát, kötöm bokrétáját,
Lassú eső mossa össze mindakettőt.

A *gólyanéni játék* Kazárról jelzett változata itt is megtalálható. A dal szövegét a kör közepén járó itt is mimikus mozdulatokkal kíséri.

„Az *elvesttettem zsebkendőmet*” játéknál körben állanak, kettő a közepén egymással szemben helyezkedik el s kezükkel egy zsebkendőt feszítenek ki. A nóta eléneklése után a két közepén álló megcsókolja egymást.

A következőben szintén körben állanak, de úgy hogy párosan cso-

portosulnak s egyik a másik háta mögé áll. Végig éneklük a dalt s utána kétszer körbe szaladnak.

Egy másik játéknál szintén körben állanak, egyik pár feltartva kezét kaput nyit, a szemben levő pár pedig a nóta ütemére neki indul s a kapun átbújva áthúzza az egész kört, mintegy kifordítva azt.

Bizonyára fonóbeli játék a következő. Párosan körben állanak, kezük a másik vállán, középen egy legény áll. A nóta ütemére elindulnak s amikor odaérnek, hogy: „mert az olyan mind szép jó” stb., akkor a közepén álló legény választ egy leányt, perdül vele egyet, majd beáll a körbe s most a leány marad a közepén s folytatják tovább a játékot.

A regölés és pünkösödölés szokása, szövege kis eltéréssel azonos a kiskomáromival.

Érdekes szokás a Zalában és másfelé is ismert *Bene Vendel nótája és tánca*. Lakodalomban, fonóban másfelé is ismert szokás az u. n. temetés, itt azonban egy betyárballadával kapcsolódik össze. A betyárt személyesítő legény székre ül elnyúlva, mintha meghalt volna. A társaság pedig éneklük Bene Vendel nótáját szomorú hangon. A nóta szövege szerint egyszerre vígra fordul az ének, a „halott” felugrik, elkap egy lányt s táncra perdül vele.

A többi lakodalmi szokás, játék bemutatásra nem alkalmas. Megemlítenédnek tartom azonban, hogy Kiskomáromban kikutatandó volna egy üveges kanásztánc. Erre az öregek emlékeznek, egy legény meg is tanulta, sajnos távollétében a táncot nem nézhettem meg.

A viselet minden egyes ruhadarabját lejegyeztem és lerajzoltam, hogy későbbi azonosítás céljára rendelkezésre álljon.

A följegyzett játékok, szokások, táncok általában igen alkalmasak előadásra, színes és mozgalmas képük előnyösen frissítene fel a Bokréta programját s a fiatalság nevelése, a régi szokások életben tartása szempontjából is hasznos volna.

Szendrey Ákos

Néhány megjegyzés a cigány-hangsor kérdéséhez. Dincser Oszkár legutóbb az Ethnographiában (1937. 468—71.) felhívta rá a figyelmet, hogy az u. n. cigány-hangsor rokonait a hindu zenében kell keresnünk. Legyen szabad fejtegetéseikhez pár megjegyzést fűznöm.

A kettős bővítettmásodlépéssel felépített cigány-hangsor, mint köztudomású, jellegzetes tünete minden arabos vagy arab hatás alá került muzsikának, az Iszlám zenéjének. Az Iszlám nyomán árasztotta el Elő-ázsia, a Balkánt, Északafrikát, Spanyolországot s valószínűleg Magyarországot is. A mai török népies zene pl. sűrűn él vele, viszont a régi török népzében éppúgy ismeretlen, mint a régi magyarban. Hogy az ősi arab népzene ismerte-e, bizonytalan, sok jel ellene szól; de a 7—8. század óta virágzó arab-perzsa népies műzene mindenütt kedvelte és kultiválta, mind a mai napig. A cigány-hangsor neve az arab makam-rendszerben, mint Idelsohnál olvassuk (Hebr.-orient. Melodienschatz IV. 73, il. VII. XXVI. l.), *neuter* vagy *görög-nahawand*, tehát a *nahawand* hangsor egyik típusa. A „görög” megjelölés kétségkívül bizonyos lokális változatra céloz, a *nahawand* név pedig egy iráni városra, melyből a hangsort származtatják. (Ezen a néven ismereti skálánkat újabban A. Berner: Studien zur arabischen Musik, Leipzig 1937, egyiptomi adatok alapján.)

Nehawend vagy Nihawend városa Nyugat-Perzsiában fekszik, abban a tartományban, melyet Lurisztán néven ismer a földrajz. Honnan ered a *Lurisztán* név? A tartomány lakosai jórészt az u. n. lúrok vagy lúrik, kiknek származását csak kevéssé tisztázza a néprajz; általánosan elfogadott nézet szerint az árja őslakoságnak itt-ott egyéb elemekkel vegyült maradványai. Tudjuk már most, hogy Firdauszi perzsa költő, a „cigányok” legelső említője, 12.000 *lúri* zenésről beszél, akiket egy hindu fejedelem állítólag az 5. században ajándékba küldött Behram Gur perzsa uralkodónak. *Luschan* óta általában úgy hisszük, hogy ezek a *lúri*-k

a cigányok; és a cigányság Perzsiában ma is a *lúri* nevet viseli, holott ethnografusaink megkülönböztetik őket Lurisztán őslakóitól. De akár névátvitel történt, akár nem: a hangsor arab elnevezése világosan visszamutat a skála perzsa, hindu vagy cigány, mondjuk általánosságban: indo-iráni eredetére, tehát Délnyugati Ázsiára, mint forrásvidékre. Ennyiben mindenestre Dincser következtetései ad igazat.

Csak hogy a hindu zenében ez a hangsor ugyanúgy jövevény, mint a magyarban és törökben. A legrégebb hindu zene- emlékek nem ismerik s különben is úgy látszik, erősebben terjedt el északon, az Iszlám természetes hatásának területén, mint délen. Firdauszi 1000 körül egy hatszáz évvel korábbi eset hírét közli s minthogy körülötte, a ghaznavida-udvarban, már egybefolyt perzsa, hindu és arab hagyomány: semmi bizonyosságunk rá, hogy a *lúri*-k az Iszlám előtti India zenéjét hozták volna Perzsiába. Az ősi hindu hangrendszer öt- és hatfokú, pentaton és hexakordális, legfeljebb diatonikus, de nem cigányosan kromatizált. A cigány-hangsor itt nem ősi örökség, hanem, mint az egész hajszállínom indiai kromatika, újabb fejlemény, részben idegen import. De nem tekinthető ősi örökségnek Arábiában sem; ott a legrégebb makam-ok (dallam-modellek) 5—6 fokúak s a fejlettebbeknek is egyik főjellegzetessége, hogy ismerik a „rögzített” és a „változó” hangok rendszerét: a „rögzített” hangok majd mind pentaton rendszert adnak, a „változó” közéjük rajzolják a diatonikus-kromatikus kötőszövetet. Bartha Dénes, Lachmann Robert közlései nyomán, már néhány éve figyelmeztetett rá e folyóirat hasábjain (1934. 137.), hogy a bővítettmásod-hangköz az iszlám-zenében többnyire „szűk”, azaz alsóhangja magasabb, felsőhangja mélyebb az európai bővített másodnál. E sorok írója hozzáteheti, hogy amennyire az élő arab zenében megfigyelhette (gramofonlemez és rádió útján), a „cigányos” arab hangsorokban épp azok a hangok ingadoznak vagy temperálatlanok, me-

lyek a hangsor 3—5 hangú szilárd alapperincét jellegzetes makam-skálává bővítik. Például:

c d csz fisz g asz h c
 c desz e f g asz h c
 c d esz f g asz h c

(A keretes hangok ingadozók vagy temperálatlanok.)

Mindez arra mutat, hogy a cigány-skála Előázsiában is aránylag kései fejlemény s eredetében vagy az iráni magaskultúrához, vagy valamely indo-iráni lokális zenefajtaéhoz kapcsolódik. Ne feledjük, hogy Perzsia elveszett régi zenéje: ismeretlen, titokzatos űr a keleti zene történetében. Itt könnyen gyaníthatunk olyan elemeket, olyan sajátosságokat, melyeknek eredetét másutt hiába keressük. Ilyesfajta fejleménnyel került kapcsolatba Iránban az arab kultúra s kétségkívül ilyenek az emléket hozta magával Európába Délnyugati-Ázsia cigánysága is.

Szabolcsi Bence.

A diósjenői „Gyöngyös Bokréta” hitelesítése. Jelentés 1937. május hó 9—10-én végzett diósjenői utamról, melyet a Magyar Bokréta Szövetség kérésére a Magyar Néprajzi Társaság megbízásából végeztem a helyi bokréta működésének felülvizsgálására, főként a Váci Magyar Püünkösd ünnepén való szereplésükkel kapcsolatban.

Sajnálattal kellett megállapítanom, hogy a helyi Bokréta vezetőjének Kuti József ref. tanítónak minden buzgósága és fáradozása megtörik a falu népének makacs elzárkózásán, érzékeny hiúszkodásán. A falu népét elsősorban a balassagyarmati népviseleti bemutató kedvetlenítette el, aholis saját hibájuk és ügyetlenségük folytán háttérbe szorítottnak érezték magukat, mert csak a második helyen díjazták, illetőleg tüntették ki őket.

Sok nehézség dacára is végül sikerült összehozni kisebb csoportot egy régi jó táncos öreg párral, akik a fiataloknak bemutatták a buktatós táncot és a verbungot. Sajnos a falu fiatal-sága nem igen kap a hagyományos

ősiségen, de a jobb érzésűek jó példaként hajlandóságot mutattak, sőt a bemutató hírére még egy—egy öregember ajánlkozott a részvételre.

Igy lassanként sikerült a püünkösd-i program összehozása olyanképpen, hogy a lakodalmi örömkalácsot a vőfélyek viszik a bokrétás csoport elején, úgy amint azt lakodalomban szokták fejük fölött tartva, tánclépésekben haladva. Belépőként diósjenei helyi énekeket dalolnak, majd a kíséretbe az öreg párok járják a buktatót és a sági verbungját, mely igen szép régi helyi változatú verbunkos.

A csoportot kiegészítené a menyasszony különleges öltözetében. Ez ugyanis más helyektől eltérően abban tűnik ki, hogy általában fekete színű, csak az ing és kötény fehér. A fejet régi módon nem fátyol borítja, hanem csak egyszerű viaszvirág koszorú. A menyasszony ebben a fekete ruhában esküszik, de a lakodalomra fehérbe öltözik. Nyomozásom szerint a fekete menyasszonyi ruha a módosabbakat illeti, a szegénység fehérben esküszik.

Különlegesen kiválik Diósjenő lakossága a többi nógrádi községek közül ősi magyarságával, melyet úgy látszik nem zavart meg a török idők vihara. Minden néprajzi sajátosságuk, jellemük eltér a megszokott palóc jellegtől s így annál érdemesebbnek látszik a bokrétás bemutatásra.

A férfiaknak sajátosságos kis kerek pörge kalapja is kiemeli őket más vidékiekkel szemben. Az Alföld távolosó tájaira vándoroltak ők télen-nyáron a gazdasági eszközök, faszerszámok, székértalpak stb. faragására.

Hosszas utánjárással néhány régi játékok is kinyomoztam, melyet főként felnőttek játszottak.

Ilyenek voltak a *Csüggözés*, v. *csülkőzés*, méta, gyerekeknel a *gombózás*, *pencézés*, v. *szokolyai szóval cemma*, melyeket szintén fel lehet alkalmasan használni.

Remélhetőleg a váci bemutaton való szereplés meghozza a kedvüket és még értékes tagokat nyerhet bennük a Bokréta Szövetség.

Népművészeti szempontból kiemelkedők a kiskendők és a fehér himzésű női és férfi ingek. A kiskendőkön

régi török himzések hatása mutatkozik. A kendő négy sarkának díszítmény elhelyezése és azoknak különböző motívumai erre vallanak. Ezeket a meglehetősen gazdag változatosságú mintákat házi iparilag is felhasználhatóknak tartom kifinomult elemeikkel.

Gönyey.

Az 1938-iki Gyöngyösbokrétáról. Az idej bokrétás bemutatások, mint az előző évbeliek, legnagyobb lelki gyönyörűséggel töltöttek el mindnyájunkat. Augusztus 14.-étől 25.-ig állandóan lelkes magyar ünnepi hangulatban éltünk s a sok szépséggel, amit a magyarfalu művészete nyújtott, még mindig nem tudunk teljesen betelni. Mennél többször látjuk, annál jobban vágyunk utána. Ha csak ezt a színmagyar esztétikai gyönyörűséget elkábulva tekintenénk, egy szavunk sem lehetne a bokrétás bemutatásokkal szemben, azonban éppen, mivel a gyöngyösbokréta a magyar hagyományok megőrzésének legelső színhelye akar lenni, nemcsak megrészesedve gyönyörködünk benne, de féltő gonddal kell vigyáznunk, hogy a Gyöngyösbokréta bemutatások szórul-szóra ragszkodjanak a hagyományokhoz.

Igy nem kell majd hallanunk ezekről egyeseknek méltán lekisebbitő megjegyzéseit, mely szerint egyes bokrétás bemutatások hagyománytalan, mondva-csinált betanulások, néha a vezetők magános bedolgozásaival megrontottak s a népitől szembetűnően eltérnek. Sajnos ezt több csoportnál minden küzdelmünk dacára teljes mértékben nem sikerült helyreigazítanunk. Már pedig mennél nagyobb lett a siker, annál érzékenyebben kell vigyáznunk ahitelességre.

A falun elnémult a hagyományos magyar nóta, megtorpantak a lábak a magyar táncban és idegen érzések idegen stílusokat csempésztek be.

Ezt az idegen szellemet elsősorban a bokrétásoknak kell tüzzel-vassal kipusztítani. A Gyöngyösbokrétát úgy kell őriznünk, mint a szentséget, nem szabad azt lépten-nyomon fitogtatnunk, de mikor azt előhozzuk, ne zavarja annak bemutatását semmi hagyományellenes színezet, színpadias

betanultság, a magyar népivel ellenkező járulékok.

Ezért nem ostorozhatjuk eléggé a többszólamú énekléseket, melyeket néhol a vezető tanító úr érthetetlen ambícióval *dirigál*. A magyar ember dirigálásra nem énekel! Ha dirigálásra több szólamban énekeltetünk, ugyanazzal a joggal a népviselet helyett frakkba és cilinderbe öltöztetve vihetnénk a szanyi legényeket a kö-önség elé! Mit szólna ehhez az a bokrétás vezető, aki többszólamú kórusban dirigálja azokat a nótákat, amelyeket nem is a maga falujából hozott magával a nép.

A szanyi legények idej szereplésében a zene és tánc elnyomta a többszólamú züm-ögéseket, az ének beolvadt a cigánymuzsika kíséretébe, de annál feltűnőbb volt a szentistvániak éneklése, amit a vezető tanító úr a cigány mellől *kezéuel dirigált*. A mellettem ülő „*laikusok*“, akik először láttak gyöngyösbokrétás bemutatást, meglepődve jegyezték meg, hogy így még nem hallottak „*falusi magyarokat*“ énekelni. Ezt a néhány számot bizony már ideje volna kihagyni és helyettük helybeli, jó, régi, egyszólamú, magyar nótákat énekelteitni.

Az énekek mellett a kísérő zenekar összeállítása és a táncokhoz játszott zeneszámok is kifogásolhatók. El kell ismernünk, hogy a primás tanulékony zenész, de a legtipikusabb paraszti dallamok saját bevállása szerint is távol esnek az ő lelkületétől. (Se testem, se lelkem nem tudja bevenni ezeket...) De még kevésbé veszi be a banda dur és moll skálához szokott füle. Nagyon hiányzik a zenekarból a klarinét is, mellyel a falusi bandák hangulatát fokozhatjuk. A bőgő sem érvényesül eléggé nyomatkosan, ami a táncok kíséretében igen szükséges, mert ez adja a tánczene ritmikai gerincét.

Leghagyományosabb volna egy falusi magyar banda, amilyent pl. még Cserépfaluban találtunk, de be kell látnunk, hogy a zenekar összeállításának kérdése sok nehézségbe ütközik.

A táncokhoz játszott darabok között még sok a népies műdal: „Ég a kunyhó...“, Ritka búza, ritka árpa...“

stb, és ezek gyakran ismétlődnek. Ezek helyett azonos ritmusú igazi népdalokat kell felhasználni. Csodálatos, hogy Kiskomáromban az „Ecelet a csikra, mézet a mácsikra...” kezdetű jó népdalt megtanulták ösztökélésünkre egy öregasszonytól s annak dacára bemutatójukban nem alkalmazták.

A bemutató végén lejtett táncokat, kísérő indulókat is meg kell változtatni. Egyszer-kétszer maradhat a Rákóczi-induló gyönyörű kompozíciója, de a változatosság kedvéért a Bercsényi-, a Jászkun-, vagy a Klapka-indulót is felhasználhatnák, de az alföldi bokrétások elvonulásához az „Én vagyok az, aki nem jó...” nóta is alkalmas volna.

Örvendetesen állapítottuk meg, hogy a múlt évi bemutatásokhoz képest színvonalban sokat emelkedett az idei bokrétás bemutató. A népviselet részleteihez különösen el kell ismernünk, hogy a vezetők jól átértették a hagyományok ápolásának és továbbélésének lényeges fontosságát. Nem dicsérheljük meg eléggé tekintetben a tiszapolgári bokrétás csoportot, mely magasan kiemelkedett azzal, hogy a régi viseletet leghitelesebb alakjában felelevenítette. A legények mellényei és kötényei főként dicséretreméltók. Jó példa Tiszapolgár a helybeli vezetők megértésére, amennyiben tudomásunk szerint dr. Kiss plébános úr volt az, aki a paróchián féltve őrizte meg a pusztuló ruhadarabokat, utánzásra méltó példát szolgáltatva a vezető papság részére a régi hagyományok féltő gondozására, aminek sajnos helyenként az ellenkezőjét is látjuk. Egyes csoportokat — különösen az újabb felbukkantakat, pl. a szadait — éppen a hagyományokhoz való hű ragaszkodás tette vonzóvá s legnagyobb sikerük azoknak a csoportoknak volt, melyek érintetlenül, minden művészkedő hozzányulás nélkül mutatták be tudományukat. Ki kell emelnünk tekintetben a tiszapolgáriakat, szadaiak gyertyatáncát, nagyrédeieket, vitnyédieket, galgahévizieket, a turai csoportot, törökkoppányiakat, a bujákiak közvetlenségét és valamennyi férfitáncot járó csoportot, főként a verbungokat, me-

lyekről tudjuk, hogy máshol nincsenek s így a magyar táncok között a legreprezentálőbb bemutatásra alkalmasak.

Ámbár a kolomejka és argyeleana muzsikájú juhász- és kanásztáncok tagadhatatlanul nagy sikert értek el, mégis a verbungoknak kell előnyt adnunk, mint ma tisztán magyar táncoknak. Kitűnő példái voltak verbungbemutatóink a tánc különálló életének, a zenétől is független fejlődésének. A magyar táncokra annyira jellemző hármas ütemezés átüt minden táncban. Az alsóbereckiek hatásos és átvetős táncában észlelhettük ezt legjobban. Kár, hogy a legtipikusabb alakját, a kákicsi dobbantós táncot, nem szerepeltette még a Gyöngyösbokréta. Reméljük, hogy jövőben egy ormánysági csoportot is láthatunk, ami nagyon hiányzik a dunántúliak közül.

A népszokásokat jobban kellene érvényre juttatnunk s így kihagyhatnánk a sokszor ismétlődő kukoricafosztás jeleneteit, melyek kissé szinpadiasan hatnak s különösen a kiskomáromiak és galambokiak affektált hajladozásaiakkal szinpadias jelenetet csináltak belőle. Mennyi, el természetesebben érvényesültek az alsóbereckiek közvetlen évdősei.

A népszokások legjobban bevonhatók, legtöbb hagyományt őriznek és leghathatósabbak a bemutatásokban.

Például a mezőkövesdiek rendkívül szegényes tánc és arató jelenetei helyett inkább lehetne bemutatni a lányok bellehemjárását, aminek hagyományos gyökere van, holott arató ünnepet előadott formájában Mezőkövesden nem rendeztek. Hiszen ott nem volt földesúr, akihez arató koszorút vittek volna. Ez csak a summássággal bekerült újabb szokás. Ellenben a lányok bellehemzése Mezőkövesden a legjellemzőbb hagyomány. Tessék ezeket besorozni a bokrétások közé s ne legyen a kövesdieknek egyetlen érdemük agyonhímzett ruhájukban való megjelenésük! A tavalyi gyertyatánc pl. nagyon sikeres és hagyományos bemutatás volt, váltakozva az eredeti gyermekjátékokkal.

Ezek az általános megjegyzéseink, az egyes részletekre a helyszínen kel-

lene megtennünk észrevételeinket, mielőtt a csoportok bemutatásra feljönnének. Sajnos, több ízben tett jóakarátú bírálataink még mindig nem érték el céljukat s így a hibákért a felelősséget magunkról, mint a Gyöngyösbokréta hivatalos ellenőrzőiről, kénytelen vagyunk elhárítani. Vegyék azt magukra azok, akik a fent előtrált és a többi hibát talán kiméletből, vagy kényelemből nem akarják elég erélyesen kiküszöböltetni. Mindenesetre kívánatos, hogy az alakuló új bokrétáknak, elsősorban a most megalakuló felvidéki bokrétáknak programját megfelelő tudományos ellenőrzés alatt állítsák össze és módot adjanak, hogy ahhoz a megfelelő szakemberek még idejében eljussanak.

Gönyey Sándor.

*

„Perlenstrauß“ im Jahre 1938. Eingehende Erörterung der Perlenstrauß-Auführungen. Seine Verdienste in der Bewahrung und Wiederbelebung von alten Trachten und Bräuchen werden hervorgehoben, doch weist Verf. auch auf seine Mangelhaftigkeiten, Fehler u. a. hm.

A nadrág-ellenzőbe kötött kendőről. A Néprajzi Értesítő 1937. 97. lapján közöltem Seemayer Vilmos felvételét, mely turai legényt ábrázol. A legény kendője, régi divat szerint a nadrág ellenzőjébe van behúzva. Ez a szokás divatban volt régebben tudomásommal a Komárom-megyei Kocs községben és a Csanád-megyei Apátfalván is. Eredetére nézve utalást találunk Cserrei Mihálynak Apor Péter Metamorphosi-éhez fűzött pótlékai és megjegyzéseiben, ahol is ezeket olvassuk: „én láttam a szememmel, az öreg Haller János varrás, csipke nélkül való keszkeneit keresztül tette az övi-ben, s úgy állott mindenkor; de most a nadrágjokban tartják ezek a paszmántos ifjak keszkenőjüket“ . . . stb. Az apátfalvai kendőnek fontos szerep jutott a menyasszony kontyolásakor: *ellenzős kendővel kötötték be először a menyasszony fejét.* Amikor éjfél felé a vőlegény kijelenti, hogy bekötik a menyasszony fejét s kivezeti menyasszonyát a lakodalmasszobá-

ból, leányok leszedik a koszorút s a vőlegény ellenzőjéből kihúzott kendővel kötik hátra menyecskésen az új asszony fejét.

Fél Edit.

A bűvös könyv. A garabonciás diák bűvös könyve a legérdekesebb könyvek közé tartozik: a néphit szerint csak maga a garabonciás diák tud olvasni belőle. Kincsmondáink között is szerepel a bűvös könyv, azonban a néphitben való szerepével alaposabban tudtommal nem foglalkozott a magyar tudomány. (Vö. A Magyarországi Néprajza a III. 230., IV. 442., Ethn. 1934. évf. 25—30. l., Magyarországi boszorkányperek oklevéltára, 3, 4, 5, 24, 25. l.) A veszprémmegyei Őcs községben Rode Imre által feljegyzett alábbi történetek értékesen gyarapítják erre vonatkozó adatainkat.

P. J. öcsi lakos mesélte: „1902-ben történt aratáskor. Amikor már pihentek az aratók, az öcsi réten a nagy nyárfa tövében egy idegen ember üldögélt. Az öreg béresek engem küldtek oda, hogy nézzem meg. Oda mentem hozzá és láttam, hogy a külseje a következő volt: 25—30 éves, sovány, barnaképű, vállig érő hosszú hajjal, szarvasagancs bottal, hóna alatt nagy könyvvel üldögélt a nagy nyárfa tövében. „Mit keres itt, bácsi?“ — kérdeztem tőle, de nem volt rá semmi felelet, hanem felkelt és keresztül ment torony iránt a petendi „Bors“ erdőnek három vízsáncon, amely két méter széles volt, anélkül, hogy a vizet kikerülte vagy átugrotta volna, simán haladt a jelzett irányban és eltűnt az erdőben.“

A következő adat már részletesebb. „1912. nyarán járt a faluban egy koldus, akinek egy nagy vastag könyv volt a hóna alatt. Aludtejet kért egy helyen. Azt mondták neki, hogy nincsen. „Hej, hej, — mondogatta — tudtam, hogy nincs“. Kérdezték tőle, hogy honnan jön. „Messziről jövök“ — mondotta, de nem mondta meg, hogy honnan. Azt mondta még, hogy „sietnem kell“, de nem mondta meg, hogy hova. A sok kérdezősködésre végre azt mondta: „Kapoicsi felső faluvégén van dolgom a

gyepű mellett, oda megyek. Ott van egy láda azt minden esztendőben be kell takarnom, mert a szekerek folyton lejárják róla a földet." Érdeklődtem utána, hogy mit jelent ez. Magyarázza meg de nem felelt, hanem azt kérdezte P. J.-től, hogy „ismeri-e a Szent János kutat?” Amikor azt hallotta, hogy igen, akkor azt mondta: a Szent János kút mellett van egy út, az út mellett 8 öltre van egy domb, a domb alatt kincsek vannak, de még ahhoz közel más is van." Ezzel többet nem szólt és elment. Ezen a jelzett helyen 10 évre rá egy nagy hársfát levágtak, amelynek bennmaradt tuskóját tudatlan pásztoemberek meggyújtották és elégették. A fa hamvai között olvadt ezüst csomókat találtak. Ez a garabonciás 35—40 éves kinézésű, hosszú hajú és szakállas, fekete hosszukabátot viselő ember volt, a hóna alatt rossz állapotban levő nagy, vastag könyvvel."

Dömötör Sándor.

Állatgyógyító eljárások. Bejegyzés egy 1791-ből való (ez a keltezés olvasható az egyik lapon) felsőgörzsönyi (Veszprém m.) takács mintakönyvben.

*

Hogy a legyek ne bántsák a Lovadat végy tők Levelet, törd meg, fatsard meg, a Levével kend meg a lovatat nyár közepén békével marad a Ló, a musliciktől (?) is használ a Sebes Lovat ha meg kened.

Kehe Lóról.

Meny el és egy tiszta új fazékban tégy meszet és emberek hüdgyozzanak reá míg meg telik, azután szűrj meg és tíz pénz ára Gálitz követ törj meg vedd a húgyban és főzd meg erősen a fazékban mosd meg azzal a Lovat és a meszet Szárazd meg ezzel hintsd a kehes Lovat.

A mely Lónak a lába meg varasul avagy tetvezik, vedd vizét a körső fának, azzal kenjed.

Amely Lónak béka var indul a lábán Végy Crispánt törd meg jól, és négy tyúkmonynak a székít habard egybe és kösd reá kétszer.

Mikor a lónak a lába tetvezik végy eleven kénesótt, oltsd meg et-

zetben tyúk mony fejéret habarj köziben, azzal kenjed.

A mely ló nem hízhatik.

Szedgy egy fél marok istenfáját, mozsárban törd meg mindenestől tölts reá etzetet és Szűrj meg és hogyha meg Szál, töltsd a lónak a torkába, és tizen öt napra meg hízik, a benne való férget is megöli.

Ha a Lónak hasa megdagad.

Végy hársfát, égesd meg, a Szenét törve keverd faolajban, töltsd torkában.

A mely ló nem vizelethet.

Két fő fokhagymát törj meg erősen, habard borban, és annakutánna Levével mosd meg a vaszoráját meg indítja a vizeletit.

Ha a ló nem vizelethet

Végy mustár mag olajt és eb véret (?) kend meg a ló mellyén való ereket, meg gyógyul a jávor Szij is igen jó ha a hasára kötöd.

Ha gelesztás a ló.

Vedd a holt Lónak tsontját avagy tetemet, kösd a Lónak a nyakára, mind meg hal a gelesztá.

Ha a Ló nem ehetik és nem ismered nyavalyáját.

A Fehér ürmöt jól erőssen tölts reá erős etzetelt sosd meg erőssen fatsard ki ruhán által a Levit, töröld meg jól a homlokát, és fuj az orrában, meg gyógyul.

Ha a Ló igen hurutol.

Vegyed vagy hat tyúkmonynak a fejéret és tömjént törj össze töltsd a Lónak a torkába.

Ha a Ló igen kehes.

Végy fél font olajt forrald meg Serpenyőben, osztán had hüljön meg, töltsd a Lónak a fülében.

Ha a lónak féreg vagyon a gyomrában.

Végy erős etzetet, tyúk tojást, Szarvasport, borsot ezeket jól meg kell törni, és etzetben meg kell forralni had meg hül'ni, úgy töltsd a lónak a torkába.

Mikor a ló nem Ganéjolhatik.

Tsinálj jó Szappanyos vizet, s vakaró által töltsd a Ló torkába.

Mikor a lónak a lába meg olvad.

Mézet, Gálitz követ timsót kell összve törni és azzal kell beköt'ni.

A mely lónak tetves a lába.

A Szőlő vesszőt meg égetni, és pár lugot kell tsinálni belőle, azt el kell tenni, hogy meg hidegüljön, más nap oszlán meg kell Szűrni, azzal kell a lábát mosni ugyan akkor, mikor mossa: a Vakaróval kell vakarni a lábát, és a mosás után, Crispánt, borsot, sótt egybe kell törni, de egyaránt Legyenek és ezzel hinteni háromszor egy más után.

Mikor a ló lábán Impók indul.

Keres Oltatlan meszet, tölt erős etzetet reá és igen Szép Sűrű Lévén jó meleg, a mint el tűrheti, kösd a ló lábára, ahol az Impók vagon.

A földi bodzának a gyökerét főzd meg borba kenyér héjja alatt, mosd a levével és a fűvével kösd bé, a hol a Impók vagon, negyedik kötéssel meleg kösd, meg gyógyul.

A melly lóban ros féreg vagon.

Az isten fáját jó marékkal törd meg nyersen és töltés mézet, etzetet reá és Szürd meg ruhán által had higgadjon meg, és töltsd a ló torkába egy vakarón meg hízik a ló.

Amely lovat meg nyilaznak.

A Chedoniát keresd meg erős pár lúgban főzd meg és a fűvet fellül tedd reá meggyógyul.

A mely lónak a feje fáj.

Mint tudjad meg, igen könyvez a szeme, és a ló tsak igen áll magán, és meny ell, Szedj mezzei Szekfűvet főzd meg etzetben, és a fejét mosd meg jó sütöessen a levivel, a Szekfűvet pedig kösd a Szemére Legyen rajta harmad napig, meg vidámul a Ló.

A Melly Lovon Impók vagon.

Végy egy tserépben vaját és kösd egy ruhába tedd a Vajban törd meg erőssen, dönts le a lovat és az Impokot süsd meg vele, meg gyógyul.

Amely lónak talpa meg törik.

Mézet tyúk monyat habarj össze kösd a ló talpára de meg kell főzni meg gyógyul.

Közli: *Morvay Péter.*

Rövid beszámoló néhány finn vidéki múzeumról. Finnországban a lakosság sűrűségéhez viszonyítva igen sok a vidéki múzeum. Ezek legtöbbje egy-egy vidék jellegzetes tárgyi anyagát őrzi. Most csupán csak arról a

néhány gyűjteményről jegyzünk fel egyet-mást, amit alkalmunk volt 1938. nyarán megtekinteni. Előre kell bocsátanunk azonban, hogy a rövid nyár itt nem alkalmas a gyűjtemények tanulmányozására, mert ezekben a hetekben senkit sem lehet Finnországban a hivatalában találni. Éppen e miatt szakszerű felvilágosítást egy s más, a minket közelebbről érdeklő kérdéstről nem kaphattunk. Ilyenformán részünkre is csak a múzeumok anyagából kiállított tárgyi-néprajzi rész volt hozzáférhető, a rövid beszámoló is, ennek következtében, csupán csak a kiállított anyagra vonatkozó megfigyeléseket tartalmazhatja.

Természetes, hogy a Helsinkii „Kansallis Museo“-ban a vidéki múzeumok anyagának megfelelő tárgyai nagyrészt megvannak, de mind nincsen és nem is lehet sem begyűjtve, sem pedig ki-, illetve felállítva (vagy felszerelve). Éppen ezért a leírásunkban mindenütt csak azt a néhány gyűjteménycsoportot emeljük ki, amelynek az anyaga gazdagabb, változatosabb a többinél és esetleg részletkutatás szempontjából valaki számára fontos lehet.

A vidéki múzeumok egy része, — akár csak nálunk is — nem éppen ideális épületben nyert elhelyezést. Ez természetesen a belső berendezést, a tárgyak elhelyezési lehetőségét is döntően befolyásolja. Ahol azonban az épület már a múzeumi célnak szemmeltartásával készült, mint például Oulu-ban, ott a belső kép, külsőségeiben is már sokkal megnyerőbb. Vidéki múzeumaik majd mindegyikében találunk régészeti- és művelődéstörténeti anyagot is, azonban ahol csak lehetett a súlyt mindenütt a néprajzi anyagra vetették. Ahol csak lehetett berendeztek egy-egy jellegzetes szobát, vagy sátrat, hogy a tárgyakat természetes környezetükben is szemléltessék. A vidéki múzeumoknak a finn ember mindennapi életébe való bekapcsolódását elősegíti az általában vele közös vezetés alatt és közös épületben lévő — napilapokat és folyóiratokat is tartalmazó — nyilvános könyvtár és olvasó terem.

Jyväskylä-ben a múzeumot egy igen régi kis emeletes házban helyezték el és a hétnak csak egy bizonyos napján nyitják ki. A nagyon kisméretű szobákban a sok kiállított anyagtól szinte alig marad hely a látogatók számára. A földszinti helyiségekben csoportosítva gazdasági eszközöket látunk: vashegyű kétágú villákat, vasélú vaspapucsos faásókat, fakerekeket, igákat, fanyerget, vas fogantyús őrlo köveket, egy darab fából faragott hatalmas törököt, mozsarakat és nyélre erősített kis kézi törőt, melynek 3—4 araszos nyelére (mint régi rajzokról látjuk) használatkor ráülnek. A régi házi- és háziipari felszerelések közt bőr megdolgozó eszközök, fatányér, sajtnyomók, bunkós végű, vaskampós fasúlyok egész sorát találjuk. Igen értékes változatait őrzi ez a múzeum (mint általában a finn múzeumok) a hánccs és kéreg dobozoknak. Egyik másikon a rétegek összeillesztésénél alkalmazott technikai ügyeskedéssel és a különböző színű rétegek alkalmazásával elért díszítés igen érdekes ritmikus díszítésszerű. Ugyancsak az ősi kultúra legfontosabb fennmaradt emlékei közé tartoznak a rénszarvas agancsból készített fadugós, lapos tülökhöz hasonló porszaruk is, melyeknek geometrikus (főképp körös) díszei az ősi karcólási móddal készültek. Az első emeleten a fonás-szövéshez szükséges eszközök között néhány egészen primitív darabot látunk pl töréshez használt fakést, hosszant kivéselt több vápás ütőt. A gyűjtemény textil anyagában néhány szép darab 100—130 éves csomózott népi szőnyeget („ryjy”) látunk, melyen a geometrikus díszelhelyezés, az ember, állat, növény stilizálási módja és színezése kelt érdeklődést. Viseletre vonatkozó számbajöhető anyag e múzeumban kiállítva nincs.

Az ugyanebben a városban levő szeminárium kis néprajzi gyűjteménye a tanítással kapcsolatos szemléltetést szolgálja. Anyagát is ebből a szempontból állították össze: finn népviseletbe öltözött babákból, különböző himzésekből és a népi kismesterségek egész sorának az eszközeiből.

A Sortavala-i múzeum anyagára

ráütötte bélyegét a napjainkig is legtöbb szellemi és tárgyi hagyományt őrző Karélia. Az ősi finn halászelet-hez tartozó jellegzetes felszerelések különösen gazdagon képviseltek itt. A pásztorok hánccsból csavart kürtjei („luikkuja”, „paimentorvia”) mellett egész sorát látjuk az egyszerű húros („kansitala”) hangszereknek. Az egyszerű karjalai háztartás berendezési eszközei közt látjuk a botra róvott naptárt („kalendaareja”), a kéreg bölcsőt, az ülőhelyek meghosszabbítására szolgáló két lábú támaszkodó padot, egydarab fából faragott mozsarakat, törököt, foklatartókat, öv és egész keskeny pántok szövésére szolgáló lapocskákat. Feltűnő, hogy ebben a múzeumban is aránylag kevés a kiállított viselet-darab, holott öltözetben is ez a vidék volt a leghagyománytisztelőbb.

Az Oulu-i „Pohjos-Pojamaan Museo” egészen modern épületben nyert elhelyezést. Belső berendezése és a múzeumi anyag elrendezése szempontjából egyike a legszebben és legcélszerűbben berendezett kis múzeumoknak. Anyaga válogatott szép darabokban mutatja be észak Finnország, szorosabban véve a lappok tárgyi kultúráját. A sok jellegzetes primitív szabású és összeállítású viseletdarab közt igen érdekesek a férfiak csuklyás, vállat is fedő fejre-valói és a petsamói női fejdíszek. A csont érdekes alkalmazási módját látjuk a bőr táskák szélén. Ezeknek az ívelt csont-széleknek a díszei mind technikai kivitel, mind az alkalmazott elemek szempontjából közel állnak a portartók díszéhez. A vadászati eszközök közt különösen sok a csapda, törféle, részben rajzban ábrázolva, részben eredeti darabon szemléltetve. A régi gazdasági felszerelések igen szép sorát mutatja be a gyűjtemény: kaszanyeleket, faboronát, sarlókat, csépeket, régi eke rajzát, régi szállítási eszközöket. A fonás-szövés köréből is sok érdekes tárgyat őriznek itt, így pl.: egy durván bárdolt, egyik végével a földnek támaszkodó két lábú tilót és egy gyapjú szövésére használt primitív álló szövőszéket. A fa feldolgozásához használt eszközök sorában szerepel a kádármesterséghez szükséges teljes felszerelés az egyszerű hánccsívelésű fém-

hegyű fakörzötől kezdve a donga gyaluig.

A Tampere-i „Hämen Museo“ az egyetlen az ismeretlésre kerülő múzeumok közül, melynek vitrinjeiben a rokonnépekre vonatkozó gyűjteményt is találunk. Ez az anyag természetesen csupáncsak halvány képet ad az észtvogul-magyar, de különösen ez utóbbi tárgyi kultúrájáról. A fonás-szövés szerzői a primitív lentörőtől kezdve („pellavalokku“) a szövőábrácskáig itt is szép számmal képviseltek. A kismesterségek köréből a fa, bőr, gyertyamártó, fésűs mesterségek szerszámai szerepelnek nagyobb gyűjteménnyel. Ebben a gyűjteményben különösen érdekes a gyermekjátékok és türelemjátékok szépen összeállított csoportja. Minden ősfoglalkozási körből megtaláljuk a legjellegzetesebb darabokat. A halászati gyűjteményben figyelemre méltó a hálózó-tűk („oras“ „werkon käpy“), hálósúlyok, horgok (csont, fa, túske) érdekes csoportja. Csapdák, tűzcsiholovasak, kürtök, primitív földművelési eszközök sora egészíti ki a gyűjteménycsoportot. Az öltözétdarabok nem foglalnak jelentősebb helyet el a kiállított múzeumi anyagban. A múzeum épülete inkább megfelel a gazdag város- és művelődéstörténeti anyag kiállításának céljaira, mint a néprajzi anyagnak.

Csak akkor érthetjük meg, hogy miként sikerült ennek a számbelileg kis népnek olyan értékes múzeumi anyagot összehordania, ha tudjuk, hogy náluk a legegyszerűbb embert is áthatja a nemzeti öntudat, a nemzeti érték védelmének a fontossága, ha tudjuk, hogy Finnországban a legegyszerűbb ember is gyűjtő és maga hoz be sokszor és maga ajánl fel egy-egy érdekes tárgyat a múzeumnak; nem is szólva arról a szoros kapcsolatról, ami a posta jóindulatú támogatásával (ingyen bonyolítja le a két fél közt a levélforgalmat!) a múzeumi, tudománnyal foglalkozó kar, és minden egyes falu népe közt fennáll.

Ujváriné Kerékgyártó Adrienne.

Trefás mese Mátraballáról. Elmondta Gyurcsák Imre (19 éves).

Hajdanában lyánykoromban én is

finomabb legény voltam. Ezelőtt egy pár esztendővel elmentem suszterinasnak; kitanultam a pékséget. Csináltam olyan szekeret, Hergő-páter sem látott olyan órát. Elmentem Afrikába, szétnéztem Amerikában. Láttam egy hegyet. Felmásztam én arra a nagy völgyre. Láttam, hogy a nagy kert benne van a kis kertben. Oda bementem. Felmásztam egy almafára; szétnéztem a tökindeában. Ráztam a cseresznyét, hullott a meggy. Törtem a diót, csörgött a mogyoró. Rámkiáltott egy tizenkét éves vén, öregember: azaz a vén-asszony: „Mit taposod ki a sárgarépát; miért eszed meg a csicsókát?“ Onnan elvezetett egy kulipingyóba. Benéztem az ablakon. Berugtam a kéményt. Beestem a pincébe. Láttam, hogy főzik a kenyeret, sütik a babot. Ugy jóllaktam túrós haluskával, hogy még most is csörög a patogatott kukorica a hasamban. Onnan elmentem, beszegődtem béresnek. Egy hajnalban szól a gazda: „Jancsi, fogjál, méssz a malomba!“ Mingyárt kaptam ökröt a zsákomba, szekeret a vállamra, osztott a hátamra; mentem a malomba. A malom nem volt otthon. Elment eperészni. Én is elmentem utána. Ostornyelem előbb begyugtam a földbe. Mire visszajöttem, egy égig érő eperfa nőtt belőle. Azon több volt a madár, mint a levél. Földmésztam rá. Beköttem a gatyám lábát, teleszedtem a gatyám ráncát, ingem derekát madárral. Fölszállott vélem. Szállott egy nagy tócsa felett. Ott mostak az asszonyok. Rámkiáltott az egyik: „Ó, de nagy madár!“ Én azt értettem, „ódd el a gatyát.“ — Leestem közéjük. Ott hempergett egy kilencszázkilencvenkilenc éves bolha. Én azt úgy oldalba rugtam, hogy kilencszázkilencvenkilencezer bab nőtt ki az oldalán. Azt mind egymás tetejibe raktam. Fölmentem rajtok az égbe. Ahogy felértem, az angyalok akkor ebédeltek. Mingyár nagyon kínálgattak korpával. De nekem nem kellett. Összefontam kötélnek. Lenyútottam egyrét. De egyrét nem ért le. Összefordítottam kétrét; úgy sem ért le. Összefordítottam négyrét, így oszt valahogy leért. De még akkor is maradt egy kevés. Onnan már leugrottam. Szaladnak elejtem a

szomszéd gyerekek: „Gyere hamar, Imre, apádnak hat ökre van. Négy a másé, kettő nem az övé.” Ő is sokat szerzett, mióta én odavoltam vándorolni.

Fehér Gyula.

A „hajlák”-hoz. Az Ethnographia 1938. évfolyamának „Kisebb közlemények” c. rovatában (210 old. 2. bek.) Bátky Zsigmond a hajladék, hajlák szavunkat elemzi. A szerző fejtegetését így fejezi be: „Mindenesetre jó volna tudni, miféle épületeket hívnak ma hajlákknak. A MTsz szerint Túl a dunán és Csallóköz táján a szőlőbeli préspáz neve hajlák.”

Bátorkodom e kérdéshez néhány adattal hozzájárulni.

A hajlák szó nálunk Csallóközben általánosan elterjedt, mit az alábbi népi kifejezésformák is igazolnak.

„Nincs hajlika, ahun nyugodtan lehajthatná a fejit.”

„Hajlik nélkül maradt.”

„Még a saját hajlikában sem úr.”

„Isten hozta szerény hajlikomba.”

„Örülök, hogy vigre hajlikho jutottam.” Így sóhajt fel a szegény falusi ember, ha megtakarított pénzcsékéjén házat vett vagy épített.

E néhány kifejezés szerint — legalább is Csallóközben, — a hajlák szó elsősorban a lakóház megjelölésére szolgál.

Azonban tágabb értelemben a falusi ház bármily egyszerű, de tetővel bíró melléképületére (kocsiszin, faskamra, pajta), sőt kinn a határban vagy erdőn álló magányos, kezdetleges építményre (pl. csősz-, pásztor- vagy halászkunyhó) is alkalmazzák.

„Gyorsan kapd fő és mentsd a hajlik alá” — mondja a gazda, ha zivatar közeledik és valamely kényesebb gazdasági eszköze, vagy csépléskor a szemes termés kint van a

szabad ég alatt. Ez esetben a hajlák alatt nem a lakóházat, hanem a megfelelő mellékhelyiséget: szint vagy a magtárt érti.

„Örülök, hogy még szárazon hajlik alá kerültem.” Ilyenforma sóhajtór fel az utasember, vagy a határban dolgozó munkás kebléből, ha idejében tető alá tud menekülni a zápor vagy zivatar elől.

Tehát a „hajlák alá” kifejezésünk szórul-szóra fedheti a „tető alá” kifejezés értelmét is.

Csodálkozom a MTsz azon kitételén, hogy „Csallóköz táján a szőlőbeli présház neve hajlák.”

Igaz, hogy Csallóköznek komáromi járásában sokkal kevesebbet fordultam meg, semhogy népének tájkifejezéseit ismerném. De a régi pozsonymegyei részt, mint idevaló, annál jobban ismerem s nyugodtan állítom, hogy e vidék lakossága nem alkalmazta, nem alkalmazza és nem is alkalmazhatja a hajték szót a présház megjelölésére azon egyszerű oknál fogva, mert e vidéken szőlőtermelés egyáltalán nem volt és jelenleg sincs, így természetesen messze tájon présháznak még a nyoma sem található. Ugyanígy a somorjaival szomszédos szempci járás (mely már a Kisdunán túl, Csallóközön kívül esik) magyarsága is a hajlák szót ugyanolyan értelemben használja, mint a felsőcsallóköziek. Pedig e vidék népe már szőlőtermeléssel is foglalkozik.

Mindebből kitűnik, hogy egész Csallóközre nem vonathoztatható a MTsz azon megállapítása, hogy „Csallóköz táján a szőlőbeli présház neve hajlák.” E szóátvitel tehát legfeljebb csak a komáromi járás területén használatos a nép ajkán.

Csiba Lajos

(Tejfalu, Pozsony m.)

REGI FELJEGYZÉSEK.

Néprajzi adalékok. Görbedi István VI. gimn. tanuló hozott hozzám Tiszalökről egy 1787-ből való kéziratos könyvet, amely a nagyapjéi volt. A könyv tipikus XVIII. századvégi papíron, bőrbekötve, kb. 400 oldal terjedelmű. Egri János neve található (1787) az első oldalon s a könyv felének írása az ő keze munkája lehet. 78 oldalon latinnyelvű összefoglalás található az elején *Compendium ontologiae* címen, azután van benne *De cosmologia in genere* című fejezet, *De psichologia* és *De theologia naturali* című fejezet is. Ezeket mind 1787-ben másolták bele a könyvbe s az egyes fejezetek közt kimaradt tiszta lapokra később és ugyanabban az időben más kéz érdekes bejegyzéseket tett, melyek néprajzi szempontból is érdekelni fogják a kutatót.

„Némely meg jegyzésre méltó dolgok, melyek a Mezei Gazdaságot tárgyzó Ujságba találatnak” cím alatt a következő bejegyzések olvashatók:

„Vízi liliumot szárazatul, levelestül, virágostul az ágyba kell tenni bűdös féreg ellen.”

„Czernát, fonalat kékre festeni” a következőképpen lehet: „Végy 4 lat gálitz kő olajat, egy lat jó féle indigót, ezt törd apróra, mint a liszt és kavard össze a gálitz kő olajjal, tölts forró vizet reá, tedd belé a festeni való matériát egy fertály óráig, azután öblögesd ki hideg vízben.”

„Az égés ellen v. gyógy. Főzz meg egy néhány rákot sótalán vízben, márts belé egy darab rongyot és napjába 2-szer tedd a sebre meg gyógyul.”

„Hogy kell a mohtól a fát tisztítani. Két teli marok bik fából égetett hamvat egy teli marok sóval edgyütt forró meleg vizet töltvén reá, lugot kell belőle tsinálni, ebbe valami rongyot bele mártván azzal kell a fa mohat mosni, ezt pedig télen kell tsinálni.”

„Türóról és sajtról. Ha tserép edénybe nyomatik, igen jó ízű, és féreg soha nem lesz benne.”

„A tyúk sokat tojik, ha nyul bogyóra kaphat.”

„A róka nem eszi meg a ludat, ha szurokkal megkenik a fejét.”

„Orr vér fojása meg állítása. Tölts egy tálba forró vizet, tartsd reá az orrodát, hadd fojjon belé a vér, meg áll.”

„Seb gyógyító orvosság. Jól ki pergelt szalonna tepertőből, mézből és rozs lisztből tsinálj híg irat, mint a meg hült vaj, kend meg azzal a sebet 4-dik órában meggyógyul.”

„Jó tapló. Ha az eleven szenet jó pálinkával előltod, jó tapló lesz.”

„A susok ellen hány veres hagyományt az élet közzé.”

„A kerti balha ellen dóhánt főzz kút vízbe, annak levével öntözd a plantákat, mind el vész a balha.”

„Krumpli vetés. Jól megért ganajt kell a gödribe tenni.”

„Oltás. Februáriusban kell a vad fába oltani.”

„Ugorka savanyítás. Az ugorkát tiszta vízben meg kell mosni, az után a nedvességtől meg kell száraztatni, az után az hordó fenekére kaprot, meggyfa levelet, vagy kökényfa levelet kell rakni, erre egy ágy ugorkát, az után ismét kaprot és meggyfa levelet, az után ismét ugorkát, e szerint kell tselekedni végig, az után vagy tiszta bor etzetet, vagy vízzel egyvelges etzetet kell reá tölteni.”

„Rosdás vasat meg tisztítani. Ön port kell pályinkába meg ásztatni s ezzel kell tisztítani, igen fénes lesz.”

„A forró víz, vagy sár égetés ellen jó orvosság: a pamuk, vagy az gypot mellyel a meg éget részt bé kell borítani és ha meg gyógyul a seb magába leesik. Próbált orvosság.”

„A meg fagyott tagokra száraz krétát kell vakarni len mag olajba s abból irat kell tsinálni, a meg fagyott tagot azzal kell egynéhány nap kötni, minden fagyás eloszlik.”

„Giliszta ellen való orvosságok. 1. Rabarbarumot vegyen bé vagy mézbe, vagy tejbe forralva, ez felyülről hajtja a gilisztát. 2. Rabarbarumot giliszta porral együtt egyformán ögyelítve. 3. Viridits kóró magvát megaszalván törd

össze a rabarbarummal együtt perje fű, vagy prtsin levébe igya meg meleg borba. 4. Főzz foghagymát tejben erősen és a tejet igyad. 5. A giliszta port ásztasd vízben két óráig, az után tiszta mézben főzd liktóriumnak, abból adj egy mogyorónyit estve és reggel.

„Jegyzés 1828.” cím alatt a következők:

„Ha a fát hóld töltével vágják, végig hasad.”

„A fát mindég a hóldnak az 1-ső és utolsó negyedében kell vágni, úgy hasznos az építésre.”

„Óltani vad-fába leg jobb februáriusban.”

„Egy madzagot kénesős hájjal meg kell kenni és a fát körül kell velle kötni, ezt az hernyók felettébb kerülük.”

„Ha a baratzkfa meg fagy és nem akar levelezni tavasszal, a nap költe előit mindennap hideg vízzel kell megöntözni ki virít és bőv gyümölcsöt terem.”

„A hernyók ellen használt orvosság. Végy egy darab spongyiátt, mársd meg le mag olajba avagy akármí más féle olajba, kösd rá a spongyiát egy rúdra a mely a fára fel érjen és a hernyó fészkeket nedvesíts meg az olajjal, mind megdöglök, vagy mikor esős időben vagy reggel idején rakásra gyűlnek a fák gajai között, bány véle úgy a mint felljebb mondtam.”

„A gyümölcs fát egészségessé tenni és gyümölcsözővé. Végy meszet és keverd meg szarvas marha vizelettel egy néhány napig, úgy legyen, ezzel kend meg februáriusba a fát a tövétől fogva a gajáig.”

„A vakondok dúrás ellen vágj egy nyárfa gajat, dugd a vakondok dúrásba, letakarodik.”

„Száj fájás, fogak, inyek feketedni és rothadni kezd: Sallyat, levendulát, isopot, istenfa levelet, fodor mentát, kakuk füvet, ürmöt borba vagy etzetes vízbe megfőzvé, mézet belé kevervén ezzel melegen gyakran száját öblögesse. N. B. Sőt ha a rothadás igen nagy: egy kevés timsót olvasztva, egy néhány csepp galitz kő spiritust italba.”

„Emlők dagadásáról. Az emlők dagadása meglohasztására hasznosan lehet élni a Tzetvelővel (Sperma

Ceri), melyet 5 s hat garasonn vehetni a Patikában. Mihelyt veszed észre az emlőnek megkeményedését vagy beléhelését tiszta ruhára ezen írből kenj annyit, a mennyit az emlőnek megkeményedését egészen beérje: kevés idő alatt a daganatot meglágyítja és elosztatja.”

„Giliszta ellen orvosság. Egy gerizd foghagymát összetörve a ködökre kell kötni vagy napjába sárga répát enni háromszor. Hasznos a patikabeli giliszta por is.”

„Száráz kehes lónak sós lórum termését fejér májva tövét megaprítva vagy tormát abrakba étetni velle jó.”

„Nyereg fel törésorvossága. Gabona pájinkába szappant kell tenni, avval mosni, estve, reggel len mag olajjal meg kell kenni. ha munkába van a ló, gyenge ruhái kell kétszeresen a sebre tenni s lehet nyergelni.”

„Hernyó és moh ellen híg mésszel bé kell a fát meszelni, ősszel jobb, mint tavasszal.”

„Rekedés vagy torokfájás ellen jó orvosság. Vegyen egy pint sert, ebbe tegyen 4 garas ára szentjános-kenyeret apróra vagdalva, 4 garas ára sárga cukrot, főzze meg a serben míg egy itcére le nem apad a ser, ezt az után igya is. Próbált orvosság és jó.”

„Hideglelést elűző szer. Porrá tört Jalapa gyökér 2 latt, finom bor kő 2 latt, sárga czukor 8 latt, egy czitromnak sárga héja apróra aprítva. Ezeket egy itzés üvegnél nagyobbba tévén, egy itze bor seprőből égetett kemény pályinkát kell rájuk tölteni. így nyáron a nap fényen, télbe a kemence mellett kell tartani 8 napig. Naponként háromszor fel rázni, az után sohasem. Velle való élés módja ez: Amely nap nem leli az hideg, jökor reggel egy kis rosolisos pohárral végyen bé belőle. Ha ezen első be vételre az hideg el nem marad, az hideg megszűnésekor folytatni kel a be vételt, míg tsak a beteg meg nem szabadul a hidegtől. N. B. délig ne egyik az beteg és ha hasmenést okoz, kevesebbet kell bé venni.”

„A fartsába vagy derék fájásról jó orvosság. Tsuda fának a bartsi magját hajjal őszve gyúrni azzal be kenni azt

tűznél belé melegíteni jól, az után zöld levelével az tsuda fának be ragasztani.”

„Jó tenta tsinalás módja. Egy it-zényi edénybe egy gros ára species elég, erre annyi éget bort kell tölteni, a mennyi el lepi, és 12 napig tsak az

éget bor légyen rajta, az után akarmi vízzel tele lehet tölteni.”

„Kolika ellen igen jó a réz eleje, törött borsot belé tévén egy keveset le tsendesíti.”

Közli: Molnár József.

KÉRDÉS—FELELET.

Van-e a medvének valami szerepe a magyar néphitben? J. Karhu, Kuopio (Finnország).

Felelet: A medve mai neve szláv eredetű s jelentése „mézevő”. (Ethn. 4: 52.). Ősi neve „toportján, toporján, laporján, toporcán” török eredetű. (NyK. 20: 471. MNy. 22: 68.) Említik „féreg” néven, de ez csak éppúgy a névmágia eredménye, mint mai szláv eredetű neve is. A „mackó” szót Asbóth a Mátyás név től „Matkó” alakjából származtatja (Nyr. 34: 462.), a „bocs” pedig az osztrák-bajor „potsch: ursulus, ein jungerbär” átvétele lehet. (Nyr. 24: 65.) — Hagyományainkban, külső tulajdonságainak és természetének megfelelően, mint az idomtalan nagyság, lompos mozgás bámulatos erő és örökös dörmögés képviselője: „idomtalan, szőrös testű, bozontos ember” (CzF.), „cammog, erős, mint a medve”, „örökké zsörtölődő öreg ember” (Margalits: Közmond.), ahogy a mérgeskedő gyermek csúfolója is szól: „Dirmeg-dörmög a medve, mert nincs neki jókedve.” E tulajdonságainak személyre való átvitele alapján már a XIII. sz. elején ismert *személynév* (OkISz.) s ma is használatos népi *ragadványnév*. (Lázár: Alsófehérm.) Még mint *eszköznev* is, hasonló idomtalan, erős szerszámra vonatkozik, mert így nevezik pl. „a cölöpököt leverő vasas lökét” s a háló bizonyos fajtájának is ez a neve (CzF.). Az alaki hasonlóság miatt nevezik a Székelyföldön a szarvasmarha előlapockájának közét, a marját is „medvehús”-nak, „medvepecsenyé”-nek (Tsz.) s az alaki hasonlóság adta a „medvehagyma” (waldknoblauch), „medvekocsány”, (záspa,

veratrum album), „medveszája” (an-tirrhium maius), „medvetalpfü” (bärenklau) Nógrádból és Erdélyből ismeretes népi *növényneveket* is. (Nyr. 17: 373. MNy. 10: 23.) S ha még megemlítjük a „medveszeder”: fanyar havasi szeder (Nyr. 31: 219.) „medveszar”: vékony rúdalakú, fekete cukor (Tsz.) szavakat, akkor a „medve” köznevekként való használatával végeztünk is, mert mint csillagnév csak tudományos átvétel. Még egy *helynévi* adatban is ilyen jelentésű: „un-git unum magnum lapidem Medvekő nuncupatum” (1390. OkISz.), egyébként összetételben és továbbképzésben is olyan helyet jelent, ahol medve tartózkodik. Így már 1240-ben községnév s összetételekben is már ez időtől kezdve szerepelnek a Medvebarlang erdő-, Medvefő patak-, Medvenádas mocsár- s Medvefalva, Medveszeg, Medvetanya, Medvevár részben ma is élő helységnevek. Éppígy továbbképzésben is már 1232-ből ismerjük Medved községet, ugyanakkor Medves egy szőlő, 1478-ban egy rét okleveles neve, s Alsó-, Felső-, Kis- és Nagymedvés ma is élő helységnevek; összetételekben csak ez utóbbi fordul elő a Medveskert, Medvespatlak, Medvespuszta, Medvesrakottlya hely- és Medvesfalva, Medveshidegkút községnevekben. *Meséinkben* csak igen ritkán szerepel, Kandra Kabcs szerint olykor tündéri tulajdonságokkal bír; bajba jutott jötevőjének segítségére siet s képessé teszi őt arra, hogy medvealakot öltjön. (Magyar-ság Néprajza. 3: 374.) Felesége van (M. Népk. Gyűjt. 182.) s néha leányt vesz feleségül, akitől gyermeke is születik. (U. o. 9: 343.) Az erővel

szemben meghunyászkodó, de ha csüfolják hirtelen felfortyan és ilyenkor igen kegyetlen tud lenni. (U. o. 1: 436., 470.) Erős, de a ravaszságnak könnyen felül. (U. o. 1: 436., 14: 182.) A felföldi községek és családok címerében gyakori lépkedő, visszafelé néző, fekvő, ágaskodó, támadó ábrázolásban, fején koronával, felemelt jobbában h-rom olajbogyót tartva, és a vadászcímerekben: jobb mancsában elkapott, vagy oldalába lőtt nyílal, szügyébe döfött kopjával. *Mondáinkban* azonban mégsem szerepel; a medve bőrére előre ivó vadász adomája is idegen eredetű. *Közmondásaink* is természetének megfelelőek; Nem jó a kölykes medvének fiát faggatni, — Megszokta, mint medve a vackort, — Ha egyszer a medve megszagolta a mézet, abba nem hagyja (Margaiits), — s „medvét fog“ a gazda, ha nyomtatáskor vagy csépléskor az ágyást eső éri s amikor pedig az összeállott ágyás tetejét szétbontják és száradni teregetik, „medvét nyúznak“. (Tsz.) Némely *szokásunkban* és *babonánkban* még mint a vegetációs démon ősi alakja szerepel. Ilyen pl. a székely téltemető turkajálás medvebőrbe öltözött maskarása s Csüry Bálint is megemlíti Tiszahátról a „medvefarsangos“-t. E démoni szereplésével függenek össze a hozzáfűződő *időjósági* babonák is: Pál fordulása napján felébred, kimegy s ha jó idő van, visszafordul, mert még sokáig tart a tél, ha azonban kint marad, rövid telet érez (Gömörm. Nyr. 32: 454.), gyertyaszentelőkor is ki szokott nézni s ha meglátja az árnyékát, az az süt a nap, menten visszafordul. (Jankó: Torda. 238.) Mint demontól félni kell, ezért a székely hegyipásztorok Illés napján a határhegyeken hatalmas máglyatüzeket gyújtva „medveünnep“-et tartanak jóindulatának megnyerése végett; az ünnep leírását

és szertartását azonban, sajnos nem ismerjük. (Magyarság Néprajza. 4: 335.) Népbabonáink mindössze a medveháját ismerik: lábfeltörésre használják a székelyek (Ethn. 48: 159.); a medvefog, mint amulet, nem népi babona s nem tekinthetjük népi és magyar babonának azt a néhány adatot sem, amely a medvéről a XVII—XVIII. századbeli kéziratos feljegyzéseink között olvasható. A medvének a magyar néphagyományokban való szerepléséről tehát kétségtelenül megállapítható, hogy a síkföldön élő magyarság csak annyit tud róla, amennyi hír útján, meg a medvetáncoltatók s a nemesi udvarok láncon tartott medvéi révén hozzájuthatott. Így keletkeztek: „Lássuk már a medvét, — Megjártatom vele a medvetáncot, — Nincs annak esze, kit a láncos medve megharap“ népi szólásaink. A személy-, hely- és köznevekben, szokásokban és babonákban való szereplésének magyar területe a Szerémségtől a Dunántúl nyugati szélein (Szigetvár, Csáktornya, Vas megye), a Bakony tulsó és innenső mentétől (Győr- és Fehérmegye) fel az északi és északkeleti megyékre, majd Erdélyre s innen át Temes megye nyugati széleire, szóval és természetesen hazánk erdős-hegyes területeire esett és esik. Itt hordták már a XVI. században a medvebőrmentét (OkI Sz.) s dicsérik a medvetalpat, mint kitűnő pecsenyét és a székelységben volt szokásos régenten a kalákás medvevadászat, az u. n. „féregűzés“ is. (Regélő 1843. II. 1300.) De itt is csupa külsőséges szereplése állapítható meg. Ha tehát valamikor a medve nagyobb szerepet játszott népünk hitéletében, az erre vonatkozó hagyomány már az okleveleskorban kiveszett, vagy a mindenütt élő farkasra ment át. (Vö. MNy. 3: 363.)

Szendrey Ákos.

IRODALMI SZEMLE.

Bartucz Lajos: A magyar ember. A magyarság anthropológiája. Budapest, 1938.

Régi hiányt pótol ez a vaskos könyv, mely az Egyetemi nyomda kiadásában „A magyar föld, magyar faj IV. köteteként most jelent meg. Bartucz Lajos 30 évi fáradhatatlan és céltudatos munkájának eredménye, mely időszerű és fontos kérdésre ad feleletet. Úgy tudjuk, hogy két kötetre volt tervezve, innen magyarítható, hogy egyes részei, mint „A fajkutatás úttörői hazánkban”; „A magyar embertani kutatások félszázada”; „Van-e magyar típus?” szinte túllépik a kötet keretét. Másrészt — mint a szerző az utószóban maga is rámutat — a könyv nem öleli fel a magyar föld anthropológiájának egész körét. Nem beszél külön a hazai nemzetiségek és a rokon népek rasszanthropológiájáról, nem foglalkozik részletesen a magyarság lelki bélyegeivel, s a magyar nemzettest biológiájának sok érdekes és fontos problémájával. Szerző azonban igéri, hogy a „magyar nemzettest biológiája”-ra egy későbbi munkájában visszatér. Várjuk ezt a munkát!

Az első fejezet az embertannak a „Nemzetismeret”-ben és az „Egyetemes rasszanthropológia”-ban való jelentőségét ismerteti.

A második és harmadik fejezetben a magyar fajkutatás eddigi munkásait és munkájuk eredményeit ismerteti. Az első kísérletek a XVII—XVIII. századig nyúlnak vissza, a mai értelemben vett anthropologia azonban Lenhossék Józseffel kezdődik, s első professzora Török Aurél volt, kinek fáradhatatlan munkáját a külföld is elismerte és értékelte.

Az élő magyarság embertani vizsgálatával Jankó János foglalkozott először behatódóbban, amit későbbben szerzőnk folytatott. Sajnos — ebben az irányban még nagyon el vagyunk maradva, aminek nem utolsó helyen az az oka, hogy az embertani tanszék Török halála — immár 26 év óta nincs betöltve, a múzeumi embertani gyűjtés pedig csak a csontemlékek-ből álló tárgyi anyag gyűjtését tartja feladatának.

A következő két fejezetben a magyar típus kérdése körül keletkezett vitákat s a faji embertani vizsgálatok különböző módszereit ismerteti.

A hatodik fejezetben részletesen ismerteti az élő magyarság fontosabb testi bélyegeire vonatkozó megfigyeléseit, különösen a testmagasság, fejalak, színezet adatait.

A hetedik fejezetben az emberiség faji osztályozási kísérleteit mutatja be a három fő rasszkör rövid jellemzésével.

A következő fejezetben részletes ismertetést ad a szerző a magyar nemzettest faji összetételéről, a benne kimutatható különböző euráziai rasszok ismertető jegyeiről s az egyes rasszoknak a magyar nemzettest szempontjából való jelentőségéről. Mindezeket a hiteles vizsgálati adatokon kívül gazdag illusztrációval támasztja alá. Hazai és külföldi szerzők a legújabb időkig ezt hirdették, hogy a magyarság ősi keleti rasszelemei kihaltak s a mai magyarság a középeurópai alpi rasszal azonos. Szerzőnk kimutatja, hogy bár az alpi rassz a mai magyarságban kb. 15 %-ot tesz ki, mégis ennek legnagyobb része a német és egyéb telepítések területére esik s a honfoglalók között alig volt képviselve. Ennél jelentékenyebb a dinári rassz, mely mintegy 20 %-ra becsülhető. Ez már az Árpádok családjában és a pogány magyar sírokban is kimutatható, leginkább azonban a török világban terjedt el. A keletbalti vagy kelet-európai rassz szintén 20 % körül mozog, a honfoglaláskori sírokban azonban gyakori s a magyarság egyik ősi elemének tekinthető, valószínűleg ez képviseli a magyarság ugor elemeit. Az előázsiai vagy taurid rassz 4—5 % lehet. Legelterjedtebb rasszelemünk a turanid rassz, melynek hazai típusát Bartucz előbb kaukázusi-mongoloid, most pedig alföldi rassznak (Homo pannonicus) nevezi s országos gyakoriságát ma is még 25 %-ra becsüli. A honfoglaláskori sírokban 30—35 %-ra is felrug. Ma is fő rasszeleme a kunoknak s a magyar köznemességnek. Tiszta mongoloid típus kevés van, ezek legnagyobb részét avar maradványnak tartja.

Az utolsó fejezetben nagy alaposággal a rasszok, emberfajták évezredek történetével foglalkozik az általa gyűjtött hiteles hazai csontanyag alapján. E fejezetből értjük meg, hogy mi az eredete és jelentősége az egyes euráziai rasszoknak, amelyek a mai magyar nemzettestben szerepelnek és hogy e típusok közül melyek azok, amelyeket a „magyar” jelző legtöbb joggal megillet. Bartucz szerint a magyar nemzettest faji összetétele lényegében ma is ugyanaz, mint 1000 év előtt volt.

Ha vannak is hiányai ennek az úttörő munkának, mégis nagy hiányt pótol s „A magyar ember” megéri, hogy mindennapi problémánk maradjon.

Györffy.

Bálint Sándor: Népművészet. Az egyházi év néprajza. Kisoktató, 310 lap. Budapest 1938. A Szent István-Társulat kiadása.

Bálint Sándor könyve az első darabja egy több kötetre tervezett sorozatnak, amelyben a szerző a magyar vallásos néprajz alapvetését akarja megalkotni. A terv úttörő vállalkozást jelent, mert a vallásos néprajz tudománya külföldön is csak most van kialakulóban, nálunk pedig alig van hozzá módszeres előmunkálat. Bálint elsősorban a katolikus magyar paraszt nép vallásos életének néprajzi vonatkozásait iparkodik ön-élvű rendszerbe foglalni, de azért tekintettel van a másvallásúakra és a nép többi rétegére is. Munkája éppen ezért egyetemes érdeklődésre tarthat számot.

Úttörésről lévén szó, Bálint a jelen kötet első részében mintegy alapvetésül röviden összefoglalja a magyar vallásos néprajz tudományának főbb gondolatait, célkitűzéseit. Komoly részletkutatásokból és gyűjtési gyakorlatból, megfigyelésből leszűrte az elméletet kapunk itt az új tudomány tárgyköréről, feladatairól, módszeréről, a népi vallásosság forrásairól és változó formáiról, a vallásos környezet, a vallásos népközösség szelleméről, alakító hatásáról.

A könyv második részében az egyházi év főbb szakaszaihoz, ezeken belül pedig az egyes ünnepekhez fűződő vallásos népszokások rajzát kapjuk, Úrjövettől Úrjövétig. A tárgyalt anyag legnagyobb részét a karácsonyi és húsvéti ünnepkörben oszlik el, míg a pünkösd-i ünnepkörre a kutatás hiányossága miatt viszonylag kevesebb jut. A karácsonyi ünnepkörből kiemeljük a bellehmezést, a miklósozást, Karácsony bőjtje, a regölést, Szt. János, Vízkereszt és Szt. Balázs tárgyalását. A húsvéti ünnep elsősorban a nagyhét és Húsvét ünnepe érdemel figyelmet. A pünkösd-i ünnep Pünkösd ünnepe és Úrnapja, továbbá Szt. Antal, Szt. Iván és Szt. Anna tárgyalása emelkedik ki. Az egyes fejezetek gazdag részletanyagára itt csak utalhatunk.

A szerző komoly lelkiismeretességgel alkalmazza az összehasonlító néprajzi módszert. A magyar anyagot iparkodik — legáltalában vonásaiban — történeti fejlődése szerint bemutatni, európai keretbe helyezni. Másfelől viszont gondosan ügyel arra, hogy az egyes hagyományok jellegzetesen magyar vonásait kidomborítsa. Hogy ezt megtehesse, igen széleskörű forrásanyagra kellett támaszkodnia. Híven felhasználja a legrégibb időkől kezdve a rendelkezésre álló magyar művelődéstörténeti, történeti és irodalmi forrásokat; úgy szólván elsőnek merül az újabbban erősen föllendült egyháztörténeti, liturgiátörténeti

és művészettörténeti kutatások eredményeiből. A régi és az újabb épületes irodalom, a népi és a népies ponyvairodalom eddig kevésbé méltányolt termékeiből pedig megépítve értékes anyagot hoz fel színre. Könyvének kötött terjedelme miatt azonban csak csekély hányadát tudja közölni az így összegyűjtött anyagnak: sok esetben még a viszonylagos teljességéről is le kellett mondania, hogy át ne lépje a megszabott kereteket. Máskor viszont a rendelkezésre álló anyag töredékessége, az eddigi részletkutató és gyűjtés hiányossága (pl. az egyes szentek, főként a magyar szentek népi tisztelete terén) szabott határt szerzőnk törekvéseinek. Éppen ezért nem mulasztja el egy esetben sem, hogy fel ne hívja az olvasó figyelmét a még feldolgozatlan területekre, megoldatlan kérdésekre, az eddigi kutatás és az eddigi szemléletmód hibáira és hiányosságaira. A vallásos néprajz új, ön-élvű módszere és szemléletmódja ugyanis sok minden más színben tüntet fel, mint ahogy eddig láttuk: elsősorban a lelket, a szokást hordozó egyént és közösséget keresi a jelenségek mögött, hogy azt megismerve magukat a jelenségeket is fokéletebben tudja értelmezni.

A kötet nagy kelendőssége, melyben a szerző színes és eredeti írásmódjának, a jól kiválasztott prózai és verses szemelvényeknek is nagy részük van, arra vall, hogy a munka részletei érzett hiányt pótol. Hasonló szellemű folytatására, a részletek felkutatására tehát igen nagy szükség van.

Karsai Géza (Pannonhalma).

Ernyey József — Karsai Géza: Német népi színjátékok. (Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten.) Budapest, 1938. II. kötet, 1—2. rész, 901 l. XXV tábla. A Nemzeti Múzeum kiadása.

Habent sua fata libelli — e mű története még a század elejére nyúl vissza, amikor Ernyey József, tudományszakunk régi, kiváló mestere a felvidéki német népszínjátékokat összegyűjtötte. Feldolgozásukra azonban nem maradt ideje, ezért 1930-ban Karsai Gézával, a pannonthalmi bencés főiskola tanárával társult. „Közös munkájuk eredményeként 1932-ben az I. kötet meg is jelent. (ismertetése Pukánszky Béla tollából Ethn. 1933:85) és megkezdődött a szövegek feldolgozása.” A feldolgozásban részt vett Schmidt Lipót (Bécs) és Horák Károly (Kufstein-Bécs) is, Ernyey pedig jegyzeteit bocsátotta rendelkezésre. Az ő közreműködésükkel fogott Karsai a nehéz munkához, amely nyolc évig tartott. Az eredmény elsősorban az ő érdeme. A mű az érdekelt német tudományra való tekintettel németül jelent meg.

Az *Alapvetés* elején Karsai kitűnő értesültséggel jellemzi a vonatkozó kutatás történetét, eredményeit, jelen helyzetét. Utána a felvidéki bányavárosokat mutatja be. E városok (Körmöc, Selmec, Besztercebánya, Újbánya, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya) és a környező falvak különleges földrajzi védettségüknél, sajátos szokásaiknál, jogi kiváltságaiknál fogva ősi német kultúrájuknak sok jellegzetességét megőrizték, bár a környező magyar és tót népiség hatása alól természetesen nem tudták magukat kivonni. Királyainknak mindegyik különös gondjuk volt e városok nyugodt, biztos fejlődésére. Ma a német hagyomány érvényessége csak a *körmöc-németprónai nyelvszigetre* terjed ki. A következőkben érdekes jellemzést olvassunk a városok belső életéről, szigorú társadalmi tagozódásáról, céheiről, bányajogáról. Magya barát megnyilatkozásairól már igen korán van bizonyosságunk. A XVI. századtól kezdve általános a cseregyerek-rendszer. Ezen a réven, továbbá keresztelőre és menyegzőre való kölcsönös meghívásokkal a magyar nemesség és az előkelő német polgárság között meghitt kapcsolat fejlődött ki. A német lakosság csökkenésének azonban elsősorban mégsem a németektől mostanában annyit hanyagoltak el magyarosítás a főoka, hanem a régi pestisjárványok, amelyek természetesen leginkább a szorosabban élő városi lakosságot tizedelték (helyükbe tólok szivárogtak), azonkívül a reformáció lutheri iránya, amely a túlságba olvadást könnyítette meg, végül a túlzott endogámia, amely a német népállomány egészségének sokat ártott.

A népkultúráról szóló fejezet a vallásos élet bemutatásával, történelmi rajzával kezdődik. Ebből csak egyet emelünk ki: a vallásos közösségeket (confraternitas), amelyeknek egyebek között a színjátékok előadásában is nevezetes részük volt. A bányavárosok javaik kicserélésével szoros kapcsolatba jutottak a birodalmi német városokkal, ahonnan népkönyveket, ponyvairatokat, színjátékokat hoztak magukkal és honosítottak meg idehaza. Érdekes, hogy a német népszínhátékokból körmöciek közvetítésével Bukovinába, Erdélybe is jutott.

Újabb fejezet szól a népszínháték külső történetéről. Bevezetésül a régi hazai színjátszás történetét olvassuk, amelyet Szerző a legújabbban fölmerült adatokkal, saját kutatásával is bővségesen kiegészít.

A IV. fejezet mélyreható jellemzését adja a népi színjátszás szociológiájának, főleg természetesen a bányavárosok színjátszó közösségeinek. A *Sternspielbruderschaft* tagjai evangélikus polgárfiákból kerültek ki. Nők nem szerepelhettek benne.

Ez a hagyomány még középkori előírásokban gyökerezik. Ennél sokkal nevezetesebb a *Spielgemeinschaft der Bergknappen und Köhler* Körmöc vidékén, amely a XVII. századtól virágzik. E legényközösségek, legénybíróóságok szinte kultikus kötelességet teljesítettek, amikor játékaik jórészevel az ünnepek liturgikus hangsúlyozását szolgálták. A játékokban az egész férfifiatalság részt vett, nők itt sem szerepelhettek. Jelmez- és kellékszertük szegényes, rendszeren a polgároktól kölcsönöztek. A játék színhelye kezdetben a templom, később főlválta az iskola, piactér, városközi ülésterem, mező, udvar, kapubejárat stb. A játék délután zajlott le. A lakosság mindig élénk érdeklődést tanúsított iránta. A magisztrátus is megjelent. Általában az előkelők közül került ki a fizető közönség, akiket herold hívott meg az előadásra. Az előadást a *Spilleiter* irányította, ahol az improvizációnak is tér nyílt. A szünetekben *Paprikajancsi* szórakoztatta a közönséget mókáival, vaskos igazmondásával. Érdekes méltatást olvassunk még az előadás módjáról, nyelvéről, zenéjéről is.

A játékok között első helyen állanak az *Umzugspiele*, mint a betlehemezés, csillagjáték, paradicsomjáték, szálláskeresés, Góliát-játék és még egyéb téli és nyári játékok. Már régebben kiveszték a Miklós-játék, farsangi játékok, passiójáték. A második csoportba tartoznak a *Stubenspiele*, főképpen az iskoladramák, továbbá népkönyvekből merített játékok, a *Jedermann*, a *Dorottya-játék* stb. A harmadik csoportot a *színpadi játékok*, főképpen a *Hans Sachs*-darabok alkották. Allandó színpad ugyan nem volt, mégis népszerűvé váltak.

Szerző igen tanulságosan fejtegeti a színjátékok különböző rétegeit: a középkori misztérium, a renaissance sznjátszás, *Meistersinger*-dráma és *Li-bhabertheater*, barokk iskoladráma és német népkönyv hatását. A szellemtörténeti háttér, a kultúr-folyamatok plasztikus rajza méginkább kiemeli és magyarázza a népszínhátékon keresztül egy népcsoport történeti és szellemi sorsát.

A következő rész a *Feldolgozás*, a munkának terjedelmesebb része. Itt következik az egyes játéktípusok részletes jellemzése, amelyekben Szerzőnk széleskörű irodalomtörténeti és filológiai, drámatörténeti és néprajzi tájékozottságáról egyaránt alapos tanúságot tesz. Jólesik kiemelni a magyar vonatkozások értékelését, amelyről a német tudomány mostanában oly szívesen feledkezik meg. Ezzel kapcsolatban reméljük, hogy a magyar népszínházás történetének és néprajzának már annyira esedékes földolgozásával is Karsai fog bennünket megajándékozni.

A munka eredeti anyagával és úttörő eredményeivel, tárgyilagosságával, könnyedségében is komoly stílusával bizonyára külföldön is osztatlan elismerésre fog találni, mint a magyar tudomány főlényes elfogulatlanságának, komoly kitarításának, munkaszeretetének, európai színvonalának bizonyága. Bár egyéb hazai népcsoportokról és problémákról is lennének ilyen földolgozásaink, hiszen a magyar tudomány középeurópai hivatását, vezérszerepét megőrizni mindenekelőtt való kötelességünk.

Bálint Sándor.

Wikman, K. Rob. V.: *Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums. Sonderabdruck der Acta Academiae Aboensis. Abo. 1937 395 l. 8°.*

Az igen nagy tudományos felkészültséggel összeállított munka tárgya a fiatal-ság társas élete szerelemre és házasságra irányuló formáinak kutatása. Közelebbről: olyan szokásokra vonatkozik, melyek a fiatalság, mint szociális csoport körében egy faluközösségen belül, házasságkötés előtt a különböző nemek között megnyilvánulnak.

A kutatás módszertani megindokolása abban a tényben keresendő, hogy a szokások, mint szociális hagyományok kezelendők.

A szerző feladatát nemcsak elmult kulturális tények rekonstrukálásában látja, hanem a fennálló viszonyok irányító, ható tényezőinek vizsgálataiban is.

Kutatásainak első korhatárát a konfirmációnál állapítja meg, mely a gyermek-kort lezárja, bár tekintetbe veszi a katonaszkadást is.

Miután a legényegyesületek a házasság előtti szokásokkal összefüggenek, előbb ezek tipikus formáit és funkcióit vizsgálja. Csak ezután tér át a „Kiltgang”-nak nevezett esti legénylátogatásoknak igen részletes és pontos leírására a sikertelenségen át a látogatások sikeres eredményről való megbizonyosodásig és eljegyzésig.

A szokás alapos ismertetése után a szokásszerű környezet — melyből mind a szokások kinőnek és melynek keretén belül lejátsszódik — kifejtésére kerül sor.

Igen tanulságos fejezet a szokás formáinak és elterjedésének Európára kiterjedő vizsgálata. Helyet kap itt a magyar anyag is. A szerző az ezirányú magyar szokásokat a germán elterjedési terület-höz csatolja. Mi ezt a megállapítást túl korainak véljük.

A szokásnak az emberi természetben gyökerező ősi voltát maga a szerző fejt

ki a későbbiek során s miután nálunk még ma is él a „Kiltgang” ősi formája az ágyban való közös fekvés alakjában is — melyre szerző munkájában a fő súlyt helyezte — mindenesetre meggondolandó, hogy pusztán átvétel-e ez nálunk, vagy éppen ősi, közös emberi gyökérről visszavezethető, különböző vidékeken azonos formában megnyilvánuló hagyomány.

A vidékkel, tájjal kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy a szerző a szokást gazdaságilag a „Sennwirtschaft”-tal köti össze. Gazdálkodási forma, melynek gyakorlásakor a lányok időnkint a szülőktől távol aludtak. *Schier* a szokást a „Gadenwirtschaft”-tal kapcsolja össze. Eddigi magyar adataim szerint úgy látszik, hogy bizonyos formák kifejlődését elősegítheti bizonyos lakásforma, pl. a tisztaszoba, ahol a lány külön alszik, de ennek meg nem létele nem akadályozza a szokás gyakorlását.

A nagyszerűen felépített munkát, a rendszeresen felsorakoztatott anyagot a szerző végül történelmi és ethno-szociológiai keretbe állítja.

Fél Edit.

Lück, Kurt: *Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur. Forschungen zur deutsch-polnischen Nachbarschaft im ostmitteleuropäischen Raum. Ostdeutsche Forschungen Band 7. Posen 1938. 518 l. 8°.* Számos szövegközi képpel.

Különböző kultúrájú népek pusztán egymás mellett való lakása, szomszédsága maga is elegendő ahhoz, hogy a szomszédos népek véleményét alkossanak egymásról s ezt a véleményüket szólások, stb. alakjában terjesszék. Méginkább elmondható ez azokról a szomszédos népekről, melyek akarva-nemakarva érintkeznek egymással. Így az idegen nemzetiségű telepésekről, akiket mintegy beleültettek valamely idegen nép testébe, amelybe nekik gyökeretni kell gyökeret verni.

Magyarországon is — bár a magyarság a közé telepített némettel, tóttal szemben sohasem viseltetett ellenséges indulatokkal, sőt mindig megértéssel, — mégis mennyi közmondás, mennyi szólás, példa, apró elbeszélés, stb. forog fenn, mely a szomszédnak a magyarától elütő testi-lelki sajátosságait emlegeti.

Kurt Lück hatalmas anyagot felölő könyve a lengyel népnek a Lengyelországba telepített németsegről alkotott felfogását dolgozza fel. Ugy mutatja be a németet, ahogy azt a lengyel nép látja. A nép alatt az egész nemzetet értjük: a népi hagyományt és irodalmi rögzített szöveget egyaránt. Éppen ebben van a szerző igen

nagy munkateljesítménye, hogy ugyanis az alsó népi körök szájhagyományát és a felső körök irodalmi termékeit egymás mellé állítja. A kép, amit így kapunk a németsegről, bizony nem nagyon hízelgő, annál kevésbé, mert a szerző nem tartózkodott a vaskos kifejezések visszaadásától sem. Ezen azonban nem kell csodálkoznunk, hiszen a két nép: a lengyel és német igen sok esetben ellenséggént áll egymással szemben. Ezt az ellenségeskedést Lück szerint a lengyel irodalom irányította, szította azáltal, hogy a történelmi igazságot mellőzte. Hozzájárult nagyban a más vallásfelekezeti: a katolikus lengyel az ördögöt látta Lutherben és vele együtt a luteránus németekben.

Nincs helyünk itt arra, hogy részletezzük a könyv jelességeit, melyek számunkra főképp a munka első, a néphagyományt feldolgozó részében vannak. Fel kell azonban hívni a könyvre mindazok figyelmét, akik különböző kultúrájú népek életét bármilyen szempontból is tanulmányozzák Kurt Lück ezen úttörő könyve, melytől az „úttörés” hibái távol állnak, nemcsak hogy tanulságul szolgál, hanem ösztönzően, buzdítóan is hat reánk magyarokra is, akiknek bizonyára szintén van a németről „mythosunk”, ha nem is olyan sokoldalú és beszédes, mint a lengyelnek.

Fél Edit.

Dr. N. Bartha Károly: Husvétii rigmusok. Debrecen 1938. 14 oldal szöveg, 92 husvétii vers.

Az elismerő szavak közül — amelyek erre a könyvre mondanunk kell — a legelsővel a címlapon található következő mondatot méltassuk: „A közölt népi szövegeket szerző vezetésével a debreceni református kollégium tanítónövendékei gyűjtötték”. Ez azt jelenti, hogy Bartha Károly a vezetése alatt levő s a nép nevelésére készülő tanítóifjúsággal meg tudta értetni, hogy a nép valóságos kincseshányája nemzeti kultúrájainknak. Folklore kutató munkájával a nép közé vezeti az ifjúságot, közelebb hozza egymáshoz azt a két társadalmi réteget, melynek az életben együtt kell majd dolgoznia: a néptanítót és a népet. Mindenfajta i-kolánk tanárainak ezt kellene tenni, így tennék nemzetibbá a magyar kultúrát.

Maga a könyv tartalmilag két részre oszlik. Az első rész Bartha Károly tanulmánya a hagyományos népi köszöntők, verselés-k, mondókákról általában, közelebbről pedig ismerteti az ebben a gyűjteményben található, főleg a tiszántúli magyarság köréből összeszedett husvétii rigmusokat. Ezek a rigmusok részben ünnepi köszöntők — a feltámadást hirdetik —

részben locsoló versek. Ez a két, erősen eltérő tartalom a legtöbbször ugyanazon versben fordul elő. A vers mondás rendesen adománygyűjtéssel van egybekapcsolva. Ez régi néphagyomány. A rigmusokban tréfás színben tárja elő a köszöntő saját nehéz sorsát, így igyekszik adakozásra bírni a hallgatót. Tarka helyi ünnepi szokások elevenednek meg előttünk: a kislányok kikérése, megöntözése, a páros piros, himes, írott tojások adása, gyűjtése; megismerjük a husvétii locsoló készségét, a bodzafából készült vizipucskát is. A néplélek mélyén rejtőzködő pogány babonák, varázsló szavak és a keresztyén husvét tiszta áhitata békésen megférnek ezekben a versekben egymással.

A könyv második része mintegy 50 külön-özö községből összeszedett 92 ünnepi-locsoló verset mutat be. Gondos gyűjtés eredménye ez, mindegyik mellett fel van tüntetve, hogy melyik faluból való. A variánsokra is kiterjed a gyűjtők figyelme,

Beczkóyné Révész Ágnes.

Ludvig Klaster, Jeanette Héndrich und Marie Wollmann: Siebenbürgisch-Sächsische Nadelarbeiten. Hermannstadt 1937. Krafft & Drotleif. 18 lap, 4 színes tábla, 26 oldalon 129 ábra.

A szerzők célja, hogy füzet-sorozat kiadásával az erdélyi századok népművészetének a fonalas munkái közül felelevenítsék, megtartsák, megörökítsék a még fellelhető romlatlan, a divat muló hatásaitól mentes darabjait. Ebben az igen szép papiroson, nagy műgonddal nyomott füzetben az „írott” (det Geschriwen) vagyis szabad, kötetlen vonalú minták kidolgozási módjaival foglalkoznak. A bevezető sorok utalnak a régi népi munkákat minden-kelőtt jellemző anyag- és célszerűség elvé: ek döntő szerepére, majd rátérnek a városi ízlés, divat, divatlap romboló hatására. Hangsúlyozzák, hogy ez a hatás a régi szálánvarrottassáikat mind elrontotta, de hatott a szabad vonalrajzú munkáikra is, ahol az anyagszerűtlenséget, formai degenerálódást különösen a 70–80-as évek vásári bódéinak mintái idézték elő. Az átvétel minden kritika nélkül indult meg és a szerzők törekvése most odairányul, hogy ezt az áramlatot a régi munkák felelevenítésével meggátolja és a népi ízlés fejlődését befolyásolja.

A himzésekben talált öltéseket két nagy csoportra osztják: egyikben hét vonalkivarrásra, másikban három felületkitöltésre alkalmazott öltést ismertetnek. Az öltések kettő-három kivételével a legismertebbek, leghétköznapibbak, sőt egyesek nem is jellegzetesen népi technikák.

(Gyöngy felvarrás.) Éppen ezért felesleges volt oly nagy súlyt vetniök részletes ismertetésükre. Az öltést ismertető részt követi a 129 ábrából álló képanyag, ami sajnos már csak azt bizonyítja világosan, hogy a szerzők kitűzött céljuknak megfelelő népi értékeket már csak gyéren találtak. Csupán a Beszterce-vidéki néhány ág- és asztalterítő diszen érezhető a kompozícióban bizonyos népi erő, anyagszerűség az összeállításukon, kidolgozásukon és látható néhány egészen lestilizált egyes motívum egy ugyanazon a darabon Feltehető, hogy a legeredetibb, legjellegzetesebb munkákat közölték a szerzők és éppen ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy e vidék munkái népművészeti szempontból messze elmaradnak az ugyancsak láncöltéssel dolgozó — velük földrajzilag határos — magyar székely párnacsujjai megett. A csomó- és rózsaoöltés alkalmazási módjára mellékelt ábrák motívumai kompozíciói bizonyítéka annak, hogy mintalapakról átvett díszekkel és nem népi eredetű munkával állunk szembe. Ugyancsak ez mondható el a közölt gyöngyből kivart koszorucskákkal és máslicskákkal díszített hajszalagokról, és a naturalisztikus

virágokból fűzött koszorúkkal díszített ol-tárterítők mindegyikéről. A besztercei láncöltéses terítők mellett a legtöbb népi jelleget a közölt fehér vászon férfiingeken és bőrmeléseken találhatjuk fel.

Különösen szerencsétlenül választották meg a szerzők a színes táblák ábráit, melyek közül a II. egyenesen az ízléstelenség határát sorolja.

Nem akarunk a füzettel értékén felül sokat foglalkozni, de van egy megjegyzésünk, amit a tartalmi ismertetésen kívül még ide kell iktatnunk. A szász telepek Erdélyben nem alkotnak egységes foltot. Más a környezete a beszterce-naszódiaknak, mint a szebenieknek; tehát kell hogy más legyen díszítőművészetük fejlődésmenete is; de mindkettőtől eltér és természetesen más hatásokat érez meg a székelység közé beékelődött legkeletibb szász sarok. Miért nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel a szerzők? Az átvétel, kölcsönhatás — még ha az a magyar, székely, vagy oláh-tól történik is — nem von le az értékekből, ha azt a nép saját képére átalakítja, tehát ha az átvétel nem szolgál módra történik.

U. dr. Kerékgyártó Adrienne.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1938 évi június hó 22-én tartott I. évi rendes közgyűlése.

I.

Gróf Zichy István elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Néprajzi Társaság ma tartja ötvenedik közgyűlését és ezzel Társaságunk jubileumi éve veszi kezdetét. Ha eddig is rajta voltunk, hogy szerény kereteink között híven szolgáljuk a magyar néprajz ügyét, úgy ettől az ünnepi alkalomtól még különösen buzdító hatást kell elvárnunk, ennek tiszteletére még különösen össze kell szednünk minden erőnket, hogy Társaságunk hívatásának megfelelhessünk. E tekintetben talán biztató jelnek tekinthetjük azt, hogy gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, Társaságunk régi választmányi tagja, egyik utóbbi parlamenti beszédében olyan meleg érdeklődést mutatott a magyarság néprajzának kérdései iránt. Közgyűlésünk alkalmával szabadjon ezért az érdeklődésért, amellyel ő excellenciája újabb tanúságát adta annak, hogy ő mennyire elismeri ennek a tudomány-nak nemzeti fontosságát, köszönetünknek kifejezést adunk. Végtelenül örven-

detes és biztató jelenség számunkra, hogy az illetékes miniszteri székéből hangzottak el azok a szavak, amelyek pusztuló népi hagyományaink és népi emlékeink megmentését a nemzet fontos feladatainak sorában említette. Ebből a megnyilatkozásból talán reményt nyerhetünk arra nézve is, hogy egyrészt a Néprajzi Társaság, másrészt a Néprajzi Múzeum is támogatást fog kaphatni feladatainak teljesítéséhez.

Igen szerencsésnek tartom azt, hogy a Néprajzi Társaság tagjai érdeklődéssel kísérik az olyan terveket is, amelyek szorosan véve a Néprajzi Múzeum körébe tartoznak, mint a néprajzi tárgyi emlékek gyűjtését és a már rég tervezett, kénytelenül újra s újra elejtett szabadtéri múzeum tervét. Ennek megvalósítása — szabadjon itt közben a múzeumigazgató álláspontjából szólnom — csakis a múzeum feladata lehet. Egy szabadtéri múzeum ép úgy a néprajz tárgyi emlékeinek gyűjteménye lenne, mint a magyar néprajzi gyűjtemény. Egyes alkatrészeit a múzeum mai anyagából kellene átvennie, mint pl. a székelykapukat és más épületelemeket. Így ennek a kétféle gyűjteménynek két kézben való szétválasztása egy csomó jogosan támadó ellentétnek lenne forrásává.

A Magyar Néprajzi Társaság feladatai a tudományos kutatás területén fekszenek. Itt még nagyon sok tennivaló van, még csak a legelején állunk ennek a munkának és ezen a téren várhatunk még sokat a magyar néprajz régi bevált munkásaitól, valamint különösen az ifjú nemzedéktől, amely friss szemmel, új erővel új szempontokat fog belehozni a munkába.

Vannak olyan határkérdéseink, amelyek hol kétféle tudományos kutatás területét érintik, hol pedig csak lazán kapcsolódnak valamely tudomány köréhez. Ilyen például a magyaros viselet kérdése is.

A magyar népviselet, valamint a régi magyar viselet története is a tudományos kutatás körébe tartozik. A kettő között természetesen igen sok kapcsolatot is találunk, de azért a kettő mégsem azonosítható. A magyaros viselet felélesztésére irányuló mozgalom is kétféle irányú lehet. Az egyik a népviselet felélesztésére, illetőleg ébrentartására törekszik, a másik az égi úri viseletet akarná újra — modernizált formában — feltámasztani. Ez már alig tekinthető tudományos problémának, de az előbbi nagyon közelről érinti és érdekli a néprajzi tudományt és ezen a téren szigorú ellenőrzést kell majd gyakorolnia a Néprajzi Társaságnak, hogy a hamisításokat lehetőleg elkerülhessük. Itt azonban mindjárt rá kell mutatnunk az érem másik felére is. T. i. az élő népviselet folyton fejlődik és természetesen változik, mint minden, ami él. Ezt nem szabad elfelejtenünk és nem mehetünk soha odáig, hogy a népviseletet megváltoztathatatlan, kikristályosodott örök formának tartsuk, mert az eselben akkor sem élne már, ha azt tovább hordanánk.

Ezzel a Magyar Néprajzi Társaság L. évi rendes közgyűlését megnyitom.

II.

Dr. Bartucz Lajos ügyvezető alelnök főtitkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Örömmel jelentem, hogy az a javulási folyamat, amelyről legutóbbi közgyűlésünk alkalmával beszámolni szerencsém volt, tovább tartott az 1937-ik év folyamán is s bár Társaságunk anyagi helyzete nincsen még minden oldalról biztosítva, a két utolsó év tapasztalata után mégis azt mondhatjuk, hogy az út, amelyre léptünk, helyes s ha kitartással folytatjuk, el fog bennünket hamarosan vezetni Társaságunk teljes anyagi egyensúlyának és függetlenségének biztosításához.

Ez a javulási folyamat elsősorban tagjaink számának és fizetési készségének fokozatos növekedésében nyilvánult meg, amint arról a következő számok tanúskodnak. Tagjaink száma volt 1933-ban = 351; 1934-ben = 382; 1935-ben = 507; 1936-ban = 573; 1937-ben = 593; 1938-ban = 678. A tagdíj fizetésekből befolyt összeg: 1933-ban = 1325 P.; 1934-ben = 1086 P.; 1935-ben = 808 P.; 1936-ban = 1586 P.; 1937-ben = 2619 P.; 1938-ban legalább 3300 P.

1933 óta tehát a tagok száma megkétszereződött, a tagdíjvédelem pedig megháromszorozódott.

Ezt a nagyarányú javulást annak köszönhetjük, hogy egyfelől évek óta nem fizető tagjainkat fokozatosan kizártuk és másfelől helyükbe olyanokat választottunk, akik tagdíjkötelezettségeiknek pontosan eleget tesznek.

Sajnos, tagjainknak 35 %-a még mindig nem méltányolja kellően Társaságunk hazafias tudományos törekvéseit. Ezért amennyiben legközelebbi fizetési felszólításainknak sem lesz kellő eredménye, hamarosan sor fog kerülni eme tagjainknak törlésére s a hátralékoknak törvényes úton való behajtására, mert azt az egyesületeket ellenőrző belügyminiszteri hatóságok is mindinkább sugalmazzák.

Tagdíjfizetési kötelezettségeiket teljesítő tagjaink mellett hálás köszönettel emlékszem meg a Magyar Tudományos Akadémiáról egyfelől azért, hogy természet üléseinkre ingyen rendelkezésünkre bocsájtotta, másfelől azért, hogy folyóiratunkat a múlt évben 1000 P-ös anyagi támogatásban részesítette. Bizunk benne, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ez évben sem fogja megvonni tőlünk támogatását.

Köszönetünket tolmácsolom a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter Urnak is azért, hogy államsegéllyel és állami előfizetésekkel tudományos törekvéseinket előmozdítani kegyeskedett. Köszönetünket fejezem ki végül azért a — bár nem nagy számú és összegű, de annál lelkesebb — anyagi támogatásért is, amelyben néhány tagtársunk buzgólkodása folytán magánosok és vállalatok részéről részesültünk.

Nem mellőzhetem, hogy támogatóink során meg ne emlékezzem Társaságunk tisztviselői karáról, amely a nehéz gazdasági helyzet dacára is minden munkát ingyen végzett s amint a múlt évben, úgy most is 1120 P-t kitevő egész évi tiszteletdíját Társaságunknak adományozta. Azt hiszem illendő, hogy tisztviselő és szerkesztő társaimnak önzetlen munkájáért a Magyar Néprajzi Társaság leghálásabb köszönetét fejezzem ki.

Ezek a különböző oldalról jövő támogatások tették lehetővé, hogy Társaságunk folyóiratának: az Ethnographia-Népeletnek 1937-es évfolyama 500 oldal, 1938-as I—II. füzeté pedig 248 oldal terjedelemben és bőven illusztrálva megjelenhetett.

Társaságunk propagandája szempontjából nem kisebb jelentőségű, hogy gróf Zichy István főigazgató Ur megértő támogatása folytán külön folyóirat alakjában továbbra is sikerült megjelentetnünk a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Tára) Értesítőjét s annak 506 oldalt kitevő gazdagon illusztrált 1937-es évfolyamát is tagjaink rendelkezésére bocsájthattuk. Ily módon tagjaink a 8 P. tagdíj fejében összesen 1000 oldal terjedelmű illusztrált folyóirathoz jutottak. Ez tette lehetővé, hogy tagjainkat egyfelől a néprajz igen különböző kérdéseiről tájékoztattuk s másfelől, hogy az Értesítőben egyes tárgykörök terjedelmesebb feldolgozását és publikálását is megvalósíthattuk. Ilyen volt többek között Kovács László értékes tanulmánya a magyar ekékről és Szabó Kálmán nagyszerű összefoglalása a Kecskeméti Múzeum halászi gyűjteményéről. Hogy mindez úgy Társaságunk propagandája, mint a magyar néprajzi kutatások előmozdítása szempontjából milyen nagy jelentőségű, nem szorul további bizonyításra, s azt hiszem, mindnyájunk egyhangú véleményét fejezem ki, amikor gróf Zichy István öméltóságának a

magyar néprajzi kutatások ügyének e téren való hathatós felkarolásáért leg-hálásabb köszönetünket tolmácsolom.

Ami Társaságunknak a nyilvános felolvasó ülések tekintetében kifejtett működését illeti, legutolsó közgyűlésünk óta, a mai is beleszámítva 7 felolvasó ülést tartottunk az alábbi tárgysorozattal:

1. 1937. október 27.: Luby Margit: Adatok a magyar pásztor lelkiségéhez. Tagán Galimdsán dr.: Gyűjtőutam Anatóliában (vetítéssel).

2. 1937. november 24.: Szabó Kálmán dr.: Az alföldi pásztorok viselete (vetítéssel).

3. 1937. december 29.: Bartók Béla: Adanavidéki török népzene (vetítéssel és zenei bemutatásokkal).

4. 1938. január 26.: Prof. Dr. Leo Frobenius: Über Methode der Kulturwissenschaft und Mythenforschung (vetítéssel).

5. 1938. február 23.: Gunda Béla dr.: A magyar lovasélet ősisége. Szendrey Ákos dr.: A népi társas érintkezés formái.

6. 1938. március 30.: Nemeskéri János: Embertani vizsgálataim Hajdú megyében (vetítéssel). Volly István: Népballada-játékok (zenei bemutatásokkal).

7. 1938. június 22.: Szabó Kálmán dr.: Az Alföld régi malmái (vetítéssel).

Társaságunk — amikor azt tehetette és célravezetőnek találta — az elmúlt évben is intenzíven belekapcsolódott a magyar néprajz ügyét érintő különböző társadalmi megmozdulásokba s úgy folyóiratának hasábjain, mint különböző értekezleteken több alkalommal és több kérdésben hallatta képviselői által irányító tanácsát és jóindulatú kritikáját. Többször arról kellett azonban meggyőződnünk, hogy tanácsainkat figyelembe nem vették s némely mozgalmak az igazi népi jelleg megőrzése helyett annak megmásítását, sőt néha pusztítását eredményezték. Ezért a jövőben kívánatosnak tartanám, hogy egyfelől erőteljesebb kritikánkat gyakrabban hallassuk és másfelől csak olyan társadalmi megmozdulásokkal keressünk érintkezést, amelyeknek a magyar néprajzi, nemzetismereti kutatások szempontjából komolyabb jelentőségük van. Teljesen gyakorlati vonatkozású társadalmi mozgalmakban való aktív bekapcsolódás véleményem szerint elsőkélyesen tudományos működésünket s elterítene bennünket az alapszabályokban lefektetett hivatásunktól, a magyar nemzetismeret tudományos művelésétől s propagálásától.

Fájdalommal emlékezünk meg veszteségeinkről. Az év folyamán elhunytak:

1. Johannes Bolte, külföldi tiszteleti tagunk,

2. Munkácsi Bernát, belföldi tiszteleti tagunk,

3. Tolnai Vilmos dr. egyetemi tanár és

4. Szalay József dr. nyug. rendőrkerületi főkapitány, választmányi tagjaink.

5. Pilisy Elemér és

6. Jalsoviczky Sándor, rendes, illetve alapító tagok.

Emléküket kegyelettel őrizzük.

Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján 680. Ebből védnök 1, tiszteleti tag 10, alapító tag 117, évdíjas tag 552. Tényleges taggyarapodásunk a múlt közgyűlés óta 84.

Vessünk most egy pillantást a jövőbe.

Társaságunk most kezdődő éve jubileumi év lesz. 1889 okt. 27.-én tartotta Társaságunk alakuló közgyűlését s javasolom, hogy 1939-ben a rendes évi közgyűlésen kívül október 26-án

diszkozyűlést tartunk, amelyen megfelelő formában Társaságunk 50 éves fennállását ünnepeljük. A diszkozyűlés programját idejében összefogjuk állítani.

Ez a közgyűlés azonban akkor lesz csak igazán diszkozyűlés, ha az Társaságunk teljes anyagi és szellemi fellendülését fogja jelenteni. Ennek pedig

alapfeltétele, hogy tagjaink és előfizetőink számát legalább ezerig felvigyük. Ma 679 tagunk, 44 magán és 63 állami előfizetők van, ami összesen 786 tagdíjat jelent. Bizom benne, hogy tagtársaink és az illetékes hatóságok, de legfőképpen a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Ur támogatásával — aki költségvetési beszédének tanúsága szerint, nemzetnevelési programjának alapjává a magyar nemzetismereti tudományokat óhajtja tenni — tervünket el is fogjuk érni. Adja Isten, hogy úgy legyen!

Kérem harmadik főtitkári és ügyvezető alelnöki jelentésem szives tudomásul vételét.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1938. évi június hó 22-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott L. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: gróf Zichy István dr. elnök, Bartucz Lajos dr. ügyvezető alelnök, Tagán Galimdsán dr. pénztárnok, Báthly Zsigmond dr., Borzsák István dr., Dajaszászy F. Józsefné, Ferenc Kornélia, Garay Akos, Gergely Pál dr., Gombás Kálmán, Gunda Béla dr., Heller Bernát dr., Herkelu Károly, Karsai Géza dr., Kemény György dr., Krompecher Bertalan dr., Le Jova Ferenc, Luby Margit, Márkus Mihály, Medgyasszay István, Nagy Zoltán, Nagy Lajos, Nemeskéri János, Palotay Gertrud, Papp László dr., Relkovic Davorka, Seemayer Vilmos, Sojmosy Sándor dr., Szeness Magda, Tagán Galimdsán dr., dr. Ujvári Béláné, Vargha Bálint dr. tiszteleti-, alapító-, választmányi illetve évdíjas rendes tagok. (Továbbá meghívott vendégek nagy számmal.)

Tárgysorozat:

1. gróf Zichy István elnöki megnyitójában ismerteti a hazai néprajzi kutatások nagy fontosságát, sokoldalú jelentőségét, sürgeti pusztuló tárgyi és szellemi népi kincseink sürgős gyűjtését és egy szabadtéri múzeumnak a Néprajzi Múzeummal kapcsolatban való felállítását. — Ezután üdvözli a megjelenteket, köztük dr. Kiss Endrét Kecskemét város új főispánját, Társaságunk lelkes pártfogóját, majd megállapítja, hogy az alapszabályszerűen összehívott közgyűlés — hűsznál több tag lévén jelen — határozatképes, közgyűlést megnyitja, a jegyzőkönyv írására dr. Gunda Béla, a hitelesítésére pedig dr. Lajtha László és dr. Szabó Kálmán választmányi tagokat kéri fel.

2. Szabó Kálmán dr.: „Az Alföld régi malmai” címmel tart vetített képekkel kísért előadást, melyet a közönség általános tetszéssel fogad.

3. Bartucz Lajos dr. főtitkári és ügyvezető alelnöki jelentését a közgyűlés köszönettel tudomásul veszi.

4—6. Bartucz Lajos dr. ügyvezető alelnök bemutatja: a) az 1937. év bevételeire és kiadásaira, b) az 1937. december 31-iki vagyoniállapotra és c) az 1938. évi költség-előirányzatra vonatkozó, a választmány által már előzőleg letárgyalt jelentéseit. Czako István számvizsgáló bemutatja a számvizsgáló bizottság jelentését az 1937.-ik évi pénztári ügyvitel megvizsgálásáról. A pénztáros jelentéseit a számvizsgáló bizottság jelentése, a költségelőirányzatot a főtitkár felvilágosítása alapján a közgyűlés egyhangúlag elfogadja és úgy a pénztárosnak, mint a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetét szavaz; számvizsgálókul pedig az 1938. évre, egyhangú felkiáltással, újból Borzsák Istvánt és Czako Istvánt választja.

7. Elnök bemutatja a jelen közgyűlés alkalmával alapszabályszerűen kilépő, de újra választható fővárosi és vidéki választmányi tagok névsorát, valamint a választmány javaslatát a választmányi tagsági helyeknek az 1938—1940 évkörré való betöltésére. Miután elnök feltett kérdésére a közgyűlés egyhangúlag elfogadja a választmány javaslatát, kihirdeti, hogy az 1938—1940 évkörré választmányi taggá alapszabályszerűen megválasztottak: I. a fővárosi választmányba: 1. Ernyey József dr., 2. Gönyey Sándor dr., 3. Kodály Zoltán dr., 4. Lajtha László dr., 5. Marót Károly dr., 6. Németh Gyula dr., 7. Relkovic Davorka, 8. Szilády Zoltán dr., 9. Luby Margit dr., 10. Seemayer Vilmos; II. a vidéki választmányba: 1. Gulyás Kálmán dr., 2. marjalaki Kiss Lajos, 3. Pável Ágoston dr., 4. Richter M. István, 5. cs. Sebestyén Károly dr., 6. Szabó Kálmán dr.

8. Elnök bejelenti, hogy a mai közgyűléssel az 1935—1937 évkörré megválasztott elnökség és tisztikar megbízatása lejárt; midőn elnöktársai, valamint a tisztikar nevében

megköszöni az eddig élvezett bizalmat, kéri a közgyűlést, hogy határozzon az elnökségnek és tisztikarnak az 1938—1940 évkörre való megválasztásáról, egyben a tisztújítás tartamára korelnökül Bátky Zsigmond dr. tiszteleti tagot ajánlja. Bátky Zsigmond dr. közfelkiáltással korelnöknek választatván, elfoglalja az elnöki széket, a volt tisztikar pedig elhagyja a termet. Ezután korelnök felolvassa a választmányának az elnökségre és tisztikarra vonatkozó javaslatát, melyet a közgyűlés miután más indítvány nem tétellett, közfelkiáltással magáévá tesz, minek alapján korelnök határozatilag kimondja, hogy az 1938—1940 évkörre elnökké gróf Zichy István dr., ügyvezető alelnökké és főtitkárrá Bartucz Lajos dr., alelnökké Györfly István dr., titkárrá Gunda Béla dr., pénztárossá Tagán Galimdsán dr., ellenőrré Oláh Imre, ügyésszé Bana István dr. megválasztatnak. Korelnök tíz percre felfüggeszti a közgyűlést, hogy a választásról az elnökséget és a tisztikart értesitse. Ezután gróf Zichy István dr. megválasztott elnök átveszi az elnöklést. Elnök, úgy a maga, mint elnöktársai, valamint a tisztikar nevében megköszöni a közgyűlésnek a megnyilvánuló bizalmat; indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz a korelnöknek szíves fáradozásáért.

9. Az indítványok során Gombás Kálmán kijelenti, hogy az elnöki megnyitóból és a főtitkári jelentésből meggyőződött, hogy a Társaság ama javaslatokkal és gondolatokkal, melyeket ő írásban a választmányának benyújtott indítványában felvetett, behatóan foglalkozik, ezért annak a közgyűlésen való tárgyalását nem kívánja.

10. Elnök jelenti, hogy a tárgysorozat ki van merítve s ezzel az L. rendes közgyűlést bezárja.

Kmf. Gróf Zichy István s. k. elnök, Gunda Béla s. k. titkár. Hitelesítik: Lajtha László dr., Szabó Kálmán dr. s. k.

IV.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság XLIX. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavaztassék.

Budapest, 1937. évi december hó 31-én.

Czakó István s. k.
Dr. Borzsák István s. k.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaságnak 1937. évi bevételeiről és kiadásairól.

. Bevételek.

1. Rendes tagsági díjakból	2619 P 04 f.
2. Alapító tagsági díjakból	110 „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés)	1574 „ — „
4. Kamat (osztalék, visszafizetés)	16 „ 04 „
5. Előfizetésből	712 „ 86 „
6. Kiadvány eladásból	54 „ 50 „
7. Vegyesből (átfutó) pénztári maradvány 1936-ról	4830 „ 35 „

Bevételek összege: 9916 P 79 f.

II. Kiadások:

1. Ügyvitelre	743 P 99 f.
2. Folyóíratra	6352 „ 49 „
3. Mellékletre	— „ — „
4. Egyéb kiadványok	— „ — „
5. Gyűjtési segélyre	170 „ 20 „
6. Tökésítésre	— „ — „
7. Vegyesre (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 7266 P 68 f.

I. Bevételek összege	9916 P 79 f.
II. Kiadások összege	7266 „ 68 „

Maradvány: 2650 P 11 f.

azaz: Kettőezerhatszázötven pengő 11 fillér.

Dr. Borzsák István s. k. számvizsgáló.
Czakó István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztárnok.

VI.

Pénztári Kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1937. évi december hó 31-én.

a) 3 darab, egyenként 2000 K névértékű 4 %/o-os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény”	— P — f
b) 1 darab 100 K névértékű 4 %/o-os „Magyar Koronajáradék kötvény”	— „ — „
c) 19 darab, egyenként 200 K névértékű 4 %/o-os „Magyar Koronajáradék kötvény”	— „ — „
d) 16 darab, egyenként 1000 K névértékű úgynevezett „Hadikölcsönkötvény”	— „ — „
e) A „Hermann Ottó-emlékalap” 3175 K készpénz vagyona a Magyar Lejátszó- és Pénzváltóbank 30.675 számú betétkönyvén	— „ — „
f) 70 darab, egyenként 14 P névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R. T.” részvény	980 „ — „
g) M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019 sz. csekkszámán	2541 „ 67 „
h) Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület betétkönyvén	100 „ — „
i) Kézipénztárban	8 „ 44 „
Összesen:	3630 P 11 f.

azaz: Háromezerhatszázharminc pengő 11 fillér.

Dr. Borzsák István s. k. számvizsgáló.
Czakó István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztárnok.
Oláh Imre s. k. pénztári ellenőr.

VII.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1938. évre.

I. Bevételek:

1. Rendes tagdíjakkól	2000 P — f.
2. Alapító tagdíjakkól	100 „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés)	
a) Államsegély	650 „ — „
b) Akadémia segélye	500 „ — „
c) Egyéb adományok	100 „ — „
4. Előfizetés	
a) évi előfizetés	200 „ — „
b) állami előfizetés	500 „ — „
5. Kiadványeladás	50 „ — „
6. Pénzmaradvány 1937 évről	2650 „ 11 „
Kiadások összege:	6750 P 11 f.

II. Kiadások:

1. Ügyvitelre	1000 P — f
2. Folyóíratra	4000 „ — „
3. Értesítőre	1000 „ — „
4. Gyűjtési segélyre	350 „ 11 „

5. Indexre	500 „ 11 „
6. Tökésítésre	— „ — „
7. Vegyes (átfutó)	— „ — „
Kiadások összege 6850 P 11 f.	

I. Bevételek összege	6750 P 11 f.
II. Kiadások összege	6850 „ 11 „
Hiány: 100 „ — f.	

Dr. *Bartucz Lajos* s. k.
ügyv. alelnök.

Dr. *Tagán Galimdsan* s. k.
pénztárnok.

Tagfelvétel az 1937. év negyedik negyedében és az 1933. év első, második, harmadik és negyedik negyedében.

Freund Zsigmond cinkográfus, Bp., *Gáldy* Béla tanügyi főtanácsos, Bp., *dr. Schneiber* Gábor vegyész, Bp., *Patai* Lajos fűszeres, Debrecen, *Botha* József okl. építészmérnök, Bp., *Asztalos* András egyetemi hallgató, Bp., *Fehér* Gyula egyetemi hallgató, Bp., *Piros* István egyetemi hallg., Bp., *Folly* Róbert okl. mérnök, Bp., *Fülöp* János fűszerkereskedő, Mezőkövesd, *Tihanyi* Judit tanárjelölt, Bp., *Némethy* Endre dr. okl. tanár, Vásárosmiske, Vasm., *Husztí* Sándor Bp., *Molnár* József m. tisztviselő, Bp., *Horváth* Sándor tanító, Szentpéterfőlde, *Szöts* Gábor tanárjelölt, Bp., *Berceller* László orvos, Bp., *Komporday* Adrienne egyetemi hallg. Bp., *Udvardy* Miklós e. h., Debrecen, *Gáll* Endre magánzó, Bp., *Angyal* Erdre tanárjelölt, Bp., *Le Java* Ferenc festőművész. Sashalom, *Bodor* Éva főiskolai hallgató, Pestszentlőrinc, *Szakács* István dr. kir. közjegyző, Szekszárd, *Merész* Miklós OTI tisztviselő, Rákosszentmihály, *Dallos* Hanna grafikus, Bp., *Karsai* Céza dr. bencés főiskolai tanár, Pannonhalma, *Barabás* Lajos dr. OTI főorvos, *Solymosy* László br. földbirtokos, Egervár, *Szekszárdi* Kaszinó, *Vass* Ferenc iparművész, Rákoskeresztúr, *Strasszer* István karmester, Bp., *gr. Tisza* Kálmáné földbirtokos, Nagykovácsi, vitéz *Peterdy* Jánosné Bp., *Holzer* Simon kereskedő Bp., *dr. Despoth* József orvos, Bp., *dr. Szabó* Zoltán egyetemi ny. r. tanár, Bp., *br. Podmaniczky* Zsuzsanna e. hallgató, B., *Kertész* József könyvnyomdatulajdonos, Karcag, *Barabás* Ibolya gy. tanárjelölt, Bp., *Süle* Sándor tanító, Kerta, *Gaskó* Dénes főhadnagy, Baja, *Fájth* Jenő plébános, Bata, *Faragó* Ferenc hírlapíró, Karcag, *Bolgár* Ilona rajzoló, Bp., *Nagy* Irén iparművész, Bp., *Jakus* Kálmán testnevelési tanár, Bp., *dr. Balogh* Györgyné Kókas Klára okl. Rajztanár Bp., *dr. Schneiber* Sándor theologus, Bp., *Moskó* Sándor grafikus-iparművész, Bp., *dr. Strausz* István főorvos, Bp., *dr. Mezey* Géza orvos, Bp., *Tábori* György bölc. hallgató, Bp., pálóczi *Horváth* Lajos hírlaptudósító, Bp., *Icsey* Rezső filmoperatőr, Bp., *Kiss* Ernő filmoperatőr, Bp., *Horváth* József filmoperatőr, Bp., *Kelemen* Konstancia női szabó szakirányú I tanonc, Bp., *Révhelyi* Kálmán Bp., *H. Fekete* Péter tanár, Hajdúböszörmény, *Hamza* Ákosné rajzoló, Bp., *Földes* Andor zongoraművész, Bp., *dr. Tóth* Dénes kultuszminisztériumi főiskolai gyakornok, Bp., *Ernits* Vilmos észt és finn nyelv lektora a varsói egyetemen, Warszawa, *Berzeviczy* Béla háziipari és népművészeti előadó, Bp., *dr. Szenthe* Lajos tanársegéd, Bp., *Majlát* Jolán egyetemi hallgató, Bp., *dr. Keresztes* Tiborné Bp., *Csikszentmihályi* Alfréd m. kir. konzuli irodaigazgató, Fiume, vitéz *Lévay* Géza áll. ig. tanító, Zsáka, *Sugár* Rezső egyetemi hallgató, Albertfalva, *Marzso* Hermin Kath. Nőszöv. Faluvezető Irodájának háziipari vezetője, Bp., *dr. Rejtő* Tiborcz Kővágóöcs, *Medgyaszay* Gyöngyi divattervező, Bp., *Tirdi* Etelka divattervező, Bp., *Bartholomeidesz* Adél ny. polgári leányiskolai igazgató, Bp., *Martinszky* János polg. isk. tanár, Mohács, *Lechner* Kamill építészmérnök, Bp., *Knábel* Vilmos ig. tanító, Bonyhád, *Németh* Nándor vendéglős, Hortobágy, *dr. Nagy* László s. lelkész, Tök, *Máté* Rezső műépítész, Bp., *Kozma* Zsuzsa iparművész, Bp., *dr. Grynaeusné* Papp Emilia h. egyetemi tanár özvegye, festő- és iparművész, Bp., *Stelcs* Dénes festőművész, iparművész, Gödöllő, *Pohárnok* Zoltán festőművész, Bp., Országos Mezőgazdasági Kamara, Budapest.

FIGYELMEZTETÉS.

A 287—315 lapon Zoltai Lajos cikkének címébe sajtóhiba folytán XVI—XVII század került a XVI—XVIII század helyett. Így a cím e szerint kiigazítandó.

A Néprajzi Múzeumban megrendelhető kiadványok :

A) A Néprajzi Múzeum kiadványai :

„Magyar Népművészet” füzetei :

- I. Dr. *Bátky Zsigmond* : Rábaközi himzések, ára 6 P.
- II. Dr. *Györffy István* : Szilágysági himzések, ára 6 P.
- III. Dr. *Madarassy László* : Vésett pásztortülkök, ára 6 P.
- IV. Dr. *Kemény György* : Mézeskalácsok, ára 6 P.
- VI. Dr. *Viski Károly* : Dunántúli bútorok, ára 6 P.
- VII. Dr. *Viski Károly* : Székely himzések. 1. Csíkmegyeiek, ára 6 P.
- VIII. Dr. *Györffy István* : Himes tojások, ára 6 P.
- IX. Dr. *Bátky Zsigmond* : Kalotaszegi varrottások, ára 6 P.
- X. Dr. *Györffy István* : Jászszági szücschimzések, ára 6 P.
- XII. Dr. *Viski Károly* : Bakony—Balatonvidék kőépitkezése, ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei :

I. *Biró Lajos* német-uj-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Ára 1 P.

I. *Jankó János* : Magyar typosok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. (Magyarische Typen. Erste Serie. Die Umgebung des Balaton). Ára 5 P.

II. *Biró Lajos* német-uj-guineai (Atrolabe-öböl) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea. Atrolabe-Bai). Ára 1 P.

IV. *Osztják himzések*. (Ostjakische Stickereien). Ára 8 P.

V. Dr. *Bartucz Lajos* : Honfoglalás kori koponyák. (Altungarische Schädel). Ára 6 P.

VI. Dr. *Bátky Zsigmond* : Pásztor ivópharak. (Hirten Schöpfkellen). Ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum kiadványait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, valamint könyvkereskedők 25 % kedvezménnyel kapják.

A Néprajzi Múzeum Értesítője :

VII. (1906.) — XVII. (1916.) à 6 P.
XXVII. (1935.) à 6 P.

Anzeiger des Ethnogr. Museums :

II/III. (1903—04) — VIII. (1909.) à 6 P.

B) A Magyar Néprajzi Társaság kiadványai :

Ethnographia: I. (1890.) — II. (1891.) à 12 P.
XIII. (1902.) — XVII. (1906.) à 12 „
XVIII. (1907.) — XXXIII. (1922) à 12 „
XXXIV/XXXV. (1923/24.) — XLV. (1934.) à 12 „

Néprajzi Könyvtár :

1. *Strausz Adolf* : Bolgár néphit à 4 P.
2. *Sebestyén Gyula* : Rovás és rovásírás à 4 „
3. *Tagányi Károly* : A hazai élő jogszokások gyűjtéséről à 2 „

A felsorolt Ethnographia évfolyamokat és utóbbi könyveket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, könyvkereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük : Ethnographia III. (1892.) — XII. (1901.) évfolyamait.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. István Györfly.

BUDAPEST. Múzeum körút 6. (Universität.)

INHALT VON HEFT 3—4. JAHRGANG XLIX. (1938.)

Seite

Gunda, B.: Der II. Internationale Anthropologische und Ethnologische Kongress in Kopenhagen	249—256
Szendrey, Zs.: Die lebende Glaubenswelt des Volkes	257—273
Szendrey, Á.: Die gesellschaftlichen Arbeiten und Zusammenkünfte des Volkes	273—286
Zolta, L.: Die Tracht in Debrecen im XVI—XVII. Jh. (Zweite Mitteilung)	287—315
Vikár, R.: Die Volksballade „Julia szép leány“	315—327
Berze Nagy J.: „Schreib es auf das Blatt der Bäume“	327—330
Berze Nagy J.: Durch die Wolfskehle getrieben	330—334
Gyergyói, M.: Die „Amleth“-Sage und ihre Varianten	334—346
Vajkai, A.: Ein durch Gebete Heilender in Transdanubien	346—373
Ortutay, Gy.: Beitrag zur Frage des Zusammenhanges zwischen dem Märchen und der Ballade	373—380
Nyárády, M.: Die alte Fischerei des Rétköz	380—394
Szücs, S.: Tollärzte auf der Nagysárrét	394—399
Kiss, L.: Wie wurde im Kom. Szabolcs ohne Seife gewaschen?	399—403
Lajos, Á.: Das Leben der Spinnstuben in Domaháza	403—411
Kannisto, A.: Zur Frage der „Wogulischen und Ostjakischen Melodien“	412—413
Vätsänen, A. O.: Antwort in der Angelegenheit der „Wogulischen und Ostjakischen Melodien“	413—416
Kleinere Mitteilungen: Bátky, Zs.: Sprachlich-sachliche Erörterungen. Szendrey, Zs.: Rolle und Bedeutung der weissen Farbe. Rolle und Bedeutung der grauen Farbe. Szendrey, Á.: Bericht. Szabolcsi, B.: Einige Bemerkungen zur Frage der Zigeunertonleiter. Gönyey, S.: Die Begläubigung des Perlenstrusses von Diósjenő. „Perlenstrass“ im Jahre 1938. Fél, E.: Über ein Taschentuch der Männer. Dömötör, S.: Das Zauberbuch. Morvay, P.: Einige Heilverfahren für das Vieh aus 1791. Kerékgyártó, A.: Bericht über einige finnische Landesmuseen. Fehér, Gy.: Ein spasshaftes Märchen. Csiba, L.: Zum Worte „hajlék“	416—434
Alte Aufzeichnungen: Molnár, J.: Ethnographische Beiträge	435—437
Fragen und Antworten.	437—438
Literarische Rundschau.	439—444
Gesellschaftliche Angelegenheiten.	444—452

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.